

Schenken, begraven, gedenken
Lekenmemoria in het Utrechtse kartuizerklooster
Nieuwlicht (1391-1580)



Rolf de Weijert-Gutman

Schenken, begraven, gedenken
Lekenmemoria in het Utrechtse kartuizerklooster
Nieuwlicht (1391-1580)

Gifts, Burial Practices and Remembrance

Memoria in the Utrecht Charterhouse

Nieuwlicht (1391-1580)

(with a summary in English)

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van
doctor aan de Universiteit Utrecht
op gezag van de
rector magnificus, prof.dr. G.J. van der Zwaan,
ingevolge het besluit van het college voor promoties
in het openbaar te verdedigen op
vrijdag 13 februari 2015 des middags te 2.30 uur

door

Roelof Peter Gerdinus de Weijert-Gutman

geboren op 17 juni 1972
te Wamel

Promotor: prof. dr. M. Mostert
Copromotor: dr. G. van Bueren

Het IT-deel van dit proefschrift werd (mede) mogelijk gemaakt met financiële steun van het Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatiediensten (NIWI-KNAW) en (na opheffing van NIWI) Data Archiving and Networked Services (DANS-KNAW). De Stichting Art, Books and Collections doneerde een bijdrage voor de voltooiing van het proefschrift.

INHOUDSOPGAVE

Gebruikte afkortingen	V
Lijst van afbeeldingen	VI
Overzicht van tabellen, figuren en grafieken	VIII
Hoofdstuk 1	
De middeleeuwse dodengedachtenis en de Utrechtse kartuizers	1
1.1 Inleiding	1
1.2 De kartuizerorde en de kartuizerkloosters in de Nederlanden	3
1.3 Het kartuizerklooster Nieuwlicht	9
1.3.1 De stichting van Nieuwlicht en de stichters	9
1.3.2 Stichtingsmotieven en het stichtingsverhaal	14
1.3.3 Een beknopte kloostergeschiedenis	15
1.3.4 Materiële resten	20
1.4 Laatmiddeleeuwse schenkingscultuur en het onderzoekskader	21
1.5 Onderzoeksvraag	25
1.6 Opbouw van het boek	25
Hoofdstuk 2	
Memoria, memorieregisters en methodologie	31
2.1 Inleiding	31
2.2 Memoria	33
2.2.1 Op weg naar de hemel: de theologie en theorie van de memoria	33
2.2.2 <i>Do ut des</i> : de economie van de memoria	39
2.2.3 Necrologische documenten: de administratie van de memoria	40
2.2.3.1 Necrologische bronnen voor levenden en doden	41
2.2.3.2 Necrologische bronnen voor overledenen	42
2.2.3.3 Indeling op vorm en inhoud	43
2.3 De handschriften met memorieregisters van Nieuwlicht in chronologische volgorde	45
2.3.1 Hs. 27: register van schenkingen boven de honderd pond	46
2.3.2 Hs. 28: register van schenkingen onder de honderd pond	50
2.3.3 Hs. 4: verzamelhandschrift met 24 teksten (o.a. Necrologium A)	53
2.3.4 Hs. 14: Necrologium B	67
2.4 Methodologie: de necrologische bronnen en XML	70
2.4.1 XML	71
2.4.2 XML P.I.	74
2.5 Conclusies	76
Hoofdstuk 3	
Gedenken in de kartuizerorde: Nieuwlicht als gedachteniscentrum	79
3.1 Inleiding	79
3.2 Memoria in de kartuizerorde	80
3.2.1 Invulling en administratie van de dodengedachtenis	81
3.2.2 Gedachtenisvormen in de kartuizerorde	84
3.2.2.1 <i>Tricenarium</i>	85
3.2.2.2 <i>Anniversarium</i>	85
3.2.2.3 <i>Monachatus</i>	86

3.3 De obiitlijsten uit de <i>cartae</i> van het Generaal Kapittel	87
3.3.1 De obiitlijsten	87
3.3.2 De aantallen obiits door de tijd	88
3.3.2.1 Obiitaantallen in de vijftiende en zestiende eeuw	91
3.3.2.2 De spreiding van de <i>monachatus</i> en <i>anniversaria</i> door de tijd	94
3.4 De jaargetijden in de necrologia van Nieuwlicht	97
3.4.1 Aantallen gedachtenisvieringen uitgevoerd door de Utrechtse kartuizers	97
3.4.2 <i>Monachatus</i> en <i>anniversaria</i> uit de <i>cartae</i>	98
3.4.3 Analyse van de ingeschreven jaargetijden in de Utrechtse necrologia	101
3.4.3.1 Intermezzo: necrologia van andere kartuizerkloosters	102
3.4.3.2 Ingeschreven kartuizers	104
3.4.3.3 Ingeschreven niet-kartuizers: geestelijken en religieuzen	109
3.4.3.4 Ingeschreven niet-kartuizers: leken	112
3.4.3.5 Groepsmemories	116
3.5 Conclusies	119
Hoofdstuk 4	
Schenken	123
4.1 Inleiding	123
4.2 Schenkingsadministratie	126
4.3 Analyse van de schenkingen	127
4.3.1 Typen schenkingen	128
4.3.2 Schenkingen die betrekking hebben op de bouw van Nieuwlicht	129
4.3.3 Land-, rente- en tiendenschenkingen en landaankoop	135
4.3.3.1 Landschenkingen en landaankoop in de periode 1391-1428	138
4.3.3.2 Landschenkingen en landaankoop in de periode 1432-1472	142
4.3.3.3 Landschenkingen en landaankoop in de periode 1473-1512	144
4.3.3.4 Landschenkingen en landaankoop in de periode 1513-1552	145
4.3.3.5 Landschenkingen en landaankoop in de periode 1553-1583	145
4.3.3.6 Bevindingen landschenkingen	146
4.3.4 Onderhoud van de monniken	149
4.3.5 Pitanties en uitdelingen	150
4.3.6 Liturgische objecten en paramenten, schenkingen ter versiering van het klooster, boeken en memorievoorstellingen	153
4.3.6.1 Inrichting van de kloosterkerk en de Onze-Lieve-Vrouwekapel	154
4.3.6.2 Objecten voor de eredienst en ter versiering van de kloostergebouwen, boeken en andere kunstwerken	159
4.3.6.2.1 Geschonken kerkzilver	162
4.3.6.2.2 Schenkingstypen voor mannen en vrouwen	164
4.3.6.2.3 Altaarstukken en beelden	170
4.3.6.2.4 Memorievoorstellingen	170
4.3.6.2.5 Overgeleverde memorievoorstellingen	175
4.3.6.2.5.1 De Rothschild Madonna en de Exeter Madonna	176
4.3.6.2.5.2 Het Pauw-Sasdrieluik	180
4.3.6.2.5.3 Kruisiging met twee kartuizers	187
4.4 Conclusies	190

Hoofdstuk 5		
Begraven	193	
5.1 Inleiding	193	
5.2 Begraven bij de kartuizers	196	
5.2.1 Begraafrechten	198	
5.2.2 Financiering van de graven	199	
5.3 De grafregisters van Nieuwlicht	201	
5.3.1 De begraafregisters uit Hs. 4	201	
5.3.2 De grafrechtregisters uit Hs. 28 en Hs. 4	202	
5.3.3 Vermeldingen van graven in andere memorieregisters	206	
5.4 Analyse van de begraafregisters uit Hs. 4	207	
5.4.1 Begraafregisters kloosterlingen	209	
5.4.1.1 Begraafregister Monniken	209	
5.4.1.2 Begraafregister Conversen	211	
5.4.1.3 Begraafregister Donaten en Begraafregister Huispersoneel	212	
5.4.1.4 Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen	214	
5.4.1.5 Totaal aan conventualen	215	
5.4.2 Begraafregister Niet-kartuizers	216	
5.4.2.1 Aantallen en spreiding	216	
5.4.2.2 Ontwikkeling van de graflocaties door de tijd	217	
5.4.2.3. Genderpatronen in begraafgebruiken	221	
5.4.2.4 Familiegraven en familieverbanden	224	
5.4.2.5 Familierelaties tussen begraven personen en kloosterlingen	230	
5.5 Begraven én herdacht in Nieuwlicht	232	
5.6 De graven van Nieuwlicht herbezocht: de archeologische bevindingen en de bronnen	234	
5.6.1 Locatie van het kerkhof	236	
5.6.2 Sociale stratificatie op het kerkhof	236	
5.6.3 De betrouwbaarheid van de begraafregisters	238	
5.7 Conclusies	240	
Hoofdstuk 6		
Slotbeschouwing	245	
Summary		
Gifts, Burial Practices and Remembrance. Memoria in the Utrecht Charterhouse Nieuwlicht (1391-1580)	261	
Bijlagen	271	
Bijlage A	Biografisch repertorium – kloosterlingen	273
Bijlage B	Biografisch repertorium – niet-kloosterlingen	317
Bijlage C	Lijst van priors	359
Bijlage 1	Inhoudsopgave Hs. 4	361
Bijlage 2	Overzicht van gebruikte XML-tags	363
Bijlage 3	De querytaal van XML P.I.	367
Bijlage 4	De <i>cartae</i> van het Generaal Kapittel	375
Bijlage 5	Inventarisatie obiitlijsten uit de <i>cartae</i> voor 27 peiljaren	391
Bijlage 6	Confraterniteiten tussen Nieuwlicht en andere religieuze instellingen	395
Bijlage 7	Utrechtse kanunniken in Necrologium A en Necrologium B	397

IV

Bijlage 8	Verwerving onroerend goed, renten en tienden 1391-1432 (1428)	401
Bijlage 9	Verwerving onroerend goed renten en tienden 1433-1472	407
Bijlage 10	Verwerving onroerend goed, renten en tiende 1473-1512	413
Bijlage 11	Verwerving onroerend goed, renten en tienden 1513-1583	417
Bijlage 12	Overzicht van jaarlijkse pitanties en uitdelingen	419
Bijlage 13	Overzicht van geschonken voedingswaren	422
Bijlage 14	Overzicht van geschonken (gebrandschilderde) glazen	423
Bijlage 15	Overzicht van in memorieregisters vermelde geschonken (liturgische) objecten (incl. gebrandschilderde glazen en boeken)	424
Bijlage 16	Overzicht van geschonken boeken	431
Bijlage 17	Overzicht van vermelde zerken, grafmonumenten en memorievoorstellingen, ingedeeld op locatie	439
Geraadpleegde literatuur en bronnenuitgaven		443
Afbeeldingen		459
Nawoord		503

Gebruikte afkortingen

AAU	<i>Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht</i>
AC	Analecta Cartusiana
BA I	HUA, Bewaarde Archieven I
BA II	HUA, Bewaarde Archieven II
c.	<i>carta</i> (van het Generaal Kapittel van de kartuizerorde)
ca.	circa
Cart. 1	Oudste cartularium van Nieuwlicht (HUA, Nieuwlicht, inv. 1)
Cart. 2	Tweede cartularium van Nieuwlicht (HUA, Nieuwlicht, inv. 2)
De Wal	Petrus de Wal, <i>Collectaneum Rerum Gestarum et Eventuum Cartusiae Bruxellensis cum allis externis tum Patriae tum Ordinis</i> (Koninklijk Bibliotheek Brussel, Hs. 7043 (periode 1440-1519) en Hs. 7044-46 (periode 1519-1590) (transcriptie door Francis Timmermans: http://www.cartusiana.org/?q=node/2815).
NL	<i>De Nederlandsche Leeuw</i>
f.	folio/ folia
'Kalende'	Muller, 'Stukken betreffende de Grote en Kleine kalendebroederschappen in Utrecht', <i>Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht</i> 8 (1885)
Hs. 4	HUA, Nieuwlicht, inv. 4 (verzamelhandschrift met 24 verschillende teksten)
Hs. 27	HUA, Nieuwlicht, inv. 27 (schenkingsregister)
Hs. 28	HUA, Nieuwlicht, inv. 28 (schenkingsregister)
HUA	Het Utrechts Archief
HUDUU	K. van der Horst, L.C. Kuiper-Brussen en P.N.G. Pesch, <i>Handschriften en Oude Drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek. Samengesteld bij het 400-jarig bestaan van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1584-1984</i> (Utrecht 1984)
inv.	inventarisnummer(s)
<i>Jaarboeken</i>	Caspar Burman, <i>Utrechtsche jaarboeken van de vyftiende eeuw, vervattende het merkwaardige in het Gesticht, en voornamentlyk in de stad Utrecht, zedert den 1402 en vervolgens voorgevallen</i> 3 dl. (Utrecht 1750).
JOU	<i>Jaarboekje Oud-Utrecht/Jaarboek Oud-Utrecht</i>
NBW	J. Duverger (e.a.), <i>Nationaal Biografisch Woordenboek</i> .
Nec. A	HUA, Nieuwlicht, inv. 4 (necrologium in dit handschrift)
Nec. B	HUA, Nieuwlicht, inv. 14 (necrologium)
NNBW	P.J. Blok en P.C. Molhuysen, <i>Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek</i> 10 dl.
OV	<i>Ons Voorgeslacht</i>
<i>Placaatboek</i>	J. Van de Water, <i>Groot Placaatboek vervattende alle de placaten, ordonatiën en edicten, der edele mogende beeren staten 's Lands van Utrecht</i> (Utrecht 1729)
RSL	A. Johanna Maris, <i>Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het Landsbeerblijke tijdvak: I. De Nederstichtse leenacten (1394-1581)</i> ('s-Gravenhage 1956)
UBU	Universiteitsbibliotheek Utrecht
Wittert, UR I	E.B.F.F. Wittert van Hoogland, <i>Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtsche ridderhofsteden en heerlijkheden I</i> ('s-Gravenhage 1909)
Wittert UR II	E.B.F.F. Wittert van Hoogland, <i>Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtsche ridderhofsteden en heerlijkheden II</i> ('s-Gravenhage 1912)

Lijst van afbeeldingen

- Afb. 1. Zeventiende-eeuwse kaart met de ligging van Nieuwlicht.
- Afb. 2 Wapenschild van Zweder van Gaasbeek.
- Afb. 3 ‘Gaasbeekglas’ uit de Dom, geschonken door Jacob van Gaasbeek (Buchelius, *Monumenta*).
- Afb. 4 Portret van Willem van Abcoude, kopie 1691; doek 91,5 x 73. Museum Dorestad (Voorheen Ewoud- en Elisabethgasthuis, Wijk bij Duurstede).
- Afb. 5a/b Poortgebouw van Nieuwlicht, foto’s uit 1973 en 1942.
- Afb. 6 Reconstructieplattegrond Nieuwlicht door Hollandia Archeologen (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 76).
- Afb. 7 Hs. 27: Schenkingsregister van schenkingen van boven de honderd pond (fol. 1r).
- Afb. 8 Hs. 28: Schenkingsregister van schenkingen van onder de honderd pond (fol. 2r).
- Afb. 9 Hs. 4: Proloog en kloosterkroniek (pagina 1).
- Afb. 10 Hs. 14: Necrologium B, 1 t/m 7 mei (pagina 15).
- Afb. 11 Necrologium B, uitsnede pagina 36.
- Afb. 12 Necrologium A, uitsnede pagina 58.
- Afb. 13 Screenshot openingspagina XML P.I.
- Afb. 14 Screenshot geselecteerde bestanden met query (XML P.I. Advanced).
- Afb. 15 Screenshot XML editor XML P.I.
- Afb. 16 Screenshot resultview XML P.I.
- Afb. 17 Screenshot Table View schermvullend
- Afb. 18 Hs. 4: Necrologium A, 1 t/m 8 januari (pagina 21).
- Afb. 19 Sporenkaart en schematisch overzicht van de bebouwing door de archeologen van de gemeente Utrecht, afdeling Erfgoed (Bron: Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, afb. 3.3).
- Afb. 20 Reconstructieplattegrond van de cellen door Hollandia Archeologen (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 37).
- Afb. 21 *Ex libris*-aantekening in Incunabel 19 met de opmerking dat Christoffel van Amstel zestig boeken aan Nieuwlicht naliet, UBU, Inc. 19.
- Afb. 22 Twee pagina’s uit Nicolas de Lyra, *Postilla in prophetas*, geschonken door Otto van Moerdrecht in 1424, UBU, Hs. 252, fol. 43v-44r.
- Afb. 23 *Ex libris*-aantekening van Hs. 252, Nicolas de Lyra. *Postilla in prophetas*, geschonken door Otto van Moerdrecht, UBU, Hs. 252, fol. Iiv.
- Afb. 24 *De passie van Christus met gebedsportretten van een man en een vrouw* (MeMO memorial object ID 605).
- Afb. 25 *Madonna met Kind en de Kartuizer* (Rothschild Madonna), door Jan van Eyck en zijn werkplaats (ca.1440) (MeMO memorial object ID 921).
- Afb. 26 *Madonna en de Kartuizer* (Exeter Madonna) door Petrus Christus (ca. 1450) (MeMO memorial object ID 3255).
- Afb. 27 *Laatste Avondmaalvoorstelling* (Pauw-Sasdrieluik) door een onbekende meester (ca. 1520) (MeMO memorial object ID 645).
- Afb. 28 *Kruisiging met twee kartuizers* door Jan van Scorel en zijn werkplaats (ca. 1545) (MeMO memorial object ID 630).
- Afb. 29 Hs. 28: grafregister van personen met grafrechten, binnenkant omslag.
- Afb. 30 Hs. 4, tekst nr. 3: grafregister van personen met grafrechten in Nieuwlicht.
- Afb. 31 Schematische weergave van de begraaflocaties in Nieuwlicht. (Bron (bewerkt): Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 76)
- Afb. 32a Tekening van een grafkruis, afkomstig van het terrein van het kartuizerklooster.

- Afb. 32b Bovenste deel van het grafkruis van Daniel Taets van Amerongen († 1549).
- Afb. 33 Hs. 4, tekst nr. 16: Begraafregister Monniken (p. 93).
- Afb. 34 Hs. 4, tekst nr. 21: Begraafregister Niet-kartuizers (p. 105).
- Afb. 35 Opgravingsresultaten 2001 (Gemeentearcheologen Utrecht): restanten van muurwerk en uitbraaksleuven van de kerk en de westelijke gang van de grote pandhof met voorlopige reconstructie van de kerk (Bron: Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, afb. 3.4).
- Afb. 36 Opgravingsresultaten 2007 (Gemeentearcheologen Utrecht): aangetroffen begravingen (Bron: Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, afb. 3.4).
- Afb. 37 Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): vrouwen, kinderen en dubbelgraven (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 64).
- Afb. 38 Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): mogelijke fasering van begravingen (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 68).
- Afb. 39 Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): individuen met ernstige slijtage en fracturen, en individuen die leden aan infectieziekten (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 74).
- Afb. 40 Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): individuen met hurkfacetten, en ernstige slijtage en fracturen (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 73).
- Afb. 41 Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): individuen met voedseldeficiënties en (beginnende) DISH (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 72).
- Afb. 42 Reconstructieplattegrond met gearceerd de opgegraven delen van de grafvelden van de opgravingen van 2007 en 2009 (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 60).

Overzicht van tabellen, figuren en grafieken

Tabel 1.1	Aantallen kartuizerkloosters
Tabel 2.1	Overzicht van overgeleverde handschriften met memorieregisters van Nieuwlicht
Tabel 2.2	Overgeleverde versies van de stichtingskroniek en kroniekfragmenten
Tabel 2.3	Vergelijking tussen het afschrift van Buchelius en Hs.4
Tabel 3.1	Aandeel obiïts van kartuizers en niet-kartuizers in de <i>cartae</i> tussen 1411-1475
Tabel 3.2	Spreiding obiïts in de <i>cartae</i> per periode
Tabel 3.3	Kartuizers versus niet-kartuizers in percentages
Tabel 3.4	Spreiding <i>monachatus</i> en <i>anniversaria</i> in de <i>cartae</i> tussen 1411-1475 (over 27 peiljaren)
Tabel 3.5	<i>Monachatus</i> en <i>anniversaria</i> in de <i>cartae</i> in percentages
Tabel 3.6	<i>Monachatus</i> en <i>anniversaria</i> in de <i>cartae</i> per tijdvak
Tabel 3.7	Jaargetijden (<i>monachatus</i> en <i>anniversaria</i>) vermeld in de <i>cartae</i> en in de necrologia van Nieuwlicht
Tabel 3.8	Spreiding door de tijd van in Necrologium A en B ingeschreven personen met teruggevonden sterfjaren
Tabel 3.9	Kartuizerkloosterlingen in Necrologium A en B
Tabel 3.10	Kartuizers uit de Noordelijke Nederlanden in Necrologium A en B
Tabel 3.11	Spreiding overleden kartuizers in de necrologia van Nieuwlicht
Tabel 3.12	Spreiding van de sterfjaren van geestelijken en religieuzen in de necrologia van Nieuwlicht
Tabel 3.13	Aantallen ingeschrevenen in de necrologia van Erfurt en Nieuwlicht
Tabel 3.14	Spreiding van sterfjaren van wereldlijke vorsten in de necrologia van Nieuwlicht
Tabel 3.15	Spreiding van de sterfjaren van vorstinnen in de necrologia van Nieuwlicht
Tabel 3.16	Aantallen groepen uit de necrologia van Nieuwlicht
Tabel 3.17	Verwantschappen tussen Utrechtse kartuizermonniken en in de necrologia ingeschreven personen
Tabel 4.1	Geschonken cellen en gedoteerde goederen voor het onderhoud van de monniken
Tabel 4.2	Landscheningen aan Nieuwlicht in de periode 1391-1428
Tabel 4.3	Schenkende partijen van land met nageslacht
Tabel 4.4	Eenmalige pitanties vermeld in Hs. 4
Tabel 4.5	Overzicht van de in schriftelijke bronnen vermelde geschonken (gebrandschilderde) glazen en hun locatie
Tabel 4.6	Geschonken objecten 1391-1470(/1520)
Tabel 4.7	Schenkers van boeken met aantal en gedenkdag
Tabel 5.1	Grafregisters van Hs. 4
Tabel 5.2	Vermelde personen met grafrechten in Hs. 28 en Hs. 4
Tabel 5.3	Aantal personen met grafrechten die ook herdacht werden in Nieuwlicht en er begraven werden
Tabel 5.4	Grafvermeldingen in andere memorieregisters
Tabel 5.5	Grafrijen met op het kerkhof begraven monniken
Tabel 5.6	Begraafregister Monniken (spreiding door de tijd)
Tabel 5.7	Begraafregister Conversen (spreiding door de tijd)
Tabel 5.8	Begraafregister Donaten en Begraafregister Huispersoneel (spreiding door de tijd)

Tabel 5.9	Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen (spreiding door de tijd)
Tabel 5.10	Totale aantal kloosterlingen (spreiding door de tijd)
Tabel 5.11	Graflocaties in het Begraafregister Niet-kartuizers en aantallen begravenen
Tabel 5.12	Begraafregister Niet-kartuizers (spreiding door de tijd)
Tabel 5.13	Graven per pandhofgang in de kleine pandhof
Tabel 5.14	Chronologische spreiding van in Nieuwlicht begraven kloosterlingen
Tabel 5.15	Chronologische spreiding van in Nieuwlicht begraven niet-kartuizers
Tabel 5.16	Spreiding van begraven mannen en vrouwen per graflocatie
Tabel 5.17	Man/vrouw-verhouding per graflocatie door de tijd
Tabel 5.18	In Nieuwlicht begraven familieleden (niet-kartuizers) uit één of meerdere generaties volgens Begraafregister Niet-kartuizers
Tabel 5.19	Familiegraven in Nieuwlicht: bij elkaar begraven familieleden uit meerdere generaties
Tabel 5.20	Familiegraven in Nieuwlicht: personen uit dezelfde generatie
Tabel 5.21	Familiegraven in Nieuwlicht: verspreide graven
Tabel 5.22	Familieverbanden tussen begravenen en kloosterlingen
Tabel 5.23	Overleden personen, begraven in Nieuwlicht (of elders) en herdacht in Necrologium A en/of B
Tabel 5.24	Aangetroffen begraven individuen bij de diverse archeologische opgravingen
Figuur 1.1	Beknopte stamboom van de familie Van Abcoude-Van Gaasbeek
Figuur 2.1	Schematische weergave van de tekstbestanddelen uit Hs. 4
Figuur 4.1	Stamboom van de familie Sas-Pauw
Grafiek 3.1	Weergave in percentages van de aantallen kartuizers en niet-kartuizers in de obiitlijsten uit de <i>cartae</i> tussen
Grafiek 3.2	Aantallen kartuizers en niet-kartuizers in de obiitlijsten uit de <i>cartae</i>
Grafiek 4.1	Geschonken en aangekocht land in morgen
Grafiek 4.2	Landschenkers die herdacht worden in de necrologia en/of begraven lagen in Nieuwlicht
Grafiek 4.3	Spreiding van het aantal jaarlijkse pitanties per maand

Hoofdstuk 1

De middeleeuwse dodengedachtenis en de Utrechtse kartuizers

1.1 Inleiding

Het is 22 augustus 1391. Zweder van Zuylen van Abcoude, heer van Gaasbeek, Putten en Strijen (ca. 1340-1400) vaardigt een oorkonde uit waarin hij aangeeft dat hij een kartuizerklooster wenst te stichten om daar priesters en broeders bijeen te brengen, die daar ‘*na den staet van hoirre oirden den dyenst gods volbrenghen zullen, in der eeren Gods onser zyelen ende onser ouders zyelen zalicheid*’.¹ Uit de stichtingsakte blijkt dat er op dat moment nog geen geschikte locatie voor het klooster was, alleen dat het nabij de stad Utrecht zou komen te liggen. Een aantal maanden later was die locatie gevonden, toen in februari 1392 het goed Bloemendaal aan de Vecht ten noorden van de stad Utrecht in leen werd ontvangen van het kapittel van Sint-Jan (afb. 1). Vlak daarna werd met de bouw begonnen, maar het duurde nog bijna drie jaar voordat de eerste monniken er zich konden vestigen. Het klooster kreeg de naam *Novae Lucis Sancti Salvatoris prope Traiectum*, en werd in het Nederlands doorgaans aangeduid als Nieuwlicht of als Sint-Salvator(klooster), hoewel het ook bekend stond onder de naam van het grondgebied waarop het klooster was gevestigd, *Vallis Floris*: Bloemendaal. Bijna twee eeuwen – tot aan de opheffing van het klooster in 1580 – werden de stichter en zijn familie er herdacht door de kartuizermonniken.

Met de stichtingsakte van Zweder raken we meteen aan het hoofdthema van deze studie, namelijk de middeleeuwse dodengedachtenis en de praktijken rond het schenken voor het zielenheil. De middeleeuwse dodengedachtenis is de laatste twintig jaar in Nederland een belangrijk onderzoeksthema geworden in de mediëvistiek.² De middeleeuwse dodengedachtenis wordt doorgaans aangeduid met de Latijnse term *memoria*, die zowel herinnering (*anamnesis*) als gedachtenis (*mneme*) betekent.³ Een van de meest elementaire vormen van de *memoria* is het noemen van de naam van een overledene in een gebed of tijdens de misviering. Door het noemen van de naam in gebed of tijdens de mis was de genoemde persoon als het ware aanwezig en kon de tijd die men moest doorbrengen in het vagevuur worden bekort. Het werd zo gebruikelijk om in ruil voor een gift missen te laten opdragen in naam van de begunstiger. Door religieuze instellingen te begunstigen kon men zo zorgdragen voor het eigen zielenheil, hoewel het schenken op zichzelf al een positief effect had op het zielenheil.

Het schenken aan een religieuze instelling voor het zielenheil (*pro anima* of *pro remedio animae*) was een vanzelfsprekendheid in de middeleeuwse maatschappij onder alle lagen van de bevolking. De schenkingen waren wederkerig en werkten volgens het principe *do ut des* (ik geef opdat jij geeft), want de weldoeners verwachtten uiteraard dat de leden van de begunstigde instelling zouden bidden voor hun zielenheil.⁴ Gedurende de Middeleeuwen hadden de kartuizers een gedegen reputatie opgebouwd als beroepsbidders. De kartuizerorde werd gekenmerkt door een streng ascetische en contemplatieve levensstijl in afzondering, die strikt in acht werd genomen. Befaald zijn – in verband

¹ De stichtingsakte is afgeschreven in de twee cartularia die van Nieuwlicht zijn overgeleverd, HUA, Nieuwlicht, inv. 1 (hierna Cart. 1), f. 1r-2r en HUA, Nieuwlicht, inv. 2 (hierna Cart. 2), f. 1r-2r. Zweder zal in het vervolg worden aangeduid als Zweder van Gaasbeek, aangezien hij bekender is onder die naam.

² Mijn onderzoek maakte onderdeel uit van het onderzoeksproject van Truus van Bueren getiteld *Zorg voor het hier en het hiernamaals*, dat later werd omgedoopt tot *The Functions of Art, Ritual and Text in Medieval Memoria*.

³ Oexle, ‘Memoria und Memorialüberlieferung’, 79.

⁴ Het onderzoek naar schenkingscultuur werd in 1923 geïnitieerd door de Franse antropoloog Marcel Mauss met zijn ‘Essai sur le don’. Sindsdien zijn er vele studies over dit fenomeen verschenen.

met de strengheid en zuiverheid van de kartuizerorde – de woorden van paus Innocentius XI, die in 1688 in een pauselijke bul schreef: ‘*Cartusia numquam reformata, quia numquam deformata*’ (De kartuizerorde is nooit hervormd, omdat ze nooit vervormd is).⁵ Vanwege de strengheid die de kartuizerorde naleefde werd het stichten of begunstigen van een kartuizerklooster voor het zielenheil in de Middeleeuwen doeltreffender geacht dan het schenken aan andere typen instellingen, en het betekende ook dat veel personen in een kartuizerklooster begraven wensten te worden. Daarom kon de kartuizerorde in de late Middeleeuwen op grote belangstelling rekenen. De stichters en belangrijkste schenkers van de afzonderlijke kartuizerkloosters werden bovendien dikwijls ieder jaar herdacht op hun sterfdag in alle kartuizerkloosters. Het moet voor Zweder van Gaasbeek dan ook een zeer aantrekkelijk idee zijn geweest om te weten dat er na zijn dood elk jaar tot in lengte van dagen op zijn sterfdag in ruim honderd zestig kartuizerkloosters door heel Europa voor zijn zielenheil zou worden gebeden.

Mede dankzij de documentaire *Die grosse Stille* (ook wel *Into Great Silence*) van Philip Gröning uit 2005 – waarvoor voor het eerst in de geschiedenis gefilmd mocht worden in de Grande Chartreuse, het moederklooster van de kartuizerorde nabij Grenoble, en waarin het dagelijks leven van de kartuizers op film werd vastgelegd – is er een hernieuwde belangstelling voor de geschiedenis van de kartuizerorde. Interesse in de kartuizergeschiedenis was er al wel langer, maar in de Nederlanden, en tot op zekere hoogte ook daarbuiten, heeft de kartuizerorde in de historiografie lang niet zoveel aandacht gekregen als andere kloosterorden, zoals de benedictijnen, cisterciënzers of franciscanen.⁶ Dit heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat de kartuizerorde nog altijd een zeer gesloten orde is, die zelfs in de Middeleeuwen relatief weinig kloosters telde, én dat er van de negen kartuizerkloosters die in Nederland hebben gestaan nauwelijks nog gebouwde resten over zijn. De meeste Nederlandse kartuizerkloosters ontkwamen in de jaren zeventig en tachtig van de zestiende eeuw vanwege de Reformatie of de oorlogshandelingen als gevolg van de Opstand niet aan de slopershamer.⁷ Ook Nieuwlicht onderging dit lot vlak na 1580.

Sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw is een aantal belangwekkende studies over verschillende Nederlandse kartuizerkloosters verschenen, zoals de studie van J.P. Gumbert uit 1972 over de kloosterbibliotheek van Nieuwlicht tot 1430, de studie van Jan Sanders over het kartuizerklooster te Geertruidenberg uit 1990 en de studie van Bas de Melker over (onder andere) het Amsterdamse kartuizerklooster Sint-Andries-ter-Zaliger-Haven (2001).⁸ Verder mag ook H.J.J. Scholtens, de pionier van het Nederlandse kartuizeronderzoek in de twintigste eeuw, niet onvermeld blijven. Hoewel zijn artikelen over Nederlandse en Belgische kartuizerkloosters op een aantal punten inmiddels zijn achterhaald, is zijn werk baanbrekend geweest voor het onderzoeksgebied.⁹ Ondanks deze studies zijn er echter nog veel kennishiaten wat de Nederlandse kartuizerkloosters betreft. De geschiedenis van een aantal kloosters is nog nauwelijks onderzocht en ook de

⁵ In deze studie worden de Latijnse citaten geparafrazeerd. Indien nodig wordt een vertaling gegeven.

⁶ Van groot belang voor de bestudering van de geschiedenis van de kartuizerorde is de in 1970 door James Hogg opgerichte *Analecta Cartusiana*, waarin inmiddels meer dan driehonderdvijftig bronnenpublicaties, bundels en monografieën zijn verschenen.

⁷ Alleen het kartuizerklooster te Roermond heeft langer bestaan en een deel van de kloostergebouwen bestaat nog altijd. In de voormalige kloostergebouwen werd in 2009 een aan de instelling gewijde tentoonstelling, *Het Gebeim van de Stille*, gehouden, zie voor de catalogus, Pansters, *Het Gebeim van de Stille*.

⁸ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*; Sanders, *Waterland als woestijn* en De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*. Van de dissertatie van De Melker verschijnt in 2015 een handelseditie.

⁹ Zie voor een bio-bibliografie van Scholtens: Gruijs en Van Koolwijk, ‘Bio-bibliografie’. Ook Albert Gruijs heeft zich in de jaren zeventig met de kartuizerorde beziggehouden, zo publiceerde hij in 1976-1978 het driedeling naslagwerk *Cartusiana. Un instrument heuristique*.

schenkingspraktijken aan kartuizerkloosters zijn nog niet eerder vanuit de weldoeners bestudeerd.¹⁰

Alvorens de onderzoeksvraag van deze studie te presenteren en de opzet van dit boek uit de doeken te doen, besteed ik kort aandacht aan het ontstaan en de ontwikkeling van de kartuizerorde en zal ik vervolgens dieper ingaan op de ontstaansgeschiedenis van Nieuwlicht. Deze kennis is noodzakelijk om de memoria- en schenkingscultuur binnen de kartuizerorde te kunnen contextualiseren.

1.2 De kartuizerorde en de kartuizerkloosters in de Nederlanden

De kartuizerorde ontstond in 1084 toen Bruno van Keulen zich met zes gezellen vestigde in de Franse Alpen nabij Grenoble en zo het moederklooster van de orde, de Grande Chartreuse, stichtte.¹¹ Bruno besloot zich uit de wereld terug te trekken uit onvrede over de misstanden binnen de Kerk (onder andere simonie).¹² Het ontstaan van de kartuizerorde past daarom binnen de hervormings- en vernieuwingsbewegingen (observantiebeweging) in het kloosterwezen van de elfde eeuw. Bruno's hoofddoel was te leven als een kluizenaar en niet zozeer het stichten van een nieuwe kloosterorde.¹³ Dit blijkt eveneens uit zijn verdere levensloop. Zo stichtte hij in de jaren negentig van de elfde eeuw in Italië – nadat hij enkele jaren in pauselijke dienst was geweest – nog een kloostergemeenschap, die niet aan de kartuizers van de Grande Chartreuse was gelieerd.¹⁴ Daarnaast blijkt het uit het feit dat hij geen kloosterregel of een geschrift met 'gewoonten' (*consuetudines*) heeft nagelaten. Pas in de jaren twintig van de twaalfde eeuw (tussen 1121 en 1128) stelde de vijfde prior van de orde, Guigo I van St.-Romain, de *Consuetudines* op, die vanaf dat jaar de richtsnoer vormden van het kartuizerleven.¹⁵ In de *Consuetudines* worden in tachtig hoofdstukken de gewoonten en regels uiteengezet waaraan kartuizerkloosters zich dienden te houden. De gewoonten werden opgesteld op aandringen van bisschop Hugo van Grenoble.¹⁶ Daarnaast speelde het groeiend aantal kartuizerkloosters een rol, hoewel de uitbreiding van de orde zich aanzienlijk minder snel voltrok dan die van de cisterciënzer- en premonstratenzerorden, die omstreeks dezelfde tijd als de kartuizerorde werden gesticht (respectievelijk 1098 en 1122). Ten tijde van de dood van Bernardus van Clairvaux († 1153) telde de cisterciënzerorde al circa driehonderdvijftig vestigingen, terwijl de kartuizerorde nog geen zestien kloosters had. Het aantal cisterciënzerkloosters zou tot aan de Reformatie nog verdubbelen tot circa zevenhonderd. Het aantal kartuizerkloosters groeide tot aan de Reformatie weliswaar fors, maar haalde bij lange na niet het aantal van de cisterciënzerorde. Op haar hoogtepunt, in de zestiende eeuw, telde de kartuizerorde iets meer dan tweehonderd kloosters (Tabel 1.1), die door de opkomst van het protestantisme en later door de

¹⁰ In België zijn het vooral Jan de Grauwe, Francis Timmermans, Frans Hendrickx en Tom Gaens geweest, die zich intensief met de Belgische kartuizerkloosters hebben beziggehouden. Zie ook *Cartusiana*: <http://www.cartusiana.org/?q=node>.

¹¹ Zie over Bruno en het ontstaan van de kartuizerorde onder meer, Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, 13-28; Gaens en De Grauwe, *De kracht van de stilte*, 7-9; Sanders, *Waterland als woestijn*, 13-16; Hendrickx, *De kartuizers en hun klooster te Zelem*, 17-20.

¹² Zie over de houding van de kartuizers met betrekking tot de (opkomende) geldeconomie in de elfde en vroege twaalfde eeuw, Little, *Religious poverty*, 84-86.

¹³ Voor Bruno vormden de Bijbel en de kloosterregel van Benedictus het uitgangspunt voor de gemeenschap. Ook later is de regel van Benedictus de basis gebleven van de kartuizerorde, Blüm, 'Ursprung und Geschichte der Ordensstatuten der Kartäuser', 38.

¹⁴ Dit klooster, Maria dell'Eremo (la Torre) in Calabrië vormde zich in 1192 om tot een cisterciënzerklooster. Pas in 1514 werd het, dankzij inzet van paus Leo X, in de kartuizerorde opgenomen, Blüm, 'Ursprung und Geschichte', 39; Cygler, *Das General Kapittel*, 211-212.

¹⁵ In 2011 verscheen een Nederlandse vertaling van Tim Peeters en Gueric Aerden, Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*. In 1984 was er al een Franse vertaling verschenen, *Consuetudines (Coutumes)*.

¹⁶ Cygler, *Das General Kapittel*, 210-213.

Fransen Revolutie werd teruggebracht tot 122 kloosters.¹⁷ Momenteel telt de kartuizerorde nog 24 kloosters.

Tabel 1.1 Aantallen kartuizerkloosters

Jaartal	1153	1350	1530	1600	1900	2000
Aantal	16	120	203	156	32	24

Het gesloten karakter van de orde, de strenge leefwijze en het feit dat kartuizerkloosters gevestigd werden in onherbergzame gebieden, zorgde ervoor dat het aantal kartuizerkloosters in de eerste eeuwen slechts langzaam toenam. Bovendien beperkte de groei zich geografisch tot Zuid-Frankrijk, met enkele verder weg gelegen kloosters. Dit veranderde in de veertiende eeuw, toen er een explosieve groei van het aantal kartuizerstichtingen optrad. In de twaalfde en dertiende eeuw waren er respectievelijk 37 en 25 nieuwe kartuizerstichtingen, maar in de veertiende eeuw verviervoudigde dat aantal naar 99 nieuwe stichtingen, om in de vijftiende eeuw weer te dalen naar veertig nieuwe stichtingen.¹⁸

De grote belangstelling voor de kartuizerorde en de daarmee samenhangende groei van het aantal kloosters in de veertiende eeuw wordt vaak toegeschreven aan drie oorzaken: veranderingen in de (volks)vroomheid, het vestigen van kartuizerkloosters nabij steden waardoor de kartuizerorde meer bekendheid kreeg, en de stijging van het levenspeil waardoor meer mensen konden investeren in religieuze stichtingen. In de veertiende eeuw was er een crisis in de professionele spiritualiteit ontstaan. De bedelorden, die bezit toelieten, werden rijker en rijker. Dit stuitte steeds meer gelovigen tegen de borst en men ging op zoek naar meer pure vormen van vroomheid. De kartuizers, die vanwege de strenge handhaving van de leefregel nog betrekkelijk dicht bij het oorspronkelijke ideaal stonden, kwamen toen als lichtend voorbeeld in het vizier. Daarnaast groeide de afkeer van de scholastiek in de veertiende eeuw. Naast de berekeneerde vroomheid van de scholastiek ontstond in de veertiende en vijftiende eeuw een behoefte aan spirituele vroomheid en opnieuw werd ter inspiratie gekeken naar de kartuizers. De kartuizerorde ging zo een voorbeeldfunctie vervullen voor de observantie- en vroomheidsbewegingen uit de veertiende eeuw, zoals de Moderne Devotie en de daaruit voortvloeiende congregatie van Windesheim.¹⁹ Verder was er eind veertiende eeuw sprake van een toenemende individualisering van de godsdienstbeleving, die tot meer particuliere initiatieven leidde. De individualisering richtte zich vooral op het monastieke ideaal.²⁰ Daar komt nog bij dat de voordien relatief onbekende kartuizerorde vanaf de dertiende eeuw steeds bekender werd, zeker nadat in 1257 het eerste kartuizerklooster bij een stad (Parijs) werd gebouwd. Sindsdien werd het steeds gebruikelijker om kartuizerkloosters bij steden te stichten en begon de opmars van de kartuizerkloosters in Noordwest-Europa.

Het initiatief voor het stichten van een kartuizerklooster lag veelal bij de adel en welvarende burgers en kwam dikwijls niet vanuit al bestaande kloosters.²¹ De Melker

¹⁷ King, *Liturgies of the religious orders*, 6. In totaal zijn er 271 kartuizerstichtingen geweest, waarvan een deel na korte tijd weer is opgeheven. Zie ook het overzicht van kartuizerkloosters in Gruijs, *Cartusiana*, 219-222; Gaens en Hendrickx, 'Het vaste ritme van verandering', 31-33; Blüm, 'Die Entwicklung des Kartäuserordens', 13-15. Blüm wijst er nog op dat (voor Midden-Europa) de invallen van de Turken in de zestiende eeuw (vergl. het Beleg van Wenen in 1529) ook bijdroegen aan het opheffen van kloosters.

¹⁸ Sanders, *Waterland als woestijn*, 16-18.

¹⁹ Ruthing, 'Die Kartäuser und die spätmittelalterlichen Ordensreformen'; Elm, 'Reform- und Observanzbestrebungen'; Van Engen en Verhoeven, *Monastiek observantisme en Moderne Devotie*. De grondlegger van de Moderne Devotie, Geert Grote, verbleef drie jaar in het kartuizerklooster bij Arnhem.

²⁰ De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 51.

²¹ Ruthing, 'Zur geschichte der Ordensprovinz'.

heeft gesteld dat voor het stichten van een religieuze instelling drie factoren meespelen: religieuze behoefte, kapitaal en initiatief. Verder maakt hij onderscheid tussen 'monolitische' kloosterstichtingen, dus door een persoon geïnitieerde stichting zoals Nieuwlicht, en netwerkstichtingen, die voortkomen uit gecoördineerde acties van verschillende personen en soms ook andere instellingen, die allemaal deel uitmaken van een netwerk. Een voorbeeld van een netwerkstichting is de kartuis van Amsterdam, die ongeveer tegelijk met Nieuwlicht werd gesticht.²² Het feit dat het initiatief bij niet-kartuizers lag, is ook een gedeeltelijke verklaring van de populariteit van de kartuizers in de late Middeleeuwen en waarom zij konden overleven nabij steden die dikwijls al vele religieuze instellingen telden, zoals de stad Utrecht, die uiteindelijk (in 1550) 25 kloosters en 18 gasthuizen zou tellen.²³ Dit aantal staat nog los van de vier parochiekerken en de vele broederschappen die in de kerken en andere religieuze instellingen waren ondergebracht. Ondanks een redelijk overspannen 'zielenheilsmarkt', waar burgers een ruime keuze hadden aan oude en nieuwe religieuze instellingen die begunstigd konden worden, voorzagen de Utrechtse kartuizers nog duidelijk in een behoefte.²⁴

Maar hoewel het initiatief voor het stichten van een kartuizerklooster veelal bij leken lag, werden de voorbereidingen overgelaten aan monniken van kartuizerkloosters uit het omringende gebied. In de Nederlanden zijn meer dan 20 kartuizerkloosters gesticht, waarvan er 9 in het huidige Nederland lagen.²⁵ Het opzetten van nieuwe kartuizerstichtingen gebeurde in de Nederlanden zowel vanuit Franse als vanuit Duitse kartuizerkloosters. In late dertiende eeuw werden vanuit Franse kartuizerkloosters twee nieuwe kloosters gesticht in het grensgebied van Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden (tegenwoordig Frankrijk): één in Valenciennes in Henegouwen (1288) en één in Sint-Omaars in Artesië (1298). Vanuit deze twee kloosters werden meer stichtingen voorbereid in de Zuidelijke Nederlanden, zoals de kartuis van Herne (1314) bij Edingen, vier jaar later gevolgd door de kartuis Genadedal (*domus Vallis Gratiae*) bij Brugge. De kloosters in Antwerpen, Zelem, Gent en Lierde werden in de jaren twintig van de veertiende eeuw gesticht.²⁶ In 1336 stichtte Willem van Duivenvoorde het oudste kartuizerklooster in de Noordelijke Nederlanden te Geertruidenberg, dat vanwege zijn ligging in het graafschap Holland ook bekend staat als het Hollandse Huis.²⁷ Deze stichting werd vanuit Antwerpen en Lierde voorbereid.

Kartuizerstichtingen in de Duitse gebieden ontstonden iets later dan in de Zuidelijke Nederlanden. In 1320 werd te Mainz het eerste kartuizerklooster in het kerngebied van Duitsland gesticht.²⁸ Al snel volgden stichtingen bij Koblenz (1331), Trier

²² De Melker constateert voor Amsterdam dat daar zelfs sprake is van een zogenaamde 'kloosterontwikkelaar', dat wil zeggen een persoon die zich niet beperkte tot één kloosterstichting, maar het opzetten van een hele serie kloosters begeleidde, De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*.

²³ Van den Hoven van Genderen, 'Op het toppunt van de macht', 137. Zie ook Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 40-45 met een overzicht van de religieuze instellingen in Utrecht.

²⁴ De uitgebreide mogelijkheden die de laatmiddeleeuwse mens ter beschikking stonden om zorg te dragen voor hun zielenheil is door historici vergeleken met het economische systeem van vraag- en aanbod en wordt daarom ook de 'zielenheilsmarkt' of 'memoriemarkt' genoemd, zie o.a. Mol, 'Kruisheren op de Friese zielenheilsmarkt'; Trio, 'Moordende concurrentie op de memoriemarkt'.

²⁵ Zie voor een overzicht Hogg en Schlegel, *Monasticon Cartusiense*, dl. III, 93-360; Gaens en De Grauwe, *De kracht van de stilte*, 92-133.

²⁶ Later volgden nog nieuwe kloosters in Brugge, het enige kartuizerinnenklooster in de Nederlanden (1348), Luik (1357), Doornik (1376), Scheut (1455) en Leuven (1489).

²⁷ Zie over de geschiedenis van het Hollandse Huis, Sanders, *Waterland als woestijn*.

²⁸ Er zijn twee verspreidingsgolven in Duitsland geweest. Tussen 1320 en 1351 en daarna van 1371 tot 1400. Daarvoor waren er al wel diverse kartuizerkloosters gesticht in de aangrenzende gebieden van Duitsland. In deze gebieden werden al vanaf de twaalfde eeuw vanuit de Grand Chartreuse enkele kloosters gesticht, zoals de Sloveense kartuizen Seitz (1160), Gairach (1169) en Freudnitz (1255), Rütting, 'Zur Geschichte der Kartäusen', 139-141, 146-147.

(1331) en Keulen (1334). Mede vanuit dit laatst genoemde kartuizerklooster werd een aantal kartuizerstichtingen in de Noordelijke Nederlanden begeleid. Zowel het in 1342 door hertog Reinoud II van Gelre gestichte klooster Monnikhuizen te Arnhem, als het kartuizerklooster te Roermond (gesticht in 1376) werden vanuit Keulen voorbereid.²⁹

Het Utrechtse kartuizerklooster Nieuwlicht werd voorbereid vanuit zowel Genadedal in Brugge als het Sint-Barbaraklooster in Keulen.³⁰ Tydeman Graewert, de prior van de Brugse kartuis, was vanaf het begin betrokken bij de oprichting van Nieuwlicht. In 1394 kreeg hij van het Generaal Kapittel van de orde de opdracht drie monniken uit andere kloosters naar Utrecht te roepen voor het nieuw gestichte klooster. De eerste monniken waren Zweder van Boecholt en Dirk Bruyne, afkomstig uit kartuizerkloosters te Keulen en Brugge. Een derde monnik was Albernus de Colonia, die mogelijk ook uit de Keulse kartuis afkomstig was.³¹ Ongeveer tegelijkertijd met Nieuwlicht werd de reeds genoemde kartuis Sint-Andries-te-Zaliger-Haven (1392) in Amsterdam gesticht.³² Nadien volgden in de Noordelijke Nederlanden nog vier andere stichtingen: Zierikzee (1433), 's-Hertogenbosch/Vught (1465), Delft (1470) en Kampen (1485), waarvan Kampen vanuit Nieuwlicht werd voorbereid.³³

Een kartuizergemeenschap bestond uit een combinatie van (koor)monniken en lekenbroeders. De monniken (*monachi*) hadden geloften afgelegd en leidden een streng, contemplatief en solitair leven in de kloostercellen.³⁴ Het grootste deel van de dag werd in de kloostercel doorgebracht, maar de monniken kwamen wel dagelijks samen voor de misviering in de kloosterkerk, en op zondag werd er gezamenlijk gegeten in de refter. Afgezien van de leidinggevendenden kwamen de monniken nauwelijks buiten het klooster. Alleen tijdens de wekelijkse wandeling (*spaciamantum*) verlieten de monniken het kloosterterrein, maar dan nog dienden ze binnen bepaalde, door de orde vastgestelde, grenzen te blijven. Het gebied waarbinnen het de monniken was toegestaan te wandelen wordt *termini monachorum* genoemd.³⁵

Uit de monniken werden de prior, procurator, vicaris en sacrist geworven.³⁶ De prior had de algemene leiding van het klooster, de procurator was vooral belast met het (financiële) beheer. De vicaris was de raadgever en plaatsvervanger van de prior als hij afwezig was; de sacrist was verantwoordelijk voor het beheer van de kerk en de bibliotheek. Idealiter telde een kartuizerklooster twaalf monniken en een prior, naar analogie van Christus en zijn twaalf apostelen.³⁷ Maar het kwam geregeld voor dat er meer monniken waren. Zo telde Nieuwlicht halverwege de zestiende eeuw twintig monniken.

²⁹ Zie voor Monnikhuizen, De Backer, 'De kartuize Monichusen bij Arnhem'; zie voor Roermond, Pansters, *Het Geheim van de stilte*; Dukers, *Kluisenaars in de stad*.

³⁰ Zie ook de kaart met de kartuizervestigingen in de Nederlanden bij Sanders, *Waterland als woestijn*, 16; en in, 'Kartuizen in de Nederlanden (1314-1796)', 164.

³¹ Scholtens, 'Necrologie van de Utrechtse kartuizers', 103.

³² De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*.

³³ Zie voor het kartuizerklooster van 's-Hertogenbosch/Vught: Sanders, *Kartuizers in het land van de Dommel*; Delft: Rothfus. en Rozemond, *De kartuizers en hun Delftse klooster*; Kampen: Van Dijk, 'Middeleeuws kloosterleven aan de rand van Mastenbroek'.

³⁴ Vanaf 1155 hadden alle monniken voordat ze intraden de priesterwijding ontvangen, Wienand, 'Bruno ein Sohn des 'heiligen Köln'', 210. Zie voor een uitgebreide beschrijving van het dagelijks leven van de kartuizermonniken, Gaens en De Grauwe, *De kracht van de stilte*, 37-54.

³⁵ Sanders, *Waterland als woestijn*, 37-38.

³⁶ Zie voor een uitvoerige beschrijving van deze ambten, Sanders, *Waterland als woestijn*, 33-35.

³⁷ Opvallend is dat men minstens twintig jaar oud moest zijn, om te kunnen toetreden tot de kartuizerorde, Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, 27.1.

De lekenbroeders (*conversen*), die eveneens geloften hadden afgelegd, leefden een minder streng leven en waren veelal belast met het draaiend houden van het klooster.³⁸ Zij werden ondersteund door leken (*donaten*) die geen geloften hadden afgelegd, maar zich door middel van een contract aan het klooster hadden verbonden. Een kartuizerklooster telde doorgaans niet meer dan een vijftal conversen en iets meer donaten. Naast deze drie groepen kon men soms ook als reddiet aan het klooster verbonden zijn, wanneer het leven als monnik (*clericus redditus*) of als convers (*laicus redditus*) om lichamelijke (of andere) redenen niet mogelijk was. Verder werden af en toe leken als kostkoper of provenier (*prebendarius*) toegelaten. Dat waren mannen die zich inkochten in het klooster en zo hun oude dag in het klooster konden doorbrengen. De kartuizerorde had echter een ambivalente houding ten opzichte van de reddieten en proveniers, omdat ze een te grote vrijheid genoten. Daarom werd het instituut van reddiet en provenier in 1582 afgeschaft.³⁹

Vanwege de architectonische indeling van een kartuizerklooster, die sterk afwijkt van het benedictijnse kloostertype, was er voor de bouw van een kartuizerklooster niet alleen een grote som geld nodig maar ook een relatief groot gebied, aangezien het kloostercomplex, naast gemeenschappelijke gebouwen, bestond uit afzonderlijke cellen, oftewel kluisen, voor de monniken. Deze cellen bestonden uit een huisje met een tuintje gelegen aan een pandhof.⁴⁰ De conversen en donaten woonden in de gemeenschappelijke gebouwen. Het contemplatieve leven van de monniken diende zo veel mogelijk in afzondering plaats te vinden. Contact met de buitenwereld werd tot een minimum beperkt. Alleen de prior en de procurator, die verantwoordelijk was voor het beheer, mochten het klooster verlaten. Naar de buitenwereld toe werd het klooster dikwijls ook vertegenwoordigd door *donaten* of kostkopers.⁴¹

Vanaf het begin hebben de soberheid die de orde nastreefde en het afschermen van de kartuizermonniken van de buitenwereld een belangrijke invloed gehad op de typologische ontwikkeling van de kartuizerarchitectuur. In de kartuizerorde werden kloostertradities uit het oosterse en westerse christendom samengevoegd, waarbij het kluisenaarsleven en het gemeenschappelijke kloosterleven verenigd werden.⁴² Het ideaaltype van een kartuizerklooster bestond uit dertien cellen (*conventus simplex*) voor de twaalf monniken en de prior, maar er waren ook kloosters die al vanaf de stichting het

³⁸ Zie voor een beschrijving van het dagelijks leven van de conversen, Gaens en De Grauwe, *De kracht van stilte*, 55-59. De geloften van de monniken en de conversen weken iets van elkaar af. De monniken beloofden stabiliteit (trouw aan de cel), gehoorzaamheid en bekering van levensgedrag. Bij de conversen stond gehoorzaamheid voorop, gevolgd door bekering van levensgedrag en volharding, Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, 23.1 en 74.1.

³⁹ Sanders, *Waterland als woestijn*, 35-37.

⁴⁰ Zie over kartuizerbouwkunst o.a. Dukers, *Kluisenaars in de stad*; Braunfels, *Monasteries of Western Europe*, 111-124; Zadnikar, 'Die frühe Baukunst der Kartäuser'; Devaux, *L'architecture dans l'ordre des Chartreux*; Sanders, 'Kartäuserarchitektur in den Niederlanden'; Zuidema, *Verbeelding en ontbeelding*, 39-42; Koch, 'Die mittelalterliche und vorbarocke Klosteranlage'.

⁴¹ Zo trad de Utrechtse convers Heymeric in de jaren dertig van de vijftiende eeuw regelmatig op als vertegenwoordiger van Nieuwlicht, zo blijkt uit akten in de cartularia.

⁴² Het oosterse monnikenwezen van het vroege christendom was anachoretisch van aard. De nadruk lag hierbij op contemplatie en eenzaamheid. Het kloostertype dat zich hieruit ontwikkelde in de eerste helft van de vierde eeuw was de *Laura*. Op een binnenterrein bevonden zich de kerk en enkele gemeenschappelijke gebouwen. Daar omheen, aan de rand tegen de kloostermuur, waren afzonderlijke huisjes (de kloostercellen) gebouwd voor de monniken. De westerse kloostertraditie ontstond in de zesde eeuw, toen Benedictus van Nursia (480-547) een kloosterregel opstelde, waarin de nadruk niet meer op contemplatie, maar op godsdiensttoefening en arbeid kwam te liggen. Tevens werd veel belang gehecht aan het gezamenlijke (cenobitische) karakter van de kloostergemeenschap. Het centrum van deze kloosters werd het *claustrum*: de kruisgang of pandhof. Hieraan lagen de belangrijkste gezamenlijke ruimten, zoals kerk, kapittelzaal, refter en de gemeenschappelijke slaapzalen. Het *claustrum* was zo belangrijk dat het uiteindelijk hetzelfde ging betekenen als *monasterium*.

dubbele aantal kluizen hadden (*conventus duplex*). Ook gebeurde het geregeld dat een klooster in de loop der tijd aanzienlijk meer kloostercellen kreeg dan het ideaaltypetype doordat weldoeners kluizen bleven stichten, zoals het geval is in Nieuwlicht. Het klooster was op verschillende manieren van de buitenwereld afgesloten. Als eerste was elk kloosterterrein omgracht en had het een hoge kloostermuur. Wanneer men via het poortgebouw het kloosterterrein betrad, kwam men op een voorhof waar zich de bedrijfsgebouwen (stallen, bakkerij, keuken, etc.) bevonden. Leken werden hier ook toegelaten. Op deze voorhof bevond zich de kleine pandhof (*parva galilea*) waaraan de keuken, de woonvertrekken van de lekenbroeders, de kapittelzaal, de kloosterkerk, een lekenkapel en andere gemeenschappelijke gebouwen lagen. Ook de cellen van de prior en de procurator, die de leiding had over de lekenbroeders, grensden aan de kleine pandhof. Zoals de kloostermuur en gracht dienden als een eerste afscherming van de buitenwereld, zo diende het *parva galilea* als een tweede buffer. Alleen via de *parva galilea* en de kloosterkerk was de grote pandhof (*magna galilea*) te bereiken, waaraan de cellen van de monniken gebouwd waren en waar leken geen toegang meer hadden.

Om de strengheid binnen de orde (*rigor ordinis*) te kunnen handhaven en reguleren, werden vanaf 1155 jaarlijks bijeenkomsten gehouden van het Generaal Kapittel in de Grande Chartreuse.⁴³ Tijdens deze bijeenkomsten kwamen de priors van de afzonderlijke kloosters samen en werden besluiten (*ordonnanties*) uitgevaardigd via zogeheten *cartae* aangaande de gebruiken in de liturgie, de organisatie van de orde en de disciplineren van de afzonderlijke kloosters. 1155 is daarom voor de kartuizerorde een belangrijk jaar, omdat de kartuizerorganisatie, die tot dan toe vooral als een observantiebeweging te beschouwen is, zich definitief in een orde transformeerde.⁴⁴ Iedere kartuis diende vanaf die tijd de *consuetudines* en de richtlijnen, die door het Generaal Kapittel werden uitgevaardigd, te volgen. De *ordonnanties* van het Generaal Kapittel werden in de loop der tijd verzameld in verschillende compilaties: de *Antiqua Statuta* (1259); de *Nova Statuta* (1368) en de *Tertia Compilatio* (1509).⁴⁵ In 1510 verschenen in Basel de ordestatuten voor het eerst in druk.⁴⁶ In de tweede helft van de zestiende eeuw werden de voornoemde verzamelingen gebundeld en tegenstrijdigheden eruitgehaald. Zo ontstond de *Nova Collectio Statutorum*. Voor de geschiedenis en de regelgeving binnen de kartuizerorde zijn deze ordonnantieverzamelingen van onschatbare waarde.

Een ander belangrijk instrument om de kartuizerdiscipline te controleren waren de visitaties. Elk kartuizerklooster werd om de twee jaar bezocht door twee visitatoren, die onderzochten of de bewoners van de instellingen zich wel aan de richtlijnen hielden en of bijvoorbeeld nederigheid, zwijgplicht en armoede in acht werden genomen. De visitatoren brachten verslag uit van hun bevindingen aan het Generaal Kapittel, waar over eventuele (aanvullende) strafmaatregelen werd beslist. Om de objectiviteit te waarborgen mochten de visitatoren, die eveneens prior van een kartuizerklooster waren,

⁴³ Het eerste Generaal Kapittel kwam al in 1140 bijeen, maar tot 1155 werden er nog geen jaarlijkse bijeenkomsten gehouden. Over het ontstaan en de ontwikkeling van het Generaal Kapittel in de twaalfde en dertiende eeuw zie Cygler, *Das Generalkapitel*, 205-314. Sinds 1945 komt het Generaal Kapittel elke twee jaar bijeen.

⁴⁴ Cygler, *Das Generalkapitel*, 218.

⁴⁵ Aan de *Antiqua Statuta* ging een aantal compilaties vooraf – *Consuetudines Antelmi* (1141-1151), *Consuetudines Basili* (1170), *Statuta Jancelini* (1222) en *De Reformatione* (1248) – die geïncorporeerd werden in de *Antiqua Statuta*.

⁴⁶ Het was een verzamelwerk dat uit zes onderdelen bestond: de *Consuetudines*, de *Statuta Antiqua*, de *Statuta Nova*, de *Tertia Compilatio*, 135 pauselijke privileges voor de kartuizerorde en een overzicht van kartuizerkloosters, gerangschikt per provincie. In 1989 is deze eerste druk als facsimile uitgegeven als 99^{ste} deel uit de serie *Analecta Cartusiana*, Hogg, *The Evolution of the Carthusian Statutes from the Consuetudines Guigonis to the Tertia Compilatio*.

geen banden hebben met het gevisiteerde klooster.⁴⁷ Als visitatiegebieden werden de provinciegrenzen gehanteerd die de orde had ingesteld. De visitatoren reisden langs de kartuizen van een bepaalde provincie. Door de groei van het aantal kartuizerkloosters in de veertiende eeuw en om de visitatoren enigszins te ontlasten, werd een aantal keer de provincie-indeling gewijzigd en ontstonden nieuwe provincies. Tot 1400 behoorden de Nederlandse kartuizerkloosters tot de *provincia Alemaniae Inferioris*, dat ook een deel van het huidige Duitsland besloeg. In dat jaar werde de indeling gewijzigd en ontstond de *provincia Rheni*, waartoe de meeste kartuizerkloosters in de Nederlanden behoorden. In 1427 werd een nieuwe indeling gemaakt en ging Nieuwlicht samen met de kartuizen van Monnikhuizen en Amsterdam over naar de reeds in 1400 ontstane *provincia Picardiae remotioris* (de Noord-Picardische provincie). De samenstelling van deze provincies wijzigde nog eens in 1440, en in 1474 werd de provincie omgedoopt tot *provincia Teutoniae*.⁴⁸ Daarna is tot het einde van de Middeleeuwen de provincie-indeling niet meer gewijzigd.

Nieuwlicht werd gesticht toen het Westers Schisma (1378-1417) de christelijke wereld verdeelde. Ook de kartuizerorde was tussen 1380 en 1410 verdeeld in twee kampen: het urbanistische en het clementistische kamp. De aanhangers van paus Urbanus VI in Rome hielden toen hun jaarlijkse bijeenkomsten van het Generaal Kapittel in de kartuis van Seitz (in het huidige Slovenië) en de voorstanders van de paus Clemens VII in Avignon bleven hun Generaal Kapittels in de Grande Chartreuse houden. Nieuwlicht en de andere Noord-Nederlandse kartuizerkloosters behoorden tot het urbanistische kamp; enkele kartuizerkloosters uit de Zuidelijke Nederlanden tot het clementistische kamp.

1.3 Het kartuizerklooster Nieuwlicht

1.3.1 De stichting van Nieuwlicht en de stichters

De stichting van Nieuwlicht in 1391 door Zweder van Gaasbeek was niet de eerste poging om nabij Utrecht een kartuizerklooster te stichten. Halverwege de jaren zeventig van de veertiende eeuw had Zweders oom, bisschop Arnold van Horne (bisschop van 1371 tot 1378), dit al eens geprobeerd.⁴⁹ Het mislukte door tegenwerking van de grondbezitters. Zelfs een bul van paus Gregorius XI waarin de abten van de Paulusabdij van Utrecht en de Sint-Laurensabdij in Oostbroek nabij de De Bilt werden opgeroepen land ter beschikking te stellen aan een nieuw op te richten kartuizerklooster, mocht niet baten.⁵⁰ In de jaren tachtig van de veertiende eeuw volgde een nieuwe poging door Zweder. Ditmaal met meer succes. De Melker merkt terecht op dat het stichten van een klooster of een instelling dikwijls een lange voorgeschiedenis had. Vaak wordt de datum uit de stichtingsakte van een klooster genomen als stichtingsdatum, maar de akte is doorgaans de neerslag van de stichtingsgeschiedenis die daaraan voorafging.⁵¹

De stichting van Nieuwlicht was niet Zweders eerste vrome onderneming. Tussen 1382 en 1390 deed hij een aantal grote schenkingen aan de clarissen, de karmelieten en de minderbroeders van Brussel, de minderbroeders, dominicanen en reguliere kanunniken te

⁴⁷ Zie over de visitaties onder meer, Rütthing, “Die Wächter Israels”.

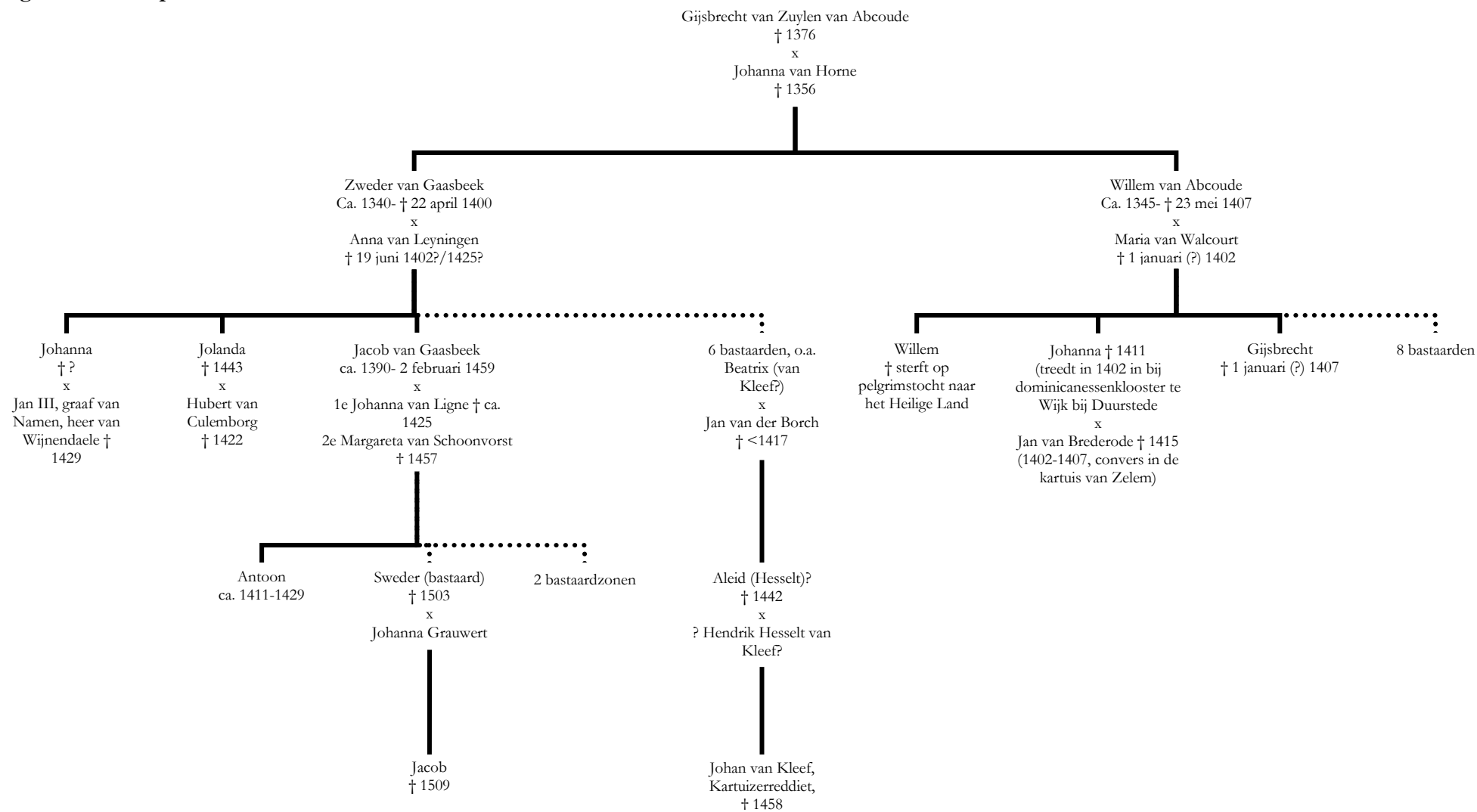
⁴⁸ Zie over de provincie-indeling van kartuizerkloosters in de Nederlanden, Gaens en De Grauwe, *De kracht van de stilte*, 87-91.

⁴⁹ Zweder werd in 1371 door zijn oom aangesteld als raadgever en maarschalk van Utrecht en bestuurder van Vreeland.

⁵⁰ Leeuwenberg, ‘Westmaas’, 298. De pauselijke bul is afgedrukt in Scholtens, ‘De priors van het kartuizerklooster Nieuwlicht’, 352-254.

⁵¹ De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 93.

Figuur 1.1 Beknopte stamboom van de familie Van Abcoude-Van Gaasbeek



Utrecht, de minderbroeders te Dordrecht, de karmelieten van Keulen en in 1390 aan de kartuizers bij Antwerpen.⁵²

Zweder was een van de machtigste edellieden van de Nederlanden (afb. 2), die zowel in Stichtse, Brabantse als Hollandse dienst was en in die gebieden belangrijke bezittingen had.⁵³ Overeenkomstig zijn stand hield hij er een hofhouding met landsheerlijke trekken op na.⁵⁴ Van zijn moeder, Johanna van Altena en Horne, erfde hij in 1356 de heerlijkheid Gaasbeek bij Brussel en in 1361 erfde hij van zijn tante Aleid de heerlijkheden Putten en Strijen.⁵⁵ Toen zijn vader Gijsbrecht van Abcoude in 1376 overleed, kwam Zweder in het bezit van Abcoude, Wijk bij Duurstede, Soest en Hees, en werd zijn jongere broer Willem (ca. 1345-1407) heer van Gaasbeek. In 1379/1381 ruilden de broers de bezittingen die ze van hun ouders hadden verworven en sindsdien stond Zweder bekend als Zweder van Gaasbeek en Willem als Willem van Abcoude.⁵⁶

Zweder was gehuwd met Anna van Leyningen en had in ieder geval twee dochters, Johanna en Jolanda, en een zoon Jacob (ca. 1390-1459) die zijn vader zou opvolgen (figuur 1.1 en afb. 3).⁵⁷ In 1400 kwam Zweder te overlijden toen hij vanwege het Heilig Jaar op pelgrimstocht was naar Rome. In de kloosterkroniek van Nieuwlicht wordt verteld dat hij in een franciscanenklooster zou zijn begraven in *Tuschie civitate, nomine Rethis*.⁵⁸ Diverse auteurs, onder wie Vercruyse en Timmermans, nemen aan dat hiermee Radda in Chianti wordt bedoeld.⁵⁹ Maar Radda in Chianti, gelegen ten noordoosten van Siena, ligt niet aan een pelgrimsroute. Naar mijn mening wordt de stad Rieti bedoeld. Deze stad ligt weliswaar niet in Toscane, maar ligt wel aan een pelgrimsroute van Rieti naar Rome, de *Via Francigena di San Francesco*. Bovendien vermeldt de kroniek dat Zweder begraven werd in de stad van de heilige Barbara. Zij blijkt inderdaad de patroonheilige van Rieti te zijn, terwijl Sint-Nicolaas de patroonheilige van Radda in Chianti is.

Na verloop van tijd werden de stoffelijke resten van Zweder overgebracht naar Nieuwlicht, waar hij werd herbegraven in het koor van de kloosterkerk. Volgens de zeventiende-eeuwse Brusselse kartuizer Petrus de Wal gebeurde dit op 15 januari 1407, de dag dat ook de kloosterkerk werd ingewijd.⁶⁰ In 1443 werd hij herbegraven bij zijn dochter Jolanda, die in mei dat jaar overleed, zo blijkt uit de bronnen. Enkele jaren later,

⁵² Van der Most, 'Hoe Zweder van Abcoude Zweder van Gaasbeek', 115 en Gaens en De Grauwe, *De kracht van de stilte*, 120. Zweder schonk aan de kartuis van Lier (Antwerpen) een kloostercel achter de kerk bij de Schelde. Deze schenking is genoteerd in het necrologium van Lier bij de vermelding van Zweder op 23 april: '*Nobilis vir dominus de Gaesbeec, qui edificavit nobis magnam domum in monasterio nostro ad Scaldim cum parva domuncula retro ecclesiam nostram*', Timmermans, *Obituarie Cartusiae Liënsis*, 118.

⁵³ Zie over Zweder onder meer Obreen, *La maison de Zuylen*, 25-30, De Groot, 'Zweder en Jacob van Gaasbeek', Vercruyse, 'Een eerherstel'; Janse, *Ridderschap in Holland*, 207, Van der Most, 'Hoe Zweder van Abcoude Zweder van Gaasbeek werd'; Wauters, *Gaesbeek, son château et ses seigneurs*, 16-27.

⁵⁴ Zweder had onder meer een heraut, speellieden en een spreker (meester Jan) in dienst. Zie over zijn culturele patronage, Brinkman, 'Het wonder van Molenbeek', 34-36.

⁵⁵ De Groot, 'Zweder en Jacob van Gaasbeek'; Janse, *Ridderschap in Holland*, 234-235, met een stamboom van de families Van Putten/Van Abcoude/Van Gaasbeek.

⁵⁶ Obreen, *La maison de Zuylen*, 31-32; Hilhorst en Hilhorst, *Soest, Hees en De Birk*, 134-137; Van der Eerden, 'Willem van Abcoude', 12; Van der Eerden, 'De tronie van Gaasbeek'. Zie over de familiebezittingen in Abcoude en Wijk bij Duurstede, Kort, *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*.

⁵⁷ Verder zou Zweder één bastaardzoon hebben gehad, Willem van Kleef en vijf bastaarddochters, onder wie ene Beatrix, die gehuwd was met Jan van der Borch, Vercruyse, 'Een eerherstel', 19. Dit laatste koppel had een dochter, Aleid genaamd (die dus Zweders natuurlijke kleindochter was). Zij was waarschijnlijk dezelfde als Aleid Hesselt, een belangrijke weldoener van Nieuwlicht, en wier zoon, Johan van Kleef, in Nieuwlicht intrad (zie Bijlage A en B).

⁵⁸ HUA, Nieuwlicht, inv. 4, 5.

⁵⁹ Vercruyse, 'Een eerherstel', 18; Timmermans, 'De van Abcoudes, de Brederodes en de Kartuizers', 534.

⁶⁰ '*Nam hoc anno septimo [...] ossa ipsius de sepulchro extracta, atque eodem die consecrationis ad ecclesiam praefatam valde solemniter translata praesentibus quinque collegiis ac ceteris ordinibus, cum crucibus facibus et caereis secundum consuetudinem*

in 1447, werd een graftombe geplaatst, waarin Zweder, Jolanda en ook Zweders vrouw Anna werden bijgezet. Dit was overigens niet de laatste keer dat de beenderen van Zweder werden verplaatst. Nadat Nieuwlicht gesloopt was en de graftombe van de Van Gaasbeeks open lag en de beenderen ‘ten prooi [dreigden te] vallen aan de honden die er aan zouden knagen’, heeft Johan van Renesse (1540-1619), deken van het kapittel van Sint-Jan in Utrecht en verwant aan de Van Abcoudes, in 1597 de stoffelijke resten van Zweder en zijn familie laten herbegraven in de Sint-Anthoniuskapel (later ook wel Van Renessekapel genoemd) van de Sint-Janskerk. Hij liet er een tekstbord bij plaatsen waarop hij dit memoreerde.⁶¹ Bijna driehonderd jaar later verwoestte een brand deze kapel en werden de resten (opnieuw) elders in de kerk herbegraven.⁶²

Na de dood van Zweder in 1400 werd zijn broer Willem van Abcoude aangesteld als voogd van Zweders nog minderjarige zoon Jacob. Willem nam tevens de rol van belangrijkste weldoener over, aangezien Nieuwlicht nog niet helemaal gereed was. Zo financierde hij de voltooiing van de kerk, evenals het (noord)oostelijke deel van de grote pandhof (*magna galilea*) met zeven cellen. Daarnaast liet hij ook twee huizen op het kloosterterrein bouwen die Groot Abcoude en Klein Abcoude werden genoemd. Deze huizen waren waarschijnlijk in gebruik als gastenverblijven.⁶³ Toen Willem in mei 1407 overleed, was de bouw van Nieuwlicht min of meer gereed. Gezien zijn belangrijke financiële bijdragen aan de totstandkoming van Nieuwlicht wordt Willem in de bronnen aangeduid als tweede stichter van het klooster. Hij diende als vooraanstaand edelman – net als zijn broer Zweder – zijn stand op te houden door een of meer belangrijke stichtingen te doen. Daarom zijn er ook van Willem diverse andere vrome stichtingen en schenkingen bekend, waarbij de nadruk op het Sticht lag. Zo fundeerde hij in 1378 het Bartholomeusgasthuis in Utrecht – in feite een herstelling van het Apolloniagasthuis – dat een van de belangrijkste gasthuizen van de stad zou worden en nog altijd bestaat.⁶⁴ Willem was in de jaren negentig van de veertiende eeuw ook nauw betrokken bij de totstandkoming van een ander eveneens nog bestaand gasthuis, het Ewouds- en Elizabethgasthuis in Wijk bij Duurstede (afb. 4).⁶⁵ Verder was hij in 1394 medeoprichter van de Utrechtse Jeruzalembroederschap, liet hij vanaf 1396 jaarlijkse memorievieringen houden voor zijn ouders, zichzelf en zijn vrouw in Vrouwenklooster, het benedic-

nobilium terrae, et ante summum altare recondita’, Koninklijke Bibliotheek Brussel, Hs. 7043, f. 34v (De Wal, *Collectaneum Rerum gestarum et Eventuum Cartusiae Bruxellensis*), te raadplegen via

<http://www.cartusiana.org/?q=node/2815>. Het is de vraag of deze translatio inderdaad op die dag en in dat jaar heeft plaatsgevonden, aangezien in de kloosterkroniek van Nieuwlicht uit 1440 wel de wijding van de kloosterkerk aan bod komt, maar geen melding van de translatio wordt gemaakt. Een dergelijke belangrijke gebeurtenis zou ongetwijfeld in de kroniek zijn geboekstaafd. De Wal maakte voor zijn overzicht onder meer gebruik van de verloren gegane zestiende-eeuwse kloosterkroniek van Nieuwlicht (*Chronicon Cartusiae Utraiectinae*) waarin de zaken mogelijk iets geromantiseerd zijn.

⁶¹ Arnout van Buchel (Buchelius) geeft de inhoud van het tekstbord in zijn *Monumenta* (f. 51r) (<http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/handschriften/buchelius/monumenta/095>).

Vergelijk Wildeman, ‘Grafchriften uit Kerken te Utrecht’ (1905), 75-77. Ook in het testament van Johan van Renesse wordt opgemerkt dat de beenderen van de familie Van Abcoude-Van Gaasbeeks naar de Anthoniuskapel waren overgebracht, Dodt van Flensburg, ‘Testament of wterste wille van Johan van Renesse’, 77. Zie ook Van Hasselt, ‘Necrologium’, 140-141, n. 2.

⁶² Van der Most, ‘Hoe Zweder van Abcoude Zweder van Gaasbeek werd’, 118.

⁶³ Tot de gasten zullen ongetwijfeld op doorreis zijnde kartuizers (priors en visitatoren) hebben behoord, maar ook andere geestelijken en religieuzen, en zelfs de stichtersfamilie zal het klooster als overnachtingslocatie hebben gebruikt.

⁶⁴ Zie over dit gasthuis onder meer Ruitenbergh, ‘Het Sint Bartholomeusgasthuis te Utrecht’.

⁶⁵ Zie over dit gasthuis onder meer Van der Eerden en Van der Eerden-Vonk, ‘De bouwgeschiedenis van het Ewouds- en Elizabethgasthuis’. In zowel het Bartholomeusgasthuis als in het Ewouds- en Elizabethgasthuis (afb. 4) bevinden zich nog altijd zeventiende-eeuwse portretten van Willem (waarbij ook een persoonsverwisseling meespeelt), die teruggaan op oudere portretten. Zie over deze portretten en enkele andere aanverwante portretten, Van der Eerden, ‘De tronie van Gaasbeek’.

tinessenklooster in De Bilt, en stichtte hij in 1398 het Dominicanessenklooster Maria Magdalena in Wijk bij Duurstede.⁶⁶ In dit laatste klooster, dat hij als zijn familieklooster beschouwde en waarin zijn dochter Johanna in 1402 was ingetreden, werd Willem na zijn dood in 1407 begraven.⁶⁷ Ook zijn vrouw, Maria van Walcourt († 1402), zijn enige wettige zoon Gijsbert († 1407) en zijn dochter vonden er hun laatste rustplaats.⁶⁸

Na Willems dood kwam zijn neef, Jacob van Gaasbeek, in het bezit van de goederen van zijn oom.⁶⁹ Samen met de bezittingen die hij van zijn vader had geërfd, had Jacob nu de beschikking over belangrijke territoria in Brabant, Holland en Utrecht. Hij werd een belangrijke figuur in de machtsstrijd om Holland die tussen 1417 en 1428 plaatsvond. Nadat Jacob eerst de Brabantse hertog Jan IV en Jacoba van Beieren had gesteund, wisselde hij in de jaren twintig van de vijftiende eeuw van alliantie en maakte succesvol carrière aan het Bourgondische hof. Hij was onder meer stadhouder van Holland, erfmaarschalk van Henegouwen en raadsheer van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. In de loop der tijd kwam hij echter in geldnood, onder andere door een aantal geldverslindende juridische processen, en daarom verpandde hij in de jaren dertig zijn heerlijkheid te Gaasbeek. In 1449, toen Jacob probeerde om het Hoekse bewind in Utrecht omver te werpen, werd hij gevangen genomen. De prijs voor zijn vrijheid was dat hij afstand zou doen van zijn Stichtse bezittingen. Wel behield hij het vruchtgebruik. In 1456 verkocht hij ten slotte ook zijn Hollandse heerlijkheden aan de Bourgondiërs.⁷⁰

Jacob was twee keer gehuwd en had een zoon, Antoon, uit zijn eerste huwelijk. In 1429 kwam Antoon te overlijden, nadat hij – zo gaat het verhaal – door zijn vader van zijn paard was geslagen omdat hij niet recht genoeg zat.⁷¹ Het ongeval zou zijn gebeurd nabij het Utrechtse Soest. Als boetedoening zou Jacob bij Soest tussen 1456 en 1458 het

⁶⁶ Zie over de Jeruzalembroederschap onder meer Van Campen, 'De Utrechtsche Jeruzalembroederschap'; Van Tongerlo, 'Grablegung und Totengedenken'; zie voor de memorieviering uit 1396, HUA, Vrouwenklooster, inv. 29; zie over het Maria Magdalenaklooster, Gaasbeek, 'Het dominicanessenklooster Maria Magdalena'.

⁶⁷ De afwikkeling van de nalatenschap van Willem van Abcoude had een opmerkelijke afloop. Willems voormalige schoonzoon, Jan van Brederode, die gehuwd was geweest met Willems dochter Johanna en in 1402 als convers was ingetreden in het kartuizerklooster te Zelem, ondernam na Willems dood een vergeefse poging om diens bezittingen in handen te krijgen, om zo de schulden te kunnen aflossen die hij had achtergelaten toen hij intrad in de kartuizerorde. In 1409 reisde Jan naar Wijk bij Duurstede om zijn voormalige vrouw uit het klooster te halen en een claim te leggen op de bezittingen van zijn schoonvader. Jacob van Gaasbeek, de erfgenaam van de bezittingen van Willem, wist dit te verhinderen en na de dood van Johanna in 1411 moest Jan zijn claim op het bezit in het geheel laten varen. Hij vluchtte naar Frankrijk, waar hij in 1415 in dienst van de Engelse koning sneuvelde in de slag bij Azincourt. Zie over deze kwestie Timmermans, 'De Abcoudes, de van Brederodes en de Kartuziers', 535-537; Gaasbeek, 'Het dominicanessenklooster Maria Magdalena', 248-249; Scholtens, 'Jan van Brederode en Johanna van Abcoude', 73-82.

⁶⁸ Willem en zijn vrouw hadden nog een zoon Jan, die overleed op pelgrimstocht naar het Heilige Land. Verder had Willem in ieder geval acht bastaardkinderen (vijf zonen en drie dochters), Des Tombe 'De Lotgevallen van een oud huis', 492-499, 512. Een van Willems nazaten uit de bastaardlijn zou begin zestiende eeuw kartuizermonnik in Nieuwlicht worden (Bijlage A (DANIEL TAETS VAN AMERONGEN) en afb. 31b).

⁶⁹ Zie over Jacob van Gaasbeek onder meer, Obreen, *La maison de Zuylen*, 33-36; NBW, 9, kol. 1-8; De Groot, 'Zweder en Jacob van Gaasbeek'; Damen, *De staat van dienst*, 107-109, 317; Wauters, *Gaesbeek, son château et ses seigneurs*, 29-32.

⁷⁰ Janse, *Ridderschap in Holland*, 160.

⁷¹ Over het incident wordt bericht door oude geschiedschrijvers, zoals Van Slichtenhorst, *Geldersche Geschiedenissen*, 50.

Brigittenklooster Mariënburg hebben gesticht.⁷² Toen Jacob in 1459 overleed, stierf het geslacht van Gaasbeek en Van Abcoude uit.⁷³

1.3.2 Stichtingsmotieven en het stichtingsverhaal

Over de motieven van Zweder om in 1391, nadat hij al heel wat religieuze instellingen had begiftigd, een kartuizerklooster te stichten, geeft de stichtingsakte geen uitsluitsel. Het is mogelijk dat hij werd gedreven door vroomheid, maar evenzogoed stichtte hij het klooster om zijn prestige te verhogen en liet hij zich beïnvloeden door een trend. Zoals al is opgemerkt achtte men de gebeden van de kartuizermonniken effectiever dan die van welke andere religieuze orde ook. Bovendien had de Bourgondische hertog, Filips de Stoute, enkele jaren daarvoor, in 1385, het beroemde kartuizerklooster van Champmol te Dijon gesticht, waarvoor een groot aantal kunstenaars was aangetrokken om het als een prestigieus Mausoleum voor hem en zijn familie in te laten richten. Zweder, die geen onbekende was aan het Bourgondische hof, heeft zich mogelijk hierdoor laten inspireren.

De mogelijkheid dat berouw een van Zweders motieven was, is eveneens niet uit te sluiten. Zo had Zweder in 1388 moeten toezien hoe zijn kasteel te Gaasbeek nabij Brussel met de grond gelijk werd gemaakt. Dit gebeurde nadat hij asiel had verleend aan de moordenaars van zijn politieke rivaal, ridder Evert Tserclaes, heer van Wambeek en schepen van Brussel, die aan het hoofd stond van de Brusselse factie die zich tot doel had gesteld de gebiedsuitbreidingen van Zweder in te perken. Tserclaes vond op nogal brute wijze de dood. Zijn voet werd afgehakt en zijn tong afgesneden, waarna zijn belagers hem achterlieten en hij doodbloedde. Verantwoordelijk voor zijn dood waren Willem van Kleef, de bastaardzoon van Zweder, en de baljuw van Gaasbeek, Amelis Uteneng. Nadat de moordenaars naar het kasteel van Gaasbeek waren gevlucht en de Brusselse bevolking lucht had gekregen van het gebeuren, werd het kasteel van Gaasbeek belegerd. Zweders echtgenote zag zich vervolgens geplaatst tegenover een uitzinnige menigte belegeraars en wist door onderhandelingen een vrijgeleide te krijgen, waarna het kasteel op 1 april 1388 werd verwoest.⁷⁴ De schuldvraag met betrekking tot de dood van Tserclaes heeft de gemoederen in Brabant lang beziggehouden.⁷⁵ Was het doodslag of moord met voorbedachte rade met Zweder als opdrachtgever?

De moord en de verwoesting van Gaasbeek worden beschreven in de voortzetting (*continuatio*) van de *Brabantse Yeesten* van Jan van Boendale waarin (iets te?) nadrukkelijk de betrokkenheid van Zweder wordt ontkend. Heeft deze moord Zweder toch niet lekker gezeten en is hij daarom vlak daarna op bedevaart gegaan? En vormde de moord een aanleiding om nog eens diep in de buidel te tasten door een kartuizerklooster te stichten, al was het maar voor het zielenheil van zijn bastaardzoon? Er zijn meer voorbeelden bekend van boetedoening als aanleiding voor het stichten van een kartuizerklooster. De Engelse koning Henry II stichtte het kartuizerklooster Witham in 1173 mede als penitentie voor zijn aandeel in de moord op Thomas Becket.⁷⁶ Hij deed overigens nog een aantal andere schenkingen die zouden kunnen worden opgevat als vroom, maar evenzogoed als politiek georiënteerd.⁷⁷ Ook Jan Sanders noemt berouw als

⁷² Jacob schonk acht morgen met huis en hofstede in Soest op het klooster op te bouwen, zie over dit klooster, Hilhorst en Hilhorst, *Soest, Hees en De Birkst*, 246-256.

⁷³ Jacob had minstens twee bastaardzonen, die zich Van Gaasbeek noemden en trouwden met Utrechtse patriciërdochters. Een van hen liet zich met zijn zoon in Nieuwlicht begraven (Bijlage B).

⁷⁴ De Groot, 'Zweder en Jacob van Gaasbeek', 58-60 en Van der Most, 'Hoe Zweder van Abcoude Zweder van Gaasbeek werd', 116.

⁷⁵ Zo werd nog in 1897 op de Grote Markt van Brussel een monument opgericht voor Evert Tserclaes; een gedenkplaat met daarop de verwoesting van kasteel Gaasbeek en de stervende Tserclaes. Van de Most, 'Hoe Zweder van Abcoude Zweder van Gaasbeek werd', 117.

⁷⁶ Thompson, *The Carthusian order in England*, 49.

⁷⁷ Chibnall, 'The Changing Expectations of a Royal Benefactor', 16-18.

mogelijk motief voor Willem van Duvenvoorde om in 1336 het kartuizerklooster te Geertruidenberg te stichten. Een ander voorbeeld is de stichting van Monnikhuizen door Reinald II van Gelre als boetedoening voor het onderdrukken van een volksopstand in Luik en de daaruit voortvloeiende slag bij Hasselt in 1328. Uit de dertiende eeuw is voorts de niet nagekomen opdracht aan Lodewijk van Beieren (1253-1294) bekend om een kartuizerklooster te stichten als straf voor de moord op zijn vrouw.⁷⁸

Indien boetedoening voor Zweder een motief is geweest, dan zou dat mogelijk gememoreerd zijn geweest in de kroniek van Nieuwlicht, maar over de directe aanleiding van de kloosterstichting en de naamgeving vertelt de kroniek een ander verhaal.⁷⁹ Volgens de kroniek zou Zweder van Gaasbeek ooit een toezegging hebben gedaan om een kartuizerklooster op te richten, wat hij weer snel was vergeten. Toen hij echter op een gegeven moment op pelgrimage was in Montreuil-sous-Laon, waar de zweetdoek van Veronica werd bewaard, gebeurde er iets bijzonders. Hoewel Zweder vurig voor het relik bad, leek het hem alsof het gelaat van Christus zich verontwaardigd van hem afwendde, alsof hij ontstemd was. Ontgoocheld keerde Zweder huiswaarts, niet wetende waaraan hij deze behandeling had verdiend. Maar toen herinnerde hij zich dat hij ooit de belofte had gedaan een kartuizerklooster te stichten. Onmiddellijk begon hij actief met de voorbereidingen voor het oprichten van het klooster. Toen hij daarna opnieuw dezelfde bedevaartplek bezocht, bleef Christus hem vriendelijk en welwillend aankijken.

Voor het opzetten van het kartuizerklooster had Zweder hulp gezocht bij Tydeman Grauwert, een jeugdviend uit Utrecht, die prior was van het Brugse kartuizerklooster Genadedal.⁸⁰ Samen met twee andere kartuizers bereidden zij de stichting verder voor.⁸¹ Over de keuze van de vestigingsplaats van het nieuwe klooster bericht de kroniek dat Utrecht niet Zweders eerste keus was, maar dat Tydeman dat graag wilde. Ook de keuze voor het goed Bloemendaal was uit nood geboren. Maar, zo vervolgt de kroniek, het leek toch te zijn voorbestemd dat het klooster daar zou komen, omdat aan de naam van het gebied, Bloemendaal, een bijbelse connotatie kon worden gegeven.⁸² Hetzelfde gold voor Nieuwlicht, de naam die Zweder voor het klooster had gekozen, omdat de naam volgens Zweder direct verwees naar zijn mystieke ervaring waarbij het gelaat van Christus fonkelde als een nieuw licht.⁸³ En zelfs aan de alternatieve aanduiding van het hele gebied, In den Engh, wist de kroniekschrijver een diepere betekenis te geven. De naam verwees namelijk naar het afgeschermd en teruggetrokken karakter van de kartuizerorde. Bovendien deed al langer het verhaal de ronde dat – voordat de kartuizers er zich vestigden – er 's nachts op het landgoed wervelende lichtverschijnselen waren waargenomen. Zo werd de goddelijke voorzienigheid in direct verband gebracht met het ontstaan van Nieuwlicht.

1.3.3 Een beknopte kloostergeschiedenis

Het goed Bloemendaal, dat van het kapittel van Sint-Jan werd aangekocht, omvatte twintig morgen land en was gelegen ten noorden van de stad Utrecht, ongeveer anderhalve kilometer buiten de Weerpoort. In 1417 werd een naastgelegen deel van het

⁷⁸ Sanders. *Waterland als woestijn*, 21, aldaar noot 30.

⁷⁹ Hs. 4, 2-4. Zie over de kroniek ook het volgende hoofdstuk (paragraaf 2.3.3.).

⁸⁰ De Keulse kartuizer Hendrik Egger van Kalkar beschrijft in zijn traktaat over de kartuizerorde uit 1398 de stichting van Nieuwlicht. Hij zegt daar dat Tydeman van Zweder een *socium suum in scholis* was. Vermeer, *Het tractaat 'Ortus et decursus ordinis Cartusienensis'*, 112-113. Van Kalkar was ten tijde van de stichting visitator van de *provincia Alemanie Inferioris* en daarom eveneens betrokken bij de stichting van Nieuwlicht.

⁸¹ Het zou gaan om de prior van de kartuis van Gent en de vicaris van het kartuizerinnenklooster te Brugge.

⁸² Verwezen wordt naar het Hooglied van Salomo: 'Ik ben een Roos van Saron, een lelie der dalen' (Hooglied 2:1).

⁸³ De naam verwijst eveneens naar Christus die zegt: 'Ik ben het licht der wereld' (Joh. 8:12).

landgoed In den Engh bij het kloostergoed getrokken, toen deze grond, die uit acht morgen land bestond, van het kapittel van Sint-Jan in erfpacht werd ontvangen.⁸⁴ In mei 1392 legde Zweder de eerste steen van het klooster.⁸⁵ Tydeman Grauwert kreeg de leiding over de nieuwe stichting en werd als rector en (na de incorporatie van Nieuwlicht in de kartuizerorde in 1397) als prior aangesteld.⁸⁶ Tussen 1392 en 1407 werden in fases de verschillende onderdelen van het klooster gebouwd. Begonnen werd met gebouwen die dagelijks gebruikt werden, waaronder de keuken en de gemeenschappelijke gebouwen aan de kleine pandhof zoals de refter en het kapittelhuis. Ook werd al snel een begin gemaakt met de aanleg van de grote pandhof en de afzonderlijke kloostercellen. In 1496 ging de bouw van de kloosterkerk van start, maar het duurde nog tot 1407 totdat deze gereed zou zijn. Met de wijding van de kloosterkerk in januari 1407 was de bouw van Nieuwlicht grotendeels voltooid. Het klooster stond vanaf die tijd op eigen benen, zij het dat de financiële basis van het klooster zwak was, omdat de gedoteerde landerijen niet voldoende opbrachten. Daarom werd omstreeks 1413 een aantal monniken voor een paar jaar als hospes overgeplaatst naar andere kartuizerkloosters. In 1417 keerden de monniken weer terug.

Een belangrijke gebeurtenis in de kloostergeschiedenis vond plaats in de jaren twintig van de vijftiende eeuw, toen het klooster opnieuw ontruimd werd. Na de dood van de Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim in 1423 ontstond een opvolgingsstrijd tussen Zweder van Culemborg en Rudolf van Diepholt, die bekend staat als het Utrechts Schisma (1425-1449).⁸⁷ Hoewel Zweder van Culemborg begin 1425 door de paus werd aangesteld, werd hij door zijn concurrent de stad uitgejaagd. Zweder legde Utrecht een interdict op toen de stad de zijde van Rudolf van Diepholt koos. De partij van Rudolf zette in 1427 de religieuze instellingen onder druk om toch de religieuze diensten te hervatten. Veel religieuze instellingen die de bisschopskeuze van de paus erkenden, waaronder Nieuwlicht, zagen zich hierop genoodzaakt de stad te verlaten, aangezien ze anders tegen de pauselijke wil ingingen. Begin 1428 werden de kloosterlingen van Nieuwlicht overgeplaatst naar andere kartuizerkloosters.⁸⁸ Pas in de zomer van 1432 keerden de ballingen weer terug. Toch was het klooster gedurende deze periode niet onbewoond. Uit de *cartae* van 1428 en 1430 is bekend dat er zeker nog vijf kloosterlingen waren achtergebleven. Onder hen bevonden zich de prior Otto van Moerdrecht, de monnik Thomas van Mijnen en de monnik-reddiet Johan van Kleef. Zij werden door het Generaal Kapittel berispt omdat ze ondanks het interdict erediensten bleven uitvoeren.⁸⁹

Na de terugkeer uit de ballingschap in 1432 ging het financieel steeds beter met Nieuwlicht. De kloostergeschiedenis voltrok zich tot in de jaren zeventig van de zestiende eeuw zonder grote incidenten. Wel waren er af en toe problemen met de stad

⁸⁴ Cart. 1, f. 6r-v en Cart. 2, f. 82v-83r.

⁸⁵ Over de precieze datum bestaat onduidelijkheid. De kroniek geeft 13 mei (*terciadecima die mensis maii*, Hs. 4, 5) en een overgeleverd necrologium geeft 28 mei (Nec. B, 18): '*Hac die fuit positus primus lapis in fundamento domus nostre*'. De eerste steenlegging wordt ook vermeld in de kroniek van Johannes de Beke, hierin wordt Sint-Petronelladag (31 mei) genoemd (Bruch, *Chronographia Johannis de Beke*, 346; Bruch, *Johannes Beke, Chroniken van den Stichte*, 236), net als in de Tielse kroniek, *De Tielse Kroniek*, 132. Ook Le Couteux geeft 31 mei, Le Couteux, *Annales Ordinis Cartusiensis*, dl. VI, 472.

⁸⁶ In de kloosterkroniek wordt 1395 genoemd, maar pas in de *carta* van 1397 wordt opgemerkt dat het klooster in de orde was geïncorporeerd, zie ook verderop bij de behandeling van de kloosterkroniek, Hoofdstuk 2 (paragraaf 2.3.3, noot 305).

⁸⁷ Zie over het Utrechts Schisma o.a. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen*, 91-104; De Hullu, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche schisma*.

⁸⁸ Wanneer Nieuwlicht precies is geëvacueerd, is onbekend. Wel vaardigde de hertog van Bourgondië op 11 januari 1428 een vrijeleide uit voor Holland voor de Utrechtse kartuizers. Zie over de geschiedenis van Nieuwlicht ten tijde van het Utrechts Schisma, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 36-39.

⁸⁹ C. 1428, c. 1430. In Hs. 4 zijn ook richtlijnen opgenomen met betrekking tot de liturgie ten tijde van een interdict, Hs. 4, 69-71, vergl. Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, 37, aldaar noot 107 en 108.

Utrecht, waren er enkele rechtsgeschillen over bezittingen, en ondervond het klooster geregeld hinder van oorlogshandelingen als gevolg van de oorlogen die in de vijftiende en zestiende eeuw werden gevoerd. Zo verordende de raad van de stad op 30 augustus 1451 dat het de bewoners van het kartuizerklooster verboden was in de stad te komen. Bovendien werd het de inwoners van de stad verboden om ‘*zich by hen te begeven, of eenige omgang met hen te hebben, op verbeurte van vijf jaren uit de stad te blijven, omdat zij met leugentaal onze stad aan den Rade van Holland hadde beswaart*’. Caspar Burman, die hierover in zijn Jaarboeken bericht, wist niet te achterhalen waar de lasterpraat precies over ging.⁹⁰ Lang zal de twist tussen de stad het klooster niet hebben geduurd, want ook in de jaren vijftig van de vijftiende eeuw bleven Utrechtenaren schenkingen doen aan Nieuwlicht en werden er weldoeners begraven. Ook waren er tot in de zestiende eeuw verschillende rechtszaken over bezittingen van Nieuwlicht, zoals over het veer te Rhenen.⁹¹ Verder is het bekend dat rond Kerstmis 1512 korte tijd soldaten in het klooster gelegerd waren. Dit gebeurde ten tijde van de Gelderse Oorlogen, over de opvolgingstrijd in het hertogdom Gelre, waarbij vanaf 1508 ook het Sticht betrokken raakte.⁹²

Een van de belangrijkste tegenslagen voor het klooster moet de pestepidemie van 1517 zijn geweest, die de kloosterbevolking decimeerde. Elf conventualen overleden dat jaar. Het betekende zeker niet het einde van het klooster, want tot halverwege de zestiende eeuw bleef het klooster veel nieuwe kloosterlingen aantrekken. In 1544 woonden alweer twintig monniken in Nieuwlicht. In dat jaar ondertekenden ze een verzoekschrift dat was gericht aan het Generaal Kapittel. Wel dient te worden opgemerkt dat de nieuwe kloosterlingen in de zestiende eeuw veel vaker uit lagere sociale milieu's afkomstig waren dan die in de vijftiende eeuw. Op een enkele uitzondering na kwamen de nieuwe kloosterlingen, zoals in de eerste helft van de vijftiende eeuw wel gebruikelijk was geweest, niet meer uit adellijke en riddermatige geslachten of patriciërsfamilies.⁹³ Deze verschuiving in de sociale achtergrond is volgens Van Kalveen ook te herleiden uit de achternamen die de kloosterlingen in de bronnen voerden: dikwijls worden (patroniemen gecombineerd met) toponiemen als achternaam gebruikt.⁹⁴

Voor de historiografie over de Nederlandse kartuizerkloosters in de zestiende eeuw is het standaardwerk *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie* van R.R. Post lange tijd bepalend geweest.⁹⁵ Uit zijn negatieve beeld van de zestiende-eeuwse kartuizers komt echter naar voren dat Post geen helder beeld had van de doelstellingen van de kartuizerorde en zo verkeerde conclusies trok. Zo stelt hij dat Nederland te veel kartuizerkloosters telde ‘om tot grote instituten uit te groeien’. Hij vervolgt: ‘Alle zijn kleine instellingen gebleven met ongeveer twintig bewoners en hun sobere bouw weerspiegelt de burgerlijke maatschappij’. Zowel het geringe aantal monniken als de sobere bouw weerspiegelen echter het kartuizerideaal van kleine, ascetisch levende gemeenschappen. De orde was ervan overtuigd dat alleen in kleine gemeenschappen de strengheid en soberheid die de orde nastreefde gewaarborgd konden worden.⁹⁶

⁹⁰ Burman, *Utrechtsche jaarboeken*, 188-189.

⁹¹ Vergl. Van Iterson, ‘De geschiedenis van het pontveer te Rhenen’.

⁹² Henrica van Erp, abdis van Vrouwenklooster in De Bilt, bericht hierover in haar kroniek, UBU, Hs. 1254, 310; Doedens en Looijesteijn, *De kroniek van Henrica van Erp*, 102-103. Ook in de Divisiiekroniek wordt hier aandacht aan besteed, *Divisiiekroniek*, 430v-431r, http://www.kb.nl/bladerboek/divisiiekroniek/browse/page_430v.html.

⁹³ Ook Van den Hoven van Genderen constateert dit voor het kapittel van Oudmunster. Volgens hem nam het aantal kanunniken van riddermatige en adellijke afkomst in de loop der tijd af, ten gunste van kanunniken met een burgerlijke achtergrond, Van den Hoven van Genderen, *De beren van de kerk*, 693.

⁹⁴ Van Kalveen, *Archief kartuizerklooster Nieuwlicht* (Inleiding).

⁹⁵ Post, *Kerkelijke verhoudingen in Nederland*, 320-329.

⁹⁶ Guigo gaat hier in de *Consuetudines* zelfs op in, Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, hfst. 78 en 79.1-2.

Post constateert vervolgens terecht dat in de zestiende eeuw de grote bloei van de orde voorbij was, maar hij gebruikt hiervoor een merkwaardig argument. Hij schrijft: ‘Het teruglopen van de beoefening der wetenschappen van deze kluzenaars is een teken van achteruitgang...’. De kartuizerorde is echter nooit een orde geweest die wetenschappelijk onderzoek stimuleerde, tenzij Post het kopiëren van boeken als het beoefenen van wetenschappen wil classificeren. De kartuizerorde is een contemplatieve orde, waar mystieke eenwording met God voorop staat en niet het empirisch onderzoeken van Gods schepping.

De teloorgang van de orde in de Nederlanden meent Post ook aan te treffen in de slapte bij de kloosterlingen en bij de priors. Hij stelt dat de *orde* in de zestiende eeuw weliswaar niet hervormd hoefde te worden (hiermee aansluitend bij het adagium *Cartusia numquam reformata, quia numquam deformata*), maar dat dat voor de Nederlandse kartuizerkloosters wel gold. Hij beweert dat de kloosterlingen slechts met moeite in toom te houden waren door de visitatoren. Hiervoor haalt hij enkele voorbeelden aan van drie kartuizerkloosters waar de priors in de tweede helft van de zestiende eeuw moeite hadden de orde te handhaven (Delft, Monnikhuizen en Amsterdam).⁹⁷ Misschien is de invloed van de Reformatie hier merkbaar, maar het bijsturen van een ietwat slappe prior door de visitatoren is niet hetzelfde als het hervormen van een instelling. Bovendien is de voortdurende zelfreflectie van de kartuizerorde, en daarmee dus het tot de orde roepen van hen die afwijken van de regel, een van de redenen dat hervormingen binnen de orde niet noodzakelijk waren. Het tuchtigen van ongehoorzame ordeleden gebeurde al in de eeuwen daarvoor, maar daarover (en hoe vaak dat toen gebeurde) verschaft Post geen informatie, waardoor zijn stelling de nodige context mist. Daar komt nog bij dat hij deze conclusie trekt naar aanleiding van voorbeelden uit drie van de negen Nederlandse kartuizerkloosters. In de meerderheid van de kloosters hoefde dus niet ingegrepen te worden. Toch concludeert hij uiteindelijk: ‘Het generale kapittel verslaptte niet en de visitatoren hebben hun plicht voortdurend vervuld.’ Een conclusie die gerechtvaardigd is, maar die het kartuizerleven in de zestiende eeuw in algemene zin te kort doet. Hogg heeft namelijk aan de hand van de besluiten van het Generaal Kapittel voor de Engelse kartuizen uit de late vijftiende eeuw geconstateerd dat het kartuizerleven aan de vooravond van de Reformatie nog serieus werd genomen, hoewel er duidelijke verschillen zijn tussen de leefwijze in de begintijd en die in de vijftiende en zestiende eeuw.⁹⁸

Hoewel Nieuwlicht in de eerste helft van de zestiende eeuw nog veel nieuwe kloosterlingen bleef aantrekken en de strengheid van de orde in acht werd genomen, was het klooster niet immuun voor de Reformatie en de oorlogshandelingen als gevolg van de Opstand. Tijdens de Beeldenstorm die in augustus 1566 in Utrecht plaatsvond, bleef het kartuizerklooster ongemoeid.⁹⁹ Wel bleek aan het begin van de Opstand dat het klooster strategisch op een kwetsbare plek lag. Een deel van de kloosterlingen vond daarom in 1572 onderdak in de stad en enkele andere monniken werden naar andere kloosters overgeplaatst. Een jaar later keerden de monniken terug. Het aantal kloosterlingen was inmiddels behoorlijk afgenomen, zeker nadat in 1574 door een pestepidemie drie kloosterlingen overleden en er nog maar vijf monniken in het klooster woonden.¹⁰⁰ In 1577 werden Spaanse soldaten enige dagen ingekwartierd in Nieuwlicht. Daarom besloot

⁹⁷ Geertruidenberg had in het begin van de zestiende eeuw te kampen met opstandige kloosterlingen, maar na het aanstellen van de krachtige prior Willem Bybau behoorden de problemen snel tot het verleden, Sanders, *Waterland als woestijn*, 140-142.

⁹⁸ Hogg, ‘Everyday life in a contemplative order’, 100.

⁹⁹ Ook tijdens de twee beeldenstormen die in 1580 in Utrecht plaatsvonden, werd Nieuwlicht niet geplunderd, omdat de monniken toen in de stad waren ondergebracht en het klooster dus niet in gebruik was.

¹⁰⁰ De Wal, Hs. 7044-46, f. 136r. Bartholomeus Streng volgde de aan de pest overleden prior Dirk van Meeuwen op waardoor het aantal monniken op zes kwam.

het Utrechtse stadsbestuur begin 1579 eigen manschappen in het klooster onder te brengen, om te voorkomen dat de Spanjaarden het klooster als uitvalsbasis zouden gaan gebruiken.¹⁰¹ De monniken vertrokken daarop opnieuw, en nu voorgoed. Ze vestigden zich in de stad in het huis van de overleden domkanunnik Cornelis van Mierop aan de Kromme Nieuwegracht (thans nr. 66).

Om de oorlogskas te spekken en de strategische posities veilig te stellen besloot het Utrechtse stadsbestuur op 6 mei 1580 om Nieuwlicht, net als het klooster te Oostbroek, te laten slopen. Omdat het afbraakmateriaal nog geld waard was, werd overgegaan tot *'vercopinge van de kerck ende convent van den Carthusers, omme die penningen daer van comende geemployeert te worden ter fortificatie behouff van de stad'*.¹⁰² Alleen het poortgebouw en de naastgelegen boerderij mochten blijven staan (afb. 5). Een deel van de opbrengsten van de verkoping werd gebruikt voor de aanschaf van kruit en een deel van de bouwmaterialen werd hergebruikt voor reparaties aan de stedelijke verdedigingswerken en de nieuwe Visbrug.¹⁰³ In juni 1580 besloten de Staten van Utrecht de kloosterlingen op alimentatie te stellen en een deel van de goederen van Nieuwlicht voor het afbetalen van schulden en het onderhoud van de armen te gebruiken. Drie jaar later viel het doek voor Nieuwlicht definitief, toen het Generaal Kapittel besloot het klooster officieel op te heffen. Een deel van de monniken vertrok naar het zuiden en vond onderdak in kartuizerkloosters in de Zuidelijke Nederlanden. De rest bleef in Utrecht achter. Zij vestigden zich – na een mislukte poging het huis van Van Mierop te kopen – in hun huis aan de Oudegracht (ter hoogte van de huidige Rembrandtbioscoop), maar in 1593 bleken de laatste monniken in een huis aan de Mariaplaats te wonen. In de jaren daarna stierf de gemeenschap langzaam uit.

Het poortgebouw van het klooster en de naastgelegen boerderij hebben de tand des tijds doorstaan en bestaan nog altijd, hoewel de boerderij inmiddels een andere gevel heeft gekregen.¹⁰⁴ De overige gebouwen van het klooster werden vanaf 1580 grondig gesloopt, zoals de verschillende archeologische opgravingen die tussen 2001 en 2009 op het voormalige kloosterterrein zijn uitgevoerd, hebben aangetoond.¹⁰⁵ Er zijn toen opvallend weinig gemetselde resten van fundamenteën en muurwerk aangetroffen. Het overgrote deel bestond uit uitbraaksleuven, gevuld met puin en aarde. Alle bruikbare bakstenen waren verwijderd en schoongemaakt en vervolgens hergebruikt of verkocht.¹⁰⁶

Tot in de twintigste eeuw was het goed Bloemendaal, afgezien van de boerderij die er stond, ook in gebruik als een vlakbij de stad gelegen idyllisch park dat in de

¹⁰¹ Zie over de opheffing van het klooster vanaf 1578 ook De Wal, Hs. 7044-46, f. 144v, f. 151r.

¹⁰² Matthaëus, *Fundationes et fata ecclesiarum*, 428. De klokken (en het uurwerk) van Nieuwlicht werden hergebruikt in het torentje van het stadhuis, want op 25 juli 1582 ontvingen twee personen loon omdat zij hadden *'gemaect, gestelt ende schoongemaect het yurwerk van de Carthusers ende 't selve gebrocht en gestelt in den nyen toorne op 't stadhuys'*, Van Hulzen, *Utrecht in opstand*, 146.

¹⁰³ Matthaëus, *Fundationes*, 428.

¹⁰⁴ Waarom juist het poortgebouw behouden bleef, is niet helemaal duidelijk. Misschien heeft het te maken met de gebruiken rond het in leen geven van landerijen aan leenmannen (en misschien ook wel bij het aangaan van pachtovereenkomsten). Onderdeel van het ritueel was namelijk dat nieuwe leenmannen, wanneer ze hun leen ontvingen, eerst enige tijd moesten wachten in het poortgebouw van de hofstede waartoe het leengoed behoorde, voordat ze toegelaten werden op de hofstede. Het poortgebouw fungeerde dus als een soort antichambre. Vanwege dit ritueel waren poortgebouwen vaak het laatste onderdeel van een hofstede dat werd gesloopt, Kort, *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*, 11-12. Het poortgebouw van Nieuwlicht en de boerderij zijn in het verleden diverse keren gerestaureerd, maar nog niet aan een grondig bouwhistorisch onderzoek onderworpen.

¹⁰⁵ Zie voor rapporten van de verschillende opgravingen Van der Mark, 'Marnixlaan', 174-179; Den Hartog, *Nieuw Licht op de Marnixlaan*; Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*.

¹⁰⁶ Tijdens de opgraving van 2009 zijn op het opgravingsterrein verschillende rechthoekige kuilen aangetroffen met fijn baksteenpuin en mortel. Deze kuilen dateren van de sloop van het klooster en hierin werden de bakstenen ter plaatste schoongebikt om ze geschikt te maken voor hergebruik, Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 430.

volksmond bekend stond onder de naam *Cartussen* (later *Chartreuse*) en waar de inwoners van Utrecht op zondag gingen wandelen. In de twintigste eeuw werden op het terrein de wijken Ondiep en Zuilen gebouwd.¹⁰⁷ Over het voormalige kloosterterrein werd de Marnixlaan aangelegd, een belangrijke verkeersader. Bij de aanleg van deze weg in 1922 werden de eerste archeologische resten van het klooster aangetroffen, maar tot archeologisch onderzoek kwam het niet.¹⁰⁸ Pas in 2001 volgde het eerste archeologisch onderzoek (een noodopgraving), toen bij graafwerkzaamheden op de kruising (rotonde) Marnixlaan-Laan van Chartreuse enkele menselijke skeletten werden aangetroffen. Bij deze opgraving werden eveneens resten van de kloosterkerk opgegraven.¹⁰⁹ In 2007, 2008 en in 2009 werden opnieuw delen van het kloosterterrein onderzocht. De opgravingen uit 2001, 2007 en 2008 werden verricht door de archeologen van de gemeente Utrecht, afdeling Erfgoed, en het onderzoek uit 2009 werd uitgevoerd door Hollandia Archeologen.¹¹⁰ In 2007 werden onder meer de kleine pandhof en een deel van de (zuid)westelijke gang van de grote pandhof met het binnenterrein opgegraven.¹¹¹ In 2009 werd de noordwest-hoek van de grote pandhof opgegraven, waarbij ook enkele kloostercellen in het zicht kwamen. Tevens werden toen delen van de kluizen aan de noordoostelijke gang van de grote pandhof aangetroffen (afb. 6).¹¹²

1.3.4 Materiële resten

Hoewel de kloostergebouwen, op het poortgebouw na, allang zijn verdwenen, zijn er nog wel andere materiële resten van het klooster. Zo zijn het archief en de bibliotheek van Nieuwlicht naar verhouding redelijk goed bewaard gebleven, zeker ook wanneer bedacht wordt dat van de archieven en bibliotheken van de meeste andere Nederlandse kartuizerkloosters aanzienlijk minder is overgeleverd. Daarnaast zijn er nog enkele kunstwerken die in het klooster hebben gehangen en in hoofdstuk 4 uitgebreid aan de orde zullen komen.

Na de opheffing van het klooster hebben de monniken het grootste deel van het archief mee naar Utrecht genomen, waar het uiteindelijk in Het Utrechts Archief is beland. Een aantal andere archiefstukken hebben de monniken waarschijnlijk meegenomen toen ze in de late zestiende eeuw werden overgeplaatst naar kartuizerkloosters in de Zuidelijke Nederlanden, aangezien daar ook enkele archivalia zijn terechtgekomen. Verder zijn er in de loop der tijd – mogelijk nog tijdens het bestaan van Nieuwlicht – archiefstukken verloren gegaan of vernietigd. Zo ontbreken, op een enkel boekjaar na, alle kloosterrekeningen van Nieuwlicht. Ook de bibliotheek is niet meer volledig.¹¹³ Gumbert schat dat de kloosterbibliotheek in 1430 uit circa tweehonderd handschriften bestond, waarvan er nog vijftig over zijn. De overige banden werden in de loop der tijd verkocht, hergebruikt of vervangen. Na 1430 groeide de handschriften-collectie nog en later werden er ook gedrukte werken aan de bibliotheek toegevoegd. Hoe groot de collectie uiteindelijk is geweest, is onbekend. Na de opheffing van het klooster in 1580 kwam het grootste deel van de bibliotheek in handen van het stadsbestuur, die de

¹⁰⁷ In de jaren twintig van de twintigste eeuw was er korte tijd sprake van om op het terrein sportvelden en een stadion te bouwen. Maar omdat het gebied te laag ligt, werd er al snel van afgezien en ging de voorkeur uit naar een stuk grond aan de Koningsweg waar uiteindelijk het stadion Galgenwaard gebouwd zou worden, Röhner, 'De bouw van het stadion Galgenwaard', 137-138.

¹⁰⁸ Deze archeologische resten zijn toen niet gedocumenteerd.

¹⁰⁹ Van der Mark, 'Marnixlaan', 174-179.

¹¹⁰ De verslagen van de Utrechtse archeologen: Van der Mark, 'Utrecht Marnixlaan' (opgraving uit 2001); Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan* (opgraving uit 2007 en 2008) en het rapport van Hollandia Archeologen: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*. (opgraving uit 2009).

¹¹¹ Den Hartog, *Nieuw Licht op de Marnixlaan*.

¹¹² Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*.

¹¹³ Van der Horst, 'Het kartuizerklooster', 26-50.

collectie in 1584 liet opgaan in de stadsbibliotheek. Zo vormde de bibliotheek van Nieuwlicht samen met de eveneens geconfisqueerde bibliotheek van het Utrechtse regulierenklooster de basis van de collectie van de Utrechtse universiteitsbibliotheek (UBU).

Uit de bibliotheek van Nieuwlicht zijn in ieder geval 145 handschriften en 68 banden met gedrukte werken overgeleverd in de UBU.¹¹⁴ Daarnaast bevinden zich nog vijf handschriften uit Nieuwlicht in andere bibliotheekcollecties. Een deel van de bibliotheek ontstond in Nieuwlicht zelf. Een van de taken van de kartuizermonniken was het kopiëren van handschriften om zo te kunnen preken via het geschreven woord ('preken met de handen'). Preken in het openbaar was voor kartuizermonniken uitgesloten, gezien hun solitaire levensstijl en zwijgplicht. Daarnaast droeg de kopieerarbeid bij aan het contemplatieve leven van de monniken. Het preken via het geschreven woord inspireerde de Moderne Devotie, die het kopiëren van handschriften als kerntaak van het kloosterleven overnam van de kartuizers. Tussen kartuizergemeenschappen en gemeenschappen van de Moderne Devotie werden regelmatig handschriften uitgeleend, die dan in de kloosters werden gekopieerd.

Het kopiëren van handschriften gebeurde in de kloostercel. Er waren, zoals Gumbert heeft beargumenteerd, geen scriptoria in kartuizerkloosters waar de monniken gezamenlijk en onder begeleiding handschriften kopieerden.¹¹⁵ Iedere monnik schreef in zijn eigen cel, in zijn persoonlijke stijl. Sommigen waren geofender dan anderen. Dikwijls noteerden monniken in het colofon hun naam en de datum of het jaar waarin ze het afschrift hadden voltooid. Zo is uit de kartuizerbibliotheek van bijna tachtig handschriften (of delen daarvan) bekend dat ze in Nieuwlicht zijn afgeschreven.¹¹⁶ Soms zijn hele handschriften door een monnik gekopieerd; aan andere (verzamel)handschriften hebben meerdere monniken gewerkt. Het afschrijven van boeken in Nieuwlicht is tot in het eerste kwart van de zestiende eeuw voortgezet. Belangrijke kopiïsten uit Nieuwlicht waren Martinus van Schiedam, Zweder van Bocholt (beiden uit de beginperiode tot 1430), Hector van Moerdrecht (productief ca. 1440-1465), Jan Peterszn. van Delft (productief ca. 1454-1464) en Wernbold van Leiden (productief ca. 1475-1517). Met de uitvinding van de boekdrukkunst verdween de directe noodzaak voor de kartuizers om handschriften te kopiëren en zo te preken met de handen. Na 1520 werden er nauwelijks nog handschriften gekopieerd. Voor de monniken bleef de andere kerntaak over: het gedenken van de doden.

Na deze uiteenzetting over de kartuizerorde en het ontstaan van Nieuwlicht kunnen we ons nu richten op het onderzoekskader en de onderzoeksvraag.

1.4 Laatmiddeleeuwse schenkingscultuur en het onderzoekskader

Vrome stichtingen en schenkingen hadden – zoals aan het begin van het hoofdstuk al is opgemerkt – altijd een religieus hoofddoel, namelijk de zorg voor het zielenheil van de weldoener (of degene voor wie de schenking werd gedaan) en daarmee diens verlossing uit het vagevuur. Kleine schenkingen droegen even goed bij aan de verlossing uit het vagevuur als omvangrijke donaties, waarbij de grote giften natuurlijk wel effectiever waren. Schenkingen aan religieuze instellingen waren er in allerlei soorten en maten en

¹¹⁴ Van der Horst, 'Het kartuizerklooster', 27-28. Onder de 145 overgeleverde handschriften bevonden zich dus ook de vijftig handschriften van voor 1430 die Gumbert wist te identificeren. Onder de 68 gedrukte banden bevonden zich 55 incunabelen en dertien drukken uit de vroege zestiende eeuw. Opmerkelijk genoeg bevat de (overgeleverde) bibliotheek nauwelijks gedrukte werken van na 1518.

¹¹⁵ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, passim.

¹¹⁶ Zie voor een overzicht van de handschriften uit Nieuwlicht de catalogus van de UBU, of de database van *Medieval Manuscripts in Dutch Collections* (MMDC) (zoekterm: Nieuwlicht), <http://www.mmdc.nl/static/site/search/index.html>; zie ook Lieftinck en Gumbert, *Manuscripts daté dans les Pays-Bas*.

varieerden van land- en geldschenkingen tot objecten voor het dagelijks gebruik en kunstvoorwerpen die gebruikt werden in de eredienst. Ook het juridisch ondersteunen van een instelling kon als een zielenheilschenking worden beschouwd. Naast het begunstigen van een religieuze instelling was het ook mogelijk om actief deel te nemen aan het religieuze leven door in te treden in een klooster of lid te worden van een broederschap.¹¹⁷ In zijn onderzoek naar devotie in Amsterdam maakt De Melker daarom een onderscheid tussen *participatieve devotie* en *instrumentele devotie*.¹¹⁸ Bij *participatieve devotie* neemt het individu actief deel aan de religieuze activiteiten van een (semi-)religieuze gemeenschap zoals een broederschap of een klooster. En bij *instrumentele devotie* laat men anderen optreden in zijn naam. Deze vorm van devotie is sterk gericht op het vergroten van de redding van het eigen zielenheil door begunstiging van charitatieve of religieuze instellingen. Voor de laatste geldt duidelijk het principe van *do ut des*. De schenkingen aan Nieuwlicht vallen overwegend in deze categorie.

Vanzelfsprekend was het stichten van een klooster, kapittel of liefdadige instelling alleen voor de allerrijksten weggelegd. Daarnaast werden in veel parochie- en kloosterkerken in de late Middeleeuwen vicarieën (ook wel kapelanieën genoemd) en jaargetijden gesticht.¹¹⁹ Bij een vicarie werden een of meer keren per week gedachtenismissen gecelebreerd op een bepaald altaar in een kerk.¹²⁰ De vieringen omvatten een aantal nauw omschreven gebeden, lessen en missen en waren dikwijls gekoppeld aan een bezoek aan het graf (grafbegankenis) van de stichter. De bisschop verhief de diensten vaak tot een kerkelijk ambt (*officium*) en de aan de vicarie verbonden goederen en inkomsten (*beneficium*), veelal landerijen of (erf)renten waaruit de celebrant (vicaris) werd betaald, werden automatisch geestelijke goederen (*bona ecclesiastica*). Dergelijke stichtingen worden vaak gezien als een actie van stichters die over onvoldoende status of financiële middelen beschikten om zelf een klooster te stichten.¹²¹ Vicarieën kunnen worden beschouwd als een religieus verlengstuk van de familie, omdat de vicaris vaak gekozen werd uit de familie van de stichter, of wanneer dat niet mogelijk was door diens familie werd aangewezen. Doordat een vicarie in feite buiten de jurisdictie van de gastinstelling werd geplaatst, waren vicarieën binnen de kartuizerorde niet erg geliefd, aangezien de kartuizerorde streng toezicht hield op toegekende memorievieringen, die min of meer centraal geregeld werden.

Een memorie(mis) of jaargetijde (*anniversarium*) was veel minder omvattend en aanzienlijk goedkoper dan een vicarie.¹²² Een memorieviering kon variëren van een enkele mis meteen na het overlijden tot drie, tien of dertig missen op opeenvolgende dagen na het overlijden. Een jaargetijde kon bestaan uit een jaarlijkse memoriemis op de sterfdag of op de vigilie van de sterfdag, eventueel gecombineerd met een grafbegankenis en charitatieve diensten (zoals voedseluitdelingen aan armen of kloosterlingen). Een memorie(mis) of jaargetijde was geen kerkelijk ambt. Daarom konden de schenkingen voor memorievieringen gezamenlijk beheerd worden en konden ook anderen dan de

¹¹⁷ Zie voor een historiografisch overzicht van broederschappen in de Nederlanden, Van den Hoven van Genderen en Trio, 'Old Stories and New Themes'; zie over het ontstaan en de ontwikkeling van broederschappen (en gilden) in steden in de Zuidelijke Nederlanden de twee artikelen die Bijsterveld en Trio hieraan wijdden, Bijsterveld en Trio, 'Van gebedsverbroedering naar broederschap'; Voor Vlaanderen: Trio, 'The Social Positioning of Late Medieval Confraternities'; voor een bespreking van de Utrechtse broederschappen, Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbenust*, 429-492. Bogaers constateert tussen 1430 en 1511 een bloeiperiode van de Utrechtse broederschappen.

¹¹⁸ De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 5, 70.

¹¹⁹ De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 75-77.

¹²⁰ Zie voor vicarieën, Speetjens, 'The Founder, the Chaplain and the Ecclesiastical Authorities'.

¹²¹ Postles, 'Small gifts, but big rewards', 33.

¹²² Zie voor *anniversaria* o.a. Trio, 'Obituaries or Anniversary Books'; Trio, 'Moordende concurrentie op de memoriemarkt'.

vicaris de memorieviering uitvoeren. Volgens De Melker was een jaargetijde een bij uitstek individuele aangelegenheid en de populariteit ervan in de late Middeleeuwen is volgens hem toe te schrijven aan de toenemende individualisering van de samenleving.¹²³ In kartuizerkloosters waren *anniversaria* geliefd onder de begunstigers, maar men diende wel een substantiële schenking te hebben gedaan om hiervoor in aanmerking te komen.

Afgezien van het religieuze aspect werden stichtingen en schenkingen door de begunstigers dikwijls aangewend voor het ophouden en verhogen van status en prestige, zoals de stichting van Nieuwlicht duidelijk laat zien. Het mes sneed dus aan twee kanten. Door het begunstigen van een religieuze instelling was er zicht op verlossing. Tegelijkertijd bood het doen van schenkingen een manier om laten zien waarmee men zich verbonden voelde en om zo de eigen status te tonen én te vergroten. Zo konden stichtingen en schenkingen worden ingezet voor allerlei sociaal-maatschappelijke, politieke en juridische doeleinden, die elkaar onderling weer konden versterken. Afgezien van het stichten van een instelling, iets wat vanzelfsprekend als statusverhogend werd gezien, zijn kunstvoorwerpen de schenkingen bij uitstek die hiervoor ook in aanmerking komen.¹²⁴ Dikwijls werden de te gedenken personen gerepresenteerd op liturgische objecten en andere objecten ter versiering van kerken, zoals gebrandschilderde glazen, altaarstukken en andere geschilderde en gebeeldhouwde memorievoorstellingen. Dit kon in de vorm van wapenschilden, naamsvermeldingen of portretten van de te gedenken personen. Zo waren deze personen altijd zichtbaar en aanwezig bij misvieringen.

De nieuwe rijken in een gemeenschap probeerden nog wel eens om door middel van extravagante (kunst)schenkingen hun eigen status te verhogen.¹²⁵ Dat dit door de oude heersende elite niet altijd werd gewaardeerd, wordt onder meer duidelijk uit de reactie op de opzichtige stichtingen en schenkingen die de koopman en *nouveau riche* Kunz Horn en zijn vrouw in de Neurenberger Lorenzkerk in de eerste decennia na 1500 deden en de tegenwerking die zij ondervonden om deze schenkingen op prominente locaties in de kerk te laten aanbrengen.¹²⁶

Schenkingen van objecten ter verfraaiing van de kerk of om te gebruiken tijdens de eredienst nemen vaak een klein percentage in van het geheel aan schenkingen. Prestigieuze schenkingen waarmee status kon worden geëtaleerd waren niet altijd de meest kostbare.¹²⁷ Toch verwezen latere generaties dikwijls naar de stichtingen en schenkingen van hun voorvaders om hun eigen status te benadrukken. De kunstschenkingen vervulden zo dikwijls een duidelijke sociaal-maatschappelijke functie. Uit de bronnen die in deze studie centraal staan, blijkt dat ook Nieuwlicht kunstvoorwerpen geschonken kreeg die enerzijds gebruikt konden worden tijdens de eredienst en anderzijds bedoeld waren ter verhoging van het prestige van de weldoener. Opvallend hierbij is wel dat dergelijke schenkingen slechts voor een beperkt publiek zichtbaar waren, aangezien zij zich bevonden en gebruikt werden op locaties die voor leken (officieel) niet toegankelijk waren, zoals in het koor van de kloosterkerk of in de gangen van de grote pandhof. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat de schenkingen toch bovenal bestemd waren ter meerdere eer en glorie van God en ze de monniken

¹²³ De Melker, *Metaformose van stad en devotie*, 83; zie ook Bijsterveld, *Do ut des*.

¹²⁴ De term kunstvoorwerp is eigenlijk anachronistisch, aangezien deze objecten oorspronkelijk niet uit kunstzinnige motieven zijn gemaakt, maar vanwege hun functie. Het zijn immers gebruiksvoorwerpen, Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 123-124.

¹²⁵ De Melker spreekt wat de elitevorming in steden in de late Middeleeuwen betreft over een *ruling class*, zij die de macht hebben (dikwijls aangeduid als de *politieke elite* of het *patriciaat*) en de *aspiring class*, zij die (nog) geen macht hebben maar wel tot de groep van economisch welgestelden behoorden (*economische elite*) die uiteindelijk op zouden kunnen gaan in de *ruling class*, De Melker, *Metaformose van stad en devotie*, 4, 47.

¹²⁶ Uitvoerig beschreven door Schleif, in Schleif, *Donatio et memoria*, 76-129; Schleif, 'Mapping the Social Topography of Memorials'.

¹²⁷ Schleif, *Donatio et memoria*, 229-231; Postles, 'Small gifts, but big rewards', 23-42.

moesten aansporen tot gebed voor het zielenheil, en dat het statusverhogende aspect in sommige gevallen een ondergeschikte rol speelde.¹²⁸

Binnen de internationale mediëvistiek is het onderzoek naar vrome schenkingen en de memoria in het algemeen de laatste veertig jaar een steeds belangrijker onderzoeksthema geworden. In Nederland heeft vooral Truus van Bueren zich hier sinds de jaren negentig van de twintigste eeuw intensief mee bezig gehouden.¹²⁹ In haar onderzoek heeft ze zich vooral gericht op het functioneren van memorievoorstellingen, die ze stevast vanuit een interdisciplinaire invalshoek benadert.¹³⁰ Ze is ook de initiator en hoofdverantwoordelijke van het Medieval Memoria Online (MeMO) Project, dat begin 2013 een vrij toegankelijke online database lanceerde met inventarisaties en beschrijvingen van vier brontypen die een fundamentele rol speelden binnen de memoria.¹³¹ Deze bronnen bevinden zich in een zeer groot aantal bewarende instellingen, wat voor onderzoekers een belemmering kan vormen en waardoor onderzoekers dikwijls niet op de hoogte zijn van het bestaan van relevante memoriabronnen. Door beschrijvingen van deze bronnen samen te brengen in een database hoopt het MeMO-project het memoria-onderzoek van dienst te kunnen zijn en nieuwe onderzoeksthema's binnen het memoria-onderzoek te kunnen genereren, waarbij casuonderzoek naar aspecten van de memoria gecombineerd kan worden met breed vergelijkend onderzoek.¹³² De brontypen die opgenomen zijn in het MeMO-Project zijn:

- 1) Grafmonumenten en grafzerken
- 2) Memorievoorstellingen
- 3) Verhalende bronnen die een rol speelden binnen de memoria, zoals kloosterkronieken en biografieën van kloosterlingen
- 4) Memorieregisters

Voor mijn onderzoek heb ik de memorieregisters als uitgangspunt genomen voor het bestuderen van de middeleeuwse dodengedachtenis, en meer specifiek de overgeleverde memorieregisters van het kartuizerklooster Nieuwlicht. Onder memorieregisters worden tekstbronnen verstaan die zowel een liturgische als een administratieve functie konden vervullen binnen de memoriapraktijken van een religieuze instelling.¹³³ Om de doden naar behoren te kunnen gedenken, gingen veel instellingen over tot het aanleggen van overzichten en lijsten zodat men wist wanneer en voor wie gebeden diende te worden. Ook werden ze gebruikt om te administreren wat men van wie als schenking had ontvangen, of wie waar begraven lag binnen de instelling. Dodenkalenders (*necrologia*) zijn wel de bekendste soort memorieregisters die uit de Middeleeuwen zijn overgeleverd. Zij bieden inzicht in de manier waarop de memoria in een instelling was georganiseerd. Ook schenkingslijsten en grafregisters dragen bij aan een beter begrip van de memoria.

¹²⁸ Ook De Melker merkt op dat bepaalde schenkingen meer zichtbaar waren voor God dan voor de inwoners van Amsterdam, De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 74.

¹²⁹ Zie voor een bio-bibliografie van Van Bueren, Ragetli en De Weijert, 'Living Memoria'.

¹³⁰ Zie o.a. Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*; Van Bueren en Van Leerdam, *Care for the Here and the Hereafter*.

¹³¹ Zie voor de MeMO-website, <http://memo.hum.uu.nl/database/index.html>, die een uitgebreide verantwoording bevat en inleidingen op de opgenomen brontypen. Ik was tussen 2009 en 2013 als assistent-projectleider direct betrokken bij het opzetten en uitvoeren van het MeMO-project.

¹³² Van Bueren en De Weijert, 'Medieval Memoria Online (MeMO): New research possibilities'; Van Bueren, Ragetli en Bijsterveld, 'Researching Medieval Memoria: Prospects and Possibilities'.

¹³³ In de archivistiek wordt een 'register' omschreven als: a.) Een staat waarin gegevens betreffende personen, organisaties of goederen zijn vastgelegd, of b.) Een archiefstuk waarin afschriften en uittreksels van andere documenten zijn opgenomen, Teuling, *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen*, paragraaf 62. Gezien het dikwijls opsommende en tegelijk beschrijvende karakter van veel memorieteksten is door het MeMO-project gekozen voor de term 'register' en niet voor de beperktere term 'lijst'.

Ondanks het pluriforme karakter van al deze bronnen hadden ze met elkaar gemeen dat ze functioneerden binnen de dodengedachtenis.

1.5 Onderzoeksvraag

Hoewel memorieregisters als kennisbron met regelmaat worden gebruikt in mediëvistisch onderzoek, zijn ze nog niet vaak het uitgangspunt geweest van een grondig onderzoek. Van Nieuwlicht zijn vier handschriften overgeleverd met meerdere memorieregisters, die het mogelijk maken de memoriacultuur in het klooster in kaart te brengen. Enkele van deze registers zijn in de negentiende eeuw gepubliceerd, maar de inhoud ervan is tot op heden niet aan een diepgravende analyse onderworpen. Gunstige bijkomstigheid is dat het archief van Nieuwlicht grotendeels bewaard is gebleven, wat het mogelijk maakt de gegevens uit de memorieregisters in een breder verband te plaatsen. Verder is de administratieve uitwerking van de memoria binnen de kartuizerorde nog niet eerder uitgebreid onderzocht. Het kartuizeronderzoek richt zich doorgaans op de geschiedenis van de orde, de afzonderlijke kloosters of de kloosterlingen en hun boekproductie. Hierin is dikwijls ook ruimte voor de relatie tussen kartuizerkloosters en leken, maar onderbelicht blijft vaak hoe de dodengedachtenis voor leken, die zich door schenkingen verbonden hadden met een klooster, geregeld werd. Zo zijn de *cartae* van de jaarlijkse bijeenkomsten van het Generaal Kapittel, waarin lijsten werden opgenomen van te gedenken personen (obiitlijsten), nog niet eerder onderzocht in relatie tot de necrologia van de afzonderlijke kloosters.¹³⁴ Door de *cartae* en necrologia te analyseren en door de andere memorieregisters hierbij te betrekken draagt deze studie dus bij aan een beter begrip van de manier waarop de dodengedachtenis in de kartuizerorde, en in Nieuwlicht in het bijzonder, was georganiseerd. Daarnaast biedt ze inzicht in het functioneren van de memorieregisters in het klooster, en worden bepaalde aspecten van de kloostergeschiedenis van Nieuwlicht uit de doeken gedaan.

Om een beeld te kunnen vormen van de memoriacultuur staat in deze studie de volgende onderzoeksvraag centraal: hoe kreeg de dodengedachtenis voor niet-kloosterlingen in het Utrechtse kartuizerklooster gestalte? Hieraan is een tweede onderzoeksvraag gekoppeld die betrekking heeft op de memorieregisters: hoe bruikbaar en betrouwbaar zijn de memorieregisters voor het onderzoek naar de dodengedachtenis? Om deze onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden zijn drie aspecten van de memoriacultuur van Nieuwlicht nader onderzocht: de schenkingscultuur, de begraafcultuur en de manier waarop men herdacht werd. In afzonderlijke hoofdstukken wordt hierop ingegaan. De nadruk ligt hierbij op de administratieve registratie van de gegevens over schenken, begraven en gedenken en niet zozeer op de liturgische praktijk die hierbij kwam kijken.

1.6 Opbouw van het boek

Aangezien de memoria en memorieregisters het uitgangspunt vormen van deze studie, zal daaraan in hoofdstuk 2 uitgebreid aandacht worden besteed. Daarnaast komt in dat hoofdstuk ook de gebruikte onderzoeksmethode aan bod. Als eerste worden het ontstaan en de ontwikkeling van de middeleeuwse memoria en de rol die de memorieregisters hierin speelden besproken. Vervolgens worden de afzonderlijke memorieregisters van Nieuwlicht die voor het onderzoek zijn geanalyseerd, uitgebreid beschreven. Wanneer ontstonden de registers, hoe werden ze gebruikt en tot wanneer zijn ze bijgehouden? Voor het analyseren van de memorieregisters is gebruik gemaakt van een innovatieve onderzoekstool, XML P.I., die door medewerkers van DANS speciaal voor mijn

¹³⁴ Wel zijn voor edities van necrologia, gegevens uit de *cartae* gecombineerd met de gegevens uit necrologia, maar hierbij zijn geen onderling vergelijkende analyses uitgevoerd.

onderzoek is ontwikkeld.¹³⁵ Een van de oorspronkelijke doelstellingen van het onderzoek was het testen van vernieuwende IT-tools, vandaar dat de gebruikte onderzoeksmethode in hoofdstuk 2 aan bod komt.

IT is in de geesteswetenschappen de laatste twintig jaar een steeds prominenter rol gaan spelen. In de digitale geesteswetenschappen zijn twee richtingen te onderscheiden: het digitaal ontsluiten van bronnen en het ontwikkelen van onderzoekstools voor onderzoek. Het digitaliseren van bronnen en secundaire literatuur is al jaren een belangrijk speerpunt van verschillende bewarende instellingen en onderzoeksinstituten. Het heeft onder meer geleid tot een nog steeds verder aangroeiend arsenaal aan digitaal beschikbaar bronnenmateriaal.¹³⁶

Naast het digitaal beschikbaar maken van bronnen zijn er vele initiatieven ontwikkeld om IT-toepassingen te integreren in het klassieke humaniora-onderzoek.¹³⁷ Hierbij wordt vaak verder gekeken dan het maken van databases voor letterenonderzoek. In Nederland speelt Huygens ING een belangrijke rol op het gebied van het ontwikkelen van onderzoeksinstrumenten voor de humaniora.¹³⁸ Huygens ING beoogt een nieuwe aanpak binnen de humaniora, waarbij innovatieve onderzoekstools ontwikkeld worden die het mogelijk maken nieuwe en oude onderzoeksvragen te stellen en te beantwoorden. Een andere belangrijke speler in Nederland op het gebied van het archiveren en het beschikbaar maken van onderzoeksgegevens is DANS, die onderzoekers via EASY de mogelijkheid biedt hun onderzoeksmateriaal te archiveren en via NARCIS onderzoekers toegang verschaft tot duizenden wetenschappelijke datasets, e-publications en ander onderzoeksmateriaal. Ook heeft DANS een datakeurmerk opgesteld, dat minimumeisen bevat voor wetenschappelijke data-archieven.

Internationaal wordt er op metaniveau ook veel ondernomen in de humaniora, waardoor softwarepakketten zijn ontwikkeld voor onderzoek en beschrijvingsstandaarden zijn ontwikkeld om bronnen te ontsluiten en metadata over de bronnen in op te slaan.¹³⁹ Ook zijn er verschillende organisaties die het gebruik van IT in de geesteswetenschappen willen stimuleren, zoals The European Association for Digital Humanities en de Association for Computers and the Humanities.¹⁴⁰

Ondanks de internationale en nationale inspanningen om IT en humaniora-onderzoek meer te verenigen, biedt momenteel in Nederland nog geen enkele universiteit een IT-georiënteerde letterenopleiding aan, in tegenstelling tot het buitenland.¹⁴¹ In de

¹³⁵ DANS is een KNAW/NWO-instituut en staat voor Data Archiving and Networked Services (<http://www.dans.knaw.nl/>). Het instituut bevordert het duurzaam toegankelijk maken door archivering en hergebruik van digitale onderzoeksdata in de alfa- en gammawetenschappen.

¹³⁶ Voorbeelden uit Nederland zijn de gedigitaliseerde naslagwerken, edities en secundaire literatuur die zijn gemaakt door het Huyghens ING <http://www.huygens.knaw.nl/> (en hun voorlopers), en de DBNL <http://www.dbnl.org/>. Ook via Google-books zijn vele oude bronuitgaven beschikbaar gekomen. Veel archieven zijn inmiddels begonnen met het online zetten van gedigitaliseerde archiefstukken. Voor het MeMO-project zijn vrijwel alle archieven bereid gevonden de memorieregisters die zij in beheer hebben te digitaliseren. De meeste archieven bieden de bronnen gratis aan, andere tegen betaling. Wat kunsthistorisch materiaal betreft zijn er steeds meer instellingen die hun databases online beschikbaar maken, zoals RCE (<http://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/>), RKD (<http://explore.rkd.nl/nl/>).

¹³⁷ Een voorbeeld hiervan is het Centre for Digital Humanities <http://cdh.uva.nl/> van de UvA. Deze instelling, die sinds 2011 bestaat, wil kleine en kortlopende projecten initiëren en coördineren, waarin onderzoekers uit de humaniora en de IT-industrie kunnen samenwerken.

¹³⁸ Huygens ING is in 2011 ontstaan door een fusie van het Huygens Instituut (KNAW) en het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (NWO).

¹³⁹ Zie voor veel gebruikte beschrijvingsstandaarden Text Encoding Initiative (TEI); Charter Encoding Initiative (CEI), Categories for the Description of Works of Art (CDWA).

¹⁴⁰ Zie respectievelijk <http://www.allc.org/> en <http://ach.org/>.

¹⁴¹ In het buitenland zijn wel enkele opleidingen in de digitale geesteswetenschappen. Zo is er aan de UCL in Londen een masteropleiding Digital Humanities <http://www.ucl.ac.uk/dh/courses/mamsc> (een masteropleiding die overwegend een IT-opleiding is). Ook het King's College in Londen heeft een Department of

toekomst zal dit ongetwijfeld veranderen, maar de IT- kennis van veel alfastudenten blijft tot op heden vaak beperkt tot Microsoft Office tools en soms het opzetten en onderhouden van websites. Over de mogelijkheden die specifieke IT-toepassingen het onderzoek kunnen bieden, worden ze vaak niet onderwezen. Probleem is vaak het gebrek aan kennis onder het zittende universitaire personeel. Daar komt nog bij dat er vaak budgettaire problemen aan kleven. De geesteswetenschappen hebben doorgaans aanzienlijk minder geld te besteden dan de bètawetenschappen. Ook in klassiek opgezette promotieonderzoeken binnen de humaniora zijn IT-budgetten vaak het ondergeschoven kindje. Gelukkig zag ik me in mijn onderzoek gesteund en begeleid door medewerkers van DANS, die een onderzoeksinstrument voor mij ontwikkelden waardoor ik de memorieregisters kon analyseren.¹⁴²

Na dit wat technische verhaal over de gebruikte onderzoeksmethode, komen in de hoofdstukken 3, 4 en 5 vervolgens de drie onderzoeksthema's aan bod waarbinnen mijn onderzoek zich begeeft. Hierbij behandel ik de thema's schenken, begraven en gedenken in een iets andere volgorde, aangezien dat voor een beter begrip van de materie wenselijk is. In hoofdstuk 3 staat het gedenken in de kartuizerorde en Nieuwlicht centraal. In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de manier waarop de dodengedachtenis voor leken georganiseerd was binnen de kartuizerorde. Welke gedachtenisvormen kende de kartuizerorde en wie kwamen daarvoor in aanmerking? En wat was de rol van het Generaal Kapittel hierin? In het tweede deel van dit hoofdstuk worden de lijsten geanalyseerd met namen van overleden kloosterlingen en weldoeners die in de *cartae* werden genoteerd die door het Generaal Kapittel werden opgesteld. Waarom werden deze lijsten opgesteld en om hoeveel personen ging het jaarlijks? Hoe ging de orde om met deze lijsten? In het derde deel van dit hoofdstuk worden ten slotte de twee overgeleverde necrologia van Nieuwlicht geanalyseerd in combinatie met de bevindingen uit het tweede deel. Hoe nauwkeurig zijn de necrologia van Nieuwlicht bijgehouden en wat is er bekend over de sociale achtergrond van de opgenomen personen? Wat vertellen de Utrechtse necrologia over de manier waarop de leken in het klooster werden herdacht? Tevens worden in dit deel de bevindingen uit de necrologia van Nieuwlicht vergeleken met de gegevens die bekend zijn over de necrologia van twee Duitse kartuizerkloosters, die van Erfurt en Güterstein.

In hoofdstuk 4 wordt vervolgens ingezoomd op de schenkingen die Nieuwlicht gedurende zijn bestaan mocht ontvangen. Het zijn vooral de schenkingsregisters die in dit hoofdstuk op de voorgrond treden. Een groot deel van de schenkingen, zoals de land-, geld- en renteschenkingen, werd – zeker in de beginfase – aangewend voor de bouw en inrichting van het klooster. Daarnaast komen ook de kunstschenkingen uitgebreid aan bod, omdat weldoeners zich via die schenkingen konden profileren. Vragen die aan de orde komen zijn onder meer: welke typen schenkingen zijn er te onderscheiden? Zijn er schenkingspatronen door de tijd aan te wijzen? Wie waren de weldoeners en wat was hun sociale achtergrond? Hoe is de verhouding van mannen en vrouwen onder de weldoeners en zijn er bepaalde typen schenkingen die overwegend door mannen of vrouwen werden gedaan? Bij de behandeling van de verschillende typen schenkingen wordt steeds gekeken of alle weldoeners ook werden herdacht in het klooster. In het laatste deel van het hoofdstuk worden vier memorievoorstellingen

Digital Humanities <http://www.kcl.ac.uk/artshums/depts/ddh/about/index.aspx>. Verder zijn er in Duitsland ook dergelijke opleidingen of instituten waar de digitale geesteswetenschappen een belangrijke rol spelen, zoals in Göttingen (Göttingen Centre for Digital Humanities), Keulen (Cologne Center for eHumanities). Ook in de Verenigde Staten is meer dan een dozijn van dergelijke instellingen. Voor een overzicht van Digital Humanities Centres, zie <http://www.allc.org/education/digital-humanities-centres>.

¹⁴² Door middel van een subsidie die verstrekt werd door NIWI-KNAW (de voorloper van DANS) is de IT-begeleiding en ontwikkeling van de applicaties mogelijk gemaakt. Peter Doorn en Rutger Kramer van DANS hebben het IT-deel van mijn onderzoek begeleid.

behandeld die zich in Nieuwlicht hebben bevonden. Wat weten we over de opdrachtgevers van deze objecten en hoe functioneerden ze binnen het klooster?

In hoofdstuk 5 komt ten slotte de begraafcultuur in Nieuwlicht aan de orde. Dankzij een aantal overgeleverde registers van graven is het mogelijk om een goed beeld te krijgen van de begraafpraktijken. In het klooster werden relatief veel leken begraven. Gekeken wordt onder meer naar de ontwikkeling van de graflocaties. Vanaf wanneer werd er begraven in het klooster? Werd iedereen, zowel kloosterling als leek, op hetzelfde kerkhof begraven, of werden de kloosterlingen afzonderlijk van de leken begraven? En zo ja, wie lag waar en waarom? Waren er familiegraven in het klooster aanwezig? Wat was de sociale achtergrond van de leken die in het klooster begraven lagen? Waarom kozen ze Nieuwlicht als hun laatste rustplaats? En werden de begravenen ook allemaal herdacht in het klooster? Tijdens de archeologische opgravingen die tussen 2001 en 2009 op het voormalige kloosterterrein zijn uitgevoerd, zijn skeletresten gevonden van bijna honderd personen. Deze gegevens zullen worden vergeleken met de gegevens uit de archiefbronnen. Bevestigen de archeologische bevindingen de gegevens uit de grafregisters?

Het boek sluit af met een beschouwing waarin de conclusies uit de voorgaande hoofdstukken worden samengevat om zo een overkoepelend beeld te kunnen schetsen van de manier waarop de dodengedachtenis in Nieuwlicht en de kartuizerorde georganiseerd was. Ook wordt hier ingegaan op de mogelijkheden en valkuilen van memorieregisters voor het memoria-onderzoek en worden suggesties gedaan voor toekomstig onderzoek.

Gedurende de bestaansperiode van Nieuwlicht zijn er honderden personen geweest die op de een of andere manier betrokken zijn geweest bij het klooster, zowel kloosterlingen, weldoeners als andere personen die er herdacht en/of begraven werden. Het is onmogelijk om al deze personen in deze studie te behandelen. Om enig houvast te geven zijn daarom achterin het boek drie algemene bijlagen opgenomen, Bijlagen A, B en C. Deze drie bijlagen staan los van de genummerde bijlagen die betrekking hebben op de afzonderlijke hoofdstukken. De bijlagen A en B zijn prosopografisch van aard en bijlage C is een overzicht van de priors van Nieuwlicht. Bijlage A bevat een overzicht van alle kloosterlingen van Nieuwlicht. De lijst is samengesteld op basis van de inventarisatie die Scholtens in het verleden heeft gemaakt, aangevuld met enkele nieuw gevonden kloosterlingen. De personen in deze lijst zijn alfabetisch geordend en ingedeeld in de verschillende bewonersgroepen van het klooster (monniken, conversen, donaten, huispersoneel, proveniers). Bijlage B bevat een overzicht van de niet-kartuizers die op de een of andere manier verbonden waren met Nieuwlicht. Voor dit overzicht heb ik een selectie moeten maken, waarbij het doen van een schenking dikwijls het uitgangspunt vormde. Van veel van de opgenomen personen is vaak weinig biografische informatie bekend, zoals van personen – met name vrouwen – van wie alleen een voornaam bekend is, of van personen die komen uit een bekende (Utrechtse) familie, maar die zelf geen rol speelden in het maatschappelijke leven. De beperkte aanknopingspunten in de memorieregisters hebben het prosopografisch deel van mijn onderzoek sterk belemmerd. Daar komt nog bij dat er over de Utrechtse geschiedenis weliswaar veel wordt gepubliceerd, maar handzame prosopografisch overzichten van leden van de Stichtse ridderschap, geestelijke stand of patriciërsfamilies nog niet beschikbaar zijn. Bovendien was de onderzoekspopulatie die op basis van de memorieregisters van Nieuwlicht samengesteld kon worden, verre van homogeen, iets wat bij ‘regulier’ prosopografisch onderzoek naar bijvoorbeeld bestuurders of ingezetenen van een instelling altijd het uitgangspunt is.¹⁴³ In de onderzoekspopulatie van Nieuwlicht zijn alle rangen en standen van de laat-

¹⁴³ Zo deed Van den Hoven van Genderen onderzoek naar de kanunniken van het kapittel van Oudmunster in Utrecht, en deden onder meer Van der Kan, Cools, Damen en Ter Braake onderzoek naar bestuurlijke elites in steden of aan hertogelijke hoven.

middeleeuwse maatschappij vertegenwoordigd, waarbij lang niet alle personen duidelijke sporen hebben achtergelaten in de archieven. Voor een aantal personen is hun vermelding in het necrologium van Nieuwlicht ook de enige keer dat ze in historische bronnen voorkomen. Hoewel zij er ongetwijfeld op rekenden dat zij tot in lengte van dagen herdacht zouden worden door de Utrechtse kartuizers, is hun dat door de sluiting van het klooster in 1580 ontnomen.

Hoofdstuk 2

Memoria, memorieregisters en methodologie

2.1 Inleiding

Na de ontruiming, verkoop en sloop van Nieuwlicht in 1579-1583 vestigden de Utrechtse kartuizers zich in eerste instantie in de stad Utrecht. Een deel van de kloosterlingen werd later overgeplaatst naar andere kartuizerkloosters, waaronder de kartuis van Antwerpen. De monniken die achterbleven ontvingen alimentatie tot hun dood, waarna de Utrechtse kartuis voorgoed ophield te bestaan. Onderdeel van de bezittingen die de kartuizers meenamen naar Utrecht waren twee kisten met archivalia, die in 1611 werden teruggevonden door de Staten van Utrecht en geïnventariseerd. De ene kist bevatte charters en andere akten en in de tweede kist zaten registers, rekeningen en losse stukken.¹⁴⁴

Onder de archivalia uit de tweede kist bevonden zich ook de handschriften die in dit onderzoek centraal staan: bronnen die een rol speelden binnen de dodengedachtenis. De zorg voor het zielenheil van de levenden en de doden had een prominente plaats in de middeleeuwse maatschappij en leidde er onder meer toe dat er verschillende typen necrologische bronnen werden aangelegd. Deze bronnen werden vervaardigd om te gebruiken in de eredienst (liturgische memoria), maar ook, vanwege meer boekhoudkundige redenen, om binnengekomen schenkingen te administreren of om overzichten te hebben van in het klooster begraven personen. Hoewel deze bronnen wat opbouw, omvang en het soort informatie betreft onderling sterk kunnen verschillen, worden ze gemakshalve vaak aangeduid als necrologische bronnen, memorieboeken of memorieregisters. In 1972 heeft N. Huyghebaert voor het eerst een typologische indeling van deze bronnen gemaakt.¹⁴⁵

In de afgelopen veertig jaar is het onderzoek naar de memoria een niet meer weg te denken onderzoeksthema geworden in de internationale mediëvistiek. Voor het ontstaan en de ontwikkeling van het onderzoeksveld is een aantal Duitse onderzoekers cruciaal geweest. Vanaf de jaren vijftig werkten Duitse onderzoekers intensief met naamlijsten en andere necrologische bronnen. De (liturgische) dodengedachtenis was toen echter niet het uitgangspunt van het onderzoek. Het theoretische kader werd toen gevormd door prosopografisch onderzoek naar adelsgroepen.¹⁴⁶

Vanaf eind jaren zestig werd de blik gericht op de dodengedachtenis.¹⁴⁷ Baanbrekend bleek de bundel *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedankens*

¹⁴⁴ De overgeleverde inventaris vermeldt dat één kist die voornamelijk charters bevatte ‘*is gebaelt ten huysse van Gerrit Peterszjn. droechscheerder, woonende naest de huysinge van Jan van Noort, brouwer by de Weertpoort, naedat mijn beeren de staten sulcx te kenne gegeven was by Barheldt van Wilssem, gewesen Carthuser binnen 's-Hertogenbosch, ende geopent den 22 martii 1611*’. Acht dagen later hadden de Staten van Utrecht de andere kist laten halen ‘*nyet de huysinge van 't convent op Sinte-Marryenkerckhoff ende daer inne gevonden dese navolgende registeren, stucken ende pampieren*’, HUA, Nieuwlicht, inv. 5.

¹⁴⁵ Huyghebaert, *Les documents nécrologiques*, verschenen in de reeks *Typologie des Sources de Moyen Âge Occidental*, in 1981 aangevuld door Lemaître in *Mise à jour*.

¹⁴⁶ Gerd Tellenbach begon in de jaren vijftig met prosopografisch onderzoek naar adelsgroepen in necrologische bronnen uit de negende eeuw. Twee van zijn studenten, Karl Schmid en Joachim Wollasch, zetten dit werk voort en initieerden later het memoriaonderzoek. Zie over het ontstaan en de ontwikkeling van het onderzoeksgebied van de memoria o.a. Geuenich, ‘*Von der Adelsforschung zur Memoriaforschung*’.

¹⁴⁷ Enkele belangrijke publicaties uit de jaren zestig en zeventig zijn: Schmid en Wollasch, ‘*Die Gemeinschaft der Lebenden und Verstorbenen*’ (1967) en Oexle, ‘*Memoria und Memorialüberlieferung im früheren Mittelalter*’ (1976). Ook leden uit de Franse Annalesschool hielden zich bezig met de dodengedachtenis of aspecten daarvan, zoals Philippe Ariès, *L'Homme devant la mort* (1977), Jacques Chiffolleau, *La*

im Mittelalter uit 1984. Rond die tijd werd tevens de theoretische inbedding van de memoria uitgewerkt, waarbij vooral het werk van Otto Gerhard Oexle bepalend is geweest. Memoria wordt omschreven als een allesomvattend maatschappelijk fenomeen dat de levenden en de doden verbond en waarin zowel godsdienstige (liturgische), politieke, als sociale aspecten betrokken konden worden. De veel geciteerde omschrijving van memoria van Oexle luidt:

*für die Memoria war grundlegend, dass sie soziales Handeln bedeutete, das Lebende und Tote verband. Dabei wurde eine Vielzahl religiöser, politischer, rechtlicher und ökonomischer Gegebenheiten berührt und integriert. Memoria war somit nicht nur ein religiöses Phänomen, sondern umfasste auch das Moment der Rechtssicherung und Besitzsicherung, das Moment der Historiographie, der historischen Erinnerung, aber auch [...] das Moment der Sicherung politischer Legitimität. Memoria war also [...] ein 'totales soziales Phänomen'.*¹⁴⁸

Patrick Geary vatte de kern van memoria in 1994 als volgt samen: '*memoria was a key organizing principle, not only in medieval theology but in every aspect of medieval life.*'¹⁴⁹ Het theoretische kader kreeg een bredere basis toen de ideeën van de Egyptoloog Jan Assmann over het culturele en communicatieve gedenken in het memoria-onderzoek werden betrokken.¹⁵⁰ Dit leidde tot een verbreding van het onderzoeksgebied, waarbij naast onderzoek naar het liturgische gedenken (gedenken van de doden) ook aandacht wordt besteed aan het culturele gedenken, waarbij niet personen maar (historische) gebeurtenissen het object van de gedachteniscultuur zijn.¹⁵¹ De verbreding van het onderzoeksveld betekende ook dat verhalende bronnen, zoals kronieken met klooster-geschiedenissen en biografische schetsen van kloosterlingen die als exemplen voor andere kloosterlingen moesten dienen, relevant onderzoeksmateriaal werden. In Nederland en België wordt vanaf de jaren negentig veelvuldig over de verschillende aspecten van de middeleeuwse dodengedenken gepubliceerd.¹⁵² Het voert te ver om de (Europese) historiografie van het concept memoria hier uitgebreid te behandelen. In het verleden is dat al diverse malen gedaan en recentelijk nog door Van Bueren, Ragetli en Bijsterveld.¹⁵³

In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens aandacht besteed aan het ontstaan en de ontwikkeling van de christelijke memoria in de Middeleeuwen, de administratie van de memoria, de typologische indeling en problematiek rond necrologische bronnen, de necrologische bronnen die van Nieuwlicht zijn overgeleverd en de IT-methodologie die is gebruikt voor het onderzoek. Bij het beschrijven van de memoria ligt de nadruk op de dodengedenken, omdat dat voor het onderzoek naar de lekenmemorie binnen het Utrechtse kartuizerklooster en het gebruik van necrologische bronnen het meest relevant

comptabilité de l'au-delà (1980) en Jacques Le Goff, *La Naissance du purgatoire* (1981). Zie over de relatie tussen het Duitse en Franse memoria-onderzoek, Lauwers, 'Memoria'.

¹⁴⁸ Oexle, 'Memoria und Memorialbild', 395; vergl. Oexle, 'Die Gegenwart der Toten', 29-30. Oexle grijpt in zijn definitie terug op het werk van twee Franse onderzoekers: de socioloog Maurice Halbwachs (*La mémoire collective*) en de antropoloog Marcel Mauss (*Essai sur le don* vertaald als *The Gift*).

¹⁴⁹ Geary, 'Exchange and interaction between the living and the dead'.

¹⁵⁰ Zie Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis*.

¹⁵¹ Zie onder meer, Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen* (vertaald als *Memory in Culture*).

¹⁵² Zie de publicaties van onder anderen Bijsterveld, Bollmann, Van Bueren, Deploige, Diemel, Trio en Goudriaan.

¹⁵³ Van Bueren, Ragetli en Bijsterveld, 'Researching medieval Memoria'. Zie ook o.a. Borgolte, 'Memoria. Zwischenbalanz eines Mittelaltersprojekts'; idem, 'Memoria'; Schilp, 'Totengedenken des Mittelalters'; Geuenich, 'Von der Adelforschung zur Memoriaforschung'.

is. Aspecten van het culturele gedenken, dus herinneringspraktijken rond historische gebeurtenissen, blijven buiten beschouwing.¹⁵⁴

Instrumenteel binnen de dodengedachtenis is het noemen van de naam van overledenen. De introductie van het vagevuur in de middeleeuwse katholieke theologie heeft daarbij een bepalende rol gespeeld in de ontwikkeling van de memoria. Hierdoor en door de opkomst van de martkeconomie veranderde in de elfde en twaalfde eeuw de registratie van de dodengedachtenis. Om die reden wordt uitgebreid ingegaan op de verschillende typen necrologische bronnen die worden onderscheiden. Gekeken wordt vervolgens hoe de necrologische bronnen van Nieuwlicht hierin zijn onder te brengen. Welke soorten necrologische bronnen zijn er van Nieuwlicht overgeleverd en welke specifieke kenmerken hebben ze? Wanneer en hoe zijn ze ontstaan en hoe verhouden ze zich onderling tot elkaar? Voor dit onderzoek heb ik ervoor gekozen om de gegevens uit de necrologische bronnen niet in een database onder te brengen, maar om de documenten als geheel te coderen in XML. Hoewel IT-toepassingen in de geesteswetenschappen de laatste jaren een grote vlucht hebben genomen, worden innovatieve toepassingen in het letterenonderzoek nog relatief weinig toegepast. Mede om die reden, en vanwege het complexe karakter van de necrologische bronnen, heb ik in mijn onderzoek gekozen voor een andere benadering. Ik behandel de voor- en nadelen van het gebruik van XML in historisch onderzoek en ga vervolgens in op de generieke onderzoeksapplicatie die speciaal voor het onderzoek door studenten van de TU Delft in samenwerking met het KNAW-instituut DANS (Data Archiving and Networked Services) is ontworpen. Hoe werkt deze applicatie en wat zijn de voor- en nadelen ervan voor het onderzoek? Maar voordat we aan eenentwintigste-eeuwse techniek toekomen, keren we terug naar de late oudheid.

2.2 Memoria

2.2.1 Op weg naar de hemel: de theologie en theorie van de memoria

De dodengedachtenis ontwikkelde zich in het vroege christendom uit het zondebesef en de hoop op verlossing door het doen van boete.¹⁵⁵ De komst en het martelaarschap van Christus had voor de mensheid weliswaar de hemel weer geopend, maar het betekende niet dat de mens zonder zonde was. Ook na de doop, waardoor men onderdeel ging uitmaken van de christelijke gemeenschap en er hoop was op redding, kon men zonden begaan. De snelste weg tot verlossing van alle zonden was – naast het leiden van een vroom leven – het martelaarschap, maar dat was niet voor iedereen weggelegd en sinds de acceptatie van het christendom in de late oudheid nauwelijks nog mogelijk. Daarom hoopte men op de interveniërende werking van de martelaren en heiligen.

Naast de hoop op voorspraak bij God door heiligen werd in de vijfde eeuw een lijst opgesteld van boetedoeningen die men kon doen om verlost te worden van de zonden die men na de doop beging.¹⁵⁶ Deze lijst is terug te brengen tot drie kernactiviteiten die ook in het jodendom als heilzaam werden gezien: bidden, vasten en het

¹⁵⁴ Enkele recente studies over het culturele gedenken in de Nederlanden is de bundel over dit thema, Deploige, Meijns and Nip, *Herinnering in geschrift en praktijk in religieuze gemeenschappen uit de Lage Landen*, en de studie van Bas Diemel, *Daer es leven sonder sterven*, over het culturele (en het individuele) gedenken binnen kloosters van de congregatie van Windesheim.

¹⁵⁵ Voor een uitvoerige beschrijving van het ontstaan en de theologische ontwikkeling van de dodengedachtenis, Angenendt, 'Theologie und Liturgie der Mittelalterlichen Toten-Memoria'; zie ook Bärsch, *Allerseelen* over de ontwikkeling van de dodengedachtenis en de invoering van Allerzielen.

¹⁵⁶ De lijst is opgesteld door woestijnvader Johannes Cassianus (ca. 360-430) en omvatte onder meer de doop, barmhartigheid, het bekennen van zonden, het tuchtigen van lichaam en geest en het bidden tot de heiligen.

uitdelen van aalmoezen.¹⁵⁷ Augustinus (354-430) was van mening dat met name de familie en vrienden de zielen van de doden konden reinigen met gebeden, vasten en aalmoezen. Er was dan sprake van plaatsvervangende boetedoening.

Aan de lijst van zonedelgende activiteiten werd al snel de misviering en dan vooral de eucharistie toegevoegd, maar het zou nog tot de Karolingische tijd duren voordat de idee van de reinigende werking van de mis gemeengoed was geworden. Door de eucharistie was Christus lijfelijk aanwezig tijdens de mis en trad hij op als bemiddelaar tussen mens en God.¹⁵⁸ Om deze reden werd het meebrengen van offergaven (zoals brood en wijn) voor de eucharistie tijdens de *missa specialis* als extra boetedoening voor het uitboeten van de zonden van de schenker gezien.¹⁵⁹ Om geen onduidelijkheid te laten bestaan over de schenker van de offergaven, ontstond het gebruik om de namen van de dode en levende weldoeners tijdens de mis te laten voorlezen.¹⁶⁰ Door het noemen van de naam manifesteerde een persoon zich en was de persoon aanwezig bij de eucharistie. Oexle benadrukt dikwijls het aanwezig zijn van de personen wier namen werden voorgelezen. In 'Die Gegenwart der Toten' schreef hij onder meer: '*in der Nennung des Namens wird der Tote als Person evoziert*' en '*Das Aussprechen des Namens schafft Gegenwart des Genannten*'.¹⁶¹ Het noemen van de naam, waardoor de genoemde persoon aanwezig was bij de mis, werd zo de kern van de dodengedachtenis.¹⁶² Bij iedere misviering ontstond op deze manier een gemeenschap van levenden en doden.

Een belangrijk aspect dat heeft bijgedragen aan de verdere ontwikkeling van de dodengedachtenis in het katholicisme, is de ontwikkeling van de idee van het vagevuur in relatie tot de heilsverwachting van de zondige mens. In de vroegchristelijke theologie was men ervan uitgegaan dat de wederkomst van Christus niet lang meer op zich zou laten wachten en het Laatste Oordeel snel zou plaatsvinden. Toen die wederkomst uitbleef, probeerde men vorm en richting te geven aan de tijd die verstreek tussen de dood en de dag des oordeels. De meningen hierover liepen nogal uiteen, maar in de loop der tijd ontstond de idee dat men na de dood tijdelijk straffen moest uitzitten voor begane zonden. Langzaam maar zeker rijpte in West-Europa de idee dat het hiernamaals niet alleen bestond uit hemel en hel, maar ook uit een derde plaats waar zondaars straffen moesten uitzitten voordat men in de hemel opgenomen kon worden.¹⁶³

¹⁵⁷ Kerkvader Origenes (ca. 185-254) was de eerste die beweerde dat de ziel gereinigd kon worden in het hiernamaals. Ook maakte hij als eerste een onderscheid tussen kleine zonden en doodzonden. Le Goff, *The Birth of Purgatory*, 57.

¹⁵⁸ Volgens Angenendt was de memoria in het vroege christendom vooral op Christus betrokken en niet op de mens, omdat het gedenken van het leven en lijden van Christus de kern van het christendom vormt.

¹⁵⁹ Voor de *missa specialis*, zie Angenendt, 'Missa specialis'. Ook Oexle geeft aan dat het noemen van de naam is ontstaan uit het gebruik van het brengen van offergaven, waarbij de namen worden opgezegd van hen die een misoffer hebben gebracht, Oexle 'Memoria und Memorialüberlieferung', 87.

¹⁶⁰ Het noemen van de naam als herdenkings- en herinneringsmethode is aan te treffen in vele culturen en religies. Het hoeft niet alleen een positief effect te hebben, zoals de vervloekingsteksten uit het oude Egypte illustreren, waarin steden, koningen en volkeren worden vervloekt. Ook het wegbeitelen van namen op herdenkingsmonumenten in het oude Egypte en de Oudheid is alom bekend (*damnatio memoriae*). Door het verwijderen van de naam werd iemand uit de gemeenschap gestoten. Deze gedachtegang gold ook voor het christendom. Excommunicatie betekende niet alleen het uitsluiten van het deelnemen aan de eucharistie, maar ook het uitsluiten uit de wereldse én hemelse gemeenschap. Het wegstrepen of expliciet niet noemen van namen is te traceren vanaf de derde eeuw en was nog tot in de elfde eeuw gebruikelijk. Ook iemand die stierf terwijl hij onder kerkelijke ban was, bleef uitgesloten van de memoria. Oexle, 'Memoria und Memorialüberlieferung', 83.

¹⁶¹ Oexle, 'Die gegenwart der Toten', 31.

¹⁶² Oexle, 'Memoria und Memorialüberlieferung' 73. Ook in het Germaans recht keert het belang van het noemen van de naam terug. Borgolte, 'Die Stiftungen des Mittelalters', 86-87.

¹⁶³ Zie ook het artikel met verhelderende schema's van Jezler in de tentoonstellingscatalogus van *Himmel, Hölle, Fegefeuer* over de theologische ontwikkeling van (de geografie van) het hiernamaals, Jezler, 'Jenseitsmodelle und Jenseitsvorsorge. Eine Einführung', 13-26.

De totstandkoming en ontwikkeling van de theologische verankering van het vagevuur is uitgebreid beschreven in de veelbesproken studie *La naissance du purgatoire* van Jacques Le Goff uit 1981. Volgens Le Goff stond de wieg van het vagevuur in de scholastieke centra van het Parijse Île de France in de twaalfde eeuw. Op deze theorie kwam al snel kritiek.¹⁶⁴ Gurevich wees er in een bespreking van Le Goffs boek op dat Le Goff het ontstaan van het vagevuur heeft beschreven als een *top down* fenomeen, terwijl er in zijn ogen eerder sprake is van een *bottom up* ontwikkeling.¹⁶⁵ Dit betekent volgens Gurevich dat het gebruik van het woord vagevuur rond 1170-1180 in scholastieke teksten niet de ‘geboorte’ van het vagevuur markeert, zoals Le Goff beweert, maar de ‘adolescentie’ ervan, dat wil zeggen de acceptatie van het vagevuur door de theologische bovenlaag van de maatschappij. Volgens Gurevich ontstond het vagevuur uit theologische speculaties over wat er na de dood met de ziel gebeurde. Deze speculaties waren niet het resultaat van exegese van de Bijbel, maar werden ingegeven door behoeften van leken. Dat ideeën over vagevuur en het reinigen van de ziel al langer onder de gelovigen de ronde deden, is in Gurevich’ ogen te zien in de visionaire literatuur van de zesde tot de twaalfde eeuw die, hoewel opgeschreven door clerici, een sterk folkloristische invalshoek had. De behoefte van de gewone gelovigen aan meer duidelijkheid over het leven na de dood en het lot van de ziel leidde er dus toe dat theologen zich ook met het vraagstuk gingen bezighouden. Dit leidde tot een theologische en theoretische onderbouwing van het geloof in het vagevuur, die in de twaalfde en dertiende eeuw zijn beslag kreeg. Deze behoefte tot theologische onderbouwing werd nog versterkt door de opkomst van enkele andersdenkende (‘ketterse’) bewegingen in de twaalfde en dertiende eeuw, zoals de Waldenzers en de Katharen, die het bidden voor de doden afwezen. Ook de Oosters-Orthodoxe Kerken zagen geen heil in het vagevuur. De katholieke Kerk zag zich hierdoor genooddaakt haar ideeën over het vagevuur nader uit te werken. Het geschil met de Oosters-Orthodoxe Kerken resulteerde in het Tweede Concilie van Lyon (1272-1274), waarop de katholieke Kerk het vagevuur als officiële leerstelling aannam.¹⁶⁶ Het zou overigens nog tot de zestiende eeuw duren voordat denkbeelden over het vagevuur duidelijk werden omschreven. In hun strijd tegen de protestantse ‘ketteren’ heeft de katholieke Kerk tijdens het Concilie van Trente (1545-1563) uiteindelijk de doctrine van het vagevuur volledig uitgewerkt.

De acceptatie en inpassing in de kerkelijke leer van het vagevuur vanaf de dertiende eeuw verschafte de gelovigen een aantal zekerheden waarover tot die tijd geen consensus bestond.¹⁶⁷ Het vagevuur gaf structuur aan de memoria en het leven na de dood. Naast de hemel, waar slechts zeer weinigen rechtstreeks naartoe konden, en de hel, waarnaar de verdoemden na hun dood afgevoerd werden, was er nu een plek waar het gros van de mensheid zijn straf kon uitzitten.¹⁶⁸ Al sinds het vroege christendom werd er gespeculeerd over de verschillende typen mensen en wat er met hen na hun dood zou

¹⁶⁴ Zie voor een overzicht o.a. De Jong, ‘Het vagevuur’. Zie ook Wehrli-Johns, ‘Tuo Daz Guote und Lâ daz Übele’. Das Fegefeuer als Sozialidee’.

¹⁶⁵ Gurevich, ‘Popular and scholarly medieval cultural traditions’.

¹⁶⁶ Al in 1254 had paus Innocentius IV een definitie van het vagevuur gegeven in een brief aan de Griekse kerk. De definitie van Innocentius wordt nog steeds gehanteerd, Le Goff, *The Birth of Purgatory*, 283-284.

¹⁶⁷ Zo bestond er lang onzekerheid over de mogelijkheid of straffen die men moest ondergaan om te boeten voor begane zonden al tijdens het leven, of alleen na de dood konden worden ondergaan.

¹⁶⁸ Naast de hemel, de hel en het vagevuur werd aangenomen dat er nog twee plekken in het hiernamaals waren: de boezem van Abraham, waar de rechtvaardigen tot de komst van Christus opgesloten hadden gezeten, voordat ze door Christus verlost waren en toegang kregen tot de hemel. Deze plek was door de bevrijdende actie van Christus niet meer toegankelijk. Daarnaast was er nog het limbo van de ongedoopte kinderen. Beide plekken zouden zich in de bovenste, en daardoor minst gruwelijke regionen van de hel bevinden.

gebeuren. Zo deelde Augustinus de mensheid in vier categorieën in: de heiligen en rechtvaardigen die direct naar de hemel gingen, de goddelozen die direct naar de hel gingen, de personen die niet helemaal goed zijn, maar die uiteindelijk naar de hemel zouden gaan en ten slotte de personen die niet helemaal slecht zijn: zij konden uiteindelijk of naar de hel of naar de hemel worden gestuurd. Deze laatste twee categorieën smolten in de twaalfde eeuw samen tot een categorie van personen die enige tijd in het vagevuur moesten doorbrengen.¹⁶⁹

Er trad een verschuiving op van de overtuiging dat ieder mens beoordeeld zou worden bij het Laatste Oordeel naar de opvatting dat men al direct na de dood te horen kreeg welke straffen men moest ondergaan (een Tijdelijk Oordeel). Hierdoor werd het ook mogelijk om al vóór het Laatste Oordeel opgenomen te worden in de hemel.¹⁷⁰ De straffen die men in het vagevuur moest ondergaan, waren weliswaar zwaar, zwaarder zelfs dan iedere straf die men op aarde kon ondergaan, maar het betekende ook dat men uiteindelijk gered zou worden en in de hemel terecht zou komen. Het vagevuur bood de gelovige hoop, in tegenstelling tot de hel, waaruit men niet kon ontsnappen. Bijna iedereen werd geacht enige tijd in het vagevuur door te brengen, omdat er altijd wel een zonde was, hoe klein ook, die bestraft moest worden. Zo werd zelfs van een vroom man als Bernardus van Clairvaux aangenomen dat hij enige tijd in het vagevuur zou hebben moeten doorbrengen, vanwege een kleine theologische dwaling.¹⁷¹

Aangenomen werd dat wanneer men berouw toonde tijdens de biecht die werd afgenomen vlak voor de dood, de zonden vergeven zouden worden, maar dat men in het vagevuur nog wel de straffen voor de begane zonden moest uitzitten, alsmede voor de zonden die men vergeten was op te biechten.¹⁷² De strafmaat en de manier waarop men de straf moest uitzitten hing af van de zonden. In de visionaire literatuur van de Middeleeuwen valt duidelijk af te lezen hoe hierover gedacht werd. Vaak had de boetedoening iets te maken met de zonden die men had begaan.

Vanaf het vroege christendom was men er van overtuigd dat gebeden, aalmoezen, vasten en missen goed waren voor het zielenheil. In de loop der eeuwen werd dit nog aangevuld met het ondernemen van een pelgrimstocht en had het geven van aalmoezen zich verder uitgesplitst tot het doen van goede werken (werken van barmhartigheid). Al deze zondedelgende activiteiten werden na de introductie van het vagevuur geïnterpreteerd in relatie tot dat vagevuur, namelijk als mogelijkheden om de tijd te verkorten die men daar moest doorbrengen. Algemeen werd aangenomen dat ook schenkingen en stichtingen, die beschouwd werden als aalmoezen, de tijd die men in het vagevuur moest doorbrengen aanzienlijk konden verkorten.

De kerkelijke acceptatie van het vagevuur, gecombineerd met de opkomst van de handel en markteconomie en de toename in welvaart, zorgde er in de late Middeleeuwen voor dat een steeds groter aantal mensen zich kon en wilde bezighouden met het eigen zielenheil en met dat van anderen. In de memoria was een belangrijke rol weggelegd voor de familieleden en vrienden van een persoon. Zij droegen van oorsprong de verantwoordelijkheid om te zorgen voor het zielenheil van de overledene. Zoals hiervoor is aangegeven, had reeds Augustinus gewezen op de reinigende werking die de gebeden van familie en vrienden op het zielenheil van een overleden persoon konden hebben. Door deze plaatsvervangende boetedoening waren schenkingen en stichtingen ook overdraagbaar en konden ze ingezet worden om voor het zielenheil van anderen te bidden en te

¹⁶⁹ Le Goff, *The Birth of Purgatory*, 68-78, 148 en 220-224.

¹⁷⁰ Zie over deze materie o.a. Le Goff, *The Birth of Purgatory*, 292; Jezler, 'Jenseitsmodelle und Jenseitsvorsorge'.

¹⁷¹ Le Goff, *The Birth of Purgatory*, 163.

¹⁷² Tijdens het vierde Lateraanse Concilie in 1215 werd de jaarlijkse biecht als plicht van alle gelovigen ingesteld. Eerder was het gebruikelijk om in ieder geval vlak voor het sterven te biechten.

laten bidden. Maar om van gebeden en missen voor het zielenheil verzekerd te zijn, regelden veel mensen dit al tijdens hun leven bij religieuze instellingen of door middel van testamenten. De toename in het aantal memorievieringen heeft daardoor bijgedragen aan de herintrede van het testament.¹⁷³

De gedetailleerdheid waarmee stichters en schenkers door middel van een testament lieten vastleggen wat er precies met hun bezittingen moest gebeuren, is volgens Duffy een aanwijzing dat de laatmiddeleeuwse mens helemaal niet door de dood was geobsedeerd, zoals veel onderzoekers sinds Huizinga's *Herfsttij der Middeleeuwen* zijn gaan denken. Men was volgens Duffy eerder geobsedeerd door het leven en de bezittingen die men op aarde had. Duffy is van mening dat de laatmiddeleeuwse mens een zeer pragmatische benadering van het leven had: 'with a determination to use the things of this world to prepare a lodging in the next.'¹⁷⁴ Testamenten hadden volgens hem de functie om de tijd in het vagevuur te bekorten. Hij ziet het testament naast een juridisch eveneens als een religieus document.¹⁷⁵ Het was de laatste mogelijkheid om je religieuze oriëntatie en orthodoxie vast te leggen, opdat je na je dood niet ook nog voor tekortkomingen in je geloof straffen zou moeten ondergaan.¹⁷⁶ In het testament kon je duidelijk aangeven welke goederen je ter beschikking stelde en precies omschrijven wat je van de ontvangende geestelijke instelling als tegenprestatie verlangde. De geschonken goederen konden uiteenlopen van land, geld en renten tot gebruiksvoorwerpen, liturgische objecten, voorwerpen ter versiering van de kerk en andere kunstvoorwerpen. Dikwijls was de weldoener of de te gedenken persoon op de objecten vertegenwoordigd door zijn of haar naam, portret of wapenschild. Als tegenprestatie werden gebedsdiensten, (gezongen) missen of pitanties (voedsel- of kledinguitdelingen aan de armen of leden van de begunstigde instelling) verwacht.¹⁷⁷

Tegen het einde van de Middeleeuwen constateren verschillende onderzoekers zoals Oexle, Cohn, Duffy en Bogaers een verandering van de invulling van de memoria.¹⁷⁸ De dodengedachtenis was steeds minder gericht op de gemeenschap van levenden en doden. Men ging zich steeds meer met de eigen memoria bezighouden en

¹⁷³ Het testament is van Romeinse oorsprong. Tot de dertiende eeuw, toen nog het oude Germaanse recht gangbaar was in de Nederlanden, kwam het niet voor, omdat het in het Germaanse recht niet bestond dat de wil van een persoon pas na zijn dood rechtsgevolgen zou hebben. Door de hernieuwde belangstelling voor de rechtswetenschap in de twaalfde en dertiende eeuw raakte de rechtspraktijk doorspekt met termen en gebruiken uit het Romeinse en canoniek recht. Deze hernieuwde belangstelling en de memoria zou volgens Cappon hebben gezorgd voor de opkomst van het testament, Cappon, *De opkomst van het testament in het Sticht Utrecht*.

¹⁷⁴ Duffy, *The Stripping of the altars*, 303. In het licht van deze opvatting zou het interessant zijn te onderzoeken hoe precies de verhoudingen lagen tussen schenkingen voor het zielenheil en het erfdeel van de nakomelingen.

¹⁷⁵ In zijn studie over de opkomst van het testament bespreekt Cappon ook het rechtskarakter van de schenking voor het zielenheil. Hij is van mening dat de schenking een herroepbare actie is, omdat er in zijn ogen geen tegenprestatie werd gegeven. Hij merkt op dat sommigen wetenschappers beweren dat het zielenheil als tegenprestatie kan worden gezien. Volgens hem is dat onzin, omdat de goddelijke genade geen menselijke tegenprestatie is. Daarom had de schenking, volgens Cappon, zolang er geen tegenprestatie was geleverd slechts een tijdelijk karakter. De handelende persoon zou zijn actie tot het moment dat de tegenprestatie werd geleverd eenvoudig kunnen herroepen. Cappon gaat er hier echter aan voorbij dat niet het zielenheil maar het gebed in de brede zin van het woord (dus ook een memoriedienst) als tegenprestatie beschouwd moet worden. Gebed is wel een menselijke tegenprestatie, Cappon, *De opkomst van het testament*, 66-69.

¹⁷⁶ Duffy, *The Stripping of the altars*, 301-303, 355.

¹⁷⁷ Bij pitanties, die in de late Middeleeuwen zeer populair werden, sneed het mes aan twee kanten. Niet alleen moesten de begunstigden in ruil voor de pitanties voor het zielenheil van de weldoener bidden, het uitnodigen, voeden en kleden van armen maakte onderdeel uit van de werken van barmhartigheid, die op zich al een zondedelgende werking hadden.

¹⁷⁸ Zie o.a. Oexle, 'Gegenwart der Toten'; Cohn, 'Triumph over plague'; Cohn, *Death and Property*; Duffy, *The Stripping of the altars*, Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*.

minder met de memoria van familieleden en vrienden. De pestepidemieën die vanaf de veertiende eeuw Europa teisterden, zorgden ervoor dat men niet langer zeker was van het feit dat de eigen kinderen de ouders zouden overleven en hun nagedachtenis konden regelen. De Zwarte Dood zorgde er ook voor dat men anders tegen de doden ging aankijken. De pestdoden moesten namelijk zo snel mogelijk van de levenden worden gescheiden.¹⁷⁹

Wat de veranderde invulling van de memoria betreft gaat Llewellyn Bogaers het verst. In haar studie over de volksreligiositeit in Utrecht bagatalliseert ze zelfs het zielenheilsaspect van vrome schenkingen.¹⁸⁰ De volksvroomheid in de periode 1300-1600 had volgens haar weinig met de zorg voor het zielenheil uitstaan. Ze ziet slechts een beperkt aantal rijken dat geld en goederen aan religieuze instellingen schonk. Voor hen stond volgens Bogaers vooral eigenbelang voorop. Het was hun vooral te doen om legitimering van de eigen status door een blijvende herinnering aan zichzelf – en tot op zeker hoogte voor de eigen familie – te creëren door misvieringen (vicarieën), altaren en kapellen te stichten, en grafzerken, monumenten en memorievoorstellungen te laten oprichten. Ze noemt zielenheil ‘een breekijzer voor status en persoonlijke monumenten in de collectieve ruimte’. Ze merkt op: ‘De memoriecultus duidt niet op doodsangst of zielenood, maar geeft inzicht in het groeiende standsbewustzijn’. Ook betwijfelt ze Oexle’s definitie van de memoria als een ‘totaal sociaal fenomeen’. Hoewel ik voor een groot deel mee kan gaan in haar argumentatie – namelijk dat het inderdaad wel meeviel met de door Huizinga gesuggereerde collectieve doodsangst, als ook met het aantal vrome schenkingen, zeker wanneer die gerelateerd worden aan de totale stadsbevolking¹⁸¹ – doet ze toch ook de algemene theorievorming over memoria tekort. Het lijkt erop dat Bogaers in haar begrip van memoria en het zielenheil een strikt theologische invulling hanteert, terwijl Oexle juist een veel bredere, sociaal-maatschappelijkere context aanhoudt. Het een sluit het ander namelijk niet uit. De statusverhogende en legitimerende aspecten vormden juist een onderdeel van de memoria, zonder dat het zielenheil uit het oog werd verloren. Het verklaart het stichten en begunstigen van de vele religieuze instellingen. Als het zielenheil niet één van de motieven was geweest, dan had men zich niet noodzakelijkerwijs tot de religieuze instellingen hoeven te wenden om het eigen standsbewustzijn te etaleren. Hiervoor is al gewezen op het feit dat andere onderzoekers, onder wie Duffy, hebben geconstateerd dat de (laat)midleeeuwse mens vooral pragmatisch omging met het eigen zielenheil. De zorg voor het eigen zielenheil werd ingegeven door wat mogelijk was. Welgestelden hadden natuurlijk meer mogelijkheden en betrokken in hun zielenheilschenkingen dikwijls statusverhogende schenkingen – iets wat ze overigens ook aan hun stand verplicht waren.

De Reformatie zorgde in ieder geval in de Nederlanden voor een cesuur in de dodengedachtenis. Door het wegvallen van het vagevuur voor de protestante gelovigen viel bidden voor de zielen in het vagevuur als noodzaak weg. Veel gebruiken met betrekking tot de dodengedachtenis bleven echter bestaan. Het noemen en benoemen van overledenen bleef behouden, getuige onder meer het gebruik van rouwborden met wapenschilden in de zestiende eeuw, of het gebruik van grafzerken en het schenken van kerkzilver met de naam of het wapen van de weldoener. Sociale, politiek-

¹⁷⁹ Zie voor de invloed van de pest op de maatschappij en de dodengedachtenis o.a. Cohn, *Death and Property*, Cohn, *The Cult of Remembrance and the Black Death* en Cohn, *The Black Death Transformed*. De trend waarin lijken als iets onzuivers werden gezien, zette zich volgens Oexle voort tot in de zeventiende en achttiende eeuw. Het resulteerde er volgens hem in, dat het geloof in de tegenwoordigheid (het aanwezig zijn) van de doden rond 1800 ophield te bestaan. Hij illustreert dit aan de hand van de roman *Die Wahlverwandtschaften* van Goethe.

¹⁸⁰ Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 679-684; 690-693.

¹⁸¹ Utrecht telde in 1400 circa 13.000 inwoners, in 1500 circa 20.000 en in 1575 circa 27.500 inwoners, Van Schaik, ‘Een nieuwe heer en een andere leer’, 249.

maatschappelijke factoren (legitimatie, identiteit en prestige) kregen de overhand en het vagevuur als sleutel tot de gedachteniscultuur verdween. Hoewel het dogmatische aspect van de liturgische gedachtenis verdween, echoot het culturele aspect nog na tot in de huidige tijd. Het jaarlijks gedenken van overledenen en van historische gebeurtenissen, zoals de Tweede Wereldoorlog, houdt de herinnering levend zonder dat er nog direct verwachtingen voor de zielen in het hiernamaals aan gekoppeld zijn.¹⁸²

2.2.2 *Do ut des*: de economie van de memoria

Door de vroegchristelijke overtuiging dat vasten, bidden, aalmoezen en missen een reinigende werking hadden op de zielen van overledenen, die later nog werd versterkt door het geloof in het vagevuur waar de overledenen moesten boeten voor begane zonden, kreeg de religieuze verplichting God te loven een ander karakter. Niet langer werd God alleen geëerd om zijn grootheid. Schenkers verwachtten in ruil voor hun weldaden tegenprestaties van de ontvangende instelling, die er dikwijls uit bestonden dat er voor het zielenheil van de weldoener werd gebeden, missen werden opgedragen of andere liturgische handelingen werden verricht. De liefdadige en barmhartige schenking veranderde in een *do-ut-des*-contract ('ik geef opdat jij geeft'). Een dergelijke uitwisseling van geschenken had als doel om relaties tussen individuen of groepen te creëren, te behouden of te herstellen. Een essentieel onderdeel hiervan is de wederkerigheid of reciprociteit van de gift.

De theorie over geschenkenuitwisseling die de Franse antropoloog Marcel Mauss in de jaren twintig van de twintigste eeuw opstelde is lange tijd bepalend geweest voor het onderzoek naar schenkingscultuur in de Middeleeuwen.¹⁸³ Vanaf de late jaren vijftig wordt er in historische onderzoeken naar schenkingscultuur gebruik gemaakt van Mauss' theorie.¹⁸⁴ Na het verschijnen van studies van Gurevich, Duby en Jobert in de jaren zeventig nam het onderzoek naar middeleeuwse schenkingscultuur in de jaren tachtig een grote vlucht.¹⁸⁵ Deze studies concentreerden zich veelal op het schenken van onroerend goed in één periode, aan één religieuze instelling, en dan vooral in de vroege en volle Middeleeuwen.¹⁸⁶

Al deze auteurs wezen op een verandering van een schenkingseconomie naar een markt- en geldeconomie, en dus op een wijziging in het *do-ut-des*-principe. Tot in de elfde en twaalfde eeuw was de middeleeuwse maatschappij voornamelijk gebaseerd op geschenkenuitwisseling. Door de geschenken ontstonden er netwerken van patronage en clientèle, waarbij legitimering van macht vaak de inzet was van de patroon om stichtingen of schenkingen te doen. In de volle Middeleeuwen ontstond de betalingseconomie die

¹⁸² Vooral *memory studies* borduren voort op de gedenkcultuur. *Memory studies* is een belangrijk onderzoeksthema van de laatste decennia, zie onder meer Erll, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*; Erll en Nünning, *Cultural Memory Studies*.

¹⁸³ Mauss, *Essai sur le don*.

¹⁸⁴ Zie voor een historiografisch overzicht over schenkingscultuur, Bijsterveld, 'The Medieval Gift as Agent of Social Bonding and Power'.

¹⁸⁵ Gurevich, 'Wealth and gift-bestowal'; Duby, *Guerriers et paysans (VII-XIIe siècle)* en Jobert, *La notion de donation*. Jobert onderzocht schenkingen voor het zielenheil (*donatio pro animo*) in de Merovingische tijd.

¹⁸⁶ Belangrijke studies zijn o.a. Bouchard, *Sword, Miter and Cloister* (1987); White, *Custom, Kinship and Gifts to Saints* (1988); Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter* (1989); Bouchard, *Holy Entrepreneurs* (1991) en McLaughlin, *Consorting with Saints* (1994). Veel van deze studies maakten volgens de sociologe Ilana F. Silber gebruik van antropologische modellen die betrekking hebben op 'primitieve', archaische en schriftloze samenlevingen, terwijl er beter vergelijkend onderzoek zou kunnen worden gedaan naar religieuze schenkingen in reeds verschriftelijke tradities zoals het boeddhisme en het hindoeïsme. In haar onderzoek vergeleek ze de schenkingscultuur in het boeddhisme met die van het middeleeuwse katholicisme, Silber, *Virtuosity, charisma and social order*. Zie voor een samenvatting van haar onderzoek en haar bevindingen Bijsterveld, 'The Medieval Gift', 27-32.

uiteindelijk ook door de Kerk werd overgenomen.¹⁸⁷ Het patronagesysteem werd op de lange duur vervangen door een zakelijker en individueeler systeem, waarbij afhankelijkheidsrelaties een veel kleinere rol speelden. Bovendien bood de betalingseconomie gelovigen de mogelijkheid om meerdere instellingen te begunstigen met kleinere giften én het bood minder welgestelden de mogelijkheid toch schenkingen voor het zielenheil te doen. De politieke lading die geschenken uitwisseling van oudsher had gehad, kreeg – mede door de komst van het vagevuur en het daarmee samenhangende individuele oordeel – een persoonlijker lading. Politiek getinte stichtingen en schenkingen waardoor netwerken van patronage ontstonden en werden versterkt, werden ook in de late Middeleeuwen nog gedaan, maar hadden niet de impact die ze eerder hadden gehad. De familie of de clientèle van de stichter voelde zich nauwelijks nog verplicht om dezelfde instelling te begunstigen als de patroon.

In zijn historiografische overzicht naar schenkingscultuur constateert Bijsterveld ook dat in de late Middeleeuwen de politieke betekenis van giften aanzienlijk afnam.¹⁸⁸ Dit oordeel vormt hij mede op basis van de studie van Rosenthal, *The purchase of paradise*. Rosenthal, die de schenkingspraktijken onder Engelse edelen in de periode 1307-1485 onderzocht, is van mening dat stichtingen en giften in de late Middeleeuwen niets zeggen over politieke groepsvorming. Volgens hem beperkten de Engelse edelen zich in de late Middeleeuwen wat de aanschaf van gebeden betreft tot de directe familie. Tevens constateert hij dat de edelen zich nauwelijks bemoeiden met de religieuze stichtingen van anderen. Toch concludeert hij dat door de schenkingen netwerken en wederkerige relaties tussen edelen en de Kerk werden opgebouwd, maar dan binnen een beperkter familiaal en sociaal verband. Schenkingen dienden dus nog steeds spirituele, sociale en economische doeleinden.

Rond de tijd dat de geldeconomie opkwam, begon ook de invulling van de dodengedachtenis te wijzigen door de introductie van het vagevuur en de persoonlijke boetedoening na de dood die door middel van schenkingen was af te kopen. De nieuwe, meer individuele dodengedachtenis had ook implicaties voor de instellingen die in ruil voor de schenkingen dienden te bidden voor de weldoeners. Steeds meer mensen probeerden door het doen van schenkingen de tijd in het vagevuur te verkorten en de introductie van de geldeconomie maakte dat eenvoudiger.¹⁸⁹ De instellingen die verantwoordelijk waren voor de tegenprestaties, gingen een administratie bijhouden van degenen voor wie gebeden diende te worden en wat ze hadden geschonken. Het betekende dat de oude registratiemethoden die gangbaar waren geweest, ook gewijzigd werden. Over de administratie van de memoria gaat de volgende paragraaf.

2.2.3. Necrologische documenten: de administratie van de memoria

In het vroege christendom werden de namen van personen, zowel van levenden als doden, die tijdens de eucharistie werden herdacht, genoteerd op panelen, de zogeheten *diptycha* (diptieken). Dit gebruik was overgenomen van de Romeinen, die zo consuls en hun familie herdachten.¹⁹⁰ Aan de basis van het noteren van de naam stond de joodse overtuiging dat God een boek bijhield waarin de namen stonden van hen die gered zouden worden (Dan. 12:1 en Ex. 32:33). Dit idee werd al snel overgenomen door de eerste christelijke auteurs (Opb. 20:12).

¹⁸⁷ Zie ook de studie van Little *Religious Poverty and the Profit Economy*. Little constateert in navolging van Marc Bloch twee opeenvolgende feodale perioden.

¹⁸⁸ Bijsterveld, 'The medieval gift', 38.

¹⁸⁹ Ook de afaathandel die in de elfde eeuw opkwam, kan in het licht van de markteconomie en de individualisering van de memoria worden gezien. De handel in aflaten laat ik verder buiten beschouwing, aangezien die binnen de economie van het kartuizerklooster Nieuwlicht nauwelijks een rol speelde.

¹⁹⁰ Horch, *Der Memorialgedanke*, 29.

Naast de diptieken die in het vroege christendom werden gebruikt, werden de namen van de levenden en de doden die men wilde gedenken soms ook op losse vellen perkament genoteerd.¹⁹¹ Deze naamljsten werden aangelegd naar analogie van het genoemde Boek des Levens, dat God bijhield en waarin de gelovigen en hun daden stonden genoteerd. Als geheugensteuntje voor God ging men op aarde al een Boek des Levens aanleggen, in de hoop en overtuiging dat God de namen uit het aardse boek des levens zou overnemen in zijn hemelse pendant.¹⁹² Vanaf de zevende eeuw en de Karolingische tijd werd overgegaan op het aanleggen van boeken, die *libri vitae* en ook wel *libri memoriales* of *libri viventium* werden genoemd.¹⁹³ In die tijd had ook de idee postgevat dat de *missa specialis* goed was voor het zielenheil van de mens, waardoor de memoria een nieuwe impuls kreeg.¹⁹⁴ Hierdoor trad er een uitbreiding op van de naamsnotering. Leden van verschillende kloostergemeenschappen vormden gebedsbroederschappen, die in de afzonderlijke kloosters voor elkaar baden.¹⁹⁵ In de verbroederingsboeken (*libri confraternitatum*) die zo ontstonden werden namen genoteerd van levende en overleden monniken.

Naargelang de tijd verstreek, werd het steeds belangrijker om de namen van de personen die herdacht dienden te worden goed te administreren. Deze verschriftelijking was afhankelijk van de behoeften en gebruiken waarbinnen deze bronnen werden gebruikt. Hierdoor ontstond een breed spectrum aan necrologische bronnen. In 1972 heeft Huyghebaert voor het eerst een classificatie gemaakt van deze documenten. In zijn *Les documents nécrologiques* maakte hij een indeling die globaal gezien neerkwam op een tweedeling in documenten om levenden en doden te gedenken (zoals de *libri vitae*, *libri memoriales* en *libri confraternitatum*) en documenten waarin alleen overledenen werden genoteerd. Deze tweede groep heeft hij verder onderverdeeld in *rotuli mortuorum* (dodenrollen), *Annales necrologici* (dodenanalen), *necrologia* (necrologiën), *obituarium* en grafregisters.¹⁹⁶ Huyghebaert maakte een indeling gebaseerd op het functioneren van de bronnen. Hoewel er op zijn indeling wel het een en ander is af te dingen, moet Huyghebaerts studie vooral gezien worden als een poging tot het maken van een onderscheid in liturgische en administratieve bronnen binnen de tweede groep. Voorts heeft hij met zijn indeling onderzoekers ook gewezen op de mogelijkheden en beperkingen van deze bronnen.

2.2.3.1 Necrologische bronnen voor levenden en doden

Van necrologische bronnen voor levenden en doden als de genoemde Karolingische *libri vitae*, *libri memoriales* en *libri confraternitatum* zijn in Nederland geen voorbeelden overgeleverd. De gebedsbroederschappen waarvan deze handschriften de neerslag vormen, waren oorspronkelijk alleen bedoeld voor monniken van de eigen instelling. Al snel werden leden van andere kloosters, wereldlijke en kerkelijke vorsten, alsmede andere edellieden en clerici die al dan niet een schenking aan de instellingen hadden gedaan in de

¹⁹¹ Horch, *Der Memorialgedanke*, 31.

¹⁹² Ook diptieken moeten in het licht van het Boek des Levens worden gezien, Horch, *Der Memorialgedanke*, 30-31. Het laten noteren van de naam had altijd het gedenken als motief. Caroline Horch schrijft 'die Fixierung der Namen war 'schriftliches Substrat' der Memoria', Horch, *Der Memorialgedanke*, 37; vergl. Oexle, 'Memoria und Memorialüberlieferung'.

¹⁹³ Horch, *Der Memorialgedanke*, 33.

¹⁹⁴ Er was een toename in missen voor groepen en individuen, levenden en doden. Zie hiervoor o.a. Angenendt, 'Missa specialis'.

¹⁹⁵ Zie voor de gebedsbroederschappen onder meer De Jong, 'Carolingian monasticism', 622-653, aldaar 'Communities of prayer' 647-653; Van den Hoven van Genderen, 'Utrecht Canons, Death and Funeral Regulations', (over gebedsbroederschappen en begraafregelingen in kapittels) en de twee artikelen van Bijsterveld en Trio, 'Van gebedsverbroedering naar broederschap'.

¹⁹⁶ Huyghebaert, *Les documents nécrologiques*, passim. Op de indeling van Huyghebaert is in 1981 nog een nuancering en aanvulling gemaakt door Lemaître in *Mise à jour*. Zie ook verderop.

gebedsbroederschap opgenomen. In ruil voor de schenking of stichting baden de monniken van de instelling voor het zielenheil van de weldoeners en hun clientèle. Het waren dikwijls groepen personen die ingeschreven werden, waarbij niet elke persoon uit die groep een schenking gedaan hoefde te hebben. Het behoren tot een bepaalde sociale groep maakte dat men opgenomen kon worden in de verbroederingsboeken. Vaak betrof het een vorst en zijn vazallen, of een groep clerici, zoals bisschoppen uit een bepaald gebied. Zo konden bepaalde personen meerdere malen voorkomen in hetzelfde verbroederingsboek, steeds in een andere sociale groep.¹⁹⁷

Aan de gebedsverbroedering lag het verlangen tot voortdurend gedenken ten grondslag. Men hoopte dat het gebed voor het zielenheil nooit zou verstommen.¹⁹⁸ Toch gebeurde dit. Aangezien de naamlijsten steeds langer werden, werd het voor de geloofsgemeenschappen steeds moeilijker om alle namen tijdens de eucharistie te noemen.¹⁹⁹ Het resulteerde erin dat de naamlijsten op het altaar werden gelegd. Men beriep zich op de alwetendheid van God om niet meer alle namen te hoeven reciteren.²⁰⁰

2.2.3.2 Necrologische bronnen voor overledenen

Naast de verbroederingsboeken met te gedenken levenden en doden ontstonden andere registratievormen alleen voor overledenen. Zo werden er dodenrollen (*rotuli mortuorum*) opgesteld, die werden rondgestuurd om kloosters die bij een gebedsbroederschap waren aangesloten, op de hoogte te brengen van overleden leden. Daarnaast noteerden de monniken van Fulda vanaf 779 tot in de tweede helft van de elfde eeuw de namen van overleden medebroeders in de dodenanalen (*annales necrologici*).²⁰¹ In de *libri memoriales* en *libri confraternitatum* werden doorgaans ook de namen genoteerd van weldoeners, leden van de koninklijke familie en van leden van bevriende gemeenschappen, maar niet in de *annales necrologici* van Fulda. Volgens Raaijmakers was het een doelbewuste keuze om alleen monniken van de eigen gemeenschap op te nemen, omdat zo het gemeenschapsgevoel onder de monniken werd bevorderd. Een tweede bijzonderheid van deze naamlijst is het feit dat ze een *Anno Domini*-datering hebben (en dus de incarnatiejaren volgden). Het was in die tijd gebruikelijk om te dateren aan de hand van regeringsjaren van heersende vorsten of te dateren volgens de liturgische kalender. Een mogelijke Engelse invloed zou aan deze noteringswijze ten grondslag hebben gelegen. Maar bovenal denkt Raaijmakers dat het de bedoeling was om de geschiedenis van het klooster te plaatsen binnen de heilsgeschiedenis van de kerk door de naamlijsten te relateren aan de geboorte van Christus. De monniken van Fulda gebruikten de *Anno Domini*-datering verder alleen wanneer ze gebeurtenissen opschreven die van belang waren voor de collectieve herinnering van het klooster.²⁰²

Naast deze bronnen met overleden kloosterlingen ontstonden in de negende eeuw twee soorten bronnen die tot ver na de Middeleeuwen gebruikt zijn in de dodengedachtenis. Het zijn bronnen die door Huyghebaert zijn onderverdeeld in

¹⁹⁷ Met name in Duitsland is er veel prosopografisch onderzoek naar de Karolingische verbroederingsboeken gedaan, waardoor patronen in de sociale netwerken aan het licht kwamen. Zie hiervoor het onderzoek van o.a. Geuenich, *Die Personennamen der Klostersgemeinschaft von Fulda*; en meer recentelijk dat van Kettemann, 'Name, Person, Gruppe'.

¹⁹⁸ Schmid, *Mönchtum und Verbrüderung*, (verwijzing hiernaar in: Horch, *Memorialgedanke*, 33).

¹⁹⁹ Het aantal namen in de Karolingische *Libri Memoriales* kon oplopen tot wel veertigduizend.

²⁰⁰ Oexle, 'Memoria und memorialüberlieferung', 77.

²⁰¹ De benaming *annales necrologici* is negentiende-eeuws. Het is niet helemaal duidelijk hoe de monniken de lijst hebben aangeduid. Van de *annales necrologici* zijn slechts vijf fragmenten overgeleverd, verdeeld over drie handschriften. Zie Huyghebaert, *Les documents nécrologiques*, 74-75. Zie over de *annales necrologici* van Fulda onder meer Schmid, *Die Klostersgemeinschaft von Fulda* en Raaijmakers, *Sacred time, sacred place*, aldaar het eerste hoofdstuk 'Commemoration of the dead' en idem, 'Ontstijgen aan de tijd'.

²⁰² Raaijmakers, *Sacred time, sacred place*, 53.

necrologia en *obituarialia*.²⁰³ In een *necrologium* werden de namen van de overledenen en hun sterfdag genoteerd. De *necrologia* ontstonden uit de *martyrologia* en de *kalendaria* waarin de heiligen werden herdacht en hebben meestal de vorm van een kalender. De namen uit een *necrologium* werden voorgelezen tijdens de eucharistieviering en tijdens het *officium capituli*, wanneer de heiligen herdacht werden en een hoofdstuk uit de regel van Benedictus werd gelezen. *Necrologia* werden net als verbroederingsboeken vaak ingebonden met liturgische bronnen, aangezien beide bronnen een liturgische functie hadden.²⁰⁴

De *obituarialia* hadden géén liturgische functie, maar een administratieve. Ze moesten de leden van een religieuze instelling eraan helpen herinneren wanneer voor bepaalde personen een liturgische handeling moest worden verricht, zoals het lezen van een mis, bidden, jaargetijde, grafbegankenis, of wanneer, aan wie en namens wie er pitanties of aalmoezen moesten worden uitgedeeld. Een *obituarium* was, in tegenstelling tot een *necrologium*, niet bedoeld om publiekelijk te worden voorgelezen. Bij de te verrichten liturgische handelingen werden dikwijls ook de schenkingen genoteerd die als betaling voor de liturgische handelingen kunnen worden gezien. Dit kon in sommige gevallen leiden tot overzichten van schenkers en stichters en hun schenkingen en stichtingen, zonder dat er nog expliciet bij vermeld werd wat de liturgische tegenprestatie was.

Waar de *necrologia* veelal naamlijsten zijn, die al dan niet in een kalender zijn ingepast, kunnen de *obituarialia* in zeer veel verschillende verschijningsvormen voorkomen. Een complicerende factor is dat het lang niet altijd duidelijk is of een bron een puur liturgische functie had of een administratieve, of misschien wel allebei. Vooral in kleine religieuze gemeenschappen kon dit voorkomen.²⁰⁵ Volgens Lemaître leidde pragmatisch gebruik van de *necrologia* er vanaf de dertiende eeuw toe dat er naast namen ook schenkingen en pitanties in werden genoteerd. Het liturgische en administratieve gebruik gingen dus vanaf die tijd veelal samen, wat er volgens Lemaître toe leidde dat *necrologia* van liturgische teksten degradeerden tot archiefstukken.²⁰⁶

2.2.3.3 Indeling op vorm en inhoud

Huyghebaert wees in zijn studie op de verwarrende terminologie en de verschillende invulling van de termen die onderzoekers uit Frankrijk, Duitsland en de Nederlandstalige gebieden hanteren.²⁰⁷ De verwarring wordt veroorzaakt doordat in het verleden ook al geen eenduidige terminologie werd gebruikt. Een *necrologium* werd en wordt dikwijls aangeduid als *martyrologium* of *kalendarium*, maar ook voor een *liber memorialis* wordt soms de term *necrologium* gebruikt.²⁰⁸ In het Nederlandse taalgebied worden de necrologische documenten door onderzoekers doorgaans aangeduid met de verzamelterm ‘memorieboeken’. Van Bueren heeft memorieboeken als volgt omschreven:

Onder memorieboeken verstaan we alle vormen van lijsten, staten en registers met namen van personen (leden en/of niet-leden, nog in leven en al overleden) opgetekend ten behoeve van geestelijke en kerkelijke instellingen – kloosters, parochie- en collegiale kerken, gasthuizen en broederschappen –, met het oog op

²⁰³ Huyghebaert, *Les documents nécrologiques*, 33-70.

²⁰⁴ Horch, *Der Memorialgedanke*, 36.

²⁰⁵ Huyghebaert, *Les documents nécrologiques*, 41-43.

²⁰⁶ Lemaître, ‘Liber Capituli’, 637.

²⁰⁷ Huyghebaert, *Les documents nécrologiques*, 34.

²⁰⁸ Vergelijk Niederkorn-Bruck, ‘Verschriftlichung von Erinnerung im Kontext der Liturgie’ over het oudste Sakramentar van het Stift Essen dat omgevormd werd van een naamlijst voor levenden en doden in een *necrologium*. Ze noemt het handschrift naast *Necrologium* ook een *Memorialbuch*.

de religieuze gedachtenis van de opgetekende personen, maar ook om administratieve, juridische en andere redenen.²⁰⁹

Alle overgeleverde necrologische documenten uit Nederland vallen onder de tweede hoofd categorie die Huyghebaert onderscheidde (necrologische bronnen voor overledenen), vandaar dat in Nederland de term ‘memorieboeken’ voor alle soorten necrologische documenten wordt gebruikt. Vanwege de mengvormen die er van *obituarium* en *necrologia* zijn, heeft Lemaître in het verleden al opgemerkt dat de terminologie van Huyghebaert ook niet bevredigend is. Tevens komt de term *obituarium* volgens hem tot het einde van de Middeleeuwen niet voor en de term *necrologium* zelfs niet tot het midden van de zeventiende eeuw.²¹⁰ De term ‘memorieboek’ komt overigens in Nederland al wel voor in Middeleeuwen als aanduiding van een dergelijk handschrift.²¹¹

Omdat de problematiek rond de terminologie nog niet bevredigend is opgelost, is het MeMO-project afgeweken van de door Huyghebaert gemaakte indeling.²¹² Het project heeft de indeling op functie (liturgisch versus administratief) losgelaten door het type registratie (de vorm en de inhoud) als uitgangspunt te nemen. Hierdoor komen ook bronnen in het vizier die volgens Huyghebaert niet in een van de twee categorieën zijn in te delen, zoals de grafregisters.²¹³ Binnen het MeMO-project wordt de term ‘memorie-register’ gebruikt voor alle typen necrologische documenten en wordt de functie-invulling (liturgisch of administratief of een mengvorm) overgelaten aan de onderzoekers. Het MeMO-project maakt een onderscheid in vijf subcategorieën.²¹⁴

- grafregisters, onderscheiden in:
 - a) registers van graven met de namen van de begravenen
 - b) registers van eigenaren van graven²¹⁵
- registers van memoriediensten
- registers met schenkingen en stichtingen
- pitantieregisters
- naamlijsten die niet tot de bovenstaande groepen behoren

²⁰⁹ Van Bueren, ‘Gebruik en functie van memorieboeken’, 10. De term *memorie* wordt in de archiefwereld ook gebruikt voor andere meer juridische en bestuurlijke stukken, vaak in vaste termen zoals ‘memorie van aangifte voor het recht van successie’ of ‘memorie van toelichting’. Volgens het *Woordenboek der Nederlandse Taal* wordt ‘memorie’ omschreven als: ‘een geschreven stuk waarin van bepaalde zaken gewag wordt gemaakt, hetzij een lijst, een opsomming, een opgave, een beschrijving...’.

²¹⁰ Hij schrijft dit in zijn aanvulling op Huyghebaerts *Les documents nécrologiques*; Lemaître *Mise à jour*. Ook enkele andere punten uit Huyghebaerts’ studie worden hier genuanceerd.

²¹¹ Voorbeelden hiervan zijn het memorieboek van Voorburg (MeMO text carrier ID 200) en het memorieboek van het Adamanshuis in Zutphen (MeMO text carrier ID 388). Ook het necrologium van Nieuwlicht wordt in het testament van Jan Willem Arnstzn. omschreven als een memorieboek, zie hoofdstuk 5, paragraaf 5.1.

²¹² Zie over het MeMO-project <http://memo.hum.uu.nl/database/index.html>.

²¹³ Huyghebaert, *Documents nécrologiques*, 71-75. Mogelijk beschouwt hij de grafboeken of grafregisters (*Livres de sépultures*) als een mengvorm van een *necrologium* en een *obituarium*.

²¹⁴ Zie ook <http://memo.hum.uu.nl/database/pages/texts-nl.html>.

²¹⁵ Koen Goudriaan heeft in zijn artikel ‘Owners of graves’ voor het eerst een onderscheid gemaakt tussen een begraafregister (door hem aangeduid als ‘grave register’) en een register van grafeigenaren (door hem ‘grave book’ genoemd). Een grafeigenaar kon meerdere graven in bezit hebben en kon in sommige uitzonderingsgevallen, zoals het grafboek van de Delftse Oude kerk, nog decennia na zijn dood als eigenaar van een graf worden aangemerkt, Goudriaan, ‘Owners of graves’, 199; 220-222. Hoewel onderzoekers zich in hun onderzoek van dit onderscheid terdege bewust moeten zijn, is het niet altijd mogelijk om een graflijst in een van deze twee categorieën in te delen. Mengvormen van deze twee brontypen komen ook voor.

Om verwarring te voorkomen is de koepelterm ‘memorieboeken’ door het MeMO-project vervangen door de term ‘memorieregisters’, omdat de term ‘memorieboeken’ gebruikt bleek te worden voor verzamelhandschriften met meerdere teksten alsmede voor handschriften met slechts een tekst. In het laatste geval hoeft er niet echt sprake te zijn van een boek in codexvorm, zeker niet wanneer de tekst alleen bestaat uit bijvoorbeeld een lijst met namen van overleden kloosterzusters.

Deze indeling in de vijf subcategorieën van memorieregisters is overgenomen van de Werkgroep Memorieboeken. Deze werkgroep was een directe voorloper van het MeMO-project en werd begin 2004 opgericht. De werkgroep had zich het beschrijven van alle memorieboeken uit de Noordelijke Nederlanden tot doel gesteld. Het idee van een repertorium van memorieboeken dateerde al van begin jaren negentig van de twintigste eeuw.²¹⁶ Er is toen door leden van de Contactgroep Signum een eerste inventarisatie gemaakt, die op het internet gepubliceerd is geweest.²¹⁷ Dat overzicht bevatte alleen vermeldingen van de bronnen en eventuele literatuur die over de bronnen was verschenen, zonder dat de specifieke inhoudelijke kenmerken van die bronnen werden beschreven. Tevens bleek deze inventarisatie ook een aantal teksten te bevatten die bij nadere bestudering geen middeleeuwse memorieregisters bleken te zijn, maar negentiende- en twintigste-eeuwse compilaties gebaseerd op andere bronnen.²¹⁸

Sinds de inventarisatie uit de jaren negentig is het repertorium dankzij de werkzaamheden van de Werkgroep Memorieboeken en vooral door het MeMO-project verder uitgebreid met nieuw gevonden registers en zijn de uitgebreide beschrijvingen raadpleegbaar gemaakt via <http://memo.hum.uu.nl/database/index.html>, de vrij toegankelijke online applicatie van het MeMO-project.²¹⁹

In het onderhavige onderzoek ga ik niet uit van de indeling die Huyghebaert heeft opgesteld, maar maak ik gebruik van de classificatie van het MeMO-project. Wel hanteer ik de term ‘necrologium’ voor een kalender met namen van mensen die herdacht dienden te worden. De functie van een memorieregister kan liturgisch of administratief zijn geweest, maar was dikwijls een mengvorm. Daarnaast is het lang niet altijd meer te achterhalen of een bepaalde bron met aantekeningen over pitanties (*obituaría*) niet ook gebruikt werd in de eredienst. Tevens bevatten kalenders met namen van te gedenken personen (*necrologia*) dikwijls gegevens over schenkingen of graflocaties, zoals we verderop zullen zien.

2.3. De handschriften met memorieregisters van Nieuwlicht in chronologische volgorde

In het archief van Nieuwlicht bevinden zich vier in het Latijn opgestelde handschriften met een veelvoud aan memorieregisters die zijn in te delen volgens de classificatie van

²¹⁶ Zie onder meer: Bijsterveld, ‘Stand van zaken rond het repertorium van middeleeuwse Nederlandse necrologische bronnen’ en De Melker, ‘Repertorium necrologia’. De oproep werd gedaan op verzoek van Jean-Loup Lemaître.

²¹⁷ Dit overzicht *Repertorium van handschriften en edities van middeleeuwse necrologische bronnen betreffende Nederland* is nu als pdf raadpleegbaar via de site van de Bredase Historische kring De Oranjeboom http://www.deoranjeboom.nl/clubCMS_C01/ShowDocument.asp?OriginCode=H&OriginComID=13&OriginModID=953&OriginItemID=0&CustID=671&ComID=13&DocID=8&SessionID=2255769225118803019131211191236&Ext=.pdf (helemaal onderaan).

²¹⁸ Dit bleek toen gegevens uit het repertorium werden gecontroleerd als onderdeel van de werkzaamheden die door de Werkgroep Memorieboeken en het MeMO-project zijn uitgevoerd. Deze negentiende- en twintigste-eeuwse compilaties zijn vanzelfsprekend niet in de inventarisatie en beschrijvingen van het MeMO-project opgenomen.

²¹⁹ Voor inhoudelijke achtergronden van het project en een uitgebreide handleiding over hoe de database te gebruiken: <http://memo.hum.uu.nl/database/index.html>. De database met beschrijvingen van de Noord-Nederlandse memorieregisters is o.a. te doorzoeken via: <http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/advancedSearch/newSearch>.

het MeMO-project. Onder de vier manuscripten bevinden zich twee handschriften met registers van schenkingen,²²⁰ een verzamelhandschrift met 24 teksten waaronder zeven grafregisters,²²¹ en een kalender met te gedenken personen.²²² Chronologisch ingedeeld, dat wil zeggen geordend naar het tijdstip waarop de (oorspronkelijke) handschriften zijn aangelegd, gaat het om de volgende handschriften.

Tabel 2.1 Overzicht van overgeleverde handschriften met memorieregisters van Nieuwlicht

Naam	Ontstaan omstreeks	Type register	Beslaat de periode	Opmerkingen
Hs. 27	1407	Register van schenkingen	1391-1428/39	Alleen bewaard als afschrift van omstreeks 1440.
Hs. 28	1407	* Register van schenkingen	1391-1470	Register van graven op binnenkant omslag.
Hs. 4	1440	* Register van graven * Register van namen * Pitantieregister * Register van memoriediensten (Necrologium A) * Register van schenkingen * Zeven registers van graven	1391-1580	Zie Bijlage 1 voor een uitgebreid overzicht van de samenstelling van dit handschrift.
Hs. 14	Ca. 1440	Register van memoriediensten (Necrologium B)	1391-1465	Incompleet (eerste twee weken van januari ontbreken).

In deze paragraaf volgen algemene beschrijvingen van deze handschriften, waarbij de nadruk ligt op hun vorm, overlevering, samenstelling en totstandkoming. Tevens wordt ingegaan op het functioneren van de afzonderlijke memorieregisters binnen de dodengedachtenis. Een dergelijke analyse van de handschriften is noodzakelijk om ze in de context van de dodengedachtenis te kunnen plaatsen. Bovendien wordt zo de betrouwbaarheid en de bruikbaarheid van de handschriften voor het onderzoek naar de dodengedachtenis getoetst. Voor de beschrijvingen heb ik me veelal laten leiden door de inzichten van Gumbert. Hij besteedt in *Die Utrechter Kartäuser* veelvuldig aandacht aan deze vier handschriften, omdat hij ze – samen met enkele andere archivalia, zoals het oudste overgeleverde cartularium – gebruikt als hulpmiddel bij de datering van de boeken uit de kartuizerbibliotheek en identificatie van de verschillende handen.

2.3.1 Hs. 27: register van schenkingen boven de honderd pond

Hs. 27 bevat een register van schenkingen bestaande uit een overzicht van belangrijke en waardevolle schenkingen van boven de honderd pond (afb. 7) en vormt het complement van Hs. 28 (zie hierna), dat een register met schenkingen van onder de honderd pond bevat.²²³ Daarnaast is achterin het handschrift een genealogische aantekening over de stichtersfamilie opgenomen, waarin de twee stichters Zweder van Gaasbeek en Willem van Abcoude met hun echtgenotes en zonen worden genoemd.²²⁴

Dit slechts negen folio's tellende papieren manuscript in octavo formaat (15 cm x 22 cm) met een kartonnen omslag is volgens Gumbert gemaakt door dezelfde hand als

²²⁰ HUA Klooster Nieuwlicht, 1006-3, 27 en HUA Klooster Nieuwlicht, 1006-3, 28. Hierna respectievelijk Hs. 27 en Hs. 28 genoemd.

²²¹ HUA Klooster Nieuwlicht, 1006-3, 4. Hierna Hs. 4 genoemd.

²²² HUA Klooster Nieuwlicht, 1006-3, 14. Hierna Hs. 14 of Necrologium B genoemd.

²²³ Zie voor een codicologische beschrijving van Hs. 27, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 16 en 113-114; Zie ook MeMO text carrier ID 434; De Weijert, 'Gift-Giving practices in the Utrecht Charterhouse.'

²²⁴ De ouders van de twee stichters worden ook bij naam genoemd. Opmerkelijk genoeg wordt Mabelia van Arkel (de grootmoeder van vaders kant) als moeder opgevoerd. Tevens wordt in deze aantekening melding gemaakt van de onderlinge ruil door de twee broers, Zweder en Willem, van de bezittingen van Abcoude en Gaasbeek in 1379/1381.

Hs. 14 (zie verderop), dat dezelfde afmetingen heeft. Hs. 27 is een afschrift uit circa 1440 van een verloren gegaan origineel dat rond 1407 is ontstaan.²²⁵ Het (originele) schenkingsregister uit Hs. 27 is in ieder geval bijgehouden tot 1426 en mogelijk iets langer, en bevat de schenkingen van 97 weldoeners en weldoenersgroepen. In de negentiende eeuw is de tekst uitgegeven door B.J.L. de Geer.²²⁶

Hoewel het origineel van het schenkingsregister van Hs. 27 verloren is gegaan, is van de inleidende kroniek, die volgens Gumbert ooit aan het register voorafging, maar niet is meegekopieerd in Hs. 27, één pagina overgeleverd.²²⁷ Deze pagina is per toeval overgeleverd, omdat het blad is gebruikt als makulatuur, ter versteviging van UBU, Hs. 733, uit de kartuizerbibliotheek.²²⁸ Het fragment komt wat afmeting, bladspiegel en schrift betreft overeen met Hs. 28, dat wel origineel is. Het wijst er volgens Gumbert op dat het origineel van Hs. 27 en Hs. 28 tegelijkertijd zijn aangelegd. Dit vermoeden wordt versterkt doordat Hs. 28 een register met schenkingen bevat van onder de honderd pond. De twee handschriften vullen elkaar dus aan en hebben als zodanig naast elkaar gefunctioneerd binnen de memoria-administratie van Nieuwlicht.

Gumbert heeft beargumenteerd dat het originele schenkingsregister van Hs. 27 en Hs. 28 omstreeks 1407 zijn opgesteld. Tevens heeft hij aannemelijk gemaakt dat ze tegelijkertijd met het oudste cartularium (Cart. 1) van Nieuwlicht werden aangelegd.²²⁹ 1407 Was een belangrijk jaar in de geschiedenis van Nieuwlicht. De stichting en bouw van het klooster werden officieel afgerond toen op 14 januari van dat jaar de kloosterkerk werd gewijd. Het afronden van de stichtingsfase werd geboekstaafd en bekrachtigd door het aanleggen van een aantal documenten, zoals een cartularium, schenkingslijsten en kronieken, waarin de ontstaansgeschiedenis werd vastgelegd. Het aanleggen van deze handschriften gebeurde niet in de laatste plaats om mogelijke conflicten over geschonken landerijen met nakomelingen van de schenkers in de toekomst te kunnen voorkomen. Het belang van het documenteren van de ontstaansgeschiedenis van het klooster werd datzelfde jaar nog onderstreept, toen op 23 mei de tweede stichter van Nieuwlicht, Willem van Abcoude, overleed. Het klooster verloor hiermee zijn belangrijkste beschermheer. Het was niet vanzelfsprekend dat het patronage van Nieuwlicht automatisch aan jongere telgen uit de stichtersfamilies zou worden doorgegeven. De familietak van Willem van Abcoude stierf met zijn dood in mannelijke lijn uit. Zijn enige nog in leven zijnde dochter Johanna, die gehuwd was geweest met Jan van Brederode, was omstreeks 1402 ingetreden in het door haar vader gestichte dominicanessenklooster in Wijk bij Duurstede.²³⁰ Jacob van Gaasbeek, de zoon van de eerste stichter Zweder van Gaasbeek, was de erfgenaam van de bezittingen van zijn oom. Hij was in 1407 de aangewezen persoon uit de geslachten Van Gaasbeek en Van Abcoude die zich als patroon van Nieuwlicht had kunnen opwerpen, maar hij heeft dat op dat moment niet gedaan. Pas in de jaren 1430-1440 raakte Jacob geïnteresseerd in Nieuwlicht. Rond die tijd wijzigde de memoria-administratie van Nieuwlicht zich opnieuw, zoals we verderop

²²⁵ Ik maak onderscheid tussen de tekstdrager Hs. 27 (dus het fysieke object) en de tekst van het schenkingsregister uit het handschrift, die ouder is dan het handschrift zelf.

²²⁶ De Geer, 'Begiftigers en bezittingen van het Cartuizer convent by Utrecht'.

²²⁷ Dat het inderdaad om een kroniek gaat die voorafging aan het register van schenkingen, blijkt uit de tekst. Zie over de stichtingskroniek verderop bij de behandeling van Hs. 4.

²²⁸ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 18 en 114. Omstreeks 1500 is de pagina verwerkt in UBU, Hs. 733. Momenteel wordt het fragment 1653 bewaard in een charterdoos zonder signatuur.

²²⁹ Zie voor Gumberts argumentatie, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 114-117.

²³⁰ Zie over de opmerkelijke levens van Jan van Brederode en Johanna van Abcoude, en de afwikkeling van de erfenis van Willem van Abcoude o.a. Timmermans, 'De Abcoudes, de Van Brederodes en de kartuizers'.

zullen zien. Uit onderzoek is gebleken dat het opstellen of wijzigen van een administratie dikwijls gebeurde in tijden van transformatie of crisis.²³¹

Over de opbouw van het originele schenkingsregister van Hs. 27 is weinig met zekerheid te zeggen, aangezien de kopiïst niet noodzakelijkerwijs het origineel hoeft te hebben gevolgd. Gumbert vermoedt niettemin dat Hs. 27 een betrouwbaar afschrift bevat van het origineel.²³² Dit is in ieder geval wat de opbouw van het register betreft mijns inziens om drie redenen niet waarschijnlijk, ten eerste omdat de inschrijvingen in Hs. 27 geordend zijn op persoon, terwijl Hs. 28 chronologisch van opzet is, waarbij de schenkingen voor een groot deel per jaar staan genoteerd. Aangezien het origineel van Hs. 27, en Hs. 28 tegelijkertijd zijn ontstaan, is het plausibeler dat ze beide oorspronkelijk eenzelfde opzet hadden. Daar komt nog bij dat Hs. 27 diverse aanwijzingen bevat dat de schenkingen van bepaalde personen zijn samengevoegd. Dikwijls hebben de posten een opsommend karakter (*item... item...* etc.) en regelmatig komt het voor dat er verwezen wordt naar schenkingen die tijdens het leven en/of na de dood (al dan niet in testament) werden gedaan. Bij de schenkingen van Otto Koudaver en diens vrouw Agatha wordt bijvoorbeeld gezegd dat ze tijdens hun leven (*in vita sua*) duizend Hollandse gouden guldens schonken en na hun dood (*post obitum utriusque*) 95 morgen in Poortugaal (bij Rotterdam). Ook de schenkingen van Evert Foec († 1418), deken van Oudmunster, werden op verschillende tijdstippen gedaan. Zo wordt er over hem gezegd dat hij vanaf het begin (*ab initio*) het klooster altijd met raad en daad heeft bijgestaan. Daarna volgt een opsomming van zijn materiële schenkingen: een gouden kelk, diverse losse geldbedragen, geld voor glazen in de kerk, en ten tijde van zijn dood (*tempore obitus sui*) nog eens honderd Engelse nobelen.²³³ Het betreft hier dus duidelijk schenkingen die gedurende een periode van meer dan 25 jaar werden gedaan.

Ten tweede is er de kwestie van de fasering van Hs. 27. Gumbert signaleert een fasering die ongeveer gelijk is met de fasering die hij in Hs. 28 aantrof (zie ook hierna), met een eerste fasering tot omstreeks 1407,²³⁴ een tweede voortzetting tot 1415,²³⁵ en een derde fase van 1416 tot 1426.²³⁶ Deze fasering is echter niet goed te herleiden uit de volgorde waarin de weldoeners en hun schenkingen zijn ingeschreven. Verschillende

²³¹ Zie onder meer Althoff, 'Zur Verschriftlichung von Memoria in Krisenzeiten'. Vergelijk ook de studie van Berkhofer over het opzetten van kloosteradministraties, *Day of Reckoning*. Verder heeft Bijsterveld geconstateerd dat kronieken vaak werden opgesteld na een periode van conflicten, Bijsterveld, 'Commemorating patrons and gifts in monastic chronicles'. Van Bueren heeft opgemerkt dat ook memorievoorstellungen werden gebruikt en aangepast in (en na afloop van) crisistijden, Van Bueren, 'Gebruik en functie van memorieboeken?', 28-29.

²³² Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 113.

²³³ Hs. 27, f. 3r. De schenkingen van Foec aan Nieuwlicht verbleken bij de schenkingen die hij voor zijn zielenheil aan zijn eigen kapittel deed. In totaal schonk hij ruim 132 hectaren land aan het kapittel van Oudmunster om verschillende soorten memorievieringen te houden (o.a. twaalf maandelijksse memorievieringen en twee kapelanieën). Tevens stichtte hij een *Elemosynae* met periodieke uitdelingen aan de armen. Daarnaast schonk hij een kapelaan en het kapittel diverse objecten voor de eredienst, zoals een vergulde miskelk, een missaal, een kazuifel, vier bronzen kandelaars, een bronzen lezenaar voor op het koor en een vergulde zilveren ciborie. Ook had hij de Utrechtse regulieren een landgoed geschonken. Foec was volgens Van den Hoven van Genderen de meest gulle schenker onder de Utrechtse kanunniken van Oudmunster, Van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk*, 626.

²³⁴ De eerste fase uit Hs. 27, 'omstreeks 1407', dateert hij tussen 1404 en 1409/1411 en loopt volgens hem tot de schenking van Cibelia van Steenre op f. 2v. Waarschijnlijk omdat van haar een onroerend goed-schenking bekend is uit 1404. 1409/1411 heeft Gumbert aangehouden omdat Otto Koudaver in 1411 overleed, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 113, aldaar noot 26.

²³⁵ De tweede fase in Hs. 27 zou van 1411 tot 1415 hebben gelopen; tot aan de schenking van kartuizermonnik Hendrik van Veethusen (laatste inschrijving van f. 6r). Deze inschrijving zou later zijn aangevuld omdat diens prioraat van Nieuwlicht en dood in 1421 worden vermeld, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 113 aldaar noot 27.

²³⁶ De derde fase in Hs. 27 begon volgens Gumbert in 1416 omdat bij de eerste inschrijving op f. 6v van Tielman de Spina diens sterfjaar is genoteerd, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 113 aldaar noot 28.

keren wordt namelijk van de fasering en chronologie afgeweken. Dit wordt ook duidelijk wanneer de schenkingen van onroerend goed, die in het register genoteerd staan, vergeleken worden met de in de cartularia ingeschreven schenkings- of overdrachtsakten van de genoemde landerijen.²³⁷ Zo worden acht (chronologisch) ingeschreven landschenken die tussen 1393 en 1404 werden gedaan, voorafgegaan door de schenkingen van Zweder van Gaasbeek (geschonken tussen 1392 en 1400) en Willem van Abcoude (geschonken tussen 1400 en 1407), en van Otto Koudaver, waarvan een deel pas na diens dood in 1411 in het bezit van Nieuwlicht kwam. Deze drie schenkers werden beschouwd als de belangrijkste weldoeners uit de beginfase, wat de afwijking van de chronologie verklaart. Maar verderop in het handschrift zijn er ook verschillende inconsistenties met betrekking tot de chronologie aan te wijzen. Agatha Ruusch, die tijdens haar leven onder meer een cel doteerde (f. 3r), en wier schenkingen volgens Gumbert gedurende de tweede periode (1407-1415) werden gedaan, was echter al voor 1405 overleden.²³⁸ Ook de schenkingen van Richard van Oy († 1399), kanunnik van Oudmunster, staan in het gedeelte dat volgens Gumbert betrekking heeft op de tweede fase. Andere inconsistenties zijn bijvoorbeeld dat de gedateerde schenking uit 1416 van domkanunnik Willem van Rhenen (folio 5r), die tot de tweede fase behoort, op folio 5v wordt gevolgd door twee landschenken uit 1407 en 1404. En de gedateerde schenking uit 1422 op folio 8r (derde fase) wordt zes posten verder gevolgd door de vermelding van de schenking van kartuizermonnik Johan Taets uit 1414.

Ten derde meent Gumbert dat het origineel van Hs. 27 na 1426 niet langer is voortgezet. Toch blijkt uit de tekst dat er ook informatie van na 1426 in het register is opgenomen. Zo wordt onder meer het prioraat van Hendrik van der Laen (1426-1428) genoemd en worden enkele biografische gegevens opgesomd van Johan Taets, die omstreeks 1430 in de Antwerpse kartuis zijn tweede professie deed en daar ook in 1438 overleed en werd begraven.²³⁹ Ook worden de schenkingen van kanunnik Hendrik Foec vermeld.²⁴⁰ Gumbert vermoedt dat de schenkingen in 1426 werden gedaan, maar uit de post blijkt dat Foec vlak voor zijn dood een geldbedrag en een kelk schonk. Foec overleed pas in 1439. Bovendien verwierf Foec zijn positie als kanunnik in 1432, dus nadat het handschrift volgens Gumbert al niet meer in gebruik zou zijn geweest.

Deze informatie kan twee dingen betekenen: het oorspronkelijke register is iets langer voortgezet dan Gumbert in eerste instantie aannam en is daarna in een keer afgeschreven, of de aanvullingen zijn toegevoegd door de kopiist. Ik vermoed dat dit laatste het geval is. Foec stond waarschijnlijk al met een schenking in het originele register. Bij het afschrijven van het register heeft de kopiist zijn schenkingen verder aangevuld, mogelijk omdat Nieuwlicht die recentelijk had ontvangen. Dit zou ook kunnen verklaren waarom de schenkingen van Foec wel en een aantal belangrijke schenkingen uit de jaren dertig van de vijftiende eeuw niet zijn opgenomen. Verder zou het er op kunnen duiden dat Hs. 27 in 1439 of vlak daarna is afgeschreven. Gezien de opbouw van Hs. 27 en de chronologische inconsistenties wat de fasering betreft die Gumbert meent te zien, lijkt het er dus op dat de kopiist het origineel van Hs. 27 bewerkt heeft, waarbij hij de chronologie heeft losgelaten, de schenkingen per weldoener heeft

²³⁷ Zie hoofdstuk 4 Schenken (paragraaf 4.3.3) voor een vergelijking van de vermeldingen van landschenken in de memorieregisters en de cartularia.

²³⁸ Het exacte sterfjaar van Agatha Ruusch is niet bekend, maar op basis van onderzoek van *Necrologium A* waar zij op 21 augustus staat ingeschreven blijkt dat zij tussen 1401 en 1405 moet zijn overleden. Agatha staat namelijk ingeschreven tussen twee personen die in die jaren overleden.

²³⁹ Hs. 27, f. 8v: *'Et aliquibus annis domus Antverpie ordinis nostri legavit huiusmodi annuam pensionem occasione professionis ibidem per eum facte, scilicet tempore disturbii ecclesie Traiectensis quod conventus fuit divisus ubi et defunctus est ac sepultus'*.

²⁴⁰ Hs. 27, f. 9r. Zie over Foec onder meer Van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk*, 718.

gegroepeerd en hier en daar wat extra informatie heeft toegevoegd. Het is overigens ook mogelijk dat deze extra informatie al in het origineel aanwezig was.

Het feit dat het origineel van Hs. 27 na 1426 niet meer werd bijgehouden, is te verklaren vanuit het Utrechts Schisma, dat in 1427 zijn hoogtepunt bereikte. Het overgrote deel van de kloosterlingen van Nieuwlicht zag zich toen genoodzaakt om in ballingschap te gaan; ze verspreidden zich over andere kartuizerkloosters.²⁴¹ Pas in 1432 keerden ze naar het klooster terug. Het origineel van Hs. 27 werd vanaf die tijd niet meer bijgehouden.

Waarom het afschrift is gemaakt, is onduidelijk. Gezien de afmeting van het handschrift (octavo formaat) en het gebruikte materiaal (papier), is het aanleggen van Hs. 27 waarschijnlijk geen aanzet geweest om het oorspronkelijke handschrift en de schenkingsadministratie voort te zetten. Indien het de bedoeling was geweest een nieuw register te maken dat functioneerde binnen de memoria-administratie van het klooster, dan was ongetwijfeld voor perkament en een monumentalere opzet gekozen, temeer omdat het verzamelhandschrift Hs. 4 (zie hierna) – dat ontstaan is omstreeks dezelfde tijd als Hs. 27 – wel van perkament is en in quarto formaat.²⁴² Gumbert wijst er in zijn studie op dat de kartuizers vasthielden aan oude tradities bij de boekproductie, waarbij lang met perkament werd gewerkt. Het lijkt er daarom meer op dat een monnik uit het klooster het afschrift maakte voor het kloosterarchief of dat hij het voor eigen gebruik afschreef. Het zou ook kunnen verklaren waarom er geen letterlijke kopie is gemaakt en waarom de kroniek die aan het register voorafging, niet is meegekopieerd.

2.3.2 Hs. 28: register van schenkingen onder de honderd pond

Hs. 28 – dat in tegenstelling tot Hs. 27 wel een origineel is – bevat de schenkingen van onder de honderd pond (afb. 8) en vormt, zoals hiervoor al is opgemerkt, het complement van Hs. 27. Het heeft 18 perkamenten folio's in quarto formaat (22 x 31,5 cm) en dateert van omstreeks 1407.²⁴³ Achterin het handschrift is op de binnenkant van de perkamenten omslag een lijst met namen genoteerd van personen die het recht hadden in het klooster begraven te worden. Het omslag is origineel en dateert uit de tijd waarin het handschrift is aangelegd. Tot op heden is het handschrift niet gepubliceerd.

Het schenkingsregister telt ruim 1100 schenkingen en heeft betrekking op de periode 1391-1470. Er is een rubricering aangebracht die niet altijd even consequent is bijgehouden. Vanaf folio 6v wordt steeds in de kantlijn het kalenderjaar aangegeven, beginnend bij 1415.²⁴⁴ Na 1426 verdwijnt het noteren van het jaartal, om vanaf 1443 weer terug te keren. De schenkingen uit de jaren 1455-1457 ontbreken; onduidelijk is waarom.

Van de 266 schenkingen die tot 1415 werden gedaan, zijn de eerste 177 inschrijvingen in een keer door dezelfde hand ingeschreven. Hieronder bevinden zich drie schenkingen waarop Gumbert zijn datering van omstreeks 1407 baseert.²⁴⁵ Vooral twee schenkingen zijn hierbij van belang: de schenking van Willem Voorncen (inschrijving nr. 101) en de schenking van Albert Buer (inschrijving nr. 174).²⁴⁶ Willem Voorncen schonk vijf Franse schilden en van hem wordt gezegd dat hij *regularis* in Windesheim was.²⁴⁷ De schenking moet daarom gedaan zijn tussen 1398 en 1408 aangezien hij in 1398 intrad in Windesheim en in 1408 prior van het klooster

²⁴¹ Zie Hoofdstuk 1 over het Utrechts Schisma.

²⁴² Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 310-313.

²⁴³ Zie voor meer codicologische gegevens Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 16 en 111-112; zie ook MeMO text carrier ID 435.

²⁴⁴ Er wordt geteld in Romeinse cijfers zonder honderdtallen, beginnende vanaf xv, xvi etc.

²⁴⁵ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 111-112. Terecht merkt Gumbert in noot 13 op dat de inschrijvingen die door de eerste hand zijn gedaan niet chronologisch hoeven te zijn genoteerd.

²⁴⁶ De nummering is van Gumbert. De items in het handschrift zijn ongenummerd.

²⁴⁷ Zie over Voorncen, *NNBW*, dl. 5, kol. 1068-1069.

Agnietenberg werd. Albert Buer ‘nunc confrater noster in Monichusen’ doneerde 1½ gulden. Buer zou in 1411 prior van Nieuwlicht worden.

Zoals hiervoor al aan de orde is gekomen heeft Gumbert Hs. 28 samen met het origineel van Hs. 27 in direct verband gebracht met het totstandkomen van het eerste cartularium in 1407.²⁴⁸ Volgens Gumbert heeft de kartuizer die in 1407 de kloosteradministratie organiseerde, de administratie bijgehouden tot 1415. Tussen 1415 en 1420 treedt in Hs. 28 een nieuwe hand aan, die daarna wordt afgewisseld door een derde hand, die tot circa 1426 de inschrijvingen verzorgt. Gumbert vermoedt dat Hendrik de Wit, Hendrik van Vethusen en Albert Buer geïdentificeerd zouden kunnen worden met de eerste drie opeenvolgende handen.²⁴⁹

Na 1426 werd Hs. 28 vanwege de ballingschap enige tijd niet meer bijgehouden. Pas in de jaren dertig werd de schenkingsadministratie volgens Gumbert door de kartuizermonnik Hendrik Bor bijgewerkt, waarbij 42 schenkingen uit een onbekend aantal jaren in een keer werden ingeschreven.²⁵⁰ Uit de genoteerde giften blijkt dat het klooster in de ballingschapsperiode nog wel schenkingen ontving en er zelfs nog personen in het klooster werden begraven. Zo vermaakte Jan van Galencoop na zijn dood in 1428 een aantal boeken aan Nieuwlicht.²⁵¹ Daarnaast wordt verderop bij een schenking van Hendrik Trinde vermeld dat hij in Nieuwlicht begraven lag.²⁵² Hendrik overleed in 1431.²⁵³ Hij was een burger van Utrecht die in 1425, 1427 en 1429 het schepenaamt vervulde.²⁵⁴ Hij werd in de gang van de grote pandhof begraven naast de deur waardoor de monniken vanuit de pandhof het koor van de kloosterkerk betraden.²⁵⁵ Het begraven van Hendrik Trinde in Nieuwlicht ten tijde van de ballingschap was mogelijk doordat niet alle monniken het klooster hadden verlaten.²⁵⁶

In 1443 heeft prior Thomas van Mijnen de schenkingen voor de periode 1426-1443 opnieuw bijgewerkt, zonder vermelding van de jaartallen. Vanaf 1443 werden de kalenderjaren weer in de kantlijn genoteerd. Van Mijnen schreef de 42 posten die al door Bor waren genoterd nog een keer in, met enkele kleine aanpassingen in spelling en geldbedragen. Op basis van één schenking in deze dubbele inschrijvingen heeft Gumbert de hand met die van Van Mijnen kunnen identificeren.²⁵⁷ De vijftiende inschrijving van Bor is een schenking voor de overleden vader van heer Thomas (*‘ex parte domini Thome confratris nostre pro patre suo defuncto’*), die geïdentificeerd kan worden met Thomas van Mijnen. De doublure vermeldt *‘ex parte patris mei’*, wat betekent dat het inderdaad om Thomas van Mijnen gaat, aangezien er in die tijd geen andere persoon in Nieuwlicht verbleef die Thomas heette.

²⁴⁸ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 114-117.

²⁴⁹ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 116-118.

²⁵⁰ Bor werkte ook het register voor een aantal eerdere jaren bij. Zo noteerde hij zes schenkingen voor 1425 en is zijn hand duidelijk te herkennen bij de inschrijving van een aantal eerdere jaren, zoals de schenking uit 1424 van de voormalige huishoudster van kartuizermonnik (voorheen Domkanunnik) Hendrik van der Laen, Hs. 28, f. 10v.

²⁵¹ Jan van Galencoop was nauw betrokken bij het Kapittel van Utrecht (kapittel van de derde orde-kloosters). Zie over hem Van Engen, *De Derde Orde*, 408-409 en Idem, ‘A learned acquaintance’. Zie over zijn legaat aan de kartuizers Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 132-133.

²⁵² *Item ex parte Heinrici Trinde sepulti apud nos 1 scutum Picardie*, Hs. 28, f. 12v. Hij was kort daarvoor overleden, want zestien items verderop is er een jaar verstreken en staat een schenking genoteerd voor zijn jaargetijde: *Item pro anniversario Henrici Trinde viii scutum Philipie*, Hs. 28, f. 12v.

²⁵³ In *Necrologium A* staat hij, net als in het *necrologium* van de Sint-Servaasabdij ingeschreven op 2 augustus. Het *necrologium* van de Sint-Servaasabdij geeft ook zijn sterfjaar: 1431, J., ‘Een *necrologium* van de St. Servaas-abdij’, 145.

²⁵⁴ Van Water, *Groot Plackaatboek*, 116-117. In 1429 was hij ook kameraar.

²⁵⁵ De aantekening van de locatie van het graf is te vinden in Hs. 14 (*Necrologium B*) waar hij op 3 augustus staat ingeschreven. *‘sepultus apud nos in iuxta portam claustris qua tenditur ad chorum’*.

²⁵⁶ Er waren in ieder geval vijf personen in Nieuwlicht achtergebleven, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 37.

²⁵⁷ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 112, aldaar noot 21.

De dubbele inschrijvingen zullen per ongeluk zijn gebeurd. Opmerkelijk genoeg is de volgorde waarin de 42 dubbele inschrijven zijn genoteerd dezelfde.²⁵⁸ Hieruit kan geconcludeerd worden dat zowel Bor als Van Mijnen gebruik heeft gemaakt van dezelfde bron. Waarschijnlijk waren dat de rekeningen die door de procurator of prior van het klooster werden bijgehouden. De rekeningen van Nieuwlicht zijn op een paar na niet bewaard. Er zijn alleen onvolledige (klad)rekeningen overgeleverd van de jaren 1457-1458, 1466-1670 en 1483. De rekeningen van 1466-1470 zijn bijna compleet en hieruit komt naar voren dat de schenkingen die in deze rekeningen onder de rubriek *In elemosinis* voor de jaren 1467-1469 zijn genoteerd, exact dezelfde zijn en ook dezelfde volgorde aanhouden als in Hs. 28.²⁵⁹

Dat de schenkingen inderdaad uit de rekeningen zijn overgenomen en niet andersom, kan geconcludeerd worden uit het feit dat voor 1467 in de rekening een doorgehaalde schenking wordt vermeld die niet is opgenomen in Hs. 28. Opvallend is wel dat voor 1470 slechts twee schenkingen genoteerd staan in Hs. 28, terwijl de rekening van dat jaar nog drie andere schenkingen vermeldt. Mogelijk houdt het stopzetten van het schenkingsregister in 1470 verband met het wisselen van prior in 1470. Prior Jacob Backer werd halverwege dat jaar opgevolgd door Adriaan Storm. Gezien het abrupte afbreken van de schenkingsadministratie ligt het voor de hand om aan te nemen dat de prior het register bijhield, aangezien het register in 1470 werd stopgezet.

Onduidelijk is waarom het register na 1470 niet meer werd bijgehouden. Het klooster ontving ook na die tijd nog geregeld kleinere (geld)schenkingen. Uit een van de weinig overgeleverde registers met de inkomsten en renten van het klooster uit de periode 1520-1534 zijn voor het jaar 1532 vijf testamentaire schenkingen bekend.²⁶⁰ Deze legaten hadden alle een waarde van slechts enkele guldens en wat stuivers. Er zijn twee verklaringen te bedenken voor het ontbreken van een schenkingsadministratie in de late vijftiende en zestiende eeuw. Ten eerste kan het zijn dat de nieuwe prior Adriaan Storm een nieuwe, inmiddels verloren gegane schenkingsadministratie begon. Ten tweede kan het er op wijzen dat Storm het niet meer nodig achtte om een schenkingsadministratie bij te houden. Het klooster was allang niet meer afhankelijk van kleine giften. En wat de tegenprestatie voor deze kleinere schenkingen betreft: hierover zijn geen gegevens bekend. Het is überhaupt de vraag of de schenkers van dit soort kleine bedragen individueel werden herdacht met een gebed. Mogelijk werd het gebed direct na de schenking uitgevoerd. Als dat zo is, dan was een nauwkeurige registratie van de kleinere schenkingen niet meer noodzakelijk. Het register had zijn functie verloren.

Afgezien van het register met schenkingen bevat Hs. 28 ook een grafregister. Dit register bevindt zich op de binnenzijde van het perkamenten omslag en ziet er meer uit als een uitgebreide kladlijst dan als een serieus bedoeld register. De lijst bevat 47 namen van personen die geen ingezetenen waren van het klooster, maar wel het recht hadden in Nieuwlicht begraven te worden en kan dus worden aangeduid als een grafrechtregister. Onder hen bevindt zich een zekere Hilla, waarbij de vermelding *filia sorore mee* [sic] (dochter van mijn zus) staat. Ook in het schenkingsregister van Hs. 28 komt deze Hilla voor. In 1424 schonk zij namelijk geld voor een pitantie. In dat specifieke item wordt zij ook als 'mijn nichtje' aangeduid.²⁶¹ De twee handen zijn dezelfde, wat erop wijst dat het register van graven in Hs. 28 in de eerste helft van de jaren twintig van de vijftiende eeuw is aangelegd. Volgens Gumbert was Albert Buer tussen 1420 en 1426 degene die het

²⁵⁸ Alleen na de 34ste inschrijving noteerde Van Mijnen een inschrijving die niet voorkomt bij Bor. Ook zijn de twee op een na laatste inschrijvingen van Van Mijnen omgedraaid in vergelijking met die van Bor.

²⁵⁹ HUA, Nieuwlicht, inv. 265.

²⁶⁰ HUA, Nieuwlicht, inv. 270, f. 6r.

²⁶¹ *'Item Hilla neptis mea et Fya van Rijnevelt 1 gulden pro vino'*, Hs. 28, f. 9v.

register bijhield.²⁶² Hij kan dan ook als opsteller van het grafrechtregister worden aangewezen. Over de familiale achtergrond van Buer is echter niets bekend, zodat Hilla en haar moeder op basis van deze aantekeningen niet verder geïdentificeerd kunnen worden.

2.3.3 Hs. 4: verzamelhandschrift met 24 teksten (o.a. Necrologium A)

Hs. 4 is een verzamel- en groeihandschrift in quarto formaat (19,7 cm x 29,6 cm) dat in 1440 is aangelegd en daarna is bijgehouden tot 1580 (afb. 9).²⁶³ Het perkamenten handschrift met omslag telt 138 bladzijden en bevat 24 teksten. Onder de opgenomen teksten bevinden zich elf memorieregisters, namelijk een kalender met te gedenken personen (Necrologium A), zeven grafregisters, een schenkingsregister, een pitantieregister en een naamregister. Daarnaast zijn onder meer twee kloosterkronieken, voorschriften voor het uitvoeren van memorievieringen en notities met betrekking tot gebedsbroederschappen met andere religieuze instellingen opgenomen. Naast deze teksten, die direct betrekking hebben op Nieuwlicht, bevat het handschrift ook enkele teksten die verband houden met de kartuizerorde in het algemeen, zoals de stichtingsgeschiedenis van de orde en overzichten van aan de orde toegekende pauselijke privileges. Bijlage 1 geeft een overzicht van de vierentwintig tekstonderdelen van het complexe handschrift. De elf memorieregisters zijn ingedeeld volgens de classificatie van het MeMO-project. Van de overige teksten wordt aangegeven of het een verhalende bron betreft of dat het om een instructieve tekst gaat.²⁶⁴

Al deze teksten zijn opgenomen in een handschrift omdat ze op de een of andere manier een rol speelden in de memoriacultuur van Nieuwlicht, waarbij memoriacultuur in brede zin moet worden opgevat. De teksten zijn in te delen in teksten voor liturgisch gebruik, zoals het necrologium, teksten die gebruikt werden bij gedachtenispraktijken die al dan niet in een semi-liturgische omgeving werden uitgevoerd, zoals kronieken die ten overstaan van de kloosterlingen werden voorgelezen, en administratieve en instructieve teksten die aspecten van de liturgische en semi-liturgische teksten van context voorzagen. Tussen de teksten bestaat dikwijls een verband en geregeld vormen bepaalde teksten een toelichting op aspecten van andere teksten (zie Figuur 2.1). Om alle informatie bij elkaar te houden en omdat een aantal van deze teksten dagelijks werd gebruikt of vaak werd geraadpleegd, was het praktisch om al deze teksten in een band samen te brengen. Het handschrift werd waarschijnlijk in de sacristie bewaard, of anders op een plek waar de monniken er direct toegang tot hadden.

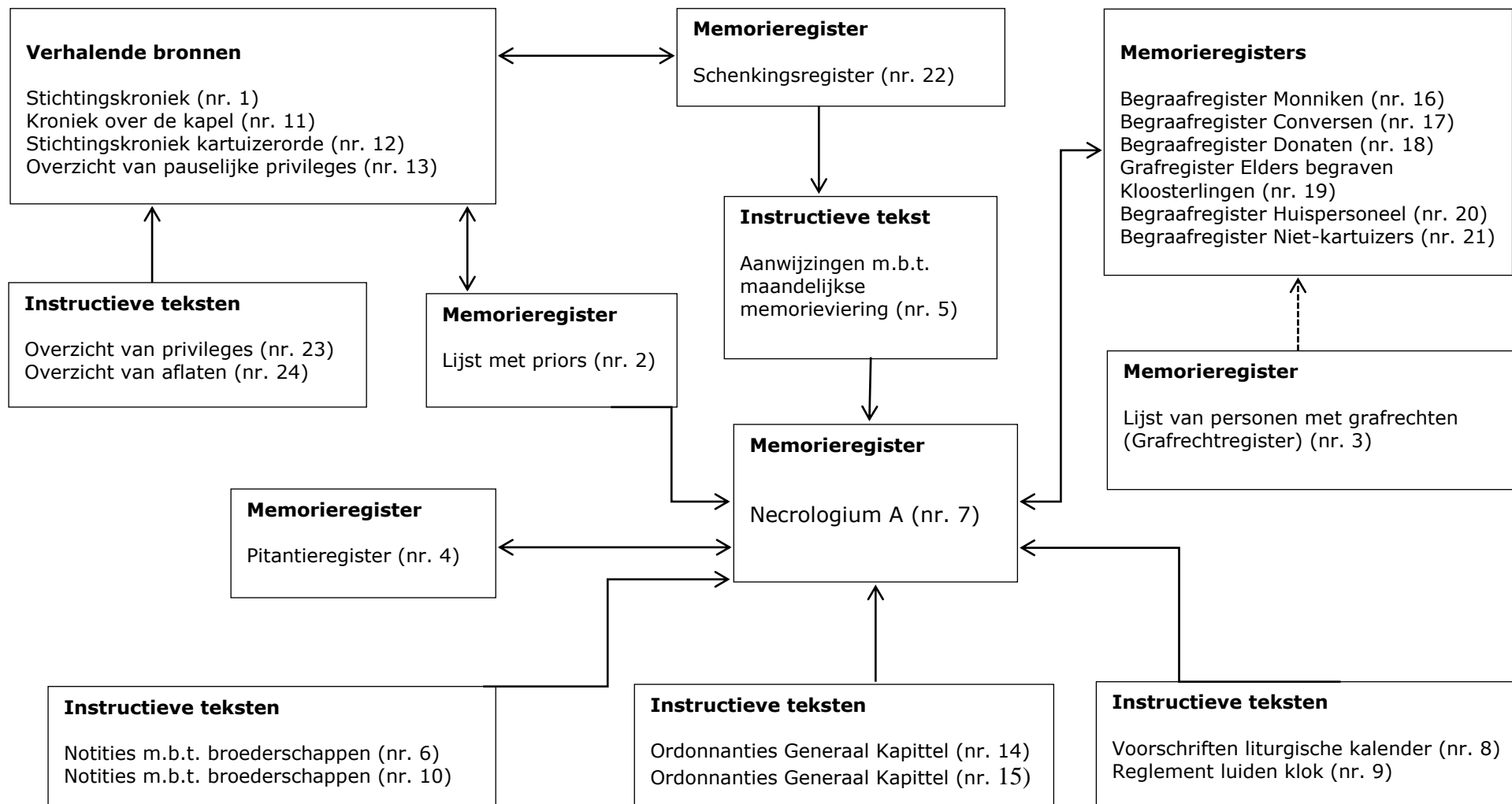
²⁶² Zie over de handen in Hs. 28, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 111-114.

²⁶³ Zie over dit handschrift Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 15 en passim; zie ook MeMO text carrier ID 11. Voor de term verzamelhandschrift gebruik ik de definitie van het MeMO-project: 'Handschriften met meerdere teksten die qua inhoud of thematiek een samenhang vertonen en/of uit dezelfde instelling afkomstig zijn. In een verzamelhandschrift kunnen dus allemaal teksten zijn opgenomen die de doden-gedachtenis betreffen.' Onder een groeihandschrift worden handschriften verstaan die gedurende een lange periode door meerdere personen zijn bijgehouden. Zie over codicologische terminologie ook Gumbert, *Codicologische eenheden*.

²⁶⁴ Met een instructieve tekst bedoel ik een tekst die aanwijzingen geeft voor het uitvoeren van liturgische en semi-liturgische handelingen, maar ook teksten met achtergrondinformatie over bepaalde zaken. Omdat de instructieve en informatieve onderdelen in één tekst kunnen voorkomen, worden ze hier als één type behandeld.

Figuur 2.1
Schematische weergave van de tekstbestanddelen uit Hs. 4

- Geeft een directe (ondergeschikte) relatie weer. De ene tekst geeft achtergrondinformatie of aanwijzingen m.b.t. het (gebruik van) de andere tekst.
- ↔ Geeft een wederkerige relatie weer. De teksten ondersteunen elkaar over en weer en worden ook zelfstandig gebruikt.



In de zeventiende eeuw was Hs. 4 in het bezit van de Utrechtse jurist en antiquaar Gijsbert Lap van Waveren.²⁶⁵ Daarna is het via de collectie van Cornelis Booth (1602-1678) in handen gekomen van de voorlopers van Het Utrechts Archief, waar het zich nu nog bevindt. In de negentiende eeuw is het handschrift uitgegeven door L. van Hasselt, die ook de paginanummering in het handschrift heeft aangebracht.²⁶⁶ In zijn editie heeft Van Hasselt de volgorde van de verschillende teksten naar eigen inzicht herschikt. In de inleiding van de editie schrijft hij over de opzet van het eigenlijke handschrift: 'Gelijksoortige zaken zijn daarin zoodanig gescheiden dat de lezer daarvan niet dan met groot ongerief kan kennis nemen'.²⁶⁷ Nog ingrijpender is dat hij in *Necrologium A* het *necrologium* uit het hierna te behandelen handschrift Hs. 14 (*Necrologium B*) geïntegreerd heeft. Niet alleen is zo de oorspronkelijke structuur van Hs. 14 verdwenen, het heeft er ook toe geleid dat onderzoekers fouten hebben gemaakt bij de identificatie van personen.

Hs. 4 is begonnen door een monnik van Nieuwlicht die zich in de proloog aanduidt als *frater ... exiguus* (zie nr. 1 in Bijlage 1).²⁶⁸ Gumbert heeft hem geïdentificeerd als de kartuizermonnik Hendrik Bor.²⁶⁹ Een groot aantal van de opgenomen memorieregisters en teksten is na Bor door andere monniken uit het klooster bijgehouden, hoewel dit niet altijd even consequent is gebeurd. Sommige overzichten zijn bijgehouden tot 1580, toen het klooster werd opgeheven. Daarnaast bevat het handschrift enkele teksten die niet in eerste aanleg door Bor zijn gemaakt. Bor wilde, zo schrijft hij, vooral een compilatie maken van de in het klooster begraven kloosterlingen en weldoeners, om op deze manier te kunnen bijdragen aan het verzachten van hun straffen in het vagevuur.²⁷⁰

Uit de teksten die Bor heeft verzorgd, blijkt dat hij voor zijn werkzaamheden gebruik maakte van oudere documenten. In de proloog veronderschuldigt hij zich alvast voor mogelijke hiaten en fouten in zijn overzichten die er ondanks zijn naspeuringen in kunnen zijn geslopen. Op zes plaatsen in Hs. 4 maakt Bor melding van memorieregisters die hij raadpleegde: twee maal in de kroniek (nr. 1)²⁷¹, één keer in het pitantieregister (nr. 4)²⁷² en drie maal vlak na elkaar in het Begraafregister Niet-kartuizers (nr. 21).²⁷³ Het is

²⁶⁵ Signatuur: Lib.F.85/et/seqq.

²⁶⁶ Uitgegeven als 'Het *necrologium* van het karthuizer-klooster Nieuwlicht of Bloemendaal buiten Utrecht'. Zie aldaar pagina 127 voetnoot 2 over de paginanummering door Van Hasselt.

²⁶⁷ Van Hasselt, 'Het *necrologium*', 131.

²⁶⁸ 'Ego, frater quidam exiguus, professus monachus domus nove lucis prenarrate, ordinis carthusiensis prelibati', Hs. 4, 1.

²⁶⁹ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 15.

²⁷⁰ 'Ad finem ut nos fratres impresentiarum in hac domo degentes et posteri nostri aliique extranei forte in eo legentes contenta ipsius sciant necnon recordentur salubriter bone memorie nobilium dominorum fundatorum nostrorum, benefactorum, patrum et fratrum sepe dicte domus aliorumque pretactorum qui iam de hac vita decesserunt et imposterum, deo volente, decedent, iam in presenti scripto sive opusculo intitulati sive intitulandi, mediantibus devotis oracionibus aliisque piis operibus et suffragiis debitis ad deum omnipotentem pro eis humiliter et sepiissime fundendis et agendis, quatenus ipsos per suam ineffabilem misericordiam atque huiusmodi oraciones, opera et suffragia cunctis a penis purgatorii, si qui ibidem, fuerint, misericorditer liberare et secum in sua immensa gloria dignetur eternaliter collocare', Hs. 4, 1.

²⁷¹ In de kroniek vermeldt Bor dat hij de gegevens over het klooster gehaald heeft 'ex probemio libri de elemosinis sive beneficiis, domni nostre graciosae impensis, specialiter conscripti'. Hs. 4, 1. Aan het einde van de kroniek vermeldt hij nogmaals dat hij de gegevens gehaald heeft 'prout predicta habentur in antiquo libro memoriarum defunctorum', Hs. 4, 6.

²⁷² In het pitantieregister wordt bij de schenkingen van Petronella Zelandrina gezegd dat het 'prout in antiquo libro memoriarum erat descriptum', Hs. 4, 15. Het is de laatste post die door Bor in dit overzicht is ingeschreven.

²⁷³ In het Begraafregister Niet-kartuizers staat bij Vrouwkje van Medemblik dat de graflocatie beschreven werd in het *antiquo libro memoriarum*. Iets verderop, op dezelfde pagina, wordt gezegd dat de graflocatie van Aleid van Beyerden genoemd werd in *prenominato libro memoriarum*. Deze inschrijving wordt gevolgd door een vermelding van een graf waar opnieuw naar het register wordt verwezen (*eodem libro continetur*), Hs. 4, 111.

aannemelijk dat Bor verschillende memorieregisters heeft geraadpleegd en niet steeds hetzelfde register, omdat hij in de kroniek eerst verwijst naar *libri de elemosinis sive beneficiis* en daarna naar *libro memoriarum defunctorum*. Het *liber de elemosinis* uit de kroniek (nr. 1) is volgens Gumbert het verloren gegane origineel van Hs. 27, dat een kroniek bevatte.²⁷⁴ Ook de verwijzing in het pitantieregister (nr. 4) naar het *antiquus liber memoriarum* heeft daar mogelijk betrekking op, aangezien de schenking van Petronalla Zelandrina zowel in het pitantieregister als in Hs. 27 voorkomt.²⁷⁵ Met *liber memoriarum defunctorum* uit de kroniek (nr. 1) wordt waarschijnlijk een verloren gegaan grafregister bedoeld. Ook de drie vermeldingen in het Begraafregister Niet-kartuizers (nr. 21) gaan waarschijnlijk terug op een verloren gegaan overzicht van graven. Hs. 27 is het in ieder geval niet geweest, aangezien de drie genoemde personen uit het grafregister wel voorkomen in Hs. 27 en zelfs met de opmerking dat ze in Nieuwlicht begraven lagen, maar de graflocatie wordt niet beschreven, terwijl in het begraafregister expliciet wordt vermeld dat de kennis over de graflocatie verkregen is uit het *antiquus liber memoriarum*. Ook het hiervoor behandelde grafrechtregister uit Hs. 28, dat omstreeks 1424 werd aangelegd, heeft Bor hiervoor niet gebruikt, hoewel Bor dat handschrift kende en het schenkingsregister in dat handschrift heeft bijgewerkt. Ten eerste komen de drie personen uit het begraafregister van Hs. 4 niet voor in het grafrechtregister van Hs. 28 en ten tweede bevat het grafrechtregister van Hs. 28 geen gegevens over de locaties van de graven.

In november 1440 begon Bor aan zijn arbeid in opdracht van prior Thomas van Mijnen, zo blijkt uit de proloog.²⁷⁶ Van Mijnen was in 1439 officieel als prior aangesteld, hoewel hij waarschijnlijk al vanaf 1434 of 1435 als rector van het klooster optrad.²⁷⁷ In april 1440 was hij de initiator van het instellen van een maandelijks memorieviering die bedoeld was voor de belangrijkste begunstigers van Nieuwlicht, alsmede voor alle ingezetenen van Nieuwlicht en hun familie. Het instellen van deze memorieviering kan de aanleiding zijn geweest om de memoria-administratie te reorganiseren, hoewel ook andere factoren hierbij kunnen hebben meegespeeld.

In Hs. 4 is een korte tekst (nr. 5) opgenomen waarin het instellen van deze speciale memorieviering wordt gememoreerd, waarbij de belangrijkste schenkers bij naam worden genoemd en tevens de invulling van de memorieviering wordt omschreven.²⁷⁸ Deze aantekening houdt direct verband met het schenkingsregister van Hs. 4, dat schenkingen bevat van de belangrijkste weldoeners (*maximorum benefactorum*) van het klooster (nr. 22). Dit register is door Bor opgesteld en is achter in het handschrift opgenomen.²⁷⁹ Het bevat vooral schenkingen die betrekking hebben op de financiering van het klooster en het onderhoud van een aantal monniken, waarbij geëxpliciteerd is welke monniken van welk geld werden onderhouden.²⁸⁰ Bor is zeer uitgebreid in zijn beschrijvingen en het register houdt daarom het midden tussen een schenkingsregister en

²⁷⁴ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 113, aldaar noot 24, alsook het exposé over de kroniek, *ibidem*, 17-21.

²⁷⁵ Hs. 27, 9r.

²⁷⁶ ‘*Anno domini millesimo quadringentesimo quodagesimo in mense novembris presens scriptum caritate compellente consensuque venerabilis patris nostri domni Thome prioris prefate domus*’, Hs. 4, 1.

²⁷⁷ Van Mijne's voorganger, Wouter Pelgrimszn. was in 1433 aangesteld als prior, maar uit bronnen van 1434 en 1435 blijkt dat Thomas van Mijnen als rector van Nieuwlicht optrad, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 55, noot 105.

²⁷⁸ Hs. 4, 19. Zie over deze groepsmemorie ook Hoofdstuk 3 Gedenken, paragraaf 3.4.3.5

²⁷⁹ Hs. 4, 117-128. Bor schreef in ieder geval de pagina's 117-120. Vanaf pagina 121 tot 128 zijn andere handen aan te treffen. Eén pagina die nog door Bor werd geschreven is later vervangen. Het origineel van pagina 121-122 is aangetroffen als makulatuur in *Distinctiones* van Johannes Andreae, zie Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 141, aldaar noot 39 en pagina 325.

²⁸⁰ Het register is in ieder geval tot 1455 bijgehouden, en mogelijk iets langer, omdat Jan Willem Arentszn., de weldoener die als laatste stierf, in dat jaar overleed en er ook verwezen wordt naar zijn testament dat ook is overgeleverd.

een kroniek.²⁸¹ De weldoeners wier schenkingen worden behandeld zijn achtereenvolgens Zweder van Gaasbeek, Willem van Abcoude, het echtpaar Koudaver, Willem van Merode, Anna van Kortageen, het echtpaar Thuer en de kanunnik Arnold van Dorp. Het zijn juist deze personen voor wie in 1440 de speciale memorieviering werd ingesteld. Na de weldaden van deze personen volgen de schenkingen van vier andere belangrijke weldoeners die in en na 1440 overleden (kanunnik Dirk van Weert, Aleid Hesselt, Johan Tullenzn. en Jan Willem Arntzn. van Delft), evenals twee korte aantekeningen over te houden memorievieringen.²⁸² Deze laatste twee aantekeningen zijn waarschijnlijk meer als bladvulling in dit register terechtgekomen, dan dat deze personen daadwerkelijk als belangrijke schenkers werden beschouwd. De twee aantekeningen zijn in ieder geval van latere datum dan de inschrijvingen ervoor en schenkingen worden in dit register bij de genoemde personen niet vermeld.²⁸³

Een tweede factor die kan hebben meegespeeld bij het aanleggen van Hs. 4 is de bouw en wijding van de Onze-Lieve-Vrouwekapel in 1438. Aan deze kapel is een aparte kroniek gewijd die in Hs. 4 is opgenomen (nr. 11). Deze kroniek levert gegevens over de stichting van de kapel, de weldoeners die de inrichting bekostigden en het wijden van drie altaren. De kroniek is de enige bron over de kapel en is door Bor begin jaren veertig geschreven.²⁸⁴ Het is onbekend of Bor de kroniek zelf heeft opgesteld of dat de kroniek een afschrift is. Maar gezien het feit dat Van Mijnsens voorganger, prior Wouter Pelgrimszn., de administratie van Hs. 27 en 28 ook niet liet bijhouden, bestaat de kans dat hij de totstandkoming en bouw van de kapel niet heeft laten vastleggen en dat de kroniek een tekst van Bor zelf is. De Onze-Lieve-Vrouwekapel met drie altaren bood Nieuwlicht de mogelijkheid om dagelijks meer personen te gedenken. Het reorganiseren van de administratie van de dodengedachtenis kan daarom eveneens een gevolg zijn geweest van de bouw van de kapel.

Een derde drijfveer voor het aanleggen van Hs. 4 kan betrekking hebben gehad op het feit dat eind jaren dertig diverse (oud-)kloosterlingen en weldoeners van Nieuwlicht kwamen te overlijden.²⁸⁵ In 1438-1439 was er een pestepidemie in Utrecht, waardoor in korte tijd diverse weldoeners in Nieuwlicht begraven werden.²⁸⁶ Het door de kartuizerorde toegestane aantal van vier op het kloosterterrein te begraven weldoeners werd hiermee overstegen. Daarom vroeg Nieuwlicht aan het Generaal Kapittel toestemming om meer personen te mogen begraven en gedenken (nr. 23).²⁸⁷ Daar komt bij dat rond 1440 nog maar weinig personen in leven waren die vanaf het begin bij het klooster betrokken waren geweest. Eerder is al opgemerkt dat memoria-administraties

²⁸¹ Gumbert noemt het een kroniek.

²⁸² Een voor de Amsterdamse Margriet Beth en haar dochter Christina en een voor Dirk Thomaszn. van Parijs en diens vrouw Athalisia.

²⁸³ Hoewel Margriet en haar dochter Christina in Nieuwlicht lagen begraven en van hen enkele kleine schenkingen bekend zijn, zijn er van Dirk en Athalisia afgezien van de vermelding in het register van schenkingen geen verdere gegevens bekend. Zij komen niet voor in de necrologia of in andere archiefstukken.

²⁸⁴ Zie over de kapel, Hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.6.1).

²⁸⁵ Daar komt bij dat rond 1440 nog maar weinig monniken in leven waren uit de beginfase van het klooster. Alleen Adam van Scorel en Hessel Janszn., die respectievelijk in 1400 en in 1404 intraden, waren in 1440 nog in leven. Zij stierven in 1448 en 1461.

²⁸⁶ Zie Rommes, 'Op het spoor van de dood', 118; Van der Weyde, 'Bijdrage tot de geschiedenis der pest', 3119; Burman, *Utrechtsche Jaarboeken* I, 512. Ook in de kroniek van het klooster Nazareth in Gein wordt verwezen naar deze pestepidemie, Visscher, 'Oorspronck, beginsel ende voortganck', 186. Bij het analyseren van de necrologia en de registers van begravenen bleek dat een flink aantal weldoeners omstreeks 1439 overleed. Rommes heeft in de periode 1397-1580 nog zeker twaalf andere pestepidemieën geteld in Utrecht en omgeving, Rommes, 'Op het spoor van de dood', 118-119.

²⁸⁷ Tekst nr. 23 van Hs. 4 bevat een aantekening over het verzoek aan het Generaal Kapittel om meer leken op het kloosterterrein te mogen begraven, alsmede een notitie met toestemming van het Generaal Kapittel uit 1442, Hs. 4, 135.

vaak werden herzien in tijden van crisis en bij belangrijke veranderingen.²⁸⁸ Het wegvallen van schenkers noodzaakte het klooster te reflecteren op het verleden en de positie te bepalen voor de toekomst.

Wat dit laatste betreft, is het ook opvallend dat het vernieuwen van de memoria-administratie samenvalt met een hernieuwde interesse van Jacob van Gaasbeek voor Nieuwlicht. Van Gaasbeek was na de dood van zijn oom Willem van Abcoude in 1407 nooit opgetreden als beschermheer of als begunstiger van Nieuwlicht. Hij had alleen de kartuizers bevestigd in hun rechten zoals die door zijn vader Zweder waren toegekend.²⁸⁹ Vanaf de jaren dertig veranderde dat enigszins, toen hij in 1433 enkele goederen en tienden aan de kartuizers overdroeg.²⁹⁰ De goederen waren ongetwijfeld bedoeld om het klooster, dat vlak daarvoor uit ballingschap was teruggekeerd, een nieuwe start te kunnen geven. In de decennia daarna zijn er meer contacten tussen Jacob en de kartuizers. In 1441 droeg hij nog enkele tienden over aan Nieuwlicht en in september van dat jaar organiseerde Van Gaasbeek een toernooi op de Neude in Utrecht.²⁹¹ Mogelijk logeerde hij in het gastenverblijf van de kartuizers en ontstonden toen bij Jacob plannen om van Nieuwlicht een familiemausoleum te maken. In 1441 lag alleen Jacobs vader in Nieuwlicht begraven.²⁹² Jacob zelf had geen wettig nageslacht meer en ook het huwelijk van zijn zus Jolanda, die gehuwd was geweest met Hubert van Culemborg, was kinderloos gebleven. Voor Jacob was het ontbreken van wettig nageslacht misschien de reden om meer werk te maken van het zielenheil van zijn familie. Hoe dan ook, in 1443 kwam zijn zus te overlijden en zij werd begraven in de kloosterkerk van Nieuwlicht, nabij de lezenaar. De beenderen van Zweder, die voor het hoogaltaar hadden gelegen, werden toen bij haar herbegraven. Vier jaar later, in november 1447, werden – in het bijzijn van Jacob – ook de beenderen van zijn moeder, Anna van Leinigen, die voorheen begraven had gelegen in het Rijnland (*partibus Reni*), bijgezet in het familiegraf.²⁹³ Jacob heeft toen waarschijnlijk ook een grafmonument laten maken met gisanten.²⁹⁴ In het jaar voorafgaand aan de bijzetting van zijn moeder had Jacob aan het klooster al vrijstelling verleend van door hem opgelegde bedden, schattingen of hoofdelijke omslagen in de landen van Putten en van Poortugaal.²⁹⁵ In de akte (gedateerd 20 oktober 1446) wordt in een uitgebreide passage expliciet verwezen naar de stichting van Nieuwlicht door Jacobs vader. Tevens geeft Jacob daarin aan dat hij de vriendschap en vrijgevigheid van zijn vader ten aanzien van Nieuwlicht wil navolgen en vermeerderen. Ook hoopt hij zo opnieuw deelgenoot te worden in de goede werken van de kartuizers.²⁹⁶ De akte en het

²⁸⁸ Zie hiervoor noot 231.

²⁸⁹ Zie onder meer Dessing, 'De goederen van het Karthuizerklooster Nieuwlicht', 269-320.

²⁹⁰ Het is niet helemaal duidelijk of het geschonken goederen betrof of dat een deel werd aangekocht door de kartuizers, zie ook hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.3.2) en Bijlage 9a.

²⁹¹ Burman, *Utrechtsche Jaarboeken II*, 5-11.

²⁹² Zweder overleed al in 1400 in Italië, zie hiervoor Hoofdstuk 1 (paragraaf 1.3.1). Hij werd (mogelijk in 1407) hergraven in de kloosterkerk van Nieuwlicht voor het hoogaltaar. Kartuizerkerken kennen net als de kerken van cluniacenzers en cisterciënzers geen crypten, Zadnikar, 'Die frühe Baukunst der Kartäuser', 77.

²⁹³ Het begraven van Jolanda en de bijzetting van Zweder en Anna zijn beschreven in het Begraafregister Niet-kartuizers, Hs. 4, 105. Wat er precies met 'Rijnland' wordt bedoeld is onduidelijk.

²⁹⁴ Vermelding in Necrologium B bij de gedenkdag van Zweder op 22 april: '*Que tamen postea locata sunt circa tumbam sepulchri ipsius et suorum, quam filius eius solemniter satis sicut pater construi fecit insignitam ymagine ipsius et suorum*'. De tekst van het grafschrift is ook overgeleverd. Hierin worden Zweder en zijn broer Willem, en de stichting gememoreerd, Wauters, *Gaesbeek*, 26; Vercruyse, 'Een eerherstel', 18.

²⁹⁵ Cart. 1, f. 80v-81r., met een bevestigingsakte door hertog Filips de Goede (als graaf van Holland).

²⁹⁶ De akte opent met: '*Jacob here tot Gaesbeke tot Apcoude tot Put ende tot Strijen etc. doen condit mit desen onsen brieve dat wij aenzijnde die goede wille gunste die goede vrientscap die onse lieve here ende vader here Zweder here te Gaesbeke etc. zeligber ghedachten in zinen levende live hadde totten eerbaeren heren priouer ende convent des cloesters gebeten ten Nyeuwlucht vander cartuser oirden buten Utrecht daer af die zelve onse here vader voirscreven fundator was ende dat doteerde, die welke goede gunste wille ende vrientscap wij achtervolgen willen ende vermeerden ter eeren Goeds ende sijnre gebenedider moeder ende ter zalicheit onser ende onser voirvaders zielen ghemerct den notabelen goedsdienst ende bedinghen die daer dagelix gheschiedt voir*

grafmonument, dat het jaar daarna in de kloosterkerk geplaatst werd, moeten dus gezien worden in het licht van het vernieuwen van de band die er bestond tussen Nieuwlicht en de stichtersfamilie. Jacob zelf werd in februari 1459 ook in Nieuwlicht begraven. Het is echter opvallend dat geen van zijn twee vrouwen, noch zijn in 1429 overleden zoon in Nieuwlicht werden (her)begraven.²⁹⁷ Het mausoleum van de Van Gaasbeeks dat door de inspanningen van Jacob van Gaasbeek in Nieuwlicht ontstond, had dus alleen betrekking op het kerngezin van de eerste stichter Zweder van Gaasbeek.

Zoals gezegd begon Bor in november 1440 met het aanleggen van Hs. 4. Na de proloog volgt de stichtingskroniek van het klooster (nr. 1), die de oprichting en bouwgeschiedenis van het klooster tot en met 1407 beschrijft. Bor baseerde zich voor deze kroniek volgens Gumbert op de (verloren gegane) voorrede (annex kroniek) van het origineel van het schenkingsregister uit Hs. 27, zoals hiervoor al is opgemerkt. Van de oorspronkelijke kroniek (versie X) zijn twee versies (versie A en versie B) en twee fragmenten (versie D en versie E) overgeleverd, en daarnaast is er nog een beknopte versie uit de zeventiende eeuw (versie C) (Tabel 2.2).²⁹⁸

Tabel 2.2 Overgeleverde versies van de stichtingskroniek en kroniekfragmenten

Kroniek versie	Bewaarplaats	Datering handschrift	Bijzonderheden
Versie A ²⁹⁹	HUA, Nieuwlicht, Hs. 3 ³⁰⁰ , p. 7-22	(eind) zestiende eeuw (1570-1580?)	Afschrift van het origineel. Het handschrift waar deze versie onderdeel van uitmaakt, bevat naast deze tekst ook diverse gedichten over Nieuwlicht en Versie C van de kroniek.
Versie B	HUA, Nieuwlicht, Hs. 4, tekst nr. 1	1440	
Versie C	HUA, Nieuwlicht, Hs. 3, p. 3-6	Ca. 1640	Beknopte versie door Gijsbert Lap van Waveren, later toegevoegd aan HUA, Nieuwlicht, Hs. 3.
Versie D (fragment)	UBU, Charterdoos I, no. 5, Hs. 733 (2 pg.)	Ca. 1397-1399?	Fragment van de openingspagina's van de kroniek. Dit fragment is mogelijk afkomstig uit het origineel (versie X)
Versie E (fragment)	UBU, Charterdoos I, no. 7, Hs. 1653 (2 pg.)	Ca. 1407	Fragment van de voorrede (einde) van het <i>Liber benefactorum</i> (het origineel van Hs. 27).

Hoewel versie A alleen als afschrift (met schrijffouten) is overgeleverd, gaat Gumbert er vanuit dat de tekst van versie A ouder is dan versie B.³⁰¹ Het overgrote deel van de tekst uit beide versies komt letterlijk overeen, hoewel de volgorde van de eerste twee tekstonderdelen van de kroniek zijn omgedraaid en de twee versies anders eindigen.

onsen voirvaderen ende ons, opdat wij in ons selfs persoene te meer dyes deelachtich ende verbetert moghen woerden, Cart. 1, f. 80v.

²⁹⁷ Jacobs beide vrouwen overleden voor hem, zijn eerste vrouw, Johanna van Ligne, in 1425 (of eerder) en zijn tweede vrouw, Margareta van Schoonvorst, in 1457.

²⁹⁸ Afbeeldingen, transcripties en vertalingen van deze kronieken worden in 2014, samen met een aantal andere Utrechtse kronieken online gepubliceerd door HUA en de UBU in het kader van het project Kronieken van de Utrechtse Geschiedenis.

²⁹⁹ Dikwijls aangeduid als *Chronicon*, vanwege het opschrift op het handschrift *Chronicon seu functio Cartusiae Ultraiectinae*. Zie over deze tekst ook NaSo NL0334

http://www.narrative-sources.be/naso_link_nl.php?link=1894; MeMO Memorial Text Carrier ID 455.

³⁰⁰ Van dit handschrift is in 2009 een transcriptie met historisch commentaar gemaakt; Mores, *Fundatio Carthusiae Ultraiectinae*.

³⁰¹ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 17-21.

Versie A opent met de bedevaart van Zweder van Gaasbeek naar een klooster in Montreuil-sous-Laon waar zich de zweetdoek van Veronica bevond en het mirakel dat zich daar voordeed. Volgens de kroniek wilde het gelaat van Christus, dat zich op de zweetdoek van Veronica bevond, Zweder niet aankijken toen hij daar op bedevaart was. Hij keerde daarop teleurgesteld naar huis. Deze passage wordt gevolgd door het voornemen van Zweder het klooster te stichten en de keuze voor de naam van het klooster. Hierna wordt de bouwgeschiedenis aan de hand van een aantal jaartallen verteld. Die geschiedenis eindigt in 1407, toen de kloosterkerk werd gewijd. Versie A sluit vervolgens af met korte verhandelingen over de begunstigers van het klooster in het algemeen en over de voorzienigheid van God.

In Versie B zijn de bedevaart en het voornemen het klooster te stichten omgedraaid. Tevens ontbreken de verhandelingen over de weldoeners en de voorzienigheid van God, maar het overlijden van de twee stichters (Zweder van Gaasbeek en zijn broer Willem van Abcoude) wordt wel gememoreerd. Versie B wordt afgesloten met de oproep aan de kloosterlingen om te bidden voor het zielenheil van de stichters, hun ouders, echtgenotes en kinderen, en ook voor alle vrienden en weldoeners van het klooster: *'Oremus igitur nos et eciam posteri nostri in hac devote domo et fideliter pro eis necnon ipsorum parentibus, conthoralibus, liberis, benefactoribus et amicis ut misericordiam a Deo et gloriam consequi valeant sempiternam'*.³⁰² Deze aansporing duidt erop dat de stichtingskroniek voorgelezen werd aan de ingezetenen van het klooster, waarschijnlijk tijdens de gezamenlijke maaltijden in de refter of bij speciale gelegenheden in de kapittelzaal.³⁰³ Ook de stichtingskroniek van de kapel (tekst nr. 11 uit Hs. 4, zie Bijlage 1), de ontstaansgeschiedenis van de kartuizerorde (tekst nr. 12) en een verhalende tekst met de privileges die verschillende pausen vanaf 1084 tot 1370 aan de kartuizerorde toekenden (tekst nr. 13), werden hoogstwaarschijnlijk voorgelezen aan de kloosterlingen. Boven de stichtingsgeschiedenis van de kartuizerorde (tekst nr. 12) staat in ieder geval dat de tekst in de refter gebruikt diende te worden.

Versie C is post-middeleeuws en is door Gijsbert Lap van Waveren geschreven. Deze versie volgt in beknopte vorm de opbouw van versie A. De twee fragmenten (versie D en E) zijn het oudst. Ze zijn als makulatuur gebruikt geweest in andere handschriften (respectievelijk UBU, Hs. 733 en UBU, Hs. 1653).³⁰⁴ Versie D stemt overeen met het begin van versie A en versie E komt vrijwel woordelijk overeen met het eind van versie A. Dit laatste fragment ging, zoals Gumbert heeft betoogd, vooraf aan het originele schenkingsregister van Hs. 27.

Volgens Gumbert ontstond de oorspronkelijke tekst van de kroniek (versie X) eind veertiende eeuw (ca. 1399). Hij komt tot deze datering omdat er in de kroniek een informatieleemte is tussen de vermelding van de eerste steenlegging van de kloosterkerk in 1396 en de wijding in 1407. Wanneer de oorspronkelijke kroniek omstreeks 1407 zou zijn ontstaan, zou ongetwijfeld ook nog informatie uit de tussenliggende fase zijn opgenomen. Gumbert gaat er dan ook vanuit dat het stuk over de wijding van de kloosterkerk een latere toevoeging is. Als het origineel inderdaad eind veertiende eeuw is ontstaan, dan zou het origineel aangelegd kunnen zijn ter gelegenheid van de incorporatie van Nieuwlicht in de kartuizerorde, die in 1397 plaatsvond.³⁰⁵ Als auteur zouden dan

³⁰² Hs. 4, 6.

³⁰³ Zie over het gebruik van verhalende bronnen in kloostergemeenschappen in memoriacontext o.a. Diemel, *'Want bij der scripture soe bliven die dode'*; Bollmann, 'Formen und Funktionen schriftlicher *Memoria* in den Schwesterngemeinschaften der *Devotio Moderna*'.

³⁰⁴ Versie D wordt vermeld in een artikel over makulatuur in handschriften, Jaski, 'Van schut tot schat', 37.

³⁰⁵ In de literatuur is enige onduidelijkheid over het jaar van incorporatie van Nieuwlicht in de kartuizerorde. Versie A en B noemen 1395. Ook Gumbert gaat uit van 1395, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 26, aldaar noot 21. Scholtens noemt zowel 1395 als 1397, Scholtens, 'Tets over het kunstbezit', 48, 'De priors van het kartuizerklooster Nieuwlicht', 315. Ik ben geneigd 1397 aan te houden, aangezien Grauwert in de

Tydeman Grauwert of Dirk de Brune kunnen worden aangewezen, de eerste twee priors van Nieuwlicht.

De stichtingskroniek van Nieuwlicht uit Hs. 4 (dus versie B) wordt direct gevolgd door een register van namen (nr. 2). Deze lijst is opgesteld door Bor en bevat een overzicht van de 35 priors vanaf de stichting van het klooster tot en met Bartholomeus Streng, die vanaf 1574 tot aan de definitieve opheffing van Nieuwlicht prior was.³⁰⁶ Bij iedere prior wordt vermeld in welk kartuizerklooster hij geprotest was. Hoe deze lijst heeft gefunctioneerd, is onduidelijk. Het is mogelijk dat de lijst met namen gereciteerd werd bij de inauguratie van een nieuw benoemde prior en dus een semi-liturgische functie had, maar het is even goed mogelijk dat het register alleen is aangelegd uit een historisch-administratief oogpunt om een overzicht te hebben van alle priors van het klooster. Opvolgingsreeksen van ambtsdragers – zowel in de vorm van naamlijsten als portretseries – vervulden dikwijls een belangrijke rol binnen de herinneringspraktijken (het culturele gedenken) in een instelling, waarbij traditie en opvolging de anciënniteit van een instelling en de *auctoritas* van de ambtsdragers moesten beklemtonen en bekrachtigen.³⁰⁷

De twee belangrijkste onderdelen van Hs. 4 zijn Necrologium A (Nr. 7) en de zeven grafregisters (nrs. 3, 16-21). De grafregisters zijn allemaal in eerste opzet door Bor aangelegd en daarna door anderen bijgehouden. Het register dat voorin het handschrift is ingebonden (nr. 3), wijkt af van de zes andere registers die zich achterin het handschrift bevinden. Het is geen overzicht van graven, maar een overzicht van personen die het recht hadden verworven in Nieuwlicht begraven te worden. Niet alle personen op deze lijst werden ook daadwerkelijk in Nieuwlicht begraven. Hoewel er geen grafrechten werden betaald – een schenking of een familieconnectie met een weldoener of een kloosterling gaf personen dikwijls het recht om in het klooster begraven te worden – is het register volgens de MeMO-classificatie te beschouwen als een register van grafeigenaren.

De zes grafregisters die achterin het handschrift zijn opgenomen, bevatten overzichten van de graven van de kloosterlingen en de weldoeners en andere leken, waarbij een onderverdeling is gemaakt tussen monniken (nr. 16), conversen (nr. 17), donaten (nr. 18), huispersoneel (nr. 20) en de weldoeners en andere leken (nr. 21), omdat ze op het kloosterterrein gescheiden van elkaar begraven lagen.³⁰⁸ Verder is er een grafregister van kloosterlingen van Nieuwlicht die elders werden begraven (nr. 19). De zes registers maakten onderdeel uit van de oorspronkelijke taak die Bor zich in november 1440 stelde. De grafregisters zijn ongetwijfeld aangelegd om de graflocaties te registreren, omdat grafmarkeringen (zerken en kruisen) lang niet altijd van tekst waren voorzien. Tevens kunnen de registers gebruikt zijn als hulpmiddel om graven te vinden wanneer een grafbegankenis onderdeel uitmaakte van de memorieviering voor een persoon. Vanuit die context staan de grafregisters in een directe relatie met Necrologium A waarin de jaargetijden van een aantal begravenen zijn genoteerd.

Necrologium A (nr. 7) is een afschrift uit omstreeks 1443 van een verloren gegaan origineel. Het bevat de namen van te gedenken kartuizers en weldoeners van de

cartae van 1395 en 1396 nog expliciet als rector wordt aangeduid en pas in 1397 prior wordt genoemd (*Cartae*, 1395, 1396, 1397). Het lijkt me uitgesloten dat het Generaal Kapittel een fout maakte. Mogelijk wordt bedoeld dat Nieuwlicht vanaf 1395 daadwerkelijk bewoond was, omdat het Generaal Kapittel in 1394 daartoe opdracht had gegeven, door monniken uit andere kartuizen naar Nieuwlicht over te plaatsen.

³⁰⁶ Zie voor een overzicht van priors Bijlage C; zie ook Scholtens, 'De priors van het kartuizerklooster Nieuwlicht', 302-357.

³⁰⁷ Zie voor opvolgingsreeksen o.a. Van Bueren en Oexle, 'Die Darstellung der Sukzession'; Meuwissen, *Gekoesterde traditie*, Van Bueren, 'Gebruik en functie van memorieboeken', m.n. 24-25.

³⁰⁸ Zie hoofdstuk 5 Begraven, paragraaf 5.3 voor een nadere bespreking van de grafregisters en de analyse van de begravenen.

orde. Ieder kartuizerklooster was verplicht een necrologium bij te houden om de te gedenken personen in te registreren. Uit mijn onderzoek is gebleken dat de personen van wie bekend is dat ze voor 1443 overleden, door dezelfde hand zijn ingeschreven.

Het origineel van Necrologium A moet vlak na de stichting van het klooster in 1391 zijn vervaardigd, wat wordt bevestigd door de als eersten ingeschreven personen, die in dat jaar overleden.³⁰⁹ De kopiïst heeft het origineel nauwgezet afgeschreven. Dat kan geconcludeerd worden uit het feit dat hij de feestdag voor Hugo van Grenoble (1 april) heeft opgenomen, terwijl die toen niet meer binnen de orde werd gevierd.³¹⁰ Dit feest werd al tijdens het Generaal Kapittel van 1411 afgeschaft.³¹¹ Waarschijnlijk was het ook Bor die Necrologium A omstreeks 1443 aanlegde. Nadien is het handschrift bijgehouden door verschillende kloosterlingen tot en met 1580. Het is pas later in Hs. 4 ingebonden. In de proloog van Hs. 4 noemt Bor het necrologium niet, terwijl het een groot deel van het handschrift (pp. 21-68) beslaat. Als het vanaf het begin af aan de bedoeling was geweest dat het necrologium in Hs. 4 opgenomen zou moeten worden, dan had Bor dat ongetwijfeld vermeld. Dit neemt niet weg dat het necrologium wel onderdeel uitmaakt van de vernieuwde memoria-administratie van begin jaren veertig van de vijftiende eeuw. Waarschijnlijk heeft het eerst zelfstandig gefunctioneerd en is het al vrij snel met de overige teksten samengebonden.

Het necrologium bevat in totaal 2018 namen van personen die stierven in de periode 1391-1580. Slechts van twaalf personen wordt het sterfjaar vermeld. Zij waren allen verbonden aan Nieuwlicht en stierven tussen 1512 en 1580. In de kantlijn worden met enige regelmaat (31 keer) pitanties vermeld. Daarnaast worden enkele schenkingen genoemd en twaalf keer wordt opgemerkt dat een bepaald persoon in het klooster lag begraven. Gezien de administratieve aantekeningen is in Necrologium A de vermenging van de liturgische en administratieve functie – zoals Huyghebaert die heeft onderscheiden – waar te nemen. Het bevestigt ook de constatering van Lemaître, die vanaf de dertiende eeuw een verandering in de structuur en inhoud van necrologische geschriften vaststelt. Pragmatisch gebruik van necrologia en kalendaria leidde ertoe dat naast namen ook schenkingen, pitanties etc. werden genoteerd, waardoor necrologia van een liturgische tekst steeds meer veranderden in een administratieve tekst.³¹² Deze functieverhuizing blijkt eveneens uit het feit dat Necrologium A is ingebonden met 23 andere teksten, die weliswaar op de dodengedachtenis betrekking hadden, maar geen liturgische functie hadden. Toch behield Necrologium A zijn liturgische functie, omdat het dienst bleef doen in de kerk.

Veel van de opgenomen memorieregisters en instructieve teksten van Hs. 4 hebben betrekking op de organisatie van de dodengedachtenis en zijn rechtstreeks met Necrologium A in verband te brengen (Figuur 2.1). Ze voorzien de vieringen in Necrologium A van context en geven aan hoe vieringen uitgevoerd moesten worden. Zo is er de hiervoor al aangehaalde aantekening (tekst nr. 5) over de maandelijksse memorieviering voor de belangrijkste weldoeners, die aangeeft voor wie de memorieviering bedoeld was en welke onderdelen de gedachtenisviering had. Het pitantieregister (nr. 4) dat vooraf gaat aan Necrologium A, kan eveneens in het licht van het contextualiseren van de vieringen worden gezien, hoewel het pitantieregister geen concrete liturgische aanwijzingen bevat. Het register bevat een overzicht van de pitanties en uitdelingen die

³⁰⁹ Zie over het gedenken bij de kartuizers en de necrologia van Nieuwlicht Hoofdstuk 3 Gedenken.

³¹⁰ Hugo van Grenoble doneerde de landerijen waar de eerste kartuis gevestigd werd. Naast de 124 feestdagen die volgens Degand en Becker nog dateren uit de tijd van Guigo I, telt Necrologium A nog 22 nieuwe feestdagen die in de loop der tijd aan de kartuizerkalender werden toegevoegd. Zie voor een overzicht van de kartuizerkalender ten tijde van Guigo I, Becker, *Die Responsorien des Kartäuserbreviers*, 42-50.

³¹¹ C. 1411.

³¹² Lemaître, 'Liber Capituli', 637.

de monniken in Nieuwlicht op bepaalde dagen van het jaar mochten ontvangen, met de vermelding van de schenkers van deze pitanties. Het register is een mengvorm tussen een register met pitanties en een register van memoriediensten. Ik deel het register bij de pitantieregisters in, omdat de nadruk in dit overzicht op de uitdelingen ligt en niet op de memorievieringen die eraan vooraf gingen. Het overzicht volgt de liturgische jaarkring. Het begint op de eerste zondag van de advent en loopt, in eerste opzet, door tot 23 september (Sint-Thekla). Dit deel van het register is door Bor opgesteld. Hierna volgen nog drie pitanties die Bor enkele jaren later toevoegde. Deze pitanties waren nog niet in het overzicht opgenomen omdat Bor ze in eerste instantie vergeten was, of omdat de dag van uitdeling onbekend was, aangezien de schenker bij het opstellen van de lijst nog niet was overleden.³¹³ Na de inschrijvingen van Bor volgen nog zeven latere toevoegingen uit de periode 1497-1546. Ondanks de latere toevoegingen is het register van pitanties niet volledig. Een aantal pitanties werd rechtstreeks in de necrologia ingeschreven.³¹⁴

Net als het pitantieregister moeten ook de instructieve teksten uit Hs. 4 gezien worden in het licht van de memoriacontext waarin deze teksten functioneerden. Deze teksten bestaan uit overzichten met de liturgische en organisatorische regelgeving binnen de kartuizerorde. Zo zijn twee overzichten met besluiten (ordonnanties) van het Generaal Kapittel over het dodenofficie en de memorievieringen opgenomen (nrs. 14 en 15). Deze besluiten hebben onder meer betrekking op de invulling van de memorievieringen, uitzonderingsbepalingen en aanwijzingen over wanneer en hoe jaargetijden gevierd moeten worden wanneer ze op speciale feestdagen vallen, ordonnanties met betrekking tot het inschrijven van de jaargetijden in de necrologia en aansporingen voor de kloosterlingen om zo snel mogelijk te beginnen met het uitvoeren van de gebedsdiensten. Tevens bevatten deze teksten enkele beknopte aanwijzingen die betrekking hebben op het begraven van de kloosterlingen.

Ook de twee opgenomen overzichten van religieuze instellingen (en enkele privépersonen) waarmee Nieuwlicht een gebedsbroederschap onderhield (nrs. 6 en 10), bevatten enkele aanwijzingen over de liturgische invulling van de broederschapsband. Het eerste overzicht (nr. 6) is door Bor opgesteld en is ingebonden vlak voor Necrologium A. Het bevat de vermeldingen van de confraterniteiten met andere kartuizerkloosters, zoals het Hollandse Huis te Geertruidenberg en de kartuis te Amsterdam, maar ook met de cisterciënzers van IJsselstein³¹⁵ en de Utrechtse kapittels van Oudmunster, Sint-Pieter en Sint-Jan. In het tweede overzicht, dat zich verderop in Hs. 4 bevindt (nr. 10), komen deze confraterniteiten nogmaals aan bod, waarbij vooral de liturgische invulling van de confraterniteit met het cisterciënzerklooster in IJsselstein uitgebreid wordt beschreven. Dit overzicht is niet door Bor opgesteld, maar door dezelfde hand als die van de auteur van Hs. 27 en het nog te bespreken Hs. 14 (Necrologium B).

In de twee overzichten van confraterniteiten worden overigens niet alle gebedsbroederschappen genoemd die Nieuwlicht gedurende zijn bestaan is aangegaan. Uit andere bronnen is gebleken dat Nieuwlicht in de vijftiende eeuw in totaal met twaalf religieuze instellingen een gebedsbroederschap aanging, waarvan de jongste dateerde uit

³¹³ De inschrijving van de pitantie van Aleid Hesselt is afgezien van de eerste regel later door Bor genoteerd. Aleid overleed in 1442 en bepaalde via haar testament dat de pitantie op haar sterfdag uitgedeeld moest worden (haar testament: Cart. 2, f. 251-253). In de kantlijn van het pitantieregister (tekst nr. 4) merkt Bor nog op dat de pitantie van Aleid ingeschreven had moeten worden op 10 januari. De pitantie van Petronella Zelandrina was Bor waarschijnlijk vergeten in te schrijven, aangezien hij bij deze pitantie opmerkt, dat die al in het oude memorieboek stond ingeschreven (*prout in antiquo libro memoriarum erat descriptum*).

³¹⁴ Zie hoofdstuk 4 Schenken, paragraaf 3.4.5.

³¹⁵ Het cisterciënzerklooster te IJsselstein behoorde tot de colligatie van Sibculo, een nieuw kloosterverband binnen de cisterciënzerorde geïnspireerd op de kartuizerorde en de Windesheimer regulieren.

1496.³¹⁶ De oudst bekende confraterniteit ontstond vlak na de stichting van Nieuwlicht, toen het klooster zich in 1394 verbond met het kapittel van Oudmunster. De beide instellingen maakten elkaar deelgenoot van elkanders goede werken en beloofden memorievieringen voor elkaars overleden ingezetenen te houden. Zowel Nieuwlicht als Oudmunster was gewijd aan Sint-Salvator, wat de keuze om een confraterniteit aan te gaan in het vroege stadium van het bestaan van het klooster verklaart.³¹⁷ De kanunniken onderstreepten de broederschapsband door in de beginfase van Nieuwlicht diverse schenkingen en een jaarlijkse maaltijd aan het klooster te doneren.³¹⁸

Nieuwlicht ging vooral gebedsgemeenschappen aan met Utrechtse of nabij Utrecht gelegen instellingen.³¹⁹ De voorwaarden waarop de confraterniteiten werden aangegaan verschilden onderling. Ze varieerden van een mis en een vigilie voor de Utrechtse kanunniken of een viertal requiemmissen voor de overleden kloosterlingen van het cisterciënzerklooster Marienberg in IJsselstein³²⁰ tot een uitgebreide memorieviering met een jaargetijde (*monachus*) voor overleden kloosterlingen van de Sint-Laurensabdij in Oostbroek.³²¹ Opmerkelijk genoeg is geen enkele kloosterling van Oostbroek in de necrologia van Nieuwlicht aan te treffen, terwijl de te gedenken persoon die een jaargetijdeviering had wel in het necrologium diende te worden ingeschreven. Deze lacune zou erop kunnen duiden dat er in Nieuwlicht meer necrologia in gebruik waren.

Uit de zestiende eeuw zijn van Nieuwlicht geen nieuwe confraterniteiten bekend. Enerzijds bestaat de kans dat Nieuwlicht in de zestiende eeuw geen toestemming meer kreeg van het Generaal Kapittel om een confraterniteit aan te gaan, aangezien het Generaal Kapittel hiermee moest instemmen.³²² Anderzijds moeten de gebedsbroederschappen die Nieuwlicht in de vijftiende eeuw aanging de monniken flink wat werk hebben gekost. Dat blijkt ook uit een aantekening uit het hierna te behandelen Necrologium B, waar op 16 augustus melding wordt gemaakt van negen monniken (inclusief de prior) en zes donaten van het klooster Marienberg uit IJsselstein die omstreeks die dag in 1457 aan de pest overleden. De schrijver verzucht daar dat Nieuwlicht zeer belast is door de broederschap die het met hen (IJsselstein) is aangegaan: *'Et fuimus tunc satis gravati racione fraternitatis quam cum eiusdem habemus'*.³²³

Tot de groep instructieve teksten behoren ten slotte ook nog twee korte teksten over de algemene liturgie van de getijden uit de periode 1422-1431 (nr. 8) en een

³¹⁶ Zie Bijlage 6 voor een overzicht van de confraterniteiten tussen Nieuwlicht en ander religieuze instellingen.

³¹⁷ In de akte die ter gelegenheid van de broederschap werd opgesteld verwijzen de kanunniken van Oudmunster ook expliciet naar het feit dat beide instellingen gewijd waren aan Sint-Salvator: *'ad ecclesiam nostrum presertim ex eo quod eandem domum vestram vocabulo sancti Salvatoris insigniri fecistis'*, HUA, Oudmunster, inv. 410 en inv. 395, f. 245. De akte is getekend op 4 januari 1394. De broederschapsakte van de kartuizers is gedateerd op 6 januari.

³¹⁸ Het kapittel schonk Nieuwlicht onder meer ornamenten, verschillende relieken en reliekhouders, en een gebrandschilderd glas. Deze schenkingen zijn ongedateerd en staan vermeld in Hs. 27, f. 5r; zie ook Van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk*, 556, aldaar noot 104 (659-660). De jaarlijkse maaltijd is niet in het kloosterarchief van Nieuwlicht terug te vinden en blijkt alleen uit de door Van den Hoven van Genderen geciteerde kapittelbronnen.

³¹⁹ Uitzondering is de confraterniteit met de Duitse cisterciënzerabdij Kamp in 1489.

³²⁰ De confraterniteit met het IJsselsteinse Onze-Lieve-Vrouwenbergklooster werd in 1451 aangegaan. Het was de bedoeling dat de monniken uit de beide instellingen voor iedere overleden kloosterling vier requiemmissen zouden opdragen. Deze konden vervangen worden door een psalmenrecitatie, de zeven boetpsalmen en de litanie van Allerheiligen. De conversen moesten tweehonderd Onzeveraders en Weesgroeitjes bidden en de donaten vijftig. De confraterniteitsband werd in 1542 vernieuwd, waarbij de voorwaarden wat werden bijgesteld, confraterniteitsbrief in HUA, Nieuwlicht, inv. 26. De voorwaarden van de confraterniteit staan ook genoteerd in Hs. 4, 73; zie ook Heesters, 'O.L. Vrouwenberg te IJsselstein', 44.

³²¹ Zie voor de verschillende memorievieringen die de kartuizerorde kende Hoofdstuk 3 Gedenken.

³²² Cygler, *Das Generalkapitel*, 233.

³²³ Necrologium B, 28.

reglement voor het luiden van de klok (nr. 9), hoewel het reglement geen betrekking heeft op het luiden ten tijde van een begrafenis en de tekst over de liturgie volgens Gumbert toegesneden is op regelgeving onder een interdict (lees: het Utrechts Schisma).³²⁴ Wat al deze teksten gemeen hebben is het instructieve karakter in relatie tot het uitvoeren van de eredienst in het algemeen en de dodengedachtenis in het bijzonder. Ondanks de complexe samenstelling van Hs. 4 en het op het eerste oog fragmentarische karakter van de afzonderlijke teksten vormden ze samen een geheel.

De afschriften en edities van Hs. 4

Afgezien van de al besproken negentiende-eeuwse editie van Hs. 4 door Van Hasselt is het handschrift of zijn afschriften ervan in het verleden gekopieerd door andere personen. Zo maakte Arnoldus Buchelius (1565-1641) in de zeventiende eeuw reeds een afschrift van delen van Hs. 4.³²⁵ Hij heeft hierbij niet consequent alle tekst afgeschreven, maar dikwijls alleen genoteerd wat hij belangrijk achtte. Meestal waren dat overzichten van namen, waarbij hij selectief te werk is gegaan: van Necrologium A heeft hij rond de vijfhonderd namen gekopieerd, terwijl het origineel meer dan tweeduizend namen telt. Opvallend is dat de volgorde die Buchelius hanteert iets afwijkt van de teksten zoals ze nu in Hs. 4 zijn aan te treffen (Tabel 2.3.).

Tabel 2.3. Vergelijking tussen het afschrift Buchelius en Hs. 4

Buchelius	Hs. 4 (nr.)	Bijzonderheden
Stichtingskroniek	1	Verkorte versie
Lijst van priors	2	Alle namen
Grafrechtregister	3	Onvolledig
Pitantieregister	4	Onvolledig
Begraafregister Kloosterlingen	16, 17, 18	Onvolledig
Begraafregister Niet-kartuizers	21	Beperkt aantal namen, zonder graflocatie
Necrologium A	7	Onvolledig, zonder data (circa 500 namen)
Schenkingsregister	22	Onvolledig
Begraafregister van elders begraven kloosterlingen	19	Onvolledig
Begraafregister Niet-kartuizers	21	Onvolledig, alleen begravenen met een grafzerk of memorievoorstelling

De Leidse jurist Anthonius Matthaëus (1635-1710) heeft in zijn *Fundationes et fata ecclesiarum* ook een necrologium van Nieuwlicht opgenomen.³²⁶ De kans bestaat dat hij gebruik heeft gemaakt van een verloren gegaan handschrift, maar hij kan ook gebruik hebben gemaakt van Hs. 4. Als hij inderdaad Hs. 4 heeft gebruikt, dan is het des te opmerkelijker dat hij alleen het necrologium heeft opgenomen en geen enkele andere tekst uit het handschrift. Bovendien heeft hij dan een zeer beknopte selectie gemaakt van de namen uit het necrologium: zijn editie telt iets meer dan honderd namen, terwijl Necrologium A, zoals gezegd, er ruim tweeduizend bevat. Als Matthaëus inderdaad een ander handschrift heeft gebruikt, dan is dat handschrift in de zestiende eeuw aangelegd en moet een afschrift zijn geweest van Necrologium A. Matthaëus hanteert dezelfde dagaanduiding als in Necrologium A, en in zijn editie komt regelmatig aanvullende informatie voor bij personen die letterlijk hetzelfde is als in Necrologium A, zoals de aantekening bij de Utrechtse kartuizer Hessel Janszn., die 57 jaar lid van de orde is geweest, of de schenkingen van de kartuizerconvers Jacob Pauw, die in 1545 overleed. Ook een van de weinige jaartallen, die in Necrologium A is aan te treffen, bij de

³²⁴ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser* 36-37.

³²⁵ HUA, Collectie Buchel-Booth, 9, 83r-88r.

³²⁶ Matthaëus, *Fundationes*, 419-429.

inschrijving van de Utrechtse prior Jan Ijsbrand van Haarlem, duikt in Matthaeus' editie op.³²⁷

Met het afschrift van Buchelius en de editie van Matthaeus is nog iets anders aan de hand. In beide teksten komt namelijk één naam voor die niet in *Necrologium A* is aan te treffen. Voor 19 november geeft Matthaeus het overlijden van Frank van Borselen (ca. 1395-1470), de laatste echtgenoot van Jacoba van Beieren en de stichter van het Delftse kartuizerklooster Sint-Bartholomeusdal.³²⁸ Buchelius vermeldt hem eveneens in de maand november.³²⁹ In *Necrologium A* komt Frank van Borselen niet voor. Ook komen er in *Necrologium A* op of omstreeks 19 november geen onleesbare of later weggekraste namen voor die geïdentificeerd zouden kunnen worden met Van Borselen. Waarom Buchelius en Matthaeus Frank van Borselen hebben opgenomen, is onduidelijk. Hoewel Van Borselen een invloedrijke, adellijke persoon was, is het onwaarschijnlijk dat zowel Buchelius als Matthaeus hem uit eigen beweging heeft opgenomen, want waarom zouden ze hem wel hebben opgenomen en andere belangrijke edellieden niet? Misschien lag er een los briefje in het handschrift met zijn naam, dat later verloren is gegaan.³³⁰ Opmerkelijk is in ieder geval dat de verwijzing van Van Borselen als stichter van de Delftse kartuis – waarvan Matthaeus melding maakt – ook voorkomt in het overzicht van overleden kartuizers en weldoeners van kartuizerkloosters (obiitlijst) die het Generaal Kapittel van de kartuizerorde in 1472 opstelde.³³¹ Andere personen uit die specifieke obiitlijst komen wel voor in *Necrologium A*. Baseerden Buchelius en Matthaeus zich mogelijk toch op een ander handschrift? In het geval van Matthaeus is dat, zoals we al zagen, niet helemaal uit te sluiten, maar voor Buchelius is dat niet erg waarschijnlijk. Als hij een ander handschrift gebruikte, dan heeft dat handschrift bijna dezelfde opbouw gehad als Hs. 4, getuige de onderdelen die Buchelius in zijn afschrift heeft opgenomen. Tevens moet die versie dan bijna een letterlijke kopie van Hs. 4 zijn geweest, die tegelijkertijd met Hs. 4 moet zijn geschreven en bijgehouden, gezien het grote aantal verschillende handen dat voorkomt in Hs. 4. Het is niet waarschijnlijk dat een zestiende-eeuwse kopiïst zich opeens de sterfdatum van Van Borselen herinnerde. Hoe het precies heeft gezeten, kan vooralsnog niet worden verklaard.

In *Historie ofte beschrijving van 't Utrechtsche Bisdom* (1715/1719) van Van Heussen en Van Rijn wordt het kartuizerklooster Nieuwlicht ook behandeld.³³² Hierin komt een lijst voor met belangrijke weldoeners die zou zijn overgenomen uit het 'dood- of jaargetyboek' van Nieuwlicht. De achttien weldoeners uit de lijst komen in dezelfde volgorde voor als in de editie van Matthaeus, steeds met de toevoeging 'groot weldoener van dit klooster' ('magnus benefactor hujus domus' of 'magna benefactrix hujus domus'). Ook de negen priors die staan opgesomd in *Historie ofte beschrijving* komen als zodanig (dus met de toevoeging, 'prior hujus domus') voor in de editie van Matthaeus. Aangenomen kan

³²⁷ Vergl. *Necrologium A*, 25 (Hessel Janszn.); *Necrologium A*, 68 (Jacob Pauw en Jan Ijsbrand van Haarlem) en Matthaeus, *Fundationes*, 420 en 424.

³²⁸ 'Obiit Franco de Borsalia, comes de Oostervant, fundator novae plantationis in Hollandia prope Delft', Matthaeus, *Fundationes*, 424.

³²⁹ Buchelius geeft in zijn afschrift geen data. HUA, Buchel-Booth, 9, 87r.

³³⁰ Losse briefjes met betrekking tot de memoria-administratie komen vaker voor. In de enige overgeleverde rekeningen van Nieuwlicht uit 1466-1470 is een briefje ingebonden waarop een schenking staat genoteerd. Het gaat mogelijk om een citaat uit een testament: 'Item die Carbusen buten Utrecht xx Rijnsch gulden voir een memorie voir my ende voir Elizabeth Claes Symon Tegnagelsdochter eertyts mijn echte huisvrouw was', HUA, Nieuwlicht, inv. 265, na folio 29.

³³¹ Zie over de obiitlijsten in de *cartae* van de kartuizerorde Hoofdstuk 3 Gedenken en Bijlage 4. In de obiitlijst van de *carta* van 1472 staat 'Dominus Franco de Borsalia, comes de Oostervant, fundator noue plantationis prope Delft in Holandia' (AC 100:6). In de obiitlijst van de *carta* van 1471 (AC 100:6) werd het overlijden van Frank van Borselen reeds vermeld, maar ontbrak nog wat informatie, vandaar dat hij een jaar later opnieuw genoemd werd.

³³² Van Heussen en Van Rijn, *Historie ofte beschrijving van 't Utrechtsche bisdom*, dl. 1, 645-652.

dus worden dat voor *Historie ofte beschrijving* niet handschrift Hs. 4 is gebruikt, maar de editie van Matthaeus.

2.3.4 Hs. 14: Necrologium B

Hs. 14 bevat een register van memoriediensten in de vorm van een kalender met te gedenken personen, dat ik verder aan zal duiden als Necrologium B (afb. 10).³³³ Het is een klein boekje met 46 pagina's van perkament en papier in octavoformaat (ca. 15 cm x 22 cm) met een kartonnen omslag.³³⁴ Gumbert meent dat Hs. 14 is aangelegd door dezelfde persoon die ook Hs. 27 heeft aangelegd. Hs. 14 was eertijds in het bezit van mr. J.A. Grothe.³³⁵ Diens archief is later overgegaan naar (de voorloper van) Het Utrechts Archief, waar het zich nu nog bevindt. Zoals hiervoor al is opgemerkt, is Necrologium B voor de negentiende-eeuwse editie door Van Hasselt geïntegreerd met Necrologium A, waardoor de oorspronkelijke structuur en opbouw van beide registers in de editie zijn vertroebeld.³³⁶

De eerste twee weken van januari van Necrologium B zijn al voordat Van Hasselt het manuscript publiceerde, verloren gegaan. Het handschrift begint daarom op 15 januari. De rest van het jaar is compleet. Een aantal pagina's verkeert in zeer slechte staat door schimmel en waterschade, zodat niet alles meer (goed) leesbaar is, waaronder de gegevens voor 30 en 31 maart en de week van 16 tot en met 23 september. Dankzij de negentiende-eeuwse editie van Van Hasselt zijn de gegevens van de pagina's die tegenwoordig niet of slecht leesbaar zijn, voor een groot deel wel bekend.

Iedere maand begint op een nieuwe pagina en iedere pagina bevat steeds zeven of acht dagen, afhankelijk van het aantal dagen dat de maand heeft. Het handschrift, dat ook dienst heeft gedaan als martyrologium, bestaat uit twee kolommen. Eén kolom bevat een heiligenkalender. In de parallel daaraan genoteerde kalender met dagletters en de door de kartuizerorde gevierde feestdagen zijn de namen van de te gedenken personen opgenomen. Deze kalender met de te gedenken personen behoorde tot de oorspronkelijke opzet, aangezien de heiligenkalender steeds wisselend links of rechts in de marge is opgenomen. In de marge van de pagina staan soms liturgische aanwijzingen en opmerkingen over te houden pitanties. Bij de personen voor wie een memorieviering moest worden gehouden, staat geregeld aanvullende informatie genoteerd over familieverbanden, begravingen, maar ook over schenkingen. Daarnaast bevat Necrologium B tien kroniekachtige aantekeningen uit de jaren dertig en veertig van de vijftiende eeuw, die vooral betrekking hebben op altaarwijdingen en natuurgeweld. Vanwege deze aantekeningen mag aangenomen worden dat Necrologium B in de jaren dertig of begin jaren veertig van de vijftiende eeuw is aangelegd.

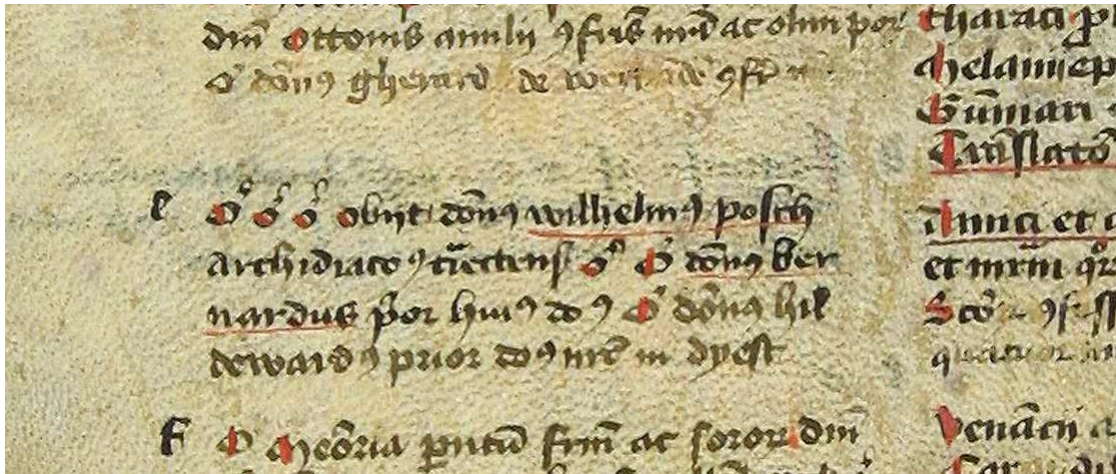
Het handschrift is bijgehouden tot 1465 en bevat ruim 300 namen van te gedenken personen die overleden in de periode 1391-1465. De meeste namen komen ook voor in Necrologium A. Slechts 84 namen zijn alleen in Necrologium B aan te treffen. Op het totaal van 2102 namen in beide necrologia is dat nog geen 4%. Bij het aanleggen van dit handschrift is waarschijnlijk gebruik gemaakt van het origineel van Necrologium A. Hiervoor zijn twee aanwijzingen. Ten eerste is, net als in Necrologium A, ook de feestdag van Hugo van Grenoble (1 april) opgenomen, die al vanaf 1411 niet meer tot de kartuizeritus behoorde. Maar belangrijker nog is het gegeven dat er in Necrologium B dagen voorkomen waar diverse 'obiits' achter elkaar staan zonder namen, gevolgd door een obiit met naam (afb. 11).

³³³ HUA Nieuwlicht, 14. Zie voor de codicologie Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 15; zie ook MeMO text carrier ID 435.

³³⁴ Net als Hs. 4 gepagineerd door Van Hasselt.

³³⁵ Zie over Grothe onder meer Pietersma, 'Jacob Anne Grothe'.

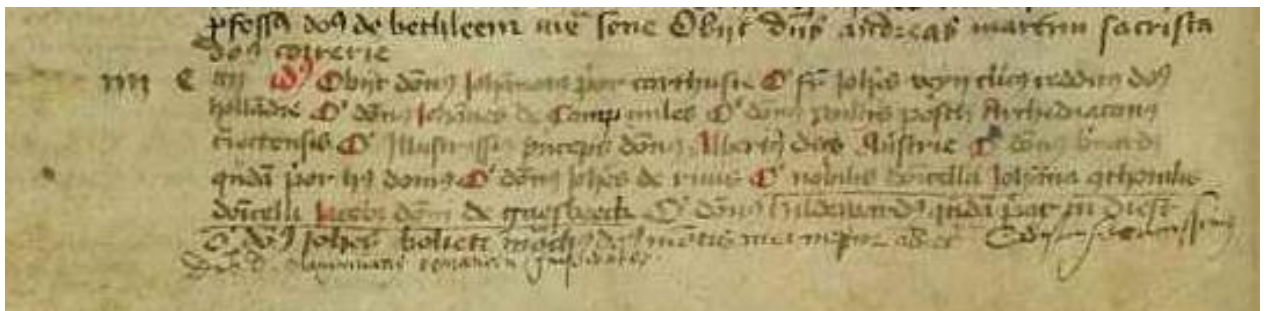
³³⁶ Van Hasselt, 'Het necrologium van het karthuizerklooster Nieuwlicht', 222-353.



Afbeelding 11.

Necrologium B, 12 oktober (Hs. 14, 36). Drie verkorte obiits (O.), gevolgd door de inschrijving van Willem Posch.

Wanneer vervolgens op dezelfde dag in Necrologium A wordt gekeken (afb. 12), blijkt er sprake te zijn van een direct verband. Het ‘obiit’ met naam uit Necrologium B staat op dezelfde plaats tussen andere ‘obiits’ als in Necrologium A. Zo geeft 12 oktober in Necrologium B bijvoorbeeld drie keer ‘obiit’ zonder verdere naamsvermeldingen.³³⁷ Na het vierde obiit staat *dominus Wilhelmus Posch archidiaconus Traiectensis*. In Necrologium A is Willem Posch ook de vierde persoon die op 12 oktober staat vermeld.³³⁸



Afbeelding 12.

Necrologium A, 12 oktober (Hs. 4, 58). Vier obiits: Johannes, prior carthusie; Johannes Veyn; Johannes de Camp en Willem Posch.

Een soortgelijk voorbeeld, dat tevens een indicatie geeft over het moment van aanleg van Necrologium B, zijn de obiits van 4 mei. Necrologium B geeft twee obiits gevolgd door het obiit van Alienora van Zuilen, die in 1404 stierf, met enkele van haar schenkingen.³³⁹ Daarna volgen nog vijf afgekorte obiits (‘o’), die in een keer zijn genoteerd zonder dat de namen van de te gedenken personen zijn ingevuld. Verder zijn er die dag geen inschrijvingen meer. In Necrologium A staat Alienora op die dag ook als derde obiit genoteerd. Na haar inschrijving volgen vijf obiits in dezelfde hand. De laatste van de vijf inschrijvingen is van Gerard Sculteti, prior van Diest, die in 1421 stierf. Na Gerard volgt in Necrologium A het obiit van Matheus de Risoma. Uit de obiitlijsten van het Generaal

³³⁷ Necrologium B, 36.

³³⁸ Necrologium A, 58.

³³⁹ Necrologium B, 15: *Obijt domina Alienora de Zulen, baronissa, qui dedit unam preciosam monstranciam et eciam casulam ac mappas altarum.*

Kapittel blijkt dat Matheus in 1446 overleed.³⁴⁰ Op basis van de sterfjaren van Gerard en Matheus en het wel of niet voorkomen van hun obiit (in verkorte vorm) in Necrologium B, mag geconcludeerd worden dat Necrologium B in ieder geval na 1421 en voor 1446 is aangelegd. Dit sluit aan bij de eerdere constatering dat de kroniekachtige aantekeningen in Necrologium B uit de jaren dertig en veertig van de vijftiende eeuw dateren en dus een datering van necrologium B rond die tijd plausibel maken.

Het is niet helemaal duidelijk hoe Necrologium B heeft gefunctioneerd in Nieuwlicht. Gumbert heeft geopperd dat Necrologium B een privé-necrologium was dat in de kloostercel werd gebruikt. Dit is niet onwaarschijnlijk voor een semi-kluizenaars-omgeving als een kartuizerklooster. De kartuizermonniken werden immers geacht om ook in hun kloostercel voor het zielenheil van anderen te bidden. De gebedsdruk kon zo worden verdeeld over de monniken. De afmetingen en het gebruikte materiaal wijzen ook in de richting van een privé-necrologium. Er is gebruik gemaakt van zowel papier als perkament. Mogelijk betrof het restmateriaal van de boekproductie. Indien het een officieel necrologium was geweest, was ongetwijfeld gekozen voor een perkamenten tekstdrager in octavoformaat, zoals Hs. 4. Daar komt nog bij dat Necrologium B volgens Gumbert door dezelfde persoon is aangelegd als het hiervoor reeds behandelde Hs. 27 (zie paragraaf 2.3.1). Dat handschrift heeft dezelfde afmetingen als Necrologium B en is van papier. Het schenkingsregister van Hs. 27 kan gebruikt zijn in combinatie met Necrologium B. Meer dan de helft van de genoemde weldoeners uit dat schenkingsregister komt voor in Necrologium B. Als Necrologium B inderdaad een privé-necrologium is geweest, dan kan Hs. 27 gefunctioneerd hebben als naslagwerk om te kijken wat bepaalde personen – voor wie gebeden diende te worden – aan Nieuwlicht hadden geschonken.³⁴¹

Als er inderdaad sprake is van een privé-necrologium, roept dat wel een aantal vragen op, zoals: was het hebben van een privé-necrologium gebruikelijk onder kartuizermonniken? Of is dit necrologium het privé-initiatief van een monnik? Zou een privé-necrologium de verklaring zijn waarom het necrologium na 1465 niet langer werd bijgehouden? Uit andere Nederlandse kartuizerarchieven zijn tot op heden geen necrologia bekend die dienst hebben gedaan als privé-necrologium. Wel zijn er van de kartuis van Herne (in het huidige België) ook twee necrologia overgeleverd uit de late Middeleeuwen. Het jongste necrologium is opgesteld in de vijftiende eeuw en is een gedeeltelijke kopie van het veertiende-eeuwse necrologium. Het is onbekend of het jongere necrologium een privé-necrologium betreft.³⁴² Indien het gebruikelijk was onder kartuizermonniken om een privé-necrologium te hebben, dan is het wel opmerkelijk dat er nauwelijks privé-necrologia zijn overgeleverd en ook geen fragmenten. Een nader onderzoek naar het vóórkomen en gebruik van privé-necrologia binnen de kartuizerorde kan hier meer duidelijkheid over verschaffen.

Wat het auteurschap van Necrologium B betreft suggereert Gumbert met enig voorbehoud dat het aan de kartuizermonnik Hector van Moerdrecht heeft toebehoord.³⁴³ Wat Gumberts auteurshypothese danig afzwakt, is het gegeven dat in Necrologium B Hectors vader op 25 januari staat ingeschreven met de vermelding dat hij de vader was van ‘onze broeder Hector’.³⁴⁴ Op 21 september bij de vermelding van Hectors oom,

³⁴⁰ C. 1447, (AC 100:4). Zie over de besluiten van het Generaal Kapittel (*cartae*) Bijlage 4 en hoofdstuk 3 Gedenken.

³⁴¹ In Necrologium A komt circa driekwart van de personen voor die in Hs. 27 vermeld worden. Toch lijkt me, gezien het formaat en de hand, Hs. 27 eerder te horen bij Necrologium B dan Necrologium A.

³⁴² Zie Kors, ‘De middeleeuwse *anniversaria* uit Herne’. Kors gaat verder niet in op de mogelijkheid of een van de twee necrologia een privé-necrologium betreft.

³⁴³ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 15 aldaar noot 43.

³⁴⁴ ‘*Obiit Henricus, pater fratris nostri Hectoris. Memoria parentum, fratrum ac sororum eiusdem*’, Necrologium B, 2.

Hendrik van Moerdrecht, staat een soortgelijke formulering.³⁴⁵ Zou de schrijver deze afstandelijke formulering hebben gebruikt als de te gedenken persoon een naast familielid was? Waarschijnlijk niet, vooral omdat er vier andere, meer persoonlijke aantekeningen in het handschrift zijn aan te treffen. Op 21 januari, 20 mei, 29 mei en 26 augustus wordt bij vier personen iets gezegd over een familieband met de schrijver, door de toevoegingen ‘mijn tante’, ‘mijn oom’, ‘de vrouw van mijn broer’ en ‘mijn neef’.³⁴⁶ Helaas worden van deze personen alleen de voornamen genoemd, zodat het niet mogelijk is om deze personen te koppelen aan een van de monniken uit het klooster. De manier waarop deze personen zijn genoteerd wijst overigens wel in de richting van een privé-necrologium. Doorslaggevend argument om Hector als auteur uit te sluiten, is dat Hectors overlijden op 25 mei ook is ingeschreven.³⁴⁷ Wie de opsteller van Necrologium B is geweest, blijft vooralsnog onduidelijk.³⁴⁸ De eerstvolgende monnik van Nieuwlicht die na Hector overleed was Jacob van Zierikzee. Hij overleed een maand later, maar ook zijn overlijden staat ingeschreven. Bovendien zijn van Jacob geen handschriften bekend om de hand te vergelijken.³⁴⁹ Onbeantwoord blijven eveneens de vragen waarom Necrologium B na 1465 niet langer werd bijgehouden en of dat ook betekende dat de personen die alleen in Necrologium B staan genoteerd nadien nog werden herdacht.

Een andere mogelijkheid die het functioneren van Necrologium B zou kunnen verklaren, is dat het werd aangelegd om dienst te doen in de kapel die in 1438 werd gebouwd. Dit zou onder meer kunnen verklaren waarom het merendeel van de vermelde personen uit de regio Utrecht afkomstig was. Familieleden konden in de kapel de jaargetijdenvieringen bijwonen. Onduidelijk blijft dan nog steeds waarom Necrologium B na 1465 niet meer is bijgehouden. Wordt het nadien nog wel gebruikt, of belandde het in het archief? Als het laatste het geval was, dan betekende dat voor in ieder geval 84 personen dat ze vanaf die tijd niet meer jaarlijks herdacht werden – tenzij er nog andere necrologia bestonden waarin zij ook stonden vermeld.

2.4 Methodologie: necrologische bronnen en XML

Uit de beschrijving van de verschillende soorten necrologische brontypen en de beschrijvingen van de overgeleverde memorieregisters van Nieuwlicht moge duidelijk zijn geworden dat necrologische bronnen veel verschijningsvormen en complexe structuren kunnen hebben. Daarom heb ik – om de bruikbaarheid en betrouwbaarheid van memorieregisters voor het onderzoek naar de dodengedachtenis in kaart te kunnen brengen – ervan afgezien om dé standaardbenadering onder geesteswetenschappers te

³⁴⁵ ‘*Henricus de Moerdrecht, frater domnus Ottonis dudum et avunculus confratris nostri Hectoris*’, Necrologium B, 33. Hendrik overleed in 1450.

³⁴⁶ 21 januari: *Elizabeth, matertera mea* (Necrologium B 2); 20 mei *Henricus, avunculus meus* (Necrologium B, 17), 29 mei *Elizabeth, uxor fratris mei* (Necrologium B 18) en 26 augustus, *Gijsbertus Johannis, nepos meus* (Necrologium B, 30). Op basis van deze toevoegingen gaat Gumbert er waarschijnlijk vanuit dat het een privé-necrologium betreft, hoewel hij dat nergens uitlegt.

³⁴⁷ Ook staat het sterfjaar (14)65 vermeld, Necrologium B, 18.

³⁴⁸ Hendrik Bor, de opsteller van Hs. 4, was het in ieder geval niet. Het overlijden van zijn moeder wordt vermeld op 24 augustus, waar een zelfde neutrale aanduiding wordt gebruikt als bij de vader en oom van Hector van Moerdrecht: ‘*Obiit Elizabeth, mater domni Henrici Bor, confratris nostri*’, Necrologium B, 29.

³⁴⁹ Afgaande op de hand in Necrologium B komt ook Hendrik Simonszn. Fabri van Delft in aanmerking als auteur. Het handschrift van Otto van Moerdrecht en Hendrik Simonszn. vertoont sterke overeenkomsten. Hendrik Simonszn. trad in de jaren dertig van de vijftiende eeuw in Nieuwlicht in en van zijn hand zijn in ieder geval twee handschriften bekend die door hem werden gekopieerd (UBU, Hs. 96 en een deel van Hs. 102). Hs. 102 maakte hij zelfs samen met Hector van Moerdrecht en Hendrik Bor. Verder bestaat de mogelijkheid dat Necrologium B door beide mannen is gemaakt (en gebruikt?). Een uitgebreid codicologisch onderzoek naar Necrologium B in relatie tot Hs. 102 zou meer duidelijkheid kunnen scheppen.

gebruiken, namelijk het maken van een ACCESS-database.³⁵⁰ Van invloed op dit besluit was ook dat ik me bij aanvang van het onderzoek mede tot doel had gesteld te onderzoeken hoe andere, vernieuwende IT-methodes konden bijdragen aan het historisch onderzoek. De meeste onderzoeken in de humaniora maakten namelijk, zoals hiervoor al is gezegd, nauwelijks gebruik van vernieuwende IT-methoden.

Een van de redenen om niet te kiezen voor een (ACCESS-)database had te maken met de complexiteit en veelvormigheid van de bronnen. Door de memorie-registers als het ware 'op te knippen' tot kleine informatiesnippers en in een database onder te brengen, verdwijnt de mogelijkheid om de data in hun context te bekijken. Juist de intrinsieke samenhang van gegevens onderling moet geregeld worden betrokken in de analyse van de bronnen. Zo kan het bij het analyseren van necrologia nuttig zijn te weten wie er voor of na een persoon is ingeschreven, aangezien hierdoor soms het sterfjaar van een persoon (bij benadering) kan worden bepaald. Wanneer het verzamelhandschriften betreft, komt daar nog een extra dimensie bij. De verschillende afzonderlijke memorie-registers zijn alleen goed te analyseren wanneer ze in de context geplaatst worden van het gehele handschrift. De samenstelling van verzamelhandschriften kan iets vertellen over de functie en het oorspronkelijke gebruik van het handschrift en de afzonderlijke teksten, zoals de bespreking hiervoor van Hs. 4 duidelijk liet zien. Een methode die de bronnen intact laat is door ze te coderen in XML (Extensible Markup Language). Hier is dan ook voor gekozen.

2.4.1 XML

XML is een tekstmarkeertaal (ook wel 'opmaaktaal' of 'mark-up' genoemd) waarmee gegevens en teksten gestructureerd kunnen worden door middel van een syntaxis van elementen en attributen.³⁵¹ Via de elementen (tags) kunnen tekstdelen benoemd en beschreven worden en kunnen metadata aan de tekst worden toegevoegd. Via de attributen kunnen specifieke eigenschappen van elementen beschreven worden. XML heeft drie belangrijke voordelen. Ten eerste is er de platformafhankelijkheid. Omdat XML-codes worden toegevoegd aan de platte tekst is een XML-document zowel door computers als door mensen te lezen. Door de snelle technologische ontwikkelingen lopen bestanden van klassieke databases het gevaar op den duur onleesbaar te worden omdat de gebruikte software verouderd is – of niet meer ondersteund wordt. In XML gecodeerde teksten hebben dat probleem niet. Het tweede voordeel is het flexibele karakter van XML. Onderzoekers kunnen zelf elementen bedenken en toevoegen, zolang deze maar voldoen aan de grammatica (DTD; Document Type Definition) van het XML-document. Wijzingen in de structuur die worden aangebracht zijn dikwijls relatief eenvoudig aan te passen in het XML-document, terwijl wijzigingen in de structuur in ACCESS vaak aanzienlijk lastiger zijn door te voeren. Ten derde is het reeds genoemde behoud van de originele tekst een belangrijk voordeel, waarbij de structuur van een tekst door middel van elementen in de tekst wordt aangegeven.

Het aanbrengen van structuur is dus het basiskarakter van XML-toepassingen. Daarom wordt XML veelvuldig gebruikt in de editiewetenschappen.³⁵² Het Text Encoding Initiative (TEI), dé standaard voor het maken van edities, maakt dan ook gebruik van XML.³⁵³ TEI biedt de mogelijkheid om een tekst op tekstniveau te

³⁵⁰ Tegenwoordig wordt veel gewerkt met FileMaker Pro. Toen ik aan mijn onderzoek begon werd hier door geesteswetenschappers nog niet mee gewerkt.

³⁵¹ XML is net als HTML (bedoeld voor de presentatie van gegevens) ontstaan uit SGML. Zowel XML als HTML en varianten daarvan worden veelvuldig gebruikt op internet.

³⁵² Enkele voorbeelden van online edities waar XML is gebruikt, zijn: het Emblem Project Utrecht <http://emblems.let.uu.nl/emblems/html> en het Canterbury Tales Project <http://www.cta.dmu.ac.uk/projects/ctp/index.html>.

³⁵³ Zie <http://www.tei-c.org/index.xml>.

structureren, dus door bepaalde tekstgedeeltes te markeren, zoals persoonsnamen, dialoog etc., maar het biedt ook de mogelijkheid om metadata aan de tekst toe te voegen. Sinds een paar jaar is TEI uitgebreid met een Manuscript Description Module, waardoor beschrijvende informatie over handschriften kan worden opgenomen.³⁵⁴

Voor mijn eigen onderzoek heb ik gekeken in hoeverre de standaard tagset van TEI gebruikt kon worden en in hoeverre er aanvullingen moesten worden gemaakt op de bestaande TEI-elementen. Het bleek dat de TEI-element-set veelal fysieke aspecten beschrijft en onderdelen benoemt, en minder inhoudelijk of interpretatief van aard is. Voor mijn eigen onderzoek bleek dit niet toereikend, omdat inhoudelijke aspecten en onderlinge verbanden niet konden worden benoemd met de bestaande TEI-tags. Daarom heb ik een aantal tags toegevoegd om specifieke informatie in de teksten te kunnen beschrijven.³⁵⁵

Ter verduidelijking van de gebruikte methode volgt hier een kort voorbeeld. Het gaat om een inschrijving uit het schenkingsregister van Hs. 27. Hierin wordt de schenking beschreven van Hendrik Walvisch en zijn vrouw Sophia. Ze schonken Nieuwlicht in 1393 vier morgen land in Schonauwen, dat een jaarlijkse rente van acht gulden opleverde:³⁵⁶

Item Hendricus Walvisch et Sophia eius uxor, cives Traiectenses. Iste dederunt nobis in vita sua quartuor iugera terrarum jacencia in Sconouwen et valentia pro nunc circiter octo francos annuatem.

Deze post is opgebouwd uit verschillende soorten informatie, zoals de namen van de weldoeners, de schenking, de relatie tussen de weldoeners onderling en hun achtergrond. De informatie is onder te brengen in verschillende elementen. Soms kan een element opgebouwd zijn uit subelementen, zoals een persoonsgroep die bestaat uit meer personen. Verder kunnen er door middel van attributen kenmerken aan de elementen worden toegevoegd, zoals een ID-nummer ("id") van personen, persoonsgroepen of geschenken, of het geslacht van een persoon ("sex"). Het attribuut "idref" verwijst naar een elders reeds gecodeerde persoons- of groeps-ID. Ook is het mogelijk om via de attributen "SRC" (= source) en "TRG" (= target) relaties tussen de personen onderling te leggen. De schenking van Hendrik en Sophia is als volgt gecodeerd:

```
<p id="nl27011">Item
  <persongroup id="pg0282">
    <person idref="p2650" sex="m" status="citizen">
      <persName>
        <foreName>Henricus</foreName>
        <surname>Walvisch</surname>
      </persName>
    </person> et
    <person idref="p0014" sex="f" status="citizen">
      <foreName>Sophia</foreName>
      <surname/>
```

³⁵⁴ Het onderdeel Manuscript Description van TEI was gebaseerd op het werk van het Europese MASTER (Manuscript Access through Standards for Electronic Records) project. Dit project liep tussen 1999-2001, <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/MS.html>.

³⁵⁵ Om een idee te geven van het soort tags dat ik heb gebruikt (en toegevoegd) geef ik in Bijlage 2 een overzicht van de belangrijkste elementen en attributen (met beknopte omschrijvingen) die ik in mijn onderzoek heb gebruikt.

³⁵⁶ Hs. 27, f. 2r. De schenkingsakte is opgenomen in Cart. 1, f. 20r-v.

```

        </person>
    </persongroup>
    <relation SRC="p0014" TRG="p2650" type="marriage">eius uxor</relation>,
    <background idref="pg0282">cives <from idref="pg0282">Traiectenses</from>
    </background>. Isti dederunt nobis
    <gift id="g0000756" idref="pg0282" type="realestate" date="inlife">in vita sua
    quatuor jugera terrarum jacencia in Sconouwen et valentia pro nunc circiter octo
    francos annuatem</gift>.
</p>

```

Het spreekt voor zich dat de informatie verder kan worden gedifferentieerd, waarbij bijvoorbeeld ook codicologische gegevens kunnen worden toegevoegd. Op deze manier kan het XML-document verrijkt worden.

Behalve de voordelen die XML biedt, heeft het ook beperkingen. Het grootste nadeel is het arbeidsintensieve karakter. Voor gebruik moet de bron eerst volledig worden getranscribeerd. Vervolgens moet de tekst gecodeerd worden door de tags handmatig aan de tekst toe te voegen, een arbeidsintensief karwei, zeker als er grotere bronnencorpora gecodeerd moeten worden. Pas daarna kan de bron geanalyseerd worden. Deze voorbereidende werkzaamheden betekenen voor onderzoekers die zelfstandig opereren vaak dat een groot deel van hun onderzoekstijd opgaat aan het transcriberen en coderen van de bronnen. Het tijdrovende en arbeidsintensieve aspect van het bronnenonderzoek geldt overigens ook wanneer gebruik zou zijn gemaakt van een (ACCESS-)database. Gelukkig zijn er in de afgelopen jaren wel al flink wat geëditeerde bronnen digitaal beschikbaar gekomen door diensten als Google-books en DBNL. Met de gedigitaliseerde edities moet overigens voorzichtig worden omgegaan. Tekstedities uit het verleden zijn lang niet altijd een getrouwe weergave van de oorspronkelijke bron. Daarom moet de editie eerst worden gecontroleerd, voordat deze gebruikt kan worden in het onderzoek.

Een tweede nadeel heeft betrekking op het flexibele karakter van XML. De flexibiliteit van XML is zowel een kracht als een zwakte. Het coderen en verzinnen van XML-markeringen kan namelijk een eigen leven gaan leiden. Wanneer moet je stoppen met het bedenken van nieuwe codes? Waar leg je de nadruk op? De inhoud van de tekst? De fysieke tekstdrager? Moeten de codicologische aspecten van een manuscript uitvoerig worden beschreven? In de metadata van de tekst kan wel worden aangegeven of een tekstdrager van papier of perkament is gemaakt en welke inkt is gebruikt, maar gebruikerssporen zoals de verschillende handen, toevoegingen, rasuren, glossen etc. moeten in het document worden aangegeven. Hoe ver moet je hierin gaan? Maak je een teksteditie of probeer je inhoudelijke gegevens te structureren? Ideaal is het om beide te doen, maar voor een onderzoeker is dat vaak nogal een ambitieus doel. Van tevoren moet daarom goed worden nagedacht over de zwaartepunten van het onderzoek en de structuur die de onderzoeker aan de tekst wil toevoegen. Omdat ik me in mijn onderzoek richt op het functioneren van de memorieregisters in de dodengedachtenis en de betrouwbaarheid ervan, heb ik ervan afgezien codicologische gegevens in XML te coderen en de XML-tags vooral op de inhoud te betrekken.

Een derde nadeel van het gebruik van XML heeft betrekking op de data-retrieval. Na het coderen van de bronnen kunnen de XML-bestanden gebruikt worden om onderzoeksvragen te beantwoorden, maar een in XML gecodeerde tekst levert zelf nog geen analyses op. Om de XML-documenten te analyseren moet gewerkt worden met aanvullende software zoals Xpath, XSLT, etc. Het belangrijkste nadeel van het gebruik van deze programma's is dat het niet goed mogelijk is gecompliceerdere vragen te stellen zonder grondige kennis van deze vaak complexe software. Ook is het dikwijls niet goed

mogelijk op eenvoudige wijze meerdere XML-documenten voor een specifieke query te selecteren, de queries snel aan te passen, of om de resultaten overzichtelijk weer te geven.

2.4.1 XML P. I.

Om de XML bestanden uit mijn onderzoek makkelijker te kunnen bevragen en doorzoeken is in 2006-2007 door studenten van de Technische Universiteit Delft (MVP Software Solutions) in samenwerking met DANS een applicatie ontwikkeld, genaamd XML Private Investigator (XML P.I.) v2.0.3 (afb. 13).³⁵⁷ De applicatie is Open Source en is te downloaden via: <http://www.dans.knaw.nl/en/content/categorieen/projecten/xml-pi-analysis-tool-xml-resources>.³⁵⁸

XML P.I. is een generieke tool, bedoeld om een of meer XML-documenten te bevragen met behulp van een speciaal voor de applicatie ontwikkelde databasetaal. Deze taal is een sterk vereenvoudigde versie van SQL (Structured Query Language), omdat lang niet alle functionaliteiten die SQL biedt geïmplementeerd hoefden te worden.³⁵⁹ Daarnaast zijn ook enkele nieuwe functionaliteiten aan de databasetaal van XML P.I. toegevoegd. In SQL worden gegevens in tabellen ondergebracht die vervolgens door *queries* (ook wel *instructies* genoemd) geselecteerd en/of gerangschikt kunnen worden. Voor XML P.I. worden de tabellen gevormd door de XML-bestanden, waarvan de verschillende elementen en de bijbehorende attributen worden geïnterpreteerd als tabelkolommen. Door queries op te stellen worden de tabellen met elkaar vergeleken en worden combinaties die aan de zoekvraag beantwoorden in de *resultset* weergegeven. Dankzij het generieke karakter van XML P.I. kunnen ook XML-documenten met een andere markup worden bevraagd, zolang de databasetaal correct wordt toegepast. XML P.I. is met aanpassingen en uitbreidingen in de functionaliteit ook te gebruiken voor andersoortig historisch onderzoek waarbij gebruik is gemaakt van XML-coderingen.

Wanneer bij het openingsscherm gekozen is voor het tabblad Advanced Search, komt de gebruiker in een uit twee delen bestaand scherm.³⁶⁰ In het bovenste gedeelte kunnen XML-bestanden worden geselecteerd (afb. 14). De te onderzoeken bestanden moeten door middel van de Add Files-knop geselecteerd worden. Ook is het mogelijk door middel van de Remove Files-knop een reeds geselecteerde bestand uit de lijst te verwijderen. De clear files-knop verwijdert alle geselecteerde bestanden. Door een dubbelklik op een geselecteerd bestand kan het XML-bestand in een eenvoudige XML-editor worden bekeken en, indien nodig, bewerkt (afb. 15).

In het onderste gedeelte moet de gebruiker de query opgeven. Samen met een aantal commando's uit MySQL en de elementen en attribuutwaarden (veldexpressies) van de XML-mark-up kan op relatief eenvoudige wijze een query gemaakt worden. Ook kunnen queries opgeslagen worden (Save query-knop) om via de Load query-knop op een later tijdstip te hergebruiken of te bewerken. Voor een goed begrip van XML P.I. is

³⁵⁷ De studenten van de TU Delft zijn: Victor Louwerse, Pano Maria en Maurice Wallé. Ik ben steeds nauw betrokken geweest bij de totstandkoming en de implementering van de functionaliteiten. Hoewel het programmeerwerk van XML P.I. in 2007 al is afgesloten, is de applicatie nog niet helemaal uitontwikkeld. Er kunnen nog verschillende functionaliteiten aan toegevoegd worden. Voor een technische specificaties van XML P.I. (dat oorspronkelijk HistoryQL heette) zie Louwerse, Maria en Wallé, *Final Report BSc Project: Development of XML-tool: HistoryQL* (Delft 2006).

³⁵⁸ DANS biedt de applicatie aan, in ondersteuning of onderhoud is niet voorzien.

³⁵⁹ SQL is een relationele databasetaal met vele mogelijkheden. Het is onder andere mogelijk om met SQL data uit tabellen te selecteren.

³⁶⁰ Naast de Advanced Search was het ook de bedoeling dat er een Wizard zoekoptie ingebouwd zou worden. De Wizard zou het de gebruiker mogelijk maken om aan de hand van een aantal selectiecriteria een query op te stellen. Hiervoor zou geen directe kennis van de applicatie of de opbouw van de te onderzoeken XML-bestanden vereist zijn. Door tijd- en geldgebrek is deze optie niet meer geïmplementeerd. In de voorloper van XML P.I., HistoryQL, was deze wizard (Simple View wel gedeeltelijk uitgewerkt.

het nuttig om enig inzicht te hebben in de querytaal die XML P.I. hanteert. Hier wordt in Bijlage 3 uitgebreid bij stilgestaan.

Door een druk op de Submit Query-knop wordt de zoekvraag uitgevoerd. Deze wordt in een derde deelscherm getoond, waarbij de twee eerdere deelschermen gehandhaafd blijven (afb. 16). Het is dus altijd duidelijk welke query op welke bestanden is uitgevoerd. De gevonden resultaten (*resultset*) kunnen op drie manieren worden bekeken: als Table View, XML View en als Normal View. Deze drie mogelijkheden zijn door middel van tabbladen weergegeven, die door dubbelklikken uit te vergroten zijn (afb. 17). In de Table View kan de weergave aangepast worden en kunnen de resultaten bewerkt worden. Daarnaast kan de resultset als XML-bestand of als CSV-bestand (komma-gescheiden bestand) worden opgeslagen. Hierdoor is het mogelijk om de bestanden in standaard Office Tools, zoals Excel of ACCESS, verder te bewerken of om resultsets die als XML-bestanden zijn opgeslagen te gebruiken als materiaal voor XML P.I.

Op basis van het gebruik van XML P.I. in mijn onderzoek kunnen de volgende voor- en nadelen worden gesignaleerd. Het eerste voordeel is het generieke karakter van XML P.I., dat wil zeggen dat de applicatie niet beperkt is tot een specifieke XML-markup. Ook andere XML-bestanden (mits deze bestanden een uniforme XML-markup hebben) kunnen met XML P.I. onderzocht worden. Een tweede voordeel is de bediening van XML P.I. Deze is relatief eenvoudig. XML-bestanden kunnen op een makkelijke manier voor bevraging worden geselecteerd. De querytaal is niet gecompliceerd. Wanneer de structuur van de querytaal eenmaal duidelijk is, kunnen queries eenvoudig worden gemaakt en aangepast. Ook worden de resultaten op een overzichtelijke manier in de resultset weergegeven. Een derde voordeel is dat de XML-bestanden intact blijven. Er hoeft geen databasestructuur bedacht te worden: dat is reeds gebeurd bij de XML-markup. Hierdoor kunnen de XML-bestanden ook voor andere doeleinden worden gebruikt, bijvoorbeeld voor een teksteditie of voor andere software. Een vierde voordeel is, dat de resultsets kunnen worden opgeslagen als XML- of als CSV-bestanden, waardoor ze verder te bewerken zijn in bijvoorbeeld standaard Office Tools, zoals Excel of ACCESS. Tevens kan de XML-uitvoer opnieuw voor XML P.I. als werkmateriaal dienen. Tot slot is het via XML P.I. mogelijk om andere en gecompliceerdere vragen aan de bronnen te stellen dan mogelijk is met een ACCESS-database.

Naast voordelen zijn er ook enkele nadelen. Ten eerste kunnen inconsequenties in de XML-markup leiden tot onvolledige resultsets in XML P.I. Aangezien het toekennen van attributen aan elementen in de XML-markup optioneel kan zijn, kunnen queries waarin deze attributen een centrale rol spelen onvolledige resultaten opleveren. Wanneer de gebruiker zich hiervan bewust is, kan dit met behulp van enkele eenvoudige queries gecontroleerd worden. De relatieve onoverzichtelijkheid van de XML-data is een tweede nadeel. Een XML-document heeft geen records zoals een database heeft, waarin alle gegevens over een onderwerp bij elkaar staan. Een dergelijke XML-database is overigens op basis van de XML-documenten wel te maken, maar deze zal altijd opnieuw bewerkt moeten worden. Een derde nadeel is dat XML P.I. geen rekenmogelijkheden biedt. Aantallen worden wel gegeven, maar in de huidige versie van XML P.I. moet voor gecompliceerde tellingen en grafieken uitgeweken worden naar andere toepassing zoals Excel of ACCESS.

Al met al kan gesteld worden dat de voordelen opwegen tegen de nadelen en dat XML P.I. een gebruiksvriendelijke onderzoeksapplicatie is voor onderzoekers die bekend zijn met XML. Daarnaast is de duurzaamheid en herbruikbaarheid van historische data door het gebruik van XML gunstig voor andere onderzoekers, doordat ze gebruik kunnen blijven maken van deze bestanden voor het eigen onderzoek, zonder dat er weer nieuwe databases ontwikkeld hoeven te worden.

2.5 Conclusies

In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat de middeleeuwse dodengedachtenis (memoria) ontstaan is uit het zondebesef en de boetecultuur van het vroege christendom. De ziel van een overleden persoon kon door de nog levende familieleden en vrienden gereinigd worden door gebeden, aalmoezen of vasten. Later werd hier nog de louterende werking van de eucharistie aan toegevoegd. Door het noemen van de naam van een overledene tijdens de mis was deze persoon aanwezig bij de eucharistie. Hierdoor ontstond een gemeenschap van levenden en doden.

De zorg voor het zielenheil was gebaseerd op de economie van het uitwisselen van geschenken, die werkt volgens het *do-ut-des*-principe. Hierbij werd in ruil voor de geschenken en stichtingen door de ontvangende instantie voor het zielenheil van de schenker of stichter gebeden, werden missen opgedragen of aalmoezen uitgedeeld. De stichtingen en schenkingen hadden naast hun religieuze functie dikwijls ook sociaal-maatschappelijke, politieke of juridische functies, waardoor de stichter of schenker onder meer zijn prestige, macht en gezag kon laten zien. Een extra impuls kreeg de zorg voor het zielenheil door de ontwikkeling van de leer van het vagevuur en de opkomst van de markt- en geldeconomie in de elfde en twaalfde eeuw. Het vagevuur bood gelovigen een nieuw perspectief op het hiernamaals, waardoor bijna iedereen gered kon worden en er niet gewacht hoefde te worden tot het Laatste Oordeel. Door het tijdelijke oordeel dat direct na de dood werd voltrokken, kon alvast begonnen worden met het doen van boete en kon men misschien zelfs al voor het Laatste Oordeel opgenomen worden in de hemel. Het betekende een individualisering van de memoria, die nog werd versterkt door de betalingseconomie. Steeds meer gelovigen werden in de gelegenheid gesteld om door middel van (kleine) schenkingen of het kopen van aflaten al tijdens hun leven, of na hun dood, voor hun eigen zielenheil te zorgen.

De individualisering van de memoriacultuur, waarbij schenkers specifieke voorwaarden konden stellen met betrekking tot memorievieringen, en de toename van het aantal schenkers, doordat steeds meer gelovigen beschikten over middelen om zich te laten gedenken, zorgden ervoor dat instellingen die de memoriadiensten moesten uitvoeren een administratie gingen bijhouden. De eerste memoria-administratie was veelal liturgisch van aard en bevatte lijsten van personen (zowel levenden als doden) die herdacht dienden te worden. Vanaf de negende eeuw ontstonden er volgens Huyghebaert, die de necrologische documenten classificeerde, naast de liturgische bronnen (*necrologia*) teksten waarin de nadruk op de administratie lag (*obituaría*).

De indeling van Huyghebaert is voor de necrologische teksten dikwijls te strikt, omdat necrologische teksten vaak een mengvorm zijn van liturgische en administratieve aspecten, zeker in de late Middeleeuwen. Daarom heeft het MeMO-project een andere indeling gemaakt waarin niet langer de liturgische of administratieve functie als uitgangspunt is genomen, maar waarin uitgegaan wordt van de verschijningsvorm en meer ruimte is voor de mengvormen van de registers. Onderscheiden worden vijf typen:

- Grafregisters
- Registers van memorievieringen
- Registers van schenkingen en stichtingen
- Pitantieregisters
- Naamlijsten

De necrologische documenten die van Nieuwlicht zijn overgeleverd, kunnen volgens deze classificatie worden ingedeeld, waarbij elk type vertegenwoordigd is. Er zijn vier handschriften met necrologische teksten van Nieuwlicht:

- Hs. 27, een afschrift van een schenkingsregister met belangrijke schenkingen dat oorspronkelijk omstreeks 1407 werd aangelegd en de periode 1391-1428 beslaat.
- Hs. 28, een (origineel) schenkingsregister met kleine schenkingen, tegelijkertijd gestart met het origineel van Hs. 27. Het beslaat de periode 1391-1470.
- Hs. 4, een verzamelhandschrift met 24 teksten (zie Bijlage 1) die betrekking hebben op memoriacultuur, maar waarvan er elf aangemerkt kunnen worden als memorieregisters, waaronder een register van memorievieringen (Necrologium A), zeven grafregisters en twee schenkingsregisters. Het handschrift is in 1440 aangelegd en daarna door verschillende monniken bijgehouden. De teksten hebben betrekking op de periode 1391-1580.
- en Hs. 14, een register van memorievieringen (Necrologium B), ontstaan omstreeks 1440. Het bevat de namen van kartuizers en weldoeners die overleden tussen 1391 en 1465.

Er zijn twee momenten in de kloostergeschiedenis aan te wijzen wanneer deze handschriften zijn aangelegd. Het eerste moment is omstreeks 1407. Rond dat jaar zijn het originele schenkingsregisters van Hs. 27 en het schenkingsregister uit Hs. 28 samen met het oudste cartularium aangelegd. In 1407 werd de stichtingsgeschiedenis van Nieuwlicht afgesloten, toen in januari de kloosterkerk werd gewijd. Tevens overleed een aantal maanden later Willem van Abcoude, de tweede stichter en belangrijke patroon van Nieuwlicht. Het vastleggen en consolideren van de kloosterbezittingen door middel van schenkingsregisters en het cartularium moest conflicten over geschonken landerijen in de toekomst voorkomen.

Het tweede moment was omstreeks 1440. Hoewel de necrologia van Nieuwlicht gewoon werden bijgehouden, raakte het registreren van schenkingen in de jaren dertig in het slop. Omstreeks 1440 kreeg de dodengedachtenis in Nieuwlicht een vernieuwingsimpuls. Zo werd in dat jaar een speciale memorieviering ingesteld voor de belangrijkste weldoeners (financierders) van het klooster en hun familie, alsook voor alle ingezetenen van het klooster en hun familie. In verband daarmee werd in dat jaar begonnen met het aanleggen van Hs. 4 met verschillende memorieregisters door de kartuizermonnik Hendrik Bor. Hij handelde waarschijnlijk in opdracht van prior Thomas van Mijnen, die ook de initiator van de speciale memorieviering was geweest. Naast het instellen van de memorieviering kunnen nog enkele andere factoren hebben meegespeeld bij het vernieuwen van de memoria-administratie, zoals de bouw van de Onze-Lieve-Vrouwekapel in 1438, de dood van een aantal begunstigers door een pestepidemie en het feit dat rond 1440 nog maar weinig monniken uit de beginfase in leven waren, waardoor kennis over aspecten van het gedenken van weldoeners en kloosterlingen (zoals hun graflocatie) in de vergetelheid dreigde te raken. Tevens werd Nieuwlicht begin jaren veertig omgevormd tot het familiemausoleum voor het gezin van de eerste stichter, Zweder van Gaasbeek. Zijn zoon, Jacob van Gaasbeek, liet in de jaren veertig een grafmonument plaatsen waar zijn vader, moeder en zus in werden bijgezet.

De teksten die in Hs. 4 zijn opgenomen hadden allemaal een functie binnen de memoriapraktijken van Nieuwlicht. Een aantal verhalende bronnen speelde een rol in het gedenken van de instellings- en kloostergeschiedenis. Andere teksten, zoals de opgenomen dodenkalender met ruim tweeduizend namen (Necrologium A) en de grafregisters, werden dagelijks gebruikt bij het gedenken van overleden ordeleden en weldoeners. Een aantal teksten had een meer instructief karakter en gaf aanwijzingen hoe memoriendiensten uitgevoerd moesten worden. De instructieve teksten vallen – net als de verhalende bronnen – niet binnen de classificatie van de memorieregisters die het

MeMO-project hanteert, maar hadden wel een duidelijke functie binnen de memoriacultuur.

Rond de tijd dat Hs. 4 werd aangelegd, is ook Hs. 14 ontstaan, dat een register van memoriediensten (Necrologium B) bevat. Dit handschrift is geschreven door dezelfde auteur die het schenkingsregister van Hs. 27 afschreef, wat er op kan duiden dat beide handschriften (Hs. 14 en Hs. 27) naast elkaar werden gebruikt. Necrologium B is mogelijk gebruikt als privé-necrologium en is slechts tot 1465 bijgehouden. Het is onbekend of het daarna door andere monniken is gebruikt, of dat de ruim tachtig personen die alleen in dat specifieke handschrift voorkomen nadien niet meer herdacht werden.

Om de gestelde onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden en om de bruikbaarheid en betrouwbaarheid van memorieregisters voor onderzoek naar de doden-gedachtenis beter te kunnen duiden, is voor het onderzoek geen gebruik gemaakt van een standaard database (zoals ACCESS), omdat zo de contextuele samenhang van de gegevens in de bron verdwijnt. Gekozen is voor een andere benadering: het coderen van de bronnen in XML (Extensible Markup Language). Met deze methode kunnen teksten gestructureerd worden door het toevoegen van tags (elementen) met eventueel karakter-eigenschappen van die elementen (attributen). Door studenten van de TU Delft is voor dit onderzoek een applicatie ontwikkeld (XML P.I.), waardoor de XML-bestanden tegelijkertijd en met eenvoudige queries doorzocht kunnen worden. XML P.I. is een generieke tool waarmee ook andersoortige XML-bestanden kunnen worden doorzocht, waardoor het ook voor andere onderzoekers een interessante onderzoekstool kan zijn.

Concrete voordelen van het gebruik van XML en XML P.I. in mijn onderzoek hebben onder meer betrekking op het flexibele karakter van de XML-markering. Tussentijdse wijzigingen in de markering zijn eenvoudig en in veel gevallen zonder verstrekende gevolgen voor de structuur door te voeren. Daarnaast heb ik veel profijt gehad van de aanvullende tags met toegevoegde informatie over bijvoorbeeld sterfjaren en sociale achtergrond voor het bevragen van de documenten in XML P.I. Met name voor het ontsluiten van necrologia is de XML-methode zeer geschikt. Tevens konden door middel van de XML-editor de gecodeerde tekstdelen in hun context bekeken worden (en eventuele fouten worden gecorrigeerd). Ook de bediening van XML P.I. was relatief eenvoudig. Bovendien maakte XML P.I. het mogelijk om andere en complexere vragen aan de bronnen te stellen dan mogelijk is met een ACCESS-database. Belangrijkste nadeel is echter het zeer arbeidsintensieve karakter, die deze methode misschien geschikter maakt voor onderzoeksgroepen en minder voor individuele onderzoekers die bronnencorpora willen ontsluiten.

Hoofdstuk 3

Gedenken in de kartuizerorde: Nieuwlicht als gedachteniscentrum

3.1 Inleiding

In 1393 schonken de Utrechtse burger Hendrik Walvisch en zijn vrouw Sophia vier morgen land (ca. 3,4 ha) in de heerlijkheid Schonauwen aan het twee jaar daarvoor gestichte kartuizerklooster Nieuwlicht. In de schenkingsoorkonde liet Hendrik vastleggen dat hij de gift deed: *‘in die eere Gods ende Onser Vrouwen ende alle Gods heylighen, voor zijn ziele ende Eyen zijns wijs, voor zijne ouders zielen en voor zijne nacomelingher zielen tot enen eeweliken testament ende tot eenre eeweliker memory’*.³⁶¹ Hendrik en zijn familie verwachtten dus een tegenprestatie van de kartuizermonniken, want ‘voor wat, hoort wat’ (*do ut des*). Dat ze inderdaad voor hun gulle gift werden beloond, blijkt uit de twee necrologia (Necrologium A en Necrologium B) van Nieuwlicht.³⁶² Op 23 september staan Hendrik, zijn vrouw, dochter en zoon ingeschreven. Het was de bedoeling dat zij op die datum tot het einde der tijden jaarlijks in gebeden en misvieringen herdacht zouden worden door de kartuizermonniken, opdat hun tijd in het vagevuur bekort zou worden. Helaas voor Hendrik en zijn familie werden de memorievieringen na bijna twee eeuwen stopgezet, toen Nieuwlicht werd opgeheven en de necrologia in een archiefkist verdwenen.

In kartuizernecrologia staan naast overleden ordeleden en de weldoeners van het eigen klooster ook de stichters en de belangrijkste weldoeners van andere Europese kartuizerkloosters ingeschreven. Wie voor het eerst Necrologium A en Necrologium B bekijkt, zal getroffen worden door het internationale karakter ervan (afb. 18). Al op de eerste dagen van januari staan in Necrologium A, naast ingezetenen en weldoeners van Nieuwlicht, ook de namen ingeschreven van de bisschop van Narbonne en monniken uit de kartuizen van Lyon (*Portes de Maria*), Gdańsk (*Paradis de Maria*) en het Noord-Franse Gosnay (*Mont Sainte Marie*). Ook hoge Europese adel, zoals Karel de Stoute en Anna van Bretagne, echtgenote van koning Karel VIII van Frankrijk, komt men al snel tegen (respectievelijk op 5 en 9 januari). Nieuwlicht kan daarom net als alle andere kartuizerkloosters beschouwd worden als een internationaal gedachteniscentrum waar elke dag overleden kartuizers, stichters en weldoeners uit heel Europa werden herdacht.

Oorspronkelijk kende de kartuizerorde geen individuele memorievieringen voor weldoeners, maar in de loop der tijd werd de individuele voorbede voor kartuizerkloosterlingen en weldoeners gebruikelijk. Tijdens het jaarlijkse Generaal Kapittel, waar de priors van de afzonderlijke kartuizerkloosters bijeenkwamen, werden dodenlijsten (obiitlijsten) opgesteld van overleden kloosterlingen en weldoeners voor wie gebeden diende te worden. Na afloop werden de dodenlijsten naar de kartuizerkloosters meegenomen, alwaar de namen in de necrologia werden ingescheven en de verschillende soorten memorievieringen die de kartuizerorde kende, konden worden gehouden.

De premonstratenzerorde (norbertijnen) had soortgelijke regels.³⁶³ Zo komen in de necrologia van de abdij van Ninove naast kloosterlingen en weldoeners van de eigen abdij ook ingezetenen en schenkers van andere premonstratenzerkloosters voor.³⁶⁴ Dit staat in contrast met de necrologia van andere typen instellingen, zoals kapittels of kloosters van de Derde Orde. Daar blijkt dat deze necrologia doorgaans louter op de eigen instelling zijn betrokken en hoofdzakelijk namen bevatten van te gedenken leden

³⁶¹ Cart. 1, f.20r. Het ging om een stuk land in de polder Vuylcop bij de huidige plaats Houten.

³⁶² Respectievelijk Hs. 4, 21-68 (Necrologium A) en Hs. 14, (Necrologium B). Zie ook hoofdstuk 2 (paragrafen 2.3.3 en 2.3.4).

³⁶³ Zie hiervoor o.a. Cygler, *Das General Kapittel*.

³⁶⁴ Van de Perre, ‘Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij van Ninove’, 14-21.

van de instelling, belangrijke begunstigers en heel af en toe een hooggeplaatste geestelijke of adellijk persoon.³⁶⁵

Door het internationale karakter van de kartuizer necrologia was het aantal te gedenken personen binnen de kartuizerorde groot. Wel dient hierbij bedacht te worden dat er niet retrospectief werd herdacht. Dat wil zeggen dat nieuw gestichte kloosters geen jaargetijdevieringen hielden voor personen die vóór de stichting van de desbetreffende kartuis waren overleden.³⁶⁶ Het oudste overlijden in de Nieuwlichtse necrologia dateert uit 1391 en is van de prior van de Grande Chartreuse, die op 12 oktober staat ingeschreven. Tydeman Grauwert was in het voorjaar van 1392 waarschijnlijk voor het eerst als rector van Nieuwlicht afgereisd naar Seitz, waar dat jaar het Generaal Kapittel van het Urbanistische kamp werd gehouden.³⁶⁷

Om een antwoord te vinden op de vraag hoe de dodengedachtenis voor niet-kloosterlingen in Nieuwlicht gestalte kreeg, moet niet alleen gekeken worden naar de necrologia van Nieuwlicht, maar ook naar de institutionele context van de kartuizerorde waarbinnen de necrologia ontstonden en functioneerden. Naast de necrologia zijn hierbij ook de obiitlijsten van het Generaal Kapittel in het onderzoek betrokken. Een analyse van de obiitlijsten in relatie tot de necrologia is tot nu toe nog niet gemaakt. Vragen die hier aan de orde komen zijn: welke gedachtenisvormen kende de kartuizerorde? Hoe functioneerden de *cartae* van het Generaal Kapittel en de daarin opgenomen obiitlijsten in de memoriapraktijken van de kartuizerkloosters? Hoeveel personen werden er door de kartuizerkloosters jaarlijks herdacht? Met betrekking tot de necrologia van Nieuwlicht zijn verder vragen te stellen als: welke periode beslaan de necrologia? Hoe nauwkeurig werden ze bijgehouden? Om hoeveel personen gaat het? Wie zijn deze personen? Is er iets te zeggen over hun sociale en/of geografische herkomst? Wat is de verhouding tussen kartuizers en niet-kartuizers onder de ingeschrevenen? En hoe is de man-vrouwverhouding? Dit hoofdstuk bestaat uit drie delen waarin achtereenvolgens de dodengedachtenis binnen de kartuizerorde wordt besproken, de dodenlijsten uit de *cartae* worden geanalyseerd en ten slotte de necrologia van Nieuwlicht uitgebreid aan bod komen.

3.2 Memoria in de kartuizerorde

In dit eerste deel wordt stilgestaan bij de ontwikkeling van de dodengedachtenis en de invulling van de verschillende memorievieringen binnen de kartuizerorde. Voor het verspreiden van de gebruiken met betrekking tot de dodengedachtenis heeft het wetgevende orgaan van de orde, het Generaal Kapittel, een belangrijke rol gespeeld. Daarom wordt aandacht besteed aan het functioneren van het Generaal Kapittel en de *cartae*, waarin de besluiten van het Generaal Kapittel en de dodenlijsten werden vastgelegd. Voorts wordt in dit deel ingegaan op de invulling van de verschillende gedachtenisvieringen die de kartuizerorde kende: het *tricenarium*, het *anniversarium*, en de *monachus*. Een diachrone beschrijving van de ontwikkeling van de liturgische gedachtenisvieringen in de kartuizerorde is nog niet voorhanden. Een dergelijk onder-

³⁶⁵ Vergelijk de dodenkalenders van o.a. het kapittel van Oudmunster (Van Rossum, 'Necrologium van Oud-Munster te Utrecht') en de Sint-Servaasabdij uit Utrecht (J., 'Een necrologium der S. Servaas-abdij te Utrecht'). Ook Mattheus publiceerde, zoals al eerder aan de orde is gekomen, in zijn *Fundationes* vele necrologia.

³⁶⁶ Het betekende overigens ook dat belangrijke kartuizers van het eerste uur zoals Bruno, de stichter van de orde of Guigo I, die de gebruiken van de orde opstelde, niet in de Utrechtse necrologia zijn opgenomen. Vergelijk ook Goudriaan die voor de necrologia van huizen van de Moderne Devotie iets soortgelijks vond. Hij toonde aan dat het vermelden in necrologia van de twee stichters van de beweging, Geert Grote en Floris Radewijnszn., niet gebruikelijk was tot in de vijftiende eeuw, zie Goudriaan, 'Geert Grote'.

³⁶⁷ Omdat Nieuwlicht op dat moment nog een klooster-in-oprichting was, stond er nog geen prior maar een rector aan het hoofd van het klooster.

zoek is wenselijk – zeker ook in het licht van de bestudering van de lekenmemoria – maar is gezien de omvang van het onderwerp binnen deze studie niet haalbaar. Het zou een diepgravende analyse vergen van de ordonnantieverzamelingen die door het Generaal Kapittel zijn uitgevaardigd. Wel zijn er enkele studies over kartuizerliturgie, maar de dodengedachtenis – en zeker de dodengedachtenis voor leken – komt daarin slechts sporadisch aan bod. Aangezien de bruikbaarheid en betrouwbaarheid van necrologische documenten een van de centrale thema's is van mijn onderzoek, zal de nadruk liggen op de administratieve verwerking van de dodengedachtenis. Ik beperk me wat de liturgische invulling van de memorievieringen betreft daarom tot de literatuur die hierover is verschenen, aangevuld met gegevens uit de Nieuwlichtse bronnen.

3.2.1 Invulling en administratie van de dodengedachtenis

Over de oorsprong en manier waarop Bruno en de kartuizers van het eerste uur hun leven en liturgie inrichtten, is weinig bekend.³⁶⁸ Bruno heeft zelf geen leefregels opgesteld, omdat zijn doel niet het stichten van een nieuwe kloosterorde was. Voor hem lag de nadruk op het leiden van een semi-kluizenaarsbestaan.³⁶⁹ De oudste, summiere beschrijving van de eerste kartuizergebruiken is die van de benedictijner abt Guibert de Nogent uit 1115, die echter slechts melding maakt van de manier waarop de kartuizers leefden.³⁷⁰ Pas met de *Consuetudines* van Guigo I, de vijfde prior van de orde, die tussen 1121 en 1128 werden opgesteld, worden de liturgische contouren duidelijker.³⁷¹ Doordat tijdens het prioraat van Guigo zes nieuwe kartuizerkloosters werden gesticht, ontstond de noodzaak voor het opstellen van de *Consuetudines*. De priors van de nieuw gestichte kloosters hadden er bij Guigo op aangedrongen om richtlijnen op te stellen om zo de eenheid binnen de kloosters te waarborgen. De proloog van de *Consuetudines* bevat aanwijzingen dat Guigo zich voor het grootste deel hield aan gebruiken die al gangbaar waren ten tijde van Bruno.

De eerste veertien hoofdstukken van de *Consuetudines* hebben betrekking op de liturgie, waarvan de hoofdstukken 11, 13 en 14 het dodenofficie behandelen en de gebruiken aangaande overleden kloosterlingen. Het gedenken van overleden medebroeders behoorde tot de dagelijkse plicht van de monniken. Guigo was fel gekant tegen persoonsgebonden memorievieringen voor niet-kloosterlingen, en daarom hebben de aanwijzingen voor het dodenofficie alleen betrekking op misvieringen zoals die gehouden dienden te worden voor kloosterlingen. In de overige 65 hoofdstukken van de *Consuetudines* behandelt Guigo de organisatie, inrichting en andere gebruiken van het klooster. Erg uitvoerig is Guigo niet, maar blijkbaar waren zijn aanwijzingen toereikend, in ieder geval tot aan het bijeenroepen van het eerste officiële Generaal Kapittel begin jaren veertig van de twaalfde eeuw onder prior Antelm (prior van 1139-1151).

De gehele *Consuetudines* door legt Guigo I grote nadruk op soberheid en eenvoud in alle aspecten van het kloosterleven. In de proloog merkt hij op dat de kartuizers zich zowel door Hiëronymus als door Benedictus lieten beïnvloeden, waarbij een eremitische levensstijl werd gecombineerd met het cenobitische kloosterleven. Het merendeel van de

³⁶⁸ Volgens Blüm voltrok de ontwikkeling van de kartuizerliturgie zich vanaf het ontstaan van de eerste kartuis in Chartreux over een periode van 170 jaar en is die onder te verdelen in drie fasen: 1084-1109 (van Bruno naar Guigo I); 1109-1140 (van Guigo I tot het eerste Generaal Kapittel); en 1140-1259 (van het eerste Generaal Kapittel tot de *Statuta Antiqua*), Blüm, 'Die Kartäuserliturgie um 1500', 241.

³⁶⁹ Bruno zou volgens Thompson wel enige richtlijnen hebben opgesteld met betrekking tot stilte en voeding voor het Calabrische klooster waar hij zich na 1091 terugtrok. Deze richtlijnen, die bekend zijn als de Ordonnanties van Bruno en Landuin, zijn niet overgeleverd, maar alleen bekend als vermelding in een andere bron, Thompson, *The Carthusian Order in England*, 20.

³⁷⁰ Zie Gribbin, *Aspects of Carthusian liturgical practice*, 3. In 1150 gaf Petrus Venerabilis, abt van Cluny, die de kartuizers sinds 1121 kende, een korte beschrijving van het liturgische leven van de kartuizers.

³⁷¹ De *Consuetudines* zijn in 2011 in het Nederlands vertaald, Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*.

dag werd in de kloostercel doorgebracht, waar delen van de getijden werden gebeden. Slechts voor het zingen van de vespers en de metten kwamen de monniken naar de kloosterkerk. In de beginfase werd niet dagelijks een mis opgedragen, opdat de monniken meer tijd in hun cel in gebed konden doorbrengen. Er waren alleen misvieringen op zonden feestdagen en op een aantal andere dagen (zoals tijdens de vasten en op quatertemperdagen). In totaal werden er circa tweehonderd missen per jaar opgedragen. Omstreeks 1222 veranderde dit en werd de dagelijkse conventsmis ingevoerd, wat uiteindelijk in 1259 in de *Statuta Antiqua* werd vastgelegd. Naast de conventsmis, waaraan de hele kloostergemeenschap deelnam, waren er ook de privémissen die de monniken in hun cel opdroegen.

Het centralistische karakter dat de kartuizerorde kenmerkt, is terug te vinden in de drang tot uniformiteit. Vanaf het begin werd er gestreefd naar één ritus, wat onder meer tijdens de eerste bijeenkomsten van het Generaal Kapittel werd benadrukt ('*divinum ecclesiae officium prorsus per omnes domos uno rite celebretur*'). Ook later werd er regelmatig naar verwezen, zoals in de *Statuta Antiqua* uit 1259.³⁷² Deze verzameling van besluiten en gewoonten van de kartuizerorde wordt gezien als het eindpunt van de ontwikkeling van de hoofdlijnen van de kartuizerliturgie. Afgezien van het uitbreiden van de liturgische kalender met enkele feestdagen bleef de kartuizerite tot in de twintigste eeuw in hoofdlijnen ongewijzigd.³⁷³ Pas in 1907 vond er een eerste liturgiehervorming plaats.³⁷⁴ Naar aanleiding van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) werd er in de kartuizerorde jaren gewerkt aan een grootschalige herziening van de liturgie. Op 25 mei 1975 werden de vernieuwde statuten (*Statuta Renovata*) door het Generaal Kapittel aangenomen.³⁷⁵

Het Generaal Kapittel en de cartae

Het instellen van een jaarlijks Generaal Kapittel door de kartuizerorde was van groot belang voor de orde op wetgevend niveau, maar ook in verband met de dodengedachtenis. Het Generaal Kapittel als wetgevend en controlerend orgaan is door de kartuizers overgenomen van de cisterciënzers, net als de indeling van de kloosters in provincies. De cisterciënzers hadden zich op hun beurt laten inspireren door de benedictijnerabdij van Vallombrosa (Regello, 25 km van Florence), waar vanaf 1090 regelmatig bijeenkomsten werden gehouden die beschouwd kunnen worden als Generale Kapittels. Belangrijk verschil met Vallombrosa is dat de cisterciënzers het Generaal Kapittel als een regelmatig (jaarlijks) terugkerende vergadering hebben geïntroduceerd.³⁷⁶ De eerste bijeenkomsten van het Generaal Kapittel waren tot begin jaren vijftig van de twaalfde eeuw onregelmatig, maar vanaf 1155 kwam het kartuizer Generaal Kapittel jaarlijks bijeen in de Grande Chartreuse. Cygler merkt op dat de kartuizergemeenschap, die tot dan toe vooral als een observantiebeweging is te beschouwen, zich vanaf toen definitief in een orde transformeerde. Iedere kartuis diende vanaf die tijd de *Consuetudines* en de richtlijnen die door het Generaal Kapittel werden uitgevaardigd te volgen.³⁷⁷ In de

³⁷² *Statuta Antiqua*, cap. 1. n.1: '*divinum officium per omnes domos uno ritu celebretur*'.

³⁷³ Zie over de liturgische kalender en de uitbreidingen van het aantal feestdagen in de liturgische kalender door de eeuwen heen, King, *Liturgies of the religious orders*, 23-28. Zie over de oorspronkelijke liturgische kalender van de kartuizers, Becker, *Die Responsorien des Kartäuserbreviers*, 42-50.

³⁷⁴ Blüm, 'Die Kartäuserliturgie um 1500', 242.

³⁷⁵ Becker, *Die Kartause liturgisches Erbe und konziliare Reform*, 8. Becker heeft in deze publicatie de boeken vijf tot en met acht van de *Statuta Renovata* uitgegeven, die betrekking hebben op de liturgie. Boek acht (dat de hoofdstukken 56 tot en met 60 bevat) heeft betrekking op de sacramenten en monastieke riten, zoals begrafenis- en dodenliturgie.

³⁷⁶ Het ontstaan en de ontwikkeling van het Generaal Kapittel bij cisterciënzers, premonstratenzers, kartuizers en cluniazensers is uitvoerig onderzocht door Florent Cygler in *Das Generalkapitel im hohen Mittelalter*.

³⁷⁷ Cygler, *Das Generalkapitel*, 218.

loop der tijd werden de *Consuetudines* overvleugeld door de besluiten (ordonnanties) die tijdens de bijeenkomsten van het Generaal Kapittel werden uitgevaardigd. In de periode 1155-1223 waren volgens Cygler de *Consuetudines* nog gezaghebbend, maar daarna zijn het de ordonnanties, verzameld in de Statuten, die steeds meer de norm werden binnen de orde. Bij de cisterciënzers constateert Cygler een soortgelijke ontwikkeling.

De bijeenkomsten van het Generaal Kapittel begonnen op de vierde maandag na Pasen en duurden drie volle dagen. Afhankelijk van de paasdatum van het desbetreffende jaar kon het Generaal Kapittel beginnen op een dag tussen 21 april en 24 mei (de vroegst mogelijke paasdatum is 22 maart, de laatst mogelijke is 25 april). Na de openingsmis van het Generaal Kapittel volgde doorgaans een preek, waarna er gebeden werd voor de doden.³⁷⁸ Het Generaal Kapittel diende door de priors van alle kartuizerkloosters te worden bezocht. De priors werden begeleid door een convers. Wanneer een prior verhinderd was, moest de procurator of een andere monnik als afgevaardigde worden gestuurd. De priors van de veraf gelegen kartuizerkloosters hoefden niet elk jaar naar de bijeenkomsten van het Generaal Kapittel af te reizen.³⁷⁹

Tijdens de bijeenkomst werden liturgische, administratieve en organisatorische zaken besproken en werden ook de lijsten opgesteld van overleden kartuizers en weldoeners voor wier zielenheil door de hele orde gebeden diende te worden. Deze ordonnanties en de obiitlijsten werden genoteerd in de *cartae*. Afschriften hiervan vonden vervolgens hun weg naar de afzonderlijke kartuizen. De *cartae* van het Generaal Kapittel bestaan globaal gezien uit vier rubrieken, die overigens lang niet altijd zo duidelijk kunnen worden onderscheiden. Het gaat om:

1. overzichten van overleden ordeleden, weldoeners en andere personen voor wie of gebeurtenissen waarvoor gebeden diende te worden;
2. een overzicht van de nieuwe ordonnanties op het gebied van liturgie en organisatie;
3. een beknopt overzicht van de visitatierapporten per kartuis;
4. een overzicht van de aangestelde visitatoren per provincie.

De originele *cartae* zijn helaas niet allemaal bewaard gebleven, aangezien het archief van de Grande Chartreuse tussen 1300 en 1676 acht keer is getroffen door brand. Daarom is men dikwijls aangewezen op kopieën die, veelal per toeval, bewaard zijn gebleven. De gebrekkige overlevering wordt nog versterkt door de nadruk die de kartuizerorde legde op geheimhouding, wat vernietiging van de *cartae* kan hebben bespoedigd. Ook visitatierapporten dienden vernietigd te worden. De complexe overleveringsgeschiedenis en de – ook niet erg overzichtelijke – editiegeschiedenis is beschreven in Bijlage 4. Voor het vervolg van het verhaal volstaat het om op te merken dat de *cartae* op twee manieren zijn overgeleverd. Enerzijds zijn er de originelen (oerversies), die door de editoren Michael Sargent en James Hogg worden aangeduid als *exemplares*. Een *exemplar* bevatte een volledige weergave van alle rubrieken en diende voor de kopiïsten als voorbeeld voor het maken van afschriften die naar de afzonderlijke kartuizen werden gestuurd. Anderzijds zijn er de afschriften die de kopiïsten maakten en die – verwarrend genoeg – *originales* worden genoemd. De *originales* bevatten dikwijls wel de rubrieken een en twee, maar van

³⁷⁸ Cygler, *Das Generalkapittel*, 233 en 243-244.

³⁷⁹ Voor Engeland gold bijvoorbeeld dat alleen de visitator als afgevaardigde voor de gehele Engelse provincie kon worden gestuurd en dan ook nog alleen in een schrikkeljaar (oa. 1420, 1424, 1428, 1432, 1436 en 1440). Vanwege de beperkte aanwezigheid bleken de Engelse kartuizerkloosters niet altijd goed op de hoogte van de gemaakte afspraken. Om de communicatie te verbeteren werd daarom in de jaren veertig van de vijftiende eeuw besloten dat er elk jaar een prior aanwezig moest zijn bij het Generaal Kapittel, Thompson, *The Carthusian Order in England*, 299-301 en Doyle, 'Comments on the palaeography of Lambeth 413', 97.

de derde en vierde rubriek zijn doorgaans alleen gegevens opgenomen betreffende de provincies waarvoor het afschrift bestemd was. Zo bevat de *originales*-verzameling van de Belgische kartuis van Herne naast de obiits en ordonnanties alleen overzichten van de visitatierapporten en visitatoren van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden en soms ook van de Engelse kartuizen.³⁸⁰

3.2.2 Gedachtenisvormen in de kartuizerorde

Hoewel Guigo I afkerig was van het bidden voor het zielenheil van mensen van buiten de orde, besteedt hij er in zijn *Consuetudines* en passant wel aandacht aan. In hoofdstuk 14, punt 4 komt de memorieviering voor weldoeners aan de orde, maar het betreft hier een wekelijkse gedachtenisviering voor de weldoeners als groep en niet voor afzonderlijke individuen.³⁸¹ In de loop der tijd moest het Generaal Kapittel echter steeds meer toestaan. Elk klooster was, zeker in de beginfase, afhankelijk van de schenkingen van weldoeners. Aan het mechanisme van het *do ut des* ontkwam ook de kartuizerorde niet. Het resulteerde in 1249 in het besluit van het Generaal Kapittel dat ook *anniversaria* voor niet-ordeleden werden toegestaan.³⁸² Deze omslag vond zijn neerslag in de *cartae* van het Generaal Kapittel, die naast de ordonnanties ieder jaar ook obiitlijsten gingen bevatten. Later (in ieder geval vanaf 1412) werd het de afzonderlijke kloosters toegestaan om naast de *anniversaria* die door het Generaal Kapittel werden toegekend, ook vier extra personen te gedenken met een *anniversarium*, evenals het begraven van vier personen op het kloosterterrein. Onder de ordonnanties bevindt zich vanaf 1412 namelijk steeds de opmerking ‘*Concedimus cuilibet domui ordinis quatuor anniversaria et totidem sepulturas*’.³⁸³ Dit besluit is in ieder geval tot en met 1575 elk jaar terug te vinden in de *cartae*. Soms was het quotum van vier *anniversaria* en begravingen echter niet voldoende. Een verzoek aan het Generaal Kapittel om uitbreiding van dit voorrecht kon dan uitkomst bieden. In het archief van Nieuwlicht zijn twee van dergelijke verzoeken terug te vinden. In Hs. 4 is een afschrift opgenomen van een brief van het Generaal Kapittel uit 1442, waarin het Nieuwlicht wordt toegestaan om meer niet-kartuizers op het kloosterterrein te begraven.³⁸⁴ In het tweede cartularium bevindt zich een afschrift van een oorkonde uit 1501, waarin het Generaal Kapittel aan Nieuwlicht toestemming gaf om meer jaargetijden te houden voor overleden weldoeners dan het jaarlijks toegestane aantal.³⁸⁵

Voor kartuizerkloosterlingen en leken waren er wat gedachtenisvieringen betreft drie typen, die in de loop der tijd vaste vorm kregen: het *tricenarium defunctorum*, het *anniversarium* en de *monachatus* (= *plenum cum psalteriis monachatum*).³⁸⁶ In de literatuur bestaat veel onduidelijkheid over de invulling van de verschillende memorievieringen. Vooral de invulling van een *monachatus* verschilt nogal bij de diverse auteurs. Dit komt waarschijnlijk doordat de auteurs gebruik maken van informatie over de *monachatus* uit verschillende tijdvakken. De invulling van de gedachtenisvieringen veranderde in de loop der tijd. Voor een beter begrip van de liturgie van de dodengedachtenis bij de kartuizer-

³⁸⁰ Grauwe, *Capitula Generalia Cartusiae, 1416-1442*. Zie ook Bijlage 4.

³⁸¹ Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, hfst. 14.4.

³⁸² ‘*Anniversaria externa sunt de caetero per totum ordinem sicut apud Cartusiam*’, geciteerd bij King, *Liturgies of the religious orders*, 24.

³⁸³ C. 1412. Later werd dit dikwijls aangevuld met ‘voor dit jaar’ (*pro isto anno dumtaxat*).

³⁸⁴ Hs. 4, 135.

³⁸⁵ Cart. 2, f. 278r.

³⁸⁶ Naast memoriemissen kende de kartuizerorde ook voriefmissen in de vorm van zogeheten *pro vivis*-missen. Deze hadden betrekking hadden op het gedenken van levende personen en gebeurtenissen. Deze *pro vivis*-missen blijven hier buiten beschouwing, omdat ze geen betrekking hebben op de dodengedachtenis. Zie voor een korte behandeling van de *pro vivis*-missen Bijlage 4.

orde is daarom een uitgebreide studie naar dit onderwerp zeer wenselijk.³⁸⁷ Hier beperk ik me tot wat er in de literatuur over geschreven is, aangevuld met enkele gegevens uit de bronnen van Nieuwlicht.

3.2.2.1 *Tricenarium*

Het merendeel van de in de *cartae* opgenomen personen diende in alle kloosters van de orde herdacht te worden met een *tricenarium defunctorum* (dertigdagenmis). Een *tricenarium* bevatte de recitatie van het dodenofficie en dertig missen, bestaande uit een algemene (gezongen) conventsmis en 29 missen die door één monnik op achtereenvolgende dagen in zijn kloostercel werden gecelebreerd.³⁸⁸ Deze (privé)mis, ook wel *missa sicca* of ‘droge mis’ genoemd omdat de communie achterwege bleef, werd in de winter na de conventsmis opgedragen en in de zomer na de priem.³⁸⁹ Een *tricenarium defunctorum* werd doorgaans voor meer personen tegelijkertijd uitgevoerd, waarbij de namen van een aantal te gedenken personen werden gereciteerd. Voor de kartuizerkloosters was er op den duur geen andere mogelijkheid, aangezien het aantal *tricenaria* dat in de *cartae* vermeld wordt, in de vijftiende en zestiende eeuw jaarlijks dikwijls ver boven de honderd lag en bovenop de reguliere gebedsdiensten en overige memorieverplichtingen kwam. De sterfdata van de personen die met een *tricenarium defunctorum* herdacht dienden te worden, worden in de *cartae* niet vermeld. Openbaarmaking van de sterfdag was niet noodzakelijk, aangezien de gedachtenisviering na dertig dagen was afgerond.

3.2.2.2 *Anniversarium*

Naast een *tricenarium* bestond de mogelijkheid om herdacht te worden door middel van een *anniversarium*. Een *anniversarium* is een jaarlijks terugkerende gedachtenisviering op een vaste datum, waarbij een mis wordt opgedragen, gevolgd door het dodenofficie de volgende dag.³⁹⁰ Voor deze gedachtenisviering is de sterfdag of gedenkdag (commemoratiedag) vanzelfsprekend wel van belang.³⁹¹ Bovendien diende de naam van de te gedenken persoon ingeschreven te worden in een necrologium.³⁹² In 1444 bepaalde het Generaal Kapittel dat de nieuwe *anniversaria* uiterlijk vijftien dagen na terugkeer van de prior van het Generaal Kapittel (of ontvangst van de *carta*) ingeschreven moesten zijn in het necrologium van elk klooster.³⁹³

Anniversaria moeten onderscheiden worden van vicarieën (ook wel kapelanieën genoemd). Een vicarie was een zelfstandige juridisch instelling verbonden aan een altaar met een eigen priester, die op gezette tijden missen opdroeg en andere memorievieringen

³⁸⁷ Voor het beschrijven van de invulling van de drie typen memorievieringen heb ik vooral gebruik gemaakt van Goder, ‘In Gebet vereint’, 76-90 en Deigendesch, ‘Memoria bei den Kartäusern’, 269-286.

³⁸⁸ Gribbin, *Carthusian liturgical practice*, 33.

³⁸⁹ Zie over de *missa sicca* King, *Liturgies of the religious orders*, 35-36 en Deigendesch, ‘Memoria bei den Kartäusern’, 271-272.

³⁹⁰ Gribbin, *Aspects of Carthusian liturgical practice*, 33.

³⁹¹ Het is beter te spreken van gedenkdag dan van sterfdag, omdat men ook op een zelfgekozen dag herdacht kon worden.

³⁹² In necrologia en andere necrologische documenten uit kartuizerkloosters komen ook personen voor die een *associationem* hadden met een kartuizerklooster of *per associationem* in een necrologium werden ingeschreven. Wat dit precies betekende is niet helemaal duidelijk. Volgens Kors en Sanders werden deze personen niet op de eigen sterfdag ingeschreven, maar op een andere datum omstreeks die dag. Op deze manier zouden de jaargetijden meer gegroepeerd kunnen worden en er dagen vrijgehouden kunnen worden voor speciale personen, Kors, ‘De middeleeuwse *anniversaria* uit Herne’, 264-265; Sanders, *Kartuizerkalendarium Vught*, in druk. In de twee Utrechtse necrologia komen slechts negentien van dergelijke inschrijvingen voor.

³⁹³ C. 1444 (AC 100:3), 144. Een notitie hierover is ook terug te vinden in Hs. 4, 91.

uitvoerde.³⁹⁴ Een vicarie werd gefinancierd door middel van een vast inkomen dat dikwijls afkomstig was uit een geld- of landrente. Een *anniversarium* daarentegen was geen zelfstandige juridische instelling, maar was juridisch gezien onderdeel van de instelling waar het *anniversarium* was ondergebracht. Om die reden had een *anniversarium* doorgaans geen vaste priester. Ook was de invulling van het *anniversarium* dikwijls minder omvangrijk dan een vicarie.³⁹⁵

Van Nieuwlicht zijn slechts enkele vicarieën bekend. Zo stichtte Aleid Hesselt bij testament in 1440 een vicarie op het door haar gefinancierde Maria-altaar in de in 1438 gereed gekomen Onze-Lieve-Vrouwekapel. Haar zoon, de kartuizerreddiet Johan van Kleef, zou de eerste bedienaar van het altaar zijn.³⁹⁶ Enkele jaren later, in 1448, stichtten de broer van oud-prior Thomas van Mijnen, Jan Dirkszn. van Mijnen en zijn vrouw Ymme twee vicarieën van een wekelijkse mis. De ene vicarie werd gevestigd in de kapel van Nieuwlicht en was gewijd aan Maria, Johannes de Evangelist en de heilige Katharina. De andere vicarie was gevestigd in de Sint-Nicolaaskerk in Amsterdam en werd gehouden ter ere van Maria, Johannes de Doper, Maria Magdalena en de heilige Barbara.³⁹⁷ Eerste vicaris van de twee vicarieën was de zoon van Jan, priester Dirk Jan Dirkszn. van Mijnen.³⁹⁸ Naast deze vicarieën bezat Nieuwlicht vanaf 1452 nog het collatierecht van een vicarie op het Sint-Laurensaltaar in de Sint-Hippolytuskerk in Delft.³⁹⁹ De vicarieën zullen in deze studie niet meer aan bod komen, aangezien ze buiten de officiële memorievieringen van de kartuizerorde vallen en omdat het slechts enkele vicarieën betreft waarover bovendien weinig bekend is.

3.2.2.3. *Monachatus*

Een *monachatus* (*plenum cum psalteriis monachatum*) ten slotte was een combinatie van een *tricenarium* en een *anniversarium* aangevuld met een aantal andere gebeden. Een *monachatus* werd eenmalig uitgevoerd, waarna alleen de jaarlijkse memorieviering (*anniversarium*) overbleef. Vanzelfsprekend was voor deze memorieviering ook de sterfdag of gedenkdag van de te gedenken personen van belang, aangezien die in het necrologium diende te worden genoteerd. Bij het inschrijven in de necrologia werd geen onderscheid gemaakt tussen personen met een *monachatus* of een *anniversarium*. Uit de necrologia is dan ook niet

³⁹⁴ Zie over vicarieën o.a. Colvin, 'The origin of chantries' en Speetjens, 'The founder, the chaplain and the ecclesiastical authorities'. Speetjens merkt op dat er in de literatuur nogal wat misvattingen over vicarieën bestaan. Zo wordt vaak aangenomen dat een vicarie altijd verbonden was aan een gehele kapel, terwijl een altaar voldoende was. Ze merkt eveneens op dat het stichten of begunstigen van een altaar niet betekende dat er een vicarie aan verbonden was, zie *ibidem*, 197-198.

³⁹⁵ Zie over *anniversaria* in parochiekerken Trio, 'Moordende concurrentie op de memoriemarkt'; Trio 'Obituaries or anniversary books'.

³⁹⁶ Cart. 2, f. 251v-253r.

³⁹⁷ De vicarie werd bekostigd uit ruim 28 morgen in Mijnsheerenland, Cart. 1, f. 93r-94r; Cart. 2, f. 275r-277r.

³⁹⁸ In 1468 werd de vicarie die gevestigd was in de Sint-Nicolaaskerk op gezag van bisschop David van Bourgondië gesplitst in twee vicarieën die ondergebracht werden in de kerk van de Sint-Servaasabdij in Utrecht en in de kerk van het Sint-Agnietenklooster te Dordrecht, Cart. 2, f. 282r-283v.

³⁹⁹ Deze vicarie was gesticht door Jan Jacobszn. die ook de eerste vicaris was. Hij droeg in 1452 het collatierecht over op Nieuwlicht onder de voorwaarde dat alleen priesters van het fraterhuis Sint-Hiëronymusdal in Delft tot vicaris van deze vicarie mochten worden benoemd, HUA, Nieuwlicht, inv. 39; afschriften in Cart. 1, f. 110v-111v en Cart. 2, f. 278r-279v. In 1488 bevestigde het fraterhuis deze gang van zaken nogmaals bij de aartsdiaken van de Dom; Cart. 2, f. 284r-286r. De kartuizers hadden in de zestiende eeuw nog altijd het collatierecht over de Laurensvicarie. In 1531 deed Gerardus van Waalwijck, broeder van het klooster Sint-Hiëronymusdal te Delft afstand van de vicarie en droeg het over op de prior van Nieuwlicht, HUA, Nieuwlicht, inv. 40. In het tweede cartularium bevindt zich nog een afschrift van de benoemingsakte van Marinus Anthoniszn. van Everzwaert, rector van het klooster Sint-Hiëronymusdal in Delft tot vicaris in 1551; Cart. 2, f. 290v-291r.

op te maken of een persoon oorspronkelijk een *monachus* of een *anniversarium* had gekregen; daarvoor moeten de *cartae* worden geraadpleegd.

De invulling van een *monachus* varieerde in de loop der tijd.⁴⁰⁰ Om de uniformiteit binnen de orde te waarborgen werd daarom tijdens het Generaal Kapittel van 1447 de *monachus* nauwkeuriger omschreven als bestaande uit vier onderdelen: een *breves*, een *tricenarium*, een eeuwigdurig *anniversarium* en twee volledige psalmenrecitaties. De psalmenrecitaties konden vervangen worden door drie missen.⁴⁰¹ Een jaar later werd het te bidden brevier (*breves*) als onderdeel van de *monachus* weer geschrapt.⁴⁰² De *monachus* waren alleen voorbehouden aan de belangrijkste personen. Over het algemeen waren dat priors met een indrukwekkende staat van dienst en vorsten, zowel kerkvorsten als wereldlijke heren. In de loop van de zestiende eeuw raakte ook het *duplex monachus* in zwang. Deze dubbele *monachus* werd zelden toegekend en alleen aan priors van de Grande Chartreuse.⁴⁰³

3.3 De obiitlijsten uit de *cartae* van het Generaal Kapittel

In dit deel van het hoofdstuk worden de dodenlijsten uit de *cartae* geanalyseerd, teneinde in het laatste deel de inschrijvingen in de twee Nieuwlichtse necrologia in een breder perspectief te kunnen plaatsen. Met betrekking tot de analyse van de obiits uit de *cartae* zijn er drie aandachtspunten. Ten eerste is dat de spreiding van het aantal obiits, en dus het aantal te gedenken personen, door de tijd. Hoeveel personen werden er jaarlijks in de obiitlijsten opgenomen? Ten tweede komt het aandeel kloosterlingen versus niet-kloosterlingen aan bod. Veranderde de interesse voor de kartuizerorde in de loop der tijd en is dat terug te vinden in het aantal ingeschreven niet-kartuizers in de obiitlijsten? En ten derde wordt ingegaan op de vraag of iedereen eenzelfde soort gedachtenisviering kreeg en wat dat betekende voor de gebedsdruk van de orde.

Om inzicht te krijgen in de spreiding door de tijd van het aantal obiits zijn 27 peiljaren gekozen, verspreid over de periode 1411-1575. Uit deze periode zijn, met uitzondering van de twee korte perioden, de oorspronkelijke *cartae* (*exemplares* genoemd) overgeleverd. Hoewel een groot deel van de *cartae* van de kartuizerorde sinds de jaren tachtig is gepubliceerd in de reeks *Analecta Cartusiana*, zijn ze tot op heden nog niet aan een dergelijke analyse onderworpen.⁴⁰⁴

3.3.1 De obiitlijsten

Wat opvalt bij het bestuderen van de obiitlijsten uit de *cartae* is het overweldigende aantal overlijdens dat ieder jaar weer staat genoteerd. De lijsten bestaan voor het merendeel uit personen die herdacht werden met een *tricenarium*. Omdat deze gedachtenisviering van dertig missen geen jaarlijks terugkerende liturgische verplichting was, zijn de namen van deze personen niet terug te vinden in de kartuizernecrologia. In Bijlage 5 is een inventarisatie gemaakt van de vermelde overlijdens in de *cartae* gedurende de vijftiende en

⁴⁰⁰ Tot 1410 komt in de *cartae* alleen de aanduiding *monachus* (*per totum ordinem*) voor, wat volgens Sanders zes door alle priesters van de orde te lezen missen bevatte; Sanders, *Waterland als woestijn*, 71 aldaar noot 28. Deze invulling van de *monachus* lijkt me, gezien de latere invulling van deze memorieviering, erg onwaarschijnlijk. Onduidelijk is overigens waar Sanders zich op baseert. Vanaf 1411 wordt de *monachus* altijd omschreven als (*per totum ordinem*) *plenum cum psalteriis monachum*.

⁴⁰¹ C. 1447 (AC 100:4), 9. Dit besluit van het Generaal Kapittel is ook terug te vinden in Hs. 4, 91.

⁴⁰² C. 1448 (AC 100:4), 33 en Hs. 4, 91.

⁴⁰³ Voorbeelden van priors van de Grande Chartreuse die met een *duplex monachus* werden herdacht zijn Johan Gaelhardi die volgens de *carta* van 1540 herdacht diende te worden op 22 en 27 juni; Damian Longonius die in de *carta* van 1554 vermeld wordt (te herdenken op 14 en 15 februari) en Petrus Sarde, overleden in 1566, die op 17 en 18 juli zijn jaargetijdfevieringen had (*carta* van 1567).

⁴⁰⁴ De *cartae* zijn uitgegeven in de reeks *Analecta Cartusiana* onder reeksnummer 100. Zie over de *cartae* en de editiegeschiedenis Bijlage 4.

zestiende eeuw voor 27 peiljaren. Per peiljaar zijn alle overleden kartuizers en niet-kartuizers geteld, waarbij ook de genoemde *anniversaria* en *monachatus* zijn meegenomen.

Voor de inventarisatie van de obiits is zoveel mogelijk gewerkt met overgeleverde *exemplares* van de *cartae*, dat wil zeggen de oerversies van de *cartae*, aangezien deze veelal als het meest compleet (en betrouwbaar) zijn te beschouwen.⁴⁰⁵ Bij de inventarisatie is geprobeerd om iedere vijf jaar een peiljaar te nemen en het aantal obiitvermeldingen te tellen. Begonnen is met de *carta* van 1411. Dat is de eerste *carta* waarvan een *exemplar* is overgeleverd en tevens de eerste overgeleverde *carta* na de hereniging van de orde in 1410 na het Grote Schisma. Als laatste peiljaar is 1575 gekozen, omdat dat het laatste jaar in de zestiende eeuw is waaruit een *exemplar* is overgeleverd. Daarnaast is 1575 ook in verband met Nieuwlicht geschikt als eindpunt, aangezien Nieuwlicht niet lang daarna werd opgeheven. In een aantal gevallen is gekozen voor een afwijkend jaartal, omdat bepaalde *exemplares* niet voorhanden of onvolledig waren. Bovendien zijn er uit twee periodes geen *exemplares* overgeleverd: 1475-1507 en 1536-1556. Uit deze twee periodes zijn, afgezien van de jaren 1475 en 1480, waarvoor wel betrouwbare gegevens zijn, geen peiljaren opgenomen.⁴⁰⁶

Het hoeft geen verrassing te zijn dat de meeste obiits van kartuizerkloosterlingen zijn. Het gedenken van overleden ordeleden behoorde immers al vanaf de begintijd tot de dagelijkse plicht van de kartuizers. Al vrij snel werd daar de gedachtenis voor weldoeners aan toegevoegd. Door in de *cartae* van ieder peiljaar het aandeel van de te gedenken stichters en weldoeners te vergelijken met het aandeel van de kartuizerkloosterlingen is een goed beeld te krijgen van hoe de gedachtenisviering voor leken en weldoeners zich ontwikkelde binnen de kartuizerorde. Hoeveel weldoeners werden er herdacht en hoe verhouden deze aantallen zich tot het aantal kartuizerkloosterlingen? Bleef het aantal te gedenken weldoeners en leken door de tijd heen stabiel, of zijn er perioden waarin er meer of minder weldoeners overleden? Zijn hier verklaringen voor te geven? En is het aantal weldoenersobiits een afspiegeling van de populariteit van de kartuizerorde gedurende de vijftiende en zestiende eeuw? De antwoorden op deze vragen plaatst de dodengedachtenis voor niet-kloosterlingen in kartuizerkloosters in het algemeen en Nieuwlicht in het bijzonder in een breder perspectief.

3.3.2 De aantallen obiits door de tijd

In Tabel 3.1 is een overzicht gegeven van de totalen uit de obiitlijsten over de 27 peiljaren. Daarin is een onderscheid gemaakt tussen kartuizers en niet-kartuizers. De groep kartuizers bestaat uit monniken, conversen, donaten en monialen. De groep niet-kartuizers wordt gevormd door vorsten (zowel wereldlijke als kerkelijke vorsten), vorstinnen, en overige niet-kartuizers (mannen en vrouwen). De groep mannen werd in de zestiende eeuw nog verder opgesplitst in *sacerdotes seculares* en *seculares*. De groep *seculares* bevatte in de vijftiende eeuw geregeld een aantal vrouwen. Per peiljaar is berekend hoe de twee groepen (kartuizers en niet-kartuizers) zich tot elkaar verhouden door de percentages op het jaartotaal te geven.

Tabel 3.1 Aandeel obiits van kartuizers en niet-kartuizers in de *cartae* tussen 1411-1575

Jaar	Totaal aantal obiits	Kartuizers aantal	Kartuizers procentueel	Niet-kartuizers aantal	Niet-kartuizers procentueel
1411	69	56	81,2%	13	18,8%
1416	71	37	52,1%	34	47,9%
1420	123	79	64,2%	44	35,8%
1425	81	49	60,5%	32	39,5%

⁴⁰⁵ Zie voor de overlevering en bruikbaarheid van de *originales* Bijlage 4.

⁴⁰⁶ Voor een uitgebreidere verantwoording van de peiljaren zie Bijlage 5.

1431	104	62	59,6%	42	40,4%
1435	106	61	57,5%	45	42,5%
1440	126	69	54,8%	57	45,2%
1445	71	43	60,6%	28	39,4%
1450	98	55	56,1%	43	43,9%
1455	98	48	49,0%	50	51,0%
1460	162	99	61,0%	63	39,0%
1465	167	84	50,3%	83	49,7%
1470	155	103	66,5%	52	33,5%
1475	174	124	71,3%	50	28,7%
1480	145	111	76,6%	34	23,4%
1507	204	168	82,4%	36	17,6%
1512	180	141	78,3%	39	21,7%
1516	181	142	78,5%	39	21,5%
1520	213	168	78,9%	45	21,1%
1525	186	152	81,7%	34	18,3%
1530	182	158	86,8%	24	13,2%
1535	155	134	86,5%	21	13,5%
1557	177	136	76,8%	41	23,2%
1560	195	153	78,5%	42	21,5%
1565	110	98	89,1%	12	10,9%
1570	133	98	73,7%	35	26,3%
1575	141	109	77,3%	32	22,7%
Totaal	3807	2737	71,9%	1070	28,1%

Uit de tweede kolom (*Totaal aantal obiits*) blijkt dat het aantal personen voor wie gedachtenisvieringen moesten worden gehouden aanzienlijk was. Over de 27 peiljaren zijn 3.807 personen geteld; hiervan is 72% kartuizer en 28% niet-kartuizer. Omgerekend naar de gehele periode zou dit, met een gemiddeld aantal obiits van 141 per jaar, neerkomen op ruim 23.000 personen die in de periode 1411-1575 in de *cartae* werden vermeld, en dus in alle kartuizerkloosters herdacht dienden te worden.⁴⁰⁷

Het relatief lage aantal obiitvermeldingen uit de *cartae* van 1411 en 1416 van respectievelijk 69 en 71 namen heeft verschillende oorzaken.⁴⁰⁸ In de eerste plaats waren er minder kartuizerkloosters dan later die eeuw. Ten tweede was een aantal van deze kloosters vooral in de Nederlanden en de Duitstalige provincies recentelijk gesticht, zoals Nieuwlicht. Ze waren nog niet op volle sterkte en de kloosterbevolking was dikwijls relatief jong. En ten derde hielden de kartuizen van de Spaanse provincie (Catalonië) zich tot 1418 nog afzijdig. Zij hielden tot dat jaar een eigen Generaal Kapittel.⁴⁰⁹

Rond het midden van de vijftiende eeuw is er een onverklaarbare terugval in het aantal obiits. In de peiljaren 1445, 1450 en 1455 daalt het aantal obiits tot onder de honderd (zie ook Grafieken 3.1 en 3.2, waarin de gegevens uit Tabel 3.1 grafisch zijn weergegeven). Deze terugval is niet te wijten aan onvolledige *cartae*.⁴¹⁰ Was de generatie kartuizermonniken van de kartuizen die eind veertiende eeuw werden gesticht tegen 1445 overleden, waardoor de kartuizerpopulatie zich had verjongd? Berust de daling in de

⁴⁰⁷ Het gemiddelde aantal per jaar voor 27 peiljaren is 141 obiitvermeldingen. Over 165 jaar die de periode 1411-1575 beslaat, betekent dat 23.265 obiitvermeldingen.

⁴⁰⁸ In de *carta* van 1416 wordt nog een groep van 26 reguliere kanunniken genoemd, maar omdat deze personen niet bij naam genoemd worden, zijn zij niet meegeteld.

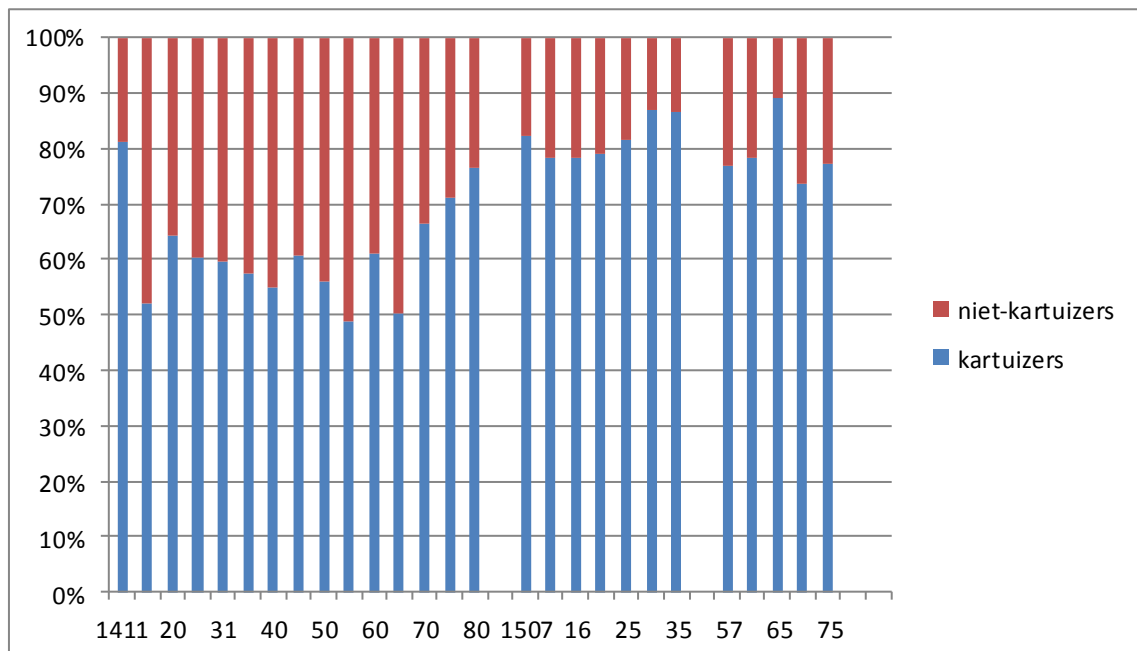
⁴⁰⁹ In 1411 wist paus Benedictus XIII de voormalige prior van de Grande Chartreuse, Bonifatius Ferrier, over te halen om een eigen Generaal Kapittel in Spanje te houden in de kartuis Val de Christo. Hogg, *The Carthusian General Chapter and the Spanish Charterhouses*, 3-4. De *cartae* van deze Generaal Kapittels zijn uitgegeven in AC 100:25:4.

⁴¹⁰ Dat blijkt althans niet uit de editie van de *exemplares* van 1445-1455.

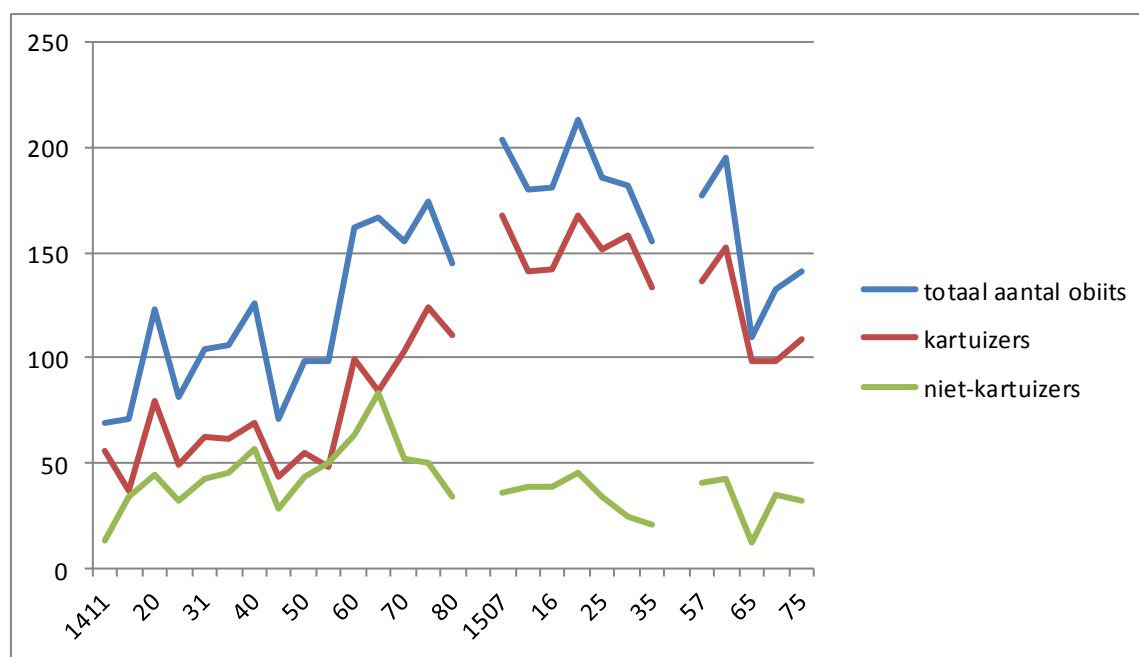
peiljaren 1445, 1450 en 1455 op toeval, of zijn er andere oorzaken aan te wijzen? Verder onderzoek naar de obiits van alle jaren kan meer inzicht bieden.

Vanaf 1460 stijgt het aantal obiits tot ver boven de honderd per jaar. Deze trend zet zich door in de zestiende eeuw, toen het aantal genoteerde obiits regelmatig de tweehonderd per jaar naderde. Het is de sterke toename in het aantal kartuizerobiits dat de stijging veroorzaakt. Het aantal genoteerde niet-kartuizerobiits begint omstreeks 1470 juist terug te lopen. Procentueel gezien haalt het aantal niet-kartuizerobiits in de zestiende eeuw jaarlijks de 25% niet meer. Het gemiddelde van ruim 44 niet-kartuizerobiits per jaar in de vijftiende eeuw zakt naar een gemiddelde van 33 in de zestiende eeuw. Het gemiddelde aantal kartuizerobiits daarentegen verdubbelde bijna in dezelfde periode, van iets meer dan 72 per jaar in de vijftiende eeuw naar 138 per jaar in de zestiende eeuw.

Grafiek 3.1 Weergave in percentages van de aantallen kartuizers en niet kartuizers in de obiitlijsten uit de *cartae*



Grafiek 3.2 Aantallen kartuizers en niet-kartuizers in de obiitlijsten uit de *cartae*



De stijging van kartuizerobiits in de eerste dertig jaar van de zestiende eeuw laat zien dat de kartuizerorde wat het aantal ordeleden betreft toen op zijn hoogtepunt moet zijn geweest. Dit komt overeen met het aantal kartuizerkloosters in Europa, dat rond 1530 zijn climax bereikte.⁴¹¹ Vlak na 1530 begint het aantal kartuizerkloosters terug te lopen doordat een aantal kloosters mede onder invloed van het protestantisme (zoals in Duitsland en Engeland) wordt gesloten.⁴¹² Hierdoor liep het aantal nieuwe kloosterlingen terug en zal ook het aantal uitredende monniken zijn toegenomen. Dit verklaart waarschijnlijk ook de sterke daling in het aantal obiits dat vanaf de jaren zestig van de zestiende eeuw is waar te nemen.

Hoewel de *cartae* van ná 1575 niet onderzocht zijn, mag aangenomen worden dat de daling van obiits zich in de late zestiende en zeventiende eeuw voortzet, aangezien er steeds meer kloosters gesloten werden, zoals de Noord-Nederlandse kartuizen die, op het klooster in Roermond na, allemaal in de jaren zeventig en tachtig van de zestiende eeuw de poorten moesten sluiten.⁴¹³ Hierdoor kwam de aanwas van nieuwe kloosterlingen tot stilstand en werden de overgebleven monniken verdeeld over de kartuizen in de omringende gebieden.

3.3.2.1 Obiitaantallen in de vijftiende en zestiende eeuw

De obiitaantallen uit de peiljaren van de vijftiende en zestiende eeuw verschillen nogal van elkaar. Het aantal getelde obiits in de periode 1507-1575 ligt steeds ver boven de honderd, terwijl de *cartae* uit de eerste helft van de vijftiende eeuw veel lagere obiitaantallen laat zien. Gezien de verschillen voor de vijftiende en zestiende eeuw is het niet

⁴¹¹ Zie de grafiek in Gaens en Hendrickx, 'Het vaste ritme van verandering', 33 en in Gaens, 'De gebroken spiegel van perfectie', 93, 102.

⁴¹² In Engeland werden met de *Dissolution of the Monasteries* door Hendrik VIII honderden kloosters en religieuze huizen opgeheven, waaronder de negen Engelse kartuizen.

⁴¹³ Rond 1600 stabiliseert het aantal kartuizerkloosters zich, maar in 1783 kwam de genadeslag voor de kartuizerorde toen de Oostenrijkse keizer Jozef II alle 'onnutte' contemplatieve ordes ophief, waardoor het aantal kartuizen in korte tijd terugliep van circa 160 naar 40, Gaens, 'De gebroken spiegel van perfectie', 102.

onverstandig om de aantallen per eeuw uit te splitsen, waardoor twee perioden van bijna zeventig jaar ontstaan: 1411-1480 en 1507-1575 (Tabel 3.2). Eerder werd al gemeld dat het gemiddelde aantal obiitvermeldingen per *carta* over de 27 peiljaren 141 obiits betrof. De gemiddelden van de twee perioden laten een iets ander beeld zien. Voor de 70 jaar die de eerste periode beslaat, komt het neer op een gemiddelde van 117 obiits per *carta* (totaal 8.190 obiits). De tweede periode, die 69 jaar omvat, levert een gemiddelde op van 171 obiits per *carta* (totaal 11.799 obiits).⁴¹⁴ Zoals te verwachten ligt het gemiddelde aantal obiits in de vijftiende eeuw aanzienlijk lager dan in de zestiende eeuw.⁴¹⁵

In Tabel 3.2 zijn voor de twee tijdvakken de aantallen obiits en de percentages gegeven. Periode I (1411-1480) bevat de overlijdens van 733 monniken, wat op een totaal van 1750 een aandeel betekent van bijna 42%. In Periode II (1507-1575) stijgt het aantal obiits van kartuizermonniken naar 915, wat neerkomt op 44,5% van het geheel.

Tabel 3.2 Spreiding obiits in de *cartae* per periode

	Periode I (1411-1480) (15 peiljaren)		Periode II (1507-1575) (12 peiljaren)	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
<u>Kartuizers</u>				
Monniken	733	41,9%	915	44,5%
Conversen	226	12,9%	325	15,8%
Donaten	35	2,0%	292	14,2%
Monialen	86	4,9%	125	6,1%
<u>Niet-kartuizers</u>				
Vorsten (wereldlijk)	26	1,5%	21	1%
Vorsten (kerkelijk)	46	2,6%	8	0,4%
Vorstinnen	23	1,3%	16	0,8%
Overige mannen	369	21,1%	233	11,3%
Overige vrouwen	206	11,8%	122	5,9%
Totaal	1750	100%	2057	100%

Het aantal obiits in het tweede tijdvak was aanmerkelijk groter dan in de eerste periode. Er zijn ruim driehonderd obiits meer, terwijl het in de tweede periode om minder peiljaren gaat.⁴¹⁶ Vooral het aandeel van de kartuizerkloosterlingen stijgt fors, van 61,7% in de vijftiende eeuw naar 80,6% in de zestiende eeuw. Dit is voor een deel te danken aan de zeer sterke stijging van het aantal donaten (van 2% naar 14,2%). De toename van het aantal donaten is mede te verklaren vanuit de sterke groei van het aantal kartuizerkloosters in Noord-West Europa in de late veertiende en vijftiende eeuw en ook uit het feit dat het gemiddelde aantal donaten per kartuizerklooster steeg. Hier moet overigens wel een voorbehoud bij worden gemaakt. Het aantal donaten in de vijftiende eeuw is namelijk enigszins vertekend, omdat in de vijftiende eeuw de donaten in de *cartae* lange tijd geen eigen subcategorie hadden en vaak waren ingedeeld bij de conversen. Aangezien

⁴¹⁴ Wanneer per tijdvak de jaren met het hoogste en laagste aantal obiits uit de berekening worden gehaald dan komt het op soortgelijke gemiddelden uit; de vijftiende eeuw komt dan op 115 obiits (zonder de jaren 1475 en 1411) en de zestiende eeuw op 173 obiits (zonder de jaren 1520 en 1565).

⁴¹⁵ Omdat van de periode 1536-1556 geen betrouwbare gegevens zijn, zijn uit deze periode geen peiljaren genomen, wat betekent dat het gemiddelde van de vijftiende eeuw op vijftien peiljaren is gebaseerd en het gemiddelde van de zestiende eeuw op twaalf peiljaren. Als voor de vijftiende eeuw drie peiljaren (hoge/lage aantallen) niet worden meegenomen in de berekening dan schommelt het gemiddelde aantal tussen de 113 obiits (zonder de jaren 1411, 1475 en 1480) en de 122 obiits (zonder 1411, 1416 en 1420).

⁴¹⁶ Wanneer voor de zestiende eeuw het gemiddelde aantal obiits (171 obiits) voor drie peiljaren erbij opgeteld zou worden, dan zou dat neerkomen op een gemiddelde van 513 extra obiits. Het absolute aantal in de zestiende eeuw zou derhalve uitkomen op circa 2.570, dus ongeveer 820 obiits meer dan in de vijftiende eeuw over vijftien peiljaren.

lang niet altijd gespecificeerd was of iemand een convers of een donaat was, kon hier bij de telling geen rekening mee worden gehouden. Bovendien bevat de categorie donaten in de zestiende eeuw dikwijls ook vermeldingen van overleden kostkopers, personen die tegen een vergoeding hun oude dag in het klooster doorbrachten.

Met betrekking tot het aantal niet-kartuizers zijn er drie zaken die in het oog springen. Ten eerste is er de sterke daling van het aandeel van de kerkvorsten in de zestiende eeuw van 2,6% naar 0,4%. Ten tweede vermindert eveneens het aandeel wereldlijke vorsten en vorstinnen. Deze daling van het aantal te gedenken kerkelijke en wereldlijke vorsten is deels te verklaren uit het feit dat ze zich minder vaak als stichters en begunstigers van kartuizerkloosters opwierpen. Voor de wereldlijke heersers kan nog als argument worden aangevoerd dat gedurende de vijftiende en zestiende eeuw een aantal vorstendommen werd samengevoegd, waardoor het aantal heersers afnam, zoals bijvoorbeeld de Nederlandse gewesten, die in die eeuwen geleidelijk werden ingelijfd bij het Bourgondische en later het Habsburgse rijk. Wat verder opvalt is dat ook de percentages van de overige niet-kartuizers (mannen en vrouwen) sterk teruglopen. In de vijftiende eeuw maakten mannen (die geen kartuizer of vorst waren) nog iets meer dan twintig procent van het totaal uit. In de zestiende eeuw was dat nog maar elf procent. Voor vrouwen gold voor dezelfde perioden een terugval van bijna twaalf naar zes procent. De populariteit van de kartuizerorde onder weldoeners was in de zestiende eeuw duidelijk op zijn retour. Oorzaken hiervan zijn de invloed van het protestantisme en de aandachtverschuiving onder leken naar andere vroomheidsprojecten, zoals het stichten en begunstigen van gast- en armenhuizen. In de zestiende eeuw werden er nauwelijks nog nieuwe kartuizen gesticht, wat vanzelfsprekend minder stichters en belangrijke weldoeners opleverde. Daarnaast ontvingen kartuizerkloosters die al langere tijd bestonden geen grote schenkingen meer, en beperkten weldoeners zich tot kleinere schenkingen, waardoor zij niet in aanmerking kwamen om door de gehele orde herdacht te worden. Deze terugloop had dus een direct effect op het aantal obiits in de *cartae*.

In Tabel 3.3 zijn de aantallen kartuizers en niet-kartuizers gegroepeerd in de twee perioden. De sterke daling van het aantal weldoenersobiits in de zestiende eeuw is hier duidelijk waarneembaar. Procentueel halveerde het aandeel van 38,3% in de vijftiende eeuw naar 19,4% in de zestiende eeuw. Zelfs wanneer de absolute aantallen verhoogd worden met een gemiddelde van honderd obiits (Periode II heeft immers slechts twaalf peiljaren en het gemiddelde aantal lekenobiits per jaar is 33,3) dan zou het aantal lekenobiits in de zestiende eeuw nog steeds circa 170 obiits minder zijn dan in de vijftiende eeuw.

Tabel 3.3 Kartuizers versus niet-kartuizers in percentages

	Periode I (1411-1480) (15 peiljaren)		Periode II (1507-1575) (12 peiljaren)	
	Aantal	Percentage	Aantal	Percentage
Kartuizers	1080	61,7%	1657	80,6%
Niet-kartuizers	670	38,3%	400	19,4%
Totaal	1750	100%	2057	100%

De gegevens uit de tabellen zijn ook interessant in verband met de 1520-these. Koen Goudriaan heeft voor de Nederlanden op basis van een aantal historische onderzoeken de theorie geopperd dat rond 1520 de lekenvroomheid een andere invulling kreeg.⁴¹⁷ Verschillende onderzoekers constateerden dat er rond dat jaar vrij plotseling een einde kwam aan de hoogconjunctuur van vrome schenkingen aan religieuze instellingen die in

⁴¹⁷ Zie Goudriaan, 'Het einde van de Middeleeuwen ontdekt?'; Speetjens, 'A Quantitative Approach to Late Medieval Transformations of Piety in the Low Countries'.

de decennia rond 1500 zijn hoogtepunt zou hebben bereikt. Goudriaan heeft enkele sociaal-economische en religieuze verklaringen voorgesteld, maar tot op heden is de 1520-these nog niet afdoende bewezen. Ook uit het cijfermateriaal van de *cartae* is een dergelijk omslagpunt in 1520 niet terug te vinden (zie Tabel 3.1). De daling van het aantal niet-kartuizerobiïts is daar te geleidelijk voor. Hooguit zou gesteld kunnen worden dat de daling al vanaf 1470 is ingezet. Verder moet hier ook nog worden opgemerkt dat, mocht de 1520-these betrekking hebben op de Nederlanden, dat nog niet hoeft te betekenen dat die theorie voor heel Europa geldt. Om dit te bewijzen zal de schenkingsgeschiedenis van een flink aantal kartuizerkloosters moeten worden bestudeerd.

3.3.2.2 De spreiding van de *monachatus* en *anniversaria* door de tijd

Tot nu toe hebben we gezien dat, ondanks een stijging van het aantal obiïts in de *cartae* in de zestiende eeuw, het aantal obiïts van niet-kartuizers in de zestiende eeuw terugliep. Op basis van dit gegeven kan men zich afvragen of dit ook betekende dat het aantal *monachatus* en *anniversaria* voor weldoeners in de zestiende eeuw terugliep. Om een antwoord op deze vraag te vinden moeten we opnieuw de gegevens uit Bijlage 5 raadplegen om de *monachatus* en *anniversaria* uit de peiljaren in de *cartae* nader te bekijken.

In Tabel 3.4 zijn gegevens uit Bijlage 5 verwerkt. In totaal zijn er in de 27 peiljaren 203 *monachatus* en *anniversaria* toegekend, bestaande uit 93 *monachatus* en 110 *anniversaria*.⁴¹⁸ Het merendeel hiervan, namelijk 57,7%, werd gegeven aan kartuizers en dan vooral aan kartuizerpriors. De overige 42,3% waren *monachatus* en *anniversaria* voor niet-kartuizers. Op het totaal van 3.807 getelde obiïts betekent het dat slechts 5,3% van de overledenen een *monachatus* of *anniversarium* kreeg! De overige personen werden alleen met een *tricenarium* herdacht.

Tabel 3.4 Spreiding *monachatus* en *anniversaria* in de *cartae* tussen 1411-1575 (over 27 peiljaren)

	<i>Obiït-totaal cartae</i>	Percentages van het totaal aan obiïts (n = 3807)	<i>Monachatus</i>	<i>Anniversaria</i>	Percentages van het totaal aan <i>monachatus</i> en <i>anniversaria</i> (n = 203)
Kartuizers					
Monniken	1648	43,3%	49	60	53,7%
Conversen	551	14,5%	2	3	2,5%
Donaten	327	8,6%	-	2	1%
Monialen	211	5,6%	-	1	0,5%
Niet-kartuizers					
Vorsten (wereldlijke heersers)	47	1,2%	15	1	7,9%
Vorsten (kerkelijke heersers)	54	1,4%	10	2	5,9%
Vorstinnen	39	1,0%	9	2	5,4%
Overige mannen	602	15,8%	8	25	16,2%
Overige Vrouwen	328	8,6%	-	14	6,9%
Totaal	3807	100%	93	110	100%

Van de 1648 overleden kartuizermonniken uit de onderzochte periode hadden 109 monniken recht op een jaarlijkse gedachtenisviering (53,7% van de 203 *monachatum* en

⁴¹⁸ Oudere *monachatus* en *anniversaria* die in de *cartae* worden vermeld, maar betrekking hebben op eerdere jaren zijn niet meegeteld.

anniversaria). De conversen, donaten en monialen zijn met acht jaargetijden (4%) sterk ondervertegenwoordigd, vooral ook omdat deze groep in de onderzochte periode uit 1.089 personen bestond. Zij kregen hoofdzakelijk een *anniversarium*.

De mannen en vrouwen die tot de groep niet-kartuizers behoorden, werden eveneens vooral met een *anniversarium* geeërd. Samen waren ze goed voor 23,1% van het totaal aan jaargetijden. Dit komt redelijk overeen met het procentuele aandeel dat de mannen en vrouwen op het totaal aan obiits innemen, namelijk 24,4% (zie kolom met percentages aan obiits). Opmerkelijk zijn vooral de jaarlijkse gedachtenisvieringen voor de vorsten (zowel voor de wereldlijke als de kerkelijke vorsten) en de vorstinnen. Samen nemen ze 19,2% van alle *monachatus* en *anniversaria* voor hun rekening, terwijl ze gemiddeld nog geen 4% van het totale aantal obiits innemen (vergelijk Tabel 3.2).⁴¹⁹

De belangrijkste verklaring voor de spreiding van de *monachatus* en de *anniversaria* is dat dergelijke memorievieringen niet zomaar werd toegekend. Oorspronkelijk waren ze alleen voorbehouden aan kartuizers. Zoals al is opgemerkt konden vanaf 1249 ook leken in aanmerking komen voor deze gedachtenisvormen, maar ook toen werden alleen de belangrijkste stichters of begunstigers ermee bedeed.⁴²⁰ Het is daarom geenszins verwonderlijk dat, wat de leken betreft, de *monachatus* vooral onder de wereldlijke en kerkelijke vorsten zijn aan te treffen. Ook monniken konden door het inzetten van hun organisatorische talenten voor de orde in aanmerking komen voor een *monachatus* of *anniversarium*. De *monachatus* werden doorgaans toegekend aan monniken die verschillende ambten hadden vervuld, zoals prior en visitator. Voor de conversen, monialen en donaten waren de mogelijkheden aanzienlijk beperkter. Ook de niet-kartuizers die geen vorst waren, kwamen niet snel in aanmerking voor een *monachatus*.

Nu de spreiding van het aantal *monachatus* en *anniversaria* in beeld is gebracht, kunnen we de terug naar de vraag of het aantal *monachatus* en *anniversaria* in de zestiende eeuw voor weldoeners terugliep ten opzichte van het aantal in de vijftiende eeuw. Het hoeft geen verassing te zijn dat dit inderdaad zo is. Om dit inzichtelijker te maken wordt eerst het totaal aan *monachatus* en *anniversaria* voor kartuizers en niet-kartuizers in de twee tijdvakken vergeleken (Tabel 3.5), om vervolgens de gegevens verder uit te splitsten naar de verschillende groepen (Tabel 3.6). Hieruit komt ook naar voren dat niet alleen het aantal jaargetijden voor niet-kartuizers aanzienlijk daalt, maar ook het aantal jaargetijden voor de kartuizers zelf, terwijl we eerder zagen dat het aantal kartuizer-obiits in de zestiende eeuw juist toenam.

Tabel 3.5 *Monachatus* en *anniversaria* in de *cartae* in percentages

	Periode I (1411-1480) (15 peiljaren) (op een totaal van 1.750 obiits)		Periode II (1507-1575) (12 peiljaren) (op een totaal van 2.057 obiits)	
	Aantal	Percentages	Aantal	Percentages
Kartuizers	76	61,3%	41	51,9%
Niet-kartuizers	48	38,7%	38	48,1%
Totaal	124	100%	79	100%

Wanneer we de gegevens uit Tabel 3.5 bekijken vallen twee dingen op. Ten eerste blijkt het aandeel jaargetijden op het totaal aan gedachtenisvieringen in beide tijdvakken terug te lopen. In Periode I waren er 124 *monachatus* en *anniversaria* terwijl er 1.750 obiits werden geteld en in Periode II waren er slechts 79 *monachatus* en *anniversaria* op 2.057 obiits. In

⁴¹⁹ In totaal worden in de 27 peiljaren de overlijdens van honderdveertig (wereldlijke en kerkelijke) vorsten en vorstinnen genoemd. Op een totaal van 3.807 betekent dat 3,7%.

⁴²⁰ Er is mij niets bekend over mogelijke criteria waaraan personen moesten voldoen om in aanmerking te kunnen komen voor een *monachatus* of *anniversarium*. Waarschijnlijk werden overledenen tijdens het Generaal Kapittel door de priors voorgedragen, waarna er over het wel of niet toekennen van een *monachatus* of *anniversarium* werd beslist.

Periode I kreeg dus 7,1% van de vermelde personen een *monachatus* of *anniversarium*, terwijl dat in Periode II terugliep naar 3,8%.

Ten tweede lijkt het percentage *monachatus* en *anniversaria* voor niet-kartuizers juist te stijgen. Het gaat van 38,7% naar 48,1%. Maar de schijn bedriegt hier. Uitgaande van de gemiddelden (117 obiits in Periode I en 171 in Periode II) stijgt het aantal te gedenken personen met bijna 46% in de zestiende eeuw (171:114), terwijl het gemiddelde aantal *monachatus* en *anniversaria* terugloopt van 8,3 in Periode I (124 jaargetijden:15 peiljaren) naar 6,6 in Periode II (79 jaargetijden:12 peiljaren): een daling van bijna 26%, die vooral te wijten is aan de terugloop van het aantal *anniversaria* in het algemeen, maar vooral aan het verminderen van *anniversaria* voor monniken, zoals duidelijk naar voren komt in Tabel 3.6.

Tabel 3.6 *Monachatus* en *anniversaria* in de *cartae* per tijdvak

	Periode I (1411-1480) (15 peiljaren) (n = 124)				Periode II (1507-1575) (12 peiljaren) (n = 79)			
	<i>Monachatus</i>	%	<i>Anniversaria</i>	%	<i>Monachatus</i>	%	<i>Anniversaria</i>	%
Kartuizers								
Monniken	25	20,2%	49	39,5%	24	30,4%	11	13,9%
Conversen	1	0,8%	1	0,8%	1	1,3%	2	2,5%
Donaten	-		-		-		2	2,5%
Monialen	-		-		-		1	1,3%
Subtotaal I	26	21%	50	40,3%	25	31,7%	16	20,2%
Niet-kartuizers								
Vorsten (wereldlijk)	7	5,7%	1	0,8%	8	10,2%	-	-
Vorsten (geestelijk)	4	3,2%	2	1,6%	6	7,6%	-	-
Vorstinnen	4	3,2%	2	1,6%	5	6,3%	-	-
Mannen	3	2,4%	16	12,9%	5	6,3%	9	11,4%
Vrouwen	-		9	7,3%	-		5	6,3%
Subtotaal II	18	14,5%	30	24,2%		30,4%	14	17,7%
Totaal	44	35,5%	80	64,5%	49	62,1%	30	37,9%

Het aandeel van de *anniversaria* voor kartuizerkloosterlingen daalt van 40,3% in de eerste periode naar 20,2% in tweede periode (zie Subtotaal I) en dat terwijl er in de zestiende eeuw aanzienlijk meer kartuizermonniken in de obiitlijsten vermeld worden. Opvallend is verder dat het aandeel *monachatus* in de zestiende eeuw hoger lag dan het aandeel *anniversaria*. Er werden meer *monachatus* aan kerkelijke en wereldlijke vorsten toegekend in Periode II (zeker wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat Periode I vijftien peiljaren heeft en Periode II twaalf peiljaren). Toch nam het aantal *monachatus* en *anniversaria* over de gehele linie in de tweede periode af, aangezien het gemiddelde in die periode daalde.

In dit deel zijn de obiitvermeldingen uit de *cartae* door de tijd geanalyseerd. Het merendeel van de obiits had betrekking op kartuizerkloosterlingen en het *tricenarium* was het type gedachtenisviering dat het meest werd toegekend. De *monachatus* en *anniversaria* maakten slechts 5,3% uit van het totaal aan gedachtenisvieringen. Jaarlijks werden er steeds maar een paar *monachatus* en/of *anniversaria* toegekend. Het zijn de jaargetijden als onderdeel van de *monachatus* en *anniversaria* die uiteindelijk ook in de Utrechtse necrologia genoteerd werden, samen met de jaargetijden van overleden kloosterlingen en weldoeners van Nieuwlicht die niet algemeen binnen de orde herdacht werden. Met deze kennis in

het achterhoofd kunnen we nu Necrologium A en Necrologium B van Nieuwlicht nader analyseren.

3.4 De jaargetijden in de necrologia van Nieuwlicht

In dit derde deel van het hoofdstuk wordt eerst onderzocht hoe accuraat de kartuizers van Nieuwlicht hun necrologia bijhielden. Zo kan de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van de necrologia getoetst worden. Daarnaast bieden de necrologia inzicht in de manier waarop de memoriapraktijken in de kartuizerorde en in Nieuwlicht in het bijzonder georganiseerd waren. Ik onderzoek daarom of alle jaargetijden uit de *monachatus* en *anniversaria* die het klooster op last van het Generaal Kapittel moest uitvoeren, zijn terug te vinden in de twee necrologia. Daarbij maak ik gebruik van de inventarisatie die ik maakte van de obiitregistraties uit de 27 peiljaren (Bijlage 5). Vervolgens worden de inschrijvingen door de tijd geanalyseerd, waarbij aandacht wordt besteed aan de verhouding kartuizers versus niet-kartuizers en de sociale stratificatie van de verschillende groepen personen die zijn ingeschreven in de necrologia. Ook wordt ingegaan op de twee soorten gedachtenisvieringen die in de necrologia zijn aan te treffen: individuele en collectieve memories.

In de analyses is steeds geprobeerd om de aanwas van ingeschreven personen door de tijd te reconstrueren. De overgeleverde necrologia zijn natuurlijk een eindproduct. In de eerste helft van de vijftiende eeuw telde het necrologium vanzelfsprekend aanzienlijk minder namen dan een eeuw later. Voor de reconstructie door de tijd is gebruik gemaakt van de *cartae* en aanvullend bronmateriaal om de sterfjaren van de ingeschreven personen te achterhalen, aangezien de necrologia zelden sterfjaren vermelden. Voor bijna 80% van de ingeschrevenen is dat gelukt.

De bevindingen uit de analyses worden vergeleken met de gegevens van twee Duitse onderzoekers, Roland Deigendesch en Gerhard Schlegel, die – hoewel minder uitgebreid – respectievelijk de necrologia van de kartuizen Güterstein (in Zuid-Duitsland) en Erfurt (in Midden-Duitsland) hebben geanalyseerd. Beide onderzoekers hebben hun bevindingen overigens niet geplaatst binnen de context van de obiitlijsten uit de *cartae*.

3.4.1 Aantallen gedachtenisvieringen uitgevoerd door de Utrechtse kartuizers

Eerder is vastgesteld dat in de periode 1411-1575 ruim 23.000 overlijdens moeten zijn genoteerd in de *cartae* van het Generaal Kapittel. Om het aantal personen te bepalen waarvoor Nieuwlicht op basis van de *cartae* diende te bidden, moet dit aantal vermeerderd worden met de obiitvermeldingen uit de twintig jaar vanaf de stichting van Nieuwlicht in 1391 tot 1411 en de vijf jaar na 1575. Mogelijk gaat het om drieduizend obiits (25 jaar x 141 obiits, het gemiddeld aantal obiits), maar een realistischere schatting zou onder de tweeduizend uitkomen. Het aantal obiits in de twintig jaar vanaf de stichting van Nieuwlicht in 1391 tot aan 1411 ligt waarschijnlijk ver beneden het gemiddelde van 141 obiits, zeker wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat de orde tussen 1378 en 1410 als gevolg van het Grote Schisma in twee kampen was verdeeld. De *originales*-verzameling van Paderborn, die *cartae* uit het Urbanistische kamp bevat, waartoe ook Nieuwlicht behoorde, geeft bijvoorbeeld voor 1405 38 obiits, voor 1408 28 obiits en voor 1410 46 obiits. Ook in de jaren na 1575 bestaat de kans dat het gemiddelde aantal obiits uiteindelijk onder de 141 obiits uitkomt. Tabel 3.1 laat immers al vanaf 1565 een duidelijke daling zien, die zich waarschijnlijk verder voortzette. Het betekent dat de kartuizers van Nieuwlicht gedurende de bestaansperiode van het klooster gebeden moeten hebben voor circa 25.000 (23.000 + 2.000) personen. Zoals we hiervoor al zagen, werd slechts een zeer gering deel hiervan, namelijk 5,3%, herdacht met een jaargetijde in de vorm van een *monachatus* of een *anniversarium*. Afgaande op het aantal van 25.000 en het percentage van 5,3% betekent dit dat gedurende de bestaansperiode van Nieuwlicht

circa 1.325 persoonsnamen via de *cartae* in de Utrechtse necrologia zouden kunnen zijn ingeschreven.

Naast de personen die volgens de *cartae* een *anniversarium* of *monachus* hadden en dus ingeschreven moesten worden in het necrologium van elk kartuizerklooster, werden de necrologia aangevuld met lokaal herdachte personen. Zij zijn in te delen in drie groepen: de kloosterlingen uit de eigen gemeenschap, de kloosterlingen uit kartuizerkloosters waarmee een confraterniteit was aangegaan – voor Nieuwlicht waren dat de kartuizerkloosters te Geertruidenberg, Amsterdam en Delft – en ten slotte de niet-kloosterlingen die een band hadden met het klooster. Tot de laatste groep behoorden de weldoeners en personen die in Nieuwlicht begraven lagen. Slechts een deel van de personen uit deze drie groepen is terug te vinden in de *cartae*; het gaat dan vooral om de kartuizerkloosterlingen. Zij ontvingen als lid van de orde doorgaans een *tricenarium*. Hoewel de kartuizerorde streefde naar volledigheid en de priors werden aangespoord om het overlijden van kloosterlingen altijd en zo snel mogelijk bij het Generaal Kapittel te melden, zijn – zo blijkt uit het onderzoek – niet alle kloosterlingen in de *cartae* beland. Weldoeners daarentegen moesten een substantiële schenking hebben gedaan om in aanmerking te komen voor een *monachus*, *anniversarium* of *tricenarium*. Verhoudingsgewijs komen ze daarom weinig in de *cartae* voor.

Uiteindelijk zijn in Necrologium A de namen genoteerd van 2.018 te gedenken personen. In Necrologium B, dat aanzienlijk korter is bijgehouden, staan 304 namen. Van deze laatste groep namen komt bijna driekwart ook voor in Necrologium A. Slechts 84 persoonsnamen komen alleen in Necrologium B voor. In totaal zijn dus in de twee necrologia de namen genoteerd van 2.102 personen, die in de periode 1391-1580 overleden. Daarnaast bevatten de necrologia nog circa vijftig persoonsgroepen waarvan de leden gezamenlijk worden herdacht; slechts twee van deze groepen komen alleen in Necrologium B voor.

3.4.2 *Monachus* en *anniversaria* uit de *cartae*

Hiervoor bleek dat gedurende de 27 peiljaren 203 *monachus* en *anniversaria* in de *cartae* werden genoteerd. Met het oog op de accuratesse van de necrologia van Nieuwlicht heb ik onderzocht in hoeverre deze 203 personen zijn terug te vinden in Necrologium A en/of Necrologium B (Tabel 3.7). Naast het jaartal en het totale aantal obiits zoals dat in de *cartae* voorkomt (kolom 1 en 2), staat in de derde kolom het aantal jaargetijdevieringen uit de *cartae* genoteerd. Daarnaast staat, in de vierde kolom, het aantal jaargetijden dat ook in Necrologium A of B is ingeschreven. Tevens is geprobeerd om kloosterlingen en weldoeners te traceren onder in de *cartae* vermelde personen met een *tricenarium* die ook in de Utrechtse necrologia voorkomen (kolom 5). En in de zesde kolom zijn de ingeschreven jaargetijden voor personen opgenomen, die alleen in Nieuwlicht werden herdacht.

Opgemerkt dient te worden dat in Tabel 3.7 geen rekening is gehouden met het feit dat het Generaal Kapittel vier weken na Pasen bijeenkwam. De *cartae* beslaan derhalve geen kalenderjaren, maar kunnen een wisselende periode beslaan, van half april/half mei in het voorgaande jaar tot half april/half mei in het lopende jaar. Dit heeft consequenties voor de personen die volgens de *carta* hun jaargetijde tussen maart en begin mei hebben. Zij kunnen in het voorgaande jaar overleden zijn, maar ook in het jaar waarin de *carta* is uitgevaardigd. Het Generaal Kapittel had geen redactietermijn voor het melden van obiits. Dit was naast de verantwoordelijkheid van de prior ook afhankelijk van de reistijd naar het Generaal Kapittel.⁴²¹ Zo wordt de stichter van Nieuwlicht, Zweder van Gaasbeek, die op 22 april 1400 stierf, pas in de *carta* van 1401 vermeld, terwijl de prior van de Grand Chartreuse, Peter van Leiden, die op 6 mei 1546 stierf, al in

⁴²¹ Simmert, 'Geschichte der Generalkapitel', 686.

de *carta* van datzelfde jaar staat genoteerd.⁴²² In 1400 vond het Generaal Kapittel vanaf 17 mei plaats en in 1546 vanaf 24 mei. Dirk Bruyn, de prior van Nieuwlicht in 1400, was ongetwijfeld nog niet op de hoogte van het overlijden van Zweder toen hij naar de bijeenkomst van het Generaal Kapittel vertrok.

Tabel 3.7 Jaargetijden (*monachatus* en *anniversaria*) vermeld in de *cartae* en in de necrologia van Nieuwlicht

Jaar	Totaal obiits in de <i>cartae</i>	Jaargetijden in de <i>cartae</i>	Jaargetijden uit de <i>cartae</i> die voorkomen in Necrologium A en/of B	<i>Tricenaria</i> uit de <i>cartae</i> , die in de Necrologia voorkomen	Overige lokale jaargetijden	Aantal inschrijvingen in Necrologia A en B
1411	69	5	5	1	-	6
1416	71	2	2	-	1	3
1420	123	5	5	1	-	6
1425	81	6	5 ⁴²³	1	1 ⁴²⁴	7
1431	104	6	6	-	-	6
1435	106	8	7 ⁴²⁵	1	-	8
1440	126	8 ⁴²⁶	8	1	1 ⁴²⁷	10
1445	71	15 ⁴²⁸	13 ⁴²⁹	2	-	15
1450	98	13	13 ⁴³⁰	-	-	13
1455	98	10	10	2	-	12
1460	162	14	13	7	-	20
1465	167	7	6	3	2 ⁴³¹	11
1470	155	11	11	5	-	16
1475	174	9	8 ⁴³²	4	1 ⁴³³	13
1480	145	5	5	2	-	7
1507	204	8 ⁴³⁴	6	4	-	10
1512	180	4	4	2	-	6
1516	181	7 ⁴³⁵	6	3	1 ⁴³⁶	10

⁴²² De *carta* van 1546 die (verkort) in de compilatie van Dom Chauvet is opgenomen geeft zelfs ‘*Obiit Reverendus pater, Dominus Petrus de Leydis Prior Domus Cartusiae, 6 Maii huius anni*’, Clark, *The Cartae 1536-1570* (AC 100:36). In het Villeneuve Necrologium is de opmerking *huius anni* weggelaten; (c. 1546); Clark, *The Villeneuve Necrology* (AC 100:27:3).

⁴²³ *Anniversarium* voor Anna van Lymnhen geeft geen datum (c. 1425). Zij lijkt niet te zijn opgenomen in Necrologium A of B, tenzij ze de vrouw was van Zweder van Gaasbeek (Anna van Leiningen) die op 1 januari in Necrologium A staat ingeschreven. Of was zij Johanna van Ligne, de eerste vrouw van Jacob van Gaasbeek?

⁴²⁴ Het betreft de belangrijke weldoener van Nieuwlicht, Willem van Rhenen.

⁴²⁵ Het *anniversarium* van de monnik Johan Stons uit de kartuis van Sheen waarvan nog geen datum bekend was bij het opstellen van de *cartae* is later niet meer genoteerd in de Utrechtse necrologia (c. 1435).

⁴²⁶ De Duitse keizer Albert II hoefde alleen in de provincie *Alemanie Superioris* herdacht te worden (c. 1440), toch werd hij in Necrologium A genoteerd. Zie over de Duitse keizers en gedenken bij de kartuizers Goder, ‘In Gebet vereint’, 84.

⁴²⁷ Het betreft de Utrechtse kanunnik van Oudmunster Hendrik Foec.

⁴²⁸ Twee Italiaanse priors hebben alleen in Italiaanse provincie (*Provincia Tuscie* en *Lombardie propinquieris*) een *monachatum*, voor de rest van de orde geldt een *tricenarium* (c. 1445).

⁴²⁹ Eén kartuizer is niet teruggevonden in de Utrechtse necrologia. Het betreft Thomas de Quoqualo monnik van het Spaanse Porte Coeli bij Valencia (c. 1445).

⁴³⁰ Hoewel Barbara Swartzenberg volgens de *carta* van 1450 alleen in de provincie *Alemanie Inferioris* met een *monachatus* herdacht hoefde te worden, is ze wel opgenomen in Necrologium A (c. 1450). De Utrechtse kartuis behoorde in 1450 tot de provincie *Picardie Remotioris*.

⁴³¹ Nicolaas Cop en Beerta van Heemskerk, beiden begraven in Nieuwlicht.

⁴³² De *anniversaria* van Jacob de Hentere, profes van Capellen en Johan Bocksole, vicaris in Tuckelhuizen zijn niet in Necrologium A opgenomen (c. 1478).

⁴³³ Het betreft Margareta, de zus van Dirk Bor, die later dat jaar stierf, maar samen met haar broer en echtgenoot Johan de Poel herdacht werd op 1 januari.

⁴³⁴ De Poolse vorst Alexander heeft alleen een *monachatus* in de provincie *Alemania Superioris* (c. 1507).

1520	213	10	8 ⁴³⁷	3	-	11
1525	186	12 ⁴³⁸	10 ⁴³⁹	4	-	14
1530	182	6 ⁴⁴⁰	5	4	-	9
1535	155	2	2	5	-	7
1557	177	4 ⁴⁴¹	2 ⁴⁴²	5	-	7
1560	195	7	7	5	-	12
1565	110	3	3	-	-	3
1570	133	2 ⁴⁴³	1	1	-	2
1575	141	14	11 ⁴⁴⁴	2	-	13
Totaal	3807	203	182	68	7	257

De identificatie van kloosterlingen en weldoeners in *Necrologium A* en *B* met personen uit de *cartae* die door de hele orde alleen een *tricenarium* hadden, wordt bemoeilijkt doordat bij de *tricenaria* doorgaans geen sterfdatum worden vermeld. Voor de kloosterlingen uit Nieuwlicht bieden de bijstellingen *monachus domus Traiecti* of *professus domus Traiecti* voldoende houvast voor identificatie. Ook de kloosterlingen uit kartuizerkloosters waarmee Nieuwlicht een confraterniteit had, zijn door een soortgelijke bijstelling eenvoudig te identificeren. Toch wordt in de *cartae* bij lang niet elke kloosterling vermeld tot welk klooster hij behoorde. Voor de identificatie van weldoeners is het nog lastiger. Slechts sporadisch wordt vermeld welk klooster ze tijdens hun leven begunstigen. Iets vaker wordt gezegd uit welke stad ze afkomstig waren, maar dat geeft niet altijd voldoende aanknopingspunten voor identificatie, aangezien een persoon uit Amsterdam ook een belangrijke weldoener van de Utrechtse kartuis kan zijn geweest.⁴⁴⁵ Daar komt nog bij dat de spelling in de *cartae* nogal kan afwijken van de spelling zoals die in de necrologia voorkomt.⁴⁴⁶ En ten slotte is uit lokale bronnen en secundaire literatuur slechts sporadisch het sterfjaar van een weldoener bekend. Het is vaak zoeken naar een speld in een hooiberg. De aantallen in de vijfde en zesde kolommen, ‘*Tricenaria* uit de *cartae*’ en ‘Overige lokale jaargetijden’, kunnen dus te laag zijn.

⁴³⁵ De weldoener Simon Person hoefde alleen in de *Provincia Saksone* met een *monachus* herdacht te worden (c. 1516).

⁴³⁶ Het betreft de Amsterdamse monnik Gerardus Florentii de Amsterdam.

⁴³⁷ De *anniversaria* van de kartuizermonnik Stephannus Mayodi en van de convers Peter Caraman zijn niet in *Necrologium A* opgenomen (c. 1520).

⁴³⁸ De convers Michael hoefde alleen in de Spaanse provincie herdacht te worden (c. 1525).

⁴³⁹ Jacob de Castro wiens gedenkdag niet in de *carta* is vermeld (c. 1525), is later niet meer ingeschreven in *Necrologium A*.

⁴⁴⁰ De kartuizermonnik Alfonsus de Tamaris heeft alleen in de Spaanse provincie een *monachus* (c. 1530).

⁴⁴¹ Prior Herman Plectenberg wordt alleen in de Duitse provincies met een *monachus* herdacht (c. 1557).

⁴⁴² Ridder Petrus de Werchinio die een *monachus* had in Picardie en Theutonie (dus ook Utrecht) is niet in het necrologium opgenomen (c. 1557).

⁴⁴³ De convers Jacob Didacus Dearera wordt alleen in de Spaanse en Zuidfranse provincies herdacht met een *monachus* (c. 1557).

⁴⁴⁴ Niet teruggevonden in het necrologium zijn de jaargetijden voor ridder Franciscus Stela en de kartuizermonniken Johannes Roboleti en Andreas Angeuin. Het *anniversarium* van de prior Johan Malendar dat alleen in de Spaanse provincie gevierd hoefde te worden is wel opgenomen (c. 1570).

⁴⁴⁵ In de *carta* van 1470 komt een *anniversarium* voor dat op basis van de naam van de echtgenoot aan de Amsterdamse kartuis gekoppeld zou kunnen worden: ‘*Et Gertrudis uxor Wilhelmi Symonis de Aenstelredam [sic], pro quibus fiat unum tricennarium defunctorum per totum Ordinem. Et dicta Gertrudis habet anniversarium perpetuum per totum Ordinem associandum cum primo anniversario currente post diem obitus eius qui fuit xi Januarii et ita scribatur in kalendariis conventualibus domorum Ordinis*’, c. 1470 (Sargent, *The Chartae MS Latin 10888*, (100:6), 112). Uit *Necrologium A*, waar Geertruida op 11 januari staat ingeschreven, blijkt echter dat ze de moeder was van de Utrechtse kartuizermonnik Jacob Backer.

⁴⁴⁶ Zie voor de problematiek met betrekking tot de transcriptie en interpretatiefouten die in de *cartae* kunnen voorkomen Bijlage 4.

Sommige kartuizernecrologia hebben een opbouw waarbij de dagen in tweeën gesplitst zijn, bestemd voor personen uit twee verschillende groepen, waardoor steeds duidelijk is tot welke van de twee groepen een persoon behoorde. Het necrologium van de kartuis in Güterstein bijvoorbeeld heeft een dergelijke indeling. In het bovenste deel van de tweedeling staan de namen genoteerd van personen die door de gehele orde herdacht dienden te worden, en het onderste gedeelte vermeldt de weldoeners van het klooster en de eigen kloosterlingen.⁴⁴⁷ Een soortgelijke methode, die Lemaître constateerde voor de kartuis van Glandier (Frankrijk) is een ‘double série de notices’, waarbij de ordeleden gescheiden zijn van de weldoeners.⁴⁴⁸ Ook uit de kartuis van Herne is een dergelijke registratie overgeleverd. In een vijftiende-eeuws verzamelhandschrift uit dit klooster bevinden zich naast schenkingsakten en andere teksten ook twee necrologia: een *Anniversarium de ordine* en een *Anniversarium privatum*. Waarschijnlijk gaat het in het eerste geval om een necrologium met de jaargetijden van de ordeleden en de personen die door de hele orde herdacht dienden te worden en in het tweede geval om lokaal herdachte personen.⁴⁴⁹ In de twee overgeleverde Utrechtse necrologia is een dergelijke splitsing helaas niet aan te treffen, wat het identificeren van personen uit de regio bemoeilijkt.

Wanneer de kolommen 3 en 4 (‘Jaargetijden in de *cartae*’ en ‘Jaargetijden die voorkomen in Necrologia A en/of B’) uit Tabel 3.7 met elkaar worden vergeleken, blijkt duidelijk dat de *monachatus* en *anniversaria* uit de *cartae* bijna altijd hun weg vonden naar de Nieuwlichtse necrologia. Op een aantal uitzonderingen na is het merendeel ingeschreven. Soms werden ook jaargetijden ingeschreven die niet in het necrologium van Nieuwlicht ingeschreven hadden hoeven worden. In de 27 onderzochte *cartae* staan 203 *monachatus* en *anniversaria* (zie Totaal kolom 3). Maar hiervan hoefden negen personen alleen in bepaalde regio’s herdacht te worden, zoals de Duitse keizer Albert II, die in 1440 een *monachatus* in de Duitse provincie kreeg. De negen personen die alleen in andere provincies een jaargetijde hadden, moeten dus van de 203 jaargetijden worden afgehaald. Het aantal jaargetijden dat in de Utrechtse necrologia ingeschreven had moeten worden, komt daarmee uit op 194. Hiervan zijn er 182 daadwerkelijk in Necrologium A en B genoteerd (zie Totaal kolom 4). Dat is bijna 94% van het totaal en dat betekent dat de Nieuwlichtse necrologia als accuraat kunnen worden beschouwd. Wanneer een jaargetijde abusievelijk niet in de Utrechtse necrologia is ingeschreven, had dat dikwijls te maken met het feit dat ten tijde van het opstellen van de *carta* de gedenkdag nog niet bekend was. Hoewel die gedenkdag dikwijls in het daaropvolgende jaar alsnog bekend werd gemaakt, werden deze personen dikwijls niet meer ingeschreven.

3.4.3 Analyse van de ingeschreven jaargetijden in de Utrechtse necrologia

Om het functioneren van Necrologium A en Necrologium B te onderzoeken zijn de ingeschreven jaargetijden door de tijd geanalyseerd. Van de 2.102 te gedenken personen die in de twee Necrologia staan ingeschreven, zijn met behulp van alle uitgegeven *cartae* en andere (archieff-)bronnen van 1.673 personen de overlijdensjaren teruggevonden (79,6%). Bij het terugzoeken van de sterfjaren is – in tegenstelling tot de steekproef met de peiljaren – wel gebruik gemaakt van de *originales* (de afschriften van de *cartae*) wanneer de *exemplares* niet voorhanden waren.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Deigendesch, ‘Memoria bei den Kartäusern’, 278-280.

⁴⁴⁸ Lemaître, ‘Le nécrologe de la Chartreuse de Glandier’, 83-102, geciteerd bij Deigendesch, ‘Memoria bei den Kartäusern’, 276, noot 44.

⁴⁴⁹ Hoewel ik het handschrift niet onder ogen heb gehad, mag dat geconcludeerd worden uit wat Mikel Kors over dit handschrift schrijft. Zo komen er namelijk ook weldoeners in het *Anniversarium de ordine* voor. Zie over dit handschrift en een ander, ouder necrologium van Herne, Kors, ‘De middeleeuwse *anniversaria* uit Herne’.

⁴⁵⁰ Zie Bijlage 4 voor een overzicht van alle gepubliceerde *cartae* uit de vijftiende en zestiende eeuw.

Van de resterende 429 personen is het sterfjaar niet achterhaald. Dikwijls betrof het lokaal herdachte personen, hoewel er ook nog diverse kartuizers en weldoeners van andere kartuizerkloosters tussen zitten. Van een aantal van deze 429 personen is wel een tijdsinterval vast te stellen waarbinnen deze personen overleden. Dit is mogelijk door de volgorde van de namen in het necrologium nader te bekijken. Aangezien ieder jaar nieuwe personen werden toegevoegd, kan aangenomen worden dat het merendeel van de namen chronologisch is geordend. Is het sterfjaar van een persoon onbekend, maar staan er wel personen (direct) voor en na deze persoon genoteerd van wie de overlijdensjaren wel bekend zijn, dan kan daar uit worden afgeleid dat de persoon wiens sterfjaar onbekend is, overleed in dat tijdsinterval. Hier moet wel bij bedacht worden dat sommige, vooral oudere inschrijvingen – dat wil zeggen inschrijvingen van vóór de aanleg van Necrologium A in 1443 – niet chronologisch ingeschreven hoeven te zijn. Daarnaast moet steeds het handschrift worden bestudeerd om te kunnen constateren of eventuele latere toevoegingen de chronologie hebben vertroebeld. Aangezien de geschatte overlijdensjaren van 429 personen dus niet helemaal betrouwbaar zijn, en per geval bekeken moeten worden, zijn deze personen niet meegenomen in de analyses.

Tabel 3.8 Spreiding door de tijd van in Necrologium A en B ingeschreven personen met teruggevonden sterfjaren (n = 1.673)

Periode	Necrologium A	Necrologium B ⁴⁵¹	Totaal	Gemiddeld per jaar	Percentage
1391-1400	20	-	20	2	1,2%
1401-1450	346	5	351	7	21%
1451-1500	642	9	651	13	38,9%
1501-1550	507	Nvt	507	10,2	30,3%
1551-1580	144	Nvt	144	4,8	8,6%
Totaal	1.659	14	1673	9,3	100%

Tabel 3.8 laat de spreiding door de tijd zien van de 1.673 personen van wie de sterfjaren zijn teruggevonden. Zoals uit de vierde kolom blijkt, vond het merendeel van de inschrijvingen plaats in de tweede helft van de vijftiende eeuw (651 personen). In de eerste helft van de zestiende eeuw zette een daling in (507 personen), die zich in de tweede helft van de zestiende eeuw verder voortzette (144 personen). Hoewel de tweede helft van de zestiende eeuw betrekking heeft op dertig jaar en niet op vijftig jaar, daalt het gemiddelde aantal ingeschreven personen per jaar in deze periode toch sterk. De daling in de zestiende eeuw is te verklaren door de terugloop van het aantal jaargetijden dat in die eeuw werd toegekend. Daar komt nog bij dat Nieuwlicht in de zestiende eeuw nauwelijks nog weldoeners had die in de necrologia werden ingeschreven.⁴⁵²

3.4.3.1 Intermezzo: necrologia van andere kartuizerkloosters

De meeste kartuizernecrologia zijn in de loop der tijd verloren gegaan. Van de Noord-Nederlandse kartuizerkloosters uit de provincie *Picardie Remotioris* (die later omgedoopt werd tot de provincie *Theutonie*) is behalve de twee Utrechtse necrologia die in deze studie centraal staan, slechts een onvolledig necrologium van de Vughtse kartuis overgeleverd.⁴⁵³ Dit handschrift telt circa 850 namen en er ontbreken drie perioden.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Gedurende de gehele vijftiende eeuw (1401-1500) zijn er 1.002 inschrijvingen waarvan het sterfjaar is teruggevonden. Dat aantal kan nog met 67 inschrijvingen worden verhoogd, aangezien Necrologium B maar tot 1465 is bijgehouden. Van de 84 personen uit dit necrologium die niet in Necrologium A voorkomen is van zeventien personen het sterfjaar bekend. De resterende 67 personen overleden allemaal voor 1465, maar omdat onbekend is in welk tijdvak zij overleden, zijn ze buiten beschouwing gelaten.

⁴⁵² Zie over de weldoeners ook hoofdstuk 4 Schenken.

⁴⁵³ Dit necrologium bevindt zich in het archief van de Grande Chartreuse; Grande Chartreuse, 6-Bois-3-219. Met dank aan Jan Sanders en Tom Gaens, die mij hierop attendeerden en mij een transcriptie ter

Het dateert uit het eerste kwart van de zestiende eeuw en is bijgehouden tot begin zeventiende eeuw. Voor de Zuidelijke Nederlanden zijn necrologia overgeleverd van de kartuizen te Brussel, Antwerpen (Lier), Herne en Luik, waarvan de necrologia van Brussel, Lier en Herne zijn uitgegeven.⁴⁵⁵

De necrologia van een aantal kartuizerkloosters uit de Duitstalige gebieden zijn in het verleden (gedeeltelijk) gepubliceerd en/of onderwerp van studie geweest.⁴⁵⁶ Hieronder bevinden zich onder meer de necrologia van de kartuizen van Erfurt en Güterstein.⁴⁵⁷ De resultaten van deze analyses kunnen worden vergeleken met de gegevens uit de Nieuwlichtse necrologia.

De stichting van de kartuis te Erfurt, Mons Sancti-Salvatoris genaamd (1371-1803), werd mogelijk gemaakt door de anonieme schenking van een geestelijke van dertigduizend Rijnse guldens in 1371.⁴⁵⁸ Van het klooster is een necrologium bewaard dat in de vijftiende eeuw is aangelegd en de periode 1372-1715 beslaat.⁴⁵⁹ Het necrologium telt in totaal 2.362 namen van te gedenken personen, variërend van één tot dertien namen per dag, met een gemiddelde van circa zes persoonsnamen per dag. Net als in de Nieuwlichtse necrologia zijn weinig sterfjaren in het necrologium aan te treffen.⁴⁶⁰

De kartuis van Güterstein heeft krap honderd jaar bestaan (1439-1535). Het klooster werd gesticht op initiatief van de graven van Württemberg, waarbij de benedictijnerproosdij Güterstein omgevormd werd tot een kartuizerklooster.⁴⁶¹ Het necrologium van Güterstein is waarschijnlijk aangelegd in de jaren zestig van de vijftiende eeuw en gaat volgens een verwijzing in het handschrift (er wordt gesproken van een *kalendarium antiquum*) terug op een ouder, in de proosdij gebruikt necrologium.⁴⁶² Het beslaat de periode vanaf de stichting in 1439 tot aan 1533 en bevat circa 640 persoonsnamen, hoewel enkele namen van oudere datum kunnen zijn. Opmerkelijk aan dit necrologium zijn twee zaken: ten eerste de reeds genoemde tweedeling van de dagen, waarbij de personen die door de gehele orde herdacht dienden te worden afgezonderd

beschikking stelden. Van de kartuis van Roermond is een (onuitgegeven) necrologium uit de zeventiende eeuw overgeleverd. Roermond behoorde de gehele vijftiende en zestiende eeuw tot een andere provincie dan Nieuwlicht; de provincie *Rbeni*.

⁴⁵⁴ Het gaat om de perioden 2-11 maart; 18 september tot 7 oktober en 17 november tot 31 december.

⁴⁵⁵ Het necrologium van Brussel is een afschrift van het oorspronkelijke necrologium gecombineerd met andere teksten, opgesteld door de zeventiende-eeuwse kartuizer Petrus de Wal (Grauwe en Timmermans, *Petrus de Wal*). De twee necrologia van Lier werden in 2011 gepubliceerd (Timmermans, *Obituariae cartusiae Lirensis* en in 2012 gevolgd door het necrologium van Herne (Timmermans, *Obituarium Cartusiense Domus Capellae*).

⁴⁵⁶ Van de Pommerse kartuis Rügenwalde (tegenwoordig in Polen) is in 1919 een necrologium uitgegeven, Lemcke, 'Kalendarium und Necrologium der Karthause Marienkron bei Rügenwalde'. Van het Noord-Duitse kartuizerklooster Ahrensbök zijn enkele bladen uit het *liber memoriarum* overgeleverd. Deze zijn samen met enkele bladen uit het *liber benefactorum* gepubliceerd, Prange 'Bruchstücke des memorien- und des Wohltäterbuches des Kloster Ahrensbök'.

⁴⁵⁷ Voor Erfurt zie Schlegel, 'Der Necrolog der Kartause Erfurt' en voor Güterstein zie Deigendesch, 'Memoria bei den Kartäusern'.

⁴⁵⁸ Het was een zeer royale schenking, getuige het feit dat het klooster in zeer korte tijd gebouwd werd en al na drie jaar in de orde kon worden geïncorporeerd. Bovendien bleef er nog voldoende geld over om een tweede kartuizerklooster (de kartuis van Eisenach) te stichten, Schlegel, 'Der Nekrolog der Kartause Erfurt', 105; zie ook Schlegel, Gerhard, 'Benefaktoren norddeutscher Kartsausen'.

⁴⁵⁹ Zie voor enkele codicologische gegevens, Schlegel, 'Der Nekrolog der Kartause Erfurt', 106-107. Waarschijnlijk werd door plaatsgebrek bij verschillende data het necrologium vlak na 1715 vervangen door een nieuw necrologium waarin ook de oude namen zijn opgenomen. Ook het nieuwe necrologium is overgeleverd.

⁴⁶⁰ Het oudste jaartal dat in de het Erfurtse necrologium voorkomt is 1463 en het jongste 1687, Schlegel, 'Der Nekrolog der Kartause Erfurt', 107.

⁴⁶¹ Zie over de stichtingsgeschiedenis van het kartuizerklooster Güterstein, Deigendesch, *Die Kartause Güterstein*, 40-49.

⁴⁶² Zie over het necrologium van Güterstein, Deigendesch, 'Memoria bei den Kartäusern', 278-279.

waren van de lokaal herdachte personen. Ten tweede is achterin het manuscript een index met persoonsnamen opgenomen. De namen in deze index, die omstreeks 1480 moet zijn aangelegd, zijn niet alfabetisch maar op stand geordend: op niet-kartuizers (*sacerdotes*, *nobiles* en *laici*) en kartuizers (priors, monniken, conversen, reddieten en donaten). Bij de namen van de lokaal herdachte personen in het necrologium is dikwijls aanvullende informatie aan te treffen over sterfjaar, stand en schenkingen. Op basis hiervan constateert Deigendesch dat dit necrologium een uitstekend voorbeeld is van de door Lemaître beschreven ontwikkeling die de memorieboeken in de late Middeleeuwen doormaakten, waarbij het liturgische aspect steeds meer samenging met het administratieve aspect. Het doel van de necrologische geschriften werd steeds meer verlegd naar het documenteren van het bezit en de banden die het klooster had met weldoeners en belangrijke geslachten.⁴⁶³ Voor de Utrechtse kartuis is een dergelijke wijziging niet zo duidelijk waarneembaar. Necrologium A en B geven nauwelijks aanvullende informatie over de lokaal herdachte personen. Necrologium A heeft slechts drie schenkingen (van twee personen), elf vermeldingen van sterfjaren en schaarse opmerkingen over de sociale positie, zoals vermeldingen van burgerschap van Utrecht en geestelijke ambten. Ook in Necrologium B is weinig achtergrondinformatie gegeven. Weliswaar worden er 47 schenkingen van 28 schenkers vermeld, maar op een totaal van 302 te gedenken personen is dat betrekkelijk weinig. Ook wat gegevens over sociale achtergrond en sterfjaren betreft is de auteur van Necrologium B niet erg scheutig.

Wanneer de aantallen ingeschrevenen uit de necrologia van Erfurt en Güterstein vergeleken worden met die van Nieuwlicht, dan valt op dat de twee Utrechtse necrologia relatief meer namen bevatten dan de twee Duitse handschriften. De Utrechtse necrologia bevatten 2.102 namen van personen die in de periode 1391-1580 overleden zijn. Het necrologium van Erfurt heeft weliswaar meer namen (2.362) maar het omspant een veel langere periode (1372-1715). Het necrologium van Güterstein, dat 640 namen bevat, is over een aanzienlijk kortere periode bijgehouden (1439-1533) dan de andere necrologia. In de necrologia van Nieuwlicht werden in dezelfde periode in ieder geval 1.144 namen ingeschreven.⁴⁶⁴ Dit aantal moet echter hoger hebben gelegen, aangezien van een deel van de ingeschrevenen geen sterfjaar bekend is. Het lijkt er dus op dat de Nieuwlichtse necrologia uitgebreider (of vollediger) waren dan de twee Duitse necrologia. Of dit betekent dat niet alle personen in de twee Duitse necrologia zijn ingeschreven die volgens de *cartae* herdacht zouden moeten worden, zou een nadere analyse van de drie bronnen kunnen uitwijzen. Datzelfde geldt voor de vraag waarom dit zo is. Misschien bestonden er binnen de twee Duitse kartuizen meerdere necrologia. Dit zou dan kunnen verklaren waarom er voor de periode 1439-1533 in de Utrechtse necrologia bijna twee keer zoveel personen staan genoteerd als in het necrologium van Güterstein.

Een onderlinge vergelijking tussen de necrologia van Utrecht en Erfurt (en in mindere mate Güterstein) met betrekking tot de verschillende groepen ingeschreven personen (kartuizers, geestelijken en leken) komt verderop aan de orde. Een vergelijking is mogelijk, omdat de drie kartuizerkloosters zich wat inschrijvingen in de necrologia betreft deels baseerden op de *cartae*.

3.4.3.2 Ingeschreven kartuizers

Hiervoor is al gekeken naar de spreiding door de tijd van de ingeschreven personen in Necrologia A en B (zie Tabel 3.8). Deze personen behoorden tot verschillende sociale groepen die verder te analyseren zijn. Dikwijls wordt in de necrologia enige beknopte informatie gegeven waaruit is af te leiden of een ingeschreven persoon verbonden was aan een kartuizerklooster als monnik, prior of lekenbroeder, of dat het een niet-kartuizer

⁴⁶³ Deigendesch, 'Memoria bei den Kartäusern', 279 en Lemaître, 'Liber Capituli', 637.

⁴⁶⁴ Het gaat om 1.133 namen in Necrologium A en elf namen in Necrologium B.

met een adellijke, geestelijke of burgerlijke achtergrond betrof. Dit soort informatie werd dikwijls vermeld in de *cartae*, maar lang niet alle informatie vond zijn weg naar de Utrechtse necrologia. Regelmatig werd volstaan met een deel van de informatie.⁴⁶⁵ Ondanks de beperkingen kunnen op basis van de summier achtergrondinformatie in de necrologia vragen worden beantwoord als: hoeveel kartuizerkloosterlingen zijn er ingeschreven? Hoe verhouden de verschillende groepen kloosterlingen zich onderling (monniken, conversen, donaten, etc.)? Hoe verhoudt het aantal kartuizerkloosterlingen zich tot het aantal niet-kartuizers? Is er een sociale stratificatie te herleiden uit de ingeschreven niet-kartuizers? Wat is de man-vrouw verhouding onder de niet-kartuizers? En hoe verhouden deze aantallen zich door de tijd?

Tabel 3.9 Kartuizerkloosterlingen in Necrologia A en B

Kartuizerkloosterling	Aantal	Percentage
Monniken (inclusief priors, procurators, vicarissen, sacristen)	973	83,5%
Monnik reddieten	10	0,9%
Conversen	89	7,6%
Donaten, (lekenreddieten)	60	5,2%
Monialen (inclusief priorinnen, monialen en een conversin)	11	0,9%
Totaal	1.143	
Personeel (voornamelijk van de Utrechtse kartuis)	12	1,0%
Kostkopers (voornamelijk van de Utrechtse kartuis)	11	0,9%
Totaal	1.166	100%

In de twee Utrechtse necrologia komen van de 2.102 ingeschreven persoonsnamen 1.143 namen voor van personen, zowel mannen als vrouwen, die als kloosterling verbonden waren aan een kartuizerklooster. Dit aantal kan nog vermeerderd worden met 23 personen die een directe band hadden met een kartuizerklooster, aangezien ze in de necrologia worden omschreven als bediende of kostkoper van een kartuis. Dat brengt het totaal op 1.166. De overige 936 ingeschrevenen waren niet-kartuizers. Opmerkelijk is overigens dat van de 84 personen uit Necrologium B die niet in Necrologium A voorkomen, er slechts zeven kartuizer waren.⁴⁶⁶ De overige 77 personen waren weldoeners en andere te gedenken personen.

Het aantal van 1.166 kartuizerkloosterlingen betekent dat iets meer dan de helft (55,5%) van het totaal aan ingeschreven personen tot deze groep behoorde.⁴⁶⁷ Hiervan zijn er 973 aangemerkt als kartuizermonnik, vanwie een aantal een functie binnen de orde vervulde zoals prior, procurator, vicaris, sacrist of visitator.⁴⁶⁸ Opmerkelijk is dat de kartuizerinnen met slechts elf ingeschrevenen (vijf priorinnen, vijf monialen en een conversin) sterk ondervertegenwoordigd zijn,⁴⁶⁹ zelfs wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat de kartuizerorde over het geheel zeer weinig vrouwenkloosters telde.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Bijvoorbeeld de inschrijving van de prior Johannes de Lugduno die in Necrologium A op 11 maart staat ingeschreven met de vermelding dat hij prior was geweest van vijf kartuizen. In de *originalis* van 1480 worden deze vijf kartuizen bij naam genoemd. Clark, *The Carthae Lambeth Palace* (AC 100:12:2).

⁴⁶⁶ Overigens is slechts van een van hen het sterfjaar in de *cartae* teruggevonden.

⁴⁶⁷ Het aantal kartuizerkloosterlingen kan nog iets hoger liggen, als zich onder de niet-kartuizers toch nog kartuizers blijken te bevinden die op basis van de inschrijving niet als kartuizer geïdentificeerd konden worden.

⁴⁶⁸ Aangezien de aanvullende informatie in de Utrechtse necrologia niet altijd helemaal volledig is – soms staat een persoon die meerdere functies binnen de kartuizerorde bekleedde met slechts één functieomschrijving in de Utrechtse necrologia ingeschreven, terwijl de *cartae* er meer geven – heb ik deze groep niet verder uitgesplitst.

⁴⁶⁹ Zeven kartuizerinnen overleden in de vijftiende eeuw en vier in de zestiende eeuw.

⁴⁷⁰ In totaal zouden er 271 kartuizerkloosters gesticht worden, waarvan 22 vrouwenkloosters.

De conversen en donaten zijn eveneens ondervertegenwoordigd. Dit is geheel in lijn met de bevindingen uit de analyses van de *monachatus* en *anniversaria* uit de *cartae* (zie Tabel 3.6). Het waren, zoals al eerder is opgemerkt, overwegend de monniken die door de gehele orde herdacht werden en dan vooral die kartuizers die zich verdienstelijk hadden gemaakt binnen de orde als prior van een of meer kartuizen. De conversen en donaten die in *Necrologia A* en *B* voorkomen, zijn overwegend afkomstig uit Nieuwlicht en uit Noordnederlandse kartuizen waar Nieuwlicht een confraterniteit mee had.

Hoewel de 1.143 kartuizerkloosterlingen die vermeld worden in *Necrologia A* en *B* afkomstig zijn uit kartuizerkloosters uit heel Europa, is een groot deel, namelijk 497 personen (43%), afkomstig uit Noordnederlandse kartuizen (zie Tabel 3.10). Van hen is weer 43% afkomstig uit Nieuwlicht. Van 213 ingeschreven kloosterlingen kan met zekerheid gezegd worden dat zij verbonden waren aan Nieuwlicht.⁴⁷¹ Behalve Nieuwlicht zijn ook de drie Noord-Nederlandse kartuizen waarmee Nieuwlicht een confraterniteit onderhield, goed vertegenwoordigd. Het betreft de kartuizen te Geertruidenberg (het Hollandse Huis), Amsterdam en Delft, die respectievelijk met 111, 101 en 46 kloosterlingen in de Utrechtse *necrologia* voorkomen.⁴⁷² De kartuizen van Monnikhuizen, Zierikzee, Kampen en 's-Hertogenbosch (Vught) daarentegen zijn met respectievelijk dertien, zes, vijf en twee vermeldingen veel minder goed vertegenwoordigd.⁴⁷³ Hetzelfde geldt voor de Zuid-Nederlandse kartuizen. Zo waren bijvoorbeeld veertien ingeschrevenen verbonden aan de kartuis van Herne (Capelle), elf aan de kartuis Genadedal (*Vallis Gratiae*) bij Brugge, tien aan de kartuis van Antwerpen (later Lier), zeven aan de kartuis van Luik en zes aan de kartuis van Gent. Van de overige vijf Zuid-Nederlandse kartuizen is slechts sporadisch een kloosterling in de Utrechtse *necrologia* ingeschreven.

Tabel 3.10 Kartuizers uit de Noordelijke Nederlanden in de *Necrologia A* en *B*

Kartuizerklooster (stichtingsjaar)	Aantal vermelde kloosterlingen in <i>Necrologium A & B</i>	Bijzonderheden
Hollandse Huis (1336)	111	25 sterfjaren onbekend of onzeker
Monnikhuizen (1342)	13	1 sterfjaar onbekend
Utrecht (1391)	213	16 sterfjaren onbekend
Amsterdam (1393)	101	14 sterfjaren onbekend
Zierikzee (1435)	6	1 sterfjaar onbekend
's-Hertogenbosch/Vught (1466)	2	
Delft (1470)	46	4 sterfjaren onbekend
Kampen (1485)	5	allemaal priors
Totaal	497	

Wanneer verderweg wordt gekeken, dan blijkt dat het wat ingeschreven jaargetijden van kloosterlingen uit andere kartuizerkloosters betreft doorgaans ook om relatief kleine aantallen per klooster gaat. Uit de Zuid-Franse kartuis Villeneuve (*Vallis Benedictionis*) bij Avignon zijn vijftien kloosterlingen ingeschreven; uit de Keulse kartuis veertien; uit het

⁴⁷¹ Bij vier monniken wordt in de *necrologia* vermeld dat ze naast Nieuwlicht ook verbonden waren (eerste of tweede professiehuis of als prior of vicaris) aan een andere Noord-Nederlandse kartuis.

⁴⁷² Ten onrechte wordt in de inventaris van Nieuwlicht in Het Utrechts Archief onder de beschrijving van Hs. 4 de indruk gewekt dat Nieuwlicht ook een confraterniteit had met het Brugse kartuizerinnenklooster Sint-Anna-ter-Woestijne. Bestudering van de betreffende passage wijst uit dat het gaat om kartuizer Arnold van Amstelveen, verbonden aan de Brugse kartuis, die in 1447 een *anniversarium* bestelde. Arnold is overigens niet ingeschreven in de Utrechtse *necrologia*. Opmerkelijk is verder dat de twee kartuizen waarvan in de literatuur (o.a. Scholtens, 'De priors van het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht'; Gaens, 'Van de woestijn naar de stad') steeds wordt gezegd dat ze vanaf de beginfase nauwe banden met Nieuwlicht onderhielden, namelijk Monnikhuizen en Brugge, géén confraterniteit met Nieuwlicht hadden.

⁴⁷³ Ook de kartuis van Roermond die alleen tot begin vijftiende eeuw tot dezelfde kartuizerprovincie behoorde als Nieuwlicht, wordt slechts eenmaal vermeld.

Parijse klooster tien; Champmol (Dijon) is met acht kloosterlingen vertegenwoordigd; Londen en Seytz beide met zes;⁴⁷⁴ Erfurt met vijf en van de Spaanse kartuis Miraflores zijn drie kloosterlingen met een jaargetijde in de Utrechtse necrologia opgenomen. Een mogelijke uitzondering is de Grande Chartreuse. In de Utrechtse necrologia komen vijftien vermeldingen voor van kloosterlingen die verbonden waren aan *domus major Carthusie*. Daarnaast zijn er nog 89 personen vermeld waar *major* is weggelaten en *monachus domus Carthusie*, *conversus domus Carthusie* of een variant hierop wordt vermeld (ook in de *cartae*).⁴⁷⁵ Nader onderzoek zou moeten uitwijzen of het hier inderdaad gaat om kartuizers van het moederklooster, of dat het monniken betreft waarvan bij inschrijving niet meer duidelijk was uit welk klooster ze afkomstig waren.

De jaargetijden voor de leden van de kartuizen van het Hollandse Huis, Amsterdam en Delft, zijn niet via de *cartae* in de Utrechtse necrologia ingeschreven, maar, zoals hiervoor al is aangegeven, op basis van hun gebedsbroederschap met Nieuwlicht.⁴⁷⁶ De confraterniteitsbrief tussen de kartuizen van Utrecht en Amsterdam is overgeleverd als afschrift in het tweede cartularium van Nieuwlicht en is gedateerd op 27 september 1435.⁴⁷⁷ Hierin verplichten beide kloosters zich om voor elkaars overleden monniken naast een *tricenarium* ook een *anniversarium* te houden. Wanneer een kloosterling overleed, werden de instellingen waarmee een confraterniteit werd onderhouden daarover bericht, waarna de memorievieringen in gang konden worden gezet en het jaargetijde ingeschreven kon worden in het necrologium. De sporen van het aangaan van de confraterniteiten met de drie kartuizen zijn in de Utrechtse necrologia duidelijk terug te vinden. Zo overleden in ieder geval 85 (van de 101) kloosterlingen die worden vermeld uit de kartuis Sint-Andries in Amsterdam na 1435, het jaar dat de confraterniteit werd aangegaan (Tabel 3.10). Hetzelfde geldt voor de Delftse kartuis, waarmee Nieuwlicht in 1495 een gebedsbroederschap aanging.⁴⁷⁸ Er is slechts één monnik uit Delft van wie bekend is dat hij voor 1495 overleed. De overige 45 kloosterlingen stierven allemaal na 1495. Wat de kartuis van Geertruidenberg (het Hollandse Huis) betreft is het niet bekend wanneer hiermee een gebedsbroederschap is aangegaan. Waarschijnlijk is dat al in een vroeg stadium gebeurd (eind veertiende eeuw of begin vijftiende eeuw), aangezien de gehele vijftiende eeuw de jaargetijden van kloosterlingen uit het Hollandse Huis in de Utrechtse necrologia zijn opgenomen (111 vermeldingen). Er is een confraterniteitsbrief uit 1444, maar die moet gezien worden als bevestiging van de bestaande confraterniteit.⁴⁷⁹ Het oudste jaargetijde voor een kloosterling van het Hollandse Huis in de Utrechtse necrologia dateert al uit 1393.⁴⁸⁰ Balduinus van Amsterdam, prior van het Hollandse Huis, werd, zo vermeldt de *carta* van 1394, herdacht met een *tricenarium*.⁴⁸¹ Aangezien hij staat ingeschreven in Necrologium A kan de confraterniteit omstreeks diezelfde tijd zijn

⁴⁷⁴ De zes kloosterlingen uit Seytz overleden op een na allemaal tussen 1398 en 1408, toen in Seytz jaarlijks het Generaal Kapittel bijeenkwam van het Urbanistische kamp waartoe ook Nieuwlicht behoorde.

⁴⁷⁵ Dit aantal kan nog hoger liggen aangezien er 25 extra vermeldingen zijn waar het enigszins algemene *monachus Carthusie* vermeld wordt.

⁴⁷⁶ Zie ook Hoofdstuk 2 paragraaf 2.3.3.

⁴⁷⁷ Cart. 2, f. 209v-210r.

⁴⁷⁸ De Delftse kartuis was een late kartuizerstichting die in 1469 was gesticht door Frank van Borselen, de vierde echtgenoot van Jacoba van Beieren. Nieuwlicht was nauw betrokken bij de totstandkoming van deze kartuis. De confraterniteitsbrief (gedateerd 22 mei 1495) in: HUA, Nieuwlicht, inv. 24 en Cart. 2 (f. 211v).

⁴⁷⁹ Een extra aanwijzing dat de confraterniteit tussen Nieuwlicht en het Hollandse Huis van vóór 1444 stamt, is te vinden in Hs. 4, 73, waar de regelingen met betrekking tot een aantal gebedsbroedersschappen genoteerd staan. Het Hollandse Huis staat daar als eerste vermeld, vóór de regeling met Amsterdam.

⁴⁸⁰ Balduinus van Amsterdam staat ingeschreven in Necrologium A op 19 oktober 1393. Hij was een profes van Arnhem, waar hij tussen 1378 en 1382 prior was. Daarna was hij tot aan zijn dood prior van het Hollandse Huis. Tevens was hij in die tijd ook visitorator van de *Provincia Alemanie Inferioris*. Sanders, *Waterland als woestijn*, 192.

⁴⁸¹ C. 1394.

aangegaan. Het aangaan van de confraterniteit verklaart waarschijnlijk ook het forse aantal schenkingen dat Nieuwlicht in de beginfase van de ingezetenen van het Hollandse Huis mocht ontvangen.⁴⁸²

Spreading sterfjaren kartuizers door de tijd

Van de 1.143 ingeschreven personen uit Tabel 3.9 van wie zeker is dat ze ingezetenen waren van een kartuizerklooster, is van 1.037 personen het sterfjaar teruggevonden in de *cartae*. Dit komt neer op 90,7%. De ruim 9% van wie het sterfjaar niet is teruggevonden, overleden mogelijk in jaren waarvan geen volledige *cartae* zijn overgeleverd. Op het totaal van 1.673 personen van wie het sterfjaar is teruggevonden, betekent het dat meer dan de helft (62%) kartuizerkloosterlingen betrof.

Een verdere uitsplitsing van de overleden kartuizers door de tijd (Tabel 3.11) laat een zelfde patroon zien als Tabel 3.8. Net als daar is er wat betreft kartuizerkloosterlingen in de tweede helft van de vijftiende eeuw een piek van het aantal ingeschrevenen.

Tabel 3.11 Spreiding overleden kartuizers (n = 1.037) in de necrologia van Nieuwlicht

Periode	Necrologium A	Necrologium B	Totaal	Gemiddeld per jaar	Percentages
1391-1400	10	-	10	1	1%
1401-1450	188	-	188	3,8	18,1%
1451-1500	391	1	392	7,8	37,8%
1501-1550	336	Nvt	336	6,7	32,4%
1551-1580	111	Nvt	111	3,7	10,7%
Totaal	1036	1	1037	5,8	100%

Een belangrijk verschil met Tabel 3.8 is dat in de zestiende eeuw het aantal ingeschreven kartuizerkloosterlingen beduidend hoger ligt: 43,1% in Tabel 3.11 tegen 38,9% in Tabel 3.8. In de zestiende eeuw bevinden zich onder de personen van wie het sterfjaar is teruggevonden, 447 kartuizerkloosterlingen, terwijl het totaal aan personen uit die eeuw van wie het sterfjaar is achterhaald op 651 personen neerkomt (zie Tabel 3.8.). Slechts 204 personen van wie het sterfjaar is teruggevonden was dus geen kartuizer. Dit houdt in dat in die periode ruim twee keer zoveel kartuizers in de Utrechtse necrologia werden ingeschreven als niet-kartuizers. Eerder zagen we bij de analyse van de *cartae* dat het aantal obiitinschrijvingen in de *cartae* van kartuizers in de zestiende eeuw beduidend hoger lag dan het aantal obiits van niet-kartuizers (zie Tabel 3.3). Maar deze aantallen en percentages hadden betrekking op alle obiit-vermeldingen in de *cartae* en niet alleen op het aantal *anniversaria* en *monachatus* dat werd toegekend. Dat aantal bleek in de zestiende eeuw onder kartuizers zelfs sterk terug te lopen (zie Tabel 3.5 en Tabel 3.6), terwijl het juist de *anniversaria* en *monachatus* zijn die werden ingeschreven in de necrologia. Naar verwachting zou daarom het aantal ingeschreven kartuizers in de zestiende eeuw moeten teruglopen, of in ieder geval gelijk moeten zijn met het aandeel aan niet-kartuizers.⁴⁸³ Het hoge aantal ingeschreven kartuizers in de zestiende eeuw heeft dan ook weinig te maken met het aantal door de kartuizerorde toegekende *anniversaria* en *monachatus*, maar heeft twee andere oorzaken. Ten eerste telde Nieuwlicht – net als enkele andere Noord-Nederlandse kartuizen – in de zestiende eeuw relatief veel kloosterlingen, waardoor het aantal van twaalf monniken en een prior dikwijls werd overstegen. Voor Nieuwlicht zijn

⁴⁸² De (ongedateerde) schenkingen staan vermeld in Hs. 27, f. 4v. Nieuwlicht ontving onder meer een vergulde kelk, een ornament (draperie) ter versiering van de kerk, paramenten en boeken. Zie ook hoofdstuk 4 Schenken (paragraaf 4.3.6.2).

⁴⁸³ Zie hiervoor Tabel 3.5 waar uit blijkt dat het aandeel kartuizers en niet-kartuizers in de zestiende eeuw ongeveer gelijk was.

bijvoorbeeld uit 1534 en 1544 twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel bekend die zijn ondertekend door alle monniken van het klooster.⁴⁸⁴ Hieruit blijkt dat Nieuwlicht in die jaren respectievelijk zestien en twintig monniken telde. Een grotere kloosterpopulatie betekende logischerwijs ook dat er in de zestiende eeuw in Nieuwlicht meer kloosterlingen overleden. En ten tweede speelden hierbij de confraterniteiten die Nieuwlicht met andere kartuizerkloosters was aangegaan ook een rol. De namen van de kloosterlingen van de kartuizen van het Hollandse Huis, Amsterdam en Delft werden na hun overlijden in de Nieuwlichtse necrologia ingeschreven, terwijl zij – gezien vanuit de orde – doorgaans alleen met een *tricenarium* herdacht hoefden te worden. Veel van de kloosterlingen uit de kloosters waarmee een gebedsbroederschap bestond, overleden in de zestiende eeuw, zoals die van de kartuis van Delft.

3.4.3.3 Ingeschreven niet-kartuizers: geestelijken en religieuzen

Naast confraterniteiten met kartuizerkloosters onderhield Nieuwlicht ook gebedsbroederschappen met negen andere religieuze instellingen.⁴⁸⁵ Opvallend is dat het aangaan van deze negen confraterniteiten er niet toe heeft geleid dat gestorven leden van deze religieuze instellingen werden ingeschreven in de necrologia van Nieuwlicht. Voor de gebedsbroederschappen waar de tegenprestatie ‘slechts’ bestond uit een requiem is dat niet verwonderlijk, maar wel voor de kloosterlingen uit de Laurensabdij te Oostbroek, die volgens de confraterniteitsbrief recht hadden om met een *monachatus* herdacht te worden (en dus een jaargetijde hadden). De Laurensabdij ging in 1496 een confraterniteit met Nieuwlicht aan, maar geen van de monniken is terug te vinden in Necrologium A. Mogelijk werd er voor hen een apart, niet meer overgeleverd, necrologium bijgehouden.

Hetzelfde geldt waarschijnlijk voor de kanunniken van de vier Utrechtse kapittels (Oudmunster, Sint-Jan, Sint-Pieter en Sint-Marie) waarmee Nieuwlicht een confraterniteit had. Er zijn relatief weinig kanunniken terug te vinden in de necrologia. In totaal zijn in de Necrologia A en B de namen van 38 Utrechtse kanunniken opgenomen.⁴⁸⁶ De kanunniken die wel voorkomen, hadden waarschijnlijk een persoonlijke band met Nieuwlicht. Betrokkenheid van de Utrechtse kanunniken bij het klooster Nieuwlicht was er vooral in de beginperiode van de Utrechtse kartuis. De kanunniken ondersteunden de Utrechtse kartuizers toen met een aantal materiële en inmateriële weldaden. Daarnaast heeft het jonge klooster enkele kanunniken geïnspireerd om de overstap te maken naar de kartuizerorde of om het klooster als laatste rustplaats te kiezen. Al met al nemen de Utrechtse kanunniken in de overgeleverde necrologia slechts een bescheiden plaats in als personen voor wie in Nieuwlicht gebeden werd. De domkanunniken zijn met veertien personen het best vertegenwoordigd. Daarna volgen acht kanunniken van het kapittel van Oudmunster, zeven kanunniken van Sint-Marie, zes kanunniken van het kapittel van Sint-Pieter en drie van het kapittel van Sint-Jan. Onder deze kanunniken bevinden zich ook Ludolf Schulte, kanunnik van Sint-Marie die zijn laatste levensjaren als donaat in Nieuwlicht doorbracht,⁴⁸⁷ en de domkanunniken Hendrik van der Laen en Otto van

⁴⁸⁴ In 1534 werd een een verzoekschrift ingediend om het feest van de Transfiguratie op 6 augustus plechtig te mogen vieren als patroonsfeest, Cart. 2, f. 288v-289r. In 1544 werd verzocht om weinig renderende landerijen te mogen verkopen. Cart. 2, f. 58r.

⁴⁸⁵ Zie Bijlage 6 en de behandeling van de confraterniteitsaantekeningen van Hs. 4 in Hoofdstuk 2 (paragraaf 2.3.3).

⁴⁸⁶ Zie voor een uitgewerkt overzicht Bijlage 7. Tevens zijn er in Necrologium A nog twee personen aan te treffen die met *canonicus* worden aangeduid, maar van wie niet bekend is of zij kanunnik in Utrecht waren of elders. Het betreft Jacob Hemme (ingeschreven op 7 augustus) en Johan Brakel (ingeschreven op 25 augustus).

⁴⁸⁷ Ludolf Schulte was getuige Necrologium B tevens kanunnik van Sint-Plechelmus te Oldenzaal. Hij overleed in 1438, De Grauwe, *De Wal, Calendarium*, 20. Scholtens gaat er om onduidelijke redenen vanuit dat hij al voor 21 augustus 1407 was gestorven, Scholtens, ‘Necrologie van de Utrechtse kartuizers’, 109.

Moerdrecht, die respectievelijk in 1422 en 1424 in Nieuwlicht kartuizer werden, na afstand te hebben gedaan van hun prebenden. Hendrik was tussen 1426 en 1428 prior in Nieuwlicht. Hij werd in dat jaar opgevolgd door Van Moerdrecht, die tot 1434 prior zou blijven. Onder de overige 35 Utrechtse kanunniken bevinden zich verder nog drie kanunniken die hun laatste rustplaats in Nieuwlicht kregen.⁴⁸⁸

Uit de zestiende eeuw zijn in Necrologium A geen Utrechtse kanunniken bekend die jaarlijks herdacht werden in Nieuwlicht. Hoewel van lang niet alle Utrechtse kanunniken bekend is wanneer zij stierven, kan deze conclusie toch getrokken worden op basis van het feit dat, op vier na, alle Utrechtse kanunniken voorkomen in Necrologium B, dat maar tot 1465 is bijgehouden. Van drie van de vier kanunniken die alleen in Necrologium A voorkomen is bekend dat zij ook in de vijftiende eeuw stierven, wat betekent dat mogelijk slechts één kanunnik in de zestiende eeuw overleed.

Naast de 35 Utrechtse kanunniken zijn in de Utrechtse necrologia in ieder geval nog eens 37 andere kanunniken, proosten en dekens uit andere steden aan te treffen,⁴⁸⁹ die ofwel begunstiger van Nieuwlicht waren, of via het Generaal Kapittel recht hadden op een jaargetijde in alle kartuizerkloosters. Daarnaast zijn er nog circa 148 andere geestelijken en religieuzen in de necrologia opgenomen. Hieronder bevinden zich naast leden van andere kloosterorden en priesters ook hooggeplaatste prelaten, zoals vijftien pausen die in de periode 1406-1565 overleden,⁴⁹⁰ 23 kardinalen en 47 (aarts)bisschoppen. Dat brengt het totaal op 220 geestelijken en mannelijke religieuzen in de twee Utrechtse necrologia.

Van deze 220 geestelijken en religieuzen is het van 165 personen (75%) gelukt het sterfjaar te achterhalen via de *cartae* of andere bronnen (Tabel 3.12). Wanneer de spreiding van de sterfjaren van deze 165 personen nader wordt bekeken, dan kan worden geconstateerd dat het aantal overleden geestelijken en religieuzen gedurende de vijftiende en zestiende eeuw redelijk stabiel blijft, met een stijging in de tweede helft van de vijftiende eeuw en een sterke terugval in de tweede helft van de zestiende eeuw.⁴⁹¹

Tabel 3.12 Spreiding van de sterfjaren van geestelijken en religieuzen in de necrologia van Nieuwlicht

Periode	Aantal	Percentage
1391-1400	4	2,6%
1401-1450	41	25,3%
1451-1500	66	39%
1501-1550	41	25,3%
1551-1580	13	7,8%
Totaal	165	100%

In Necrologium A en Necrologium B komen slechts zeven vrouwen voor die als kloosterzuster zijn aangemerkt. Zij hadden allen een directe band met Nieuwlicht. Drie van hen waren afkomstig uit één gezin. Het gaat om Haza van Heeswijk, die na de dood van haar man intrad in het Elfdruizendmaagdenconvent in Utrecht. Zij staat net als haar drie dochters ingeschreven op 24 maart in Necrologium A. Twee van haar dochters, Mabilia en Elizabeth, waren kloosterzusters in het Utrechtse Sint-Caeciliaconvent.⁴⁹²

⁴⁸⁸ Het betreft de kanunniken Arnold van Dorp, Albert van Muden en Dirk van Weert.

⁴⁸⁹ Het gaat om twintig kanunniken, elf proosten en vijf dekens.

⁴⁹⁰ In deze periode waren er in totaal 21 pausen. Zes van hen zijn niet opgenomen in de necrologia. De niet opgenomen pausen hebben veelal slechts zeer kort het ambt vervuld. De tegenpausen uit de eerste helft van de vijftiende eeuw zijn evenmin opgenomen, net als de afgezette paus Gregorius XII en de (tegen)pausen van vóór 1406.

⁴⁹¹ Opnieuw zijn de overlijdensjaren die alleen bij benadering zijn vast te stellen niet meegerekend.

⁴⁹² De inschrijving van Mabilia en Elizabeth, die samen met hun moeder staan ingeschreven op 24 maart, laat duidelijk zien dat niet alleen overlijdensdata ingeschreven werden in het Utrechtse necrologia, maar

Bovendien, en dat verklaart waarom deze vrouwen in het necrologium van Nieuwlicht zijn opgenomen, was Haza de moeder van de Utrechtse kartuizer Hendrik van Heeswijk, die tussen 1443 en 1450 en opnieuw tussen 1473 en 1476 prior van Nieuwlicht was. Hendrik was in of vlak na 1436 in Nieuwlicht ingetreden en bij die gelegenheid werd een aantal schenkingen gedaan, waaronder een van zijn moeder.⁴⁹³

Al met al was het aandeel van geestelijken en religieuzen met in totaal 227 mannen en vrouwen in de Necrologia A en B niet uitzonderlijk groot. Op een totaal van 2.102 genoteerde namen in de twee necrologia bedraagt hun aandeel bijna 11%.

Dit percentage komt overeen met de gegevens uit het necrologium van de kartuis van Erfurt. Schlegel telde daarin 257 geestelijken en religieuzen.⁴⁹⁴ In absolute aantallen telt het Erfurtse necrologium iets meer geestelijken en religieuzen, maar het necrologium werd over een langere periode bijgehouden dan dat van Nieuwlicht. Deigendesch geeft in zijn analyse van het necrologium van Güterstein helaas geen aantallen van ingeschreven geestelijken en religieuzen. Hij concentreert zich in zijn artikel vooral op de weldoeners van Güterstein die in het necrologium zijn ingeschreven. Hieronder treft hij 45 geestelijken en religieuzen aan. Wel merkt hij op dat er onder deze weldoeners nauwelijks kanunniken zijn aan te treffen.⁴⁹⁵

Met 1.166 kartuizerkloosterlingen en 227 geestelijken en religieuzen is het resterende aantal van 709 persoonsnamen afkomstig uit de groep leken, die voor het overgrote deel bestaat uit weldoeners. Op het totaal aan ingeschreven personen komt dat neer op 33,7%. Dit ligt iets onder het aandeel aan leken dat Schlegel constateerde voor het Erfurtse necrologium. Hij telt 890 leken, wat neerkomt op 37,7%.⁴⁹⁶ Wanneer de gegevens van Erfurt en Nieuwlicht naast elkaar worden gezet levert dat het volgende beeld op.

Tabel 3.13 Aantallen ingeschrevenen in de necrologia van Erfurt en Nieuwlicht

	Erfurt (1372-1715)		Nieuwlicht (1391-1580)	
	Aantal	%	Aantal	%
Kartuizers	1.215	51,4%	1.166	55,5%
Geestelijken en religieuzen	257	10,8%	227	10,8%
Leken	890	37,7%	709	33,7%
Totaal	2.362	100%	2.102	100%

Tabel 3.13 toont dat de gegevens van Erfurt en Nieuwlicht goed overeenkomen. Het grootste aandeel wordt gevormd door de groep Kartuizers. De groep Geestelijken en religieuzen is het kleinst. Deze opvallende overeenkomst is misschien minder verrassend wanneer bedacht wordt dat beide instellingen gebruik maakten van de *cartae* en ze dus voor een belangrijk deel dezelfde inschrijvingen zullen hebben. Eerder is berekend dat Nieuwlicht in zijn bestaansperiode circa 1.325 inschrijvingen via de *cartae* ontving. Dat is

ook zelfgekozen data, die al tijdens het leven konden worden besteld. Hoogstwaarschijnlijk is de memorieviering voor Mabilia en Elizabeth tegelijk met die van hun moeder besteld, vandaar dat ze op dezelfde dag staan ingeschreven. De posten zijn in ieder geval door dezelfde hand genoteerd. Mabilia en Elizabeth stierven niet op 24 maart, omdat voor hun naam *item* staat en niet *obiit*, dat wel voor de naam van hun moeder staat en wat er op duidt dat zij wel op die dag overleed. Uit de necrologiumfragmenten van het Sint-Caeciliaconvent blijkt dat Mabelia in april 1464 stierf (een dag wordt niet gegeven) en Elizabeth in mei 1461, Matthaëus, *Fundationes*, 288. Er is nog een andere aanwijzing dat de inschrijving van Mabelia en Elizabeth al tijdens hun leven gebeurde. De post van de twee zussen wordt namelijk gevolgd door de inschrijving (in een andere hand) van de Utrechtse bisschop Rudolf van Diepholt, die in 1455 stierf.

⁴⁹³ Haar schenking is ingeschreven in Cart. 1, f.16r-v.

⁴⁹⁴ Schlegel, 'Der Nekrolog der Kartause Erfurt', 107.

⁴⁹⁵ Deigendesch, 'Memoria bei den Kartäusern', 281.

⁴⁹⁶ Schlegel, 'Der Nekrolog der Kartause Erfurt', 107.

bijna 63% van alle inschrijvingen in het necrologium. De overige 37% bestond, naast ingezetenen van de eigen instelling, uit kloosterlingen waarmee een confraterniteit was aangegaan en personen die lokaal werden herdacht, zoals weldoeners of in het klooster begraven personen. De hogere aantallen uit het necrologium van Erfurt zijn te verklaren uit het feit dat dat klooster aanzienlijk langer heeft bestaan en het necrologium langer is bijgehouden.

3.4.3.4 Ingeschreven niet-kartuizers: leken

De 709 leken die in de Utrechtse necrologia zijn ingeschreven zijn op basis van hun naam en biografische aantekeningen nog verder te differentiëren naar geslacht en sociale klasse. De groep leken omvat 432 mannen en 277 vrouwen.⁴⁹⁷ Wat sociale herkomst van de ingeschrevenen betreft zijn in ieder geval nog de wereldlijke heersers en edelen te onderscheiden. Dikwijls zijn ook personen uit de burgerij van diverse Europese steden te identificeren. Wel moet hierbij bedacht worden dat de necrologia niet altijd voldoende biografische informatie verschaffen om de personen in te delen. Vooral bij personen die alleen in Nieuwlicht werden herdacht, staat vaak weinig aanvullende informatie. Zo wordt bijvoorbeeld van de Utrechtse stadsbestuurder Bartholomeus Zoudenbalch, die in de jaren twintig en dertig van de vijftiende eeuw als schepen en ouderman in de Utrechtse politiek actief was, alleen vermeld dat hij een *notabilis benefactor huius domus* was. Zowel zijn burgerschap van de stad Utrecht als zijn bestuursfuncties blijven onvermeld.

a) Wereldlijke vorsten en vorstinnen

Onder de 432 genoteerde mannen bevinden zich 55 Europese vorsten, onder wie koningen van Schotland, Hongarije, Spanje en Frankrijk, de Duitse keizers en diverse hertogen en graven, zoals die van Bourgondië, Beieren, Holland, Kleef en Savoye. De reden waarom deze heersers jaarlijks door de kartuizerorde werden herdacht, had steeds te maken met hun verdiensten voor de orde. Een aantal vorsten was stichter van een kartuis, zoals de Schotse vorst Jacobus I, die in 1429 in het Schotse Perth een kartuizerklooster stichtte, of de Kleefse hertog Adolf die in 1417 de kartuis van Wesel stichtte. Andere vorsten waren belangrijke begunstigers van een of meer kartuizen. Van al deze heersers is het sterfjaar in de *cartae* teruggevonden. In Tabel 3.14 zijn de vorsten geordend op hun sterfjaar en voor hun sociale positie is uitgegaan van de belangrijkste titel die deze heersers voerden.

Tabel 3.14 Spreiding van sterfjaren van wereldlijke vorsten in de necrologia van Nieuwlicht

Titel	1391-1400	1401-1450	1451-1500	1501-1550	1551-1580
<i>imperator</i>	-	-	1	1	3
<i>rex</i>	-	3	9	5	2
<i>dux</i>	1	8	9	4	-
<i>comes</i>	-	5	4	-	-
Totaal	1	16	23	10	5

Van alle wereldlijke heersers die in de Utrechtse necrologia zijn ingeschreven, overleed het merendeel in de tweede helft van de vijftiende eeuw. De meesten van hen deden eerder die eeuw hun stichtingen en schenkingen. In de zestiende eeuw loopt het aantal vorsten dat door de hele orde herdacht werd snel terug. Dit had, zoals bij de inventarisatie van de *anniversaria* en *monachatus* al is opgemerkt, te maken met het feit dat het aantal wereldlijke vorsten in de zestiende eeuw terugliep door samenvoeging van

⁴⁹⁷ De kans bestaat dat zich onder deze mannen en vrouwen nog een aantal conventualen bevindt, maar dat dat op basis van de necrologia niet meer is vast te stellen.

gebieden en doordat kartuizerkloosters minder vaak als te begunstigen instelling werden gekozen. Alleen voor de Duitse keizers geldt dit niet. Van de Duitse keizers uit de vijftiende en zestiende eeuw zijn alleen Sigismund († 1437) en Albrecht II († 1439) niet in de necrologia aan te treffen. Maar de *cartae* van respectievelijk 1438 en 1440 maken duidelijk dat deze twee heersers alleen in de Duitse provincies met een *monachus* herdacht hoefden te worden.⁴⁹⁸

Vorstinnen zijn met 31 personen met bijna de helft minder vertegenwoordigd dan de vorsten. Toch is dit een relatief groot aantal, zeker wanneer bedacht wordt dat het aantal kartuizerinnen en religieuze vrouwen zo uitzonderlijk gering was. Van al deze vorstinnen is het sterfjaar teruggevonden in de *cartae*. Opvallend hierbij is dat het vroegste sterfjaar pas in de jaren veertig van de vijftiende eeuw is aangetroffen (namelijk in 1444). In Tabel 3.15 is de spreiding van sterfjaren weergegeven.

Tabel 3.15 Spreiding van de sterfjaren van vorstinnen in de necrologia van Nieuwlicht

Titel	1390-1400	1401-1450	1451-1500	1501-1550	1551-1580
<i>regina</i>	-	2	3	5	2
<i>ducissa</i>	-	1	12	2	1
<i>comitissa</i>	-	2	1	-	-
Totaal	-	5	16	7	3

Net als bij de wereldlijke heersers is het merendeel van de vorstinnen overleden in de tweede helft van de vijftiende eeuw en is er een sterke terugval in de zestiende eeuw waarneembaar. De nadruk komt nog sterker op de tweede helft van de vijftiende eeuw te liggen wanneer bedacht wordt dat alle opgenomen vorstinnen na 1444 overleden.

b) Edellieden (Adel en ridderschap)

Naast de groep vorsten en vorstinnen bevatten de Utrechtse necrologia ook de namen van diverse edelen.⁴⁹⁹ Onder de mannen zijn zeker 65 personen aan te treffen van wie met zekerheid kan worden vastgesteld dat zij tot de adel of ridderschap behoorden.⁵⁰⁰ Onder de vrouwen bevinden er zich 41.⁵⁰¹ De aantallen liggen waarschijnlijk hoger, omdat bij een flink aantal personen geen informatie over hun status wordt gegeven. Een voorbeeld hiervan is Henry of Clifford, die op 23 april staat ingeschreven. Necrologium A geeft alleen zijn naam, maar de *carta* van 1524 geeft als aanvullende informatie dat hij baron was en vijftien cellen bekostigde voor de Noord-Engelse kartuis te Mount Grace.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Sargent, *The Chartae 1438-1446* (AC 100:3), de *cartae* van 1438 en 1440. De echtgenote van Sigismund, Barbara van Celje († 11 juli 1451), ontving in de *carta* van 1452 wel een *monachus* door de gehele orde. Sargent, *The Chartae 1447-1456* (AC 100:4). De datum van haar jaargetijde was ten tijde van het Generaal Kapittel in 1452 nog niet bekend en ze is daarna niet meer in de Utrechtse necrologia ingeschreven. Zie voor de gedachtenisvieringen voor de Duitse keizers: Goder, 'In Gebet vereint', 76-90. Goder richt zich niet alleen op de *anniversaria* voor de Duitse keizers, maar ook op de *pro vivis*-missen.

⁴⁹⁹ Met adel en ridderschap bedoel ik alle edellieden die door hun afkomst of status tot de adel of ridderschap werden gerekend. Naar de problematiek rond de definiëring van adel, ridderschap, riddersmatigen, ministerialen, schildboortigen, welgeborenen etc. is in het verleden al veel onderzoek verricht. Zie voor de Nederlanden onder meer de studies van Steensel, *Edelen in Zeeland*; Janse, *Ridderschap in Holland*; Buitelaar, *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek* (Hilversum 1993) en Van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Groningen 1962). Ik behandel ze voor de analyses van de Nieuwlichtse necrologia als een groep, omdat het onderscheid in de vijftiende en zestiende eeuw langzaam aan het vervagen was.

⁵⁰⁰ Van hen zijn er 37 waarvan het sterfjaar bekend is. 24 Van hen overleden in de vijftiende en 13 in de zestiende eeuw.

⁵⁰¹ Van negentien vrouwen is het sterfjaar bekend. Dertien overleden in de vijftiende eeuw en zes in de zestiende eeuw.

⁵⁰² C. 1524, Clark, *The Chartae 1523-1525* (AC 100:22). Henry was de tiende baron van Clifford. Zie over Mount Grace, Thompson, *The Carthusian Order in England*, 229-237.

In totaal, dus inclusief de wereldlijke vorsten en vorstinnen, is van 120 mannen en van 72 vrouwen met zekerheid vast te stellen dat ze tot de (hoge) adel of ridderschap behoorden.

c) Andere leken

De groep ingeschreven leken is met aftrek van de 192 edellieden teruggebracht tot 312 mannen en 205 vrouwen. Deze groep is niet verder uit te splitsen, omdat achtergrondinformatie over deze personen dikwijls ontbreekt of onvolledig is. Ook kunnen zich onder deze 517 personen nog edellieden en geestelijken bevinden die in de necrologia niet als zodanig zijn benoemd (Tabel 3.16). Wel zijn er enkele opmerkingen te maken over deze groep. Hierbij stip ik ook een aantal problemen met betrekking tot de identificatie van personen aan, die bij het analyseren van de necrologia naar voren kwamen.

Tabel 3.16 Aantallen groepen uit de necrologia van Nieuwlicht

Groep	Aantal Per sub-categorie	Aantallen per categorie	Percentage
Kartuizers	1.132		
Kartuizerinnen (monialen)	11		
Personeel en kostkopers	23		
		1.166	55,5%
Clerci en geestelijken	220		
Religieuze vrouwen	7	227	10,8%
Vorsten	55		
Vorstinnen	31		
Edellieden (mannen)	65		
Edellieden (vrouwen)	41		
		192	9,1%
Overige leken (mannen)	312		
Overige leken (vrouwen)	205		
		517	24,6%
Totaal		2.102	100%

Onder de 312 mannen bevinden zich 26 personen die in de necrologia ‘magister’ of ‘doctor’ worden genoemd. Het zijn personen die gestudeerd hebben en vooral als jurist of arts werkzaam waren.⁵⁰³ Sommige van hen behoorden mogelijk tot de clerus, maar dat kan op basis van hun inschrijving in de necrologia niet met zekerheid worden vastgesteld; anderen waren gehuwd, zoals de in 1528 overleden jurist Stephan Oliverii, die samen met zijn echtgenote Johanna de Porta op 28 oktober staat ingeschreven.⁵⁰⁴

Van 71 mannen is bekend dat zij het burgerschap van een stad hadden. Bijna de helft van hen, namelijk 32 personen, was burger van Utrecht. Toch zijn er meer burgers van de stad Utrecht in de necrologia ingeschreven. Lang niet altijd werd het burgerschap vermeld, zoals het voorbeeld van Bartholomeus Zoudenbalch al aantoonde. Bovendien wordt het burgerschap van ingeschreven vrouwen in de necrologia zelden of nooit vermeld. Necrologium A telt slechts drie expliciete vermeldingen van het burgerschap van een vrouw. In alle drie de gevallen zijn het geen Utrechtse ingezetenen, maar inwonsters van andere steden.⁵⁰⁵ Toch bevatten de necrologia ook burgeressen uit Utrecht: van

⁵⁰³ Onder de kartuizers en de overige clerici en geestelijken, zoals de kanunniken, bevonden zich ook personen die de titel *magister* voerden, maar aangezien zij duidelijk geestelijke waren, heb ik hen hier niet meegeteld.

⁵⁰⁴ C. 1528.

⁵⁰⁵ Het betreft inwonsters van Wenen, Valencia en Neurenberg.

minstens acht vrouwen is bekend dat zij burger van Utrecht waren.⁵⁰⁶ Daarnaast bezat een aantal dames die tot de adel of ridderschap gerekend kunnen worden ook het burgerschap van Utrecht.⁵⁰⁷

Zeker 33 personen uit de groep leken, waarover op basis van de necrologia verder niets bekend is, begunstigen Nieuwlicht en hadden dus een directe band met het klooster. Het betreft 23 vrouwen en 10 mannen. Daarnaast bevatten de twee necrologia de namen van 117 personen, die in Nieuwlicht begraven lagen.⁵⁰⁸ Dit aantal is vastgesteld door de necrologia te vergelijken met de verschillende grafregisters van Nieuwlicht. Opvallend hierbij is dat van de 117 personen in de necrologia slechts bij 49 personen wordt vermeld dat ze begraven lagen in Nieuwlicht (*sepultus/sepulta apud nos*). Bovendien komt het merendeel van de grafvermeldingen in Necrologium B voor (48 vermeldingen), terwijl Necrologium A er slechts elf telt (tien vermeldingen komen in beide necrologia voor).

Zeker 75 ingeschreven personen kunnen direct in verband worden gebracht met in totaal 33 monniken uit Nieuwlicht (Tabel 3.17).⁵⁰⁹ Het betreft voornamelijk ouders of andere naaste verwanten, zoals broers, zussen, ooms en tantes. In de necrologia zijn geen familiebanden vermeld tussen ingeschrevenen en Utrechtse donaten of conversen, hetgeen niet betekent dat ze er niet waren.

Tabel 3.17 Verwantschappen tussen Utrechtse monniken en in de necrologia ingeschreven personen

Type	Aantal
familieid	
vader	25
moeder	21
broer	7
(schoon)zus	11
oom	3
tante	6
neef	1
nicht	1
Totaal	75

Afgezien van de 75 personen van wie de familieband expliciet wordt vermeld, bevatten de necrologia ook diverse inschrijvingen waarbij de familieband niet is weergegeven. Zo is bekend dat van de oud-prior van Nieuwlicht Hendrik de Wit zijn ouders (Johan en Margriet) en zijn broer (Frank) in Nieuwlicht begraven lagen. Ze zijn alle drie ingeschreven in de Utrechtse necrologia, waarbij in het geval van de ouders de familieband wordt vermeld, maar die bij broer Frank onvermeld blijft. De verwantschap is alleen af te leiden uit een van de grafregisters, waarin Frank als zoon van Johan en Margriet wordt vermeld.⁵¹⁰

Daarnaast zijn er nog de aangetrouwde verwanten, personen die gehuwd waren met een familieid van een kloosterling, maar die in de necrologia niet altijd als zodanig zijn aangemerkt. Een voorbeeld hiervan is Peter Hollant van Amsterdam.⁵¹¹ Hij was

⁵⁰⁶ In Hs. 27, het register met belangrijke schenkingen, wordt een aantal van hen samen met hun echtgenoten vermeld, met de opmerking dat ze burgers van Utrecht waren (*cives Traiectenses*).

⁵⁰⁷ Zoals Mechteld van Nes en Katharina van Sterkenburg, die beiden als *militissa* in de necrologia voorkomen. In een register met schenkingen worden zij echter ook als *civis Traiectensis* aangemerkt, Hs. 27, f. 2v, 5v. Mechteld en Katharina zijn in de categorie 'Edellieden' ingedeeld.

⁵⁰⁸ Zie ook hoofdstuk 5 Begraven.

⁵⁰⁹ 58 hiervan komen voor in Necrologium A en 22 in Necrologium B.

⁵¹⁰ Hs. 4, 107.

⁵¹¹ Zie Bijlage B (HOLLANT VAN AMSTERDAM/BETH).

gehuwd met Christina, dochter van Margareta en Johan Beth. Margareta was een tante van de Utrechtse kartuizermonnik Johan Aelbertzn. van Amsterdam. Zij stichtte voor zichzelf en voor haar overleden dochter vlak na 1448 een memorieviering op het Johannes de Evangelistaltaar in de kloosterkapel van Nieuwlicht, zo blijkt uit het schenkingsregisters van Hs. 4 (tekst 22).⁵¹² Zowel in Necrologium A als Necrologium B staat Christina ingeschreven op 26 juli, waar in beide gevallen ook haar huwelijk met Peter Hollant wordt vermeld.⁵¹³ De inschrijvingen van Peter Hollant in de twee necrologia op 28 mei geven geen enkele familierelatie, alleen een vermelding dat hij begraven lag in het klooster. Toch moet het dezelfde persoon betreffen.⁵¹⁴ Kortom, familiebanden werden lang niet altijd vermeld in de necrologia. Het was daarom niet mogelijk om een betrouwbaar overzicht te maken van dergelijke familierelaties.

3.4.3.5 Groepsmemories

Tot nu toe zijn alleen de individuen behandeld voor wie gedachtenisvieringen plaatsvonden, maar de twee necrologia bevatten ook vijftig gedachtenisvieringen voor groepen. Hierin zijn verschillende typen te onderscheiden.

Het eerste type is de maandelijks gedachtenisviering die in 1440 werd ingesteld voor de belangrijkste weldoeners van Nieuwlicht en hun familie, alsmede voor alle ingezetenen van Nieuwlicht, hun ouders, familie en vrienden. Het instellen van deze maandelijks memorieviering in april 1440 door prior Thomas van Mijnen speelde waarschijnlijk een belangrijke rol bij de ontstaansgeschiedenis van Hs. 4, zoals in hoofdstuk twee (paragraaf 2.3.3) al aan de orde is gekomen. Tekst nr. 5 uit Hs. 4 behandelt deze maandelijks memorieviering.⁵¹⁵ Hierin worden de stichters en belangrijkste weldoeners genoemd die speciaal herdacht dienden te worden en worden de recitaties en gebeden opgesomd die onderdeel uitmaakten van deze memorieviering.⁵¹⁶ De personen die bij naam genoemd worden zijn: Zweder van Gaasbeek, Willem van Abcoude, Otto Koudaver, Lambert Thuer, Willem van Merode, Arnold van Dorp en Anna van Kortgene. Ze deden bijna allemaal forse land- en geldschenkingen.⁵¹⁷ Alleen van Arnold van Dorp is niet duidelijk wat zijn bijdrage aan het jonge klooster is geweest. Deze zal niet onaanzienlijk zijn geweest, aangezien hij in enkele Nieuwlichtse bronnen als *magnus benefactor domus nostre* wordt aangeduid en hij als een van de eersten (en weinigen) in de kloosterkerk werd begraven.

Met betrekking tot de inschrijving van de maandelijks memorieviering vallen twee dingen op waarvoor geen verklaring is te geven: ten eerste zijn de vieringen in Necrologium A niet steeds op dezelfde dag van de maand ingeschreven (bv. steeds op de 1^e van de maand), maar op 5 januari, 4 februari, 2 maart, 8 april, 8 mei, 1 juni, 2 juli, 8 augustus, 3 september, 4 oktober, 3 november en 5 december. En ten tweede bevat Necrologium B slechts vijf (!) van dergelijke algemene gedenkdagen, die overigens wel

⁵¹² Hs. 4, 128.

⁵¹³ Ze overleed voor Peter. Overigens geeft alleen Necrologium B de verwantschap met de kartuizer Johan Aelbertzn.

⁵¹⁴ Hij overleed in of vlak voor 1461, omdat in dat jaar Nieuwlicht 25 Rijnse guldens ontving uit zijn testament, Hs. 28, f. 17r.

⁵¹⁵ Hs. 4, 19.

⁵¹⁶ Achtereenvolgens zijn het: het *Inclina famulorum ac famularum*, het *Deus cui proprium*, het *De profundis* en het *Omnipotens qui vivorum*. Deze gebeden waren al sinds het verschijnen van de *Statuta Antiqua* in 1259 onderdeel van het dodenofficie. Ze komen daar voor in het 48^{ste} hoofdstuk: '*De missis tricennarii, anniversarii, conventalis et privati. Benefactorum brevium de precibus in capitulo, de officio cluniacensium et capituli generalis et de marnant et de chaleis*', Hogg, *The Evolution of the Cartusian Statutes*, vol 1, 154-158.

⁵¹⁷ Zie ook Hoofdstuk 4.

allemaal op de eerste dag van een maand staan genoteerd (1 februari, 1 maart, 1 juni, 1 september en 1 december).⁵¹⁸

Het tweede type memorievieringen voor groepen heeft betrekking op gedachtenisvieringen voor gezinnen. Een voorbeeld hiervan is de memorieviering voor Jacob Coster die in *Necrologium A* samen met zijn – niet bij naam genoemde – vrouw en kinderen (*cum uxore et liberis*) staat ingeschreven op 6 juli. In de twee necrologia zijn achttien van dergelijke persoonsgroepen aan te treffen. Het zijn bijna altijd personen die een band met de Utrechtse kartuis hadden, omdat men verwant was aan een kloosterling, een (belangrijke) schenking had gedaan of begraven lag in het klooster. Zo was Jacob Coster de vader de Utrechtse kartuizer Nicolaas Coster.⁵¹⁹ Slechts in één geval is er sprake van een groep die geen banden met Nieuwlicht onderhield. Personen uit deze groep hadden blijkbaar diep in de buidel getast, aangezien ze herdacht werden door de gehele orde met een *tricenarium* én een *anniversarium*.⁵²⁰

Een derde type memorieviering voor groepen zijn vieringen die bedoeld zijn voor de *extended family* van een kartuizermonnik. Vaak wordt de omschrijving *memoria parentum, fratrum, sororum, amicorum ac consanguineorum* gebruikt, of een variant daarvan met weglating van een van de partijen.⁵²¹ De Utrechtse necrologia tellen 30 van dergelijke memorievieringen, waarvan er 29 betrekking hebben op familie van Utrechtse kartuizers.⁵²²

De gedachtenisvieringen voor de families van Utrechtse kartuizers moeten niet beschouwd worden als een jaargetijde voor een individu, maar als algemene, jaarlijks terugkerende memorievieringen voor de familieleden van de kartuizermonnik. Het gebruik van de term *memoria* in plaats van *obiit* of *obierunt* duidt hier ook op. Mogelijk werd het merendeel van deze memorievieringen gesticht ter gelegenheid van de professie of de *prima missa* van de monnik.⁵²³ Ongeveer twee jaar na zijn professie – de kartuizermonniken traden als priester in – droeg een kartuizermonnik zijn eerste mis op. Het was gebruikelijk dat dit vergezeld ging van enkele schenkingen door familieleden, die mogelijk weer beloond werden met een memorieviering.⁵²⁴ Hoewel van weinig Utrechtse

⁵¹⁸ Een zesde inschrijving begin januari in *Necrologium B* is mogelijk, aangezien de eerste twee weken van januari ontbreken.

⁵¹⁹ Nicolaas Coster was een profes van Utrecht, maar tijdens het Utrechts Schisma, omstreeks 1428, is hij overgegaan naar de Amsterdamse kartuis, waar hij een tweede professie aflegde. Zijn vader Jacob Coster is waarschijnlijk voor de overplaatsing van Nicolaas naar Amsterdam overleden.

⁵²⁰ Het betreft de echtgenoten en kinderen van de Spanjaard Albertus Caselduc en zijn schoonzoon Bernard, die op 24 november werden herdacht. De vermelding van deze memorieviering in de *carta* van 1445 komt bijna letterlijk overeen met de inschrijving in *Necrologium A*: ‘*Honorabilis dominus Albertus Casalduc, civis Magne Valencie. Et honorabilis dominus, dominus Bernardus gener suus, una cum uxoris suis eorumque utriusque sexus liberis; pro quibus fiat unum tricennarium defunctorum per totum Ordinem cum perpetuo anniversario per totum Ordinem in kalendariis conventualibus domorum Ordinis in profesto Beate Katerine [= 25 november] inscribendo*’.

⁵²¹ Tweemaal worden naast de bloedverwanten (*consanguineorum*) ook de aangetrouwde familieleden (*affinium*) vermeld en een keer zelfs de weldoeners in het algemeen (*benefactorum*).

⁵²² Alleen Conrardus Meibot († 1456), kartuizermonnik te Astheim (Duitsland), die samen met zijn familie herdacht werd op 16 november, had geen persoonlijke band met Nieuwlicht.

⁵²³ *Necrologium A* bevat drie memorievieringen voor de familie van kartuizermonniken die zelf niet in de Nieuwlichtse necrologia voorkomen. Tevens ontbreken ze in de grafregisters van het klooster. Wie deze monniken zijn, is niet helemaal duidelijk. Het is mogelijk dat ze ook onder een andere naam bekend staan, of dat ze overgeplaatst zijn naar andere kloosters of zijn uitgetreden. Het betreft de kartuizers Gerard van Arena, Gerard Jepel en Dirk Raescop. De memorievieringen voor de familieleden werden ingeschreven op respectievelijk 24 februari (tussen 1435-1445), 3 september (omstreeks 1440) en 2 augustus (na 1478). Mogelijk is Gerard van Arena identiek met Gerard van Kleef († ca.1450) of Gerard van Delft († 1456). Gerard Jepel was mogelijk afkomstig uit een andere kartuis en heeft in Nieuwlicht zijn tweede professie afgelegd. Dit zou kunnen verklaren waarom de memorieviering voor zijn ouders pas na 1435 werd ingeschreven. Gerard Jepel verbleef namelijk al vanaf de late jaren twintig van de vijftiende eeuw in Nieuwlicht. Hij was een van de drie monniken die ten tijde van het Interdict in Nieuwlicht achterbleef, zie Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 37-38, 44, 49 en 54-55.

⁵²⁴ De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 220.

kartuizermonniken het jaar van intrede bekend is – in tegenstelling tot de ingetreden kloosterlingen van de Amsterdamse kartuis – is af en toe uit *Necrologium A* bij benadering te herleiden wanneer de memorieviering voor familieleden moet zijn toegekend. Zo staat de memorieviering voor de ouders van kartuizermonnik Hendrik Bor ingeschreven op 28 juli (*Necrologium A*). Deze inschrijving wordt voorafgegaan door een persoon die in 1429 stierf en gevolgd door de inschrijving van de Utrechtse kartuizer Jacob Crom, die in 1436 overleed. Met enig voorbehoud kan daarom worden aangenomen dat de memorieviering tussen de genoemde jaren moet zijn ingeschreven. Van Hendrik Bor is bekend dat hij omstreeks 1430 kartuizer is geworden.⁵²⁵ De inschrijving van de memorieviering voor zijn ouders gebeurde derhalve gedurende de eerste zes jaar die hij in het klooster doorbracht, mogelijk ter ere van zijn *prima missa*. Hetzelfde kan geconcludeerd worden voor de memorieviering voor familieleden van Hendrik Simonszn. Fabri van Delft, die op 4 december in *Necrologium A* staat ingeschreven. Deze memorieviering is gezien de chronologie van de inschrijvingen op die dag vermoedelijk tussen 1429 en 1443 genoteerd. Hendrik trad in 1438 in, zo blijkt uit het schenkingsregister in Hs. 4, wat het aannemelijk maakt dat de memorieviering ten tijde van zijn professie of *prima missa* is ingeschreven.⁵²⁶

Het gebruik om een memorieviering voor de gehele familie van een ingetreden kartuizermonnik te houden moet eind vijftiende eeuw zijn afgeschaft. Bernard van Wesel was waarschijnlijk de laatste, of een van de laatste kartuizermonniken wiens familie (*parentum, fratrum et sororum*) met een memorieviering werd herdacht. Bernard stierf in januari 1544 en de *carta* van dat jaar geeft als extra informatie dat hij 57 jaar in de orde leefde (*qui 57 annis laudabiliter in Ordine vixit*). Dat betekent dat hij in 1487 moet zijn ingetreden.⁵²⁷ De memorieviering voor zijn familie op 4 oktober wordt gevolgd door de inschrijving van de jong overleden zoon van Ferdinand en Isabella, Johan van Aragon, die in 1497 overleed. De memorieviering voor de familie van Bernard zal dus naar alle waarschijnlijkheid tussen 1487 en 1497 zijn ingeschreven.

Tot slot bevat *Necrologium A* nog een vierde type groepsviering. Het betreft twee memorievieringen op 19 en 20 november. De inschrijvingen hadden betrekking op alle kloosterlingen, hun ouders, familieleden en vrienden, alsmede op de stichters en weldoeners van het Hollandse Huis. Uit een opmerking bij de inschrijving van 20 november wordt duidelijk waarom deze memorieviering is opgenomen.⁵²⁸ Deze vieringen waren speciaal bedoeld voor de slachtoffers van de Elizabethsvloeden van 1421 en 1424, aangezien op ‘deze dag het grote Hollandse eiland en omgeving met vele duizenden mensen,⁵²⁹ vee, weidegronden, akkers, gebouwen, steden en kerken door water bedolven werd en ten onderging’.⁵³⁰ Mogelijk heeft de memorieviering van 19 november betrekking op de Elizabethsvloed van 1421 en de memorieviering van 20 november op die van 1424, toen de Hollandse Waard voorgoed verloren ging.⁵³¹ Aangezien veel bezittingen van het Hollandse Huis gelegen waren in de Hollandse Waard, is het niet verwonderlijk dat deze memorieviering in verband wordt gebracht met het Hollandse Huis. De

⁵²⁵ Scholtens, ‘Necrologie van de Utrechtse kartuizers’, 122.

⁵²⁶ Hs. 4, 120. Zie ook Hoofdstuk 2 (paragraaf 2.3.3.) over het schenkingsregister uit Hs. 4 (tekst nr. 22) en Hoofdstuk 4 over de schenkingen uit dat register.

⁵²⁷ C. 1544 in Villeneuve necrologie (AC 100:27:3).

⁵²⁸ De memorieviering lijkt op 23 november te zijn genoteerd, maar een verwijzingsteken maakt duidelijk dat deze inschrijving voor 20 november bedoeld was.

⁵²⁹ De *Tielse kroniek* spreekt van tweeduizend doden, Kuys e.a., *De Tielse kroniek*, 151-152.

⁵³⁰ Toegevoegd is nog dat de namen ‘hier niet kunnen worden weergegeven, maar dat veel al in het necrologium van het Hollandse Huis zijn opgenomen’, Hs. 4, 63.

⁵³¹ De herstelwerkzaamheden in de Hollandse Waard in 1421 werden bemoeilijkt door de Hoekse en Kabeljauwse twisten, waardoor het gebied in 1424 een gemakkelijke prooi kon worden voor het water. Na 1424 is niet meer geprobeerd het gebied opnieuw in te polderen.

memorievieringen voor de het Hollandse Huis en de slachtoffers van de Elizabethsvloeden vallen in een categorie die in deze studie niet behandeld wordt, maar die een wezenlijk onderdeel uitmaakt van de middeleeuwse memoriacultuur: het gedenken van identiteitsvormende gebeurtenissen uit de heilsgeschiedenis en de kloostergeschiedenis in het bijzonder.

3.5 Conclusies

In dit hoofdstuk stond de organisatie en administratie van memoriendiensten in de kartuizerorde en in Nieuwlicht centraal. Tegelijkertijd is de betrouwbaarheid getoetst van de necrologia van Nieuwlicht. Oorspronkelijk werden stichters en weldoeners van kartuizerkloosters alleen als groep herdacht, maar door de sterke afhankelijkheid van weldoeners zag de orde zich genoodzaakt toe te geven aan de wens van weldoeners om individueel herdacht te worden. Binnen de kartuizerorde bestonden drie typen gedachtenisvieringen; het *tricenarium*, het *anniversarium* en de *monachatus*. Het *tricenarium* bevatte een memoriemissencyclus van dertig dagen, daarna was de gedachteniscyclus afgerond. Het *anniversarium* en de *monachatus*, dat de meest uitgebreide van de drie typen was, omvatten beide een jaarlijks terugkerende memorieviering voor de overledene. Het was de bedoeling dat het jaargetijde tot in eeuwigheid zou worden uitgevoerd. Het betekende ook dat de sterf- of gedenkdag van de overledene in een necrologium moest worden genoteerd. Jaarlijks maakte de kartuizerorde via obiitlijsten in de *cartae* van het Generaal Kapittel bekend wie – zowel kartuizers als niet-kartuizers – door de gehele orde, of in bepaalde provincies, herdacht dienden te worden en met welk van de drie typen memorievieringen. Om in aanmerking te kunnen komen voor een vermelding in de *cartae* moesten weldoeners doorgaans diep in de buidel te tasten.

Voor het reconstrueren van de memoriapraktijken binnen de kartuizerorde was het van belang een uitgebreide analyse van de obiitlijsten uit de *cartae* te maken. Deze analyse was nog niet voorhanden. Via de analyses was het mogelijk om meer duidelijkheid te krijgen over de distribuering van de memorievieringen bij de kartuizers en de manier waarop de dodengedachtenis voor niet-kartuizers was georganiseerd. Door middel van een steekproef van 27 peiljaren uit de periode 1411-1575 waarvan betrouwbare *cartae* zijn overgeleverd, zijn alle obiits uit de *cartae* van die jaren geteld. De analyse van de 27 peiljaren wees uit dat er in totaal 3.807 personen in de obiitlijsten werden vermeld, waarvan er 2.737 (72%) tot de kartuizerorde behoorden en 1.070 (28%) niet (Tabel 3.1). Het gemiddelde aantal obiits bedroeg 141 per jaar en dat zou kunnen betekenen dat gedurende de periode 1411-1575 meer dan 23.000 personen in de *cartae* werden vermeld en dus ook door de gehele orde met een *tricenarium*, *anniversarium* of *monachatus* herdacht dienden te worden. Dit zal een enorme gebedsdruk op de monniken van de kartuizerorde hebben gelegd, aangezien al deze gedachtenisvieringen bovenop de gewone liturgische verplichtingen kwamen. In de zestiende eeuw bleken er jaarlijks aanzienlijk meer obiits te zijn dan in de vijftiende eeuw. Om dit nader te onderzoeken werden de 27 peiljaren verdeeld over twee perioden (Tabel 3.2) die respectievelijk 70 (Periode I) en 69 (Periode II) jaar besloegen. In Periode I (1411-1480) bleek het gemiddelde aantal obiits 117 te bedragen en in Periode II (1507-1575) 171. Opmerkelijk was dat het aandeel van alle kartuizerkloosterlingen (monniken, conversen, donaten en monialen) in de vijftiende eeuw 61,7% van het totaal aan ingeschreven obiits bedroeg (Tabel 3.3), terwijl dat in de zestiende eeuw steeg naar 80,6%. De stijging van het aantal kartuizerobiits had te maken met het feit dat de kartuizerorde rond 1530 zijn hoogtepunt bereikte wat betreft het aantal kartuizerkloosters, wat resulteerde in hogere sterftcijfers in die eeuw. Verder bleek dat vanaf het midden van de zestiende eeuw het aantal obiits in de *cartae* weer begon te dalen. Dit was een gevolg van het feit dat een aantal kartuizerkloosters werd gesloten, waardoor de aanwas van monniken terugliep. Vanaf het einde

van de vijftiende eeuw begonnen de aantallen lekenobiïts al te dalen. In de zestiende eeuw werden er weinig nieuwe kartuizen gesticht, wat minder stichters en weldoeners opleverde die in de *cartae* genoemd werden. Ook de invloed van de Reformatie zal hebben meegespeeld en het feit dat leken zich in de zestiende eeuw minder met de kartuizerorde inlieten.

Van de 3.807 obiïts die geteld werden in de 27 peiljaren bleek het merendeel herdacht te moeten worden met een *tricenarium*. In totaal werden 203 *anniversaria* en *monachatus* geteld in de 27 peiljaren (Tabel 3.4). Dit betekende dat slechts 5,3% van het totaal aan obiïts bestond uit *anniversaria* en *monachatus* en dat dus maar een klein percentage overledenen jaarlijks door de gehele orde werd herdacht.

Van de 203 *anniversaria* en *monachatus* was ruim de helft (57,7%) toegekend aan kartuizer-kloosterlingen en dan voornamelijk aan de monniken (53,7%). Het lekenaandeel (42,3%) was min of meer gelijk verdeeld over enerzijds de wereldlijke en kerkelijke vorsten (19,2%) en anderszijds de overige weldoeners (23,1%). Dit is opvallend, aangezien de wereldlijke en kerkelijke vorsten in totaal 3,7% uitmaakten van het totaal aan obiïts, terwijl de overige weldoeners 24,4% van het totaal aan obiïts uitmaakten. Daarnaast was het aandeel *monachatus* onder de vorsten aanzienlijk groter dan onder de overige weldoeners. Wereldlijke en kerkelijke vorsten werden verhoudingsgewijs veel vaker door de gehele orde herdacht, wat ongetwijfeld te maken heeft gehad met de hoogte van hun financiële bijdragen aan de orde en aan individuele kloosters, en het feit dat een aantal optrad als stichter van kartuizerkloosters.

Een nadere uitsplitsing van de *anniversaria* en *monachatus* over de twee tijdvakken liet zien dat het gemiddelde aantal terugliep van 8,3 per jaar in de vijftiende eeuw (Periode I) naar 6,6 per jaar in de zestiende eeuw (Periode II; Tabel 3.5 en Tabel 3.6). De terugloop werd veroorzaakt door de halvering van het aantal *anniversaria* voor kartuizermonniken in de zestiende eeuw (40,3% op het totaal aan *anniversaria* en *monachatus* in de vijftiende eeuw, tegen 20,3% in de zestiende eeuw). Deze terugloop is extra opmerkelijk, aangezien het aandeel kartuizerobiïts in de zestiende eeuw juist groeide. Blijkbaar was de kartuizerorde in de zestiende eeuw strenger in het toekennen van *anniversaria* aan de eigen kloosterlingen. Misschien heeft de toegenomen gebedsdruk die in de loop van de vijftiende eeuw was ontstaan hier ook aan bijgedragen.

De bevindingen van de analyses van de obiïtlijsten uit de *cartae* zijn vervolgens geplaatst binnen de context van twee overgeleverde necrologia van Nieuwlicht, *Necrologium A* en *Necrologium B*. In totaal worden er in de twee Utrechtse necrologia 2.102 personen genoemd die jaarlijks op hun sterfdag of op een zelfgekozen dag herdacht moesten worden. Deze personen zijn onder te verdelen in drie categorieën:

- a) Personen die vermeld werden in de obiïtlijsten uit de *cartae*.
- b) Kartuizerkloosterlingen (zowel monniken, conversen als donaten) van de eigen gemeenschap, alsook van kartuizerkloosters waar een gebedsbroederschap mee was aangegaan.
- c) Lokaal herdachte personen, dat wil zeggen begunstigers van Nieuwlicht, alsook personen die in het klooster begraven lagen, of op een andere manier met Nieuwlicht verbonden waren en het recht hadden verworven jaarlijks door de Utrechtse kartuizers herdacht te worden.

Om de accuratesse en betrouwbaarheid van de Utrechtse necrologia te testen zijn de 203 jaargetijden die aangetroffen werden in de *cartae* van de 27 peiljaren teruggezocht in de necrologia van Nieuwlicht. Hieruit bleek dat 93,8% van die jaargetijden daadwerkelijk in de Utrechtse necrologia terechtkwam. Op basis hiervan mag gesteld worden dat de Utrechtse kartuizers zich consciëntieus kweten van hun taak en dat de necrologia

betrouwbaar zijn met betrekking tot het gedenken van personen die door de gehele orde herdacht dienden te worden.

Van de 2.102 ingeschreven personen in de Utrechtse necrologia bleek dat meer dan de helft, namelijk 1.166 personen (55,5%), ingezetenen waren van een kartuizerklooster, zoals monniken, conversen, donaten of monialen (Tabel 3.9). Hiervan bleek 40% (471 personen) afkomstig te zijn uit de Utrechtse kartuis en uit de kartuizen waarmee een confraterniteit bestond (het Hollandse Huis, Amsterdam en Delft (Tabel 3.10). Het bijhouden van de broederschapsverplichtingen voor overleden kloosterlingen van het eigen klooster, alsook van de kloosters waarmee een confraterniteit was aangegaan, werd door de Utrechtse kartuizers nauwkeurig nageleefd. Het merendeel van deze kloosterlingen had namelijk via de *cartae* alleen recht op een *tricenarium* en niet op een jaargetijde.

Met 1.166 kartuizerkloosterlingen op een totaal van 2.102 personen telde de twee Utrechtse necrologia 936 personen die niet tot de kartuizerorde behoorden. Hieronder bevonden zich 653 mannen en 284 vrouwen (70% respectievelijk 30%). Van de 653 mannen is in ieder geval van 220 mannen bekend dat het clerici of religieuzen betrof, wat neerkomt op eenderde van het aantal mannen. Onder de vrouwen bevonden zich nauwelijks religieuzen. Slechts zeven vrouwen bleken kloosterzuster te zijn (2,5% van het aantal vrouwen). Religieuze vrouwen maakten een bijzonder klein percentage (0,8%) uit van het totaal aan niet-kartuizers. Het zelfde gold overigens voor de kartuizerinnen. Zij maakten slechts 0,9% uit van het totale aantal kartuizers. Door in te treden in een klooster werden vrouwen nog meer beperkt in hun mogelijkheden om schenkingen te doen aan een kartuizerklooster, wat hun kansen voor opname in de *cartae* minimaliseerde.

De percentages van ingeschreven kartuizers, geestelijken en religieuzen en leken in de Utrechtse necrologia komt overeen met de conclusies die Schlegel trok uit het necrologium van de kartuis van Erfurt. In zowel Erfurt als Nieuwlicht lagen de percentages voor deze drie categorieën rond de 50% voor kartuizers, 10% voor geestelijken en religieuzen en 40% voor de overige leken. De overeenkomsten tussen de twee kartuizerkloosters zijn te verklaren vanuit het feit dat beide instellingen gebruik maakten van de *cartae*. De kleine onderlinge verschillen zijn terug te voeren op de sociale achtergrond van de weldoeners van de kartuizen.

Opmerkelijk is verder dat zich onder de opgenomen geestelijken in de necrologia van Nieuwlicht relatief weinig kanunniken bevinden uit Utrecht, terwijl Nieuwlicht confraterniteiten onderhield met vier van de vijf Utrechtse kapittels (Oudmunster, Sint-Jan, Sint-Pieter en Sint-Marie). De necrologia tellen slechts 38 personen van wie bekend is dat ze kanunnik waren aan een Utrechts kapittel, die bovendien allemaal voor 1500 overleden. Aangenomen mag worden dat de interesse onder de kanunniken om individueel door de Utrechtse kartuizers herdacht te worden snel afnam, waardoor ze de Utrechtse kartuis met kleinere giften bedeedden en zo ook niet meer in aanmerking kwamen voor een jaarlijkse gedachtenisviering.

Om de chronologische ontwikkeling van de jaargetijden in de necrologia van Nieuwlicht te reconstrueren is geprobeerd om van alle 2.102 ingeschreven personen het sterfjaar terug te vinden. Van 1.673 personen – zowel kartuizers als niet-kartuizers – is dat gelukt, wat neerkomt op 79,6% van het totaal aan ingeschreven (Tabel 3.8). Onder hen bevinden zich 1.037 kartuizers.

Door de tijd bezien blijkt dat er in de eerste helft van de vijftiende eeuw jaarlijks gemiddeld zeven personen werden ingeschreven (21%) (Tabel 3.8). Dit aantal kan iets hoger hebben gelegen, aangezien van weinig weldoeners uit de beginfase van Nieuwlicht het exacte sterfjaar bekend is en zij juist in die periode overleden. Het aantal inschrijvingen was het grootst in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Toen werden er jaarlijks gemiddeld dertien personen per jaar ingeschreven (38,9%). Ook in de eerste helft van de

zestiende eeuw was het aantal inschrijvingen nog aanmerkelijk, met gemiddeld meer dan tien inschrijvingen per jaar (30,3%). Daarna daalde het aantal inschrijvingen aanzienlijk. In de laatste dertig jaar van het bestaan van Nieuwlicht bedroeg het aantal jaarlijkse inschrijvingen nog geen vijf per jaar (8,6%). Zich laten gedenken bij de kartuizers had duidelijk zijn aantrekkingskracht verloren. De spreiding van de ingeschrevenen door de tijd komt niet helemaal overeen met de bevindingen uit de 27 peiljaren. Hoewel het aantal obiits in de tweede helft van de vijftiende eeuw al wel een stijgende lijn vertoonde, werd er in de obiitlijsten uit de *cartae* vooral een sterke toename van het aantal obiits in de zestiende eeuw geconstateerd. Deze verschillende ontwikkelingen – een stijging van het aantal obiits in de *cartae* in de zestiende eeuw, maar een daling van het aantal inschrijvingen in de necrologia – heeft te maken met de terugloop van het aantal *anniversaria* en *monachatus* voor kartuizers in de zestiende eeuw, terwijl het aantal overleden kartuizerkloosterlingen in de zestiende eeuw juist steeg. Daar komt nog bij dat de interesse voor kartuizerkloosters in Europa in de zestiende eeuw sterk afnam, zoals ook voor Nieuwlicht is te constateren. Dit is eveneens goed terug te zien in het aantal schenkers en het aandeel aan niet-kartuizers dat zich in Nieuwlicht liet begraven. Die schenkings- en begraafgeschiedenis van Nieuwlicht komen in de volgende twee hoofdstukken aan de orde.

HOOFDSTUK 4

Schenken

4.1 Inleiding

In de stichtingsakte van Nieuwlicht uit augustus 1391 stelde Zweder van Gaasbeek een rente van vijfhonderd oude Franse schilden ter beschikking voor het nieuw op te richten klooster.⁵³² De rente, die jaarlijks in twee termijnen betaald diende te worden, was afkomstig uit zijn goederen in Putten en Strijen. Voor een gecompliceerd project als het bouwen van een klooster – en zeker van een kartuizerklooster dat naast gemeenschappelijke gebouwen bestond uit afzonderlijke huisjes voor de monniken – was een groot startkapitaal vereist. Meestal was men afhankelijk van meerdere stichters en financiers.⁵³³ Dit gold ook voor Nieuwlicht. Het geschonken startkapitaal bleek onvoldoende, want na Zweders dood in 1400 was het klooster nog niet gereed. Daarom nam Zweders broer, Willem van Abcoude, de rol van stichter over. Toen hij in 1407 ook overleed, was het klooster gereed, maar de economische basis bleek zwak. De landerijen brachten niet voldoende op, zodat een aantal monniken omstreeks 1413 tijdelijk werd overgeplaatst naar andere kartuizen en pas in 1417 terugkeerde.

Tien jaar later moesten de monniken opnieuw tijdelijk het klooster verlaten. Dit keer vormde het Utrechts Schisma – de strijd tussen de bisschopskandidaten Zweder van Culemborg en Rudolf van Diepholt – de aanleiding. Deze tweede ballingschap betekende niet alleen een cesuur in de kloostergeschiedenis van Nieuwlicht, maar markeerde ook een duidelijke breuk in de schenkingsgeschiedenis van het klooster. Na terugkeer uit de ballingschap in 1432 kon het klooster op aanzienlijk minder begunstigers rekenen dan voorheen. De verminderde interesse voor Nieuwlicht onder potentiële weldoeners kan er mee te maken hebben gehad dat Nieuwlicht niet langer werd beschouwd als een jonge stichting. Dit gold zeker voor een stad als Utrecht, waar weldoeners een ruime keuze hadden uit religieuze instellingen die begunstigd konden worden, vooral ook sinds het gasthuis als te begunstigen instelling in de vijftiende eeuw de nieuwe publiekslieveling werd.⁵³⁴ Een andere verklaring voor de terugloop in het aantal begunstigers zou gezocht kunnen worden in het feit dat de kartuizers tijdens het Utrechts Schisma de kant van Zweder van Culemborg hadden gekozen, terwijl de stad op de hand van Rudolf van Diepholt was. Veel schenkers waren afkomstig uit het Utrechtse patriciaat. Aan de andere kant moet er wel rekening mee worden gehouden dat bij iedere factiestrijd meer partijen betrokken zijn, wat betekende dat Nieuwlicht schenkingen bleef ontvangen van Utrechtse bestuurders die wél de kant van Zweder van Culemborg hadden gekozen. Ten slotte waren er ook onder de Utrechtse kartuizers monniken die achterbleven in het

⁵³² Cart 1, f. 1v.

⁵³³ De Melker heeft laten zien dat de bouw van een aantal kloosters in Amsterdam in de late veertiende en begin vijftiende eeuw, waaronder het Amsterdamse kartuizerklooster Sint-Andries-ter-Zaliger-haven (gesticht in 1392), geleid werd door ‘projectontwikkelaars’ die financiers zochten, zie De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*. Voor de kartuis van Geertruidenberg in de jaren dertig van de veertiende eeuw was één financier voldoende. Dit klooster kon een vliegende start maken dankzij de financiële middelen die stichter Willem van Duivenvoorde beschikbaar stelde, Sanders, ‘Kartäuserarchitektur in den Niederlanden’, 155. Dat de financiering niet altijd soepel verliep bewijst de Kampense kartuis Sonnenberg (gesticht in 1485), die pas na 21 jaar het minimale aantal van dertien kloosterzellen telde, Dijk, ‘Middeleeuws kloosterleven’, 101.

⁵³⁴ Rijpma, *Funding public services through religious and charitable foundations*, 260. Ook telde Utrecht vele broederschappen die een groot deel van de zielzorg voor hun rekening namen, Van Schaik, ‘Een nieuwe heer en een andere leer’, 205; Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 429-492.

klooster en zich niet hielden aan het Interdict om geen liturgische handelingen meer te verrichten.⁵³⁵

Ondanks de terugval in ontvangen schenkingen ging het met Nieuwlicht vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw economisch steeds beter. De geschonken en aangekochte landerijen begonnen eindelijk vrucht af te werpen. Al vrij snel leende Nieuwlicht geregeld geld aan de stad Utrecht en aan de landsheren.⁵³⁶ Nieuwlicht werd steeds welvarender, wat er uiteindelijk toe leidde dat het klooster in 1512 net als andere oude, rijke instellingen als de Paulusabdij, het Duitse Huis en het Catharijneconvent aangeslagen werden voor een belasting van 25 gulden.⁵³⁷ Schenkers waren er tegen die tijd nog nauwelijks.

In dit hoofdstuk wordt de schenkingsgeschiedenis van Nieuwlicht in relatie tot de memoriacultuur voor de weldoeners onder de loep genomen. Uitgangspunt hierbij zijn steeds de overgeleverde memorieregisters. Gekeken wordt naar de manier waarop de schenkingsregisters werden aangewend om de schenkingen en de door de weldoeners verwachte tegenprestaties te administreren. Vragen die daarbij aan de orde komen zijn onder meer: welke typen schenkingen zijn er te onderscheiden? Hoe accuraat waren de kartuizers met het registreren van ontvangen giften? Werden alle weldoeners herdacht en zijn ze terug te vinden in de overgeleverde necrologia?

De economie van een klooster draaide hoofdzakelijk op inkomsten uit landerijen. Zonder de samenstelling van het goederencomplex in detail te reconstrueren, zal gekeken worden naar dat bezit. Welke landerijen werden aan Nieuwlicht geschonken en welke werden door koop verworven? Waar lagen die landerijen en wie waren de schenkers? Door zowel de geschonken landerijen als de aangekochte landerijen te inventariseren kunnen de geschonken landerijen beter in de bezitsgeschiedenis van het klooster worden geplaatst. Hoe verhielden bijvoorbeeld de geschonken landerijen zich tot de aangekochte landerijen? Had het klooster een aankoopbeleid van landerijen en in hoeverre kon het klooster schenkers beïnvloeden om bepaalde landerijen aan te kopen en ze vervolgens aan het klooster te schenken?

Kunst- en kunstnijverheidsobjecten vormen naast land- en renteschenkingen een andere belangrijk schenkingstype. Onder dit soort schenkingen vallen het liturgisch vaatwerk, de paramenten, boeken en de kunstnijverheidsobjecten ter versiering van het klooster, zoals ornamenten en draperieën, altaarstukken, beelden en gebrandschilderde glazen. Voor dit type schenkingen werd – in tegenstelling tot de schenkingen van onroerend goed – doorgaans geen schenkingsakte opgesteld en daarom zijn de memorieregisters vaak de enige vindplaats voor dergelijke schenkingen. Onderzocht is of deze objecten zijn terug te vinden in de bronnen, wat er geschonken werd, en of er bepaalde schenkingspatronen van dergelijke objecten zijn aan te wijzen door de tijd. Van het liturgisch vaatwerk, de paramenten en de ornamenten ter versiering van Nieuwlicht is – zover bekend – niets overgeleverd. Wel is de bibliotheek van Nieuwlicht grotendeels bewaard gebleven. Dankzij de *ex libris*-aantekeningen in de boeken en gegevens uit de memorieregisters is het mogelijk een (gedeeltelijke) reconstructie te maken van de

⁵³⁵ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 37-38, 44, 49 en 54-55.

⁵³⁶ In 1482, ten tijde van de tweede Utrechtse burgeroorlog, leende Nieuwlicht zeshonderd Rijnse gulden aan de stad Utrecht (Cart. 1, f. 106v; Cart. 2, f. 85r-v). Vijf jaar later werd deze lening met 270 Rijnse gulden verhoogd (HUA, Nieuwlicht, inv. 325; Cart 1, f. 106v; Cart. 2, f. 86r). In 1554 leende Nieuwlicht zeshonderd pond aan Karel V (HUA, Nieuwlicht, inv. 337) en vijf jaar later leende Nieuwlicht twaalfhonderd pond aan Filips II (HUA, Nieuwlicht, inv. 338) ten behoeve van de oorlogvoering tegen Frankrijk.

⁵³⁷ In 1512 legde bisschop Frederik van Baden een speciale huisbelasting op om de door de IJsselsteinse oorlog (1510-1511) ontstane schuld te kunnen aflossen, Hilhorst en Hilhorst, *Soest, Hees en De Birket*, 253.

schenkingsgeschiedenis van de boekencollectie. Hier is eveneens weer gekeken of de weldoeners ook herdacht werden in het klooster en wat hun sociale achtergrond was.

Speciale aandacht krijgen verder de memorievoorstellingen, omdat die een prominente rol speelden binnen de dodengedachtenis. Onder een memorievoorstelling wordt een geschilderde of gebeeldhouwde voorstelling verstaan, vaak bestaande uit een religieuze voorstelling vergezeld van gebedsportretten, wapenschilden en/of tekstborden, waarmee de toeschouwer werd aangespoord te bidden voor het zielenheil van de afgebeelde of in de tekst genoemde personen.⁵³⁸ Memorievoorstellingen zijn er in allerlei soorten en maten, van kleine in de muur ingemetselde gedenkstenen tot grote geschilderde altaarstukken.⁵³⁹ Door het gedachtenisaspect onderscheiden memorievoorstellingen zich van ‘gewone’ altaarstukken en religieuze voorstellingen die de gelovigen vooral tot vroomheid moesten aansporen. Juist door memorievoorstellingen konden weldoeners zich profileren naar de buitenwereld en kon men de zorg voor het eigen zielenheil beïnvloeden. Van Nieuwlicht is bekend dat er diverse memorievoorstellingen bij de graven van in het klooster begraven niet-kartuizers hingen.

Memorievoorstellingen – en overigens voorstellingen in het algemeen – vormden een probleem binnen de kartuizerorde. Net als Bernard van Clairvaux was de kartuizerorde van mening dat rijk versierde liturgische objecten en afbeeldingen de kloosterlingen te veel zouden afleiden. Volgens Bernard werd de devotie van leken gestimuleerd door kunstvoorwerpen, terwijl monniken juist de materiële wereld achter zich dienden te laten om spirituele eenheid met God te kunnen bereiken.⁵⁴⁰ Recentelijk heeft Zuidema zich bezig gehouden met de vraag in hoeverre de aanwezigheid van kunstwerken als afleidend werd ervaren binnen de kartuizerorde.⁵⁴¹ In de loop der tijd zag de orde zich namelijk genoodzaakt concessies te doen aan weldoeners die zich via memorievoorstellingen in kartuizerkloosters lieten gedenken. Zelfs ordonnanties van het Generaal Kapittel dat profane afbeeldingen van portretten en wapenschilden verwijderd moesten worden, hielpen niet, want in veel kartuizerkloosters waren gebrandschilderde glazen, gebeeldhouwde voorstellingen en schilderijen aanwezig met afbeeldingen van te gedenken personen.

Naast de vermeldingen van aanwezige memorievoorstellingen in de memorie-registers zijn er vier memorievoorstellingen overgeleverd waarvan aangenomen wordt dat die in Nieuwlicht hebben gehangen, hoewel deze memorievoorstellingen niet worden genoemd in de memorieregisters. In enkele paragrafen wordt ingegaan op deze memorievoorstellingen. Om welke kunstwerken gaat het? Wat weten we van de geportretteerde personen, wie waren de mogelijke opdrachtgevers en hoe functioneerden deze schilderijen binnen het klooster?

Afgaande op de waarde van de schenkingen mag verwacht worden dat vooral weldoeners van landerijen of renten uit onroerend goed herdacht werden in het klooster. Zij tastten dikwijls diep in de buidel, maar hun schenkingen waren – in tegenstelling tot geschonken kunst- en kunstnijverheidsobjecten – niet herkenbaar voor derden. Schenkers van gebrandschilderde glazen, memorievoorstellingen of liturgische objecten konden zich

⁵³⁸ Van Bueren heeft veelvuldig gepubliceerd over memorievoorstellingen uit de Nederlanden, zie voor een bibliografie van Van Bueren: Ragetli en De Weijert, ‘Living Memoria’, 13-22. Voor definities van memorievoorstelling, zie o.a. Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 12; maar ook <http://memo.hum.uu.nl/database/pages/objects-nl.html>.

⁵³⁹ Zie de database van het MeMO-project voor een inventarisatie van alle uit de Noordelijke Nederlanden overgeleverde memorievoorstellingen <http://memodatabase.hum.uu.nl/memo-is/advancedSearch/search? SearchForm=Memorial%20objects& RequireAll=on&type.id=7>

⁵⁴⁰ Bernard van Clairvaux behandelt de aanwezigheid van kunst in cisterciënzerabdijen in het geschrift *Apologia*, zie ook Rudolph, ‘The “Things of Greater Importance”’.

⁵⁴¹ Zuidema, *Verbeelding en ontbeelding*.

door middel van portretten, wapenschilden en namen die op de objecten waren aangebracht manifesteren als begunstiger. Op deze manier werden de beschouwers – in dit geval de kartuizermonniken – voortdurend aangemoedigd om te bidden voor het zielenheil van de schenker. Weldoeners van onroerend goed beschikten niet over dergelijke concrete media om de monniken er aan te herinneren voor hun zielenheil te bidden. Schenkingsceremonies waarbij een kluit aarde en een eventuele schenkingsakte symbolisch op het altaar werden gelegd zijn bekend uit de volle Middeleeuwen, maar of dergelijke rituelen ook gebruikelijk waren bij de kartuizers is onbekend.⁵⁴² Alleen het inschrijven van de naam van de weldoeners in de necrologia garandeerde dat de schenker van onroerend goed herdacht werd. Als de weldoener niet werd ingeschreven, bestond de kans dat zijn of haar memoria niet werd uitgevoerd.

4.2 Schenkingsadministratie

Wie de schenkingsgeschiedenis van het Utrechtse kartuizerklooster probeert te analyseren, wordt al snel voor een lastig probleem geplaatst. Een betrouwbare reconstructie is niet goed mogelijk, omdat de administratie onvolledig is. Hoewel er van het klooster diverse administratieve bronnen zijn overgeleverd waarin de schenkingen werden genoteerd, zijn deze niet gedurende de hele bestaansperiode van het klooster bijgehouden.⁵⁴³ De drie overgeleverde schenkingsregisters reiken zelfs niet verder dan 1470. Over de laatste honderd jaar van het bestaan van het klooster zijn er, wat schenkingen betreft, weinig gegevens en moeten we het doen met een aantal losse vermeldingen in andere bronnen. Maar ook de schenkingsregisters van voor 1470 geven geen compleet beeld van alle schenkingen. Zo zijn bijvoorbeeld de schenkingen voor de bouw en de stoffering van de in 1438 gewijde Onze-Lieve-Vrouwekapel niet geadministreerd in een schenkingsregister; daarover bericht alleen een korte kroniek in Hs. 4 (zie Bijlage 1, tekst nr. 11).⁵⁴⁴ Ook het onroerend goed dat het klooster na 1432 geschonken kreeg, blijkt nauwelijks geadministreerd te zijn in de schenkingsregisters. Voor de reconstructie van de schenkings- en aankoopgeschiedenis van landerijen bieden de twee overgeleverde cartularia uitkomst, verder aangevuld met losse akten uit het kloosterarchief.

Het oudste cartularium (Cart. 1) ontstond – zoals in Hoofdstuk 2 al aan de orde is geweest – volgens Gumbert rond 1407 en is bijgehouden tot 1546. De akten werden (chronologisch) afgeschreven bij binnenkomst, of op een later tijdstip. Een thematische indeling had het cartularium niet. Door middel van een letter werd verwezen naar de plaats in het kloosterarchief waar zich de originelen bevonden. Het kloosterarchief was oorspronkelijk verdeeld in drie afdelingen. Volgens een aantekening bij de inhoudsopgave bestond het archief uit drie delen: A, B en een variadeel (*De diversi*). Omstreeks 1451 werd de indeling van het archief veranderd en werden de akten in het archief alfabetisch (op geografische naam) ingedeeld.⁵⁴⁵ In Cart. 1 is de oude indeling terug te vinden, aangezien bij een deel van de ingeschreven oorkonden vermeld wordt waar het origineel zich bevond (door de toevoeging *Quere in A*, of alleen een A of B). Gumbert vermoedt dat afdeling A akten bevatte die betrekking hadden op de kloostergronden en de stichtingsgronden, afdeling B op de later verworven goederen en het variadeel voor verworven mobilia en geestelijke goederen.⁵⁴⁶ Stukken uit het variadeel komen niet voor in het oude cartularium.

⁵⁴² Over dergelijke en andere schenkingsrituelen zie o.a. Bijsterveld, 'A Glove on the Altar'.

⁵⁴³ Zie voor een behandeling van de memorieregisters die van Nieuwlicht zijn overgeleverd Hoofdstuk 2.

⁵⁴⁴ Hs. 4, 75-76.

⁵⁴⁵ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 114, aldaar noot 36.

⁵⁴⁶ Zie verder Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 114-116.

Het tweede cartularium (Cart. 2) werd omstreeks 1550 aangelegd door Jacob van Broecheven, griffier van het Hof van Utrecht, en voortgezet door anderen.⁵⁴⁷ Het archief is toen opnieuw ingericht. De akten werden bij die gelegenheid gerubriceerd volgens de alfabetische en numerieke berging van de charters in het archief. Er zijn toen ook diverse archiefstukken in het cartularium opgenomen die niet in het oude cartularium zaten, zoals een aantal akten betreffende geestelijke privileges en enkele testamenten.⁵⁴⁸ Ook werden vanzelfsprekend de akten die betrekking hadden op goederen die inmiddels niet meer in het bezit van Nieuwlicht waren, niet meer opgenomen in het nieuwe cartularium. De nieuwe nummering die werd aangebracht, is op veel archiefstukken nog aanwezig. De jongste akte in het tweede cartularium dateert van 1555.⁵⁴⁹ Dit betekent dat eventuele schenkingsoorkonden van na dat jaar niet zijn geregistreerd in het cartularium. In het archief van Nieuwlicht, dat doorloopt tot ver in de zeventiende eeuw omdat het Staten van Utrecht het beheer overnamen, zijn overigens helemaal geen akten aan te treffen uit de periode na 1555 tot aan de opheffing van het klooster in de jaren tachtig van de zestiende eeuw.

In de jaren tachtig van de zestiende eeuw, toen het klooster ontruimd werd en de overgebleven monniken overgeplaatst werden naar andere kartuizerkloosters, werd Cart. 2 meegenomen naar de kartuis van Antwerpen. Mogelijk zijn toen ook enkele losse akten meegenomen die (nog) niet in Cart. 2 waren ingeschreven, en die nadien verspreid zijn geraakt of verloren zijn gegaan. Dit zou kunnen verklaren waarom de akten van goedkeuring van de pitantie van Willem Punt van Thiel door de prior van Nieuwlicht en de visitatoren van de orde uit 1550 zich tegenwoordig in het archief van de kartuis van Zelem bevinden.⁵⁵⁰ Cart. 2 belandde in ieder geval uiteindelijk in het Rijksarchief te Antwerpen. Pas in 1953 kon het weer bij het archief van Nieuwlicht worden gevoegd, toen het geruild werd tegen Belgische archivalia die zich in Nederland bevonden.⁵⁵¹ Hoewel de meeste originele schenkingsakten verloren zijn gegaan, is dankzij de twee cartularia een redelijk goed beeld te krijgen van het onroerend goed dat Nieuwlicht als schenking ontving. De memorieregisters van Nieuwlicht vormen verder een waardevolle aanvulling op de gegevens uit de cartularia. Behalve door optekening in de schenkingsregisters werden schenkingen zo nu en dan ook in andere registers geadministreerd, zoals in de necrologia en de grafregisters. Een enkele keer werd dezelfde schenking zelfs op meerdere plekken ingeschreven.

4.3 Analyse van de schenkingen

De kartuizerorde had vanaf het begin een ambivalente houding ten opzichte van schenkingen. In de *Consuetudines* gaf Guigo al aan dat geschenken in ruil voor gebeden het gebed tot koopwaar maakten, wat inging tegen het armoedepincipe dat de orde nastreefde en zelfs tegen het idee van het kluzenaarschap. Toch was de orde altijd afhankelijk van weldoeners voor het opstarten van een kartuizerklooster. Wel probeerde

⁵⁴⁷ De inventaris van HUA geeft 1555, maar Jacob stierf in december 1554, Buchelius, *Monumenta*, f. 64v. Aangezien de jongste akte uit het oude cartularium van 1546 dateert, zal het nieuwe cartularium na dat jaar en vóór 1554 zijn aangelegd.

⁵⁴⁸ Testamenten van weldoeners zijn in het archief van Nieuwlicht nauwelijks te vinden. Er zijn slechts enkele personen die al hun goederen, of het grootste deel van hun bezittingen aan Nieuwlicht schonken. Alleen de testamenten van Jan Willem Arntszn. (uit 1455) en Nicolaas van der Heye (uit 1457) zijn in het archief overgeleverd (respectievelijk HUA, Nieuwlicht, inv. 29 en 31). In het tweede cartularium zitten naast afschriften van deze twee testamenten ook afschriften van de testamenten en legaten van Aleid Hessel (uit 1440), Christoffel van Amstel (uit 1483) en Geertrui Romer (uit 1493) (respectievelijk, Cart. 2, f. 251v-253r; 254v-255v en 256r-256v).

⁵⁴⁹ Verder is er nog een aantekening uit 1580 in de kantlijn bij een akte (Cart. 2, f. 182r-v).

⁵⁵⁰ Rijksarchief Hasselt, *Archief kartuizers Zelem*, inv. 581, 582 (vriendelijke mededeling Tom Gaens). Zie voor de behandeling van de pitanties verderop en Bijlage 12.

⁵⁵¹ Kalveen, *Archief kartuizerklooster Nieuwlicht*.

Guigo via een aantal voorschriften de bezittingen en de uitrusting van het klooster te beperken. Zo schreef hij voor wat de monniken aan kleding mochten hebben, wat er in de cel aanwezig mocht zijn, maar ook dat er in de kerk, afgezien van de kelk en het rietje waarmee de monniken de miswijn nuttigden, geen ornamenten van goud of zilver mochten zijn. Tapijten, draperieën (pallia), geborduurde kussens, wapenschilden, schilderijen en beeldhouwwerk waren verboden. Kazuifels werden gemaakt van gesteven linnen met eenvoudige wollen versieringen aan de randen.⁵⁵² Tegen de vijftiende eeuw werden de regels lang niet meer zo streng nageleefd, want zoals King in zijn studie over liturgie opmerkt:

*Primitive austerity can seldom be maintained for long: what is costly in one century becomes less rare and consequently cheaper in the next, while it is often difficult to refuse gifts on the score that they are at variance with old-time regulations. A luxury, in course of time, can become a necessity.*⁵⁵³

4.3.1 Typen schenkingen

Wanneer de schenkingen die Nieuwlicht ontving en die zijn ingeschreven in de memorieregisters en cartularia nader worden bekeken, dan zijn die onder te verdelen in de volgende categorieën:

- Geld
- Landerijen
- Renten (zowel uit landerijen als uit gebouwen) en tienden
- Pitanties en voedingswaren
- Gebruiksvoorwerpen voor alledag
- Objecten voor de eredienst (liturgisch vaatwerk, paramenten, etc.)
- Objecten ter versiering van de kloostergebouwen (draperieën, altaarstukken, beelden, gebrandschilderd glas, memorievoorstellingen, etc.)
- Boeken

Vanzelfsprekend zijn geschonken landerijen en renten het best gedocumenteerd, zowel in de memorieregisters als de cartularia.⁵⁵⁴ Voor geld en objecten zijn we veelal aangewezen op de schenkingsregisters uit Hs. 27 en Hs. 28. Vooral het schenkingsregister van Hs. 27 bevat interessante gegevens over de schenkingsgeschiedenis tot circa 1428.⁵⁵⁵ Hs. 28, dat langer is bijgehouden, bevat hoofdzakelijk schenkingen van kleine geldbedragen.⁵⁵⁶ 90% Van alle genoteerde schenkingen zijn geldschenkingen. Ook in het schenkingsregister van Hs. 27 komen geregeld geldbedragen voor, maar het gaat daar om veel grotere sommen geld. In ieder geval 66 van de 97 schenkers en weldoenersgroepen die in dat register

⁵⁵² Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, hst. 28 en hfst. 40. Guibert van Nogent, die de Grand Chartreuse omstreeks 1100 bezocht, merkte de minimalistische en sobere inrichting van de kartuizerkerk al op, zie ook King, *Liturgies of the religious orders*, 11.

⁵⁵³ King, *Liturgies of the religious orders*, 12.

⁵⁵⁴ Renten konden uitgekeerd worden in geld of in natura. In tijden van grote inflatie had men liever Rogge dan geld, zie o.a. Fierst van Wijnandsbergen, *Ghenghe ende gheve in Grave*.

⁵⁵⁵ Hs. 27 werd – zoals in hoofdstuk 2 uitvoerig aan de orde is gekomen – bijgehouden tot circa 1428 toen de kloosterlingen in ballingschap gingen vanwege het Utrechts Schisma. Zie voor een analyse van de schenkingen uit Hs. 27 De Weijert, 'Gift-Giving Practices in the Utrecht Charterhouse', 147-164.

⁵⁵⁶ Het muntstelsel in de late Middeleeuwen is ingewikkeld, omdat er veel verschillende munten in omloop waren en iedere zichzelf respecterende territoriale vorst munten liet slaan. Daarnaast werden er in rekeningen naast klinkende munten ook rekenmunten gebruikt om bedragen te kunnen vergelijken. Ik heb er voor gekozen de vermelde geldbedragen in de memorieregisters niet om te rekenen. Zie over het geld in Utrecht o.a. Van Gelder, *De Nederlandse munten*; Van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk*, 396-414, aldaar noot 10 met oudere literatuur; Bogaers, *Aards betrokken en zelfbewust*, 380.

voorkomen (bijna 70% van de schenkers), schonken een geldbedrag, van wie 24 personen naast geld ook andere zaken schonken. Geld was dus een belangrijk type schenking. Maar of en hoeveel grote geldschenkingen Nieuwlicht na 1432 ontving, is niet meer te achterhalen, omdat de bronnen ontbreken. In de rest van het hoofdstuk worden de overige schenkingstypen behandeld, waarbij de schenkingen en schenkers steeds in relatie worden gebracht met de eventueel te verwachten tegenprestatie, dat wil zeggen of de schenkers ook terug te vinden zijn in de necrologia.

4.3.2 Schenkingen die betrekking hebben op de bouw van Nieuwlicht

De schenkingsgeschiedenis van Nieuwlicht is – net als die van elke andere religieuze instelling – in de beginfase nauw verbonden met de bouw en totstandkoming van het klooster. Voor het onderhouden van kloosterlingen en kloostergebouwen waren rentedragende goederen nodig, maar voor de bouw van het klooster zelf was contant geld noodzakelijk.⁵⁵⁷ Zoals al is opgemerkt, was het bouwen van een kartuizerklooster een kostbare aangelegenheid vanwege de karakteristieke manier waarop kartuizerkloosters werden aangelegd.⁵⁵⁸ Voldoende startkapitaal was daarom een vereiste. De bouw van een kartuizerklooster gebeurde doorgaans in fasen. Meestal werd begonnen met enkele kloostercellen en de gemeenschappelijke gebouwen om het kloosterleven op gang te kunnen brengen.⁵⁵⁹ Daarna pas volgde de kloosterkerk.⁵⁶⁰ Deze gang van zaken werd ook bij de bouw van Nieuwlicht gehanteerd.

Dankzij de kloosterkroniek is bekend hoe de bouw van Nieuwlicht tot 1407 verliep.⁵⁶¹ Over de (ver)bouwgeschiedenis van het klooster na die tijd bestaan – afgezien van de bouw van de Onze-Lieve-Vrouwekapel – nauwelijks gegevens. Met de bouw van het klooster werd begonnen na februari 1392, toen Bloemendaal in leen was ontvangen van het kapittel van Sint-Jan.⁵⁶² Een paar maanden later werd de eerste steen gelegd.⁵⁶³ Twee jaar daarna was het klooster al zo ver gevorderd dat op 25 juli 1394 het kapittelhuis met de kleine pandhof en de helft van de grote pandhof gewijd konden worden.⁵⁶⁴ En weer twee jaar later werd begonnen met de bouw van de kloosterkerk toen Tydeman

⁵⁵⁷ De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 101-102.

⁵⁵⁸ Zie voor een beknopte uiteenzetting over kartuizerbouwkunst Hoofdstuk 1 (paragraaf 1.2) met enkele literatuurverwijzingen.

⁵⁵⁹ Een van de eerste acties bij de bouw van een kartuizerklooster was het afbakenen van het kloosterterrein. Om het terrein werd dan vaak een gracht gelegd. Dat ook Nieuwlicht omgracht was, blijkt uit het nog resterende poortgebouw van Nieuwlicht, dat over een gracht is gebouwd. De gracht, waarvan uit schriftelijke bronnen blijkt dat die er al in 1393 lag, was oorspronkelijk tussen de vijftien en zeventien meter breed, maar werd in de loop der tijd steeds smaller. Bij de opgravingen van 2001 en 2007 werden resten aangetroffen van het westelijk en zuidelijk deel van de gracht, Van der Mark, 'Marnixlaan', 177; Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, 56-57. Tijdens de opgraving van 2009 werden resten van noordelijke en westelijke gracht aangetroffen. Het deel van de westelijke gracht dat toen werd aangetroffen was 9,5 m breed, Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 37-39.

⁵⁶⁰ Zadnikar, 'Die frühe Baukunst der Kartäuser', 61.

⁵⁶¹ Zie over deze kroniek hoofdstuk 2 bij de behandeling van Hs. 4 (paragraaf 2.3.3.).

⁵⁶² Zie voor afschriften van de leenakte Cart. 1, f. 19r-v; Cart. 1, f. 82r-v; Cart. 2 f. 82r-v; Nieuwlicht, inv. 225 (zestiende-eeuws afschrift); zie ook Leeuwenberg, 'Westmaas' 298. Het goed Bloemendaal bevindt zich tussen een verlande bocht van de Vecht en de in 1338 gegraven Nye Vecht (huidige Vecht). Het behoorde tot een goederencomplex dat al vanaf de achtste eeuw in cultuur was gebracht. In 1382 was het goed Bloemendaal nog een leen van Dirk Ermbrechtszn. Nadien werd het geallodialiseerd (verbreken leenband) en aan de kartuizers in leen gegeven, zie hierover, Palmboom, *Het kapittel van Sint Jan te Utrecht*, 19, 50, 98-100, 172-181; Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, 12-13; een vertaling van de leenakte is afgedrukt in Van Heussen en Van Rijn, *Historie ofte beschrijving van 't Utrechtsche bisdom*, 645-647.

⁵⁶³ Op 13 mei (Hs. 4, 5), 28 mei (Necrologium B), of 31 mei (Johannes de Beke), zie hiervoor noot 85. Er kan van uitgegaan worden dat, net als tegenwoordig, de eerste steen niet de daadwerkelijke eerste steen was, maar dat het perceel al was klaargemaakt voor bebouwing en het grondwerk en de fundering al min of meer klaar waren.

⁵⁶⁴ Hs. 4, 5 en Scholtens, 'Tets over de bouwgeschiedenis', 42.

Grauwert, de eerste prior, op 6 juli 1396 de eerste steen legde in het bijzijn van een aantal kerkelijke en wereldlijke ambtsdragers.⁵⁶⁵ Het klooster ontving toen 19 gulden aan aalmoezen, zo blijkt uit Hs. 28.⁵⁶⁶ In datzelfde jaar werd Nieuwlicht berispt tijdens de bijeenkomst van het Generaal Kapittel, omdat de visitatoren vonden dat de kloostergebouwen niet conform de richtlijnen van de kartuizerorde werden gebouwd.⁵⁶⁷ Wat hier precies mee bedoeld wordt, is niet helemaal duidelijk, maar de berisping duidt er wel op dat voor de bouw van het klooster gebruik werd gemaakt van lokale bouwheren. Er werden door de orde geen bouwheren gestuurd die de bouw begeleidden, iets wat bij de cisterciënzers wel gebruikelijk was.⁵⁶⁸

Naar aanleiding van de archeologische opgravingen die tussen 2001 en 2008 zijn uitgevoerd door de Afdeling Erfgoed van de gemeente Utrecht is gesuggereerd dat de berisping mogelijk te maken had met het feit dat de kloosterplattegrond van Nieuwlicht betrekkelijk ruim van opzet was (in ieder geval ruimer dan tot dan toe gebruikelijk was bij kartuizerkloosters) en dat de beide pandhoven de oriëntatie van de kerk niet volgen.⁵⁶⁹ Bovendien was de kloosterkerk van Nieuwlicht niet zoals gebruikelijk op het oosten georiënteerd, maar had zij een noordoost-zuidwest oriëntatie (afb. 19). Deze afwijkende indeling kan te maken hebben gehad met de ondergrond waarop de kloosterkerk werd gebouwd. Deze bleek bij de archeologische opgravingen ter hoogte van het koor te bestaan uit slappe klei, wat een zware fundering noodzakelijk maakte.⁵⁷⁰

De kerk was waarschijnlijk een eenbeukige zaalkerk met een halfroond koor.⁵⁷¹ Uit de archeologische opgraving van 2001 en 2007 is gebleken dat de afmetingen van de kerk circa 44 meter bij ruim 12 meter waren (inwendig: 40 m x 8,70 m).⁵⁷² Het gebouw had een inpandige dwarsmuur, het oksaal, waardoor de kerk in een gedeelte voor de monniken (27 m x 8,70 m) en een gedeelte voor de lekenbroeders (11,5 m x 8,7 m) was gesplitst. De afmetingen blijken overeen te komen met de afmetingen van de opgegraven kloosterkerk van het Delftse kartuizerklooster.⁵⁷³

Na de eerste steenlegging van de kloosterkerk vertraagde de bouw en duurde het nog tot 15 januari 1407 voordat de kloosterkerk gewijd kon worden.⁵⁷⁴ Na 1407 vonden er nog maar weinig werkzaamheden aan het kloostercomplex plaats. In het tweede

⁵⁶⁵ Volgens de kloosterkroniek: *'diversis dominis et prelati aliisque venerabilibus personis, tam ecclesiasticis quam secularibus, valde multis'*, Hs 4, 5.

⁵⁶⁶ *'Item quum fuit positus primus lapis ecclesie diversi dederunt XIX fl.'*, Hs. 28, f. 3v.

⁵⁶⁷ C. 1396.

⁵⁶⁸ Zadnikar, 'Die frühe Baukunst der Kartäuser', 72-73.

⁵⁶⁹ Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, 86-87. Hoewel de kloosterkerk nog niet was gebouwd, was men ongetwijfeld al begonnen met het leggen van de fundamenten.

⁵⁷⁰ De berisping kan ook betrekking hebben gehad op het feit dat de refter niet aan de grote pandhof gelegen was – zoals gebruikelijk was in veel kartuizerkloosters – maar aan de noordzijde van de westelijke gang van de kleine pandhof lag. Dit kan althans afgeleid worden uit het Begraafregister Niet-kartuizers, waar de beschrijving van de graven in die gang begint met: *'In tertia parte, scilicet occidentali, que incipit a parva domo de Apconde, tendens ad aquilonem sive ad refectorium nostrum, infrascripte mulieres sunt sepulte'*, Hs. 4, 115. Maar het is niet bekend of de refter in 1396 al gebouwd was (of in aanbouw was).

⁵⁷¹ Zie reconstructies van de kerk, Van der Mark, 'Marnixlaan', 175-178 en Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, 39-44.

⁵⁷² Hoogendijk ziet in deze afmetingen getsymboliek die verband houdt met veelvouden van het getal twaalf (het aantal apostelen van Christus). Volgens hem is de lengte- en breedtemaat omgerekend naar Romeinse maateenheden, 144 x 36 voet (1 voet = ca. 29,55 cm), Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 44-47. Hij gebruikt echter een iets andere lengte- en breedtemaat voor de kloosterkerk (42,55 x 10,64 m) dan in het rapport van Van der Mark en Den Hartog sprake is, wat zijn theorie afzwakt, hoewel de maateenheid voor de voet anders kan zijn geweest.

⁵⁷³ Het kartuizerklooster in Delft werd gesticht in 1470. Het monnikenkoor was daar 25,5 m x 9 m en het lekenkoor 12 m x 9 m, Vos, 'Archeologisch onderzoek', 20-24; Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, 44.

⁵⁷⁴ Een jaar later kreeg het klooster toestemming van bisschop Fredrik van Blankenheim om het wijdingsfeest voortaan op 14 januari te vieren, HUA, Nieuwlicht, inv. 15; zie ook de aantekening hierover in Hs. 4, 136; Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 29.

decennium van de vijftiende eeuw konden dankzij enkele geldschenkingen de gangen van de grote pandhof worden geplaveid.⁵⁷⁵ In 1425 werd er een nieuwe kloostermuur gebouwd. Uit dat jaar zijn er drie geldschenkingen bekend voor de nieuwe muur (*ad novum murum*).⁵⁷⁶

De financiering van de bouw van het klooster en de afzonderlijke cellen in de beginfase, en voor een deel ook de financiering van het onderhoud van de monniken, is in grote lijnen terug te vinden in Hs. 27 en het schenkingsregister uit Hs. 4 (tekst nr. 22). Op de eerste pagina van Hs. 27 worden de schenkingen van de stichters Zweder van Gaasbeek en Willem van Abcoude opgesomd (afb. 7). Een deel daarvan werd geschonken bij de bouw (*ad fabricam*). Van Zweder wordt de jaarlijkse rente van 225 Engelse nobelen genoemd, die ook in de stichtingsakte wordt vermeld, het goed Bloemendaal en diverse geldschenkingen die een gezamenlijke waarde van vijftigduizend oude Gelderse guldens vertegenwoordigden. Welke delen van het klooster met het geld werden bekostigd, wordt niet verteld, maar afgaande op de bouwprocedure van een kartuizerklooster en de gegevens uit de kloosterkroniek mag aangenomen worden dat hiervan naast de kapittelzaal en de kleine pandhof ook een aantal kloostercellen aan de grote pandhof werd bekostigd. Over Willem wordt gezegd dat hij zeven cellen aan de (noord)oostelijke gang van de grote pandhof financierde, alsmede twee gebouwen die *Groot Abcoude* en *Cleyn Abcoude* werden genoemd. Deze gebouwen, die mogelijk waren ingericht als gastenverblijven, lagen aan de kleine pandhof in het publieke gedeelte van het klooster.⁵⁷⁷ Voorts wordt van Willem gezegd dat hij een geldbedrag schonk en een aantal niet bij naam genoemde landerijen. In tegenstelling tot Hs. 27 worden deze landerijen in het schenkingsregister van Hs. 4 (tekst nr. 22) wel opgesomd.⁵⁷⁸ De kartuizermonnik Hendrik Bor, die tekst nr. 22 opstelde, geeft nog wat aanvullende informatie. Zo schonk Willem renten in Zeeland waardoor zeven monniken in hun levensonderhoud konden voorzien.⁵⁷⁹ Ten slotte ontving Nieuwlicht na de dood van Willem in 1407 enkele juwelen, die het klooster verkocht voor vijfduizend gouden Franse kronen.⁵⁸⁰

Andere belangrijke weldoeners uit de beginfase waren Otto en Agnes Koudaver. Zij schonken volgens de schenkingsregisters uit Hs. 27 en Hs. 4 ten tijde van de bouw onder meer duizend gulden in contant geld (*‘ad fabricam in prompta pecunia mille florenos aureos monete Hollandie’*).⁵⁸¹ Hs. 27 bevat nog een paar andere schenkingen die betrekking hebben op de bouw van het klooster. Zo droeg Herbert van Donk, kanunnik van Sint-Marie, letterlijk een steentje bij. Hij schonk *ad fabricam* vijftigduizend bakstenen (*quingenta milia coctuorum laterum*).⁵⁸² Daarnaast financierde jonkvrouw Mechteld van Nesse twee cellen door geld en juwelen te schenken die zeventig Gelderse guldens opleverden, en Agatha Ruusch schonk honderd Gelderse guldens waarvan een cel werd

⁵⁷⁵ In 1416 werd de oostelijke pandhofgang geplaveid (Hs. 28, f. 6v.) en twee jaar later was de noordelijke pandhofgang aan de beurt (Hs. 28, f. 7r.).

⁵⁷⁶ Hs. 28, f. 11r.

⁵⁷⁷ *Cleyn Abcoude* (of *parva domo de Abcoude*) lag, zoals hiervoor al bleek uit het Begraafregister Niet-kartuizers, aan de zuidkant van de westelijke gang van de kleine pandhof, zie hiervoor noot 570.

⁵⁷⁸ Hs. 4, 117-118.

⁵⁷⁹ Bor noemt drie monniken van wie het onderhoud bekostigd werd door Willem: Willem Vrieman van Delft, Dirk Ruusch en Simon van Amsterdam. Over deze laatste monnik is verder niets bekend. Mogelijk is hij uitgetreden of overgeplaatst naar een ander kartuizerklooster.

⁵⁸⁰ Zie het tweede cartularium voor de ontvangstakte uit 1412 van de juwelen en kleinoden van het dominicanessenklooster in Wijk bij Duurstede ten behoeve van de uitgifte van een erfrente, Cart. 2, f. 244r; HUA, Maria-Magdalenaklooster, inv. 5, f. 4v-5r.

⁵⁸¹ Hs. 27, f. 1v. en Hs. 4, 118.

⁵⁸² Herbert staat als vijfde schenker genoteerd in Hs. 27. Zijn schenkingen staan genoteerd tussen twee landschenkingen die in 1394 en 1393 werden gedaan. Afgezien van de bouwmaterialen schonk Herbert ook nog een klein huisje, een geldbedrag en een aantal liturgische objecten.

gebouwd. Het bouwen van deze cellen gebeurde omstreeks 1400, aangezien deze schenkingen in Hs. 27 staan ingeschreven tussen landschenken die omstreeks die tijd werden gedaan en Agatha omstreeks 1402 overleed.

Tabel 4.1 Geschonken cellen en gedoteerde goederen voor het onderhoud van de monniken

Schenker	Cel	Onderhoud monnik	Vermelding	Jaartal
Zweder van Gaasbeek	6(?)	6?	Hs. 27; Hs. 4 (nr. 1); Hs. 4 (nr. 22)	1392-1400
Mechteld van Nesse	2		Hs. 27	ca. 1400
Agatha Rusch	1		Hs. 27	ca. 1400
Willem van Abcoude	7	7	Hs. 27; Hs. 4 (nr. 1); Hs. 4 (nr. 22)	1400-1407
Willem van Merode		2	Hs. 27; Hs. 4 (nr. 22)	>1415- <1421 ⁵⁸³
Anna van Kortageen		1	Hs. 27	< ca.1422?
Lambert en Margriet Thuer		2	Hs. 27; Hs. 4 (nr. 22)	1424
Dirk van Weert		2	Hs. 4 (nr. 22)	<1440
Aleid Hesselt	1	1	Hs. 4 (nr. 22); Cart. 2, f. 251v-253r	1442 (testament)
Evert Voskuil	2*		Cart. 1, f. 72r-v ; Cart. 2, f. 91v-92r.	1449
Jan Willem Arntszn.	1*		Hs. 4 (nr. 22)	ca. 1450
Jan Dirksz. van Mijnen	1*		HUA, Nieuwlicht, 332; Cart. 2, f. 279v-280r.	ca. 1454
Sophia van Tsrooden	1		HUA, Nieuwlicht, 404	ca. 1497

*provenierscel, mogelijk later gebruikt door monniken

Tegen 1407 zal Nieuwlicht, afhankelijk van het aantal cellen dat van het geld van Van Gaasbeek is gebouwd, tussen de dertien en vijftien cellen hebben gehad (zie Tabel 4.1). Er mag in ieder geval van uitgegaan worden dat van het geld van Zweder minstens drie cellen werden gebouwd, aangezien naast Tydeman Grauwert in 1394/1395 de eerste twee monniken arriveerden. Mogelijk werden er zelfs zes cellen gefinancierd met het geld van Zweder, aangezien in 1395 'de helft' van de grote pandhof werd gewijd. Waarschijnlijk zijn het de zes cellen aan de zuidelijke pandhofgang geweest. Deze lagen namelijk het dichtst bij de kloosterkerk. Daarna is verder gegaan aan de noordkant.

In de loop der tijd moeten er naast de dertien of vijftien cellen die er omstreeks 1407 waren, nog enkele cellen bijgebouwd zijn, aangezien Nieuwlicht halverwege de zestiende eeuw twintig monniken telde.⁵⁸⁴ Eén cel werd in ieder geval in de jaren veertig van de vijftiende eeuw toegevoegd aan de kloostergebouwen. Aleid Hesselt vermaakte toen aan Nieuwlicht via haar testament geld voor de bouw van een cel en het onderhoud van een monnik.⁵⁸⁵ Uit het testament blijkt dat de cel bestemd was voor haar zoon, Johan

⁵⁸³ Willem van Merode deed zijn schenking tijdens het prioraat van Henricus van Veethusen. Zeker is dat Veethusen tot 1421 prior was. Het is niet duidelijk wanneer zijn priorschap is ingegaan. De *cartae* over de jaren tien van de vijftiende eeuw geven hierover helaas geen uitsluit. Veethusens voorganger Hendrik Milde van Culemborg was in ieder geval nog in 1414 prior. In Hs. 4, 119 wordt gesproken van *occasione paupertatis*, waarmee waarschijnlijk de periode 1413-1417 wordt bedoeld. In Hs. 27, f. 7r, staat de schenking van Van Merode direct voor een gedateerde schenking uit 1421 vermeld.

⁵⁸⁴ In 1544 ondertekenden al deze monniken een verzoekschrift aan het Generaal Kapittel om de slecht renderende landerijen te mogen verkopen. Cart. 2, f. 58r.

⁵⁸⁵ Cart. 2, f. 251v-253r.

van Kleef, die als reddiet in Nieuwlicht verbleef. Hij werd ook aangesteld als de kapelaan van de vicarie die Aleid op het Onze-Lieve-Vrouwenaltaar in de Onze-Lieve-Vrouwekapel stichtte. Eind vijftiende eeuw werd er nog een cel gesticht, dankzij de schenking van Sophia van Tsrooden. Het stichten van deze cel is niet opgetekend in de overgeleverde memorieregisters, maar er is nog wel een akte die hierop betrekking heeft.⁵⁸⁶

Op basis van de aangetroffen archeologische sporen heeft Hollandia Archeologen in 2009 met betrekking tot de bouw van de kloostercellen twee bouwfases geconstateerd: een vanaf 1392 en een vanaf 1400.⁵⁸⁷ Dit komt overeen met de gegevens in de geschreven bronnen. Ook heeft Hollandia een reconstructie gemaakt van de cellen aan de grote pandhof (afb. 20). Volgens deze reconstructie bevonden zich 19 cellen aan de grote pandhof. Samen met de cellen voor de prior en de procurator die doorgaans aan de kleine pandhof gebouwd werden, komt het veronderstelde totale aantal cellen in Nieuwlicht op 21.⁵⁸⁸

Naast de kloostercellen voor monniken werden er ook enkele verblijven of *cameren* gesticht voor proveniers. Nieuwlicht had gedurende zijn bestaan diverse proveniers (*prebendarii*) of kostkopers. Het instituut van proveniers bood een aantal mannen de mogelijkheid om tegen vergoeding tot hun dood in het klooster te blijven wonen. De proveniers verbleven mogelijk eerst in de gastenverblijven aan de kleine pandhof, maar in 1449 kwam daar verandering in toen Evert Voscuul twee stenen 'cameren' voor proveniers overdroeg aan Nieuwlicht, waarvan hij er in ieder geval één tot zijn dood zelf bewoonde.⁵⁸⁹ Deze twee *cameren* lagen niet aan de kleine of grote pandhof, maar bevonden zich met hun bidgelegenheid (*oratorium*) aan de zuidzijde tegen het koor van de kloosterkerk. Rond diezelfde tijd liet ook Jan Willem Arentszn. een provenierscel bouwen en vijf jaar later, in 1454, had Jan Dirksz. van Mijnen, broer van prior Thomas van Mijnen, ook een cel laten bouwen, zoals blijkt uit een akte uit dat jaar. Onbekend is waar deze cellen zich bevonden.⁵⁹⁰ Of er nog meer provenierscellen op het kloosterterrein stonden, blijkt niet uit de overgeleverde bronnen.

Eind jaren dertig van de vijftiende eeuw werd tegen de zuidwand van de kloosterkerk (*contignuum australi parti ecclesie nostre*) een kapel gebouwd.⁵⁹¹ De totstandkoming van deze kapel is beschreven in een korte kroniek in Hs. 4 (tekst nr. 11). De kapel was gewijd aan Onze-Lieve-Vrouw en alle andere heiligen, en was bedoeld voor het zielenheil van de

⁵⁸⁶ Over de stichting van de kluis door Sophia Tsroodes ontstond een geschil tussen Nieuwlicht en de executeurs-testamentair. Het pleit werd beslecht in 1497, HUA, Nieuwlicht, inv. 404; Cart. 1, f. 113v-114v; Cart. 1, f. 117v; Cart. 2, f. 286r-288r.

⁵⁸⁷ De fasering is mede op basis van baksteenformaten gedaan, Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 428-430, 449. Een derde bouwfase die werd vastgesteld had betrekking op herbouw en herstelwerkzaamheden in de eerste helft van de zestiende eeuw. Hoogendijk suggereert dat de bouw van de zeven cellen die Van Abcoude bekostigde pas in 1425 was afgerond (Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 110; vgl. ibidem, 171-173). Het lijkt mij echter onwaarschijnlijk dat de bouw van de zeven cellen zo veel tijd in beslag nam. Het is plausibeler dat de zeven cellen in 1407, bij de wijding van de kloosterkerk, ook gereed waren.

⁵⁸⁸ Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 62-84. De reconstructie is gemaakt op basis van aangetroffen resten van zeven cellen. De zes cellen die aan de zuidoostkant lagen, zijn nog niet opgegraven, aangezien dit deel van het kloosterterrein steeds buiten de verschillende opgravingsgebieden lag.

⁵⁸⁹ Cart. 1, f. 72r-v; Cart. 2, f. 91v-92r.

⁵⁹⁰ HUA, Nieuwlicht, inv. 332; afschrift in Cart. 2, f. 279v-280r. Overigens blijkt uit de akte dat Jan Dirkszn. de cel niet bewoonde en dat Nieuwlicht hem het geld voor de bouw en de prebende terugbetaalde, zie ook Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 54, noot 104. Mogelijk zag Jan er vanaf om in Nieuwlicht provenier te worden nadat zijn broer Thomas in 1450 prior was geworden in Brugge.

⁵⁹¹ Aangezien de kloosterkerk niet helemaal op het oosten was georiënteerd, maar op het noordnoordoosten, zal de kapel tegen de zuidoostwand hebben gestaan.

stichters, hun ouders, vrienden en andere weldoeners van het klooster.⁵⁹² Drie partijen bekostigden de kapel: Bartout van Assendelft,⁵⁹³ Klaas (Nicolaas) Coppenn. van Amsterdam en diens vrouw Sophia, en Aleid Hesselt.⁵⁹⁴ Ze betaalden ieder circa 100 Bourgondische schilden en financierden zo de bouw, de drie aanwezige altaren en een deel van de aankleding.⁵⁹⁵ Opmerkelijk genoeg wordt de stichting en inrichting van de kapel wel genoemd in het schenkingsregister uit Hs. 4 (nr. 22), maar dan alleen in relatie tot het aandeel dat Aleid Hesselt voor haar rekening nam. De overige stichters van de kapel blijven in dit register onvermeld. Van Assendelft en het echtpaar Coppenn. waren als weldoeners blijkbaar niet belangrijk genoeg om in tekst nr. 22 of tekst nr. 5 van Hs. 4 te worden opgenomen. Een reden waarom Aleid wel en de andere twee partijen niet in dat register vermeld wordt, zou er op kunnen wijzen dat het initiatief voor de bouw van de kapel van Aleid kwam. Zij bekostigde niet alleen een deel van de bouw en inrichting, maar stichtte er ook een vicarie op het Onze-Lieve-Vrouwealtaar. Aleid was dus een belangrijke weldoener van Nieuwlicht en haar persoonlijke achtergrond wijst eveneens op een sterke band met het klooster. Ze had niet alleen een zoon, Johan van Kleef, die als monnikenreddiet in het klooster was ingetreden, maar ze was waarschijnlijk ook een (natuurlijke) kleindochter van stichter Zweder van Gaasbeek, via diens bastaardochter Beatrix. In de archiefbronnen van Nieuwlicht wordt nergens opgemerkt dat Aleid familie van Zweder zou zijn geweest, maar uit andere bronnen is bekend dat Zweder een bastaardochter had, genaamd Beatrix, die gehuwd was met Jan van der Borch.⁵⁹⁶ In een schenkingsakte uit 1417 wordt de familie Van der Borch (met Aleid) genoemd.⁵⁹⁷

De toenemende populariteit van Nieuwlicht als begraaflocatie in de eerste helft van de vijftiende eeuw (zie hiervoor Hoofdstuk 5) zal een belangrijke reden zijn geweest om de Onze-Lieve-Vrouwekapel te laten bouwen. Hoewel het kloosterterrein volgens de orderegels voor leken niet toegankelijk was, werd deze regel in de late Middeleeuwen veel minder streng nageleefd. Door de kapel te laten bouwen konden leken missen bijwonen en familieleden aanwezig zijn bij begrafenissen van niet-kartuizers op het kloosterterrein. De ligging van de kapel ten opzichte van de kloosterpoort versterkt dit vermoeden.⁵⁹⁸ De kapel was het kloostergebouw met een sacrale functie dat vanuit de kloosterpoort en snelst te bereiken was (vergl. afb. 19). Ook van andere kartuizerkloosters is bekend dat er een lekenkapel op het kloosterterrein was in de directe nabijheid van de kloosterpoort.⁵⁹⁹ Tijdens de opgravingen die tussen 2001 en 2011 op het kloosterterrein zijn uitgevoerd, is

⁵⁹² De kapel was bedoeld ‘*ad laudem et gloriam omnipotentis Dei, beate virginis Marie, dei genetricis gloriose, omniumque sanctorum, pro salute animarum suarum ac ipsorum parentum, amicorum et benefactorum*’, Hs. 4, 75.

⁵⁹³ Zie over Bartout onder meer Koene, *Voor God, graaf en geslacht*.

⁵⁹⁴ Hs. 4, 75-76. Scholtens heeft in een paar artikelen over Nieuwlicht en kartuizerbouwkunst een aantal fouten gemaakt die daarna door anderen zijn overgenomen. Zo schrijft hij dat de kapel tegen de oostelijke zijmuur zou zijn gebouwd en noemt hij Bartout van Assendelft als enige stichter, Scholtens, ‘Tets over de bouwgeschiedenis en het kunstbezit van de Chartreuse te Utrecht’, 49-50; Scholtens, ‘De voormalige kartuizerkloosters hier te lande’, 42.

⁵⁹⁵ Zie ook verderop.

⁵⁹⁶ Vercruyssen, ‘Een eerherstel’, 18-19.

⁵⁹⁷ Beatrix kan een zus van Willem van Kleef zijn geweest, de bastaardzoon van Zweder van Gaasbeek die in 1388 een van de moordenaars was van Evert Tserclaes (zie hiervoor 1.3.2). Het zou ook kunnen verklaren waarom Aleids zoon, de kartuizerreddiet Johan van Kleef, de naam Van Kleef voerde. De vader van Johan wordt nergens expliciet vernoemd.

⁵⁹⁸ Ook de aanwezigheid van een *scabellum* in de Onze-Lieve-Vrouwekapel, dat genoemd wordt in het Begraafregister Niet-kartuizers (Hs. 4, 105), wijst in die richting. Een *scabellum* is een blaasinstrument dat met de voet bediend werd. Kartuizers mochten geen muziekinstrumenten gebruiken (verboden tijdens het Generaal Kapittel van 1326), maar voor de kapel waren de regels soepeler, Zadnikar, ‘Die frühe Baukunst der Kartäuser’, 77.

⁵⁹⁹ In de Roermondse kartuis bevond de Bethlehemkapel zich dicht bij de ingang (Dukers, *Kluisenaars in de stad*, 45) en in het Hollandse Huis zou er een kapel geweest zijn in het poortgebouw zelf, Sanders, ‘Kartäuserarchitektur in den Niederlanden’, 165-166.

de kapel niet in het zicht gekomen, aangezien hij steeds buiten het opgravingsterrein viel. Naar de precieze locatie en de afmetingen van de kapel kunnen we alleen maar gissen. Mogelijk lag de kapel, net als de kapel van de Delftse kartuis, tegen het lekenkoor.⁶⁰⁰

De bouw van de kloosterkapel is de laatste grote bouwactiviteit van Nieuwlicht geweest die is gedocumenteerd. Gegevens over verbouwingen en renovatiewerkzaamheden zijn niet bewaard, aangezien er nauwelijks rekeningen zijn overgeleverd. Dankzij enkele gedateerde kroniekaantekeningen in *Necrologium B* uit de jaren dertig en veertig van de vijftiende eeuw zijn we wel op de hoogte van stormschade aan de kloostergebouwen, die renovaties noodzakelijk maakte. Zo is bekend dat gedurende een hevige storm op 25 april 1433 bomen werden ontworteld en delen van de kerk zwaar werden beschadigd.⁶⁰¹ Op 1 mei vier jaar later was er een hevig onweer, waarbij de bliksem insloeg in een van de cellen.⁶⁰² En ook op 1 april 1446 werd Utrecht getroffen door een zware storm die schade aanrichtte.⁶⁰³ Een van de weinige aanwijzingen met betrekking tot het verbouwen van het klooster is een akte uit 1462 van de executeurs-testamentair van Jacob van Gaasbeek, die vierhonderd gulden uit diens nalatenschap aan Nieuwlicht vermaakten voor de renovatie van het klooster in het algemeen en de herbouw van bepaalde kloostergebouwen in het bijzonder.⁶⁰⁴ In de akte wordt gesproken over een te herbouwen huis dat ze 'Gaasbeek' noemen. Mogelijk gaat het hier om een van de twee gastenverblijven die eerder door Willem van Abcoude gefinancierd waren, en toen Klein en Groot Abcoude werden genoemd. In ruil voor de schenking dienden de kartuizers te bidden voor het zielenheil van Jacob en zijn ouders en diende er op de sterfdag van Jacob vier mud tarwe te worden uitgedeeld aan de armen.

4.3.3 Land-, rente- en tiendenschenken en landaankoop

Van oudsher was de kartuizerorde erop gericht dat de afzonderlijke kartuizerkloosters alleen landbezit hadden in de directe nabijheid van de kartuis. Inkomsten uit landerijen waren voor het onderhoud van het klooster van levensbelang, maar om hebzucht tegen te gaan had Guigo I geprobeerd het gebied waarbinnen kloosters bezit mochten hebben zo compact mogelijk te houden. De kartuizerorde ontstond mede als tegenbeweging tegen de rijkdommen die benedictijnen hadden verzameld. In hoofdstuk 41 van de *Consuetudines* merkt Guigo op dat het hebben van bezittingen buiten de kartuizergrenzen (*termini*) niet is toegestaan.⁶⁰⁵ Al snel bleek de strenge regel van Guigo niet werkbaar te zijn voor de kloosters, wat ertoe leidde dat tijdens de Generale Kapittels uitzonderingen en verzachtende omstandigheden werden geformuleerd, waardoor de grenzen van de *termini* steeds verder werden opgerekt. Deze maatregelen vonden hun weg naar de ordonnantieverzamelingen. Al in de *Statuta Antiqua* (1259) komen uitzonderingsbepalingen voor en in 1509, bij het verschijnen van de *Tertia Compilatio*, waren de regels nog verder versoepeld.⁶⁰⁶

Wanneer een nieuw klooster werd gesticht, bepaalden de visitatoren de bezitsgrenzen, de *termini possessionum*, waarbinnen het klooster bezit mocht hebben.⁶⁰⁷

⁶⁰⁰ Vos, 'Archeologisch onderzoek', 18-36.

⁶⁰¹ *Necrologium B*, 14: 'Anno Domini M CCCC XXX III ortus fuit ventus vebemens, per quem fuerunt arbores erute, domus dissipate, naves periclitare in pluribus locis'.

⁶⁰² *Necrologium B*, 15: 'Anno Domini M CCCC XXX VII fuit tonitruum vebemens circa monasterium, in quo fuit quedam cella percussa.'

⁶⁰³ *Necrologium B*, 12: 'Anno Domini M CCCC XL VI, ipso die Palmarum, fuit ventus vebemens et grando, unde fuerunt aggeres destructi et ville ac plures homines subrecti.'

⁶⁰⁴ Cart. 2, f. 7r.

⁶⁰⁵ Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, hfst. 41.1.

⁶⁰⁶ Sanders, *Waterland als woestijn*, 37-38, 111-114.

⁶⁰⁷ Naast de *termini possessionum* hadden zich uit de *termini* van Guigo ook de *termini monachorum* ontwikkeld, dat wil zeggen de grenzen waarbinnen de kloosterlingen zich mochten bewegen. Deze grenzen hadden

Binnen een straal van een vastgesteld aantal mijlen mocht het klooster bezit verwerven. Als een klooster een stuk land als geschenk ontving dat buiten de vastgestelde *termini* lag, dan moest dit bezit zo snel mogelijk worden verkocht. Van de opbrengst moest dan ander onroerend goed worden aangekocht dat binnen de *termini* lag. Bij een aantal kartuizerkloosters in de Nederlanden werd de grens in eerste instantie bepaald op tien mijl, een afstand die in een aantal gevallen later nog werd uitgebreid.⁶⁰⁸ Nieuwlicht vormde hierop echter een uitzondering. De *termini possessionum* van Nieuwlicht waren in tweeën gesplitst en lagen in twee gebieden: het ene lag in de heerlijkheden Putten en Strijen in het huidige Zuid-Holland, dat tot het goederencomplex van stichter Zweder van Gaasbeek behoorde, en het tweede gebied lag rondom het kartuizerklooster zelf. Voor beide gebieden werd een straal van 5 tot 6 mijl gehanteerd. In 1406 werden de *termini*, zowel de *termini possessionum* als de *termini monachorum*, voor Nieuwlicht vastgesteld door de visitatoren en een jaar later bekrachtigd tijdens het Generaal Kapittel.⁶⁰⁹ Volgens Sanders moet voor de gehanteerde mijl de Gallische mijl (*leuca*) worden gehanteerd. De Gallische mijl komt overeen met circa 2.200 meter. Voor Nieuwlicht zou dat betekenen dat de landerijen binnen een straal van elf tot dertien kilometer van Strijen respectievelijk van het klooster mochten liggen. Opmerkelijk genoeg liggen veel landerijen ver buiten dat gebied, sommige landerijen zelfs ruim dertig kilometer. Het is daarom de vraag of de Gallische mijl werd gehanteerd. Naast de Gallische mijl was ook de oude Parijse mijl gangbaar, die 3.248 meter mat. Als die eenheid is gebruikt, dan bevond de grens van de *termini* zich op circa zestien kilometer. Het kan natuurlijk dat wel degelijk de Gallische mijl is gebruikt, maar dat de *termini* van Nieuwlicht al vrij snel zijn uitgebreid naar vijftien mijl, hoewel hiervan geen akten zijn overgeleverd.

De schenkingsgeschiedenis van geschonken landerijen is globaal in te delen in vijf perioden: vier perioden van ongeveer veertig jaar en één van dertig jaar. Grafiek 4.1 geeft een overzicht van het aantal morgen dat werd geschonken en het aantal morgen dat werd aangekocht in deze perioden.⁶¹⁰ Het overzicht is een globale indicator, omdat niet altijd bekend is hoeveel morgen bepaalde geschonken of gekochte gebieden precies omvatten. In de tabel is eventuele verkoop van landerijen niet meegenomen, aangezien vaak niet duidelijk is wanneer bepaalde stukken land van de hand werden gedaan. Verder dan om een inventarisatie van de verworven goederen kan het daarom niet gaan. De grafiek geeft dan ook niet de totale omvang van het kloosterbezit weer. Het valt buiten het bestek van deze studie om het hele kloosterbezit te reconstrueren, vooral ook omdat er geen opeenvolgende rekeningen van het klooster zijn overgeleverd waarmee de ontwikkeling van het kloosterbezit door de tijd beter is te reconstrueren. Voor een gedegen reconstructie van het kloosterbezit zullen de akten en cartularia nauwkeurig moeten

betrekking op de *clausura* van de monniken en het gebied waarbinnen de monniken hun wekelijkse wandeling (*spaciammentum*) mochten houden. Om de procurator, die belast was met het beheer van de goederen, niet te belemmeren in zijn werkzaamheden, ontstonden ook de *termini procuratoris* die overeenkwamen met de *termini possessionum*, Sanders, *Waterland als woestijn*, 24, 37-38.

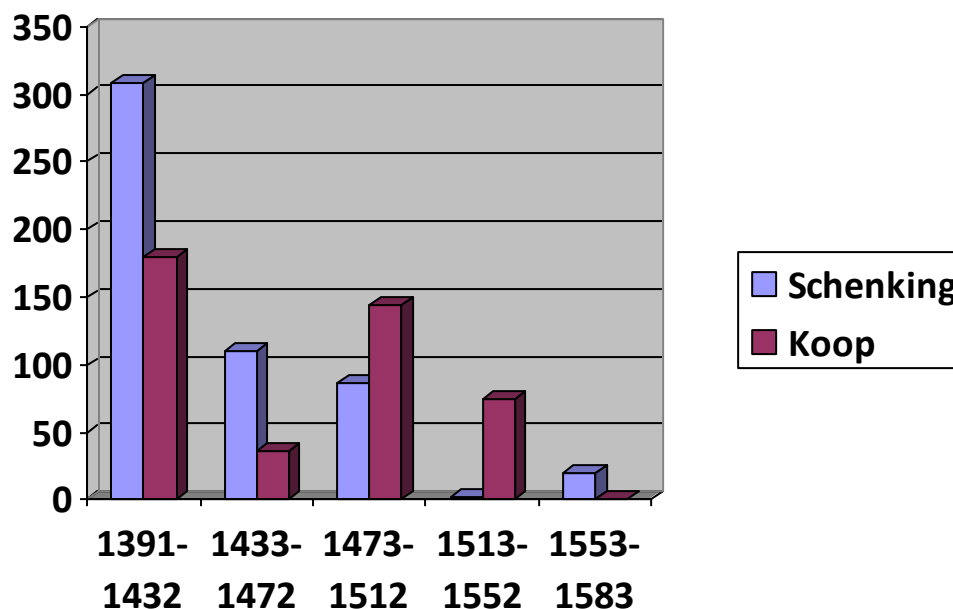
⁶⁰⁸ Sanders noemt de *termini* van een aantal kartuizerkloosters, zoals voor het Hollandse Huis bij Geetruidenberg (tien mijl, later uitgebreid naar zestien mijl), Genadedal bij Brugge (tien mijl), Antwerpen (vijftien mijl), Koningsdal bij Gent (tien mijl) en Sint-Jansdal bij Zelem (twaalf mijl, later uitgebreid naar twintig mijl), Sanders, *Waterland als woestijn*, 112-113.

⁶⁰⁹ De akten zijn overgeleverd, HUA, Nieuwlicht, inv. 9 en 10. Ook in Hs. 4 (tekst nr. 24) zijn extracten uit deze akten genoteerd; Hs. 4, 134-135. Uit de akten blijkt dat ook het geschonken goed in Oudendoorn op Voorne (zie verderop) als kernbezit van het klooster werd beschouwd. De visitatoren waren in 1406 de priors van het Hollandse Huis en de kartuis van Mainz.

⁶¹⁰ De oppervlaktematen die werden gehanteerd waren doorgaans de morgen, hond en roede voor gebieden in en om Utrecht en gemet, lijn, roede en voet voor de landerijen in Putten en Strijen. Verder komen oppervlakte eenheden als hoeven (1 hoeve = 16 morgen) en gaarden (1 gaard = 1 roede) voor. In de bijlagen 8, 9, 10 en 11 is de volgende omrekenenheid aangehouden: 1 morgen = 6 hond; 1 hond = 100 vierkante roeden en 1 gemet = ½ morgen; 1 morgen = 0,85 hectare.

worden bestudeerd, alsook de rekeningen met inkomsten uit de landerijen van na 1580, toen de Staten van Utrecht het beheer over de goederen hadden.⁶¹¹

Grafiek 4.1 Geschonken en aangekocht land in morgen



Wat het aankoopbeleid van landerijen betreft, lag voor Nieuwlicht de nadruk in eerste instantie sterk op het verwerven van goederen in Zuid-Holland, maar vanaf de jaren veertig van de vijftiende eeuw verschoof de focus naar Utrecht en omgeving. Het onderscheid tussen schenking en koop van landerijen is niet altijd even duidelijk te maken,⁶¹² zeker wanneer er alleen transport- of overdrachtsakten zijn overgeleverd. In overdrachtsakten wordt geen melding gemaakt van schenking of koop, maar wordt alleen de overdracht van het goed geregeld. Aankoop en schenking van land moeten dus met enige voorzichtigheid worden benaderd. Bij nadere bestudering blijken bepaalde aankopen indirecte schenkingen zijn geweest, wanneer bijvoorbeeld landerijen werden aangekocht met behulp van een geschonken geldbedrag. Zo kocht Nieuwlicht delen van het goed Emmikhuizen in de jaren veertig van de vijftiende eeuw via de geldschenking van Jan Willem van Delft in 1442. En soms opereerde een weldoener als tussenpersoon. In de jaren dertig van de vijftiende eeuw verwierf Nieuwlicht verschillende landerijen in Tricht en Buurmalsen. Deze landerijen werden aangekocht door Dirk van Weert, kanunnik van Sint-Marie in Utrecht. In Cart. 1 zijn alleen de overdrachtsakten overgeleverd waarin aan Nieuwlicht via de convers Heymeric diverse goederen (in totaal circa 17 ½ morgen) in Tricht en Buurmalsen worden overgedragen. Uit de regesten en uit opmerkingen in de kantlijn blijkt dat deze goederen door Van Weert voor het klooster werden aangeschaft. De schenkingsakten van deze goederen – als ze er überhaupt ooit zijn geweest – zijn niet overgeleverd.

⁶¹¹ Het archief van Nieuwlicht bevat nog veel archiefstukken die betrekking hebben op het beheer van de goederen na 1580 tot begin negentiende eeuw.

⁶¹² Onder een landschenking wordt verstaan het overdragen door personen of instellingen van goederen of rechten, waarvoor geen betaling vereist is. Bij een koop is er een overeenkomst waarbij de verkoper zich verbindt enig goed aan de koper in eigendom te leveren en te vrijwaren en de koper zich verbindt de bedongen prijs te betalen. Definities van schenking en koop bij Sanders, *Waterland als woestijn*, 66. Zie voor de problematiek met betrekking tot koop en schenking ook Sanders, *Waterland als woestijn*, 64-65.

De eerste van de vijf schenkingsperiodes loopt vanaf de stichting in 1391 tot 1428, toen het klooster ontruimd werd in verband met het Utrechts Schisma. In dit tijdvak ontving Nieuwlicht de meeste landschenkeningen. Ook werd er in deze periode veel land aangekocht. De tweede periode heeft betrekking op de periode na terugkeer uit de ballingschap (1432) tot begin jaren zeventig van de vijftiende eeuw. Het volume in morgen van ontvangen land liep in deze periode drastisch terug naar een derde van het volume uit de eerste periode. Ook het aankopen van land daalde sterk. Het was duidelijk een periode van het consolideren van de verworven goederen. In de derde periode, die loopt van 1473 tot 1513, daalde het aantal geschonken morgen nog verder, maar verdrievoudigde het aantal morgen dat Nieuwlicht aankocht. Blijkbaar beschikte Nieuwlicht over voldoende middelen om grote stukken land aan te kopen. Dit werd mogelijk gemaakt door het verkopen van minder rendabele goederen en het rendement dat de landerijen begonnen op te leveren. Uit de stijging van landaankoop blijkt dat het economisch goed ging met Nieuwlicht. Gedurende de zestiende eeuw ten slotte, in de vierde en vijfde periode, werden nauwelijks nog landschenkeningen gedaan. Wel werden er in de vierde periode nog landerijen aangekocht. De gegevens uit de laatste periode moeten met enig voorbehoud worden bekeken. Na 1552 werd er geen land meer aangekocht en de enige schenking uit die periode is overgeleverd via een testament dat zich niet in het archief van Nieuwlicht bevindt. Cart. 2 bevat geen akten meer van na 1555, en in het archief van Nieuwlicht komen geen schenkings- of koopakten uit die periode meer voor, hoewel er wel diverse pachtbrieven uit die tijd zijn overgeleverd en afschriften van oudere akten die in 1574 zijn gemaakt – ongetwijfeld anticiperend op de troebelen in die jaren, om kopieën te hebben van bezitsakten van belangrijke landerijen. Het kan zijn dat de kartuizers in de jaren tachtig van de zestiende eeuw schenkings- en koopakten hebben meegenomen naar de kartuis van Antwerpen, zoals ook met Cart. 2 is gebeurd. De losse akten kunnen later verloren zijn gegaan of zoek zijn geraakt, maar gezien het feit dat het klooster gedurende de eerste helft van de zestiende eeuw nauwelijks landschenkeningen ontving, kan er desondanks van worden uitgegaan dat het klooster ook in de laatste periode, op een enkele uitzondering na, eigenlijk geen landschenkeningen meer ontving. Nieuwlicht had zijn aantrekkingskracht op begunstigers tegen die tijd allang verloren.

4.3.3.1 Landschenkeningen en landaankoop in de periode 1391-1428

In de Bijlagen 8a en 8b is een overzicht opgenomen van aan Nieuwlicht geschonken landerijen, renten en tienden vanaf de stichting in 1391 tot 1428. Bijlage 8a bevat de landschenkeningen die voorkomen in de memorieregisters en Bijlage 8b de landschenkeningen die elders zijn geadmistreerd. Het blijkt dat het merendeel van de schenkingen werd ingeschreven in Hs. 27. In de twee bijlagen zijn ook de vindplaatsen van de corresponderende schenkings- of overdrachtsakten opgenomen die zich in het archief bevinden of zijn afgeschreven in de cartularia. Wat opvalt in Bijlage 8a, is dat van bijna alle vermelde schenkingen uit de memorieregisters de corresponderende akten zijn overgeleverd via de twee cartularia. Van slechts één schenking is ook de originele schenkingsakte in het archief overgeleverd. De akten van een aantal schenkingen zijn alleen in Cart. 1 opgenomen. Dat heeft in veel gevallen te maken met de verkoop van deze stukken land voordat Cart. 2 omstreeks 1550 werd aangelegd. Een voorbeeld hiervan is de schenking van twee morgen land in Woerden (Lindschoter Haer) door Katharina van Sterkenburg in 1407. Uit een aantekening in de kantlijn blijkt dat het stuk land verkocht is ten bate van de aankoop van land in Kortrijk (nabij Utrecht). Door de akte is een groot kruis gezet en de akte komt dan ook niet voor in het tweede cartularium. Wanneer de twee morgen zijn verkocht, is niet uit Cart. 1 op te maken. Ze kunnen al in 1413 of 1419 zijn

verkocht, aangezien in die jaren grond in Kortrijk door het klooster werd aangekocht.⁶¹³ Maar het is evengoed mogelijk dat het pas tegen 1462 gebeurde, omdat het klooster toen ook land aankocht in Kortrijk.

De belangrijkste landscheningen uit de beginfase zijn vanzelfsprekend de schenkingen van de stichter Zweder van Gaasbeek. In 1392 schonk hij vier uitgorzen (onbedijkte stukken land) van zijn landerijen in Putten en Strijen – circa tachtig kilometer ten zuidwesten van Nieuwlicht.⁶¹⁴ De grootste uitgors, de Grote Riethuere, werd door het klooster beschouwd als het kernbezit. Dit landgoed is altijd in het bezit van het klooster gebleven. De overige drie uitgorzen zijn in de loop der tijd verkocht. Eén uitgors werd al in 1415 van de hand gedaan en de andere twee stukken werden in 1452 verkocht aan de neef van Jacob van Gaasbeek, Cornelis van Almond.⁶¹⁵

Van de vier uitgorzen die Zweder doteerde, wordt in de schenkingsakte niet gezegd hoe groot ze waren, maar dat ze een redelijke oppervlakte moeten hebben gehad mag wel geconcludeerd worden uit het feit dat ze jaarlijks 225 Engelse nobelen op moesten brengen. Drie van deze vier uitgorzen lagen in de heerlijkheid Putten, namelijk Dubbe Symonshil (in het huidige Goudswaard), een deel van de Drenkwaard (het tegenwoordige Zuidland) en de Ommeloop van Groot en Klein Puttermoer en van Monnikenland (het huidige Nieuw-Bijerland)). De vierde uitgors was de Grote Riethuere (het huidige Westmaas) in Strijen. Volgens de schenkingsoorkonde leverden de uitgorzen en het eveneens geschonken tiendrecht in Geervliet het volgende op:

Gebieden in Putten:

Dubbe Symonshil	39 Engelse nobelen
Drenkwaard	48 Engelse nobelen
De Ommeloop van Groot Puttermoer, Klein Puttermoer en van Monnikenland	12 Engelse nobelen

Oogsttienden in Geervliet	33 Engelse nobelen
---------------------------	--------------------

Gebied in Strijen:

Grote Riethuere	93 Engelse nobelen
-----------------	--------------------

Totaal	225 Engelse nobelen
--------	---------------------

Het totaal van 225 Engelse nobelen komt volgens een aantekening in het schenkingsregister van Hs. 4 (nr. 22) neer op 450 oude Franse schilden.⁶¹⁶ Het bedrag is minder dan de toegezegde 500 oude Franse schilden waarvan in de stichtingsoorkonde sprake is.⁶¹⁷ De inkomsten kwamen vooral uit de moernering, visserij en schapenteelt.⁶¹⁸ Gumbert heeft op basis van de overgeleverde kloosterrekeningen van 1467-1470 het gebied in de Grote Riethuere dat Nieuwlicht toen in bezit had, berekend op 180 morgen.⁶¹⁹ De

⁶¹³ Cart. 1, f. 20d (zie ook Cart. 2, f. 231v-232r) en Cart. 1, f. 46v-47r (zie ook Cart. 2, f. 232r-v en HUA, Nieuwlicht, inv. 206).

⁶¹⁴ Cart. 1, f. 1r-3r; Cart. 2, f. 1r-4r.

⁶¹⁵ In 1443 had Nieuwlicht naar aanleiding van een visitatie toestemming gekregen van het Generaal Kapittel om minder rendabele goederen te verkopen. Zie ook Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 25 aldaar noot 16.

⁶¹⁶ Hs. 4, 117.

⁶¹⁷ Zie ook Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 25 aldaar noot 16.

⁶¹⁸ Leeuwenberg, 'Westmaas', 300-301. Bij moernering werd door verbranding van weggegraven veen zout gewonnen. Deze lucratieve nering was funest voor het moerasgebied, en heeft ertoe bijgedragen dat de Elizabethsvloed van 1421 zulke destructieve gevolgen kon hebben.

⁶¹⁹ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 61-64.

situatie eind jaren zestig van de vijftiende eeuw is echter niet gelijk aan die ten tijde van de stichting, aangezien Nieuwlicht al vrij snel begon met het aankopen van stukken grond in Strijen, waardoor het gebied werd uitgebreid. Door de jaarlijkse waarde die de landerijen op moesten brengen te vergelijken met de jaarlijkse opbrengsten van daar in de buurt gelegen landerijen kan een schatting gemaakt worden van de omvang van de stichtingsgoederen. In 1394 schonk Dirk Voppenzn. achttien gemeten in Oudenhorn, die volgens de schenkingsakte jaarlijks veertien Engelse nobelen op moesten brengen.⁶²⁰ Als de Grote Riethuere jaarlijks 93 Engelse nobelen moest opbrengen, dan kan dit stichtingsgoed oorspronkelijk circa 119 ½ gemeten groot zijn geweest. Dat komt neer op circa zestig morgen. Wanneer we deze analogie doortrekken naar de andere landerijen, dan was Dubbe Symonshil mogelijk 50 gemeten (= 25 morgen), de uitgors Drenkwaard circa 62 gemeten (= 31 morgen) en de uitlanden de Ommeloop van Groot en Klein Puttermoer en het Monnikenland circa 15 gemeten (= 7,5 morgen). In totaal zou het dan gaan om 246,5 gemeten, wat neerkomt op 123,25 morgen.⁶²¹

De bedijking en de ontginning van deze goederen kwamen voor rekening van Nieuwlicht. Hiervoor was het klooster vooral aangewezen op lekenbroeders en niet-kloosterlingen.⁶²² De monniken werden, in tegenstelling tot bijvoorbeeld cisterciënzermonniken, nooit ingezet om verworven landerijen te ontginnen of te bewerken.⁶²³ Omdat de kosten van het bedijken en ontginnen in de eerste decennia de baten niet dekten, leverden deze goederen te weinig op, waardoor Nieuwlicht in armoede verviel en in het tweede decennium van de vijftiende eeuw de monniken tijdelijk elders onder moest brengen. Ook de Elizabethsvloeden van 1421 en 1424 brachten grote schade toe aan de landerijen; delen van de polders werden door het water verzwolgen en het duurde jaren voordat de polders weer droog waren gelegd en in cultuur waren gebracht.

Naast de ruim 123 morgen van Zweder van Gaasbeek ontving het klooster in de periode 1391-1428 volgens de memorieregisters (Bijlage 8a) iets meer dan 162 ½ morgen van twintig partijen, die konden bestaan uit een persoon, maar ook uit echtparen, en in een enkel geval uit leden van één familie. Afgezien van Van Gaasbeek doneerden vijf partijen landerijen in Zuid-Holland; de overige vijftien begunstigers schonken land in Utrecht en omgeving. De belangrijkste weldoeners van landscheningingen in Zuid-Holland waren Otto en Agnes Koudaver. Volgens Hs. 27 schonken zij, gedurende de periode 1395-1411, in totaal meer dan 95 gemeten (= 47,5 morgen) in Poortugaal aan Nieuwlicht.⁶²⁴ Willem van Abcoude, de tweede stichter, schonk eveneens landerijen in en om Poortugaal (ruim 32 gemeten). Opmerkelijk is verder de schenking van Dirk van Amerongen. Hoewel hij zelf woonachtig was in het Sticht, kocht hij voor het klooster ruim twaalf gemeten in Poortugaal. Deze schenking zal dan ook met het klooster zijn gecoördineerd.

De vijftien partijen die land in de omgeving van Utrecht doneerden, schonken vaak niet meer dan een paar morgen land. De grootste schenking kwam van Johanna van

⁶²⁰ Zie voor de schenkingsakten van Voppenzn, Cart. 1, f. 20v-21r en Cart. 2, f. 64r-v. Ook dit goed werd beschouwd als kernbezit van Nieuwlicht, zo blijkt uit de akte van de *termini possessionum* (zie hiervoor).

⁶²¹ Complicerende factor is alleen dat de schenking van Voppenzn. een mogelijk reeds in cultuur gebracht stuk land betrof. Voor de vier uitgorzen van Van Gaasbeek moest dit nog gebeuren, wat de opbrengsten uit de uitgorzen dus lager kan hebben gemaakt.

⁶²² Voor het beheer van de goederen had het klooster iemand aangesteld, zoals ook blijkt uit akten in de cartularia en aantekeningen in Hs. 4. Zie over het beheer van de Zuid-Hollandse goederen van Nieuwlicht, Dessing, 'Goederen van het karthuizerklooster 'Nieuwlicht'', 269-320.

⁶²³ In niet-wetenschappelijke literatuur over kartuizers wordt regelmatig de indruk gewekt dat de kartuizers actief deelnamen aan het ontginnen en bewerken van land zoals de cisterciënzers deden. Dit is een misvatting. Dit was onmogelijk gezien de strenge contemplatieve en solitaire leefgewoonten van de kartuizermonniken, alsook de *termini monachorum*.

⁶²⁴ In de cartularia zijn alleen akten overgeleverd die betrekking hebben op 83,5 gemeten. Misschien zijn de ontbrekende 11,5 gemeten terug te vinden onder bepaalde stukken land die als landkoop staan aangemerkt.

Leeuwenberg die na haar dood in 1398 in totaal 13½ morgen aan Nieuwlicht vermaakte, verspreid over meerdere locaties in IJsselstein, Vleuten en Alendorp. Op één uitzondering na ging het bij de schenkingen in Utrecht en omgeving steeds om schenkingen uit eigen bezit.⁶²⁵ Er werden dus meestal geen goederen aangekocht door de weldoeners die vervolgens aan Nieuwlicht werden geschonken. Opvallend is de al eerder genoemde schenking van Katharina van Sterkenburg, die in 1407 niet alleen twee morgen aan Nieuwlicht schonk, maar – zo blijkt uit de akte – ook één morgen aan Nieuwlicht verkocht. Vrijgevigheid had ook zijn grenzen.

De landschenkingen zoals die in de memorieregisters staan genoteerd (Bijlage 8a) kunnen nog verder worden aangevuld met vijf schenkingen die niet voorkomen in de memorieregisters, maar waarvan wel de schenkings- of overdrachtsakten zijn overgeleverd in de cartularia of in andere archiefstukken (Bijlage 8b). Deze schenkingen hebben een omvang van circa 22½ morgen. Dit brengt het totaal aan geschonken landerijen tot 1428 op ruim driehonderd morgen. Het meeste grondbezit lag in Zuid-Holland. Wanneer echter de stichtingsgoederen van Van Gaasbeek buiten beschouwing worden gelaten, dan blijkt dat Nieuwlicht in Zuid-Holland en Utrecht ongeveer evenveel morgen geschonken kreeg (Tabel 4.2), hoewel de landerijen in Zuid-Holland door beduidend minder schenkende partijen werden gedaan (vijf schenkende partijen voor Zuid-Holland tegen vijftien in Utrecht).

Tabel 4.2 Landschenkingen aan Nieuwlicht in de periode 1391-1428

	Putten/Strijen	Utrecht	Totaal
Bijlage 8a			
<i>Stichtingsgoederen van Zweder van Gaasbeek</i>	123,25 morgen (246,5 gemeten)		123,25 morgen
<i>Overige weldoeners</i>	85,75 morgen (= 171,5 gemeten)	77 morgen	162,75 morgen
Bijlage 8b	11 morgen (= 22 gemeten) ⁶²⁶	11,5 morgen	22,5 morgen
Totaal	220 morgen	88,5 morgen	308,5 morgen

Waarom de vijf schenkingen uit Bijlage 8b niet in een schenkingsregister zijn geadministreerd, is onduidelijk. Mogelijk heeft dit te maken met de achtergrond van de schenkers. Vier van de vijf schenkingen kunnen namelijk worden aangemerkt als intredegeschenken van kloosterlingen.⁶²⁷ Hoewel intredegeschenken volgens kartuizerstatuten niet waren toegestaan, kwamen ze wel degelijk voor.⁶²⁸ De kans bestaat dat Nieuwlicht een apart register bijhield van nieuwe kloosterlingen waarin hun professiedatum en eventuele intredegeschenken werden genoteerd, gelijk het *Liber monachorum* dat van de

⁶²⁵ Alleen de Utrechtse domkanunnik Willem Buser kocht in 1404 tien morgen land in Honswijk (bij Everdingen) aan.

⁶²⁶ Dit is zonder dertig gemeten (= 15 morgen) in Heenvliet die Nieuwlicht in 1417 verwierf. Volgens Gumbert was dit een schenking (Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 49, noot 62), maar in de akte is duidelijk sprake van koop (Cart. 1, f. 43r, Cart. 2 f. 62v-63r). Deze grond was afkomstig van de familie Van der Borch. Aleid Hesselt, die in de jaren veertig diverse schenkingen deed, blijkt een gezinslid te zijn geweest. Volgens Gumbert waren de dertig gemeten het intredegeschenk van Jan van Kleef, de zoon van Aleid, maar dat blijkt niet uit de akte. Johan wordt hierin niet genoemd.

⁶²⁷ Respectievelijk van de monnik Gerard van Kleef, de conversen Jacob van Eck en Johan van Haefden, en de donaat Johan de Goede.

⁶²⁸ Afwijzing van intreedgeld in *Statuta Antiqua*, pars II, caput XXIII, 2 en *Nova Statuta*, pars II, caput XVII, 8. Overigens gold het verbod op intrededelden en -goederen voor alle kloosterorden. Zie over intrededelden bij de kartuizers ook, Sanders, *Waterland als woestijn*, 67-69.

Amsterdamse kartuis is overgeleverd.⁶²⁹ Wat de mogelijkheid van het bestaan van een dergelijk register tegen lijkt te spreken, is dat het schenkingsregister van Hs. 27 ook een aantal intreedgeschenken bevat, namelijk de landschenken van, of ten gunste van, de kartuizermonniken Martin van Schiedam, Hendrik van Laen en Otto van Moerdrecht en de geld- en renteschenkingen voor de monniken Hessel Janszn. en Johan Taets. Naar aanleiding van deze inschrijvingen kan daarom alleen geconstateerd worden dat de administratie met betrekking tot de eigen kloosterlingen niet te herleiden is uit de memorieregisters. Dit maakt het bestaan van een (verloren gegaan) *Liber monachorum* niet onwaarschijnlijk, aangezien de overige schenkingen uit de beginfase van het klooster wel goed werden geadministreerd.

Naast ontvangen schenkingen kocht Nieuwlicht in de eerste periode ook veel land aan. In Bijlage 8c is hiervan een overzicht opgenomen. Omgerekend heeft het klooster tot 1428 bijna 180 morgen aangekocht, dat bestond uit ruim 200 gemeten (= 100 morgen) in Zuid-Holland en 75 morgen rond Utrecht.⁶³⁰ De eerste aanschaf is het goed Bloemendaal geweest, waarop het klooster werd gevestigd. In de decennia na de stichting werd dit gebied iets uitgebreid met enkele aangrenzende stukken land.⁶³¹ Afgezien van de aankoop van enkele kleine landerijen in Lopik, Kortrijk en Streefland is het overgrote deel van de landaankopen tot 1428 te vinden in de heerlijkheden Putten en Strijen. In de periode 1408-1411 werden er verschillende goederen aangekocht in Strijen en in 1412 en 1413 volgden verschillende aankopen ten noorden van Poortugaal (circa 38 morgen). Na 1413 werd er lang niets aangekocht, vanwege de armoede waarin het klooster verviel. Landaankopen gebeurden pas weer in de jaren twintig. In 1422 en 1423 – dus vlak na de eerste Sint-Elizabetsvloed – werden landerijen in Zuidland aangeschaft. Ook kocht het klooster in de jaren twintig nog goederen in de omgeving van Utrecht aan (in Kortrijk, Meerkerk en Jutphaas). Van deze goederen zijn alleen de overdrachtsakten overgeleverd, zodat niet is vast te stellen of het om koop ging of toch schenkingen betreft. Maar aangezien geen van deze landerijen vermeld wordt in de schenkingsregisters van Nieuwlicht, en geen van de betrokken personen is teruggevonden in de necrologia – en dus ook niet herdacht werden in het klooster – kan aangenomen worden dat het inderdaad koop betrof. De meeste van deze landerijen zijn overigens ook weer verkocht, aangezien ze niet in Cart. 2 voorkomen.

4.3.3.2 Landschenken en landaankoop in de periode 1432-1472

Na de ballingschap vanwege het Utrechts Schisma keerden de meeste monniken in 1432 terug naar Nieuwlicht en werd het kloosterleven hervat. Al vrij snel werd het klooster opnieuw begunstigd met landerijen (zie Bijlage 9), maar in deze tweede periode werd aanzienlijk minder land geschonken dan in de eerste periode. Desondanks ontving het klooster in deze periode nog onroerend goed van minstens dertien partijen, met een omvang van circa 110 morgen. Dit is iets meer geweest, omdat de helft van het goed Emmikhuizen met de bijbehorende venen in Renswoude, dat in 1442 gekocht kon worden dankzij de financiële bijdrage van Jan Willem Arntszn., hier niet bij inbegrepen is, omdat het niet duidelijk is hoe groot dat goed precies was.⁶³² Het goed Emmikhuizen

⁶²⁹ Zie over dit handschrift De Melker, *Metamorphose van stad en devotie*, 9, 121, 217-223; vergl ook De Melker, 'Structuur en genese van het *liber benefactorum*'.

⁶³⁰ 204 gemeten (= 102 morgen), 76 morgen en 167 gaarden (= 1,67 hont) komt in totaal op meer dan 178 morgen.

⁶³¹ In 1393 werd vijf morgen bij de Dwarsdijk in de Eng (voor de kloosterpoort aan de zuidzijde van de kartuizersteeg) aangeschaft en in 1399 verwierf het klooster nog eens elf hofsteden in erfpacht van de stad Utrecht. In 1417 werd het gebied rond het klooster nog verder uitgebreid met de aanschaf van acht morgen land die het klooster in erfpacht ontving van het kapittel van Sint-Jan.

⁶³² Over de gebiedsgrenzen van het goed Emmikhuizen zijn tot in de zestiende eeuw diverse processen gevoerd. Het geschil werd in 1538 in het voordeel van Nieuwlicht beslecht. Maar ook daarna werden er

maakte onderdeel uit van een aantal goederen en tienden dat Jacob van Gaasebeek in 1433 aan het klooster overdroeg. Naast Emmikhuizen waren dat landerijen in de Slaag bij Soest en de Ledenbergse tienden in Schalkwijk. Deze goederen en tienden waren geen schenking, maar moeten gezien worden als een leen, waarvan het klooster vruchtgebruik had.⁶³³ In de cartularia is alleen de overdrachtsakte aan de kartuizers overgeleverd.⁶³⁴ Uit die overdrachtsakte blijkt dat het klooster uit de inkomsten van deze goederen Peter Pot en zijn familie jaarlijks tweehonderd Rijnse guldens moest betalen. Dat Nieuwlicht niet de eigenaar was, blijkt ook uit het feit dat Jacob van Gaasbeek in 1442 de landerijen in de De Slaag (met toestemming van de Utrechtse kartuizers) verkocht aan de kartuizers van Koblenz.⁶³⁵ In datzelfde jaar kocht Nieuwlicht de Ledenbergse tienden voor 570 oude Franse schilden en het goed Emmikhuizen voor 1122 oude Franse schilden van Jacob, waarvan de genoemde Jan Willem Arnstz. de helft betaalde.⁶³⁶ Jacob van Gaasbeek was in de jaren dertig in ernstige financiële problemen geraakt, wat de verkoop van de goederen verklaart.

Bijna alle geschonken landerijen uit de periode 1432-1472 lagen in de omgeving van Utrecht. Alleen de 16 ½ morgen die Jan Willem Arntszn. in 1442 aan het klooster vermaakte voor het zielenheil van zijn overleden broer, Arnold van Dorp, lagen in Delft en omgeving. Daarnaast is er nog de schenking van het woonhuis van de pastoor van Westmaas (in Strijen), dat in 1462 in handen van Nieuwlicht kwam.

In deze periode is verder een sterke stijging van schenkingen van lijfrenten (dus een rente uit een geldbedrag) en renten uit onroerende goederen te constateren. Dertien partijen schonken het klooster in deze periode een jaarlijkse rente uit onroerend goed of lijfrente. Verder verwierf het klooster een aantal tiendrechten, zoals de genoemde Ledenbergse tienden, de tiendrechten in Strijen van Gerard van Strijen heer van Zevenbergen, in 1434, en in 1440 renten in Heenvliet en Zuidland. In 1441 bevestigde Jacob van Gaasbeek de tienden, visrechten en het recht op vogelvangst die in het verleden al door Zweder van Gaasbeek aan het klooster geschonken waren. En in 1445 ontving het klooster nog visrechten in Strijen.⁶³⁷

Belangrijke schenkers van onroerend goed in deze periode waren de reeds genoemde kanunnik Dirk van Weert, Jan Willem Arntszn. en het echtpaar Zoudenbalch. Van Weert kocht in de jaren dertig verschillende goederen in Buurmalsen en Tricht.⁶³⁸ Jan Willem Arnstzn. deed begin jaren veertig een aantal omvangrijke schenkingen aan Nieuwlicht, zoals de reeds genoemde goederen rond Delft en de geldschenking waarmee de helft van het goed Emmikhuizen werd aangekocht. En Bartholomeus en Goede

nog processen gevoerd. Zie over de geschiedenis van het goed Emmikhuizen en de verschillende processen, Van Roijen, 'Emmikhuizen-Veenendaal', 125-154.

⁶³³ Willem Matthijsz. was tussen 1422 en 1450 beleend met Emmikhuizen. Pas vanaf 1478 komt Nieuwlicht als leenman voor, Kort, *Repertorium op de lenen van Gaasbeek*, 203.

⁶³⁴ Cart. 1, f. 60v-63r, met acht akten uit de periode 1433-142 die op deze goederen betrekking hebben.

⁶³⁵ Cart. 1, f. 62v-63v.

⁶³⁶ Hs. 4, 124. Nieuwlicht betaalde 1.122 oude Franse schilden voor het goed Emmikhuizen. Jan Willem droeg 561 oude Franse schilden bij.

⁶³⁷ De bevestiging van de tiendrechten in Strijen had Jacob van Gaasbeek al eens in 1411 en 1415 gedaan. Aan deze bevestiging lag een rechtsgeding tussen het klooster en Jacob van Gaasbeek ten grondslag. In 1441 ontving het klooster naast de oude tiendrechten ook nog andere tiendrechten. Deze kreeg Nieuwlicht in ruil voor hun financiering van de bedijking van de Strijense polders. Strikt genomen kan dit niet als schenking worden beschouwd. Zie over de Strijense goederen Dessing, 'De goederen van het karthuiserklooster 'Nieuwlicht'', 269-320.

⁶³⁸ Deze goederen waren tien jaar later (in 1447) verkocht aan Sander van Weze, zie Gelders Archief, Heren en graven van Culemborg, inv. 5449.

Zoudenbalch begunstigde het klooster in 1440 met 27 morgen in Nieuwer ter Aar.⁶³⁹ Tevens ontving het klooster ook nog diverse kleinere schenkingen, die allemaal onder de tien morgen bleven. De schenking van het veer bij Rhenen, die het klooster in 1462 uit de nalatenschap van Jacob van Gaasbeek verwierf, zou nog tot ver in de zestiende eeuw voor problemen zorgen.⁶⁴⁰

Het feit dat Dirk van Weert in de jaren dertig land aankocht voor het klooster in de buurt van Utrecht en het feit dat de geldsom die Jan Willem Arntszn. in 1442 schonk, besteed werd voor de aankoop van het goed Emmikhuizen, zou volgens Gumbert op een wijziging in het beleid van Nieuwlicht kunnen duiden: een bedrijfsvoering die meer op Utrecht en omgeving dan op Zuid-Holland werd gericht.⁶⁴¹ Hiervoor zijn nog enkele andere aanwijzingen. In 1441 vroeg het klooster bij het Generaal Kapittel toestemming om minder rendabele goederen te mogen verkopen, wat in 1443 werd toegestaan. In de jaren daarna zijn inderdaad enkele goederen in Zuid-Holland verkocht, zoals twee van de stichtingsgoederen in 1452. Ook het feit dat er nog maar weinig landerijen in Zuid-Holland werden geschonken, kan te maken hebben gehad met een wijziging in de bedrijfsvoering van Nieuwlicht. Het klooster kon, wanneer een weldoener land voor het klooster aankocht, een sturende rol spelen bij de keuze van de aan te kopen landerijen. De banden met Zuid-Holland bleven wel bestaan. Het klooster behield grote stukken land in bezit, zoals de Grote Riethuere. Uit het overzicht van de aangekochte goederen (Bijlage 9c) blijkt dat er in de jaren vijftig en zestig slechts enkele kleine stukken land werden aangekocht. Wat het beheer van het goederencomplex betreft richtte het klooster zich op de landerijen die het in bezit hield. Er is in deze fase dus duidelijk sprake van het consolideren van het landbezit.

4.3.3.3 Landschenken en landaankoop in de periode 1473-1512

In de periode 1473-1512 daalde het aantal schenkende partijen en schenkingen van onroerend goed verder (Bijlage 10). De omvang van de geschonken landerijen bedroeg in deze periode ruim 86 morgen, van tien schenkende partijen. In de memorieregisters zijn nog maar twee schenkingen terug te vinden, die beide zijn ingeschreven in het pitantie-register van Hs. 4 (tekst nr. 4). Eén schenking was de landschenking van Anna van Bourgondië. Zij schonk in 1493 vier gemeten in Zeeland voor het zielenheil van haar in 1468 overleden echtgenoot Adriaan van Borselen van Brugdam. Deze schenking bestond oorspronkelijk (in 1487) uit een rente, maar werd in 1493 omgezet in een landschenking. Een jaar eerder, in 1492, was Anna's tweede echtgenoot, Adolf van Kleef, heer van Ravenstein, overleden. De wijziging van het stichtingsgoed waarop de memorieviering voor Anna's eerste echtgenoot was gebaseerd, had ongetwijfeld te maken met het overlijden van haar tweede echtgenoot. Anna's beide huwelijken waren kinderloos gebleven.

De andere schenking betrof twee hoeven (32 morgen) in Werkhoven, die in 1497 door Geertruida, weduwe van Johan Romer, voor het klooster werden aangekocht.⁶⁴² Aan deze schenking waren twee pitanties verbonden en de afspraak om te bidden voor Geertruida en haar reeds overleden echtgenoot.⁶⁴³ Enkele jaren eerder, in 1493, vermaakte Geertruida (mogelijk bij het overlijden van haar echtgenoot) de helft van het huis

⁶³⁹ Zie over dit goed ook Mantén, 'Kartuizers kregen in 1440 land in Nieuwer ter Aa', 99-104. Het echtpaar behield het vruchtgebruik. De uitkering van een deel van de rente moest betaald worden aan het Utrechtse regulierenklooster, getuige een akte uit het archief van die instelling, HUA, Burgerweeshuis, inv. 976.

⁶⁴⁰ In het Gelders Archief bevinden zich ook nog stukken betreffende het geschil over het veer te Rhenen uit 1553-1554, Gelders Archief, Hof van Gelre en Zutphen, inv. 1285.

⁶⁴¹ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser* (proefschriftversie), 12.

⁶⁴² Voor de aankoop van de twee hoeven werd ook 1,5 morgen in Pernis verkocht, die Nieuwlicht in 1495 had gekocht, zie Bijlage 10c.

⁶⁴³ Akte met bepalingen met betrekking tot de twee uitdelingen, Cart. 1, f. 115v.

Ter Were aan de Ganzenmarkt in Utrecht aan het klooster. Deze schenking is niet in een memorieregister genoteerd, maar is alleen bekend uit de cartularia en via de overgeleverde schenkingsakten.⁶⁴⁴ De schenkingen van Geertruida maakten haar tot een van de belangrijkste weldoeners van het klooster in deze periode. Dit valt ook af te leiden uit de vermelding van haar dood in de *carta* van 1504, waarin ze *magna benefactrix* wordt genoemd en een *tricenarium* toebedeeld kreeg.⁶⁴⁵ Zoals in hoofdstuk 3 al uitgebreid aan de orde is gekomen, werden alleen de belangrijkste weldoeners in de *cartae* opgenomen.

In de cartularia en de overige overgeleverde archiefstukken zijn in deze periode nog zes andere landschenken aan te treffen (Bijlage 10b), waaronder schenkingen van Margriet van de Poel en haar broer Dirk Bor van Amerongen, en Hendrik Ottenzn. van Wolffswinkel, de vader van prior Otto van Wolffswinkel. De schenking van Hendrik van Wolffswinkel betrof het ouderlijk erfdeel van Otto. Bijna alle stukken land, zowel geschonken land als renten uit landerijen, lagen – op dat van Anna van Bourgondië na – in de omgeving van Utrecht. Ook wat de aangekochte landerijen betreft, die in deze periode weer groter van omvang waren in vergelijking met de periode ervoor, lag de nadruk op landerijen rond Utrecht. Nieuwlicht kocht nog maar circa twintig morgen aan in Zuid-Holland en meer dan honderdtwintig morgen in de omgeving van Utrecht.

4.3.3.4 Landschenken en landaankoop in de periode 1513-1552

Uit de periode 1513-1552 zijn slechts twee schenkende partijen bekend (Bijlage 11).⁶⁴⁶ Tussen 1506 en 1534 ontving Nieuwlicht geen landschenken en de twee schenkingen die daarna tot 1553 werden gedaan waren kleine schenkingen, waaronder een zandplaat in de uiterwaarden bij Rhenen, waar het veerhuis op werd gebouwd. Deze schenkingen zijn niet terug te vinden in de overgeleverde memorieregisters van Nieuwlicht. In deze fase kocht Nieuwlicht nog wel een aantal landerijen. Het merendeel van de goederen lag in en om Utrecht, zoals de tweeënhalve hoeve (veertig morgen) in Amerongen, die in 1515 werden aangekocht en een hoeve (zestien morgen) in Kamerik (bij Woerden) in 1547. Slechts zestien morgen lagen in Zuid-Holland (Poortugaal).

4.3.3.5 Landschenken en landaankoop in de periode 1553-1583

Uit de laatste dertig jaar van het bestaan van Nieuwlicht is nog maar één schenking van land bekend (Bijlage 11). Agnes van Leeuwenberg, weduwe van Steven van Rutenberg († 1544), liet na haar dood in 1562 twintig morgen in Maarsenbroek aan het klooster na.⁶⁴⁷ Ze is vooral bekend vanwege het Leeuwenberghgasthuis dat gesticht werd uit haar nalatenschap, maar ze liet dus ook aan Nieuwlicht bezittingen na. Haar schenking aan Nieuwlicht was omvangrijk – zeker gezien het aantal morgen dat in de zestiende eeuw werd geschonken – maar de keuze voor de Utrechtse kartuizers was niet alleen ingegeven door vroomheid of door nauwe betrekkingen die Van Leeuwenberg met Nieuwlicht onderhield. De twintig morgen waren namelijk in 1434 al indirect aan Nieuwlicht vermaakt. In dat jaar schonken Hendrik Vos en diens vrouw Liesbeth de landerijen aan Wouter Vos Hermanszn., onder de voorwaarde dat als hij zonder wettig nageslacht zou overlijden het goed over zou gaan op Herman Vos van Leeuwenberg of diens nakomelingen. Pas wanneer ook hij geen nageslacht meer zou hebben, dan zouden de twintig morgen in het bezit komen van Nieuwlicht.⁶⁴⁸ Dat moment was in 1562 aangebroken

⁶⁴⁴ Cart. 1, f. 112v-113r; Cart. 2, f. 256r-257v; HUA, Nieuwlicht, inv. 218, 219, 327.

⁶⁴⁵ C. 1504.

⁶⁴⁶ NB Bijlage 11 bevat de goederenverwerving uit de laatste twee perioden (1513-1583).

⁶⁴⁷ Haar testament is uitgegeven door Muller, *Geschiedenis der fundatiën*, 76-95. In Cart. 2, dat tot 1555 is bijgehouden, is het testament niet opgenomen. Ook in het kartuizerarchief bevindt zich geen kopie van dit testament.

⁶⁴⁸ De akte uit 1434 met de uitgifte van de twintig morgen aan Wouter Hermanszn. Vos door Hendrik Vos en diens vrouw Liesbeth is te vinden in Cart. 2. f. 109v-110r, gevolgd door een bevestigingsoorkonde van

toen Agnes overleed. In haar testament legde ze minutieus vast wat ze van Nieuwlicht als tegenprestatie verwachtte. Zo moesten de kartuizers jaarlijks op Driekoningen drie medewerkers (klerken) van het Sint-Willibrordsweeshuis van zwarte kleding voorzien. Deze drie personen moesten gekleed en wel op die dag in de familiekapel van Agnes in de Domkerk de mis bijwonen en ieder moest een dubbele stuiver aan de kerk doneren. Deze drie personen ontvingen als pitantie een brood (van drie pond) met daarin het offergeld. De kartuizers moesten op die dag in diezelfde kapel van vier uur 's ochtends tot elf uur missen laten opdragen. Aan iedere priester die dan een mis opdroeg, moesten de kartuizers een stuiver geven. Verder moesten er dertig armen aanwezig zijn, die ook ieder een brood van drie pond en een stuiver kregen. Daarnaast bepaalde Agnes dat de kartuizers op Driekoningenavond met de vespers drie waskaarsen moesten ontsteken op het altaar in de kapel en dertien kaarsen voor het altaar, en was Nieuwlicht verantwoordelijk voor het organiseren van een aantal pitanties. In de adventtijd hadden de kartuizers zelf, evenals de bedelorden, jaarlijks recht op een vat haring. De begijnen op het Grote Begijnhof ontvingen niet alleen een vat haring, maar ook een half vat boter. Verder ontvingen de minderbroeders van de kartuizers op haar gedenkdag een uitdeling van wijn en een maaltijd, in ruil waarvoor zij een vigilie en een requiemmis op zouden dragen. Een laatste verplichting die ze de kartuizers oplegde, was dat ze jaarlijks een studiebeurs van 25 gulden uit moesten reiken aan een veelbelovende leerling van de Hiëronymusschool, die afkomstig was uit het Sint-Willibrordsweeshuis. Haar executeurs-testamentair werd opgedragen erop toe te zien dat Nieuwlicht deze afspraken nakwam.⁶⁴⁹

Landaankopen vonden in deze laatste fase nauwelijks plaats. Wel werd in 1582 het huis van domproost Cornelis van Mierop aangekocht aan de Kromme Nieuwegracht, waar de kartuizers zich sinds januari 1579 hadden gevestigd. De koop van dit huis werd echter vrijwel meteen door de Staten van Utrecht weer ongedaan gemaakt.⁶⁵⁰

4.3.3.6 Bevindingen landschenkeningen

Terugkijkend op de schenkingsgeschiedenis van geschonken landerijen valt een aantal zaken op. Ten eerste vertoont de schenkingsgeschiedenis van Nieuwlicht overeenkomsten met die van veel andere religieuze instellingen. In de beginfase kon het klooster rekenen op een grote belangstelling onder weldoeners, maar na verloop van tijd begon de interesse terug te lopen. Nieuwlicht bleef schenkingen ontvangen, maar grote landschenkeningen zaten er – een enkele uitzondering daargelaten – na ruim honderd jaar niet meer bij. Jan Sanders constateert hetzelfde voor het Hollandse Huis. Verhoudingsgewijs ontving dat klooster veel schenkingen in de eerste honderd jaar, daarna zette een sterke daling in. In de laatste 35 jaar van het bestaan van het klooster werd zelfs geen enkele schenking meer ontvangen.⁶⁵¹

Wat verder opvalt – als gekeken wordt naar de families waar de schenkers uit afkomstig waren – is dat Nieuwlicht geen instelling was die generatie op generatie door leden van dezelfde families werd begunstigd met landerijen om de onderlinge banden te bevestigen of te verstevigen, zoals dat in de volle Middeleeuwen bij kloosters in rurale gebieden wel gebruikelijk was geweest.⁶⁵² Jacob van Gaasbeek zag zich als pater familias,

bisschop Rudolf van Diepholt. Wouter Hermanszn. Vos, was een bastaard van Herman Vos (een broer van Hendrik?).

⁶⁴⁹ In het testament volgen hierna nog vele andere zaken, maar aangezien die niet meer op de kartuizers betrekking hebben, worden die hier buiten beschouwing gelaten.

⁶⁵⁰ HUA, Nieuwlicht, inv. 224.

⁶⁵¹ Sanders, *Waterland als woestijn*, 64-66. Vergl. ook Van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer*, over de bezitsgeschiedenis van de norbertijnerabdij Mariënweerd. Hij geeft op p. 205 een tabel met de evolutie van de bezitsgeschiedenis, maar hierin zijn echter zowel schenkingen als koop verwerkt.

⁶⁵² Zie de studies van Rosenwein, *To be the Neighbor of Saint Peter*, over tiende- en elfde-eeuws Cluny; Bouchard, *Sword, Miter Cloister* en *idem, Holy Entrepreneurs*, over twaalfde-eeuws Bourgondië; Jamrozak,

na de dood van zijn oom in 1407 niet geroepen Nieuwlicht te begunstigen met landerijen. Pas begin jaren dertig en veertig van de vijftiende eeuw begon hij zich voor Nieuwlicht te interesseren, maar ook toen deed hij geen landschening. Onder de andere weldoeners bevinden zich evenmin families waarvan leden uit opeenvolgende generaties landerijen schonken. Het lijkt erop dat het schenken (van landerijen) meer en meer werd beschouwd als een privéaangelegenheid, hoewel deze bezittingen hierdoor uit het familiebezit verdwenen (amortificatie of dode-hand-stelling). Om conflicten in de toekomst te voorkomen werd erfgenamen dikwijls gevraagd een akte te ondertekenen dat ze akkoord gingen met de schenking. In de cartularia zijn in ieder geval twee voorbeelden bekend waarin de zonen van de weldoener instemden met de schenking, omdat het in beide gevallen land betrof uit de nalatenschap van hun moeders.⁶⁵³ Verder dient te worden opgemerkt dat meer dan de helft van de schenkende partijen geen (levend) nageslacht had, zoals kinderen of kleinkinderen (zie Tabel 4.3), wat in veel gevallen minder weerstand onder de erfgenamen zou kunnen betekenen in verband met de dode-hand-stelling van de goederen, zeker wanneer de schenkingen al tijdens het leven waren gedaan. Een voorbeeld hiervan is het kinderloze echtpaar Koudaver dat tussen 1391-1411 grote schenkingen deed, waaronder een aanzienlijk geldbedrag en diverse landerijen.⁶⁵⁴

Tabel 4.3 Schenkende partijen van land met nageslacht

Periode	Aantal schenkende partijen*	Schenkende partij met direct nageslacht	Schenkende partij zonder direct nageslacht	Onbekend
1391-1432	26 (32)	11	14	1
1432-1472	13 (17)	5	6	2
1473-1512	8 (11)	4	2	2
1513-1552	2 (3)	2	-	-
1553-1583	1 (1)	-	1	-
Totaal	50 (64)	22	23	5

* Tussen haken staat het totale aantal schenkers.

Wanneer een schenkende partij wel nageslacht had, werd vaak volstaan met een relatief kleine schenking van een paar morgen land. Grote uitzondering hierop is natuurlijk het geschonken land van stichter Zweder van Gaasbeek. Andere begunstigers die landerijen schonken, kochten het dikwijls aan, zodat het grondbezit van de familie onaangeroerd bleef, zoals de tweede stichter Willem van Abcoude deed. Soms werden er landerijen geschonken die geërfd waren van tweede- of derdegraads familieleden en dus het kernbezit van de familie ook niet rechtstreeks aantastten, zoals de twee morgen die Katharina van Sterkenburg schonk. Dit land, zo blijkt uit de schenkingsakte, had ze geërfd van haar zuster.

Als derde valt op in het overzicht van landschening dat mannen als schenkers veruit in de meerderheid zijn. In 29 gevallen wordt een man als weldoener aangemerkt in de akten, gevolgd door twaalf echtparen en tien vrouwen. Vrouwen hadden dikwijls juridisch niet de mogelijkheid om zonder voogd een dergelijke schenking te doen. Alleen als weduwe was een vrouw handelsbekwaam. Van de meeste vrouwen die zelfstandig

Rievaulx Abbey and its social context, over twaalfde- en dertiende-eeuwse schenkingspraktijken in Yorkshire. Jamrozak toonde aan dat in de twaalfde eeuw schenkingspraktijken nog veelal werkten via patronage, waarbij landheren en hun clientèle schenkingen deden aan een religieuze instelling.

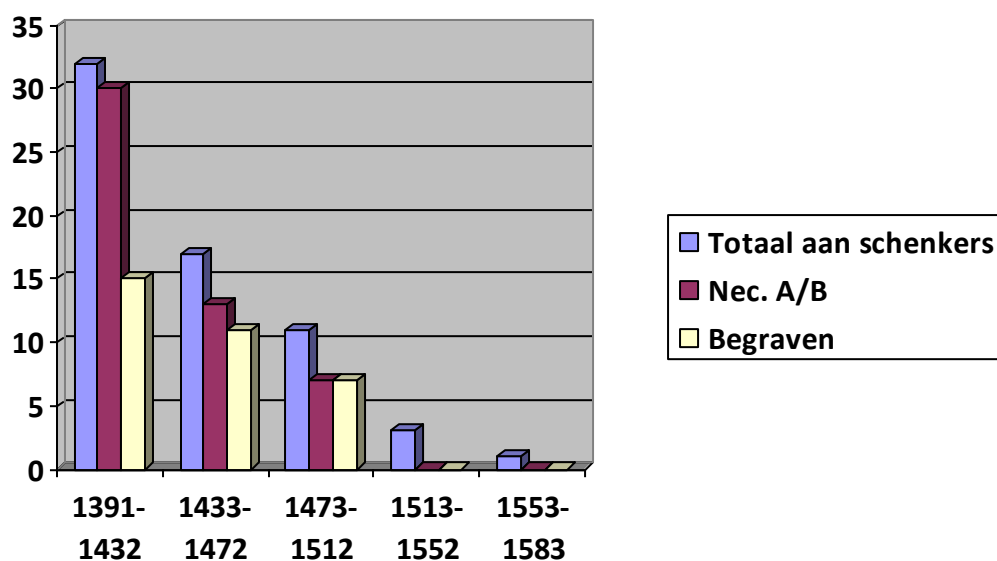
⁶⁵³ Het gaat om de schenking van Frederik van Zuylen uit 1397, waarmee de zonen door middel van een akte uit 1401 instemden (Cart. 1, f. 23v-r) en de schenking van Adam van Lokhorst, die door zijn zonen in 1411 werd goedgekeurd (Cart. 1, f. 67v-68r).

⁶⁵⁴ In Cart. 1 is een akte opgenomen uit 1411 waaruit blijkt dat zich onder de erfgenamen van Otto geen eigen kinderen bevonden, Cart. 1, f. 37v.

land aan Nieuwlicht schonken is bekend dat ze op het tijdstip van schenking weduwe waren.

Tot slot blijkt uit bestudering van de schenkings- en overdachtsakten dat er in slechts 13 (van de 45) gevallen een zielenheilsclausule is opgenomen, dat wil zeggen dat er expliciet wordt vermeld dat de schenking werd gedaan voor het eigen zielenheil en/of dat van familieleden en vrienden. In negen gevallen gaat het om akten uit de eerste periode, daarna zijn er nog twee schenkingsakten uit 1442 en 1448 waarin het zielenheil ter sprake komt, alsmede bij twee schenkingen van landerijen in de derde periode (1493 en 1497), waaraan pitanties waren verbonden. Een zielenheilsclausule was dus geen *conditio sine qua non* en raakte gedurende de vijftiende eeuw steeds meer in onbruik. De schenkers gingen er blijkbaar van uit dat de kartuizers hun weldoeners naar behoren herdachten en dus de gedenkdag van de weldoeners in de necrologia inschreven. Dat dat soms mis ging, blijkt uit de schenking van Mabelia van Steenre. Hoewel ze in 1404 een halve hoeve (= acht morgen) in Maarsenbroek aan Nieuwlicht schonk – ter ‘eere gods, onser vrouwen zinte Marian ende alle godsheiligen voor hoor ziele hoore ouders ende nakomelinghers zielen tot eenen eeweliken testament ende tot eenre eeweliker memory ende gedenkenisse’ – heb ik haar naam niet teruggevonden in de necrologia van Nieuwlicht.⁶⁵⁵

Grafiek 4.2 Landschenkers die herdacht worden in de necrologia en/of begraven lagen in Nieuwlicht



Het ontbreken van Mabelia in de necrologia blijkt echter een van de weinige uitzonderingen te zijn. Bijna alle schenkers van landerijen staan in de necrologia ingeschreven. Dit geldt met name voor de schenkers uit de eerste honderd jaar. Pas eind vijftiende eeuw en in de zestiende eeuw werden de namen van weldoeners vaak niet meer ingeschreven in de necrologia. Zo ontbreekt Agnes van Leeuwenberg, die in 1462 twintig morgen aan Nieuwlicht naliet. In Grafiek 4.2 is van alle personen die onderdeel

⁶⁵⁵ Schenkingsakte in Cart. 1, f. 28v-29r en Cart. 2, f. 103r-v. De kans bestaat dat ze was ingeschreven in de eerste veertien dagen van januari van Necrologium B die verloren zijn gegaan. Maar aangezien Mabelia een substantiële schenking deed in de beginfase van het klooster, had ze ongetwijfeld ook in Necrologium A ingeschreven moeten worden. Er zijn namelijk voorbeelden van vrouwelijke weldoeners uit de beginfase die minder schonken en toch in Necrologium A staan ingeschreven.

uitmaakten van een schenkende partij gekeken of ze ook ingeschreven zijn in de necrologia. Wanneer vervolgens gekeken wordt of deze weldoeners zich ook in Nieuwlicht lieten begraven, dan blijkt dat ook een substantieel deel van hen – en dan vooral in de tweede en derde periode – in Nieuwlicht hun laatste rustplaats vond.⁶⁵⁶

Al met al kan geconcludeerd worden dat Hs. 27 een redelijk compleet beeld geeft van de geschonken landerijen in de periode tot aan de ballingschap in 1428. Het schenkingsregister uit Hs. 4 (tekst nr. 22) biedt alleen informatie over de belangrijkste landschenken tot circa 1460. Van na die tijd zijn er geen memorieregisters meer die een betrouwbaar overzicht geven van geschonken landerijen en moeten we veelal terugvallen op akten uit de cartularia. Wat het gedenken van de schenkers betreft kweten de kartuizers zich tot eind vijftiende eeuw nauwgezet van hun taak, aangezien 85% van de schenkers is terug te vinden in de necrologia van Nieuwlicht.⁶⁵⁷ De vier schenkers van landerijen uit de laatste twee perioden zijn echter niet meer ingeschreven in Necrologium A.

4.3.4 Onderhoud van de monniken

Van diverse goederen die het klooster in bezit hield, werden, zoals al is gezegd, monniken onderhouden. Het schenkingsregister van Hs. 4 (nr. 22) geeft informatie op de vraag welke goederen werden aangewend voor het levensonderhoud van de monniken (zie Tabel 4.1), waarbij een aantal monniken met naam wordt genoemd. Een van de weldoeners uit het register is de tweede stichter, Willem van Abcoude, die renten schonk waarvan zeven monniken konden worden onderhouden. Verder doneerde heer Willem van Merode zeshonderd Franse kronen waarvoor land in Dirksland (Zeeland) werd gekocht. Uit de inkomsten werden twee monniken onderhouden.⁶⁵⁸ De eerste twee monniken die hiervan werden onderhouden waren Johan Taets (ingetreden in 1414) en Hendrik van der Laen (ingetreden in 1422). Beiden stierven in 1438. Ze werden opgevolgd door Hendrik van Delft († 1476) en Jacob Willemszn. Scaper († 1478). Ook Anna van Kortageen doneerde begin jaren twintig tweehonderd Franse kronen, waarvoor een jaarlijkse rente in Zeeland werd aangekocht voor het onderhoud van een monnik.⁶⁵⁹ De eerste monnik die hiervan werd onderhouden was domkanunnik Otto van Moerdrecht, die in 1424 intrad. Na diens dood in 1438 werd zijn plaats ingenomen door Bruno Jacobszn. († 1473). Tot slot schonken Lambert Thuer en zijn vrouw Margriet in 1424 diverse geldbedragen en negen stukken land Op den Eng in Soest.⁶⁶⁰ Uit de opbrengsten dienden twee monniken onderhouden te worden: Hugo van Woerden († voor 1448) en Hendrik Bor († 1473) worden met naam genoemd. Het goed in Soest werd in 1440 verkocht⁶⁶¹ en van de opbrengst – zo verhaalt het schenkingsregister van Hs. 4 – werd in 1440 onder andere de dijk in Strijen gefinancierd.

Verwacht mag worden dat alle monniken die met deze weldoeners in verband werden gebracht, in ieder geval jaarlijks de jaargetijden verzorgden voor deze schenkers. Het feit dat al deze weldoeners ook expliciet genoemd worden in tekst nr. 5 van

⁶⁵⁶ Voor een analyse van de lekenbegravingen in Nieuwlicht, zie hoofdstuk 5.

⁶⁵⁷ In de eerste drie perioden waren er 61 weldoeners van onroerend goed, waarvan er 52 in de necrologia ingeschreven zijn.

⁶⁵⁸ Hs 4, 119: '*Sexcentas coronas Francie pro sustentacione duorum fratrum*'; en Hs. 27, f. 7r: '[...] *sexcentas coronas francie de pondere. Cum quibus empte sunt certe terre in Dirxclant ad sustentacionem duorum fratrum*'.

⁶⁵⁹ Hs. 27, f. 8r: '*ducentas coronas Francie pro emptis viginti coronis annuis perpetuis in Zelandia pro sustentacione unius monachi*' (het wordt ook vermeld in Hs. 4, 120). Anna van Kortageen is mogelijk dezelfde als Andele Staelinne, de vrouw van Claas van Borselen, heer van Kortageen. In 1410 stichtte Anna als weduwe een vicarie in Den Haag, zie Dek, *Genealogie der heren van Borselen*, 44 en Obreen, *De Nederlandsche Leeuw*, 1927, kol. 324.

⁶⁶⁰ Hs. 4, 121-122; Zie ook Hilhorst, *Soest, Heest en De Birket*, 102.

⁶⁶¹ Verkocht aan Klaas van Oistrum, Hilhorst, *Soest, Heest en De Birket*, 102, aldaar noot 31.

verzamelhandschrift Hs. 4, waarin het instellen van een speciale memorieviering voor een aantal weldoeners beschreven wordt, duidt erop – zoals in Hoofdstuk 2 al is beargumenteerd – dat deze twee teksten (tekst nr. 22 en tekst nr. 5) direct met elkaar in verband staan. Opmerkelijk genoeg is Anna van Kortageen niet in de Utrechtse necrologia terug te vinden, terwijl ze wel als een belangrijke weldoener werd beschouwd.

Naast de weldoeners voor wie in 1440 een speciale memorieviering werd ingesteld, worden in tekst nr. 22 uit Hs. 4 ook nog de schenkingen van een paar andere personen genoemd. Een ervan is de reeds genoemde Dirk van Weert. Van zijn schenkingen wordt eveneens vermeld welke twee monniken ervan werden onderhouden en die zich speciaal toededen op de memorievieringen die hij als tegenprestatie wenste: Nicolaas Kerker († 1481) en Peter Nicolaas Alartszn. († 1484) werden hiervoor in 1440 als kartuizer geprofest.⁶⁶² Van Weert had van zijn nagedachtenis veel werk gemaakt. Hij wist als enige persoon in Nieuwlicht een maandelijks memorieviering te regelen.⁶⁶³ Een aantekening over deze reeks memorievieringen en welke gebeden hierbij gereciteerd dienden te worden, volgt direct op de aantekening van de speciale memorieviering in Hs. 4 (nr.5). Doordat hij ook in tekst nr. 5 genoemd wordt, blijkt dat Van Weert eveneens als een belangrijke begunstiger werd beschouwd.

Gezien het voorgaande werden de monniken steeds door de inkomsten uit een bepaald stuk land gefinancierd, alsof het prebenden waren. Het onderhoud van de monniken gebeurde dus niet (of niet alleen) op basis van de gezamenlijke inkomsten van het klooster. Welke kartuizers na de genoemde monniken onderhouden werden van de renten is niet meer te reconstrueren, omdat verdere gegevens ontbreken en dikwijls onbekend is wanneer de monniken intraden.

4.3.5 Pitanties en uitdelingen

Een type schenking dat ook bijdroeg aan het onderhouden van de kloosterlingen zijn de pitanties of uitdelingen in de vorm van een maaltijd of wijn. Deze konden jaarlijks terugkeren of eenmalig zijn. In de kartuizerorde werd het aannemen van pitanties in ruil voor gedachtenisvieringen zo veel mogelijk ontmoedigd. Het ondermijnde volgens Guigo het vasten, dat een onderdeel van het kartuizerleven was, en maakte gebeden tot koopwaar. Toch stemde hij ermee in als weldoeners bleven volharden. Zij zouden immers uiteindelijk zelf rekenschap voor God af moeten leggen.⁶⁶⁴ De terughoudendheid binnen de orde heeft er ongetwijfeld voor gezorgd dat pitanties niet een type schenking werd dat veelvuldig voorkwam. Ofschoon met relatief beperkte middelen al een pitantie gesticht kon worden, zijn er gedurende de bestaansperiode van Nieuwlicht maar dertig jaarlijkse pitanties gesticht, waarvan meer dan de helft al voor het midden van de vijftiende eeuw. Bijlage 12 geeft een overzicht van alle jaarlijks terugkerende pitanties die in de bronnen van Nieuwlicht zijn terug te vinden. Op twee na zijn het allemaal pitanties die voor de kloosterlingen van Nieuwlicht bestemd waren. De meeste pitanties werden ingeschreven in het pitantieregister van Hs. 4 (tekst nr. 4). Dit register, dat omstreeks 1443 door Hendrik Bor is aangelegd en daarna is bijgehouden tot 1546, bevat een overzicht van de jaarlijks terugkerende pitanties en hun stichters, waarbij de liturgische kalender als uitgangspunt is gebruikt. Bij een aantal inschrijvingen wordt vermeld dat het klooster in het bezit is van de stichtingsakten van de pitantie of dat de betreffende pitantie was

⁶⁶² Hs. 4, 122-123.

⁶⁶³ In *Necrologium A* staat Van Weert dertien keer ingeschreven. Steeds op de eerste dag van de maand. Daarnaast staat zijn naam ook op 9 augustus (zijn sterfdag) genoteerd. In *Necrologium B* komt hij alleen op 9 augustus voor.

⁶⁶⁴ Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, hst. 41.4 Ook Le Couteulx merkt op dat er tijdens het Generaal Kapittel van 1416 nog aan herinnerd werd, dat kartuizerkloosters geen pitanties mochten aannemen, Le Couteulx, *Annales Ordinis Cartusiensis*, dl. VII, 367-368; Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 10, noot 14.

goedgekeurd door de prior, de visitatoren van de orde of door het Generaal Kapittel. Het overzicht bevat ook twee aantekeningen over memorievieringen zonder pitantie, zoals de vermelding van een schenking ten gunste van het laten branden van een lamp bij een graf.⁶⁶⁵ De lijst telt in totaal 26 uitdelingen van voornamelijk wijn (in vijftien gevallen) op verschillende tijdstippen gedurende het jaar. In twee gevallen omvat de pitantie naast wijn ook nog vis. Verder zijn er vijf uitdelingen van amandelmelk en twee van gember.⁶⁶⁶ In vier gevallen wordt niet omschreven wat de pitantie moest omvatten.

De 26 jaarlijkse uitdelingen uit het pitantieregister kunnen nog worden aangevuld met vier pantiaties die wel vermeld worden in *Necrologium A*, maar om onduidelijke redenen niet in het pitantieregister voorkomen.⁶⁶⁷ Het betreft twee wijnpantiaties, een maaltijd met wijn, en een brooduitdeling aan de armen bij de kloosterpoort. Deze laatste uitdeling, bestemd voor het zielenheil van Jacob van Gaasbeek, is het enige voorbeeld uit *Nieuwlicht* van een jaarlijkse uitdeling aan niet-kartuizers uit de vijftiende eeuw. De andere uitdeling voor niet-kloosterlingen was afkomstig van de reeds genoemde Agnes van Leeuwenberg, die in haar testament uit 1562 bepaalde dat *Nieuwlicht* uitdelingen moest doen aan weeskinderen en andere niet-kartuizers. Onder de eenmalige pantiaties, die verderop aan de orde komen, bevinden zich eveneens nauwelijks pantiaties die aan de armen aan de kloosterpoort moesten worden uitgedeeld.⁶⁶⁸

Achtien van de in totaal dertig jaarlijks terugkerende uitdelingen werden al voor 1443 gesticht.⁶⁶⁹ Zes werden er in de tweede helft van de vijftiende eeuw gesticht en tot 1546 zouden er nog eens zes aan toegevoegd worden.⁶⁷⁰ Van na 1546 zijn er, op de vermelding in het testament van Agnes van Leeuwenberg na, geen jaarlijkse pantiaties meer bekend.

De dag waarop een jaarlijkse pitantie gehouden diende te worden, kon de sterfdag zijn van de te gedenken persoon of een andere, vooraf gekozen dag. Dikwijls had de sterfdag de voorkeur. Een enkele keer is van een zelfgekozen dag afgeweken, zoals bij de wijnpantiaties van Aleid Zoudenbalch en haar zoon Hendrik Foec. Zij hadden getuige de stichtingsakte uit 1426 pantiaties gesticht op 4 april en 4 mei.⁶⁷¹ Uiteindelijk werden de twee pantiaties ingeschreven op 16 juni en 10 oktober, de gedenkdagen (en waarschijnlijk ook de sterfdagen) van Hendrik en Aleid.

⁶⁶⁵ Het betreft de renteschenking van twintig Bourgondische schilden van Hendrik Vos en zijn vrouw Elizabeth waarvoor iedere nacht een lamp aangestoken moest worden boven hun graf in de grote pandhof. Uit een toevoeging blijkt dat deze lamp later verplaatst is naar de kloosterkerk vanwege het in gebreke blijven om deze lamp aan te steken (*negligenciam sive inconvenienciam dicte lampados accendende*), Hs. 4, 13. De lamp werd vervolgens achter in de kerk opgehangen (*retro in ecclesia*), waarschijnlijk in het lekengedeelte. Onder deze lamp werd in 1455 Jan Willem Arntszn. van Delft begraven (zie hoofdstuk 5.1).

⁶⁶⁶ De vijf amandelmelkuitdelingen zijn gesticht door drie partijen. Hendrik Vos stichtte voor 1436 een pitantie die twee keer per jaar moest worden uitgedeeld, namelijk op de eerste zondag van de Advent en de eerste zondag van de vasten. In *Necrologium A* staan deze pantiaties ingeschreven op respectievelijk 23 februari en 30 november. In 1541 stichtten Margriet en Agnes, zussen van de kartuizermonnik Dirk Klaaszn. van Amsterdam, een soortgelijke pitantie, namelijk een uitdeling in de week van de advent en de week van de vasten. Het is niet onwaarschijnlijk dat de pitantie van de twee zussen de pitantie van Hendrik Vos verving, omdat de inkomsten niet meer toereikend waren.

⁶⁶⁷ In *Necrologium B* is slechts één pitantie aangetekend, die overigens ook in het pitantieregister van Hs. 4 wordt vermeld.

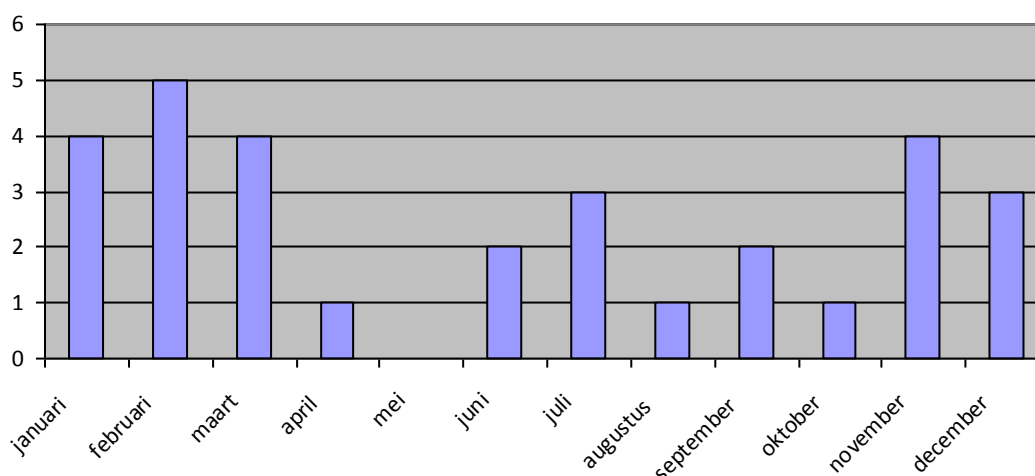
⁶⁶⁸ Het betreft drie pantiaties van meester Jan Pot, kostkoper van *Nieuwlicht*, die in 1452, 1453 en 1454 een wijnpitantie schonk voor de kloosterlingen en een aantal armen aan de kloosterpoort (Hs. 28, f. 16r-17r). Pot werd herdacht op 14 maart en overleed tussen 1463-1469.

⁶⁶⁹ Hieronder bevonden zich ook twee pantiaties die twee keer per jaar moesten worden uitgedeeld.

⁶⁷⁰ Onder de zes pantiaties uit de tweede helft van de vijftiende eeuw bevinden zich twee pantiaties die mogelijk uit dezelfde inkomsten werden gefinancierd, namelijk de pitantie voor Johan Romer en zijn vrouw Geertrui. Er waren dus vijf schenkende partijen. De zes pantiaties uit de zestiende eeuw werden gesticht door vier schenkende partijen, aangezien twee pantiaties twee keer per jaar moesten worden uitgedeeld.

⁶⁷¹ Cart. 1, f. 14v-15r.

Grafiek 4.3 Spreiding van het aantal jaarlijkse pitanties per maand



Aangezien de pitanties doorgaans op de gedenk- of sterfdag van een te gedenken persoon uitgedeeld moesten worden, is de spreiding van de pitanties door het jaar niet evenwichtig (Grafiek 4.3). In sommige maanden zijn er nauwelijks pitanties en in andere maanden zitten de uitdelingen erg kort op elkaar. Zo zijn er in maart uitdelingen op 10, 24, 25 en 26 maart.⁶⁷² Vijf dagen later, op 1 april, staat er in *Necrologium A* opnieuw een wijnpitantie ingeschreven. De meeste pitanties moesten worden uitgevoerd in de (late) herfst- en wintermaanden (november-maart). Over het geheel genomen is er voor de jaarlijks terugkerende pitanties – net als we hiervoor zagen bij de geschonken landerijen – een verloop waar te nemen van een groot aantal stichtingen in de beginfase van het klooster, gevolgd door een sterke terugval daarna.

Naast de jaarlijks terugkerende pitanties ontving Nieuwlicht ook geregeld eenmalige uitdelingen. Deze pitanties zijn voor de periode 1391-1470 terug te vinden in Hs. 28. In Tabel 4.4 zijn per jaar of periode – zoals die in Hs. 28 voorkomen – de eenmalige pitanties geteld, dat wil zeggen alle vermeldingen waarbij expliciet vermeld staat dat het een pitantie betrof. Dikwijls werd de pitantie niet omschreven en werd volstaan met een geldbedrag en de vermelding *pro pitancia* (49 keer) of *pro vino* (negentien keer). Het ging doorgaans om redelijk kleine geldbedragen van enkele guldens, schilden, kronen of nobelen.

Tabel 4.4 Eenmalige pitanties vermeld in Hs. 28

<i>Jaartal</i>	<i>Aantal eenmalige pitanties</i>	<i>Jaartal</i>	<i>Aantal eenmalige pitanties</i>
<1415	3	1449	-
1415	9	1450	-
1416	1	1451	3
1417	2	1452	1
1418	4	1453	5
1419	10	1454	4
1420	-	1455	1 (?)
1421	1	1459	1
1422	-	1460	1
1423	-	1461	-

⁶⁷² Op 25 maart zouden er zelfs twee pitanties plaats moeten vinden, maar een van de twee is, zo blijkt uit *Necrologium A* een dag vervroegd.

1424	2	1462	2
1425	1	1463	1
1426-1442	8	1464	-
1443	1	1465	-
1444	1	1466	-
1445	1	1467	-
1446	2	1468	-
1447	1	1469	1
1448	1	1470	-

Er zijn minstens 68 eenmalige pitanties genoteerd. Het zijn er ongetwijfeld meer geweest, aangezien Hs. 28 niet altijd even nauwkeurig is bijgehouden.⁶⁷³ Dit wordt ook duidelijk wanneer de 42 items uit de periode 1426-1443 die twee keer zijn ingeschreven, nader bekeken worden.⁶⁷⁴ Thomas van Mijnen, die de tweede serie items inschreef, vermeldde in zes gevallen niet dat het een pitantie betrof.⁶⁷⁵ Er mag dan ook worden aangenomen dat – hoewel het merendeel van alle in Hs. 28 genoteerde schenkingen ongetwijfeld inderdaad geldschenkingen zullen zijn geweest – de kans bestaat dat zich onder deze schenkingen toch een aantal eenmalige pitanties bevindt. De weldoeners van deze eenmalige pitanties waren lang niet altijd bekend bij degene die de schenkingen inschreef. Vijf keer betrof het een pitantie geschonken door iemand wiens naam onbekend is (bv. *‘quidam civis Traiectensis nomine nobis ignotus’*). Als tegenprestatie werd waarschijnlijk in algemene zin gebeden, zonder de persoon bij naam te noemen. Van het merendeel van de schenkers is de naam wel genoteerd. Onder hen bevinden diverse weldoeners van wie bekend is dat ze ook andere schenkingen aan Nieuwlicht deden.

Hoewel de aantallen ongetwijfeld hoger hebben gelegen, valt wel op dat in het tweede decennium van de vijftiende eeuw veel pitanties werden geschonken. Dit houdt ongetwijfeld verband met de armoede waar het klooster in die tijd mee te maken kreeg. Het hoge aantal pitanties in 1419 is te verklaren vanuit het feit dat er nog wat oude inschrijvingen uit voorgaande jaren werden ingeschreven, toen een deel van de monniken elders verbleef en de pitanties pas later geëffectueerd werden.

Over het geheel genomen zal Nieuwlicht, met uitzondering van de crisisjaren, per jaar gemiddeld een of twee eenmalige pitanties hebben ontvangen. Of dit ook geldt voor het bestaan van het klooster vanaf het vierde kwart van de vijftiende eeuw tot aan de sluiting in 1580 is niet meer vast te stellen. Daarvoor ontbreken de gegevens.

4.3.6 Liturgische objecten en paramenten, schenkingen ter versiering van het klooster, boeken en memorievoorstellingen

Naast geld-, landschenkingen en pitanties voor het onderhoud van het klooster en de kloosterlingen ontving Nieuwlicht ook geld en objecten voor de inrichting van de kloostergebouwen, zoals liturgisch vaatwerk, altaarlinnen, paramenten, draperieën ter stoffering en versiering van de kerk, gebrandschilderde glazen, memorievoorstellingen en boeken. Verwijzingen naar dergelijke schenkingen zijn in de bronnen redelijk schaars, hoewel er in de literatuur, onder andere door Scholtens, over Nieuwlicht dikwijls wordt beweerd dat zich in het klooster veel kunstschaten hadden verzameld.⁶⁷⁶ Deze idee werd ongetwijfeld mede gevoed en versterkt door de overgeleverde kunstschaten van de

⁶⁷³ Verder zijn er in Hs. 28 (en in mindere mate ook in Hs. 27) nog enkele schenkingen van levensmiddelen aan te treffen. Het gaat om vis, bier, wijn, zout en boter (zie Bijlage 13). Deze levensmiddelen werden waarschijnlijk niet als extraatje gebruikt, aangezien er dan bij vermeld zou zijn geweest dat het om een pitantie ging.

⁶⁷⁴ Zie ook hiervoor Hoofdstuk 2 (paragraaf 2.3.2).

⁶⁷⁵ Bijvoorbeeld item 648 (inschrijving van Bor): *‘Item ex parte domicelle de Reno pro vino xvi albas’* en nr. 701 (inschrijving van Van Mijnen): *‘Item ex parte domicelle de Reno xvi witt.’*, Hs. 28, f. 12r-v.

⁶⁷⁶ O.a. Scholtens, *‘Iets over de bouwgeschiedenis en het kunstbezit’*.

kartuis van Champmol, het in 1383 door de Bourgondische hertog Filips de Stoute gestichte klooster, slechts acht jaar voordat Nieuwlicht werd gesticht.⁶⁷⁷ De vermeende rijkdom aan kunstwerken van Nieuwlicht wordt min of meer onderbouwd door het Begraafregister Niet-kartuizers uit Hs. 4 (tekst nr. 21), waarin diverse, beeldhouwde en geschilderde, memorievoorstellungen en memorieglazen worden genoemd. Verderop zullen we zien dat dat beeld enigszins vertekend is en dat de gegevens die het bestaan van een met kunstwerken volbehangen klooster zouden kunnen onderstrepen eigenlijk ontbreken – wat overigens niet uitsluit dat het klooster fraai kan zijn ingericht.

Bij het schenken van objecten werden geen akten opgesteld en in de schenkingsakten van landerijen worden objecten nooit vermeld, hoewel van sommige weldoeners bekend is dat ze naast land ook objecten schonken. In testamenten worden dikwijls wel objecten genoemd, maar er zijn nauwelijks testamenten bekend van begunstigers van Nieuwlicht.⁶⁷⁸

De bronnen die de meeste informatie over geschonken roerende goederen verschaffen zijn de schenkingsregisters van Hs. 27 en (in mindere mate) Hs. 28. Daarnaast zijn dergelijke schenkingen sporadisch in andere memorieregisters genoteerd, zoals in de twee necrologia, waar bij 29 personen wordt vermeld dat zij ook een of meerdere schenkingen aan het klooster deden, waaronder (liturgische) objecten. In Necrologium A zijn slechts twee van dergelijke vermeldingen aan te treffen, maar in Necrologium B staan bij 27 personen een of meerdere schenkingen genoteerd. Van deze 27 personen en hun schenkingen komen er dertien ook voor in Hs. 27, hoewel niet altijd met alle of dezelfde schenkingen. Zo worden het geldbedrag en de glazen die domkanunnik Willem van Rhenen aan Nieuwlicht schonk niet expliciet vermeld in Necrologium B. Waarschijnlijk zijn zij vervat in de uitdrukking *'inter plura alia'*. Anderzijds bevat Necrologium B ook schenkingen die niet in Hs. 27 worden genoemd. Zo is van domdeken Herman van Lokhorst in Hs. 27 alleen de schenking van het bijbelcommentaar *Collectarium super Psalterium* van Petrus de Herentals en een kar of lastwagen (*currum*) terug te vinden, terwijl in Necrologium B ook sprake is van een gebrandschilderd glas.⁶⁷⁹ Naast de memorieregisters verschaft de kroniek over de bouw en inrichting van de Onze-Lieve-Vrouwekapel nog aanvullende informatie. Deze kroniek is bovendien de enige bron uit Nieuwlicht waarin de inrichting van de kapel – en sowieso van welk kloostergebouw dan ook – wordt besproken.

4.3.6.1 Inrichting van de kloosterkerk en de Onze-Lieve-Vrouwekapel

Door het ontbreken van geschikt bronmateriaal zijn er over de inrichting van de kloosterkerk weinig gegevens bekend.⁶⁸⁰ In het koor bevond zich het hoogaltaar met

⁶⁷⁷ Zie over de kunstverzameling van Champmol o.a. Lindquist, *Agency, visibility and society at the Chartreuse de Champmol* en Prochno, *Die Kartause von Champmol*. Ook de kartuizen van Pavia en Florence staan erom bekend zeer fraai te zijn uitgevoerd en veel kunstschaten te hebben gehuisvest. Onderzoekers wijzen er echter dikwijls op dat deze kartuizen uitzonderingen waren, o.a. Braunfels, *Monasteries of Western Europe*, 118; Zadnikar, 'Die frühe Baukunst der Kartäuser', 109. Ook zijn verschillende kartuizerkloosters pas na de Middeleeuwen in extravagante stijl verbouwd ('verbarokkiseerd'), zoals de kartuis Mauerbach.

⁶⁷⁸ Van den Bergh-Hoogterp wijst er bovendien op dat er van voor 1600 nauwelijks testamenten van de Utrechtse burgerbevolking bewaard zijn gebleven (van Utrechtse kanunniken zijn er meer). Voor haar studie over de Utrechtse goud- en zilversmeden maakte ze een inventarisatie van het genoemde zilverwerk in testamenten, Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht*, 679-692 (Bijlage III).

⁶⁷⁹ De post met de schenkingen van Herman van Lokhorst in Hs. 27 is niet compleet. Na de vermelding van een geschonken wagen (*currum*), volgt nog een *item* dat verder niet is ingevuld. Het *Collectarium super Psalterium* is niet overgeleverd. Zie ook Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 300 (noot 31) en 126 (noot 20)

⁶⁸⁰ Van verschillende Utrechtse instellingen is beter bronmateriaal bewaard gebleven, zoals opeenvolgende jaarrekeningen, zodat een reconstructie van de bouw en financiering (Vroom, *Financing Cathedral Building in the Middle Ages*), en zelfs van de inrichting is te maken, zoals Bogaers deed voor het artikel 'God wout's' dat later als het hoofdstuk 'God wout's. De financiering van de Buurkerk (1435-1569)' in (licht bewerkte vorm

daarop een houten retabel dat in of voor 1411 geschonken werd door Albert Buer, die in 1411-1412 en later in 1421-1426 prior van Nieuwlicht was.⁶⁸¹ Uit een aantekening in de kantlijn van het schenkingsregister van Hs. 28 blijkt dat het retabel later is verkocht en vervangen door een gebeeldhouwde, stenen sculptuur. Hoogstwaarschijnlijk maakte Willem van Boelre, bouwmeester van de Dom, dit altaarstuk omstreeks 1441. Bij zijn inschrijving in *Necrologium B* wordt namelijk vermeld dat hij het altaarstuk voor het hoogaltaar vervaardigde.⁶⁸² Van Boelre was in ieder geval tussen 1440 en 1442 aangesteld als bouwmeester van de Dom. Daarvoor en daarna werkte hij onder andere als bouwmeester van de Utrechtse Sint-Jacobskerk en de Buurkerk.⁶⁸³

Het koor van de kerk was door middel van een oksaal gescheiden van het leken-gedeelte waar de conversen en donaten de diensten volgden. In het midden van het oksaal was een opening waardoor men op het hoogaltaar kon kijken. In 1446 werden werkzaamheden aan het oksaal uitgevoerd. In Hs. 28 is in dat jaar een schenking van twee Rijnse guldens voor het oksaal (*pro toxali in ecclesia*) genoteerd, afkomstig van een 'bijzondere vriend van het klooster' (*ab uno speciali amico domus*).⁶⁸⁴ Deze werkzaamheden hielden ongetwijfeld verband met het wijden van twee (nieuwe) altaren op 14 oktober van dat jaar door wijbisschop Johan, titulair-bisschop van Cork.⁶⁸⁵ Deze altaren bevonden zich in het leken-gedeelte aan weerszijden van de doorgang van het oksaal. Het ene altaar werd gewijd aan de aartsengel Michael en alle engelen, het andere altaar aan de heiligen Barbara, Katharina en de 11.000 maagden.⁶⁸⁶

De kloosterkerk van Nieuwlicht bevatte in ieder geval acht gebrandschilderde glazen (zie Tabel 4.5 en Bijlage 14). Gebrandschilderd glas bood schenkers, nog meer dan bij het schenken van geld, land en objecten, de gelegenheid om zich te profileren naar de buitenwereld.⁶⁸⁷ De glazen waren immers altijd zichtbaar. Hierbij moet wel worden bedacht dat legitimering en representatie van identiteit in een kartuizerklooster een andere impact had dan in een parochiekerk. Het monnikenkoor van een kartuizerkloosterkerk was volgens de gewoonten van de kartuizerorde niet toegankelijk voor leken en alleen de monniken zouden dus dagelijks de glazen kunnen zien. Maar uit de late

in) haar dissertatie is opgenomen, Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 371-417. Van andere instellingen zijn beschrijvingen bekend van de inrichting, zoals de ietwat fragmentarische aantekeningen van Buchelius in zijn *Monumenta*, maar er zijn ook uitvoerigere beschrijvingen, zoals die van kanunnik Jan Mersman, die een beschrijving maakte van de kerk van het kapittel van Oudmunster, Van den Hoven van Genderen, *De beren van de kerk*, 502-533. Zie voor een vergelijking van vier beschrijvingen van kerken in relatie tot de dodengedachtenis, Van den Hoven van Genderen, 'Remembrance and Memoria'.

⁶⁸¹ Hs. 28, f. 5r. Buer kan het retabel al in 1407 hebben geschonken, bij de wijding van kerk. In de inschrijving wordt van hem gezegd dat hij *nunc confrater noster in Monichusen* is, wat erop duidt dat hij zijn schenking in ieder geval deed voordat hij prior werd in Nieuwlicht.

⁶⁸² Nec. B, 20: 'Obiit *Wilhelmus Boelre, rector tocius fabrice ecclesie sancti Martini Traiectensis, magnus amicus domus nostre, qui etiam tabulam summi altaris lapideam sculpsit ac preparavit*'.

⁶⁸³ Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 378, 388.

⁶⁸⁴ In datzelfde jaar ontving Nieuwlicht van de executeurs-testamentair van Dirk Uutter tien Rijnse guldens voor de deur bij het koor, Hs. 28. f. 15r.

⁶⁸⁵ Het hebben van twee altaren in het lekenbroeders-gedeelte tegen het oksaal werd in 1276 verplicht gesteld binnen de kartuizerorde, Zadnikar, 'Die frühe Baukunst der Kartäuser', 76. Zie over deze Utrechtse wijbisschop, Weijling, 'Wijbisschoppen van Utrecht', 205-213.

⁶⁸⁶ *Necrologium B*, 36: 'Anno Domini M CCCC XLVI, ipso die Calixti, pape et martyris, consecrata fuerunt duo altaria, stantia super doxale, quorum primum fuit consecratum in honorem beati Michaelis et omnium ordinum angelorum, super quod episcopus ipso die solempniter cum cantu celebravit, nobis officium in dedicacione altaris ex libris ipsius cantantibus. Secundum vero in honorem sancte Barbare, virginis, ac beate Katherine et sanctarum undecim milium virginum, a venerabili in Christo patre ac domino, domno Johanne; episcopo Kortagensi, qui fuit ordinis Cluniacensis et tunc temporis ecclesie Traiectensis suffraganeus'.

⁶⁸⁷ Zie over schenkingspraktijken met betrekking tot gebrandschilderd glas en appropriatie het proefschrift van Charlotte Dikken; zie ook Damen, 'Vorstelljke vensters' en Damen en Stein, 'Collective memory and personal memoria'; Van Tongerloo, 'Glasschenkingen van de Utrechtse kapittels'; Noordegraaf, 'Mecenaat vóór en na de Opstand'.

Middeleeuwen zijn voorbeelden bekend van kartuizerkloosters waaruit blijkt dat ook deze regel niet meer heel strikt werd nageleefd. Zo is bijvoorbeeld van Champmol bekend dat het 72 stoelen in het monnikenkoor had en 25 in het lekenkoor: aanzienlijk meer stoelen dan dat er kloosterbewoners waren.⁶⁸⁸

Voor het beglazen van de kloosterkerk startte Nieuwlicht waarschijnlijk een campagne, dat wil zeggen dat er door het klooster, al dan niet via een tussenpersoon, actief gezocht werd naar sponsors die de (gebrandschilderde) glazen van de kloostergebouwen financierden. Van andere kartuizerkloosters zijn eveneens glascampagnes bekend, zoals van de Keulse kartuis die in 1489 elf glazen voor de kleine pandhof gedoneerd kreeg van een aantal landsheren,⁶⁸⁹ of de uitstekend gedocumenteerde glascampagnes van het Brusselse kartuizerklooster Scheut.⁶⁹⁰ Van de drie beglazingscampagnes van dit laatste klooster zijn zelfs de tussenpersonen bekend.⁶⁹¹ Een aanwijzing dat ook Nieuwlicht een glascampagne startte, is te vinden in het schenkingsregister van Hs. 27 waarin drie glasschenkingen voor de kloosterkerk onder elkaar staan ingeschreven die elk een waarde van 52 gulden vertegenwoordigden.⁶⁹² Een van de schenkers was ridder Dirk van Zuylen, die in 1408 overleed, wat erop wijst dat de glazen vóór dat jaar moeten zijn geschonken.⁶⁹³ Opvallend genoeg is zijn naam niet in een van de necrologia genoteerd, net zo min als enkele andere schenkers van gebrandschilderd glas, zoals Sophia van Minnenbode en bisschop Frederik van Blankenheim. Evenmin is bekend of Nieuwlicht voor de glascampagne gebruik maakte van een tussenpersoon en dus ook niet wie dat geweest kan zijn.

Tabel 4.5 Overzicht van de in schriftelijke bronnen vermelde geschonken (gebrandschilderde) glazen en hun locatie

Locatie	Aantal	Datering
Rafter	2	Ca. 1394
Sacristie (en bovenverdieping)	Alle glazen (onbekend aantal)	1400-1416
Kerk	8	1396-1407
Kleine pandhofgang	2	Ca. 1439; 1450
Grote pandhofgang	3	<1448; ca. 1466
Onze-Lieve-Vrouwekapel	3	1438

Tabel 4.5 bevat een overzicht van alle (gebrandschilderde) glazen van Nieuwlicht die in de schriftelijke bronnen worden vermeld en waar die glazen zich bevonden (zie ook Bijlage 14 voor het uitgebreide overzicht). Het gaat om negentien vermeldingen, waarbij het van één vermelding onbekend is om hoeveel glazen het ging. Dit zijn er aanzienlijk

⁶⁸⁸ Damen, 'De schenkers van Scheut', 84; Lindquist, *Agency, visibility and society*, 98-100, 191-192, 196-197.

⁶⁸⁹ Deeters, 'Quellen zur Geschichte der Kölner Kartause', 43-45; zie ook Lyman, 'Die sogenannten 'Kartäuserscheiben', 330.

⁶⁹⁰ Zie over de glazen van Scheut het themanummer van Millenium, *De Kartuijze van Scheut en Rogier van der Weyden* (Damen, 'De schenkers van Scheut' en Bleyerveld, 'De Bijbelse geschiedenis in glas'); Damen en Stein, 'Collective memory and personal memoria'.

⁶⁹¹ Damen, 'De schenkers van Scheut', 79-80. De tussenpersonen waren in alle drie de gevallen hoge ambtenaren van het Bourgondische hof. Ook Van Tongerlo wijst op het bestaan van tussenpersonen die glasschenkingen aan religieuze instellingen regelden, Van Tongerlo, 'Glasschenkingen van de Utrechtse kapittels', 152. Zie ook Schleif en Schier, *Katerina's Windows* en Schleif, 'Forgotten Roles of Women as Donors', over de brigittines Katharina Lemmel die eind jaren tien en begin jaren twintig van de zestiende eeuw een glascampagne leidde voor haar klooster in Zuid-Duitsland.

⁶⁹² Ook voor het beglazen van andere delen van het klooster, zoals de grote en kleine pandhoven en de gezamenlijke gebouwen, waren glascampagnes gebruikelijk, zo financierde domkanunnik Willem van Rhenen de beglazing van de sacristie, Hs. 27, f. 5r.

⁶⁹³ Mogelijk liet Dirk niet alleen zichzelf, maar ook zijn andere familieleden via dit glas gedenken. Dirk was de zoon van Alienora van Zuylen die diverse schenkingen aan Nieuwlicht deed.

minder dan de tientallen glazen die bekend zijn van het kartuizerklooster van Scheut. Deze kartuis werd in 1455 gesticht en van de glascampagne uit de periode 1515-1520 is een manuscript overgeleverd waarin 93 geplande glazen met hun iconografisch programma staan beschreven.⁶⁹⁴ Het merendeel van de glazen was bestemd voor de grote pandhof. Het is onbekend of alle 93 glazen ook daadwerkelijk zijn geplaatst. In het vijftiende-eeuwse *Liber fundationis* van Scheut en de zestiende-eeuwse Nederlandse vertaling ervan zijn lijsten opgenomen van in totaal 44 glazen en hun 43 schenkers. Deze zijn dus in ieder geval uitgevoerd. Dit aantal staat in schril contrast met de slechts twee glazen die bekend zijn voor de grote pandhof van Nieuwlicht. In het Begraafregister Niet-kartuizers uit Hs. 4 (tekst nr. 21) worden de graven vermeld van Nicolaas Frederikzn. († 1446) en Johan Tullenzn. († 1448), die – zo vermeldt het register – ieder een gebrandschilderd glas schonken met daarop een scène uit het leven van Christus.⁶⁹⁵ Klaas schonk een glas met de verdrijving uit de tempel en Johan een met de intocht in Jeruzalem. Aangenomen mag worden dat zich in de grote pandhof nog meer glazen met scènes uit het leven van Christus bevonden. Om hoeveel scènes het ging en door wie ze werden bekostigd, is onbekend.

Het iconografisch programma van Scheut bevat scènes uit het Oude en Nieuwe Testament en uit de geschiedenis van de kartuizeorde.⁶⁹⁶ Ook in Nieuwlicht moeten zich gebrandschilderde glazen hebben bevonden die de geschiedenis van de kartuizerorde vertelden, aangezien Buchelius er in zijn *Monumenta* melding van maakt. In een of meer van deze glazen waren de vier kwartieren van Zweder van Gaasbeek afgebeeld.⁶⁹⁷ Wanneer de gebrandschilderde glazen met de scènes uit het leven van Christus in de grote pandhof van Nieuwlicht zijn geplaatst, is onbekend, maar gezien de sterfjaren van Nicolaas en Johan mag aangenomen worden dat er in de jaren veertig van de vijftiende eeuw aan de beglazing van de grote pandhof werd gewerkt, overigens precies in de periode dat de memoria-administratie van Nieuwlicht werd vernieuwd en Jacob van Gaasbeek Nieuwlicht tot een familiemausoleum maakte.⁶⁹⁸ In 1466 werd er eveneens aan de beglazing gewerkt, toen Johan van Wittenhorst, kanunnik van Sint-Marie, zeven Rijnse gulden schonk voor een gebrandschilderd glas in de grote pandhof.⁶⁹⁹ Verdere gegevens over eventuele andere schenkers uit die tijd ontbreken.

Zoals hiervoor al aan de orde is gekomen, werd eind jaren dertig van de vijftiende eeuw de Onze-Lieve-Vrouwekapel gebouwd. Dankzij een korte kroniek die aan de bouw van de kapel is gewijd (tekst nr. 11 in Hs. 4) zijn we enigszins op de hoogte van de inrichting van de kapel. Op 21 november 1438 – zo vertelt de kroniek – kwam de Utrechtse wijkbisschop Johan, titulair-bisschop van Cork, de kapel en de daarin aanwezige altaren wijden in het bijzijn van de deken van Sint-Marie en een aantal kanunniken.⁷⁰⁰ Van de drie altaren was het meest oostelijke altaar gewijd aan het Heilig Kruis, aan de apostel Andreas en aan Antonius abt. Het altaar was gesticht door Nicolaas Coppenzn. en zijn

⁶⁹⁴ Bij 23 glazen staan de namen van de schenkers geschreven, Damen en Stein, 'Collective memory and personal memoria', 38.

⁶⁹⁵ Hs. 4, 107.

⁶⁹⁶ 31 tafereelen waren gewijd aan het Openbare Leven van Christus, Bleyerveld, 'De Bijbelse geschiedenis in glas'.

⁶⁹⁷ Buchelius schrijft (in vertaling): 'In een huis tussen de Sint-Jacobs- en de Viebrug, eertijds eigendom van de kartuizers buiten Utrecht, heb ik een waterverfschilderij gezien betreffende de stichting van de kartuizerorde. Naar dit schilderij zijn de ramen van het klooster, dat buiten Utrecht gestaan heeft, geschilderd, met de wapens van de heer van Gaasbeek', Buchelius, *Monumenta*, f. 142r. <http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/handschriften/buchelius/monumenta/258>.

⁶⁹⁸ Zie hoofdstuk 2, paragraaf 2.3.3.

⁶⁹⁹ Hs. 28, f. 18r.

⁷⁰⁰ De deken van Sint-Marie was op dat moment waarschijnlijk Jacob de Goyer van Oudewater, Van Heussen, *Historia Ultrajectini*, 76. Hij staat verder niet bekend als weldoener van Nieuwlicht.

vrouw Sophia.⁷⁰¹ Zij hadden ook het altaarstuk met de Passie van Christus bekostigd alsmede een gebrandschilderd glas.⁷⁰² Tevens hadden Nicolaas en Sophia het recht verworven om begraven te mogen worden voor dit altaar. Dat dit ook is gebeurd, blijkt uit het Begraafregister Niet-kartuizers (tekst nr. 21 van Hs. 4).⁷⁰³ Hoewel de sterfjaren van Nicolaas en Sophia niet bekend zijn, overleed Nicolaas in of vlak voor 1458, aangezien hij in dat jaar in Hs. 28 als overleden voorkomt. In welk jaar zijn vrouw stierf, is onbekend. Zij staat samen met haar man ingeschreven in *Necrologium A* op 10 juli, wat ongetwijfeld niet haar sterfdag was.

Het middelste altaar, gefinancierd door Aleid Hesselt, was gewijd aan Maria en aan de heiligen Johannes de Doper, Bartholomeus apostel en Hiëronymus.⁷⁰⁴ Haar zoon, de kartuizerreddiet Johan van Kleef, heeft er later voor gezorgd dat het fraaie *antependium* van goudlaken (*pannum aureum*) van het hoogaltaar gebruikt mocht worden op Maria Lichtmis op dit altaar, waar Aleid een vicarie had gesticht en waarvoor ze in 1442 ook werd begraven.⁷⁰⁵ Aleid schonk verder nog een gebrandschilderd glas en een retabel, dat gedeeltelijk was uitgevoerd in houtsnijwerk en gedeeltelijk op paneel was geschilderd.⁷⁰⁶ Het retabel bevatte scènes uit het leven van Maria, namelijk de verloving van Maria met Jozef, de Annunciatie, de geboorte en besnijdenis van Christus, de aanbidding van de Drie Koningen en de opdracht in de tempel.⁷⁰⁷ Uit het schenkingsregister uit Hs. 4 (tekst nr. 22) en haar testament is verder bekend dat ze een Bijbel in de volkstaal in drie delen en een missaal voor op het door haar gestichte altaar schonk.

Het westelijke altaar ten slotte, dat door Bartout van Assendelft werd bekostigd, was gewijd aan Johannes de Evangelist, Maria Magdalena en de heilige Agnes. Op het altaar bevond zich waarschijnlijk geen altaarstuk, omdat daar in de kroniek niet over wordt gesproken, maar boven het altaar was wel een gebrandschilderd glas met de naam en het wapenschild (*nomen et arma*) van Bartout. Opmerkelijk genoeg is de kroniek een van de weinige stukken in de archieven van Nieuwlicht waarin Bartout wordt vermeld.

⁷⁰¹ Afgaande op de naam is Nicolaas (Klaas) Coppenn. van Amsterdam mogelijk verwant aan de in Amsterdam actieve kabeljauwse patriciërsfamilie Coppenn. Klaas wordt echter burger van Utrecht genoemd in het grafregister, dus mogelijk is hij op een gegeven moment (vanwege zijn huwelijk?) naar Utrecht uitgeweken. Zie over de Amsterdamse familie Coppenn., Bas de Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 73; Bas Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers*, 42-45.

⁷⁰² Zie ook verderop bij de behandeling van de memorievoorstellingen.

⁷⁰³ Het Begraafregister Niet-kartuizers (tekst nr. 21 van Hs. 4) vermeldt dat ze rechts voor het altaar zijn begraven, *juxta dextrum cornu altaris sancte crucis*, Hs. 4, 105. Sophia's moeder lag eveneens voor het Heilig Kruisaltaar begraven.

⁷⁰⁴ In het depot van het Centraal Museum te Utrecht bevinden zich twee apostelbeelden die afkomstig zijn uit Nieuwlicht. Het ene beeld is een borstbeeld van apostel Andreas in Baumberger kalksteen, gedateerd omstreeks 1500 (inv. 12763, Afmetingen hoogte 9,4 cm, breedte 9,1 cm, diepte 5,9 cm), en het andere beeld is een fragment van een beeld dat waarschijnlijk de apostel Bartholomeüs voorstelde, gedateerd in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Het is van Baumberger kalksteen en is gepolychromeerd (inv. 7392, afmetingen 18,1 cm x 10,5 cm x 5,4 cm). Hoewel onbekend is waar deze beelden zich hebben bevonden, is het wel opvallend dat juist twee apostelbeelden zijn overleverd van apostelen aan wie een altaar was gewijd. Bevonden deze beelden zich op of in de nabijheid van deze altaren? Schenkers zijn aan deze beelden niet te verbinden.

⁷⁰⁵ Hs. 4, 75-76.

⁷⁰⁶ Het retabel was *'partim excisive sculpta in ligno et pro parte picturata'*, Hs. 4, 75.

⁷⁰⁷ Er is nauwelijks houtsnijwerk overgeleverd met episodes uit het leven van Maria van rond 1440 dat in verband zou kunnen worden gebracht met dit retabel. Het meeste houtsnijwerk wordt of later gedateerd, of zou niet in de omgeving van Utrecht zijn ontstaan. Zo bevindt zich in de collectie van Museum Catharijneconvent één voorstelling van de Opdracht in de tempel die omstreeks 1440 wordt gedateerd (inv. ABM bh554), maar deze zou mogelijk uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig zijn. Verder is er nog een Aanbidding van de Drie Koningen uit Utrecht, die omstreeks 1460 zou zijn gemaakt (inv. BMH bh144), maar omdat specifieke gegevens ontbreken, kan ook dit stuk niet in verband worden gebracht met Nieuwlicht. Nader onderzoek naar de voorstellingen zou meer inzichten kunnen opleveren. Zie over deze houtsnijwerken Van Vlierden, *Hout- en steensculptuur*, 94-95 (inv. ABM bh554); 199-201 (inv. BMH bh144).

Zijn sterf- of gedenkdag is, in tegenstelling tot die van de andere stichters van de Onze-Lieve-Vrouwekapel, niet opgenomen in de Nieuwlichtse necrologia. Hij wordt alleen genoemd in verband met de memorieviering voor zijn derde vrouw Odulle, die op 6 november in *Necrologium A* staat ingeschreven. Het is onwaarschijnlijk dat zijn weldaden voor Nieuwlicht enkel betrekking hadden op het zielenheil van zijn vrouw, aangezien dat dan ongetwijfeld expliciet in de kroniek zou zijn vermeld. Daarnaast is hij de enige medestichter van de Onze-Lieve-Vrouwekapel die niet in de kapel werd begraven. Hij vond in het Jans klooster te Haarlem naast Odulle zijn laatste rustplaats.⁷⁰⁸

Bartout, die zeker vier keer gehuwd was maar geen wettig nageslacht had, maakte veel werk van zijn nagedachtenis. Al vanaf 1412 trof hij samen met Odulle diverse regelingen voor hun zielenheil.⁷⁰⁹ In zijn testament uit 1434 bepaalde hij onder meer dat de Utrechtse kartuizers meteen na zijn dood moesten beginnen met ‘diensten’ te zijner nagedachtenis. Wat die diensten precies inhielden, blijkt niet uit het testament, en in het archief van Nieuwlicht zijn ook geen documenten aan te treffen die hierover duidelijkheid kunnen verschaffen, maar naar alle waarschijnlijkheid ging het om een *tricenarium*, want in de *carta* van 1444 staat zijn overlijden vermeld en ontving hij van de kartuizerorde een *tricenarium*.⁷¹⁰ Hoewel een *tricenarium* dat door de gehele kartuizerorde werd uitgevoerd een respectabele wederdienst was – de andere medestichters van de Onze-Lieve-Vrouwekapel viel die eer niet te beurt – zou verwacht mogen worden dat hij tenminste in Nieuwlicht ook met een *anniversarium* herdacht zou moeten worden.

4.3.6.2 Objecten voor de eredienst en ter versiering van de kloostergebouwen, boeken en andere kunstwerken

Zowel vlak na de stichting van Nieuwlicht in 1391 als ten tijde van de eerste steenlegging van de kloosterkerk in 1396 ontving Nieuwlicht – zo blijkt uit het schenkingsregister van Hs. 28 – van verschillende weldoeners altaarlinnen, paramenten, liturgisch vaatwerk en andere ornamenten (zie Bijlage 15). Vooral de schenkingen na de eerste steenlegging van de kloosterkerk zijn duidelijk te identificeren. In de dertien posten die volgen op de post waarin de eerste steenlegging wordt vermeld, staan in zeker vijf posten dergelijke schenkingen.⁷¹¹ Zo worden al meteen twee vergulde kelken genoemd, geschonken door een niet bij naam genoemde vrouw uit Utrecht en Werner van Speclo, eveneens afkomstig uit Utrecht. Ook Hasa ter Nieuwerkerk *upte Veluwe* doneerde een sieraad waarvan, nadat het was verkocht, een kelk werd aangeschaft. Vooral kelken waren in de beginfase van belang, omdat alle monniken dagelijks de mis celebreeerden. In 1396 waren er in ieder geval drie monniken in Nieuwlicht en had het klooster ook evenveel kelken ter geschenk ontvangen. Rond dezelfde tijd arriveerden er in Nieuwlicht schenkingen uit Brugge. De kartuizers van de Brugse kartuis Genadedal – waar Tydeman Grauwert, de grondlegger van Nieuwlicht, prior was geweest – doneerden een ornament en een corporale, een linnen doek waarop tijdens de mis de gaven van brood en wijn werden geplaatst. Margareta Metken Eye, moniale in het Brugse kartuizerinnenklooster Sint-Anna-ter-Woestijne, doneerde een pyxis waarin de geconsacreerde hosties werden bewaard die niet waren gebruikt tijdens de eucharistie. Haar stadgenoot Beatrix Boudin Lanis doneerde eveneens een pyxis.⁷¹²

⁷⁰⁸ Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 35.

⁷⁰⁹ Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 35-37; Van Bueren, ‘Memorial practices and the networks of the Convent of St John in Haarlem’, 206-210.

⁷¹⁰ C. 1444.

⁷¹¹ Hs. 28, f. 3v. De negentig posten die vooraf gaan aan de vermelding van het leggen van de eerste steen betreffen hoofdzakelijk geldschenkingen.

⁷¹² Na deze schenkingen, komen in het ongedateerde deel van Hs. 28 tot aan 1415 (f. 6v), toen de inschrijvingen per jaar werden geordend, hoofdzakelijk nog geldschenkingen voor. Ook na die tijd zijn vooral geldschenkingen in Hs. 28 ingeschreven.

Ook in het schenkingsregister van Hs. 27 komen diverse vermeldingen van geschenken (liturgische) objecten voor die gedaan werden ten tijde van de bouw van de kloosterkerk. Kanunnik Hugo Wstinc schonk de kerkklok en geld om een missaal te laten maken voor het hoogaltaar.⁷¹³ Hugo heeft de voltooiing van de kerk niet meer meegeemaakt, aangezien hij in 1404 overleed. Jonkvrouw Alienora van Zuylen, die in datzelfde jaar overleed en ook diverse andere instellingen begiftigde, waaronder de kartuizen van Monnikhuizen en Geertruidenberg, schonk voor haar dood naast geld ook een monstrans, een draperie (ornament), kerklinnen en een kazuifel.⁷¹⁴ Verder zijn er enkele weldoeners die naast landerijen ook liturgische objecten en draperieën ter versiering van de kerk schonken, zoals Mabelia van Steenre, die in 1404 een stuk land in Maarsenbroek schonk, maar eveneens een sieraad, een vergulde kelk en een zijden ornament.⁷¹⁵ En Katharina van Sterkenburg schonk in 1407 twee morgen land aan Nieuwlicht, een vergulde kelk en een zijden ornament.⁷¹⁶

Bij de draperieën wordt in een aantal gevallen de kleur vermeld die het ornament had. Het gaat om draperieën die wit, groen of zwart waren. Deze kleuren sluiten aan bij de liturgische kleursymboliek, zodat ook iets bekend is over het tijdstip waarop deze ornamenten gebruikt werden in de kloosterkerk.⁷¹⁷ Zo schonken Willem, heer van Oosterhout, en zijn vrouw vlak na de stichting van Nieuwlicht een wit fluwelen ornament. De witte kleur verwijst naar de onschuld, en deze kleur wordt gebruikt op feestdagen van Maria, belijders en maagden, en in de kerst- en paastijd op dagen die geen betrekking hebben op het lijden van Christus. Omstreeks 1405 schonk Mabelia van Oppijnen een groen fluwelen ornament. Deze kleur, die de hoop symboliseert, is de standaardkleur van het liturgisch jaar en wordt gebruikt op alle dagen dat geen andere kleur is voorgeschreven. Deze kleur wordt in ieder geval gebruikt vanaf de octaaf van Driekoningen tot de dinsdag voor Aswoensdag en opnieuw vanaf de octaaf van Pinksteren tot aan de Advent. Het ornament van Mabelia zal dus een groot deel van het jaar in de kloosterkerk hebben gehangen. Ten slotte is er ook nog het zwartfluwelen ornament dat het Kapittel van Oudmunster schonk. Het kapittel schonk dit waarschijnlijk in of vlak na 1394 toen Oudmunster een confraterniteit met Nieuwlicht aanging. De kleur zwart is vanzelfsprekend de kleur van de rouw en zal in ieder geval gebruikt zijn tijdens de missen die in Nieuwlicht werden gecelebreerd voor overleden kanunniken van Oudmunster. Misschien was het ornament een *palle* of pel en was het bedoeld om een (lege) grafkist mee af te dekken.⁷¹⁸ Op deze manier garandeerde Oudmunster dat de dodenmissen voor de leden uit de eigen gemeenschap in Nieuwlicht op een waardige wijze plaatsvonden.

In Bijlage 15 zijn de gegevens van gedoneerde objecten uit de schenkingsregisters van Hs. 27 en Hs. 28 verzameld en verder aangevuld met vermeldingen van geschenken objecten uit andere memorieregisters en enkele testamenten. Het overzicht loopt hoofdzakelijk tot aan 1470, aangezien Hs. 28 – het schenkingsregister dat het langst werd bijge-

⁷¹³ Hs. 27, f. 2v-3r.

⁷¹⁴ Hs. 27, f. 2v. De kazuifel wordt alleen vermeld in Necrologium B, 15. Alienora was de moeder van Dirk van Zuylen die een gebrandschilderd glas voor de kloosterkerk financierde, zie hiervoor en Bijlage B (ZUYLEN VAN BORSELEN, VAN).

⁷¹⁵ Hs. 27, f. 2v.

⁷¹⁶ Hs. 27, f. 5v.

⁷¹⁷ Naast deze drie kleuren werden ook andere kleuren in de liturgie gebruikt, zoals rood, paars en blauw. Uit Nieuwlicht zijn geen geschenken ornamenten bekend met die kleuren. Zie over de liturgische kleursymboliek, Staal, 'De kleuren van de liturgische gewaden'.

⁷¹⁸ Vergelijk ook het artikel over begraafvoorschriften bij de Utrechtse kanunniken, waaronder die van Oudmunster en rol die pellen hierbij speelden, Van den Hoven van Genderen, 'Utrecht Canons, Death and Funeral Regulations', 175-177.

houden – in 1470 stopt. Na die tijd werden alleen in *Necrologium A* nog twee van zulke schenkingen genoteerd, die respectievelijk eind vijftiende eeuw en in 1520 werden gedaan. Het is onwaarschijnlijk dat het klooster vanaf 1470 tot aan de sluiting in 1580, naast de twee vermeldingen in *Necrologium A*, geen andere (liturgische) objecten meer ontving, maar bij gebrek aan gegevens kunnen er geen uitspraken gedaan worden over dit type schenkingen in die periode. Wel mag verwacht worden dat het gemiddelde aantal (liturgische) objecten in schenkingen tussen 1470 en 1580 kleiner was dan in de eerste tachtig jaar van het bestaan van Nieuwlicht. Een dergelijke daling is namelijk al terug te vinden in Bijlage 15. Vanaf de stichting tot circa 1407 (zestien jaar) ontving Nieuwlicht circa zeventig objecten (gemiddeld meer dan vier per jaar). Daarna liep het gemiddelde aantal objectschenkingen snel terug naar gemiddeld anderhalf per jaar (tot aan 1428). En ten slotte werden er vanaf dat jaar tot 1470 (42 jaar) nog ongeveer veertig objecten genoteerd (gemiddeld één per jaar). Zelfs wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat het schenkingsregister van Hs. 27 na 1432 niet meer werd bijgehouden en Hs. 28 de minder waardevolle schenkingen bevatte, mag ervan worden uitgegaan dat het gemiddelde aantal geschonken objecten na 1470 terug bleef lopen, aangezien andere schenkings-typen, zoals de gedoneerde landerijen vanaf die tijd ook sterk terugliepen, zoals we hiervoor zagen. Bovendien zal het ermee samenhangen, dat de behoefte om liturgische objecten inmiddels wel bevredigd zal zijn. Het feit dat in *Necrologium A* bij twee personen schenkingen van objecten worden genoemd na 1470, kan erop wijzen dat deze schenkingen zeer waardevol waren.

Op basis van de gegevens van Bijlage 15 blijkt dat er tussen 1391-1520 in ieder geval 48 mannen, 32 vrouwen, vijf echtparen en drie instellingen objecten aan Nieuwlicht schonken. Ruim een derde van hen was dus een vrouw die zelfstandig een schenking deed. Uit de analyse van alle schenkingen uit het schenkingsregister van Hs. 27, dus inclusief de in die bron vermelde land- en geldschenkingen, is ditzelfde aandeel geconstateerd, evenals bij onderzoeken naar weldoeners van andere instellingen.⁷¹⁹ 25 Van de 48 mannelijke weldoeners waren priester, kanunnik of kartuizer, en met dertien kanunniken waren zij het best vertegenwoordigd.⁷²⁰ Wel dient hierbij te worden opgemerkt dat op één na al deze kanunniken hun schenkingen vóór 1432 deden. Vooral in de beginfase kon het klooster dus op hun materiële steun rekenen. In het vorige hoofdstuk is iets dergelijks geconstateerd, aangezien de meeste Utrechtse kanunniken die in de *Necrologia* van Nieuwlicht werden ingeschreven in de eerste helft van de vijftiende eeuw overleden.⁷²¹

Tabel 4.6 Geschonken objecten 1391-1470(/1520)

Type object	Aantal weldoeners	M	V	E	M+	Bijzonderheden
<i>Altaargerei</i>						
Kelken	21	10	8	2	1	Inclusief twee keer geschonken sieraden die verkocht werden om kelken van te maken
Monstrans, pyxides	3		3			

⁷¹⁹ Zie De Weijert, 'Gift-Giving Practices in the Utrecht Charterhouse', 154-156. Bijsterveld constateerde voor de abdij van Rolduc in de twaalfde eeuw hetzelfde: 2/3 mannelijke en 1/3 vrouwelijke weldoeners, Bijsterveld, 'Commemorating patrons and gifts', 149-150. Biemans en Van Bueren constateerden voor het Utrechtse Nicolaasconvent een iets groter aandeel voor vrouwen, namelijk 40% vrouwen, tegen 48% mannen. Dit is mogelijk te verklaren doordat het Nicolaasconvent een vrouwenklooster was en zich onder de schenkers ook intredende vrouwen bevonden. Biemans en Van Bueren, 'A Veritable Treasure Trove', 259.

⁷²⁰ Twee kanunniken (Hendrik van der Laen en Otto Amili) deden hun schenkingen bij hun intrede in de kartuizerorde.

⁷²¹ Zie hiervoor hoofdstuk 3 (paragraaf 3.4.3.3) en Bijlage 7.

Overig altaargerei (schalen, ampullen, etc.)	7	4	1	1	1	
Textiel voor de eredienst						
Altaarlinnen (altaardwalen, corporalen, manipels, etc.)	13	2	11		2	Twee keer wordt altaarlinnen geschonken door twee personen.
Paramenten (kazuifels)	5	3	2			
Interieur en decoratie, en overige objecten						
Ornamenten (van fluweel of zijde)	15	4	7	1	3	
Kruizen	4	4				
Religieuze voorstellingen (altaarstukken, beelden, etc.)	8	5	2	1		
Kandelaars (en toortsen)	4	2	1	1		
Gebrandschilderde glazen	19	14	2	2	1	
Sieraden	15	10	5			
Algemene gebruiksvoorwerpen (huishoudelijk gereedschap)	7	5	2			
Boeken	16	13	2		1	Inclusief drie geldschenkingen die bedoeld waren om boeken van te laten maken.

M = mannen die een objectschenking deden

V = vrouwen die een objectschenking deden

E = echtparen die een objectschenking deden

M+ = een weldoenersgroep bestaande uit mannen van een instelling (namelijk de kartuizers uit Brugge, of de kartuizers van het Hollandse Huis, of de kanunniken van het kapittel van Oudmunster).

In Tabel 4.6 zijn de gegevens uit Bijlage 15 verder gecategoriseerd, waarbij ook is aangegeven of de objectschenking door een man of vrouw werd gedaan. Het gaat hierbij steeds om het aantal vermelde weldoeners dat objecten schonk, niet om het precieze aantal objecten dat werd geschonken, omdat dat uit de memorieregisters niet altijd is op te maken. Uit de tabel springen drie zaken in het oog die ik hier achtereenvolgens behandel. Het gaat om het geschonken zilverwerk, de schenkingstypen die vooral met vrouwen of vooral met mannen zijn te verbinden en het geringe aantal kunstwerken dat in de schenkingsregisters als schenking is geoormerkt.

4.3.6.2.1 Geschonken kerkzilver

De eerste kwestie is die van het geschonken zilverwerk. Enerzijds kan geconstateerd worden dat er veel kelken werden geschonken en anderzijds dat Nieuwlicht relatief weinig ander kerkzilver ontving. In totaal staan er 21 kelken genoteerd in de memorieregisters. Zeker achttien kelken, mogelijk zelfs negentien kelken, had het klooster voor 1432 al in bezit. Nadien werden er – tot 1470 – nog maar twee of drie kelken geschonken. Het grote aantal kelken is, zoals al is opgemerkt, te verklaren vanuit het feit dat de monniken dagelijks de mis dienden te celebreren. Andere kloosters, vooral vrouwenkloosters, beschikten dikwijls over aanzienlijk minder kelken, omdat de vrouwelijke ingezetenen uiteraard geen missen celebreeerden: dat deden de aan de kloosters verbonden biechtvaders en kapelaans. Zo zijn uit het schenkingsregister van het Utrechtse Sint-Nicolaasconvent, dat tot begin zeventiende eeuw is bijgehouden, zes geschonken kelken bekend.⁷²² In het schenkingsregister van het Sint-Caeciliaconvent (een

⁷²² Biemans en Van Bueren, 'A Veritable Treasure Trove', 255. Hier moet tevens bij bedacht worden dat de biechtvaders en priesters die in het klooster de mis celebreeerden, in eerste instantie mogelijk hun eigen kelk meenamen.

ander Utrechts vrouwenconvent), dat ruim twee eeuwen werd bijgehouden, worden vier kelken vermeld.⁷²³

De kelken van Nieuwlicht werden ongetwijfeld in de sacristie bewaard en door de sacrist uitgedeeld aan de monniken wanneer zij de mis gingen celebreren. De kelken waren dikwijls gegraveerd met teksten waarin de naam van de weldoener werd genoemd en/of versierd met het wapenschild van de schenker, zodat de celebrant steeds wanneer de kelk gebruikt werd tijdens de mis, aan de schenker werd herinnerd. Maar bovenal werd de kelk gebruikt tijdens de eucharistie, het belangrijkste onderdeel van de mis, wanneer de wijn in de kelk in het bloed van Christus veranderde; dichterbij God kon men gedurende een mis niet komen. Een kelk vormde zo een doeltreffende manier voor een weldoener om dagelijks voor zijn of haar zielenheil te laten zorgen, zonder dat deze persoon expliciet vermeld werd. De schenkers van de kelken waren zowel mannen als vrouwen, hoewel er iets meer mannen een kelk schonken. Iets meer dan de helft van de schenkers werd ook herdacht in de necrologia van Nieuwlicht.

In vergelijking met het aantal kelken ontving Nieuwlicht echter relatief weinig ander kerkzilver. In de schenkingsregisters worden slechts één monstrans en twee pyxides genoemd, en zijn slechts drie vermeldingen van gedoneerde zilveren ampullen (of schenkkannen) en twee van zilveren schalen aan te treffen. Een van deze inschrijvingen heeft betrekking op twee reliekhouders (*capsulas*) met relikwieën, een grote die in het noordelijke deel van de kerk werd geplaatst in een kast en een kleine die bij hoogtijdagen werd geplaatst op het altaar. Deze reliekhouders werden geschonken door het kapittel van Oudmunster, mogelijk bij het aangaan van de confraterniteit of de wijding van de kloosterkerk.⁷²⁴ Al dit kerkzilver ontving Nieuwlicht voor 1424. Circa dertig jaar later treffen we pas weer een aantekening aan van geschonken liturgisch vaatwerk. Deze schenking staat echter niet in een memorieregister genoteerd, maar is te vinden in een overzicht van besluiten van het Generaal Kapittel (tekst nr. 14 van Hs. 4). In 1457 en 1458 gaf het Generaal Kapittel Nieuwlicht namelijk toestemming om een kleine zilveren schenkkann (*parva amphora argentea*) en een verguld zilveren ablutievat (*vasculo argenteo de aurato*) – die door kostkoper Jan Willem Arntszn. begin jaren vijftig waren geschonken – te gebruiken tijdens de eredienst.⁷²⁵ Tevens kreeg het klooster toen toestemming een zilveren wierookvat te gebruiken. Mogelijk betreft het hier het wierookvat dat zilver- en goudsmid Jacob van den Dijk voor Nieuwlicht vervaardigde.⁷²⁶ Aangezien het Generaal Kapittel toestemming gaf om de twee kannen van Jan Willem Arntszn. en het wierookvat te gebruiken, kan aangenomen worden dat de orde (via de visitatoren) ook toezicht hield

⁷²³ HUA, 708-19 (Sint-Caeciliaconvent), inv. 890. Het register bevat schenkingen uit de periode 1397-1618. Opvallend is dat in ieder geval twee van de vier weldoeners die kelken aan het Caeciliaconvent schonken, Sophia Walvisch en Tyman Trinde, ook aan Nieuwlicht schenkingen deden. Sophia schonk samen met haar man Hendrik in 1393 land aan Nieuwlicht en Tyman schonk in 1425, net als aan het Caeciliaconvent, een kelk. Tussen Tyman en Sophia bestond nog een band. Tyman was namelijk gehuwd met Beatrix, een dochter van Sophia Walvisch, zie Bijlage B (WALVISCH).

⁷²⁴ Hs. 27, f. 5r.

⁷²⁵ Aantekeningen hierover zijn opgenomen in Hs. 4, 87 (tekst nr. 14). Een ablutievat is een schaalte voor vingerwassing na de communie.

⁷²⁶ Het is onbekend wanneer Jacob van den Dijk het wierookvat (en een vergulde kelk) aan Nieuwlicht schonk, aangezien deze schenkingen niet in een schenkingsregister zijn genoteerd, maar in Necrologium B. Het is onduidelijk wanneer Jacob leefde en of hij misschien een zoon had met dezelfde naam. In 1403 werd goudsmid Jacob van den Dijk met een huis aan de Ganzenmarkt beleend (RSL, 350). Volgens Van den Bergh-Hoogterp overleed Jacob in of voor 1420 (Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilvermeden*, 600 (biografie 42), maar eind 1421 was hij nog in leven (RSL, 352). Of was dit zijn zoon met dezelfde naam? In de leenprotocollen komt verder geen Jacob van den Dijk meer voor. In Necrologium A en Necrologium B wordt Jacob van den Dijk genoemd samen met een aantal andere personen, onder wie Alveradis van Darthuizen die in 1440 overleed. Als vanzelfsprekend betekent deze inschrijving niet dat de schenking van Jacob in dat jaar is gedaan, het kan natuurlijk al ver voor de dood van Alveradis zijn gedaan.

op het kerkzilver dat in kartuizerkloosters aanwezig was, opdat de kerkschat niet te groot zou worden, waardoor de soberheid die de orde nastreefde in het geding zou kunnen komen.

Zover bekend is geen van de kelken of het overige kerkzilver overgeleverd. Eind jaren zeventig van de zestiende eeuw had Nieuwlicht nog nauwelijks kerkzilver in bezit. Het was inmiddels verkocht, verpacht of in veiligheid gebracht in andere kartuizerkloosters. Althans, dat kan worden afgeleid uit de inventarisatie van al het gewijde en ongewijde kerkzilver uit Utrecht in 1578.⁷²⁷ In februari van dat jaar werd op bevel van aartshertog Matthias van Oostenrijk, de door de Staten Generaal benoemde landvoogd van de Nederlanden, al het kerkzilver uit de Utrechtse religieuze instellingen geconfisqueerd en omgesmolten in de Munt, om zo bij te dragen aan de oorlogskosten. De instellingen mochten slechts een derde deel van de opbrengst behouden. Eerder, in 1481-1483 en 1527-1528, was van de religieuze instellingen al een financiële bijdrage gevraagd om de oorlogskosten van Utrecht te kunnen dragen, maar nu moest al het kerkzilver er aan geloven. Een commissie ging alle instellingen langs en inventariseerde wat er aan kerkzilver was.⁷²⁸ Diverse instellingen probeerden op het laatste moment nog kunstschatten in veiligheid te brengen, maar waarschijnlijk ging het meeste verloren. Toen de commissarissen bij de kartuizers kwamen, verklaarde prior Bartholomeus Streng dat hij slechts vier jaar in het klooster was en er nauwelijks zilverwerk meer over was. Wat nog restte waren twee zilveren paasborden (*paiskens*, schotels gebruikt tijdens de eredienst voor de vredeskus), twee zilveren ampullen en een wierookvat.⁷²⁹ De procurator verklaarde later hetzelfde; hij voegde eraan toe dat het zilverwerk verpand was vanwege schulden.⁷³⁰

4.3.6.2.2 Schenkingstypen voor mannen en vrouwen

Een tweede kwestie die uit Tabel 4.6 blijkt, is dat bepaalde typen schenkingen vooral door mannen of door vrouwen werden gedaan. Zo hebben vrouwen de overhand als het gaat om geschonken kerktextiel (altaarlinnen en draperieën) en zijn mannen in de meerderheid bij (gebrandschilderde) glazen en boeken. Elf vrouwen doneerden altaarlinnen, terwijl slechts twee mannen (mede-)schenkeraars waren.⁷³¹ Bij de textiele ornamenten zijn de vrouwen eveneens ruim vertegenwoordigd. De helft van de schenkers van zijden en fluwelen ornamenten was vrouw. Voor de Utrechtse vrouwenconventen Sint-Nicolaas

⁷²⁷ Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilvermeden te Utrecht*, 391-397.

⁷²⁸ De inventaris is in de negentiende eeuw uitgegeven door Muller, 'Inventaris van het goud- en zilverwerk'.

⁷²⁹ 'Terstont daeraen hebben d'voersz. commissarissen hun getransporteert in den convente van de Carthuysers oock buyten by Utrecht aen den prior van den zelven convente. Ende hem off gevraecht wel scerpelyck wat goudt ende zilver daer was der kercke vanden zelven convente dienhyck ende ongeconsacreert; heeft daerop geantwoort, ongeveerlyck over vyer jaeren maer in den conuente geweest te zyn ende dat hij overzulcx 't zilverwerk van dyen noyt gezien hadde, zoe 't selvet, datter nyet veel en was, gevluht ende verbrocht was. Dan hadde van zyn confraters wel verstaen, datter waeren twee paiskens ende twee pullekens van sylver van geen grooter importantie, mitsgaders een nyerooxvath, ende dat daer wel kennisse in als off hadde die procurator van den convente absent zynde, Die hij zeyde in de stadt aen de commissarissen heeren voersz. te zullen zeynden omme perfecte verclaringe vanden versoecke ende commissie te doen.', Muller, 'Inventaris van het goud- en zilverwerk', 304. Het is verleidelijk om in de twee ampullen en het wierookvat de objecten te zien waarvoor het Generaal Kapittel in 1457 en 1458 toestemming gaf te gebruiken in de eredienst, maar het is allerminst zeker dat het om dezelfde objecten ging.

⁷³⁰ 'Die Procuratoer van de Cathuysers verclaerden voer den voersz. heeren anders geen gout noch sulver te hebben den convente ende die kercke van dyen toecomende, mtgesondert een zilveren pais, een zilver nyerooxvath met noch wat cleen zilverwerck, twelcke tzamen voer schult in een cremershuys verset was als hij verclaerde.', Muller, 'Inventaris van het goud- en zilverwerk', 322.

⁷³¹ Verder doneerden de kartuizerkloosters van Brugge en het Hollandse Huis ook altaarlinnen in de beginfase. Opmerkelijk genoeg was Tydeman Grauwert als prior verbonden geweest aan beide instellingen. Zijn band met deze twee kloosters kan een rol hebben gespeeld bij het begunstigen van Nieuwlicht door deze twee kloosters.

en Sint-Caecilia kan eveneens worden vastgesteld dat vrouwen veel textiel schonken. In het Nicolaasconvent werden alle negentien(!) altaardwalen door vrouwen geschonken en ze waren eveneens in de meerderheid wat geschonken kazuifels, knielkussens en ander textiel betreft.⁷³² Het schenkingsregister van het Caeciliaconvent laat een zelfde beeld zien. Weliswaar wordt er maar één altaardwaal genoemd (geschonken door een vrouw), maar onder de acht weldoeners die kazuifels schonken waren zes vrouwen.⁷³³ De twee mannen die kazuifels schonken waren beide priester.⁷³⁴ Verder waren er in het Sint-Caeciliaconvent twee vrouwen die mantels schonken voor het kruisbeeld. Een derde mantel werd door Dirk Bonser, de biechtvader van het convent, geschonken. De textiel-schenken aan deze drie instellingen wekken sterk de indruk dat objecten van textiel doorgaans door vrouwen (of door geestelijken) werden geschonken. Een breed vergelijkend onderzoek naar textielschenken aan een groot aantal religieuze instellingen zou kunnen uitwijzen of dat inderdaad zo is.

Voor de gebrandschilderde glazen en de boeken zijn het zoals gezegd hoofdzakelijk mannen die als schenker optraden. Onder de negentien schenkende partijen van gebrandschilderde glazen (zie ook Bijlage 14) bevonden zich veertien mannen, een religieuze instelling, twee echtparen en twee vrouwen.⁷³⁵ Dat mannen dikwijls als schenker van gebrandschilderd glas optraden, komt eveneens naar voren uit gegevens van andere instellingen, zoals blijkt uit de glascampagnes van Scheut. Onder de weldoeners die daar de dertien glazen voor de kloosterkapel financierden tussen 1457 en 1460, waren drie vrouwen, die bovendien de glazen voor het lekenkoor schonken.⁷³⁶ En onder de 43 schenkers die tussen 1515 en 1520 de gebrandschilderde glazen in de grote pandhof bekostigden, bevonden zich slechts vijf vrouwen. De overige 38 weldoeners waren mannen. Hieronder bevond zich, naast diverse hoogadellijke personen, ook een aantal priors van andere kartuizerkloosters, onder wie de prior van Utrecht.⁷³⁷ Toen tien jaar later in Scheut een nieuwe kloosterkerk werd gebouwd, werd er opnieuw een glascampagne gestart. De dertien gebrandschilderde glazen die toen in de kerk werden geplaatst, werden bekostigd door twaalf partijen; elf privépersonen en het Brusselse stadsbestuur. Onder de elf personen bevonden zich slechts twee vrouwen.⁷³⁸ Verder is bekend dat het merendeel van de 29 gebrandschilderde glazen van voor 1580 die zich momenteel nog in de Sint-Janskerk te Gouda bevinden, geschonken werd door mannen.⁷³⁹ En ook in het Utrechtse Nicolaasconvent, waar in de jaren zeventig van de vijftiende eeuw een glascampagne ge-

⁷³² Biemans en Van Bueren, 'A Veritable Treasure Trove', 259.

⁷³³ Onder hen bevond zich Alienora van Zuylen, die ook aan Nieuwlicht een kazuifel schonk.

⁷³⁴ Het waren: Willem Clos, de biechtvader van het klooster († 1573) en Jan van Oirschot, priester in Vrouwenklooster te Oostbroek († 1605).

⁷³⁵ Hiervoor is al aan de orde gekomen dat het overzicht van geschonken glazen hoogstwaarschijnlijk onvolledig is en zich in de gangen van de grote pandhof gebrandschilderde glazen bevonden. Onder de schenkers van deze glazen kunnen zich nog enkele vrouwelijke weldoeners hebben bevonden. NB de glasschenking die het Domkapittel volgens Van Tongerloo in 1518/1519 aan Nieuwlicht schonk is niet meegenomen in het overzicht, omdat deze schenking nergens in de bronnen uit Nieuwlicht genoemd wordt, Van Tongerloo, 'Glasschenkingen van de Utrechtse kapittels', 155.

⁷³⁶ Damen, 'De schenkers van Scheut', 105.

⁷³⁷ Damen, 'De schenkers van Scheut', 106-108. Tussen 1515 en 1520 was Johan Ijsbrandszn. van Haarlem prior (zie Bijlage C).

⁷³⁸ Damen, 'De schenkers van Scheut', 109.

⁷³⁹ Volgens de MeMO-database traden er in Gouda in ieder geval dertien mannen op als schenker van gebrandschilderde glazen en slechts drie vrouwen. Verder waren er nog vijf groepen bestaande uit mannen, drie echtparen, drie families en twee glazen waarvan onbekend is wie de schenker was, (MeMO-database, criteria: *Classification; Stained-glass panel or window; Settlement; Gouda*). Zie over de Goudse glazen ook de delen van het Corpus Vitrearum Medii Aevi die aan Nederland zijn gewijd (o.a. Van Harten-Boers, *The stained-glass windows in the Sint Janskerk at Gouda* en Van Ruyven-Zeman, *The stained-glass windows in the Sint Janskerk in Gouda*); Zie ook Bosch, *De 72 Glazen van de Sint Janskerk in Gouda*. In het op stapel staande proefschrift van Charlotte Dikken komen ook de Goudse glazen aan bod.

houden werd om de nieuwe kloosterkapel te beglazen, waren het overwegend mannen die als schenkers optraden.⁷⁴⁰ In het schenkingsregister van het convent worden achttien glazen genoemd, waarvan er slechts één door een vrouw werd geschonken. Zij maakt bovendien onderdeel uit van een groep die bestond uit haarzelf en haar twee broers. Het Nicolaasconvent ontving tijdens zijn bestaan mogelijk nog meer gebrandschilderde glazen. Uit de *Monumenta* van Buchelius weten we dat de gebouwen van het Nicolaasconvent begin zeventiende eeuw nog 42 gebrandschilderde glazen telden.⁷⁴¹ De personen die Buchelius identificeerde op de glazen uit het Nicolaasconvent (tien personen), waren bijna allemaal mannen en veel waren er kanunnik. Deze glazen stammen allemaal uit de zestiende eeuw. De kans bestaat echter dat zich onder de glazen die Buchelius in het Nicolaasconvent aantrof, ook glazen bevonden uit andere instellingen die na 1580 – toen diverse religieuze instellingen werden gesloopt – zijn hergebruikt in de gebouwen van het Nicolaasconvent, dat vanaf 1611 in gebruik was als tuchthuis.⁷⁴²

Wanneer gekeken wordt naar de sociale achtergrond van de weldoeners van het gebrandschilderd glas van Nieuwlicht, dan blijken vijf van de acht glazen van de kloosterkerk geschonken te zijn door Utrechtse geestelijken, die – afgezien van bisschop Frederik van Blankenheim – allemaal kanunnik waren. De drie overige glazen werden geschonken door twee adellijke heren en een patriciërsvrouw uit Dordrecht.⁷⁴³ Onder de glascchenkers van de overige kloostergebouwen (refter, sacristie, kloosterkapel en grote pandhof) bevinden zich eveneens personen met verschillende sociale achtergronden. De geestelijkheid, ridderschap en burgerij zijn alle drie vertegenwoordigd, maar toch bevinden zich hieronder weinig invloedrijke personen. Wanneer de sociale achtergrond van deze weldoeners vergeleken wordt met die van de schenkers van Scheut, dan blijken in Scheut verhoudingsgewijs aanzienlijk meer (wereldlijke en kerkelijke) vorsten en hoogadellijke personen onder de schenkers voor te komen. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de ‘tussenpersonen’ die in Scheut de glascampagnes regelden, en het feit dat Scheut geliefd was als een te begunstigen instelling van het Bourgondische hof.⁷⁴⁴ Nieuwlicht heeft zich nooit ontwikkeld tot een ‘lieveling’ van de hoge adel. De weldoeners waren vooral afkomstig uit de Utrechtse burgerij en, in de beginfase, de Utrechtse kapittels.

Het aandeel van kanunniken en andere clerici onder de weldoeners van Nieuwlicht geldt nog sterker voor de schenkers van boeken, die eveneens vooral door mannen werden geschonken. Onder de zestien weldoeners, van wie via de memorieregisters bekend is dat ze boeken aan Nieuwlicht schonken (Tabel 4.6), behoorden elf schenkers tot de geestelijkheid of waren monnik. In de memorieregisters zijn slechts twee vrouwen aan te treffen die boeken schonken. Ter vergelijking: in het memorieregister van het Caeciliaconvent komen negen personen voor die boeken schonken, onderwie één vrouw en vier clerici. In de memorieregisters van het Nicolaasconvent zijn zeven weldoeners aan te treffen, onderwie drie vrouwen en drie priesters. Als schenkingstype werden boeken eerder aan mannenkloosters en instellingen voor mannen geschonken dan aan

⁷⁴⁰ Biemans en Van Bueren, ‘A Veritable Treasure Trove’, 257-259. Een van de weldoeners aldaar was overigens priester Dirk Bor, die ook een weldoener van Nieuwlicht was en er begraven werd.

⁷⁴¹ Buchelius, *Monumenta*, 136r-137r.

<http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/handschriften/buchelius/monumenta/247> (e.v.).

⁷⁴² Biemans en Van Bueren gaan er zonder meer van uit dat de door Buchelius beschreven glazen zich altijd in het Nicolaasconvent hebben bevonden, Biemans en Van Bueren, ‘A Veritable Treasure Trove’, 258. Dat is uiteraard mogelijk, maar uit het memorieregister van het Nicolaasconvent zijn geen verdere aanwijzingen dat er glasschenkingen of zelfs glascampagnes zijn geweest in de zestiende eeuw, terwijl dat register wel tot begin zeventiende eeuw is bijgehouden.

⁷⁴³ Sophia Minnenbode was de vrouw van Reinoud Minnenbode, die tot het patriciaat van Dordrecht behoorde. In 1377 stichtte het echtpaar het klooster Eemstein in de Grote Waard, een van de eerste kloosters dat zich aansloot bij de Congregatie van Windesheim. De stichter speelde hierbij een belangrijke rol. Zie over dit klooster, Van Herwaarden (e.a.), *Geschiedenis van Dordrecht*, 337-343.

⁷⁴⁴ Damen, ‘De schenkers van Scheut’, 92-98.

instellingen die door vrouwen werden bevolkt, want hoewel het Nicolaasconvent bevestigd werd door circa 35 kanunniken,⁷⁴⁵ ontving het van geen van hen boeken, terwijl Nieuwlicht vooral boeken van kanunniken ontving. Hier speelt ook mee dat de kartuizerorde sterk op boeken en boekproductie was gericht. Onderdeel van de kartuizergevoonten was immers het preken met de handen door boeken te kopiëren.⁷⁴⁶

Veel van de boeken die aan de vrouwenkloosters werden geschonken, waren liturgisch van aard. Zo ontving het Caeciliaconvent drie missalen, een brevier, een psalter, een passionaal en een Latijnse Bijbel. Het Nicolaasconvent kreeg in ieder geval twee missalen, een antiphonale, twee sermoenboeken en een passionaal. Nieuwlicht ontving daarentegen – zoals uit Bijlage 16 blijkt – weliswaar veel boeken, waaronder allerlei theologische traktaten, juridische boeken en andere geleerde teksten, maar nauwelijks liturgische handschriften. Omdat de kartuizerorde een eigen liturgie had, werden liturgische boeken (in de beginfase van het klooster) meestal geleend van andere kartuizerkloosters en in het klooster gekopieerd.

In tegenstelling tot de liturgische objecten, paramenten en ornamenten, die allemaal verloren zijn gegaan, zijn er wel boeken bewaard gebleven die Nieuwlicht als schenking heeft ontvangen, omdat de bibliotheek van Nieuwlicht – net als de bibliotheek van het Utrechtse regulierenklooster – grotendeels is overgeleverd.⁷⁴⁷ Na de opheffing van het klooster kwam de bibliotheek in 1584 in handen van de stad Utrecht, die de collectie overbracht naar de Sint-Janskerk, waar deze samen met de bibliotheek van het Regulierenklooster de kern vormde van de bibliotheek van de Universiteit Utrecht, die in 1636 werd gesticht. De vermeldingen van de gedoneerde boeken uit de memorieregisters kunnen daarom worden aangevuld met banden uit de bibliotheek van Nieuwlicht die via *ex libris*-aantekeningen kunnen worden gekoppeld aan schenkers, alsmede een enkel handschrift dat in een andere collectie is beland (Tabel 4.7 en Bijlage 16 voor een uitvoeriger overzicht).

Tabel 4.7 Schenkers van boeken aan Nieuwlicht met aantal en gedenkdag

Jaartal	Persoon	Sociale achtergrond	Aantal	Schenking vermeld in memorie-register	Gedenkdag in necrologia	Bijzonderheden
1393 (sterfjaar?)	Deken van Sint-Marie	kannunik	1+?	X		<i>'libros juris'</i> : wetboeken, kunnen ook meerdere traktaten in een band zijn.
Ca. 1395	Proost van Sint-Marie	kanunnik	1+	X	?	
Ca. 1395-1404	Kartuis Het Hollandse Huis	kartuizers	1+	X	Confraterniteit	
Ca. 1398- <1407	Herbert van der Donk	kanunnik	1		17-01 (Nec. A/B)	
Ca. 1399	Richard van Oy	kanunnik	1	X		
Ca. 1400?	Frank de Vroede		1+	X	07-08. (Nec. A/B)	
1400-1416	Willem van Rhenen	kanunnik	2	X	2-08 (Nec. A/B)	
Ca. 1400	Hugo Wstinc	kanunnik	1	X	03-08 (Nec. A/B)	
Ca. 1404-1407	Herman van Lokhorst	kanunnik	1	X	07/08-08 (Nec. A/B)	
1395- <1408	Hendrik Walvisch	regulier kanunnik	3		21-09 (Nec. A/B)	Herdacht samen met ouders.
>1409	Johan 'Plebanus'	priester	1			Onduidelijk wanneer hij leefde.

⁷⁴⁵ Biemans en Van Bueren, 'A veritable Treasure Trove', 254- 259.

⁷⁴⁶ Guigo de Kartuiser, *Gewoonten*, hfst. 28.3.

⁷⁴⁷ Zie over de bibliotheek van Nieuwlicht, Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser* (passim) en over kartuizerbibliotheken in de Nederlanden Gumbert, 'Over kartuizerbibliotheken in de Nederlanden'.

						Handschrift is gedateerd op 1409.
Ca. 1420	Johan van Scarpenes	kanunnik	2	X		
1424	Pertronella Zelandrina		1	X	17/15-07 (Nec. A/B)	
1424 (intrede)	Otto van Moerdrecht	kartuizer (eerder kanunnik)	4	X	07-03 (Nec. A)	Slechts twee handschriften overgeleverd in UB.
> 1428 (sterfjaar)	Johan van Galencoop	kanunnik	4	X	17-04 (Nec. B)	
Ca. 1430	Hendrik van Schaghen	priester	1	X		Testamentaire schenking.
Ca. 1440?	Gijsbert uter Lier (van Dorp)	priester	2			
1442 (sterfjaar)	Aleid Hesselt		2	X	10-01. (Nec. A)	Testamentaire schenking.
<1450?	? Johan Overstege	priester	1			Hs. ooit eigendom van Johan Overstege, mogelijk geschonken door kartuizer Warmbold van Overstege († 1459), hoewel geen familieverband bekend is.
1455 (sterfjaar)	Jan Willem Arentszn.		2+	X	27-05 (Nec. A/B)	Testamentaire schenking.
<1456 (sterfjaar)	Ludolf Backer	kanunnik	1		31-01. (Nec. A/B)	
<1459 (sterfjaar)	Wermbold van Overstege	kartuizer	2		27-09 (Nec. A)	
Ca. 1460	Arnold Helye	priester	2			
Ca. 1465	Johan Foeyt	kanunnik	1			
>1467	Meester Dirk Loeff van Haarlem		1			
>1476	Meester Gijsbert	priester	1			
>1477	Jacob Meman	vicaris	1			
>1479	Dirk van Heusden	priester	2			
>1480	Meester Willem Keteler		1			
>1487	Meester Lambert Camerouwer		1			
1493 (sterfjaar)	Meester Christoffel van Amstel	priester	17 (60)		26-04 (Nec. A)	Testamentaire schenking.
>1496	Godfried Jacobszn. van Grave	vicaris	1			
>1509-1560	Roelof van Oudewater	kartuizer	3		21-01 (Nec. A)	
Ca. 1540?	Gerard Boel	vicaris	1			
<1549	Ijsbrand Dobbenzn.	kartuizer	1		10-11 (Nec. A)	

Uit de memorieregisters en *ex libris*-aantekeningen blijkt dat Nieuwlicht gedurende zijn bestaansperiode in ieder geval 113 handschriften en vroege drukken geschonken kreeg van circa 35 weldoeners (Tabel 4.7). Hiervan zijn er nog zeker 51 in de UBU aanwezig. Het aantal geschonken boeken lag hoger, omdat in een aantal gevallen alleen een aantekening bekend is uit een memorieregister waar meerdere boeken in het algemeen worden omschreven, zoals de schenking van de kartuizers van het Hollandse Huis, die – mogelijk bij het aangaan van de gebedsbroederschap – naast een kelk en paramenten ook enkele boeken (*aliquos libros*) schonken.⁷⁴⁸ Daarnaast blijkt uit de *ex libris* van Incunabel 19 dat de schenker, meester Christoffel van Amstel, via zijn testament zestig boeken (lees:

⁷⁴⁸ Hs. 27, f. 4v.

teksten) aan Nieuwlicht naliet (afb. 21). Zeventien hiervan zijn nog aanwezig in de UBU (1 handschrift en 16 incunabelen).⁷⁴⁹ De resterende 43 teksten zijn verloren gegaan, zijn elders beland, of bevinden zich nog in de collectie van de UBU maar zijn niet meer als zodanig te herkennen omdat ze geen *ex libris* bevatten waaruit blijkt dat ze uit het legaat van Christoffel van Amstel afkomstig zijn, en/of ingebonden zijn met andere teksten. Het testament van Van Amstel, die in 1493 overleed, is in afschrift overgeleverd in het tweede cartularium.⁷⁵⁰ Hierin wordt alleen in algemene termen gesproken over de bezittingen van Christoffel, zonder dat de boekencollectie nader wordt omschreven.

De schenking van Van Amstel is met zestig teksten het grootst bekende boekenlegaat aan Nieuwlicht. De meeste weldoeners lieten meestal één boekband na, die in sommige gevallen meer teksten konden bevatten. Over het tijdstip van schenking valt slechts bij hoge uitzondering iets te zeggen. De schenkingen konden gedaan zijn tijdens het leven, maar ook na de dood. De jaartallen in de eerste kolom van Tabel 4.7 hebben betrekking op het sterfjaar van de schenker als dat bekend is, of op de datering van het desbetreffende boek. Van sommige weldoeners is niets bekend. Zo is van het handschrift dat Johan 'Plebanus' aan Nieuwlicht naliet na zijn dood bekend dat het in 1409 werd voltooid. Onbekend is echter wanneer Johan leefde en overleed.

Aangenomen mag worden dat de weldoeners boeken schonken uit hun eigen collectie. Slechts van een paar handschriften is bekend dat de schenkers speciaal voor het klooster een handschrift lieten vervaardigen. Alleen van kanunnik Hugo Wstinc, Petronella Zelandrina, Aleid Hesselt en kartuizer Otto van Moerdrecht is een dergelijke schenking bekend. Hugo doneerde omstreeks 1400 geld om een missaal te laten maken voor het hoogaltaar, Petronella gaf in 1424 geld om een Bijbel te laten maken voor Hessel, haar pleegzoon, en Aleid liet in 1440 in haar testament geld na om een Dietse Bijbel en een missaal te laten maken, die gebruikt moesten worden op het door haar gestichte Maria-altaar in de Onze-Lieve-Vrouwekapel.⁷⁵¹ Otto van Moerdrecht liet – ten tijde van zijn noviciaat in 1423 – drie handschriften met teksten van Nicolaas de Lyra kopiëren (afb. 22 en afb. 23).⁷⁵² Van deze drie handschriften zijn er nog twee in de UBU aanwezig. De boekschenkingen van Van Moerdrecht worden vermeld in het schenkingsregister van Hs. 27, waar ook nog een bundeling preken van de dominicaan Jordanus van Saksen wordt genoemd, die niet in de UBU is overgeleverd. Naast Otto waren er nog drie andere kartuizers van wie bekend is dat ze boeken schonken: Wernbold van Overstege, die voor zijn intrede arts was, doneerde twee bundelingen met medische traktaat, en in de zestiende eeuw schonken Roelof van Oudewater en IJsbrand Dobbenzn. enkele vroege drukken. Het is echter onbekend of deze boeken al bij hun intrede of pas na hun dood deel gingen uitmaken van de kartuizerbibliotheek.

Uit Tabel 4.7 blijkt dat van de veertien personen die boeken schonken en in de memorieregisters zijn genoteerd (en dus ook in Bijlage 15 en Tabel 4.7 voorkomen), er

⁷⁴⁹ Band Incunabel 19 uit de UBU bevat twee vroege drukken die in een band zijn ingebonden. De overige banden bevatten steeds één tekst.

⁷⁵⁰ Cart. 2, f. 254v-255v.

⁷⁵¹ Aleid bepaalde in haar testament dat de Dietse Bijbel het klooster nooit mocht verlaten, Cart. 2, f. 252r. Ook in Hs. 4, tekst 22 wordt dit opgemerkt: *'quod ipsa biblia semper in domo nostra permanebit et nulli extra domum concedi debeat'*, Hs. 4, 127. Gumbert merkt in zijn artikel over kartuizerbibliotheek op dat Nieuwlicht ook een 'onnut' boek, *Somme le Roi*, zou hebben gekregen van een vrouw en dat zij zou hebben bepaald dat het nooit van de hand zou mogen worden gedaan, wat wel is gebeurd, Gumbert, 'Over kartuizerbibliotheek', 167-168. Hij verwijst vervolgens (noot 29) naar *Manuscripts datés conservés en Belgique*, dl. I, nr. 88, maar hieruit blijkt nergens dat het gaat om een aan Nieuwlicht geschonken boek. Bovendien blijkt het boek al in 1389 in opdracht van heer Allemant en zijn vrouw (geen naam gegeven) te zijn vervaardigd, en is de aantekening in het Frans. Het was dus oorspronkelijk niet afkomstig uit de Noordelijke Nederlanden. Over de lotgevallen van dit handschrift na die tijd wordt geen informatie verschaft, Masai en Wittek, *Manuscripts datés conservés en Belgique*, 49.

⁷⁵² Van Moerdrecht liet meer boeken produceren, zie Van Bergen, *De meesters van Otto van Moerdrecht*.

zeker tien zijn ingeschreven in de necrologia. De vijftiende partij die boeken schonk, de kartuis van Geertruidenberg, had een confraterniteit met Nieuwlicht. Vanaf de jaren zestig van de vijftiende eeuw werden de schenkers van boeken niet meer ingeschreven in de Utrechtse necrologia. Grote uitzonderingen hierop zijn (als vanzelfsprekend) de twee kartuizers die in de zestiende eeuw boeken aan Nieuwlicht doneerden en Christoffel van Amstel, die het omvangrijke legaat aan Nieuwlicht naliet. Net als bij andere schenkingen gaf het doneren van boeken geen garantie dat men ook via een jaarlijkse memoriedienst in Nieuwlicht herdacht werd. Men diende een substantieel aantal schenkingen te doen.

4.3.6.2.3. Altaarstukken en beelden

Terug nu naar Tabel 4.6 met het overzicht van schenkingstypen. Opvallend hieraan is dat in de memorieregisters weinig vermeldingen van geschonken altaarstukken, beelden en memorievoorstellingen zijn aan te treffen. Slechts acht weldoeners worden genoemd in de bronnen met dergelijke schenkingen, waarvan er vijf in de schenkingsregisters Hs. 27 en Hs. 28 vermeld staan. Het gaat om het reeds genoemde houten retabel voor het hoogaltaar van kartuizer Albert Buer dat later vervangen werd door een beeldhouwde variant, een albasten beeldengroep en enkele (kleine) beelden (zie ook Bijlage 15). Alleen in de kroniek die de stichting en inrichting van de nieuwe kapel in 1438 beschrijft, worden verder nog twee altaarstukken genoemd (zie ook hiervoor). Hoewel de schenkers begraven werden voor de twee altaren die ze stichtten, wordt hier niet nadrukkelijk bij vermeld of ze ook staan afgebeeld op de altaarstukken – hoewel dat zeker niet is uit te sluiten.⁷⁵³ In de schenkingsregisters van het Nicolaasconvent en het Caeciliaconvent worden evenmin veel altaarstukken en beelden genoemd. Toch ontving het Nicolaasconvent in ieder geval twee altaarstukken en twee *cassen* (kisten voor relikwieën of schilderstukken) en het Caeciliaconvent kreeg er zeker negen, waaronder twee Onze-Lieve-Vrouwebeelden, twee versierde *cassen* en *een memori taiffel van ons heeren geboorte*.⁷⁵⁴ Als we er nu van uit zouden gaan dat zich in Nieuwlicht vele kunstwerken hadden verzameld, zoals Scholtens beweert, dan zouden we in de *schenkingsregisters* diverse altaarstukken, beelden en memorievoorstellingen kunnen verwachten, maar juist daarin komen ze nauwelijks voor. Memorievoorstellingen worden zelfs helemaal niet genoemd.

4.3.6.2.4 Memorievoorstellingen

Hoewel er geen enkele memorievoorstelling in de schenkingsregisters voorkomt, worden er wel 23 memorievoorstellingen genoemd in het Begraafregister Niet-kartuizers (tekst nr. 21 van Hs. 4), zonder dat daarbij expliciet wordt vermeld dat deze objecten geschonken zijn aan Nieuwlicht. Van de vermelde memorievoorstellingen wordt gezegd dat ze boven of in de buurt van het graf hingen. Ze worden doorgaans aangeduid als *tabula depicta*, duidend op een geschilderde memorievoorstelling, of als *lapidea sculptura*, een beeldhouwde memorievoorstelling. Het gaat om elf vermeldingen van een geschilderde memorievoorstelling en twaalf beeldhouwde memorievoorstellingen. Wat er precies op stond afgebeeld, wordt nergens gezegd. Vermoedelijk ging het om een religieuze voorstelling met gebedsportretten en/of wapenschilden, en een tekstgedeelte waarin de overledenen gememoreerd werden.⁷⁵⁵ Het is mogelijk dat het in sommige gevallen alleen een

⁷⁵³ Het altaarstuk op het Heilige Kruisaltaar, dat geschonken werd door Nicolaas Coppenzn. en zijn vrouw Sophia, verbeeldde de passie van Christus. Uit de Noordelijke Nederlanden is één altaarstuk bekend uit het midden van de vijftiende eeuw met de Passie van Christus en de gebedsportretten van een man en vrouw (MeMO memorial object ID 605, zie afb. 24). Zou dit de memorievoorstelling in kwestie kunnen zijn?

⁷⁵⁴ HUA, BA I, inv. 986 en 890. De memorietafel met de geboorte van Christus werd geschonken door de biechtvader van het Caeciliaconvent (HUA, BA I, 890, f. 11r). Hij overleed op 30 januari 1572.

⁷⁵⁵ In onder meer de Utrechtse Domkerk (inclusief de pandhofgangen) en de Pieterskerk zijn nog resten aan te treffen van in de muur ingemetselde, beeldhouwde stenen tekstborden, behorend bij beeldhouwde memorievoorstellingen (voor de Domkerk zie o.a. MeMO memorial object IDs 140, 141, 152,

tekstbord betrof, hoewel dan waarschijnlijk de term epitaaf (*epitaphium*) zou zijn gebruikt. Aangenomen kan worden dat alle genoemde memorievoorstellungen betrekking hadden op de personen bij wie ze worden genoemd. Dit sluit overigens niet uit dat er meer personen op herdacht konden worden. In vijf gevallen hing de memorievorstelling bij een graf waarin meer personen uit een gezin zijn begraven. Maar ook personen die niet in Nieuwlicht lagen begraven, konden via de memorievoorstellungen worden herdacht. In Nieuwlicht lagen verschillende personen van wie de partner elders begraven lag, een praktijk die tot in de late Middeleeuwen niet ongebruikelijk was. Mogelijk werd de partner en de eventuele kinderen ook via de memorievorstelling herdacht. Op deze manier werden overleden en levende familieleden verenigd.⁷⁵⁶

Bijlage 17 bevat een overzicht van de personen bij wie een memorievorstelling hing. Ze zijn zo veel mogelijk geordend op sterfjaar. Wat direct opvalt, is dat het merendeel van de memorievoorstellungen (negentien stuks) zich bevond in de westelijke gang van de grote pandhof. Door deze gang, die grensde aan de kloosterkerk, liepen de monniken dagelijks wanneer zij vanuit hun cel naar de kloosterkerk gingen. De monniken werden op deze manier steeds herinnerd aan de belofte dat ze de geportretteerde of genoemde overledenen dienden te gedenken in hun gebeden. De kartuizermonniken waren – net als bij de gebrandschilderde glazen – het beoogde publiek van de memorievoorstellungen, aangezien de grote pandhof niet voor leken toegankelijk was. De groep personen die dagelijks de memorievoorstellungen kon zien – en werd opgeroepen tot gebed – was dus betrekkelijk klein. Een aantal personen had zich daarom ongetwijfeld op strategisch gekozen plaatsen laten begraven, zodat men opviel bij de passerende monniken, zoals Egbert Zuermont, die in de grote pandhof bij de ingang van de kloosterkerk lag en een memorievorstelling bij zijn graf had, of Frederik van Zuylen van Nyenvelt, die in de grote pandhof naast de doorgang naar het kerkhof zijn laatste rustplaats had.⁷⁵⁷

Volgens het Begraafregister Niet-kartuizers bevonden zich slechts vier memorievoorstellungen in de gangen van de kleine pandhof. Deze bevonden zich allemaal in de oostelijke gang. Ook de locatie waar deze memorievoorstellungen waren geplaatst, had een reden. De oostelijke gang van de kleine pandhof gaf eveneens toegang tot belangrijke kloostergebouwen, zoals de kapittelzaal. Door deze gang liepen de lekenbroeders wanneer zij naar de kerk gingen. Ook de monniken kwamen hier wanneer zij naar de kapittelzaal gingen. Elizabeth van Heukelom lag bijvoorbeeld begraven in de oostelijke gang van de kleine pandhof voor de ingang van de kapittelzaal. Aangenomen mag worden dat de memorievorstelling die bij haar graf hing ongeveer naast de deur van de kapittelzaal heeft gehangen, en dus goed in het zicht.

Hoewel Frederik van Zuylen van Nyenvelt en Elizabeth van Heukelom al in 1403 respectievelijk 1409 overleden, hoeven de memorievoorstellungen niet onmiddellijk bij hun graven te zijn geplaatst. Het is zeer goed mogelijk dat dat pas jaren later, zo niet decennia later gebeurde. Uit latere tijden zijn diverse voorbeelden bekend waaruit blijkt dat het nageslacht pas veel later een memorievorstelling voor een overledene liet vervaardigen.⁷⁵⁸ In beide genoemde gevallen was er ook sprake van direct nageslacht. Daar

154, 451, 844, 845, 846 en 2889 en voor de Pieterskerk zie o.a. MeMO memorial object IDs 536, 541, 542, 543, 544, 545, 831, 848 en 850.

⁷⁵⁶ Zie voor een behandeling van de overgeleverde memorievoorstellungen waarmee meerdere leden uit een familie werden herdacht, Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 70-76.

⁷⁵⁷ Hij lag onder een zerk of had een tombe. Begraafregister Niet-kartuizers spreekt van een *alba petra* (Hs 4, 106), terwijl Hs. 27 spreekt over een *sarcofagum* (Hs 27, f. 2r). De witte steen (*alba petra*) is mogelijk Ledesteen of Gobertanger uit de buurt van Brussel. Carraramarmer is het niet geweest, omdat import hiervan in de Nederlanden in de vijftiende eeuw onbekend is (mededeling Gabri van Tussenbroek).

⁷⁵⁸ Het zou bijvoorbeeld ook kunnen verklaren waarom Elizabeth van Heukelom een geschilderde memorievorstelling had, terwijl dat pas later in de vijftiende eeuw gebruikelijk werd. Overigens konden

komt nog bij dat niet alleen de begravenen via de memorievoorstelling herdacht hoefden te worden, maar ook verwanten, zoals echtgenotes en/of kinderen.

Opmerkelijk is dat bijna alle memorievoorstellingen die in het Begraafregister Niet-kartuizers worden genoemd, reeds in de jaren veertig van de vijftiende eeuw in Nieuwlicht aanwezig moeten zijn geweest. Op een na werden alle vermelde memorievoorstellingen namelijk genoteerd door Hendrik Bor toen hij omstreeks 1443 het grafregister aanlegde. Alleen de memorievoorstelling van Dirk van Oudheusden van Rutenberg werd pas in de zestiende eeuw geplaatst, zoals blijkt uit een aantekening in het grafregister. Het aantal van 23 memorievoorstellingen, waarvan er elf geschilderd waren, is ongekend hoog voor de eerste helft van de vijftiende eeuw. Memorievoorstellingen uit de Noordelijke Nederlanden die zo oud zijn, zijn haast niet overgeleverd. Met name geschilderde voorstellingen op paneel zijn schaars.⁷⁵⁹ De paneelschilderkunst kwam pas in de jaren dertig van de vijftiende eeuw tot bloei.

Een ander opmerkelijk feit is, dat er rond 1443 al bijna honderd niet-kloosterlingen begraven lagen in Nieuwlicht.⁷⁶⁰ Dit houdt in dat toen zeker een kwart van de begravenen een geschilderde of gebeeldhouwde memorievoorstelling bij hun graf had hangen. Jammer genoeg is niet bekend of het plaatsen van memorievoorstellingen bij graven werd voortgezet nadat Bor de pen had neergelegd. Het lijkt waarschijnlijk, maar in het grafregister is er geen enkele aanwijzing in die richting meer te vinden. De monniken die na Bor het grafregister bijhielden, vonden het blijkbaar niet meer het vermelden waard. Alleen de zelfgeschilderde memorievoorstelling van Dirk van Oudheusden uit 1536 werd nog vermeld, mogelijk vanwege het uitzonderlijke feit dat de overledene, zoals in het register wordt opgemerkt, zelf de memorievoorstelling had geschilderd.⁷⁶¹

Wanneer gekeken wordt naar de sociale achtergrond van de personen die een memorievoorstelling bij hun graf hadden, dan blijkt dat een afspiegeling te zijn van de maatschappelijke elite van Utrecht en de directe omgeving in de eerste helft van de vijftiende eeuw. Naast enkele edelen en kanunniken treffen we veel burgers van Utrecht aan. Leden uit de families Over de Vecht, Sloyer, Vos, Trinde, De Wit en Zuermont komen in de eerste helft van de vijftiende eeuw (en ook daarna) geregeld voor in diverse bestuursfuncties in de stad Utrecht.

Onduidelijk blijft wie de memorievoorstellingen bestelden en financierden. In het grafregister wordt alleen melding gemaakt van de *aanwezigheid* van kunstwerken bij de graven. Ook in Hs. 27 wordt drie keer verwezen naar een graf van een weldoener en de memorievoorstelling die daar bij in de buurt zou hangen, maar niet of het een schenking betrof.⁷⁶² In andere Nieuwlichtse bronnen komen vermeldingen van memorievoor-

memorievoorstellingen ook al voor het overlijden van de te gedenken persoon worden vervaardigd. Familiestukken zijn hiervan wel de bekendste voorbeelden. Hierop werden doorgaans zowel levende als overleden familieleden afgebeeld. Ook portretreksen van leden van broederschappen en gilden werden dikwijls gemaakt, terwijl tenminste een deel van de leden nog in leven was, Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 70-80.

⁷⁵⁹ De MeMO database telt slechts elf geschilderde memorievoorstellingen uit de eerste helft van de vijftiende eeuw die zijn overgeleverd uit de gehele Noordelijke Nederlanden. Het merendeel hiervan zijn muurschilderingen.

⁷⁶⁰ In totaal zouden er circa 250 niet-kartuizers in het klooster begraven worden. Zie hierover het volgende hoofdstuk.

⁷⁶¹ Dirk schilderde de memorievoorstelling in 1536 (*tabula ab ipso depicta anno 36*), Hs. 4, 109. Hij was de vader van kartuizermonnik Gijsbert Rutenberg en overleed op 26 september 1540. Uit de aantekening blijkt niet of de voorstelling al in 1536 in Nieuwlicht werd opgehangen of pas na zijn overlijden in 1540.

⁷⁶² Het gaat om memorievoorstellingen bij de graven van Frederik van Zuylen van Nyenvelt, Agatha van Halst en Evert Scout van den Kelre (zie ook Bijlage 17). Overigens komen in het schenkingsregister van Hs. 27 ook drie weldoeners voor met een graf in Nieuwlicht van wie de memorievoorstelling onvermeld blijft (Egbert Zuermont, de familie De Wit en Floris van Gael). Het is niet uit te sluiten dat deze memorievoorstellingen pas na het opstellen van het schenkingsregister bij de graven werden geplaatst.

stellingen nauwelijks voor. De memorievoorstelling voor leden van de families Pauw en Sas – een van de weinige uit Nieuwlicht overgeleverd kunstwerken, dat verderop wordt behandeld – wordt nergens expliciet in de bronnen vermeld. En van de memorievoorstelling van kartuizer Jan Vos is wel een vermelding in Hs. 4 aanwezig, maar deze vermelding heeft alleen betrekking op de aflat die aan het schilderij was verbonden, en is niet te vinden in een memorieregister maar in een overzicht van aflaten (tekst nr. 23 in Hs.4).⁷⁶³

Vanwege het ontbreken van verwijzingen naar de memorievoorstellingen als schenkingen aan Nieuwlicht in de overgeleverde schenkingsregisters kunnen we ons afvragen of de Utrechtse kartuizers de geschilderde en gebeeldhouwde memorievoorstellingen überhaupt als schenkingen beschouwden. Bleven de nabestaanden misschien de eigenaren van de memorievoorstellingen? Of hield Nieuwlicht voor memorievoorstellingen een aparte administratie bij die verloren is gegaan? Uit schenkingsregisters van andere kloosters zijn wel incidentele voorbeelden bekend van schenkingen van memorievoorstellingen, zoals de reeds genoemde memorievoorstelling uit het Caeciliaconvent van biechtvader Dirk Bonser en de memorievoorstelling die Gijsbert Pauw omstreeks 1515 aan het Nicolaasconvent schonk ter nagedachtenis aan zijn vrouw en kinderen.⁷⁶⁴ En in het schenkingsregister van het Amsterdamse kartuizerklooster Sint-Andreas-ter-Zaliger-Haven wordt de schenking van een memorievoorstelling door Margriet Boelen uit 1512 vermeld.⁷⁶⁵ Toch hoeft dit nog niet te betekenen dat alle memorievoorstellingen als schenkingen werden gezien. Het was mogelijk afhankelijk van de vrijgevigheid of het beoogde doel van de schenker. Een groot altaarstuk met gebedsportretten kan natuurlijk anders beschouwd worden dan een kleine memorievoorstelling. In het geval van Margriet Boelen wilde ze ongetwijfeld dat zij en haar familie ook na haar dood – ze stierf zonder nageslacht – herdacht zouden blijven. Door een altaarstuk dat tevens een memoriefunctie had aan de kartuizers te schenken, hoopte ze ongetwijfeld dat dit tot in lengte van dagen zou gebeuren.⁷⁶⁶

Een aanwijzing dat memorievoorstellingen doorgaans niet als bezit van het klooster werden beschouwd, is te vinden in een ordonnantie van het Generaal Kapittel uit 1424.⁷⁶⁷ Hierin wordt melding gemaakt van het feit dat in veel kartuizerkloosters voorstellingen en gebrandschilderde glazen zijn aan te treffen die, geheel tegen de eenvoud en gestrengheid van de kartuizerorde in, profane afbeeldingen met schilden en wapens (*picture cum clipeis et armis secularium*), en zelfs afbeeldingen van vrouwen (*formis mulierum*) bevatten. Daarom werd besloten dat dergelijke voorstellingen verwijderd dienden te

⁷⁶³ Hs 4, 138. Zie ook verderop.

⁷⁶⁴ HUA, BA I, inv. 986, f. 38r. Zie ook verderop bij de behandeling van het Pauw-Sasdrieluik.

⁷⁶⁵ Het citaat uit het schenkingsregister is in de negentiende eeuw gepubliceerd door Scheltema, *Aemstel's Oudheid*, 49. Margriet Boelen betaalde er 50 gulden voor. In 1958 bracht Scholtens een zich in Napels bevindend schilderij van Jacob Corneliszn. van Oostanen met de geboorte van Christus en de gebedsportretten van een familie in verband met de familie Boelens (Scholtens, 'Het te Napels bewaarde kersttafereel'). De identificatie van de 16 personen die erop staan afgebeeld is jaren onderwerp van discussie geweest. Pas in 2011 wisten Van Bueren en Dudok van Heel het raadsel op te lossen, Van Bueren en Dudok van Heel, 'De Geboorte van Christus door Jacob Corneliszn.'.

⁷⁶⁶ Er zijn diverse voorbeelden van memorievoorstellingen van takken van families die dreigden uit te sterven, bijvoorbeeld het van Zwietenaltaar uit Mariënpool, Truus van Bueren en Marieke van Winkel, 'Herinnering in praktijk'; *Prayer and Politics* (Rich Internet Application) over memoriepraktijken in Mariënpool <http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/CLE/6Memoria/>. Een breed vergelijkend onderzoek naar dergelijke praktijken zou wenselijk zijn. Zie ook Bogaers, *Aards betrokken en zelfbenust*, 623.

⁷⁶⁷ C. 1424: '*Quia in plerisque nostri Ordinis provinciarum domibus tabule curiosis ymaginibus depicte in altaribus et alie diverse picture cum clipeis et armis secularium et formis mulierum contra sanctam Ordinis nostri simplicitatem tam in fenestris vitreis quam in aliis locis contra statuta multiplicantur de quo nobiles viri non modicum scandalizantur; ordinamus ut tales omnes picture et tabulae ac alie curiose picture ut predicatur ammoveantur, ubi sine gravi scandalo ferri poterit, et nove de cetero fieri non permittantur. Visitoribus quoque provinciarum committitur ut hoc faciant firmiter observari et priores in hoc inobedientes punire non omittant.*'

worden, maar wel zonder een groot schandaal (*gravi scandalo*) te veroorzaken. Nieuwe voorstellingen moesten worden geweigerd. De visitatoren werd opgedragen de ongehoorzame kartuizerkloosters te straffen. Het feit dat het verwijderen van de voorstellingen een schandaal zou kunnen veroorzaken, kan erop duiden dat de kloosters niet de eigenaars waren van deze voorstellingen. De families die de memorievoorstellingen hadden laten plaatsen zouden ongetwijfeld bezwaar maken, en dus een schandaal veroorzaken, tegen het laten verwijderen van de memorievoorstellingen.⁷⁶⁸ Ondanks de ordonnantie van het Generaal Kapittel bleven de kloosters memorievoorstellingen ontvangen en in hun kloosters plaatsen, getuige het Begraafregister Niet-kartuizers, waaruit blijkt dat in Nieuwlicht ook na 1424 memorievoorstellingen geplaatst werden bij de graven. Ook in de nieuwe kapel uit 1438 waren dergelijke ‘verboden’ afbeeldingen aan te treffen. Zo liet Bartout van Assendelft boven het door hem gestichte Johannes de Doperaltaar een gebrandschilderd glas aanbrengen met daarop zijn naam en wapen (*nomen et arma*).

De kartuizerorde zal zich er dus uiteindelijk min of meer bij hebben neergelegd, maar men bleef nog wel alert. In 1441 werd Nieuwlicht bijvoorbeeld nog gewaarschuwd dat afbeeldingen (*curiositates*) uit de cellen moesten verdwijnen.⁷⁶⁹ Wat hier precies mee bedoeld werd, is niet helemaal duidelijk, aangezien afbeeldingen van Maria en kleine religieuze voorstellingen (*Andachtsbilder*) ter stimulering van de devotie wel waren toegestaan.⁷⁷⁰ Dergelijke *Andachtsbilder* konden naast een contemplatieve functie ook een memoriefunctie hebben, zoals het verderop te behandelen paneeltje van Petrus Christus, waarop naast de Madonna ook kartuizer Jan Vos staat afgebeeld.

De memorievoorstellingen die in schenkingsregisters van (andere) religieuze instellingen als schenkingen zijn aangemerkt, nemen waarschijnlijk een uitzonderingspositie in omdat ze een dubbele functie hadden. Naast een memoriefunctie hadden ze eveneens een functie als altaarstuk en konden daardoor tot de categorie ‘liturgische voorwerpen’ gerekend worden. In de memorieregisters van andere instellingen worden memorievoorstellingen doorgaans ook niet als schenking aan de instelling genoemd. In het gecombineerde begraaf- en memorievieringenregister van het Haarlemse Jans klooster bijvoorbeeld worden wel kunstwerken vermeld ter aanduiding van graflocaties, maar nergens worden deze objecten als schenking aan het klooster vermeld. Verder zijn er verschillende aanwijzingen dat stadsbesturen uit verschillende Noord-Nederlandse steden na de alteratie en confiscatie van de kerkelijke goederen in de jaren zeventig van de zestiende eeuw families de gelegenheid boden om memorievoorstellingen van hun familieleden uit de instellingen te halen. Deze objecten werden toen blijkbaar als privébezit van de families beschouwd. Alles wat niet werd gerecupereerd, werd dikwijls verkocht om de stadskas te spekken.⁷⁷¹ Ook in Utrecht mag een dergelijke gang van

⁷⁶⁸ Over andere typen schenkingen, zoals geld- en landschenkingen hadden schenkers nauwelijks zeggenschap meer na schenking, tenzij dat in de schenkingsakte expliciet was vastgelegd, zoals bij behoud van vruchtgebruik. Het klooster kon de landerijen verkopen zonder toestemming van de schenker of diens familie. In het schenkingsregister van Hs. 27 wordt soms ook vermeld dat geschonken goederen werden verkocht, zoals van Mabelia van Steenre die juwelen schonk die vervolgens verkocht werden, Hs. 27, f. 2v.

⁷⁶⁹ C. 1441: ‘*Et curiositates in dicta domo in cellis introductas amoveri faciant, et deinceps fieri non permittant.*’

⁷⁷⁰ Zie over diptieken Van Engen, ‘*Memor esto mei*’ en meer specifiek over het gebruik van diptieken als contemplatieve stimulans binnen de kartuizerorde, idem, ‘Devotional diptychs in late medieval Netherlandish charterhouses’.

⁷⁷¹ In Haarlem bood de nieuwe magistraat op 3 september 1578 aan families de gelegenheid om hun memorievoorstellingen uit de Sint-Bavokerk te halen, zie Van Bueren, *Tot lof van Haarlem*, 55-61. Over de restitutie van kunstwerken aan erfgenamen van de Jansheren zie ibidem, 144-152. Dat families memorievoorstellingen uit instellingen haalden en meenamen, blijkt ook uit het uit Amsterdam afkomstige drieluik van Sybrand Occo en Liesbeth Brouwer genaamd Bam (MeMO memorial object ID 731), dat begin zeventiende eeuw door Basilio Bam aan de Nicolaaskerk te Kalkar werd geschonken, nadat de familie na de

zaken worden verwacht na het opheffen van de religieuze instellingen in 1580. Verschillende memorievoorstellingen uit Utrechtse kloosters zijn immers terug te vinden in het bezit van de (aanverwante) familie, zoals de memorievoorstelling voor de familie Taets van Amerongen-Van Driebergen dat oorspronkelijk in de Sint-Servaasabdij hing en later in handen kwam van de familie Taets van Amerongen.⁷⁷² Daarnaast is bekend dat het stadsbestuur een aantal geconfisqueerde kunstwerken beheerde, die in eerste instantie in door de stad beheerde instellingen werden opgehangen, zoals in het Sint-Anthoniegasthuis, dat tussen 1641 en 1719 kunstwerken van religieuze instellingen herbergde.⁷⁷³ In de loop van de achttiende eeuw verdwenen de religieuze schilderijen uit de openbare ruimten en werden ze opgeslagen in de Aalmoezenierskamer in de Brigittenstraat. In 1816 raakte een deel van de schilderijen zwaar beschadigd doordat het plafond boven de opslag het begaf onder het gewicht van de turf die een verdieping hoger lag opgeslagen. De schilderijen die nog toonbaar waren, werden daarna op het stadhuis verkocht en raakten verspreid.⁷⁷⁴ Over enkele memorievoorstellingen die mogelijk behoorden tot de stukken die in de negentiende eeuw werden verkocht, gaat het laatste deel van dit hoofdstuk. Deze memorievoorstellingen worden hier behandeld, omdat ze inzicht verschaffen in de memoriapraktijken in Nieuwlicht én omdat ze de mogelijkheden en beperkingen laten zien van het combineren van gegevens uit de geschreven bronnen met de overgeleverde objecten.

4.3.6.2.5 Overgeleverde memorievoorstellingen

Er zijn vier memorievoorstellingen overgeleverd waarvan aangenomen wordt dat ze in het kartuizerklooster Nieuwlicht hebben gehangen. In chronologische volgorde is dat als eerste het paneel met de heilige Maagd en de kartuizer Jan Vos van Jan van Eyck of zijn werkplaats, dat tussen 1441 en 1443 is geschilderd (afb. 25).⁷⁷⁵ Ook het paneeltje van de Madonna en dezelfde kartuizer, dat grote gelijkenis vertoont met het eerste schilderij en aan Petrus Christus wordt toegeschreven, kan zich in Nieuwlicht hebben bevonden (afb. 26).⁷⁷⁶ Verder is er een drieluik uit circa 1520 met een laatste avondmaalvoorstelling en de gebedsportretten van leden van de Utrechtse families Pauw en Sas van een onbekende meester (afb. 27).⁷⁷⁷ En ten slotte is er nog een drieluik met een kruisigingsvoorstelling met op het linker binnenluik de gebedsportretten van twee ongeïdentificeerde kartuizermonniken uit het atelier van Jan van Scorel, gedateerd rond 1525-1545 (afb. 28).⁷⁷⁸

alteratie naar Kalkar was uitgeweken. Zie ook de memorievoorstelling van de familie Brouwer-Wessels (MeMO memorial object ID 732).

⁷⁷² Zie MeMO memorial object ID 612. De op dit schilderij afgebeelde vrouw Johanna van Driebergen, vrouw van Ernst Taets van Amerongen (1420-1496/7) was de kleindochter in bastaardlijn van Willem van Abcoude. Haar kleinzoon, Daniel Taets van Amerongen zou in de zestiende eeuw intreden in Nieuwlicht.

⁷⁷³ Inventarissen van het Anthonius Gasthuis uit de jaren 1641, 1719, 1737 en 1761; in De Vries en Bredius, *Catalogus der Schilderijen in het Museum Kunstliefde te Utrecht*, XIII-XIV. Hieronder bevonden zich mogelijk de kunstwerken die hieronder behandeld worden, zoals Defoer suggereert. Defoer, 'The Triptych of the Pauw-Sas family', 324

⁷⁷⁴ De Vries, *Catalogus der Schilderijen*, XII-XVI; De Jonge, *Catalogus der schilderijen*, II.

⁷⁷⁵ Jan van Eyck (en werkplaats), *Madonna met Kind en Kartuizer*, afmetingen: 47,31 x 61,28 cm, New York City, Frick Collection; MeMO memorial object ID 921.

⁷⁷⁶ Petrus Christus, *Exeter Madonna*, afmetingen: 20 x 14 cm, Berlijn, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie; MeMO memorial object ID 3255.

⁷⁷⁷ Anoniem, *Drieluik met het Laatste Avondmaal (Pauw-Sas altaar)*, afmetingen: middenpaneel 149,5 x 96,5 cm (165 x 108,2 cm met lijst), luiken 149,5 x 39 cm (164,5 x 54 cm met lijst), Utrecht, Centraal Museum; MeMO memorial object ID 645.

⁷⁷⁸ Jan van Scorel en werkplaats, *Drieluik met Kruisiging met meerdere figuren*, afmetingen: middenpaneel 130 x 116 cm (159 x 146,5 cm met lijst), luiken 130 x 48 cm (158 x 73 cm met lijst), Utrecht, Museum Catharijneconvent; MeMO memorial object ID 630.

4.3.6.2.5.1 De Rothschild Madonna en de Exeter Madonna

In 1938 identificeerde Scholtens de kartuizer die staat afgebeeld op het aan Jan van Eyck en zijn werkplaats toegeschreven paneel *Madonna met Kind en de Kartuizer* (afb. 25) – ook wel Rothschild Madonna genoemd – met de Utrechtse kartuizer Jan Vos.⁷⁷⁹ Vos was een profes van Nieuwlicht, die in de jaren dertig van de vijftiende eeuw in de kartuizerorde was ingetreden, nadat hij eerst lid was geweest van de Duitse Orde in Utrecht.⁷⁸⁰ Na zijn intrede werd hij in 1441 prior van het Brugse kartuizerklooster Genadedal. Hij keerde terug naar Utrecht in 1450, toen hij het prioraat van Hendrik van Heeswijk overnam. Scholtens gaat ervan uit dat de Rothschild Madonna in 1441 werd besteld, maar dat het door de voortijdige dood van Van Eyck pas in 1443 werd voltooid (zie verderop). Bij zijn terugkeer naar Utrecht nam Vos de Rothschild Madonna mee. Daarnaast komt Scholtens met de hypothese dat Vos bij zijn vertrek, ter vervanging, een ander schilderij liet maken dat grote gelijkenis vertoont met de Rothschild Madonna, namelijk het paneel *Madonna met Kind en de Kartuizer* – ook bekend onder de naam Exeter Madonna – dat wordt toegeschreven aan Petrus Christus.⁷⁸¹

Scholtens baseerde de identificatie van de afgebeelde kartuizer met Jan Vos op twee documenten uit Nieuwlicht waarin het schilderij en Vos samen worden genoemd. In het overzicht met toegekende aflaten uit Hs. 4 (tekst nr. 24) is een aantekening opgenomen waarin het schilderij en Vos worden genoemd in verband met een aflat van veertig dagen die aan het schilderij was verbonden.⁷⁸² En daarnaast is er de aflatbrief in het tweede cartularium van Nieuwlicht waarin het schilderij samen met twee andere schilderijen wordt genoemd.⁷⁸³ Het kunstwerk met Vos toonde een afbeelding van Vos met een Madonna met kind en de heiligen Barbara en Elizabeth van Hongarije.⁷⁸⁴ Via de vermelding van de heiligen in de bronnen en de afgebeelde heiligen op het paneel van Van Eyck kon Scholtens de identificatie van Vos beargumenteren. Tevens onderstrepen de heiligen de identificatie met Vos, omdat ze rechtstreeks verwijzen naar de Duitse Orde, waarvan Vos voor zijn intrede in de kartuizerorde lid was. Barbara was naast

⁷⁷⁹ Scholtens, 'Jan van Eyck's "H. Maagd met den Kartuizer"'. Voor Scholtens' identificatie werd de kartuizer geïdentificeerd met Herman Steenken, de in 1428 overleden prior van het kartuizerinnenklooster Sint-Anna in Brugge, *ibidem*, 60-61. Het paneel, dat zich momenteel in de Frick Collection in New-York bevindt, was vanaf halverwege de negentiende eeuw tot 1952 in het bezit van de familie De Rothschild, vandaar de naam Rothschild Madonna.

⁷⁸⁰ Op 19 augustus 1431 was hij blijkens een oorkonde nog procurator in het Duitse Huis, zie citaat bij Scholtens, 'Jan van Eyck's "H. Maagd met den Kartuizer"', 53-54. In 1437 was Vos procurator van Nieuwlicht getuige een akte uit dat jaar (Cart. 1, f. 15r). Vos is dus omstreeks 1432 (na de ballingschap in verband met het Utrechts Schisma) ingetreden in de kartuizerorde. Mogelijk heeft hij zijn overstap juist toen gemaakt, toen bleek dat niet alle monniken uit de ballingschap terugkeerden en er dus een cel beschikbaar kwam.

⁷⁸¹ Zie over de relatie tussen dit schilderij en de Rothschild Madonna ook Upton, *Petrus Christus*, 7-19; Ainsworth, *Petrus Christus*, 72-78, 102-106.

⁷⁸² '...ymaginibus sanctorum depictas et decenter ornatas, solemniter benedixit pie memorie domno Johanni Vos, priori pro tunc eiusdem monasterii et postea domus nostre quarum prima, que major fuerat erat insignita ymaginibus beatissime Dei genitricis Marie, sanctarum Barbare et Elyzabeth [...] Qui ante dictam tabulam nostram matrem misericordie, celi reginam, Dei genitricem, cum angelica salutatione salutaverint aut Barbaram sive Elyzabeth cum Dominica oratione et angelica salutatione honoraverint, suffragia earundem devote implorando, tociens quociens hoc devote adimpleverint, de omnipotentis Dei misericordia, beatorum Petri et Pauli apostolorum auctoritate confisus, quadraginta dies indulgenciarum de injunctis sibi sive de jure injungendis penitencis misericorditer in Domino relaxavit', Hs. 4, 138.

⁷⁸³ Het tweede kunstwerk dat in de aflatbrief wordt vermeld, was waarschijnlijk een diptiek en toonde rechts een Verrijzenis van Christus en links een Maria lactans: 'Secunda autem resurrectionis dominice in dextro latere, in sinistro vero intemerate virginis puerum in gremio tenentis et lactantis'. Het derde kunstwerk, dat mogelijk een retabel of reliëf van gebakken klei was, toonde eveneens een Madonna met kind op de arm: 'tertio vero, que fictilis est, continente ymaginem premisse dei genitricis puerum gestantis', Cart. 2, f. 272r.

⁷⁸⁴ Barbara is te herkennen aan haar attribuu de toren, Elizabeth van Hongarije (ca. 1207-1231) is te herkennen aan het tertiariessenhabijt en de drie kronen die ze vasthoudt.

beschermster tegen de plotselinge dood ook de patroonheilige van het krijgsbedrijf.⁷⁸⁵ En de heilige Elizabeth van Hongarije nam een belangrijke plaats in binnen de Duitse Orde.⁷⁸⁶ Veel kerken van Duitse Orde kloosters waren gewijd aan haar, ook de kloosterkapel van het Duitse Huis in Utrecht.⁷⁸⁷

In de aantekening uit Hs. 4 en de aflaatbrief wordt verder verteld dat op 3 september 1443 de Utrechtse wijbisschop Maarten van Blija, titulair-bisschop van Mayo, in het kartuizerklooster Genadedal bij Brugge drie kunstwerken kwam wijden waarmee ook Jan Vos zich liet gedenken. Op basis van de opgegeven datum gaat Scholtens ervan uit dat de Rothschild Madonna pas in 1443 gereed kwam.⁷⁸⁸ In het overzicht van aflaten in Hs. 4 wordt alleen het schilderij met Vos en de heiligen Barbara en Elizabeth van Hongarije genoemd. De Rothschild Madonna werd later, zo blijkt uit de aantekening in Hs. 4, naar Nieuwlicht overgebracht en geplaatst op het Barbara-altaar dat zich bevond voor het oksaal dat het koor van het lekengedeelte scheidde.⁷⁸⁹ Het feit dat de twee andere kunstwerken niet genoemd worden in de aantekening in Hs. 4, duidt erop dat ze niet naar Nieuwlicht zijn overgebracht.

Het Barbara-altaar van Nieuwlicht was dus, zoals we hiervoor al zagen, op 14 oktober 1446, samen met een tweede altaar, gewijd door de Utrechtse wijbisschop. Een jaar later stond het Generaal Kapittel de Nieuwlichtse kartuizers toe om op 4 december, de feestdag van de heilige Barbara, drie lessen aan de getijden toe te voegen.⁷⁹⁰ Vier jaar later, in 1451, toen Jan Vos inmiddels prior van Nieuwlicht was geworden, werd de viering nog verder uitgebreid naar twaalf lessen.⁷⁹¹ Deze uitbreiding had ongetwijfeld te maken met de komst van het altaarstuk naar Nieuwlicht. Scholtens heeft later, in 1960, gesuggereerd dat de Rothschild Madonna vanaf het begin al bestemd was voor Nieuwlicht, het professiehuis van Vos.⁷⁹² Hij acht het niet onwaarschijnlijk dat het paneel al in de jaren veertig naar Utrecht kwam. Deze theorie heeft echter geen navolging gevonden onder kunsthistorici.

Over de datering en toeschrijving van de Rothschild Madonna heerst geen overeenstemming.⁷⁹³ Kunsthistorici verschillen van mening over de vraag of dit schilderij een werk van Jan van Eyck is of dat het samen met, of zelfs in het geheel door, een andere kunstenaar is gemaakt. Friedländer dateerde het schilderij rond 1440, aan het einde van Van Eycks carrière en Panofsky had het werk in eerste instantie toegeschreven aan Petrus Christus. Vanwege de identificatie van de afgebeelde kartuizer met Vos paste hij zijn toe-

⁷⁸⁵ Het verklaart ook de minuscule afbeelding van de oorlogsgod Mars in het middelste van de drie ramen in de toren, het attribuut van Barbara, Ainsworth, *Petrus Christus*, 72.

⁷⁸⁶ Haar zwager, Koenraad I van Thüringen, was vanaf 1239 Grootmeester van de Duitse Orde. Hij zette zich actief in voor de verering en canonisering van Elizabeth, waardoor ze een van de patroonheiligen van de Duitse Orde werd. De Duitse Orde beheerde na Elizabeths dood ook het hospitaal in Marburg dat ze daar had gesticht, zie o.a. Albrecht en Atzbach, *Elisabeth von Thüringen*.

⁷⁸⁷ Scholtens, 'Jan van Eyck's "H. Maagd met den Kartuizer"', 58. De kapel was in het tweede decennium van de vijftiende eeuw gesticht door landcommandeur Johan van den Zande, mededeling van Rombert Stapel (zie over Van den Zande Meuwissen, *Gekoesterde Traditie*, cat. nr. 17).

⁷⁸⁸ Scholtens, 'Petrus Christus', 64-65. Hij gaat hierbij wel voorbij aan het feit dat er tussen de voltooiing en de wijding van het schilderij geen correlatie hoeft te bestaan. De wijbisschop wijdde immers drie kunstwerken tegelijkertijd. Deze kunnen al langer aanwezig zijn geweest.

⁷⁸⁹ *Impresenciarum pertinet ad dictam domum nostram et habetur in altari beate Barbare virginis et martiris, super toxale in ecclesia nostrae*, Hs. 4, 138.

⁷⁹⁰ Cart. 2, f. 272r-v. Scholtens geeft per abuis 1407 als het jaar waarin dit werd toegekend.

⁷⁹¹ Cart. 2, f. 278r. Een samenvatting van deze akte is ook aan te treffen in Hs. 4, 86-87. Sommige auteurs nemen per abuis aan dat het feest voor de gehele orde gold.

⁷⁹² Scholtens, 'Petrus Christus', 64-66. Het feit dat de aflaatbrief uitgevaardigd werd door de wijbisschop van Utrecht zou volgens Scholtens in die richting kunnen wijzen.

⁷⁹³ Zie over de verschillende daterings- en toeschrijvingstheorieën Upton, *Petrus Christus*, 11-19; Ainsworth, *Petrus Christus*, 72-78, met name noten 14 en 15.

schrijving en datering aan en beschouwde hij het als het laatste werk van Van Eyck, dat was voltooid door Petrus Christus.⁷⁹⁴ Aangenomen wordt dat Jan Vos opdracht gaf voor het vervaardigen van het paneel nadat hij prior in Brugge was geworden. Dit betekent dat hij het pas na 30 maart 1441 kan hebben besteld, aangezien op die dag zijn voorganger Gerard de Hammone stierf. Er mee rekening houdend dat Van Eyck in juli van datzelfde jaar overleed, is het daarom onmogelijk dat het kunstwerk in een dergelijk kort tijdsbestek door Van Eyck zelf geschilderd kan zijn. Hij zou alleen de grote lijnen (of bepaalde onderdelen) van het schilderij uitgezet kunnen hebben, waarna het door een leerling voltooid zou zijn. De wisselende kwaliteit van (delen van) het schilderij zouden hier ook op duiden, zoals de kroon van Elizabeth die niet zo fraai en gedetailleerd is als de juwelen op ander werk van Van Eyck.

Upton suggereert dat de Rothschild Madonna een kopie is van het origineel, dat hij omstreeks 1430-1436 dateert. Het zou in zijn ogen de wisselende kwaliteit van het paneel verklaren. Het origineel zou dan in 1450 door Jan Vos zijn meegenomen, de kopie (dus de Rothschild Madonna) in Brugge achterlatend. Hij wijst er vervolgens op dat het kopiëren van Van Eyck niet ongebruikelijk was in die tijd.⁷⁹⁵ Gezien vanuit de opdrachtgever is het echter aannemelijk dat de Rothschild Madonna in 1441 werd besteld toen Vos prior werd in Genadedal en niet reeds in de jaren dertig, zoals Upton suggereert. Het is mijns inziens onwaarschijnlijk dat Vos begin jaren dertig, vlak vóór zijn intrede in de kartuizerorde, naar Brugge afreisde om het paneel te bestellen (en eventueel ervoor poseerde). Na zijn intrede in de kartuizerorde was het voor hem, gezien de *termini monachorum*, niet meer mogelijk om naar Brugge te reizen, hoewel zijn aanstelling als procurator enkele jaren later hem wel meer bewegingsruimte verschafte. Zijn installatie als prior in Brugge daarentegen vormde een goede aanleiding en was het beste moment om het paneel te bestellen. Het is uiteraard mogelijk dat familieleden van Vos als opdrachtgevers optraden. Onbekend is echter waar Vos vandaan kwam en wat zijn sociale achtergrond was. Scholtens veronderstelt dat de familie van Vos uit Brugge of uit Utrecht afkomstig was. In beide steden komen in de veertiende en vijftiende eeuw families voor met de naam Vos of De Vos.⁷⁹⁶ Brugge lijkt mij echter onwaarschijnlijk, omdat er van vóór 1441 geen concrete aanwijzingen zijn die Vos met Brugge verbinden. Bovendien is een connectie met Brugge ook minder snel te maken, aangezien Vos al voor zijn intrede in de kartuizerorde in Utrecht lid was van de Duitse Orde. Daarnaast noemt Arnoldus Rassius Vos in zijn beknopte kroniek van Nieuwlicht uit de zeventiende eeuw.⁷⁹⁷ Deze kroniekschrijver baseert zich, zo zegt hij zelf, op de (inmiddels verloren gegane) zestiende-eeuwse kroniek *Chronicon Cartusiae Ultraiectinae* van de Utrechtse kartuizer Gijsbert van Rutenberg. Vos wordt door Rassius *Ioannes Vossius Delfius* genoemd, wat er op zou kunnen wijzen dat Vos wortels in Delft had.⁷⁹⁸

Inhakend op de wat stroeve uitvoering van het schilderij betoogt Ainsworth – mede op basis van de ondertekening die door Infraroodreflectografisch (IRR)onderzoek zichtbaar werd – dat het schilderij inderdaad begonnen is door Van Eyck en daarna

⁷⁹⁴ Panofsky, *Early Netherlandish painting*, 188. Upton betwijfelt of Christus een leerling van Van Eyck kan zijn geweest. Christus kan nooit de Rothschild Madonna hebben voltooid in 1443, omdat hij zich pas in 1444 in Brugge vestigde, Upton, *Petrus Christus*, 11-19.

⁷⁹⁵ Upton, *Petrus Christus*, 11-19.

⁷⁹⁶ Scholtens, 'Jan van Eyck's 'H. Maagd met den Kartuizer'', 54-55. Scholtens wijst er op dat de Duitse Orde ridderbroeders en priesterbroeders kende. De ridderbroeders dienden van adellijke afkomst te zijn, de priesterbroeder konden ook uit het patriciaat geworven worden. De familie De Vos uit Brugge was van adellijke herkomst, de Utrechtse familie Vos was niet van adel. Het is onbekend of Jan Vos in de Duitse Orde een priesterbroeder of een ridderbroeder was.

⁷⁹⁷ Rassius, *Origines Cartusiarum Belgi*, 99-104.

⁷⁹⁸ Vergelijk ook Petrus de Wal's *Collectaneum Rerum Gestarum et Eventuum Cartusiae Bruxcellensis* die ook de kroniek van Rutenberg als een van zijn bronnen gebruikte, De Wal, Hs. 7043, f. 62r, 72v.

voltooid door iemand uit zijn werkplaats.⁷⁹⁹ Ainsworth herkent in de ondertekening van de plooiën van de kleding van de Madonna de hand van Van Eyck. Ook in de ondertekening van het portret van Vos zou Van Eycks hand te zien zijn. Veel meer schijnt hij niet aan de opzet van het schilderij te hebben gedaan. Een andere kunstenaar heeft, volgens Ainsworth, het werk voltooid, waarbij duidelijk ‘geleend’ werd uit eerder werk van Van Eyck, waardoor het schilderij het karakter heeft van een pastiche, hetgeen Petrus Christus als maker uitsluit.

Petrus Christus was wel de maker van de Exeter Madonna (afb. 26), die volgens Scholtens als vervanging van de Rothschild Madonna werd vervaardigd. Upton bestrijdt deze laatste zienswijze. Hij ziet de Exeter Madonna als een origineel werk, geïnspireerd op de Rothschild Madonna, en niet als een (onvolledige) kopie.⁸⁰⁰ Op de Exeter Madonna is Vos in gebed voor de Madonna met kind afgebeeld met de heilige Barbara achter zich. Upton wijst erop dat de Exeter Madonna als vervanging van de Rothschild Madonna ongeschikt is om twee redenen. Ten eerste ontbreekt Elizabeth van Hongarije op de Exeter Madonna, terwijl de gebeden ook aan haar gericht moesten worden, wilde men de aflaat verwerven. Om die reden zou het dus in de Brugse kartuis – waar de Exeter Madonna zou zijn achtergebleven – ongeschikt zijn geweest als vervanging van de Rothschild Madonna. En ten tweede, en dit is minstens zo belangrijk, verschillen de afmetingen van de twee panelen aanzienlijk. Het kleine formaat van de Exeter Madonna – niet veel groter dan een ansichtkaart – maakte het schilderij als altaarstuk ongeschikt. De Exeter Madonna zou volgens Upton in 1450 als een zelfstandig werk zijn besteld door Jan Vos ter herinnering aan zijn tijd in Brugge en zijn meegenomen naar Utrecht, waar hij het gebruikte voor persoonlijke devotie (*Andachtsbild*).⁸⁰¹ In de late Middeleeuwen waren dergelijke kunstwerken voor privédevotie, mede onder invloed van de Moderne Devotie, gangbaar onder brede lagen van de bevolking.⁸⁰² Uit de kartuizerorde zijn diverse van dergelijk kleine devotiestukken bekend, die de monniken tot bezinning, contemplatie en gebed moesten aanzetten.⁸⁰³ Dikwijls waren het diptieken, zoals uit de Nederlanden de bekende devotiestukken van Hendrik van Haarlem en Willem Bibau.⁸⁰⁴

Hoewel er nog wel het een en ander onduidelijk blijft met betrekking tot de Rothschild Madonna en de Exeter Madonna, mag aangenomen worden dat de Rothschild Madonna tussen 1441 en 1443 voor Brugge is vervaardigd en in ieder geval vanaf 1450 in Nieuwlicht was geplaatst op het Barbara-altaar in de kloosterkerk. Daarnaast is het aannemelijk dat Vos bij zijn terugkeer naar Utrecht ook de Exeter Madonna meenam naar Nieuwlicht, dat hij rond die tijd voor privédevotie had laten schilderen door Petrus Christus.

⁷⁹⁹ Ainsworth, *Petrus Christus*, 72-78.

⁸⁰⁰ Ook Ainsworth is deze mening toegedaan. Ze wijst er verder nog op dat de Exeter Madonna zowel aspecten uit de boekilluminatie als uit de paneelschilderkunst herbergt. Ze oppert de mogelijkheid dat Christus mogelijk als illuminator was opgeleid en later paneelschilder is geworden, Ainsworth, *Petrus Christus*, 102-106.

⁸⁰¹ Panofsky stelde in 1927 het *Andachtsbild* als *kontemplatieve Versenkung* voor het eerst centraal, Panofsky, ‘Imago Pietatis’.

⁸⁰² Zie bijvoorbeeld de tentoonstellingscatalogus Henk van Os, *Gebed in schoonheid* of Hand, Metzger en Spronk, *Prayers and Portraits*.

⁸⁰³ Zie over overgeleverde devotiediptieken uit een kloosteromgeving, Van Engen, ‘*Memor esto mei*’; over diptieken afkomstig uit kartuizerkloosters, idem, ‘Devotional diptychs in late medieval Netherlandish charterhouses’; en over devotievoorstellingen bij de kartuizers, Zuidema, *Verbeelding en ontbeelding*, 97-153.

⁸⁰⁴ Respectievelijk Meester van het Brunswijkse diptiek, *Devotiestuk van Hendrik van Haarlem*, ca. 1490, tweeluik, ca. 35 x 23 cm per luik, Braunschweig, Herzog Anton Ulrich Museum (MeMO memorial object ID 719) en Meester van de Magdalenalegende (linkerpaneel) en een Franse meester (rechterpaneel), *Devotiestuk van Willem Bibau*, ca. 1523, tweeluik ca. 30 x 20 cm per luik. De afmeting van de Exeter Madonna (20 x 14 cm) plaatst het paneeltje zeker in de categorie van de privé-devotie.

4.3.6.2.5.2 Het Pauw-Sasdrieluik

Het volgende kunstwerk waarvan wordt aangenomen dat het in Nieuwlicht heeft gehangen, is het zogenoemde Pauw-Sasdrieluik (afb. 27).⁸⁰⁵ Het drieluik toont een Laatste Avondmaalvoorstelling in renaissancestijl op het middenpaneel, met op de zijluiken de gebedsportretten van leden van de Utrechtse families Sas en Pauw.⁸⁰⁶ Op de achtergrond van zowel het middenpaneel als de binnenluiken zijn scènes uit de passie van Christus afgebeeld. De linkervleugel toont drie kartuizers met achter hen de heiligen Vincentius van Zaragoza en Sebastiaan.⁸⁰⁷ Op het rechter zijluik staat een vrouw in religieuze kledij met achter haar de heiligen Joris en Johannes de Evangelist. Op de buitenzijde van de zijluiken, die tussen 1939 en 1946 verzaagd zijn zodat de voorstellingen naast elkaar getoond konden worden, zijn de heiligen Nicolaas (linker zijluik) en Katharina (rechter zijluik) afgebeeld.⁸⁰⁸

In 1947 wist de conservator van het Amsterdamse Rijksmuseum, R. van Luttervelt, aan de hand van de wapenschildjes die in de rechterbovenhoek van het middenpaneel zijn aangebracht de personen te identificeren die op de zijluiken staan afgebeeld.⁸⁰⁹ Het bleek te gaan om de Utrechtse kartuizers Pieter Sas († 1540) en zijn neven Vincent Pauw († 1538) en Jacob Pauw († 1545) op het linkerluik en hun tante Digna Sas († ca. 1516) op het rechterluik. Van Luttervelt dateert het schilderij op omstreeks 1525, omdat Pieter Sas in dat jaar prior van Nieuwlicht werd. Sas was een van de belangrijkste priors van Nieuwlicht in de zestiende eeuw.⁸¹⁰ Vincent was een profes van Nieuwlicht die ook enige jaren procurator van het kartuizerklooster in Kampen was. Zijn broer Jacob was een convers, die op het eind van zijn leven naar de kartuis van Monnikhuizen werd gestuurd, omdat daar geen conversen meer waren. Hij overleed in Monnikhuizen en werd daar ook begraven. De vrouw die Van Lutterveld identificeerde met Digna Sas ziet eruit als een kloosterlinge, maar toch is van haar niet bekend dat ze

⁸⁰⁵ Vanaf 1925 bevond dit altaarstuk zich in de collectie van de joodse kunsthandelaar Jacques Goudstikker (1897-1940). In 1940 kwam het in handen van de Duitse bezetter en werd het naar Duitsland afgevoerd. Vlak na de oorlog werd het gerecupereerd en kwam het in bezit van de Nederlandse Staat. In 1948 werd het in langdurig bruikleen gegeven aan het Centraal Museum in Utrecht. In 1997 diende Marei von Saher, de weduwe van Goudstikkers enige zoon, als erfgename van Goudstikker, een claim in bij de Nederlandse Staat van 202 schilderijen. Deze claim werd door de Restitutiecommissie erkend en in 2006 werden de schilderijen aan haar overgedragen. Zij liet het schilderij veilen bij Christies in Londen, maar het bleef onverkocht, mede door conflicterende belangen van potentiële kopers in Nederland die uiteindelijk niet het benodigde bedrag bij elkaar wisten te brengen, met als gevolg dat het drieluik naar de Verenigde Staten verdween (Over de problemen met betrekking tot het verwerven van het altaarstuk zie het artikel in *NRC Handelsblad* van Sandra Smallemburg; 'Doodzonde dat dit altaarstuk het land heeft verlaten', in: *NRC*, 21/22 februari 2009). In de VS maakte het schilderij tussen 2008-2011 onderdeel uit van de rondreizende tentoonstelling *Reclaimed. Paintings from the Collection of Jacques Goudstikker*. Dankzij de financiële hulp van de Stichting Van Baaren Museum Utrecht, lukte het in 2010 alsnog om het schilderij terug naar Nederland te halen. De stichting gaf het in bruikleen aan het Centraal Museum. Ter gelegenheid van de terugkeer van het altaarstuk naar Utrecht werd tussen 9 april en 9 oktober 2011 de tentoonstelling *In stille harmonie. Het zestiende-eeuwse kartuizer drieluik terug in Utrecht* gehouden.

⁸⁰⁶ Voor een gedetailleerdere en iconografische beschrijving van het drieluik zie, Defoer, 'The Triptych of the Pauw-Sas Family', 326-332; Helmus, 'In stille harmonie', 5-8 en Helmus, Faries en Tamis, *Catalogue of paintings*, 348-355.

⁸⁰⁷ Eerder werd aangenomen dat Vincentius de heilige Laurentius was, aangezien ze allebei gekleed gaan in een dalmatiek. Beide heiligen stierven de marteldood doordat ze geroosterd werden. De heilige op het drieluik heeft echter geen rooster als attribuut, maar een voorwerp dat eruit ziet als een vleeshaak. In een andere versie van Vincentius' marteldood wordt hij door haken uit elkaar getrokken, zie Helmus, 'In stille harmonie', 8.

⁸⁰⁸ Na afloop van de tentoonstelling *In stille harmonie* is het altaarstuk gerestaureerd.

⁸⁰⁹ Van Luttervelt, 'Twee Utrechtsche primitieven', 107-122.

⁸¹⁰ Hij was in 1512 ingetreden, op 20 september 1516 tot priester gewijd en tussen 1525 en 1540 prior in Nieuwlicht. In 1531-1532 was hij convisitator en tussen 1532-1540 was hij visitator van de Provincie *Theuntonie*. Binnen de kartuizerorde genoot hij groot aanzien, Scholtens, 'Priors van Nieuwlicht', 340-341.

tot een convent behoorde. In het pitantieregister van Hs. 4 (nr. 4), waar een pitantie van haar staat ingeschreven, wordt ze *bonesta virgo* genoemd, zonder verdere toevoeging dat ze behoorde tot een bepaalde kloosterorde.⁸¹¹ Ze was in ieder geval ongehuwd en werd in Nieuwlicht begraven.⁸¹²

De families Sas en Pauw waren invloedrijke patriciërsfamilies die in de vijftiende en zestiende eeuw een belangrijke rol in de Utrechtse politiek speelden. Gijsbert Sas, de grootvader van de drie mannen en de vader van Digna, bekleedde in de periode 1478-1509 dertien keer een functie in het stadsbestuur.⁸¹³ Hij overleed op 11 november 1509, terwijl hij in functie was als schepen van Utrecht. In *Necrologium A* staat hij samen met zijn vrouw Jacoba (van Stoutenberg Cluetinc) en hun dochter Digna op die dag ingeschreven. Gijsbert en zijn vrouw lagen begraven in de Jacobskerk, getuige de tekstborden die Buchelius daar aantrof. Daarop stond:

*In 't jaar ons Heeren M^vc ende IX, op sint Mertensdach in de wynter, doe sterft Gijsbert Sass, God heb de siel. In 't jaer M^vc ende XV starf Jacobgen, Gijsbert Sassen weduwe, hier beyde begraven.*⁸¹⁴

Het echtpaar Sas had naast de ongehuwd gebleven Digna in ieder geval nog een zoon en een dochter (zie fig. 4.1 Stamboom). Zoon Gerrit Sas was de vader van prior Pieter Sas.⁸¹⁵ Dochter Adriana was getrouwd met Gijsbert Pauw, die werkzaam was als architect of aannemer en die ook in de Utrechtse politiek actief was. Gijsbert bezat de heerlijkheid Darthuizen in het Sticht en vanaf 1496 was hij kameraar van Utrecht. En in 1498, 1501, 1503 en 1519 had hij zitting in de raad van Utrecht.⁸¹⁶ Het echtpaar Pauw-Sas zou vijf kinderen hebben gehad, vanwie er twee in 1515 aan de pest overleden.⁸¹⁷ En afgezien van hun twee kartuizerzonen, Vincent en Jacob, had het echtpaar een dochter, Emma.⁸¹⁸ Een aantal leden van de families Sas en Pauw werd ook in Nieuwlicht begraven. Digna vond mogelijk al in of vlak na 1515 haar laatste rustplaats in de westelijke gang van de grote pandhof. Ze was in ieder geval in 1517 al overleden, aangezien in dat jaar het genoemde *anniversarium* uit *Necrologium A* werd besteld door Gijsbert Pauw (haar zwager)

⁸¹¹ Hs. 4, 16.

⁸¹² Als Digna inderdaad een kloosterlinge was geweest, was ze waarschijnlijk in haar eigen klooster begraven en niet in Nieuwlicht. In Nieuwlicht is geen enkele kloosterzuster begraven.

⁸¹³ Van de Water, *Groot Placaatboek III*, 130-140. Ook zou Gijsbert in 1483 als afgezant van Utrecht betrokken zijn bij de vredesonderhandelingen tussen de stad Utrecht, bisschop David van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk. Naast Gijsbert bekleedde ook diens broer Dirk Sas diverse ambten in het Utrechtse bestuur in het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Gijsbert en Dirk schonken samen een glas in het koor van de kerk van het Sint-Nicolaasconvent, HUA, BA I, inv. 986, f. 36r.

⁸¹⁴ Buchelius, *Monumenta*, f. 99r.

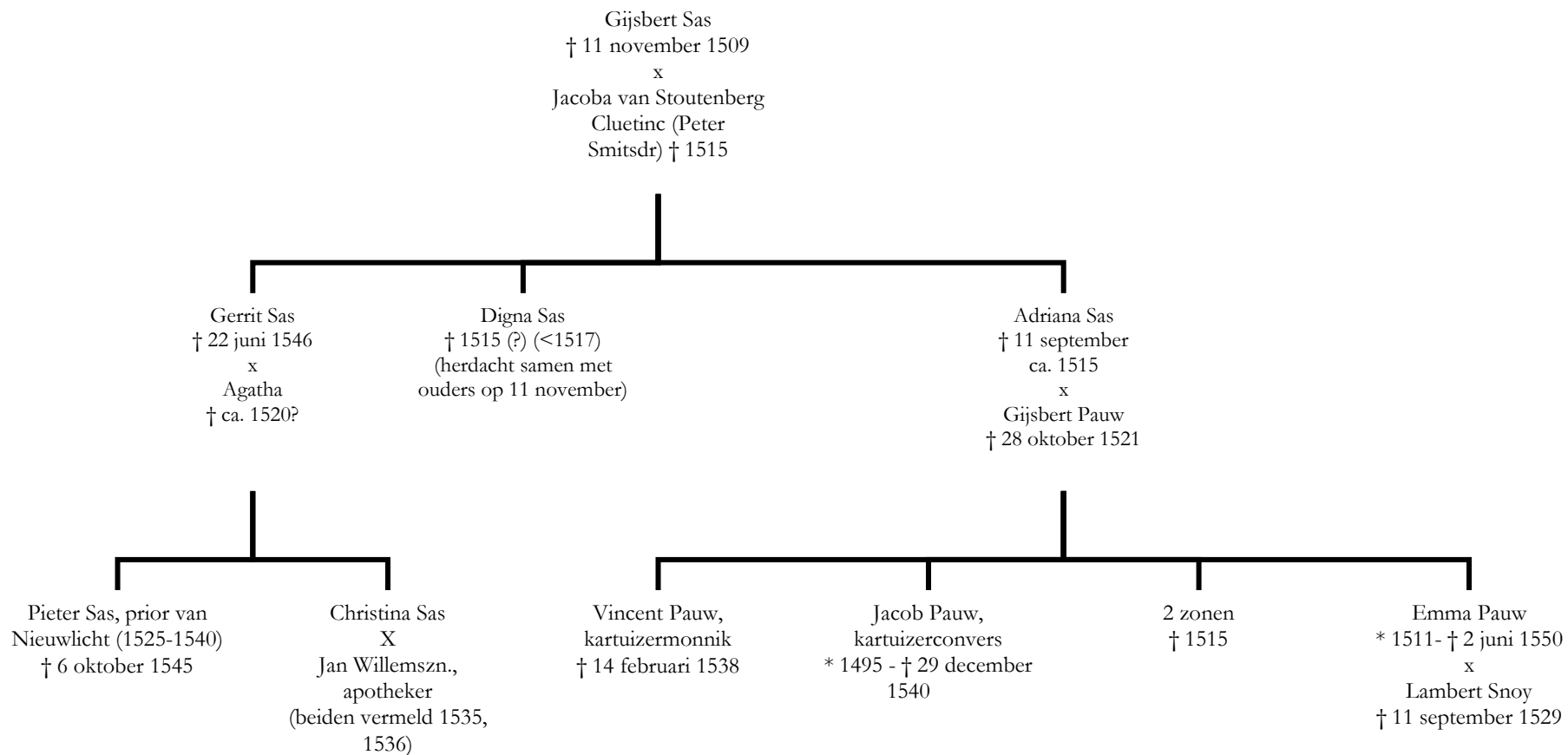
⁸¹⁵ Gerrit Sas was gehuwd met ene Agatha. Zij hadden naast Peter in ieder geval nog een dochter Christina, die gehuwd was met Jan Willemszn., apotheker *In den Aep*. In 1535 en 1536, onder het prioraat van haar broer Pieter Sas, kochten zij twee renten van Nieuwlicht, Cart. 2, f. 179r-180r.

⁸¹⁶ Van de Water, *Groot Placaatboek III*, 137-8, 143. In 1501 was hij overste van het Bijlhouwersgilde. Zie over de diverse geslachten Pauw, Koenen, 'Verschillende families Pauw', 35-36; Wagner 'Geslacht Pauw te Utrecht', 331.

⁸¹⁷ Des Tombe, 'Emma Pauw', 166.

⁸¹⁸ Emma's leven verliep wat turbulenter dan dat van haar broers. Zij werd op 8 november 1521, op elfjarige leeftijd, ontvoerd door Steven van Zuylen van de Haer, die vlak daarvoor als een van de executeurs-testamentair van Emma's vader was benoemd. Van Zuylen huwelijkte Emma vervolgens uit aan Lambert Snoy (Sonoy of Snooy), hofmeester van de graaf van Egmond. Zie over haar ontvoering en huwelijk, Des Tombe, 'Emma Pauw', 163-181, 291-309.

Figuur 4.1 Stamboom van de familie Sas-Pauw



voor de zielen van Gijsbert Sas, diens vrouw Jacoba en voor Digna.⁸¹⁹ Enige tijd later werd Agatha bij haar schoonzuster begraven. Daarna volgde in 1521 Gijsbert Pauw, die opmerkelijk genoeg in de kloosterkerk zijn laatste rustplaats vond, voor het altaar van de martelaren. En pas op 22 juni 1546 – Vincent, Jacob en Peter waren toen ook al overleden – werd Gerrit naast zijn vrouw Agatha begraven.

Hoewel de conclusie van Van Luttermant dat de personen op het schilderij afkomstig waren uit de families Pauw en Sas correct moet zijn, staan er in zijn artikel wel enkele fouten. Een aantal daarvan werd in 1952 door Scholtens rechtgezet.⁸²⁰ Zo vermoedde Van Luttermant dat de voorste twee kartuizers de twee broers Vincent en Jacob waren en de achterste (de meest linker) Peter. Scholtens toonde echter aan dat de achterste kartuizer een conversennovice was. Aan zijn kleding is namelijk te zien dat hij geen monnik was, omdat hij geen scapulier met verbindingsbanden – de typische dracht waaraan kartuizermonniken zijn te herkennen – draagt, maar een kovel met een afgeronde voorkant tot zijn middel, die niet recht afhangt tot op de voeten. Het betekende dat hij Jacob Pauw moest zijn, aangezien bekend is dat hij een convers was en de andere twee mannen kartuizermonniken. Bovendien was Jacob afgebeeld als novice omdat conversen – in tegenstelling tot de monniken – hun baard lieten staan, maar dat deden ze pas na hun professie. Zowel Van Luttermant als Scholtens probeerde op basis van gelaats-trekken de mannen te identificeren, iets wat opmerkelijk is, omdat het vrijwel zeker geen portretten naar het leven zijn. Daarvoor zijn de koppen te inwisselbaar.⁸²¹

Scholtens wist op basis van een opmerking in een van de grafregisters van Nieuwlicht (nr. 19 uit Hs. 4) te beargumenteren dat Jacob Pauw in 1520 of 1521 als novice was ingetreden in Nieuwlicht en dat het schilderij rond die tijd moet zijn geschilderd. Jacob Pauw stierf in 1545 in de kartuis van Monnikhuizen. In het grafregister van elders overleden kloosterlingen van Nieuwlicht (tekst nr. 19 in Hs. 4) wordt opgemerkt dat Jacob vijftwintig jaar in de kartuizerorde had geleefd. Dit betekent dat hij in 1520 was ingetreden als novice en een jaar later zijn professie deed als convers. Het jaar van intrede wordt bevestigd door een aantekening van de Brusselse kartuizer Petrus de Wal († 1648). Hij had gegevens ontleend aan de verloren gegane kroniek *Chronicon Cartusiae Ultraiectinae* van de Utrechtse kartuizer Gijsbert van Rutenberg. Hierin werd vermeld dat Jacob Pauw op 6 februari 1520 op vijftwintigjarige leeftijd was ingetreden en bij zijn intrede zeshonderd Hollandse guldens schonk. Van het geld was onder meer een gouden (met gouddraad geborduurd) antependium voor het hoogaltaar bekostigd en het martelarenaltaar met een epitaaf voor zijn familie:

⁸¹⁹ HUA, BA II, inv. 456 (met dank aan Bini Biemans die mij op deze akte wees). Gijsbert Pauw doneerde in 1517 48 gulden en 8 stuivers aan Nieuwlicht uit het testament van Jacoba, weduwe van Ghijsbert Sas voor een jaargetijde op 11 november, de dag dat Ghijsbert Sas (in 1509) was overleden. Het *anniversarium* was bedoeld voor de zielen van Ghijsbert Sas, Jacoba zijn huisvrouw en Digna hun dochter en is inderdaad ingeschreven in Necrologium A. Wanneer Nieuwlicht in gebreke zou blijven dan moest het klooster een pond aan de Sint-Jacobskerk betalen (vandaar dat dit archiefstuk zich in het archief van de kerkmeesters van de Sint-Jacobskerk bevindt).

⁸²⁰ Scholtens, 'Kunstwerken in het Utrechtse kartuizerklooster', 157-166. Ook in een artikel dat een jaar later verscheen heeft hij nog een aanvullende opmerking met betrekking tot de datering gemaakt, Scholtens, 'Tets over de bouwgeschiedenis', 55-57.

⁸²¹ Meuwissen en Van Leerdam, 'Een Jacob Cornelisz. van Oostzanen bij Christie's?'

*Iste dilectus confrater noster in novitiatu suo legavit ad ornatum ecclesiae nostrae sexcentos florenos Hollandiae ex quibus comparatum fuit egregium antependium aureum summi altaris, item altare Martyrum cum epitaphio suorum exculptum etc.*⁸²²

Het geld, dat afkomstig was uit zijn moeders erfdeel, werd een jaar later door zijn vader voldaan, zo blijkt uit een akte die Buchelius afschreef. In die akte is echter sprake van ruim vijfhonderd gulden.⁸²³

Op basis van de aantekening van De Wal nemen kunsthistorici aan dat Jacob Pauw de opdrachtgever van het altaarstuk was. Het is echter de vraag of dat correct is. Uit de zinsnede 'item altare Martyrum cum epitaphio suorum exculptum' blijkt niet onomwonden dat het hier inderdaad om een schilderij gaat. Bij een schilderij was mogelijk gekozen voor de omschrijving *tabula (pictura)* en niet voor de aanduiding *altare Martyrum cum epitaphio*. Bovendien duidt *epitaphio suorum exculptum* op een gebeeldhouwd epitaaf en niet op iets wat geschilderd is. De zinsnede kan dan ook op twee manieren worden opgevat: ten eerste als een (geschilderd) altaarstuk met een gebeeldhouwd tekstbord (waarop de namen van de te gedenken personen vermeld staan) en ten tweede als een altaar met een gebeeldhouwde memorievoorstelling. In het tweede geval wordt met deze zinsnede niet de overgeleverde memorievoorstelling bedoeld.

Bovendien is er met de memorievoorstelling nog iets anders aan de hand. IRR-onderzoek van het linker binnenluik heeft uitgewezen dat de middelste van de drie mannen (twee keer) van een ondertekening is voorzien.⁸²⁴ De twee kartuizers die aan weerszijden van hem staan – en dus ook de beeltenis van Jacob Pauw – zijn niet ondertekend. De compositie van het schilderij is dus gewijzigd ten opzichte van het eerste ontwerp. Oorspronkelijk was alleen voorzien in één kartuizermonnik op het linker binnenluik en een vrouw op het rechter binnenluik. Het wijzigen van de compositie kan verschillende dingen betekenen wat de totstandkoming van het schilderij en de opdrachtgever(s) betreft. Zo kan de memorievoorstelling niet door Jacob Pauw zijn besteld, maar al enkele jaren eerder (bijvoorbeeld in 1516) door Gerrit Sas, de vader van Pieter Sas, ter gelegenheid van de priesterwijding van zijn zoon in dat jaar en om eveneens Digna Sas te gedenken, die omstreeks die tijd overleed. Ook Digna zelf kan de opdrachtgeefster zijn geweest. Ze schonk Nieuwlicht een pitantie en misschien liet ze zich vlak voor haar dood met haar kartuizerneef afbeelden op de memorievoorstelling. De gebroeders Pauw waren toen nog niet ingetreden in Nieuwlicht. Jacob Pauw zou zich dan bij zijn intrede in 1520 hebben kunnen inkopen in het project en zichzelf en zijn broer ook hebben laten afbeelden.⁸²⁵ Als Gerrit of Digna inderdaad de opdrachtgevers zijn geweest, dan kan het schilderij bij de graven van Digna, Agatha en Gerrit Sas in de grote pandhofgang hebben gehangen. De vensters in de gangen van de grote en kleine pandhof waren – zoals hiervoor al aan de orde is geweest – beglaasd, zodat de aldaar aanwezige (geschilderde) memorievoorstellingen minder te lijden hadden van de weersomstandigheden.⁸²⁶

⁸²² De Wal, Hs. 7044, f. 65 (1545). Het *antependium (et multa alia)* wordt ook vermeld in Necrologium A, waar het op 29 december bij het overlijden van Jacob staat ingeschreven.

⁸²³ 'Ick Gijssbert Paeuw, borger t' Utrecht leije ende bekenne [...] schuldig te wesen [...] vijfhondert gulden current, sestien Badensche braspenningen, gemunt int jaer van 98, te betalen voor de gulden off ander goet payment van waerde dairvoir [...] besproocken syn van Broeder Jacob Paeuw mijn soon, voor die tijt sijner professien ende ick hem noch sculdich was van sijner moeders goed [...]', Buchel E. f. 89 (oude signatuur). De akte is gedateerd op 14 januari 1521 en is afgedrukt bij Des Tombe, 'Emma Pauw', 168.

⁸²⁴ Helmus 'In stille harmonie', 9; Helmus, Faries en Tamis, *Catalogue of paintings*, 350-353.

⁸²⁵ Als dit zo is, dan heeft het als consequentie dat moet worden onderzocht, of het wapenschild van de familie Pauw (drie rode gespen op een wit veld) op het middenpaneel misschien later is toegevoegd, aangezien in de oorspronkelijke opzet alleen leden uit de familie Sas opgenomen waren.

⁸²⁶ Van Luttervelt suggereerde al dat de triptiek bij het graf van Digna en haar familie hing. Opmerkelijk genoeg geeft hij vervolgens foute informatie die hij eenvoudig had kunnen verifiëren. Vincent en Peter lagen namelijk niet – zoals hij beweert – bij Digna begraven, maar lagen op het kerkhof dat zich op het

Daarnaast is het mogelijk dat Gijsbert Pauw het schilderij omstreeks 1518 heeft besteld, ter gelegenheid van de professie van zijn zoon Vincent. Toen Jacob in 1520 novice werd, is de opzet van het schilderij gewijzigd en is naast Jacob ook neef Pieter Sas toegevoegd. Als Gijsbert Pauw de opdrachtgever is geweest, dan is de kans groot dat de vrouw op het rechterluik niet Digna Sas is, maar haar zuster Adriana, de overleden vrouw van Pauw.

Gijsbert Pauw als initiatiefnemer en opdrachtgever van het schilderij is niet ondenkbaar. Ten eerste gaf hij, zoals we al zagen, Jacob Pauw bij zijn professie geld mee uit diens moederlijk erfdeel. Ten tweede heeft Gijsbert vanaf 1515 diverse activiteiten ontplooid die gericht waren op de nagedachtenis van anderen. In 1517 was hij, zoals we reeds zagen, degene die een *anniversarium* in Nieuwlicht bestelde voor de zielen van zijn schoonouders Gijsbert en Johanna Sas en zijn schoonzuster Digna Sas. En daarnaast schonk hij een paar jaar eerder tachtig gulden (en twee molenstenen) aan het Utrechtse Sint-Nicolaasklooster om er een memorievoorstelling voor zijn (overleden) vrouw en kinderen van te laten maken, die geplaatst moest worden op het altaar.⁸²⁷ Dit zal in of vlak na 1515 zijn gebeurd, omdat toen twee van zijn kinderen – en mogelijk ook zijn vrouw – aan de pest overleden.⁸²⁸ En ten derde werd Gijsbert eind oktober 1521 voor het martelarenaltaar (*altare martyrum*) in de kloosterkerk begraven, zo blijkt uit het grafregister van weldoeners in Hs. 4.⁸²⁹ Als Gijsbert de opdrachtgever van het schilderij is geweest, is het aannemelijk dat het schilderij zich op dit altaar bevond, aangezien op de memorievoorstelling verschillende martelaren staan afgebeeld (Vincentius van Zaragoza, Sebastiaan, Joris en Catherina). Ook de omvang van de memorievoorstelling (ca. 165 cm hoog x 220 cm breed in geopende opstelling) doet vermoeden dat het als altaarstuk dienst heeft gedaan. Het blijft echter onduidelijk of met de omschrijving *altare Martyrum* de memorievoorstelling zelf of een altaar wordt bedoeld, of dat het martelarenaltaar hetzelfde is als het altaar voor het oksaal dat in 1446 werd gewijd aan de heiligen Barbara, Katharina en de 11.000 maagden, die immers allen een martelaarsdood stierven. Op dit altaar bevond zich echter, zoals we reeds zagen, vanaf 1450 de Rothschild Madonna.

Omdat de opdrachtgevers onbekend blijven, blijft het onduidelijk welke motieven precies hebben meegespeeld bij het laten vervaardigen van het drieluik. Kwam het initiatief van Gerrit, Peter of Digna Sas? Of was Gijsbert, Vincent of Jacob Pauw de drijvende kracht? Misschien waren de sterfgevallen in de familie in de tweede helft van de jaren tien van de zestiende eeuw de directe aanleiding. Of misschien waren de sterfgevallen de aanleiding voor de broers Vincent en Jacob om in het klooster in te treden en vormde de intrede de aanleiding voor het laten vervaardigen van het altaarstuk? Hoe dan ook, dit voorbeeld laat duidelijk zien dat het identificeren van afgebeelde personen op een memorievoorstelling lang niet altijd leidt tot een eenduidige verklaring van de ontstaansgeschiedenis en het functioneren van de voorstelling. Soms roept een verklaring alleen maar meer vragen op. Het laat wel duidelijk de complexiteit zien die achter het ontstaan van een memorievoorstelling kan schuilgaan. De afgebeelde personen op een

binnenterrein van de grote pandhof bevond. En Jacob lag niet begraven op het kerkhof van Nieuwlicht, maar in Monnikhuizen, Van Lutervelt, 'Twee Utrechtsche primitieven?', 113-114.

⁸²⁷ 'Item Ghijsbaert Pauwe heeft ons convent gegeven LXXX Rijns gulden voer sijn huusfrouwe Adriaen Ghijsbert Sasendochter ende voer sijn kynder aen die tafel op ons coer opt autaar ende twe moelen stenen', HUA, BA I, inv. 986, f. 38r.

⁸²⁸ De schenking aan het Sint-Nicolaasconvent staat ingeschreven vlak na een schenking van iemand waarvan gezegd wordt dat hij in 1514 overleed. In *Necrologium A* staat Adriana vermeld op 11 september. Ze staat na een persoon die in 1511 overleed.

⁸²⁹ 'Item ante altare martyrum, sub sarcophago, sepultus esse honestus vir Ghijsbertus Pau, civis Traiectensis, pater confratrum nostrorum Vincentii et Jacobi Pau, anno 1521, in profesto Symonis et Jude.' Hs. 4, 105.

memorievoorstelling hoeven namelijk lang niet altijd de opdrachtgevers te zijn geweest – iets waarvan kunsthistorici bijna altijd van uitgaan.⁸³⁰

De toeschrijving van het Pauw-Sasdrieluik aan een bepaalde kunstenaar is eveneens problematisch, aangezien er geen verwante schilderijen bekend zijn.⁸³¹ Van Luttervelt opperde in 1947, onder voorbehoud weliswaar, dat het was geschilderd door de onbekende Utrechtse kunstenaar Johan van Huemen. Sindsdien wordt Van Huemen steeds in verband gebracht met deze memorievoorstelling. Ook in de brochure 'In stille harmonie' uit 2011, wordt Van Huemen, naast Dirk van Oudheusden van Rutenberg, als potentiële kunstenaar genoemd.⁸³² De toeschrijving aan Johan van Huemen gebeurde op basis van het feit dat Van Luttervelt hem was tegengekomen in de negentiende-eeuwse editie van het Nieuwlichtse necrologium van Van Hasselt. Hierin wordt op 27 juni inderdaad Johan van Huemen met zijn twee zonen vermeld (*Obiit Johannes de Huemen, pictor, cum filiis duobus, domui nostre multum favorabilis*).⁸³³ Vervolgens werd er zonder aantoonbaar bewijs van uitgegaan dat hij in de zestiende eeuw stierf.⁸³⁴ De datering van Van Huemens dood in de zestiende eeuw werd niet lang daarna door Scholtens onderbouwd, doordat hij wist te melden dat de inschrijving van Jan van Huemen volgde op de inschrijving van Johannes Gailhardi, prior-generaal van de kartuizerorde, die in 1540 stierf.⁸³⁵ Van Huemen zou dus na dat jaar overleden moeten zijn. De oplettende lezer van Van Hasselts editie zal echter hebben opgemerkt dat de inschrijving van Jan van Huemen in cursief is weergegeven. De gecursiveerde delen van de editie zijn echter niet afkomstig uit Necrologium A, maar uit Necrologium B. Van Hasselt had voor zijn editie namelijk de twee necrologia samengevoegd, waarbij hij de personen die alleen in Necrologium B voorkwamen steeds in cursief liet volgen op de inschrijvingen uit Necrologium A. Met andere woorden, de inschrijving van Johan van Huemen is afkomstig uit Necrologium B. Van dit necrologium is bekend dat het na 1465 niet langer is bijgehouden. Johan van Huemen stierf dus niet na 1540, maar bijna een eeuw eerder, en in ieder geval vóór 1465.⁸³⁶ Hij kan dus onmogelijk de kunstenaar zijn geweest die het Pauw-Sas altaarstuk heeft vervaardigd. De aanvullende informatie die Van Luttervelt in zijn artikel vervolgens geeft over de mogelijke voorvaders van Johan van Huemen – zoals 'Gijsbertus de Hoemen' die tussen 1460 en 1479 regelmatig voorkwam in de rekeningen van de kerkfabriek van de Dom als schilder en 'Hermannus van Hoemen' die in de rekening van 1462/1463 wordt vermeld omdat hij de opdracht had gekregen om 'eenen nywen God

⁸³⁰ Van Bueren heeft meerdere malen benadrukt dat afgebeelde personen op memorievoorstellingen niet per se de opdrachtgevers zijn. Ze wijst dan ook het gebruik van de term 'schenkersportret' af voor de afgebeelde personen en gebruikt de term 'gebedsportret', Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 12-13.

⁸³¹ In 1925 en 1928 werd het schilderij nog toegeschreven aan Jacob Cornelisz. van Oostanen, maar dat werd door Van Lutterveld in 1946 verworpen. Meuwissen en Van Leerdam hebben dat in 2007 beargumenteerd weerlegd, Meuwissen en Van Leerdam, 'Een Jacob Cornelisz. van Oostanen bij Christie's?'. Verder heeft kunsthistoricus Gerson een verband gelegd tussen de Pauw-Sas triptiek, de altaarluiken met Lambert Snoy en diens vrouw Emmerentia (Emma) Pauw, de zus van Vincent en Jacob, en het Laatste Avondmaal (MeMO memorial object 565), maar dat wordt door Defoer betwist, Defoer, 'The Triptych of the Pauw-Sas family', 327, aldaar noot 24. Gerson, 'Een Utrechts schilderij uit de 16e eeuw'.

⁸³² Helmus, 'In stille harmonie', 9.

⁸³³ Van Hasselt, 'Het necrologium van Nieuwlicht', 283.

⁸³⁴ Geheel ten onrechte vermeldt Van Luttervelt ook nog dat Van Huemen zich met zijn twee zonen in Nieuwlicht liet begraven, Van Luttervelt, 'Twee Utrechtsche primitieven', 118-119. Daarvoor is echter geen enkele aanwijzing. Helmus neemt deze foute gegevens over, alsmede de geheel ongefundeerde aanname dat Van Huemen 'rond 1525 voor[komt] in de necrologie [sic] van het klooster', Helmus, 'In stille harmonie', 9, Helmus, Faries en Tamis, *Catalogue of paintings*, 353-355.

⁸³⁵ Scholtens, 'Kunstwerken in het Utrechtse Kartuizerklooster', 165.

⁸³⁶ Verdere aanknopingspunten voor het sterfjaar van Johan van Huemen zijn helaas niet in Necrologium B aan te treffen, aangezien hij de enige is, die op die dag staat ingeschreven.

... die ten hemel voert' te schilderen – zijn niet zijn vader en/of grootvader geweest, maar waren mogelijk wel zijn twee zonen.⁸³⁷

De toeschrijving van het Pauw-Sasdrieluik is met de eliminatie van Johan van Huemen als mogelijke kunstenaar nog niet heel veel opgeschoten. Defoer heeft op basis van de stijl en de iconografie van het Pauw-Sasdrieluik geopperd dat de kunstenaar werkzaam was in Gelre, of in ieder geval zijn opleiding daar moet hebben genoten.⁸³⁸ Het is uiteraard geenszins onwaarschijnlijk dat het drieluik (elders) is geschilderd door iemand die geen connectie met Nieuwlicht had. Toch is er nog een andere Utrechtse kunstenaar die banden had met Nieuwlicht, en dus in aanmerking komt als de kunstenaar. Deze kunstenaar is de reeds genoemde Dirk van Oudheusden van Rutenberg. Hij komt voor in de Nieuwlichtse bronnen en is om die reden ook al door andere onderzoekers als potentiële kunstenaar genoemd. Dirk was de vader van de kartuizermonnik Gijsbert Rutenberg, auteur van de verdwenen kloosterkroniek, waarin de schenkingen van Jacob Pauw werden vermeld. Van Dirk van Oudheusden van Rutenberg is bekend dat hij op 26 september 1540 overleed en dat hij begraven lag in de gang van de grote pandhof.⁸³⁹ Bij zijn graf hing de reeds genoemde memorievoorstelling die hij vier jaar voor zijn overlijden schilderde.⁸⁴⁰ Bovendien is het zeer wel mogelijk dat hij identiek is met een schilder van dezelfde naam (Dirk Hendricszn. van Oudheusden) die in 1511 voorkomt in de kameraarsrekening van Utrecht. Hij werd toen betaald om een *banier ende twee schuttervaentgens* te beschilderen.⁸⁴¹ Gijsbert Pauw was, zoals we al eerder zagen, vanaf 1496 verschillende keren kameraar van Utrecht; Gijsbert en Dirk hebben elkaar zeer waarschijnlijk gekend. Bovendien blijkt uit de geschriften van Petrus de Wal dat Dirks zoon, Gijsbert Rutenberg, in 1521 in de Utrechtse kartuis intrad, precies in de tijd dat Jacob Pauw intrad en het Pauw-Sasdrieluik werd geschilderd.⁸⁴² Er is dus een gerede kans dat Dirk van Oudheusden van Rutenberg de schilder van het Pauw-Sasdrieluik was.

4.3.6.2.5.3 Kruisiging met twee kartuizers

Het laatste kunstwerk waarvan aangenomen wordt dat het zich ooit in Nieuwlicht heeft bevonden is het kruisigingsdrieluik van Jan van Scorel en zijn atelier (afb. 28).⁸⁴³ Dit drieluik bevindt zich momenteel in Museum Catharijneconvent in Utrecht. Het toont op het middenpaneel een kruisigingsvoorstelling, op het linkerbinnenluik een kruisdraging en op het rechterbinnenluik de opstanding. Op het linkerbuitenluik is Christus in de hof van Gethsemane afgebeeld, met op de voorgrond de gebedsportretten van twee kartuizers. Op het rechterbuitenluik is de geseling afgebeeld.⁸⁴⁴ Het drieluik is afkomstig uit de werkplaats van Jan van Scorel en er wordt door kunsthistorici aangenomen dat hij

⁸³⁷ Van Luttermvelt, 'Twee Utrechtsche primitieven', 119; zie ook de aantekeningen uit de rekeningen van de Domfabriek waarin Gijsbert van Huemen voorkomt, Van Campen, 'De Utrechtsche Jeruzalembroederschap', 89.

⁸³⁸ Defoer, 'The Triptych of the Pauw Sas family', 326-332.

⁸³⁹ In de literatuur wordt vaak om onduidelijke reden 1539 als sterfjaar gegeven. Het Begraafregister Niet-kartuizers (nr. 21) geeft duidelijk 26 september 1540 als sterfdatum.

⁸⁴⁰ Bij zijn inschrijving in het grafregister staat: '*super cuius sepulchrum pendet tabula ab ipso depicta anno 36, memoriam eius continens*', Hs. 4, 109.

⁸⁴¹ Geciteerd bij Scholtens, 'Kunstwerken in het Utrechtse Kartuizerklooster', 166.

⁸⁴² De Wal geeft in zijn *Collectaneum rerum gestarum et eventuum cartusiae Bruxellensis* een korte levensbeschrijving van Gijsbert van Rutenberg. Daarin vermeldt hij dat Gijsbert, die in 1557 overleed, 36 jaar in de kartuizerorde leefde (De Wal, Hs. 7044-46, f. 86v).

⁸⁴³ Zie over dit schilderij, Dijkstra, Dirkse en Smit, *Schilderijen uit het Museum Catharijneconvent*, 85-87; Veldman en Defoer, 'Drieluik met Kruisiging met meerdere figuren'; zie ook de database van het Museum Catharijneconvent: <http://adlib.catharijneconvent.nl/search.aspx> (zoek onder Nieuwlicht)

⁸⁴⁴ Zie voor een uitgebreidere iconografische beschrijving, Van Run en Leeftang, 'Jan van Scorel', 79-81.

zelf ook bepaalde delen heeft geschilderd.⁸⁴⁵ Van Scorel stond aan het hoofd van een groot atelier dat kunst op bestelling leverde, zoals altaarstukken met de kruisiging.⁸⁴⁶ Van de kruisigingsvoorstellingen uit het atelier zijn twee varianten bekend: een compositie waarbij Christus wordt omringd door een grote groep personen en een andere compositie met slechts enkele figuren, die ook nog eens veel groter zijn verbeeld.⁸⁴⁷ Het drieluik met de kartuizers behoort tot de eerste variant. Van het middenpaneel is nog een vrijwel identieke versie overgeleverd, en ook van afbeeldingen van de binnenluiken, de kruisdraging en de opstanding zijn varianten bekend.⁸⁴⁸

Op stilistische gronden is het altaarstuk in het verleden rond 1535-1540 gedateerd. In 1975 merkte Molly Faries op dat het altaarstuk niet als een geheel is ontworpen. De verschillen in kleur en schildertechniek tussen het middenpaneel en de buitenluiken wijzen hier op. De kleuren op het middenpaneel zijn namelijk feller dan de kleuren op de luiken. Bovendien zijn de figuren op de hoofdvoorstelling aanzienlijk kleiner. De figuren op de luiken zouden meer aansluiten bij een kruisiging van het tweede type. Naar aanleiding van de stijl, kleurstelling en de uitkomsten van IRR-onderzoek vermoedde Faries toen dat het schilderij (middenpaneel en zijluiken) in 1538 was samengesteld.⁸⁴⁹ Het schilderij is in 2007 gerestaureerd en toen is het opnieuw onderzocht met IRR.⁸⁵⁰ Hieruit kwam onder andere naar voren dat het grootste deel van het middenpaneel alsmede de binnenluiken door ateliermedewerkers moeten zijn geschilderd. Hier en daar heeft Van Scorel wel correcties aangebracht. Hij is waarschijnlijk alleen verantwoordelijk voor het naakt op het middenpaneel. De buitenluiken daarentegen, dus de voorstelling in de hof van Gethsemane met de twee kartuizermonniken en de geseling, lijken door Van Scorel zelf te zijn gemaakt. Van deze religieuze voorstellingen zijn geen andere voorbeelden uit het atelier van Van Scorel bekend. Opmerkelijk is – en dit had Faries in 1975 reeds ontdekt – dat de achterste kartuizer later over de verf van de achtergrond is geschilderd.⁸⁵¹ Aangezien de figuur in dezelfde stijl is geschilderd als de rest van het paneel wordt aangenomen dat deze figuur vlak na voltooiing van het schilderij is toegevoegd.⁸⁵² In 2001 werd het hout van het middenpaneel dendrochronologisch onderzocht. In het kader van de restauratie volgde in 2008

⁸⁴⁵ Van Scorel (1495-1562) was als schilder opgeleid in Haarlem, waarna hij vertrok naar Amsterdam. Daar werkte hij enige tijd als assistent van Jacob Cornelisz. van Oostanen. In 1517 vestigde hij zich in Utrecht, maar een jaar later vertrok hij op pelgrimstocht naar Rome en Jeruzalem. Hij keerde pas in 1523 naar Utrecht terug, nadat hij in 1522 onder paus Adrianus VI, die van Utrechtse komaf was, conservator van de Vaticaanse kunstverzameling was geweest. Afgezien van de periode 1527-1530, toen Van Scorel tijdelijk in Haarlem woonde, was hij tot zijn dood in 1562 actief in Utrecht. Van Scorel werd in 1528 kanunnik van het Utrechtse kapittel van Sint-Marie.

⁸⁴⁶ Jan van Scorels roem als schilder van kruisigingsaltaarstukken gaat terug op een dergelijk drieluik dat hij voor de Oude Kerk van Amsterdam leverde, en dat tijdens de Beeldenstorm van 1566 verloren is gegaan, Van Mander, *Het Schilder-boeck*, f. 234v.

⁸⁴⁷ Zie over deze twee varianten o.a. Van Run en Leeftang, 'Jan van Scorel', 79; Van Bueren, *Tot lof van Haarlem*, 363-368.

⁸⁴⁸ Respectievelijk: kruisigingsvoorstelling ook in Bonn, Rheinisches Landesmuseum en zijluiken in Utrecht, Museum Catharijneconvent. Op de zijluiken staan op de buitenzijde de portretten van een man (linkerluik) en een vrouw (rechterluik). Aangenomen wordt dat Van Scorel zelf deze portretten schilderde en de religieuze voorstelling atelierwerk zijn, Dijkstra, Dirkse en Smit, *Schilderijen uit het Museum Catharijneconvent*, 84-85.

⁸⁴⁹ Faries, 'Underdrawings', 182.

⁸⁵⁰ Zie over de bevindingen van het IRR, Van Run en Leeftang, 'Jan van Scorel', 81-84.

⁸⁵¹ Doordat de verflagen van de achterste kartuizer in de loop der tijd transparant zijn geworden, lijkt de habijt grijzer, Van Run en Leeftang, 'Jan van Scorel', 84.

⁸⁵² Het toevoegen (en verwijderen) van figuren op memorievoorstellingen komt vaker voor, Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 109-125. Zo heeft IRR-onderzoek aangetoond dat omstreeks 1500 een reguliere kanunnik is toegevoegd aan een memorievoorstelling van de Meester van de Spes Nostra, zie Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 205-207; MeMO memorial object ID 563.

een onderzoek van het hout van de luiken.⁸⁵³ Hieruit bleek dat het middenpaneel vanaf 1525 is te dateren en de luiken rond 1544. De oorspronkelijke datering van Faries diende daarom aangepast te worden. Het identificeren van de kartuizers op het linkerluik zou kunnen helpen bij het preciezer dateren van het drieluik.

Groot probleem is echter dat die vraag tot op heden nog niet beantwoord is en waarschijnlijk ook niet te beantwoorden zal zijn. Er spelen hierbij verschillende vraagstukken. Ten eerste is er de vraag of dit drieluik wel in Nieuwlicht heeft gehangen. In het archief van Nieuwlicht wordt het altaarstuk nergens vermeld. Er worden – zoals al eerder is opgemerkt – sowieso nauwelijks kunstwerken vermeld in de archiefstukken van Nieuwlicht. Omdat Van Scorel in Utrecht actief was en er twee kartuizers op het drieluik staan afgebeeld, is men er in het verleden min of meer van uitgegaan dat het daarom uit Nieuwlicht afkomstig moet zijn geweest. Van Scorel had echter ook een clientèle in onder andere Amsterdam en Haarlem, zoals de verloren gegane kruisiging voor het hoogaltaar van de Oude Kerk in Amsterdam en de twaalf Jeruzalemvaarders uit Haarlem laten zien. De pedigree van het drieluik biedt wat herkomst betreft ook geen aanknopingspunten. In de negentiende eeuw was het in bezit van de familie Van der Heyden in Hilversum.⁸⁵⁴ Het is mogelijk dat het schilderij gekocht is van het Utrechtse stadsbestuur in 1816, tijdens de verkoop van de collectie nadat de opslag aan de Brigittenstraat instortte, maar het kan ook op een andere manier in de familie terecht zijn gekomen.

Een tweede vraag die zich aandient bij de identificatie van de kartuizers is wat de aanleiding was om het altaarstuk te laten vervaardigen. Hier zijn ook verschillende mogelijkheden: het intreden in een kartuizerklooster, de benoeming tot prior van een kartuizerklooster of het overlijden van de geportretteerde(n). Geen van deze mogelijkheden is uit te sluiten, zoals de eerder behandelde memorievoorstellungen laten zien. Daarnaast rijst de vraag wat de onderlinge verhouding tussen de twee geportretteerde kartuizers was en waarom één van de portretten later is toegevoegd. Op grond van het Pauw-Sasdrieluik zou een familieconnectie tussen de kartuizers het meest plausibel zijn, maar dat elkaar opvolgende priors zich via deze memorievoorstelling lieten gedenken, is ook mogelijk. Gezien de afmetingen van het drieluik (ca. 147 cm x 320 cm in geopende toestand) ligt het voor de hand dat het geschilderd is voor een altaar. Het iconografisch programma en kleurstelling op het drieluik, in zowel gesloten als in geopende toestand, sluit goed aan bij de kartuizerliturgie.⁸⁵⁵

Uit het dendrochronologisch onderzoek is naar voren gekomen dat de luiken waarop de kartuizers afgebeeld staan, geschilderd zijn vanaf 1544. Uit dat jaar is het al vaker aangehaalde verzoekschrift voor het Generaal Kapittel overgeleverd dat is ondertekend door alle monniken van Nieuwlicht.⁸⁵⁶ Onder de twintig kartuizers die genoemd worden, komen geen personen voor van wie onderlinge familiebanden bekend zijn. Wel zijn er twee andere scenario's te bedenken. Ten eerste kan het altaarstuk zijn besteld door een prior. Later zou zijn opvolger zich ook op het altaarstuk hebben laten vereeuwigen. In 1544 was Volpert van Grave prior van Nieuwlicht. Hij stierf in 1545 en

⁸⁵³ Van Run en Leeftang, 'Jan van Scorel', 87, aldaar noot 20.

⁸⁵⁴ Dijkstra, Dirkse en Smit, *Schilderijen uit het Museum Catharijneconvent*, 85.

⁸⁵⁵ Zuidema heeft beargumenteerd dat voorstellingen op de buitenluiken dikwijls een soberdere voorstelling en kleurstelling hadden dan het middenpaneel of de binnenluiken. In gesloten vorm waren veel luiken in kartuizerkloosters dan ook uitermate geschikt om de monniken aan te sporen tot contemplatie. Een voorbeeld hiervan is het altaarstuk van de familie Van Beesd/Van Heemskerck-Van Diemen dat zich in het Delftse kartuizerklooster bevond (MeMO memorial object ID 504), Zuidema, 'Weerspiegeling van twee leefwerelden'; Zuidema, 'De functie van kunst in de Nederlandse kartuizerkloosters'; Zuidema, *Verbeelding en ontbeelding*.

⁸⁵⁶ In het verzoekschrift werd toestemming gevraagd om weinig renderende goederen in het Land van Putten en Zuid-Holland te mogen verkopen, Cart. 2, f. 58r.

werd opgevolgd door Floris van Monnikendam.⁸⁵⁷ Vijf jaar later, in 1550, werd de laatste opgevolgd door Nicolaas van Haarlem.⁸⁵⁸ Het is mogelijk dat Volpert en Floris of Floris en Nicolaas op het altaarstuk van Van Scorel staan afgebeeld. Ten tweede kan er sprake zijn van een voorstelling van bloedverwanten. Een van de ondertekenaars van het verzoekschrift uit 1544 is Gijsbert Rogman uit Utrecht. Van hem is bekend dat hij een broer had, Vincent, die was ingetreden in het Hollandse Huis en in 1538 overleed.⁸⁵⁹ Bovendien lagen de ouders van Gijsbert en Vincent en hun tante begraven in Nieuwlicht.⁸⁶⁰ Wat deze identificatie wat onwaarschijnlijker maakt is, dat Gijsbert en Vincent nog twee andere broers hadden in de kartuizerorde en een broer die benedictijn was. Waarom werden zij niet afgebeeld?

Indien het altaarstuk afkomstig is uit het kartuizerklooster van Amsterdam, dan zijn er geen personen die met de afgebeelde monniken zijn te identificeren. In 1540-1541 stierven er wel drie priors kort achter elkaar, maar deze sterfgevallen zijn eigenlijk te vroeg gezien de dendrochronologische datering van 1544 of daarna en het feit dat er later één en niet twee monniken zijn bijgeschilderd.⁸⁶¹ Jan Ijsbrandszn. van Amsterdam, de prior die in Amsterdam in 1541 aantrad, bleef zeker tien jaar prior, wat het minder aanemelijk maakt dat hij er later is bijgeschilderd. Familieverbanden onder de kartuizers zijn voor de Amsterdamse kartuis voor die periode niet te traceren. Wie er op het Van Scorelaltaarstuk staan afgebeeld en wat de aanleiding is geweest voor het laten vervaardigen van de memorievoorstelling, blijft dus vooralsnog onbekend.

4.4 Conclusies

Aan de hand van de schenkingsregisters, gecombineerd met de andere memorieregisters en aanvullend bronmateriaal is in dit hoofdstuk gekeken naar de schenkingsgeschiedenis van Nieuwlicht en hoe deze zich verhoudt tot de memoriacultuur van het klooster. Eerder (in hoofdstuk 2) was al gebleken dat de schenkingsregisters van Nieuwlicht (Hs. 27, Hs. 28 en tekst 22 uit Hs. 4) maar voor een beperkte periode zijn bijgehouden, zodat een volledige reconstructie van de schenkingsgeschiedenis van Nieuwlicht niet is te maken. Het schenkingsregister van Hs. 27, dat de belangrijkste schenkingen beschrijft, is bijgehouden vanaf de stichting in 1391 tot circa 1428, toen de kloosterlingen vanwege het Utrechts Schisma tijdelijk in ballingschap gingen. Het schenkingsregister van Hs. 28, waarin de minder belangrijke schenkingen geadministreerd werden, is bijgehouden vanaf de stichting tot 1470. En het schenkingsregister uit Hs. 4 (tekst 22) beschrijft alleen de belangrijkste schenkingen die betrekking hadden op de bouw en totstandkoming van Nieuwlicht tot circa 1460. Over de schenkingsgeschiedenis van het klooster na 1470 zijn slechts sporadisch gegevens bekend.

De schenkingsgeschiedenis uit de beginfase heeft vooral betrekking op de totstandkoming van het klooster. Naast landerijen en renten waarvan de inkomsten werden aangewend om het klooster te bouwen en te onderhouden, schonken diverse personen geld en objecten voor de bouw en inrichting van het klooster. De schenkingen van de stichter Zweder van Gaasbeek uit 1391 bleken niet toereikend te zijn om het klooster te bouwen; daarom trad Zweders broer, Willem van Abcoude, na 1400 op als tweede

⁸⁵⁷ Floris stierf in 1557.

⁸⁵⁸ Nicolaas bleef prior tot 1555, toen werd hij opgevolgd door Lambert van Brienen (prior tussen 1555-1561). Nicolaas stierf in 1567.

⁸⁵⁹ Sanders, *Waterland als woestijn*, 208.

⁸⁶⁰ Moeder Geertruida, vader Anton Dyonisiuszn. en tante Hasa Jacobs. De ouders waren voor 1540 al overleden. De aantekening dat Vincent kartuizer was in het Hollandse Huis staat in het Begraafregister Niet-kartuizers bij de inschrijving van het graf van de moeder, Hs. 4, 109.

⁸⁶¹ In 1540 overleed Simon Gerristzn. van Amsterdam. In datzelfde jaar stierf Jan Lambertszn. van Muiderberg en in 1541 overleed Gerrit Pieterszn. van Koedijk, Scholtens, 'Necrologie van het Amsterdamse kartuizerklooster', 198.

stichter en financierde hij delen van de kloostergebouwen. In 1407 werd uiteindelijk de kloosterkerk gewijd, waarmee de bouw van het klooster grotendeels afgerond moet zijn geweest. In 1438 werd het klooster nog uitgebreid met de Onze-Lieve-Vrouwekapel. Deze was gefinancierd door drie partijen, die ook een deel van de inrichting bekostigden. De totstandkoming van deze kapel komt in de schenkingsregisters niet aan de orde; we zijn er alleen over ingelicht via een korte kroniek die er aan is gewijd (tekst 11 in Hs.4).

Het best geïnformeerd zijn we over de land- en renteschenkingen van het klooster, mede dankzij de twee cartularia en de overige archiefstukken uit het kloosterarchief, omdat de gegevens uit de schenkingsregisters hiermee geverifieerd kunnen worden én omdat hierin schenkingen opgespoord kunnen worden die niet in de schenkingsregisters zijn beland. Tevens kunnen de landschenken afgezet worden tegen de landaankopen door het klooster. Uit een dergelijke inventarisatie en vergelijking blijkt dat het schenkingsregister van Hs. 27 een betrouwbaar beeld biedt van de landschenken die Nieuwlicht ontving in de eerste veertig jaar van zijn bestaan. Slechts een enkele landschenking blijkt niet geadmistreerd te zijn in Hs. 27. Van na die periode bieden de schenkingsregisters wat landschenken betreft geen betrouwbaar overzicht meer. Voor de reconstructie van de landschenken van na die tijd zijn we dan aangewezen op de cartularia en andere stukken in het kloosterarchief. Door alle bronnen te combineren en de schenkings- en aankoopgeschiedenis van landerijen door de tijd te bekijken, blijkt dat Nieuwlicht – zoals te verwachten is – vooral in de beginfase veel landschenken mocht ontvangen (Grafiek 4.1). Tegelijkertijd kocht Nieuwlicht ook landerijen aan in deze periode. Het volume aan landschenken daalde daarna snel, terwijl ook minder land werd aangekocht. Maar in het laatste kwart van de vijftiende eeuw had de economische basis van Nieuwlicht zich verstevigd, zodat er weer meer land werd aangekocht. Uit de zestiende eeuw zijn nauwelijks nog landschenken bekend, terwijl er ook nog maar weinig land werd aangekocht.

De landerijen die Nieuwlicht van de weldoeners mocht ontvangen, lagen in twee gebieden. Enerzijds lagen ze in de heerlijkheden van Putten en Strijen, waar ook de stichtingsgoederen van Zweder van Gaasbeek lagen, en anderzijds in de buurt van Utrecht. Uit de schenkings- en aankoopgeschiedenis is af te leiden dat het klooster in de loop der tijd zich meer ging richten op landverwerving (door het aankoopbeleid en 'gereguleerde' schenkingen, waarbij weldoeners land aankochten voor het klooster) in de buurt van Utrecht, hoewel het klooster ook goederen in Zuid-Holland behield.

Het aantal schenkers van landerijen was – ook dat hoeft geen verrassing te zijn – in de beginfase het grootst. In totaal ging het om 32 personen (Grafiek 4.2). Vervolgens halveerde het aantal weldoeners, om daarna nog verder af te nemen. Tevens bleek dat de meeste van de schenkers ook herdacht werden in Nieuwlicht, aangezien zeker 85% van hen voorkomt in de necrologia van Nieuwlicht. Dit betekent overigens niet dat ze ook in Nieuwlicht begraven werden: dat percentage bleek aanzienlijk lager te liggen, zeker in de beginfase.

Het levensonderhoud van de monniken, dat bekostigd werd uit de inkomsten uit speciaal daarvoor geormerkte landerijen, werd geregeld aangevuld met pitanties en uitdelingen, gefinancierd door weldoeners. Deze konden eenmalig zijn of jaarlijks terugkeren. De kartuizerorde was enigszins terughoudend met het aannemen van pitanties, aangezien het in conflict kon komen met de soberheid die de orde nastreefde. Een analyse van het pitantieregister (tekst 4 van Hs. 4) dat tot halverwege de zestiende eeuw werd bijgehouden en het schenkingsregister uit Hs. 28 wees uit dat er in Nieuwlicht relatief weinig pitanties voor de kloosterlingen gesticht werden. Bovendien dateren de meeste pitanties al uit de eerste veertig jaar van het bestaan van het klooster. Nadien ontving het klooster aanzienlijk minder pitanties.

In de literatuur wordt dikwijls de suggestie gewekt dat Nieuwlicht een rijk klooster moet zijn geweest, dat vele kunstschaten herbergde. De schenkingsregisters en andere memorieregisters van Nieuwlicht lijken dat beeld in eerste instantie te bevestigen, maar wanneer de registers aan een nader onderzoek worden onderworpen, blijkt dat niet helemaal correct. Net als iedere andere religieuze instelling ontving Nieuwlicht – zeker in de beginfase – allerlei objecten die noodzakelijk waren voor de inrichting van de kloostergebouwen, zoals liturgisch vaatwerk, altaarlinnen, paramenten, en ornamenten ter stoffering en versiering van de kerk. Hieronder bevonden zich veel kelken, aangezien alle kartuizermonniken dagelijks de mis dienden te celebreren. Maar over de periode na 1432 zijn er betrekkelijk weinig van dergelijke schenkingen bekend. Dit kan uiteraard te maken hebben met het ontbreken van de juiste bronnen, maar kan ook verband houden met een algemenere trend, namelijk de verminderde interesse onder potentiële schenkers om Nieuwlicht te begunstigen. Zeker wanneer bedacht wordt dat de schenkingen van landerijen, die via de cartularia veel beter zijn geadministreerd, ook een sterke daling in het aantal weldoeners laat zien.

Uit een analyse van de geschonken objecten blijkt dat vrouwen voornamelijk altaarlinnen en textiele ornamenten schonken en dat mannen vooral gebrandschilderde glazen en boeken schonken. De boeken werden overwegend geschonken door Utrechtse kanunniken. Het aantal weldoeners dat boeken schonk en in de schenkingsregisters wordt genoemd, kon worden aangevuld met gegevens over een aantal boeken (en hun schenkers) uit de collectie van de UBU, die via ex-libris aantekeningen met Nieuwlicht in verband konden worden gebracht.

Bij de inventarisatie van de geschonken objecten uit de schenkingsregisters viel op dat er nauwelijks kunstwerken zoals altaarstukken, beelden of memorievoorstellingen worden genoemd. Memorievoorstellingen komen zelfs niet voor in de schenkingsregisters van Nieuwlicht. Dankzij het Begraafregister Niet-kartuizers is bekend dat zich omstreeks 1440 ruim twintig memorievoorstellingen in Nieuwlicht moeten hebben bevonden. Deze memorievoorstellingen waren geplaatst bij de graven van personen (niet-kloosterlingen) die in Nieuwlicht begraven lagen en die via deze kunstwerken herdacht werden. Nergens wordt echter bij deze memorievoorstellingen opgemerkt dat de voorstellingen ook daadwerkelijk aan Nieuwlicht waren geschonken. De kartuizerorde stond lange tijd afwijzend tegen het hebben van afbeeldingen in een kartuizerklooster. Zo werd Nieuwlicht nog in de vijftiende eeuw berispt door het Generaal Kapittel voor het hebben van afbeeldingen van leken in het klooster. Het kan daarom zijn dat de memorievoorstellingen niet als schenking aan het klooster werden beschouwd, maar als privébezit van de ‘schenkers’. Op deze manier omzeilde het klooster het verbod op het in bezit houden van de schilderijen en sculpturen.

Ook de drie of vier overgeleverde geschilderde kunstwerken waarvan aangenomen wordt dat ze in Nieuwlicht hebben gehangen, en die gefunctioneerd kunnen hebben als memorievoorstellingen, komen in de memorieregisters niet voor. Wel zijn er in de andere bronnen uit Nieuwlicht naar twee van de vier schilderijen verwijzingen aan te treffen. De bespreking van deze memorievoorstellingen, de identificatie van de afgebeelde personen, de motivatie waarom deze schilderijen werden aangelegd en de manier waarop ze functioneerden binnen het klooster, lieten zien dat er nog vele vragen onbeantwoord blijven.

Hoofdstuk 5

Begraven

5.1 Inleiding

Op 10 mei 1455 stelde de van oorsprong uit Delft afkomstige Jan Willem Arntszn., waarschijnlijk op zijn sterfbed, zijn testament op.⁸⁶² Ruim twee weken later, op of omstreeks 27 mei, zal hij zijn overleden, aangezien hij in de twee Nieuwlichtse necrologia op die dag staat ingeschreven.⁸⁶³ Als een van de eerste dingen liet Jan Willem in zijn testament vastleggen dat hij begraven wenste te worden in de kloosterkerk van de Utrechtse kartuizers. Ook blijkt dat hij het graf al eerder had besteld en dat het al was voorzien van een zerk. Tevens wenste hij een sobere begrafenis zonder de aanwezigheid van buitenstaanders:

In den yersten so beveel ic mijn lijf ende mijn siele gode van hemelrijc onser liever vrouwen sijnre gebenedyde moeder ende allen gods heyligen. Ende als ic oflivich werde so begheer ic begraven te werden in der kercken des carthusers cloesters ten Nyenlichte bij Utrecht in dat graff dair die zærcke op leyt als ic daer voortijts hebbe doen maken ende in consentiert is van den prior ende convente om gods wille. Ende dat mijn begrafinge of begangenisse simpliciter gheschie sonder yemant van buten den cloester daer toe te noeden, mer datmen god trouwelic voir mijn ziele bidden.

Zijn verzoek om een sobere begrafenis kan op twee manieren worden opgevat. Enerzijds kan het een uiting van zijn vroomheid zijn geweest. Sinds 1440 woonde hij namelijk als kostkoper (*prebendarius*) tussen de kartuizers.⁸⁶⁴ Anderzijds kan het worden opgevat als een tegemoetkoming aan de kartuizergebruiken, waar soberheid en afzondering belangrijke deugden waren.⁸⁶⁵ Dertien jaar eerder, in 1442, had Jan Willem in een schenkingsakte al eens verzocht om een begrafenis in Nieuwlicht, waarbij er wel van werd uitgegaan dat er mensen van buiten het klooster bij de begrafenis aanwezig waren:

*[...] als ic van eertrijck sceyde [...] werde ic in hoeren cloester begraven als ic hope dat ic sal. Zo zullen zij mij op hoeren cost ter eerden doen brengen ende op die selve dach zo sal die prior off sijn stedehouder, dat is mijn begeren, den convente ende alle die dan dair sijn tiegenwoirdich een goede maeltijt gheven in den selven cloester ende een ygelijc monnyck, conveers, donaet ende ander die dair wonastich sijn in den cloester een goet myngelen Rijns wijns uterscher maten. Ende die dair van buten sijn mede wijn gheven over maeltijt als redelic is.*⁸⁶⁶

Via de akte van 1442 schonk Jan Willem Nieuwlicht een omvangrijk geldbedrag voor zijn eigen zielenheil, alsmede voor dat van zijn twee overleden vrouwen Hildegond en Eva en zijn eveneens reeds gestorven dochter Eva. Hij bepaalde toen eveneens dat het klooster

⁸⁶² HUA, Nieuwlicht, inv. 29.

⁸⁶³ Zie Necrologium A en Necrologium B. In de *carta* van 1456 staat hij ingeschreven met een *tricenarium*: ‘*Johannes Villan, filius Arnoldi de Delff, magnus benefactor domus Traiecti?*’.

⁸⁶⁴ In het Schenkingsregister van Hs. 4 (tekst 22) staat bij de behandeling van de schenkingen van Jan Willem: ‘*Anno Domini millesimo cccc^{mo} quadragesimo dilectus noster in Christo confrater, Johannes Wilhelmus, filius Arnoldi de Delff, primo nobiscum venit habitare?*’, Hs. 4 123.

⁸⁶⁵ Vergelijk ook de uitdrukking in testamenten van kanunniken waarin dikwijls staat dat de begrafenis *sine pompa* uitgevoerd moest worden. Dit betekende niet zozeer een sobere begrafenis maar wel dat de begrafenis volgens de gebruiken van het kapittel en naar de stand van de overledene moest geschieden, Van den Hoven van Genderen, ‘Utrecht Canons, Death and Funeral Regulations’, 178.

⁸⁶⁶ Cart. 1, f. 69r-v.

hun namen zou inschrijven in het necrologium van het klooster, opdat ook de toekomstige kloosterlingen voor hen zouden bidden.⁸⁶⁷

Zijn langdurige verblijf in Nieuwlicht heeft Jan Willem misschien doen besluiten om geen personen van buiten het klooster bij zijn begrafenis meer aanwezig te laten zijn. Dat hij ondanks zijn verblijf bij de kartuizers wel waarde hechtte aan een openbare gedachtenisviering voor zijn persoon blijkt uit het reeds genoemde testament uit 1455, waarin hij de Onze-Lieve-Vrouwebroederschap in de Oude Kerk van Delft en de Heilige-Kruisbroederschap in de Nieuwe Kerk van Delft ieder een nobel schonk om een herdenkingsdienst voor hem te houden. Het merendeel van zijn bezittingen vermaakte Jan Willem aan Nieuwlicht, wat hem een prestigieuze graflocatie in de kloosterkerk opleverde. Hij werd begraven naast zijn broer, de Utrechtse kanunnik van Sint-Pieter, Arnold van Dorp, voor wiens zielenheil Jan Willem eveneens in 1442 een aantal schenkingen aan Nieuwlicht had gedaan.⁸⁶⁸

De graven van Jan Willem en zijn broer Arnold staan genoteerd in een van de acht grafregisters die van Nieuwlicht zijn overgeleverd. Dankzij deze overzichten van in Nieuwlicht begraven personen is het bekend dat er ruim 450 personen op het kloosterterrein hun laatste rustplaats vonden, mogelijk zelfs nog wat meer. Onder hen bevonden zich in ieder geval 204 conventualen (monniken, conversen, donaten en ander huispersoneel) en meer dan 250 weldoeners en andere leken.⁸⁶⁹ Zij werden daar in de periode 1392-1580 begraven. Het merendeel van de weldoeners en leken werd, zoals we verderop zullen zien, al in de vijftiende eeuw in het klooster begraven.

Binnen het overgeleverde archiefmateriaal van de kartuizerorde in Nederland zijn de graflijsten van Nieuwlicht uniek. Van geen enkele andere Nederlandse kartuis zijn dergelijke bronnen bekend. Ook uit andere delen van West-Europa zijn, zover mij bekend, nauwelijks grafregisters van kartuizerkloosters overgeleverd, hoewel er veel stichters, weldoeners en andere leken in elk kartuizerklooster begraven moeten hebben gelegen. Voor de Zuidelijke Nederlanden is alleen een grafregister van weldoeners en leken bekend van de kartuis van Luik, dat tot op heden nog niet systematisch is onderzocht.⁸⁷⁰ Van de Engelse kartuizerkloosters zijn geen grafregisters bekend, maar Carol Rowntree heeft wel een inventarisatie gemaakt van het aantal weldoeners dat in Engelse kartuizen lag begraven. Zij baseerde zich op testamenten en vermeldingen in ander necrologisch bronmateriaal, zoals necrologia en schenkingsregisters. Vaak trof ze niet meer dan een handvol vermeldingen van lekengraven aan. Alleen de Londense kartuis zou met 69 lekengraven ruimer bedeed zijn, maar in vergelijking met de ruim 250 begraven weldoeners en leken in Nieuwlicht is dat niet erg veel.⁸⁷¹ Het is niet onwaarschijnlijk dat er van kartuizerkloosters uit andere Europese landen wel dergelijke

⁸⁶⁷ Cart. 1, f. 69r: '[...] *houden ter ewiger memorien van mij, mijnen wive ende dochter voirgenoemt ende alle onser ouderen ende vrienden, ende dair ons goet of comen is levende ende dode, dat zij dan in des cloesters memoriboecke zouden scriven op dat boir nacomelinge die dat lasen namaels te bet god onsen lieven here voir ons mochten bidden*'. De drie vrouwen zijn inderdaad in Necrologium A ingeschreven. Jan Willems eerste vrouw Hildegonda op 27 juni, zijn tweede vrouw Eva op 8 mei en zijn dochter Eva op 17 september. Dat de drie vrouwen in 1442 inderdaad al waren overleden blijkt uit een eerdere verwijzing naar de drie vrouwen in de schenkingsakte waarbij vermeld wordt: *dair onse lieve here over wil ontfermen*.

⁸⁶⁸ Zie de schenkingsakte voor het zielenheil van Arnold van Dorp, Cart. 1, f. 69v-70v en de bijbehorende akten, idem, f. 73v-77r.

⁸⁶⁹ Het ging dus niet om zeshonderd personen zoals Bogaers beweert, Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 673. Waar zij dit aantal op baseert is mij niet duidelijk. Tevens doet ze het daar voorkomen alsof Nieuwlicht al vanaf 1373 bestond.

⁸⁷⁰ Bewaarplaats: Luik, Archives de l'Etat de Liège, Chartreux, inv. 6.

⁸⁷¹ Gribbin citeert Rowntree, maar vergat een literatuurverwijzing naar Rowntree's publicatie op te nemen. Rowntree inventariseerde het aantal lekengraven voor de kartuizen van Witham (2 graven), Hull (9), Coventry (6), Axholme (2), Mount Grace (10), Sheen (1) en Londen (69), Gribbin, *Aspects of Carthusian liturgical practice*, 40.

grafregisters zijn overgeleverd, maar deze zijn tot op heden nog niet uitvoerig bestudeerd.⁸⁷² De onderhavige analyse van de grafregisters van Nieuwlicht is de eerste in zijn soort.

In dit hoofdstuk staan dus deze grafregisters centraal. Wat vertellen deze bronnen over de begraafpraktijk en de memoriapraktijken in Nieuwlicht? Waar werd men begraven en hoe werden de graven bekostigd? Wat is er te zeggen over de chronologie van de begravingen? Zijn er perioden dat er in Nieuwlicht veel begravingen werden gedaan en zijn daar verklaringen voor te geven? Werden alle begravenen ook jaarlijks herdacht binnen het klooster? Dat wil zeggen, komen ze ook voor in de necrologia die van Nieuwlicht zijn overgeleverd? En is er, in het licht van dit alles, iets te zeggen over de betrouwbaarheid en volledigheid van de registers?

Met betrekking tot de weldoeners en andere leken die begraven lagen in Nieuwlicht zijn er nog aanvullende vragen te stellen die betrekking hebben op de sociaal-maatschappelijke achtergronden van de begravenen, de verwantschapsbanden en motivatie om Nieuwlicht als graflocatie te kiezen. Tot welke sociale klassen behoorden de begravenen? Was Nieuwlicht als graflocatie voorbehouden aan de bovenlaag van de samenleving, of waren alle bevolkingsgroepen vertegenwoordigd? Zijn er met betrekking tot de maatschappelijke herkomst van de begravenen patronen en ontwikkelingen door de tijd aan te wijzen in relatie tot de graflocaties? En hoe is het gesteld met de man-vrouwverhouding onder de begravenen? Bij dit laatste moet bedacht worden dat in de begintijd van de kartuizerorde vrouwen niet werden toegelaten op het kloosterterrein. In de loop der tijd werd deze regel minder streng nageleefd en werden vrouwen toegelaten op de voorhof van het klooster, waar zich onder meer de kleine pandhof en de gemeenschappelijke gebouwen bevonden. De grote pandhof bleef echter nog lang verboden terrein voor leken (en vooral voor vrouwen). Is de strenge regelgeving (en de versoepeling ervan) met betrekking tot de aanwezigheid van vrouwen op het kloosterterrein ook terug te vinden in de graflocaties van mannen en vrouwen? Met betrekking tot verwantschappen kunnen zowel vragen gesteld worden over eventuele familierelaties tussen in het klooster begraven weldoeners en leken onderling, als over familierelaties tussen in het klooster begraven niet-kartuizers en de conventualen. Het hebben van een familielid in het klooster kan een reden zijn geweest voor een of meer familieleden om zich in Nieuwlicht te laten begraven. Interessant is eveneens het verband tussen de familiegraad en de graflocatie. Als er meer personen uit een familie in Nieuwlicht werden begraven, werden ze dan ook altijd bij elkaar begraven? En kan er gesproken worden van familiegraven die door meer generaties werden gebruikt?

Tijdens de archeologische opgravingen van 2001, 2007 en 2009 zijn op diverse plekken van het kloostercomplex graven aangetroffen. Na de analyses van de grafregisters waarin de ontwikkeling van de graflocaties door de tijd en de sociale stratificatie van de begravenen aan de orde zullen komen, zullen de bevindingen van deze analyses vergeleken worden met de bevindingen van de opgravingen. Wat is er tijdens de opgravingen aan begravingen aangetroffen? Komen de bodemvondsten overeen met de gegevens uit de grafregisters? En zo niet, zijn daar verklaringen voor te geven?

Het begraafritueel en de liturgie van de uitvaartdiensten voor leken in de kartuizerkloosters zullen niet worden behandeld. Daar worden in de memorieregisters namelijk geen duidelijke uitspraken over gedaan. Guigo I behandelt in de *Consuetudines* vrij uitvoerig het begraafritueel voor kloosterlingen.⁸⁷³ Maar op de rituelen rond het begraven van niet-kartuizers op het kloosterterrein gaat hij niet in. Het is dan ook on-

⁸⁷² Van de kartuis van Herne is een kort artikel over de begravingen aldaar, Delvaux, 'Begravingen in de kartuize van Herne'.

⁸⁷³ De hoofdstukken 11, 12, 13 en 14 van de *Consuetudines* zijn gewijd aan de rituelen rond sterven en begraven.

bekend hoe de begrafenissen voor niet-kartuizers georganiseerd waren. Een nauwgezette bestudering van de ordonnantieverzamelingen van de kartuizerorde zou hier meer inzicht in kunnen verschaffen.

5.2 Begraven bij de kartuizers

Voor de meeste middeleeuwen was de plaats waar men werd begraven de kerk of het kerkhof van de parochie waartoe men behoorde.⁸⁷⁴ Het gebruik om in een kerk begraven te worden, komt voort uit het gebruik onder de vroege christenen om in de directe nabijheid van een heilig object begraven te worden. Vaak was dat het graf van een heilige, later verschoof de aandacht naar het (hoog-)altaar, omdat zich daar ook relieken bevonden. Hoewel het niet overal was toegestaan om op het hoogkoor begraven te worden, kozen vele welgestelden dikwijls wel een locatie in de nabijheid van het hoogaltaar of een ander altaar als hun laatste rustplaats.⁸⁷⁵ Door deze begraafvoorkeur in de nabijheid van geheiligde objecten kan aangenomen worden dat er binnen een kerkgebouw een hiërarchie was wat de locatie betreft.⁸⁷⁶

Een deel van de gelovigen koos er echter bewust voor om niet in de eigen parochie begraven te worden, maar in een religieuze instelling waarmee men zich verbonden voelde. De keuze van de begraaflocatie is een belangrijke indicator van het geloof in de effectiviteit van religieuze intercessie, en van de kartuizermonniken werd – zoals in hoofdstuk 1 al is opgemerkt – wat intercessie betreft veel verwacht. Soms had de keuze voor een andere laatste rustplaats dan de eigen parochie te maken met het feit dat men door schenkingen en weldaden het begraafrecht binnen de instelling had verworven, of dat familieleden aan de gekozen instelling verbonden waren, of dat reeds andere familieleden in de instelling begraven lagen. Maar zoals we verderop zullen zien had dit dikwijls weinig met familietradities te maken. Ook Ariès constateerde al dat het fenomeen van familiekapellen en het streven om zo veel mogelijk leden van een familie in een familiegraf of kapel te begraven een gebruik is dat pas na de Middeleeuwen opgang deed.⁸⁷⁷

De keuze voor een andere begraaflocatie dan de eigen parochie getuigt van een sterk individualiteitsbesef van de middeleeuwse mens. Ariès meende dat de verschuiving van de dood als een openbaar en gemeenschappelijk fenomeen naar een privé-aangelegenheid pas in de vroegmoderne tijd zijn intrede deed. Nieuw onderzoek heeft echter aangetoond dat die overgang van collectief naar individueel veel eerder plaatsvond. Zo heeft onder andere David Postles deze verschuiving al in de dertiende eeuw waargenomen.⁸⁷⁸ Vanaf de late twaalfde en vroege dertiende eeuw werd het volgens Postles

⁸⁷⁴ Tot het einde van de veertiende eeuw werden veel parochianen volgens Bogaers zelfs nog anoniem op het kerkhof begraven, Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 379.

⁸⁷⁵ Hoewel het canonieke recht begravingen op het hoogkoor verbood, werden er dikwijls uitzonderingen gemaakt voor geestelijken en stichters van de instelling. In de loop der tijd werd het echter steeds gebruikelijker om ook andere leken op het hoogkoor te begraven. Het kon per stad of instelling verschillen. Zo bleef het in de Sint-Janskerk van Gouda tot in de zestiende eeuw ongebruikelijk om op het hoogkoor begraven te worden, terwijl het in de Pieterskerk van Leiden al in de veertiende eeuw en in de Oude Kerk van Amsterdam in de vijftiende eeuw gangbaar was. In beide laatste gevallen lag financieel voordeel ten bate van het onderhoud van de kerk ten grondslag aan het besluit om ook leken te begraven in het hoogkoor. Goudriaan, 'Ownership of graves', 203-205.

⁸⁷⁶ Goudriaan heeft zich naar aanleiding van de begraafhiërarchie afgevraagd of de geheiligde plekken in de middeleeuwse parochiekerk ook een sociale dimensie hadden. In 'Ownership of graves' beschrijft hij zijn bevindingen voor een aantal parochiekerken in Holland: de Goudse Sint-Jan, de Oude kerk in Delft en de Oude Kerk in Amsterdam. Hij constateert dat de sociale dimensie van graflocatie slechts ten dele opgaat Goudriaan, 'Ownership of graves', 198-205.

⁸⁷⁷ Ariès, *The Hour of our Death*, 289. Zie ook Bijsterveld, 'Royal Burial Places in Western Europe'.

⁸⁷⁸ Postles, 'Monastic Burials of Non-Patronal Lay Benefactors'. Zie daar noot 2 voor een opgave van de literatuur waaruit deze verschuiving blijkt. Ook Bogaers benadrukt het individuele karakter van de

steeds gebruikelijker onder grotere groepen mensen om door middel van een kleine schenking de mogelijkheid te hebben om in een klooster begraven te worden. Tot die tijd waren de leken die begraven werden in een klooster over het algemeen personen die een persoonlijke binding met het klooster hadden, zoals het huispersoneel en sommige pachters.⁸⁷⁹

Vanaf de begintijd was de kartuizerorde – zoals hiervoor al meermaals aan de orde is gekomen – vooral gericht op de eigen kloostergemeenschap. Geprobeerd werd om niet-kartuizers (letterlijk) zo veel mogelijk buiten de deur te houden. In zijn *Consuetudines* merkt Guigo I nadrukkelijk op dat er geen andere personen van buiten de kartuis in het klooster begraven mochten worden. Als enige uitzondering noemt hij andere religieuzen die in de kartuis overleden.⁸⁸⁰ Maar aan de druk van weldoeners om op het kloosterterrein begraven te mogen worden, kon ook de kartuizerorde niet weerstaan. In de loop der tijd werd dat dan ook steeds gebruikelijker. Hiertoe werden tijdens de jaarlijkse bijeenkomsten van het Generaal Kapittel verschillende uitzonderingregels opgesteld. Reeds in 1174 stond het Generaal Kapittel toe dat bisschoppen en stichters van kartuizerkloosters in een kartuizerklooster begraven mochten worden. Een eeuw later, in 1276, verleende het Generaal Kapittel ook aan andere weldoeners en leken toestemming om op het kloosterterrein begraven te worden.⁸⁸¹ Het leidde er uiteindelijk toe dat naast de stichters ook veel weldoeners en hun familie in de kloosters hun laatste rustplaats vonden. Vanaf 1412 – zo blijkt uit de overgeleverde *cartae* – werd het ieder kartuizerklooster toegestaan om jaarlijks maximaal vier personen van buiten het klooster op het kloosterterrein te begraven.⁸⁸²

De keuze van weldoeners en leken om in een kartuizerklooster begraven te willen worden is, gezien vanuit de optiek van gedachtenis en herinnering, enigszins opmerkelijk. De overledene werd namelijk niet alleen uit de parochiegemeenschap gehaald waartoe hij of zij behoorde, maar de overledene werd zelfs overgebracht naar een klooster dat volgens de gebruiken van die orde ontoegankelijk was voor de buitenwereld (of dat in ieder geval zou moeten zijn). Want hoewel de strenge regels van de kartuizerorde in de loop der tijd werden aangepast, mag worden aangenomen dat de kloosterkerk van een kartuizerklooster beduidend ontoegankelijker was dan kapittelkerken of kloosterkerken van andere mannenkloosters waar ook leken hun laatste rustplaats vonden.⁸⁸³ Kapittelkerken werden met regelmaat opengesteld voor leken, en in de kloosterkerk van de minderbroeders kon men bijvoorbeeld dagelijks de mis bijwonen. Desondanks heeft het feit dat het graf van een overledene niet te bezoeken was door familieleden een flink aantal leken er in de vijftiende en zestiende eeuw niet van weerhouden zich bij de kartuizers te laten begraven. Voor het gemeenschapsgevoel en de verbondenheid van de levenden met de doden was de stoffelijke aanwezigheid van de overledene, in de vorm

memoriecultuur, zij gaat zelfs nog een stap verder door te stellen dat in Utrecht standsbewustzijn belangrijker was dan het zielenheil, Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 687-695 (zie ook hiervoor Hoofdstuk 2 (paragraaf 2.2.1)).

⁸⁷⁹ Postles, 'Monastic Burials of Non-Patronal Lay Benefactors', 622.

⁸⁸⁰ Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, hfst. 41.

⁸⁸¹ Zadnikar, 'Die frühe Baukunst der Kartäuser', 77.

⁸⁸² Mogelijk was die toestemming er al eerder, maar de oudste overgeleverde *carta* waarin dit wordt opgemerkt dateert uit dat jaar. Zie ook hiervoor Hoofdstuk 3 (paragraaf 3.2.2).

⁸⁸³ Wel moet bedacht worden dat de kerken en kapellen van vrouwenkloosters vaak ook nauwelijks toegankelijk waren voor leken, aangezien veel vrouwenklooster besloten waren. Op basis van vermeldingen in memorieregisters van enkele Utrechtse vrouwenkloosters heb ik de indruk dat er niet veel leken werden begraven in vrouwenkloosters, maar een uitgebreider onderzoek hiernaar is wenselijk. Dikwijls betrof het de stichters en hun familie en een aantal familieleden van kloosterlingen. De aantallen zijn in ieder geval altijd aanzienlijk lager dan bij Nieuwlicht.

van een te bezoeken graf, blijkbaar niet noodzakelijk.⁸⁸⁴ Ook op andere manieren kon die verbondenheid tot uitdrukking worden gebracht. Het noemen van de naam tijdens een memorieviering was belangrijker dan het daadwerkelijk aanwezig zijn van de stoffelijke resten of een graf. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat het geregeld gebeurde dat personen zich in meerdere instellingen tegelijk lieten gedenken.⁸⁸⁵ Het voorbeeld van Jan Willem Arntszn. uit de inleiding is wat dat betreft veelzeggend. Hij verzocht in zijn testament, zoals we zagen, om een sobere begrafenis zonder personen van buiten het klooster, maar liet in datzelfde testament geld na om uitvaartmissen te houden in twee Delftse kerken.

5.2.1 Begraafrechten

Als begraaflocatie was Nieuwlicht in ieder geval vanaf 1403 in gebruik, omdat in dat jaar Frederik van Zuylen van Nyenvelt overleed. Mogelijk overleden al eerder personen die in de grafregisters worden genoemd, maar hun sterfjaren zijn onbekend. Frederik werd begraven in een graftombe met een grafbeeld in de grote pandhofgang nabij de deur die toegang bood tot het kerkhof (*Iste venerabilis dominus est sepultus in Magna Galilea retro capitulum iuxta ostium per quod tenditur ad cimiterium, prout effigies eius ibidem expressa et sarcophagum demonstrant*).⁸⁸⁶ Meer dan tien jaar eerder, in 1392, had bisschop Floris van Wevelinchoven in zijn akte van goedkeuring voor de bouw van Nieuwlicht het klooster toestemming gegeven om de 'broeders en vrienden van het klooster' (*fratres et familiares*) op het kloosterterrein te begraven en er uitvaartdiensten te houden.⁸⁸⁷ Opvallend genoeg is er uit de begintijd geen oorkonde (origineel of afschrift) overgeleverd waarin de pastoors van de Sint-Jacobskerk instemden met de stichting van Nieuwlicht, en waarmee ze toestemming gaven om personen (van buiten het klooster) te begraven op het kloosterterrein. Een dergelijke oorkonde zou wel te verwachten zijn, aangezien Nieuwlicht binnen de parochiegrenzen van de Sint-Jacobskerk lag. De parochie zou daarom aanspraak kunnen maken op inkomsten aan begraafrechten van personen die in Nieuwlicht werden begraven. Dergelijke akten waarin de begraafrechten werden vastgelegd zijn door de cureiten van de Sint-Jacobskerk in andere gevallen wel uitgevaardigd, zoals in 1425 voor het enkele jaren daarvoor gestichte Bethlehemconvent, dat eveneens in de Sint-Jacobsparochie lag.⁸⁸⁸ Ook van andere instellingen in Nederland, waaronder kartuizerkloosters, zijn bevestigingsoorkonden van pastoors bekend. Zo bevestigde de pastoor van Raamdonksveer in 1337 de stichting van het kartuizerklooster het Hollandse Huis, waarbij hij de bisschop om bekrachtiging van de oorkonde verzocht.⁸⁸⁹

Net als van Nieuwlicht is er van het Amsterdamse kartuizerklooster Sint-Andriester-Zaliger-Haven ook geen bekrachtigingsoorkonde van de kloosterstichting door de

⁸⁸⁴ Vergelijk ook De Geest en Goudriaan 'Het kerkhof als plaats van herinnering en devotie', 205, 211-215. Het gemeenschapsgevoel in religieuze instellingen was vaak wel sterker. Daar werd meer belang gehecht aan de graven (en de stoffelijke resten) van de ingezetenen, omdat hierdoor de kloostergemeenschap één bleef in leven en dood.

⁸⁸⁵ Vooral onder de welgestelden, adel en riddermatigen was dit een veel voorkomend gebruik. Een inventarisatie en analyse van testamenten zou uit kunnen wijzen hoe wijdverbreid dit gebruik was.

⁸⁸⁶ Hs. 27, f. 2r.

⁸⁸⁷ *'Et ex tunc, prout ex nunc, sepulturam liberam pro fratribus et familiaribus suis necnon hiis, qui devocionis et religionis causa ibidem suam sepulturam elegerint, salva canonica porcione ecclesiis ad quas sepeliendi huiusmodi pertinebunt, et ut cymbala et campanas habere divinaque missarum et aliorum solemnia peragere'*, Hs. 4, 133 (afschrift); zie ook HUA, Nieuwlicht, inv. 6 (originele akte) en Cart. 2, f. 261r-262v (afschrift).

⁸⁸⁸ HUA, BA I, inv. 1269. Het convent Bethlehem was in de jaren 1418/19 tot stand gekomen doordat Aecht Eerstendochter een kapel stichtte, met als doel daar begraven te worden. De eerste regeling met de Sint-Jacobskerk dateerde al van 1418. In 1424 sloot het klooster zich aan bij het Kapittel van Windesheim en werd het besloten, vandaar dat de grafrechten in 1425 geregeld werden. De overeenkomst uit 1425 werd bevestigd door de Utrechtse bisschop.

⁸⁸⁹ Sanders, *Waterland als woestijn*, 23-24.

parochiale instanties waaronder Sint-Andries viel. Het klooster lag op de grens van twee parochies en er was veel onduidelijkheid over de bevoegdheden, rechten en plichten. De Melker suggereert dat een dergelijke oorkonde er nooit is geweest, aangezien die nooit is afgeschreven in het cartularium.⁸⁹⁰ Waarschijnlijk is er van Nieuwlicht ook nooit een bevestigingsoorkonde van de parochiepastoors uit de beginperiode geweest. Wel is er een akte uit 1461, toen de pastoors van de Sint-Jacobskerk, Hugo van Wetering en Conrad Staell, de eertijds aan het klooster geschonken privileges, rechten en inkomsten bevestigden, waaronder het begraafrecht, de privileges voor het toedienen van de sacramenten (aan de eigen kloosterlingen) en het oprichten van kapellen en altaren.⁸⁹¹ Tevens wordt melding gemaakt van een jaarlijkse belasting die Nieuwlicht zou betalen voor de begrafenis van een parochiaan in het klooster.

Waarom de cureiten van de Sint-Jacobskerk in 1461 een dergelijke oorkonde uitvaardigden en wat de aanleiding kan zijn geweest, is onbekend. In Nieuwlicht werden toen al circa zestig jaar mensen begraven. Bovendien had Nieuwlicht in 1442 reeds toestemming gekregen van het Generaal Kapittel om meer niet-kartuizers dan het toegestane aantal van vier personen in het klooster te begraven.⁸⁹²

5.2.2 Financiering van de graven

Registers van graven zijn niet erg talrijk in Nederland. Uit de MeMO-database blijkt dat er van slechts tien middeleeuwse religieuze instellingen grafregisters zijn overgeleverd. Het gaat om vier kloosters en zes parochies. Naast het kartuizerklooster Nieuwlicht zijn dat het Sint-Jansklooster te Haarlem, het klooster Mariënpoel bij Leiden en het Sint-Agnesconvent in Amersfoort. Van de parochies zijn grafregisters overgeleverd van de Oude Kerk en de Nieuwe Kerk in Delft, de Oude Kerk van Amsterdam, de Sint-Janskerk van Gouda, de Hooglandse kerk van Leiden en de parochiekerk van Hazerswoude.⁸⁹³ Van een van die instellingen, de Oude kerk van Delft, zijn zes handschriften overgeleverd met registers van grafeigenaren, waarvan sommigen zijn bijgehouden tot in de zeventiende eeuw. Dankzij deze registers is het mogelijk de financiering van de graven en de sociale stratificatie van grafeigenaars en begravenen te reconstrueren.⁸⁹⁴ Zowel de Oude als de Nieuwe Kerk van Delft hanteerde een tarief van vier nobelen voor een graf voor in de kerk en drie nobelen voor een graf achter in de kerk.⁸⁹⁵ Ook van de Sint-Janskerk uit Gouda zijn tarieven voor de graven bekend: daar betaalde men omstreeks 1500 een nobel voor een graf.⁸⁹⁶ Uit de administratie van Nieuwlicht is echter niet af te leiden of er tarieven werden gehanteerd voor de graven en de memorievieringen. Daarvoor zijn de vermeldingen van betalingen ten gunste van graven en memorievieringen te spaarzaam. In de overgeleverde schenkingsakten en testamenten wordt nauwelijks melding gemaakt van de aanschaf van graven. Vaak betreft het alleen regelingen voor de memorievieringen. In het testament van Jan Willem Arntszn. – waarin wel melding wordt gemaakt van het graf dat hij in Nieuwlicht had uitgezocht – wordt niets gezegd over de kosten die aan het graf en de begrafenis verbonden waren. Sterker nog, in de schenkingsakte die Jan Willem in 1442 opstelde, merkt hij – zoals we in de

⁸⁹⁰ De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 103.

⁸⁹¹ HUA, Nieuwlicht, inv. 12. De akte is ook afgeschreven in Cart. 1, f. 87r-v en Cart. 2, f. 281r-v. Bisschop David van Bourgondië werd verzocht de akte te bevestigen, wat hij ook deed (Cart. 1, f. 87v-88r en Cart. 2 f. 281r-v).

⁸⁹² Cart. 2, f. 271v en Hs. 4, 135.

⁸⁹³ Zie MeMO-database, criteria: *Text-carriers, Memorial text types: 'Register of graves'*. Er zijn tot op heden in totaal 21 handschriften teruggevonden met registers van graven uit deze tien instellingen.

⁸⁹⁴ Viera Bonenkampová bereidt een dissertatie voor over het grafeigendom in Delft, zie ook, Bonenkampová, 'Waren 'rijke stinkerds' rijk?'.

⁸⁹⁵ Goudriaan, 'Ownership of graves', 202; Bonenkampová, 'Waren 'rijke stinkerds' rijk?', 197-200.

⁸⁹⁶ Goudriaan, 'Ownership of graves', 202.

inleiding al zagen – zelfs op dat de kosten voor de begrafenis voor rekening van het klooster zouden komen. Er staat: ‘*zo zullen zij mij op hoeren cost ter eerden doen brengen*’.⁸⁹⁷ Blijkbaar dekten zijn schenkingen alle begrafenis-kosten en memorievieringen. Ook de enige andere akte uit het archief van Nieuwlicht waarin de aanschaf van een graf nadrukkelijk wordt vermeld, biedt geen aanknopingspunten voor eventuele tarieven die aan een graf verbonden waren. Via een akte uit 1427 waarin de Amsterdammer Arnold Braseman regelingen trof voor het graf en de memorieviering van zijn vrouw Elizabeth Simon Ruyschdr., ontvingen de Utrechtse kartuizers een jaarlijkse erfrente van een oude Frankrijkse schild *voir hoirre legerstede aldair* en tevens om *eenre ewighen memorie* te houden op de dag na Maria Boodschap (26 maart).⁸⁹⁸ De rente moest gebruikt worden voor een wijnpitantie aan de kloosterlingen.⁸⁹⁹ Elizabeth werd inderdaad in Nieuwlicht begraven en ook de pitantie is geregistreerd in tekst nr. 3 van Hs. 4. Onduidelijk blijft echter welk deel van de rente bedoeld was voor haar graf.

Naast deze sporadische vermeldingen in schenkingsakten zijn er in het schenkingsregister uit Hs. 28 nog vijf schenkingen aan te treffen die direct in verband kunnen worden gebracht met de aanschaf van een graf. In 1419 deed Eente van Amsterdam enkele schenkingen, waaronder vier nobelen als aalmoes bij zijn dood en een nobel ten tijde van zijn begrafenis en voor zijn grafsteen (*tempore sepulture sue et pro pavimento sepulchri sui*).⁹⁰⁰ In datzelfde jaar schonk Jacob van Hellu twaalf Rijnse guldens waarvoor hem *concessa sepultura* werd gegeven.⁹⁰¹ Ruim dertig jaar later, in 1450, staat pas weer een schenking ingeschreven die verband houdt met de aanschaf van een graf. Steven van Zuylen van Nyenvelt schonk twee gulden voor het graf van zijn vrouw (*in sepulture uxoris sue*). Hij doneerde het klooster eveneens een gebrandschilderd glas dat tegenover het graf van zijn vrouw in de zuidelijke gang van de kleine pandhof werd geplaatst.⁹⁰² Eveneens in 1450 staat een legaat van Aleid van Malsen ingeschreven, die in ruil voor tien Filips-gulden en een pitantie haar graf ontving.⁹⁰³ En in 1453 ontving het klooster nog vier postulaatsgulden voor het graf van Gerrit de Haen. Zijn erfgenamen schonken in datzelfde jaar nog een grote kaars en twee pitanties, te vergeven na zijn dood en op zijn eerste *anniversarium* (toen ongetwijfeld ook de kaars werd gebruikt).⁹⁰⁴

Naast deze vijf schenkingen uit het schenkingsregister Hs. 28 die direct betrekking hebben op de aanschaf van een graf, bevat het register schenkingen van ten minste 61 personen die in Nieuwlicht begraven lagen, maar waarbij van de aanschaf van

⁸⁹⁷ Cart. 1, f. 69r.

⁸⁹⁸ Op die dag staat ze ook ingeschreven in Necrologium A. Elizabeth Simon Ruyschdr. was hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit de Amsterdamse familie Ruysch die vanaf de veertiende tot in de zestiende eeuw diverse schepenen voor het Amsterdamse stadsbestuur leverde en het belangrijkste Kabeljauwse geslacht in Amsterdam was, De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 72-73. Mogelijk was zij verwant aan de Utrechtse kartuizermonnik Dirk Willem Ruyschzn. die in 1407 intrad in Nieuwlicht. Een verwantschap tussen Elizabeth en Dirk zou kunnen verklaren waarom zij als inwoonster van Amsterdam er voor zou kiezen om in Nieuwlicht begraven te worden. Ook Arnold Braseman kwam uit een (Hoeksgezinde) Amsterdamse patriciërsfamilie, Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers*, 44.

⁸⁹⁹ Cart. 1, f. 114v. De pitantie wordt ook vermeld in het pitantieregister, Hs. 4, 14.

⁹⁰⁰ Hs. 28, f. 7v.

⁹⁰¹ Hs. 28, f. 7v.

⁹⁰² Hs. 28, f. 16r. Noch in de schenkingslijst, noch in het Begraafregister Niet-kartuizers (Hs. 4, tekst nr. 21) wordt de naam van Stevens vrouw expliciet vermeld (in de twee necrologia komt ze niet voor). In beide gevallen wordt ze aangeduid als ‘de vrouw van’. Het gaat hoogstwaarschijnlijk om Mechteld Gelmersdr. van Apeldorn (zie de belening van het goed Over de Vecht in de Bilt, RSL, 37-41). Na haar dood hertrouwde Steven met Geertruida Goesen Brienendr., zo blijkt uit het repertorium. Steven overleed in 1458. Steven was een broer van Bartholomeus (van Zuylen) van Nyenvelt, die gehuwd was met Katharina van Moerdrecht. Dit echtpaar lag met de ouders van Katharina in de grote pandhof begraven.

⁹⁰³ Hs. 28, f. 16r. Aleid staat in Necrologium B samen met haar man ingeschreven op 21 juni. Ze lag begraven in de gang van de grote pandhof bij haar man die vlak voor of in 1447 moet zijn overleden.

⁹⁰⁴ Hs. 28, f. 16v.

een graf geen melding wordt gemaakt. Afgaande op de spaarzame vermeldingen van grafsteden en de bekostiging ervan kan ervan uit gegaan worden dat Nieuwlicht geen graven volgens vaste tarieven verkocht aan niet-kloosterlingen. Het verkopen van graven aan buitenstaanders werd ongetwijfeld beschouwd als strijdig met de kartuizergebruiken,⁹⁰⁵ wat het ontbreken ervan in de bronnen kan verklaren.⁹⁰⁶ Door de aanschaf (en betaling) van graven niet te administreren konden de visitatoren, die er op moesten toezien dat de kartuizers de richtlijnen van de orde volgden, er ook geen aanstoot aan nemen.

5.3 De grafregisters van Nieuwlicht

Zoals hiervoor en in hoofdstuk 2 al aan de orde is gekomen, zijn van Nieuwlicht acht verschillende grafregisters overgeleverd. Zeven registers bevinden zich in Hs. 4 (nrs. 3, 16-21) en één register is achterin Hs. 28 te vinden op de binnenzijde van het omslag.⁹⁰⁷ Onder deze registers bevinden zich registers van begraven personen én registers van personen met grafrechten.⁹⁰⁸ De zes grafregisters die achterin Hs. 4 (nrs. 16-21) zijn ingebonden, behoren tot het eerste type, en tekst nr. 3 uit Hs. 4 en het grafregister uit Hs. 28 tot het tweede.

5.3.1 De begraafregisters uit Hs. 4

De registers die achterin Hs. 4 zijn ingebonden (nrs. 16-21), zijn overzichten van personen, zowel kloosterlingen als niet-kloosterlingen, die daadwerkelijk in Nieuwlicht zijn begraven. De verschillende typen kloosterlingen (monniken, conversen en donaten) en de niet-kloosterlingen hebben ieder een eigen grafregister, aangezien ze gescheiden van elkaar begraven lagen. Tevens is er een register opgenomen van kloosterlingen van Nieuwlicht die elders begraven lagen. De registers beslaan de periode vanaf het begin van de vijftiende eeuw tot aan de opheffing van het klooster in 1580 en bevatten de namen van in totaal 228 kloosterlingen en 253 niet-kartuizers. De registers zijn in eerste aanleg opgesteld door Hendrik Bor, de kartuizermonnik die eind 1440 Hs. 4 opzette. De grafvermeldingen van voor 1440 in deze registers berusten (deels) op reconstructie door Bor. In de proloog van Hs. 4 verwijst Bor al naar de grafregisters en excuseert hij zich voor eventuele hiaten en tekortkomingen die er ondanks navraag bij oudere monniken en andere naspeuringen ingeslopen zouden kunnen zijn.⁹⁰⁹ Het was dus zijn bedoeling dat er een zo compleet mogelijk overzicht werd opgesteld van alle in Nieuwlicht begraven personen. In Hs. 4 zijn, inclusief tekst nr. 3 (een overzicht van personen met grafrechten), de volgende grafregisters aan te treffen:

⁹⁰⁵ Vergelijk wat dat betreft de opmerking van Guigo I in de *Consuetudines* (hfst. 41.4) dat het kartuizergebed geen koopwaar mocht worden.

⁹⁰⁶ Volgens Bogaers werd de verkoop van graven (en dus het eigendom ervan) in de kerkrekeningen van de Utrechtse Buurkerk in de veertiende en vijftiende eeuw ook zelden geadministreerd. Pas in 1490 werd de verkoop van graven aan particulieren een vaste post in de kerkrekeningen. Ook wijst ze erop dat in de (oude) kerkrekeningen in bedekte termen over grafverkoop werd gesproken, omdat er niet in gewijde grond gehandeld mocht worden, Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust*, 654-655.

⁹⁰⁷ Zie hiervoor hoofdstuk 2, de paragrafen 2.3.2 (Hs. 28) en 2.3.3 (Hs. 4).

⁹⁰⁸ De registers van personen met grafrechten behoren tot de subcategorie van de registers van graf-eigenaren uit de typologie van het MeMO-project, zie Hoofdstuk 2 (paragraaf 2.2.3.3).

⁹⁰⁹ Bor schrijft in de inleiding: *'Ego, frater quidam exiguus, professus monachus domus Nove Lucis prenarrate, ordinis carthusiensis prelibati prout melius potui, diligenti desuper facta a senioribus nostris inquisitione, presertim de nominibus et locis defunctorum, non tamen quod omnia nomina discere valebam, aliqua enim recesserunt a memoria ipsorum, licet pauca, vel dubitaverunt in aliquibus locis sive sepulbris qui ibidem erant sepulti, propter longi temporis distanciam sive eorum a dicta domo corporalem absenciam, nomina et loca ipsorum defunctorum debite discernere aut specificare non valendo, sicut de singulis pretactis per ordinem postea patebit'*, Hs. 4, 1.

Tabel 5.1 Grafregisters van Hs. 4

Tekst nr.	Register van...	Pg. in Hs. 4	Periode van begraven	Aanduiding
3	Personen met grafrechten	8-9	>1440-1492	Grafrechtregister Leken
16	Begraven monniken	93-95	1420-1580	Begraafregister Monniken
17	Begraven conversen	99	ca. 1437-1574	Begraafregister Conversen
18	Begraven donaten	100-101	1407-1580	Begraafregister Donaten
19	Elders begraven kloosterlingen	102-103	1403-1569	Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen
20	Begraven huispersoneel	104	?-1574	Begraafregister Huispersoneel
21	Begraven weldoeners en andere niet-kloosterlingen	105-116	1403-1573	Begraafregister Niet-kartuizers

Voordat de registers van in Nieuwlicht begraven personen nader geanalyseerd worden, behandel ik eerst kort de twee registers van personen met grafrechten. Wat zijn dit voor registers? Welke periode beslaan ze en hoe verhouden ze zich tot elkaar en tot de andere grafregisters? Komen in deze registers personen voor die niet in de registers van in Nieuwlicht begraven personen voorkomen? En welke verklaringen zijn hiervoor te geven? Vanuit het oogpunt van de volledigheid van de bronnen wordt er ten slotte in de andere memorieregisters (die dus geen grafregister zijn) nog gekeken of daar ook nog grafvermeldingen voorkomen die niet in registers van begraven personen voorkomen.

5.3.2 De grafrechtregisters uit Hs. 28 en Hs. 4 (tekst nr. 3)

Het oudste van de twee registers van personen met grafrechten is de lijst die op de binnenkant van het omslag van Hs. 28 is geschreven (afb. 29).⁹¹⁰ Dit register, dat meer als een soort kladaantekening is te beschouwen dan als een serieus register van personen met grafrechten, bevat 47 persoonsnamen en is ontstaan in de jaren twintig van de vijftiende eeuw. In hoofdstuk 2 is al aan de orde gekomen dat het register waarschijnlijk is aangelegd door Albert Buer, die tussen 1421 en 1426 prior in Nieuwlicht was.⁹¹¹ De identificatie met Buer gebeurde op basis van het feit dat ene Hilla in het grafregister de ‘dochter van mijn zus’ wordt genoemd (*Hilla, filia sororis mee*). Ook in het schenkingsregister van Hs. 28, dat Buer tijdens zijn prioraat bijhield, komt ze voor (in 1424) met de toevoeging ‘mijn nichtje’ (*Hilla nepta mea*).⁹¹²

Hilla is niet de enige uit het grafregister van Hs. 28 die in de jaren twintig van de vijftiende eeuw een schenking deed aan Nieuwlicht. De namen van zeker achttien personen die in het register worden vermeld, keren terug in het schenkingsregister van Hs.28. Twaalf van hen deden hun schenkingen in de jaren dat Albert Buer prior was. Slechts bij een van deze personen, Jacob van Hellu, staat een opmerking dat in ruil voor de schenking toestemming is verleend om in Nieuwlicht begraven te worden (*concessa sepultura*).⁹¹³ Toch werd hij waarschijnlijk niet in Nieuwlicht begraven, aangezien ik hem niet heb teruggevonden in het hierna te behandelen Begraafregister Niet-kartuizers uit Hs. 4 (tekst nr. 21).

⁹¹⁰ Het lijstje is niet overal even duidelijk in wat betreft de namen van de personen; ook bevat het enkele doorhalingen.

⁹¹¹ Zie hiervoor paragraaf 2.3.2.

⁹¹² De vermelding in het schenkingsregister Hs. 28, f. 9v en de vermelding in het grafregister, Hs. 28, omslag binnenzijde (vijfde naam). Hilla is mogelijk identiek aan de Hildegonda die in het hierna te behandelen grafregister van personen met grafrechten uit Hs. 4 (tekst nr. 3) wordt genoemd. In dat register komt een Hildegonda, vrouw van Johan Trinde voor. Opmerkelijk is dat deze Hildegonda niet is opgenomen in een van de twee necrologia van Nieuwlicht. Wel is haar echtgenoot op 21 januari in Necrologium B ingeschreven met als vermelding dat hij een vriend van Nieuwlicht was (*amicus domus*).

⁹¹³ ‘Item dominica post Purificationem beate Marie recepimus in elemosinis a Jacobo van Hellu XII florenos Renenses cui eciam et ad pitanciam suam fuit concessa sepultura’, Hs. 28, f. 7v.

Naast Jacob van Hellu zijn er nog 27 andere personen die niet (direct) te identificeren zijn met een persoon die in het Begraafregister Niet-kartuizers worden genoemd (Tabel 5.2). Het feit dat men het recht had verworven in Nieuwlicht begraven te worden, betekende dus niet automatisch dat de desbetreffende persoon ook daadwerkelijk in Nieuwlicht zijn of haar laatste rustplaats vond.

Tabel 5.2 Vermelde personen met grafrechten in Hs. 28 en Hs. 4

Memorieregister	Aantal vermelde personen met grafrechten	Aantal personen dat ook voorkomt in Hs. 4 (nrs. 16-21)	Aantal personen dat niet voorkomt in grafregisters Hs. 4 (nrs. 16-21)
Grafregister Hs. 28	47	19	28
Grafrechtregister Leken (tekst nr. 3 in Hs. 4)	53	21	21 (32)

Het tweede register van personen met grafrechten, Grafrechtregister Leken (Hs. 4, tekst 3), bevat in totaal 58 persoonsnamen (afb. 30).⁹¹⁴ Het beslaat de periode van 1440 tot circa 1492 en is in eerste aanleg opgesteld door Hendrik Bor. Aan de inkt is duidelijk te zien dat dit register tegelijk is opgesteld met de zes registers van begraven personen die achterin Hs. 4 zijn opgenomen. De lijst beslaat twee pagina's en is op de eerste pagina verdeeld over twee kolommen, met nog twee vermeldingen op de tweede pagina. De linkerkolom op de eerste pagina is – afgezien van de laatste naam die later is toegevoegd – geheel door Bor ingeschreven (in totaal dertig persoonsnamen). Van de rechterkolom zijn alleen de eerste zes personen bij de eerste aanleg door Bor ingeschreven, terwijl de drie daarop volgende personen mogelijk op een later tijdstip door hem zijn genoteerd. Bij zes personen van de lijst wordt vermeld dat het grafrecht door middel van een akte is vastgelegd (*concessa est sepultura per litteram*). Deze akten of afschriften daarvan zijn niet in het kartuizerarchief overgeleverd.

Hoewel Grafrechtregister Leken 58 personen telt, blijkt bij nadere inspectie dat vijf personen niet het begraafrecht hadden verworven, maar het recht op een jaargetijdfeviering. Dat blijkt ten minste uit een opmerking bij hun inschrijving. Zo kreeg de Utrechtse kanunnik Jacob Dibbout († 1472) een jaargetijde (*concessa est magistro Jacobo Dibbout, canonico Traieicensi associacio anniversarii cum proximo etc.*). Hij is dan ook niet terug te vinden in het Begraafregister Niet-kartuizers, maar staat wel op 9 februari ingeschreven in Necrologium A. Het aantal personen met grafrechten lag dus op 53.

Voorts kan van zeker elf personen die in het register worden vermeld, worden aangenomen dat ze uiteindelijk niet in Nieuwlicht zijn begraven. Bij deze elf personen is namelijk op een later tijdstip met andere inkt *hic non* ('niet hier') bijgeschreven. Dat deze opmerking inderdaad verwijst naar het niet in Nieuwlicht begraven zijn, kan geconcludeerd worden door het register te vergelijken met het Begraafregister Niet-kartuizers. Geen van de personen met de toevoeging *hic non* komt als begraven in Nieuwlicht voor. Een voorbeeld is Willem van Winsen, die tot vlak voor zijn dood in 1442 een actieve rol speelde in de Utrechtse politiek. Hoewel hij als vijfde wordt genoemd in het register, werd hij uiteindelijk samen met zijn vrouw Geertrui begraven in het Utrechtse regulierenklooster, getuige zijn grafsteen aldaar.⁹¹⁵ Bovendien is er nog een andere aanwijzing. Onder de elf vermeldingen met de *hic non* toevoeging bevindt zich ook Petronella Zelandrina. Uit het Begraafregister Niet-kartuizers blijkt dat Petronella weliswaar een graf in Nieuwlicht had uitgezocht, maar dat zij uiteindelijk elders werd begraven. In het deel

⁹¹⁴ Incipit: '*Hic habentur nomina illorum quibus propter Deum hic concessa est sepultura*', Hs. 4, 8.

⁹¹⁵ Zie voor de grafschriften van Willem en zijn vrouw, Wildeman, 'Grafschriften uit kerken te Utrecht', 525. Willem stierf, zo vermeldt zijn zerk, op 28 juni 1442. In Necrologium A staat Willem op 26 juni ingeschreven. Geertrui stierf volgens de grafsteen in 1448. Zij komt niet voor in de necrologia van Nieuwlicht.

van Begraafregister Niet-kartuizers dat door Bor begin jaren veertig is opgesteld, wordt vermeld dat Petronella een graf had uitgezocht in het oostelijk deel van de kleine pandhof, naast het graf van Agatha, de vrouw van Hugo van Halst uit Middelburg. Petronella blijkt ten tijde van het opstellen van het Begraafregister Niet-kartuizers nog in leven te zijn en de stenen gebeeldhouwde memorievoorstelling die boven het graf van Agatha hing, was ook bestemd ter (na)gedachtenis aan Petronella.⁹¹⁶

[...] *sepulta est Agatha, uxor Hugonis de Halst, qui habet circa locum sepulture sue in pariete lapideam sculpturam et in proximo sepulchro elegit sepeliri Petronella Zelandrina, qui adhuc vivit, et dicta sculptura deservit eciam pro ea.*

Op een later tijdstip is in het register de opmerking toegevoegd dat Petronella in Wijk bij Duurstede begraven lag en dat in het graf van Petronella ene Elizabeth werd begraven:

Dicta Petronella sepulta est in monasterio sanctimonialium in Wijck prope Duersteden et in iam pretacto sepulchro, sibi reservato, sepulta est Elyzabeth, relicta Johannis Hermanni de Amsterdam.

Tussen Agatha en Petronella bestond waarschijnlijk een familieconnectie (moeder en dochter of zussen?), aangezien ze naast elkaar begraven wensten te worden, maar ook het feit dat ze samen op dezelfde memorievoorstelling vermeld werden, maakt dat plausibel.⁹¹⁷ Of er ook met Elizabeth een familieconnectie bestond, heb ik niet kunnen achterhalen.

Door de eliminatie van de elf personen met de *hic non* notitie blijven er nog 42 personen over die mogelijk in Nieuwlicht werden begraven. Van deze 42 personen kon de helft met zekerheid geïdentificeerd worden met personen die volgens het Begraafregister Niet-kartuizers ook daadwerkelijk in Nieuwlicht werden begraven, wat betekent dat er in totaal 21 personen in Grafrechtregister Leken overblijven vanwie niet bekend is of ze in Nieuwlicht begraven zijn of niet (Tabel 5.2).

Onderlinge vergelijking grafregister Hs. 28 en Grafrechtregister Leken

De twee grafregisters van personen met grafrechten bevatten samen precies honderd vermeldingen van personen met grafrechten. Negentien personen blijken in beide overzichten voor te komen, wat het totaal aan genoemde personen met grafrechten uit de twee registers op 81 brengt. Hoewel er dus ongeveer twintig jaar tussen het aanleggen van beide lijsten zit, was 20% begin jaren veertig nog niet overleden.⁹¹⁸ Opvallend is dat de negentien personen die in beide lijsten voorkomen, in Grafrechtregister Leken onder elkaar staan (in de eerste kolom) en gedeeltelijk in dezelfde volgorde als in het register uit Hs. 28. Op basis hiervan kan aangenomen worden dat Bor het register uit Hs. 28 heeft

⁹¹⁶ Hs. 4, 111.

⁹¹⁷ Petronella is waarschijnlijk dezelfde persoon als de Petronella die in Necrologium B de weduwe van Jan Vranken zoon uit Middelburg wordt genoemd. Zij was waarschijnlijk zijn tweede vrouw. Afgaande op haar inschrijvingen in de twee necrologia overleed zij tussen 1448 en 1464. Petronella's echtgenoot, Jan Vranken z.n., was de vader van kartuizermonnik Hessel († 1461). Hessel's moeder heette Katharina (Necrologium A, 16 november). Jan schonk Nieuwlicht een rente van zeventien Franse kronen voor het onderhoud van zijn zoon en daarnaast nog eens zestien nobelen (Hs. 27, f. 6r). Mogelijk waren dit de intredegeschenken voor Hessel, die 57 jaar in de kartuizerorde zat en dus in 1404 intrad. Jan Vranken z.n. is waarschijnlijk de bastaard van Frank I van Borselen, Dek, *Genealogie der heren van Borselen*, 36-8.

⁹¹⁸ Bij zes van de negentien doublures stond overigens in Grafrechtregister Leken een *hic non* vermelding. Zij werden dus uiteindelijk niet in Nieuwlicht begraven.

geraadpleegd toen hij begin jaren veertig Hs. 4 aanlegde.⁹¹⁹ Hierbij moet wel opgemerkt worden dat het geen letterlijke overschrijvingen betreffen, zowel wat spelling als volgorde van de genoemde personen betreft. Ook wordt er soms net iets andere aanvullende informatie gegeven.⁹²⁰

Wanneer ten slotte de 81 personen met grafrechten vergeleken worden met het Begraafregister Niet-kartuizers, dan blijken er 43 personen (53%) ook in Begraafregister Niet-kartuizers voor te komen. De overige 38 personen, bestaande uit 26 vrouwen en twaalf mannen, zijn niet te identificeren met een persoon uit het Begraafregister Niet-kartuizers. Voor het ontbreken van deze namen zijn verschillende verklaringen te geven. Ten eerste zal een deel van hen elders zijn begraven. Ten tweede zijn er waarschijnlijk ook personen die wel in Nieuwlicht hun laatste rustplaats hadden, maar om onbekende redenen niet meer zijn ingeschreven in Begraafregister Niet-kartuizers. Ten derde kan een aantal wel in Nieuwlicht zijn begraven en ook in Begraafregister Niet-kartuizers zijn ingeschreven, maar in het register niet als zodanig te herkennen zijn. Van de vrouwen is namelijk lang niet altijd de familienaam of zelfs de voornaam bekend. Ze worden veelal vermeld in relatie tot hun echtgenoot (vrouw/weduwe van) of een ander familielid (moeder/dochter van), zoals de niet bij naam genoemde dochter van Gijsbert Gunter die voorkomt in beide grafrechtregisters. Maar in een aantal gevallen is het zelfs niet mogelijk een familienaam te achterhalen, zoals voor Elizabeth, de vrouw van Hendrik Pieterszn. (Grafrechtregister Leken).

Een voorbeeld waaruit blijkt dat het soms toch mogelijk is een persoon te identificeren, is de vermelding van de dochter van Agnes Vos. In zowel het grafregister van Hs. 28 als in Grafrechtregister Leken staan *Agnes Vos et filia eius* vermeld. In Begraafregister Niet-kartuizers lijkt de dochter niet voor te komen; ze lag in ieder geval niet bij haar moeder begraven. Prospografisch onderzoek wees echter uit dat ene Sophia, die volgens Begraafregister Niet-kartuizers ook in Nieuwlicht begraven lag en de moeder van kanunnik Peter van Hyndersteyn wordt genoemd, tevens de dochter was van Johan en Agnes Vos.⁹²¹ De problematiek rond namen (vooral van vrouwen) speelt ook een grote rol bij de identificatie van personen uit het Begraafregister Niet-kartuizers (bij de behandeling van dit register (5.4.2.2) kom ik daar nog iets uitvoeriger op terug). De vrouwen kunnen dus onder een andere familienamen of in relatie tot een ander familielid in het Begraafregister Niet-kartuizers zijn beland en daardoor niet meer te identificeren zijn.

Ten slotte is het nog mogelijk dat het grafrecht in sommige gevallen is overgedragen op iemand anders. Zo komt in het Grafrechtregister Leken ene Heilwig, weduwe van Albert Zas, voor. In het Begraafregister Niet-kartuizers wordt echter niet zij, maar haar dochter Johanna (*Johanna filia Heylwigis Zassen*) vermeld.

Hoewel het grafrecht niet altijd betekende dat men in Nieuwlicht begraven werd, kan het zijn dat men er nog wel herdacht werd, en daarom is in Tabel 5.3 gekeken naar het vóórkomen van de personen uit de twee grafrechtregisters in de necrologia van Nieuwlicht.

⁹¹⁹ Dat is overigens niet verwonderlijk aangezien Bor, zoals we in hoofdstuk 2 al zagen, het schenkingsregister van Hs. 28 heeft bijgewerkt in de jaren dertig van de vijftiende eeuw.

⁹²⁰ Zo wordt van Frederik de Wit in het grafregister van Hs. 28 gezegd, dat hij een zoon was van Johan de Wit. In de Grafrechtregister Leken wordt vermeld dat Frederik een broer was van kartuizermonnik Hendrik de Wit.

⁹²¹ Wittert, UR I, 704-5.

Tabel 5.3 Aantal personen met grafrechten die ook herdacht werden in Nieuwlicht en er begraven werden

Memorieregister	Aantal vermelde personen met grafrechten	Aantal genoemde personen in Nec. A en/of Nec. B	Aantal genoemde personen in Nec. A en/of B én in Begraafregister Niet-kartuizers
Grafregister Hs. 28	47	24	17
Grafrechtregister Leken	53	31	20
Totaal			
Grafregister Hs. 28 + Grafrechtregister Leken	81	43	31

Van de 81 personen met grafrechten die in de twee registers voorkomen blijkt meer dan de helft ook herdacht te worden in Nieuwlicht, terwijl 31 personen met een jaargetijde ook begraven lagen in Nieuwlicht. Van de 38 personen die niet in Begraafregister Niet-kartuizers voorkomen (Tabel 5.2), blijken er elf (zeven mannen en vier vrouwen) wel te zijn ingeschreven in de twee necrologia.

5.3.3 Vermeldingen van graven in andere memorieregisters

Naast de hierboven beschreven *grafregisters* is in de overige *memorieregisters* van Nieuwlicht af en toe ook opgemerkt dat een persoon in het klooster begraven lag, door toevoegingen als *sepultus apud nos* of *sepulta nobiscum*. Soms wordt de graflocatie gegeven (*sepultus in magna galilea* of *sepulta in capella beate Marie*), eventueel met aanvullende informatie. Door deze vermeldingen te bekijken kunnen personen opgespoord worden die wel in Nieuwlicht begraven lagen, maar niet in het Begraafregister Niet-kartuizers genoemd worden. Onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal grafvermeldingen dat in de verschillende memorieregisters van Nieuwlicht is aan te treffen.

Tabel 5.4 Grafvermeldingen in andere memorieregisters

Memorieregister	Aantal grafvermeldingen	Aantal personen dat niet voorkomt in grafregisters Hs. 4 (nrs. 16-21)
Necrologium A	14	0
Necrologium B	49	0
Register van schenkingen (Hs. 27)	13	0
Register van schenkingen (Hs. 28)	17	2
Register van schenkingen (nr. 22 in Hs. 4)	4	0
Pitantieregister (nr. 4 in Hs. 4)	3	0

Wanneer de grafvermeldingen uit al deze memorieregisters met elkaar worden vergeleken en de doublures worden verwijderd, dan blijken er in totaal 77 verschillende personen met een grafvermelding te worden genoemd in die registers, vanwie de meesten in Necrologium B.⁹²²

Alleen het schenkingsregister van Hs. 28 blijkt vermeldingen te bevatten van twee in Nieuwlicht begraven personen die niet zijn te identificeren met een persoon uit het Begraafregister Niet-kartuizers. Het gaat om een niet bij naam genoemde beginn en Nicolaas van der Anxter. De beginn liet na haar dood, tussen 1426 en 1443 (waarschijnlijk

⁹²² Necrologium A telt veertien grafvermeldingen en Necrologium B 49. Wanneer de doublures worden verwijderd, dan blijken in de twee necrologia 54 verschillende personen met een grafvermelding voor te komen.

eind jaren dertig), geld na aan Nieuwlicht.⁹²³ De twee begijnen die volgens Begraafregister Niet-kartuizers in Nieuwlicht lagen, stierven echter pas eind jaren vijftig en in de jaren zestig van de vijftiende eeuw. Ook van Nicolaas van der Anxter ontving Nieuwlicht eind jaren twintig van de vijftiende eeuw een testamentaire schenking.⁹²⁴ Begraafregister Niet-kartuizers telt twee personen die Nicolaas heten. Beide personen komen niet in aanmerking, omdat ze decennia later overleden: de ene is Nicolaas Frederikszn., die omstreeks 1446 overleed, en de ander is de priester Nicolaas Hey, die in 1457 zijn testament opmaakte. De begijn en Nicolaas van Anxter ontbreken dus in het Begraafregister Niet-kartuizers.

Uit de analyse van de registers van personen met grafrechten en de losse vermeldingen in de andere memorieregisters zou afgeleid kunnen worden dat, bovenop de 253 wel-doeners en leken die genoemd worden in het Begraafregister Niet-kartuizers, er in Nieuwlicht nog veertig extra personen begraven kunnen zijn geweest die niet in de registers van begraven personen zijn ingeschreven (38 personen in de twee registers met grafrechten en twee personen uit de overige memorieregisters). Dit aantal lag ongetwijfeld lager, omdat een aantal van hen waarschijnlijk nooit in Nieuwlicht is begraven en omdat een aantal wel in de grafregisters staat, maar niet meer te identificeren is. Vanzelfsprekend zijn deze veertig personen niet meegenomen in de hieronder volgende analyses van de grafregisters van in Nieuwlicht begraven personen.

5.4 Analyse van de begraafregisters uit Hs. 4

Hs. 4 telt – zoals we al zagen – vijf registers van personen die begraven lagen in Nieuwlicht, waarbij een onderverdeling is gemaakt in verschillende groepen (Tabel 5.1), die gescheiden van elkaar op het kloosterterrein begraven lagen (afb. 31).⁹²⁵ Met betrekking tot de hier te behandelen begraaflocaties op het kloosterterrein dient te worden opgemerkt dat ik de windrichtingaanduidingen hanteer die overeenkomen met de aanduidingen in Hs. 4. Deze zijn anders dan in de archeologische rapporten. Uit de archeologische opgravingen bleek dat de kloosterkerk en de andere kloostergebouwen niet zuiver op het oosten waren georiënteerd, maar noordnoordoost (zie afb. 6 en afb. 36). Het klooster volgde in de begraafregisters een oriëntering die ervan uitging dat de kloosterkerk wel op het oosten was georiënteerd. De twee archeologische rapporten volgen een striktere aanduiding van de windrichtingen, waardoor de aanduidingen van bijvoorbeeld de pandhof-gangen in de archeologische rapporten anders zijn dan in de schriftelijke bronnen.⁹²⁶ Wat volgens de begraafregisters de westelijke gang van de grote pandhof was, wordt in de archeologische rapporten steeds de zuidelijke gang genoemd.

De conventualen lagen allemaal begraven op het kerkhof (*cimiterium*), dat was gelegen op het binnenterrein van de grote pandhof tegen de westelijke gang van de grote pandhof (afb. 31). Het besloeg slechts een deel van het binnenterrein van de grote pandhof.⁹²⁷ Waarschijnlijk ging het om een strook van niet meer dan een meter of tien à vijftien

⁹²³ De toevoeging dat de begijn de tante van Willem Claeszn. was, biedt geen aanknopingspunten voor haar identiteit, aangezien zich onder de ingezetenen van Nieuwlicht uit die tijd geen Willem Claeszn. bekend is.

⁹²⁴ Of Nicolaas van der Anxter verwant was aan Gerrit van der Anxter, kerkmeester van de Oude Kerk in Amsterdam, en een van de belangrijkste grafbezitters aldaar, is onbekend. Zie over Gerrit van der Anxter, Goudriaan, 'Ownership of graves', 220. Verder was er ook nog een Jan van der Anxter, die in 1450 zitting had in de Utrechtse raad (Burman, *Jaarboeken*).

⁹²⁵ Een zesde grafregister (Hs. 4, tekst nr. 19) had betrekking op elders begraven kloosterlingen.

⁹²⁶ De archeologische rapporten: Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan* en Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*.

⁹²⁷ Zie ook verderop bij paragraaf 5.6.

breed (vergl. afb. 6).⁹²⁸ De monniken en priors lagen bij elkaar. Priors werden in tegenstelling tot bijvoorbeeld de abten uit de cisterciënzerorde niet in het kapittelhuis begraven, maar gewoon tussen de overige monniken, veelal in een naamloos graf en soms voorzien van een eenvoudig kruis (afb. 32a en 32b). Wel lagen de monniken gescheiden van de conversen (ze lagen tegenover elkaar) en lagen de donaten en het huispersoneel op weer een ander deel van het kerkhof. Deze laatste twee groepen werden wel bij elkaar begraven.

Zoals we in hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.2) al zagen, werd het kerkhof volgens de kloosterkroniek gewijd op 25 juli 1394, tegelijk met het kapittelhuis, de kleine pandhof en een deel van de grote pandhof. Afgaande op de geschreven bronnen werd het kerkhof pas in 1407 voor het eerst gebruikt, toen de eerste donaat van Nieuwlicht, Hugo van Wasbeek, overleed en er zijn laatste rustplaats vond. Het kerkhof kon door middel van één of twee doorgangen in de westelijke gang van de grote pandhof worden betreden. In het Begraafregister Huispersoneel wordt bij de eerstgenoemde persoon, Johan Venedau, gezegd dat hij begraven lag nabij de deur waardoor men het kerkhof betreedt, tegenover het graf van ridder Frederik [van Zuylen] van Nyenvelt: *'Item primo Johannes Venedau, portarius noster sed non donatus, iuxta ianuam per quam transitur ad cymiterium in opposito sepulchri domini Frederici de Nyevelt, militis'*.⁹²⁹ De doorgang bevond zich ergens halverwege de westelijke gang van de grote pandhof, omdat de graven in het Begraafregister Huispersoneel vanaf de doorgang naar het noorden toe worden beschreven. Waarschijnlijk liep er vanaf de doorgang een pad, met aan de rechterkant de graven van de monniken en de conversen en aan de linkerkant de graven van de donaten en het overige huispersoneel. Bij de opgraving van 2009 zijn er in de noordwesthoek van de grote pandhof aanwijzingen gevonden dat zich daar ook een doorgang heeft bevonden.⁹³⁰

De weldoeners en leken lagen niet op dit kerkhof, maar elders op het kloosterterrein. Voor hen waren er meer graflocaties mogelijk. In het Begraafregister Niet-kartuizers zijn deze graflocaties uitgesplitst. Achtereenvolgens zijn dat de kloosterkerk, de kloosterkapel, het kapittelhuis, een verbindingsgang tussen de grote en de kleine pandhof, de grote pandhof en de kleine pandhof (afb. 31).

Dankzij de gespecificeerde indeling van begraaflocaties is het mogelijk om de ontwikkeling van de begraaflocaties door de tijd te volgen. Complicerende factor hierbij is het ontbreken van de overlijdensjaren van de begravenen. Pas vanaf de jaren tien van de zestiende eeuw werd het gebruikelijk om het sterfjaar te noteren, maar zelfs toen gebeurde het heel weinig. Voor het traceren van de overlijdensjaren van de kloosterlingen bieden de obiitlijsten uit de *cartae* (zie hoofdstuk 3) uitkomst, hoewel hierin niet elke kloosterling is terug te vinden.⁹³¹ Daarnaast kan op basis van de chronologie van de begraven kloosterlingen, soms gecombineerd met gegevens uit de necrologia, dikwijls toch (bij benadering) het sterfjaar worden vastgesteld. Voor de begraven niet-

⁹²⁸ Midden op het binnenterrein van het grote pandhof stond in kartuizerkloosters doorgaans een Calvarie met een kruis of een beeldengroep van de gekruisigde Christus, geflankeerd door Maria en Johannes de Evangelist. Van de kartuis van Dijon resteert nog de beroemde door Claus Sluter vervaardigde 'Mozesput', die de basis vormde van de Calvarie. Ook zijn enkele fragmenten van de kruisigingsvoorstelling bewaard gebleven, Lindquist, *Agency, visuality and society*; Prochno, *Die Kartause von Champmol*. Hoewel het onbekend is of in Nieuwlicht ook een Calvarie heeft gestaan, is dat niet onwaarschijnlijk. Bij de archeologische opgraving van 2009 is midden op het binnenterrein een opgevlude 'depressie' gevonden. Deze uitgraving is in eerste instantie geïnterpreteerd als een vijver, maar een vijver op het binnenterrein van een kartuizerklooster is ongebruikelijk. Gesuggereerd is daarom dat de vijver ontstaan is doordat de (in steen uitgevoerde) monumentale Calvarie in 1580 met fundering en al is gesloopt, Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 57-59.

⁹²⁹ Hs, 4, 104.

⁹³⁰ Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 91 e.v. (zie ook afb. 37 en afb. 31).

⁹³¹ Veel werk is verricht door Scholtens, die voor zijn prosopografische overzicht de meeste sterfjaren via de *cartae* wist te traceren, Scholtens, 'Necrologie van de Utrechtse kartuizers', 96-150.

kloosterlingen bieden de *cartae* weinig gegevens; slechts een enkeling wordt erin vermeld. Bovendien betreft het dan hoofdzakelijk de belangrijkste weldoeners en vaak zijn dat personen van wie de sterfjaren reeds bekend waren. Voor de meeste niet-kloosterlingen moest daarom het sterfjaar op een andere manier achterhaald worden. Vaak was dit niet mogelijk en kon alleen een benadering van het overlijdensjaar gegeven worden.

5.4.1 Begraafregisters kloosterlingen

5.4.1.1 Begraafregister Monniken

Uit de aanhef van het Begraafregister Monniken valt op te maken dat Bor oorspronkelijk één lijst van begraven monniken, conversen en donaten wilde opstellen, hoewel de monniken gescheiden van de conversen en donaten werden begraven. Er staat: ‘*Sequentur enim hic nomina patrum, monachorum, conversorum et fratrum nostrorum in cymeterio nostro sepultorum*’ (afb. 32). De eerste twaalf inschrijvingen van het grafregister zijn door Bor ingeschreven en bevatten twee vermeldingen van begraven conversen. De dertiende en de achttiende inschrijving – in andere handen – betreffen ook conversen.⁹³² Het sterfjaar van de laatst genoemde convers (Johan Rembrant) is onbekend, maar hij moet begin jaren vijftig van de vijftiende eeuw zijn overleden.⁹³³ Hierna komen er geen conversen meer voor in het Begraafregister Monniken. Zij kregen vanaf die tijd een eigen grafregister (Begraafregister Conversen), waarvan de eerste vier inschrijvingen opnieuw de vier conversen zijn uit het Begraafregister Monniken, die dit keer door één hand zijn ingeschreven.

Het Begraafregister Monniken bevat – exclusief de vier genoemde conversen – in totaal 114 grafvermeldingen in ruim twintig verschillende handen. Het oudste vermelde graf is dat van Martinus van Schiedam uit 1420 en het jongste graf is dat van Jacob van Gouda, die in 1580 overleed en een van de laatsten is geweest die in het klooster is begraven. Zoals gezegd lagen de monniken begraven op het binnenterrein van de grote pandhof tegen de westelijke binnenmuur. De graven waren op het oosten georiënteerd. Uit de aanhef van het Begraafregister Monniken kan afgeleid worden dat er begonnen werd vanaf de cel van de sacrist in de zuidwesthoek van het kerkhof. Er staat dat de monniken en priors begraven werden *unus iuxta alium circa exteriorum parietem Magne Galilee in parte occidentali eiusdem, prope cellam sacriste incipiendo*.⁹³⁴ De cel van de sacrist lag in de nabijheid van de kloosterkerk, aangezien hij verantwoordelijk was voor het onderhoud van de kerk en het kerkinterieur, de diensten voorbereidde en de klok luidde.⁹³⁵ De monniken lagen dus ook dicht bij het koor van de kloosterkerk. Afgaande op de reconstructie van de cellen van de grote pandhof, die is gemaakt naar aanleiding van de

⁹³² Door lijnen in de kantlijn worden deze twee inschrijvingen gekoppeld aan de twee inschrijvingen van Bor.

⁹³³ Zowel Scholtens als Gumbert gaat ervan uit dat Johan Rembrant omstreeks 1457 is overleden, Scholtens, ‘Necrologie’, 117; Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 49-50, aldaar noot 65. Toch is dit waarschijnlijk niet correct. Johan Rembrant staat in het Begraafregister Monniken, samen met drie monniken van wie ook geen sterfjaar bekend is, vermeld tussen twee monniken die overleden in 1455 en 1459: Willem Vrieman († 24 oktober 1456) en Warmbold van Overstege († 27 september 1459). De vier kloosterlingen zijn de monniken Dirk Willemzn. Ruysch en Gerard van Delft, de convers Johan Rembrant en de reddiet Johan van Kleef. Geen van hen wordt genoemd in de *cartae* uit de jaren 1457-1460. Het is echter de vraag of de vermelding van Johan hier chronologisch correct is. In *Necrologium A* staat Johan Rembrant namelijk ingeschreven vóór de kartuizermonnik Peter de Buroncio/Burantio die – zo blijkt uit de *carta* van 1452 – in 1451 moet zijn overleden. Niets wijst erop dat de inschrijving van Rembrant in *Necrologium A* later is toegevoegd. De twee inschrijvingen lijken zelfs door dezelfde hand te zijn genoteerd. In de *carta* van 1452, en de jaren ervoor, komt Johan echter niet voor. Johan was in ieder geval eind 1448 nog in leven, aangezien hij toen als gemachtigde van Nieuwlicht de schenking van Ave Claas Zeelandersdr. in ontvangst nam, akte in Cart. 1, f. 92v.

⁹³⁴ Hs. 4, 93.

⁹³⁵ Sanders, *Waterland als woestijn*, 35.

archeologische opgraving van 2009, kan de cel van de sacrist ‘cel s’ zijn geweest (afb. 20, vergelijk ook afb. 31).

Tabel 5.5 Grafrijen met op het kerkhof begraven monniken

Rij	Aantal begraven monniken (n = 114)	1 ^e persoon	Laatste persoon
1	26	Martinus van Schiedam († 1420)	Hendrik Bor († 1473)
2	31	Hendrik van Kampen († 1473)	Volquinus van Voerd († 1506)
3	26	Arnold Maartenszn. († 1510)	Cornelis van Utrecht († 1539)
4a	3	Evert Schuurman († 1540)	Pieter Sas († 1540)
4b	28	Bernard van Wesel († 1544)	Jacob van Gouda († 1580).

De monniken werden dus naast elkaar begraven tot aan de doorgang vanuit de westelijke pandhofgang naar het kerkhof. Wanneer de rij vol was, werd een nieuwe rij begonnen aan het voeteneind van de oudst begraven monnik uit de voorgaande rij (Tabel 5.5). Afgaand op het Begraafregister Monniken zijn er in ieder geval drie rijen geweest, omdat die expliciet zo worden vermeld in het grafregister.⁹³⁶ De eerste rij telde 26 begraven monniken, de tweede rij 31 en de derde rij in ieder geval 26 personen. Daarna zijn de aantekeningen in het grafregister niet helemaal duidelijk meer. Na het 26^e graf van Cornelis van Utrecht, in de derde rij, volgen de namen van drie monniken die alle drie in 1540 (tijdens een pestepidemie) overleden. Bij hun namen wordt vermeld dat ze in een (kleine?) rij begraven lagen zijn voor cel X (*sepulti in parva [of prima] regula ante cellam X*).⁹³⁷ Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat het om een driedubbel graf gaat, dat tegenover kloostercel X lag. Dit zou eventueel kunnen betekenen dat zij niet op het kerkhof lagen, maar in een van de pandhofgangen voor kloostercel X, of dat ze in de eerste rij (in geruimde graven) werden begraven. Ook is het mogelijk dat ze wel op het kerkhof lagen ter hoogte van kloostercel X en dan het begin van een vierde rij vormden. De opgravingen uit 2007 en 2009 hebben hier geen uitsluitsel over kunnen geven, omdat de zuidwesthoek en de zuidelijke gang van de grote pandhof buiten het opgravingsgebied vielen.

Na het driedubbele graf volgen de namen van nog eens 28 begraven monniken. Zij hebben waarschijnlijk in een vierde rij gelegen, maar helemaal zeker is dat niet. Deze monniken kunnen ook in oudere, al dan niet geruimde graven begraven zijn. In Hs. 4 wordt echter nergens gesproken over geruimde graven. Toch zijn er enkele knekelkuilen gevonden op het kerkhof tijdens de opgravingen van 2007 en 2009. Ook zijn er toen verschillende dubbelgraven ontdekt (zie verderop paragraaf 5.6).

Tabel 5.6 Begraafregister Monniken (spreiding door de tijd)

Periode	Aantal graven	Percentage	Aantal jaren
1392-1443	9	7,9%	51
1444-1494	38	33,3%	50
1495-1545	42	36,8%	50
1546-1580	25	21,9%	34
Totaal	114	100%	

⁹³⁶ De tweede rij is als volgt aangegeven: *Item in angulo juxta cellam sacriste, ad pedes domini Martini de Sciedam, primi monachi hic sepulti, sepultus est dominus Henricus de Campis, monachus hujus domus*, Hs. 4, 93. Ook voor de derde rij die begint met Arnold Maartenszn. van Amsterdam is een soortgelijke formulering gebruikt: *qui sepultus est ad pedes domni Hendrici de Campis, videlicet primus a capite tercie linee*, Hs. 4, 94.

⁹³⁷ Boven de deur van iedere kloostercel was een letter aangebracht (een gebruik dat nog steeds gangbaar is). In de kloosterkroniek van de kartuis van Leuven worden de letteraanduidingen A, S, T, X, Y, Z genoemd. Sanders, *Waterland*, 46 en Reusens (ed.), *Chronique de la chartreuse de Louvain*, 235 e.v.

Om de spreiding van de begraven monniken door de tijd inzichtelijk te maken heb ik in Tabel 5.6 een overzicht gemaakt van de in Nieuwlicht begraven monniken, geordend op sterfjaar, in drie periodes van vijftig jaar en een van 34. Hieruit blijkt dat in de eerste vijftig jaar van het bestaan er slechts negen kartuizermonniken begraven werden in Nieuwlicht. Dit heeft te maken met het feit dat Nieuwlicht nog niet zo lang bestond. De gemiddelde leeftijd van de nieuw ingetreden monniken zal relatief jong zijn geweest, hoewel in de jaren twintig van de vijftiende eeuw ook enkele personen intraden die reeds een actief leven achter de rug hadden, zoals de kanunniken Hendrik van der Laen en Otto van Moerdrecht. Daar komt nog bij dat de kloosterlingen in deze periode tot twee keer toe werden overgeplaatst naar andere kartuizen – in de jaren tien gedurende de periode van armoede, alsmede tijdens het Utrechts Schisma. Een aantal van de overgeplaatste monniken overleed in ballingschap of keerde niet terug naar Nieuwlicht, omdat ze een tweede professie aflegden in hun nieuwe onderkomen. Ook het feit dat juist in deze fase van het klooster dikwijls een prior van buitenaf werd aangesteld, die na een aantal jaren weer vertrok, speelt mee bij het feit dat er relatief weinig monniken begraven werden in Nieuwlicht in de eerste vijftig jaar.

In de eeuw na 1444 is er een duidelijke stijging in het aantal begraven monniken waar te nemen. De kloosterbevolking groeide, wat natuurlijk ook meer sterfgevallen tot gevolg had. In sommige jaren stierven er aanzienlijk meer conventualen dan in andere jaren. Zo werd Nieuwlicht in 1517 getroffen door een pestepidemie en overleden er twaalf kloosterlingen. Het is onduidelijk of zij allemaal aan de pest overleden. De negen kloosterbewoners die tussen maart en juni overleden, waren hoogstwaarschijnlijk wel pestslachtoffers.⁹³⁸

Zoals al eerder aan de orde is gekomen, bereikte het klooster in de jaren dertig en veertig van de zestiende eeuw zijn grootste omvang. Uit een verzoekschrift dat het klooster in 1544 aan het Generaal Kapittel richtte met het verzoek om minder rendabele goederen in Zuid-Holland te mogen verkopen en dat ondertekend is door alle op dat moment in het klooster residerende monniken, blijkt dat er twintig monniken in het klooster verbleven.⁹³⁹ Vijftien van hen overleden in de laatste bestaansperiode van het klooster (vooral in de jaren vijftig (elf personen)) en werden op het kerkhof begraven.⁹⁴⁰

5.4.1.2 Begraafregister Conversen

De conversen lagen tegenover de monniken aan de oostkant van het kerkhof (afb. 31). Het Begraafregister Conversen, dat ook de graven van de lekenreddieten (*laici redditii*) bevat,⁹⁴¹ begint net als het Begraafregister Monniken vanaf de zuidkant.⁹⁴² De vermelde conversen overleden in de periode vanaf de jaren dertig van de vijftiende eeuw tot 1574. Vanaf de jaren tien van de zestiende eeuw wordt het sterfjaar van de begravenen vermeld (tien keer). In totaal worden in dit grafregister twintig conversen genoemd van wie de eerste vier, zoals we hiervoor zagen, ook al in het Begraafregister Monniken werden vermeld. Daarnaast bevat de lijst zeker één vermelding van een convers die elders

⁹³⁸ Ook in 1574 was er een pestuitbraak, getuige de in de kantlijn geschreven notitie *pestilentie* bij drie monniken uit het Begraafregister Monniken.

⁹³⁹ De akte is afgeschreven in het tweede cartularium, Cart. 2, f. 58r.

⁹⁴⁰ Van de overige vijf monniken overleden er twee wel in deze periode, maar zij verbleven ten tijde van hun dood in andere kartuizerkloosters waar ze ook werden begraven. Verder overleed één monnik nadat het klooster al was opgeheven en twee monniken komen verder in de bronnen van Nieuwlicht niet meer voor. Zij zijn mogelijk uitgetreden.

⁹⁴¹ De convers-reddieten (*laici redditii*) zijn conversen die minder strenge leefregels volgden.

⁹⁴² De aanhef luidt: '*Nomina conversorum huius domus in cimiterio nostro sepulchorum per ordinem, scilicet in opposito sepulchorum monachatum nostrorum, versus orientem, incipientem a parte meridional?*', Hs. 4, 99.

begraven lag,⁹⁴³ alsook de vermelding van het geruimde graf van de Antwerpse convers Martinus van Sint-Maartensdijk.⁹⁴⁴

Aangezien dit grafregister slechts twintig graven noemt, is er waarschijnlijk maar een rij geweest. Afgezien van de opmerkingen in de bron dat de eerste tien personen naast elkaar werden begraven, zijn er in de lijst geen verdere aanwijzingen te vinden met betrekking tot de graflocaties. In Tabel 5.7 is de chronologische spreiding van de conversengraven gegeven, naar analogie van Tabel 5.6.

Tabel 5.7 Begraafregister Conversen (spreiding door de tijd)

Periode	Aantal conversen (n=15)	Aantal convers-reddieten (n=5)	Percentage	Aantal jaren
1392-1443	2	0	10%	51
1444-1494	6	0	30%	50
1495-1545	2	3	25%	50
1546-1580	5	2	35%	34
Totaal	15	5	100%	

De spreiding van het aantal begraven conversen door de tijd komt min of meer overeen met die van de monniken. In de eerste vijftig jaar na de stichting van het klooster werden er weinig conversen begraven, daarna stijgt het aantal. Opmerkelijk is dat in de laatste periode verhoudingsgewijs veel conversen in het klooster werden begraven. Dit is mede te verklaren doordat Nieuwlicht in die periode onderdak bood aan een drietal conversen uit andere kartuizen (twee uit Amsterdam en een uit Londen).

5.4.1.3 Begraafregister Donaten en Begraafregister Huispersoneel

De donaten en het huispersoneel lagen in de noordwestelijke deel van het kerkhof, beginnend vanaf de hiervoor genoemde doorgang naar het kerkhof in de westelijke pandhofgang (afb. 31). De precieze locaties van de graven van de donaten en het overige huispersoneel blijken niet duidelijk uit de twee grafregisters, maar uit enkele aantekeningen mag geconcludeerd worden dat de donaten en het huispersoneel niet van elkaar gescheiden lagen en dat beide grafregisters als een soort aanvulling op elkaar kunnen worden beschouwd. Zo worden de graven van twee donaten in beide lijsten vermeld. Zij lagen, zo blijkt uit het Begraafregister Huispersoneel, tussen het huispersoneel begraven.⁹⁴⁵

Verder blijkt dat veel donaten en personeelsleden begraven werden in de buurt van de keuken en de cel van de procurator, die beide ten noordwesten van de grote pandhof gelocaliseerd kunnen worden. Zo wordt van de eerste drie donaten uit het Begraafregister Donaten gezegd dat ze ter hoogte de deur van de cel van de procurator lagen.⁹⁴⁶ Ook in het Begraafregister Huispersoneel komt een verwijzing naar de procu-

⁹⁴³ De convers Jacob Pauw werd begraven in Monnikhuizen. Zijn graflocatie wordt ook vermeld in het Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen.

⁹⁴⁴ Het is niet bekend wanneer Martinus overleed, of wanneer zijn graf geruimd werd (vergl. De Grauwe en Timmermans, *Prosopographia cartusiana Belgica renovata*, I, 269). Het is ook mogelijk dat de toevoeging *qui exumatus* betrekking heeft op de volgende convers in de lijst, Jacob van Dordrecht.

⁹⁴⁵ De donaat Dirk Maartenszn. († tussen 1443 en 1465) die in zowel in het Begraafregister Donaten als in het Begraafregister Huispersoneel voorkomt, lag volgens het Begraafregister Huispersoneel begraven tussen Anton Wissonis en Willem Janszn. Naast deze laatste lag de andere donaat Adriaan Arnoldszn.: '*Item immediate juxta dictum Anthonium, ad partem meridionalem, Theodericus Martini, donatus noster est sepultus. Item, post Wilhelmus Johannis, familiaris noster, sepultus est juxta Theodericum Martini, versus partem meridionalem. Item, post Wilhelmum, Adrianus Arnoldi, donatus noster, versus partem meridionalem suam recepit sepulturam*', Hs. 4, 104.

⁹⁴⁶ Begraafregister Donaten: '*in cimiterio ante januam celle procuratoris*', Hs. 4, 100. Overigens zijn zij niet de eerst vermelde donaten in de lijst. Hun inschrijvingen worden voorafgegaan door die van de donaten

ratorschel voor om een graflocatie aan te duiden.⁹⁴⁷ Daarnaast wordt in beide bronnen de keuken(deur) als indicatie van graven gebruikt.⁹⁴⁸

De reden waarom de donaten en deze leken bij elkaar op het kerkhof begraven lagen, houdt verband met de status van beide groepen. Net als de donaten verrichtten de personen uit het Begraafregister Huispersoneel de dagelijkse werkzaamheden in het klooster. Ze behoorden tot dezelfde sociale groep van handwerkslieden, met dit verschil dat de donaten door middel van een (hernieuwbaar) contract aan de orde verbonden waren en kost en inwoning genoten. Het huispersoneel kreeg betaald voor zijn diensten (al dan niet in natura) en woonde niet noodzakelijkerwijs op het kloosterterrein. Ze werden wel beschouwd als onderdeel van de kloosterfamilie, aangezien ze op het kerkhof werden begraven en vaak werden aangeduid als *familiaris noster*. Onder deze leken bevonden zich verschillende personen die aangeduid worden als brouwer (*braxator*), bakker (*pistor*), dagloner (*mercennarius in agricultura*), kleermaker (*sartor*), en opvallend veel personen die als portier werkten (zes personen). Het zijn allemaal werkzaamheden die ook door de donaten werden gedaan, getuige de bijschriften bij een aantal van hun namen. Afgezien van de portiers woonde het meeste huispersoneel niet op het kloosterterrein. Zo wordt bijvoorbeeld van een van de bakkers gezegd dat hij een buurman (*vicinus noster*) was. Een aantal van hen was gehuwd en sommige echtgenotes lagen ook in Nieuwlicht begraven, vooral in de kleine pandgang. Volgens het Begraafregister Huispersoneel lag de (niet bij naam genoemde) vrouw van een van de koks van Nieuwlicht begraven op het kerkhof. Zij wordt in het register als enige vrouw genoemd die op het kerkhof begraven lag. Dat het om een groep van minder vermogenden gaat, blijkt uit het feit dat zich onder hen geen belangrijke schenkers bevonden. Mede om die reden werden ze mogelijk ook gescheiden van de weldoeners begraven, die elders op het kloosterterrein lagen. In de zestiende eeuw veranderde dat. In het verderop te behandelen Begraafregister Niet-kartuizers komt een aantal begravenen voor die overleden in de zestiende eeuw en van wie bekend is dat ze behoorden tot het huispersoneel van Nieuwlicht. In de oostelijke pandhofgang van de kleine pandhof bijvoorbeeld, werden tussen 1556 en 1580 in totaal nog acht personen begraven (zes mannen en twee vrouwen). Vijf van de zes mannen kregen de opmerking dat ze als dienstpersoneel (*famulus, faber lignarius, etc.*) aan het klooster verbonden waren. Ook de twee vrouwen waren verwanten van dienstpersoneel van het klooster.

Tabel 5.8 Begraafregister Donaten en Begraafregister Huispersoneel (spreiding door de tijd)

Periode	Donaten	Percentage	Huispersoneel	Percentage	Aantal jaren
1392-1443	5	11,9%	8	28,6%	51
1444-1494	8	19,0%	10	35,7%	50
1495-1545	16	38,1%	9	32,1%	50
1546-1580	13	31%	1	3,6%	34
Totaal	42	100%	28	100%	

Het Begraafregister Donaten telt in totaal 42 graven van donaten die op het kerkhof begraven lagen (Tabel 5.8).⁹⁴⁹ Deze personen overleden in de periode vanaf het begin van

Willem Over de Vecht en Ludolf Schulte, die beiden in de grote pandhof begraven lagen. Ze waren schout van Utrecht respectievelijk kanunnik van Sint-Marie geweest.

⁹⁴⁷ Het gaat om het derde graf in de lijst. De post in het Begraafregister Huispersoneel luidt: '*Item deinde versus aquilonem, iuxta cellam procuratoris, Henricus, clericus, familiaris huius domus*', Hs. 4, 104.

⁹⁴⁸ In het Begraafregister Donaten wordt de graflocatie van Johan die Goede († 1436) omschreven als '*ante vel circa januam coquinae in cimiterio*'. En volgens het Begraafregister Huispersoneel lag Gijsbert Wermboldszn. († tussen 1432 en 1445) begraven '*in opposito janue celle procuratoris aut coquinae*'.

de vijftiende eeuw tot en met 1580. De eerste vijf op het kerkhof begraven donaten zijn nog door Bor ingeschreven, daarna volgen andere handen. De sterfjaren van de donaten zijn alleen vanaf de jaren dertig van de zestiende eeuw genoteerd (negentien keer). Voor de sterfjaren van de donaten die in de vijftiende eeuw overleden bieden de *cartae* geen uitkomst, omdat de donaten lang niet altijd werden vermeld, zeker niet in het begin van de vijftiende eeuw. Daarom is voor Tabel 5.8 gekeken in de necrologia en andere archivalia of het sterfjaar van de donaat daaruit afgeleid of benaderd kon worden.

Van de 28 overledenen uit het Begraafregister Huispersoneel zijn nog minder sterfjaren bekend. Voor de zestiende eeuw wordt één sterfjaar gegeven en slechts één persoon is teruggevonden in de *cartae*. Ook in de twee necrologia van Nieuwlicht komt maar een klein deel voor (negen personen), wier sterfjaar slechts binnen een ruime tijdsinterval kon worden vastgesteld.

Opvallend is het relatief hoge aantal overleden donaten in de zestiende eeuw en het feit dat slechts één persoon die tot het huispersoneel gerekend kan worden in de laatste 34 jaar van het bestaan van het klooster op het kerkhof werd begraven. Een verklaring hiervoor is de eerdere constatering dat het huispersoneel in de zestiende eeuw ook elders op het kloosterterrein werd begraven, zoals in de oostelijke gang van de kleine pandhof.

5.4.1.4 Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen

Van de begraafregisters met kloosterlingen rest er nog één die nog niet behandeld is: het Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen. Deze lijst telt 24 persoonsnamen van monniken, conversen en donaten van Nieuwlicht die elders hun laatste rustplaats vonden. Het gaat om vijftien monniken, drie conversen en zes donaten. Als eerste is prior Dirk Sloyer opgenomen, die in 1404 op weg naar de bijeenkomst van het Generaal Kapittel in Bazel stierf en daar ook begraven werd. Verder bevinden zich in deze lijst oud-priors en monniken van Nieuwlicht die overgeplaatst werden naar een andere kartuis en daar stierven, zoals enkele monniken die tijdens het Utrechts Schisma overgeplaatst werden en niet meer naar Nieuwlicht terugkeerden. Ook zijn enkele conventualen in deze lijst aan te treffen die als zaakwaarnemers of rentmeester van het klooster in de buitengebieden optraden, zoals de donaten Johan Mulsor († ca.1441) en Roemer Roemerszn. van Grave († 1546), die beiden in Strijen verbleven toen ze stierven. Zeven keer wordt het sterfjaar vermeld en in alle gevallen gaat het om personen die in de zestiende eeuw overleden. Een van hen, de convers Jacob Pauw, was reeds vermeld in het Begraafregister Conversen. De laatste vermelding in de lijst dateert uit 1569, toen Johan Mol in het Hollandse Huis overleed.

Tabel 5.9 Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen (spreiding door de tijd)

Periode	Conventalen	Percentage	aantal jaren
1392-1443	10 (5 oud-priors)	41,7%	51
1444-1494	6 (1 oud-prior)	25%	50
1495-1545	3 (1 oud-prior)	12,5%	50
1546-1569	5	20,8%	23
Totaal	24	100	

Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen is niet compleet, aangezien niet alleen de conventualen die elders overleden ná 1569 niet zijn opgenomen, maar ook enkele kloosterlingen die voor die tijd stierven en elders hun laatste rustplaats hadden gevonden, onder wie oud-priors van Nieuwlicht. Zij komen waarschijnlijk niet in het register voor

⁹⁴⁹ De eerder genoemde donaten Willem Over de Vecht en Ludolf Schulte zijn niet meegeteld, aangezien ze in de grote pandhofgang begraven lagen.

omdat geen van hen in Nieuwlicht geprotest was.⁹⁵⁰ Toch telt het Grafregister Extern Begraven Conventualen ook twee oud-priors die niet in Nieuwlicht hun professie deden. Maar deze twee priors, Dirk Brune en Dirk Sloyer, waren respectievelijk de tweede (1398-1401) en derde prior (1401-1404) van Nieuwlicht en zij zullen vanwege hun verdiensten voor het jonge klooster opgenomen zijn in het overzicht.

In Tabel 5.9 zijn de overlijdens uit het Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen naar sterfjaar gerangschikt. Het hoge percentage elders begraven conventualen in de eerste vijftig jaar van het bestaan is enerzijds te verklaren door het hoge aandeel van oud-priors in deze periode en anderzijds door de drie monniken die tijdens het Utrechts Schisma naar andere katuizen werden overgeplaatst en daar gebleven zijn. Ook het aantal elders begraven conventualen in de laatste bestaansperiode van Nieuwlicht is opvallend (vijf personen in 23 jaar), maar hier speelt toeval de belangrijkste rol. Het heeft in ieder geval niets te maken met de opheffing en sloop van het klooster, aangezien de graflijst slechts tot 1569 werd bijgehouden.

5.4.1.5 Totaal aan conventualen

Om de spreiding door de tijd van *alle* overleden katuizermonniken, conversen en donaten die verbonden waren aan Nieuwlicht in perspectief te plaatsen geeft Tabel 5.10 hier een overzicht van.

Tabel 5.10 Totale aantal kloosterlingen van Nieuwlicht (spreiding door de tijd)

periode (sterfjaren)	aantal jaren	aantal overleden monniken ⁹⁵¹	aantal overleden conversen en lekenredieten	aantal overleden donaten
1392-1443	51	21	3	7
1444-1494	50	43	6	10
1495-1545	50	45	6	16
1546-1596	50	31	7	15
1597-1623	26	4	-	1
Totaal		144	22	49

De telling is gebaseerd op de gegevens uit het necrologische overzicht van Scholtens, gecombineerd met enkele aanvullende gegevens van Gumbert en een aantal andere verbeteringen (vooral wat betreft sterfjaren).⁹⁵² Van de periode na 1580 zijn weinig betrouwbare gegevens bekend. Scholtens heeft nog acht kloosterlingen weten te traceren. De laatste katuizermonnik die hij vond, was Cornelis van Eyk, die in 1623 als hospes van de kartuis van Diest overleed. Tijdens het bestaan van Nieuwlicht zijn er in ieder geval 215 conventualen aan het klooster verbonden geweest. Het zijn er ongetwijfeld meer geweest, aangezien uitgetreden novicen meestal niet terug te vinden zijn in de bronnen.⁹⁵³ De 28 leken uit het Begraafregister Huispersoneel zijn niet opgenomen in de

⁹⁵⁰ Het gaat om de volgende priors: prior Bernardus († 1417, profes van Monnikhuizen), prior Albert Buer († 1439, profes van Monnikhuizen), prior Wouter Pelgrimszn. († 1451, profes van Amsterdam), prior Nicolaas Gerardszn. († 1473, profes van Antwerpen) en Lambert van Brienen (†1568, profes van Monnikhuizen).

⁹⁵¹ Inclusief de door Gumbert ontdekte, vergeten katuizermonnik Otto van Laer (Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, 51) en de alleen in Necrologium A voorkomende katuizer Albernus van Keulen. De drie katuizermonniken die in de twee akten uit 1534 en 1544 voorkomen maar niet geïdentificeerd konden worden, zijn niet meegeteld, aangezien hun sterfjaren onbekend zijn en zij mogelijk uitgetreden zijn. Hetzelfde geldt voor de drie monniken (Hendrik van Kockengen, Dirk Gomorensis en Tydeman van Utrecht) die Petrus de Wal noemt als kloosterbewoners in 1574, De Wal, Hs. 7044-46, f. 136.

⁹⁵² Scholtens, 'Necrologie van de Utrechtse katuizers' en Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*.

⁹⁵³ Zo kunnen twee monniken die in 1544 het verzoekschrift aan de Generaal Kapittel samen met de overige monniken medeondertekenden en verder niet in de bronnen voorkomen, uitgetreden novicen zijn

tabel, aangezien zij niet door middel van een kloostergelofte (monniken en conversen) of contract (donaten) aan het klooster verbonden waren. Om die reden zijn de prebendarii (kostkopers) ook niet opgenomen.

5.4.2 Begraafregister Niet-kartuizers

5.4.2.1 Aantallen en spreiding

Dankzij het overgeleverde Begraafregister Niet-kartuizers (afb. 34) weten we dat er in Nieuwlicht zeker 253 weldoeners en andere leken werden begraven in de ruim 180 jaar dat het klooster heeft bestaan (de hiervoor behandelde leken die op het kerkhof lagen niet meegerekend).⁹⁵⁴ Alvorens nader in te gaan op de sociaal-maatschappelijke achtergonden van de begravenen en de eventuele motieven waarom zij zich in Nieuwlicht lieten begraven, wil ik eerst stilstaan bij de ontwikkeling van de graflocaties in Nieuwlicht door de tijd. Het Begraafregister Niet-kartuizers is opgedeeld in een aantal onderdelen, wat het niet alleen mogelijk maakt om de ontwikkeling van de graflocaties door de tijd te volgen, maar ook om te kijken naar de sociale en hiërarchische indeling en ontwikkeling van die graflocaties (afb. 31). De volgende graflocaties zijn te onderscheiden:

Tabel 5.11 Graflocaties in het Begraafregister Niet-kartuizers en aantallen begravenen

Locatie	Periode in gebruik	Aantal begravenen
Kloosterkerk	>1400-1521	8
Kapel	1442-ca. 1493	11
Kapittelhuis	Ca. 1413	1
Gang tussen de grote en kleine pandhof	1461-ca. 1509	5
Grote pandhof (westelijke gang)	Ca. 1403-1580	140
Kleine pandhof (vier gangen) ⁹⁵⁵	<1400?-1573	88
Totaal		253

De indeling van de graflocaties is al door Bor gemaakt, hoewel het overzicht van begravenen in de gang tussen de kleine en de grote pandhof door een latere hand is toegevoegd. De onderverdeling reflecteert met enig voorbehoud de hiërarchie van de verschillende graflocaties binnen het klooster, met de kloosterkerk als de locatie met het meeste aanzien en de kleine pandhof als de minst belangrijke graflocatie. De kleine pandhof lag immers in het deel van het klooster waartoe ook leken toegang hadden. Dit was weliswaar de minst sacrale ruimte, maar aan de andere kant ook het deel van het klooster waar de meeste bedrijvigheid was, en de graven dus het meest in het oog sprongen.⁹⁵⁶

In de gangen van de kleine en de grote pandhof werden de meeste personen begraven. In de loop der tijd zouden er 88 leken begraven worden in de gangen van de kleine pandhof en 140 in de grote pandhof. De kloosterkerk was voorbehouden aan de stichtersfamilie en enkele zeer belangrijke weldoeners; in totaal zijn het niet meer dan acht personen. De kapel werd pas in de tweede helft van de jaren dertig van de vijftiende eeuw gebouwd en werd vanaf die tijd tot begin zestiende eeuw gebruikt als graflocatie. De gang tussen de twee pandhoven werd pas na 1461 in gebruik genomen als graflocatie en bleef ook tot begin zestiende eeuw in gebruik.

geweest. In een ander verzoekschrift uit 1534 gericht aan het Generaal Kapittel dat eveneens ondertekend is door alle in Nieuwlicht residerende monniken, komt eveneens een monnik voor die niet te identificeren is. Ook hij kan uitgetreden zijn, zonder verdere sporen in de archieven na te hebben gelaten. Zie voor het verzoekschrift uit 1534, Cart. 2, f. 288v-289r.

⁹⁵⁴ Begraafregister Niet-kartuizers, Hs. 4, 105-116.

⁹⁵⁵ Uitgewerkt naar de vier windrichtingen.

⁹⁵⁶ Zie Cassidy-Welch, *Monastic spaces and their meaning*, een studie over ruimtes in cisterciënzerkloosters en hun praktische, spirituele, publieke en rituele functies.

Opmerkelijk is de kapittelzaal, waar volgens het grafregister alleen Deliana, de moeder van de eerste prior, Tydeman Grauwert, werd begraven. Het is opvallend dat het kapittelhuis niet vaker als begraaflocatie werd gebruikt. Bij veel kloosterorden, zoals bij de cisterciënzers, was het kapittelhuis wel in gebruik als graflocatie, en werden er abten en belangrijke weldoeners begraven. Het kapittelhuis was volgens Cassidy-Welch een intermediaire plek waar de seculieren en kloosterlingen samen konden komen voor belangrijke transacties en bijeenkomsten. Het kapittelhuis vervulde een belangrijke functie op het gebied van gedachtenisvieringen, identiteitsvorming en kloosterdiscipline.⁹⁵⁷ Het was dan ook een uitstekende locatie om zichzelf te laten begraven en om door middel van een zerk, grafmonument of memorievoorstelling de eigen status ten toon te kunnen spreiden. Bij de kartuizers lag dat duidelijk anders. Daar werden de priors, zoals we hiervoor reeds zagen, gewoon bij de overige monniken op het kerkhof begraven. Gezien de semi-publieke functie van de kapittelzaal is het opmerkelijk te noemen dat deze ruimte niet in gebruik was om weldoeners en andere niet-kartuizers te begraven.

5.4.2.2 Ontwikkeling van de graflocaties door de tijd

Voor de reconstructie en ontwikkeling van de graflocaties door de tijd is het van essentieel belang dat de sterfjaren van de begravenen bekend zijn. Helaas zijn die voor het merendeel onbekend. Het Begraafregister Niet-kartuizers telt, net als de grafregisters van de conventualen, weinig vermeldingen van sterfjaren. Er komen slechts negentien vermeldingen van sterfjaren voor, die op twee na allemaal uit de zestiende eeuw afkomstig zijn en dan vooral vanaf de jaren vijftig van die eeuw. Net als voor het terugzoeken van de sterfjaren in de necrologia (zie hoofdstuk 3) bevatten de obiitlijsten uit de *cartae* van het Generaal Kapittel relatief weinig sterfjaren van personen die in Nieuwlicht begraven werden.

Een andere belangrijke complicerende factor bij het vaststellen van de sterfjaren van begravenen heeft betrekking op de identificatie van de personen. De begravenen in Nieuwlicht maken geen deel uit van een homogene groep. Een eerste blik in het grafregister laat zien dat de personen uit bijna alle sociale lagen van de samenleving afkomstig waren, van edellieden tot geestelijken en burgers, die ook niet allemaal uit Utrecht afkomstig hoeven te zijn. De minder vermogenden en allerarmsten zijn in deze registers nauwelijks vertegenwoordigd. Zij moeten gezocht worden in het huispersoneel van het klooster. Om in Nieuwlicht begraven te kunnen worden moest men toch wel enige status of fortuin hebben. Wat dat betreft was het, zeker in de beginjaren, een instelling die vooral de bovenlaag van de samenleving bediende. In de zestiende eeuw veranderde de sociale stratificatie van de begravenen, toen personeelsleden ook in de gangen van de kleine en grote pandhof werden begraven, juist het deel van het klooster dat in de vijftiende eeuw nog voornamelijk voorbehouden was aan de elite. Het gebrek aan homogeniteit onder de begravenen maakt het zoeken naar en het identificeren van begraven personen tot een lastige en tijdrovende opgave, zeker wanneer er bij de begravenen geen aanvullende informatie, of alleen cryptische informatie wordt gegeven.⁹⁵⁸ Onduidelijkheid over de geografische herkomst, sociale afkomst en genealogische verwantschappen gecombineerd met eventuele spellingsvarianten in persoonsnamen, het gebruik van verschillende

⁹⁵⁷ Cassidy-Welch, *Monastic spaces and their meanings*, 105-132; zie ook Bijsterveld en Trio, 'Van gebedsverbodering naar broederschap I', 38. Vergl. Bijsterveld, 'Looking for common ground', 302. Hij wijst daarin op het belang van het kapittelhuis in de memoriapraktijken.

⁹⁵⁸ Zo is het bijvoorbeeld onbegonnen werk om zonder verdere aanknopingspunten op zoek te gaan naar personen die in het grafregister alleen voorkomen als Gijsbert Peterszn. of Joost Arnoldszn.

achternamen, springnamen⁹⁵⁹ of veel voorkomende voornamen binnen een familie bemoeilijken het identificatieproces ten zeerste.⁹⁶⁰ Bovendien moet het niet uitgesloten worden dat er van een aanzienlijk deel van de begravenen geen aanvullende gegevens te vinden zijn, simpelweg omdat ze er niet zijn.

Naast de in het Begraafregister Niet-kartuizers genoemde negentien overlijdensjaren van begravenen, is van 65 personen via andere documenten het sterfjaar teruggevonden. Daarnaast was het dankzij de twee necrologia mogelijk om het jaar van overlijden van een flink aantal begravenen binnen een wat ruimere tijdsinterval vast te stellen.

Het Begraafregister Niet-kartuizers geeft zelf ook nog een belangrijk handvat voor de reconstructie en ontwikkeling van de graflocaties. Zoals bekend uit de proloog van Hs. 4 begon Bor zijn werkzaamheden aan de verschillende onderdelen van het handschrift in november 1440. Hij is misschien niet meteen begonnen met de grafregisters, maar hij moet de eerste opzet in ieder geval in 1442 of begin 1443 hebben opgesteld. Een door Bor ingeschreven graf is dat van Aleid Hesselt, die als eerste in de kapel begraven werd. Zij overleed op 13 januari 1442, zo vermeldt het schenkingsregister uit Hs. 4 (tekst nr. 22).⁹⁶¹ De grafvermeldingen die volgen op Aleid zijn door andere handen gedaan. Een andere dateerbare inschrijving is het graf van Jolanda van Gaasbeek, de dochter van de stichter Zweder van Gaasbeek. Zij overleed op 7 mei 1443 en werd begraven in de kloosterkerk. Haar inschrijving is niet op hetzelfde tijdstip gedaan als de drie inschrijvingen voor haar die door Bor in één sessie zijn gedaan (zie afb. 34). Hieruit kan worden geconcludeerd dat Bor de eerste opzet van de grafregisters in 1442 of in ieder geval vóór mei 1443 heeft afgerond. Op basis hiervan kan worden aangenomen dat alle personen die Bor tijdens zijn eerste sessie inschreef in ieder geval vóór 1443 waren overleden. Bor maakte immers een grafregister van begravenen en niet een grafregister van eigenaren. Hij drukt zich voornamelijk uit in termen als 'is begraven' (*est sepultus/sepulta*) of 'ontving zijn graf' (*recepit sepulturam*). Slechts een keer – bij de inschrijving van de reeds aangehaalde Petronella Zelandrina – merkt hij op dat een persoon een graflocatie in de oostelijke gang van de kleine pandhof had uitgezocht (*elegit*), maar er uiteindelijk niet begraven werd.⁹⁶²

Na Bor werd het register door verschillende personen bijgehouden. Meestal werden meer inschrijvingen door dezelfde hand in een keer genoteerd. Dit betekent dat een begravenen niet meteen werd ingeschreven. Het betekent ook dat het niet helemaal zeker is of alle in Nieuwlicht begraven personen zijn ingeschreven, en of de ingeschreven

⁹⁵⁹ Bij een springnaam, slaat een familienaam een generatie over. Ook komt het voor dat niet de familienaam van vaderskant, maar van moederskant wordt gekozen. Vgl. De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 100, aldaar noot 20.

⁹⁶⁰ Gezien de beperkte tijd die ik aan dit deel van het onderzoek kon besteden, was het niet mogelijk om uitputtend archiefonderzoek te doen. Ik heb me daarom beperkt tot het bestuderen van een aantal gepubliceerde historische en genealogische werken, waaronder die van Van de Water, Burman, Matthaeus, Wittert van Hoogland, Jaarboek Oud Utrecht en de in de twintigste eeuw gepubliceerde leenprotocollen, alsmede enkele digitaal beschikbare genealogische tijdschriften, zoals *De Navorscher*, *De Wapenberaut*, *Ons Voorgeslacht* en *De Nederlandsche Leeuw*. De op het internet gepubliceerde genealogische aantekeningen van Buchelius, *De Monumenta* en *De inscriptiones*, die voor de geschiedenis van Utrecht van grote waarde zijn, bleken voor de identificatie van in Nieuwlicht begraven personen nauwelijks gegevens op te leveren, ten eerste omdat Buchelius elders begraven personen behandelt en ten tweede omdat de meeste gegevens die hij opnam uit de zestiende eeuw dateren. De genealogische aantekeningen van Buchelius die betrekking hebben op (het begin van) de vijftiende eeuw zijn te fragmentarisch, of bieden te weinig aanknopingspunten voor identificatie. Ook de excerpten uit necrologia die Buchelius heeft afgeschreven, bevatten – net zo min als de necrologia van Nieuwlicht – nauwelijks sterfjaren van de personen die herdacht dienden te worden.

⁹⁶¹ Hs. 4, 126.

⁹⁶² Hs. 4, 111, zie hiervoor paragraaf 5.3.2.

personen chronologisch zijn genoteerd. Ondanks de beperkingen kan de volgende spreiding van begravenen door de tijd worden gemaakt (Tabel 5.12):

Tabel 5.12 Begraafregister Niet-kartuizers (spreiding door de tijd)

	1392-1443	1444-1494	1494-1544	1544-1580	Totaal
Kerk	4	3	1	-	8
Kapel	1	8	2	-	11
Kapittelhuis	1	-	-	-	1
Gang	-	3	2	-	5
Grote pandhof	45	66	20	9	140
Kleine pandhof	48	23	7	10	88
Totaal	99	103	32	19	253

Uit Tabel 5.12 blijkt duidelijk dat Nieuwlicht vooral in de eerste honderd jaar van zijn bestaan als graflocatie geliefd was onder leken. 202 Personen (80%) van de 253 personen uit het register hadden er toen al hun laatste rustplaats gevonden. Ter vergelijking: in diezelfde periode werden 68 conventualen op het kerkhof begraven. In de 85 jaar daarna volgden nog slechts 51 niet-kartuizers tegen 118 kloosterlingen.

De begravingen uit de tweede periode vonden voornamelijk plaats tussen de jaren veertig en tachtig van de vijftiende eeuw, met een piek in de jaren zestig.⁹⁶³ Daarna begon het aantal personen dat in Nieuwlicht werd begraven te dalen. Deze daling zette zich in de zestiende eeuw voort. Daar komt nog bij dat vanaf het begin van de zestiende eeuw de sociale achtergrond van de begraven personen veranderde. Gedurende de vijftiende eeuw werden er diverse leden uit adellijke en riddermatige families in Nieuwlicht begraven, alsook veel leden uit het Utrechtse stadspatriciaat. Hieronder bevonden zich zowel personen die tot de heersende elite (*ruling class*) behoorden, als personen uit welgestelde families die nog niet tot de heersende elite waren toegetreden, maar dat wel probeerden (*aspiring class*).⁹⁶⁴ Vanaf de eerste helft van de zestiende eeuw werden er echter nauwelijks nog leden uit de bovenlaag van de samenleving op het kloosterterrein begraven. Slechts een beperkt aantal personen behoorde hiertoe, zoals de vier leden uit de patriciërsfamilies Pauw en Sas die in de gang van de grote pandhof en in de kloosterkerk werden begraven.⁹⁶⁵ Verder werd er in de gangen van de grote pandhof in de zestiende eeuw een drietal chirurgijns begraven die in dienst waren van Nieuwlicht, met hun echtgenotes, en een aantal personen wier kinderen in het klooster waren ingetreden. In de oostelijke gang van de kleine pandhof werden in de laatste bestaansperiode van het klooster, zoals al eerder is opgemerkt, zelfs voornamelijk personen begraven die tot het huispersoneel van het klooster gerekend kunnen worden (acht van de negen personen), en die in de vijftiende eeuw op het kerkhof bij het overige huispersoneel begraven zouden zijn.

Het gegeven dat negen van de tien personen die in de laatste bestaansperiode van Nieuwlicht in de kleine pandhof werden begraven in de oostelijke gang lagen, laat zien dat deze pandhofgang in die periode een geliefde graflocatie was. Dit gold overigens voor de gehele bestaansperiode van Nieuwlicht. Het is af te leiden uit het Begraafregister Niet-kartuizers, waar voor de kleine pandhof een onderverdeling is gemaakt per gang (Tabel 5.13). Voor de grote pandhof was een dergelijke onderverdeling per gang niet nodig omdat iedereen in de westelijke gang werd begraven, de gang waaraan onder meer de kloosterkerk en het kapittelhuis grensden. De archeologische opgraving van 2009

⁹⁶³ In de jaren zestig van de vijftiende eeuw overleden zeker zestien niet-kartuizers van wie het sterfjaar bekend is.

⁹⁶⁴ Tot de *aspiring class* behoren welgestelde families waarvan de leden (nog) geen politieke ambten uitoefenden. Zie over de *aspiring class* en de *ruling class* o.a. De Melker, *Metamorfose van stad en devotie*, 47-49.

⁹⁶⁵ Zie over de families Pauw en Sas, en het drieluik met leden van deze families Hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.6.2.5.2).

bevestigt het beeld dat er alleen in de westelijke gang begraven werd, aangezien in de delen van de opgegraven noordelijke en oostelijke gangen van de grote pandhof geen begravingen zijn aangetroffen. Er kan dus van worden uitgegaan dat deze gangen niet in gebruik waren als begraaflocatie.

Tabel 5.13 Graven per pandhofgang in de kleine pandhof

	1392-1443	1444-1494	1494-1544	1544-1580	Totaal
Oost	21	6	2	9	38
Zuid	15	6	2	-	23
West	12	10	3	1	26
Noord	-	1	-	-	1
Totaal	48	23	7	10	88

De westelijke gang van de grote pandhof en de oostelijke gang van de kleine pandhof grensden beide aan een aantal belangrijke kloostergebouwen. De westelijke gang van de grote pandhof grensde – zo blijkt uit het Begraafregister Niet-kartuizers – in de zuidwesthoek aan de cel van de sacrist, de kloosterkerk en de cel van de procurator. Tevens bevond zich in deze gang ook de doorgang naar het kerkhof. Aan de kleine pandhof grensde in de zuidoosthoek het kapittelhuis. Iets verder naar het noorden lag de cel van de procurator en ook de keuken was gelegen aan de kleine pandhof (in feite tussen de twee pandhofgangen in).

De oostelijke gang van de kleine pandhof en de westelijke gang van de grote pandhof vormden dus het deel van het klooster waar de meeste bedrijvigheid plaatsvond. In de oostelijke gang van de kleine pandhof lag een aantal personen begraven voor de deur van het kapittelhuis, geen toevallige locatiekeuze. Het kapittelhuis had een semi-publieke functie. Hier kwamen de kloosterlingen wekelijks bijeen en konden kloosterlingen en leken elkaar treffen. Dat het kartuizerklooster af en toe ook voor andere gebeurtenissen werd ingezet, blijkt uit het feit dat op 7 februari 1516 in het klooster de belening geschiedde van Melis van Amstel van Mijnden, heer tot Cronenberch met het huis en hofstede te Loenersloot (na opdracht van Dirk van Zwieten) ten overstaan van een afvaardiging van het Kapittel Generaal van de Staten van Utrecht.⁹⁶⁶ De plechtigheid vond waarschijnlijk plaats in het kapittelhuis.

Iedere keer wanneer kloosterlingen en leken via de kleine pandhof het kapittelhuis betraden, liepen zij langs de graven in de oostelijke pandhofgang.⁹⁶⁷ Hetzelfde gold voor de monniken die dagelijks vanuit hun cel via de westelijke gang van de grote pandhof naar de kloosterkerk liepen. Hoewel de gangen van de pandhoven geplaveid waren, is het de vraag of alle graven afgedekt werden met een zerk waarop de naam van de overledene vermeld stond. In het Begraafregister Niet-kartuizers worden voor de graven in de oostelijke gang van de kleine pandhof twee zerken expliciet genoemd, en voor de graven in de grote pandhof negen.⁹⁶⁸ Het is mogelijk dat deze zerken vanwege het gebruikte materiaal, de bijzondere afmetingen of de fraaie uitvoering werden vermeld, maar dat blijkt niet overduidelijk uit de omschrijvingen. Bovendien waren zerken niet het enige medium waarop persoonsgegevens van de begravenen vermeld konden worden. Uit het Begraafregister Niet-kartuizers is bekend – zoals al in het vorige hoofdstuk is behandeld – dat zich zowel in de westelijke gang van de grote pandhof als in de kleine pandhof (alleen in de oostelijke gang!) diverse memorietafels, epitafen en gebrandschilderde glazen

⁹⁶⁶ RSL, 206. Waarom Nieuwlicht hiervoor uitgekozen werd, is niet bekend.

⁹⁶⁷ Overigens was ook de zuidelijke gang van de kleine pandhof een geliefde begraaflocatie, omdat zich hier de deur bevond waardoor de lekenbroeders (conversen en donaten) naar de kloosterkerk gingen. Een aantal personen uit het Utrechtse stadspatriciaat liet zich in de eerste helft van de vijftiende eeuw in de buurt van die deur begraven, zo blijkt uit het Begraafregister Niet-kartuizers.

⁹⁶⁸ Zie Bijlage 16.

bevonden waarop begravenen herdacht werden. Ook via deze objecten kon de herinnering aan de begravenen en hun familie levend worden gehouden.

De sterke terugloop van het aantal niet-kartuizers dat zich in de zestiende eeuw in Nieuwlicht liet begraven, wordt nog duidelijker wanneer de chronologische spreiding van de begraven kloosterlingen met die van de begraven niet-kartuizers wordt vergeleken.

Op het kerkhof lagen, zoals al aan de orde is geweest (tabellen 6, 7 en 8), in ieder geval 114 monniken, 20 conversen (en convers-reddieten), 42 donaten en 28 personen die tot het huispersoneel behoorden (Tabel 5.14).

Tabel 5.14 Chronologische spreiding van in Nieuwlicht begraven kloosterlingen

Periode	Monniken	Conversen	Donaten	Huis- personeel	Totaal	Aantal jaren	Gemiddeld per jaar
1392 (1407)-1443	9	2	5	8	24	51 (36)	0,48 (0,67)
1444-1494	38	6	8	10	62	50	1,24
1495-1545	42	5	16	9	72	50	1,44
1546-1580	25	7	13	1	46	34	1,35
Totaal	114	20	42	28	204		

Wanneer gekeken wordt naar de chronologische ontwikkeling door de tijd, dan valt op dat in de eerste vijftig jaar van het bestaan van Nieuwlicht betrekkelijk weinig kloosterlingen op het kerkhof werden begraven, 24 in totaal. De eerste kloosterling die op het kerkhof werd begraven was een donaat die omstreeks 1407 overleed. De eerste monnik die er begraven werd, stierf pas in 1420. Vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw steeg het aantal overleden kloosterlingen aanzienlijk, wat ook tot uitdrukking komt in het gemiddelde aantal begraven kloosterlingen per jaar. Het merendeel van de kloosterlingen werd in de eerste helft van de zestiende eeuw op het kerkhof begraven.

Deze chronologische spreiding staat in schril contrast met de bevindingen uit Begraafregister Niet-kartuizers (Tabel 5.15). In de eerste honderd jaar van zijn bestaan, was, zoals al uit Tabel 5.12 bleek, al 80% van de in dat grafregister vermelde personen in Nieuwlicht begraven.

Tabel 5.15 Chronologische spreiding van in Nieuwlicht begraven niet-kartuizers

Periode	Niet- kartuizers	Aantal jaren	Gemiddeld per jaar
1392 (1403)-1443	99	51 (40)	1,94 (2,48)
1444-1494	103	50	2,06
1495-1545	32	50	0,64
1546-1580	19	34	0,56
Totaal	253		

In de zestiende eeuw daalde het aantal personen dat zich in Nieuwlicht liet begraven drastisch. Van gemiddeld twee begravingen per jaar in de vijftiende eeuw werd er in de zestiende eeuw gemiddeld nog maar een keer in de twee jaar een niet-kartuizer in Nieuwlicht begraven. Nieuwlicht was als begraaflocatie in de zestiende eeuw duidelijk niet meer in trek onder niet-kartuizers. Deze verminderde interesse voor Nieuwlicht onder wel-doeners en leken kwam ook al aan het licht bij de analyse van de schenkingen in het vorige hoofdstuk.

5.4.2.3. Genderpatronen in begraafgebruiken

In de spreiding van de graven in Nieuwlicht is tot nu toe nog geen rekening gehouden met eventuele gender-gerelateerde begravingsspraktijken. Wanneer gekeken wordt naar de verdeling van begraven mannen en vrouwen blijken de aantallen gelijk te zijn. In het

Begraafregister Niet-kartuizers worden 127 mannen en 126 vrouwen genoemd die in Nieuwlicht begraven lagen.⁹⁶⁹

Het is opvallend dat er zoveel vrouwen in Nieuwlicht begraven lagen, zeker wanneer bedacht wordt dat de aanwezigheid van (levende) vrouwen in kartuizermannenkloosters al vanaf de begintijd van de orde ten strengste verboden was. Guigo I, de vijfde prior van de orde, schreef begin twaalfde eeuw in de *Consuetudines*: ‘*Mulieres terminos intrare nostros nequaquam sinimus*’.⁹⁷⁰ Deze regel werd lang nageleefd. Nieuwlicht kreeg in 1395 van het Generaal Kapittel nog een berisping over de aanwezigheid van vrouwen op het kloosterterrein. Opgemerkt werd dat het vrouwen niet was toegestaan het klooster binnen de gracht te betreden.⁹⁷¹ En in 1438 kreeg de Engelse kartuis van Mount Grace van het Generaal Kapittel te horen dat het niet was toegestaan dat vrouwen de begrafenis van een belangrijke weldoener in de kloosterkerk konden bijwonen.⁹⁷² Toch overheerste pragmatisme in het toelaten van vrouwen tot de kloosterterreinen. Vaak werden vrouwen uit economische motieven of onder maatschappelijke druk wel toegelaten. In 1399 had paus Bonifatius IX een aflat voor zeven jaar verleend aan iedereen die op een bepaalde tijd de Londense kloosterkerk zou bezoeken en begiften, en om deze reden mochten vrouwen zelfs het kerkkoor en de pandhoven bezoeken. Een jaar eerder had de paus al een dergelijke aflat verleend ten gunste van de kartuis van Axholme. Ook wist een aantal personen door middel van een pauselijke bul toestemming te krijgen om diensten bij te wonen in een kartuis.⁹⁷³ Dat de orde daar niet altijd mee akkoord ging, blijkt uit een besluit van het Generaal Kapittel uit 1466, toen de gravin van Picardië en vier andere dames de toegang tot elke kartuis ontzegd werd, zelfs wanneer ze in het bezit zouden zijn van een pauselijke bul.⁹⁷⁴

Of de kartuizerorde inzake de aanwezigheid van vrouwen een ander standpunt innam wanneer het begravingen betrof, heb ik niet kunnen achterhalen, maar de strenge regelgeving is nog wel enigszins terug te vinden in de graflocatie van de vrouwen. In onderstaande tabel zijn de begravingen per graflocatie ingedeeld op geslacht.

Tabel 5.16 Spreiding van begraven mannen en vrouwen per graflocatie

	Kerk	Kapel	Kapittelhuis	Gang	Grote pandhof	Kleine pandhof	Totaal
mannen	6	2	-	5	100	14	127
vrouwen	2	9	1	-	40	74	126
Totaal	8	11	1	5	140	88	253

Hieruit blijkt dat vooral de kleine pandhof in gebruik was als graflocatie voor vrouwen. 84% Van alle begravenen in de kleine pandhof was vrouw, terwijl in de grote pandhof overwegend mannen werden begraven (71%). Nieuwlicht ging dus pragmatisch om met het verbod vrouwen toe te laten op het kloosterterrein. Vrouwen wensten net als mannen begraven te worden in het klooster. Door hen te begraven in de kleine pandhof, waar het dagelijkse, meer openbare leven van het klooster zich afspeelde en waartoe leken wel toegang hadden, werd min of meer tegemoet gekomen aan die wens zonder het verbod geheel te negeren. In het gedeelte waar de kartuizermonniken resideerden, de grote pandhof, werden weinig vrouwen begraven. De tweedeling en de verandering van de houding ten opzichte van het begraven van vrouwen in de grote pandhof wordt nog

⁹⁶⁹ Wat de vrouwen betreft is dat inclusief een kind dat zonder vermelding van geslacht vermeld staat.

⁹⁷⁰ Guigo de Kartuizer, *Gewoonten*, hfst. 21, 1. Ook in de latere verzamelingen met ordonnaties komt dit aan de orde.

⁹⁷¹ C. 1395: ‘*non permittat intrare mulieres illam clausuram fossati quam fecit*’.

⁹⁷² Hogg, ‘Everyday life in a contemplative order’, 99.

⁹⁷³ Gribbin, *Aspects of Carthusian liturgical practice*, 44-45.

⁹⁷⁴ C. 1466.

duidelijker wanneer de verhouding van begraven mannen en vrouwen door de tijd wordt vergeleken (Tabel 5.17).

Tabel 5.17 Man/vrouw-verhouding per graflocatie door de tijd

	1393-1443		1444-1494		1494-1544		1544-1580		Totaal
	m	v	m	v	m	v	m	v	
Kerk	3	1	2	1	1	-	-	-	8
Kapel	-	1	2	6	-	2	-	-	11
Kapittelhuis	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Gang	-	-	3	-	2	-	-	-	5
Grote pandhof	40	5	45	21	9	11	6	3	140
Kleine pandhof	2	47	2	20	3	4	7	3	88
Totaal	45	55	54	48	15	17	13	6	253

In de eerste vijftig jaar van het bestaan van het klooster werden mannen overwegend in de westelijke gang van de grote pandhof begraven en de vrouwen in de gangen van de kleine pandhof. De vijf vrouwen die in de eerste periode wel in de grote pandhof werden begraven, werden op een na samen met hun echtgenoten begraven. Uitzondering is de jonkvrouwe van Schade. Zij lag begraven naast Frederik van Zuylen van Nyenvelt, de schoonvader van haar dochter.⁹⁷⁵ In de tweede helft van de vijftiende eeuw werden nog steeds bijna alle mannen begraven in de grote pandhof. Voor vrouwen werd het toen gebruikelijker om ook begraven te worden in de grote pandhof. De vrouwen lagen in die periode evenredig verdeeld over de twee pandhoven. Voor bijna alle 21 vrouwen die in deze periode in de grote pandhof begraven werden, is een familierelatie met een in de grote pandhof begraven man aan te wijzen. Veertien keer is de vrouw in kwestie gehuwd met een man die reeds in de grote pandhof begraven lag of er nog begraven zou worden. Verder zijn er vier vrouwen die bij hun vader begraven werden, een bij haar broer en een bij haar grootouders van moederskant. Van slechts een vrouw, Katharina, de weduwe van Zwieten, is geen directe familierelatie met een andere persoon die in Nieuwlicht begraven lag aan te wijzen.⁹⁷⁶ Onder de elf vrouwen die in de eerste helft van de zestiende eeuw in de grote pandhof werden begraven, bevonden zich nog maar drie vrouwen die bij hun echtgenoten werden begraven. Vijf vrouwen waren verwant aan een ander familielid dat ook in Nieuwlicht begraven lag of monnik in het klooster was. Voor drie vrouwen kon geen direct familieverband worden vastgesteld. In de laatste 34 jaar van het bestaan van Nieuwlicht werden nog maar drie vrouwen in de grote pandhof begraven. Twee van hen behoorden tot een gezin (moeder en dochter) en werden begraven bij de echtgenoot en vader, en de derde vrouw was de moeder van een van de donaten.

Voor de vrouwen die in de gangen van de kleine pandhof begraven lagen, is slechts incidenteel een familieband aan te wijzen met een andere persoon die in de kleine pandhof begraven lag. Echtparen lagen er – ook gezien het zeer geringe aantal mannen – nauwelijks. Wel zijn er enkele graven van een moeder en een dochter, van zussen of van vrouwen die een familielid in het klooster hadden. Ook is er een aantal vrouwen begraven wier echtgenoot in de grote pandhof begraven lag.

⁹⁷⁵ Elizabeth, jonkvrouwe van Schade was gehuwd met Otto Schade († 1398). Hij bezat in ieder geval drie morgen land in 't Goy (RSL, 111). Haar dochter Johanna Ot Schadedr. († ca.1434) was gehuwd met Peter van Zuylen († 1417), zoon van ridder Frederik van Zuylen van Nyenvelt (Wittert, UR II, 244).

⁹⁷⁶ Het is onduidelijk wie deze Katharina precies was. Zij kan onmogelijk Katharina van Diemen († 1457), de vrouw van Gijsbert van Zwieten († 1456) zijn geweest, aangezien zij, volgens de memorietafel van de Van Zwietens (uit het klooster Mariënpool) in Haarlem begraven zou hebben gelegen, zie Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 238-240; en de Rich Internet Application *Prayer and Politics*, <http://www.cs.uu.nl/research/projects/i-cult/CLE/6Memoria/>.

Voor de overige graflocaties geldt dat de Onze-Lieve-Vrouwekapel, die in 1438 gereed kwam, meer het domein van de vrouwen was (negen van de elf personen) en dat de kloosterkerk voorbehouden was aan mannen. Alleen de vrouw en dochter van de stichter Zweder van Gaesbeek werden in de kloosterkerk begraven. Verder is het opvallend dat er in de laatste bestaansperiode van Nieuwlicht geen enkele persoon meer in de kerk, kapel, kapittelzaal en de ‘verbindingsgang’ werden begraven. In het Begraafregister Niet-kartuizers staan er geen begraven personen meer bij deze locaties genoteerd. Gijsbert Pauw was in 1521 de laatste. Tot aan de opheffing van het klooster, bijna zestig jaar later, werd geen van deze locaties meer gebruikt. Hieraan is duidelijk te zien dat Nieuwlicht als begraaflocatie onder de bovenlaag van de samenleving in de zestiende eeuw nauwelijks nog populair was. Alleen in de gangen van de twee pandhoven werden nog personen begraven, maar deze personen behoorden, op een enkele uitzondering na, niet meer tot de gegoede burgerij of bestuurlijke elite.

Samenvattend kan gesteld worden dat vrouwen in de eerste vijftig jaar van het bestaan van het klooster nauwelijks in de grote pandhof werden begraven. Dit had ongetwijfeld te maken met het voorschrift van de kartuizerorde dat vrouwen verbod het kloosterterrein te betreden. In de loop der tijd werd dit verbod minder strikt nageleefd, en dit leidde ertoe dat er steeds meer vrouwen in de grote pandhof hun laatste rustplaats vonden, maar dan vooral omdat er al een (mannelijk) familielid rustte.

5.4.2.4 Familiegraven en familieverbanden

In literatuur over begraafgebruiken wordt vaak aandacht besteed aan de rol die graven speelden binnen de rituelen van de dodengedachtenis. Zo werd een memorieviering vaak afgesloten met een grafbezoek. Met betrekking tot de rol die graven speelden binnen de dodengedachtenis, vraagt Koen Goudriaan zich in zijn artikel ‘Ownership of graves’ onder meer af of graven ook een rol speelden als verbindend element in de cohesie binnen families in de late Middeleeuwen. Was de cultus van de doden tegelijkertijd een cultus van de familie? En welke familiestructuren kunnen worden afgeleid uit het bezit van graven en de distributie daarvan onder familieleden?⁹⁷⁷ Met andere woorden, waren familiegraven, waar leden van een familie van generatie op generatie begraven werden, gangbaar in de late Middeleeuwen? Ook vraagt hij zich af of er een sociale dimensie is te verbinden aan de graflocatie. Goudriaan probeert deze vragen te beantwoorden door de grafeigenaren van een aantal parochiekerken in drie Hollandse steden (Amsterdam, Delft en Gouda) te analyseren. Hij stelt onder meer vast dat leden van bepaalde families weliswaar in dezelfde parochiekerken werden begraven, maar dat de dominerende familiestructuur die in de graven is aan te treffen veelal het kerngezin is. Ook concludeert hij dat, afgezien van bepaalde adellijke en riddermatige families, de meeste families geen speciale affiniteit hadden met bepaalde plekken in de parochiekerken. De familiekapel, zo besluit hij zijn artikel, deed in Holland pas in de vroegmoderne tijd zijn intrede en was schijnbaar niet verbonden met de middeleeuwse cultus van de doden.⁹⁷⁸ Bonenkampová komt met betrekking tot de sociale stratificatie van de graven in de Oude kerk van Delft tot dezelfde conclusies.⁹⁷⁹

Voor het kartuizerklooster is de vraag naar de rol van (familie)graven binnen de dodengedachtenis en de (potentiële) familiecultus extra interessant, omdat de kartuizerorde zeer terughoudend was met het toelaten van leken op het kloosterterrein. Grafbezoek en daarmee de rol van het (familie)graf als focus van familiecohesie komt hier ernstig in het gedrang. Een vraag die in dit verband moeilijk te beantwoorden is, omdat gegevens ontbreken, is in hoeverre leken werden toegelaten tot begravenissen en

⁹⁷⁷ Goudriaan, ‘Ownership of graves’, 198-199.

⁹⁷⁸ Goudriaan, ‘Ownership of graves’, 223.

⁹⁷⁹ Bonenkampová, ‘Waren ‘rijke stinkerds’ rijk?’, 204.

memoriemissen in Nieuwlicht. Het hiervoor aangehaalde voorbeeld van de Engelse dames die het in 1438 niet werd toegestaan aanwezig te zijn bij een begrafenis, geeft aan dat het wel voorkwam, maar dat het eigenlijk niet gebruikelijk was. Toch lieten velen zich in Nieuwlicht begraven, al dan niet in aanwezigheid van familie en vrienden.

Tabel 5.18 In Nieuwlicht begraven familieleden (niet-kartuizers) uit één of meer generaties volgens Begraafregister Niet-kartuizers

Familieleden uit	Samenstelling familiegraven	Aantal personen	Aantal families
Één generatie			
	• Echtpaar	28	14
	• Echtpaar + zus of broer (van een van de echtelieden)	15	5
	• Meer echtgenotes van een persoon	2	1
	• Broers	8	4
	• Zussen	2	1
<i>Subtotaal</i>			55
Twee generaties	• Echtpaar + kind(eren)	15	4
	• Echtpaar + kind(eren) en echtgeno(o)t(e)	4	1
	• Echtpaar + kleinkind	3	1
	• Ouder + kind	18	9
	• Ouder + kind + echtgenoot kind	3	1
	• Ouder + kinderen + schoonmoeder kind	4	1
	• Grootouder + kleinkind + echtgenote	3	1
<i>Subtotaal</i>			50
Drie generaties (en meer)	• Extended family (echtpaar + kind(eren) + kleinkind(eren) en echtgenote(s/n))	20	3
	• Ouder + kind + echtgenote + kleinkind + echtgenote	5	1
	• Ouder + kind + kleinkind	3	1
	• Grootouder + zus + kleinkind + achterachterkleinkind	4	1
<i>Subtotaal</i>			32
Totaal		137	49

Van de 253 vermelde weldoeners en leken uit het Begraafregister Niet-kartuizers behoorden minstens 137 personen (54%) tot 49 families waarvan meer dan één lid in Nieuwlicht zijn laatste rustplaats vonden (Tabel 5.18). Het meest voorkomend zijn echtparen (veertien echtparen) en een ouder met een kind (negen families). Een analyse van het Begraafregister Niet-kartuizers laat duidelijk zien dat er in Nieuwlicht weinig familiegraven waren waarin verschillende leden van één familie uit meer dan twee generaties bij elkaar werden begraven. Er zijn maar twee families aangetroffen waarbij gesproken kan worden van een extended family (de families Sloyer en Voskuil). Meestal overheerst, net als in de parochiekerken die door Goudriaan werden onderzocht, het kerngezin.⁹⁸⁰ Globaal gezien zijn er drie soorten ‘familiegraven’ te onderscheiden. Ten eerste de familiegraven van personen uit twee of meer generaties (ouder-kind, grootouder-kind-kleinkind etc.), die in hetzelfde graf of naast elkaar werden begraven. Ten tweede de familiegraven van personen uit dezelfde generatie (echtparen of broers/zussen) die bij elkaar werden begraven. En ten derde is er nog een type ‘familiegraf’ te onderscheiden

⁹⁸⁰ Goudriaan, ‘Ownership of graves’, 219-223.

waarbij leden uit een gezin of familie weliswaar niet bij elkaar maar wel in Nieuwlicht werden begraven.

Tabel 5.19 Familiegraven in Nieuwlicht: bij elkaar begraven familieleden uit meer generaties

Familienaam of patroniem	Aantal graven	Aantal personen	Periode	Samenstelling
Kerk (totaal: 8 prs.) Gaasbeek, van	1	4	>1400-1459	echtpaar + twee kinderen
Kapel (totaal: 11 prs.) Coppensz./de Wilde	2	3	>1438-1458	ouder + kind en echtgenoot
Gang (totaal: 5 prs.) Over de Vecht	1	2	1461-<1503	vader + zoon
Gaasbeek, van (bastaard)	2	2	1503, 1509	vader + zoon
Grote pandhof (totaal: 140 prs.) Sloyer	4 (3?)	7	<1443, 1462	<i>extended family</i> (verschillende takken)
Moerdrecht, van *	1	4	1450 - >1472	echtpaar, dochter + haar echtgenoot
Voskuil	3	7	>1443 - <1483	<i>extended family</i> (verschillende takken)
Winsen, van	1	4	1465-1503	vader, 2 kinderen + schoonmoeder kind
Borre van Amerongen /van Zijl	1	3	>1474 - >1498	echtpaar + kleindochter
Haen, de	1	2	1452, 1468	vader + dochter
Aemstel, van	1	4	<1473 - 1493	echtpaar + 2 zonen
Rijn, van	2	5	<1443 – ca.1500?	grootvader, echtpaar, zoon + zijn echtgenote
Wit, de*	1	4	<1415- 1474?	echtpaar + 2 zonen
Amsterdam, de (*?)	1	3	1419 - <1445	echtpaar + grootouder?
Dorschen	1	2	ca. 1450- late 15e eeuw	vader + zoon
Gerardszn.*	2	2	>1556 – 1573	vader + dochter
KPO (totaal: 38 prs.) Sterkenborch/Winssen /Ysendoorn	2	4	>1407 – 1483	Twee zussen + kleinzoon en achterachterkleinzoon van een van de twee zussen
Rijn, van	1	3	>1419 - ?	moeder + dochter en kleindochter
Wassenaar	1	2	< 1443 - ?	moeder + dochter
Gijsbertszn.*	1	2	>1556 - 1565	vader + dochter
KPZ (totaal: 23 prs.) Borre van Amerongen*	1	2	1438 - >1457	moeder + dochter
KPW (totaal: 26 prs.) Roelofszn./Splinter	1	2	<1443	moeder + dochter
Totaal	32	73		

Familienamen met een * hadden ook een familielid dat in Nieuwlicht was ingetreden.

KPO = kleine pandhof oostelijke gang

KPZ = kleine pandhof zuidelijke gang

KPW = kleine pandhof westelijke gang

Tabel 5.19 geeft een overzicht van familiegraven, waarin familieleden uit twee of meer generaties bij of naast elkaar werden begraven. Zonder uitzondering gaat het om graven waarin slechts enkele leden van een familie werden begraven. Dikwijls ontbreken een of meer kinderen of de echtgeno(o)t(e). Een voorbeeld hiervan is het graf van de Utrechtse patriciër Gerard de Haen, die in 1452 in Nieuwlicht in de grote pandhof werd begraven, in 1468 gevolgd door zijn dochter Gerarda.⁹⁸¹ Gerard bekleedde in de eerste helft van de

⁹⁸¹ In 1468 ontving Nieuwlicht uit het testament van Gerarda de Haen 10 Rijnse guldens (Hs. 28, fol 18r.). Mede met dit bedrag werd haar graf in Nieuwlicht waarschijnlijk gefinancierd.

vijftiende eeuw tot vlak voor zijn dood diverse functies in het Utrechtse stadsbestuur.⁹⁸² Hij was waarschijnlijk gehuwd met een telg uit de familie Uyten Elsweert, aangezien zijn twee zonen die naam voerden.⁹⁸³ In *Necrologium A* staat Gerrit ingeschreven op 27 mei samen met zijn vrouw en kinderen. Meteen daarna wordt de memorieviering voor Gerarda vermeld. Zij blijkt gehuwd te zijn met Frank Goeyaertzn., die net als Gerard verschillende bestuursambten in Utrecht vervulde. Afgezien van Gerard en zijn dochter Gerarda werd geen enkel ander lid uit deze familie in Nieuwlicht begraven.

Een ander voorbeeld van een familiegraf waarin leden uit meer generaties werden begraven, is het graf van de drie generaties uit de families Van Sterkenburg/Van Ysendoorn. In de oostelijke gang van de kleine pandhof lag volgens Begraafregister Niet-kartuizers naast de deur van het kapittelhuis Katharina van Sterkenburg begraven. Zij zal in of niet lang na 1407 zijn overleden.⁹⁸⁴ Naast haar lag haar zuster Mechteld van Winsen. De twee zussen waren voor zover bekend de enigen van hun familie die begin vijftiende eeuw in Nieuwlicht werden begraven, zowel wat de familie betreft waaruit ze afkomstig waren (Vrencke van Winsen) als de families waar ze in trouwden (Van Sterkenburg en Bolen). Noch hun ouders, echtgenoten, kinderen, broers of zussen vonden in Nieuwlicht hun laatste rustplaats. Pas decennia later, in 1483, werden in het graf van Katharina haar kleinzoon Gijsbert van Sterkenburg en achterachterkleinzoon Willem van Ysendoorn begraven.⁹⁸⁵

Het merendeel van de familiegraven is aan te treffen in de grote pandhof. Het aantal echtparen of ouder(s) met een of meer kinderen is daar het grootst. De grafsamenstelling van een ouder met kind(eren) komt in zowel de ‘Verbindingsgang’ als in de twee pandhoven voor, maar in de grote pandhof zijn het alleen vaders met hun kind, terwijl in de kleine pandhof de moeders met kind overheersen. Dit houdt verband met het feit dat zeker in de eerste helft van de vijftiende eeuw er nauwelijks vrouwen in de grote pandhof werden begraven.

Tabel 5.20 Familiegraven in Nieuwlicht: personen uit dezelfde generatie

Familienaam of patroniem	Aantal Graven	Aantal Personen	Periode	Samenstelling
Kerk				
Van Dorp/ Arntszn. van Delft	2	2	Ca. 1435, 1455	broers
Grote pandhof				
Over de Vecht/ Vrencke*	2	2	1407, 1410	broers
Sas* ⁹⁸⁶	2	3	ca.1515-1546	echtpaar + zus man
Rogman*	2	3	ca.1520-1540	echtpaar + zus vrouw
Voecht	2	2	<1443	broers
Nyenvelt, van	1	2	ca. 1483?	broers

⁹⁸² Zie Bijlage B (HAEN, DE/ GODERTSZN./UTEN ELSWEERT)

⁹⁸³ Dat kan althans afgeleid worden uit de Stichtse leenprotocollen. Gerard de Haen droeg in 1440 het leengoed de Grote Otterdijk in Kortenhoef over op zijn zoon Roelof Uyten Elsweert en een jaar later werd diens broer Jan Uten Elsweert, domkanunnik († 1457) genoemd, zie RSL, 163; Bijlage B (HAEN, DE/GODERTSZN./UTEN ELSWEERT).

⁹⁸⁴ Zie ook Hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.3.1); Bijlage B (STERKENBURG, VAN/WINSEN/YSENDOORN). Katharina van Sterkenburg, die een dochter was van Gotschalck Vrencke van Winssen, moet niet worden verward met haar naamgenoot en achterkleindochter die als erfdochter van Van Sterkenburg huwde met Wouter van Ysendoorn in de jaren vijftig van de vijftiende eeuw. Zie over Van Sterkenburg; Wittert, UR II, 236-241.

⁹⁸⁵ Hs. 4, 112. Van Gijsbert en zijn kleinzoon Willem zijn geen schenkingen bekend, ook staan ze niet ingeschreven in *Necrologium A*.

⁹⁸⁶ Gijsbert Pauw, de aangetrouwde zwager (Zie Hoofdstuk 4, paragraaf 4.3.6.2.5.2), lag begraven in de kloosterkerk.

De Poel/Borre (van Broekhagen)	1	3	1468, 1475	echtpaar + broer vrouw
Heye	1	2	ca. 1440	echtpaar
Van Malsen	1	2 (3)	<1443, 1450,	echtpaar (+ vicaris Pieterskerk (broer?))
Deenmarcken	1	3	<1443	echtpaar + zus man
Mens	1	2	1520-1540	echtpaar (man wordt barbier van Nieuwlicht genoemd)
'meester Paul'	1	2	1563, 1573	echtpaar (man wordt barbier/ chirurg van Nieuwlicht genoemd)
Kleine pandhof oost 'Antoon'	1	2	ca. 1550	2 echtgenotes van Antoon
Kleine pandhof zuid Taets	2	2	ca. 1506, 1520	echtpaar
Kleine pandhof west Viskoper	2	2	>1457	echtpaar
Totaal	22	34		

Naast familiegraven die uit meer generaties bestonden, telde Nieuwlicht ook veertien 'familiegraven' met familieleden uit dezelfde generatie (zie tabel 5.20). Tien keer gaat het om een echtpaar, eventueel met een broer of zus van een van de echtelieden. Daarnaast zijn er vier familiegraven met broers aan te treffen. Het betreft overigens lang niet altijd kinderloze echtparen of ongehuwde broers. Zo lagen Herman Heye en zijn vrouw Aleid, die beiden omstreeks 1440 overleden, begraven in de grote pandhof. Zij hadden een zoon Frederik die in 1429 al was overleden en een dochter Sofie die twee keer was gehuwd en in 1439 stierf.⁹⁸⁷ Uit haar eerste huwelijk met Gijsbert de Ridder van Sandenburg had Sofie een zoon, die in 1441, op grond van het testament van zijn grootmoeder Aleid, het kartuizerklooster een erfrente van twee gouden Filipsgulden schonk die jaarlijks in oktober betaald moesten worden. Deze schenking hield ongetwijfeld verband met het (eerste) *anniversarium* voor Aleid, dat in Necrologium A en B ingescheven staat op 26 oktober.⁹⁸⁸ Geen van de nazaten van Herman en Aleid Heye werd bij hen begraven.

Hetzelfde geldt voor het echtpaar Van den Poel. In 1476 droeg Gijsbert van den Poel het goed Broekhagen, dat hij van zijn moeder had geërfd, over aan de kartuizers.⁹⁸⁹ Gijsberts ouders waren Johan van den Poel († 1468) en Margareta Borre van Broekhagen († 1475), die nog twee kinderen hadden.⁹⁹⁰ Zij lagen beiden in de grote pandhof begraven, samen met Margareta's broer, de priester Dirk Borre. Het nageslacht van Johan en Margareta werd niet in Nieuwlicht begraven.

Tabel 5.21 Familiegraven in Nieuwlicht: verspreid liggende graven

Familienaam of patroniem	Aantal Graven	Aantal Persone n	Periode	Samenstelling	Locaties
Proys/Paelvoets	2	2	>1438	zussen	Kapel, KPW
Thuer	2	2	Ca. 1430	echtpaar	GP, KPO
Vos	3	5	ca. 1436 – ca. 1457	twee echtparen (broers) + dochter van	GP, KPZ

⁹⁸⁷ Sophia was eerst gehuwd met Gijsbert de Ridder van Sandenburg. Na diens dood hertrouwde ze met Johan Hermanszn. Over de Vecht.

⁹⁸⁸ De akte is in beide cartularia overgeleverd Cart. 1, f. 114v. en Cart. 2, f. 183r. In de akte wordt overigens niet gesproken over een memorieviering. Interessant is verder dat de akte op 24 oktober is gedateerd, twee dagen voor de dag dat Aleid in de necrologia werd ingeschreven.

⁹⁸⁹ Cart. 1, 106r; Cart. 2, f. 202v-203r.

⁹⁹⁰ Johan van den Poel was de kleinzoon van Jan van den Poel, bastaard van de Hollandse graaf Willem V. Johan en Margareta hadden naast Gijsbert nog een zoon Johan en een dochter Maria. Ook de tweede zoon was in ieder geval na de dood van zijn ouders nog in leven. Wittert, UR I, 618-620.

Hesselt van Kleef (?)	2	2	<1420 (?), 1442	een van de echtparen echtbaar?	GP, kapel
Hollant de Amsterdam	2	2	<1465, <1457	echtbaar	GP, KPZ
Zuylen, van	2	2	<1443	echtbaar	GP, KPZ
Scutter	2	2	<1443	echtbaar	GP, KPZ
Blochoven, van	2	2	ca. 1440	echtbaar	GP, KPW
Stick	4	6	ca. 1438 - < 1510	man + 2 echtgenotes + dochter + man + zoon	GP, KPZ, KPW
Janszn.	2	2	< 1465	echtbaar	KPW (niet bij elkaar begraven)
'Mathias'	2	2	<1443	echtbaar	GP, GPW
Totaal	23	29			

Zoals hiervoor al is opgemerkt, kwam het vooral in de beginfase van het klooster voor dat de vrouwen gescheiden van de mannen werden begraven. Afgezien van de familiegraven met leden uit diverse generaties én de familiegraven met leden uit dezelfde generatie zijn er in Nieuwlicht dan ook graven aan te treffen van leden uit families die verspreid lagen over het kloosterterrein. In Tabel 5.21 is een overzicht gemaakt van leden uit families die wel in Nieuwlicht, maar niet bij elkaar lagen begraven. Het betreft overwegend echtparen die bijna allemaal in de eerste helft van de vijftiende eeuw overleden. Opvallend zijn de graven van de families Vos en Stick. Leden van beide families lagen weliswaar in de grote en de kleine pandhof, maar het betrof personen uit meer generaties. Op twee verschillende plekken in de grote pandhof lagen de broers Hendrik († 1436) en Johan Vos († ca. 1450) met hun respectievelijke echtgenotes Elizabeth († vóór 1465) en Agnes († vóór 1465) begraven. En in de zuidelijke gang van de kleine pandhof lag de, in paragraaf 5.3.2 al ter sprake gekomen Sophia Vos van Leeuwenberg begraven, de dochter van Johan en Agnes Vos. In het Begraafregister Niet-kartuizers wordt ze aangeduid als de moeder van de deken van Sint-Pieter, Peter van Hindersteyn.⁹⁹¹ Het andere verspreide familiegraf is dat van Gerrit Stick en zijn familie. Gerrit Stick lag samen met zijn dochter Katharina, schoonzoon Hendrik Janszn. en kleinzoon Arnold in de grote pandhof,⁹⁹² terwijl zijn twee vrouwen Agnes en Aleid in de zuidelijke, respectievelijk de westelijke gang van de kleine pandhof begraven lagen.⁹⁹³

Het aantal van 137 personen van wie met zekerheid kan worden gezegd dat zij met een of meer eveneens in Nieuwlicht begraven personen een familieband hadden, kan nog verder worden aangevuld met verschillende aan elkaar verwante personen die in Nieuwlicht begraven lagen, maar waarschijnlijk niet op grond van die verwantschap in Nieuwlicht hun laatste rustplaats vonden. Een voorbeeld hiervan is Johan van Boetzelaer (†

⁹⁹¹ Sophia Vos van Leeuwenberg was gehuwd met Gijsbert van Hindersteyn († 1456). In een transportakte uit 1442 wordt (de eveneens in Nieuwlicht begraven) Gijsbert van Sterkenburg een 'neef' genoemd, wat niet per definitie een directe familieband hoeft te impliceren, maar wel sociaal-maatschappelijke verwantschap aangeeft. Sophia verkocht als weduwe in 1456 een goed te Langbroek aan het Domkapittel. Haar broer Herman van Leeuwenberg trad op als haar voogd. Wittert, UR I, 704-705.

⁹⁹² Katharina en Hendrik hadden getuige een aantal akten in Cart. 1 naast een zoon Arnold (Arnt), ook een dochter genaamd Dyna, die in 1472 de weduwe wordt genoemd van Geerlof de Wit. Dyna en Geerlof hadden in ieder geval twee zonen, Johan en Hendrik (Cart. 1, f. 98v-99r). Noch Dyna, noch haar echtgenoot of nazaten werden in Nieuwlicht begraven.

⁹⁹³ In 1439 schonk Gerrit met zijn tweede vrouw Aleid een stuk land in de Lage Weide aan Nieuwlicht. Deze grond had hij al in 1432 van de stad Utrecht gekocht. Blijkbaar had hij het gekocht als lijftocht voor zijn eerste vrouw Agnes, aangezien hun dochter, Katharina, het stuk grond in 1438 geërfd bleek te hebben van haar moeder. In de akte uit dat jaar droegen Katharina en haar echtgenoot Hendrik Janszn. de grond over aan Gerrit, die het op zijn beurt een jaar later aan Nieuwlicht schonk (Cart. 1, f. 16v.-17r en Cart. 2, f. 90r-91r).

1469) en zijn neef Evert van Boetzelaer († na 1487).⁹⁹⁴ Zij werden beiden in de grote pandhof begraven. Hoewel ze verwant aan elkaar waren, wordt van deze verwantschap geen melding gemaakt. Bovendien lagen ze niet bij elkaar of in elkaars nabijheid begraven. Verder zijn er families waarvan bekend is dat ze onderling verwant waren. Zo lagen Bartholomeus van Zuylen van Nyenvelt († 1472?) en zijn schoonzus Mechteld van Apeldorn († 1450) in Nieuwlicht begraven. Mechteld was de vrouw van Bartholomeus' broer, Steven van Zuylen van Nyenvelt. Bartholomeus lag samen met zijn vrouw, Katharina van Moerdrecht, bij zijn schoonouders in de grote pandhof begraven. Mechteld lag in de zuidelijke gang van de kleine pandhof. De familieband was, zoals in dit voorbeeld, waarschijnlijk niet de reden of aanleiding voor de keuze van Nieuwlicht als graflocatie. In het geval van Johan van de Poele († 1468), zijn vrouw Margareta Borre van Broekhagen († 1475) en haar broer de priester Dirk Borre († 1475) was dat misschien wel het geval. Zij lagen namelijk in een graf in de directe nabijheid van Frederik van Zuylen van Nyenvelt van Blikkenburg († 1403), aan wie ze alledrie verwant blijken te zijn. Frederik was de groot- of overgrootvader van Margareta en Dirk en de moeder van Johan van de Poele zou een nicht van Frederik zijn geweest.⁹⁹⁵ Er zijn ongetwijfeld veel meer van dit soort onderlinge familieverbanden geweest, maar deze zijn moeilijk te traceren, omdat ze in de begraafregisters niet worden vermeld, en omdat de genealogische gegevens tot in de tweede helft van de vijftiende eeuw veel fragmentarischer zijn in vergelijking met de tijd daarna en niet altijd even betrouwbaar.

Uit de tabellen en voorbeelden blijkt enerzijds overduidelijk dat er behoorlijk wat familiebanden zijn tussen de begraven personen en dat er zelfs nog meer 'verborgen' familieverbanden te verwachten zijn. Anderszijds blijkt uit de gegevens ook dat er geen sprake was van 'familiegraven' in de strikte zin van het woord, dat wil zeggen graven waarin de meeste leden van een familie gedurende meer generaties werden begraven. Daarvoor ontbreken er te veel echtgenoten, kinderen en kleinkinderen.

5.4.2.5 Familierelaties tussen begraven personen en kloosterlingen

Naast onderlinge familierelaties was er ook een aantal leken dat vanwege een familierelatie met een kloosterling van Nieuwlicht in het klooster werd begraven. Het hebben van een zoon, broer of neef in Nieuwlicht spoorde velen aan tot het doen van een schenking aan het klooster en vormde voor een aantal van hen ook de aanleiding om Nieuwlicht als laatste rustplaats te kiezen. Tabel 5.22 geeft een overzicht van de families waarvan leden in Nieuwlicht werden begraven en waarvan een of meer familieleden als kloosterlingen in Nieuwlicht waren ingetreden. De familierelaties worden doorgaans vermeld in het Begraafregister Niet-kartuizers. Bij één familie is dat niet het geval: de familie Vos. Zij zijn opgenomen in het overzicht omdat een familierelatie met Jan Vos waarschijnlijk is, hoewel de bronnen hierover geen uitsluitel gegeven. Daarnaast zijn in

⁹⁹⁴ In 1479 schonk Elburga van Langerak († ca. 1486), de moeder van Johan van Boetzelaer (1430-1469), die als weduwe de familie leidde (Van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk*, 350), veertig schilden aan Nieuwlicht voor de nagedachtenis van haar zoon, Des Tombes, *Geslacht van Boetzelaer*, 141. De schenking is niet geadministreerd in het archief van Nieuwlicht. Ook is Johans jaargetijde niet in het Nieuwlichtse necrologium opgenomen. Johan was volgens Wittert van Hoogland getrouwd met Clementia van Bouchout. Hij was in 1461 beleend met het huis Boetzelaer (een Kleefs leen). Na zijn dood verviel het aan zijn broers. Johan stierf kinderloos. Wittert, UR I, 102. Johans broer Otto van Boetzelaer was kanunnik van Oudmunster en zou de vader zijn geweest van Evert van Boetzelaer, Des Tombes, *Geslacht van Boetzelaer*, 150 (Tabel IV). Evert van Boetzelaer was volgens Wittert van Hoogland gehuwd met Catherina van Montfoort, bastaarddochter van Willem van Montfoort Hendrikszn., Wittert, UR I, 516.

⁹⁹⁵ Voor de verwantschap tussen Frederik van Zuylen van Nyenvelt en Margareta en Dirk Borre van Amerongen; Wittert, UR II, 244; RSL, 275. Over de verwantschap van Frederik van Zuylen van Nyenvelt en Johan van de Poele zie Wittert, UR II, 345-348.

het overzicht ook drie verwantschappen opgenomen van personen die niet in het Begraafregister Niet-kartuizers voorkomen, maar in het Begraafregister Huispersoneel.

Tabel 5.22 Familieverbanden tussen begravenen en kloosterlingen

Familienaam of patroniem	Kloosterling	functie	familierelatie	Graflocaties familieleden
Vrenck Grauwert	Willem Over de Vecht († 1404) Tydeman Grauwert († 1415)	donaat monnik (1e prior)	broer (1 persoon) moeder (1 persoon)	grote pandhof kapittelzaal
Wit, de	Hendrik de Wit († 1422)	monnik (5 ^e prior)	ouders, broer, schoonzus (4 personen)	grote pandhof
Moerdrecht, van	Otto Amilii van Moerdrecht († 1438) Hector van Moerdrecht († 1465)	monnik (11 ^e prior) monnik	broer, oom (/vader?), schoonzus (/moeder?), niet + echtgenoot (4 personen)	grote pandhof
Taets	Johan Taets Claeszn. († 1438)	monnik	tante (1 persoon)	kleine pandhof (west)
Haeften, van	Johan van Haeften († 1451)	convers	tante (1 persoon)	kleine pandhof (zuid)
Hesselt, Aleid (†Hendrik Hesselt van Kleef?)	Johan van Kleef († 1458)	(monnik) reddiet	ouders(?)/moeder (2 personen)	kapel, grote pandhof
Mijnen , van	Thomas Dirkszn. van Mijnen († 1459)	monnik (13 ^e prior)	broer (1 persoon)	grote pandhof
Dorp, van /Arntszn. van Delft	Frank Ofhuys († 1460)	monnik (procurator)	ooms (2 personen)	kerk
Vos?	Johan Vos (†1462)	monnik (15 ^e prior)	familierelatie onbekend (5 personen)	grote pandhof
Hollant van Amsterdam	Johan Albertszn. van Amsterdam († 1463)	monnik	tante, oom, nicht (3 personen)	grote pandhof, kleine pandhof (zuid)
Wissonis Cop / Helling	Jacob van Zierikzee († 1465) Nicolaas Cop († 1465) Johan Helling († >1465)	monnik knechten (familiaris)	neef (1 persoon) broers (2 personen)	kerkhof kerkhof
Bor	Hendrik Bor († 1473)	monnik	moeder, zus (2 personen)	kleine pandhof (zuid)
Ofhuys	Christiaan Mera de Haarlem († 1495)	monnik (22 ^e prior)	oom (1 persoon)	grote pandhof
Hoern	Hendrik van Hoern († 1483)	monnik (sacrist)	zus (1 persoon)	grote pandhof
Hellinc	* Jacob Willemszn. († 1517) * Nicolaas (Alcmarianus?)	donaat convers	moeder (1 persoon)	kleine pandhof (noord)
Zestiende eeuw				
Grave, van	Wemmerus Robertszn. (van Grave († 1537)	donaat	vader (1 persoon) (barbier en arts van Nieuwlicht)	grote pandhof
Pauw/Sas	* Vincent Pauw († 1538) * Jacob Pauw († 1545) * Pieter Sas († 1540)	monnik convers monnik (28 ^e prior)	vader/oom, tante, vader/oom en moeder/tante (4 personen)	grote pandhof
Meynsonis Rogman	Cornelis van Utrecht († 1539) Gijsbert Rogman († 1555)	monnik monnik	vader (portier) (1 persoon) moeder, tante (2 personen)	kerkhof grote pandhof
Arnolduszn.	Cornelis Theodericus van Haarlem († 1557)	donaat	broer (1 persoon)	grote pandhof
Oudheusden van Rutenberg	Gijsbert Rutenberg († 1557)	monnik	vader (1 persoon)	grote pandhof
N.N.	Lambert	knecht (familiaris)	echtgenote (1 persoon)	kleine pandhof (oost)
Gijsbertszn.	Johan Gijsbertszn. († 1565)	knecht (famulus)	vader + dochter (2 personen)	kleine pandhof (oost)

Jodocuszn. Hendriksdr. (Margareta) ⁹⁹⁶	Gijsbert Knijf († 1570) Cornelis († 1581)	donaat donaat	vader (1 persoon) moeder (1 persoon)	grote pandhof grote pandhof
Gerardszn. (Johan)	Gerard († ?)	donaat	vader (1 persoon)	grote pandhof

Van meer dan 30 conventualen zijn 49 familieleden bekend die ook in Nieuwlicht begraven werden. Mogelijk zijn er meer begravenen verwant geweest met de conventualen, maar omdat de familieband niet altijd werd aangegeven, is de verwantschap niet (meer) te traceren.⁹⁹⁷ Het merendeel van de kloosterlingen is monnik (negentien personen), maar in de zestiende eeuw neemt het aantal familieleden van conversen, donaten en het overig personeel toe.

In de vijftiende eeuw zijn er in ieder geval 33 familieleden van conventualen begraven in Nieuwlicht. In de zestiende eeuw zijn dat er zestien. Ondanks de daling van het aantal begravenen in de zestiende eeuw stijgt het aandeel van de familieleden. Tot het einde van de vijftiende eeuw werden er, zoals we eerder zagen, 202 weldoeners en andere leken in Nieuwlicht begraven; in de zestiende eeuw zouden er nog 51 volgen. Dit komt neer op bijna 20% familieleden in de vijftiende eeuw (40 van de 202 begravenen) tegen 31% familieleden in de zestiende eeuw. Deze percentages moeten gezien de schaarse gegevens in de bronnen met enige terughoudendheid worden bezien, aangezien zich onder de begravenen ‘verborgen familieleden’ kunnen bevinden. De tabel laat in ieder geval twee dingen zien. Ten eerste dat in de vijftiende eeuw familieleden van kartuizers die in Nieuwlicht werden begraven vooral afkomstig waren uit aanzienlijke Utrechtse families, zoals Grauwert, De Wit, Van Moerdrecht, Taets en Bor. En ten tweede dat in de vijftiende eeuw voornamelijk familieleden van monniken en niet van conversen of donaten werden begraven. In de zestiende eeuw zijn er juist veel familieleden van donaten.

5.5 Begraven én herdacht in Nieuwlicht

Nu de ontwikkeling van de graflocaties door de tijd is geanalyseerd, rest nog de vraag of de personen die in Nieuwlicht begraven werden ook jaarlijks door de kartuizermonniken herdacht werden. Want zoals het hebben van grafrechten in Nieuwlicht niet automatisch betekende dat men ook in Nieuwlicht begraven werd, zo garandeerde het begraven zijn in Nieuwlicht lang niet altijd dat de monniken voor het zielenheil van de begravenen baden. Althans, dat kan geconcludeerd worden wanneer de personen die in de grafregisters worden genoemd teruggezocht worden in de necrologia van Nieuwlicht.

Tabel 5.23 Overleden personen, begraven in Nieuwlicht (of elders) en herdacht in Necrologium A en/of B

	Aantal begraven personen volgens het grafregister	Nec. A	Nec. B	Aantal herdachte personen in Nec. A en/of Nec. B (zonder doublures)
Monniken	114	112	19	112
Conversen	20	19	2	19
Donaten	42	32	5	32
Subtotaal	176			163

⁹⁹⁶ Het is onduidelijk of Margareta Hendriksdr. die in 1548 overleed de moeder was van de donaat Cornelis Dirkszn. van Haarlem († 1557) of van de Utrechtse donaat *Cornelis Stoon Romanus* [sic] die in de *carta* van 1581 wordt genoemd.

⁹⁹⁷ Zo was de familie Over de Vecht verwant aan de familie Grauwert. Hoe Willem Over de Vecht en zijn broer Gerard Vrenck verwant waren aan kartuizerprior Tydeman Grauwert is niet duidelijk (zie ‘Genealogien samengesteld door de gebroeders van Atteveld’, *Nederlandsche Leenv* 5, (1887) 49-50).

Extern begraven kloosterlingen	24	21	12	21
Huispersoneel	28	9	4	10
Niet-kartuizers	253	101	76	117
Totaal	481	295	116	311

Zoals eerder al aan de orde is geweest (tabellen 5.6, 5.7, 5.8 en 5.11), hebben in ieder geval 204 kloosterlingen (monniken, conversen, donaten en huispersoneel) en 253 niet-kartuizers op het kloosterterrein hun laatste rustplaats gevonden. Wat de monniken, conversen en donaten betreft (in totaal 176 personen) kweten de monniken zich nauwgezet van hun taak (Tabel 5.23). Ruim 92% van de kloosterlingen uit de grafregisters voor monniken, conversen en donaten is ook terug te vinden in de necrologia. Dit percentage ligt zelfs nog hoger voor de monniken en conversen, van wie slechts drie personen niet zijn ingeschreven in de necrologia. En zelfs wanneer het grafregister van Extern Begraven Kloosterlingen erbij wordt gepakt, dan blijkt dat ook voor hen bijna altijd de gedenkdagen in de necrologia werden ingeschreven; slechts drie personen komen niet voor in de necrologia.

Van de kloosterbewoners zijn het vooral de donaten van wie de meeste personen ontbreken in de necrologia (tien personen). De donaten waren weliswaar door middel van een contract aan de orde verbonden, maar ze waren, zoals we hiervoor al zagen, niet altijd goed te onderscheiden van het huispersoneel. En het is ook het huispersoneel waarvan de minste personen in de necrologia zijn ingeschreven. Slechts een derde van de 28 personen uit het Begraafregister Huispersoneel is teruggevonden in de necrologia. Blijkbaar gaf een dienstbetrekking met het kartuizerklooster geen garantie dat men behalve begraven ook herdacht werd in het klooster.

Dat het begraven worden in Nieuwlicht niet automatisch betekende dat men herdacht werd, gaat eveneens op voor het Begraafregister Niet-kartuizers. Hoewel dit register 253 begraven personen telt, keert nog niet de helft (117 personen) in de necrologia terug.⁹⁹⁸ Het betekent dat slechts 46% van de in Nieuwlicht begraven personen uit het Begraafregister Niet-kartuizers jaarlijks in Nieuwlicht werd herdacht. Het begraafrecht was klaarblijkelijk niet gekoppeld aan een jaarlijkse memorieviering in het klooster. Voor het betrekkelijk geringe aantal gedachtenisvieringen zijn verschillende verklaringen te geven.

Ten eerste is het mogelijk dat een aantal personen alleen verzocht had om een begraafing bij de kartuizers. Van een groot aantal begravenen zijn geen (belangrijke) schenkingen bekend. Misschien ontbrak het hun aan financiële middelen om in aanmerking te komen voor een jaarlijkse memorieviering. Ten tweede kende Nieuwlicht ook een maandelijks memoriëdienst voor alle kloosterlingen, weldoeners en vrienden van het klooster. Op deze manier werd er ook voor het zielenheil gebeden van personen die geen individuele gedachtenisviering hadden. Daar komt nog bij dat een deel van de begravenen via een groepsmemorie voor de hele familie herdacht werd, en waren diverse begravenen verwant aan personen die wél werden herdacht. Van echtparen werd in een aantal gevallen de man wel en de vrouw niet (of vice versa) in het necrologium ingeschreven. Mogelijk achtte men het voldoende als in ieder geval één van de familieleden een memorieviering had. Ten derde heeft het ook te maken met de ontwikkelingen door de tijd van de begraven personen en de populariteit van de kartuizers in de vijftiende en zestiende eeuw. De sociaal-economische achtergrond van de begravenen daalde in de

⁹⁹⁸ Dit aantal kan iets hoger hebben gelegen, aangezien de eerste twee weken van Necrologium B ontbreken.

zestiende eeuw, en de omvang van de schenkingen liep in de zestiende eeuw drastisch terug. In de pandhofgangen werd toen ook huispersoneel begraven dat eerder op het kerkhof zou zijn begraven. Een deel van hen had waarschijnlijk onvoldoende middelen om zich een jaarlijkse memorieviering te veroorloven. Deze ontwikkeling wordt duidelijker wanneer het aantal begraven personen met een vermelding in de necrologia door de tijd wordt bekeken. Van de 117 personen die begraven lagen in Nieuwlicht én in de necrologia staan ingeschreven, overleden er minstens 107 in de vijftiende eeuw (ruim 91%).⁹⁹⁹ Slechts tien personen (8,5%) overleden in de zestiende eeuw. Eerder zagen we al (Tabel 5.12 en Tabel 5.15) dat tot het einde van vijftiende eeuw al meer dan tweehonderd personen begraven lagen in Nieuwlicht. Dit betekent dat 53% van de weldoeners en leken die in de vijftiende eeuw in Nieuwlicht werden begraven, ook konden rekenen op een jaargetijdeviering (107 van de 202 personen). Van de resterende vijftig personen die in de zestiende eeuw in Nieuwlicht begraven werden, werd slechts 20% jaarlijks in Nieuwlicht herdacht. Verhoudingsgewijs hadden dus veel meer personen die in de vijftiende eeuw in Nieuwlicht begraven werden ook een memorieviering. Het hoeft geen verbazing te wekken dat dit juist de periode was waarin Nieuwlicht veel grote schenkingen ontving. Tot slot is er uiteraard een gereede kans dat de Nieuwlichste kartuizers vergeten zijn een aantal van deze personen in te schrijven in de necrologia. Ook uit de schenkingsregisters, die in het vorige hoofdstuk behandeld zijn, bleek dat de kartuizers wel eens een naam vergaten te noteren. Maar veel zullen dat er, zeker in de begintijd, niet zijn geweest.

5.6 De graven van Nieuwlicht herbezocht: de archeologische bevindingen en de bronnen

Tussen 2001 en 2009 is er, zoals hiervoor al aan de orde is geweest, verschillende keren archeologisch onderzoek uitgevoerd op het voormalige kloosterterrein van Nieuwlicht. In 2001, 2007 en 2008 werd onderzoek uitgevoerd door de archeologen van de gemeente Utrecht en in 2009 werd er op het kloosterterrein gegraven door Hollandia Archeologen.¹⁰⁰⁰ Bij drie van deze onderzoeken, in 2001, 2007 en 2009 is skeletmateriaal aangetroffen van personen die in Nieuwlicht lagen begraven. Aangezien steeds slechts delen van het kloosterterrein zijn opgegraven, is geen enkele graflocatie (kerkhof, kerk, pandhofgangen etc.) in zijn geheel onderzocht. Verder bleek tijdens de archeologische opgravingen dat de bodemkundige processen ter plaatse de conservering van het skeletmateriaal niet ten goede waren gekomen. Ook de werkzaamheden als gevolg van de bouw van de wijken Ondiep en Zuilen, en de aanleg van de Marnixlaan in de jaren twintig van de twintigste eeuw over het voormalige kloosterterrein heen, hadden de bodem op een aantal plaatsen verstoord.¹⁰⁰¹ Ondanks deze beperkingen kan er wel iets over de begravingen gezegd worden door de aangetroffen archeologische resten te vergelijken met de gegevens uit de grafregisters.

⁹⁹⁹ In Necrologium A komen 101 inschrijvingen voor en in Necrologium B 76. Zestig inschrijvingen uit Necrologium B komen ook in Necrologium A voor, wat het totaal op 117 brengt. De personen die vermeld worden in Necrologium B overleden voor (of in) 1465, omdat dat register maar tot dat jaar is bijgehouden. Van de 101 memorievieringen uit Necrologium A is van 56 personen het sterfjaar bekend. Hiervan overleden er 52 in de vijftiende eeuw en vier aan het begin van de zestiende eeuw. Van de overige 46 personen van wie het sterfjaar onbekend is, mag op basis van aanvullende gegevens aangenomen worden dat veertig van hen ook in de vijftiende eeuw overleden. Dit houdt in dat er zes personen eventueel in de zestiende eeuw overleden. In totaal gaat het dus om maximaal tien personen die in de zestiende eeuw overleden.

¹⁰⁰⁰ De publicaties van de Utrechtse archeologen: Van der Mark, 'Utrecht Marnixlaan'; Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*. Het rapport van Hollandia: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*.

¹⁰⁰¹ Verduin, 'Het grafveld van het klooster Nieuwlicht', 94. Zie ook de afbeeldingen 3.8 en 3.9 in Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, 36

Zoals gebleken is uit de grafregisters van Nieuwlicht, werden in het klooster (in ieder geval) 204 conventualen en 253 niet-kartuizers begraven. Tijdens de verschillende archeologische opgravingen zijn tot nu toe de stoffelijke resten aangetroffen van ongeveer honderd individuen (Tabel 5.24) op verschillende graflocaties.

Tabel 5.24 Aangetroffen begraven individuen bij de diverse archeologische opgravingen

Jaar	Grote pandhofgang	Kerkhof	Kleine pandhofgangen	Elders
2001	10 à 13			
2007	7	11	13	1
2009	14	43		
Totaal	31/34	54	13	1

In 2001 werden tijdens rioolwerkzaamheden zes à negen begravingen door de werkzaamheden per ongeluk vergraven. De vondst van deze graven leidde tot een noodopgraving, waarbij nog eens vier graven werden gevonden (afb. 35).¹⁰⁰² Een aantal van deze begravingen lag waarschijnlijk in de westelijke gang van de grote pandhof, aangezien de graven tussen twee parallel lopende muren werden aangetroffen. Maar omdat de vondsten slecht zijn gedocumenteerd, is de exacte locatie niet meer met zekerheid vast te stellen. Ook is er verder geen fysisch-antropologisch onderzoek gedaan naar de skeletresten, dus over het geslacht, de leeftijd of fysieke toestand van de begravenen is verder niets bekend.

Zes jaar later, in 2007, werden bij de opgraving – waarbij delen van de kleine pandhof en de grote pandhof werden onderzocht – 29 inhumatiegraven en een knekelkuil aangetroffen, waarin in totaal de stoffelijke resten van 32 volwassenen werden teruggevonden (afb. 36).¹⁰⁰³ Dertien personen bevonden zich in de gangen van wat de kleine pandhof moet zijn geweest, zeven personen werden aangetroffen in de westelijke gang van de grote pandhof, elf op het binnenterrein (kerkhof) van de grote pandhof en één persoon werd in het stuk grond tussen de twee pandhofgangen aangetroffen. Deze laatste begraving bevond zich mogelijk in het kapittelhuis, waarvan bekend is dat er één persoon begraven lag, maar omdat geen gegevens bekend zijn over de bouwmassa tussen de twee pandhoven kan hierover geen definitieve uitspraak worden gedaan.

En in 2009 ten slotte, tijdens de opgraving door Hollandia Archeologen, die de noordwesthoek van de grote pandhof onderzochten, werden 52 inhumatiegraven en vijf knekelkuilen gevonden, waarin zich in totaal de resten van minimaal 57 individuen bevonden, onder wie drie kinderen (afb. 37 en afb. 38).¹⁰⁰⁴ 43 personen lagen op het kerkhof en veertien in de gang van de grote pandhof begraven.

Uit de archeologische rapporten en de twee fysisch-antropologische onderzoeken die zijn verricht naar de 89 skeletten die in 2007 en 2009 zijn opgegraven, kan een aantal (voorlopige) conclusies worden getrokken over de locatie van het kerkhof, de sociale stratificatie van de begravenen en de betrouwbaarheid van de grafregisters van Nieuwlicht. Aangezien nog altijd delen van het kloosterterrein niet zijn opgegraven (zoals delen van de grote pandhof, de kerk en de kapel), kunnen eventuele toekomstige opgravingen nog nieuwe gegevens opleveren.

¹⁰⁰² Van der Mark, 'Utrecht Marnixlaan'. 177. Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, 33.

¹⁰⁰³ De skeletresten van 23a/b (zie afb. 35) behoorden toe aan twee personen en waren in een knekelkuil gedeponerd. Van der Linde, 'Fysisch antropologisch onderzoek', 71-73.

¹⁰⁰⁴ In totaal werden er 63 grafkuilen aangetroffen, waarvan er 52 met een of meer individuen, Verduin, 'Het grafveld van het klooster Nieuwlicht', 92. Twee kinderen lagen op het kerkhof en één in de grote pandhofgang.

5.6.1 Locatie van het kerkhof

De eerste bevinding naar aanleiding van de archeologische rapporten is de locatie en begrenzing van het kerkhof. De archeologische gegevens bevestigen wat er in de bronnen over wordt opgemerkt, namelijk dat er inderdaad op het binnenterrein van de grote pandhof tegen de westelijke gang een kerkhof was gesitueerd. Ook blijkt dat er sprake was van rijen waarin de overledenen werden begraven. Hierbij valt op (met name in het Hollandia-onderzoek) dat sommige rijen oudere rijen overlappen. De Hollandia-onderzoekers constateren vijf fasen (afb.38), waarbij steeds een of twee rijen in gebruik waren.¹⁰⁰⁵ Hieruit kan geconcludeerd worden dat het kerkhof waarschijnlijk niet heel erg breed was, want hoewel in de bronnen nergens gesproken wordt van geruimde graven, doen de vier knekelkuilen die zijn aangetroffen, het feit dat bepaalde oudere graven deels zijn geruimd, en dat de graven elkaar (deels) overlappen, dit wel vermoeden. Het feit dat de rijen elkaar overlappen, zou er tevens op kunnen duiden dat de grenzen van de graven op het kerkhof niet precies waren gemarkeerd, dit in tegenstelling tot de graven die zijn aangetroffen in de gangen van de grote en kleine pandhoven.¹⁰⁰⁶ Hier lagen de personen netjes naast elkaar en waren er dus zerken of markeringen van graven aanwezig.¹⁰⁰⁷

Uit de reconstructie van de grote pandhof bleek al eerder dat het binnenterrein circa 91 x 91 meter moet hebben gemeten.¹⁰⁰⁸ Het kerkhof besloeg hiervan waarschijnlijk slechts een relatief klein deel. Verwacht mag worden dat het kerkhof het grootste deel van de lengte van de westelijke gang zal hebben beslagen. Tijdens de opgraving van 2009 werden tot circa tien meter uit de noordwesthoek van het kerkhof geen begravingen meer gevonden. In de noordwesthoek werd wel een doorgang aangetroffen vanuit de pandhofgang naar het binnenterrein (afb. 37).¹⁰⁰⁹ Hoogstwaarschijnlijk liep hier dus de noordgrens van het kerkhof. Uit de schriftelijke bronnen is bekend dat de monniken en conversen begraven werden in het zuidelijke deel van het kerkhof. Begonnen werd voor de cel van de sacrist in de zuidwesthoek, en de monniken werden naast elkaar begraven naar het noorden, in drie of vier rijen die ongeveer dertig personen telden. De conversen lagen tegenover de monniken in oostelijke richting.

Het kerkhof zal dus circa tachtig meter lang zijn geweest (vanuit de zuidwesthoek tot aan de noordgrens) en was waarschijnlijk niet meer dan tien tot vijftien meter breed, aangezien de monniken in drie of vier rijen lagen begraven en er ook nog een rij met conversen is geweest. Ergens halverwege het kerkhof was een pad en een doorgang naar de grote pandhof, waardoor het kerkhof in tweeën werd gesplitst met in de zuidelijke deel de graven van de monniken en conversen en in het noordelijke deel de graven van de donaten en het huispersoneel.

5.6.2 Sociale stratificatie op het kerkhof

Een andere vraagstuk dat uit het rapport van Hollandia naar voren komt, is de sociale herkomst van de begraven personen. Ten onrechte gaan de archeologen van Hollandia ervan uit dat de kloosterlingen en de niet-kartuizers door elkaar werden begraven.¹⁰¹⁰ Op pagina 106 lezen we:

De graven in de kloostertuin [sic] zijn waarschijnlijk die van monniken, conversen, donaten, huispersoneel en wereldlijke personen. De personen uit deze

¹⁰⁰⁵ In fase drie lagen de graven wel op een lijn, maar doorsneden ze graven uit fase één.

¹⁰⁰⁶ Verduin, 'Het grafveld van het kartuizerklooster Nieuwlicht', 96-104.

¹⁰⁰⁷ Den Hartog, 'Nieuw licht op de Marnixlaan, 36'; Verduin, 'Het grafveld van het kartuizerklooster Nieuwlicht', 95.

¹⁰⁰⁸ Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, 51.

¹⁰⁰⁹ Verduin, 'Het grafveld van het klooster Nieuwlicht', 95-96.

¹⁰¹⁰ Verduin, 'Het grafveld van het kartuizerklooster Nieuwlicht', 87, 106. Ook in de samenvatting van het rapport op pagina 12 en in de synthese op pagina 445 wordt dit gesteld.

groepen lagen waarschijnlijk door elkaar heen op het grafveld; er zijn geen verschillende groepen duidelijk te onderscheiden. In de pandhofgang hebben begunstigers van het klooster en mogelijk kloosterlingen gelegen.

Maar zoals uit de geschreven bronnen duidelijk is gebleken, werden de monniken en conversen juist *gescheiden* begraven van de niet-kloosterlingen, en werden de kloosterlingen *niet* in de pandhofgangen begraven, maar op het kerkhof. En hoewel in het Hollandia-rapport wel wordt verwezen naar de grafregisters en wordt opgemerkt dat in de grafregisters een onderscheid wordt gemaakt in groepen (monniken, conversen, etc.), wordt dit niet meegenomen in de bespreking van het aangetroffen skeletmateriaal.¹⁰¹¹

De opgraving van Hollandia had betrekking op het noordwestelijke deel van het kerkhof, juist daar waar de donaten en het huispersoneel te verwachten zijn. Uit het Begraafregister Donaten en het Begraafregister Huispersoneel is bekend dat daar in ieder geval zeventig personen begraven lagen (zie Tabel 5.8). Er mag dan ook van uitgegaan worden dat alle 43 individuen die Hollandia op het kerkhof aantrof, tot deze groep personen behoorden. Dit wordt onderschreven doordat de skeletten van veel van deze personen ernstige slijtage en fracturen vertonen (afb. 39 en afb. 40). Het waren dus personen die tijdens hun leven zwaar lichamelijk werk hadden verricht. Daarnaast komen in deze groep begravenen veel personen voor met voedseldeficiënties (afb. 41), die onder meer kunnen wijzen op gebrekkige voeding in de jeugd. Onder de veertien personen die Hollandia in de grote pandhofgang aantrof, bevonden zich geen personen met voedseldeficiënties; de weldoeners in de pandhofgang waren duidelijk beter doorvoed. En ten slotte bevinden zich onder de 43 individuen die op het kerkhof lagen ook verschillende personen met 'hurkfacetten' op de onderbenen (verbening als gevolg van veelvuldig knielen) (afb. 40). Ook dit past binnen het te verwachten beeld. Van de donaten werd verwacht dat ook zij regelmatig diensten in de kloosterkerk bijwoonden.

Tot welke groep kloosterbewoners de elf individuen behoorden die in 2007 door de gemeentelijke archeologen van Utrecht werden aangetroffen op het kerkhof, is echter niet helemaal duidelijk. Het kunnen zowel monniken (en conversen) zijn geweest, maar ook donaten en leden van het huispersoneel. Het is namelijk onbekend waar de doorgang vanuit de pandhofgang naar het kerkhof zich precies heeft bevonden. Afgaande op de reconstructieplattegrond van Nieuwlicht (afb. 42, ligt het voor de hand om aan te nemen dat het monniken zijn, als we er tenminste van uitgaan dat de doorgang naar het kerkhof vanuit de gang van de grote pandhof zich precies halverwege de pandhofgang bevond. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat de doorgang meer naar het zuiden heeft gelegen. In het schenkingregister Hs. 27, waar het graf van Frederik van Zuylen van Nyenvelt wordt vermeld, staat dat zijn graf zich in de grote pandhofgang achter het kapittelhuis bevond, naast de deur die naar het kerkhof leidde.¹⁰¹² Het kapittelhuis bevond zich mogelijk iets ten noorden van de kerk,¹⁰¹³ min of meer ter plaatse waar tijdens de opgraving van 2007 ook één skelet werd aangetroffen (afb. 36). Dit zouden de stoffelijke resten kunnen zijn van de hiervoor al genoemde Deliana, de enige persoon van wie

¹⁰¹¹ In de bespreking wordt nog een aantal andere fouten en slordigheden gemaakt, die waarschijnlijk zijn overgenomen van Scholtens. Zo wordt gesuggereerd dat er volgens de graflijsten graven in alle gangen van de grote pandhof zouden zijn. Iets wat overigens vervolgens in twijfel wordt getrokken, omdat Hollandia alleen in de zuidwestelijke pandhofgang graven aantrof. In de geschreven bronnen wordt echter nergens vermeld dat in alle gangen van de grote pandhof graven waren.

¹⁰¹² Hs. 27, f. 2r. Het wordt eveneens opgemerkt in *Necrologium B bij Frederiks inschrijving op 24 april: 'Obiit Fredericus de Niemvelt, alias dictus de Zulen, miles, sepultus in magna galilea, retro capitulum, ante ostium cimiterii', Nec. B, 14.*

¹⁰¹³ De volgorde van de gebouwen die verwacht kunnen worden aan de westelijke gang van de grote pandhof zijn vanuit het zuiden, de kerk, het kapittelhuis, de keuken en de cel van de procurator. Uit de grafregisters komen verwijzingen voor naar deze gebouwen.

bekend is dat ze in het kapittelhuis werd begraven.¹⁰¹⁴ Als deze localisering klopt, dan kan de doorgang zich net buiten het opgravingsgebied hebben bevonden en kunnen de elf individuen nog tot de donaten en het huispersoneel hebben behoord, hoewel hun kerkhof dan wel redelijk groot moet zijn geweest.

Uit de opgravingsplattegrond van de Utrechtse archeologen (afb. 36) blijkt dat er op het kerkhof van de grote pandhof sprake is van twee of drie rijen met begraven personen, wat lijkt te wijzen in de richting van begraven monniken.¹⁰¹⁵ En hoewel dit deel van het kerkhof lang niet zo vol ligt als het deel dat door Hollandia werd onderzocht, zijn er ook enkele aanwijzingen dat het om donaten en huispersoneel gaat. Ten eerste bevinden zich onder deze individuen ook personen met gewrichtsaandoeningen die in verband gebracht worden met het verrichten van zwaar werk.¹⁰¹⁶ Daarnaast zijn de geschatte leeftijden van de begravenen relatief jong. Het waren overwegend veertigers en zelfs twee personen die aanzienlijk jonger waren (begin twintig). Zowel de gewrichtsaandoeningen als de leeftijd wijzen in de richting van het huispersoneel. Bovendien is er één begraving die het aanzienlijk onwaarschijnlijker maakt dat de begravenen monniken waren. Het individu van graf 21 is door de fysisch-antropoloog gedetermineerd als een jonge vrouw.¹⁰¹⁷ Het is ondenkbaar dat de kartuizers een vrouw tussen de monniken zouden begraven. Uit het Begraafregister Huispersoneel blijkt dat er onder de donaten en het huispersoneel in ieder geval een vrouw lag begraven: de echtgenote van Jan, een van de koks van het klooster.¹⁰¹⁸ Deze inschrijving is in Begraafregister Huispersoneel nog door Hendrik Bor gedaan, wat betekent dat deze vrouw voor 1443 overleed.¹⁰¹⁹

5.6.3 Betrouwbaarheid begraafregisters

De gegevens uit de grafregisters blijken niet helemaal te corresponderen met de archeologische vondsten uit 2007 en 2009. De vrouw die in 2007 werd opgegraven blijkt namelijk niet de enige vrouw op het kerkhof te zijn geweest. Uit het fysisch-antropologisch onderzoek van de 43 skeletten die in 2009 door Hollandia Archeologen op het kerkhof werden aangetroffen, is gebleken dat zich hieronder waarschijnlijk nog eens vier (!) vrouwen bevonden (afb. 37).¹⁰²⁰ Uit afbeelding 64 van het Hollandiarapport zou afgeleid kunnen worden dat op het kerkhof vijf vrouwen lagen begraven. De tabellen 1 en 2 op pagina 95 van datzelfde rapport laten echter zien dat het om vier vrouwen ging.¹⁰²¹

In totaal zijn er dus vijf vrouwen aangetroffen op het kerkhof, terwijl Begraafregister Huispersoneel slechts één vrouw vermeldt, en de andere grafregisters van kloosterlingen geen enkele.¹⁰²² De discrepantie kan drie dingen betekenen. Ten eerste

¹⁰¹⁴ Deliana was de moeder van de eerste prior van Nieuwlicht, Tydeman Grauwert, Hs. 4, 105. Op basis van de skeletresten kon echter het geslacht van deze persoon niet worden bepaald, Van der Linde, 'Fysisch-antropologisch onderzoek', 82.

¹⁰¹⁵ Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, 34.

¹⁰¹⁶ Zie het onderzoek naar de skeletresten van de opgraving van 2007, Van der Linde, 'Fysisch-antropologisch onderzoek'.

¹⁰¹⁷ Van der Linde, 'Fysisch-antropologisch onderzoek', 75, 82-83.

¹⁰¹⁸ Hs. 4, 104.

¹⁰¹⁹ Uit de aantekeningen van Bor blijkt niet overduidelijk waar op het kerkhof deze vrouw precies werd begraven. Het graf kan zich bevonden hebben nabij de doorgang naar het kerkhof, of meer in de noordwesthoek van het kerkhof, voor de cel van de procurator.

¹⁰²⁰ Tevens werden de al genoemde twee kinderen aangetroffen. Een van deze twee was waarschijnlijk Willem Arnoldszn. Van Baembrug, die in het Begraafregister Huispersoneel jongeling (*iuvēnis*) wordt genoemd. Ook is in het register sprake van de neef (*nepos*) van kartuizermonnik Jacob van Zierikzee, genaamd Anton Wissonis, maar hij hoeft niet per se jong te zijn overleden, Hs. 4, 104.

¹⁰²¹ Verduin, 'Het grafveld van het klooster Nieuwlicht', 91-95. Toch klopt ook dit niet helemaal omdat een individu (I54), dat volgens de tabel in de gang van de grote pandhof zou hebben gelegen toch op het kerkhof blijkt te liggen. Waarschijnlijk is deze persoon verwisseld met I34. De nummering en aanduiding in het Hollandiarapport zijn verwarrend en niet erg helder.

¹⁰²²

kunnen deze vrouwen (of enkele van hen) door Bor zijn vergeten toen hij zijn reconstructie maakte van de begraven personen van voor 1443. Ten tweede kan het betekenen dat het register na Bor niet altijd even nauwkeurig is bijgehouden. Volgens de fasering die Hollandia opstelde van de begravenen op het kerkhof (afb. 38) zouden al deze vrouwen in de derde of vierde fase op het kerkhof zijn begraven (waarbij de eerste fase de oudste was). De Hollandia-archeologen konden geen jaartallen verbinden aan de fasering, maar aangenomen mag worden dat de derde en vierde fase eerder uit de late vijftiende en zestiende eeuw mogen worden verwacht dan in de vroege vijftiende eeuw. Dit lijkt het beeld te bevestigen dat uit de bronnen naar voren kwam wat de spreiding van het begraven van vrouwen in de grote pandhof betreft, namelijk dat in latere perioden meer vrouwen werden toegelaten. In de late vijftiende en zestiende eeuw werden ook meer vrouwen toegelaten op het kerkhof. Ten derde kan het zijn dat niet alle geslachtsdeterminaties door de fysisch-anthropologen 100% betrouwbaar zijn. Bij de fysisch-anthropologische onderzoeken worden criteria gehanteerd om te bepalen of skeletresten van een man of een vrouw zijn. Belangrijke indicatoren zijn bijvoorbeeld de vorm van de schedel en het bekken. De geslachtsbepaling is het meest betrouwbaar wanneer een skelet compleet bewaard is en dat is in Nieuwlicht niet in alle gevallen zo. Uit recent onderzoek blijkt ook dat de foutmarge in fysisch-anthropologisch redelijk groot is. Dit kwam aan het licht door dezelfde skeletresten langs fysisch-anthropologisch onderzoek en DNA-onderzoek te bepalen.¹⁰²³ Enig voorbehoud is dus op zijn plaats, hoewel het zeker niet is uit te sluiten dat er meer vrouwen op het kerkhof begraven lagen dan uit de geschreven bronnen blijkt.

De zeven begravingen die in 2007 door de Utrechtse archeologen in de grote pandhof werden aangetroffen (afb. 36) en de veertien individuen die door Hollandia in 2009 verderop in de gang van de grote pandhof ontdekt werden (afb. 37), bevestigen de gegevens uit de grafregisters, waaruit bleek dat er weinig vrouwen in de grote pandhof werden begraven. Onder de aangetroffen 21 personen bevonden zich drie vrouwen, vanwie er één in 2007 werd gevonden en twee in 2009.¹⁰²⁴ Het is niet mogelijk om de aangetroffen vrouwen te identificeren met vrouwen uit het Begraafregister Niet-kartuizers, hoewel op basis van de gegevens uit het grafregister een poging tot reconstructie van de graven zou kunnen worden ondernomen, aangezien de noordgrens van de pandhofgang tijdens de opgraving is aangetroffen. De aantekeningen in het Begraafregister Niet-kartuizers zijn echter niet overal duidelijk genoeg over de precieze locatie van begravenen en waarschijnlijk is een aantal graven in de loop der tijd geruimd, getuige de knekelkuil die in 2009 is aangetroffen in de gang van de grote pandhof.¹⁰²⁵ Het ruimen van de graven is (vanzelfsprekend) niet genoteerd in het grafregister. De enige vrouw die geïdentificeerd zou kunnen worden is Liesbeth, de vrouw van Hendrik Vos, die aan het noordeinde van de grote pandhofgang zou hebben gelegen.¹⁰²⁶ Maar zij lag daar mogelijk samen met haar man in een dubbelgraf, en dat is daar niet aangetroffen.¹⁰²⁷

Ook voor de kleine pandhof sluiten de archeologische gegevens niet helemaal aan op de grafregisters. Tijdens de opgraving van 2007 werden in de drie gangen van de kleine pandhof die werden opgegraven dertien individuen gevonden (afb. 36). Onder hen bevonden zich in ieder geval vier vrouwen en drie mannen. Het geslacht van de overigen

¹⁰²³ Zie hoofdstuk 13 'Het DNA-onderzoek: de eerste resultaten', in: Arts, *Een kenkelveld maakt geschiedenis*.

¹⁰²⁴ De archeologen van Hollandia troffen ook één kind aan in de gang van de grote pandhof (afb. 37).

¹⁰²⁵ Verduin, 'Het grafveld van het klooster Nieuwlicht', 94-95.

¹⁰²⁶ Waarschijnlijk is zij I34 uit het Hollandia rapport. I34 is een vrouw van middelbare leeftijd (tussen 30-60), wat aan zou kunnen sluiten bij het feit dat Liesbeth de weduwe was van Hendrik Vos.

¹⁰²⁷ Hs. 4, 107. Het echtpaar lag onder een witte zerk en had een gebeeldhouwde memorievoorstelling aan de muur bij hun graf. Zie over de dubbele en driedubbele graven op het kerkhof en in de gang van de grote pandhof, Verduin, 'Het grafveld van het klooster Nieuwlicht', 95-98.

kon niet worden vastgesteld.¹⁰²⁸ In de westelijke gang van de kleine pandhof werden zeven personen aangetroffen.¹⁰²⁹ Er waren in ieder geval twee dubbelgraven naast elkaar, met in elk graf een man en een vrouw. Volgens het Begraafregister Niet-kartuizers werden in de westelijke gang 26 personen begraven, van wie 23 vrouwen en drie mannen.¹⁰³⁰ De graven die Bor heeft ingeschreven zijn genummerd (eerste graf, tweede graf etc.), maar dat is niet de gehele periode voortgezet. In het grafregister komen weliswaar drie dubbelgraven voor, waarvan er twee naast elkaar lagen, maar in die twee dubbelgraven lagen alleen vrouwen.¹⁰³¹ In het derde dubbelgraf lagen Katharina en haar man, meester Johan Gijsbertszn. Viskoper. Aan weerszijden van dit dubbelgraf bevonden zich volgens het Begraafregister Niet-kartuizers twee enkele graven, waarin in beide gevallen een vrouw lag. In het ene graf lag de Utrechtse begijn Agnes van Velde en in het andere Mechteld van der Wetering. Misschien is er op een later tijdstip nog een man bij een van deze twee vrouwen begraven, maar dat is in ieder geval niet aangetekend in het Begraafregister Niet-kartuizers.

De vergelijking van de gegevens uit de grafregisters met de archeologische gegevens heeft in ieder geval twee dingen laten zien. Enerzijds dat de geschreven bronnen kunnen helpen bij het interpreteren van het aangetroffen archeologische materiaal en anderzijds dat de geschreven bronnen niet altijd het hele verhaal vertellen. Een interdisciplinaire benadering is dus altijd nuttig.

5.7 Conclusies

Dankzij de overgeleverde grafregisters van Nieuwlicht is het mogelijk om een beter beeld te krijgen van de begraafpraktijken in het klooster. Wie werden er in het klooster begraven, waar lag men begraven en wat is er te zeggen over de chronologie van de begravingen? Tevens is de sociale stratificatie, de man-vrouwverhouding onder de begraven niet-kartuizers en het voorkomen van familiegraven onder de loep gehouden. Daarnaast is de betrouwbaarheid van de registers onderzocht door de verschillende grafregisters onderling te vergelijken, en hun gegevens te combineren met de gegevens van de archeologische opgravingen die in 2001, 2007 en 2009 op het kloosterterrein zijn uitgevoerd.

Van Nieuwlicht zijn in totaal acht grafregisters overgeleverd. Twee registers zijn overzichten van personen met grafrechten in Nieuwlicht (grafregister in Hs. 28 en tekst nr. 3 in Hs. 4), vijf registers bevatten overzichten van in Nieuwlicht begraven kloosterlingen en niet-kartuizers (nrs. 16, 17, 18, 20 en 21 in Hs. 4), en één register bevat een overzicht van kloosterlingen van Nieuwlicht die elders hun laatste rustplaats vonden (nr. 19 in Hs. 4). Bijna al deze registers zijn begin jaren veertig van de vijftiende eeuw aangelegd door de kartuizermonnik Hendrik Bor, toen de memoria-administratie van Nieuwlicht werd vernieuwd, en nadien voortgezet door anderen. Alleen het grafrechtregister uit Hs. 28 werd al in de jaren twintig van de vijftiende eeuw door prior Abert Buer opgesteld.

Bor maakte voor het opstellen van de overzichten onder meer gebruik van een ouder grafregister (mogelijk het grafrechtregister uit Hs. 28); ook deed hij navraag bij

¹⁰²⁸ Eén skelet is zelfs niet geborgen omdat het te diep lag, Den Hartog, *Nieuw Licht op de Marnixlaan*, 45.

¹⁰²⁹ In het rapport wordt dit de zuidelijke gang genoemd, maar de kartuizers zagen dit, vanwege de afwijkende oriëntering van de kerk, als de westelijke gang. Aan de oostelijke gang lagen volgens Begraafregister Niet-kartuizers o.a. het kapittelhuis en de cel van de procurator.

¹⁰³⁰ Hs. 4, 115 en Tabel 5.13.

¹⁰³¹ In het ene graf lagen Sophia en haar dochter Aleid Splinter en in het andere graf Agnes, de vrouw van Gerrit Stick, en Geertrui, de vrouw van Gijsbert Warmbold. Bovendien komt de locatie van deze dubbelgraven niet goed overeen. De twee dubbelgraven met de vrouwen zouden min of meer in de hoek van de pandhofgang hebben gelegen, terwijl ze volgens de reconstructie van de kleine pandhof naar aanleiding van de archeologische opgraving (afb. 36) bijna halverwege de gang zouden hebben gelegen.

oudere monniken van het klooster, zo schrijft hij in de proloog van Hs. 4. Maar, zo zegt hij daar eveneens, het kan zijn dat hij enkele personen vergat op te nemen in de overzichten. Nieuwlicht hield dus waarschijnlijk niet vanaf het begin een administratie bij van in het klooster begraven personen. Gegevens over eventuele gehanteerde tarieven voor het aanschaffen van een graf in het klooster zijn er niet. Vermoedelijk werden grafrechten niet aan derden verkocht, maar werden ze vooral verleend op basis van ontvangen schenkingen.

Uit de twee registers van personen met grafrechten blijkt dat de verlening van begraafrecht niet automatisch betekende dat men ook in het klooster werd begraven. Een analyse van deze twee registers, en de grafvermeldingen in andere memorieregisters, laat zien dat er veertig personen zijn die niet voorkomen in de vijf begraafregisters. Het kan zijn dat een aantal van hen nooit in Nieuwlicht is begraven, maar het kan ook zijn dat ze wel in Nieuwlicht zijn begraven maar nooit zijn ingeschreven in de grafregisters, óf dat ze wel in de begraafregisters voorkomen maar niet met een persoon uit die registers zijn te identificeren, omdat ze onder verschillende benamingen voorkomen in de grafregisters.

Uit de begraafregisters (nrs. 16-21 van Hs. 4) blijkt dat er in Nieuwlicht in de periode 1391-1580 in ieder geval 204 kloosterlingen (monniken, conversen, donaten en huispersoneel) en 253 niet-kartuizers (weldoeners en andere leken) werden begraven. Aan iedere afzonderlijke groep was een apart grafregister gewijd. De verschillende groepen kloosterlingen werden gescheiden van elkaar én van de niet-kartuizers begraven. Alleen de donaten en het huispersoneel lagen bij elkaar. De kloosterlingen lagen allemaal op het kerkhof en de niet-kartuizers lagen op verschillende locaties.

Het kerkhof bevond zich op het binnenterrein van de grote pandhof tegen de westelijke pandhofgang (bijna over de gehele lengte van die gang) en was vermoedelijk circa vijftien meter breed. Het kerkhof was te bereiken via een doorgang vanuit de pandhofgang, ongeveer halverwege die gang (of iets zuidelijker). De monniken en conversen lagen (van elkaar gescheiden) in het zuidelijke deel van het kerkhof en de donaten en het huispersoneel in het noordelijke deel. De kloosterlingen werden in rijen begraven. Uit Begraafregister Monniken (nr. 16 uit Hs. 4) blijkt dat er in ieder geval drie rijen met begraven monniken waren, mogelijk vier. De conversen lagen tegenover de monniken aan de oostzijde van het kerkhof en vormden zo een vierde of vijfde rij.

Voor de niet-kartuizers waren er verschillende begraaflocaties. Begraafregister Niet-kartuizers (nr. 21 van Hs. 4) geeft overzichten van begravenen in de kloosterkerk, de kapel, het kapittelhuis, de verbindingsgang tussen de twee pandhoven, de grote pandhof en de kleine pandhof. Het oudst dateerbare graf van een niet-kartuizer in Nieuwlicht dateert uit 1403 en lag in de grote pandhof. Vooral de westelijke gang van de grote pandhof en de oostelijke (en zuidelijke) gang van de kleine pandhof waren gewilde begraaflocaties onder de niet-kartuizers. Deze gangen werden dagelijks gebruikt en grensden aan de belangrijke gemeenschappelijke gebouwen van het klooster, zoals de kloosterkerk en het kapittelhuis. De graven van de personen die hier begraven lagen werden dus dagelijks gezien door de kloosterlingen, en mogelijk werden ze er extra door aangespoord om te bidden voor de begravenen.

Als begraaflocatie was Nieuwlicht onder niet-kartuizers vooral in trek in de eerste honderd jaar van zijn bestaan (Tabel 5.15). Gemiddeld werden er toen jaarlijks twee niet-kartuizers in Nieuwlicht begraven, terwijl het aantal begraven kloosterlingen daar ver onder lag (gemiddeld een persoon per twee jaar in de eerste helft van de vijftiende eeuw en een persoon per jaar in de tweede helft van de vijftiende eeuw Tabel 5.14). In de zestiende eeuw veranderde dit, en daalde het aantal niet-kartuizers dat zich in Nieuwlicht liet begraven aanzienlijk. Gemiddeld werd er toen nog maar een keer in de twee jaar een niet-kartuizer in Nieuwlicht begraven, terwijl het gemiddelde aantal begraven kloosterlingen steeg. Bovendien behoorde een aantal personen dat in de zestiende eeuw in

Begraafregister Niet-kartuizers werd ingeschreven (en in de grote of kleine pandhof werd begraven) tot het huispersoneel van het klooster. Personen uit deze groep werden in de vijftiende eeuw nog op het kerkhof begraven. Dit laatste laat duidelijk zien dat de sociale stratificatie van de begravenen in de loop der tijd veranderde. In de vijftiende eeuw bestond de groep personen die zich in Nieuwlicht liet begraven uit kanunniken, adellijken, riddermatigen en welgestelde burgers uit Utrecht of andere steden. Tegen het einde van de vijftiende eeuw, maar vooral in de zestiende eeuw, werden er nog weinig personen uit deze hogere sociale groepen in Nieuwlicht begraven.

Een andere opvallende uitkomst van de analyse van Begraafregister Niet-kartuizers betreft de man-vrouwverhouding onder de begravenen. Hoewel de aantallen mannen en vrouwen evenredig groot bleken te zijn (127 mannen en 126 vrouwen), was er wel een duidelijk onderscheid aan te wijzen in de graflocaties voor mannen en vrouwen. Dit onderscheid was het duidelijkst bij de graven in de grote pandhof en de kleine pandhof. In de grote pandhof werden overwegend mannen begraven en in de kleine pandhof vrouwen. Deze seksescheiding staat waarschijnlijk in verband met het kartuizergebruik om geen vrouwen toe te laten tot het kloosterterrein. Ondanks dat verbod ontkwam ook Nieuwlicht niet aan de druk van weldoeners om ook vrouwen op het kloosterterrein te begraven. Door vrouwen te begraven in het publieke deel van het klooster, namelijk de gangen van de kleine pandhof, kon Nieuwlicht tegemoet komen aan het kartuizergebruik, zonder vrouwen een graf in het klooster te hoeven ontzeggen. In de loop der tijd werd deze regel steeds meer losgelaten, wat duidelijk blijkt uit het gegeven dat in tweede helft van de vijftiende eeuw aanzienlijk meer vrouwen in de grote pandhofgang werden begraven dan in de eerste helft (Tabel 5.17). In die periode werden evenveel vrouwen in de grote als in de kleine pandhof begraven, terwijl in de eerste periode 10% van de vrouwen die in de twee pandhoven begraven werden, in de grote pandhofgang hun laatste rustplaats vonden. Zij werden voornamelijk bij hun echtgenoot begraven.

Zoals ook uit studies van andere instellingen naar voren is gekomen, is het verschijnsel 'familiegraven', waarbij meer personen uit één familie gedurende meer generaties bij elkaar werden begraven, ook in Nieuwlicht niet erg wijdverbreid. Er zijn inderdaad families waarvan meer generaties in Nieuwlicht werden begraven, maar als familie-eenheid overheerst het kerngezin. Dikwijls ging het om echtparen met een of meer kinderen, of een ouder met een of meer kinderen. Bijna altijd ontbraken er gezinsleden, dus van een familiegraf in de strikte zin is dan ook geen sprake. Naast 'gezinsgraven' waren er ook graven van familieleden uit dezelfde generatie, waaronder veel echtparen, maar ook broers, of echtparen samen met een broer of zus van een van de echtelieden. Ook hiervoor geldt dat er dikwijls meer familieleden waren die niet bij hen werden begraven. Ten slotte is er nog een groep begravenen aan te wijzen die bestond uit familieleden, dikwijls echtparen, die weliswaar in Nieuwlicht lagen begraven, maar op verschillende locaties in het klooster. Hierbij speelde ook de aangehaalde man-vrouwverhoudingen een rol.

Wat de onderlinge familiebanden betreft bleek dat 54% van de personen die in het Begraafregister Niet-kartuizers genoemd worden (137 personen) onderling een familieband had met minstens één ander begraven persoon; deze 137 personen behoorden tot 49 verschillende families. Deze aantallen kunnen hoger hebben gelegen, omdat lang niet van alle in Nieuwlicht begraven personen de familiale achtergrond kon worden achterhaald. Verder bleek uit een vergelijking van de begraven niet-kartuizers en kloosterlingen dat er in ieder geval 49 familieleden van 30 kloosterlingen in het klooster hun laatste rustplaats vonden. Dit komt neer op ruim 20% van het totaal – een opvallend laag percentage, aangezien verwacht zou kunnen worden dat meer familieleden van

kloosterlingen zich in Nieuwlicht zouden hebben willen laten begraven. Maar ook hier kan het aandeel hoger zijn geweest door ‘verborgen’ familieverbanden.

Met betrekking tot de memoriapraktijken in Nieuwlicht restte nog de vraag of de personen die in Nieuwlicht lagen begraven ook jaarlijks met een *anniversarium* werden herdacht. Dat wil zeggen, zijn de personen uit de begraafregisters terug te vinden in de twee necrologia die van Nieuwlicht zijn overgeleverd? Uit een analyse bleek dat ruim 92% van alle kloosterlingen in de necrologia is terug te vinden. Voor het zielenheil van leden uit de eigen gemeenschap werd dus goed gezorgd. Voor de weldoeners en andere leken lag dat iets anders. Nog niet de helft (117 personen (46%)) van de 253 personen die in Begraafregister Niet-kartuizers genoemd worden, is teruggevonden in de necrologia. Het merendeel hiervan (107 personen) overleed in de vijftiende eeuw. Voor dit lage aantal zijn verschillende verklaringen aan te voeren. Afgezien van het feit dat men vergeten kan zijn deze personen in te schrijven, kan een aantal van de begravenen alleen verzocht hebben om een graf, omdat ze bijvoorbeeld niet over voldoende financiële middelen beschikten voor een jaargetijde, of omdat men via de schenkingen van een familielid in aanmerking kwam voor een begraafing in het klooster. Daarnaast kan het zijn dat men het niet nodig achtte om ook een jaargetijde te bestellen, omdat Nieuwlicht ook een algemene, maandelijks memorieviering had voor alle kloosterlingen, weldoeners en vrienden van het klooster, waardoor de begravenen toch deelgenoot werden van de zonedelgende kracht van het kartuizergebed. En ten slotte moet rekening gehouden worden met het feit dat 107 van de 117 begravenen die ook in de necrologia staan ingeschreven in de vijftiende eeuw overleden. Dat is meer dan de helft van de 202 personen die in die eeuw in Nieuwlicht werden begraven. Juist in de deze eeuw ontving het klooster de meeste en de belangrijkste schenkingen. Dus de belangrijkste weldoeners van het klooster die er ook begraven werden, zullen zeker in de necrologia zijn ingeschreven. In Nieuwlicht was er dus een duidelijke samenhang tussen schenken, begraven en gedenken.

Ten slotte zijn de bevindingen uit de grafregisters vergeleken met de bevindingen van de drie archeologische opgravingen die in 2001, 2007 en 2009 op het kloosterterrein zijn uitgevoerd. Tijdens die opgravingen zijn de skeletresten van circa honderd individuen opgegraven, die gelokaliseerd konden worden op het kerkhof, in de gangen van de grote pandhof en kleine pandhof, en mogelijk in de kapittelzaal. De 89 skeletten die in 2007 en 2009 waren aangetroffen, zijn fysisch-antropologisch onderzocht. Uit de bevindingen van deze onderzoeken, gecombineerd met de gegevens uit de grafregisters, bleek dat de skeletresten van 43 individuen die in 2009 door Hollandia Archeologen op het kerkhof werden aangetroffen, van donaten en het huispersoneel waren. Veel van de begravenen hadden gewrichtsslijtage, wat wijst op zware fysieke arbeid. Ook de elf personen die in 2007 door de archeologen van de gemeente Utrecht op het kerkhof werden aangetroffen, behoorden mogelijk tot deze groep.

Opvallend is echter dat uit de fysisch-antropologische onderzoeken bleek, dat op het kloosterterrein mogelijk ook vijf vrouwen begraven lagen, terwijl er volgens de grafregisters slechts één vrouw begraven zou moeten zijn. Het is onbekend wanneer deze overige vier vrouwen daar werden begraven: tijdens de eerste vijftig jaar van het bestaan van het klooster, toen er nog geen grafregistratie was, of nadat Hendrik Bor begin jaren veertig van de vijftiende eeuw de registers had aangelegd. Het duidt er in ieder geval wel op dat – mits de identificatie door de fysisch-antropoloog correct is – de grafregistratie niet altijd even nauwgezet werd bijgehouden. Dat lijkt ook af te leiden uit de samenstelling van twee dubbelgraven die in de westelijke gang van de kleine pandhof werden aangetroffen. Geconcludeerd kan worden dat de grafregistratie van Nieuwlicht redelijk nauwkeurig werd bijgehouden, maar dat het aantal individuen dat in Nieuwlicht

begraven lag iets hoger zal hebben gelegen dan de 457 personen (zowel kloosterlingen als niet-kartuizers) die er volgens de grafregisters zijn begraven.

Hoofdstuk 6

Slotbeschouwing

Met de stichting van het kartuizerklooster Nieuwlicht in 1391 beoogde de stichter, Zweder van Gaasbeek, een belangrijke investering te doen voor zijn zielenheil en dat van zijn familie. Daarnaast bood het hem de mogelijkheid om zich te profileren als een belangrijk edelman. Door de kloosterstichting liet hij zien dat hij over voldoende vermogen beschikte om een dergelijke dure onderneming te kunnen realiseren, en door zich met de kartuizers te associëren gaf hij aan dat hij zich wat zijn vroomheid betreft verbonden voelde met deze strenge kloosterorde die eind elfde eeuw was gesticht. Vanwege het streng ascetische leven dat de kartuizermonniken leidden, werd het kartuizergebed in de Middeleeuwen als bijzonder heilzaam beschouwd voor het zielenheil. En aangezien de kartuizerorde, als een van de weinige kloosterorden, trouw was gebleven aan de eigen idealen van soberheid en ascese, werd de orde in veertiende-eeuws Europa herontdekt en werden er vele nieuwe kloosters gesticht, waaronder Nieuwlicht.

Gedurende het bestaan van Nieuwlicht (1391-1580) werden duizenden mensen – zowel uit Utrecht en omgeving als uit andere Europese gebieden – door de Utrechtse kartuizers in gebed en memorievieringen herdacht. Het klooster trok, zeker in de beginfase, veel weldoeners aan, die in ruil voor geld of goederen voor hun zielenheil of dat van anderen lieten bidden. Die zorg voor het zielenheil was gedurende de Middeleeuwen onlosmakelijk verbonden met de dodengedachtenis (*memoria*). Door het noemen van de naam van een te gedenken persoon in een gebed of tijdens de misviering was deze persoon als het ware aanwezig. Hierdoor ontstond ‘een gemeenschap van levenden en doden’, zoals Oexle – een van de grondleggers van het memoriaparadigma – dat omschreef. *Memoria* was van oorsprong (in de late Oudheid) een collectief fenomeen, waarbinnen zowel het zielenheil als de gemeenschap een belangrijke rol speelde. In de loop der tijd werd het steeds meer een individuele, maar nog altijd publieke, aangelegenheid. De introductie en dogmatisering van het vagevuur, het ontstaan van de markteconomie en de stijgende welvaart stelden mensen in staat actief zorg te dragen voor het eigen zielenheil, vaak al tijdens hun leven. Het resulteerde tegen het einde van de Middeleeuwen in een pragmatische omgang door gelovigen met het eschatologische gedachtegoed. Met de (financiële) middelen die men ter beschikking had, werd gepoogd het verblijf in het vagevuur – waarin vrijwel ieder mens enige tijd moest doorbrengen – te bekorten. Daarbij speelde waarschijnlijk ook sociale druk een rol: als men het zich kon veroorloven, werd men geacht een of meer schenkingen aan een religieuze instelling te doen. Tevens kon de zorg voor het zielenheil aangewend worden om sociaal-politieke standpunten uit te dragen en de eigen status aan anderen te tonen, door grote stichtingen of schenkingen te doen, of door kunstobjecten te schenken waarmee men zichzelf kon presenteren aan de buitenwereld.

De *memoria* is de laatste veertig jaar een belangrijk onderzoeksthema in de mediëvistiek geworden. Veel is inmiddels uitgezocht, maar de organisatie en administratie van de memoriacultuur voor weldoeners en andere leken in de kartuizerorde is nog niet eerder uitvoerig bestudeerd. En dat, terwijl de kartuizerorde juist in de veertiende en vijftiende eeuw een bloeiperiode doormaakte dankzij weldoeners die de kartuizers inschakelden om voor hun zielenheil te bidden. In deze studie is onderzocht wat we weten over de dodengedachtenis voor niet-kloosterlingen in het Utrechtse kartuizerklooster Nieuwlicht. Gekozen is voor Nieuwlicht omdat er van dat klooster voldoende archiefmateriaal is overgeleverd om een dergelijk onderzoek uit te voeren. De nadruk ligt in deze studie op de *administratie* van de *memoria*. Centraal in het onderzoek staan de zogeheten memorieregisters en hoe die functioneerden in het klooster. Memorieregisters werden door religieuze instellingen aangelegd om liturgische en administratieve aspecten

van de memoria in vast te leggen. Omdat deze schriftelijke bronnen een belangrijke rol speelden binnen de memoriepraktijken, is tevens onderzocht hoe bruikbaar en betrouwbaar de memorieregisters van Nieuwlicht zijn voor het onderzoek naar de doden-gedachtenis. Voor de analyse van de memorieregisters zijn deze bronnen gecodeerd in XML en is een onderzoekstool (XML P.I.) ontwikkeld om de gecodeerde bronnen te kunnen bevragen. Hiervoor is gekozen omdat memorieregisters sterk kunnen variëren in opzet en inhoud. XML biedt de onderzoeker een zekere flexibiliteit in zijn omgang met het onderzoeksmateriaal. Door de bronnen in XML te coderen blijven de gegevens uit de bronnen in hun context behouden en dat kan bijdragen aan een beter begrip van het document als geheel. Twee andere voordelen van de gehanteerde methode zijn dat toekomstige onderzoekers gebruik kunnen blijven maken van de onderzoeksdata omdat in XML gecodeerde bronnen platformonafhankelijk zijn, en dat XML P.I. een generieke onderzoekstool is die ook voor ander onderzoek kan worden ingezet. De flexibiliteit van XML en de manier waarmee documenten in XML P.I. kunnen worden bevroegd, waren gunstig voor het onderzoek. Groot nadeel is het arbeidsintensieve karakter van het coderen van de bronnen, maar dat probleem kent ook een standaard database.

Van Nieuwlicht zijn vier handschriften overgeleverd met daarin verschillende memorie-registers die op verschillende tijdstippen werden opgesteld. Sommige registers zijn slechts voor een beperkt aantal jaren bijgehouden, andere bestrijken zo goed als de gehele bestaansperiode van het klooster. Het gaat om:

- Hs. 27: een schenkingsregister met belangrijke schenkingen van boven de honderd pond (overgeleverd in een afschrift uit de jaren dertig of veertig van de vijftiende eeuw). Het register beslaat de periode 1391 tot circa 1428, toen de kloosterlingen in ballingschap gingen vanwege het Utrechts Schisma. Het oorspronkelijke handschrift ontstond omstreeks 1407, tegelijk met Hs. 28.
- Hs. 28: een schenkingsregister met schenkingen van minder dan honderd pond. Het register vormt een aanvulling op het schenkingsregister van Hs. 27. Het werd omstreeks 1407 aangelegd en is bijgehouden tot 1470.
- Hs. 4: een verzamelhandschrift met 24 teksten, die allemaal een rol speelden binnen de middeleeuwse dodengedachtenis (zie Bijlage 1). Onder de teksten bevinden zich twee kronieken, een dodenkalender (Necrologium A), zeven grafregisters, een schenkingsregister, een pitantieregister en andere informatieve en instructieve teksten, zoals overzichten van de instellingen waarmee gebedsbroederschappen waren aangegaan en aanwijzingen met betrekking tot het uitvoeren van memoriediensten. Het handschrift werd in 1440 aangelegd, en delen van het handschrift werden tot aan de sluiting van het klooster in 1580 bijgehouden.
- Hs. 14: Necrologium B, het tweede necrologium van Nieuwlicht, opgesteld in de jaren dertig of veertig van de vijftiende eeuw. Het necrologium heeft betrekking op de periode 1391-1465 en was mogelijk het privé-necrologium van één van de monniken. De opsteller was waarschijnlijk ook de afschrijver van Hs. 27.

Binnen de kloostergeschiedenis zijn met betrekking tot het aanleggen van de verschillende handschriften met memorieregistraties twee belangrijke momenten aan te wijzen: 1407 en 1440. In 1407 kwam de stichtingsfase van het klooster ten einde, toen in dat jaar de kloosterkerk werd gewijd. Dit werd bekrachtigd door het aanleggen van een cartularium waarin alle (schenkings)akten werden ingeschreven om conflicten in de toekomst te voorkomen. Ook werden toen twee schenkingsregisters aangelegd, een met belangrijke schenkingen (het origineel van Hs. 27) en een met de kleine schenkingen (Hs. 28).

In de periode 1440-1443 werd de memoria-administratie van Nieuwlicht vernieuwd. De kartuizermonnik Henrik Bor begon eind 1440 met de aanleg van Hs. 4, waarin verschillende memorieregisters en andere teksten die op de dodengedachtenis betrekking hadden, werden ondergebracht. Voor de vernieuwing van de memoria-administratie zijn verschillende verklaringen te geven, waaronder het instellen van de maandelijkse memorieviering voor de belangrijkste weldoeners van het klooster in april 1440. Deze memorieviering, waaraan een korte tekst is gewijd in Hs. 4, is eveneens te verbinden met het schenkingsregister van Hs. 4 (tekst 22). Daarnaast kunnen de bouw en wijding van de Onze-Lieve-Vrouwekapel in 1438 en een pestepidemie die Utrecht een jaar later trof en waardoor een aantal weldoeners van Nieuwlicht overleed, van invloed zijn geweest op de vernieuwing van de memoria-administratie. Uit andere onderzoeken is gebleken dat kloosters vaak in tijden van transformatie en crisis hun administratie vernieuwden.

Mijn onderzoek naar de lekenmemoria in Nieuwlicht en de kartuizerorde spitte zich toe op drie thema's: *schenken*, *begraven* en *gedenken*. Hierbij stonden steeds bepaalde memorieregisters centraal, die specifiek op een van deze drie thema's betrekking hebben. Bij de behandeling van elk thema en de analyses van de memorieregisters werden ook andere archiefbronnen betrokken om de gegevens context te geven en verder aan te vullen, omdat niet alle memorieregisters van Nieuwlicht de gehele bestaansperiode van het klooster zijn bijgehouden, of altijd volledig zijn. De analyses van de memorieregisters stonden dus nooit op zichzelf. Zoals gezegd stond de *administratie* van de memoria centraal, daarom is in het onderzoek weinig aandacht besteed aan de precieze liturgische invulling van de gedachtenispraktijken in de kartuizerorde, of aan de begraafrituelen voor niet-kartuizers. Daarvoor dienen andere brontypen onderzocht te worden.

Het eerste thema dat is behandeld, is *gedenken*. Naast een inventarisatie en beschrijving van de soorten memorievieringen die de kartuizerorde kende, werden de twee necrologia geanalyseerd die van Nieuwlicht zijn overgeleverd. Dit gebeurde door de gegevens uit de necrologia te vergelijken met de gegevens uit de obitlijsten van de *cartae* die jaarlijks door het Generaal Kapittel, werden uitgevaardigd. Hierdoor kon de memoriecultuur van Nieuwlicht geplaatst worden binnen de memoriecultuur van de kartuizerorde. De obitlijsten waren nog niet eerder aan een grondige analyse onderworpen en ook de necrologia werden nog niet eerder vanuit dit perspectief geanalyseerd. Voor het tweede thema, *schenken*, werden de drie schenkingsregisters en het pitantie-register van Nieuwlicht onder de loep genomen. Ook voor de inventarisatie en de analyse van de schenkingsgeschiedenis was het noodzakelijk andere schriftelijke bronnen in het onderzoek te betrekken. De twee overgeleverde cartularia en de akten uit het archief van Nieuwlicht bleken een waardevolle aanvulling, net als de andere memorieregisters en de verhalende bronnen (kronieken) die meegebonden waren in Hs. 4. Verder bleken andere brontypen de schenkingsgeschiedenis aan te vullen, zoals het overgeleverde boekenbezit van Nieuwlicht uit de UBU en de memorievoorstellingen waarvan aangenomen wordt dat ze in het klooster hebben gehangen. Bij het derde thema ten slotte werden de grafregisters van Nieuwlicht onderzocht om de ontwikkeling van het *begraven* van kloosterlingen en niet-kartuizers op het kloosterterrein in kaart te kunnen brengen. Opnieuw werd hier gebruik gemaakt van aanvullend bronmateriaal. Zo werden gegevens van de archeologische opgravingen, die in 2001, 2007 en 2009 op het voormalige kloosterterrein zijn uitgevoerd, betrokken in de analyse.

Op basis van de bevindingen van de onderzochte thema's *schenken*, *begraven* en *gedenken* zijn er drie overkoepelende onderwerpen aan te wijzen die inzicht geven in de manier waarop de lekenmemoria in de kartuizerorde was georganiseerd, en zo de onderzoeksvragen van deze studie beantwoorden. Deze onderwerpen zijn: de organisatie en administratie van de memoria in de kartuizerorde en in Nieuwlicht, de betrouwbaar-

heid van de memorieregisters van Nieuwlicht, en de populariteit van het klooster tijdens zijn bestaan.

a) *De organisatie en administratie van de memoria*

De dodengedachtenis voor overleden kartuizers en de belangrijkste weldoeners van de afzonderlijke kloosters was binnen de kartuizerorde voor een belangrijk deel centraal geregeld. Tijdens het Generaal Kapittel – de jaarlijkse bijeenkomst van alle priors van de orde in de Grande Chartreuse bij Grenoble – werden obiitlijsten opgesteld van de kloosterlingen en belangrijke weldoeners die sinds de voorgaande bijeenkomst van het Generaal Kapittel waren gestorven. Voor het zielenheil van al deze personen dienden de monniken van *alle* kartuizerkloosters te bidden. Dit kon door middel van een van de drie soorten memorievieringen voor overleden personen die de kartuizerorde kende: een *tricenarium*, een *anniversarium* of een *monachatus*. Het *tricenarium* (een dodenmis op dertig achtereenvolgende dagen) werd het vaakst toegekend; deze memorieviering was na dertig dagen afgerond. Bij een *anniversarium* en een *monachatus* werd de overledene jaarlijks herdacht met een dodenmis (jaargetijde), waarbij een *monachatus* nog een aantal aanvullende gebeden en recitaties omvatte die alleen de eerste keer werden uitgevoerd. Wanneer de priors in hun kloosters waren teruggekeerd van het Generaal Kapittel, moest onmiddellijk worden begonnen met het uitvoeren van de memoriediensten, en moesten de namen van de personen die recht hadden op een jaargetijde (binnen twee weken) ingeschreven worden in het necrologium van het klooster op hun sterf- of gedenkdag (omdat men ook op een zelfgekozen dag herdacht kon worden). Bij het inschrijven werd geen onderscheid gemaakt tussen personen met een *anniversarium* of met een *monachatus*; ze zijn in de necrologia dan ook niet van elkaar te onderscheiden. Naast de door de gehele orde herdachte personen werden in de necrologia ook de namen genoteerd van ‘lokaal herdachte personen’, dat wil zeggen naast de eigen kloosterlingen ook belangrijke weldoeners (en eventuele familieleden) van het eigen klooster en de kloosterlingen van andere kartuizerkloosters waarmee een gebedsbroederschap was aangegaan. Zo onderhield Nieuwlicht een gebedsbroederschap met de kartuizerkloosters van Geertruidenberg (Hollandse Huis), Amsterdam en Delft. De meeste kloosterlingen van die gemeenschappen zijn dan ook terug te vinden in de Utrechtse necrologia.

Een necrologium was een vereiste in elk kartuizerklooster; andere memoria-registraties waren dat niet. Ondanks de necrologiumverplichting zijn er van de kartuizerkloosters uit de Noordelijke Nederlanden weinig necrologia overgeleverd. Naast de twee necrologia van Nieuwlicht (Necrologium A en Necrologium B) zijn alleen een necrologium van de kartuis van Roermond en een fragment van de kartuis van Vught bekend. Uit de Zuidelijke Nederlanden zijn iets meer necrologia bewaard, maar naar de overgeleverde kartuizernecrologia (uit heel Europa) is tot op heden nog geen vergelijkend onderzoek gedaan. Een dergelijk onderzoek is wenselijk, omdat het de memoria-praktijken binnen de kartuizerorde in een breder perspectief plaatst, zeker wanneer een vergelijking gemaakt wordt met de memoriapraktijken in andere kloosterorden, zoals de cisterciënzers en premonstratenzers.

Het is aannemelijk dat er in een klooster meer necrologia in gebruik waren, zoals ook in Nieuwlicht het geval was. Necrologium A was het belangrijkste necrologium, het telde de namen van 2.018 te gedenken personen. Dit necrologium beslaat de periode 1391-1580 en werd omstreeks 1443 aangelegd, juist in de periode dat de memoria-administratie van Nieuwlicht werd herzien (de voorganger van Necrologium A is niet overgeleverd). Necrologium B is mogelijk een privé-necrologium geweest van een kartuizermonnik; het bevat meer dan driehonderd namen uit de periode 1391-1465, maar het zullen er iets meer zijn geweest aangezien de eerste twee weken ontbreken. 84 Personen komen niet voor in Necrologium A. Het totaal aan personen dat in Nieuwlicht

jaarlijks herdacht diende te worden, kwam daarmee uiteindelijk in ieder geval op 2.102 personen. Indien er in Nieuwlicht meer privé-necrologia in omloop waren, dan kan het aantal te gedenken personen nog hoger hebben gelegen, omdat ook in die privé-necrologia namen ingeschreven kunnen zijn die niet in *Necrologium A* voorkomen. Naar het voorkomen en het gebruik van privé-necrologia in de kartuizerorde is tot op heden nog nauwelijks onderzoek gedaan. Het zou wenselijk zijn om tegelijk met de analyse van necrologia uit andere Europese kartuizerkloosters ook aandacht te besteden aan eventuele privé-necrologia die zijn overgeleverd, om zo een duidelijker beeld te krijgen van het functioneren van deze necrologia en de memoriapraktijken van de afzonderlijke monniken te traceren. Herdachten alle monniken dezelfde personen of werd er een verdeling gemaakt? Wat onduidelijk blijft, is of *Necrologium B* na 1465 nog is gebruikt door de monniken; nieuwe namen zijn er namelijk niet meer aan toegevoegd. Als het handschrift na dat jaar in het kloosterarchief is verdwenen, zegt dat iets over het nakomen van de belofte om memorievieringen te houden. 84 Personen werden dan niet meer jaarlijks herdacht.

Het aantal van 2.102 te gedenken personen is op het eerste gezicht een substantiële hoeveelheid, maar hierbij moeten twee zaken worden bedacht. Aan de ene kant valt dit aantal in het niet bij het totale aantal personen dat tussen 1411 en 1575 (de periode waarover betrouwbare gegevens bekend zijn) in de obiitlijsten van de *cartae* stond genoteerd. Op basis van de inventarisatie en analyse van de aantallen vermelde personen in de obiitlijsten – jaarlijks gemiddeld 141 personen – moeten de kartuizers in die periode in totaal circa 23.000 personen hebben herdacht met een *tricenarium*, *anniversarium* of *monachatus*. De meesten hadden een *tricenarium*, en de memorievieringen waren dan dus na dertig dagen afgerond. Slechts iets meer dan 5% van het totaal had recht op een jaargetijde en diende in de necrologia ingeschreven te worden. Anderzijds is het aantal van 2.102 genoteerde namen een eindtotaal van bijna 190 jaar memoriaregistratie. Achteraf is dat een aanzienlijke hoeveelheid individuen, maar het aantal personen dat in 1400 herdacht diende te worden (en in de necrologia ingeschreven stond) was als vanzelfsprekend beduidend lager dan in 1450 of in 1550. De gebedsdruk voor de kartuizermonniken nam in de loop der tijd aanzienlijk toe. De memorievieringen kwamen boven op de gewone liturgische verplichtingen. Wat memorievieringen betreft moeten de kartuizermonniken het in 1550 dus aanzienlijk drukker hebben gehad dan in 1400.

Wat bovenal opvalt aan de analyses van de obiitlijsten uit de *cartae* en de necrologia van Nieuwlicht, is dat het merendeel van de genoemde personen kartuizerkloosterlingen (monniken, conversen en donaten) waren. In de obiitlijsten liggen de aantallen (circa 70% kartuizers tegen 30% niet-kartuizers) zelfs nog aanzienlijk hoger dan in de necrologia (55% kartuizers tegen 45% niet-kartuizers). Het verschil tussen de obiitlijsten en de necrologia wordt veroorzaakt doordat in de obiitlijsten overwegend *tricenaria* staan genoteerd en de meeste kartuizers met een *tricenarium* werden herdacht. In de necrologia werden alleen de personen ingeschreven die door het Generaal Kapittel met een jaargetijde waren bedeeld, aangevuld met de ‘lokaal herdachte personen’. Vanwege de grote aantallen kartuizerkloosterlingen kan geconstateerd worden dat de kartuizerorde, en daarmee Nieuwlicht, sterk op de eigen orde en de kloosterlingen gericht was. Het gedenken van weldoeners was meer iets wat nu eenmaal moest gebeuren (een ‘noodzakelijk kwaad’) omdat de orde van de weldoeners afhankelijk was, dan dat de kartuizerorde het gedenken van niet-kartuizers als een onderdeel van de bedrijfsvoering beschouwde. Uit de sterke terugloop in schenkingen en begravingen in Nieuwlicht in de zestiende eeuw (zie ook verderop) kan eveneens geconcludeerd worden dat het klooster niet meer actief zocht naar weldoeners (en dus investeerders), zeker niet nadat de economische basis van het klooster was veiliggesteld.

Gezien de nadruk op de kartuizerorde in de obiitlijsten en necrologia, hoeft het niet te verbazen dat mannen sterk oververtegenwoordigd waren in deze twee brontypen. De kartuizerorde telde slechts enkele kartuizerinnenkloosters en de monialen werden zelden met een jaargetijde herdacht. De necrologia van Nieuwlicht tellen slechts elf monialen tegen 1.132 kartuizermannen. Op het totaal van alle inschrijvingen in de Nieuwlichtse necrologia, dus inclusief de niet-kartuizers, maakten vrouwen (284 in totaal) 14% uit. Hun aandeel onder de niet-kartuizers (937 in totaal) lag als vanzelfsprekend hoger, maar ook hier maakten ze niet meer dan 30% uit van alle niet-kartuizers.

Wat de lekenmemoria betreft waren het vooral de allerbelangrijkste stichters en weldoeners die via de obiitlijsten in aanmerking kwamen voor een jaargetijde in alle kartuizerkloosters. Zij behoorden dikwijls tot de bovenlaag van de maatschappij. Onder hen bevonden zich relatief veel wereldlijke vorsten (keizers, koningen, hertogen), vorstinnen en kerkelijke heersers (pausen, kardinalen, bisschoppen), terwijl zij procentueel slechts een klein deel uitmaakten van het geheel. Om opgenomen te worden in de gebedsbroederschap van *alle* kartuizerklooster diende men als leek veel voor de orde betekend te hebben.

Voor de lokaal herdachte niet-kartuizers waren het ook vooral de belangrijkste weldoeners die in aanmerking kwamen voor een jaargetijde in Nieuwlicht. Lang niet elke weldoener is teruggevonden in de necrologia. Het zijn voornamelijk de schenkers van landerijen die vermeld staan. 85% Van hen werd ingeschreven. Van een deel van hen zijn naast een landschenking ook een of meer andere typen schenkingen bekend. Onder de overige schenkingen bevonden zich naast geld, renten en bouwmaterialen ook liturgisch vaatwerk, paramenten, objecten ter versiering van het klooster en boeken. Minimumeisen wat betreft de waarde van de schenkingen om opgenomen te worden in de necrologia lijken er echter niet te zijn geweest, omdat ook personen van wie bekend is dat ze een relatief kleine schenking deden, opgenomen zijn in de necrologia.

Een flink aantal weldoeners liet zich, al dan niet met hun familieleden, in Nieuwlicht begraven. Hoewel de strenge regelgeving van de kartuizerorde oorspronkelijk het begraven van leken in kartuizerkloosters verbood, was het eind dertiende eeuw gebruikelijk geworden om weldoeners op het kloosterterrein te begraven. Het begraven van een leek in een kartuizerklooster betekende overigens dat men zich buiten de eigen gemeenschap plaatste en dat familieleden het graf nauwelijks konden bezoeken, omdat kartuizerkloosters slechts beperkt toegankelijk waren voor leken (met name de grote pandhof) en geheel verboden voor vrouwen. Uit verschillende berispingen aan afzonderlijke kloosters (waaronder Nieuwlicht) en ordonnanties van het Generaal Kapittel blijkt dat het toelaten van vrouwen op het kloosterterrein in de vijftiende eeuw nog altijd niet was toegestaan, hoewel het wel voorkwam.

De wens om bij de kartuizers begraven te worden werd mede ingegeven door het feit dat het kartuizergebed als heilzamer voor het zielenheil werd beschouwd dan de gebeden van andere religieuzen. Door zich in een kartuizerklooster te laten begraven was men steeds in de nabijheid van deze beroepsbidders, zoals het in de loop der tijd steeds gebruikelijker was geworden om in een kerk in de nabijheid van een altaar (liefst het hoogaltaar) begraven te worden. De vermeende heilzame werking van een graf bij de kartuizers en het feit dat men zich buiten de gemeenschap plaatste wanneer men zich bij de kartuizers liet begraven, ondergraaft de stelling van Bogaers dat in laatmiddeleeuws Utrecht het zielenheilsaspect nauwelijks een rol speelde in het religieuze leven en dat men vooral handelde vanuit het eigen standsbewustzijn. Volgens haar waren het etaleren en legitimeren van de eigen stand en status in de late Middeleeuwen de enige drijfveren (geworden) van de burgerij om schenkingen aan religieuze instellingen te doen. Bogaers lijkt van mening te zijn dat het zielenheilsaspect al vóór de veertiende eeuw geheel vervangen was door het standsbewustzijn. Maar als dat zo is, waarom liet men zich dan

bij de kartuizers en in andere besloten kloosters begraven? Weliswaar waren de kartuizers vooral in trek bij de bovenlaag van de maatschappij, maar men had er weinig aan wanneer men een fraaie grafzerk, memorievoorstelling of gebrandschilderd glas bij zijn graf liet plaatsen als de doelgroep die men via deze objecten wilde imponeren, namelijk de maatschappelijke meerderen en gelijken, dergelijke statusverhogende objecten niet konden zien. En hoewel het ongetwijfeld als zeer chic werd beschouwd om bij de kartuizers begraven te worden, zal het zielenheilsaspect toch zeker nog lange tijd een rol hebben gespeeld. Er waren namelijk meer in het oog springende (en goedkopere) mogelijkheden en locaties in de stad Utrecht om de eigen status ten toon te spreiden. Bovendien – en daar gaat Bogaers aan voorbij – gingen zowel het zielenheilsaspect als het tonen en legitimeren van de eigen stand en status dikwijls probleemloos samen in de middeleeuwse memoria, zoals Oexle heeft aangetoond. Dat er in de late Middeleeuwen een verschuiving optrad in de memoriapraktijken waarbij individualisering en het standsbewustzijn een prominentere rol gingen spelen, sluit het zielenheilsaspect nog niet uit. Pas vanaf de zestiende eeuw zou, mede onder invloed van de Reformatie, het zielenheilsaspect (namelijk het schenken voor de verlossing uit het vagevuur), langzaam verdwijnen uit de memoriapraktijk. Maar tot die tijd maakte het zielenheil nog een wezenlijk onderdeel uit van de gedachteniscultuur, wat ook afgeleid kan worden uit de populariteit van Nieuwlicht onder weldoeners en als begraaflocatie, zeker tot aan het einde van de vijftiende eeuw.

Afgaande op de begraafregisters die er van Nieuwlicht zijn overgeleverd, werden er gedurende het bestaan van het klooster naast ruim 200 kloosterlingen meer dan 250 niet-kartuizers op het kloosterterrein begraven. De kloosterlingen lagen op het kerkhof dat zich op het binnenterrein van de grote pandhof bevond. De niet-kartuizers lagen niet op het kerkhof, maar voor hen waren er verschillende begraaflocaties: de kloosterkerk, de kloosterkapel, het kapittelhuis, de verbindingsgang tussen de grote pandhof en de kleine pandhof, alsmede de gangen van deze twee pandhoven. In de kloosterkerk lag een zeer select gezelschap (acht personen), onder wie de stichter, Zweder van Gaasbeek, zijn vrouw en twee van zijn kinderen. Zweder overleed in 1400, tijdens een pelgrimstocht naar Rome, maar werd pas later (mogelijk in 1407) in het klooster herbegraven. In 1447 liet zijn zoon Jacob een grafmonument met ligfiguren in de kloosterkerk plaatsen. Onder dat monument liet hij zijn vader en moeder (die ook elders begraven had gelegen), samen met zijn in 1443 overleden zus herbegraven. Jacob maakte zo van Nieuwlicht een mausoleum voor zijn naaste verwanten, en hoewel hij er zelf in 1459 eveneens werd begraven, werden noch zijn twee vrouwen, noch zijn reeds in 1429 gestorven zoon er (her)begraven. Onduidelijk is waarom dat niet is gebeurd.

De meeste niet-kartuizers die in Nieuwlicht werden begraven, lagen in de gangen van de grote pandhof (140 personen) en de kleine pandhof (88 personen). Met betrekking tot deze graflocaties zijn er twee opvallende constatering gedaan. Als begraaflocatie waren de westelijke gang van de grote pandhof (sowieso de enige gang van de grote pandhof waar zich graven bevonden) en de oostelijke gang van de kleine pandhof erg in trek. In deze twee gangen bevonden zich ook de meeste in steen gebeeldhouwde en op paneel geschilderde memorievoorstellingen die volgens het begraafregister bij de graven hingen (in totaal 23 stuks). Deze twee gangen waren niet voor niets gewild als begraaflocatie, want de monniken liepen dagelijks door de westelijke gang van de grote pandhof wanneer zij naar de kloosterkerk gingen, die aan deze gang lag. Ook door de oostelijke gang van de kleine pandhof kwamen dagelijks veel kloosterlingen (vooral conversen en donaten), omdat aan deze gang onder andere het kapittelhuis en de keuken lagen. Door de aanwezige grafzerken en memorievoorstellingen werden ze steeds opnieuw herinnerd aan de personen die er begraven lagen, en werden ze opgeroepen voor hen te bidden. Er bestond zo een nauwe samenhang tussen het gebruik zich bij de

kartuizers te laten begraven en er zich te laten gedenken, zeker wanneer bedacht wordt dat er meer memorievoorstellungen in het klooster gehangen moeten hebben en er via die memorievoorstellungen ook vaak meer leden uit één familie werden herdacht, waarvan verschillende leden ook in Nieuwlicht hun laatste rustplaats konden hebben.

De tweede constatering met betrekking tot de graflocaties in de grote en kleine pandhof is dat de grote pandhof vooral gebruikt werd voor het begraven van mannen en de kleine pandhof voor het begraven van vrouwen. Dit gold vooral in de eerste vijftig jaar van het bestaan van het klooster. Onder de 140 personen die in de westelijke gang van de grote pandhof begraven lagen, bevonden zich 100 mannen en 40 vrouwen. En onder de 88 begraven personen in de gangen van de kleine pandhof waren er 74 vrouwen en 14 mannen. Deze seksescheiding kan verklaard worden vanuit het kartuizergebruik om geen vrouwen toe te laten tot het kloosterterrein. Door vrouwen in de gangen van de kleine pandhof te begraven – dat wil zeggen in het publieke deel van een kartuizerklooster – werd een concessie gedaan aan de wens van de weldoeners om ook vrouwen in het kartuizerklooster te begraven, zonder dat de vrouwen in het deel terechtkwamen waar de monniken woonden (de grote pandhof). Na verloop van tijd werden de Utrechtse kartuizers soepeler in het toepassen van de regel en werden steeds meer vrouwen in de westelijke gang van de grote pandhof begraven. Dit wordt overduidelijk wanneer de begravingen van mannen en vrouwen in de twee pandhoven in de eerste honderd jaar van het bestaan van Nieuwlicht nader bekeken worden. Tot 1443 werden er veertig mannen in de westelijke gang van de grote pandhof begraven, terwijl er slechts vijf vrouwen ter aarde werden besteld. In de gangen van de kleine pandhof daarentegen werden in deze periode 47 vrouwen begraven en maar twee mannen. In de tweede helft van de vijftiende eeuw werd het steeds gebruikelijker om ook vrouwen in de westelijke gang van de grote pandhof te begraven: tussen 1444 en 1494 vonden 21 vrouwen en 45 mannen er hun laatste rustplaats. Deze verschuiving ging ten koste van de populariteit van de kleine pandhof als begraaflocatie, aangezien er toen nog maar twintig vrouwen werden begraven en twee mannen.

b) De betrouwbaarheid van de memorieregistratie

De verschillende typen memorieregisters van Nieuwlicht zijn op verschillende manieren getoetst op hun betrouwbaarheid en bruikbaarheid voor het memoria-onderzoek: de necrologia door de inschrijvingen te vergeleken met de obiitlijsten uit de *cartae*; de schenkingsregisters door ze naast de twee cartularia en andere bronnen van Nieuwlicht te leggen die inzicht verschaffen in de schenkingsgeschiedenis; en de grafregisters door ze onderling en met andere memorieregisters te vergelijken, en door de bevindingen van de archeologische opgravingen die tussen 2001 en 2009 op het kloosterterrein zijn uitgevoerd erbij te betrekken.

Dit leverde diverse inzichten op die ook iets zeggen over het functioneren van deze bronnen. Zo is geconstateerd dat de Utrechtse kartuizers nauwgezet de namen in de necrologia inschreven van de personen die volgens het Generaal Kapittel recht hadden op een jaargetijde (dus de personen uit de obiitlijsten met een *anniversarium* of *monachus*). Op basis van een analyse van de obiitlijsten uit 27 peiljaren (verspreid over de periode 1411-1575) bleek namelijk dat bijna 94% van de jaargetijden inderdaad in de necrologia werd ingeschreven. Er kan dus van uitgegaan worden dat de kartuizers hun gedachtenistaak tot aan het einde toe consciëntieus zijn blijven uitvoeren.

Deze accuratesse gold eveneens voor het bijhouden van de schenkingsadministratie, althans voor de periode waarvan schenkingsregisters zijn bewaard. Van Nieuwlicht zijn verschillende schenkingsregisters overgeleverd (Hs. 27, Hs. 28 en Hs. 4 (tekst 22), maar die reiken niet verder dan 1470. Van na die tijd zijn er geen schenkingsregisters bewaard gebleven; onbekend is of ze er nooit zijn geweest of verloren zijn

gegaan. Uit de bestudering van de schenkingsregisters blijkt dat Hs. 28 veelal erg kleine schenkingen bevat en dat tekst 22 uit Hs. 4 erg specifiek is, waardoor veel schenkingen die niet direct met de bouw van het klooster te maken hebben, niet in dit register zijn opgenomen. Het betekent dat er wat de schenkingsgeschiedenis van het klooster betreft slechts tot 1428 een betrouwbaar overzicht is. Uit een vergelijking van het schenkingsregister van Hs. 27 met de cartularia en andere losse akten uit het kartuizerarchief bleek dat de schenkingsadministratie in de periode 1391-1428 zorgvuldig werd bijgehouden. Op vijf na worden alle landschenken in Hs. 27 genoemd. Voor de periode 1428-1470 bieden de schenkingsregisters nog wel gegevens, maar ontbreekt er al veel informatie. En voor de periode na 1470 tot de sluiting van het klooster in 1580 zijn we wat landschenken betreft uitsluitend aangewezen op de cartularia en op losse vermeldingen in andere bronnen. Geconcludeerd mag dan ook worden dat voor het reconstrueren van de schenkingsgeschiedenis aanvullend bronmateriaal een vereiste is. Ook voor onderzoek naar de schenkingspraktijken in andere religieuze instellingen is aanvullend archiefmateriaal noodzakelijk – het liefst seriële bronnen zoals rekeningen, hoewel die van Nieuwlicht ontbreken.

Een kartuizerklooster was in de eerste plaats op de eigen gemeenschap gericht. Daarom hoeft het niet te verbazen dat de overlijdens- en begraafadministratie van de eigen kloosterlingen nauwkeurig werd bijgehouden. Bijna alle kloosterlingen die in de begraafregisters staan genoteerd, zijn teruggevonden in de obiitlijsten van de *cartae*. Het zijn de twee begraafregisters van de niet-kloosterlingen, namelijk die van het personeel en die van de weldoeners en de overige niet-kartuizers, die minder volledig blijken te zijn. Uit een vergelijking tussen de begraafregisters en twee registers van personen met grafrechten in Nieuwlicht kwam naar voren dat veertig personen met grafrechten of een grafvermelding niet voorkomen in de begraafregisters. Het hebben van grafrechten betekende, zo bleek uit de analyse, niet altijd dat men ook in Nieuwlicht werd begraven. Toch zal een aantal van de veertig personen wel in Nieuwlicht zijn begraven, maar nooit in de begraafregisters zijn ingeschreven. Hendrik Bor, de kartuizermonnik die eind 1440 startte met Hs. 4 en de daarin opgenomen grafregisters opstelde, gaf zelf al aan dat hij voor de periode vanaf de stichting tot aan de jaren veertig een reconstructie maakte van de begravenen. Hij deed navraag bij oudere monniken en maakte gebruik van andere (onvolledige) grafregisters. Er is in ieder geval een gereede kans dat hij enkele begravenen vergeten is op te nemen. Ook de fysisch-antropologische onderzoeken naar skeletresten van de archeologische opgravingen lijken te wijzen in de richting van onvolledigheid van de begraafregisters. Uit die onderzoeken kwam naar voren dat op het deel van het kerkhof waar de donaten en het huispersoneel werden begraven, mogelijk ook vijf vrouwen lagen, terwijl er volgens het begraafregister maar één vrouw zou liggen. Ook in de westelijke gang van de kleine pandhof bleek het gedetermineerde skeletmateriaal niet helemaal overeen te komen met de gegevens uit de bronnen. De twee naast elkaar aangetroffen dubbelgraven in die gang met in ieder graf een man en een vrouw bleken in het begraafregister niet als zodanig geregistreerd te zijn; daar komt namelijk maar één dubbelgraf van een man en een vrouw voor. Bedacht moet wel worden dat de geslachtsdeterminatie in fysisch-antropologisch onderzoek ook een foutmarge kent, zeker wanneer het skeletmateriaal niet helemaal compleet is (zoals in een aantal gevallen in Nieuwlicht).

Een ander probleem dat de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van de memorieregisters beïnvloedt, is prosopografisch van aard. De registers bevatten dikwijls beperkte aanknopingspunten ter identificatie van de in de registers genoemde personen en dit geldt vooral voor de niet-kartuizers. Aanvullende biografische gegevens bij een persoon zijn vaak schaars. Vooral de genealogische context en chronologische aanwijzingen, zoals sterfjaren, ontbreken meestal, waardoor personen niet goed zijn te identificeren. Dikwijls worden persoonsnamen niet of slechts gedeeltelijk gegeven. Zo wordt van veel vrouwen

meestal alleen aangeduid met wie ze getrouwd waren, of van wie ze de moeder waren. Onvermeld blijft meestal uit welke familie ze zelf afkomstig waren. De genealogische aantekeningen uit andere bronnen (onder ander de werken van Buchelius) over (Utrechtse) families uit de eerste helft van de vijftiende eeuw zijn vaak niet erg geschikt, omdat ze veelal summier zijn of onbetrouwbaar. Familienetwerken onder de weldoeners en begravenen zijn hierdoor moeilijk te traceren. Het ontbreken van sterfjaren in de memorieregisters maakt eveneens de reconstructie van de memoriepraktijken moeizamer. Gelukkig bieden de obiitlijsten uit de *cartae* hier soms aanknopingspunten, in ieder geval voor de in de necrologia genoemde kartuizers. Via de teruggevonden sterfjaren in de *cartae* was het voor een aantal lokaal herdachte weldoeners en begravenen eveneens mogelijk om het sterfjaar binnen een tijdsinterval vast te stellen (namelijk tussen twee personen van wie wel een sterfjaar bekend was). Steeds diende hierbij wel voorzichtigheid te worden betracht, omdat namen ook later konden zijn toegevoegd.

De betrouwbaarheid van de memorieregisters hangt enigszins samen met de populariteit van Nieuwlicht, want met minder schenkers, begravenen en mensen die herdacht dienden te worden, nam ook de noodzaak af om een gedegen memoria-administratie bij te houden. Hoe zat het met de populariteit van Nieuwlicht onder weldoeners als te begunstigen instelling gedurende het bestaan van het klooster?

c) De populariteit van Nieuwlicht en de kartuizerorde onder weldoeners

De hernieuwde interesse in Europa voor de kartuizerorde in de veertiende eeuw is een verklaring voor de stichting van Nieuwlicht in 1391, hoewel Utrecht toen al veel religieuze instellingen telde. Als vanzelfsprekend werd Nieuwlicht vooral in de beginfase begiftigd. In de periode vanaf de stichting tot 1428, toen de kloosterlingen tijdelijk in ballingschap gingen vanwege het Utrechts Schisma, kon het klooster rekenen op de meeste landschenken. Door 26 schenkende partijen werd meer dan 300 morgen aan grond geschonken, waarvan ruim 120 morgen van de stichter Zweder van Gaasbeek afkomstig was. De landerijen lagen grofweg in twee gebieden: in de heerlijkheden Putten en Strijen in Zuid-Holland (waarvan Zweder de leenheer was) en in de omgeving van Utrecht, in de nabijheid van het klooster. Nadat de kloosterlingen in 1432 weer waren teruggekeerd uit hun ballingschap, ontving het klooster opnieuw landschenken, maar de omvang van de geschonken landerijen en het aantal schenkers nam na die tijd steeds verder af. In de periode 1433-1472 werd nog 110 morgen geschonken door dertien partijen, en tussen 1473-1512 ontving Nieuwlicht nog 86 morgen van acht schenkende partijen. In de resterende zeventig jaar dat het klooster bestond, waren er nog maar drie schenkende partijen. Van één weldoener, Agnes van Leeuwenberg, ontving het klooster nog wel een forse schenking van twintig morgen, maar dat land was al ruim een eeuw eerder indirect aan Nieuwlicht beloofd. Op de zuiverheid van Agnes' motieven om voor Nieuwlicht te kiezen als te begunstigen instelling valt dan ook wel wat af te dingen, zeker ook omdat ze nogal wat voorwaarden stelde aan de schenking.

Wat opvalt aan de landschenken, is dat er geen schenkingen bekend zijn van leden uit families en hun cliëntèle (leenmannen) die generatie op generatie landschenken deden aan het klooster, om zo de bestaande band tussen die families en het klooster te bevestigen en te continueren – een praktijk die in eerdere eeuwen gebruikelijk was en bij andere kloosters wel is geconstateerd. Van Jacob van Gaasbeek, de zoon van de stichter, bijvoorbeeld, zijn geen grote landschenken aan Nieuwlicht bekend. Hij bevestigde enkel de schenkingen die al door zijn vader waren gedaan, schonk nog wat tienden en inkomsten uit landerijen en liet het klooster een geldbedrag na. Maar ook onder de andere weldoeners zijn er nauwelijks familieleden gevonden die de banden met het klooster vernieuwden door het doen van nieuwe schenkingen, terwijl van hen dikwijls wel schenkingen aan andere instellingen bekend zijn. Er is dus geen sprake meer van

politiek getinte giften. Individualisme en keuzevrijheid speelden inmiddels een dominante rol bij de zorg voor het eigen zielenheil. Hetzelfde geldt voor de pragmatische houding ten opzichte van zielenheilscheningen. Veel weldoeners kozen er niet voor om grote stukken land uit het kernbezit van de familie weg te schenken, maar schonken kleine (al dan niet verspreid liggende) landerijen, of kochten land aan voor het klooster.

De veranderende houding ten opzicht van de memoria en de door Bogaers en anderen geconstateerde afkalving van het zielenheilsaspect in de late Middeleeuwen is in de schenkingsakten van Nieuwlicht ook terug te vinden, hoewel niet zo vroeg in de tijd als Bogaers vermoedt. Het zielenheil maakte, zeker in de eerste helft van de vijftiende eeuw, nog een belangrijk onderdeel uit van de schenkingspraktijken, aangezien er in die periode nog redelijk vaak zielenheilsclausules – dus een expliciete verwijzing naar het zielenheil als motief van de schenking – in de schenkingsakten zijn aan te treffen. Van de 45 schenkingsakten die zijn overgeleverd (van sommige schenkingen zijn alleen de overdrachtsakten overgeleverd) bevatten er 13 een zielenheilsclausule. Elf hiervan dateren uit de periode vanaf de stichting tot 1448. De twee overige akten dateren uit de jaren negentig van de vijftiende eeuw. De zielenheilsclausule raakte dus vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw steeds meer in onbruik.

Met betrekking tot de andere typen schenkingen, zoals geld, pitanties, liturgisch vaatwerk, kerkelijk textiel, objecten ter versiering van de kerk en boeken, ontbreken veel gegevens die inzicht kunnen verschaffen in de populariteit van Nieuwlicht onder weldoeners. Ook hiervoor geldt dat de schenkingen tot 1428 het best geadmistriseerd zijn en eveneens aangenomen mag worden dat het klooster de meeste schenkingen in de beginfase ontving. Het schenkingsregister van kleinere schenkingen dat tot 1470 is bijgehouden, laat voor de laatste dertig jaar dat het register is bijgehouden al een duidelijke daling van het aantal schenkingen zien – en dus ook een daling in de populariteit van Nieuwlicht onder potentiële weldoeners.

De man-vrouwverhouding onder de weldoeners van liturgisch vaatwerk (vooral kelken), kerkelijk textiel, boeken en objecten ter versiering van het klooster was tweederde mannen tegen eenderde vrouwen, waarbij de helft van de mannen bestond uit geestelijken. Mannen, en dan vooral kanunniken, doneerden dikwijls boeken en gebrandschilderde glazen, terwijl vrouwen overwegend altaarlinnen schonken. Ondanks de schenkingen komt er uit de overgeleverde schenkingsregisters niet een beeld naar voren van Nieuwlicht als een klooster dat vele kunstschaten herbergde. De omvang van het geschonken kerkelijk zilver en textiel voorzag in de praktische behoefte van de klooster-gemeenschap: er waren veel kelken omdat alle monniken de mis dienden te celebreren. Ook wat de in het klooster aanwezige altaarstukken en beelden betreft zijn er geen concrete aanwijzingen dat er een overvloed van was. Het is mogelijk dat het klooster zelf nog liturgisch vaatwerk, paramenten en andere objecten aankocht, maar daar is niets over te zeggen, omdat de kloosterrekeningen bijna allemaal ontbreken.

Een bijzondere positie nemen de memorievoorstellungen in. In een van de begraafregisters worden 23 op paneel geschilderde of gebeeldhouwde memorievoorstellungen genoemd, waarmee weldoeners of hun familieleden werden herdacht. De memorievoorstellungen, bestaande uit een religieuze voorstelling met een afbeelding van de te gedenken personen in de vorm van een portret, wapenschild of naamsvermelding, waren er in allerlei soorten en maten. Het hoefden zeker geen grote objecten te zijn. De memorievoorstellungen in Nieuwlicht waren allemaal bij de graven geplaatst van de personen die via de voorstellingen werden herdacht (en om het graf te markeren). Bijna alle in het begraafregister vermelde memorievoorstellungen moeten er al omstreeks 1443 hebben gehangen, omdat ze door Hendrik Bor, de eerste opsteller van het register, worden genoemd. Het zijn uitzonderlijk vroege vermeldingen van dergelijke objecten. In Nederland zijn zeer weinig memorievoorstellungen overgeleverd die zo vroeg te dateren

zijn (zie MeMO-database). Verder kan uit de 23 vermeldingen geconcludeerd worden dat omstreeks 1443 zeker een kwart van de begravenen een memorievoorstelling bij zijn of haar graf had, omdat rond die tijd bijna honderd niet-kartuizers in Nieuwlicht begraven lagen en de memorievoorstellingen in een aantal gevallen betrekking hadden op echtparen en families. Een memorievoorstelling bij graven kwam dus betrekkelijk vaak voor, maar of deze praktijk in Nieuwlicht ook na die tijd werd voortgezet, is niet meer te achterhalen, omdat hiervoor concrete aanwijzingen ontbreken. In het begraafregister worden er nadien, op één vermelding na, geen memorievoorstellingen meer genoemd. Opmerkelijk genoeg wordt bij de voorstellingen die Bor noteerde nergens gezegd dat de voorstellingen *geschonken* waren aan Nieuwlicht. Ook in de schenkingsregisters komen geen vermeldingen voor van geschonken memorievoorstellingen. Waarschijnlijk beschouwden de kartuizers deze objecten niet als schenkingen aan het klooster, maar werden ze beschouwd als bezit van de families waar de objecten van afkomstig waren. Hierdoor konden de kartuizers mogelijk het verbod van de orde op het hebben van afbeeldingen met wereldse zaken, zoals personen (vooral vrouwen) en wapenschilden, enigszins omzeilen.

Uit de schenkingsregisters en andere bronnen komt naar voren dat Nieuwlicht in de zestiende eeuw nog maar weinig schenkingen ontving. Hoewel de memorieregisters na 1470 (om onbekende redenen) zwijgen, blijkt dit overduidelijk uit de sterke terugloop in het aantal geschonken landerijen, maar ook uit andere schenkingstypen waarover aanvullende gegevens zijn, zoals de boekschenkingen. Op basis van *ex libris*-aantekeningen in de boeken uit de UBU waarin de kartuizerbibliotheek van Nieuwlicht na de opheffing van het klooster in 1580 uiteindelijk terecht kwam, blijkt dat er in de zestiende eeuw nauwelijks nog boeken aan het klooster werden geschonken. Ook voor de meeste kanunniken, die voorheen veel boeken schonken, was Nieuwlicht tegen het einde van de vijftiende eeuw niet langer favoriet als te begunstigen instelling.

De verminderde interesse onder niet-kartuizers voor Nieuwlicht blijkt eveneens uit het gebruik van de begraaflocaties in het klooster en uit de ontwikkeling van de begravingen door de tijd. Als begraaflocaties bleven de twee pandhoven de gehele bestaansperiode van Nieuwlicht (dus tot 1580) in gebruik, maar in de kloosterkerk en de kapel werden na 1521 geen weldoeners of hun familieleden meer begraven. De laatste persoon die in de kloosterkerk werd begraven, was de Utrechtse aannemer en bestuurder Gijsbert Pauw, de vader van twee kloosterlingen van Nieuwlicht, en mogelijk (een van) de opdrachtgever(s) van het Pauw-Sasdrieluik. De kloosterkerk was alleen bestemd voor de zeer belangrijke weldoeners, en na Gijsbert Pauw waren er blijkbaar geen personen meer die daarvoor in aanmerking kwamen.

Tevens toont de analyse van de begraafregisters aan dat Nieuwlicht vooral in de eerste honderd jaar van zijn bestaan een geliefde begraaflocatie was. Eind vijftiende eeuw waren al 202 personen in Nieuwlicht begraven van de 253 die uiteindelijk in het begraafregister van niet-kartuizers werden ingeschreven. Het betekent dat 80% van de begravenen in de eerste honderd jaar van het bestaan van het klooster werd begraven, en 20% in de 85 jaar daarna. Tekenend is dat de sociale afkomst van de begravenen in de zestiende eeuw over het algemeen beduidend lager was dan in de vijftiende eeuw. In de gangen van de pandhoven, waar in de vijftiende eeuw belangrijke weldoeners en hun familie werden begraven, werden in de zestiende eeuw ook personen begraven die een eeuw eerder nog op het kerkhof bij het dienstpersoneel hun laatste rustplaats zouden hebben gevonden.

Uit de terugloop van de schenkingen aan, en de begravingen in Nieuwlicht blijkt duidelijk de verminderde interesse voor de Utrechtse kartuizers, maar de daling in populariteit gold ook de kartuizerorde in het algemeen. Uit de analyses van de obitlijsten uit de *cartae* bleek dat er over het geheel genomen in de zestiende eeuw weliswaar meer

kartuizermonniken overleden – de orde was wat aantallen kartuizerkloosters betreft duidelijk op zijn hoogtepunt – maar dat de aantallen niet-kartuizers in de obiitlijsten afnamen. Gemiddeld werden er in de vijftiende eeuw jaarlijks 72 kartuizers en 45 niet-kartuizers in de obiitlijsten vermeld. In de zestiende eeuw verdubbelde het aantal kartuizers naar gemiddeld 138 per jaar en daalde het gemiddelde aantal niet-kartuizers naar 33 personen. Vanaf de jaren dertig van de zestiende eeuw werd een aantal kartuizerkloosters in Engeland en Duitsland gesloten en werden er geen nieuwe kartuizerkloosters meer gesticht, met als gevolg dat in deze gebieden vele potentiële schenkers andere projecten zochten voor hun liefdadigheid. Het waren de gasthuizen en broederschappen die al vanaf de vijftiende eeuw de nieuwe publiekslieveling werden. Ook de verspreiding van het protestantse gedachtegoed kan een rol hebben gespeeld bij de terugloop van weldoeners aan de kartuizerorde. Met betrekking tot het protestantse gedachtegoed is door Goudriaan geopperd dat er omstreeks 1520 een verandering in de volksvroomheid zou zijn aan te wijzen. Rond 1520 is in verschillende studies een sterk verminderde interesse onder gelovigen geconstateerd om religieuze instellingen te begunstigen. Hiermee kwam een einde aan een hoogconjunctuur van vrome schenkingen die in de decennia rond 1500 is vastgesteld. Deze zogeheten 1520-these gaat voor Nieuwlicht niet op, omdat de verminderde interesse voor de Utrechtse kartuizers onder weldoeners al zeker 25 jaar eerder en misschien nog wel iets daarvoor is te constateren. Het is mogelijk dat Nieuwlicht al eerder kreeg te maken met een ‘religieuze laagconjunctuur’, maar om dat in het juiste perspectief te kunnen plaatsen, zal – zoals Goudriaan ook al voorstelde – een breder vergelijkend onderzoek gedaan moeten worden naar de schenkingsgeschiedenissen van meerdere instellingen.

Het is tijd om de eindbalans op te maken. Memoria is een complex en kaleidoscopisch onderzoeksthema, waarin nog veel te ontdekken valt. Memorieregisters – de bronnen waarin de memoria werd geadmistreerd – zijn weerbarstige bronnen, die niet zonder gebruikmaking van aanvullend bronmateriaal in hun context kunnen worden onderzocht. Toch kunnen door middel van het combineren van verschillende bronnen de contouren van de memoriapraktijken in een religieuze instelling duidelijker zichtbaar worden dan wanneer alleen juridische akten uit het instellingsarchief zouden zijn bestudeerd. Hoewel de liturgische aspecten in dit onderzoek grotendeels buiten beschouwing zijn gebleven – iets wat in de toekomst zeker nog verder uitgezocht kan worden – draagt de interdisciplinaire benadering met gebruikmaking van een variatie aan brontypen sterk bij aan een goed begrip van de memoria.

Dit onderzoek biedt een unieke inkijk in de memoriapraktijken bij de kartuizers, omdat van Nieuwlicht, als enige kartuizerklooster in de Nederlanden, de memoria-administratie zo goed bewaard is gebleven. Tevens laat het zien dat Nieuwlicht de praktijken rond schenken, begraven en gedenken, zoals die gangbaar waren binnen de kartuizerorde, nauwgezet volgde. Met name de gedachtenispraktijken waren binnen de kartuizerorde sterk gecentraliseerd. Gedurende het bestaan van het klooster kweten de monniken zich consciëntieus van hun gedachtenistaak, wat duidelijk blijkt uit het feit dat Nieuwlicht bijna alle namen uit de *cartae* overnam in de necrologia. Verder is over Nieuwlicht in relatie tot zijn weldoeners in dit onderzoek naar voren gekomen dat het klooster eind veertiende eeuw nog zeker in een religieuze behoefte voorzag onder de bovenlaag van de Utrechtse maatschappij. Een eeuw na de stichting had het klooster zijn aantrekkingskracht op potentiële weldoeners echter verloren en behoorde het klooster tot de gevestigde orde. Slechts weinigen kozen Nieuwlicht nog als te begunstigen instelling of als begraaflocatie. De ontwikkeling en dynamiek in de gebruiken rond schenken, begraven en gedenken lopen parallel aan de ontwikkeling en populariteit van het klooster. Binnen het denken over de memoria begon eind vijftiende eeuw een mentaliteitsverschuiving op gang gekomen,

waarbij het tonen van standsbewustzijn een steeds prominentere rol ging spelen. Het gesloten karakter van de kartuizerorde paste daar niet goed meer in en dat zal – naast de verspreiding van het protestantse gedachtegoed in Utrecht – mede hebben bijgedragen aan de verminderde interesse onder weldoeners voor het klooster en de geruisloosheid waarmee het klooster in 1580 werd opgeheven.

Summary

Gifts, Burial Practices and Remembrance. *Memoria* in the Utrecht Charterhouse Nieuwlicht (1391-1580)

Over the last forty years the commemoration of the dead (i.e. *memoria*) has become an important research topic in medieval studies. *Memoria* is a complex phenomenon with theological, liturgical, socio-political and cultural aspects that touched every aspect of medieval life and society. At the centre of the commemoration of the dead stands the mentioning of the name of a deceased person in prayer or during mass, in order to shorten this person's time in purgatory. According to Otto. G. Oexle, one of the pioneers of *memoria* research, a community of the living and the dead emerged through mentioning the names of the dead during mass.

The commemoration of the dead was based on the *do-ut-des* principle (I give, hence you give). During the Middle Ages people donated land, interest, money, liturgical vessels and vestments, and other precious gifts to religious institutions. In return members of these institutions would pray for the benefit of the benefactors' soul. Many religious institutions kept detailed records of the gifts that they received and the commemorative services (the counter-gifts) that were expected in return. Although much research has been carried out, the organisation and administration of *memoria*-culture for lay people in the Carthusian Order has received little attention so far, even though the Carthusians were seen as professional intercessors in the Middle Ages. Due to the austerity of the order, the prayers of the Carthusian monks were considered to be the most effective, consequently attracting many wealthy benefactors.

This research focusses on the administration and organisation of *memoria* in the Carthusian Order, and in the Utrecht Charterhouse Nieuwlicht (1391-1580) in particular. Nieuwlicht was founded in 1391 by the nobleman Zweder van Gaesbeek († 1400), who was eventually buried in the monastery. The charterhouse was dissolved in 1580 by the City Council of Utrecht.

The administration of *memoria* was registered in sources that are known under the collective term *memorial registers*. There are five main types of memorial registers:

- * registers of memorial services (e.g. a death calendar or necrology);
- * registers of gifts;
- * registers of pittances (i.e. distribution of food or goods);
- * registers of graves;
- * registers of names.

Four manuscripts containing several memorial registers have survived from the Nieuwlicht charterhouse. These registers were started at various moments in time. Some were kept for only a few years, others cover the entire existence of the charterhouse. The manuscripts under examination are:

- Ms. 27: a fifteenth-century copy of a register of gifts with the most valuable gifts of over a hundred pounds. This register covers the period 1391 until circa 1428. The original manuscript was created around 1407, together with Ms. 28.
- Ms. 28: a manuscript containing a register of gifts worth less than a hundred pounds. It was begun around 1407 and covers the period 1391 until 1470. The manuscript also contains a short register of graves.
- Ms. 4: a miscellany with 24 texts that played an important role in the commemoration practices of Nieuwlicht (see Bijlage 1 and Figuur 2.1). Among the texts are the main death calendar (Necrology A), two short chronicles, seven registers of graves, a register of gifts and a register of pittances, together with

other instructive *memoria* texts, such as two overviews of confraternities and short instructions on how to perform memorial services. The manuscript was created in 1440 by the Carthusian monk Hendrik Bor. Some texts cover de the period between 1391 and 1580 (Necrology A, and some of the registers of graves), others were kept for a shorter period.

- Ms. 14: an incomplete death calendar, known as Necrology B, starting in the 1430s or 1440s. The first two weeks of January are missing. It covers the period 1391-1465. Possibly, this manuscript was a private necrology of one of the monks of Nieuwlicht, who probably also copied Ms. 27.

There are two specific moments in the history of the Utrecht Charterhouse that are significant for the development of the *memoria* administration. The first is 1407. In January of that year the foundation history of Nieuwlicht was completed with the consecration of the church of the monastery. This is the approximate time of the creation of Ms. 28, the original of Ms. 27, and the oldest cartulary. The registration and consolidation of the properties of the monastery was intended to prevent any future conflicts about these assets. The second moment is November 1440, when Hendrik Bor started Ms. 4, and the *memoria* administration was renewed. There were several factors at play here: in April of that year a special monthly memorial service was founded for all important benefactors of Nieuwlicht and all members of the convent. Two years earlier an additional chapel had been founded, which allowed more people to be buried in the monastery. A year later, in 1439, an outbreak of the plague in Utrecht killed several benefactors. Moreover, around 1440 almost all the original monks of Nieuwlicht that were there from the start had died, so specific *memoria* knowledge, e.g. who was buried in Nieuwlicht and where, was in danger of falling into oblivion. And in addition, Jacob van Gaasbeek, the son of the founder, began to transform Nieuwlicht into a mausoleum for his parents, his sister and himself in the early 1440s, as he had no legitimate offspring or heirs.

The main research questions of this study are: how was the commemoration of the dead for non-Carthusians organised in Nieuwlicht? And how reliable are the memorial registers of Nieuwlicht for *memoria* research? These questions are answered while looking at three themes that are interconnected: gift-giving practices (*schenken*), burial practices (*begraven*), and commemoration practices (*gedenken*). The research focuses especially on the *administration of memoria*. It does not discuss the liturgical practices and burial rituals in the Carthusian Order.

For this research the memorial registers were encoded in XML and examined using a research tool, XML P.I., that was developed especially for this research. This generic research tool can also be used for other historical research using XML. In addition, the encoded sources can also be reused by other researchers.

The memorial registers were thoroughly analysed and placed in their context, often making use of additional source material e.g., *cartae* (official minutes of the annual meetings of the Carthusian Order), cartularies, archaeological findings, and surviving gifts.

This is the first time that analyses of the *cartae* of the Carthusian order are combined with analyses of necrologies of the Carthusian order. In addition, the results of the archaeological researches that were carried out between 2001 and 2009 made it possible to compare these results with the written sources (registers of graves), a rare opportunity.

In the following the research themes (*schenken*, *begraven* and *gedenken*) will be dealt with in a slightly different order, starting with commemoration, since that is central to *memoria* practices.

a) *Commemoration (Gedenken)*

The commemoration of the dead in the Carthusian Order was largely centralised. The annual meetings of the General Chapter of the Carthusian order took place in the Grand Chartreuse, the motherhouse of the order near Grenoble. There the priors of all charterhouses discussed theological, liturgical, disciplinary and organisational matters. One standing item on the agenda was listing the Carthusians and benefactors of the order who had died since the last assembly of the General Chapter, and to determine how they were to be commemorated. The names of the recently deceased were registered in the *cartae*. Each *carta* opened with an obit-list followed by other decisions made at the assembly. At the conclusion of the General Chapter the priors took a copy of the *carta* back to their charterhouses where the commemoration services could start, and the names of the people to be commemorated every year were written down in the monasteries' necrologies.

The Carthusian order had three ways of commemorating the dead: via a *tricenarium*, an *anniversarium* or a *monachatus*:

A *tricenarium* consisted of the Office of the Dead to be celebrated in the monastery for 30 consecutive days. This was the most usual type of commemoration, and almost all members of the Carthusian order received this type of commemoration. A *tricenarium* did not require the date of death to be known, because the commemoration ended after thirty days.

An *anniversarium*, an annual celebration on a set date, consisted of at least of the Office of the Dead, sometimes with certain additional services. For this commemoration service it was important that the commemoration date was known, because the person's name had to be inscribed on that day in the necrology. In 1444 the General Chapter decided that from then on the names of the people who were to be inscribed in the necrology had to be written down within a fortnight after the return of the prior from the General Chapter meeting.

A *monachatus* was the most elaborate type of commemoration service that the Carthusian order could bestow upon their members and benefactors. It was a combination of a *tricenarium* and an *anniversarium*, together with some additional prayers, such as two complete recitations of the psalms. The thirty masses and other prayers were performed only once. What remained was the *anniversarium*, which had to be performed every year. Therefore, the person's name had to be registered in the necrology on his or her commemoration day. However, from the necrologies of Nieuwlicht one cannot deduct if a person used to have an *anniversarium* or a *monachatus*.

Considering the fact that many names in a Carthusian necrology came from all over Europe, it is clear that the commemoration of the dead in the Carthusian order had a strong international character. However, Apart from the people that were mentioned in the *cartae*, there were two other groups of persons that were honoured with an *anniversarium*, and can therefore be found in the necrologies of the charterhouses. The first group includes all the members of the charterhouse's community as well as members of communities with which the charterhouse had a confraternity. All members of a charterhouse were given an *anniversarium*, even though in the *cartae* they were normally given a *tricenarium*. The same applies to members of charterhouses with which the monastery had a confraternity. An analysis of the necrologies of Nieuwlicht has shown that these necrologies contain many names of members of the charterhouses of Geertruidenberg, Amsterdam and Delft; i.e., houses with a confraternity with Nieuwlicht. The second group of people that can also be found in the necrologies are the 'locally' commemorated persons. With this term I refer to the benefactors of the charterhouse, as well as relatives of these benefactors. Since the *cartae* only mention the most important

benefactors, most of these 'locally' commemorated persons were not enlisted in the *cartae*.

Every charterhouse was obliged to keep a necrology, other forms of *memoria* registration were optional. And yet, not many necrologies have survived. Out of the nine charterhouses in the Northern Low Countries only four necrologies have survived: two from Nieuwlicht and two necrologies from two other charterhouses, Roermond and Vught. Many charterhouses probably kept more than one necrology.

Necrology A from Nieuwlicht was the main necrology, containing the names of 2018 people who had to be commemorated. It covers the period 1391-1580. Necrology B, possibly a private necrology, contains the names of more than 300 persons and covers the period 1391-1465. Since 84 names only occur in Necrology B but not in Necrology A, the total number of people who were commemorated annually in Nieuwlicht add up to at least 2102. There were probably more, because the first two weeks of Necrology B are missing. Also, there even might have been more private necrologies containing other names. Interestingly enough, it is unclear whether Necrology B was still in use after 1465. If it was no longer used, so 84 persons were no longer commemorated.

My findings show that 1166 people, more than half of the 2102 persons mentioned in the necrologies, belonged to the Carthusian Order (55%). The remaining 936 persons (45%) were non-Carthusians. Among them were 653 men (70%) and 284 women (30%). One third of the men belonged to the clergy (at least 220 persons), but there were hardly any nuns (only 7!). The percentages of Carthusians, clergy and lay people in the necrologies of Nieuwlicht sums up to respectively 55%, 11% and 34%. Interestingly this corresponds approximately with the findings for the necrology of the German charterhouse of Erfurt (respectively 52% 10% and 38%). However, this is hardly surprising, since both Erfurt and Nieuwlicht made use of the *cartae*. Small alterations in the percentages can be clarified by the differences in the number of 'locally' commemorated persons

In order to contextualise the necrologies of Nieuwlicht I analysed the *cartae* of the Carthusian Order and the necrologies of Nieuwlicht, and compared the two. To analyse the *cartae* I counted how many persons were mentioned in the obit-lists. I took a reference year approximately every 5 years for the period 1411-1575, adding up to a total of 27 reference years. Not all *cartae* of the Carthusian order have survived intact, so sometimes I had to select a year earlier or later. I started in 1411, the first year of which there is a full transcript of the *carta*. There are also two periods for which there are no reliable *cartae* available: the period between 1481 and 1506 and that from 1536 until 1556. These two periods were left out of the analyses. For the 27 reference years a total of 3807 obits were counted. Unsurprisingly, most of the people mentioned were Carthusians. Almost 72% were members of the Carthusian order and 28% were non-Carthusians. As we saw, the necrologies show a different distribution (55% Carthusians and 45% lay people). This is due to the fact that most of the people mentioned in the *cartae* were commemorated with a *tricenarium*, while only 5% of the people mentioned in the *cartae* were granted an *anniversarium* or *monachus*, and were thus remembered annually. In addition, the necrologies also contain the names of the 'locally' commemorated persons, among whom were many non-Carthusian benefactors.

The total of 3807 persons in the *cartae* produces an annual average of 141 persons who were mentioned in the *cartae*. This means that in the period between 1411 and 1575 more than 23,000 people were mentioned in the *cartae*, and were accordingly commemorated by the Carthusians. For Nieuwlicht this number must have been several hundreds or even thousands higher, considering the fact that Nieuwlicht had already existed for 20 years before 1411 and would exist for another 5 years after 1575. One may assume that the 'workload' for the Carthusians increased considerably over time.

b) *Gift-giving (Schenken)*

As with many newly founded religious institutions, Nieuwlicht was most popular among benefactors in the beginning of its existence; especially between 1391 and 1428. The Nieuwlicht monks went into exile from 1428-1432, due to the Utrecht Schism, a succession dispute over the bishopric of Utrecht. After the return of the monks in 1432 Nieuwlicht kept receiving gifts (land, money, interest and objects), but considerably fewer than before. In the first forty years the monastery had received some 300 *morgen* (255 ha) of land from 26 donating parties. A large part, 120 *morgen*, had been donated by the founder. From 1432 to 1472 Nieuwlicht received 110 *morgen* (93.5 ha) from 13 parties, and from 1473 until 1512 86 *morgen* (73.1 ha) more from 8 benefactors. For the last 70 years of the monastery's existence (until 1580), there were only 3 benefactors, of whom two only donated small plots of land.

Looking at the different benefactors of landed property, it is interesting to see, that members of families from successive generations did not donate land to Nieuwlicht. This was usually done in order to confirm and strengthen the bonds between these families and the monastery. Members of these later generations did give donations, but to other institutions. In addition, many benefactors chose to donate small pieces of land, or even buy land, so as to not have to break up the heartlands of the family. Individuality, freedom of choice and pragmatism had become dominant in the *memoria* economy.

The donation of land to Nieuwlicht throughout its existence is the best documented type of gift. However, the registers of gifts also provide detailed accounts of the other gifts that Nieuwlicht received, at least until 1428, and to a lesser extent until 1470. These registers already show that the popularity of Nieuwlicht as a favoured institution was diminishing after the 1440s. Several types of gifts were registered, e.g. liturgical vessels and vestments, objects for the decoration of the monastery, and books. The analysis of these gifts provides various insights.

Firstly, Nieuwlicht received many chalices, especially when other donated liturgical vessels are taken into account, or when they are compared to the number of chalices donated to other religious institutions. In total Nieuwlicht received 21 chalices (18 of these before 1428), while only 10 monstrances, reliquaries and other liturgical vessels are mentioned. The reason why they received so many chalices is that every Carthusian monk celebrated mass daily, in the church or chapel, but also in his cell (a private mass). None of the liturgical vessels have survived.

Secondly, the male/female ratio among the benefactors of objects seems to be 2/3 male and 1/3 female. All of these benefactors belonged to the upper layer of society, e.g., clergy, (lower) nobility and patricians. Half of the male benefactors belonged to the clergy. Men, and especially canons, often donated books and stained-glass windows, while women mostly donated liturgical vestments. Of the 113 books that were donated some 50 manuscripts and incunables have survived in the Utrecht University Library (UBU). Some of these are mentioned in the registers of gifts, but others were identified through their *ex libris*-notations. Nieuwlicht usually received one or perhaps a few books from each benefactor. The largest bequest came in 1493 from a priest called Christoffel van Amstel, who donated 60 books, of which at least 17 (with an *ex libris*-notation) are still in the UBU. Most benefactors donated books from their personal collection, but some books were made especially for Nieuwlicht. Van Amstel was one of the last persons to donate books. In the sixteenth century Nieuwlicht only received six books, and most of them originally belonged to Carthusian monks.

Thirdly, the registers of gifts mention very few donated altarpieces, statues or other ornaments for the decoration of the monastery. Remarkably, the register of graves

of non-Carthusians in Ms. 4 mentions 23 painted or sculpted memorial pieces that were hanging near the graves. One or more members of a family could be commemorated through these memorial pieces. However, nowhere in the register are these objects labelled as gifts to Nieuwlicht, nor are they mentioned in other registers of gifts. They are merely used as indicators for the graves of the persons that were buried near these memorial pieces. It is plausible that these memorial pieces were not considered gifts, but were seen as private property. This is quite probable, as the Carthusian Order decreed several times that it was against Carthusian rule for charterhouses to possess worldly pictures, i.e., paintings or sculptures depicting coats of arms or women. Even Nieuwlicht was reprimanded in 1424. By not accepting these memorial pieces as gifts, the Carthusians of Utrecht could, in some way, bypass the decree.

Concerning the 23 memorial pieces another interesting observation can be made. All references of these memorial pieces were registered by Hendrik Bor, the monk that created Ms. 4 in 1440. An analysis of the register of graves shows that around that time (i.e., ca. 1443) some one hundred non-Carthusians were buried in the monastery grounds. Considering the fact that these 23 memorial pieces were in the monastery at that time, and that often more than one member of a family was buried in Nieuwlicht, this must mean that many of the persons buried there were commemorated through a memorial piece. Nieuwlicht probably accumulated more memorial pieces over time, but the monks who kept the register of graves after Bor never mentioned any other memorial pieces, with one exception: a memorial piece by painter Dirk van Oudheusden, who was also buried next to it.

Of special interest are the four memorial paintings that have survived from Nieuwlicht: the Madonna with two saints and the Carthusian Jan Vos (Rothschild Madonna) by Jan van Eyck and his workshop; the Madonna and the Carthusian Jan Vos (Exeter Madonna) by Petrus Christus, the Pauw-Sas Triptych by an unknown master, and A Crucifixion with two Carthusian monks by Jan van Scorel (and his workshop). The examination of the historical background of these paintings demonstrates the complexity of the origins of these paintings. For instance though the Pauw-Sas Triptych shows three Carthusians (two brothers and their nephew) and their aunt, it is unclear who commissioned the painting, and why. Examination shows that the commissioning party was not necessarily among the persons depicted.

c) *Burials (Begraven)*

According to the Nieuwlicht registers of graves there were at least over 200 Carthusians and 253 non-Carthusians (50% male and 50% female) buried in the monastery. The Carthusians were buried separate from the non-Carthusians. All members of Nieuwlicht were buried in the cemetery on the west side of the Great Cloister's inner courtyard. The monks were buried together, opposite the lay brothers (*conversi*). In addition, the cemetery had a different section for another type of lay brothers (*donati*), who were connected with the monastery through a contract (as opposed to the monks and *conversi*, who were connected through vows), and other personnel (mostly day labourers). The graves of the monks and *conversi* were located on the south side of the cemetery, closest to the choir of the church; the lay brothers were buried further to the north. The two sections of the cemetery were divided by a path leading from the Great Cloister to the cemetery.

The benefactors and other non-Carthusians could be buried at several locations: the church (8 persons), the chapel (11 persons), the chapterhouse (1 person), the hallways of the Great Cloister (140 persons), and the Small Cloister (88 persons), and a small hallway connecting the Small and the Great Cloister (5 persons). The church was reserved for the most important benefactors, such as the founder, Zweder van Gaasbeek, his wife and two children. Most benefactors and their relatives were buried in the

hallways of the Small and the Great Cloister. Obviously, the hallway of the Great Cloister was a more prestigious burial site than the Small Cloister. In the Great Cloister, people were buried only in the western hallway, and in the Small Cloister the eastern hallway was most popular. Several of the graves were covered with slabs, mentioning the persons buried. Additionally, there were also memorial pieces (sculptured or painted) on the walls, to commemorate the people that were buried there as well as their families. These two hallways were chosen for a special reason, since they adjoined important communal buildings of the charterhouse, such as the church and the chapterhouse. Each time the monks and the lay brothers used these hallways they were reminded of the people who were buried there, and encouraged to pray for them.

Another observation concerning the burials in the Great and Small Cloisters is gender-related. Among the 140 persons who were buried in the Great Cloister there were 100 men and 40 women. The gender division in the Small Cloister is the reverse: 74 women and 14 men. This gender division can be explained through the original Carthusian rule of excluding women from the grounds of a charterhouse. Despite this rule the monasteries became more lenient over time. By allowing women to be buried in the Small Cloister, i.e., the most public space of a charterhouse, they were to a certain extent accommodating this rule, while on the other hand complying with the wishes of women to also be buried in the monastery. The part of the monastery where the monks lived, i.e. (the cells of) the Great Cloister, remained off limits for women, at least for some time. This policy becomes evident when we look at the gender division in the Great and Small Cloister in the first one hundred years. Until 1443 forty men were buried in the Great Cloister, while only five women were buried there. In that same period on the other hand 47 women and only 2 men were buried in the Small Cloister. Things started to shift in the second half of the fifteenth century. Between 1444 and 1494 45 men and 21 women were buried in the Great Cloister, while the popularity of the Small Cloister diminished. Only twenty women and two men were buried there in this period.

Nieuwlicht was popular as a burial place for non-Carthusians in the first one hundred years of its existence. By 1500 there were already 202 non-Carthusians, from a total of 253 persons buried in Nieuwlicht. This means that 80% were buried in the monastery in the first one hundred years and only 20% in the 80 years afterwards. In addition, the social backgrounds of the persons buried changed considerably over time. During the first one hundred years people from important families (nobility and patricians) chose Nieuwlicht as their last resting place, while in the sixteenth century several persons who were buried in the hallways of the Great and Small Cloister had a much lower social status. Some of them belonged to the personnel of the monastery. In the fifteenth century they would have been buried in the cemetery.

d) Reliability of the memorial registers

The various memorial registers of Nieuwlicht were tested as to their reliability and usability for *memoria* research. This was done by comparing the entries in the necrologies to the *anniversaria* and *monachatus* in the *cartae*; also by linking the registers of gifts and registers of pittances with the two cartularies and other archival sources from Nieuwlicht; as well as relating the registers of graves with other memorial registers and with the results of the archaeological research that was carried out between 2001 and 2009.

These comparisons showed that the Carthusians of Nieuwlicht registered the names from the *cartae* (i.e., the names of persons with an *anniversarium* or *monachus*) very accurately in their necrologies. 94% of the *anniversaria* and *monachatus* from the 27 reference years were registered in the necrologies. This accuracy is also found in the registers of gifts, at least for the period in which the registers were kept. From Nieuwlicht three registers of gifts survive (Ms. 27, Ms. 28, and a register in Ms. 4), but they only

cover the period until 1470. For the period after 1432 until 1580, the cartularies and archival sources are the main sources for reconstruction of the land donations Nieuwlicht received. The gifts of land were recorded very accurately in the registers of gifts in the first forty years, i.e., the period from 1391 until 1428, when the monks went temporarily into exile (until 1432). This can be concluded from comparing the donations of land that are mentioned in Ms. 27 with charters in the cartularies, and from the monastery's archive.

Another finding from the analyses is the Carthusians' primary focus on their own community. Especially the registration of deaths and burials of members of Nieuwlicht was kept very accurately. Almost all members of the monastery who are mentioned in the registers of graves are also mentioned in the two necrologies. The registers of graves of non-Carthusians, on the other hand, were slightly less accurate. Not only were not all those who were buried in the monastery grounds registered in the necrologies, but a comparative analysis of the main register of graves of non-Carthusians with two other surviving registers of graves (registers of burial rights) shows that there were forty persons with burial rights who were never buried in Nieuwlicht. It is probable that some of them were buried in Nieuwlicht, but were never registered in the register of graves for unclear reasons. In addition, archaeological results also show some discrepancies, especially regarding the sex of some of the remains. For instance, physical-anthropological research of five skeletons from the cemetery determined them as female, while the registers of graves for the cemetery only mentions one woman. Besides, only men were supposed to be buried in the cemetery. Due to the poor condition of some of the skeletons, it is possible that the determination of the sex of these skeletons was not accurate. These findings demonstrate that both written sources and archaeological findings should be handled with some reserve.

Another problem that influences the reliability and usability of the memorial registers concerns the prosopographical information. Often very little biographical information is given with regard to the people mentioned, making it difficult to identify them. For instance, with a few exceptions the year of death of a person is never mentioned in the necrologies. In addition, the names of the women are often incomplete. Sometimes they are identified only by their husband and/or children, and their Christian names are not even mentioned. Their original family name is hardly ever mentioned, making it problematic to reconstruct a possible network of families that were connected with each other and with the charterhouse. Despite these difficulties it was possible to retrieve the year of death of almost 80% of the people mentioned in the two necrologies. The year of death of 1673 out of the 2102 persons could be retrieved. Obviously, many were Carthusians (1037), since their deaths were registered in the *cartae*.

To conclude: in the first century of its existence the Utrecht Charterhouse was a popular destination for wealthy people's donations, burials, and commemorations. Non-Carthusians were buried in the grounds of Nieuwlicht, but they were buried separately from the members of the monastery. In addition, there was, to a certain extent, also a separation between men and women, because officially women were not allowed inside a charterhouse. The registration in the necrologies of the names of the people to be commemorated was partly organised by the Carthusian Order itself, through the annual meetings of the General Chapter of the order. Additionally, there were 'locally' remembered persons. The analyses of the memorial registers and the additional source material show that the Carthusians of Utrecht were very accurate in keeping their *memorial registers*. The system resulted in an extensive and ever-increasing amount of work in dealing with the accumulating workload of administering memorial services.



BIJLAGEN

Bijlage A: Biografisch repertorium – kloosterlingen

Bijlage B: Biografisch repertorium– weldoeners en andere leken

Bijlage C: Lijst van priors

Bijlage 1: Inhoudsopgave Hs. 4

Bijlage 2: Overzicht van de belangrijkste gebruikte XML-tags

Bijlage 3: De querytaal van XML P.I.

Bijlage 4: De *cartae* van het Generaal Kapittel

Bijlage 5: Inventarisatie obiitlijsten uit de *cartae* voor 27 peiljaren

Bijlage 6: Confraterniteiten tussen Nieuwlicht en andere instellingen

Bijlage 7: Utrechtse kanunniken in Necrologium A en Necrologium B

Bijlage 8: Verwerving onroerend goed, renten en tienden 1391-1432 (1428)

Bijlage 8a. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens memorieregisters, 1391-1432 (1428)

Bijlage 8b. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens andere archiefbronnen, 1391-1432 (1428)

Bijlage 8c. Aankoop van onroerende goederen, tienden en renten, 1391-1432 (1428)

Bijlage 9: Verwerving onroerend goed, renten en tienden 1433-1472

Bijlage 9a. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens memorieregisters, 1432-1472

Bijlage 9b. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens andere archiefbronnen, 1432-1472

Bijlage 9c. Aankoop van onroerende goederen, tienden en renten, 1432-1472

Bijlage 10: Verwerving onroerend goed, renten en tienden 1473-1512

Bijlage 10a. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens memorieregisters, 1473-1512

Bijlage 10b. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens andere archiefbronnen, 1473-1512

Bijlage 10c. Aankoop van onroerende goederen, tienden en renten, 1472-1512

Bijlage 11: Verwerving onroerend goed, renten en tienden 1513-1583 (twee perioden)

Bijlage 11a. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens andere archiefbronnen, 1513-1583

Bijlage 11b. Aankoop van onroerende goederen, tienden en renten, 1513-1583

Bijlage 12: Overzicht van jaarlijkse pitanties en uitdelingen

Bijlage 13: Overzicht van geschonken voedingswaren

Bijlage 14: Overzicht van geschonken (gebrandschilderde) glazen

Bijlage 15: Overzicht van in memorieregisters vermelde geschonken (liturgische) objecten (incl. gebrandschilderde glazen en boeken)

Bijlage 16: Overzicht van geschonken boeken

Bijlage 17: Overzicht van vermelde zerken, grafmonumenten en memorievoorstellingen

BIJLAGE A

BIOGRAFISCH REPERTORIUM – KLOOSTERLINGEN

Dit is een overzicht van de kloosterlingen, huispersoneel en kostkopers die in Nieuwlicht geprotest waren, er enige tijd verbleven of er werkzaam waren. Het is gebaseerd op het overzicht van kloosterbewoners dat Scholtens heeft opgesteld ('Necrologium van de Utrechtse kartuizers' AAU 71 (1952)), aangevuld met enkele andere teruggevonden kloosterbewoners en gegevens uit de grafregisters en de necrologia. Voor dit biografisch repertorium is geen aanvullend archiefonderzoek gedaan buiten het archief van Nieuwlicht. Wel is gebruik gemaakt van *Collectaneum Rerum Gestarum et Eventuum Cartusiae Bruxellensis cum aliis externis tum Patriae tum Ordinis* dat Petrus de Wal in de eerste helft van de zeventiende eeuw opstelde. De Wal gebruikte als een van zijn bronnen de zestiende-eeuwse, verloren gegane kloosterkroniek *Chronicon Cartusiae Ultraiectinae* van Gijsbert van Rutenberg. Het geschrift van De Wal bevat meer gegevens over Nieuwlicht (zoals een aantal professiejaren van monniken) dan de kroniek over de kartuizerorde *Ephemerides Ordinis Cartusiensis* van Le Vasseur (die ook de *Chronicon* raadpleegde).

Doel van deze bijlage was een handzaam overzicht te maken van de kloosterbewoners. De bewoners zijn verdeeld in vier afzonderlijke groepen:

- A) monniken
- B) conversen
- C) donaten
- D) huispersoneel en kostkopers

De kloosterlingen zijn binnen hun groep alfabetisch gerangschikt op voornaam. De namen zijn volgens de Latijnse vorm genoteerd, gevolgd door Middelnederlandse of modern Nederlandse varianten. Een enkele keer staat een persoonsnaam tussen vierkante haken genoteerd; deze personen verbleven of zeer kort in Nieuwlicht of zijn mogelijk nooit in Nieuwlicht geweest. Na de naamsnotering volgen eerst gegevens over het kartuizerklooster waar de persoon zijn professie had afgelegd en het jaar van intrede. Hierna volgen de ambten die de persoon in Nieuwlicht heeft vervuld, zoals prior, procurator en sacrist, met tussen haken de jaren waarin deze persoon dit ambt (in ieder geval) vervulde. Vervolgens wordt de gedachtenisdatum gegeven, zoals die voorkomt in Necrologium A en/of Necrologium B, gevolgd door het sterfjaar. Tussen haken is een eventuele verwijzing opgenomen van de

overlijdensvermelding in de *carta* van het Generaal Kapittel (genoteerd als c. + jaartal), of verwijzingen naar andere schriftelijke bronnen waarin het overlijden wordt vermeld. Daarna volgen de graflocatie op het kloosterterrein of, indien van toepassing, de graflocatie buiten Nieuwlicht, de schenkingen die bekend zijn van de kloosterling en gegevens over eventuele familieleden die in het archief van Nieuwlicht voorkomen. Voorts wordt er, indien bekend, nog enige biografische achtergrondinformatie gegeven. Regelmatig worden er handschriften genoemd die de monniken kopieerden. Beschrijvingen van deze handschriften zijn veelal terug te vinden in de catalogus van de UBU, maar ook in de database van *Medieval Manuscripts in Dutch Collections* (<http://www.mmdc.nl/static/site/index.html>). Als laatste worden literatuurverwijzingen gegeven over de persoon. In de beschrijvingen komen geregeld verwijzingen voor naar Bijlage B, wanneer er meer bekend is over familieleden van kloosterlingen die in Bijlage B uitgebreider worden behandeld. Onderstreepte persoonsnamen in een beschrijving van een kloosterling zijn andere ingezetenen van Nieuwlicht.

Voor het maken van het overzicht van het huispersoneel – waar nog geen overzicht van bestond – is gebruik gemaakt van het Begraafregister Huispersoneel en het Begraafregister Niet-kartuizers, waarin diverse personen uit het huispersoneel worden vermeld. Tevens zijn de gegevens uit de andere memorieregisters van Nieuwlicht erbij betrokken. Het overzicht van het huispersoneel is niet uitputtend, aangezien diverse personen die tot het huispersoneel hebben behoord niet in Nieuwlicht zijn begraven, of geen sporen hebben achtergelaten in het archief.

De informatie is als volgt ingedeeld:

Voornaam en achternaam (met eventuele varianten)

1. huis van professie en jaar van intrede
2. ambten in Nieuwlicht
3. gedachtenisdatum
4. sterfjaar
5. graflocatie
6. schenkingen
7. verwanten
8. achtergrondinformatie
9. literatuur

A) MONNIKEN

ADAM DE SCOERL (Adam van Scoerl)

1. profes van Nieuwlicht (1400)
2. -
3. 16 augustus (Nec. A/B)
4. 1444 (c. 1445)
5. kerkhof
6. -
7. Vader: Nicolaas Simonszn. (21 december (Nec. A); moeder: Rissent (4 maart (Nec. A/B); zus: N.N. (zij schonk in 1415 en 1416 een pittantie van een Rijnse gulden, Hs. 28, 6v).
8. Adam was de eerste in Nieuwlicht geprofeste monnik. Hij schreef de handschriften, UBU, Hs. 162 (tussen 1400-1410) en Hs. 89 (1411-1412, samen met Zweder van Boecholt en Martinus van Schiedam).
9. Scholtens, 'Necrologie', 116; Gumbert, *Kartäuser*, 42, 75, 104, 107, 236, 265.

ADRIANUS STORM DE NAALDWIJK (Adriaan Willemszn. Storm van Naaldwijk)

1. profes van Nieuwlicht (<1457)
2. 18^e prior van Nieuwlicht (1470-1473)
3. 28 augustus (Nec. A)
4. 1473 (c. 1474)
5. kerkhof
6. -
7. Vader: Willem Janszn. (11 december (Nec. A), overleden tijdens het prioraat van Adriaan.
8. Hij was vicaris in het kartuizerinnenklooster Sint-Anna-ter-Woestijne in Brugge (1457-1470).
9. Scholtens, 'Necrologie'; Scholtens, 'Priors', NNBW, Deel 6, kol. 1264; Le Vasseur, *Ephemerides* III.

ALARDUS DE MEDEMBLICK (Alart van Medemblick)

1. profes van Nieuwlicht (26 augustus 1512)
2. -
3. 4 maart (Nec. A)
4. 1517 (c. 1518)
5. kerkhof
6. -
7. -
8. Volgens Petrus de Wal deed hij zijn professie op 26 augustus 1512 samen met Pieter Sas en Johan Ijsbrandszn. van Haarlem (De Wal, Hs. 7043, f. 145r). Hij werd in 1516 tot priester gewijd. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 131-132; AAU 24 (1897), 23.

[ALBERNUS DE COLONIA (Albert van Keulen)]

1. profes van Keulen of Nieuwlicht?
2. -
3. 19 november (Nec. A)
4. <1421 (Ingeschreven direct voor de memorieviering t.b.v. de slachtoffers van de Sint-Elizabethsvloeden)
5. -
6. -
7. -
8. Hij komt verder in de archieven van Nieuwlicht niet voor. Scholtens vermoedt dat hij een profes van de Keulse kartuis was, maar bij zijn naam staat *profes huius domus*. Mogelijk is hij overgeplaatst, of betreft het hier een schrijffout en gaat het hier inderdaad om een kartuizer uit Keulen die nooit in Nieuwlicht is geweest.
9. Scholtens, 'Necrologie', 102; Gumbert, *Kartäuser*, 42.

[ALPHARDUS CHRISTIANI DE AMSTERDAM (Alphart Christiaanszn. van Amsterdam)]

1. profes van Monnikhuizen bij Arnhem
2. -
3. 17 september (Nec. A/B)
4. 1425
5. kerkhof
6. -
7. -
8. Hij was oud-rector van de universiteit van Heidelberg. Prior van de kartuizerkloosters in Roermond, Amsterdam en Geertruidenberg. Hij overleed in Nieuwlicht op doorreis.
9. Scholtens, 'Necrologie', 111.

ALBERTUS BUER (Albert Buer)

1. profes van Monnikhuizen bij Arnhem
2. 6^e prior van Nieuwlicht (1409-1412) en 9^e prior van Nieuwlicht (1421-1426)
3. 6 juli (Nec. A/B)
4. 1439 (c. 1440)
5. kartuis van Bazel
6. Hij schonk een altaarstuk voor het hoogaltaar (houtsnijwerk) en 1½ gulden (Hs. 28, 5r).
7. Zijn ouders werden herdacht op 4 maart (Nec. A).
8. Albert studeerde in Keulen (*magister atrium* en *medicinae doctor*). Naast prior in Keulen was hij prior in Roermond (1414-1417), Monnikhuizen (1427-1430) en Bazel (1432-1439). Tussen 1414 en 1439 was hij visitator van de Rijnprovincie. Hij vertegenwoordigde de kartuizers tijdens het Concilie van Bazel.
9. Scholtens, 'Necrologie', 115; Scholtens, 'Priors', 320-323, NNBW 2, kol. 272; Gumbert, *Kartäuser*, 42-43.

ARNOLDUS DE LEYDIS (Arnold van Leiden)

1. profes van Nieuwlicht (<1476)
2. sacrist
3. 30 mei (Nec. A)
4. 1485 (c. 1486)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 12 januari (Nec. A), ingeschreven vóór 1476.
8. Arnold schreef UBU, Hs. 710.
9. Scholtens, 'Necrologie', 126-137.

ARNOLDUS MARTINI DE AMSTERDAM (Arnold Maartenszn. van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (<1485)
2. –
3. 21 juli (Nec. A)
4. 1510
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij werd in 1508 tot priester gewijd. Hij schreef samen met Dirk van Sparendam UBU, Hs. 99 (1475-1500) en 193 (1485).
9. Scholtens, 'Necrologie' 130; AAU 24 (1897), 420.

BARTHOLOMEUS LAURENTI (Barteld Laurenszn.)

Volgens Scholtens was hij een Utrechtse kartuizer die vlak na 1520 uit Nieuwlicht werd weggestuurd, omdat hij hervormingsgezind was (Scholtens, Necrologie, 135). In de bronnen van Nieuwlicht komt hij niet voor.

BARTHOLOMEUS STRENG DE SCONOVIA (Bartout Streng van Schoonhoven)

1. profes van Nieuwlicht (<1544)
2. 33^e prior van Nieuwlicht (1561-1564); procurator Nieuwlicht (1564-1565); 35^e prior van Nieuwlicht (1574-1592)
3. 21 juni
4. 1592 (c. 1593)
5. kartuis van Brugge (Genadedal)
6. –
7. –
8. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1544 (Cart. 2, f. 58r). Hij was ook prior van Delft (1555-1561) en Zierikzee (1565-1574). Als prior van Zierikzee was hij getuige van de ondergang van het klooster. Daarna werd hij opnieuw aangesteld als prior (eerst als rector) van Nieuwlicht. Ook daar maakte hij de opheffing van het klooster mee. In 1583 kreeg Bartholomeus de opdracht van het Generaal Kapittel om de Utrechtse kartuis te verlaten.
9. Scholtens, 'Necrologie', 149; Scholtens, 'Priors', 344-436; NNBW 9, kol. 1082-1083.

BERNARDUS BACKER (Bernard Backer)

1. profes van Monnikhuizen bij Arnhem
2. 4^e prior van Nieuwlicht (1403-1409)
3. 12 oktober (Nec. A/B)
4. 1417 (c. 1418)
5. kartuis van Luik (Twaalf Apostelen)
6. –
7. –
8. Hij was ook twee keer prior in Luik (1399-1403 en opnieuw in 1411-1417).
9. Scholtens, 'Necrologie', 110; Scholtens, 'Priors', 319; NNBW 7, kol. 108; Gumbert, *Kartäuser*, 43; Le Vasseur I, 336.

BERNARDUS DE AQUA (Bernard van Aqua)

1. profes van de kartuis van Milaan (< 1437), 2^e professie in Nieuwlicht?
2. –
3. 11 februari (Nec. A)
4. 1474 (c. 1474)
5. kerkhof
6. Hij schonk een nobel in 1447 (Hs. 28, f. 15v).
7. Vader: Seyno de Aqua (15/17 mei (Nec. A/B), ingeschreven tussen 1438-1465), moeder: Fya (14 februari (Nec. A) ingeschreven tussen 1440-1449), broer: Johannes de Aqua (8 januari (Nec. A) ingeschreven tussen 1453-1438).
8. Bernard werd in 1437 overgeplaatst van Milaan naar Utrecht (c. 1437, c. 1442)
9. Scholtens, 'Necrologie', 123.

BERNARDUS PREYS DE TRAIECTO (Bernard Preys van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht (<1544)
2. procurator; ziekenbroeder (*infirmarius*)
3. 2 maart (Nec. A)
4. 1559
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel in 1544 (Cart. 2, f. 58r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 143.

BERNARDUS DE WESALIA (Bernard van Wesel)

1. profes van Nieuwlicht (1487)
2. –
3. 28 januari
4. 1544 (c. 1544)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 4 oktober (Nec. A).
8. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r). Bij zijn dood was hij de oudste monnik (*senior*) van het klooster. Hij was 57 jaar kartuizer.

9. Scholtens, 'Necrologie' 138.

BRUNO JACOBII DE AMSTERDAM (Bruno Jacobszn. van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1438)
2. –
3. 27 juli (Nec. A)
4. 1473 (c. 1474)
5. kerkhof
6. Lijfrente van drie gouden Vlaamse Phillipsnobelen (Cart. 2 f. 174r-v) in 1425 uitgegeven door de stad Amsterdam aan Aesten Claes Peterszoonszoon.
7. In 1454 schonken zijn nichtjes (*neptibus*) geld voor een pitantie. Vier jaar later is een van hen overleden, want toen ontving het klooster geld uit het testament van Geertui, het nichtje van Bruno (Hs. 28, f.16v).
8. Bruno werd onderhouden uit de schenking van Anna van Kortageen, waarmee eerder Otto Amelii de Moerdrecht werd onderhouden (Hs. 4, 120), zie Bijlage B (KORTAGEEN, VAN). Bruno schreef in 1441 UBU Hs. 823. Voor zijn intrede was hij vicaris in de Sint-Nicolaaskerk in Amsterdam. De vicarie is vermaakt aan het regulierenklooster in Amsterdam.
9. Scholtens, 'Necrologie', 122.

CHRISTIANUS MERA DE HAARLEM (Christiaan van der Meer van Haarlem)

1. profes van Nieuwlicht
2. 22^e prior van Nieuwlicht (1492-1495)
3. 10 november (Nec. A)
4. 1495 (c. 1496)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 31 juli (Nec. A), ingeschreven tussen 1471-1495; oom: Dirk (Theodericus) Ofhuus, lag begraven in Nieuwlicht, nabij de cel van de sacrist (Hs. 4, 108).
8. Christian schreef UBU Hs. 326.
9. Scholtens, 'Necrologie', 128; Scholtens, 'Priors', 336-337; NNBW 8, kol. 1135.

CLEMENS (Clemens)

1. profes van Nieuwlicht (novice)
2. –
3. 7 april (Nec. A)
4. 1575 (Begraafregister Monniken)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij overleed tijdens zijn noviciaat.
9. Scholtens, 'Necrologie', 147.

CORNELIUS ADRIANI MOUTHAEEN (Cornelis Arieaan/Adriaanszn. Mouthaen)

1. profes van Nieuwlicht (1543)
2. *infirmarius*
3. 13 april (Nec. A)

4. 1571 (Begraafregister Monniken; c. 1572)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Ariaen; moeder: Margriet. Van de familie Mouthaen is een gedenksteen (tekstbord) in de Sint-Jacobskerk overgeleverd boven deur van de sacristie voor de ouders, grootouders en twee broers van Cornelis. Deze werd daar waarschijnlijk door de vader, die kerkmeester was, vlak na 1517 (voordat Cornelis geboren was) geplaatst, MeMO memorial object ID 553.
8. De Wal wijdt een korte levensbeschrijving aan hem. Hij overleed op Goede Vrijdag, en hij leefde 28 jaar in de orde (De Wal, Hs. 7040-44, f. 124v). Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1544 (Cart. 2, f. 58r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 146.

CORNELIUS DE EYCK (Cornelis van Eyck)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. ?
4. 1623
5. kartuizerklooster te Zelem bij Diest
6. –
7. –
8. Hij was hospes in Diest en was de laatst levende monnik van Nieuwlicht.
9. Scholtens, 'Necrologie', 150.

CORNELIUS DE MUDEBERCH (Cornelis van Muidenberg)

1. profes van Nieuwlicht (1496)
2. sacrist (36 jaar)
3. 15 februari (Nec. A)
4. 1551
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was 36 jaar en zes maanden sacrist (De Wal, Hs, 7044-46, f. 73). Hij is mogelijk Cornelius Theoderici die op 17 september 1513 tot priester werd gewijd (AAU 23 (1896), 465). Hij wordt ook vermeld in de twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 140.

CORNELIUS TRAIECTI (Cornelis van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht (<1534)
2. –
3. 2 augustus (Nec. A)
4. 1539 (Begraafregister Monniken; c. 1540)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Rodolphus Meynsonis, portier van Nieuwlicht, begraven in Nieuwlicht (zie huispersoneel).

8. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r). Vermeld bij *Le Vasseur, III*, 111.
9. Scholtens, 'Necrologie', 137.

DANIEL ARNOLDI DE VIANEN (Daniel Arnolduszn. van Vianen)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 18 september (Nec. A)
4. 1502 (c. 1503)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 129.

DANIEL TAETS VAN AMERONGEN (Daniel Taets van Amerongen)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 18 december (Nec. A)
4. 1549
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Willem Taets van Amerongen; moeder: Magdalena van Meaulx van Vorsselaer. Hij had vier broers en drie zusters.
8. Aanvankelijk was hij Jansheer, maar hij ging later over tot de kartuizerorde. Hij was aanwezig bij de intocht van Filips II in Utrecht in 1549. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1544 (Cart. 2, f. 58r). Via een bastaardtak stamde hij af van Willem van Abcoude (zie Bijlage B (ABCOUDE EN DUERSTEDEN, HEER VAN)). Daniels grootmoeder van vaders kant was Johanna van Driebergen, een kleindochter van Willem van Abcoude. Zijn afstamming wordt vermeld in het Begraafregister Monniken (Hs. 4, 95): '*de sanguine naturali fratris fundatoris nostri descendens*'. Er is een fragment van zijn grafzerk overgeleverd in het Centraal Museum (afb. 31b).
9. Scholtens, 'Necrologie', 140; NNBW 9, kol. 1106; Wittert, UR I, 541-542; Groot Algemeen Woordenboek, dl. 10, 3.

DODO DE BOLSWARDIA (Dodo van Bolsward)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 29 juni (Nec. A)
4. 1523 (c. 1524)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 135.

[EGIDIUS]

1. profes van Luik
2. –
3. 31 mei (Nec. A)
4. 1470 (c. 1471)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Egidius was hospes in Nieuwlicht.
9. Scholtens, 'Necrologie', 122.

ERNESTUS GIJSBERTI DE WIJC (Ernst Gijsbertszn. van Wijk)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 9 januari (Nec. A)
4. 1503 (c. 1503)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 129.

EVERARDUS SCHUERMAN EDENDIS (Evert Schuerman van Eden)

1. profes van Nieuwlicht (1530)
2. –
3. 22 augustus (Nec. A)
4. 1540 (c. 1541)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was volgens Petrus de Wal tien jaar kartuizer en slachtoffer van een koortsepidemie (De Wal, Hs, 7044, f. 49v). Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 137; Le Vasseur, III, 111.

FLORENTIUS NICOLAI DE MONNICKENDAM (Floris Claeszn. van Monnickendam)

1. profes van Nieuwlicht (1515)
2. 30^{ste} prior van Nieuwlicht (1545-1550)
3. 7 januari (Nec. A)
4. 1557 (c. 1557)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij wordt senior genoemd. Volgens De Wal was hij 42 jaar kartuizer (De Wal, Hs, 7044-46, f. 85). Hij wordt vermeld in de verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 en 1544 (resp. Cart. 2, f. 288v-289r, f. 58r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 141-142; Scholtens, 'Priors', 342-343; NNBW 8, kol. 1169.

FRANCO OFFHUYS DE DELF (Frank Offhuys van Delft)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1447)
2. procurator (1455-1456)
3. 3 mei (Nec. A/B)
4. 1460 (c. 1461)
5. kerkhof
6. In 1449 ontving Nieuwlicht '*ex testamento magister Franconis confratris nostri II scuta Philip?*' (Hs. 28, f. 15v). Dit is mogelijk een schenking van Frank uit het testament van een van zijn ouders of een schenking van Frank bij zijn intrede (waarbij hij via een testament afstand deed van zijn ouderlijke erfdeel), of van een kartuizer uit een ander kartuizerklooster. Er is geen andere Utrechtse kartuizer bekend die Frank heette.
7. Vader: Jacob Offhuys (27 oktober (Nec. A), >1440-<1459(1448?)); moeder: Machteld (21 september (Nec. A), inschrijving uit ca. 1448. Machteld schonk in 1448, toen Frank nog een novice was, een pitantie (Hs. 28, f. 15v). Waarschijnlijk dateert haar inschrijving in Nec. A ook uit die tijd, aangezien ze geen *obiit* maar *item* voor haar naam heeft staan; oom: Jan Willem Arentszn. van Delft (begraven in de kloosterkerk); oom: Arnold van Dorp (begraven in de kloosterkerk), zie Bijlage B (DORP, VAN/ARENDSZN.).
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 120.

FREDERICUS DE ENCHUSEN (Frederik Dirkszn. Van Enkhuizen)

1. profes van Nieuwlicht (<1459)
2. –
3. 1 december (Nec. A)
4. 1469 (c. 1470)
5. kerkhof
6. In 1459 schonk Dirk van Enkhuizen, Frederiks vader, een Johannesschild (Hs. 28, 17r).
7. Vader: Dirk van Enkhuizen.
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 121.

[GERARDUS DE ARENA]

Groepsmemorie voor zijn familie op 24 februari (Nec. A), ingeschreven tussen 1435-1445. Over deze *Gerardus de Arena confratris nostris* is verder niets bekend. Het is mogelijk een schrijffout. Hij zou identiek kunnen zijn met Gerardus de Clivis (= Gerard Arntszn), Gerardus de Delft of Gerardus de Wercouden (vgl. Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, 44-45).

GERARDUS DE CLIVIS (Gerrit Arnt Gerritszn.)

1. profes van Nieuwlicht (1404)
2. procurator (1412)
3. 24 november (Nec. A/B)
4. >1444-<1452
5. kerkhof

6. Hij schonk in 1404 2½ morgen en 13½ hont land in Lopik (in 1475 aan de nieuwe kartuis Sint-Sophia bij Vught geschonken) (Cart. 1. f. 32r-v; Cart. 2. f. 49v).
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 116; Gumbert, *Kartäuser*, 44-45.

GERARDUS DE DELFT (Gerrit van Delft)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 17 september (Nec. A/B)
4. 1456 (reconstructie Gumbert)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Scholtens, 'Necrologie', 117; Gumbert, *Kartäuser*, 44-45.

GERARDUS DE NIMMEGEN (Gerrit van Nijmegen)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. –
4. 1571 (Begraafregister Monniken)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij stierf in de kloostergevangenis. In 1567 werd hij door het Generaal Kapittel berispt. In 1568 is hij bestraft.
9. Scholtens, 'Necrologie', 146

GERARDUS DE WERCOUDEN (Gerrit van Wercouden)

1. profes van Nieuwlicht, (ca. 1437)
2. –
3. 11 oktober (Nec. A/B)
4. 1458 (reconstructie Gumbert, c. 1460)
5. kartuis van Brugge
6. In Hs. 28, f. 13v wordt zijn *prima missa* vermeld. Hij schonk toen drie Rijnse guldens en negen kromstaarten. Hoewel deze inschrijving ongedateerd is (ingeschreven in de periode 1426-1443), zal de eerste mis (vlak) na 1437 zijn opgedragen, aangezien tien posten eerder een testamentaire schenking vermeld wordt van Gerard Zelinger, kanunnik van Oudmunster die in 1437 overleed (Hs. 28, f. 13r).
7. Zoon: Hugo van Wercouden (kartuizermonnik in Brugge † 1492); zus: Geertrui van Wercouden.
8. In 1441 verklaarde het klooster schuldig te zijn aan Geertrui van Wercouden (weduwe van Gijsbert Stede) als voogd van Hugo van Wercouden (Gerrits zoon) een jaarlijkse erfrente van vijf gouden Rijnse guldens (losbaar binnen drie jaar voor zestig gulden). Gerrit verklaarde dat het geld van deze

rente afkomstig was uit zijn moeders erfdeel. De akte is niet overgeleverd, maar er is wel een regest van opgenomen in UBU, Hs. 117. Gerrit was later hospes in de kartuizen te Sint-Maartensbos te Lierde en Genadedal in Brugge.

9. Scholtens, 'Necrologie', 119; Gumbert, *Kartäuser*, 49, noot 65.

[GERARDUS JEPPEL/GEPEL (Gerard/Gerrit Jepel)]

Goepsmemorie voor zijn ouders op 3 september (Nec. A), ingeschreven tussen 1403-1421. Verder is er nog een Johannes Jepel (1 juni (Nec. A) (*amicus huius domus*)). Gerard was een van de drie monniken (samen met Thomas van Mijnen en Johan van Kleef) die tijdens het Utrechts Schisma in Nieuwlicht achterbleef en tegen de voorschriften in missen bleef opdragen. Hiervoor werden ze door het Generaal Kapittel bestraft (c. 1430). In 1433 kregen ze hun *reconciliatio* (c. 1434) (zie Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, 38 noot 112, 44-45) Mogelijk is Gerard identiek met Gerardus de Clivis of Gerardus de Delft.

GERARDUS SCHAEFF (Gerrit Schaeff)

1. profes van Nieuwlicht
2. procurator
3. 14 juli (Nec. A)
4. 1574 (c. 1575)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij stierf aan de pest (kantlijn geeft *pestilentie*). Ook de Wal verhaalt over de pestepidemie die Nieuwlicht in 1574 trof en waaraan naast Gerrit ook prior Dirk van Meeuwen en monnik Dirk van Someren overleden. In het klooster waren toen nog vijf monniken over (De Wal, Hs, 7044-46, f. 136).
9. Scholtens, 'Necrologie', 147.

GERARDUS SCOETEN DE AMSTERDAM (Gerrit Hendrikszn. van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1494)
2. –
3. 16 maart (Nec. A)
4. 1514 (c. 1514)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Volgens Petrus de Wal overleed hij aan de gevolgen van een epidemie, die ook Romerus Swaen en Jacob van Langendijk het leven kostte (De Wal, Hs. 7043, f. 147r). Hij was Jeruzalemvaarder (*miles Jerusalemitanus*).
9. Scholtens, 'Necrologie', 131.

[GERARDUS SPRONCK (Gerard Spronck)]

1. profes van Monnikhuizen bij Arnhem
2. –
3. 1 april (Nec. A)
4. 1584 (c. 1585)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was vanaf 1430 student aan de universiteit van Leuven (theologie). In 1441 was hij professor aan die universiteit en in 1447 dekaan. Na zijn intrede in de kartuizerorde was hij prior van Monnikhuizen en visitator. Hij overleed in Nieuwlicht in zijn functie als visitator en werd er ook begraven.
9. NNWB 7, kol. 1169-1170.

GIJSBERTUS DE WERCOUDEN (Gijsbert van Wercouden)

1. profes van Nieuwlicht (<1437 (1432?))
2. –
3. 23 september (Nec. A)
4. 1475 (c. 1476)
5. kerkhof
6. Hij schonk voor zijn eerste misviering drie Rijnse guldens en vier kromstaarten (Hs. 28, f. 13r). De inschrijving staat direct voor de schenking van Gerrit Zelinger, kanunnik van Oudmunster († 1437).
7. Moeder: Geertrui (zij had, volgens Grafrechtregister Leken, een graf gereserveerd in Nieuwlicht, maar werd er niet begraven (getuige het *hic non*). Zijn tante (NN) schonk een Filipsschild (Hs. 28, f. 13v). Groepsmemorie voor zijn familie op 10 februari (Nec. A). Deze staat direct na een inschrijving, gedateerd in 1431.
8. Gijsbert was waarschijnlijk een neef van Gerard van Wercouden. Bij zijn dood was hij de oudste van het klooster (*senior monachus*).
9. Scholtens, 'Necrologie', 124.

GIJSBERTUS ROGMAN (Gijsbert Rogman van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht
2. procurator
3. 9 februari (Nec. A)
4. 1555
5. kerkhof
6. –
7. Moeder: Geertrui; vader: Anton Dyonisiusz; broer: Vincent (kartuizer in Geertruidenberg); tante: Hasa Jacobi, zie Bijlage B (ROGMAN).
8. Gijsbert wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1544 (Cart. 2, f. 58r). Hij werd mogelijk op 6 juni 1517 tot priester gewijd *Frater Gbijsbertus Traiecti, ordinis Traiectensis* (AAU, 24, 30).

9. Scholtens, 'Necrologie', 140.

**GIJSBERTUS THEODERICI VAN
AUTHEUSDEN, ALIAS RUTENBERCH (Gijsbert
Dirkszn. van Oudheusden, genaamd
Rutenberg)**

1. profes van Nieuwlicht (1521)
2. procurator (22 jaar)
3. 6 november (Nec. A)
4. 1557 (Begraafregister Monniken; De Wal, Hs. 7044-46; c. 1558)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Dirk van Oudheusden, alias de Rutenberch, zie Bijlage B (OUDHEUSDEN, ALIAS RUTENBERG, VAN).
8. Hij schreef de verloren gegane kroniek, *Chronicon Cartusiae Ultrajectinae*, die in de zeventiende eeuw door De Wal nog is geraadpleegd. De Wal geeft een levensbeschrijving (De Wal, Hs. 7044-46, f. 86v). Volgens de Wal was Gijsbert 36 jaar kartuizer, waarvan 22 jaar procurator. Ook zou hij een professieboek hebben geschreven (*scripsit librum professionum et obituum suorum confratrum*), waarmee waarschijnlijk de *Chronicon* wordt bedoeld. De Wal maakte er voor zijn overzicht veelvuldig gebruik van. Gijsbert zou op 15 juli 1555 tot prior van de kartuis van Zierikzee zijn gekozen. Gijsbert wordt vermeld in de twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 142; NNBW 5, kol. 626.

**HECTOR DE MOERDRECHT (Hector
Hendrikszn. van Moerdrecht)**

1. profes van Nieuwlicht (<1435?)
2. –
3. 25 mei (Nec. A/B)
4. 1465 (c. 1466)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 31 januari (Nec. A, tussen 1435 en 1453) en op 25 januari (Nec. B). Vader: Hendrik de Moerdrecht (25 januari (Nec. B)); oom: Otto Amelii de Moerdrecht. In 1451 schonken zijn zusters twee Filipsschilden (Hs. 28, 16r). Een andere oom, Hendrik van Moerdrecht lag met zijn vrouw, dochter en schoonzoon in Nieuwlicht begraven, zie Bijlage B (MOERDRECHT, DE).
8. Bij zijn dood was Hector de oudste (*senior*) van het klooster. Hij schreef de handschriften: UBU, Hs. 38, Hs. 39, Hs. 106, Hs. 159, Hs. 1584 en Hs. 102 (deels, samen met Hendrik Bor en Hendrik Simonszn. Fabri). Hector is door Gumbert

aangewezen als mogelijke opsteller van Necrologium B.

9. Scholtens, 'Necrologie', 121; NNBW 8, 1173-1174; Gumbert, *Kartäuser*, 15-16.

**HEERMANUS DE AMSTELREDAM (Herman
van Amsterdam)**

1. profes van Nieuwlicht (<1486)
2. vicaris
3. 3 mei (Nec. A)
4. 1517 (c. 1518)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 30 september (Nec.), ingeschreven tussen 1476 en 1486.
8. Hij schreef UBU Hs. 267, Hs. 280 en Hs. 370. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r). Hij overleed op dezelfde dag als medekloosterbewoners Pieter van Enkhuizen (monnik) en Jacob Willemszn. (donaat).
9. Scholtens, 'Necrologie', 132; *Le Vasseur I*, 558.

**HEINRICUS DE HOERN (Hendrik van
Hoorn)**

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1462?)
2. vicaris, sacrist
3. 1 december (Nec. A)
4. 1483 (c. 1484)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 13 november (Nec. A), ingeschreven tussen 1462 en 1485); zus?: Geertruida van Hoern, zie Bijlage B (HOERN, VAN).
8. Volgens De Wal stierf hij samen met enkele andere kloosterlingen (Laurens van Leiden, Johan van Kleef, alias Start en Nicolaas Dirkszn.) aan een besmettelijke ziekte (De Wal, Hs. 7043, f. 100v)
9. Scholtens, 'Necrologie', 126.

**HEINRICUS DE HOERN (Hendrik van
Hoorn)**

1. profes van Nieuwlicht (<1504)
2. vicaris
3. 24 maart (Nec. A)
4. 1523 (c. 1523)
5. kerkhof
6. –
7. zus?: Geertruida van Hoern, zie Bijlage B (HOERN, VAN).
8. Hij was pastoor in Loenen voor zijn intrede. Tussen 1504-1514 was hij prior in Kampen (De Wal, Hs. 7044-46, f. 12r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 135; Scholtens, 'Kampen', 208-209.

HEINRICUS FABRI DE DELFT (Hendrik Simonszn. Fabri van Delft)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1438)
2. –
3. 1 juni (Nec. A)
4. 1476 (c. 1477)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 4 december (Nec. A, voor 1443).
8. Bij zijn dood was Hendrik senior van het klooster. Hij werd onderhouden uit de schenking van Willem van Merode, waarvan eerder Hendrik van der Laen was onderhouden († 1438). Opvallend genoeg is de groepsmemorie voor zijn familie op dezelfde dag als de gedachtenis van Willem van Merode. Hendrik schreef in 1451 UBU, Hs. 96 (in 1451) en aan Hs. 102 werkte hij ook mee, samen met Hector van Moerdrecht en Hendrik Bor. Hendrik was mogelijk (één van) de opsteller(s) van Necrologium B.
9. Scholtens, 'Necrologie', 125.

HEINRICUS OTTONIS DE TRAIECTO (Hendrik Ottenszn. van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht
2. diaken
3. 26 april (Nec. A)
4. 1506 (c. 1507)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 129-130.

HENRICUS BOR (Hendrik Borre van Amerongen)

1. profes van Nieuwlicht (1429)
2. vicaris
3. 2 april (Nec. A)
4. 1472/1473 (c. 1473)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn ouders op 28 juni (Nec. A), ingeschreven tussen 1429 en 1436. Vader: Dirk Borre van Amerongen; moeder: Elizabeth, zus: Elizabeth, zie Bijlage B (BORRE VAN AMERONGEN).
8. Hendrik Bor was in 1426 student in Leuven. Volgens De Wal was hij 44 jaar kartuizer (De Wal, Hs. 7043, f. 86v). Het verhaal gaat dat een non hem ooit had willen verleiden. Toen zij hier niet in slaagde, verwenste zij haar gelofte en gooide haar sluier in het vuur. Deze werd niet door de vlammen verteerd. Dit zou voor Bor de aanleiding zijn geweest in het klooster te treden. Zijn onderhoud werd bekostigd door een schenking van Lambert Thuer en zijn vrouw Margriet (Hs. 4, 120-121), zie Bijlage

B (THUER). Bor was, volgens Gumbert, de opsteller van Hs. 4 en hij schreef ook de handschriften UBU Hs. 180 (in 1438) en Hs. 102 (deels). Verder is er nog een legende dat bij Hendriks graf, toen daar eens graafwerkzaamheden werden verricht, wonderlijke geluiden werden gehoord.

9. Scholtens, 'Necrologie', 122; NNBW 7, kol. 172; Le Vasseur, 426; Gumbert, *Kartüuser*, 15, 43, 50, 112, 120, 136, 138, 141.

HENRICUS COEL (Hendrik Coel van Culemborg)

1. profes van Nieuwlicht? (<1544)
2. –
3. ?
4. 1577
5. Brugge
6. –
7. –
8. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1544 (Cart. 2, f. 58r). Hij was vicaris van de kartuizerinnen te Brugge (1565-1577).
9. Scholtens, 'Necrologie', 148.

HENRICUS DE BOLSWAERDIA (Hendrik van Bolsward)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 11 september (Nec. A)
4. 1511 (c. 1512)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 14 oktober (Nec. A).
8. Volgens Petrus de Wal stierf hij plotseling tijdens de maaltijd (De Wal, Hs. 7043, f. 142r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 130.

HENRICUS DE CAMPIS (Hendrik van Kampen)

1. profes van Nieuwlicht (<1468)
2. -
3. 22 april (Nec. A)
4. 1473 (c. 1474)
5. kerkhof
6. –
7. -
8. Hendrik schreef in 1468 UBU, Hs. 75.
9. Scholtens, 'Necrologie', 123.

HENRICUS DE HEESWIJK (Hendrik van Heeswijk)

1. profes van Nieuwlicht (1438 (RSL, 486-487))
2. 14^e en 19^e prior van Nieuwlicht (1443-1450 en 1473-1476); procurator (1462-1463)
3. 25 januari (Nec. A)
4. 1476 (c. 1476)
5. kerkhof

6. Hij schonk bij zijn priesterwijding, voordat hij intrad in de kartuizerorde, een jaarlijkse wijnpitantie ter waarde van een oude Franse schild op de sterfdag van zijn vader (Hs. 4, 13, zie Bijlage 12). Ook ter ere van zijn moeder Hadewych (Hasa) ontving Nieuwlicht (op een later tijdstip?) een jaarlijkse wijnpitantie (op haar sterfdag) ter waarde van 1 oude Franse Schild. Een erfrente uit het huis en hof 'Onder de hantscoenmaker' bij de Sint-Jansbrug in Utrecht van zijn moeder Hasa (in 1436), kwam (later) in handen van Nieuwlicht (intreedgeschenk?), zie Bijlage B (HEESWIJK, VAN).
7. Vader: Johan; moeder: Hadewych; drie zussen en twee broers, zie Bijlage B.
8. Tegen het einde van zijn eerste prioraat van Nieuwlicht gelastte het Generaal Kapittel een bijzondere visitatie van het klooster. In 1475 kreeg Hendrik een terechtwijzing van het Generaal Kapittel. Hendrik hielp in 1465 Dionysus de Kartuiser met de stichting van de kartuis te Vught. Hij was in 1469 rector in Sint-Sophia in Vught.
9. Scholtens, 'Necrologie', 124-125; Scholtens, 'Priors', 327-329; Scholtens, 's-Hertogenbosch', 60-61; NNBW 6, kol. 744.

HENRICUS DE LAEN (Hendrik van der Laen)

1. profes van Nieuwlicht (1422)
2. 10^e prior van Nieuwlicht (1426-1428)
3. 4 januari (Nec. A/B)
4. 1438 (c. 1438)
5. kerkhof
6. Hij schonk vijf morgen in IJsselstein; een ornament en een gouden kruis; vier kronen en vier Hollandse schilden; 'en allerlei nuttig zaken die hij meebracht toen hij intrad' (Hs. 27, f. 8r).
7. Vader: Evert van der Laen (16 juni (Nec. A), >1419 (begraven in de pandhof van de domkerk te Utrecht (De Groot, *De Dom*, 343)); moeder: Sophia (4 maart Nec. A/B.), 1419 (begraven in de pandhof van de domkerk (De Groot, *De Dom*, 343); huishoudster: Margareta (gestorven in 1424 en begraven in de kleine pandhof).
8. Hij was afkomstig uit IJsselstein. Hij was *magister atrium* en voor zijn intrede was hij domkannunik in Utrecht, secretaris van het Domkapittel en notaris. Hij schreef volgens het schenkingsregister uit Hs. 27 verschillende boeken voor de orde: een *nocturnael*, een *diurnael* en de Statuten der Orde (UBU, Hs. 371 en Hs. 372). Ten tijde van het Utrechts Schisma verbleef hij in Genadedal (Brugge) waar hij prior was (1428-1433). In 1433 keerde hij naar Nieuwlicht terug.

9. Scholtens, 'Necrologie', 113-114; Scholtens, 'Priors', 324-325; NNBW 8, kol. 990-991; Gumbert, *Kartäuser*, 45, 110, 271.

HENRICUS DE VEETHUSEN (Hendrik van Veethuizen)

1. profes van Monnikhuizen (ca. 1414)
2. 8^e prior van Nieuwlicht (1416-1421)
3. 23 juni (Nec. A/B)
4. 1421 (c. 1422)
5. kerkhof
6. Ten tijde van zijn noviciaat in Monnikhuizen (circa 1414) schonk hij vijftig Gelderse guldens aan Nieuwlicht en later nog eens 25 kronen (Hs. 27, 6r).
7. –
8. Hij trad waarschijnlijk op latere leeftijd in de kartuizerorde in. Hij was prior in Utrecht ten tijde van de armoede in de jaren tien van de vijftiende eeuw, toen diverse monniken naar andere kartuizen werden gestuurd.
9. Scholtens, 'Necrologie', 110 ; Scholtens, 'Priors', 323-324 ; Le Vasseur II, 359; NNBW 6, kol. 1299-1300; Gumbert, *Kartäuser*, 46.

HENRICUS DE WIT (Hendrik de Wit)

1. profes van Nieuwlicht (tussen 1401-1404)
2. 5^e prior van Nieuwlicht (1408-1409), vicaris (1416-1419)
3. 16 juni (Nec. A/B)
4. 1422
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Jan de Wit; moeder: Margareta; broer: Frank; broer: Frederik, zie Bijlage B, (WIT, DE).
8. Hij was mogelijk de opsteller van het eerste cartularium, het origineel van Hs. 27 en Hs. 28. Hij stond bekend als gedegen theoloog ('*qui fuit reputatus pro valenti theologo a pluribus*', Nec. B).
9. Scholtens, 'Necrologie', 110; Scholtens, 'Priors', 319-320 ; Gumbert, *Kartäuser*, 47, 116-117.

HENRICUS DOBBIUS BURCHMANNUS (Hendrik Dobbius Burchmanszn.)

1. profes van Nieuwlicht? (<1561)
2. sacrist
3. -
4. 1582
5. ?
6. –
7. Vader: Burchman Dobbius van Amsterdam (25 juni (Nec. A)).
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 148.

HENRICUS KOCKENGEN (Hendrik van Kockengen)?

De Wal noemt hem als een van de vijf monniken die overbleven in 1574 nadat een pestepidemie zeker drie monniken het leven had gekost. De vijf monniken waren: *Jacobus Gaudanus vicarius, Joannes Cammaker sacrista, Timannus Traiectensis, Theodoricus Gomorensis, Henricus Kockengen, diaconus* (De Wal, Hs, 7044-46, f. 136). Er is verder helemaal niets over hem bekend.

HENRICUS MILDE DE CULEMBORCH (Hendrik Milde van Culemborg)

1. profes van Nieuwlicht, (<1407)
2. procurator (1407); 7^e prior van Nieuwlicht (1412-1415?)
3. 24 april (Nec. A/B)
4. 1436 (c. 1437)
5. kartuis van Keulen
6. –
7. Vader: Gerard Milde van Culemborg, burger van Dordrecht (16 november (Nec. A)); moeder: Sophia (1 april (Nec. A), <1415). Ten tijde van Hendriks prioraat liet zijn moeder drie gulden en 26 witjes aan het klooster na (Hs. 28, f. 6r).
8. In 1422 ging hij naar de kartuis van Keulen, waar hij zijn tweede professie aflegde. Hij was daar ook prior (1430-1434). In Nieuwlicht schreef hij UBU, Hs. 276.
9. Scholtens, 'Necrologie', 113; Scholtens, 'Priors', 323; NNBW 8, kol. 1156; Gumbert, *Kartäuser*, 46, 110, 234.

HERMANUS SCORREKEN DE THIELIS (Herman Scorreken van Tiel)

1. profes van Wesel (>1421)
2. procurator (1433)
3. 25 maart (Nec. A)
4. 1457
5. kartuis van Wesel
6. –
7. Zijn moeder schonk omstreeks 1439 een Filipsgulden (Hs. 28, f. 14r).
8. Herman keerde vlak na 1443 terug naar Wesel. Hij verbleef zeker tien jaar in Nieuwlicht. In 1421 was hij vicaris in de Sint-Maartenskerk in Tiel.
9. Scholtens, 'Necrologie', 118.

HESELUS JOHANNIS FRANKEN (Hessel Jan Vrankenzoon)

1. profes van Nieuwlicht (1404)
2. –
3. 6 februari (Nec. A/B)
4. 1461 (c. 1461)
5. kerkhof
6. De vader van Hessel schonk (waarschijnlijk als intreedgeschenk) voor het onderhoud van zijn zoon een jaarlijkse rente van zeventien Franse kronen (Hs. 27, 6r).

7. Vader: Jan Vrankenzn. van Middelburg; moeder: Katherina; stiefmoeder: Petronella Zelandrina, zie Bijlage B (VRANKENZN.).
8. Hessel was bij zijn dood de oudste van het klooster (*senior*) en 57 jaar lid van de orde.
9. Scholtens, 'Necrologie', 120; Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, 47-8.

HUGO DE WOERDEN (Hugo van Woerden)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1430)
2. procurator (1434-1436)
3. 14 december (Nec. A)
4. ca. 1448
5. kerkhof
6. In 1434 schonk Hugo's vader twee morgen in Woerden (Hugo was toen al procurator) (Cart. 1, f. 44r).
7. Vader: Dirk Janszn; moeder: Aleid van den Zande (herdacht met haar vier zonen (29 oktober (Nec. A); broer: Johan (Deze schonk omstreeks 1439 een gulden, Hs. 28, f. 14r).
8. Zijn onderhoud werd (net als dat van Hendrik Bor) gefinancierd door de schenking van het echtpaar Thuer (Hs. 4, 120-121), zie Bijlage B (THUER).
9. Scholtens, 'Necrologie', 115.

IJSBRANDUS DE ZWOLLIS (Ijsbrand van Zwolle)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 29 oktober
4. 1489 (c. 1490)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 20 maart (Nec. A), ingeschreven tussen 1463-1486.
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

IJSBRANDUS DOBII DE AMSTELREDAMMIS (Ijsbrand Dobbenzn. van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (<1534)
2. –
3. 10 november (Nec. A)
4. 1549 (Begraafregister Monniken; c. 1551)
5. kerkhof
6. Hij schonk een incunabel: UBU, Inc. 531.
7. –
8. Ijsbrand wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r). Hij was enige tijd procurator in Kampen (waarschijnlijk omstreeks 1544, omdat hij niet voorkomt in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel van 1544).
9. Scholtens, 'Necrologie', 140.

JACOBUS BACKER (Jacob Willemszn. Backer van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (1438)
2. 17^e prior van Nieuwlicht (1460-1470), vicaris (1470-1475)
3. 2 maart (Nec. A)
4. 1475 (c. 1475)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Willem Simonszn. van Amsterdam (11 oktober (Nec. A/B), 1449 (c. 1450)); moeder: Geertrudis (11 januari (Nec. A), 1470 (c. 1470)).
8. Jacob was in 1435 student in Keulen (H. Keussen, *Die Matrikel der Universität Köln I*, 286). Hij schreef handschrift UBU, Hs. 35. Hij is waarschijnlijk de Jacob Willemszn. die in 1438 intrad en wiens verblijf gefinancierd werd (na de dood van Johan Taets) uit de schenking van Willem van Merode (Hs. 4, 119-120), zie Bijlage B (MERODE, VAN). Hij schreef UBU, Hs. 351 (1471-1472)
9. Scholtens, 'Necrologie', 123-124; Scholtens, 'Priors', 331-332; NNBW 7, kol. 67-68.

JACOBUS CROM

1. profes van Nieuwlicht (<1422 (< 1412?))
2. diaken
3. 28 juli
4. 1436 (c. 1437)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Herman Crom; moeder: Petronella Crom; broer: Herman Crom; zus: Aleid; zus: Wendelmodis; mogelijk nog twee zussen: Petronella en Weynmodis, zie Bijlage B (CROM).
8. Hij wordt spiegel en voorbeeld van het hele huis genoemd (*speculum et exemplar totius domus* (De Wal, Hs, 7043, f. 51v).
9. Scholtens, 'Necrologie', 113, Gumbert, *Kartäuser*, 48.

JACOBUS DE ELPENDAM (Jacob van Elpendam)

1. profes van Nieuwlicht (>1511-<1534)
2. –
3. 13 mei (Nec. A)
4. 1554 (c. 1555)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was 63 jaar toen hij overleed (De Wal, Hs, 7044-46, f. 78). Hij wordt vermeld in de twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r). Hij werd mogelijk op 7 april 1509 tot priester gewijd.
9. Scholtens, 'Necrologie', 140; AAU 23 (1896), 424.

JACOBUS DE GOUDA (Jacob van Gouda)

1. profes van Nieuwlicht
2. vicaris (1574) en sacrist
3. 18 februari (Nec. A)
4. 1580 (Begraafregister Monniken; c. 1581)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Jacob was ook procurator van Kampen. In 1574 was hij een van de vijf monniken die nog over waren, nadat een pestepidemie zeker drie monniken het leven had gekost (De Wal, Hs. 7044-46, f.136). Hij overleed in de stad ten tijde van de oorlogshandelingen en was een van de laatsten die in Nieuwlicht begraven werden.
9. Scholtens, 'Necrologie', 148.

[JACOBUS DE WESTCAPELLE (Jacob van Westkapelle)]

Profes van Brugge die in 1424-1425 korte tijd als hospes naar Utrecht werd gestuurd. Hij komt niet voor in de memorieregisters van Nieuwlicht, Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, 48.

JACOBUS LANGENDIJK (Jacob van Langendijk)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 5 september
4. 1514 (Grafregister Monniken, c. 1515)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 13 oktober (Nec. A), < 1495.
8. Volgens Petrus de Wal overleed hij aan de gevolgen van een epidemie, die ook Romerus Swaen en Gerard Hendrikszn. Scoeten het leven kostte (De Wal, Hs. 7043, f. 147r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 131.

JACOBUS SCRAPER DE AMSTERDAM (Jacob Scrapper van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (<1443)
2. procurator
3. 20 juni
4. 1478 (c. 1479)
5. kerkhof
6. –
7. In 1443 schonk zijn moeder (NN) een gulden voor een wijnpitantie (Hs. 28, f. 14v).
8. -
9. Scholtens, 'Necrologie', 125.

JACOBUS DE ZYRIXE (Jacob van Zierikzee)

1. profes van Nieuwlicht (<1442)
2. –
3. 26 juni (Nec. A/B)
4. 1465 (Nec. B, c. 1466)
5. kerkhof

6. –
7. Vader: Boudewijn Wissenzoon van Zierikzee (Baldwinus Wissonis de Zyrix); moeder: Balage (10 juni (Nec.)). In 1454 schonk de vader een nobel voor een wijnpitantie (Hs. 28, f. 16v. In 1442 en 1444 schonk de moeder twee vaten zout (Hs, 28, f. 14v, 15r). In het deel van het kerkhof waar de donaten en het dienstpersoneel begraven lagen, werd ook Anthonius Wissonis, een neef van Jacob, begraven. Waren zij verwant aan de domkanunnik Wisso van Zierikzee (NNBW 6, 1316)? Wisso van Zierikzee schonk omstreeks 1414 een ton haring (Hs. 28, f. 5v).
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 121.

JASPERUS AMSTERODAMENSIS (Jasper Janszn. Verhorst van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (<1534)
2. vicaris (1546?-1558)
3. 20 maart (Nec. A)
4. 1558 (Begraafregister Monniken; c. 1558)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Johan Verhorst.
8. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r). Hij schreef *Mons Aurens* in 1556 in druk verschenen in Utrecht. Hij was prior van Kampen (1540-1546).
9. Scholtens, 'Necrologie', 142; Scholtens, 'Priors', 213; NNBW 5, kol. 1003-1004.

JODOCUS VLINCKERT LEERDAMIUS (Joost Vlinckert van Leerdam)

1. profes van Nieuwlicht (<1534)
2. –
3. 6 mei (Nec. A)
4. 1558 (c. 1560)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij wordt vermeld in de twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r). Bij zijn dood was hij de oudste monnik (*senior*), ook wordt hij *jubilarius* genoemd.
9. Scholtens, 'Necrologie', 143.

JOHANNES AELBERTI DE AMSTERDAM (Johan/Jan Aelbertszn. van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (ca.1450?)
2. –
3. 20 augustus (Nec. A)
4. 1463 (c. 1464)
5. kerkhof
6. –
7. Zijn tante Margaretha Beth stichtte een mis op in de kloosterkapel. (Hs. 4, 128). Zijn

nichtje Christina en haar man Peter Hollant van Amsterdam werden in Nieuwlicht begraven, zie Bijlage B (HOLLANT VAN AMSTERDAM/BETH).

8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 121.

JOHANNES ARNOLDI DE TRAIECTO (Johan/Jan Arnoldszn. van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht (1524)
2. –
3. 31 januari
4. 1544 (c. 1544)
5. Monnikhuizen (Arnhem)
6. –
7. –
8. Hij werd in 1512 tot priester gewijd. Hij was tussen 1530-1544 prior in Monnikhuizen. Tijdens zijn prioraat in Monnikhuizen kreeg het klooster in 1538, na de dood van de laatste hertog van Gelre (Karel van Egmond), veel te verduren van de Arnhemse burgerij. De Graflijst Extern Begraven Monniken vermeldt dat hij negentien jaar en negen maanden kartuizer was.
9. Scholtens, 'Necrologie', 138; NNBW 7, 24.

JOHANNES DE BOLZWARDIA (Johan/Jan van Bolsward)

1. profes van Nieuwlicht (<1487?)
2. –
3. 10 juni (Nec. A)
4. 1504 (c. 1505)
5. kartuis van Kampen
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 29 november (Nec. A), ingeschreven voor 1487.
8. Johan was prior in de kartuis van Kampen (1497-1504).
9. Scholtens, 'Necrologie', 129; Scholtens, 'Kampen', 207-208.

JOHANNES DE BUEREN (Johan/Jan van Bueren)

1. profes van Nieuwlicht (>1410?)
2. –
3. 8 mei (Nec. A/B)
4. ca. 1430
5. kartuis van Zelem (Diest)
6. –
7. Vader: Jan van Bueren tot Reygersfoort, heer Ottenzn. (16 november (Nec. A/B); moeder: Katharina van Polanen, van Reygersvoert, heer Filipsdochter (4 maart (Nec. A), zuster Beerta van Reygersvoert (16 november (Nec. A). Jan en Katharina trouwden in 1372. Gumbert vermoedt dat vader Jan al in 1393 stierf en de moeder voor 1416.

8. Johan verbleef ten tijde van het Utrechts Schisma in het kartuizerklooster te Zelem, waar hij is overleden.
9. Scholtens, 'Necrologie', 111; Gumbert, *Kartäuser*, 48-49.

JOHANNES DE CLIVIS (Johan/Jan van Kleef)

1. profes van Nieuwlicht, (in of vlak na 1417?)
2. lekenreddiet (*clericus redditus*)
3. 22 februari (Nec. A); 23 februari (Nec. B)
4. 1458 (reconstructie Gumbert)
5. kerkhof
6. In 1417 kocht Nieuwlicht een stuk land aan van de erven van Jan van der Borch (weduwe, twee zonen en een dochter. Uit het bovengeschreven regest blijkt de dochter Aleid Hessel te zijn, de moeder van Johan van Kleef. Gumbert vermoedt dat deze aankoop eigenlijk een schenking betreft, die hij als het intreedgeschenk beschouwt van Johan van Kleef. Maar Johan wordt in de akte niet genoemd.
7. Vader: Hendrik Hessel van Kleef?; moeder: Aleid Hessel (van de Borch); broer?: Dirk (Theodericus), zie Bijlage B (HESSEL DE CLIVIS/HESSELT/VAN DER BORCH).
8. Johan was een van de vijf kloosterlingen die tijdens het Utrechts Schisma in Nieuwlicht achterbleef. Ook hield hij zich, net als de twee andere monniken die achterbleven, Thomas van Mijnen en Gerard Japel, niet aan de voorschriften om geen missen op te dragen. Hiervoor werden ze in 1430 door het Generaal Kapittel bestraft. (c. 1430). In 1433 kregen ze hun *reconciliatio* (c. 1434) (zie Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, 38 noot 112, 44-45).
9. Scholtens, 'Necrologie', 118; Gumbert, *Kartäuser*, 49.

JOHANNES DE CLIVIS, ALIAS DE START (Johan/Jan (van Kleef) van den Start)

1. profes van Nieuwlicht (<1470)
2. procurator
3. 12 november (Nec. A)
4. 1483 (c. 1484)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 20 september (Nec. A).
8. Johan schreef de handschriften UBU, Hs. 194 (in 1480) en f. 102-163 van UBU, Hs. 824 (1470). Volgens De Wal stierf hij samen met enkele andere kloosterlingen (Laurens van Leiden, Nicolaas Dirkszn. en Hendrik van Hoorn) aan een besmettelijke ziekte (De Wal, Hs. 7043, f. 100v)
9. Scholtens, 'Necrologie', 126.

JOHANNES DE HELMONT (Johan/Jan van Helmont)

1. profes van Nieuwlicht
2. sacrist
3. 21 juli (Nec. A)
4. 1570 (Begraafregister Monniken; c. 1571)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was ook sacrist in Kampen.
9. Scholtens, 'Necrologie', 145.

JOHANNES DE RAEPHORST (Johan/Jan van Raephorst)

1. profes van Genadedal (Brugge) (<1458), 2^e professie in Nieuwlicht
2. –
3. 20 november (Nec. A)
4. 1493 (c. 1494)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 1 september (Nec. A).
8. Hij schreef handschrift UBU, Hs. 173 (in 1458 (in Brugge?)).
9. Scholtens, 'Necrologie', 127-128.

JOHANNES DOBBE (Johan/Jan Dobbe)

1. profes van Nieuwlicht (1461?)
2. –
3. 10 februari (Nec. A)
4. 1476 (c. 1476)
5. kerkhof
6. Omstreeks 1461 schonk hij een erfrente van vijf gouden Vlaamse nobelen (intreedgeschenk?) (Cart. 1, f. 88r-89r en Cart. 2, f. 173r-174r).
7. Vader: Jacob Dobbe (de smid)?, zus: Geertrui? (gehuwd met Jacob de Wit Jacobszn.). Zij worden genoemd als eerdere eigenaars van de erfrente die omstreeks 1461 aan Nieuwlicht geschenken werd.
8. Hij schreef een deel van UBU, Hs. 270.
9. Scholtens, 'Necrologie', 125.

JOHANNES GERARDI DE MONTE AQUILE PROPE SCONHOVIAM (Johan/Jan Gerritszn. van Arendsbergen)

1. profes van Nieuwlicht
2. procurator
3. 22 juli (Nec. A)
4. 1546 (c. 1547)
5. Sint-Anna te Brugge (Kartuizerinnen)
6. –
7. Vader: Gerrit van Arendsbergen
8. Hij was vicaris van de kartuizerinnen van Sint-Anna te Brugge (1533-1546). In 1545 werd hij gekozen als prior van Nieuwlicht, maar hij is op aandringen van de kartuizerinnen in Brugge gebleven (De Wal, Hs. 7044-46, f. 69).
9. Scholtens, 'Necrologie', 139.

JOHANNES GODEFRIDI DE TRAIECTO (Johan/Jan Godfriedszn. Stanner van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht (1486)
2. –
3. 20 april (Nec. A)
4. 1517 (c. 1518)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Petrus de Wal vermeldt dat hij 31 jaar kartuizer was. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 132; Le Vasseur I, 551.

JOHANNES IJSBRANDI DE AMSTERDAM (Johan/Jan Ijsbrandszn. van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht
2. procurator
3. 17 juni (Nec. A)
4. 1517 (c. 1519)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij werd op 16 december 1514 tot priester gewijd (AAU 24 (1897), 4). Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 134.

JOHANNES IJSBRANDI DE HAARLEM (Johan/Jan Ysbrandszn. van Haarlem)

1. profes van Nieuwlicht (26 augustus 1512)
2. 27^e prior van Nieuwlicht (1515-1524)
3. 27 december (Nec. A)
4. 1524 (lijst van prioren, Hs. 4, 7; c. 1525)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Volgens Petrus de Wal deed hij zijn professie op 26 augustus 1512 samen met Pieter Sas en Allart van Medemblick. Hij stierf plotseling (De Wal, Hs. 7043, f. 145r; Hs. 7044-46, f. 15r). Hij werd mogelijk op 28 maart 1506 tot priester gewijd.
9. Scholtens, 'Necrologie', 135; Scholtens, 'Priors', 339; AAU 23 (1896), 403.

JOHANNES JUDOCI DE TRAIECTO (Johan/Jan Joostzn. van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 8 mei (Nec. A)
4. 1517 (c. 1518)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij werd op 29 mei 1507 tot priester gewijd. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie

die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).

9. Scholtens, 'Necrologie', 133; AAU 23 (1896), 409.

JOHANNES KOMMAKER (Johan/Jan Kommaker)

1. profes van Nieuwlicht (1550)
2. procurator (1576); 36^e (en laatste) prior van Nieuwlicht in ballingschap (1592-1607)
3. 29 januari (Scholtens)
4. 1607 (c. 1608)
5. –
6. –
7. –
8. In 1574 was hij een van de vijf monniken die nog over waren, nadat een pestepidemie zeker drie monniken het leven had gekost (De Wal, Hs. 7044-46, f. 136).
9. Scholtens, 'Necrologie', 150; Scholtens, 'Priors', 348-349; RSL, 287.

JOHANNES MOL (Johan/Jan Mol)

1. profes van Nieuwlicht, (< 1544); tweede professie in het Hollandse Huis (Geertruidenberg)
2. vicaris
3. 11 juli (Nec. A)
4. 1569 (c. 1570)
5. Hollandse Huis
6. –
7. –
8. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel 1544 (Cart. 2, f. 58r). Hij was ook vicaris en procurator en tussen 1551-1555 prior in Kampen. In 1560 beklagde hij zich samen met zes of zeven monniken bij het Generaal Kapittel over prior Lambert van Brienen. Deze werd in het gelijk gesteld, en Johan werd in 1561 overgeplaatst.
9. Scholtens, 'Necrologie', 144-145; NNBW 8, kol. 1162.

JOHANNES PETRI DE DELFT (Johan/Jan Pieterszn. van Delft)

1. profes van Nieuwlicht (<1454)
2. –
3. 20 september (Nec. A)
4. 1476
5. kartuis van Zierikzee
6. –
7. –
8. Johan werkte tussen 1454-1464 aan zeker acht handschriften: UBU, Hs. 51 (in 1457), Hs. 64 (ca. 1450-1475), Hs. 66 (in 1454 en 1459), Hs. 67 (ca. 1450-1475), Hs. 69 (1450-1475), Hs. 73 (in 1462-1463) en 77 (in 1464) en f. 1-119 van Hs. 141 (in 1454). Het is onbekend wanneer hij naar Zierikzee is overgeplaatst (1465?). Het zou hem een mogelijke kandidaat maken als (opsteller en)

eigenaar van het privé-necrologium Necrologium B. Zijn hand lijkt echter niet overeen te komen met de hand in Necrologium B.

9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

JOHANNES TAETS (Johan/Jan Claeszn. Taets)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1422); 2^e professie in Antwerpen (ca. 1430)
2. –
3. 15 mei (Nec. A/B)
4. 1438 (c.1439)
5. kartuis van Antwerpen
6. Hij schonk 450 gulden in baar geld (Hs. 27, f. 8r); een jaarlijkse rente van twintig pond uit het goed in Pijlsweert (Hs. 27, f. 8r; Cart. 1, f. 81v-82r); een rente van 25 Hollandse Schilden uit de stad Haarlem (Hs. 27, f. 8v).
7. Vader: Claes Vrouwelins († <1414); moeder: Jutta Taets; broer: Adriaen; zus: Geertrui; tante: Hadewych Taetsen, Zie Bijlage B (TAETS).
8. Johan werd (samen met Hendrik van der Laen) onderhouden uit de schenking van Willem van Merode (Hs. 4, 119-120), zie Bijlage B (MERODE, VAN). Ten tijde van het Utrechts Schisma is hij naar Antwerpen overgeplaatst. Daar heeft hij zijn tweede professie afgelegd. Hij was procurator in Antwerpen.
9. Scholtens, 'Necrologie', NNBW 9, kol. 1106; Gumbert, *Kartäuser*, 50.

JOHANNES VOS (Johan/Jan Vos)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1432)
2. procurator (1437-8), 15^e prior van Nieuwlicht, 1450-1458
3. 15 februari (Nec. A/B)
4. 1462 (c. 1462)
5. kerkhof
6. –
7. Het is onbekend of hij verwant was aan de broers Johan en Hendrik Vos, die samen met hun echtgenotes begraven lagen in Nieuwlicht, zie Bijlage B (VOS).
8. Voor zijn intrede was Jan Vos lid van de Duitse Orde in Utrecht (hij was in 1431 nog procurator van de Duitse Orde). Hij was prior in Brugge tussen 1441-1450. Daar heeft hij waarschijnlijk ook opdracht gegeven aan Jan van Eyck (en zijn atelier) voor het altaarstuk *Madonna met kind en de kartuizer* (afb. 25), dat in 1450 mee naar Utrecht is gekomen. Aan het schilderij was een aflaat verbonden. Omstreeks 1450 gaf hij waarschijnlijk ook Petrus Christus de opdracht voor het maken van een devotiestuk met bijna dezelfde voorstelling (*Madonna en de Kartuizer* (afb. 26)), zie hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.6.2.5.1).

9. Scholtens, 'Necrologie', 120-121; Scholtens, 'Priors', 330; NNBW 7, kol. 1286; Scholtens, 'Jan van Eyck'.

JOHANNES ZENDEN DE TRAIECTO (Johan/Jan van Zenden van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 11 september (Nec. A)
4. 1526 (c. 1527)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Op 16 september 1514 tot priester gewijd. Hij werd in 1523 door het Generaal Kapittel bestraft.
9. Scholtens, 'Necrologie', AAU 24 (1897), 4.

LAMBERTUS DE BRIENEN (Lambert van Brienen)

1. profes van Monnikhuizen
2. prior van Nieuwlicht (1555-1561), vicaris in Nieuwlicht (1561-1562)
3. 21 april (Nec. A)
4. 1567 (c. 1568)
5. kartuis van Kampen
6. –
7. –
8. Hij was prior van Monnikhuizen (1544-1552) en in Kampen (1562-1567). In 1560 beklagden zeven Nieuwlichter monniken zich bij het Generaal Kapittel over Lambert. Deze werd in het gelijk gesteld. Drie van zeven monniken (Hendrik Dobbuis, Johan Moll (vicaris) en Willem van Schoonhoven werden overgeplaatst naar respectievelijk Delft, Kampen en Amsterdam. De andere monniken kregen lichtere straffen.
9. Scholtens, 'Necrologie', 144-145; Scholtens, 'Priors', 343-344; NNBW 7, kol. 210-211; Scholtens, 'Monnikhuizen' AAU 72 (1953), 120; Le Vasseur, I, 277.

LAMBERTUS NICOLAI DE AMSTERDAM (Lambert Claeszn. Graeff van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht (1478)
2. 24^e prior van Nieuwlicht (1504-1505)
3. 7 juni (Nec. A)
4. 1505 (c. 1506)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Volgens Petrus de Wal was hij 27 jaar kartuizer. Hij was slechts zeven maanden prior (De Wal, Hs. 7043, f. 130v). Lambert schreef UBU, Hs. 236.
9. Scholtens, 'Necrologie', 129; Scholtens, 'Priors', 337-338; 129; NNBW 8, kol. 629-630.

LAURENTIUS DE LEYDIS (Laurens van Leiden)

1. profes van Nieuwlicht (<1462)
2. vicaris
3. 16 juli (Nec. A)
4. 1483 (c. 1484)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 6 augustus (Nec. A).
8. Hij schreef UBU, Hs. 188 (in 1480) en het eerste deel van Hs. 335 (in 1462), het andere deel werd geschreven door Wernbold van Leiden. Volgens De Wal stierf hij samen met enkele andere kloosterlingen (Johan van Kleef, genaamd Start, Nicolaas Dirkszn. en Hendrik van Hoorn) aan een besmettelijke ziekte (De Wal, Hs. 7043, f. 100v).
9. Scholtens, 'Necrologie', 126, NNBW 8, kol. 1022.

LOEFFRIDUS LANTSCROEN (Loeff Gijsbertszn. van Lantscroen)

1. profes van Nieuwlicht (29 januari 1520)
2. –
3. 31 augustus (Nec. A)
4. 1540 (Begraafregister Monniken, c. 1541)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r). Hij was volgens De Wal twintig jaar, zeven maanden en twee dagen katuizer en wordt omschreven als zeer vroom, ingetogen en bescheiden, en algemeen bemind door de kloostergemeenschap. Hij overleed tijdens een koortsepidemie (juli-augustus), samen met een aantal andere kloosterlingen (De Wal, Hs. 7044-46, f. 49v).
9. Scholtens, 'Necrologie', 137; NNBW 7, kol. 737.

LUDOLPHUS DE GRONINGEN (Ludolf van Groningen)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 30 oktober (Nec. A)
4. 1519 (c. 1520)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 134.

MARTINUS DE SCIEDAM (Martinus/Maarten van Schiedam)

1. profes van Nieuwlicht (1404)
2. sacrist
3. 16 februari (Nec. A/B)
4. 1420 (c. 1420)

5. kerkhof (1^e monnik begraven op het kerkhof)
6. In 1404 schonk Martinus' vader, Jan Janszn. Backer als intreedgeschenk van Martinus 14 gemeten land in Poortugaal (Hs. 27, f. 5v., Cart. 1 f. 29v., Cart. 2, f. 53v-54r).
7. Vader: Jan Janszn. Backer; moeder: Hasa; zus: Aleid, zie Bijlage B (BACKER VAN SCHIEDAM).
8. Martinus schreef UBU, Hs. 313 en 314 en delen van UBU, Hs. 89 (in 1411-1412, samen met Adam van Scoerl en Zweder van Bocholt), Hs. 92 (66v-116v), Hs. 162 (97v-113r), Hs. 253 (f. 1-160) en delen van Hs. 390 (samen met Zweder van Bocholt, Adam van Scoerl en Hendrik van Laer).
9. Scholtens, 'Necrologie'; NNBW 5, kol. 691; Gumbert, Kartäuser, 50, 75, 77, 95, 100-109, 235, 264.

NICOLAAS CAMPIS DE AMSTERDAM (Nicolaas/Claes/Klaas Campis van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht
2. 25^e prior van Nieuwlicht (1505-1511)
3. 27 december (Nec. A)
4. 1511 (Begraafregister Monniken)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Jan Amilii; moeder: Hildegonda. Zijn ouders hadden een gezamenlijke memorieviering op 5 juni (Nec. A), ingeschreven na 1488.
8. Hij werd tot priester gewijd in 1505.
9. Scholtens, 'Necrologie', 130; Scholtens, 'Priors', 338; AAU, 24 (1897), 391.

NICOLAAS CORTENHOVIUS (Nicolaas (Claes/Klaas van Kortenhoeft)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 16 september (Nec. A)
4. 1556 (Begraafregister Monniken; c. 1557)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij wordt *infirmarius* genoemd.
9. Scholtens, 'Necrologie', 141.

NICOLAAS COSTER (Nicolaas (Claes/Klaas Coster)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 9 september (Nec. A/B)
4. ca. 1435
5. kartuis van Amsterdam
6. –
7. Vader: Jacob Coster (6 juli (Nec.A), ingeschreven samen met vrouw en kinderen (*cum uxore et liberis*); zus: Jacoba (4 juni (Nec.A/B), zij was een begijn en gaf een

- jaarlijkse rente van vier Rijnse guldens (Nec. B) en lag begraven in Nieuwlicht.
- Ten tijde van het Utrechts Schisma is hij ondergebracht in de kartuis van Amsterdam waar hij is gebleven en (waarschijnlijk) zijn tweede professie deed.
 - Scholtens, 'Necrologie', 112-113; Gumbert, *Kartäuser*, 50-51.

NICOLAAS DE HAARLEM (Nicolaas/Claes van Haarlem)

- profes van Nieuwlicht (<1534)
- 31^e prior van Nieuwlicht (1550-1555), vicaris
- 22 maart (Nec. A, de inschrijving stond eerst op 21 maart, maar is daar weggekrast)
- 1567 (Begraafregister Monniken; c. 1568)
- kerkhof
-
-
- Hij wordt vermeld in de twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r). Hij was prior van Kampen (1546-1550).
- Scholtens, 'Necrologie', 144; Scholtens, 'Priors', 343; Scholtens, 'Kampen', 214-215.

NICOLAAS DE TSGAVENSANDE (Nicolaas/Claes/Klaas van Tsgravensande)

- profes van Nieuwlicht (<1473)
- vicaris
- 5 december (Nec. A)
- 1499
- kerkhof
-
- Groepsmemorie voor zijn familie op 20 oktober (Nec. A). Op 20 januari (Nec. A) staan twee tantes van Nicolaas ingeschreven: Aefezota van der Sterre en Elizabeth Arnoldi, deze inschrijving werd voor 1473 gedaan.
- Hij schreef UBU, Hs. 369 (in 1477).
- Scholtens, 'Necrologie', 128; NNBW 8, kol. 632-633

NICOLAAS DE WEESP (Nicolaas/Claes/Klaas van Weesp)

- profes van Nieuwlicht, (<1534)
-
- 17 februari (Nec. A)
- 1554 (c. 1555)
- kerkhof
-
-
- Hij wordt vermeld in de twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r). Hij was vicaris in Delft en procurator in Zierikzee. Is hij Nicolaas Martini die op 17 juni 1508 tot priester werd gewijd (AAU 23 (1896), 420)?

- Scholtens, 'Necrologie', 140.

NICOLAAS GERARDI DE HAARLEM (Nicolaas/Claes/Klaas Gerritszn. van Haarlem)

- profes van Antwerpen
- 16^e prior van Nieuwlicht (1458-1460)
- 7 maart (Nec. A)
- 1473
- kartuis van Antwerpen
-
-
- Nicolaas was ook prior in Antwerpen (1468-1473). In 1472-3 was hij convisitator van de Nederduitse provincie van de kartuizerorde (*provinciae Picardiae remotioris*).
- Scholtens, 'Necrologie', 122; Scholtens, 'Priors', 330-331; NNBW 8, kol. 653.

NICOLAAS HENRICI GAUDANUS (Nicolaas/Claes/Klaas Hendrikszn. van Gouda)

- profes van Nieuwlicht
-
- 21 december (Nec. A)
- 1572 (c. 1573)
- kerkhof
-
-
- Hij stierf in de stad Utrecht, ten tijde van de oorlogshandelingen.
- Scholtens, 'Necrologie', 146.

[NICOLAUS HUARD]

- profes van Edingen
- vicaris in Nieuwlicht (1578)
- 10 mei
- 1602
-
-
-
- Hij verbleef zeer kort in Nieuwlicht. In 1578 vertrok hij vanwege de overlast van de ingekwartierde soldaten naar Luik. Daarna was hij prior in ballingschap van het Hollandse Huis (1584-1595). Voordat hij naar Nieuwlicht kwam, was hij prior in Edingen (1571-1577).
- Scholtens, 'Necrologie', 149; NNBW 7, kol. 628-629.

NICOLAAS KERKER DE AMSTERDAM (Nicolaas/Claes/Klaas Kerker van Amsterdam)

- profes van Nieuwlicht (ca. 1440)
- sacrist (25 jaar)
- 18 januari (Nec. A)
- 1481 (c. 1481)
- kerkhof
- Aan het begin van zijn noviciaat schonk hij een vat haring (Hs. 28, f. 13v). In 1446 schonk hij 29 Rijnse guldens en een kazuifel

- (Hs. 28, f. 15r). Zijn vader Hendrik Kerker schonk omstreeks 1440 een erfrente van zes Hollandse Willemschilden (intreedgeschenk?) (Cart. 68v).
7. vader: Hendrik Kerker (23 februari (Nec. A/B), ca. 1462), moeder Maria (3/4 november (Nec. A/B) >1463), zij schonk in 1463 twintig postulaatsgulden na de dood van haar man (Hs. 28, f. 17v).
 8. Zijn onderhoud werd bekostigd (samen met dat van Peter Alartszn.) uit de schenkingen van kanunnik Dirk van Weert (Hs. 4, 122-123), zie Bijlage B (WEERT, VAN). Hij schreef UBU, Hs. 137.
 9. Scholtens, 'Necrologie', 125; NNBW 7, kol. 702.

NICOLAAS THEODERICI DE AMSTERDAM (Nicolaas/Claes/Klaas Dirkszn. van Amsterdam)

1. profes van Nieuwlicht
2. procurator
3. 30 november (Nec. A)
4. 1483
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Volgens De Wal stierf hij samen met enkele andere kloosterlingen (Johan van Kleef, genaamd Start, Laurens van Leiden en Hendrik van Hoorn) aan een besmettelijke ziekte (De Wal, Hs. 7043, f. 100v).
9. Scholtens, 'Necrologie', 126.

OTTO AMILII DE MOERDRECHT (Otto van Moerdrecht)

1. profes van Nieuwlicht (6 oktober 1424)
2. 11^e prior van Nieuwlicht (1427-1434)
3. 7 maart (Nec. A/B)
4. 1438 (c. 1438)
5. Brugge
6. Hij schonk vierhonderd Franse kronen (in baar geld); zes morgen in Polsbroek (bij Montfoort) (jaarlijks waard zes Oude Franse Schilden); rente uit de stad Amersfoort van zeven Franse Schilden; zilver ter waarde van negentig Franse kronen. Tijdens zijn noviciaatsjaar in 1423-1424 liet hij een aantal handschriften vervaardigen, waaronder een prekenbundel van Jordanus, een brevier, een psalter, de Statuten van de orde (mogelijk UBU, Hs. 371 en Hs. 372) en *Postilla in Prophetas* van Nicolas de Lyra in drie delen, waarvan nog twee delen over zijn (UBU, Hs. 249 en UBU, Hs. 252, afb. 22 en 23), zie ook Saskia van Bergen, *De meester van Otto van Moerdrecht*. Otto's schenkingen worden genoemd in Hs. 27, f. 8v, in Hs. 28, f. 11r (1425) staat hij ook, maar zonder vermelding van een schenking.
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 11 oktober (Nec. A/B), die ten tijde van zijn

- prioraat is toegekend. De namen van zijn ouders zijn onbekend, wel die van zijn twee broers beiden Hendrik geheten, een schoonzus (Margareta), een nicht Katharina, haar man en een neef (Hector van Moerdrecht). Ook is er nog zijn oude huishoudster Johanna (16 juni (Nec. A/B), een dochter van Johan Reyneri. Zie ook Bijlage B (MOERDRECHT, VAN).
8. Otto was afkomstig uit Montfoort. Hij studeerde in 1403 in Parijs. Hij was kanunnik in de Dom in 1412, later ook in de Onze Lieve Vrouwe Kerk in Aken. Hij trad in na afstand gedaan te hebben van zijn prebenden. Tijdens het Utrechts Schisma was hij prior in Utrecht. Daarna was hij prior van Genadedal te Brugge (1434-1438). Otto werd onderhouden door de renteschenking van Anna van Kortageen (Hs. 4, 120).
 9. Scholtens, 'Necrologie', 114; Scholtens, 'Priors', 325-326; Scholtens, 'Brugge', 171-174; NNBW 5, kol. 10; NNBW 8, kol. 1174-1175; Gumbert, *Kartäuser*, 51-52, 128-131.

[OTTO VAN LAER?]

In het colofon van UBU, Hs. 390 wordt vermeld dat Otto van Laer een deel van dat handschrift schreef. Gumbert heeft hem geïdentificeerd, maar er is verder niets over hem bekend. Gumbert vermoedt dat deze Otto omstreeks 1400 vanuit een ander kartuizerklooster naar Utrecht kwam, en ten tijde van het Utrechts Schisma naar het huis van zijn profes is teruggekeerd. Opvallend is dat hij niet is ingeschreven in de necrologia. Andere monniken die tijdelijk in Nieuwlicht verbleven, werden meestal wel in de necrologia vermeld, zeker wanneer ze circa tien jaar in het klooster verbleven, zoals Gumbert vermoedt. Is het mogelijk dat Otto van Laer nooit in Nieuwlicht is geweest, maar dat het deel van het manuscript dat hij schreef uitgeleend of door een andere kartuis geschonken is aan Nieuwlicht? Volgens Gumbert deed zijn moeder begin vijftiende eeuw een schenking ('*mater domni Ottonis dedit diversis vicibus*' (Hs. 28, f.4r)). Het is echter aannemelijker dat de Otto die hier genoemd wordt dezelfde is als de drie posten daarvoor genoemde Otto Zwart ('*Item pro anima domni Ottonis Zwert recepimus circiter lii libras*' (Hs. 28, f. 4r). Of deze Otto ook kartuizer in Nieuwlicht was, of misschien ergens anders, is onduidelijk. Hij was waarschijnlijk al wel overleden. Verder bevat Hs. 28 nog een schenking uit circa 1410 van vijf gulden door een neef ('*quadam nepte domni Ottonis monachi nostri recepimus quinque florenos*' (Hs. 28, f. 5r)). Ook hier is het onduidelijk of het om Otto Zwart, Otto van Laer of toch om een andere Otto gaat, en of

hij een monnik van de *kartuizerorde* was of van Nieuwlicht (omdat niet *huius domus* is gebruikt). Gumbert, *Kartäuser*, 51, 75, 265.

**OTTO WOLFFSWINKEL DE AMSERSFORDIA
(Otto Wolffswinkel van Amersfoort)**

1. profes van Nieuwlicht (1485)
2. 23^e prior van Nieuwlicht (1495-1504)
3. 26 oktober (Nec. A)
4. 1504 (c. 1505)
5. kerkhof
6. Op 17 november 1502 ontving Nieuwlicht via Otto's broer Elias van Wolffswinkel zestien morgen land in Overlangbroek tussen de Broekerwetering en de Goyerwetering en twee renten in Scherpenzeel en Woudenberg. Deze goederen ontving Otto uit het ouderlijk erfdeel (Nationaal Archief, Familiearchief Pauw van Wioldrecht, inv. 248; Cart. 1, f. 116v; Cart. 2, f. 177v-178r; f. 204r-v).
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 25 november (Nec. A); vader: Hendrik; broer Elias, zie Bijlage B (WOLFFSWINKEL).
8. Volgens Petrus de Wal was Otto negentien jaar kartuizer (De Wal, Hs. 7043, 129r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 129; Scholtens, 'Priors', 337; NNBW 9, kol. 1289-1290.

**PEREGRINUS/PELEGRINUS DE AMSTERDAM
(Peregrinus/Pelegrinus van Amsterdam)**

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 11 november (Nec. A)
4. 1520 (c. 1521)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 135.

**PETRUS DE ENCHUSEN (Pieter/Peter
Simonszn. van Enkhuizen)**

1. profes van Nieuwlicht (1486)
2. –
3. 3 mei (Nec. A)
4. 1517 (Begraafregister Monniken; c. 1518)
5. kerkhof
6. –
7. Memorieviering voor zijn ouders op 28 april (Nec. A), ingeschreven na 1457.
8. Hij schreef samen met Wermbold van Leiden UBU, Hs 167 (in 1510). Volgens Petrus de Wal was hij 31 jaar kartuizer. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r). Op dezelfde dag overleden ook de monnik Heermannus de Amstelredam en de donaat Jacob Willemszn.
9. Scholtens, 'Necrologie', 132.

**PETRUS DE XIMENES (Pieter/Peter van
Emmenes)**

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. –
4. 1603 (c. 1604)
5. *Domo de Paulari* (Spanje)
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 150; Scholtens, 'Priors', 349.

**[PETRUS JOHANNIS DUVENS (Pieter/Peter
Janszn. Duvens)]**

1. profes van Amsterdam (1556)
2. –
3. 11 maart
4. 1567 (Begraafregister Monniken; c. 1567)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was hospes in Nieuwlicht.
9. Scholtens, 'Necrologie', 144.

**PETRUS NICOLAI DE AMSTERDAM
(Pieter/Peter Nicolaas Alardi van
Amsterdam)**

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1440)
2. –
3. 13 april (Nec. A)
4. 1484 (c. 1485)
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 27 augustus (Nec. A); vader: Nicolaas Allardi (4 oktober (Nec. A).
8. Zijn onderhoud (en dat van Nicolaas Kerker) werd bekostigd door de schenkingen van kanunnik Dirk van Weert (Hs. 4, 122-123), zie Bijlage B (WEERT, VAN). Zijn moeder schonk in 1459 een schild (Hs. 28, f. 17r). In 1466 doneerde ze tien Rijnse guldens (Hs, 28, f. 18r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 126.

PETRUS SAS (Pieter/Peter Sas)

1. profes van Nieuwlicht (26 augustus 1512)
2. vicaris (1523-1525); 28^e prior (1525-1540)
3. 7 oktober (Nec. A)
4. 1540 (c. 1541)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Gerard Sas; moeder: Agatha; tante: Digna; oom; Gijsbert Pauw (allen begraven in Nieuwlicht). Hij was een neef van Vincent en Jacob Pauw, zie ook Bijlage B (SAS/PAUW).
8. Volgens Petrus de Wal deed hij zijn professie op 26 augustus 1512 samen met Johan Ijsbrandszn. van Haarlem en Allart van Medemblick (De Wal, Hs. 7043, f.

- 145r). De Wal geeft een levensbeschrijving (De Wal, Hs, 7044, f. 49v e.v.). Hij werd op 20 september 1516 tot priester gewijd. Hij was convisitator (1531-1532) en visitator van de *Provincie Theutonie* (1532-1540). Hij was prior ten tijde van het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel in 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r). Hij staat afgebeeld op het Pauw-Sasdieluk, zie hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.6.2.5.2).
- Scholtens, 'Necrologie', 137-138; Scholtens, 'Priors', 340-341; AAU, 24, p. 23; NNBW 5, kol. 657-658.

ROBERTUS NICOLAI DE AMSTERDAM (Robert Klaaszn. van Amsterdam)

- profes van Nieuwlicht
- procurator, sacrist
- 12 november (Nec. A)
- 1531 (Nec. A; Begraafregister Monniken; c. 1532)
- kerkhof
-
-
- Hij werd op 24 februari 1509 tot priester gewijd.
- Scholtens, 'Necrologie', 136; AAU 23 (1896), 422.

RODOLPHUS DE AUDEWATER (Roelof van Oudewater)

- profes van Nieuwlicht (31 mei 1518)
-
- 21 januari (Nec. A)
- 1559 (Begraafregister Monniken; c. 1560)
- kerkhof
- Hij schonk werken van pseudo-Bonaventura aan Nieuwlicht (zie Bijlage 16).
-
- Zijn intrede wordt genoemd door Petrus de Wal (De Wal, Hs. 7043, f. 158v). Hij trad tegelijk in met Willibrordus van Arnemuïden. Na een lichtzinnig leven zou hij zijn ingetreden en zeer devoot en contemplatief zijn geworden. De Wal geeft een uitvoerige levensbeschrijving (De Wal, Hs. 7044-46, f. 89v). Hij werd mogelijk op 27 maart 1512 tot priester gewijd (AAU 23 (1896), 451). Hij wordt vermeld in de twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r).
- Scholtens, 'Necrologie', 143; NNBW 5, kol. 411.

ROMERUS SWAEN DE AMSTERDAM (Romerus Swaen van Amsterdam)

- profes van Nieuwlicht (<1471)
- vicaris
- 16 februari (Nec. A)
- 1514 (Begraafregister Monniken; Nec. A; c. 1514)

- kerkhof
-
- Vader: Jacob Swaen, gezamenlijk met de rest van het gezin herdacht op 25 mei (Nec. A), ingeschreven tussen 1465 en 1482; moeder: Agatha; broer: Johan; broer: Simon; zus: Christina.
- Hij was samen met Werbout van Leiden en de Gentse kartuizer Pieter van Biervliet de eerste bewoners van de kartuis van Kampen. Hij was daar enige tijd procurator. Volgens Petrus de Wal overleed hij aan de gevolgen van een epidemie, die ook Gerrit Hendrikszn. Scoeten en Jacob van Langendijk het leven kostte (De Wal, Hs. 7043, f. 147r). Romerus schreef UBU, Hs. 33 en Hs. 322 (in 1471).
- Scholtens, 'Necrologie', 131; Scholtens, 'Kampen', 203-205; NNBW 9, kol. 1088.

[SYMON DE AMSTERDAM (Simon van Amsterdam)]

- profes van Nieuwlicht (1407)
-
-
-
-
-
-
- Hij werd tegelijk geprofest met Willem Vrieman van Delft en Dirk Ruysch. Hun onderhoud werd bekostigd door de schenkingen van Willem van Abcoude (Hs. 4, 118), zie Bijlage B (ABCOUDE EN DUERSTEDDE, HEER VAN). Afgezien van de vermelding van Simon in het schenkingsregister van Hs. 4 (tekst 22) komt hij niet voor in de bronnen van Nieuwlicht. Hij is mogelijk overgeplaatst naar een ander kartuizerklooster (tijdens het Utrechts Schisma?) of hij is weer uitgetreden. Het kan ook zijn dat Hendrik Bor, de opsteller van tekst 22, een (over)schrijffout heeft gemaakt.
- Gumbert, *Kartäuser*, 52.

SYMON NICOLAI DE HAARLEM (Simon Claeszn. van Haarlem)

- profes van Nieuwlicht (< 1483)
-
- 30 maart (Nec. A)
- 1501 (c.1501)
- kerkhof
-
- Groepsmemorie voor zijn familie op 25 september (Nec. A), ingeschreven tussen 1470 en 1483.
-
- Scholtens, 'Necrologie', 129.

THEODERICUS BRU(Y)NE (Dirk de Bruyn)

1. profes van Brugge
2. 2^e prior van Nieuwlicht (1398-1401)
3. 22 september (Nec. A/B)
4. 1428
5. Brugge
6. –
7. Er wordt een neef vermeld in Hs. 28.
8. Vanwege zijn Urbanistische gezindheid vertrok Dirk in 1395 tijdens het Grote Schisma naar het vlak daarvoor opgerichte klooster Nieuwlicht, waar (zijn oud-kloostergenoot) Tydeман Grauwert rector was. In 1410 keerde hij, nadat de deling in de kartuizerorde n.a.v. het Grote Schisma was opgeheven, terug naar Brugge. Daar was hij nog vicaris en prior (1415-1423). Hij is mogelijk de oorspronkelijke auteur van de oudste kloosterkroniek van Nieuwlicht.
9. Scholtens, 'Necrologie', 111; Scholtens, 'Priors', 317-318; NNBW 7, kol. 225-226; Gumbert, *Kartäuser*, 53, 17-22.

THEODERICUS CROL DE VIANEN (Dirk Crol van Vianen)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 7 januari (Nec. A)
4. 1486 (c. 1486)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

THEODERICUS DE SOMERENSIS CIVITATIS (Dirk van Someren)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 28 juli (Nec. A)
4. 1574 (Begraafregister Monniken; c. 1575)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was een slachtoffer van een pestepidemie (in de kantlijn van het Begraafregister Monniken staat *pestilentie*). Ook De Wal verhaalt over de pestepidemie die Nieuwlicht in 1574 trof. Naast Dirk overleden ook prior Dirk van Meeuwen en procurator Gerrit Schaeff. In het klooster waren toen nog maar vijf monniken (De Wal, Hs, 7044-46, f. 136).
9. Scholtens, 'Necrologie', 147.

THEODERICUS DUYS DE AMSTERDAM (Dirk Duys/Doys/Does van Amstrdam)

1. profes van Nieuwlicht (1496)
2. 26^e prior van Nieuwlicht (1512-1515)
3. 23 oktober (Nec. A)
4. 1517 (c. 1518)
5. kerkhof

6. –
7. –
8. Hij was Jeruzalemvaarder (*miles Jerusalemitanus* (<1496)). Tijdens zijn prioraat werden Gelderse troepen enkele dagen in Nieuwlicht gelegerd (Doedens en Looijesteijn, *Henrica van Erp*, 102-103). Petrus de Wal meldt dat hij 21 jaar kartuizer was. Hij was het laatste slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 133; Scholtens, 'Priors', 338-339; NNBW 7, kol. 399-400.

[THEODERICUS GOMORENSIS?]

De Wal noemt hem als een van de vijf monniken die overbleven in 1574 nadat een pestepidemie zeker drie monniken het leven had gekost. De vijf monniken waren: *Jacobus Gandanus vicarius*, *Joannes Cammaker sacrista*, *Timannus Traiectensis*, *Theodoricus Gomorensis*, *Henricus Kockengen, diaconus* (De Wal, Hs, 7044-46, f. 136). Er is verder helemaal niets over hem bekend. Mogelijk is het een schrijffout van De Wal. Bedoelde hij Somorensis? Maar Dirk van Someren was wel een van de pestslachtoffers dat jaar).

THEODERICUS JOHANNIS DE SPARENDAM (Dirk Janszn. Van Sparendam)

1. profes van Nieuwlicht (1453)
2. senior
3. 6 december (Nec. A)
4. 1515 (c. 1516)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Volgens Petrus de Wal was hij 92 jaar toen hij stierf en was hij 62 jaar kartuizer (De Wal, Hs. 7043, f. 152v). Hij schreef samen met Arnold van Amsterdam UBU, Hs. 99 en Hs. 193 (in 1485).
9. Scholtens, 'Necrologie', 131; NNBW 9, kol. 1056.

THEODERICUS MEVIUS (Dirk van Meeuwen van Amersfoort)

1. profes van Sint-Sophia (Vught) (<1548), 2^e professie Nieuwlicht? (1564)
2. 34^e prior van Nieuwlicht (1564-1574)
3. 9 augustus
4. 1574
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was prior in Vught (Sint-Sophia, 1548-1564), convisitator (1551-1555) en visitator van de Dietse provincie (1555-1574). Hij verbleef sinds 1564 in Nieuwlicht. Hij was een pestslachtoffer (in de kantlijn van Begraafregister Monniken staat *pestilentie*). Ook De Wal verhaalt over de pestepidemie die Nieuwlicht in 1574 trof, en waaraan

- naast Dirk ook procurator Gerrit Schaeff en monnik Dirk van Someren overleden. In het klooster waren toen nog maar vijf monniken over (De Wal, Hs, 7044-46, f. 136).
- Scholtens, 'Necrologie', 147; Scholtens, 'Priors', 346-348; NNBW 6, kol. 1012.

THEODERICUS NICOLAI DE AMSTERDAM (Dirk Claeszn. van Amsterdam)

- profes van Nieuwlicht
-
- 14 maart (Nec. A)
- 1469 (c. 1469)
- kerkhof
-
-
-
- Scholtens, 'Necrologie', 121.

THEODERICUS NICOLAI DE AMSTERDAM (Dirk Claeszn. van Amsterdam)

- profes van Nieuwlicht (<1534)
- vicaris
- 16 september (Nec. A)
- 1544 (Begraafregister Monniken; c. 1545)
- kerkhof
-
- Vader: Claes; zus: Margriet; zus: Agnes. In 1441 schonken zijn zussen een pitantie van amandelmelk (Cart. 2, f. 258v-259r).
- Hij wordt vermeld in de twee verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r).
- Scholtens, 'Necrologie', 139.

THEODERICUS RAESCOP (Dirk Raescop)

Met betrekking tot Dirk is alleen een groepsmemorie voor zijn familie bekend op 1 augustus (Nec. A), ingeschreven na 1478. Hij is mogelijk uitgetreden, of overgeplaatst naar een andere kartuis, Scholtens, 'Necrologie', 101.

THEODERICUS ROVER DE DOESBURG (Dirk Rover van Doesburg)

- ? (Ca. 1414 in Nieuwlicht)
- procurator (1421)
- 22 augustus (Nec. A/B)
- 1421 (c. 1422)
- kerkhof
-
- Omstreeks 1414 ontving Nieuwlicht geld uit de erfenis van Dirk Rover (Hs. 28, 5v). Was dit de vader of een broer van Dirk? In 1423 schonk een andere Dirk Rover, burger van Kampen een nobel (Hs. 28, f. 9v). Acht posten verderop staat opnieuw een geldschenking van hem, maar hij is dan overleden. Was dit ook familie? Verder zijn er in Hs. 28 verschillende personen in de

jaren tien en twintig van de vijftiende eeuw die uit Doesburg afkomstig zijn.

- Pieter van Amsterdam, kanunnik van Sint-Pieter in Utrecht, schonk in 1418 ten tijde van de ziekte van Dirk enkele nobelen voor het verplegen van de zieke (Hs. 28, 7r).
- Scholtens, 'Necrologie', 111; Gumbert, *Kartäuser*, 53.

THEODERICUS SLOYER (Dirk Sloyer)

- profes van Amsterdam (1393)
- 3^e prior van Nieuwlicht (1401-1404)
- 1 april (Nec. A/B)
- 1404 (c. 1404)
- kartuizerklooster van Bazel
-
- Hij was (volgens Gumbert) waarschijnlijk niet verwant aan de Utrechtse familie Sloyer, van wie verschillende leden schenkingen deden en in Nieuwlicht werden begraven, zie Bijlage B (SLOYER).
- Hij was een van de grondleggers en belangrijkste weldoeners van de Amsterdamse kartuis, alsmede van het Amsterdamse regulierenklooster buiten Amsterdam. Zo vermaakte hij vijfhonderd Hollandse guldens en landerijen aan de Amsterdamse kartuis. Ook schonk hij een zilveren kelk, twee ampullen en een belangrijke verzameling boeken aan het Amsterdams kartuizerklooster. Hij stierf in Basel op weg naar het Generaal Kapittel dat gehouden werd in Seitz.
- Scholtens, 'Necrologie', 108; Scholtens, 'Priors', De Melker, *Metamorfose*, NNBW, kol. 1149; Scheltema, *Aemstels Oudheid*, 15 e.v.; Gumbert, *Kartäuser*, 54.

THEODERICUS WILHELMI RUUSCH/RUYSCH (Dirk Willemszn. Ruusch/Ruysch)

- profes van Nieuwlicht (1407)
-
- 28 april (Nec. A)
- 1456 (reconstructie Gumbert)
- kerkhof
- In 1423 schonk Dirk zes gulden (*item pro pellicio fratris Theoderici Ruusk vi florenos*, Hs. 28, f. 9r).
- Vader: Willem Ruysch (27 februari (Nec. A), ingeschreven tussen 1417 en 1456; moeder: Katharina (6 oktober (Nec. A), broer: Simon Ruysch (1 januari (Nec. A), ingeschreven tussen 1415 en 1432. In 1447 schonk Geertruida Ruusch een postulaatsgulden (Hs. 28, f. 15v). Was zij familie? Dirk was waarschijnlijk afkomstig uit de Amsterdamse schepenfamilie Ruysch en verwant aan de Amsterdamse Elizabeth Simon Ruyschdr. die in Nieuwlicht begraven lag (zie Bijlage B (BRASEMAN). Het is aannemelijker dat Dirk Ruysch verwant is aan de Amsterdamse familie

Ruysch dan aan de Utrechtse familie Ruysch (die onder andere Pijsweert in bezit hadden), aangezien de voornamen van Dirks vader en broer wel voorkomen in de Amsterdamse familie Ruysch, maar niet in de Utrechtse familie Ruysch. Zie voor de Amsterdamse familie Ruysch, Asch van Wijk, 'Geslacht Ruisch of Ruys', *Navorscher* 28 (1878), 362-366 en over de Utrechtse familie Ruysch, idem, *Navorscher* 29 (1879), 521-526 en *Navorscher* 30 (1880), 617-629).

8. Hij werd tegelijkertijd geproft met Willem Vryman en Simon van Amsterdam. Hun onderhoud werd gefinancierd door de schenkingen van Willem van Abcoude (Hs. 4, 118), zie Bijlage B (ABCOUDE EN DUERSTEDEN, HEER VAN). In 1418 was hij hospes in Antwerpen en daarna in Koblenz. In 1422 werd hij teruggevoerd naar Utrecht.
9. Scholtens, 'Necrologie', 117; Gumbert, *Kartäuser*, 49 (noot 65), 53-54.

THEODERICUS ZANCTES/XANTIS (Dirk van Zanctes/Xanten)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 14 april (Nec. A)
4. 1519 (c. 1520)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Bij zijn dood was hij de oudste monnik (*senior*) van het klooster.
9. Scholtens, 'Necrologie', 134.

THOMAS THEODERICI DE MIJNEN (Thomas Dirkszn. van Mijnen)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1425)
2. (rector (1435-1438)); 13^e prior van Nieuwlicht (1439-1443)
3. 9 april (Nec. A); 7 april (Nec. B)
4. 1459 (c. 1460)
5. kartuizerklooster bij Brugge
6. Rente van een Hollands schild.
7. Vader: Dirk van Mijnen; broer: Johannes Dirkszn. de Mijnen; schoonzus: Ymme Jan Claaszn. zie Bijlage B, (MIJNEN, VAN).
8. Thomas was een van de vijf kloosterlingen die tijdens het Utrechts Schisma in Nieuwlicht achterbleef. Ook hield hij zich, net als de twee andere monniken die achterbleven, Gerard Japel en Johan van Kleef, niet aan de voorschriften om geen missen op te dragen. Hiervoor werden ze in 1430 door het Generaal Kapittel bestraft. (c. 1430). In 1433 kregen ze hun *reconciatio* (c. 1434) (zie Gumbert, *Utrechter Kartäuser*, 38 noot 112, 44-45). Thomas trad waarschijnlijk al vanaf 1435 op als rector van Nieuwlicht, terwijl Wouter Pelgrimszn. nog als prior was aangesteld. Pas in 1439

werd hij tot prior benoemd. Hij gaf opdracht tot het aanleggen van het verzamelhandschrift Hs. 4. Later was hij prior van Brugge (1450-1459), waar hij ook overleed. NB. Hij moet niet verward worden met zijn naamgenoot (waarschijnlijk geen familie) uit de kartuis van Amsterdam (21 januari 1465 (Nec. A), die in 1411 in Amsterdam intrad.

9. Scholtens, 'Necrologie', 118; Scholtens, 'Necrologie', 327; NNBW 8, kol. 1198; Gumbert, *Kartäuser*, 54-55.

TYDEMAN GRAUWERT (Tydeman/Tielman Grauw(a)ert)

1. profes van Hollandse Huis (1371)
2. 1^e rector en prior (1391-1398)
3. 6 oktober (Nec. A/B)
4. 1415
5. kartuizerklooster bij Arnhem (Monnikhuizen)
6. –
7. Vader: Hendricus de Capella; moeder: Deliana Grauwert, zie Bijlage B (GRAUWERT/DE CAPELLA).
8. Tydeman was de grondlegger en 1^e prior van Nieuwlicht. Hij was ook in andere kartuisen prior: Hollandse Huis (1374-1378 en 1380-1382), Luik (prior 1378-1380) en Brugge (1390-1391). Hij werd omstreeks 1340 geboren en was een jeugdvriend van Zweder van Gaasbeek, de stichter van Nieuwlicht. Tydeman was afkomstig uit een belangrijke Utrechtse patriciërsfamilie. Hij was via zijn moeder waarschijnlijk verwant aan de familie van Zoudenbalch, zie Bijlage B (Zoudenbalch/FOEC). Tydeman was ook bevriend met Frederik van Zuylen Nyenvelt zie Bijlage B (ZUYLEN VAN NYENVELT, VAN) (Hs. 27, f. 2r). Tydeman is mogelijk de oorspronkelijke auteur (of één van de auteurs) van de oudste kloosterkroniek van Nieuwlicht
9. Scholtens, 'Necrologie', 109; Scholtens, 'Priors', 309-317; Scholtens, 'Necrologie Monnikhuizen', AAU 72 (1953), 99; NNBW 2, kol. 504; Gumbert, *Kartäuser*, 55-56.

TYMAN TYMANSZN. DE TRAIECTI (Tyman/Tydeman Tymanszn. Van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. –
4. >1607
5. –
6. –
7. –
8. Tyman zal een van de laatste kartuisers zijn geweest die in Nieuwlicht is ingetreden. In 1574 was hij een van de vijf monniken die nog over waren, nadat een pestepidemie zeker drie monniken het leven had gekost

(De Wal, Hs. 7044-46, f.136). In 1607 verzocht hij samen met de donaat Johan Sweerten bij de Gedeputeerde Staten om verhoging van hun alimentatie, hetgeen werd ingewilligd (HUA, Nieuwlicht, inv. 385).

9. –

VINCENTIUS PAUW (Vincent Pauw)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1517)
2. –
3. 14 februari (Nec. A)
4. 1538 (c. 1538)
5. kerkhof
6. Van hem zijn geen schenkingen bekend. Wel van zijn broer Jacob Pauw.
7. Vader: Gijsbert Pauw, moeder: Adriana Sas; Broer: Jacob Pauw (convers); zus: Emma Pauw; oom: Petrus Sas; tante: Digna Sas; oom: Gerard Sas; tante: Agatha, zie ook Bijlage B (SAS/PAUW) en paragraaf 4.3.6.2.5.2 Het Pauw-Sasdrieluik.
8. Vincent was ook procurator in Kampen.
9. Scholtens, 'Necrologie', 136-137.

VOLPARDUS DE GRAVIA (Volpert Hendrikszn, van Grave)

1. profes van Nieuwlicht (7 november 1502)
2. sacrist (1508-1512); procurator; 29^e prior van Nieuwlicht (1540-1545)
3. 18 november (Nec. A)
4. 1545 (c. 1546)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij werd tot priester gewijd op 28 februari 1506. Hij wordt vermeld in het verzoekschrift aan het Generaal Kapittel uit 1544 (Cart. 2, f. 58r). Hij was prior van Kampen (1525-1540). De Wal geeft een levensbeschrijving (De Wal, Hs. 7044-46, f. 64v).
9. Scholtens, 'Necrologie', 139 ; Scholtens, 'Priors', 342-343; Scholtens, 'Kampen', 211-213; NNBW 6, kol. 622; AAU 23 (1896), 396; Le Vasseur, *Ephemerides* IV, 381.

VOLQUINUS DE VOERD/WOERD (Volquinus van Voerd/Voort van Utrecht)

1. profes van Nieuwlicht
2. diaken
3. 13 mei (Nec. A)
4. 1506 (c. 1507)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 130.

WALTERUS PELGRIMI (Walter/Wouter Pelgrimszn.)

1. profes van Amsterdam (ca. 1410)
2. 12^e prior van Nieuwlicht (1434-1439)
3. 8 mei
4. 1451 (c. 1452)
5. kartuis van Amsterdam
6. –
7. –
8. Omstreeks 1410 liet zijn vader een cel bouwen in het Amsterdamse klooster, die bestemd was voor Wouter. Gumbert gaat ervan uit dat hij in Nieuwlicht niet lang het prioraat heeft vervuld (redenen zijn onbekend), want vanaf 1435 wordt Thomas van Mijnen als rector genoemd. Pas in 1439 werd Thomas als prior aangesteld.
9. Scheltema, *Aemstels Oudheid*, 36 e.v.; Scholtens, 'Necrologie', 116; Scholtens, 'Priors', 327. NNBW, dl. 8, kol. 1252; Gumbert, *Kartäuser*, 55 (noot 105).

WARBOLDUS DE OVERSTEGE (Werbould van Oversteeg)

1. profes van Nieuwlicht?
2. –
3. 27 september (Nec. A/B)
4. 1459 (c. 1460)
5. kerkhof
6. Hij schonk het klooster twee handschriften met medische traktaten (UBU, Hs. 687, 688). Ook het handschrift dat heeft toebehoort aan priester Johan Overstege (Hs. 150) is mogelijk via Werbould in Nieuwlicht beland (Bijlage 16), hoewel onbekend is of zij verwant waren. Wel is Hs. 150 in de IJsselstreek gemaakt en kwam Werbould uit Kampen.
7. –
8. Hij was geboren in Kampen. Voor zijn intrede was hij *medicinis professor*.
9. Scholtens, 'Necrologie', 119; Gumbert, *Kartäuser*, 57.

WARBOLDUS DE LEIDIS (Werbould van Leiden)

1. profes van Nieuwlicht (1465)
2. procurator, vicaris, 20^{ste} prior van Nieuwlicht (1476-1485)
3. 23 mei (Nec. A)
4. 1517
5. kerkhof
6. –
7. Groepsmemorie voor zijn familie op 28 juni (Nec. A); oom IJsbrand Claeszn.; tante: Hildegond; tante: Marigen, zie Bijlage B (NICOLAI (CLAESZN.)).
8. Werbould was de initiator van de Kampense kartuis (samen met Romerus Swaen). Hij was rector aldaar (1485-1492). Hij schreef UBU, Hs. 131 (1470-1480), Hs. 167 (in 1510, samen met Pieter van

- Enkhuizen), Hs. 186 (in 1483 en 1483), Hs. 187 (in 1494, samen met Pieter van Enkhuizen), Hs. 185 (ca. 1500), Hs. 198 (in 1510, deels) Hs. 199, Hs. 733 (in 1509) n Hs. 335 (samen met Laurens van Leiden). De Wal meldt dat hij meer dan 52 jaar kartuizer was. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).
- Scholtens, 'Necrologie', 133; Scholtens, 'Priors', 332-335; Scholtens, 'Kampen', 202-206; NNBW 7, kol. 738.

WILHELMUS JOHANNIS DE LEYDIS (Willem Janszn. van Leiden)

- profes van Nieuwlicht
- 21^e prior van Nieuwlicht (1485-1492)
- 4 januari
- 1501 (c.1502)
- kerkhof
-
- Gezamenlijke memorieviering voor de ouders en een tante op 10 oktober (Nec. A): vader: Johan Franconis (Jan Franszn.), moeder: Geertrudis, tante (van vaderskant): Geertrudis.
- In 1431 studeerde Willem rechten in Keulen (Keussen, *Matrikel Köln* I, 1431). Bij zijn dood was hij de oudste monnik (*senior*) in het klooster.
- Scholtens, 'Necrologie', 128; Scholtens, 'Priors', 335-336; NNBW 8, kol. 1022.

WILHELMUS JOHANNIS DE SCHOONHOVEN (Willem Janszn. van Schoonhoven)

- profes van Nieuwlicht?
- procurator
- ?
- 1576 (c. 1577)
- kartuis van Kampen
-
-
- Hij was hospes in het Hollandse Huis en in de Amsterdamse kartuis. Hij was rector en prior in Kampen (1574-1576). In 1560 had hij zich met zes of zeven andere monniken beklaagd bij het Generaal Kapittel over het beleid van prior Lambert van Brienen. Deze werd in het gelijk gesteld en Willem werd overgeplaatst naar Amsterdam.
- Scholtens, 'Necrologie', 144-145, 147; Scholtens, 'Kampen', 220-221.

WILHELMUS SIMONIS DE AMSTERDAM (Willem Simonszn. van Amsterdam)

- profes van Nieuwlicht (1473)
- sacrist (21 jaar)
- 29 april (Nec. A)
- 1517 (c. 1518)
- kerkhof
-

- Groepsmemorie voor zijn familie op 29 mei (Nec. A).
- Hij schreef UBU, Hs. 264 en Hs. 396 (in 1476). De Wal merkt op dat hij 44 jaar kartuizer was en 21 jaar sacrist. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).
- Scholtens, 'Necrologie', 132; Le Vasseur I, 541.

WILHELMUS VRYMAN DE DELFT (Willem Vryman/Vriman van Delft)

- profes van Nieuwlicht (1407)
-
- 24 oktober (Nec. A/B)
- 1455 (reconstructie Gumbert)
- kerkhof
- In 1424 schonk hij 8½ gulden (*ad opus pellicii sui*) (Hs. 28, f. 10r), 30 kronen (via de vader, na diens dood, Hs. 27, f. 6v).
- vader: Willem (11 maart (Nec. A), tussen 1422-1433); moeder: Aleid (14 december, (Nec. A), tussen 1420 en 1436); zus: Ava (16 juni (Nec. A), tussen 1422-1439); zus: Katharina (13 augustus, <1451). Een van zijn zussen schonk in 1423 twee gulden. (Hs. 28, f. 10r); oom: Jan van Schoonhoven († 1431), regulier kanunnik te Groenendaal.
- Hij werd tegelijkertijd geprofest met Dirk Ruysch en Simon van Amsterdam. Hun onderhoud werd gefinancierd door de schenkingen van Willem van Abcoude (Hs. 4, 118), zie Bijlage B (ABCOUDE EN DUERSTEDDE, HEER VAN).. Willem verbleef tijdens het Utrechts Schisma in de kartuis van Gent. Willems oom Jan van Schoonhoven schreef voor Willem tijdens diens noviciaat het geschrift *De Passione Domini*, dat in de Middeleeuwen een grote verspreiding had.
- Scholtens, 'Necrologie', 117; NNBW 9, kol. 1261; Gumbert, *Kartäuser*, 56-57, 49 (noot 65).

WILIBRORDUS DE ARMUDEN MIDDLEBURGENSIS (Willibrordus van Arnemuden (van Middelburg))

- profes van Nieuwlicht (1518)
-
- 5 oktober
- 1554 (c. 1556)
- kerkhof
-
-
- Hij was voor zijn intrede zeven jaar norbertijn in de abdij van Middelburg. Zijn intrede in de kartuizerorde wordt genoemd door De Wal (De Wal, Hs. 7043, f. 158v). Hij trad tegelijkertijd in met Roelof van Oudewater. Hij was een geleerd man en schreef mooie preken, zo wordt over hem

gezegd. Hij was 36 jaar, 8 maanden, 2 weken en 5 dagen kartuizer (De Wal, Hs, 7044-46, f. 79v). Hij wordt vermeld in de verzoekschriften aan het Generaal Kapittel uit 1534 (Cart. 2, f. 288v-289r) en 1544 (Cart. 2, f. 58r).

9. Scholtens, 'Necrologie', 141.

ZWEDERUS DE BOECHOLT (Zweder van Boecholt)

1. profes van Keulen (17 juli 1380)
2. vicaris
3. 8 april (Nec. A/B)
4. 1433 (c. 1434)
5. kerkhof
6. –
7. Broer: Hendrik van Boecholt (6 november (Nec. A). Zweder was ook verwant aan Evert Hotman, kanunnik van Emmerik. Deze Evert Hotman deed (via Zweder) een schenking van 155 Franse schilden aan Nieuwlicht (Hs. 27, 6r). Hotman werd herdacht samen met zijn familie op 22 januari (Nec. A/B).
8. Zweder werd (naar eigen zeggen) geboren omstreeks 1350. Hij was een van de eerste monniken die naar Nieuwlicht kwamen (in 1395). Hij schreef UBU, Hs. 281 (in 1407), Hs. 79 (in 1407), Hs. 112 (in 1400-1410, deels), Hs. 94 (1400-1415), Hs. 95 (in 1410, samen met Martinus van Schiedam), Hs. 89 (in 1411-1412, samen met Adam van Scoerl en Martinus van Schiedam), Hs. 345 (in 1418), Hs. 390 (in 1421), Hs. 391 (in 1424-1426), redactie van Hs. 158.
9. Scholtens, 'Necrologie', 112; *Kölner Kartause*, 73; Gumbert, *Kartäuser*, 52, 73-99, 237, 263, 314.

B) CONVERSEN

ADAM DE NOERDE (Adam van Noerde)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 10 april (Nec. A/B)
4. ca. 1430
5. kerkhof
6. –
7. Zijn zus schonk in 1415 en 1416 een pitantie ter waarde van 1 Rijnse gulden (Hs 28, f. 6v).
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 112.

EGBERTUS (Egbert)

1. profes van Amsterdam; 2^e professie Nieuwlicht.
2. –
3. 31 december (Nec. A)
4. 1555 (Grafregister Conversen; c. 1556)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Van hem wordt gezegd dat hij trouw zijn taken uitvoerde.
9. Scholtens, 'Necrologie', 141.

GERARDUS ANTHONII DE EMMENES (Gerrit Antoniszn. van Emmenes/Eemnes)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 12 maart (Nec. A)
4. 1572 (Begraafregister Conversen; c. 1573)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 146.

GERARDUS DE GRAYERT (Gerrit Grayert)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1398)
2. –
3. 31 januari
4. 1417 (c. 1417)
5. kartuis van Brugge
6. –
7. –
8. Hij was de eerste convers van Nieuwlicht. Hij werd naar de stad Brugge gestuurd om daar voor Nieuwlicht te onderhandelen.
9. Scholtens, 'Necrologie', 109.

HENDRICUS DE DOESBURCH (Hendrik van Doesburg)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 15 november
4. 1461 (c. 1462)
5. kerkhof
6. –
7. –

8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 120.

HERBERMUS DE OIJ (Herbert van Oij)

1. profes van Nieuwlicht
2. rentmeester in Zuid-Holland ('op die maeze')
3. 7 september
4. 1512 (Begraafregister Conversen; Nec. A; c. 1513)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was bij zijn dood de enige convers van Nieuwlicht (*unicus conversus*).
9. Scholtens, 'Necrologie', 130.

HEYMERICUS

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 6 januari (Nec. A)
4. 1462 (c. 1462)
5. kartuis van Monnikhuizen
6. –
7. –
8. In de jaren dertig van de veertiende eeuw (1436/7) trad hij op als vertegenwoordiger van Nieuwlicht, toen Nieuwlicht landerijen in Buurmalsen en Tricht ontving van kanunnik Dirk van Weert (zie Bijlage B (WEERT, VAN)). Hij werd verschillende keren overgeplaatst. In 1444 vertrok hij naar Antwerpen. In 1446 was hij in Zelem (tot 1449 in het gevang). Hij stierf als hospes in Monnikhuizen.
9. Scholtens, 'Necrologie', 120.

JACOBUS DE DORDRACO (Jacob van Dordrecht)

1. profes van Nieuwlicht
2. kok
3. 8 januari (Nec. A)
4. 1483 (c. 1483)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 125.

JACOBUS DE EYCK (Jacob van Eyck)

1. profes van Nieuwlicht (ca. 1405)
2. rentmeester
3. 5 januari (Nec. A)
4. 1437 (c. 1437)
5. kerkhof
6. Omstreeks 1404 schonk hij als intreedgeschenk 4 morgen en 1½ hont land in Lopik (Cart. 1, f. 31v-32r).
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 113.

JACOBUS HERMANNI (Jacob Hermanszn.)

1. profes van Nieuwlicht
2. lekenreddiet
3. 28 september (Nec. A)
4. 1504 (c. 1505)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 129.

JACOBUS PAUW (Jacob Pauw)

1. profes van Nieuwlicht (6 februari 1520)
2. –
3. 29 december (Nec. A)
4. 1545 (Begraafregister Conversen; Begraafregister Extern Begraven Kloosterlingen; c. 1546)
5. Monnikhuizen bij Arnhem
6. Bij zijn intrede schonk hij zeshonderd Hollandse guldens waarvan het *antependium* voor het hoofdaltaar is bekostigd en het martelarenaltaar met epitaaf (De Wal, Hs, 7044-46, f. 65). Het martelarenaltaar is mogelijk het Pauw-Sasdrieluik (zie Hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.6.2.5.2). Het *antependium*, *et multa alia* staan ook vermeld in Nec. A. Vijfhonderd gulden werden door zijn vader een jaar na zijn intrede uit het moederlijk erfdeel aan het klooster overgedragen.
7. Vader: Gijsbert Pauw; moeder: Adriana Sas; broer: Vincent Pauw; zus: Emma, zie Bijlage B (SAS/PAUW).
8. Jacob was 25 jaar, 1 maand, 2 weken en 4 dagen lid van de kartuizerorde. Hij werd naar Arnhem gestuurd omdat daar geen conversen meer waren. De Wal geeft een levensbeschrijving (De Wal, Hs. 7044-46, f. 65).
9. Scholtens, 'Necrologie', 139.

JOHANNES DE HAEFTEN (Johan van Haefden)

1. profes van Nieuwlicht (1408)
2. –
3. 27 september (Nec. A/B)
4. 1451 (c. 1452)
5. kerkhof
6. Hij droeg in 1408 negentien gemeten in Poortugaal aan het klooster over (Cart. 1. f. 34v, Cart. 2. f. 37v-38r) (intreedgeschenk?).
7. tante: Elizabeth (begraven in de kleine pandhof)
8. Hij trad in 1408 en 1423 op als vertegenwoordiger van Nieuwlicht (Cart. 2, f. 54r, f. 232v-233r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 116-117.

JOHANNES FRISO DE BOLSWARDIA (Johan Friso van Bolsward)

1. profes van Nieuwlicht
2. lekenreddiet
3. 2 maart (Nec. A)
4. 1525 (Begraafregister Conversen; c. 1525)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was kleermaker (*sertor*).
9. Scholtens, 'Necrologie', 135

JOHANNES REMBRANT (Johan Rembrant)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 13 augustus (Nec. A/B)
4. 1451?
5. kerkhof
6. –
7. Uit het testament van zijn grootmoeder of tante werd in 1445 een nobel en een Rijnse gulden geschonken (Hs. 28, f. 15r).
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 117.

JOHANNES SIMONIS (Jan Simonszn.)

1. profes van Nieuwlicht (<1467)
2. lekenreddiet
3. 29 juli (Nec. A)
4. 1497 (c. 1498)
5. kerkhof
6. In 1467 schonk hij een zalm (Hs. 128, f. 18r).
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 128.

[MARTINUS (Maarten)]

1. profes van Antwerpen
2. –
3. –
4. tussen 1469-1483
5. kerkhof (opgegraven)
6. –
7. –
8. –
9. Grauwe, *Prosopographia cartusiana Belgica*, dl. I, 269.

NICOLAAS ALCMARIANUS**(Nicolaas/Claes/Klaas van Alkmaar)**

1. Nieuwlicht
2. lekenreddiet; bakker en brouwer (*pistor noster et cerevisie cocter*)
3. 29 augustus (Nec. A)
4. 1556 (Begraafregister Conversen; c. 1557)
5. kerkhof
6. –
7. Zijn moeder is mogelijk Hildegonda, weduwe van Willem Hellinc, die in de kleine pandhof (noordelijke gang) begraven lag.

Zijn broer is dan Jacob Willemszn. (donaat) (Begraafregister Niet-kartuizers).

8. In Nec. A wordt hij naast bakker en brouwer ook *amator pauperum* genoemd.
9. Scholtens, 'Necrologie', 141.

NICOLAAS BERNARDI (Claes/Klaas Berendszn.)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 25 juli (Nec. A)
4. 1493
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

NICOLAAS NICOLAI (Claes Claeszn./Klaas Klaaszn.)

1. profes van Nieuwlicht (<1445)
2. –
3. 31 augustus (Nec. A)
4. 1469 (c. 1470)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. In 1445, 1450 en 1461 vertegenwoordigde hij het klooster in enkele koop- en overdrachtsakten en in een geschil met de inwoners van Oud-Strijen over de betaling van de bieraccijns (Cart. 1, f. 72r; Cart. 2, f. 77r-v).
9. Scholtens, 'Necrologie', 121.

PETRUS JOHANNIS BUYS DE SCOONHOVIA (Pieter Janszn. Buys van Schoonhoven)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 7 juni (Nec. A)
4. 1560 (Begraafregister Conversen; c. 1561)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 143.

THEODERICUS EGIDII (Dirk Gilliszn.)

1. profes van Nieuwlicht
2. lekenreddiet
3. 23 mei (Nec. A/B)
4. Ca. 1440? (<1453)
5. –
6. Mogelijk is de testamentaire schenking van *Egidii, quodam braxatoris nostri* van zeven Rijnse gulden en zes stuivers van hem (Hs. 28, f. 14v)
7. –
8. In Nec. A wordt hij *redditaris noster et benefactor* genoemd.
9. –

THEODERICUS GRAEUWER T (Dirk Grauwert)

1. profes van Nieuwlicht
2. –
3. 6 mei (Nec. A)
4. 1498 (c. 1499)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Bij zijn dood was hij de enige convers van Nieuwlicht.
9. Scholtens, 'Necrologie', 128.

THOMAS CLAGER

1. profes van Londen (1508)
2. –
3. 28 februari (Begraafregister Conversen)
4. 1574 (Begraafregister Conversen; c. 1575)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. De Wal wijdt een korte levensbeschrijving aan hem. Hij was 66 jaar lid van de orde. Hij was profes van het gedeeltelijk uitgemeorde kartuizerklooster van Londen. Na 1536, d.w.z. na de *Dissolution of the Monastries* (1536-1541), kwam hij naar het vasteland, verbleef in verschillende kartuizen en werd uiteindelijk in Nieuwlicht ondergebracht. De Wal geeft 1573 als sterfjaar (De Wal, Hs, 7044-46, f. 135).
9. Scholtens, 'Necrologie', 146-147; NNBW 7, kol. 300-301.

REYNERUS DE AMSTERDAM (Reinier van Amsterdam)

1. lekenreddiet van Amsterdam
2. rentmeester in Zuid-Holland (*procurator bonorum nostrorum iuxta mosā*)
3. 10 oktober (Nec. A)
4. 1556 (Begraafregister Conversen; c. 1557)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 141.

THYMANNUS LUCE (Tyman Luce)

1. profes van Nieuwlicht en donaat in Amsterdam
2. –
3. 6 juli (Nec. A)
4. 1550 (Begraafregister Conversen; c. 1552)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Scholtens, 'Necrologie', 140.

C) DONATEN

[NN]

1. –
2. –
3. 2 juli (Begraafregister Donaten)
4. 1574 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. In Begraafregister Huispersoneel wordt er gezegd dat hij ooit donaat was, maar uitgetreden is en getrouwd, maar na de dood van zijn vrouw verzocht om begraven te mogen worden in Nieuwlicht, wat hem werd toegestaan (*'quidam secularis valde senex, qui olim fuerat donatus professus huius domus sed propter uxorem quam duxerat reliquit ordinem et petit tandem post mortem uxoris sepeliri apud fratres nostros, quod eidem concessum est'*).
9. –

ADRIANUS ARNOLI (Adriaan Arnoldszn.)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 10 oktober (Nec. A/B)
4. ca. 1445? (<1465)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Arnold.
8. Bij zijn dood was hij de oudste donaat (*senior*) van het klooster.
9. Scholtens, 'Necrologie', 116.

ANTONIUS NICOLAI TRAIECTENSIS (Antoon Claeszn. van Utrecht)

1. Nieuwlicht
2. tuinman (*hortulanus*)
3. 21 september (Nec. A)
4. 1557 (Begraafregister Donaten; c. 1558)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Is hij de echtgenoot geweest van Adriana († 1543) en Cornelia († < 1556) die bij elkaar in de kleine pandhof (oostelijke gang) lagen begraven (Begraafregister Niet-kartuizers)? Is hij na de dood van zijn tweede vrouw ingetreden als donaat? Adriana Ambrosii was de dochter van Ambrosius die voor het klooster werkte (huispersoneel).
9. Scholtens, 'Necrologie', 142.

CORNELIUS (Cornelis)

1. Nieuwlicht
2. –
3. ?
4. 1581
5. elders
6. –
7. Moeder: Margareta (Margriet) Henrici lag begraven in de grote pandhof. Zij overleed

in 1548 getuige een opmerking in het register (Hs. 4, 110) en diende in het gastenverblijf van het klooster (*hospitibus conventus*).

8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 148; Scholtens, 'Priors', 350.

CORNELIUS JOHANNIS (Cornelis Janszn.)

1. Nieuwlicht
2. onderkok (*subcocus noster*)
3. 29 augustus (Nec. A)
4. 1518 (c. 1519)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 134.

CORNELIUS THEODERICI HAERLEMENSIS (Cornelis Dirksz. van Haarlem)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 27 oktober (Nec. A)
4. 1557 (Begraafregister Donaten; c. 1558)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 142.

CHRISTIANUS

1. Nieuwlicht
2. –
3. 6 november (Nec. A)
4. >1412-<1420
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 112.

EVERARDUS JACOBI (Evert Jacobszn.)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 20 december (Nec. A)
4. 1491 (c. 1492)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

GARWERDUS RODOLPHI (Garwert Roelofszn.)

1. Nieuwlicht
2. kok
3. 14 januari (Nec. A)
4. 1500
5. kerkhof
6. –
7. –

8. Bij zijn dood was hij de oudste donaat.
9. Scholtens, 'Necrologie', 128.

GERARDUS PAULI (Gerrit Pauwels)

1. Nieuwlicht (1480)
2. kok, bakker en brouwer
3. 24 juli
4. 1540 (Begraafregister Donaten; c. 1541)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij overleed op honderdjarige leeftijd, na zestig jaar in de orde te hebben geleefd (De Wal, Hs, 7044, f.55v).
9. Scholtens, 'Necrologie', 137.

GERARDUS JOHANNI (Gerrit Janszn.)

1. Nieuwlicht
2. rentmeester in Zuid-Holland (*procurator bonorum nostrorum supra Mosam*)
3. –
4. –
5. –
6. –
7. Vader: Johan Geraerdi (Jan Gerritszn.) († ca. 1560); zus: Belia (2 september 1573 (Begraafregister Niet-kartuizers, 109). De vader en zus lagen in de grote pandhof begraven. Belia was gehuwd met Cornelis Comen.
8. –
9. –

GIJSBERTUS GERARDI UPEN DE DELFT (Gijsbert Gerritszn. Upen van Delft)

1. Nieuwlicht (<1458)
2. kok
3. 26 september
4. 1487 (c. 1488)
5. kerkhof
6. –
7. In 1458 ontving Nieuwlicht na de dood van de zus van Gijsbert vier Rijnse guldens en twaalf stuivers (Hs. 28, f. 16v).
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

GIJSBERT CORNELII KNIJFF (Gijsbert Corneliszn. Knijff)

1. Nieuwlicht (1518)
2. jurist en kok van Nieuwlicht
3. 5 mei (Nec. A)
4. 1570 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. Vader: Cornelis Judoci (hij lag begraven in de westelijke gang van de grote pandhof, nabij de keuken (Begraafregister Niet-kartuizers). Cornelis overleed omstreeks 1530.
8. Gijsbert was volgens een uitvoerige levensbeschrijving bij de Wal een uitstekend

kok en jurist. Hij was 52 jaar lid van de kartuizerorde. De Wal geeft 1569 als sterfjaar. Hij vergezelde twee keer een prior naar de bijeenkomst van het Generaal Kapittel in de Grande Chartreuse (De Wal, Hs, 7044-46, f. 120). Nec. A merkt op: '*qui conventui officiosissime multis annis in coquina servivit et in multis processibus juridicis triumphavit*'.

9. Scholtens, 'Necrologie', 145.

GODEFRIDUS

1. (nog geen donaat)
2. –
3. 20 augustus (Nec. A)
4. ca. 1490
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

HEINRICUS GHIJSBERTI (Hendrik Gijsbertszn.)

1. Nieuwlicht
2. (hulp)sacrist? (*calicifex*)
3. 23 april (Nec. A)
4. ca. 1490
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

HEINRICUS SIBERTI (Hendrik HEINRICUS (SIBERTI?))

1. Nieuwlicht
2. tuinman (*ortulanus*)
3. 6 maart (Nec. A)
4. 1541 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 138.

[HENRICUS LUBBERTI DE TRAIECTO (Hendrik Lubbertszn. van Utrecht)]

1. Amsterdam
2. *oblatus*
3. –
4. 1572 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was ten tijde van de oorlogshandelingen in de stad Utrecht, waar hij stierf. Hij is daarna begraven in Nieuwlicht. Hij heeft waarschijnlijk nooit in Nieuwlicht verbleven (Hs. 4, 100).
9. Scholtens, 'Necrologie', 146.

HERMANNUS (Herman)

1. Nieuwlicht
2. –
3. –
4. 1447
5. kerkhof
6. Via zijn testament ontving Nieuwlicht in 1447 22 Rijnse guldens (Hs. 28, f. 15v).
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 116.

HERMANNUS (Herman)

1. Nieuwlicht
2. portier (*portarius*)
3. 30 mei (Nec. A)
4. 1552 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 140.

HUGO DE WAESBEEK (Hugo van Waesbeek)

1. Nieuwlicht (1395)
2. –
3. 21 augustus (Nec.A/B)
4. 1407 (c. 1408)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was de eerste donaat van Nieuwlicht.
9. Scholtens, 'Necrologie', 109.

JACOBUS PETRI (Jacob Pieterszn.)

1. Nieuwlicht
2. bierbrouwer en bakker
3. 8 april (Nec. A)
4. ca. 1489
5. –
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

JACOBUS WILHELMI (Jacob Willemszn.)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 3 mei
4. 1517 (c. 1518)
5. kerkhof
6. –
7. Moeder: Hildegonda, weduwe van Willem Hellinc. De moeder lag begraven in de noordelijke gang van de kleine pandhof; zijn broer is mogelijk: Nicolaas Alcmarianus (donaat).
8. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r). Op dezelfde dag overleden ook de monniken Herman van Amsterdam en Pieter van Enkhuizen.

9. Scholtens, 'Necrologie', 133.

[JOHANNES (Johan/Jan)]

1. profes van Geertruidenberg
2. –
3. –
4. 1540 (c. 1541)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hospes of op doorreis? Hij was mogelijk kok in de kartuis van Geertruidenberg.
9. Scholtens, 'Necrologie', 137; Sanders, Waterland, 199.

JOHANNES DE LITE (Johan/Jan van Lit)

1. Nieuwlicht
2. –
3. –
4. <1436
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 112.

JOHANNES DE GOEDE (Johan/Jan de Goede)

1. profes van Nieuwlicht (1414)
2. kok
3. 14 december (Nec. A/B)
4. 1436 (c. 1437)
5. kerkhof (tegenover de deur van de keuken)
6. In 1414 schonk hij 15½ hont en een vierdeel van een weer land in de Alblasserwaard (Cart. 1, f. 50v).
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 113.

JOHANNES DE ZWOLLIS (Johan/Jan van Zwolle)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 10 mei (Nec. A)
4. 1522 (c. 1523)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 135.

JOHANNES GERARDI (Jan Gerritszn.)

1. Nieuwlicht
2. *oblatus*
3. –
4. 1565 (Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen)
5. stad Utrecht
6. –
7. –

8. Hij is gestorven aan de pest in het huis van zijn broer, die pastoor van de Buurkerk was en ook aan de pest stierf.
9. Scholtens, 'Necrologie', 143-144.

JOHANNES JOHANNIS (Jan Janszn.)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 19 juni (Nec. A)
4. 1508 (c. 1509)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Bij zijn dood was hij de oudste donaat (*senior*) van het klooster.
9. Scholtens, 'Necrologie', 130.

JOHANNES JOHANNIS SWEERT (Jan Janszn. Sweert)

1. Nieuwlicht
2. –
3. –
4. 1611/2 (c. 1612)
5. Utrecht?
6. –
7. –
8. In 1607 verzocht hij samen met de monnik Tydeman Tyman bij de Gedeputeerde Staten om verhoging van hun alimentatie, hetgeen werd ingewilligd (HUA, Nieuwlicht, inv. 385).
9. Scholtens, 'Necrologie', 150.

JOHANNES MULSOR (Johan/Jan Mulsor)

1. Nieuwlicht
2. rentmeester
3. –
4. ca. 1451
5. Strijen
6. –
7. –
8. Hij stierf onverwacht in Strijen, toen hij daar was voor zaken.
9. Scholtens, 'Necrologie', 116.

JOHANNES RODOLPHI DE ZIJL TRAIECTENSIS (Jan Roelofszn. van Zijl van Utrecht)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 1 mei (Begraafregister Donaten)
4. 1561 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 143.

JOHANNES RUTGERI (Jan Rutgerszn.)

1. profes van Nieuwlicht
2. kleermaker (*sarvinator*)
3. 8 februari (Begraafregister Donaten)

4. 1562 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 143.

LUDOLPHUS SCHULTE (Ludolf Schulte)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 16 januari (Nec. A/B)
4. 1438 (De Wal, Hs. 7043, f. 52r)
5. grote pandhof (nabij de cel van de procurator; hij had een memorievoorstelling bij zijn graf)
6. –
7. Hij had waarschijnlijk een dochter Hildegonda die in 1415 een pand in Utrecht in erfpacht kreeg (zie HUA, St. Marie, inv. 2736).
8. Ludolf was voor zijn intrede kanunnik van Sint-Marie en kannunik van Sint-Plechelmus in Oldenzaal. In 1436 stichtte hij een vicarie op het Sint-Plechelmusaltaar in Sint-Marie. De Wal geeft als sterfdatum 12 januari (HUA, St. Marie, inv. 2016).
9. Scholtens, 'Necrologie', 109.

OTTO DE AMERSFORDIA (Otto van Amersfoort)

1. Nieuwlicht
2. portier (*portarius*)
3. 7 augustus (Nec. A)
4. 1524 (c. 1525)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 136.

[PETRUS DE LIJER (Pieter/Peter van Lijer)]

1. Amsterdam
2. –
3. –
4. 1563 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hospes of op doorreis?
9. Scholtens, 'Necrologie', 143.

PETRUS NICOLAI (Peter Klaaszn./Pieter Claeszn. van Eerstwoudt)

1. Nieuwlicht
2. timmerman (*faber lignarius*)
3. 19 december (Nec. A)
4. 1535 (Begraafregister Donaten; c. 1536)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Vermelding van zijn overlijden in De Wal, waarin (net als in het Begraafregister

Donaten melding wordt gemaakt van het feit dat hij als eerste in het habijt van de donaten is begraven (eerder in burgermanskleren) De Wal, Hs, 7044-46, f. 45v.

9. Scholtens, 'Necrologie', 136.

RICHARDUS JOHANNIS (Richard Janszn.)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 1 juni (Nec. A)
4. 1489 (c. 1490)
5. kartuis van Kampen
6. –
7. –
8. Hij werd naar Kampen gestuurd (toen het in opbouw was) en overleed daar.
9. Scholtens, 'Necrologie', 127.

ROMERUS ROMERII DE GRAVIA (Romer Romerszn. van Grave)

1. Nieuwlicht (1519)
2. –
3. 18 november (Nec. A)
4. 1546
5. Westmaas
6. –
7. –
8. Hij was naar Westmaas (Strijen) gestuurd om de tienden te innen en is daar overleden. Hij was volgens Grafregister Extern Begraven Kartuizers 27 jaar lid van de orde.
9. Scholtens, 'Necrologie', 139.

SANDERUS JACOBI DE VYANEN (Sander Jacobszn. van Vianen)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 22 april (Nec. A)
4. 1517 (c. 1518)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij was een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 133.

THEODERICUS HENRICI DE GROL (Dirk Hendrikszn. Van Grol)

1. Nieuwlicht
2. portier (*portarius*)
3. 25 oktober (Nec. A)
4. 1509 (c. 1510)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 130.

THEODERICUS MARTINI (Dirk Maartenszn.)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 9 mei (Nec. A/B)
4. >1443-<1465 (ca. 1450?)
5. kerkhof (vermeld in Begraafregister Donaten en Begraafregister Huispersoneel)
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 116.

THEODERICUS NICOLAI (Dirk Claeszn. van Leiden (?))

1. Nieuwlicht
2. –
3. 31 oktober (Nec. A/B)
4. 1460 (Grafregister Extern Begraven Kloosterlingen; c. 1461)
5. kartuis van Keulen
6. –
7. Van zijn moeder (NN) ontving het klooster na haar overlijden in 1452 twee postulaatsgulden. Ze overleed in Leiden (Hs. 28, f. 16r).
8. Dirk werd ziek terwijl hij op reis was met de procurator en overleed in Keulen.
9. Scholtens, 'Necrologie', 119.

THEODERICUS NICOLAI SPRENK DE MAERSEVEEN (Dirk Claeszn. Sprenc van Maarseveen)

1. Nieuwlicht
2. tuinman (*hortulanus*)
3. 11 juli (Nec. A)
4. 1573 (Begraafregister Donaten; c. 1575)
5. kerkhof
6. –
7. vader: Claes Sprenc
8. Hij stierf in de stad Utrecht ten tijde van de oorlogshandelingen.
9. Scholtens, 'Necrologie', 146.

THEODERICUS JOHANNIS DE BAERN (Dirk Janszn. van Baern)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 21 december (Nec. A)
4. 1504 (c. 1505)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 129.

WEMMERUS ROBERTI (Wemmerus Robertszn.)

1. Nieuwlicht
2. tuinman (*ortulanus*)
3. 2 september (Nec. A)
4. 1537 (c. 1538)
5. kerkhof

6. –
7. Vader: Robert (zie Huispersoneel), barbier en chirurgijn, begraven in de grote pandhof in de jaren twintig van de zestiende eeuw.
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 136.

WENERUS ADRIANI (Werner Adriaanszn. van Utrecht)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 14 april (Nec. A)
4. 1544 (Begraafregister Donaten; c. 1545)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Bij zijn dood was hij de oudste donaat (*senior*) van het klooster.
9. Scholtens, 'Necrologie', 139.

WILHELMUS JOHANNIS JULIACENSIS (Willem Janszn. Van Gulik)

1. Nieuwlicht (1515)
2. kleermaker (*sarvinator*)
3. 15 juni (Nec. A); 16 juni (Begraafregister Extern Begraven Kloosterlingen)
4. 1554 (Begraafregister Extern Begraven Kloosterlingen; c. 1555)
5. Gouda (in het regulierenklooster)
6. –
7. –
8. Volgens het Begraafregister Extern Begraven Kloosterlingen was hij 39 jaar lid van de kartuizerorde. Hij staat zeer waarschijnlijk ook vermeld in het Begraafregister Donaten, daar staat ook een Willem Janszn. ingeschreven die *senior donatus* wordt genoemd en tussen 1552 en 1556 overleed. Hij wordt daar kleermaker genoemd.
9. Scholtens, 'Necrologie', 140-141.

WILHELMUS NICOLAI DE SCOENHOVIA (Willem Claeszn. Van Schoonhoven)

1. Nieuwlicht
2. kok
3. –
4. 1580 (Begraafregister Donaten)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Hij wordt alleen vermeld in het Grafregister Donaten. Hij was waarschijnlijk de laatste persoon die op het kerkhof begraven werd.
9. Scholtens, 'Necrologie', 148.

WILHELMUS OVER DE VECHT (Willem Over de Vecht)

1. Nieuwlicht (1394)
2. –
3. 27 oktober (Nec. A/B)
4. 1404 ('Kalende'; c. 1407)

5. grote pandhof. Hij had een grafzerk en een stenen, gebeeldhouwde memorievoorstelling boven zijn graf.
6. Hij schonk in 1394 een erfrente (van een oude schild) uit een hofstede naast de Jacobikerkerk (Cart. 1 f. 9v-10v).
7. Zoon: Frank Over de Vecht; dochter: Wendelmoet; broer: Gijsbert Vrenck; broer: Johan Grauwert, zie Bijlage B (OVER DE VECHT/VRENCK).
8. Voor zijn intrede was hij schout van Utrecht.
9. Scholtens, 'Necrologie', 109.

WILHELMUS PETRI DE DELFT (Willem Pieterszn. van Delft)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 4 september (Nec. A); 3 september (Nec. B)
4. ca. 1442 (nog door Bor ingeschreven in Begraafregister Donaten in 1443)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 115.

WILHELMUS PETRI (Willem Pieterszn.)

1. Nieuwlicht
2. –
3. 16 februari (Nec. A)
4. 1517 (c. 1517)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Toen hij stierf was hij 103 jaar oud. Hij is mogelijk een slachtoffer van de pestepidemie die Nieuwlicht in 1517 trof, hoewel die ook pas een maand later de eerste slachtoffers kan hebben gemaakt (De Wal, Hs. 7043, f. 156r).
9. Scholtens, 'Necrologie', 131.

WILHELMUS RICARDI (Willem Richardszn.)

1. Nieuwlicht
2. rentmeester (*castellanus*) van de goederen in Emmikhuizen
3. 22 juni (Nec. A)
4. 1556 (Begraafregister Donaten; c. 1557)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. Scholtens, 'Necrologie', 141.

D) HUISPERONEEL EN KOSTKOPERS

AMBROSIUS (Ambrosius)

1. –
2. visser (*naute nostre*)
3. –
4. –
5. –
6. –
7. Dochter Adriana, gehuwd met Antoon. Zij lag begraven in de kleine pandhof (oostelijke gang) en ze overleed op 21 oktober 1543. Na haar dood hertrouwde Antoon met Cornelia die later (tussen 1543 en 1556) bij Adriana begraven werd.
8. –
9. –

ANDREAS (Andreas)

1. –
2. knecht (*famulus dicte domus*)
3. 11 februari (Begraafregister Niet-kartuizers)
4. 1562 (Begraafregister Niet-kartuizers)
5. kleine pandhof (oostelijke gang, tegenover het kapittelhuis)
6. –
7. –
8. Hij was nog jong toen hij overleed (*juvenis*).
9. –

ARNOLDUS SPIERINC (Arnold Spiering)

1. *familiaris*
2. –
3. 23 januari (Nec. A)
4. >1498-<1516
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

BAUWERICUS (Bauricus)

1. –
2. portier (*portarius*)
3. 20 januari (Nec. A)
4. <1473
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

CAYMAN JOHANNIS (Cayman Janszn. van Zierikzee)

1. (<1464?)
2. portier (*portarius*)
3. 9 augustus (Nec. A)
4. >1473
5. kerkhof
6. Hij was de kopiïst van een handschrift met diverse Middelnederlandse teksten, waaronder *Spiegel der menschelijker behoudenesse*

(1464) (Haarlem, SB, Hs. II-17) (Warnar, 'Eyn leyn bokelijn'). Dit handschrift is mogelijk na zijn dood in de kloosterbibliotheek van Nieuwlicht opgenomen.

7. –
8. Cayman staat in Begraafregister Huispersoneel ingeschreven direct na Bauricus die (volgens Nec. A) voor 1473 moet zijn overleden.
9. –

CORNELIUS GIJSBERTI (Cornelis Gijsbertszn.)

1. –
2. dagloner en visser (*mercenarius et nauta noster*)
3. 1 juli (Begraafregister Huispersoneel)
4. 1543 (Begraafregister Huispersoneel)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

EVERT VOSCUYL (VOSKUIL)

Zie Bijlage B
(VOSCUYL/VOSCUUL/VOSCULEN/VOSKUIL)

ERNESTUS DE DORSCHEN (Ernst Dorschen)

1. –
2. barbier/arts (*barbitonsor noster*)
3. –
4. ca. 1450?
5. grote pandhof (nabij de keuken)
6. –
7. Zoon: Laurens
8. Ernsts zoon Laurens die eveneens barbier was lag bij zijn vader begraven.
9. –

FREDERICUS ZOUBE(NBALCH) VAN DAMASS(CHE)/DAMASCO

In een oorkonde uit 1398 komt heer *Vrederic Zoude van Damassche procurator der sartrosen* voor (Cart. 1, f. 49v). Het is de enige vermelding van deze persoon. Gumbert gaat ervan uit dat hij een monnik was die meegekomen is met Tydeman Grauwert en snel weer is overgeplaatst (Gumbert, *Kartäuser*, 44). Het is echter aannemelijker dat Frederik geen kartuizer was, maar uit de Utrechtse burgerij afkomstig was en tijdelijk optrad als procurator voor het jonge klooster. De familie Zoude(nbalch) van Damass was een aanzienlijke Utrechtse familie, die verwant was aan de familie Grauwert. In de beginfase van het klooster schonk ene Jacob Damasco voor zichzelf en zijn broer Hendrik tien gouden Utrechtse guldens (Hs. 28, f. 2r). Verder werd omstreeks 1468 een Frederik Damasco begraven in de grote pandhof (Begraafregister Niet-kartuizers), ingeschreven op 16 september (Nec. A). Hij wordt *benefactor*

buius domus genoemd, hoewel geen schenkingen van hem bekend zijn. Hij is waarschijnlijk ook niet dezelfde als de procurator uit 1398.

GERARDUS HEMELRIJK (Gerard/Gerrit Hemelrijk)

1. *familiaris*
2. –
3. –
4. >1473
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Gerrit staat in Begraafregister Huispersoneel ingeschreven na Cayman Janszn. die >1473 overleed.
9. –

GERARDUS WOLTERI (Gerard/Gerrit Walterszn.)

1. –
2. knecht (*famulus*)
3. –
4. 1572 (Begraafregister Niet-kartuizers)
5. kleine pandhof (oostelijke gang, nabij de deur van het kapittelhuis, richting de keuken)
6. –
7. –
8. –
9. –

GERARDUS WILHELMI (Gerard/Gerrit Willemszn.)

1. –
2. kleermaker (*sartor*)
3. 27 september (Nec. A)
4. >1470<1497
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –

GIJSBERTUS (Gijsbert)

1. –
2. arts (*cyurgia nostr*)
3. –
4. –
5. –
6. –
7. Vrouw: Henrica, (begraven in de grote pandhof. Zij overleed omstreeks 1525).
8. Gijsbert wordt magister genoemd. Hij lag zelf niet in Nieuwlicht begraven.
9. –

[GIJSBERT WARBOLDI (Gijsbert Wermboldszn.)]

1. –
2. –
3. 23 maart (Nec. B)
4. <1443

5. kerkhof (voor de deur van de cel van de procurator of keuken)
6. Hij schonk een jaarlijkse rente van drie Franse schilden (Nec. B).
7. Vrouw: Geertrui (begraven in de kleine pandhof (westelijke gang)), 20 februari (Nec. B).
8. Hij wordt burger van Utrecht genoemd. Mogelijk behoorde hij niet tot het dienstpersoneel van Nieuwlicht.
9. –

GIJSBERTUS DE DORP, ALIAS UTER LIER (Gijsbert van Dorp, alias Uterlier)

1. *prebendarius*
2. –
3. 1 september (Nec.A/B)
4. >1456<1465
5. kapel (tegen de muur bij het Maria-altaar)
6. Hij schonk een passionale (UBU, Hs. 392).
7. Was hij verwant aan Johan Willem Arentsz. van Delft en Arnold van Dorp, beiden begraven in Nieuwlicht, zie Bijlage B (DORP, VAN/ ARNTSZN. VAN DELFT)?
8. Hij was priester en was waarschijnlijk dezelfde als de biechtvader in het Sint-Agnesconvent in Delft. Volgens De Wal was hij bij zijn dood negentig jaar oud (Timmermans, *Calendarium De Wal*, f. 82v-a).
9. –

HENRICUS (Hendrik)

1. *familiaris*
2. –
3. –
4. <1443
5. kerkhof (voor de cel van de procurator)
6. –
7. –
8. Hij wordt *clericus* genoemd.
9. –

HENRICUS (Hendrik)

1. –
2. dagloner (*mercenarius in agricultura*)
3. –
4. <1443
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

HENRICUS JOHANNIS A ZUTPHEN (Hendrik Janszn. van Zutphen)

1. –
2. dagloner (*mercenarius*)
3. –
4. 1564 (Begraafregister Niet-kartuizers)
5. kleine pandhof (oostelijke gang, tegenover het kapittelhuis)

6. –
7. –
8. Hij overleed op 24 januari tussen 12 en 1 uur: *'pridie conversionis Sancti Pauli, inter horam 12 et primam'* (Begraafregister Niet-kartuizers).
9. –

HERMANUS CORLINC (Herman Corlinc)

1. –
2. molenaar/bakker (*pistor*)
3. –
4. <1443
5. kerkhof
6. –
7. Vrouw: Elizabeth (begraven in kleine pandhof, zuidelijke gang)
8. Hij wordt buurman genoemd.
9. –

HERMANNUS JOHANNIS (Herman Janszn.)

1. *familiaris*
2. –
3. 14 maart (Nec. B)
4. <1443
5. kleine pandhof (westelijke gang)
6. Hij schonk een kelk (Begraafregister Niet-kartuizers)
7. Vrouw: Mabelia (29 augustus (Nec. A/B), zij overleed tussen 1409 en 1443. Zij lag vlak bij hem begraven in de kleine pandhof. Herman overleed waarschijnlijk na zijn vrouw.
8. –
9. –

JOHANNES GIJSBERTI (Johan/Jan Gijsbertszn.)

1. *familiaris*
2. knecht
3. –
4. 1565 (Begraafregister Niet-kartuizers)
5. kleine pandhof (oostelijke gang, nabij de keuken)
6. –
7. Dochter: Maria, zij werd begraven in de kleine pandhof, ze overleed tussen 1556 en 1562.
8. Johan beheerde het goed Emmikhuizen (*custodis de Ymmichusen*). Hij woonde (op het eind van zijn leven) in Nieuwlicht. Hij overleed na zijn dochter. Hij werd bij haar begraven.
9. –

JOHANNES GHIJSBERTI VISCOPER (Johan/Jan Gijsbertszn. Viscoper)

1. *familiaris*
2. –
3. 20 augustus (Begraafregister Niet-kartuizers)
4. –
5. kleine pandhof (westelijke gang)

6. –
7. Vrouw: Katharina. Zij lag begraven in de kleine pandhof (westelijke gang). Johan werd bij haar begraven (dubbelgraf).
8. –
9. –

JOHANNES GERARDI (Johan/Jan Gerritszn.)

1. *familiaris*
2. bakker en brouwer
3. –
4. <1543
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

JOHANNES POT (Johan/Jan Pot)

1. *prebendarius*
2. rentmeester van Putten (vermeld 1445)
3. 14 maart (Nec. A)
4. >1463<1469
5. –
6. Wijnpitanties in 1452, 1453 en 1454 (Hs. 28. f. 16r).
7. –
8. –
9. –

JOHANNES WILHELMUS ARNOLDI (Johan Willenm Arentszn. (van Dorp) van Delft)

Prebendarius, zie Bijlage B (DORP, VAN/ARNTSZN.).

JOHANNES VENEDAU (Johan Venedau)

1. –
2. portier (*portarius sed non donatus*)
3. –
4. >1415<1443
5. kerkhof (nabij de deur die vanaf het kerkhof naar de pandhof gaat)
6. –
7. –
8. Er is een Johan Venedou die halve tienden in Babiloniënbroek (Noord-Brabant) in 1410 in leen ontving na de dood van zijn vader Claes. Deze Johan was gehuwd met Katherina (vermeld 1414) (RSL, 78). Is hij dezelfde persoon of diens vader?
9. –

JOHANNES VAN WELEN (Jan van Welen)

1. –
2. brouwer (*braxator*)
3. –
4. ca. 1520?
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

JOHANNES WILHELMI (Jan Willemszn.)

1. –
2. portier (*portarius*)
3. 6 december (Nec. A/B)
4. 1456 (c. 1457)
5. kerkhof
6. –
7. Waarschijnlijk had hij een zus die omstreeks 1440 een Willemschild schonk (*a sorore Johannes portari nostri*, Hs. 28, f. 14r).
8. –
9. –

LAMBERTUS (Lambert)

1. familiaris
2. –
3. –
4. tweede helft zestiende eeuw
5. –
6. –
7. Vrouw: Maria, zij werd begraven in de kleine pandhof (oostelijke gang). Zij overleed tussen 1556 en 1562 (Begraafregister Niet-kartuizers).
8. Lambert en zijn vrouw zouden woonachtig zijn op 't Kaer aen de Vecht.
9. –

LAURENTIUS DORSCHEN (Laurens Dorschen)

1. –
2. barbier (*barbitonsor noster*)
3. –
4. ca. 1460?
5. grote pandhof
6. –
7. Vader: Ernst Dorschen
8. Hij lag bij zijn vader begraven.
9. –

NICOLAAS COP (Nicolaas/Claes/Klaas Cop (van Amersfoort?))

1. *senior familiaris*
2. kleermaker (*sartor*)
3. 27 februari (Nec. A (/B))
4. 1465
5. kerkhof
6. Hij liet na zijn dood 57 stuivers na, genoteerd in de rekening van 1466 (HUA, Nieuwlicht, inv. 265, f. 13r).
7. Broer: Johannes Helling die op het kerkhof begraven lag ter hoogte van de cel van de procurator. Johannes Helling behoorde niet tot het dienstpersoneel.
8. Hij is mogelijk dezelfde persoon als Nicolaus Amersfordie die in Nec. B op 27 februari wordt herdacht.
9. –

PAULUS (Paul)

1. –
2. barbier en arts (*barbitonsor et chirurgicus noster*)

3. –
4. 1563 (Begraafregister Niet-kartuizers)
5. grote pandhof
6. –
7. Vrouw: Cornelia. Zij werd in 1573 begraven bij haar echtgenoot, zo blijkt uit Begraafregister Niet-kartuizers. De inschrijvingen van Paul en Cornelia volgen direct op elkaar, wat betekent dat tussen 1563 en 1573 er geen personen in de grote pandhofgang werden begraven.
8. –
9. –

QUIRINUS [SCHOENHOVIANUS] (Querinus van Schoonhoven)

1. –
2. timmerman
3. 13 mei (Begraafregister Niet-kartuizers)
4. 1556 (Begraafregister Niet-kartuizers)
5. kleine pandhof (oostelijke gang)
6. –
7. –
8. –
9. –

[ROBERTUS (Robert)]

1. –
2. barbier en arts (*barbitonsor et chirurgicus*)
3. –
4. ca. 1525
5. grote pandhof
6. –
7. Zoon: Wemmerus (donaat)
8. Hij wordt magister genoemd. Het is niet helemaal zeker of Robert ook in dienst was van Nieuwlicht. De toevoeging *nostris* ontbreekt.
9. –

RODOLPHUS MEYNSONIS (Roelof Meynsonis)

1. –
2. portier (*portarius*)
3. –
4. –
5. kerkhof
6. –
7. zoon: Cornelius Traiecti (monnik)
8. –
9. –

THEODERICI MENS (Dirk Mens)

1. –
2. barbier (*barbitonsor noster*)
3. –
4. ca. 1520?
5. grote pandhof (nabij de cel van de procurator)
6. –
7. Vrouw: Aleid, zij lag bij haar man begraven.
8. –

9. –

THEODERICI PETRI (Dirk Peterszn.)

1. *familiaris*
2. –
3. –
4. –
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

THOMAS DE WESTMASE (Thomas van Westmaas)

1. –
2. Visser (*nauta noster*)
3. –
4. 1574? (tussen 1543-1574)
5. kerkhof (Grafregisters leken)
6. –
7. –
8. Hij is de laatste ingeschreven persoon in het Begraafregister Huispersoneel. Voor hem staat Cornelis Gijsbertszn. ingeschreven die op 1 juli 1543 overleed. De inschrijving van Thomas is door dezelfde hand. Van Thomas wordt gezegd dat hij overleed aan de pest (*qui obiit peste*). De pestepidemie van 1574?
9. –

WALTERUS GODEFRIDI (Walter Godfriedszn.)

1. –
2. kleermaker (*sartor*)
3. 29 mei (Nec. A)
4. <1508
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

**WILHELMUS GOEDEFRIIDI
SCHIMMELPENNINCK (Willem Godfriedszn.
Schimmelpennink)**

1. *familiaris*
2. –
3. –

4. 1515 (Begraafregister Niet-kartuizers)
5. kleine pandhof (oostelijke gang, tussen de keuken en het kapittelhuis)
6. –
7. –
8. Hij wordt *familiaris et benefactor* genoemd (hoewel geen schenkingen van hem bekend zijn).
9. –

WILHELMUS JACOBI (Willem Jacobszn.)

1. –
2. portier (*portarius*)
3. 9 augustus
4. >1473
5. kerkhof
6. –
7. –
8. Willem staat in Begraafregister Huispersoneel vlak onder Cayman Janszn. en ook in Nec. A op dezelfde dag direct onder hem. Cayman Janszn. overleed >1473.
9. –

WILHELMUS JOHANNIS (Willem Janszn.)

1. *familiaris*
2. –
3. –
4. >1456-<1465 (?)
5. kerkhof
6. –
7. –
8. –
9. –

WILHELMUS VUY VAN AMSTERDAM

1. *prebendarius*
2. –
3. 24 april (Begraafregister Niet-kartuizers)
4. 1547 (Begraafregister Niet-kartuizers)
5. grote pandhof
6. Hij wordt *magnus amicus et fautor et benefactor domus nostre* (Begraafregister Niet-kartuizers) genoemd. Er zijn geen schenkingen bekend.
7. –
8. Hij was aan het eind van zijn leven tot zijn dood, anderhalf jaar kostkoper in Nieuwlicht.
9. –

BIJLAGE B

BIOGRAFISCH REPERTORIUM – NIET-KLOOSTERLINGEN

Dit is een overzicht van de niet-kloosterlingen die verbonden waren aan Nieuwlicht omdat ze a) het klooster hadden begunstigd, b) er begraven lagen, of c) herdacht werden in het klooster. Uitgangspunt van het overzicht zijn het Begraafregister Niet-kartuizers uit Hs. 4, het schenkingsregister van Hs. 4 (tekst 22) en het schenkingsregister van Hs. 27 met de belangrijkste weldoeners van het klooster tot 1428. Het overzicht is aangevuld met belangrijke (of noemenswaardige) weldoeners en herdachte personen die vermeld worden in de overige memorieregisters of andere archivalia van Nieuwlicht. Hierbij moet opgemerkt worden dat niet alle personen die genoemd worden in de memorieregisters zijn opgenomen. Vooral personen die begraven zijn in Nieuwlicht, maar van wie verder weinig tot niets bekend is (geen schenkingen of sterfdatum) zijn niet opgenomen. Van de 253 personen uit Begraafregister Niet-kartuizers zijn in Bijlage B 153 personen opgenomen, en in Bijlage A zijn ook nog eens negentien personen uit dat register opgenomen (ondergebracht bij het Huispersoneel). Voor dit biografisch repertorium is geen uitputtend archiefonderzoek verricht buiten het archief van Nieuwlicht. Wel is gebruik gemaakt van (digitaal beschikbare) naslagwerken. Het repertorium biedt een handvat voor verder onderzoek.

De personen in deze bijlage zijn zo veel mogelijk binnen hun familiale verband gegroepeerd. De geslachtsnamen of patroniemen zijn alfabetisch gerangschikt. De namen zijn volgens de Middelnederlandse schrijfwijze geordend. Uitgegaan is van het kerngezin van man, vrouw en eventuele kinderen. In een aantal gevallen gaat het om leden van een extended family, dat wil zeggen familieleden uit verschillende generaties of uit dezelfde generatie (zoals broers en zussen). Elke persoon van een familie die in de memorieregisters van Nieuwlicht voorkomt, wordt afzonderlijk genoemd. De voornamen zijn niet alfabetisch geordend; hier is uitgegaan van de indeling man, vrouw, kinderen en overig nageslacht.

Van elke persoon uit een familie wordt – indien bekend – de gedachtenisdatum, het sterfjaar en de graflocatie gegeven. Als gedachtenisdatum wordt de datum opgegeven zoals die voorkomt in de necrologia van Nieuwlicht (Necrologium A en Necrologium B) en eventueel, wanneer de persoon niet in de Nieuwlichtse necrologia voorkomt de

gedachtenisdatum uit andere necrologia of andersoortige bronnen. De gedachtenisdatum hoeft niet per se dezelfde te zijn als de sterfdatum. Memoriediensten kunnen ook op een zelf gekozen dag gehouden worden, en daarnaast kunnen familieleden ook gezamenlijk worden herdacht. Na de gedachtenisdatum volgt het sterfjaar (dikwijls bij benadering). Tussen haken is de eventuele verwijzing van de overlijdensvermelding in de *carta* van het Generaal Kapittel van de kartuizerorde weergegeven.

Na de opsomming van de personen volgt onder **I** een beknopte uitleg van hoe de genoemde personen uit een familie aan elkaar verwant waren. Daarna volgt onder **II** een opsomming per persoon van de schenkingen aan Nieuwlicht die van de persoon bekend zijn. Onder **III** volgt biografische achtergrondinformatie over de personen (met eventuele literatuurverwijzingen), zoals de sociale status en de ambten die men uitoefende, landerijen die men in leen had, en eventuele aanvullende genealogische gegevens, zoals gegevens over echtgenote(s/n) en kinderen die niet in de memorieregisters van Nieuwlicht voorkomen. Vetgedrukte namen verwijzen naar personen die elders in Bijlage B ook aan bod komen. Onderstreepte namen verwijzen naar kartuizerkloosterlingen van Nieuwlicht die terug te vinden zijn in Bijlage A.

Schematisch ziet de opbouw per lemma er als volgt uit:

FAMILIENAAM OF -NAMEN

Persoonsnaam

1. gedachtenisdatum
2. sterfjaar
3. graflocatie

Persoonsnaam

1. gedachtenisdatum
2. sterfjaar
3. graflocatie

Etc.

I. Onderlinge relatie van de genoemde personen.

II. Schenkingen verbonden met deze familie, geordend per persoon.

III. Achtergrondinformatie, evt. familieleden en literatuur.

**ABCOUDE EN DUURSTEDÉ, HEER VAN
Willem heer van Abcoude en Duurstede**

1. 23 mei (Nec. A/B).
2. 1407 (c. 1408).
3. Dominicanessenklooster in Wijk bij Duurstede (Buchelius, *Inscriptiones*, f. 9)

Maria van Walcourt

1. 1 januari (Nec. A)
2. 1402
3. Dominicanessenklooster in Wijk bij Duurstede (Buchelius, *Inscriptiones*, f. 9)

Gijsbert van Abcoude

1. 1 januari (Nec. A)
2. 1407 (c. 1407)
3. Dominicanenklooster in Wijk bij Duurstede (Buchelius, *Inscriptiones*, f. 9)

I. Willem heer van Abcoude en Duurstede en Maria van Walcourt waren getrouwd. Gijsbert van Abcoude was hun zoon.

II. Willem heer van Abcoude en Duurstede werd de tweede stichter van Nieuwlicht en financierde een deel van de bouw van het klooster, nadat zijn broer, de stichter **Zweder van Gaasbeek**, in 1400 was komen te overlijden. Willem schonk geld en landerijen voor de bouw van zeven cellen aan de zuidkant van de grote pandhof. Daarnaast liet hij twee huizen op het kloosterterrein bouwen, genaamd Groot Abcoude en Klein Abcoude (waard 3.500 gouden Engelse nobelen. (Hs. 27, f. 1r). Ook kocht hij verschillende stukken land in Zuid-Holland voor het klooster aan (in totaal meer dan 33 gemeten) (Hs. 27, f. 1r; Hs. 4, 117-118; Cart 1, f. 33r-34r; Cart. 2, f. 49v-50v). Van de inkomsten uit de landerijen konden zeven monniken worden onderhouden (3 namen worden genoemd in Hs. 4 tekst 22: Willem Vrieman van Delft, Dirk Willemszn. Ruusch en Simon van Amsterdam). Na zijn dood ontving het klooster uit zijn nalatenschap vijfduizend gouden Franse kronen (Hs. 27 f. 1r) en juwelen die ze deelden met het dominicanessenklooster te Wijk bij Duurstede (Cart. 2 f. 244r).

III. Willem was een belangrijke edelman in het Sticht (Van Eerden, 'Willem van Abcoude'; Van Eerden, 'Tronie'; Hilhorst en Hilhorst, Soest, Hees en De Birkt, 135-136). Hij werd geboren omstreeks 1345 en was omstreeks 1366 gehuwd met Maria van Walcourt. Willem en Maria hadden meerdere kinderen (zie ook Figuur 1.1).

Naast hun zoon Gijsbert had het echtpaar ook een zoon Willem en een dochter Johanna (x Jan van Brederode) die verder niet worden genoemd in de necrologia van Nieuwlicht. Ook zijn van hen geen schenkingen bekend.

Willem had ook minstens acht bastaardkinderen, onder wie de vrouwe Van den Poel, (6 november (Nec. A), ingeschreven tussen 1436-1447). Via zijn bastaardzoon Jan van Driebergen (1380-1440) en diens dochter Johanna van Driebergen (x Ernst Taets van Amerongen) was de Utrechtse kartuizer Daniel

Taets van Amerongen (die hun kleinzoon was) aan hem verwant.

Willem staat samen met zijn vrouw en ouders (Gijsbert van Abcoude († september 1379) en Johanna van Hoorne) vermeld op 12 september in het necrologium van Mariëndaal. Ze schonken 25 Gelderse guldens (Matthaeus, *Fundationes*, 462). Willem herstichtte in 1378 het Bartholomeusgasthuis in Utrecht. In 1395 stichtte hij samen met drie anderen de Jeruzalembroederschap. In 1399 stichtte hij het dominicanessenklooster in Wijk bij Duurstede, waar zijn dochter Johanna intrad, en waar hij, zijn vrouw en zoon werden begraven.

A(E)MSTEL, VAN

Egbert Gerardszn. van Amstel

1. –
2. 1473 (Kort, OV 48 (1993), 156)
3. grote pandhof (familiegraf)

Margareta (Margriet)

1. –
2. >1457<1473
3. grote pandhof (familiegraf)

Christoffel van Amstel

1. 26 april (Nec. A)
2. 1493
3. grote pandhof (familiegraf)

Gerardus (Gerrit) van Amstel

1. –
2. 1494 (Kort, OV 35 (1980), 485)
3. grote pandhof (familiegraf)

I. Egbert van Amstel was gehuwd met Margriet. Christoffel en Gerrit waren hun zonen die bij hen begraven werden.

II. Van Egbert en Margriet zijn geen schenkingen bekend. Christoffel legateerde zestig boeken (= teksten) aan Nieuwlicht. Hiervan zijn zestien incunabelen en één handschrift bewaard gebleven in de collectie van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek (zie paragraaf 4. 3.6.2.2 (Bijlage 16), HODUU, 28, 46-50).

II. Egbert en Margriet hadden een huis aan de Oudegracht bij de Jansbrug, dat ze in 1457 overdroegen aan Peter Braem (HUA, 802, inv. 1345). Ze hadden land in Themaat in leen (Kort, OV 35 (1980), 485; Kort, OV 48 (1993), 156). Egbert was ouderman voor de wantsnijders in 1455 (*Jaarboeken*).

Christoffel was priester, niet te verwarren met zijn naamgenoot, de kanunnik van Sint-Pieter die in 1549 overleed (Matthaeus, *Fundationes*, 116). Christoffel stelde in 1483 zijn testament op (Cart. 2, f. 254v-255v). Zijn broer Gerrit verklaarde in januari 1484 in te stemmen met dit testament (HUA, Nieuwlicht, inv. 32; Cart. 2, f. 256r).

Gerrit van Amstel was ouderman van de snijders in 1479 en 1481 (*Jaarboeken*). In 1484 verkocht hij verschillende landerijen in Woudenberg aan Nieuwlicht (Zie bijlage 10c).

ARNTSZN. VAN DELFT

Jan Willem Arntszn. van Delft (zie DORP, VAN/ARNTSZN. VAN DELFT)

ASSEDELFT, VAN

Bartholomeus (Bartout) van Assendelft

1. –
2. 1443 (c. 1444)
3. Jansklooster Haarlem (naast Odulle)

Odulle (Odilia) van der Horst

1. 6 november (Nec. A)
2. 1429
3. Jansklooster Haarlem (naast Bartout)

I. Bartout van Assendelft en Odulle van der Horst waren gehuwd.

II. Bartout financierde een derde (ter waarde van honderd Bourgondische schilden) van de Onze Lieve Vrouwe kapel die in 1438 werd gewijd. Boven het meest westelijke altaar in de kapel, gewijd aan Sint-Johannes de Evangelist, bevond zich een gebrandschilderd glas waarin zijn naam en wapen waren aangebracht (Hs. 4. 75).

III. Bartout was vier of vijf keer gehuwd: 1^e Cunegonda Uter Wijk, 2^e Natalie, bastaarddochter van Albrecht van Beieren, 3^e Odulle van der Horst, 4^e Liesbeth van Hoorn? 5^e Maria van Kralingen. Hij had geen nakomelingen. Bartout was een belangrijk begunstiger van het Haarlemse Jansklooster waar hij ook begraven werd. In zijn testament uit 1434 legde hij allerhande bepalingen vast. Vanaf 1412 waren hij en zijn vrouw (Odulle) geassocieerd met het Jansklooster, en lieten ze er een dagelijkse mis voor hun zielenheil opdragen. In 1551 werd dit (door de achterkleinzoon van zijn broer) teruggebracht naar drie missen per week. Zie verder Van Bueren, *Tot lof van Haarlem*, 291-292; Van Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 35-37 e.v.; Van Bueren, 'Memorial Practices', 206-210; Damen, *Staat van Dienst*, 304; Koene, *Voor God, graaf en geslacht*.

AUTHEUSDEN

Dirk van Autheusden (zie OUDHEUSDEN, ALIAS DE RUTENBERG, VAN)

BACKER VAN SCHIEDAM

Jan Janszn. Backer van Schiedam

1. 4 mei (Nec. A)
2. >1404-<1420
3. –

Hasa

1. 16 november (Nec. A)
2. >1404-<1416
3. –

Aleid Backer

1. 5 december (Nec. B)
2. >1408-<1440 (1420?)
3. –

I. Jan Janszn. Backer was gehuwd met Hasa. Ze hadden een zoon, Martinus van Schiedam, en een dochter Aleid.

II. Op 6 oktober 1404 ontving Nieuwlicht 14 gemeten in Poortugaal (Hs.27, 5v; Cart. 1, f. 29v; Cart. 2, f. 53v-54r). Het betrof het intreedgechenk van Martinus van Schiedam.

III. –

BEYNHEM, VAN

Aleid van Beynhem

1. 14 december (Nec. A/B)
2. >1404-<1419
3. kleine pandhof (oostelijke gang)

I. –

II. Volgens het schenkingsregister van Hs. 27 had ze vanaf de oprichting zorg gedragen voor allerlei zaken, van proviand tot benodigdheden voor het afschrijven van boeken. Ook schonk ze altaarinnen. Alles bij elkaar was het circa 52 Gelderse guldens waard. Na haar dood ontving het klooster nog veertien gulden. (Hs. 27 3v). In het schenkingsregister uit Hs. 28 wordt in de beginfase van het klooster (jaren negentig veertiende eeuw) ook nog twee guldens en zeven witjes genoemd (Hs. 28, f. 2v).

III. Aleid wordt in het schenkingsregister van Hs. 27 en in Nec. A 'onze moeder' (*mater nostra*) genoemd. Onduidelijk is of ze moeder van een kartuizermonnik was, overste van een religieuze instelling of iemand die zich in algemene zin verdienstelijk had gemaakt voor Nieuwlicht.

BLANKENHEIM, VAN

Frederik van Blankenheim

1. (9 oktober)
2. 1423
3. Domkerk (De Groot, *De Dom*, 341)

I. –

II. Hij schonk een gebrandschilderd glas voor de kerk ter waarde van 33 gulden (Hs. 27, f. 5v).

III. Frederik van Blankenheim was bisschop van Utrecht tussen 1393 en 1423. Daarvoor was hij tussen 1475 en 1492 bisschop van Straatsburg geweest. Hij was nauw betrokken bij de Moderne Devotie. In december 1408 verleende Frederik veertig dagen aflat aan de kartuizers, telkens als ze hem en zijn opvolgers in hun missen herdachten (HUA, Nieuwlicht, inv. 16; Cart. 2, f. 263r). Opvallend genoeg zijn noch Frederik, noch zijn opvolgers in de necrologia van Nieuwlicht ingeschreven.

BLOCHOVEN, VAN/VAN DARTHUIZEN

Andreas (Andries) van Blokhoven

1. 21 augustus (Nec. A); 20 augustus (Nec. B)
2. 1439 (RSL, 109)
3. grote pandhof

Alveract van Darthusen (Alveradis van Darthuizen)

1. 8 augustus (Nec. A/B)
2. 1440
3. kleine pandhof (westelijk gang)

- I.** Andries van Blokhoven was gehuwd met Alveradis van Darthuizen.
- II.** Ze schonken een rente van 7 pond (Cart. 1, f. 66v-67r).
- III.** Andries ontving in (1403, 1419 en) 1434 een halve hoeve land in het Goy bij Houten. (RSL, 109). Andries was waarschijnlijk de zoon van Johan van Jutphaas en wordt ook wel Andries van Jutfaas genoemd. Hij had een zuster Fye die in 1440 als weduwe van Willem van Ruymclair (Rumelaer), na de dood van Andries dit goed in leen ontving. In 1448 kwam het in bezit van Willem Arntszn. van den Heilige Lande (zie **SCUTTER**). Andreas en Alveradis hadden geen directe nakomelingen (die hen overleefden).

BOETZELAER, VAN

Johan van Boetzelaer

1. –
2. 1469
3. grote pandhof

Evert van Boetzelaer

1. –
2. >1487
3. grote pandhof

I. Johan van Boetzelaer was een oom van Evert van Boetzelaer, aangezien Johans broer, de Utrechtse kanunnik, Otto van Boetzelaer de vader van Evert was (Des Tombes, *Geslacht van Boetzelaer*, 141, 150 (Tabel IV)). Johan en Evert lagen niet bij elkaar begraven

II. In 1479 bepaalde Johans moeder Elbrug dat Nieuwlicht veertig schilden zou ontvangen na haar dood voor een memorieviering voor Johan (Tombes, *Geslacht van Boetzelaer*, 140-141), indien zij het tijdens haar leven zou vergeten te regelen. Het is niet bekend of het bedrag inderdaad aan Nieuwlicht is overgedragen, in de archieven van Nieuwlicht is het niet opgenomen. Hoewel Johan in Nieuwlicht werd begraven, is hij niet ingeschreven in Necrologium A. Van Evert zijn geen schenkingen bekend.

II. Johan werd geboren omstreeks 1430. Zijn vader was Rutger IV van Boetzelaer en zijn moeder was Elburgis van Langerak (Des Tombes, *Geslacht Boetzelaer*, 141). Hij was gehuwd met Clementia van Bouchout (Wittert, UR I, 102). Hun huwelijk was kinderloos. In 1461 werd hij beleend met het huis Boetzelaer (een Kleefs leen). Na zijn dood verviel het aan zijn broers. Van Elburgis is ook een testament uit 1483 overgeleverd (HUA, Boetzelaer, inv. 22).

Evert van Boetzelaer was getrouwd met Katharina, vrouwe van Woudenberg (bastaard van Willem van Montfoort). Evert viel in 1483, tijdens het Beleg van Utrecht, de stad binnen samen met Hendrik van Nyevelt (een Hoek), die toen sneuvelde (Wittert, UR I, 516).

BOL,

Lubbert Bol

1. 25 november (Nec. A/B)

2. 1398 (Wildeman, *Grafschriften Duitse Orde*, 429)
3. Duitse Huis (Wildeman, *Grafschriften Duitse Orde*, 429)

I. –

II. Hij schonk omstreeks 1397 honderd gulden (ontvangen van twee ridders van de Duitse Orde) Hs. 27, f. 4v.

III. Lubbert was deken in de Utrechtse Dom en trad in 1396 in de Duitse Orde in. Hij zou op 2 november 1398 zijn gestorven (dus afwijkend van de necrologia van Nieuwlicht). Zijn grafschrift uit de kapel van het Duitse Huis is opgetekend: *‘In ’t jaer ons heren MCCCXCVIII op alerzjelen dach / sterft mr. Lubbert Bol, die lang domdeken tot / Utrecht was en daarna wert hij een broeder / in deze ordre. Leyd hier begraven. Bid voor zyn / ziel in gods wil’* (Wildeman, *Grafschriften*, 429). Van hem is eveneens een memorievoorstelling overgeleverd (kopie), Bueren en Wüstefeld, *Leven na de dood*, 121-123.

BORRE VAN AMERONGEN

Dirk Borre van Amerongen

1. 20 augustus (Nec. B)
2. ca. 1440?
3. –

Elizabeth I

1. 24 augustus (Nec. A/B)
2. 1439
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

Elizabeth II Borre van Amerongen

1. 14 augustus (Nec. A)
2. >1464<1474
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

Evert Taets

1. 12 augustus (Nec. A/B)
2. >1451<1461
3. –

I. Dirk Borre van Amerongen was gehuwd met Elizabeth (I). Ze hadden in ieder geval twee kinderen: een zoon, Hendrik Bor (degene die Hs. 4 aanlegde), en een dochter, Elizabeth (II). Zij was getrouwd met Evert Taets.

II. In 1400 schonk Dirk dertien gemeten en één lijn in Portugaal, met een jaarlijkse waarde van elf nobelen (Hs. 27, f. 2r; Cart. 1, f. 27r-v; Cart. 2, f. 54r-v).

III. Elizabeth I wordt mogelijk ook genoemd in het necrologium van Mariëndaal op 28 september (Matthaeus, *Fundationes*, 464).

Van Elizabeth II wordt gezegd dat zij in het graf van haar moeder lag en bij beide vrouwen wordt de familieband met Hendrik Bor genoemd.

Moeder en dochter worden ook genoemd in het grafrechtregister van Hs. 28. Elizabeth II komt tevens voor in het Grafrechtregister Leken (Hs. 4).

**BOR(RE VAN AMERONGEN)/VAN DE POEL
Theodericus (Dirk) Bor(re van Amerongen)**

1. 1 januari (Nec. A)
2. 1475
3. grote pandhof

Margareta (Margriet) Bor(re van Amerongen)

1. 1 januari (Nec. A)
2. 1475
3. grote pandhof

Johan (Jan) van de Poel

1. 1 januari (Nec. A)
2. 1469
3. grote pandhof

I. Priester Dirk Borre van Amerongen was een broer van Margriet Borre van Amerongen. Margriet was gehuwd met Johan van Poel.

II. In 1475 ontving Nieuwlicht het goed Broekhuizen bij Rhenen als zielenheilschenking (Cart. 1, f. 96v; Wittert, UR II, 121-122). In 1476 droeg Gijsbert van de Poel, zoon van Margriet, het goed over aan Nieuwlicht.

III. De ouders van Dirk en Margriet waren Dirk Borre van Amerongen (1360-1412) en Christina van Zuylen van Blickenburg (Wittert, UR II, 244-245). Hun grootvader (van moederskant) was **Frederik van Zuylen van Nyevelt van Blickenburg** die vlak bij hen begraven lag.

Johan van de Poel, Margriets echtgenoot, was een zoon van Gijsbert van Poel en Sophia Uttenham (RSL, 477). Hij was een kleinzoon van Jan van de Poel, bastaard van Willem, graaf van Holland.

Margriet en Johan hadden in ieder geval twee zonen Gijsbert en Johan en een dochter Maria. Zoon Gijsbert ontving in 1469 het gerecht Stoetwegen en Kattenbroek in leen, in 1478 ontving ook zoon Johan dit goed (RSL, 477; Wittert, UR II, 121-122).

**BORRE VAN AMERONGEN/VAN ZIJL
Hendrik Borre van Amerongen**

1. –
2. 1490
3. grote pandhof (familiegraf)

Gerarda

1. –
2. >1483?
3. grote pandhof (familiegraf)

Maria van Zijl

1. –
2. ca. 1500?
3. grote pandhof (familiegraf), bij grootouders van moederskant

I. Hendrik Borre van Amerongen was gehuwd met Gerarda. Maria van Zijl was hun kleindochter.

II. –

III. Hendrik Borre van Amerongen was een zoon van Hendrik Borre van Amerongen. Hij had ook nog een oudere broer Johan. In 1433 nam hij het vaderlijk leengoed, de ridderhofstad

Bergesteyn aan, namens zijn broer die niet aanwezig was. In 1438 werd zijn andere broer Peter Borre van Amerongen er mee beleend. In 1474 kwam het in handen van Hendrik Borre van Amerongen. (Wittert, UR II, 105-106).

Maria van Zijl was een dochter van Tyman Borre van Amerongen en Herman van Zijl. Hij was overste ouderman van Utrecht in 1481 en raadslid in 1472 (*Jaarboeken*). Tyman was de (erf)dochter van Hendrik en Gerarda Borre van Amerongen. Naast Maria had het echtpaar Van Zijl nog twee zonen: Claes en Johan. Claes erfde in december 1490 land in Amerongen van zijn overleden grootvader (Kort, 'Repertorium Proosdij Ten Dom', 2-3).

**BRASEMAN (VECHTERSZN.) VAN
AMSTERDAM/SIMON RUYSCDR.
Arnold Braseman Vechterszn. van
Amsterdam**

1. –
2. –
3. –

Elizabeth Simon Ruyschdr.

1. 26 maart (Nec. A)
2. 1427
3. kleine pandhof (zuidelijke deel, voor de deur van het kapittelhuis)

I. Arnold Braseman Vechterszn. van Amsterdam was gehuwd met Elizabeth Simon Ruyschdr.

II. Arnold schonk in 1427 een jaarlijkse wijnpitantie ter waarde van één oude Franse schild voor het *anniversarium* van zijn vrouw (Hs. 4, 14; Cart. 1, f. 114v).

III. Elizabeth Simon Ruyschdr. was waarschijnlijk verwant aan de Utrechtse kartuizer Dirk Willem Ruyschzn. die in 1407 was ingetreden in Nieuwlicht, zie Bijlage A (THEODERICUS WILHELMI RUUSCH).

**BRONKHORST, VAN
Gerrit van Bronkhorst**

1. (15 april (Van Engen, *Derde Orde*))
2. 1412 (Van Engen, *Derde Orde*)
3. kapel van het Sint-Caeciliaconvent te Utrecht

I. –

II. Via zijn testament vermaakte Gerrit van Bronkhorst, kanunik van Oudmunster, een aantal zaken aan Nieuwlicht *quia confratres nostri sunt* (hiermee verwijzend naar de gebedsbroederschap) (HUA, Oudmunster, inv. 160). De schenkingen van Gerrit zijn echter niet opgetekend in Hs. 4 of Hs. 27!

III. Gerrit van Bronkhorst, geboren tussen 1320-1340, was een van de invloedrijkste geestelijken van de Noordelijke Nederlanden. Tussen 1359-1372 verbleef hij aan het pauselijke Hof in Avignon. In 1371 werd hij kanunnik van Oudmunster. Hij had grote affiniteit met de Moderne Devotie. Ook speelde hij dikwijls een rol bij zaken aangaande tertiariissen. Vooral met

het Utrechtse vrouwenklooster Sint-Caecilia had hij een bijzondere band. Samen met kanunnik **Evert Foec** speelde hij mogelijk een rol bij de tot standkoming van het Kapittel van Utrecht in 1398-1399 (Van Engen, *Derde Orde*, 405-406). Gerrit trad als getuige op in het testament van Alienora van Zuylen, Gaens, 'Van woestijn naar de stad', 71, 95; Van den Hoven van Genderen, 'Gerrit van Bronkhorst'.

BUEREN, VAN

Allaerdus (Alard) van Bueren

1. –
2. 1403? (<1408)
3. kartuis van Monnikhuizen?

I. –

II. Hij schonk een vergulde kelk en veertig oude Franse schilden. Na zijn dood legateerde hij 125 gulden in zijn testament (Hs. 27, f. 4r).

III. Alard van Bueren (ca. 1340-1403?) was ridder en heer van Bueren en Beusichem, Arcen en Velden (NL, 74 (1957), 72). In 1395 verleende hij stadsrechten aan de de stad Buren. Zijn vader was Alard van Bueren en zijn moeder was Mabelia van Caets, vrouwe van Beusichem († ca. 1367). Hij trouwde in 1360 met Elizabeth van Bronkhorst († voor 1403). Zij was een dochter van Gijsbert, heer van Bronkhorst en Katharina van Leeftaal (Dek, 'Geslachten van Culemborg en Van Vianen', NL 92 (1975), kol. 97-98) Alard en Elizabeth hadden zes kinderen, http://nl.wikipedia.org/wiki/Allard_Van_Buren. Geen van hen komt voor in de bronnen van Nieuwlicht. Hun zoon Jan van Bueren trouwde met de kleindochter van **Alienora van Zuylen** (Obreen, 'Het geslacht Van Borselen', NL 45 (1927) kol. 333-334).

BUSER

Willem Buser

1. 22 juni (Nec. A/B); 27 juni (Van den Hoven, *Heren*, 755)
2. 1413 (Van den Hoven, *Heren*, 755)
3. –

I. –

II. Willem Buser schonk tijdens zijn leven honderd Gelderse guldens. In 1404 schonk hij tien morgen land in Honswijk (Zuid-Holland), dat een jaarlijkse opbrengst van tien Franse schilden had (Cart. 1, f. 29v-31r). Dit goed werd in 1475 weggegeven aan de kartuis van Vught. Verder schonk hij vijf Franse schilden voor een gebrandschilderd glas naast de deur van het monnikenkor. Hij deed deze schenking samen met **Herman van Lokhorst** (de opvolger van Willem als domdeken). Hun beider beeltenis werd op het glas afgebeeld. Verder is er nog een geldschenking van 2½ gulden (Hs. 27, f. 4v).

III. Willem was kanunnik in de Dom van Utrecht. Tussen 1396-1400 was hij domdeken. Hij was een zoon van Gijsbert Both, heer van der Eem en Margaretha van Arkel. Hij zou een

zoon, Willem van Gent, hebben gehad (Buchelius, *Inscriptiones*, 341). Zie over zijn naamgenoot magister Willem Buser die eind 15^e eeuw leefde en notaris aan het Bisschoppelijke hof was en diens broer kanunnik Gijsbert Bijndop, *Placaatboek*, 244; Van den Hoven, *Heren*, 755-758.

CAMPO, EX (UYTEN CAMPEN)

Johan (Jan) Uyten Campen

1. 12 oktober (Nec. A)
2. –
3. Breda?

II. Hij schonk geld, en sieraden die verkocht werden voor honderd Gelderse gulden (Hs. 27, f. 3r).

III. Jan was ridder en afkomstig uit Breda. In 1417 stichtte hij vier wekelijkse missen in Breda (Speetjens, 'The Founder', 198).

COPPENZN. VAN AMSTERDAM/DE WILDE

Nicolaas Coppenzn. van Amsterdam

1. 10 juli (Nec. A), 11 juli (Nec.B)
2. 1458
3. kapel (rechts voor het Heilig Kruisaltaar)

Fye (Sophie) de Wilde

1. 10 juli (Nec. A)
2. >1458?
3. kapel (bij haar echtgenoot)

NN (vrouw)

1. ?
2. >1442-<1458
3. kapel (voor het Heilig Kruisaltaar)

I. Nicolaas Coppenzn. van Amsterdam was gehuwd met Fye de Wilde. Zij was de dochter van Johan de Wilde en een vrouw wier naam onbekend is. Deze vrouw lag wel bij haar dochter en schoonzoon begraven in de Onze Lieve Vrouwekapel van Nieuwlicht.

II. Nicolaas en Sophie waren medefinanciers van de Onze Lieve Vrouwekapel (gewijd in 1438) en het Heilig Kruisaltaar in die kapel. Ze legden honderd Rijnse guldens in. Op het altaar stond het door hen gefinancierde altaarstuk van de Passie van Christus (vgl. afb. 24). Boven het altaar bevond zich een gebrandschilderd glas (Hs. 4, 75). In 1458 ontving Nieuwlicht uit het testament van Nicolaas een gouden gulden (voor zijn begrafenis?) (Hs. 28, f. 16v).

III. Hoewel Nicolaas burger van Utrecht wordt genoemd, was hij waarschijnlijk verwant aan de Kabeljauwse familie Coppenzn. uit Amsterdam. Jacob Coppenzn. van Amsterdam was in 1382 schepen in Amsterdam. Hij had in ieder geval drie zonen; Ruyssche Jacobzn., jonge Jacob Jacobzn. (vermeld 1433) en Evert Jacobzn. (vermeld 1438). Zie *Amstelrodammum* 38 (1941), 4. Het echtpaar Coppenzn. was vermoedelijk kinderloos.

CAPELLA, DE/ GRAUWERT
Hendricus de Capella (Hendrik van Kapellen)

1. 23 september (Nec. A)
2. –
3. –

Deliana Grauwert

1. 8 december (Nec. A/B)
2. ca. 1408
3. kapittelhuis

I. Hendrik en Deliana waren de ouders van Tydeman Grauwert.

II. Voor het jaargetijde van Deliana werd omstreeks 1408-1412 drie gulden geschonken (Hs. 28, f. 6r). **Aleid Zoudenbalch** stichtte een pitantie voor Deliana op haar sterfdag (Hs. 4, 13; Nec. A). Waren deze twee vrouwen verwant?

III. –

CROM

Herman(nus) I Crom

1. 6 oktober (Nec. A)
2. 1412
3. –

Petronella I Crom

1. (25 september (Nec. B)
2. >1412-<1428
3. –

Johan Crom

1. 23 mei (Nec. A)
2. 1416
3. –

Herman(nus) II Crom

1. 7 april (Nec. A)
2. <1461
3. –

Petrus (Pieter) Crom

1. 17 augustus (Nec. A)
2. >1417-<1448
3. –

Aleid Crom

1. 21 augustus (Nec. A)
2. <1421?
3. –

Wendelmodis Crom

1. 4 mei (Nec. A)
2. >1404-1420?
3. –

Petronella II Crom

1. 1 augustus (Nec. A/B)
2. Ca. 1442
3. –

Weynmodis Crom

1. 23 juni (Nec. B)
2. >1421
3. –

I. Herman I Crom was gehuwd met Petronella en ze hadden in ieder geval zeven kinderen: Johan, Herman (II), Frederik, Peter, Aleid, Wendelmodis en Jacob Crom (†1436). Afgezien van Frederik komen al deze personen in de

necrologia van Nieuwlicht voor (is Frederik dezelfde als Herman II? Herman II wordt expliciet broer van Jacob Crom genoemd, maar komt in een akte uit 1412 niet voor (zie onder III)). Ook van Wendelmodis wordt gezegd dat ze de zus van Jacob is. Daarnaast is er nog een Petronella II Crom en een Weynmodis Crom. Zij worden herdacht op andere data dan Petronella I en Wendelmodis; mogelijk zijn zij toch dezelfde personen. Zij kunnen echter ook jongere zussen van Jacob Crom zijn geweest, of andere familieleden (nichtjes of tantes). De necrologia geven hierover geen uitsluitsel.

II. Uit de nalatenschap van een van de zussen (Aleid of Wendelmodis) ontving Nieuwlicht in 1423 twee gulden (Hs. 28, f. 9v). Omstreeks 1442 ontving Nieuwlicht van de overleden Petronella II een geldbedrag (Hs. 28, f. 14v). Overige schenkingen zijn niet bekend van de familie Crom.

III. De gezinssamenstelling is gedeeltelijk te herleiden uit een akte in het archief van het klooster Marienberg in IJsselstein. In een overdrachtsakte uit 1412 draagt Nelle, weduwe van Herman Cromme, en haar kinderen Johan, Frederik, Peter en Aleid, aan Nellen, dochter van de vrouw van Claes van Lonen, negen morgen land over in Jaarsveld en één morgen land in Lopik (7 juni 1412), HUA, 1197-1 (Marienberg), f. 329r-v.

DEENMARCKEN (DEMMERICK), VAN
Johan (Jan) van Deenmarcken

1. –
2. <1443
3. grote pandhof (met memorievoorstelling)

NN

1. –
2. <1443
3. grote pandhof (met memorievoorstelling)

Elizabeth van Deenmarcken

1. –
2. 1443-<1460
3. grote pandhof

I. Johan van Deenmarcken lag samen met zijn vrouw, wier naam onbekend is, begraven in de grote pandhof. Het is eveneens onbekend of ze nakomelingen hadden. Elizabeth van Deenmarcken was een zuster van Johan.

II. De vrouw van Johan van Deenmarcken liet eind jaren dertig (?) twee Beierse guldens aan Nieuwlicht na (betaling voor haar graf?) (Hs. 28, f. 13v).

III. Het echtpaar Van Deenmarcken had een geschilderde memorievoorstelling (*tabula*) bij hun graf. Er was een Sweeder van Deenmarcken die in 1457, 1458 en 1462 cameraar van Utrecht was (*Jaarboeken; Placaatboek*). Het is onbekend of, en zo ja, hoe hij verwant was.

DIBBOUT

Jacob Dibbout

1. 9 februari (Nec. A)
2. 1472
3. –

I. –

II. In augustus 1462 ontving Nieuwlicht twintig Engelse nobelen tegen een jaarlijkse lijfrente van één Engelse nobel. Van deze schenking is geen akte overgeleverd, maar er is wel een regest van, opmerkelijk genoeg ingeschreven in een handschrift, UBU, hs. 117.

III. Jacob Dibbout was Domkanunnik in Utrecht (Gaens, 'Van woestijn', 99). In 1459 vermaakte hij 35 Rijnse guldens aan het Utrechtse Domkapittel voor een memorieviering van zijn zuster Katharina (HUA, 216 (Domkapittel), inv. 258). Hij maakte in 1472 zijn testament op. In Grafrechtregister Leken (Hs. 4) staat hij genoteerd, maar het betreft geen grafrecht, maar de toekenning van zijn *anniversarium*.

DIJK, VAN DEN

Jacob van den Dijk

1. 6 augustus (Nec. A)
2. ca. 1421? (< 1440)
3. –

Beatrix

1. –
2. 1425?
3. –

I. Jacob van den Dijk en Beatrix waren gehuwd.

II. Jacob van den Dijk (goudsmid) maakte een kelk voor Nieuwlicht en een wierookvat (Nec. B). In 1421 ontving Nieuwlicht van Jacob van Dijk een Hollands schild (Hs. 28, f. 8r). Van Beatrix ontving Nieuwlicht (waarschijnlijk na haar dood) in 1425 twintig gulden (Hs. 28, f. 11r). In 1423 ontving Nieuwlicht ook één kroon van de zus van Jacob van den Dijk (Hs. 28, f. 9v).

III. Jacob is misschien dezelfde als de Jacob van den Dijk die in Van den Bergh-Hoogterp, *Gouden zilvermeden*, 600 (biografie 42) wordt genoemd. Jacob was echter in 1421 waarschijnlijk nog in leven, terwijl hij volgens Van den Bergh al was overleden. Hij staat in Nec. A ingeschreven samen met Frank de Vroede, Johan Koeck, Peter Janszn. en **Alveradis van Darthuizen**. Het is onduidelijk waarom zij samen staan ingeschreven. Jacob had begin jaren twintig van de vijftiende eeuw grafrechten in Nieuwlicht (Grafrechtregister Hs. 28).

DONK VAN DER

Herbernus (Herbert) van der Donk

1. 17 januari (Nec. A/B)
2. 1407 (c. 1407, *tricenarium*)
3. –

I. –

II. Hij schonk 50.000 bakstenen voor het bouwen van het klooster, een huisje nabij de brug over de Vecht (in de directe nabijheid van het klooster), een vergulde kelk, een zilveren schaal, fraaie zilveren sieraden, verschillende geldbedragen van in totaal ongeveer 660 gulden en een albasten beeldengroep van de geboorte van Christus met de aanbidding der drie koningen (Hs. 27, f. 1v). Daarnaast schonk hij een handschrift (UBU, Hs. 621) met een tekst van Ivo van Chartres getuige het *ex libris* (zie Bijlage 16). Dit handschrift wordt niet vermeld in het schenkingsregister van Hs. 27.

III. Herbert was kanunik van Sint-Marie (Gaens, 'Van Woestijn', 96). Hij wordt een groot weldoener genoemd (*magnus benefactor hujus domus en magnus et fidelis amicus noster*). Hij was nauw betrokken bij de stichting en bouw van het klooster. Hij was ongetwijfeld ook aanwezig bij de eerste steenlegging van het klooster en kloosterkerk. Hij was mogelijk verwant aan Floris van der Donk (**Katharina van der Donk**).

DONK VAN DER

Katharina van der Donk

1. –
2. kort na 1425?
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

I. –

II. Katharina schonk in 1422 een lezenaar (*lectum*) ter waarde van negentien gulden, en twee kleine geldschenkingen, ter waarde van twee gulden en tien witjes; en een van drie gulden en zes witjes (Hs. 28, f. 8r). In 1425 doneerde ze drie gulden en zes witjes (Hs. 28, f. 10v).

III. Zij was mogelijk gehuwd met Floris van der Donk († 1417) (RSL, 63-64).

DORP, VAN/ARNTSZN. VAN DELFT

Arnoldus (Arnold/Arnt) van Dorp

1. 24 februari (Nec. A/B)
2. ca. 1435?
3. kloosterkerk (koor)

Johannes-Wilhelmus (Jan Willem) Arntszn. van Delft

1. 27 mei (Nec. A/B)
2. 1455 (c.1456)
3. kloosterkerk (westzijde van de kerk onder lamp)

Hildegonda van der Stege

1. 27 juni (Nec. A)
2. >1433<1441
3. –

Eva I Touwe

1. 8 mei (Nec. A)
2. <1440
3. –

Eva II

1. 17 september (Nec. A)
2. <1442
3. –

I. Arnold van Dorp en Jan-Willem Arnstzn. van Delft waren broers. Hildegondis was de eerste vrouw van Jan Willem en Eva I zijn tweede vrouw. Eva II was zijn dochter. Procurator Nicolaas Ofhuys was een neef van Arnold en Jan Willem.

II. Arnold schonk via zijn testament honderd Bourgondische schilden (Hs. 4, 123). Het testament is niet overgeleverd.

In 1442 schonk Jan Willem 561 oude Franse schilden voor het zijn zielenheil en dat van zijn twee vrouwen en dochter (Cart. 1, f. 69r-v). Van dit geld kocht Nieuwlicht met zijn medewerking de helft van het goed Emmikhuizen (Renswoude) aan (Hs. 4, 123-126, Cart. 1, f. 69r-v, Cart. 1, f. 71r-72r). Tegelijkertijd schonk Jan Willem meer dan zestien morgen in Maasland (nabij Delft), en een aantal renten voor het zielenheil van zijn broer Arnold van Dorp (Hs. 4, 123-126, Cart. 1, 69v-71r). Aan enkele goederen in Maasland was een vicarie in Delft verbonden, die nog door Arnold van Dorp was geregeld. Jan Willem stelde in 1455 (enkele dagen voor zijn dood) een testament op (HUA, Nieuwlicht, inv. 29; Cart. 2, f. 247v-250v). De prior (Jan Vos) en de procurator (Nicolaas Ofhuys) van Nieuwlicht werden hierin aangewezen als executeurs-testamentair. Jan Willem begunstigde een flink aantal personen, onder wie familieleden (zoals enkele nichtjes en neef Arnold van Dorp, die benedictijnermonnik in de abdij van Egmond was), maar ook instellingen, zoals de Oude en Nieuwe Kerk in Delft, enkele broederschappen in die kerken om uitvaartdiensten voor hem te houden, als ook het Oude en het Nieuwe Gasthuis te Delft en het Heilige Geestgasthuis in Delft. Het merendeel van zijn bezittingen ging echter naar de Utrechtse kartuizers. Van de objecten die gefinancierd moesten worden uit renten worden genoemd: een zilveren kruis, paramenten (waaronder een *blauw casuffel*) en liturgisch vaatwerk (*vergulden cop* en *zilveren kan* (= zilveren schenkan = *parva amphora argenteo*) en een vergulde schaal (*vasculo argenteo deaurato*). Verder is bekend dat hij een ornament van zwarte zijde (*ornamentum de sercio nigro cum cruce alba cum apostolis*), en boeken en teksten in het Latijn (*libros juris*) en Nederlands (*libellos Theutonicales*) schonk.

II. De ouders van Arnold van Dorp en Jan Willem Arnstzn. waren waarschijnlijk Arnt van Dorp en Liesbeth van Hodenpijl.

Arnold was kanunnik en deken van de Utrechtse Sint-Pieterskerk (Gaens, 'Van woestijn', 98; Buchelius, *Monumenta*, f. 42r).

Jan Willems eerste vrouw, Hildegonda was een dochter van Nicolaas van der Stege. Zijn tweede vrouw Eva I was een dochter van Arnold Touwe. Met wie Jan Willem dochter Eva II kreeg is niet duidelijk. Zij overleed waarschijnlijk al als kind.

In 1440 werd Jan Willem prebendarius van Nieuwlicht ('*Anno Domini millesimo cccc^{mo} quadagesimo dilectus noster in Christo confrater, Johannes Wilhelmus, filius Arnoldi de Delff, primo nobiscum venit habitare*', Hs. 4 123). Hij zou tot zijn dood in 1455 in Nieuwlicht blijven.

FOEC

Everardus (Evert) Foec

1. 26 maart (Nec.A/B)
2. 1418
3. Domkerk

I. –

II. Evert Foec was kanunnik van Oudmunster. Hij was een belangrijk begunstiger van Nieuwlicht. Ten tijde van de bouw (*ab initio*) van het klooster schonk hij samen met zijn medekanunniken vele zaken. Zelf schonk hij een gebrandschilderd glas in het westelijk deel van de kerk (ter waarde van 38 Gelderse guldens), een kazuifel (Nec. B) en een vergulde kelk. Verder schonk hij geldbedragen: 129 Gelderse guldens; tien Rijnse guldens; en ten tijde van zijn dood honderd Engelse nobelen als aalmoes, of te besteden aan een jaarlijkse pitantie (Hs. 27, f. 3r; Nec. A).

II. Hij was kanunnik en deken van Oudmunster (1374-1418). Hij trad op als getuige in het testament van **Alieanora van Zuylen** uit 1398. Op aansporen van Geert Groote schreef hij *Conclusiones, quibus vitam in communi degentium multis argumentis approbat et tuetur*. Evert werd begraven in de domkerk, bij zijn oom domkanunnik Gerard Foec, zie Van der Aa, *Biografisch woordenboek* dl 6, 143). Zie verder Van Engen, *Derde Orde*, 406-407; Van Hoven, *Heren*, 125-129, 728. *Nederlandsche Leeuw* 1, (1883), 66-68. NNBW 3, kol. 407-408; De Groot, *De Dom*, 341.

FOEC

Hendrik Foec (zie ZOUDENBALCH/FOEC)

FREDERICI (FREDERIKSZN.)

Nicolaas (Claes) Frederikzn.

1. –
2. 1446
3. grote pandhof

I. –

II. Via zijn testament schonk hij een gebrandschilderd glas in grote pandhof, waarbij hij ook begraven werd. Op het glas was de verdrijving uit de tempel verbeeld (Hs. 4, 107). Verder schonk hij een *argenteam cassium* (?) en een pitantie (Hs. 28, f. 15r).

III. Claes Frederikszn. wordt burger van Amsterdam genoemd.

GAASBEEK, VAN

Zweder van Zuylen heer van Gaasbeek, Putten en Strijen

1. 22 april (Nec. A/ B)
2. 1400 (c. 1401, *monachus*)

- kerkkoor (vanaf 1447 onder een grafmonument met ligfiguren)

Anna van Leyningen

- 1 januari (Nec. A)
- 1402 (?) / 1425 (?)
- kerkkoor (bij echtgenoot)

Jolente (Jolanda)

- 5 mei (Nec. A/B)
- 1443 (c. 1444)
- kerkkoor (bij ouders)

Jacob van Gaasbeek

- 5 februari (Nec. A/B)
- 1459 (c. 1459)
- kerkkoor (bij ouders)

Margaretha van Schoenvorst

- 2 juli (Nec. A)
- 1457
-

Anthonius (Anton)

- 19 juni (Nec. A/B)
- 1429
-

I. Zweder van Gaasbeek was gehuwd met Anna van Leyningen. Jolanda en Jacob waren twee van hun drie kinderen. Jacob was gehuwd met Margaritha van Schoenvorst. Anton was zijn zoon (bij zijn eerste vrouw Johanna van Ligne).

II. Zweder van Gaasbeek is de stichter van Nieuwlicht. Hij schonk vier uitgorzen in Zuid-Holland, die jaarlijks 225 Engelse nobelen opbrachten. Verder doneerde hij 50.000 oude Gelderse gulden. (Hs. 27, f. 1r; Hs. 4, 117; Cart. 1, f. 1r-3r, Cart. 2, f. 1r-6v (met bevestigingsoorkonden van de landsheren), Cart. 1, f. 20-r-v). Hij kocht het goed Bloemendaal voor de kartuizers aan (als pacht), waar het klooster vanaf 1392 gebouwd werd. Na zijn dood in 1400 nam zijn broer **Willem van Abcoude** de rol van stichter over, en hij werd zo de tweede stichter.

Jacob (in 1400 nog minderjarig) bevestigde in 1415 de schenkingen van zijn vader. Hij schonk in 1433 de tienden in Soest, Emmikhuizen en Schalkwijk (Cart. 1, f. 60v-63v; Cart. 2, f. 132r-134v; HUA, Nieuwlicht, inv. 133, 134, 135). In 1447 schonk hij de tienden buiten de Polderdijk aan de Maas en de visrechten van het Zwanegat (Cart. 1, f. 73v; Cart. 1, f. 79v (bevestigingsakte Jacob van Gaasbeek). Via zijn testament liet hij vierhonderd Rijnse gulden na, bestemd voor de verbouwingen (reparatiewerkzaamheden) van het klooster (Cart. 2, f. 7r).

Jolanda, die gehuwd was met Hubert van Culemborg, komt waarschijnlijk in Hs. 27, f. 6r voor als de vrouwe van Culemborg (*domina dee Kulemborch, baronissa*). Zij schonk 53 gulden. De schenking werd waarschijnlijk rond 1415 gedaan. Omstreeks 1435 ontving Nieuwlicht nog twee zalmen van de vrouwe van Culemborg (*domna de Culemborch misit nobis duos salmone*?, Hs. 28, f. 13r). Dit zou Jolanda kunnen zijn, maar eveneens

Barbara van Gemen, de vrouw van Huberts opvolger Jan, heer van Culemborg.

III. Zie voor de familie van Gaasebeek ook Hoofdstuk 1 (paragraaf 1.3.1 en 1.3.2). Zweder van Gaasbeek was de zoon van Gijsbert van Abcoude († 1379) en Johanna van Altena en Horne († 1356) (Obreen, *Maison de Zuylen*, 25-30, + stamboom). Zweder en Anna hadden in ieder geval drie kinderen (zie Figuur 1.1). Daarnaast had Zweder nog zes bastaardkinderen, onder wie Willem van Kleef (die Zweders politieke rivaal Nicolaes Tserclaes vermoordde) en Beatrix (zie ook **Aleid Hesselt**). Samen met zijn vrouw wordt hij in januari herdacht in het necrologium van het Utrechtse regulierenklooster (Matthaeus, *Fundationes*, 231).

Jolanda was in 1405 gehuwd met Hubert van Culemborg († 1422), de broer van bisschop Zweder van Culemborg. Dit huwelijk bleef kinderloos. Hubert werd begraven in Culemborg.

Jacob van Gaasbeek was twee keer gehuwd: 1^e Johanna van Ligne († 1425? (c. 1425)) en 2^e Margareta van Schoenvorst. Jacob had een zoon Anton. Daarnaast had hij in ieder geval twee bastaardzonen; **Sweder van Gaasbeek** en Johan van Gaasbeek. Jacob was in dienst van verschillende landsheren (NBW 9, kol. 1-8; Jacob, Damen, *Staat van Dienst*, 107-109, 317 (aldaar meer literatuur). Hilhorst en Hilhorst, Soest, Hees en De Birk, 111-113, 136-137; <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/5901>. Vanwege schulden zag Jacob zich in 1440 genoodzaakt zijn bezittingen te verpanden aan de bisschop van Utrecht en de hertog van Bourgondië. Bij zijn dood in 1459 vervielen ze aan het Sticht en Bourgondië. Tussen 1456 en 1458 stichtte Jacob het dubbelklooster Mariënborg (kloosterorde van de heilige Brigitta) in Soest. Hij zou dat klooster hebben gesticht ter boetedoening van het feit dat hij zijn zoon Anton tijdens een rijtoer in de buurt van Soest dood zou hebben geslagen, omdat hij niet goed in het zadel zat (HUA, Mariënborg (1006-6)).

De familie van Gaasbeek had een grafmonument in de kloosterkerk, dat daar in 1447 door Jacob van Gaasbeek werd geplaatst. Zweder, Anna en Jolanda werden toen in dat grafmonument herbegraven. Na de sloop van het klooster zijn de beenderen omstreeks 1597 herbegraven in de Van Renessekapel van de Sint-Janskerk in Utrecht, in een kapel gesticht door Johan van Renesse (1540-1619), deken van het kapittel van Sint-Jan in Utrecht en via een bastaardlijn verwant aan de Van Gaasbeeks en Van Abcoudes (Buchelius, *Monumenta*, f. 51r; Wildeman, 'Grafchriften', 75-77).

GAASBEEK, VAN (bastaardtak)

Sweder van Gaasbeek

1. 22 februari (Nec. A)
2. 1503
3. verbindinggang tussen de twee pandhoven

Jacob van Gaasbeek

1. –
2. 1509
3. verbindinggang tussen de twee pandhoven

I. Sweder van Gaasbeek was de vader van Jacob van Gaasbeek.

II. –

III. Sweder was gehuwd met Johanna of Judith Grauwert (NL, 20 (1902), 111.) Hij was de bastaardzoon van **Jacob van Gaasbeek**. Sweder werd in 1446 beleend met de tienden te Woudenberg. Hij zat in 1484 en 1487 waarschijnlijk in de raad van Utrecht (*Placaatboek*). Sweder en zijn vrouw hadden in ieder geval twee zonen: Jacob, die bij hem begraven werd, en Johan van Gaasbeek. Na de dood van Sweder in 1503 werd Jacob beleend met de tienden te Woudenberg. Na diens dood vervielen ze aan zijn broer Johan, aangezien Jacob geen nageslacht had. Toen Johan eind 1517 of begin 1518 overleed, kreeg zijn dochter Johanna deze tienden (RSL, 447-450).

GAEL, VAN

Floris (van) Gael

1. 30 augustus (Nec. A/B)
2. >1422-<1426?
3. grote pandhof (met een stenen, gebeeldhouwde memorievoorstelling met afbeeldingen van personen (*curiose facta*))

I. –

II. Hij schonk 160 Arnhemse gulden (Hs. 27, f. 8r) voor een memorieviering voor zichzelf en zijn naasten. Tegelijk met hem werden ook zijn ouders, broers en zussen herdacht.

II. Hij was ridder, mogelijk ongehuwd en/of kinderloos (er is bij de vermelding van de memorieviering namelijk geen sprake van een vrouw en of kinderen, alleen ouders, broers en zussen). Er was overigens wel een Floris Gaal (Haarlems geslacht) (of Floris van Galen), wiens zoon Jan Floriszn. Gaal in 1420 land in Heemstede in leen kreeg. Mogelijk was het deze Floris Gaal, maar verdere gegevens ontbreken (Kort, OV 41 (1986). Jans zoon Floris Gaal kan het niet zijn geweest, omdat die tussen 1426 en 1462 het goed in leen hield (en toen was de Floris uit het schenkingsregister van Nieuwlicht reeds overleden).

GALENCOEP, VAN

Magister Jan van Galencoep

1. 17 april (Nec. A/B)
2. 1428

3. –

I. –

II. In 1424 ontving Nieuwlicht van Jan van Galencoep verschillende geldbedragen: één gulden en 28 witjes (Hs. 28, f. 10r); zes gulden voor een pitantie (Hs, 28, f. 10v); en van een onbekend iemand kreeg het klooster via Jan dat jaar een gouden ring, een gouden kruis en twee nobelen (Hs. 28, f. 10v) Na zijn dood schonk Jan aan Nieuwlicht in ieder geval vijf handschriften (*'qui nobis multos reliquit libros'*, Nec. B). Het gaat, gezien de *ex libris*-aantekeningen, om UBU, Hs. 41, Hs. 54, Hs. 137b, Hs. 127 en Hs. 631 (Zie Bijlage 16).

III. Magister Jan van Galencoep was pastoor in de Buurkerk, kannunik en deken van Sint-Pieter in Utrecht en erekanunnik van Oudmunster (Van den Hoven, *Heren*, 725). Hij werd geboren omstreeks 1375, studeerde theologie in Parijs (*doctor sacre theologie*), doceerde er enige jaren en keerde in 1413 terug naar Utrecht. Hij was nauw betrokken bij de Derde Orde (en het Kapittel van Utrecht). Hij was onder meer biechtvader van het Utrechtse Sint-Caeciliaklooster (1413-1416), en hij was actief betrokken bij de insluiting van een aantal kloosters (Van Engen, 'A learned acquaintance', 25-31, Van Engen, *Derde orde*, 408-409).

GRAUWERT

Deliana Grauwert (Zie CAPELLA, DE/ GRAUWERT)

GRAUWERT

Angela Grauwert

1. –
2. –
3. –

I. –

II. Angela Grauwert schonk enkele beelden: een gouden engel(?) (*aureum angulum* [sic] *preciosum*) en een klein gouden beeld (*parvam ymaginem auream*) (Hs. 27, f. 4r). De schenkingen werden mogelijk al voor 1416 gedaan. Opvallend genoeg staat ze niet de necrologia van Nieuwlicht.

III. Angela Grauwert was volgens het schenkingsregister van Hs. 27 gehuwd met Willem van Hamert. Haar vader was Gijsbert Grauwert. In de onvolledige (en onbetrouwbare) stamboom van de familie Grauwert (<http://home.hccnet.nl/s.krijger/reading/GrauwertsUtrecht.htm>) komt een Gijsbert Grauwert voor die de (half)broer zou zijn van Willem Over de Vecht en Gerrit Vrencke. Mogelijk is hij Angela's vader.

HAEN, DE/ GODERTSZN./UTEN ELSWEERT

Gerard (Gerrit) de Haen

1. 27 mei (Nec. A/B)
2. 1453
3. grote pandhof

Gerarda de Haen

1. 27 mei (Nec. A)
2. 1468
3. grote pandhof (bij haar vader)

Franco Godefridi (Frank Godertszn.)

1. 27 mei (Nec. A)
2. 1451
3. –

Johannes (Jan) U(y)ten Elswert

1. 7 september (Nec. B)
2. 1457
3. Domkerk, noordelijke koorbeuk en koorkapellen (De Groot, *De Dom*, 341).

I. Gerrit de Haen was de vader van Gerarda de Haen en kanunnik Johan Uten Elswert.

Gerarda, die bij haar vader werd begraven, was gehuwd met Franco Godefridi (Frank Godertszn.). Gerrit en zijn familie (incl. vrouw, kinderen, schoonzoon en kleinkinderen) hadden een gezamenlijke memorieviering op 27 mei (Nec.A).

II. Er zijn verschillende (kleine) schenkingen van Gerrit bekend. Hij schonk vier postulaatsgulden voor zijn begrafenis; een grote toorts en twee pitanties: één vlak na zijn dood en één een jaar later (bij zijn jaargetijde) (Hs. 28, f. 16v).

In 1461 schonk Gerarda een nobel en een gouden Davidsgulden (Hs. 28, f. 17r). Na haar dood liet ze tien Gelderse gulden aan Nieuwlicht na (voor haar graf?) (Hs. 28, f. 18r)

Voor Johan Uten Elswert werd door iemand die was overleden in 1420 (zijn moeder?) zeven gulden geschonken (Hs. 28, f. 8r). Verder zijn geen schenkingen van hem bekend, maar hij wordt in Nec. B een *amicus domus* genoemd.

Roelof Uten Elswert schonk in 1421 elf gulden (Hs. 27, f. 8r). Het is overigens niet helemaal zeker of dit de zoon van Gerrit Haen is, of een ander familielid met dezelfde naam.

III. Gerrit was burger van Utrecht. Hij was in 1424, 1428, 1434, 1436, 1444, 1449 en 1451 raadslid, in 1426 en 1430 overste ouderman en ouderman voor de schoenmakers in 1403, 1405, 1407, 1409, 1411, 1413, 1416, 1418, 1420, 1422, 1432, 1440, 1442 en 1447 (*Jaarboeken*). Het is niet helemaal zeker of het hier steeds dezelfde Gerrit betrof die deze functies vervulde. Met name in de periode 1403-1413 zou het ook zijn vader kunnen zijn geweest.

Gerrit was waarschijnlijk gehuwd met iemand uit de familie Uten Elswert, omdat zijn zoons Johan en Roelof die naam voerden (RSL, 163). In 1417 ontving Gerrit de Grote Otterdijk (ook wel Meerlant genoemd) in Kortenhoef in leen. In 1440 droeg hij het over op zijn zoon Roelof Uten Elswert. In 1456 was het in bezit van zijn andere zoon, domkanunnik Johan Uten Elswert († 1457). Een jaar later, op 13 september 1457, ontving zijn zus Gerarda (*Gerritken, Gerit die Hanendr.*) het goed (RSL, 163). Gerarda was de erfgename en executeur-

testamentair van het testament van haar broer Johan Uten Elswert (HUA, 216, inv. 254).

Johan Uten Elswert schonk in 1437 aan de Utrechtse Buurkerk een gouden kelk en schotel, twee ampullen, een korporaal en een missaal. Van de schenkingsakte (!) is een afschrift bewaard gebleven (HUA, BA II, inv. 38).

Gerarda schonk eveneens zes Rijnse guldens en tien Postulaatsgulden aan het Sint-Nicolaasconvent (HUA, 708, inv. 986, f. 31r).

Gerarda's echtgenoot, Frank Godertszn. is waarschijnlijk dezelfde als de Frank Godertszn. die diverse bestuursambten in Utrecht vervulde. In 1424, 1426, 1430, 1432, 1434, 1436, 1440, 1442, 1444, 1447 zat Frank Godertszn. in de raad van Utrecht, en hij was schepen in 1428. Hij was mogelijk een zoon van Godert Frankenzn., die tot 1420 geregeld ouderman van de louters was.

HALST, VAN (van Middelburg)

Hugo van Halst

1. 29 april (Nec. A/B)
2. >1423-<1437
3. –

Agatha

1. 29 april (Nec. A/B)
2. >1423-<1437
3. kleine pandhof (oostelijke gang), nabij de cel van de procurator met een gebeeldhouwde memorievoorstelling in de muur in de buurt van het graf.

I. Hugo van Halst en Agatha waren getrouwd.

II. Het echtpaar schonk verschillende geldbedragen en renten: voor hun memorieviering een jaarlijkse rente in Streefkerk voor dertig Hollandse guldens, een jaarlijkse rente van één nobel (Nec. B), zes gulden, 56 gulden, vijftien Franse kronen en een vergulde kelk die circa zestig gulden waard was (Hs. 27, f. 7v). In 1423 schonk het echtpaar nog drie gulden en drie witjes (Hs. 28, f. 9v).

III. Hugo werd niet in Nieuwlicht begraven.

Petronella Zelandrina had grafrechten op een graf naast Agatha, maar werd er uiteindelijk niet begraven. Door middel van de memorievoorstelling die bij het graf van Agatha hing, werd ook Petronella herdacht. Het is aannemelijk dat Agatha en Petronella verwant waren (zussen?).

HEESWIJK, VAN

Johan/Jan van Heeswijk

1. 30 juli (Nec. A); 31 juli (Nec. B)
2. < 1436
3. –

Hadewych (Hasa)

1. 24 maart (Nec. A)
2. >1436
3. Elfduizendmaagdenconvent (Abraham Dole of Brandolyconvent) in Utrecht

Theodericus (Dirk)

1. 8 juli (Nec. B)
2. –
3. –

Mabelia

1. 24 maart (Nec. A)
2. 1464 (necrologium Sint-Caecilia (april), Matthaëus, *Fundationes*, 288)
3. Sint-Caeciliaklooster

Elizabeth (Lysken)

1. 24 maart (Nec. A)
4. 1461 (necrologium Sint-Caecilia (mei), Matthaëus, *Fundationes*, 288)
2. Sint-Caeciliaklooster

Hildegonda

1. 24 maart (Nec. A)
2. >1455
3. –

I. Johan van Heeswijk was gehuwd met Hasa. Ze hadden in ieder geval zes kinderen, onder wie Hendrik van Heeswijk. Verder hadden ze nog een zoon Dirk, die regulier kanunnik was in het Utrechtse klooster Nazareth, een zoon Johan (komt niet voor in necrologia van Nieuwlicht) en drie dochters, Mabilia, Elizabeth en Hildegonda.

II. In 1425 schonk Hasa van Heeswijk zestien gulden (Hs. 28, f. 9v). Dit was lang voordat Hendrik intrad. In 1436 had Hasa (als weduwe) nog een rente uit het huis en hof ‘Onder de hantschoenmaker’ nabij de St. Jansbrug in bezit. Deze rente wordt overgedragen aan Nieuwlicht (Cart. 1. 16r-v), mogelijk als intreedgeschenk voor Hendrik. Vader Johan van Heeswijk had een pitantie op zijn *anniversarium* (30 juli, Nec. A/B, 1437)). Moeder Hasa had op 24 maart een jaarlijkse wijn-pitantie (Nec. A), gefinancierd door Hendrik van Heeswijk (de pitantie voor zijn vader had hij al voor zijn intrede besteld. In 1464 ontving Nieuwlicht uit het testament van Geertrudis Scaden, een tante van Hendrik nog zes gulden (Hs. 28, f. 17v).

III. Hasa trad na de dood van haar man (in 1436?) in het Elfdhuizenmaagdenconvent in Utrecht in. De dochters Mabelia en Elizabeth waren toen waarschijnlijk al ingetreden in het Sint-Caeciliaklooster (Gaens, ‘Woestijn’, 76). Ook Hildegonda was mogelijk een kloosterzuster. Voor haar naam staat *soror*.

HESSEL DE CLIVIS (VAN KLEEF)/

HESSEL/VAN DER BORCH(?)

Henricus (Hendrik) Hessel de Clivis

1. 1 januari (Nec. A)
2. 1415 (c. 1417)
3. grote pandhof (met memorievoorstelling (sculptuur) in de muur)

Aleid Hessel (van der Borch?)

1. 10 januari (Nec. A)
2. 1440
3. kapel (mede door haar gesticht, voor het altaar dat ze eveneens stichtte)

I. Hendrik Hessel van Kleef was mogelijk gehuwd met Aleid Hessel, hoewel er ook andere scenario's te bedenken zijn. Hendrik verbleef bij de kartuizers toen hij overleed (*apud nos defuncti*). Aleid was in ieder geval de moeder van de monnik-reddiet Johan de Clivis (Johan van Kleef).

II. Hendrik Hessel de Clivis schonk via zijn testament 19½ gulden (Hs. 28, f. 6v).

Aleid Hessel is een van de drie stichtende partijen van de Onze Lieve Vrouwekapel (gewijd in 1438). Voor de bouw en inrichting schonk ze 130 Rijnse guldens. Ze stichtte het middelste altaar, gewijd aan Maria. Tevens schonk ze een retabel, dat gedeeltelijk uit houtsnijwerk bestond en deels geschilderd was. Het stelde scènes uit het leven van Maria voor: de Annunciatie, de Geboorte en de Besnijdenis van Christus (houtsnijwerk) en de verloving van Maria en Jozef, de Aanbidding van de koningen en de opdracht in de tempel (schilderwerk) (zie Hs. 4, 75-76; Hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.6.1)). Via haar testament (Cart. 2, f. 251v-253r; Hs. 4, 126-127)) vermaakte Aleid nog de vaste inkomsten uit goederen in Heenvliet (opbrengst 22 Rijnse guldens per jaar) en Zuidland, bestemd voor het onderhoud van een monnik (haar zoon Jan van Kleef). Dit was in feite een vicarie. Daarnaast schonk ze een pitantie van 28 pond *goet met ghengbers* die binnen twee weken na haar *anniversarium* geleverd moest worden. Tevens schonk ze een missaal voor het Maria-altaar in de kapel, liturgisch vaatwerk (zilveren bestek) en een Bijbel in de volkstaal die het klooster niet zou mogen verlaten. Verder had ze tijdens haar leven reeds geld, zilveren sieraden en andere zaken aan het klooster geschonken, die in het testament niet nader omschreven worden.

Daarnaast is er nog de kwestie van het land in Heenvliet. In 1417 verkocht Beatrix, weduwe van Jan van der Borch en haar kinderen (Gerrit, Gijsbert en Aleid (= Aleid Hessel?) dertig gemeten (= 15 morgen) in Heenvliet aan Nieuwlicht (Cart. 1, f. 43r, Cart. 2 f. 62v-63r). De akte spreekt van koop, maar in het bovengeschreven regest staat dat het goed gegeven is door Aleid, de moeder van de reddiet Johan van Kleef. Mogelijk betreft het hier een verkapte schenking. Gumbert gaat ervan uit dat het het intreedgeschenk van Johan van Kleef betrof (Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 49, noot 60, 62).

III. Indien Aleid uit de akte van 1417 dezelfde is als Aleid Hessel dan was zij een dochter van Jan van den Borch en Beatrix en had ze twee broers Gerrit en Gijsbert (kanunnik in Anderlecht). Als dit correct is dan was Aleid hoogstwaarschijnlijk een kleindochter via een bastaardlijn van de stichter **Zweder van Gaasbeek** (zie Figuur 1.1). Een van Zweders bastaarddochters heette namelijk Beatrix en was gehuwd met Jan van den Borch, Vercruysse, ‘Een eerherstel’, 18-19. Zoals

bekend had Zweder ook een bastaardzoon Willem van Kleef (die Zweders politieke rivaal Nicolaas Tserclaes vermoordde). Als Beatrix dezelfde moeder had als Willem, en ook de naam Van Kleef gebruikte, zou dat ook kunnen verklaren waarom Aleids zoon Van Kleef als achternaam voerde (maar dat zou eveneens betekenen dat Hendrik Hessel van Kleef niet de vader van Johan van Kleef hoeft te zijn).

Mogelijk had Johan van Kleef nog een broer Dirk (zoon van Aleid? Of van de vader?). In Nec. A (27 februari) komt namelijk nog een *'Theodericus frater Johannis redditi, confratris nostr'* voor. Met die reddiet zou Johan van Kleef kunnen zijn bedoeld, maar ook een andere lekenreddiet, namelijk Jan Simonszn. Dirk komt in de bronnen in ieder geval niet voor in relatie tot Aleid Hessel.

Aleid Hessel werd beschouwd als een van de belangrijkste weldoeners van Nieuwlicht. Ze wordt *magna benefactrice nostra* genoemd. Haar schenkingen worden uitgebreid beschreven in het schenkingsregister van Hs. 4 (Hs. 4, 126-127), dat bestemd was voor de belangrijkste weldoeners. Ze had al vanaf de jaren twintig begraafrecht in Nieuwlicht, ze wordt vermeld in het grafrechtregister van Hs. 28.

HEUKELOM, VAN

Elizabeth, vrouwe van Heukelom

1. –
2. ca. 1409?
3. kleine pandhof (oostelijke gang, voor de deur van het kapittelhuis onder een grote steen, met een memorievoorstelling)

I. –

II. Na Elizabeths dood ontving Nieuwlicht vijftien gulden (met vermelding dat ze in Nieuwlicht lag begraven) (Hs. 28, f. 4v). Haar kamenierster schonk later nog twee bedragen, tien grooten (Hs. 28, f. 5r) en vijf gulden (Hs. 28, f. 5v). Deze schenkingen werden mogelijk rond 1410 gedaan. Elizabeth had een geschilderde (*tabulam depictam*) memorievoorstelling bij haar graf.

III. In de memorieregisters wordt ze aangeduid als Elizabeth, vrouwe van Heukelom, barones (*domina Elizabeth, domina de Hokelem, baroniss*). Hiervoor komen drie vrouwen in aanmerking (Dek, Genealogie geslacht van Arkel, NL 83 (1966), kol. 272-290, 301-327:

- a) Elizabeth van Arkel van Heukelom (geboren omstreeks 1355). Zij was een dochter van Johan II van Heukelom en Elizabeth van Horne. (NL 83 (1966), kol. 305). Ze was getrouwd met Jan VI van Renesse († 1415) (ook wel Jan van Lichtenberg genoemd). Het is onbekend wanneer zij overleed.
- b) Elizabeth van Lynden, echtgenote van Otto III van Heukelom († kort na 1408) (NL 83 (1966), kol. 274, 280, 307). Zij was een

schoonzus van Elizabeth van Arkel van Heukelom. Ze was een dochter van Jan, heer van Lynden. Ze overleed vóór 1419.

c) Elizabeth van Maldeghem, vrouwe van Acquoy. Zij was getrouwd met Otto II van Heukelom heer van Acquoy († 1384) (zoon van Herbaren van Heukelom en Agnes van Mirlaer) en overleed omstreeks 1409. Elizabeth van Maldegem werd in 1398 genoemd in het testament van **Alienora van Zuylem** (Gaens, Van woestijn, 71, aldaar noot 13).

HEY,

Nicolaas Hey

1. 8 juni (Nec. A); 15 juli (herdacht samen met zijn ouders, Nec. A)
2. >1470-<1478
3. grote pandhof (nabij de deur naar de keuken)

I. –

II. Zijn testament uit 1457 is overgeleverd (Cart. 2, f. 253v-254r). Hierin benoemde hij het cisterciënzerklooster te Ysselstein en Nieuwlicht tot executeurs-testamentair, en ieder voor de helft als erfgenamen van al zijn goederen. De goederen worden niet nader omschreven. Hij schonk ook een jaarlijkse wijnpitanctie op 15 juli (Nec. A) voor zichzelf en zijn ouders (zie Bijlage 12).

III. Nicolaas Hey was priester, zijn vader heette Johan. Nicolaas wordt *magnus benefactor domus nostre* genoemd. Hij komt voor in de kloosterrekening van 1469, waarin hij werd uitbetaald (HUA, Nieuwlicht, inv. 265, f. 43v).

HEYE

Herman Arentszn. Heye

1. 4 februari (Nec. A/B; Wittert, UR. 1, 702)
2. 1440
3. grote pandhof (samen met echtgenote, met een geschilderde memorievoorstelling (*tabula depicta*) aan de muur bij het graf

Aleid

1. 26 oktober (Nec. A/ B)
2. 1440
3. grote pandhof (samen met echtgenoot)

I. Herman (Arentszn.) Heye was gehuwd met Aleid (dochter van Tydeman Vrieze van den Dom).

II. Nieuwlicht ontving een erfrente van twee gouden Filipsgulden (Cart. 1, f. 114v; Cart. 2, f. 183r). Deze erfrente werd in 1441 door kleinzoon Hendrik de Ridder van Sandenburg († 1490), die was aangesteld als executeur-testamentair van zijn grootmoeder, overgedragen aan Nieuwlicht.

Uit het testament van zoon Frederik Hey († 1429) ontving Nieuwlicht omstreeks 1430 een Hollands schild (Hs. 28, f. 11v en 12r).

III. Herman Arntszn. Hey wordt in 1391 vermeld als burger van Utrecht (HUA, *Buurspraakboek*, 24). Hij had een hofstede in Utrecht aan de Vismarkt in leen (OV 44 (1989), 270-271).

Herman en Aleid hadden een zoon Frederik († 1429) en een dochter Sophie (Fye) († 1439). Geen van hun kinderen of nageslacht lag in Nieuwlicht begraven.

Dochter Fye was twee keer gehuwd. De eerste keer met Gijsbrecht de Ridder († <1429), die beleend was met ridderhofstad Sandenburg (Wittert, UR I, 27; Wittert, UR I, 702). In 1429 was Fye hertrouwd met **Johan Hermanszn.** **Over de Vecht**, aangezien hij toen als voogd optrad voor zijn vrouw Fye bij de belening van een huis en hofstede aan de Vismarkt in Utrecht. Fye erfde dit huis via haar overleden broer Frederik. In 1439 erfde Sophia's zoon uit haar eerste huwelijk, Hendrik de Ridder van Sandenburg dit goed. Hij kon het toen echter niet in bezit nemen omdat zijn ouders uit Utrecht verdreven waren. Pas in 1451 droeg Allard van den Dom, zijn neef, het goed aan hem over. Hendrik had in ieder geval een dochter, Antonia, aangezien zij genoemd wordt in 1490 toen haar zoon Adriaan van Pallant het goed namens haar in leen ontving, OV, 44 (1989), 270-271. Zie over Sandenburg, Wittert, UR I, 29, 702.

HOLLANT VAN AMSTERDAM/BETH

Peter Hollant van Amsterdam

1. 28 mei (Nec. A/B)
2. 1461
3. grote pandhof

Christina Beth

1. 26 juli (Nec. A/B)
2. >1443-<1453
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

Margareta (Margriet) Beth

1. 7 februari (Nec. A/B)
2. >1453-<1465
3. (Amsterdam?)

I. Peter Hollant van Amsterdam was gehuwd met Christina Beth. Haar moeder was Margareta die gehuwd was met Johan Beth († < 1443). Christina overleed voor haar moeder en haar echtgenoot. Margareta was een tante van Johan Albertszn. van Amsterdam.

II. In 1422 ontving Nieuwlicht van Johan Beth acht gulden en 29 witjes (Hs. 28, f. 8v). Uit het testament van Peter Hollant ontving Nieuwlicht in 1461 25 Rijnse guldens (Hs. 28, f. 17r).

Margriet stichtte (omstreeks 1450) een vicarie op het altaar van Johannes de Evangelist in de Onze Lieve Vrouwe-kapel voor haarzelf en haar dochter (Hs. 4, 128). De bron geeft geen uitsluitsel over hoe deze gefinancierd werd, wel dat Margareta bepaalde goederen schonk en naliet na haar dood (*quedam bona donavit et dereliquit post obitum suum*).

III. Peter Hollant van Amsterdam was waarschijnlijk verwant aan de uit Amsterdam afkomstige Kabeljauwse topman Dirk Hollant van Amsterdam. Dirk Hollant beheerste in de periode 1419-1424, samen met Herman Hermanszn. en Ruysch Jacob Coppenzn., de Amsterdamse politiek. De Melker, *Metamorfose*, 218. Dudok van Heel, *Van Amsterdamse burgers*, 43-45.

Margareta Beth wordt *magna benefactrix domus* genoemd. In het kartuizerklooster van Amsterdam trad in 1464 nog een Johan Beth in (5 februari (Nec. A), 1499). Hij was mogelijk ook familie.

HOERN, VAN

Geertrui van Hoern

1. 22 december (Nec. A; Hs. 4, 15)
2. ca. 1500
3. grote pandhof

I. Geertui van Hoern was een zus van Hendrik van Hoern († 1483) of Hendrik van Hoern († 1523).

II. Ze stichtte een wijnpitantie voor Rijnse wijn op 1½ gouden gulden. (Hs. 4, 15).

III. Ze komt voor in het Grafrechtregister Leken (Hs. 4).

KILLENSTEYN, VAN

Gerrit van Killensteyn

1. –
2. <1453
3. –

Foyse (Sophia)

1. 17 mei (Nec. B); 18 mei (J. 'Necrologium Servaasabdij')
2. 1457 (J. 'Necrologium Servaasabdij')
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

I. Gerrit en Foyse waren getrouwd.

II. In de jaren dertig (waarschijnlijk begin jaren dertig) schonken Gerrit en Foyse een Willemsschild en dertien kromstaarten (Hs. 28, f. 12r); mogelijk al voor een grafstede in Nieuwlicht?

III. In 1453 beloofden de algemeen vicarissen van de Sint-Jacobskerk te Utrecht om memories te houden voor Gerrit Killensteyn en later ook voor diens weduwe (HUA, BA II (Jacobskerk), inv. 564). Gerrit en Foyse hadden in ieder geval een zoon Gerrit van Killensteyn, kanunnik van Sint-Jan († 1473) (J., 'Necrologium Servaasabdij', 15 juli).

KORTAGEEN, VAN

Anna van Kortageen (Andele Staelinne?)

1. –
2. >1423
3. –

I. –

II. Ze schonk tweehonderd Franse kronen waarvoor een jaarlijkse rente ter waarde van dertig kronen werd gekocht, bestemd voor het

levensonderhoud van één monnik (Hs. 4, 120). De eerste monnik die van dit geld werd onderhouden was Otto Amilisz, van Moerdrecht (professie 1424). Na zijn dood in 1438 werd hij opgevolgd door monnik Bruno Jacobsz, van Amsterdam. Verder schonk ze nog enkele kleine geldbedragen: in 1423 (drie gulden en iets later datzelfde jaar, twee gulden en zeventien witjes, Hs. 28, f. 9v).

III. Indien de 'vrouwe van Kortageen' daadwerkelijk Andele Staeline is dan was haar echtgenoot Claes van Borselen Rasenz. (Dek, *Heren van Borselen*, 44). Ze had in dat geval vier kinderen (Filips, Jan, Margaretha en Katharina).

KOUDAVER (VAN GEERVLiet)

Otto Koudaver van Geervliet

1. 10 januari (Nec. A)
2. 1411 (c. 1412)
3. kloosterkerk (westkant onder de grote (luid)klok)

Agatha Jansdr.

1. 30 augustus (Nec. A/B)
2. 1413 (c. 1414)
3. –

I. Otto Koudaver en Agatha Jansdr. waren gehuwd.

II. Otto en Agatha werden gerekend tot de belangrijkste weldoeners en hadden een speciale memorieviering (tekst 5 van Hs. 4). Tijdens de bouw (*ad fabricam*) van het klooster schonken ze duizend Hollandse gulden. Daarnaast nog circa 95 gemeten land in Poortugaal (Hs. 27, f. 1v).

III. Otto Koudaver was rentmeester van Zweder van Gaasbeek. Agatha wordt *maxima benefactrix et amica hujus donus* genoemd (Nec. B). In 1388 stichtten ze twee kapelanieën in Geervliet (*Rekeningen van de Domeinen van Putten* 1379-1429, 420 (regist 319)). Ze hadden geen nageslacht.

LANGE, DE

Tydemans van Lange (zie LOEFF (ALIAS BERCHMACHER)/POT/DE LANGE)

LEEUWENBERG, VAN (LEWENBORCH)

Johanna van Leeuwenberg

1. 29 oktober (Nec. A/B)
2. kort na 1398?
3. –

Johan (Jan)

1. 29 oktober (Nec. B)
2. –
3. –

I. Johanna van Leeuwenberg was de moeder van Johan van Leeuwenberg.

II. Johanna schonk in 1398 13½ morgen verspreid over IJsselstein Vleuten en Alendorp (Hs. 27, f. 2r; Cart. 1, 24v-25r; Kort, OV 44 (1989) 275).

Zoon Jan schonk dertien Franse kronen tegen een jaarlijkse rente van een kroon (Hs. 27, f.2r).

In 1419 schonk de huishoudster (*ancilla*) van Johan van Leeuwenberg een pitantie ter waarde van een Arnhemse gulden (Hs. 28, f. 7r).

III. –

LEEUWENBERG, VAN

Agnes (Vos) van Leeuwenberg

1. –
2. 1562
3. Minderbroederskerk in Utrecht

I. –

II. In haar testament vermaakte ze twintig morgen in Maarsenbroek aan Nieuwlicht onder een reeks voorwaarden, zie Hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.3.5). Deze twintig morgen waren in 1434 al indirect aan Nieuwlicht toegezegd. In dat jaar werden de twintig morgen door **Hendrik Vos** en diens vrouw **Liesbeth van Eck** vermaakt aan Wouter Hermansz. Vos († 1446), die als hun erfgenaam werd benoemd (Cart. 2. f. 109v-110r). Als hij geen nageslacht meer zou hebben, zou het vererven op Herman Vos van Leeuwenberg (een zoon van **Johan en Agnes Vos**) of diens nakomelingen. Als hij ook geen nageslacht meer zou hebben, zou het goed aan de kartuizers toevallen. Agnes (Vos) van Leeuwenberg was een kleindochter van van Herman Vos van Leeuwenberg en de laatste erfgename, nadat haar twee broers Jan († 1518) en kanunnik Albert († 1521) kinderloos overleden (Kort, OV 41 (1986), 104-105).

III. Agnes (Vos) van Leeuwenberg was afkomstig uit Utrecht. Ze was een dochter van Henrick van Leeuwenberg en Margaretha Proys. Ze was gehuwd met Steven van Rutenberg († 1544), die tussen 1533-1444 verschillende functies in het Arnhemse stadsbestuur vervulde. Via haar testament stichtte ze ook het Leeuwenbergh Gasthuis op het Servaasbolwerk (Muller, *Fundatiën*, 76-95) (*Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Leeuwenberch>).

“LEYDECKER”, GERRIT DE

Gerrit de Leydecker

1. 24 september (Nec. B)
2. ca. 1440?
3. grote pandhof (met een geschilderde memorievorstelling bij zijn graf)

I. –

II. Gerrit de Leydecker schonk omstreeks 1437 tien Willemsschilden en een schilerij met een relikwie (*unam tabulam cum reliquis*). In 1422 werd ten behoeve van Gerrit de Leydecker uit de nalatenschap van een niet nader omschreven persoon (*cuiusdam defuncte*) twee Hollandse schilden en een gulden aan Nieuwlicht geschonken (Hs, 28, f. 8r).

III. In Grafregister Weldoeners wordt hij burger van Utrecht genoemd. In Nec. B wordt hij *Gherardus Leydecker noster* genoemd. Hij wordt herdacht tegelijk met Hendrik Pijl, *carpentarius noster* en twee bekenden van hen, Willem en Jacob. Zij overleden *tempore pestilentie*. Hoogstwaarschijnlijk is de pestepidemie van 1439/1440 bedoeld, aangezien Gerrit in de grote pandhof begraven lag en de inschrijving voor 1443 gedaan moet zijn.

LOEFF (ALIAS BERCHMACHER)/POT/DE LANGE

Gijsbert Loeff Berchmacher

1. 13 april (Nec. A/B) herdacht samen met vrouw en kinderen
2. <1417
3. –

Elizabeth (Elzabeen) (Pot?)

1. 13 april (Nec. A/B) herdacht samen met man en kinderen
2. –
3. –

Arnold Pot

1. 28 maart
2. 1414
3. Domkerk, zuidelijke koorbeuk en koorkapellen (De Groot, *De Dom*, 341).

Tydeman (Tielman) de Lange

1. 14 februari (Nec. A/B)
2. vlak na 1415?
3. grote pandhof

I. Gijsbert Loeff Berchmacher was gehuwd met Elzabena. Tielman (Tydeman) de Lange trad op als gemachtigde van zijn oom, kanunnik Arnold Pot.

II. Het echtpaar Loef Berchmacher schonk in 1395 samen met kanunnik Arnold Pot 10½ morgen land in Maarseveen, waarvan ze ieder de helft in bezit hadden. Beide partijen behielden vruchtgebruik tot hun dood (Hs. 27, f. 2r; Cart. 1, f. 21r.-22r; Cart. 2, f. 103v-104r). Aangezien Arnold Pot en het echtpaar Loef Berchmacher ieder de helft bezaten, mag aangenomen worden dat het erfgoed betrof. Mogelijk waren Elzabena en Arnold Pot broer en zus, of anderszins verwant. Uit de schenking van de 10½ morgen diende een lamp brandend gehouden te worden voor het sacramentshuis (*sacramentum*) en diende een pitantie te worden uitgedeeld op 2 juli (Hs. 4, 14).

Via Gijsbert Loef ontving Nieuwlicht in de beginfase (<1396) van een overleden vrouw (Ermgard) een Engelse nobel en een sierraad (Hs. 28, f. 3r).

III. Gijsbert Loeff Berchmacher en Elzabena waren burgers van Utrecht en hadden in ieder geval drie zonen: Gerrit, Gijsbert en Jacob (HUA, 1197-1, f. 264r-v). Gijsbert wordt *magnus benefactor domus* genoemd.

Arnold Pot was deken van het kapittel van Sint-Pieter in Utrecht. Hij stichtte in 1391

(eveneens via zijn neef Tydeman de Lange) een memorieviering in de Buurkerk (Bogaers, *Aards*, 916).

Tydeman de Lange was burger van Utrecht. Hij zat in de raad van Utrecht in 1403, 1412 en 1414 en was in 1410 ouderman van de marslieden (*Jaarboeken*). In 1397 stichtte hij samen met zijn moeder en zussen als gemachtigde voor Arnold Pot een eeuwige memorie in de Buurkerk (Bogaers, *Aards*, 918, zie ook HUA, Buurkerk, 292). De ouders van Tydeman waren Jacob de Lange en Aleid (Aleyze). Zijn zusters heetten Ave en Liesbeth. Tussen 1356 en 1374 is er een Tydeman de Lange die bijna iedere twee jaar schepen in Utrecht was (*Placaatboek*). Het is onduidelijk of dit dezelfde Tydeman is, of een familielid met dezelfde naam.

LOKHORST, VAN

Adam van Lokhorst

1. 28 oktober (Nec. A/B)
2. >1412
3. –

I. –

II. Hij schonk in 1412 een halve hoeve (= acht morgen) in het Veensand te Westbroek, ten noorden van Utrecht (Nec. B, Cart. 1, f. 50r-v; 67v-68r., 104. Cart. 2, f. 101r-103r). Hij deed dit samen met Dirk Sas, die medeerfgenaam wordt genoemd. Het goed was waarschijnlijk afkomstig van Adams vrouw Agnes, aangezien de twee zonen van Adam, Johan en Floris, in een aparte akte akkoord gingen met de boedelscheiding van hun moeder.

III. Adam was gehuwd met Agnes († 1411). Ze hadden in ieder geval twee zonen: Johan van Lokhorst en Floris van Lokhorst.

LOKHORST, VAN

Herman van Lokhorst

1. 7 augustus (Nec. A); 8 augustus (Nec. B)
2. 1438
3. Domkerk, middenschip (De Groot, *De Dom*, 342).

I. –

II. Hij schonk in de beginfase diverse nuttige zaken (niet nader omschreven in Hs. 27) en een handschrift *Collectarium super psalterium*. Ook financierde hij samen met **Willem Buser** (zijn opvolger als domdeken) een gebrandschilderd glas voor de kloosterkerk naast de ingang van het monnikenkoor. Tevens schonk hij een lastwagen (*currum*) (Hs. 27, f. 4v).

III. Herman van Lokhorst was de zoon van Jacob van Drakenborg en Mechteld van Lokhorst. Hij was kanunnik in de Dom en vanaf 1400 domdeken (opvolger van **Lubbert Bol**). Volgens Gaens was hij ook kanunnik in het kapittel van Sint-Marie en van het kapittel van Sint-Lambertus in Luik. Hij was nauw betrokken

bij de Derde Orde van Sint-Franciscus; hij kreeg opdracht om twee kloosters te besluiten: Sint-Caecilia in Utrecht en Sint-Agatha in Delft, Gaens, 'Van de woestijn', 96; Van Engen, *De Derde Orde*, 269-270.

MALSEN, VAN

Frederik (Janszn.) van Malsen

1. 21 juni (Nec. B)
2. <1443
3. grote pandhof

Aleid

1. 21 juni (Nec. B)
2. 1450
3. grote pandhof (bij haar man)

Johannes (Johan)

1. –
2. <1443
3. grote pandhof (bij Frederik en Aleid)

I. Frederik Janszn. van Malsen en Aleid waren gehuwd. Johan werd bij hen begraven. Hij was mogelijk familie.

II. Uit de nalatenschap van Aleid ontving Nieuwlicht in 1450 tien Filipsgulden en een eenmalige pitantie, nadat ze in Nieuwlicht was begraven (Hs. 28, f. 15r).

III. Frederick Janszn. van Malsen in 1393 vermeld als burger van Utrecht (HUA, *Buurspraakboek*, 25).

Johan was priester en vicaris in de Pieterskerk van Utrecht (Hs. 4, 107).

MEDEMBLIK, VAN

Vrouken van Medemblik

1. 4 maart (Nec. A)
2. 1403?
3. kleine pandhof (oostelijke gang, in de hoek nabij de deur van het kapittelhuis)

I. –

II. Ze schonk een jaarlijkse rente van een oude Franse schild, die verkocht is voor twaalf Franse schilden (Hs. 27, f. 5r).

III. Haar vader was Ludolf van Medemblik.

MEERLANT, VAN

Elburgis van Meerlant (alias Eypgen)

1. 20 april (Nec. A); 19 april (Nec. B)
2. 1465
3. kleine pandhof (oostelijke gang)

I. –

II. Van Elburgis van Meerlant zijn de volgende schenkingen bekend: In 1464 doneerde ze paramenten waaronder een kazuifel (Hs. 28, f. 17v), een jaar later ontving Nieuwlicht uit haar testament tien Filipsgulden en één postulaatsgulden (Hs. 28, f. 17v). Ook schonk ze een niet nader omschreven ornament voor de kloosterkerk (Nec. B).

II. Ze wordt *magna amica et benefactrix domus* (Nec. B) genoemd. Aan het Utrechtse Nicolaasconvent schonk ze eveneens een kazuifel, en een albe (HUA, 708, inv. 986, f. 31r).

MERODE, VAN

Willem van Merode

1. 4 december (Nec. A/B)
2. ? >1429-<1443
3. –

I. –

II. Hij doneerde tussen 1415 en 1422 zeshonderd Franse kronen, waarvan land in Dirksland werd gekocht, en waarvan twee monniken werden onderhouden (Hs. 27, f. 7r; Hs. 4, 119-120). Willem werd beschouwd als een van de belangrijkste weldoeners van het klooster die in 1440 een speciale memorie van het klooster kreeg (tekst 5 in Hs. 4). In 1419 schonk hij nog vier gulden en acht witjes (Hs. 28, f. 8r).
III. Wie Willem precies was, is niet helemaal duidelijk. Er zijn begin vijftiende eeuw verschillende personen met die naam, zie Domstra, *Geschiede Fürsten Von Merode* II, 747 (index),
http://nl.wikipedia.org/wiki/Huis_Merode.

MEULEN, VAN DER

Gerrit van der Meulen

1. –
2. >1426-<1443
3. kleine pandhof (zuidelijke gang, voor de deur naar het lekenkoor)

I. –

II. Hij schonk twee Rijnse gulden en tien stuivers (Hs. 28, f. 14v) (voor zijn graf?).

III. Hij was burger van Utrecht.

MIJNEN, VAN

Dirk van Mijnen

1. 24 april (Nec. A)
2. ca. 1427?
3. –

Johan (Jan) Dirkszn. van Mijnen

1. –
2. > 1458
3. grote pandhof

Ymme Jan Claesznsdr.

1. –
2. vlak voor 1454?
3. kapel? (is zij dezelfde als 'Em, soror uxoris Johannis Theoderici?', of heeft ze haar graf afgestaan?)

I. Dirk van Mijnen was de vader van Jan Dirkszn. van Mijnen en Thomas van Mijnen. Jan Dirkszn. en Ymme Jan Claesznsdr. waren gehuwd.

II. Uit de nalatenschap van Dirk van Mijnen ontving Nieuwlicht omstreeks 1427 een Hollandse schild voor een wijnpitantie (Hs. 28, f. 11v).

In 1448 stichtten Johan en Ymme twee vicariën: de Sint-Maria, Sint-Johannes de Evangelist en Sint-Katharinavicarie in Nieuwlicht en de Sint-Maria Sint-Johannes de Doper, Sint-Maria-Magdalena en Sint-Barbaravicarie in de Sint-Nicolaaskerk in

Amsterdam (Cart. 1 93r-v, incl. goedkeuringsakte van bisschop Rudolf van Diepholt). Deze twee vicariën werden bekostigd met de inkomsten uit twee stukken land in Mijnsheerenland. De eerste bediener van de vicarie (in Amsterdam?) was de zoon van Johan en Ymme, priester Dirk Jan Dirkszn. van Mijnen. In 1463 splitst bisschop David van Bourgondië de vicarie in de Sint-Nicolaaskerk in twee gelijke delen; een voor het Maria-altaar in de Sint-Servaasabdij in Utrecht en een voor het Sint-Agnietenklooster in Dordrecht. Tevens werd de vicarie in Nieuwlicht bevestigd op 9 morgen, 1 hond, 66 roeden en 8 voet land bij de Westweg en de Noordweg in Mijnsheerenland (Cart. 1, f. 90r-91r).

Omstreeks 1454 liet Johan een provenierscel bouwen in Nieuwlicht. In 1458 ontving hij de koopsom en het kostgeld (prebende) echter weer terug. Hij heeft waarschijnlijk nooit in Nieuwlicht als prebendarius verbleven (HUA, Nieuwlicht, 332; Cart. 2, f. 279v-280r; Gumbert, Kartäuser, 54-55, noot 104).

III. Dirk van Mijnen had begraafrechten volgens het grafrechtregister van Hs. 28. Hij komt in het Begraafregister Niet-kartuizers echter niet voor. Johan Dirkszn. en Ymme hadden in ieder geval een zoon, de priester Dirk Jan Dirkszn. van Mijnen.

MINNENBODE(N)

Sophia Minnenbode

1. –
2. –
3. –

I. –

II. Vlak voor 1407 schonk ze een gebrandschilderd glas met haar gebedsportret ter waarde van 52 gulden voor de kloosterkerk (Hs. 27, f. 6r). Het glas is later (vlak voor 1438) verplaatst in verband met de bouw van de Onze-Lieve-Vrouwewekapel.

III. Sophia is waarschijnlijk dezelfde als de Sophia die was gehuwd met Reinoud Janszn. Minnenbode († 1400). Reinoud had zitting in het stadsbestuur van Dordrecht. Samen met haar man stichtte ze in 1382 het reguliere kanunnikenklooster Eemstein te Eemkerk (*Geschiedenis van Dordrecht*, 338-339). Het klooster, ook wel Minnendaal geheten, had als patroonheilige Sint-Salvator (net als Nieuwlicht) en lag niet ver van het kartuizerklooster te Geertruidenberg (Hollandse Huis). Eemstein ging verloren in de Sint-Elizabetsvloeden (Kloosterlijst ID: D01). Eemstein werd enkele keren tegelijk met het Hollandse Huis begunstigd (Sanders, *Waterland*, 160).

MOERDRECHT, VAN/ZUYLEN VAN NYEVELT, VAN

Hendrik van Moerdrecht

1. 21 september (Nec. A)

2. 1447? (Hs. 28, f.15v); 1450 (Kort, OV 37 (1982), 348)
3. grote pandhof (familiegraf)

Margareta (Margriet)

1. 21 september (Nec.A); 30 april (Nec. B)
2. >1451<1465
3. grote pandhof (familiegraf)

Katharina van Moerdrecht

1. –
2. –
3. grote pandhof (familiegraf)

Bartholomeus (van Zuylen) van Nyevelt

1. –
2. In of vlak na 1472?
3. grote pandhof (familiegraf)

I. Hendrik van Moerdrecht was gehuwd met Margariet. Ze hadden een dochter Katharina die gehuwd was met Bartholomeus (van Zuylen) van Nyevelt. Hendrik was een broer van Otto van Moerdrecht en een oom van Hector van Moerdrecht.

II. In 1447 ontving Nieuwlicht zes postulaatsgulden uit het testament van de broer van heer Otto van Moerdrecht (Hs. 28, f. 15v). Het kan deze Hendrik van Moerdrecht geweest zijn, maar zeker is dat niet. In 1451 was hij in ieder geval overleden.

III. Hendrik van Moerdrecht werd in 1411, 1417 en 1448 beleend met land in Snodelhoek (Jutphaas) (Kort, OV 37 (1982), 348) (vgl. voor Hendrik van Moerdrecht ook *Jaarboeken* I, 57-59).

Katharina wordt genoemd in de *Regesten van de Bisschoppen*. nrs 3326, 3327, 3329, 3330 uit ca. 1446. Katharina en Bartholomeus hadden een dochter Josina (x Arnold van Renesse).

Bartholomeus van Nyevelt bekleedde verschillende bestuursfuncties in Utrecht. Hij had zitting in de raad van Utrecht in 1436, 1440, 1442, 1462, 1464, 1472. In 1452 was hij burgemeester van Utrecht. Hij was schepen in 1456 en 1460, en ouderman voor de smeden in 1450, 1454, 1458, 1466 (overste ouderman), 1468 en 1470. Hij was een broer van **Steven van Zuylen van Nyevelt Willemszn.** (RSL, 38-39).

MONTFOORT, (DE ROVERE VAN)

Lodewijk de Rovere van Montfoort, heer van Hazerswoude

1. 24 mei (Nec. B)
2. 1451
3. –

I. –

II. Vlak voor 1407 schonk Lodewijk van Monfoort een gebrandschilderd glas met een gebedsportret voor de kloosterkerk ter waarde van 52 Gelderse guldens, tegelijkertijd met **Dirk van Zuylen** en **Sophia Minnenbode** (Hs. 27, f. 6r).

III. Lodewijk was gehuwd met Beatrix van Gaveren. Hij diende onder de graven van Holland (Damen, *Staat van dienst*, 329).

MU(Y)DEN, VAN

Albertus Alberti (Albert Albertszn.) van Muyden

1. 24 februari (Nec. A); 27 februari (Nec. B); 26 februari (Van den Hoven, *Heren*, 726)
2. 1435
3. grote pandhof (met memorievoorstelling)

I. –

II. Hij stichtte via zijn testament een wijnpitantie op zijn sterfdag ter waarde van een Petersgulden (Hs. 4, 13).

III. Hij was erekanunnik en vicaris in Oudmunster, en (kandidaat-)pastoor in Bodegraven (Van Hoven, *Heren*, 726). Op 22 maart 1418 ontving hij zijn prebende. Hij had een (geschilderde) memorievoorstelling bij zijn graf hangen (*tabulam depictam*).

NES, VAN

Mechteld van Nes

1. 12 januari (Nec. A)
2. –
3. –

II. Mechteld schonk, zowel tijdens haar leven als na haar dood diverse sieraden, die in totaal zeventig Gelderse gulden waard waren. Van dit geld werden twee cellen gebouwd (Hs. 27, f. 2v).

III. Ze wordt *militissa* en burger van Utrecht genoemd. In het necrologium van het regulierenklooster komt ze ook voor in de maand januari (geen datum gegeven) (Matthaeus, *Fundationes*, 231)

NICOLAI (Claeszn.)

Ijsbrand Claeszn.

1. 18 maart (Nec. A)
2. <1523
3. –

Hillegonda

1. 18 maart (Nec. A)
2. <1523
3. –

Marigen (Mariken)

1. 18 maart (Nec. A)
2. <1523
3. –

I. Ijsbrand Claeszn. Was gehuwd met Hildegonda en daarna met Mariken. Ze werden gezamenlijk herdacht in Nec. A. Ijsbrand was een oom van Wembold van Leiden.

II. Via zijn testament schonk Ijsbrand 180 Rijnse guldens voor het uitrusten (*pro ornamentis altarium*) van het altaar in de kloosterkerk (Nec. A).

III. –

NICOLAI (CLAESZN. VAN AMSTERDAM)

Margriet Claeszn. van Amsterdam

1. –
2. –
3. –

Agnes Claeszn. van Amsterdam

1. .
2. –
3. –

I. Margriet en Agnes waren zusters van Theodericus Nicolai de Amsterdam (Dirk Claeszn. van Amsterdam).

II. In 1541 schonken ze twintig gulden per jaar voor een pitantie van amandelmelk die twee keer per jaar uitgedeeld moest worden (in de week van de advent en in de week van de vasten). Het geldbedrag maakte onderdeel uit van een lening die de zussen aan het klooster deden (Cart. 2, f. 258v-259r)

III. –

OUDHEUSDEN (AUTHEUSDEN), ALIAS DE RUTENBERG, VAN

Dirk van Oudheusden, genaamd van Rutenberg

1. 24 september (Hs. 4, 16)
2. 1540 (Begraafregister Niet-kartuizers)
3. grote pandhof (nabij de deur naar de keuken)

I. Hij was de vader van Gijsbert van Rutenberg

II. Hij schonk twaalf Hollandse guldens om jaarlijks kaarsen en een maaltijd (of amandelmelk) voor uit te delen aan de kloosterlingen op zijn sterfdag, 24 september (Hij wordt niet vermeld in Nec. A) (Hs. 4, 16).

III. Hij was schilder en vervaardigde in 1536 een memorievoorstelling die bij zijn graf hing. Hij is hoogstwaarschijnlijk ook de schilder van het Pauw-Sas altaarstuk dat omstreeks 1520 werd geschilderd, zie Hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.6.2.5.2). Zijn zoon Gijsbert Rutenberg trad in 1521 in Nieuwlicht in. Gijsbert is ook de auteur van de verloren geraakte kroniek van Nieuwlicht *Chronicon Cartusiae Ultraiectinae* die Petrus de Wal gebruikte voor zijn *Collectaneum Rerum*.

OVER DE VECHT

Johannes Hermanszn. Over de Vecht

1. 20 juli (Nec. A); 19 juli (Nec. B); 18 juli ('Kalende'); 14 juli (J., 'Necrologium Servaasabdij')
2. 1461
3. verbindingsgang tussen de twee pandhoven (onder een grote zerk).

Jacob Over de Vecht

1. –
2. –
3. verbindingsgang tussen de twee pandhoven

I. Johan Over de Vecht en Jacob Over de Vecht waren vader en zoon.

II. Johan Over de Vecht Hermanszn. schonk in 1458 een morgen land in Lopik (Cart. 1, f. 87r).
III. Johan was de tweede echtgenoot van Fie, de dochter van **Herman** en **Aleid Heye**. Of en hoe Johan verwant was aan **Willem Over de Vecht** is onbekend. Johan was verbonden aan het Bartholomeusgasthuis. Ook was hij lid van de Kleine Kalende Broederschap, 'Kalende', 145.

OVER DE VECHT/ VRENCK VAN WINSEN

Willem Over de Vecht

1. 27 oktober (Nec. A/B); 25 oktober ('Kalende')
2. 1404 ('Kalende'; c. 1407)
3. grote pandhof (hij had een zerk en een stenen memorievoorstelling boven zijn graf)

Frank Over de Vecht

1. 7 april (Nec. A/B) 11 april (Van den Hoven, *Heren*, 723)
2. 1414
3. –

Gijsbert Vrenck van Winsen

1. 5 juli ('Kalende')
2. 1410 ('Kalende')
3. grote pandhof (begraven naast zijn broer, voor de cel van de procurator. Ook hij had een geschilderde memorievoorstelling boven zijn graf.)

I. Willem Over de Vecht en Gijsbert Vrenck van Winsen waren broers. Frank Over de Vecht was een zoon van Willem.

II. Schenking van Willem, zie Bijlage A (WILLEM OVER DE VECHT)

Frank schonk geld en een boek (Johannes de Mera, *Brachylogus*, zie Bijlage 16). Hij schonk voor het *anniversarium* van zijn vader 3½ Gelderse gulden (Hs. 28, f. 5v); later nog een Engelse nobel (Hs. 28, f. 6r). Voor Wendelmoet, de dochter van Willem Over de Vecht, werd begin vijftiende eeuw dertien gulden geschonken (Hs. 28, f. 4v).

III. Willem Over de Vecht was tussen 1369 en 1389 schout van Utrecht. Ook komt hij veelvuldig voor als raadslid van Utrecht (*Placaatboek*). Omstreeks 1395 is hij donaat in Nieuwlicht geworden. Willem had naast zijn zoon Frank nog een zoon Gijsbert, en een dochter Wendelmoet. Hij was lid van de Kleine Kalende broederschap ('Kalende', 143).

Frank Over de Vecht werd geboren in 1368. Tussen 1380-1414 was hij geprebendeerd kanunnik van Oudmunster (Van Hoven, *Heren*, 723; 728). AAU 11 (1883), 21. Zie over het zilverwerk in zijn testament, Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilvermeden*, 683.

Indien Gijsbert Vrenck van Winsen dezelfde is als Gerrit Gijsbert Vrenck dan bekleede hij vanaf 1369 ook diverse functies in het Utrechtse stadsbestuur (*Placaatboek*). Hij is dan mogelijk ook de vader van **Jacob van Winsen**.

Willem Over de Vecht en Gijsbert Vrenck waren waarschijnlijk (half-)broers van Johan Grauwert, kanunnik van Oudmunster. Ze waren waarschijnlijk ook verwant aan **Tydeman Grauwert**, maar onbekend is hoe.

PAELVOET/PROEYS

ALEID PAELVOET

1. –
2. <1443
3. kleine pandhof (westelijke gang)

EVA PROEYS

1. 9 mei (Nec. B)
2. >1438-<1445
3. kapel

I. Aleid Paelvoets en Eva Proeys waren zusters (Begraafregister Niet-kartuizers, Hs. 4, 115).

II. Aleid schonk omstreeks 1440 een Rijnse gulden en tien stuivers (voor haar graf?) (Hs. 28, f. 14v).

III. Aleid en Eva waren burgers van Utrecht. Aleid Paelvoet was gehuwd met Hendrik Paelvoet (die voor haar overleed). Van de familie Paelvoet zaten in de vijftiende eeuw ook verschillende leden in het Utrechtse stadsbestuur, zoals Tyman Paelvoet en Egbert Paelvoet (*Jaarboeken*).

Eva Proeys was gehuwd met Roetert Proeys († 1449). Hij bekleede diverse functies in het Utrechtse stadsbestuur. Hij was ouderman van de louwers in 1432, 1434, 1436, 1442, 1446. Hij was schepen in 1438, en burgermeester in 1440, 1444 en 1448 (*Jaarboeken, Placaatboek*). Roetert Proeys kwam om het leven tijdens gevechten die in 1449 in Utrecht uitbraken tussen stadsmilities en de bisschoppelijke troepen van Rudolf van Diepholt (*Jaarboeken*, 130).

POEL, VAN DE

Johan van de Poel (zie BORRE VAN AMERONGEN/VAN DE POEL)

POT

Arnold Pot (zie LOEFF (ALIAS BERCHMACHER)/POT/DE LANGE)

POTS,

Margriet Pots

1. 12 januari (Nec. A)
2. >1401
3. –

I. –

II. In 1401 schonk ze drie morgen in Spengen (Cart. 1, 28r). Daarnaast schonk ze een ornament en zeventien gulden (Hs. 27, f. 2v).

III. Margriet was gehuwd met Gerrit Pot. Ze wordt burger van Utrecht genoemd en was weduwe ten tijde van haar schenking in 1401.

PUNT (VAN THIEL)

Willem Punt van Thiel

1. 15 januari (Nec. A)

2. 1549
3. klooster Ten Dael in Utrecht

I. –

II. In 1546 schonk hij 162 Karolusgulden, waarvoor twee keer per jaar een wijnpitantie uitdeeld diende te worden: op 27 juli (Sint-Annadag) en 21 november (*presentationis virginis gloriose*). Wanneer het klooster in gebreke bleef, moest het klooster drie gulden betalen aan het Maria-Magdalenaconvent in Utrecht (Hs. 4, 8).

III. Willem Punt van Thiel was kapelaan van het klooster Ten Dael in Utrecht. Hij was een belangrijk begunstiger van verschillende kartuizerkloosters in de Nederlanden in de zestiende eeuw. Hij wordt dan ook '*magnus amicus et benefactor ordinis nostri*' genoemd door De Wal die zijn overlijden opmerkt en een korte beschrijving aan hem wijdt. Afgezien van Utrecht schonk Willem 144 gulden aan het kartuizerklooster van Delft en de kartuizen van Kapelle, Scheut (Brussel), Kampen en Leuven ontvingen ieder honderd gulden. Verder ontvingen de kartuizen van Monnikhuizen, Geertruidenberg, Amsterdam, Vught, Delft en Kampen een wijnpitantie (De Wal, Hs, 7044-49, f. 69).

RHENEN, VAN

Willem van Rhenen

1. 27 augustus (Nec. A, Nec. B)
2. 1424
3. Domkerk (De Groot, *De Dom*, 341).

I. –

II. Willem van Rhenen (*'magnus benefactor huius domus'*) schonk 219 Gelderse gulden voor alle vensterglazen in de sacristie, zowel onder als boven. Daarnaast doneerde hij twee handschriften, die met naam worden genoemd in zowel het schenkingsregister van Hs. 27 als in Nec. B. Het gaat om *Moralia* van paus Gregorius (UBU, Hs. 88) en *Sermones* (86) *super Cantica Canticorum*, '*in bona littera*' van Bernardus van Clairvaux (Hs. 155) (zie Bijlage 16). Zie over het laatste handschrift, HUDUU, 37-38. Verder ontving Nieuwlicht ook nog een zilveren kelk, die Willem als vicaris had gebruikt (Hs. 28, f. 10r).

III. Hij was kanunnik van de Utrechtse Domkerk (domscolaster) en proost in Emmerik. Hij was raadgever van de Utrechtse bisschop. Hij was een bekende van **Johan van Zeechten**. In 1416 schonk hij namens Johan van Zeechten tweehonderd Franse kronen tegen een jaarlijkse rente van dertien Gelderse gulden (Hs. 28, f. 5r).

Naast Nieuwlicht beginstigde hij ook andere religieuze instellingen. Hij schonk aan het kartuizerklooster van Roermond boeken (Gumbert, *Kartäuser*, 127), aan de de tertiariissen in Rhenen een som geld. Via zijn testament (HUA, 216 (Domkapittel), 239) begunstigde hij naast de kartuizerkloosters van Utrecht en Roermond ook een aantal andere Utrechtse

kloosters, zoals het Utrechtse regulierenklooster, de predikheren, de minderbroeders, het Sint-Caeciliaconvent, het Wittevrouwenklooster, het klooster ten Dael en de dominicanessen van Wijk bij Duurstede, Gaens, 'Van woestijn', 99-100. Zijn *anniversarium* wordt ook vermeld in het necrologium van het Regulierenklooster (Matthaeus, *Fundationes*, 234).

RIJN, VAN

Hendrik van den Rijn, ridder

1. 23 september (Nec. A/B)
2. 1440 ('Kalende', 144)
3. grote pandhof (familiegraf)

(Fredrik) Soudo van Rijn

1. (15 mei (Necr. Mariëndaal; Matthaeus, *Fundationes*, 449))
2. 1484
3. grote pandhof

Ave (Eva) Jacobs Langedr.

1. –
2. >1461
3. grote pandhof

Johanna (Janna) van Nyenrode

1. 4 april (Nec. A)
2. >1487 (1500?)
3. Grote Pandhof (familiegraf)

Gerard (Gerrit Souwenzn.) van Rijn

1. –
2. >1500-<1515?
3. grote pandhof (familiegraf)

?Walter van Rijn

1. 31 maart (Nec. A/B)
2. >1423<1448
3. grote pandhof

I. Hendrik van Rijn was de grootvader van Frederik Soudo van Rijn. Soudo was gehuwd met Eva de Lange. Gerrit was hun zoon die gehuwd was met Janna van Nijenrode. Of en hoe Walter van Rijn in de familie past is niet bekend.

II. Ridder Hendrik van Rijn stichtte een jaarlijkse pitantie ter waarde van vier oude Franse schilden op 23 september (Hs. 4, 14). Zijn vrouw (Johanna van Sloet) schonk in 1424 en 1425 geld (resp. twee gulden en twee gulden en 26 witjes (Hs. 28, f. 10v).

Van Soudo en Eva en van Walter zijn geen schenkingen bekend. Wel wordt Walter een *amicus domus huius* genoemd.

Gerrit en Janna schonken in 1487 vier morgen (Hoge Biezen) in Ysselstein (Cart. 1, f. 111v).

III. Hendrik van Rijn was gehuwd met Johanna Sloet. Hendrik was lid van de Kleine Kalende Broederschap ('Kalende', 144). Hendrik en Johanna hadden een zoon Gijsbert van Rijn (niet in Nieuwlicht, † 1451), raadslid in 1441 en 1443 (*Placaatboek*); lid van de Kleine Kalende Broederschap ('Kalende', 1544).

Gijsberts zoon (Frederik) Soudo van Rijn was gehuwd met Eva Jacobs Langedr. Zij blijkt

volgens een belening in Schalkwijk eerder gehuwd te zijn geweest met Jacob van Zuylen van Blickenburg en had met hem een zoon Jacob (RSL, 329). Eva wordt ook vermeld met haar echtgenoot in *Regesten van de Utrechtse bisschoppen*, nr. 3931. Zij lag in een apart graf naast het familiegraf met Hendrik, Soudo, Janna en Gerrit.

Soudo en Eva hadden een zoon Gerrit en een dochter Josina (Joost) van den Rijn. Zij was gehuwd met Hendrik van Gent (Kort, OV 35 (1980), 486). Soudo had een bastaarddochter Johanna (RSL, 158).

Zoon Gerrit was gehuwd met Johanna (Janna) van Nijenrode (RSL, 253; 467). Zij was de dochter van Gijsbert van Nijenrode. Gerrit Soudozn. van Rijn wordt in 1492/3 als burger van Utrecht genoemd (HUA, Eerste Kameraarsrekening, 14r). In 1500 stichtte Gerrit van Rijn een eeuwige memorie in het Brigittenklooster in Soest voor zichzelf, zijn vrouw, zijn ouders en zuster, de ouders van Janna en enkele andere verwanten (de fundatie van het *anniversarium* in: AAU, 3 (1876), 12-13. Gerrit Souwenzn. van Rijn komt voor in het stadsbestuur in 1461, 1465, 1467, 1469, 1483, 1487 (*Placaatboek*).

RIJN, VAN/COMAN

Christina [Coman]

1. 26 november (Nec. A)
2. >1407<1423
3. kleine pandhof (oostelijke gang, met memorievoorstelling en glas)

Gerard (Gerrit) van den Rijn

1. –
2. –
3. –

Celia

1. 28 juli (Nec. A/B)
2. Eind jaren dertig vijftiende eeuw
3. kleine pandhof (oostelijke gang, familiegraf)

Gerard de Reno (Gerrit van Rijn of Gerrit van Renesse?)

1. –
2. –
3. –

Margareta (Margriet)

1. –
2. –
3. kleine pandhof (oostelijke gang, familiegraf)

I. Christina was de moeder van Celia. Celia was gehuwd met Gerard van den Rijn. Margriet was hun dochter. Zij was getrouwd met *Gerard de Reno*.

II. Bij het graf hing een memorievoorstelling en er was een gebrandschilderd glas geplaatst. Dit glas werd bekostigd door *Gerardus de Reno*. Het is onbekend welke van de twee Gerrits dit was.

Gerrit van den Rijn, de echtgenoot van Celia, schonk in ieder geval een aantal kleine bedragen: een Rijse gulden en dertien kromstaarten (Hs. 28, f. 13r); in 1443 schonk hij een Arnoldusgulden en een stuiver voor een wijnpitantie (Hs. 28, f. 14v); en in 1445 schonk hij twee postulaatsgulden (Hs. 28, f. 15r). De laatste twee schenkingen waren voor het *anniversarium* van zijn vrouw Celia.

Van *domicelle de Reno* (Van den Rijn of Renesse?) ontving Nieuwlicht begin jaren dertig van de vijftiende eeuw zestien witjes voor een wijnpitantie (Hs. 28, f. 12r). Het is onbekend of deze persoon verwant was.

III. Christina was gehuwd met Gerard (Gerrit) Coman Hermanszn. († 14 oktober 1390), of met diens zoon Gerrit Gerritszn. Coman. De eerste was lid van de Kleine Kalende Broederschap, ('Kalende', 143) en was in 1374 schepen in Utrecht. De tweede was schepen in 1389, 1391, 1393, 1397, 1399 en 1401 (*Placaatboek*). Christina deed ook schenkingen aan het Sint-Nicolaasconvent, HUA, 708, inv. 986, f. 30r).

Celia was gehuwd met Gerard van den Rijn. Haar dochter Margriet was gehuwd met Gerard de Reno (Gerrit van Rijn of Gerrit van Renesse?). In de tweede helft van de vijftiende eeuw komen in het Utrechtse stadsbestuur regelmatig personen (of is het een persoon?) voor die Gerrit Gerritsz. van Rijn heet. Het onduidelijk of hierbij een van de twee echtgenoten van Celia en Margriet zitten, of dat het een van hun kinderen is, of toch iemand uit een andere familie.

RIJNEVELT, VAN

Sophia van Rijnevelt

1. 16 april (Nec. A) 15 april (Nec.B)
2. ca. 1427
3. –

I. –

II. Ze stichtte een jaarlijkse pitantie (op 4 december (Sint-Barbara)) van een mengel Rijse wijn ter waarde van dertig Utrechtse bisschopsgulden (Hs. 4, 13). Verder schonk ze diverse geldbedragen; drie Engelse nobelen (via haar testament), 26 Franse kronen en vijftien Hollandse schilden (Hs. 27, f. 7v). Uit het schenkingsregister van Hs. 28 zijn verschillende kleine geldschenkingen bekend, die waarschijnlijk vallen onder de geldbedragen die genoemd worden in het schenkingsregister van Hs. 27. Het voordeel is dat deze schenkingen zijn gedateerd. Het gaat om de volgende schenkingen: In 1419 was er een schenking van vier Franse kronen (Hs. 28, f. 7r); een jaar later gevolgd door nog eens vier Franse kronen (Hs. 28, f. 8r). Voor 1423 staan vier gulden en tien witjes genoteerd (Hs. 28, f. 9v), en in 1424 schonk Sophia samen met Hilla, het nichtje van Albert Buer, een gulden voor een wijnpitantie (Hs. 28, f. 9v). In 1426 schonk ze een Beierse

gulden en (waarschijnlijk) een jaar later ontving Nieuwlicht uit haar testament drie Franse kronen (= 10½ gulden)(Hs. 28, f. 11v-12r). De laatste twee schenkingen zijn twee keer ingeschreven in Hs. 28 (zowel door Hendrik Bor als door Thomas van Mijnen) bij de ongedateerde schenkingen uit de periode 1426-1443.

III. –

ROGMAN

Anton Dyonisii

1. –
2. ca. 1530-1535
3. grote pandhof (naast de deur naar het kerkhof, bij echtgenote)

Geertrui Rogman

1. –
2. ca. 1525 (overleden voor haar man)
3. grote pandhof

Hasa Jacobi

1. –
2. >1540-<1545
3. grote pandhof (naast haar zus Geertrui)

I. Anton Dyonisii was gehuwd met Geertrui. Ze waren de ouders van Gijsbert Rogman. Hasa Jacobi was een zus van Geertrui.

II. –

III. De familie Rogman was afkomstig uit Utrecht. Volgens Begraafregister Niet-kartuizer had Geertrui vier zonen in de kartuizerorde en één in de Benedictijnerorde. Naast Gijsbert Rogman is alleen Vincent Rogman bekend; hij was kartuizer (en vicaris) in het Hollandse Huis, overleden 4 juni 1538 (Nec. A), zie Scholtens, 'De kartuizers bij Geertuidenberg', 98.

ROMER/FREDERIK WIJNENDR.

Johan (Jan) Martenszn. Romer

1. 01 april (Nec. A)
2. 1493
3. (parochiekerk Abcoude?)

Geertrui Frederik Wijnendr.

1. 23 februari (Nec. A)
2. 1503 (c. 1504)
3. kapel

I. Johan Romer en Geertrui Frederik Wijnendr. waren gehuwd.

II. In 1493, na de dood van haar man, schonk Geertrui de inkomsten van de helft van het huis Ten Were aan de Ganzenmarkt naast de Vuilsteeg (Sint-Annastraat) in Utrecht (Cart. 1, f.112v-113r; Cart. 2, f. 256r-257v ; HUA, Nieuwlicht, inv. 218, 219, 327). Vier jaar later, in 1497 kocht ze twee hoeven in Werkhoven die ze aan Nieuwlicht schonk. Uit de opbrengsten van de schenkingen moesten twee pitanties van Rijnse wijn en vis (maaltijd) worden uitgedeeld, één ten gunste van Johan Romer, die uitgedeeld moest worden op de vijfde dag na de octaaf van Pasen, en één op de sterfdag van Geertrui (24 februari).

III. Jan Romer is waarschijnlijk dezelfde als de Jan Romer die in 1465, 1468, 1472 en 1478 in de raad van Utrecht zat en in 1470, 1474 en 1476 ouderman was van de korenkopers (*Jaarboeken*). Geertrui en Johan hadden waarschijnlijk geen kinderen.

Geertrui werd beschouwd als een belangrijke weldoenster van Nieuwlicht. Haar overlijden komt voor in de *carta* van 1504 en ze kreeg toen een *tricenarium*.

Geertrui regelde na de dood van Johan ook een memorieviering in de parochiekerk van Abcoude op de tweede zondag van de vasten (ingeschreven in de maand februari) (Grevenstuk, 'Abcoude', 18). Op dezelfde dag staat er in het memorieregister van Abcoude een memorieviering ingeschreven voor Johans ouders, Marten Romerszn. en diens vrouw. Deze memorieviering was gesticht door Johans broer Emont Martenszn. (die tegelijkertijd ook zichzelf en zijn vrouw liet gedenken).

RUUSCH

Agatha Ruusch

1. 21 augustus (Nec. A)
2. >1401<1405
3. –

I. –

II. Ze schonk voor de bouw van een cel honderd Gelderse gulden. Ook doneerde ze 38 gulden voor het onderhoud van de monniken (Hs. 27, f. 3r).

III. Ze wordt burger van Utrecht genoemd.

RUTENBERG, (VAN)

Dirk van Rutenberg (zie OUDHEUSDEN, ALIAS DE RUTENBERG, VAN)

SAS (VAN AMSTEL)/PAUW (VAN

DARTHUIZEN)

Gijsbert Sas

1. 11 november (Nec. A)
2. 1509 (Buchelius, *Monumenta*, 99r; RSL, 244)
3. Jacobskerk, Utrecht

Jacoba van Stoutenberg Cluetinc (Peter Smitsdr.)

1. 11 november (Nec. A)
2. 1515 (Buchelius, *Monumenta*, 99r)
3. Jacobskerk, Utrecht

Digna Sas

1. 11 november (Nec. A)
2. 1515 (<1517)
3. grote pandhof (familiegraf)

Gerard (Gerrit) Sas

1. 22 juni (Grafregister Weldoeners)
2. 1546
3. grote pandhof (familiegraf)

Agatha

1. –
2. –
3. grote pandhof (familiegraf)

Adriana Sas

1. 11 september (Nec. A)
2. >1511-<1517
3. –

Gijsbert(us) Pauw van Darthuizen

1. 28 oktober (Begraafregister Niet-kartuizers)
2. 1521 (Begraafregister Niet-kartuizers)
3. kloosterkerk (voor het martelarenaltaar voor het oksaal in het lekenkoor)

I. Gijsbert Sas en Jacoba van Stoutenberg waren gehuwd. Ze hadden drie kinderen: een ongehuwde dochter Digna, een zoon Gerrit Sas, gehuwd met Agatha en een dochter Adriana Sas gehuwd met Gijsbert Pauw van Darthuizen. Gerrit en Agatha waren de ouders van Pieter Sas. Gijsbert Pauw en Adriana Sas waren de ouders van Vincent Pauw en Jacob Pauw (zie ook Figuur 4.1).

II. Gijsbert Pauw schonk in 1517 uit de erfenis van zijn schoonmoeder Jacoba van Stoutenberg Clutinc (Peter Smitsdr.), weduwe van Gijsbert Sas, 148 gulden en acht stuivers voor een *anniversarium* voor Gijsbert Sas, Jacoba en hun dochter Digna op de sterfdag van Gijsbert (11 november) (HUA, BA II (709-2), inv. 456).

Als intreedgeschenk kreeg Jacob Pauw vijfhonderd gulden uit zijn moederlijk erfdeel mee. Hiervan werd mogelijk het Pauw-Sas-drieluik bekostigd. Het altaarstuk bevond zich waarschijnlijk in de kloosterkerk op het martelarenaltaar voor het oksaal. Er zijn echter ook andere schenkingsscenario's. (zie ook paragraaf Hoofdstuk 4 (paragraaf 4.3.6.2.5.2). Zie over het Pauw-Sasdrieluik; Van Luttervelt, 'Twee Utrechtsche primitieven'; Scholtens, 'Kunstwerken'; Scholtens, 'Bouwgeschiedenis'; Defoer, 'Triptych of the Pauw-Sas Family'; Helmus, 'In stille harmonie'; Helmus, Faries en Tamis, *Catalogue of paintings*).

III. Leden uit de families Sas en Pauw bekleedden diverse bestuurlijke functies in het Utrechtse stadsbestuur eind vijftiende, begin zestiende eeuw.

Gijsbert Sas was raadslid in 1478, 1480, 1484, 1486, 1488, 1490, 1503, 1505, en schepen in 1509 (tot zijn overlijden), en overste ouderman in 1482, 1499 en 1507. Hij was schepen in 1509 (*Placaatboek*). Ook Gijsberts vader en zijn broer bekleedden dergelijke functies.

Gijsberts zoon Gerard was raadslid in 1494, 1508 (kameraar), 1511, 1513, 1522 en ouderman voor de bijlhouwers in 1498 (*Placaatboek*).

Gijsbert Pauw was in 1496 kameraar en in 1501 was hij ouderman van de bijlhouwers en in 1503 was hij raadslid (*Placaatboek*). Gijsbert Pauw was een zoon van Bartout Pauwe (raadslid 1482) en Ermgard Achteveld. Gijsbert en Adriana hadden naast Vincent en Jacob nog een dochter Emma († 1550) (zie Des Tombe, 'Emma Pauw') en twee kinderen die aan de pest zouden zijn

overleden in 1515. Mogelijk was Adriana ook een pestslachtoffer.

Gerard en Agatha hadden naast Pieter Sas in ieder geval nog een dochter Christina, die gehuwd was met Jan Willemszn., apotheker 'In den Aep' (Cart. 2, f. 179r-180r).

SCARPENES, VAN

Johannes van Scarpenes

1. –
2. –
3. –

I. –

II. Tijdens zijn leven en na zijn dood schonk hij 86 Gelderse guldens. Tevens doneerde hij twee boeken (Hs. 28, f. 4r).

III. Johan was kanunnik in Den Haag. Hij begunstigde de hele orde en vooral het kartuizerklooster van Amsterdam, dat hij onder meer een gebrandschilderd glas schonk.

SCOUT VAN DEN KELRE/ COLENBERG, VAN

Evert Scout van den Kelre (van Amersfoort)

1. 17 augustus (Nec. A/B)
2. ca. 1424?
3. grote pandhof (naast de deur waardoor men de kloosterkerk (monnikenkoor) betrad, met een zerk en gebeeldhouwde memorievoorstelling in de muur)

Beatrix Stevensdr. van Colenberg

1. –
2. >1424
3. –

I. Evert Scout van den Kelre was gehuwd met Beatrix Stevensdr. Van Colenberg.

II. Evert doneerde een erfrente van 75 gulden in Jutfaes (Hs. 27, f. 7v). In 1421 schonk hij tien gulden en tien witjes (Hs. 28, f. 8v).

Beatrix schonk (als weduwe) een vergulde riem (*cingulum*) waar een kelk van is gemaakt (Hs. 27, f. 4r).

III. Evert was in 1408 schepen in Amersfoort. Evert en Beatrix hadden een dochter genaamd Woltera Evertsdr. Schout van den Kelre († 1475). Zij was gehuwd met Hubert II Zoudenbalch (diens 2^e huwelijk). Huberts zoon uit zijn eerste huwelijk was Evert Zoudenbalch († 1503), de bekende kanunnik en stichter van het Sint-Elizabethsgasthuis; Van Maren, *Het geslacht Zoudenbalch*, Bijlage 1, 13-16.

SCUTTER

Hendrik Scutter Bolenzn.

1. –
2. >1435-<1440
3. grote pandhof

Aleid

1. –
2. –
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

I. Hendrik Scutter en Aleid waren gehuwd.

II. In 1421 schonken Hendrik en Aleid samen vier kronen (Hs. 28, f. 8r). Mogelijk betrof dit de aanschaf van hun graf (ze komen namelijk ook voor in het grafrechtregister van Hs. 28). Eind jaren dertig van de vijftiende eeuw schonk Aleid nog altaarlinnen (voor de kapel?) (Hs. 28, f. 13r) en via het testament van Hendrik ontving Nieuwlicht iets later acht Arnoldusgulden (Hs. 28, f. 13r).

III. Hendrik wordt als burger van Utrecht vermeld in 1386. Hij was lakenkoopman. Hij ondertekende in 1407 de hernieuwde broederschapsbrief van het Bartholomeusgasthuis (dat door **Willem van Abcoude** in 1378 al eens was hersticht). In 1435 was hij samen met **Hendrik Voskuil** huismeester van het Bartholomeusgasthuis (Cart. 2, f. 105r-106v).

Hendrik en Aleid hadden twee dochters: Geertrui en Diewer.

Dochter Geertrui († > 1480) was al voor 1434 gehuwd met Willem Arntszn. van den Heilige Lande († 1459), toen zij een halve hoeve in leen ontving in Vuylcop (RSL, 128). Willem Arntszn. was burger van Utrecht (en Antwerpen) en zeer vermogend. Uit de zijn nalatenschap werd in 1461 het dolhuis (Willem Arntszn. Stichting) opgericht, waarvan het beheer geregeld werd door de gasthuizen Sint-Barbara en Sint-Bartholomeus. Willem Arntszn. werd (samen met vrouw en kinderen) in 1443 (tot 1456) uit Utrecht verbannen, aangezien hij had deelgenomen aan de opstand tegen bisschop Rudolf van Diepholt. Geertrui en Willem Arntszn. hadden een zoon Arnt Willem Arntzn. († 1479) (hij trouwde in 1473 Maria van Hardenbroek) en een dochter Aleid die kloosterlinge was in Antwerpen. Willem Arntszn. had ook nog een bastaardzoon Arnt. Willem Arntszn. bezat het huis te Hombout (later huis Leeuwenberg) aan de Oude gracht (tussen de Smebrug en de Geertebrug). In de directe nabijheid van het Bartholomeusgasthuis waar zijn schoonvader aan verbonden was.

Geertrui stichtte in 1469 zes armenhuisjes (Kamers van den Heyligen Lande) bij de Jansbrug aan de oostzijde van de Oude Gracht, waar haar vader Hendrik Scutter Bolenzn. had gewoond. De armenhuisjes vielen ook onder het beheer van het Bartholomeüsghasthuis (legaat in Muller, *Fundatiën*, 142-143). Zie over Willem Arntszn, Wijburg, 'Gegevens over Willem Arntszoon', Oud-Utrecht (1961), 23-41.

SLOYER/SLOEYER

Jacob Sloyer

1. 12 januari (Nec. A)
2. ca. 1430
3. grote pandhof (bij zijn vrouw, in de zuidelijke hoek voor de cel van de

sacrist, met een grafzerk en een memorievoorstelling)

Aleid

1. 01 januari (Nec. A)
2. >1415-<1429
3. grote pandhof

Johan I Sloyer

1. ?23 september (Nec. A/B)
2. > 1443 (? ca. 1462?)
3. grote pandhof (naast zijn vader)

Sophie (Foyse)

1. –
2. >1443
3. grote pandhof (bij haar oom)

Hendrik Sloyer

1. –
2. ? 1461?
3. grote pandhof (voor de deur van de cel van de sacrist)

Johan II Sloyer

1. ?23 september (Nec.A/B)
2. ? ca. 1462
3. grote pandhof

I. Jacob Sloyer was gehuwd met Aleid. Johan I Sloyer was hun zoon. Johan I en zijn vrouw hadden een dochter Foyse. Hendrik Sloyer was een broer van Jacob Sloyer. Hendrik was de vader van Johan II.

II. Van deze Utrechtse patriciërsfamilie is slechts een aantal (kleine) geldschenkingen aan Nieuwlicht bekend:

Jacob Sloyer stichtte twee wijnpitanties in Nieuwlicht ter waarde van een oude Franse schild per stuk voor zijn vrouw Aleid en voor zichzelf (Hs. 4, 13; f. 12v; Bijlage 12). Omstreeks 1430 staan er vlak na elkaar drie geldschenkingen ingeschreven voor de nagedachtenis van Jacob Sloyer (twee Willemsschilden en vier kromstaarten; drie Franse schilden per jaar; zes Willemsschilden en 27 kromstaarten (Hs. 28, f. 12v).

Uit het testament van H(endrik?) Sloyer ontving Nieuwlicht in 1461 een gouden gulden (Hs. 28 f. 17r). en uit het testament van Johan Sloyer ontving Nieuwlicht in 1462 een pitantie (Hs. 28, f. 17r). Welke van de twee Johans hier bedoeld wordt is niet duidelijk.

III. De familie Sloyer behoorde tot het Utrechtse stadspatriciaat. Verschillende leden bekleedden bestuurlijke functies, het is alleen niet altijd duidelijk wie wanneer in functie was, aangezien sommige namen vaker voorkomen in de familie. Zo waren er eind veertiende en begin vijftiende eeuw twee personen met de naam Jacob Sloyer die in het Utrechtse stadsbestuur zaten. Om ze van elkaar te onderscheiden werd de ene Jacob Sloyer Hendrikszn. en de ander Jacob Sloyer genoemd.

Jacob Sloyer Hendrikszn. was schepen in 1402 en 1408, verder was hij raadslid in 1404,

1406 en 1408 en in 1410 was hij ouderman van het wantsnijdersgilde.

De andere Jacob Sloyer komt voor als schepen in 1391, 1395, 1403 (burgemeester), 1405 en 1407 en als raadslid in 1416, 1418, 1420 en 1424. In 1422 was hij ouderman van het wantsnijdersgilde (*Jaarboeken, Placaatboek*). Uit het Buurspraakboek weten we dat Jacob Sloyer Hendrikzn. in 1413 ontburgerd werd en dat zijn zoon Hendrik niet werd ontburgerd (HUA, *Buurspraakboek*, 163r). In 1415 kreeg Jacob Sloyer Hendrikzn. zijn burgerschap terug (HUA, *Buurspraakboek*, 73r). Aangezien Jacob Sloyer (begraven in Nieuwlicht) een broer had die Hendrik heette, zou Jacob Sloyer Hendrikzn. hun vader kunnen zijn geweest.

Jacob Sloyer was lid van de Kleine Kalende broederschap ('Kalende', 143). De vader(?) Jacob Sloyer Hendrikszn. was kerkmeester van de Buurkerk. In 1401 was hij samen met **Tyman Trinde** kerkmeester en stelde hij een inventaris op van de kleinoden van de Buurkerk (AAU, 7 (1879), Muller, 'Inventaris goud- en zilverwerk', 331-334; *Regesten Stad Utrecht*, nr. 535).

Jacob Sloyer en zijn vrouw Aleid hadden naast Johan in ieder geval een dochter, Petronella Sloyer. Zij trouwde omstreeks 1418 met Jan van Arkel van Leyenburg van Schonauwen († 1422). Hij was vanaf 1394 beleend met het Huis Blankenhouden bij Houten. Na zijn dood hertrouwde Petronella met Willem van Zuylen van Nyeveld (Kort, OV 42 (1987), 505-506; NL 61 (1943), kol. 252; 282-283).

Johan I Sloyer werd in 1414 beleend met de tienden van Maarsen, vernieuwd in 1426 en in 1434 (RSL, 213). Hij had drie kinderen. Naast Foyse, die eveneens in Nieuwlicht lag begraven, had hij een zoon Jacob († 1482) (RSL, 214) en een dochter: Clementia († 1484, echtgenote van Dirk Borre van Amerongen) (RSL, 214).

Wat betreft de twee Johans is het evenmin duidelijk of beide heren in het Utrechtse stadsbestuur zaten en wanneer, of dat alle vermeldingen betrekking hebben op één persoon. De volgende vermeldingen van een Johan Sloyer komen voor in het Utrechtse stadsbestuur: raadslid in 1417; schepen in 1419 en 1425 en daarna iedere twee jaar tussen 1428-1440, vervolgens opnieuw tussen 1446-1462 (met uitzondering van 1454 toen hij overste ouderman was) (*Jaarboeken, Placaatboek*). Het is mogelijk dat de ene Johan tussen 1417 en 1440 in het stadsbestuur zat (Johan I) en de andere tussen 1446 en 1462 (toen hij overleed) (Johan II). Maar zeker is dat niet. Daarvoor zijn er te weinig aanwijzingen.

Hendrik Sloyer zat in de Raad van Utrecht in 1411, 1413, 1415, 1421, en 1431. Hij was ouderman voor de viskopers in 1427 (*Jaarboeken, Placaatboek*).

De familie Sloyer had een gebeeldhouwde, stenen memorievoorstelling aan de muur bij hun graven (Begraafregister Niet-kartuizers).

SPLINTER

Sophie (vrouw van Claes Roelofszn.)

1. –
2. <1443
3. kleine pandgang (westelijke gang, met haar dochter)

Aleid Splinter

1. 20 november (Nec. B)
2. <1443
3. kleine pandgang (westelijke gang, met haar moeder)

I. Sophie en Aleid Splinter waren moeder en dochter.

II. Er zijn geen schenking bekend, toch wordt Aleid in Nec. A *benefactrix* genoemd.

III. Sophie was gehuwd Nicolaas Rodolphi (Claes Roelofszn.).

SPINA, DE (VAN DOORN)

Tyman de Spina (Tielman van Doorn)

1. 1 april (Nec. A)
2. 1415
3. –

I. –

II. Tielman de Spina begiftigde verschillende kartuizerkloosters. Via Dirk Waelwijn, prior van het Hollandse Huis († 24-06-1421) ontving Nieuwlicht honderd gouden Pietersgulden en 21 Franse schilden.

III. Tielman had theologie gestudeerd en was priester in 's-Hertogenbosch (Sanders, *Waterland*, 74). Zijn sterfjaar is een van de weinige sterfjaren die aangetekend zijn in Hs. 27. Aan het kartuizerklooster Diest schonk hij twintig Franse kronen. Aan de kartuis van Roermond 15 kronen en voor het zielenheil van prior Dirk Waelwijn en nog eens vier kronen (Hs. 27, f. 6v).

STEENRE, VAN

Mabelia (Cibelia) van Steenre

1. –
2. >1404
3. –

I. –

II. In 1404 schonk ze acht morgen land in Maarsenbroek (Hs. 27, f. 2v; Cart. 1. 28v-29r; Cart. 2, f. 103r-v.; *Jaarboeken I*, 45). Verder allerlei sieraden die te gelde zijn gemaakt voor zeventig Gelderse gulden. Ook schonk ze een vergulde kelk en een zijden ornament (Hs. 27, 2v).

III. Mabelia wordt *militissa* en burger van Utrecht genoemd. In de schenkingsakte van de acht morgen land wordt het zielenheilskarakter van de schenking benadrukt. Ze schonk '*voor hoor ziele bore ouders ende nakomelingen ziele tot eenen eweliken testament ende tot eenre eweliker memory ende*

gedenkenisse'. Ze is echter niet ingeschreven in de necrologia.

STERKENBURG/VAN WINSEN/YSENDOORN

Katharina (van Winsen) van Sterkenburg

1. 9 april (Nec. A/B)
2. (vlak) >1407
3. kleine pandhof (oostelijke gang, naast haar zus)

Mechteld van Winsen

1. –
2. –
3. kleine pandhof (oostelijke gang, naast haar zus)

Gijsbert (II) van Sterkenburg

1. –
2. 1482 (RSL, 70)
3. kleine pandhof (oostelijke gang, bij grootmoeder (Katharina))

Wilhelmus (Willem) van Ysendoorn

1. –
2. 1482
3. kleine pandhof (oostelijke gang, bij grootvader (Gijsbert II))

I. Katharina van Winsen van Sterkenburg was de zus van Mechteld van Winsen. Gijsbert van Sterkenburg was de kleinzoon van Katharina en Willem van Ysendoorn was de kleinzoon van Gijsbert.

II. Alleen van Katharina zijn schenkingen bekend. In 1407 schonk zij twee morgen in Woerden (Lindschoter Haar) aan Nieuwlicht en verkocht tevens één morgen aan het klooster (Hs. 27, f. 5v, Nec. B; Cart. 1, f. 32v-33r).

Tevens doneerde zij een vergulde kelk en een zijden ornament (Hs. 27, f. 5v; Nec. B).

III. Katharina en Mechteld waren dochters van Godschalk Vrencke van Winsen en Adelise van Montfoort (Wittert UR I, 236-260). Adelise hetrouwde met Ernst van Steenre (Kort, OV 37 (1982), 292).

Mechteld van Winsen was gehuwd met Johannes (Jan) Bolen (ridder, schepen van Utrecht in 1385). Jan Bolen werd in 1394 beleend met de tienden in Schalkwijk (RSL, 319).

Katharina was gehuwd met Gijsbert I van Sterkenburg († <1403). Ze hadden een zoon, Ernst († 1417), en twee dochters: Beatrix (x Hubert van Malsen (Anspach, 'Voormalig heerschapp Malsen', 49)) en Lutgarde (x Jan van Rijnestijn) (Wittert, UR I, 237).

Ernst van Sterkenburg had een zoon, Gijsbert II van Sterkenburg (geb. ca. 1401).

In 1417, na de dood van zijn vader, werd Gijsbert beleend met de tienden in Doorn (RSL, 63). Hij trouwde met Glorien van Akkersloot en ze kregen twee dochters. Erfdochter Katharina van Sterkenburg († 1487) was in of voor 1456 gehuwd met Wouter van Ysendoorn. Zij kregen drie zonen. Naast Willem van Ysendoorn, die ongehuwd bleef en begraven werd in Nieuwlicht, waren dat Ernst (x Oda van Amstel van

Mijnden, *Ridderschap Nijmegen*, 47) en Johan van Ysendoorn (x Margareta van Cannenburg, NL, 70 (1953) kol. 139).

In de literatuur wordt de in Nieuwlicht begraven Katharina van Sterkenburg vaak verwisseld met haar gelijknamige achterkleindochter (o.a. W.A. Beelaerts, 'De afstamming van het geslacht van Ysendoorn', in: Ned. Leeuw 1909, kol. 14-16. De inschrijving van het graf van Katharina in Begraafregister Niet-kartuizers gebeurde echter al ver voor 1443.

De familie van Sterkenburg had de ridderhofstad Sterkenburg in bezit, en stamde waarschijnlijk af van de familie Van Wulven, W.A. Beelaerts van Blokland, 'De afstamming van het geslacht van Hardenbroek, NL 36 (1918), kol. 145-148.

STICK

Gerard (Gerrit)

1. 6 juli (Nec. A)
2. >1443<1450
3. grote pandhof (voor de cel van de sacrist)

Agnes (Agente)

1. 16 maart (Nec. A)/ 6 juli ((Nec. B)
2. <1438
3. kleine pandhof (westelijke gang)

Aleid

1. 6 juli (Nec.A)
2. –
3. –

Katharina Stick

1. 16 maart (Nec. A)
2. 1475?
3. grote pandhof (bij haar vader, haar echtgenoot en haar zoon)

Hendrik Janszn.

1. 4 januari (Nec. A)
2. ca. 1441
3. grote pandhof (familiegraf, samen met vrouw en zoon)

Arnold (Arnt) Hendrikzn.

1. 4 januari (Nec. A)
2. ? (jaren tachtig van de 15^e eeuw?)
3. grote pandhof (bij zijn ouders)

I. Gerrit Stick was gehuwd met Agnes. Na haar dood hertrouwde hij met Aleid. Katharina was een dochter uit het eerste huwelijk. Zij was gehuwd met Hendrik Janszn. Arnold Hendrikszn. was de zoon van Katharina en Hendrik.

II. Gerrit Stick schonk in 1439 samen met zijn tweede vrouw Aleid vier morgen in de Lage Weide in Utrecht (Nec. B; Cart. 1, f. 16v-17r en Cart. 2, f. 90r-91r).

Katharina schonk omstreeks 1441 een zalm (Hs. 28, f. 14v). Haar man was toen al overleden. In 1465 schonk *relict Henrici Johannis* nog een geldbedrag (Hs. 28, f. 17v) (voor haar eigen graf?).

III. De gedachtenisviering voor Hendrik Janszn. was tevens bedoeld voor zijn vrouw en kinderen (*cum uxore et liberis*).

Katharina staat in Begraafregister Niet-kartuizers ingeschreven na **Dirk** en **Margriet Borre van Amerongendie** beiden in 1475 overleden. Zoon Arnold staat tussen personen die in de jaren tachtig van de vijftiende eeuw overleden. Katharina Stick en Hendrik Janszn. hadden (in 1435) naast Arnold nog een dochter Dyna (Cart. 1, f. 98v).

STRIJEN, HEER VAN ZEVENBERGEN, VAN Gerard (Gerrit) van Strijen heer van Zevenbergen

1. 7 maart (Nec. A)
2. 1452
3. –

I. –

II. In 1434 schonk Gerrit van Strijen en Zevenbergen het vierendeel van de tienden uit zijn landerijen in Strijen. Volgens de akte was het een zielenheilschenking (Cart. 1, f. 5r; Cart. 2, f. 27r-v).

III. Gerrit van Strijen, heer van Zevenbergen was een zoon van Hugeman van Zevenbergen en Geertruida van Heesbeen. Gerrit was een aanhanger van Jacoba van Beieren. Hij werd in 1427 belegerd in Zevenbergen (Steensel, *Edelen in Zeeland*, 293-294; NL 53 (1953) kol. 107-108).

TAETS

Hendrik Taets

1. –
2. 1520
3. kleine pandhof (zuidelijke gang, bij echtgenote)

Johanna van Zuylen

1. –
2. 1506
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

I. Hendrik Taets was gehuwd met Johanna van Zuylen (dr. Van Hendrik van Zuylen Zwederszn.).

II. In 1507 schonk Hendrik (samen met zijn zoon Christoffel) een morgen in Kockengen. Hij was hier in 1487 mee beleend (Kort, OV 37 (1982), 371; Cart 2, f. 164r-v).

III. Hendrik en Johanna hadden een zoon Christoffel en een dochter Cornelia.

Johanna wordt in 1494 vermeld met een lijftocht op een hoeve in Kockengen (Kort, OV 37 (1982), 44).

THUER

Lambertus (Lambert) Thuer

1. 22 januari (Nec. A/B)
2. >1430
3. grote pandhof

Margareta (Margriet)

1. 22 januari (Nec. A/B) 16 november (Nec. A)

2. >1430<1433?

3. kleine pandhof (oostelijke gang)

I. Lambert en Margriet waren gehuwd.

II. In 1424 schonk het echtpaar negen stukken land Op de Eng in Soest (met een pachtopbrengst van 54 gulden), waarvan twee monniken onderhouden moesten worden. De eerste twee monniken die van de schenking van het echtpaar werden onderhouden waren Hugo van Woerden en Hendrik Bor (Hs. 4, 120-122; Hs. 27, f. 7v). Het goed werd in 1440 verkocht aan Klaas van Oistrum (Hilhorst, *Soest, Hees en de Birket*, 102). Verder schonk het echtpaar diverse geldbedragen: tachtig pond Utrechts, 34 gulden, 30 gulden, 106 gulden en een rente van tien oude schilden (Hs. 27, f. 7v).

III. Lambert Thuer was burger van Utrecht. Hij en Margriet hadden waarschijnlijk geen nageslacht. Lambert werd in 1394 beleend met zes morgen in der Nuede (RSL, 277). Hij ondertekende in 1412 als medebroeder de broederschapsbrief van het Heilig Kruisgasthuis (Muller, *Fundatiën*, 31). Hij had mogelijk een zus Hadewijch (RSL, 276).

Het echtpaar behoorde tot de selecte groep van de belangrijkste weldoeners van Nieuwlicht met een speciale memorieviering (tekst 5 in Hs. 4, 19). Ze hadden sinds begin jaren twintig van de vijftiende eeuw grafrechten in Nieuwlicht (Grafrechtregister Hs. 28).

TRINDE (TRYNDE)

Hendrik Trinde

1. 2 augustus (Nec. A/J., ‘Necrologium Servaasabdij’); 3 augustus (Nec. B)
2. 1431 (J., ‘Necrologium Servaasabdij’)
3. grote pandhof (bij de deur naar de kloosterkerk (monnikenkoor) met een geschilderde memorievoorstelling)

Johan Trinde

1. 21 januari (Nec. B)
2. >1453-<1465
3. –

Hildegonda

1. –
2. >1453<1465
3. kleine pandhof (westelijke gang)

I. Hendrik en Johan Trinde waren broers.

Hildegonda was de echtgenote van Johan. Ze overleed na Johan.

II. Uit de nalatenschap van Hendrik Trinde ontving Nieuwlicht 21½ kromstaarten (Hs. 28, f. 14r). Later schonk Johan Trinde voor zijn broer een Rijnse gulden en tien stuivers. Later (mogelijk pas begin jaren veertig) ontving Nieuwlicht nog eens vijftien stuivers (Hs. 28, f. 14v).

III. Hendrik Trinde was twee keer gehuwd. De eerste keer met met Ave van Weelde (NL 78 (1961), 323); en de tweede keer met Lutgard. Hij had vijf kinderen en een bastaard. Hendrik was burger van Utrecht en schepen in 1425, 1427,

1429 (*Jaarboeken*). Er hing een geschilderde memorievoorstelling bij zijn graf (Begraafregister Niet-kartuizers).

Johan was burger van Utrecht. Tussen 1420 en 1446 was hij bijna elke twee jaar schepen van Utrecht, met uitzondering van 1426 en 1430, toen hij ouderman van de boterlieden was. In 1449, 1451 en 1453 was hij opnieuw schepen (*Jaarboeken*). Hij wordt vriend van het klooster (*amicus domus*) genoemd (Nec. B).

TULLENZN.

Johan Tullenzn.

1. 4 februari (Nec. A); 2 februari (Nec. B; Hs. 4, 128)
2. 1448 (Hs. 4, 128)
3. grote pandhof (bij zijn graf was een gebrandschilderd glas geplaatst)

I. –

II. Hij stichtte een altaar met een vicarie in de sacristie van Nieuwlicht voor zichzelf, zijn ouders en alle weldoeners en vrienden van het klooster, zowel levenden als overledenen. Het altaar was gewijd aan de alle belijders (Hs. 4, 127-128). Hij schonk een jaarlijkse rente van tien Franse schilden (Nec. B; vergl. HUA, 802, inv. 1472). Hij schonk eveneens acht morgen in Schalkwijk (Cart. 1, f. 77v-79v; Cart. 2, f. 194v-195r; Nieuwlicht, inv. 213, 214, 215, 216, 217). Johan bekostigde eveneens een gebrandschilderd glas in de grote pandhof nabij de plek waar hij werd begraven. Het glas bevatte een voortstelling van de intocht van Jezus in Jeruzalem (Hs. 4, 107).

III. Johan Tullenzn. was burger van Utrecht. In 1429 was hij schepen (*Placaatboek*). Hij was verbonden aan het Bartholomeusgasthuis. Hij wordt speciale vriend en groot weldoener genoemd (*specialis amicus et magnus benefactor*, Hs. 4, 127).

UTEN ENG

Amelis Uten Eng

1. –
2. 1423 (Wittert, UR I, 369-377; Wittert, UR II, 669-670)
3. –

I. –

II. Volgens het schenkingsregister van Hs. 27 was Amelis het klooster vanaf de stichting gunstig gezind (misschien als boetedoening voor de moord die hij pleegde, zie hieronder en Hoofdstuk 1 (paragraaf 1.3.2). Hij schonk een fraaie zilveren, vergulde riem (?) (*bonum argenteum cingulum de auratum*). Na zijn dood vermaakte hij 25 gulden aan Nieuwlicht.

III. Amelis was baljuw van Gaasbeek voor Zweder van Abcoude. In 1387 vermoordde hij samen met Willem van Kleef (bastaardzoon van Zweder) Evert Tserclaes, een politieke rivaal van Zweder, wat voor een groot oproer zorgde in

Brussel, waarbij het kasteel Gaasbeek verwoest werd. Amelis was gehuwd met Katharina van Limbeek (dochter van Jan van Limbeek (3 november (Nec. A/B) en Haze Utenham (22 augustus (Nec. A) na 1421). Jan van Limbeek was een halfbroer van Zweder (Nec. A/B). Amelis en Katharina hadden een zoon, Bernt Uten Eng. Amelis had onder meer de ridderhofstad Zuylenburg in bezit (Wittert, UR II, 669-670). In 1423 werd hij als voogd aangesteld over Elizabeth, de dochter van zijn overleden broer, Claes Uten Eng (en de ridderhofstad Den Eng. In 1425 ging het over op Bernt Uten Eng.

VELDE, VAN DER

Agnes Jacobsdr. van der Velde

1. ?
2. >1457-<1462
3. kleine pandhof (westelijke gang)

I. –

II. In 1457 schonk ze een erfrente van twee pond, zes schillingen en acht penningen (Cart. 1, f. 85v). In 1462 ontving Nieuwlicht nog een legaat van Agnes van drie postulaatsgulden en vier stuivers en nog een ander geldbedrag (Hs. 28, f. 17r)

III. Agnes was begijn in het Grote Begijnhof van Utrecht.

VISSER/PISTORIS VAN VLEUTEN

Martinus Pistoris van Vleuten

1. 27 augustus (Nec. A)/25 augustus (Nec. B)
2. 1439 (c. 1440)
3. –

Katharina

1. 27 augustus (Nec. A)/25 augustus (Nec. B)
2. 1438 (c. 1440)
3. –

I. Martinus Pistoris en Katharina waren gehuwd.

II. Geen schenking aan Nieuwlicht bekend.

III. Martinus en Katharina worden vermeld in de *carta* van 1440. In Nec. B worden ze grote weldoeners van de orde en alle religieuzen genoemd (*magnus amicus et benefactor ordinis nostri et omnium religiosorum*), en dus niet noodzakelijkerwijs van Nieuwlicht.

VOECHT, (DE)

Gijsbert(us) Voecht

1. 26 maart (Nec. A)
1. 1427
2. grote pandhof (samen met zijn broer in één graf)

Johan Voecht

1. 26 maart (Nec. A)
2. >1421<1439
3. grote pandhof (samen met zijn broer in één graf)

Cristina Scamers

1. 26 maart (Nec. A)

2. –
3. –

I. Gijsbert Voecht, Johan Voecht en Cristina Scamers waren broers en zus. Ze worden gezamenlijk herdacht in Nec. A.

II. Samen schonken Gijsbert en Johannes broers twee erfrenten: een van negentig en een van elf gulden (Hs. 27, f. 9r). In 1421 werd uit de nalatenschap van de vrouw (NN) van Johan Voecht zestien gulden geschonken (Hs. 28, f. 8).

III. Johan Voecht is waarschijnlijk dezelfde als de gemachtigde van de graaf van Holland (Cart. 1, f. 25r).

VOPPENZN.

Dirk Voppenzn.

1. 4 maart (Nec. A); 5 maart (Nec. B)
2. –
3. –

I. –

II. In 1395 schonk Dirk een stuk land van achttien gemeten in Oudendoorn, wat jaarlijks ongeveer veertien Engelse nobelen op moest brengen (Hs. 27, f. 1v; Cart. 1, f. 20v-21r).

III. Hij deed eveneens schenkingen aan het Hollandse Huis (o.a. in 1408 (BHIC, 240 (Hollandse Huis), inv. 153); Sanders, *Waterland*). Hij was deken van het kapittel van Sint-Marie in Den Haag. Hij was ook in dienst van de graaf van Holland (Riemsdijk, *De tresorie*). Hij wordt *magnus benefactor domus* (Nec. A/B) genoemd.

VOS

Johan Vos

1. 18 februari (Nec. A/B)
2. < 1443
3. grote pandhof

Agnes (van Leeuwenberg?)

1. 28 januari (Nec. B)
2. <1448?
3. grote pandhof (naast of bij echtgenoot Johan)

Sophia (Fye) Vos

1. 13 november (Nec. B)
2. >1456<1465
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

Hendrik Vos

1. 6 november (Nec. A/ B) 7 november ('Kalende')
2. 1436 ('Kalende', Kort, 'Repertorium Ten Dom', 22)
3. grote pandhof (onder een zerk, met een memorievoorstelling (stenen sculptuur) in de muur)

Elizabeth (Liesbeth) van Eck

1. 28 januari (Nec. B)
2. >1436<1465
3. grote pandhof (naast echtgenoot Hendrik)

Wouter Hermanszn. Vos

1. –
2. 1446

3. –

I. Johan Vos was gehuwd met Agnes. Sophia was hun dochter. Johan Vos was een broer van Hendrik Vos, die gehuwd was met Elizabeth. Wouter Hermanszn. Vos was erfgenaam van Hendrik Vos en Liesbeth (Wouters vader, Herman Vos, zou een broer Johan en Hendrik zijn). Het is onbekend of Johan en Hendrik verwant waren aan prior Jan Vos.

II. Johan schonk in 1425 een wijnpitantie van tien gulden (Hs. 28, f. 11r). In 1423 had Nieuwlicht ook 17½ gulden ontvangen via Johan Vos van een niet bij naam genoemde vrouw (*cuiusdam mulieris defuncte*) (Hs. 28, f. 9v).

Hendrik Vos schonk in 1428 vijf morgen land in Galecop voor zijn zielenheil en dat van zijn vrienden. Van de opbrengst moest twee keer per jaar een uitdeling van amandelmelk (*potagium de fructibus amigdalorum*) worden gedaan (op 23 februari en op 30 november). Uit dit land ontving de Buurkerk een pond per jaar, waarvoor zij dagelijks de familiegraven in de Buurkerk moesten worden begaan (Bogaers, *Aards*, 923). Het stuk land in Galecop is mogelijk identiek aan de vijf morgen aan de Rijndijk in Jutfaas die de kerkmeesters van de Buurkerk in 1427 aan Nieuwlicht overdroegen (Cart. 1, f. 48v-49r). Een schenkings- of overdrachtsakte van de vijf morgen in Galecop zijn niet overgeleverd.

Samen met zijn vrouw Elizabeth schonk Hendrik nog twintig Bourgondische schilden om bij hun graf iedere nacht een lamp te laten branden (Hs. 4, 13).

Verder benoemden Hendrik Vos en Liesbeth in 1434 Wouter Hermanszn. Vos († 1446) als erfgenaam van Herman Vos van twintig morgen in Maarsenbroek. Wanneer er geen nakomelingen meer zouden zijn, zou het goed vererven op de kartuizers. **Agnes (Vos) van Leeuwenberg** was de laatst levende erfgename, vandaar dat het goed in 1462 in handen kwam van Nieuwlicht (Cart. 2, f. 109v-110r).

Van Wouter Vos (of uit zijn nalatenschap) ontving Nieuwlicht in 1446 twintig Arnoldsguldens (Hs. 28, f. 15v).

III. Johan en Hendrik Vos en hun echtgenotes waren burgers van Utrecht. Johan en Hendrik bekleedden diverse bestuursfuncties:

Zo zat Johan in 1417, 1419 en 1426 in de raad van Utrecht en was hij ouderman van de marslieden in 1406 en 1423 (*Jaarboeken; Plackaatboek*). Hij was eveneens (in ieder geval in 1435) rentmeester van het Barbaragasthuis (Cart. 1, f. 45r-v). Hij wordt *magnus amicus domus* genoemd.

In 1416 stichtten Johan Vos en Agnes een memorie in de Buurkerk uit een rente van twintig loot zilver uit 3½ morgen in Cothen. De rente was bestemd voor de armenzorg (Bogaers, *Aards*, 872). Johan en Agnes hadden naast Sophia nog een zoon Herman (Vos) van

Leeuwenberg. Het is mogelijk dat Agnes een dochter of zuster van **Johan van Leeuwenberg** was, aangezien haar zoon die naam Van Leeuwenberg voerde.

Hendrik Vos was gehuwd met Liesbeth van Eck, dochter van Albert van Eck (Kort, OV 41 (1986) 104). Hendrik was ouderman van de marslieden in 1403, 1407, 1411 en 1413. In 1409 en 1415 was hij schepen (*Jaarboeken; Placcaatboek*). Hendrik Vos was ook lid van het Kleine Kalende broederschap ('Kalende', 144).

In 1418, 1428 en 1432 stichtten Hendrik en Elizabeth memorievieringen in de Buurkerk (Bogaers, *Aards*, 873, 923).

Hendrik Vos en Liesbeth vermaakten in 1417 een huis en hofstede aan de Mariaplaats aan Aleid en Wouter, bastaardkinderen van Herman Vos (HUA, 355 (coll. Buchel Booth), inv. 475). Volgens Bogaers was Wouter een (bastaard-)neef van Hendrik (Bogaers, *Aards*, 923). Herman Vos (de vader van Aleid en Wouter) was een broer van Hendrik en Johan. Herman Vos was in 1416 en 1418 ouderman van het schoenmakersgilde, en in 1420 en 1422 was hij raadslid. Hendrik en Liesbeth hadden verder (waarschijnlijk) geen nakomelingen. Hendrik Vos komt voor in Grafrechtregister Leken (Hs. 28).

Sophia Vos was gehuwd (<1436) met Gijsbert van Hyndersteyn († 1456) (Wittert, UR I, 704-705). Zij hadden in ieder geval een zoon, Peter van Hyndersteyn († 23-11-1467) die deken was van het kapittel van Sint-Pieter in Utrecht (*Placcaatboek*, 25). Sophia staat samen met haar moeder in de twee grafrechtregisters (Hs. 4, 8 en Hs. 28).

VOSCUYL/VOSCUUL/VOSCULEN (VOSKUIL)

Henricus (Hendrik) Voscuyl (Voskuil)

1. 23 maart (Nec. B)
2. 1453
3. grote pandhof (familiegraf Voskuil 1) (zuidelijke deel, voor het raam van de cel die door zijn zoon (Evert) is gebouwd.

Elizabeth I

1. 26 juli (Nec. A)
2. >1462<1471
3. grote pandhof (familiegraf Voskuil 3)

Peter Voscuyl

1. –
2. >1456
3. –

Arnold (Arnt) Voscuyl

1. ?
2. Ca. 1480
3. grote pandhof (familiegraf Voskuil 2)

Elizabeth II (Liesbeth)

1. 6 december (Nec.A); 7 december (Nec.B)
2. 1462
3. grote pandhof (familiegraf Voskuil 1)

Everardus (Evert) Voscuyl (Voskuil)

1. 5 juli (Nec.A/B)
2. 1453
3. grote pandhof (familiegraf Voskuil 2) (voor het raam van de cel die hij had laten bouwen)

Margareta (Margriet) Voscuyl (Voskuil)

1. 23 september (Nec. A)
2. 1460 (RSL, 43)
3. grote pandhof (familiegraf Voskuil 2)

Johan Voscuyl

1. –
2. –
3. grote pandhof (familiegraf Voskuil 3)

I. Hendrik Voscuyl was gehuwd met Elizabeth I. Ze hadden in ieder geval drie zonen: Arnold, Evert en Peter (niet in Nieuwlicht begraven).

Arnold was gehuwd met Elizabeth II. Met wie Evert gehuwd was is onbekend, maar hij had een dochter Margriet. Johan was de zoon van Peter Voscuyl. De leden van de familie Voscuyl lagen verspreid over drie graven die naast elkaar lagen: voor de cel van de sacrist en voor de cel die Evert in 1448 voor het klooster liet bouwen.

II. Evert stichtte in 1448 een provenierscel aan de zuidzijde van de kloosterkerk, met het *oratorium* (bidedeelte) tegen het koor. Bij deze provenierscel hoorde een ommuurde tuin, die vanaf de kloosterpoort tot aan de cel van de sacrist liep. Tevens doteerde hij jaarlijks veertig gouden Filipsgulden als kostgeld (Cart. 1, f. 72r-v).

In 1422 staat een schenking van Peter Voscuyl (Hendrikszoon?) genoteerd (Hs. 28, f. 8v). In 1454 schonk Peter twee toortsen (Hs. 28, f. 16v). In hetzelfde jaar (waarschijnlijk in maart) schonk zijn broer Arnold een vis en een wijnpitanatie voor de eerste jaargetijde (*primo anniversario*) van hun vader, Hendrik.

Later dat jaar (in juli) schonk Margriet een pitantie voor de eerste jaargetijde van haar vader, Evert (Hs. 28, f. 16v).

Arnold schonk in maart 1463 vier morgen land in de Lage Weide te Utrecht aan het klooster (Cart. 1, f. 89v-90r). Deze vier morgen hadden hij zijn vrouw Liesbeth II in 1439 samen gekocht. De schenking uit 1463 staat waarschijnlijk in direct verband met het overlijden van Liesbeth in december 1462.

III. Verschillende leden van de familie Voscuyl, die burgers van Utrecht waren, vervulden bestuurlijke functies in Utrecht.

Hendrik ondertekende in 1407 de hernieuwde broederschapsbrief van het Bartholomeusgasthuis (dat door **Willem van Abcoude** in 1378 was hersticht). In 1435 was hij samen met **Hendrik Scutter Bollenzn.** huismeester van dat gasthuis (Cart. 2, f. 105r-106v). In 1422 was hij ouderman voor de korenkopers in Utrecht. Hij is mogelijk dezelfde als de Hendrik Voscuyl die in 1440 landerijen in Eiteren (Oudland) aan het cisterciënzerklooster

Marienberg te IJsselstein overdroeg (HUA, 1197-1, f. 220v-221v).

Peter was raadslid in 1452 en 1456 (*Jaarboeken*).

Evert was raadslid in 1428 en 1430 en hij was ouderman van de korenkopers in 1432, 1447 (uit de raad gezet, wegens beroeringen), 1450 en 1452 (overste ouderman). Evert werd in 1434 beleend met vier morgen en zeventig roeden van het goed Over de Vecht (RSL, 43). Vanaf 1448 tot zijn dood verbleef hij in Nieuwlicht als prebendarius.

Everts dochter Margriet was gehuwd met Hendrik van Scarpenborg (raadslid van Utrecht in 1445 en 1448, 1473 en 1479, ouderman voor de wantsnijders in 1471 en 1477 (*Jaarboeken*)). Het huwelijk bleef kinderloos, want na Margriets dood verviel het land dat ze van haar vader had geërfd aan haar nicht Beatrix (RSL, 43).

Zie voor de familie Voskuil ook: Visscher, 'Aantekeningen op de kronijk van het convent in het Gein', 309-311.

VRANKENZN. VAN MIDDELBURG/VAN ZEELAND

Jan Vrankenzoon van Middelburg

1. 23 mei (Nec. A)
2. ca. 1424?
3. –

Katharina

1. 16 november (Nec. A)
2. –
3. –

Petronella van Zeeland (Petronella Zelandrina)

1. 17 juli (Nec. A), 15 juli (Nec. B)
2. >1448-<1461
3. dominicanessen in Wijk bij Duurstede

I. Jan Vrankenzn. van Middelburg was gehuwd met Katharina. Na haar dood hertrouwde hij met Petronella van Zeeland. Jan en Katharina waren de ouders van Hessel Janszn. van Middelburg.

II. Jan Vrankenzoon schonk een jaarlijkse rente van zeventien Franse kronen voor het onderhoud van zijn zoon Hessel Janszn. van Middelburg (Hs. 27, f. 6r).

Petronella schonk een ablutievat (een zilveren schaal voor handwassing op het hoogaltaar: '*scutellam argenteam ad infundendam aquam pro sacerdote in summo altari*') (Hs. 27, f. 9r) en enkele andere zaken, waaronder een pitantie ter waarde van een gouden schild (Hs. 4, 17). Verder komen in Hs. 28 nog een paar andere schenkingen voor: omstreeks 1410 staat een Petronella de Middelburch met anderhalve gulden genoteerd (Hs. 28, f. 5v). Het is onzeker of dit dezelfde Petronella is. In 1424 schonk ze twee gulden (Hs. 28, f. 10v). Een jaar later, in 1425, schonk nog een aantal zaken die vlak onder elkaar staan genoteerd. Het betreft zes gulden en 24 witjes voor de nieuwe muur (*ad*

novum murum); geld voor een Bijbel voor Hessel (*pro biblia Hesseli*), haar stiefzoon, en een beeld in de refter (*pro ymagibus lapideis in refectorio*) (Hs. 28, f. 11r).

III. Jan Vrankenzn. was waarschijnlijk een bastaardzoon van Frank I van Borselen († <1386), Dek, *Heren van Borselen*, 36-38) en hij was daarmee een halfbroer van **Dirk van Zuylen**.

Jan deed ook een aantal schenkingen aan het Utrechtse Sint-Caeciliaklooster, waaronder tienden; een passionaal (in twee delen), vier beelden en een retabel met een crucifix (*casse opten bedresolre mytten crucifix*) (HUA, 708 (Caeciliaconvent), inv. 890, 1r).

In 1404, 1406, 14011, 1413 en 1420 komt een Jan Vrankenzoen voor als ouderman van het schoenmakersgilde in Utrecht. In 1408 was hij raadslid (*Jaarboeken; Placaatboek*). Dit is mogelijk dezelfde persoon.

Over Katharina is afgezien van haar gedenkdag en het feit dat zij de moeder was van Hessel Janszn. niets bekend.

De tweede vrouw van Jan, Petronella, komt in Necrologium A voor als de weduwe van Jan Vrankenzn. uit Middelburg, waarbij nadrukkelijk wordt vermeld dat hij de vader was van de kartuizermonnik Hessel. Petronella was hoogstwaarschijnlijk verwant aan **Agatha van Halst** (dochter of zuster?), die in de kleine pandhof (oostelijke gang) begraven lag. Petronella had grafrechten in Nieuwlicht, en mocht naast Agatha begraven worden (Begraafregister Niet-kartuizers). Dat is echter niet gebeurd, zo blijkt uit een aantekening. Boven het graf van Agatha hing een memorievoorstelling waarmee eveneens Petronella werd herdacht.

VROUWLINS/TAETS

Nicolaas (Claes) Vrouwlins

1. 22 juni (Nec. A)
2. 1413
3. –

Jutte Taets

1. 22 juni (Nec. A)
2. >1413<1446
3. –

Adriaan

1. 22 juni (Nec. A)
2. –
3. –

Geertruida

1. 22 juni (Nec/ A)
2. –
3. –

Hadewych Taets(en)

1. –
2. <1438
3. kleine pandhof (westelijke gang)

I. Claes Vrouwlins was gehuwd met Jutte Taets. Ze hadden in ieder geval drie kinderen, twee zoons, Andriaan en Johan Taets en een dochter

Geertruida. Hadewych Taetsen was een zuster van Jutte Taets.

II. In 1413 schonk Jutte samen met haar kinderen twee morgen in Achttienhoven (Hs. 27, f. 8v, Cart. 1, f. 14r-v, Cart. 2, f. 104v-105r).

Deze schenking was bedoeld voor het zielenheil van Juttes echtgenoot Claes Vrouwlins. De schenking werd gedaan voordat Johan Taets intrad in de kartuizerorde.

II. Van Johan Taets zijn eveneens schenkingen bekend. Hij werd tijdens het Utrechts Schisma naar de kartuis van Antwerpen gezonden, waar hij zijn tweede professe aflegde en er ook overleed (zie Bijlage A).

WALE, DE (WÆL)

Lodewijk (Lubbertszn.)

1. 12 september (Nec. A)
2. >1407
3. –

NN (Eva Bollen?)

- 1.
2. 1403
3. –

I. Lodewijk de Wael en Eva Bollen waren gehuwd. NB. Het gaat hier hoogstwaarschijnlijk om Lodewijk Lubbertszn. de Wael en zijn vrouw Eva Bollen. Zo niet dan betrof het zijn zoon Lodewijk Lodewijkszn. de Wael en diens vrouw Angela Mouwer (ook wel Angela van Wulven genoemd).

II. Vanaf de stichting (*ab initio*) begunstigde Lodewijk de Wael en zijn vrouw Nieuwlicht, met onder meer een vergulde kelk, twee zilveren ampullen en twee koperen kandelaars. Ook financierden ze een glas in de refter (Hs. 27, f. 4r).

II. Lodewijk de Wael was de stamvader van het geslacht De Waal van Vronestein. Hij was een zoon van de Engelse edelman Lubbert de Wale, die in 1331 de Engelse prinses Eleonora vergezelde naar Gelre, toen zij in het huwelijk trad met Reinoud II van Gelre. Hij bleef, vestigde zich in Utrecht, trouwde met een dochter van de heer van Lichtenberg en kreeg een zoon Lodewijk. Eva Bollen zou een dochter zijn geweest van de domdeken van Utrecht (**Lubbert Bol?**). Lodewijk en Eva kregen zes kinderen.

Verschillende leden van de familie De Wael uit verschillende generaties heetten Lodewijk en waren actief in het Utrechtse stadsbestuur. Het is niet altijd duidelijk wie wanneer op het pluche zat. Stamvader Lodewijk was waarschijnlijk in 1378, 1379, 1381 schepen of burgemeester van Utrecht. In 1404 was hij waarschijnlijk ouderman van de marslieden. In 1403, 1405 en 1407 komt ook een Lodewijk de Wale voor in het stadsbestuur. Dat was hij waarschijnlijk ook, hoewel het ook zijn zoon Lodewijk kan zijn geweest. Deze verwierf in 1412 het goed

Vronesteijn. Deze Lodewijk zat tussen 1418 en 1449 geregeld in het stadsbestuur en was een paar keer burgemeester (*Jaarboeken*), (Egdom en Schut, 'Genealogisch overzicht De Waal'; *Navorscher* 70 (1921), 56-62; *Navorscher* 71 (1922), 170-208.

WALVISCH

Hendrik I Walvisch

1. 23 september (Nec. A/B)
2. –
3. Buurkerk?

Sophia (Fye)

1. 23 september (Nec. A/B)
2. –
3. Buurkerk (HUA, 1403, inv. 10)

Hendrik II Walvisch

1. 23 september (Nec. A/B)
2. 1413
3. Windesheim

Beatrijs Walvisch

1. 23 september (Nec. A/B)
2. 1424?
3. –

Tyman Evertzn. Trinde

1. –
2. >1424
3. –

I. Hendrik I Walvisch was gehuwd met Sophia (Fye). Hendrik II was hun zoon. Hij was regulier kanunnik in Windesheim. Beatrijs Walvisch was de dochter van Hendrik I en Sophia (haar voornaam wordt in de memorieregisters niet vermeld). Ze was gehuwd met Tyman Evertzn. Trinde.

II. Hendrik Walvisch en zijn vrouw Fye schonken vlak na de stichting in 1393 vier morgen in Schoonhoven (Vuylcop) (Hs. 27, f. 2r; Cart. 1, f. 20r-v).

Zoon Hendrik II schonk de (door hemzelf gekopieerde) handschriften UBU, Hs. 160, Hs. 171 en Hs. 342, zo blijkt uit de *ex libris*-aantekeningen (zie Bijlage 16).

Van Beatrijs ontving Nieuwlicht (na haar dood?) drie gulden (Hs. 28, f. 10r).

Tyman schonk Nieuwlicht in 1425 een vergulde kelk (Hs. 28, f. 11r).

III. Hendrik en Fye Walvisch hadden naast Hendrik II en Beatrijs nog een dochter, Hadewych († 1414). Hadewych was gehuwd met Dirk van Oudaen, zoon van Ernst Taets (RSL, 328).

Hendrik en Fye begunstigden ook andere Utrechtse instellingen, waaronder het Sint-Caeciliaklooster en het Sint-Nicolaasconvent.

Hendrik II trad in 1398 samen met stadgenoot en vriend Willem Vornken in het klooster Windesheim in. Hij was daar tussen 1407 en 1413 prior (NNBW 5, kol. 1093-1094).

Beatrijs was gehuwd met Tyman Trinde (Evertszn.) (Kort, OV 41, 87). Tyman was

ouderman voor de marslieden in 1406, 1416 en 1423. Hij was raadslid in 1418 (*Jaarboeken*).

WASSENAAR, VAN

NN

1. 20 februari (Nec. A)
2. >1431-<1443
3. kleine pandhof (oostelijke gang, voor de deur van de procurator)

Mabelia van Wassenaar

1. –
2. <1443
3. kleine pandhof (oosterlijk gang, bij haar moeder)

I. NN en Mabelia van Wassenaar waren moeder en dochter.

II. Begin jaren dertig schonk heer Johan van Wassenaar 14½ kromstaarten (Hs. 28, f. 12r). Was hij directe familie en was deze schenking bedoeld voor de graven?

III. NN wordt aangeduid als de moeder van priester Dirk van Wassenaar.

WEERT, VAN

Dirk (Theodericus) van Weert

1. 9 augustus (Nec. A/B) + maandelijks memorie (Nec. A)
2. 1440
3. grote pandhof (nabij de kerkdeur die toegang verschafte tot het monnikenkerk)

I. –

II. Dirk van Weert kocht in de jaren dertig diverse landerijen aan in Buurmalsen en Tricht, die hij vervolgens aan Nieuwlicht schonk (Cart. 1, f. 56r-58r). Van de inkomsten werd het onderhoud bekostigd van Peter Alartszn. en Nicolaas Kerker (Hs. 4, 122-123). Uit zijn testament ontving Nieuwlicht een postulaatsgulden en niet veel later nog eens een Rijnse gulden (Hs. 28, f. 14v)

III. Dirk was kanunnik van Sint-Marie. In 1408 werd hij door zijn kapittel voor drie jaar verbannen wegens verschillende wanbedrijven. Ook moest hij vergiffenis vragen en kreeg hij een lagere uitkering. (HUA, St. Marie, inv. 142). In 1439 schonk Dirk 288 Oude Franse schilden aan het Bartholomeusgasthuis om twee armen van te onderhouden en om uitdelingen van geld, turf, erwten en haring aan zeven armen van te financieren (Muller, *Fundatiën*, 137-138).

Dirk behoorde tot de groep van zeer belangrijke weldoeners van Nieuwlicht die in 1440 een speciale memorieviering kregen (tekst 5 uit Hs. 4). Hij is ook de enige persoon die maandelijks herdacht werd in Nieuwlicht. In Nec. A staat hij ingeschreven op 17 januari, 14 februari, 16 maart, 23 april, 17 mei, 9 juni, 28 juli, 9 augustus, 12 augustus, 9 september, 19 oktober, 11 november en 10 december.

WEERT, VAN

Gerardus (Gerrit) van Weert

1. 16 februari (Nec. A/B); 18 februari (Van den Hoven, *Heren*, 723)
2. 1426
3. –

I. –

II. Hij schonk 25 oude Franse schilden (Hs. 28, f. 9r).

III. Gerrit van Weert was kanunnik van Oudmunster, en aartsdiaken en proost van Arnhem (Gaens, 'Van woestijn', 95). Hij stelde in 1422 zijn testament op (HUA, 216 (Domkapittel), inv. 238), Van den Hoven, *Heren*.

WERCOUDEN, VAN

Elizabeth van Wercouden

1. 26 juni (Nec. A)
2. –
3. –

I. Ze werd op 26 juni samen met haar ouders herdacht.

II. Ze schonk een geldbedrag (niet nader omschreven) waarvoor in 1437 vijf morgen werd aangekocht in Maasland (Hs. 4, 15; Cart. 1, f. 58v). Uit de inkomsten van dit land (6½ Hollandse schilden) moest jaarlijks een pitantie van gember worden gefinancierd, die onder de kloosterlingen moest worden uitgedeeld op haar gedenkdag. In 1425 schonk ze reeds een gulden (Hs. 28, f. 10v).

III. Ze wordt groot weldoenster (*magna bnenfactrix*) genoemd. Was zij verwant aan de kartuizermonnik Gerrit van Wercouden? Of aan priester Hendrik van Wercouden, die lag begraven in de grote pandhof?

WETERING, VAN DER

Mechteld van der Wetering

1. –
2. 1475 (Cart. 1, f. 96r)
3. kleine pandhof (westelijke gang)

I. –

II. Ze schonk in 1457 een lijfrente van drie pond aan Nieuwlicht (Cart. 1, f. 85r; Cart. 1, f. 96r).

III. Mechteld was gehuwd met Jan van der Wetering. Ze wordt buurvrouw (*vicina nostra*) genoemd. Ze woonde aan de Vecht, nabij de stenen brug (*supra Vechtam habitans circa pontem lapideum*, Hs. 4, 115). Mechteld is een van de laatsten die in Begraafregister Niet-kartuizers ingeschreven staat voor de westelijke gang van de kleine pandhof. Na haar staat alleen Godfried (Goeyert), de man van Antonia Scaepsmeeders, nog ingeschreven. Hij overleed in 1573. Dit betekent dat tussen 1475 en 1573 de westelijke gang van de kleine pandhof niet in gebruik als begraaflocatie, tenzij de bron onvolledig is en er nog personen werden begraven, die niet zijn ingeschreven in Begraafregister Niet-kartuizers.

WINSEN, VAN

Mechteld van Winsen (zie
STERKENBURG/VAN WINSSEN/YSENDORRN)

WINSSEN, VAN

Willem van Winsen

1. 26 juni (Nec. A/B), 28 juni (Buchelius, *Monumenta*, f. 121r.)
2. 1442 (Buchelius, *Monumenta*, f. 121r.)
3. koor van het regulierenklooster

Geertrui

1. februari? (Matthaeus, *Fundationes*, 232)
2. 1448 (Buchelius, *Monumenta*, f. 121r.)
3. koor van het regulierenklooster

I. Willem van Winsen en Geertrui waren gehuwd.

II. Het echtpaar schonk in 1437 een halve hoeve veenland in Westbroek aan Nieuwlicht en het Regulierenklooster in Utrecht. (Cart. 1, f. 14v-15r). Daarop verpachtte Nieuwlicht en de Regulieren het goed weer aan Willem (verpachtingsakte in HUA, Burgerweeshuis (Regulierenklooster), inv. 906).

III. Willem van Winsen was burger van Utrecht. Vanaf 1402 tot 1441 bekleedde hij bijna onafgebroken iedere twee jaar een functie in het Utrechtse stadsbestuur. Hij wordt vermeld als schepen in 1402, 1404, 1406, 1410, 1412, 1415, 1419, 1421, 1423, 1427, 1429, 1431, 1433, 1435, 1437, 1439 en 1441; raad van Utrecht, 1408, en als burgemeester in 1417 en 1425 (*Placaatboek*). Samen met zijn vrouw werd hij bij de reguliere kanunniken herdacht in februari, juni en september (Matthaeus, *Fundationes*, 232-233). Ook in het klooster Mariëndaal werd Willem op 26 juni herdacht (Matthaeus, *Fundationes*, 453) Willem wordt *magnus amicus benefactor domus nostre* genoemd. Hij had (via zijn schenking) het recht verworven om in Nieuwlicht begraven te worden (Grafrechtregister Leken, Hs. 4 en Grafrechtregister Hs. 28). Uiteindelijk werd het echtpaar begraven in het regulierenklooster. Buchelius noteert dat hij op een van de luiken van een memorievoorstelling, die hij in de Regulierenkerk (Weeshuiskerk) aantrof, dat Willem en zijn vrouw aldaar begraven lagen (Buchelius, *Monumenta*, f. 121r.; Wildeman, 'Grafchriften uit kerken te Utrecht', 525).

Willem en zijn vrouw stichtten in 1438 een eeuwige memoriedienst in de Buurkerk (Bogaers, *Aards*, 924).

In Grafrechtregister van Hs. 28 wordt een dochter van Willem van Winsen vermeld. Het is onbekend wie dat geweest kan zijn geweest (dochter uit zijn huwelijk of een bastaarddochter, of een dochter van een andere Willem van Winsen) en of zij nakomelingen heeft gehad.

WINSSEN, VAN

Jacob (Vrencke) van Winsen

1. 26 oktober (Nec. A)
2. 1465
3. grote pandhof (familiegraf)

Peter van Winsen

1. 26 oktober (Nec. A)
2. 1483
3. grote pandhof (familiegraf)

Mabelia van Steenre (van Winsen)

1. 26 oktober (Nec. A)
2. –
3. grote pandhof (familiegraf)

Lutgardis van Alphen

1. –
2. 1503
3. grote pandhof (familiegraf)

I. Jacob van Winsen was de vader van Peter en Mabelia. Lutgardis van Alphen was de schoonmoeder van Peter van Winsen.

II. In 1465 ontving Nieuwlicht uit het testament van Jacob van Winsen twaalf Rijnse guldens (voor zijn graf?) (Hs. 28, f. 17v).

III. Jacob Vrencke van Winsen was burger van Utrecht. Hij was een zoon van Gerrit Gijsbert Vrencke, heer van Vliet en Mabelia Schorre, vrouwe van Vliet. Naast Peter en Mabelia had hij nog een zoon, Joost van Winsen (kanunnik van Sint-Pieter). Jacob bekleedde, net als zijn vader, verschillende functies in het Utrechtse stadsbestuur. Hij was schepen van Utrecht in 1455, 1457 en 1461; was raadslid in 1441, 1443 en 1451 en ouderman van het Botterluden in 1449, 1453, 1455, 1459 en 1464 (*Jaarboeken; Placaatboek*). Hij was lid van de Kleine Kalende Broederschap ('Kalende', 145).

Peter van Winsen trouwde in 1474 met Johanna van Woudenberg (dochter van Lutgardis van Alphen en Elias van Woudenberg). Ze hadden in ieder geval twee zonen: Jacob van Winsen (kanunnik van Sint-Pieter) (1475-1547) en Gerrit van Winsen (x Maria Gijsbertsdr. van de Haer). Peter was lid van de Kleine Kalende broederschap ('Kalende', 146).

Mabelia van Winsen trouwde in 1468 met Willem van Steenre († 1483). Hij bekleedde verschillende functies in het Utrechtse stadsbestuur. Hij was overste ouderman in 1457, 1461 (boterlieden), schepen in 1455, 1463, 1465, 1469, 1477 en burgemeester in 1467 en 1479. Ook hij was lid van de Kleine Kalende Broederschap ('Kalende', 146).

WIT, DE

Johannes (Jan)

1. 26 november (Nec. A)
2. ca. 1411
3. grote pandhof (familiegraf)

Margareta (Margriet)

1. 2 juli (Nec. B)
2. 1418?
3. grote pandhof (familiegraf)

Franco (Frank) de Wit

1. 1 augustus (Nec. A/B); 17 juli ('Kalende')
2. 1421

3. grote pandhof

Frederik de Wit

1. 17 januari (Nec. A)
2. In of vlak na 1474?
3. grote pandhof (bij zijn ouders)

Aleid

1. 17 januari (Nec. A)
2. >1488?
3. –

I. Jan de Wit was gehuwd met Margriet. Ze hadden waarschijnlijk drie zoons: Frank, Hendrik de Wit († 1422) en Frederik. Frederik de Wit had al begin jaren twintig van de vijftiende eeuw het recht verworven in Nieuwlicht begraven te worden (Grafrechtregister Hs. 28). Hij zou echter pas in 1474 overlijden (ruim vijftig jaar later). In Begraafregister Niet-kartuizers wordt gezegd dat hij in het graf van zijn ouders begraven werd. Het is niet zeker of met die ouders ook daadwekelijk Jan en Margriet worden bedoeld (andere personen die De Wit als achternaam voerden zijn er echter niet), omdat er nogal wat jaren tussen het overlijden van Frank en Hendrik de Wit en Frederik zit.

II. Jan de Wit schonk via zijn testament honderd Gelderse gulden (Hs. 27, f. 5v). Voor zijn jaargetijden ontving Nieuwlicht vier keer een bedrag van twee Gelderse guldens en één keer een bedrag van een Rijnse gulden en negen stuivers; (drie keer voor 1415, Hs. 28, f. 5v-6r); in 1415 en in 1416 (Hs. 28, f. 6v).

Frank de Wit liet in 1421 dertig loot zilver na (Hs. 28, f. 8r).

In 1474 vermaakte Frederik de Wit en zijn vrouw Aleid twaalf morgen in Hoornaar (bij Gorinchem) aan Nieuwlicht (Cart. 1, f. 95v; Cart. 2, f. 241v).

De tante van Hendrik de Wit, een kloosterzuster, schonk in 1421 vier gulden en twintig witjes. In datzelfde jaar schonk zijn neef een Arnhemse gulden (beide inschrijvingen in Hs. 28, f. 8v).

III. Jan was burger van Utrecht. Er zijn verschillende personen met de naam Jan de Wit in het Utrechtse stadsbestuur. Waarschijnlijk was Jan de Wit raadslid in 1402 en schepen in 1404, 1406.

Frank de Wit was schepen in 1411, 1413, 1417, 1419 en 1421 (*Jaarboeken*).

Er is een Frederik de Wit die ouderman was van het wantsnijdersgilde in 1420, 1422, 1424, 1432 (*Jaarboeken*).

De familie De Wit lag onder een grote zerk (*sub una grandi petra*) en had boven hun graf een memorievoorstelling (*pulchram sculpturam*) (Hs. 4, 107). Frederik wordt *magnus benefactor huius domus* genoemd (Nec. A).

WIT, DE

Elburgis de Wit

1. –
2. –

3. –

I. –

II. Elburgis schonk verschillende zaken die in totaal 130 Gelderse gulden waard waren. (Hs. 27, f. 3v)

III. In 1397 stichtten Hendrik, Johan en Elburgis de Wit een eeuwige memorieviering in de buurkerk voor het zielenheil van hun ouders, en voor dat van Elburgis. Zij had ook een memorieviering bij de predikheren en de ouders bij de mindersbroeders (Bogaers, *Aards*, 919).

WOLFFSWINKEL, VAN

Hendrik Ottenzn. van Woffswinkel

1. 2 juli (Nec. A)
2. 1502
3. –

Elias Hendrik Ottenzn. van Wolffswinkel

1. (25 november (Nec. A))
(Groepsmemorie voor hele familie Wolffswinkel)
2. –
3. –

I. Hendrik Ottenzn. van Wolffswinkel was de vader van Elias en Otto van Wolffswinkel.

II. In 1502 droeg Elias Hendrik Ottenzn. van Wolffswinkel zestien morgen in Overlangbroek en twee renten in Woudenberg en Scherpenzeel over aan het kartuizerklooster Nieuwlicht. Het betrof het ouderlijk erfdeel van Otto van Wolffswinkel. (Nationaal Archief, Familiearchief Pauw van Wioldrecht, inv. 248; Cart. 1, f. 116v, Cart. 2, f. 164r-165r, 177v-178r en 204r-v).

III. De familie Van Wolffswinkel was afkomstig uit Amersfoort.

WSTINC (VUSTINC)

Gijsbert Wstinc

1. 6 november (Nec.A/B)
2. –
3. –

I. –

II. Hij schonk diverse geldbedragen in verschillende munteenheden, die in totaal circa 66 Gelderse gulden waard waren. Ook schonk hij een rente van tweehonderd Franse schilden uitgezet over een periode van veertig jaar tegen vijf jaarlijkse schilden (Hs. 27, f. 2v).

II. Gijsbert Wstinc was domkanunnik en kanunnik van Sint-Jan in Utrecht en proost in Fosses. Hij was een bijzonder weldoener van het klooster Windesheim (Gaens, 'Van de woestijn', 97). In Nec. A wordt hij samen met Elye de Grotenhuys vermeld.

WSTINC (VUSTINC)

Hugo Wstinc

1. 3 augustus (Nec. A)
2. 1404 (Gelre LIV (1954), 110)
3. –

I. –

II. Hij schonk een grote luidklok van vijfhonderd pond en een grote kookpot voor in de keuken. Ter verfraaiing van het missaal, dat gebruikt werd op het hoogaltaar, schonk hij 28 Hollandse guldens. Verder doneerde hij op diverse tijdstippen geldbedragen, die in totaal negentig Gelderse gulden waard waren. Na zijn dood ontving Nieuwlicht van de executeurs-testamentair acht gulden (Hs. 27, f. 2v).

III. Hugo was kanunnik van de Domkerk. Hij werd in 1386 als proost van Elst aangesteld. Hij staat in de Matrikel van Heidelberg in 1388 (Gaens, 'Van de woestijn', 100). Hij financierde vanaf 1391 een dagelijks te branden kaars te zijner gedachtenis op de slaapzaal van het regulierenklooster (HUA, 709-6, inv. 863). Hugo moet niet verward worden met de beroemde jurist met dezelfde naam uit de veertiende eeuw, die in 1342 de *Statuta Ecclesie Traiectensis* schreef.

YSENDOORN

Willem van Ysendoorn (zie STERKENBURG/VAN WINSEN/YSENDOORN)

ZAEL VAN AMSTERDAM

Willem Zael

1. –
2. –
3. –

Petronella

1. –
2. <1443
3. kleine pandhof (oostelijke pandgang)

I. Willem Zael was gehuwd met Petronella.

II. Van dit echtpaar zijn geen schenkingen bekend. Wel hadden ze beiden grafrechten in de jaren twintig van de vijftiende eeuw in Nieuwlicht (Grafrechtregister Hs. 28).

III. Willem Zael van Amsterdam was goudsmid (*aurifabri*). Petronella had een gebeeldhouwde memorievoorstelling bij haar graf (Hs. 4, 111).

ZEECHTEN, VAN

Johannes van Zeechten

1. 26 juli (Nec. B)
2. 1418
3. –

I. –

II. Hij schonk Nieuwlicht in totaal tweehonderd Rijnse gulden, tijdens zijn ziekte en na zijn dood (Hs. 27, f. 6v). In 1416 stuurde hij een pitantie ter waarde van tien Rijnse guldens en *unum novum pellicum et magnum cascum* ter waarde van vijf Rijnse guldens (Hs. 28, f. 6v).

III. Hij was burger van Keulen. Zijn sterfjaar is een van de weinige jaren die in Hs. 27 zijn genoteerd. Deze schenking van de tweehonderd Rijnse gulden werd door **Willem van Rhenen** aan Nieuwlicht overgedragen.

ZOUDENBALCH/FOEC

Aleid Zoudenbalch

1. 30 oktober (Nec. A/B); 16 juni (Nec. A) (pitantie)
2. Ca. 1429
3. kleine pandhof (zuidelijke gang, in de hoek met de oostelijke gang, tegenover de deur van de kapittelhuis)

Henricus (Hendrik) Foec (alias Van Bouchout (Bocholdia))

1. 16 juni (Nec. A); 17 juni (Nec. B)
2. 1439
3. –

I. Aleid Zoudenbalch was de moeder van kanunnik Hendrik Foec.

II. Aleid schonk diverse geldbedragen (twintig oude Schilden; negentien Gelderse gulden). In 1416 doneerde ze tien Engelse nobelen, waarvoor in Poortugaal een rente werd aangekocht van één nobel per jaar (Hs. 27, f. 3v). Hiervoor diende een pitantie voor **Deliana**, de moeder van **Tydeman Grauwert** te worden bekostigd (Hs. 4, 13).

In 1426 stichtte Aleid samen met haar zoon Hendrik Foec een wijnpitantie die twee keer per jaar uitgedeeld diende te worden: op 16 juni en op 30 oktober (Hs. 4, 14; Cart. 1, f. 14v).

Hendrik gaf tijdens zijn leven en na zijn dood diverse geldbedragen; 129 Gelderse guldens, tien Rijnse gulden, tien Engelse nobelen (na zijn dood). Daarnaast schonk hij (ca. 1407) 38 Gelderse gulden voor een glas in de kloosterkerk. Ook schonk hij een vergulde kelk (Hs. 27, f. 3r).

III. Aleid Zoudenbalch zou een dochter geweest zijn van Frederik III van Zoudenbalch (schepen van Utrecht tussen 1355-1384). Tevens zou ze vermeldt zijn in het testament uit 1414 van domkanunnik Gerard Foec (HUA, 216 (Domkapittel), inv. 226; Van Maren, 'Het geslacht Zoudenbalch', Bijlage 1, 7). Was Hendrik Foec een zoon van Aleid en Gerard Foec? Van Gerard Foec († 1415) ontving Nieuwlicht omstreeks 1410 23 pond (Hs. 28, f. 4v) en in 1415 elf gulden voor een pitantie ten tijde van zijn ziekte en negen gulden na zijn dood (Hs. 28, f. 6v). Gerard Foec lag begraven in de Domkerk bij **Evert Foec**, zijn neef.

Aleid en Hendrik staan ook samen ingeschreven in het necrologium van de Reguliere kanunniken in de maand november (Matthaeus, *Fundationes*, 235).

Hendrik Foec was vanaf 1432 tot zijn dood geprebendeerd kanunnik en deken van het kapittel van Oudmunster (Van Hoven, *Heren*, 729). Hij noemde zich ook wel Van Bouchout (van Hoven, *Heren*, 738). Hij studeerde in Heidelberg, waar hij in 1400 werd ingeschreven, in 1402 bacc. art., in 1406 licenc. art. en in 1409 bacc. iur. can. werd (NNBW 2, kol. 452).

ZOUDENBALCH

Bartholomeus Zoudenbalch

1. 12 juni (Nec. A); 13 juni (Nec. B)
2. 1459
3. –

Goede Splinter Gillisdr.

1. 13 maart (Nec. A)
2. 1475
3. kapel

I. Bartholomeus Zoudenbalch en Goede Splinter waren gehuwd.

II. Het echtpaar Zoudenbalch schonk in 1440 27 morgen land in Nieuwer ter Aa (Cart. 1, f. 17r-v; Cart. 2, f. 125r-126v). Ze behielden het vruchtgebruik, zie met betrekking tot dit vruchtgebruik ook een akte uit 1441 met een regeling waarin een deel van het vruchtgebruik overgedragen moest worden aan het regulierenklooster (HUA, BA II, inv. 976).

Verder schonk Goede na de dood van haar echtgenoot in 1459 diverse pitanties *zuerum et gingiber pro fratris* en 9 Arnoldusgulden (Hs. 28, f. 17r).

III. Bartholomeus Zoudenbalch was burger van Utrecht. Wie zijn ouders waren is onbekend. Het is evenmin bekend hoe hij in de stamboom van de familie Zoudenbalch past. Hij vervulde verschillende functies in het Utrechtse stadsbestuur (Van Maren, *Het geslacht Zoudenbalch*, 17-19). Bartholomeus Zoudenbalch staat geregistreerd als schepen in 1420, 1422, 1445 en 1447; als ouderman voor de wantsnijders in 1424, 1428, 1430, 1432, 1436, 1438, 1440, 1443, 1449 en 1453; en als raadslid in 1426, 1434, 1451, en 1456 (*Jaarboeken; Plackaatboek*). Ook komt hij voor als kerkmeester van de Sint-Jacobskerk in 1437. Het is mogelijk dat het hier twee personen met dezelfde naam betreft (vader en zoon?), waarbij de vader tot en met 1440 de bestuursfuncties vervulde en de zoon vanaf 1443. Het zou ook de schenking in 1440 in perspectief kunnen plaatsen (erfenis of huwelijk en/of intrede in het openbare leven). Goede was een dochter van Splinter Gillis (Van Maren, *Het geslacht Soudenbalch*, Bijlage I, 42). Gillis Splinterzn. x Elsbeen waren mogelijk haar grootouders (Kort, OV, 52 (1997), 108). Bartholomeus en Goede hadden waarschijnlijk geen kinderen.

ZUERMONT

Egbert Zuermont

1. 27 augustus (Nec. A/B)
2. 1421
3. grote pandhof (met een gebeeldhouwde memorievoorstelling boven zijn graf)

I. –

II. Van Egbert zijn verschillende geldschenkingen bekend: 69 gulden (Hs. 27, f. 7r); vijf gulden tijdens zijn leven (Hs. 28, f. 7v) en 17 gulden na zijn dood (Hs. 28, f. 8r). Ook

zou hij verschillende andere, niet nader genoemde, weldaden bijeengebracht hebben (*Qui etiam alia beneficia nobis contulit*, Hs. 27, f. 7r)

III. Egbert Zuermont wordt in 1400 vermeld als burger van Utrecht (HUA, *Buurspraakboek*, 270r). Hij ondertekende in 1407 de hernieuwde broederschapsbrief van het Bartholomeusgasthuis (dat door **Willem van Abcoude** in 1378 al eens was hersticht). Hij had zitting in de Utrechtse raad (1415, 1417, 1421) Burman vermeldt achter hem in 1421 *doot*. Egbert Zuermont was gehuwd met Liesbeth Lubbert Eibertsdochter († 1416). Ze hadden in ieder geval een zoon (Egbert) en een dochter Sophie (Fye). Zoon Egbert Zuermont schonk 28 Rijnse gulden aan het Sint-Nicolaasconvent, alwaar Fye was ingetreden (HUA, BA I (Nicolaasconvent), inv. 986, f. 32r).

ZULEN, VAN

Lambert van Zulen

1. –
2. (vlak voor) 1443 (RSL, 8)
3. grote pandhof

Angela

1. 8 mei (Nec. A/B)
2. >1430<1449
3. kleine pandhof (zuidelijke gang)

I. Lambert van Zulen en Angela waren gehuwd.

II. Angela doneerde een vergulde kelk (Nec. B).

III. Lambert Stevenszn. van Zulen wordt in 1398 vermeld als burger van Utrecht (HUA, *Buurspraakboek*, 156r en Bo 26). Lambert was ouderman van de marslieden (1416, 1418, 1420, 1422, 1425, 1427, 1429, 1431, 1433 en 1440). Hij zat in de raad van Utrecht in 1435 en 1437 (*Jaarboeken*). In 1422 werd hij beleend met een goed in Amerongen (RSL, 8). In 1402 moesten Lambert en Angela korte tijd de gevangenis in omdat ze, samen met twee knechten, een vrouw hadden afgeranseld (Dodt van Flensburg, 's Raets merkwaardighe slittinghen', 96). Het echtpaar Van Zulen had in ieder geval een zoon, Gerrit van Zulen († 1473), die ouderman van de marslieden was (1436, 1438, 1442, 1445, 1447, 1449 (*Jaarboeken*)). Deze Gerrit was gehuwd met Elsabe. Zij hadden een zoon Steven († 1483), die een dochter Aleid had († 1485) en gehuwd was met Gijsbert Gruyter (RSL, 8).

ZUYLEN VAN NYENVELT, VAN

Frederik van Zuylen van Nye(n)velt (van Blickenburg), ridder

1. 24 april (Nec. A/B),
2. 1403
3. grote pandhof (naast de deur naar het kerkhof, met memorievoorstelling).

Steven van Zuylen van Nyenvelt

1. –
2. 1403
3. –

I. Frederik van Zuylen van Nyenvelt en Steven van Zuylen van Nyenvelt waren broers.

II. Frederik schonk in 1397 (1401) vijf morgen in Kortijk nabij Utrecht. Dit goed was afkomstig uit de nalatenschap van zijn vrouw, vandaar dat zijn zoons ook in moesten stemmen met deze schenking (Hs. 27, f. 2r; Cart. 1, f. 25v-26r). Na zijn dood vermaakte hij in testament zes Gentse nobelen aan Nieuwlicht.

Steven schonk twintig Franse kronen tijdens zijn leven en tien Gentse nobelen na zijn dood (Hs. 27, f. 3v).

III. De ouders van Frederik en Steven waren Jacob van Zuylen van Nyenvelt († 1355) en Christina Utenham. Jacob en Christina komen samen met haar ouders voor in het necrologium van het regulierenklooster in Utrecht (Matthaeus, *Fundationes*, 231).

Frederik had de ridderhofstede Blickenburg bij Zeist in bezit. Hij was de stamvader van de familie Van Zuylen van Nyenvelt van Blickenburg. Frederik was gehuwd met Sophia (Foeyse) Poth († 1386). Zij was een dochter van Gerrit Pot). Ze hadden twee zonen en twee dochters: een zoon Jacob († 1457) (x **Eva de Lange**); een tweede zoon, Peter (x Johanna Schade); een dochter: Christina (x Dirk Borre van Amerongen, heer van Broekhagen (zie BORRE VAN AMERONGEN/VAN DE POEL); en een dochter: Mechteld (Wittert, UR II, 244). Opmerkelijk genoeg lag Frederik begraven naast de moeder van zijn schoondochter (Elizabeth van Broekhagen); Frederiks zoon Peter was namelijk gehuwd met Johanna Schade, de dochter van Otto Schade en Elizabeth, dochter van Gerard van Broekhagen (zie OV 40 (1985), 425). Ook Frederiks andere schoondochter **Eva de Lange**, die hertrouwd was met Soudo van Rijn, lag in Nieuwlicht begraven. Frederik werd begraven in een tombe (*sarcophagum*, Hs. 27, 2r) of onder een grote zerk (Hs. 4 Begraafregister Niet-kartuizers). Hij had ook een memorievoorstelling aan de muur bij zijn graf hangen (Hs. 4, Begraafregister Niet-kartuizers). Verder wordt in Hs. 27 opgemerkt dat Frederik bevriend was met **Tydeman Grauwert**. Frederik staat ook ingeschreven in het necrologium van het regulierenklooster (Matthaeus, *Fundationes*, 232).

Steven was gehuwd met Agnes van Heemskerck. Het echtpaar had twee zoons (Jacob en Willem) en twee dochters (Agnes en Anna). Steven was ridder en maarschalk van Eemland. In 1394 werd hij beleend met het huis Nyenvelt (RSL, 370).

ZUYLEN VAN NYENVELT, VAN

Bartholomeus van Zuylen van Nyenvelt (zie MOERDRECHT, VAN/ZUYLEN VAN NYEVELT, VAN)

ZUYLEN VAN NYENVELT, VAN

Steven van Zuylen van Nyenvelt Willemszn.

1. –
2. 1458 (RSL, 39)
3. –

Mechteld Gelmersdr. van Apeldorn

1. –
2. 1450 (RSL, 39)
3. kleine pandhof (zuidelijke gang), met een gebrandschilderd glas bij het graf.

I. Steven van Zuylen van Nyenvelt en Mechteld Gelmersdr. van Apeldorn waren gehuwd.

II. In 1450 schonk Steven van Zuylen van Nyenvelt twee postulaatsgulden voor het graf van zijn vrouw. Tevens liet hij in datzelfde jaar een gebrandschilderd glas plaatsen bij haar graf in de kleine pandhof (Hs. 28, f. 16r).

II. Mechteld was Stevens eerste vrouw. Na haar dood hertrouwde hij met Geertrui Goessendr. van Brienen. Steven en Mechteld hadden drie zoons: Willem, Steven en Roelof (x Yde Hilbrandsdr.) en een dochter, Elsabena. Uit zijn tweede huwelijk had Steven een dochter. Steven was een broer van **Bartholomeus van Zuylen van Nyenvelt** (RSL, 38-39).

ZUYLEN VAN BORSELEN, VAN

Alienora van Zuylen (baronissa)

1. 4 mei (Nec. A/B)
2. 1404
3. Minderbroederkerk te Utrecht naast haar echtgenoot.

Dirk (heer van Zuylen), ridder

1. –
2. 1408
3. –

I. Alienora van Zuylen was de moeder van Dirk van Zuylen.

II. Alienora schonk (al dan niet samen met haar zoons en de echtgenote van een van hen) verschillende liturgische objecten en kunstnijverheidsobjecten op verschillende tijdstippen (*alia priva beneficia satis multa*). Genoemd worden in ieder geval een waardevolle monstrans, een fraai ornament, altaarlinnen en een kazuifel. Verder schonk ze circa veertig Gelderse gulden (samen met haar zoon, waarschijnlijk Dirk), en via haar testament nog eens 55 Gelderse gulden (Hs. 27, f. 2v).

Vlak voor 1415 (Alienora was al overleden) staat een geldschenking van de vrouwe van Zulen en Borselen (Hs. 28, f. 6r). Dit is mogelijk Aleid van Linther, de vrouw van Dirk van Zuylen geweest.

Dirk van Zuylen schonk ten tijde van de bouw van de kloosterkerk een gebrandschilderd las met zijn beeltenis (*et eius effigis*) ter waarde van 52 Gelderse gulden in het zuidelijke deel van de kloosterkerk (Hs. 27 f. 5v). Tegelijk met hem schonken ook **Lodewijk de Rovere** en **Sophia Minnenboden** een glas.

III. Alienora van Zuylen trouwde in 1369 met de Zeeuwse edelman Frank van Borselen, heer van Sint-Maartensdijk (Dek, *Heren van Borselen*, 36-38). Ze maakte in 1398 haar testament op (*Codex Diplomaticus Neerlandicus*, deel 2, 241-244; *Genealogisch Heraldische Bladen* III, 526 e.v.; Gaens, 'Van de woestijn', 71-75). Alienora begunstigde ook de kartuizen Monnikenhuisen en Het Hollandse Huis (Geertruidenberg). Waarschijnlijk schonk ze ook aan de Amsterdamse kartuis 182 schilden, een kelk, een schotel en een ciborie en andere kleynoden, maar omdat deze schenkingen ongedateerd zijn, kunnen de objecten en het geld ook van haar gelijknamige kleindochter afkomstig zijn. Scheltema, *Aemstel's Oudheid*, 51-52. Verder begunstigde ze ook allerlei andere instellingen in Utrecht, zoals het Sint-Caeciliaklooster, ook begunstigd door haar zoon (HUA, 708 (Caeciliaconvent), inv. 890, 1r). Zowel Alienora als Dirk en diens vrouw staan in het

necrologium van het Sint-Caeciliaklooster voor 5 mei (Matthaeus, *Fundationes*, 286). Verder vermaakte ze 175 Engelse nobelen aan het minderbroedersklooster in Utrecht. In ruil hiervoor werd zij in het koor van de kloosterkerk begraven (naast haar echtgenoot) en regelde zij haar jaargetijde (Matthaeus, *Fundationes*, 248-249).

Alienora en Frank hadden twee zonen: Dirk van Zuylen en Floris van Borselen. Dirk was gehuwd met Aleid van Linther. Hij stierf zonder nakomelingen (Obreen, 'Het geslacht Borselen', 333-334).

Alienora was de grootmoeder van Frank II van Borselen, de vierde echtgenoot van Jacoba van Beieren, die in 1469, vlak voor zijn dood in Delft het kartuizerklooster Sint-Bartholomeusdal stichtte, dat mede vanuit Utrecht is opgezet. Alienora moet niet verward worden met haar gelijknamige kleindochter die in 1489 overleed.

BIJLAGE C
LIJST VAN PRIORS VAN NIEUWLICHT, 1391-1580 (1607)

Nr.	Naam	Prioraat	Profes van	Andere prioraten	Sterfjaar
1	Tydeman Graeuwert	1391-1397 (rector) 1397-1398 (prior)	Arnhem	Geertruidenberg, Luik, Brugge	1415
2	Dirk de Bruyne	1398-1401	Brugge	Brugge	1428
3	Dirk Sloyer	1401-1404	Amsterdam		1404
4	Bernard Backer	1403-1408	Arnhem	Luik	1417
5	Hendrik de Wit	1408-1409	Utrecht		1422
6	Albert Buer	1409-1412	Arnhem	Roermond, Arnhem, Bazel	1439
7	Hendrik Milde (van Culenborg)	1412-1416?	Utrecht	Keulen	1436
8	Hendrik van Veethusen	1416?-1421	Arnhem		1421
9	Albert Buer (zie nr. 6)	1421-1426			
10	Hendrik van der Laen	1426-1427	Utrecht	Brugge	1438
11	Otto Amilii van Moerdrecht	1427-1433	Utrecht	Brugge	1438
12	Wouter Pelgrimszn.	1433-1439	Amsterdam		1451
13	Thomas van Mijnen	1439-1443	Utrecht	Brugge	1459
14	Hendrik van Heeswijk	1443-1450	Utrecht	Vught (rector)	1476
15	Johan Vos	1450-1458	Utrecht	Brugge	1462
16	Nicolaas Gerritszn. van Haarlem	1458-1460	Antwerpen	Antwerpen	1473
17	Jacob Backer	1460-1470	Utrecht		1475
18	Adriaan Storm	1470-1473	Utrecht		1473
19	Hendrik de Heeswijk (zie. nr. 14)	1473-1476	Utrecht		
20	Werembold van Leiden	1476-1483	Utrecht	Kampen (rector)	1517
21	Willem van Leiden	1483-1492	Utrecht		1501
22	Christiaan van der Meer (van Haarlem)	1492-1495	Utrecht		1495
23	Otto van Wolffwinkel (van Amersfoort)	1495-1504	Utrecht		1504
24	Lambert Klaaszn. de Graeff van Amsterdam	1504-1505	Utrecht		1505
25	Nicolaas Campis van Amsterdam	1505-1511	Utrecht		1511
26	Dirk Duys van Amsterdam	1512-1515	Utrecht		1517
27	Johan Ijsbrandszn. van Haarlem	1515-1524	Utrecht		1524
28	Pieter Sas	1525-1540	Utrecht		1540
29	Volpert van Grave	1540-1545	Utrecht	Kampen	1545
30	Floris van Monnikendam	1545-1550	Utrecht		1557
31	Nicolaas van Haarlem	1550-1555	Utrecht	Kampen	1567
32	Lambert van Brienen	1555-1561	Arnhem	Arnhem, Kampen	1567
33	Bartholomeus Streng van Schoonhoven	1561-1564	Utrecht	Delft, Zierikzee	1592
34	Dirk van Meeuwen	1564-1574	Vught	Vught	1574
35	Bartholomeus Streng van Schoonhoven (zie nr. 33)	1574-1592			
36	Johan Kommaker	1592-1607	Utrecht		1607

BIJLAGE 1
INHOUDSOPGAVE Hs. 4

Nr	Omschrijving tekstdeel	Type tekst	Beslaat periode	Pagina's	Hand	MeMO Memorial Text ID	Narrative Sources ID	Paginerings in Van Hasselt ¹⁰³²
1	Proloog en kroniek van het klooster.	Verhalende bron	1391-1407	1-6	Hendrik Bor	MeMO MT 722	NaSo NL0355	132-141
2	Overzicht van prioren van Nieuwlicht.	Register van namen	1391-1593	6-7	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 719	NaSo NL0356	154-157
3	Lijst van personen van buiten het klooster die in het klooster begraven mochten worden.	Register van grafeigenaren (grafrechtregister)	ca.1440-ca.1492	8-9	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 68	NaSo NL0357	387-389
4	Register van memoriediensten met uitdelingen (pitanties) volgens de liturgische jaarkring.	Register van pitanties	ca.1430-1543	13-16	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 718	NaSo NL0358	157-165
5	Liturgische aantekeningen m.b.t. speciale memorievieringen voor de belangrijkste weldoeners en ingezetenen van Nieuwlicht.	Instructieve tekst	1440	19	Hendrik Bor	MeMO MT 1728	NaSo NL0359	185-187
6	Aantekeningen m.b.t. gebedsbroedersschappen tussen Nieuwlicht en de kartuizerkloosters van Geertruidenberg en Amsterdam, de Utrechtse kapittels van Oudmunster, Sint Pieter en Sint Jan, het cisterciënzerklooster te IJsselstein, en enkele privépersonen.	Instructieve tekst	1394-1415	20	Hendrik Bor	MeMO MT 1888	NaSo NL0359	187-189; 191-192
7	Necrologium A (Officium Benefactorum). ¹⁰³³	Register van memorievieringen	1391-1580	21-68	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 1889	NaSo NL0360	222-353 ¹⁰³⁴
8	Voorschriften voor het gebruik van de liturgische kalender.	Instructieve tekst	1422-1429	69-71	Onbekende hand	MeMO MT 1998		213-220
9	Reglementen voor het luiden van de klok.	Instructieve tekst		72	Onbekende hand	MeMO MT 1999		220-222
10	Aantekeningen m.b.t. gebedsbroedersschappen tussen Nieuwlicht en de kartuizerkloosters bij Amsterdam en Sint Geertruidenberg, het cisterciënzerklooster te IJsselstein, de Utrechtse kapittels Oudmunster, Sint	Instructieve tekst	1393-1451	73	Onbekende hand (zelfde als Hs. 27 en Hs. 14?)	MeMO MT 2000	NaSo NL0361	189-192

¹⁰³² Van Hasselt, 'Het necrologium van het karthuizer-klooster Nieuwlicht of Bloemendaal buiten Utrecht'. Zie voor de herschikking van Van Hasselt ook Appendix I van de editie.

¹⁰³³ De Romeinse kalender en de aanduiding van de heiligen- en feestdagen zijn overwegend met rode inkt genoteerd (enkele heiligen- en feestdagen zijn in bruine inkt geschreven). De Gulden Getallen en de dagletters zijn, afgezien van de letter A die rood is, in bruine inkt. Per pagina staan zeven of acht dagen genoteerd, afhankelijk van het aantal dagen dat de desbetreffende maand telt. Per dag zijn de namen genoteerd van de te gedenken personen, zowel van leden van het Utrechtse klooster en de belangrijkste weldoeners, als van kloosterlingen en weldoeners van andere Europese kartuizerkloosters.

¹⁰³⁴ Inclusief Hs. 14 (Necrologium B).

	Pieter en Sint Jan.							
11	Kroniek over de bouw en wijding van de kapel aan de zuidzijde van de kloosterkerk.	Verhalende bron	1438	75-76	Hendrik Bor	MeMO MT 2001	NaSo NL0362	182-185
12	Kroniek over het ontstaan van de kartuizerorde om voorgelezen te worden in de refter.	Verhalende bron	1084	77-79	Hendrik Bor	MeMO MT 2003	NaSo NL0363	141-146
13	Overzicht van toegekende pauselijke privileges aan de kartuizerorde.	Verhalende bron	1084-1376	80-86	Hendrik Bor	MeMO MT 2004		146-154
14	Tien besluiten van het Generaal Kapittel m.b.t. gedachtenisvieringen en aantekeningen over de jaargetijdenvieringen voor Arnold van Amstelveen, Cornelis en Hugo van Werkhoven, en Dirk Bor.	Instructieve tekst	1418-1472	86-87	Hendrik Bor (alleen 1 ^e item) en anderen	MeMO MT 2005	NaSo NL0571	202-205
15	Besluiten van het Generaal Kapittel m.b.t. het dodenofficie en de memoriediensten.	Instructieve tekst	1419-1448	89-92	Onbekende hand (zelfde als nrs. 8 en 9)	MeMO MT 2007		205-213
16	Grafregister van monniken begraven in Nieuwlicht (kerkhof).	Register van graven (begraafregister)	1420-1580	93-95	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 2008	NaSo NL0572	353-359
17	Grafregister van conversen begraven in Nieuwlicht (kerkhof) (later aangelegd dan nr. 16)	Register van graven (begraafregister)	<1420-1574	99	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 2009	NaSo NL0573	359-360
18	Grafregister van donaten begraven in Nieuwlicht (kerkhof).	Register van graven (begraafregister)	Ca. 1420-1580	100-101	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 2010	NaSo NL0574	361-363
19	Grafregister van kloosterlingen uit Nieuwlicht die elders begraven lagen.	Register van graven (begraafregister)	1402-1565	102-103	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 2011	NaSo NL0575	363-366
20	Grafregister van personeel van Nieuwlicht die begraven lagen in Nieuwlicht (kerkhof).	Register van graven (begraafregister)	1420-1542	104	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 2012	NaSo NL0576	366-367
21	Grafregister van weldoeners en hun familieleden die in Nieuwlicht begraven lagen uitgesplitst naar kloosterkerk, kapel, kapittelzaal, grote pandhof en kleine pandhof.	Register van graven (begraafregister)	Ca. 1402-1573	105-116	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 2013	NaSo NL0577	368-387
22	Overzicht van de belangrijkste schenkingen uit de beginfase van het klooster, met een aantal latere aanvullingen.	Register van schenkingen	1391-ca.1460	117-128	Hendrik Bor en anderen (o.a. zelfde hand als nrs. 8, 9 en 15 en zelfde hand als Hs. 27 en 14)	MeMO MT 2014	NaSo NL0364	165-182
23	Overzicht van privileges verleend aan Nieuwlicht	Instructieve tekst	1391-1442	133-135	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 2016	NaSo NL0570	192-197
24	Overzicht van aflaten verleend aan Nieuwlicht	Instructieve tekst	1403-1462	136-138	Hendrik Bor en anderen	MeMO MT 2017	NaSo NL0570	198-202

BIJLAGE 2
OVERZICHT VAN GEBRUIKTE XML-TAGS

Elementnaam	Attributen	Bevat (altijd) de elementen	Omschrijving en eventueel toe te kennen waarden	TEI ¹⁰³⁵
<msDescription> ¹⁰³⁶		<msIdentifier> <msHeading> <physDesc> <history> <additional>	Voor metadata over het handschrift	ja
<msIdentifier>			Identificatienummer handschrift	ja
<Head>			Titel of naam van de tekst	ja
<physDesc>			Fysieke beschrijving handschrift	ja
<history>			Provenance van het handschrift	ja
<additional>			Aanvullende informatie over het handschrift, zoals literatuur en edities	ja
<p>			Teksteenheid (<i>paragraph</i>). Kan variëren van korte zin tot alinea's	ja
<person>		<persName>	Persoonsomschrijving (naam)	ja ¹⁰³⁷
	idref		Identificatienummer persoon	ja
	sex		Geslacht van persoon Waarden: m f u	ja
	status		Categorisering maatschappelijke positie Toegestane waarden: bishop citizen clergy convers doctor donatus monk moniale nobility novice nun pope prebendarius priest prior abbess procurator royalty reddiet servant vicarius unknown	nee
<roleName>			Titels	ja
	type		Categorisering soort titel Toegestane waarden: office military nobility honorific epithet	ja
<persName>		<foreName>		ja

¹⁰³⁵ Voor alle TEI guidelines en definities zie <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/index.html>.

¹⁰³⁶ Voor de TEI guidelines en definities van de <msDescription> (manuscript description) zie: <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/MS.html>.

¹⁰³⁷ Voor de TEI guidelines en definities van namen, data, personen en plaatsen, zie <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html/ND.html>.

<NameLink> <surname>		
<foreName>		Voornaam ja
<nameLink>		Tussenvoegsel ja
<surname>		Achternaam of patroniem ja
<background>		Achtergrondinformatie over een persoon/groep of instelling nee
	idref	Verwijzing naar person idref
<from>		Geografische herkomst van een persoon/groep nee
	idref	Identificatienummer van persoon of groep met deze specifieke geografische herkomst (idref) nee
<persongroup>		Personen die onderdeel uitmaken van een specifieke groep (zoals leden uit een gezin of een groep schenkers die gezamenlijk iets schenken) nee
	id	Identificatienummer persoonsgroep
<relation>		Definieert een relatie tussen twee personen, groepen of instellingen (of een combinatie daarvan) nee
	SRC	Source (= 1 ^e partij): idref-waarde persoon/groep of instelling (nl (=Nieuwlicht), hh (=Hollandse Huis))
	TRG	Target (= 2 ^e partij): idref-waarde persoon/groep of instelling (nl (=Nieuwlicht), hh (=Hollandse Huis))
	type	Categoriseert soort relatie: Toegestane waarden: aunt brother clergy convert cousin doctor donatus family founder friend friends grandchild lawyer marriage neighbour nun novice nephew niece parent parents priest monk prior abbess procurator reddiet sacrist sibling sister sisterinlaw servant steward stepfather uncle grandmother grandfather prebendarius soninlaw unknown vicarius visitor widow
<gift>		Schenkingsomschrijving nee
	id	Identificatienummer van de schenking

	idref	Identificatienummer van schenkende partij (person of persongroup)	
	type	Categorisering van soort schenking Toegestane waarden: altar altarpiece book beer candle chalice carpenting cloth clothing crucifix cell decoration effigy food fish furniture glass furnishings interest jewelry liturgicalObject loan mass money livestock object ornament painting pittance realestate statue torch unknown varia wax wheat wine	
	date	Tijdstip van schenking Toegestane waarden: afterdeath inlife intestament unknown	
<pittance>			
	SRC	Omschrijving van een pitantie	nee
	TRG	SRC (source): schenkende partij (idref) TRG (target): ontvangende partij (idref of omschrijving van instelling).	
	type	Categoriseert soort pitantie Toegestane waarden: bread mass meat meal mealbreadwine mealbreadwinemoney mealwine moneymealwine moneywinebread wine winebread winemoney unknown	
<remembrance>			
	idref	Definieert een gedachtenisviering in een necrologium (obit-aanduiding)	nee
	value	Verwijzing naar person id Sterfjaar	
<date>			
	value	Markeert datum (met name gebruikt in necrologia)	ja
	value	Kalenderdatum	
<grave>			
	idref	Verwijzing naar begraven persoons-id.	nee
	location	Categoriseert de locatie van het graf Toegestane waarden: chapel church cemetery magnagalilea elsewhere hallway parvagalilea nl unknown	

BIJLAGE 3 DE QUERYTAAL VAN XML P.I.

In deze bijlage wordt de querytaal besproken waarmee in XML-gecodeerde bronnen kunnen worden geanalyseerd met behulp van de research-tool XML P.I. Welke mogelijkheden biedt XML P.I.? Welke onderzoeksvragen kunnen er mee worden gesteld? En hoe zijn de queries opgebouwd?

De querytaal

De databasetaal die voor XML P.I. is ontwikkeld bevat twee typen queries (ook wel instructies genoemd): de SELECT-instructie en de LINK-instructie. Deze instructies kunnen worden uitgebreid met componenten waardoor voorwaarden kunnen worden gesteld. De LINK-instructie bestaat niet in SQL en is speciaal voor XML P.I. ontworpen (zie verderop). Door middel van de SELECT-instructie is het mogelijk om gegevens, namelijk de elementen en attributen, uit de geselecteerde XML-documenten te selecteren.¹⁰³⁸ Een eenvoudige SELECT-instructie is:

SELECT person

Hiermee worden alle persontags uit het geselecteerde XML-bestand weergegeven in de resultset. Ook worden de attribuutwaarden van de persontag (zoals het idref- en sex-attribuut) weergegeven, alsmede de overige tags die in de persontag kunnen voorkomen (zoals de elementen foreName, surname, etc.).¹⁰³⁹ De SELECT-instructie die ook bij SQL voorkomt, bevat in SQL altijd een FROM-component, dat wil zeggen een tabelreferentie. Hiermee wordt de tabel (of bestand) aangegeven waaruit bepaalde gegevens geselecteerd moeten worden. Maar omdat de XML P.I.-applicatie de mogelijkheid biedt om aan te geven welke documenten geselecteerd moeten worden alvorens de SELECT-instructie te definiëren, is de FROM-component overbodig en daarom achterwege gelaten.¹⁰⁴⁰

De SELECT-instructie wordt doorgaans gevolgd door één of meerdere componenten waardoor met behulp van een vergelijkingsoperator¹⁰⁴¹ een conditie (dat wil zeggen een vergelijking tussen twee expressies) wordt toegevoegd aan de veldexpressies (de geselecteerde elementen) en waardoor dus de resultset kan worden ingeperkt. De belangrijkste component is de WHERE-component. Hierdoor wordt aangegeven welke specifieke onderdelen van de elementen in de query moeten worden doorzocht. De vergelijkingsoperator zorgt ervoor dat de expressie links van de operator wordt vergeleken met de expressie rechts van de operator. In de conditie kunnen verschillende veldexpressies met elkaar vergeleken worden. Aangezien de elementen in de door mij in XML-gecodeerde documenten over het algemeen niet numeriek zijn maar tekstueel is de belangrijkste vergelijkingsoperator “=”. Ook betekent het dat condities voornamelijk via de attribuutwaarden worden aangegeven. Een query om alle vrouwen uit een document te selecteren kan nu als volgt worden weergegeven:

```
SELECT person WHERE person@sex = "f"
```

¹⁰³⁸ Tot de veldexpressie behoren zowel de afzonderlijke elementen uit de XML-documenten en de geneste elementen, als ook attributen van elementen. In een query worden ze aangeduid met de XML-markup elementnaam (person, gift etc.), bij geneste elementen worden de elementnamen gescheiden door / (person/persName/foreName) en de elementnaam gevolgd door een @ en de attribuutnaam (person@idref).

¹⁰³⁹ Indien de attributen weggelaten kunnen worden in de resultset en alleen de persoonsnaam weergegeven moet worden, dan kan dat door aan de veldexpressie person ook persName toe te voegen. De query wordt dan SELECT person/persName. Titulatuur (heer, *dominus*, *magister* etc.) die geplaatst is buiten het persName-element wordt hierdoor niet weergegeven. Wanneer in de resultset de idrefs in een aparte kolom moeten worden opgenomen, dan dient in de SELECT-instructie ook de veldexpressie van het idref-attribuut te worden weergegeven. Een overzicht van persoonsnamen en idrefs in afzonderlijke kolommen luidt dan: SELECT person/persName, person@idref.

¹⁰⁴⁰ Voor meer gecompliceerde subqueries (ook wel *nested queries* genoemd), is het mogelijk om de SELECT-instructie uit te breiden met de FROM-component. Hierbij kunnen veldexpressies uit een bepaald document worden geselecteerd met de bedoeling deze te vergelijken met veldexpressies in een andere groep XML-documenten. De SELECT...FROM...-instructie kan als volgt openen: 'SELECT person, gift FROM Necrologium_B.xml'.

¹⁰⁴¹ De vergelijkingsoperator wordt door middel van wiskundige symbolen weergegeven, zoals =, >, <, >=, <= etc.

Via deze SELECT-instructie wordt een document in XML P.I. doorzocht op alle personen met “F” (female) als attribuutwaarde voor het attribuut “sex”.¹⁰⁴² Het is dus altijd van belang om te weten welke veldexpressies mogelijk zijn. Voor het stellen van extra condities bestaat nog een aantal belangrijke componenten, waardoor de condities verder zijn uit te breiden. Het betreft de componenten: AND, AND NOT en OR. Om bijvoorbeeld een overzicht te krijgen van alle adellijke vrouwen in een document is de volgende query te maken:

```
SELECT person WHERE person@sex = “F” AND person@status = “nobility”
```

Het uitsluiten van de adellijke vrouwen in deze query wordt door middel van de AND NOT-component bereikt. De OR-component wordt gebruikt om een overzicht te genereren van een beperkt aantal veldexpressies. Voor een overzicht van alle boeken of kelken is de volgende query mogelijk.

```
SELECT gift WHERE gift@type = “book” OR gift@type = “chalice”
```

Weergave van de resultaten: ORDER, MERGE, CONTAINS

Bovenstaande queries geven steeds een resultset waarbij de geselecteerde gegevens genoteerd staan in de volgorde waarop ze in het document zijn aan te treffen. Vaak is het zinvol om gegevens in een resultset in een bepaalde volgorde gepresenteerd te krijgen. Aangezien personen vaker kunnen voorkomen in een XML-document is het doorgaans overzichtelijker om de gegevens te ordenen per persoon (via het idref-attribuut). Hiervoor wordt de ORDER-component gebruikt, waarbij eveneens vermeld moet worden of de gegevens oplopend (ASC) of aflopend (DSC) moeten worden weergegeven. De resultset van de query van de adellijke vrouwen kan zo geordend worden op het persoonsidentificatienummer.

```
SELECT person WHERE person@sex = “F” AND person@status = “nobility” ORDER person@idref  
ASC
```

De ORDER-component is onder meer nuttig om een overzicht te krijgen van alle veldexpressiewaarden die vaker voorkomen. Zo is snel duidelijk of bepaalde personen vaker in de geselecteerde documenten voorkomen. Wanneer dubbele veldexpressiewaarden niet in de resultset opgenomen hoeven te worden, kunnen deze eruit gefilterd worden door de MERGE-component. Hierdoor kan in een conditie aangegeven worden om vaker voorkomende veldexpressies met een bepaalde waarde (idref) tot één te beperken.

```
SELECT person WHERE person@sex = “F” AND person@status = “nobility” ORDER person@idref  
ASC MERGE person@idref
```

Met bovenstaande query worden alle adellijke en riddermatige vrouwen geselecteerd in een document, geordend op hun idref. Deze vrouwen worden maar een keer in de resultset vermeld, ook al komen ze vaker voor in het document. Nadeel van de MERGE-optie is dat alleen die informatie wordt weergegeven die vermeld staat in het element dat als eerste wordt geselecteerd. Eventuele spellingsvarianten of extra namen gaan hierdoor verloren. Bij kleine spellingsvarianten is de schade te overzien, maar het is vervelender wanneer extra informatie in namen voorkomt zoals patroniemen of aliassen die door de MERGE-component in de resultset verloren gaan. In de memorieregisters van Nieuwlicht komt Nicolaas Copenzn. op verschillende plekken en met verschillende namen voor, onder meer in de twee necrologia, een grafregister en in de kroniek over de nieuwe kapel die in 1438 aan de kloosterkerk werd toegevoegd. Naast de naam Nicolaas Copenzn. wordt hij ook aangeduid met zijn patroniem (Jacobszn.) en soms met de toevoeging dat hij uit Amsterdam komt. Uit de context blijkt steeds dat het een en dezelfde persoon betreft. Wanneer de MERGE-functie al te rigoureuus wordt toegepast kan eventueel aanwezige extra informatie niet meer worden weergegeven. Afhankelijk van de onderzoeksvraag moet de MERGE-functie daarom behoedzaam worden toegepast.

¹⁰⁴² Een nadeel hierbij is, dat als een person-element het attribuut “sex” niet heeft gespecificeerd, deze persoon uiteraard niet in de resultset verschijnt. Hetzelfde geldt voor andere informatie die niet gecodeerd is. Dit is een probleem dat niet inherent is aan XML. Ook voor ‘klassieke’ databases geldt dat informatie die niet is opgenomen, niet wordt weergegeven wanneer hier door middel van een query specifiek naar wordt gevraagd.

In een aantal van de hierboven vermelde voorbeelden wordt steeds een groep personen geselecteerd, maar het is ook mogelijk om met XML P.I. te zoeken naar één of enkele personen binnen een XML-bestand. Dit kan op twee manieren gebeuren. Aan de hand van de veldexpressie van het idref-attribuut of door middel van text-search. Wanneer gezocht wordt door middel van het idref-nummer moet uiteraard het nummer bekend zijn. Deze methode kan een hulpmiddel zijn om te kijken of een persoon in een bepaald XML-bestand voorkomt. Om te kijken of Alienora van Zuylen (p0005) of prior Tydeman Grauwert (p0729) in een bepaald memorieregister van Nieuwlicht voorkomen, kan de volgende query worden gebruikt:

```
SELECT person WHERE person@idref = "p0005" OR person@idref = "p0729"1043
```

Doorgaans is het idref-nummer van een persoon echter onbekend. Het probleem om een persoon te vinden is dan gedeeltelijk te ondervangen door gebruik te maken van text-search query. Deze wordt gegenereerd door aan de WHERE-component de CONTAINS-component te koppelen. De CONTAINS-component is speciaal voor XML P.I. ontworpen, aangezien in SQL een dergelijke functionaliteit ontbreekt. Met de CONTAINS-component wordt er een text-search uitgevoerd binnen het tekstgedeelte van de veldexpressies en niet binnen de veldexpressies zelf. Een query waarin Alienora van Zuylen en Tydeman Grauwert in een document opgespoord moeten worden kan er als volgt uitzien:

```
SELECT person WHERE person/persName/foreName CONTAINS "Alienora" OR  
person/persName/surname CONTAINS "Grauwert"
```

Hierbij volstaat het om slechts enkele letters uit een woord op te geven. Dit levert een grotere resultset op, maar deze resultset zal ook meer ongewenste resultaten opleveren. Hoe meer letters er opgegeven worden, hoe specifiekere de resultset zal zijn. Nadeel van een al te specifiek opgegeven zoekterm is dat spellingsvarianten niet geselecteerd zullen worden. Bovendien is het case-sensitive, wat wil zeggen dat alleen resultsets worden gegeven waarbij de spelling exact overeenkomt. Een 'fuzzy search' is in deze versie van XML P.I. nog niet mogelijk.

Een text-search is verder in te perken met een AND-component. Aan beide text-searches kunnen zo extra condities worden toegevoegd. De volgende query geeft een overzicht van alle Tydemannen in een document die ook prior zijn en alle Alienora's die van adel zijn.

```
SELECT person WHERE (person/persName/foreName CONTAINS "Tyde" AND person@status =  
"prior") OR (person/persName/foreName CONTAINS "Alienora" AND person@status = "nobility")
```

Een bijzondere vorm van tekst search zijn de TEXT_BEFORE- en de TEXT_AFTER-componenten. Door middel van deze componenten is het mogelijk om een bepaald gedeelte van een XML-bestand te selecteren en uit dat gedeelte bepaalde elementen te selecteren. Zo is een overzicht van alle personen die voorkomen in een necrologium tussen juni en augustus te verkrijgen door de volgende query:

```
SELECT person WHERE person TEXT_BEFORE "Junius" AND person TEXT_AFTER "August"
```

Ook voor de tekstafbakening geldt hetzelfde als voor de CONTAINS-component: de geciteerde tekst moet letterlijk overeenkomen.¹⁰⁴⁴

Relaties leggen: @idref, JOIN

Tot nu toe zijn voornamelijk relaties binnen een element besproken, dus tussen het element en zijn subelementen (zoals elementen voor voornaam en achternaam bij het element persoon) en tussen het element en zijn attributen. Door middel van een verwijzend attribuut zijn in de XML-markup relaties gelegd tussen verschillende elementen. Het idref-attribuut, waardoor elke persoon een eigen identificatienummer heeft gekregen, is gebruikt als verwijzend attribuut in andere elementen, waardoor

¹⁰⁴³ De query kan niet met de component AND worden gemaakt, omdat er dan geselecteerd wordt op idrefs die zowel p0005 als p0737 als waarde hebben.

¹⁰⁴⁴ Net als bij de CONTAINS-component doorzoeken de TEXT_BEFORE- en TEXT_AFTER-componenten de tekst en niet de XML-markup. Veldexpressies kunnen hier niet gebruikt worden.

personen onder meer aan schenkingen, maar ook aan elkaar zijn verbonden.¹⁰⁴⁵ Dankzij het verwijzende idref-attribuut zijn in XML P.I. veldexpressies aan elkaar te koppelen. Een overzicht van alle personen die een schenking deden en de bijbehorende schenking kan zo worden verkregen door de query:

```
SELECT person, gift WHERE person@idref = gift@idref ORDER person@idref ASC
```

Hierbij worden de idrefs van het personelement vergeleken met de corresponderende idrefs van de gifttags. In de resultset worden vervolgens de persoonsgegevens en de schenkingsgegevens weergegeven. Naar analogie van de hiervoor besproken AND-, AND NOT- en OR- componenten kan de vraag naar de schenkers en hun schenkingen nader worden gespecificeerd tot alle personen die bijvoorbeeld een kelk schenken.

```
SELECT person, gift WHERE gift@idref = person@idref AND gift@type = "chalice" ORDER person@idref ASC
```

Of alle mannen die een kelk schenken:

```
SELECT person, gift WHERE person@idref = gift@idref AND person@sex = "m" AND gift@type = "chalice" ORDER person@idref ASC MERGE person@idref
```

Met de vergelijkingsoperator “=” kunnen veldexpressies met elkaar vergeleken worden. Nadeel hierbij is dat de resultset altijd alleen die resultaten geeft waarbij de twee *veldexpressies* voorkomen én identiek zijn. Wanneer in een query de idrefs uit meerdere *veldexpressies* in een resultset verenigd moeten worden, is de vergelijkingsoperator vaak niet afdoende. Stel dat een overzicht gewenst is uit een necrologium van alle personen die herdacht worden, (indien bekend) het jaar waarin ze stierven (*remembrance@value*)¹⁰⁴⁶ en waarbij ook eventuele aanvullende informatie over deze personen (*background*) in de resultset moet worden weergegeven. Daarnaast moeten de gegevens worden geordend op het jaar van overlijden. In de query moet de idref van het person-element gecombineerd worden met het idref van het remembrance-element én met de idref van de background-element. De volgende query zou opgesteld kunnen worden:

```
SELECT remembrance@value, person, background WHERE person@idref = remembrance@idref AND person@idref = background@idref ORDER remembrance@value DESC
```

Deze query levert een overzicht op van de te herdenken personen en het jaar waarin ze stierven en van wie ook achtergrondinformatie is opgetekend.¹⁰⁴⁷ De personen die herdacht worden, maar van wie geen achtergrondinformatie in het document is opgenomen worden met deze query niet weergegeven in de resultset. De vergelijkingsoperator “=” voldoet hier dus niet. Met de JOIN-component kan dat worden opgelost. Hiermee worden ook de te herdenken personen in de resultset opgenomen die geen achtergrondinformatie hebben. De correcte query luidt nu:

```
SELECT remembrance@value, person, background WHERE remembrance@idref = person@idref AND person@idref JOIN background@idref ORDER remembrance@value DESC
```

De JOIN-component is ook nuttig in bepaalde queries waar twee veldexpressies met elkaar vergeleken worden, maar waar er ook sprake is van een derde veldexpressie die door de “=”-operator achterwege wordt gelaten. Dit geldt met name wanneer verschillende soorten verwijzende attributen (doorgaans idrefs) betrokken moeten worden in een query. Afgezien van personen kunnen ook groepen personen

¹⁰⁴⁵ Idrefs zijn in veel elementen als verwijzend attribuut gebruikt. Ook in de elementen relation, remembrance, grave, along, from en year komen idrefs voor.

¹⁰⁴⁶ Het value-attribuut kan in deze veldexpressie eventueel achterwege worden gelaten. De veldexpressie *remembrance@value* genereert in de resultset een kolom met alleen de value-waarden, andere attributen (in dit geval de idref) en de brontekst binnen de remembrance-tag wordt achterwege gelaten.

¹⁰⁴⁷ Indien het value-attribuut van het remembrance-element ontbreekt, geeft de resultset een leeg veld voor het value-attribuut. Dit komt doordat in de query specifiek gevraagd wordt naar dit attribuut, zonder dat er extra voorwaarden aan gesteld worden (zie ook hieronder over het ontbreken van attributen in de XML-tekst).

een schenking doen. In de XML-documenten zijn deze groepen gecodeerd door middel van een persongroup met een uniek idref-nummer. Wanneer in XML P.I. een query wordt gemaakt met gift@idref = person@idref dan worden de persongroup@idrefs niet meegenomen. Wanneer de JOIN-component gebruikt wordt (gift@idref JOIN person@idref) dan worden ook die schenkingen geselecteerd, die met de "="-operator niet worden geselecteerd, namelijk de schenkingen die door persoonsgroepen worden gedaan. Zo wordt met de query

```
SELECT person, gift WHERE gift@idref JOIN person@idref AND gift@type = "chalice"
```

niet alleen op de person@idref geselecteerd, maar worden ook andere idrefs weergegeven (weliswaar door middel van een leeg veld, maar in het giftveld wordt het afwijkende idref-nummer wel gegeven).¹⁰⁴⁸

Het aan/afwezig zijn van attributen

In de eerder genoemde query waarin personen moeten worden gekoppeld aan hun sterfjaar en eventuele achtergrondinformatie moeten gegevens uit meer dan twee veldexpressies gecombineerd worden. Het sterfjaar is door middel van het value-attribuut van het element remembrance gecodeerd. Aangezien de waarde van het value-attribuut numeriek is (een jaartal), kunnen het remembrance-element doorzocht worden op zijn numerieke waarde. Hierdoor is het mogelijk om te zoeken naar te gedenken personen die stierven in een bepaalde periode.¹⁰⁴⁹

```
SELECT remembrance, person, background WHERE remembrance@idref = person@idref AND  
remembrance@value >= 1392 AND remembrance@value <= 1440 AND person@idref JOIN  
background@idref ORDER remembrance@value DESC
```

Het sterfjaar is helaas lang niet altijd bekend. In de gevallen waar het sterfjaar inderdaad onbekend is, is het value-attribuut bij de XML-markup achterwege gelaten. In de genoemde query waarin gegevens over personen, hun sterfjaar en achtergrondinformatie gecombineerd werden, werden personen van wie geen overlijdensjaar bekend is toch in de resultset opgenomen. Dit is mogelijk doordat in die query onconditioneel gevraagd werd naar de value-attribuutwaarde van het remembrance-element. Ontbrekende value-attribuutwaarden worden in de resultset vertaald met een leeg veld. Het opsporen van ontbrekende of juist aanwezige attribuutwaarden kan door de HAS_ATTRIBUTE-component. Met deze component is het mogelijk om een query te maken waardoor een overzicht wordt gegeven van te herdenken personen waarvan het sterfjaar onbekend is, gecombineerd met achtergrondinformatie over deze personen.

```
SELECT remembrance, person, background WHERE remembrance@idref = person@idref AND NOT  
remembrance HAS_ATTRIBUTE value AND person@idref JOIN background@idref ORDER  
remembrance@idref ASC1050
```

Daarnaast kan de HAS_ATTRIBUTE-component worden gebruikt om controles uit te voeren. Eerder is een query behandeld waarin gezocht werd naar mannen die een kelk schenken. Het geslachts-attribuut is evenwel lang niet altijd aan een persoon toegekend, zeker niet wanneer bekend is dat de persoon vaker voorkomt in de documenten. Met behulp van onderstaande query is te achterhalen van welke schenkers van een kelk het geslacht niet in de bijbehorende persoonstag is opgenomen:

```
SELECT person, gift WHERE gift@idref = person@idref AND gift@type = "chalice" AND NOT person  
HAS_ATTRIBUTE sex
```

¹⁰⁴⁸ Met behulp van de OR-component zijn de idref-nummers van het person-element en het persongroup-element wel in de resultset weer te geven (SELECT person, persongroup, gift WHERE gift@idref = person@idref OR gift@idref = persongroup@idref). Maar hierdoor worden de gegevens niet geïntegreerd zoals bij de JOIN-component en er ontstaan drie los van elkaar staande kolommen.

¹⁰⁴⁹ Dankzij de numerieke waarde is het mogelijk een groter/kleiner dan vergelijking te maken.

¹⁰⁵⁰ Wanneer de AND NOT-component wordt vervangen door de AND-component dan geeft deze query een overzicht van te herdenken personen van wie het sterfjaar wel bekend is.

Subqueries

Het is met XML P.I. mogelijk om meer gecompliceerde queries aan het XML-materiaal te stellen. Dit resulteert vaak in *nested queries*, oftewel queries die subqueries bevatten. Gezien de diversiteit van het bronmateriaal lijkt het gebruik van nested queries noodzakelijk. Het is namelijk niet altijd mogelijk om door middel van een eenvoudige SELECT-instructie verschillende soorten informatie uit verschillende XML-bestanden te koppelen, met name wanneer gekeken moet worden of een geselecteerd aantal veldexpressies uit het ene document ook voorkomt in een ander document.¹⁰⁵¹ Een nested query biedt dan uitkomst. Bij nested queries wordt een SELECT-instructie geplaatst binnen een andere SELECT-instructie. Een manier waarop dit gedaan wordt, is door gebruik te maken van een IN-component, waarna de tweede SELECT-instructie tussen haken wordt geplaatst. Een voorbeeld van een nested query is de onderzoeksvraag waarbij gezocht wordt naar personen die jaarlijks herdacht moeten worden (en dus vermeld staan in een necrologium) en die ook vermeld staan in een ander document, bijvoorbeeld als persoon of als schenker. Bij deze query is het verstandig om gebruik te maken van een wildcard (*), waardoor gezocht wordt op de idref van verschillende veldexpressies.¹⁰⁵²

```
SELECT remembrance, person FROM Necrologium_B.xml WHERE person@idref =
remembrance@idref AND person@idref IN (SELECT *@idref FROM Hs_27.xml)
```

Een soortgelijke *nested query* is de vraag naar alle personen die een schenking deden en tussen 1400 en 1450 zijn overleden. Het levert de volgende query op:

```
SELECT gift, person/persName FROM MS27SchenkenGroot, MS28SchenkenKlein.xml,
MS4schenkingregister.xml WHERE gift@idref = person@idref AND gift@idref IN (SELECT
remembrance@idref FROM Necrologium_A.xml WHERE remembrance@value >= 1400 AND
remembrance@value <= 1450) ORDER person@idref ASC MERGE person@idref
```

Een andere nested query is een query die bepaalde veldexpressies samenvoegt tot de *veldexpressie* 'element' om daarmee een ander document te doorzoeken.

```
SELECT (grave@idref, burialsite@idref, along@SRC, along@TRG) element, person FROM
Nieuwlicht_4_graflijst_105_116.xml WHERE element JOIN person@idref AND element IN
(SELECT *@idref FROM NecrologiumB.xml) ORDER person@idref ASC MERGE person@idref
```

In bovenstaande query worden uit een grafregister alle persoonsidref-attributen vergeleken met de verwijzende attributen (idref, SRC en TRG) in grafgerelateerde elementen (grave, burialsite en along). Dat wil zeggen dat alle begraven personen uit het XML-document worden gelicht. Van deze groep personen wordt vervolgens gekeken of ze ook voorkomen in het necrologium. De onderzoeksvraag luidt kortom: welke personen lagen begraven in het klooster en werden ook jaarlijks herdacht?

De LINK-instructie

Met de SELECT-instructie kan het merendeel van de onderzoeksvragen worden beantwoord. Voor een aantal meer relationele queries die niet met de SELECT-instructie zijn te beantwoorden, is de LINK-instructie ontwikkeld.¹⁰⁵³ Hiermee kan een keten van veldexpressies worden gevormd met behulp van relationele voorwaarden waardoor de veldexpressies aan elkaar gekoppeld worden. De relationele voorwaarden worden aangegeven door middel van de ON-component. Meer specifiek houdt dit in dat door de LINK-instructie kan worden gedefinieerd welke veldexpressies aan elkaar gekoppeld moeten worden. Er kan zo bijvoorbeeld een koppeling tot stand worden gebracht tussen personen en hun relaties. In het relation-element worden namelijk alleen verwijzende idref-nummers gegeven. Een overzicht van alle relation-elementen geeft niet voldoende informatie omdat de persoonsgegevens

¹⁰⁵¹ Door de FROM-component is het mogelijk bepaalde veldexpressies uit een bepaald document te selecteren. Zie hiervoor.

¹⁰⁵² Wanneer een overzicht van te gedenken personen gewenst is die een schenking hebben gedaan dan is de wildcard te vervangen door het gift element (dus gift@idref).

¹⁰⁵³ Hoewel de lijst met veldexpressies voor een LINK-instructie dezelfde is als voor de SELECT-instructie, is de interpretatie anders, zie hiervoor *Development of XML-tool HistoryQL*, 22-24.

ontbreken. De LINK-instructie maakt het mogelijk personen te koppelen aan andere personen die onderling een relatie hebben, met weergave van de persoonsgegevens:

```
LINK person, relation ON person@idref = relation@SRC, person@idref = relation@TRG
```

Aan de LINK-instructie kunnen net als aan de SELECT-instructie andere componenten met condities worden toegevoegd. Bovenstaande LINK-instructie kan bijvoorbeeld worden uitgebreid met de conditie dat alleen echtparen in de resultset moeten worden weergegeven:

```
LINK person, relation ON person@idref = relation@SRC, person@idref = relation@TRG WHERE  
relation@type = "marriage" MERGE person@idref
```

Met behulp van de LINK-instructie zijn ook gecompliceerdere queries op te stellen. Zoals een query waarin alle personen die begraven zijn in het klooster Nieuwlicht gegroepeerd worden volgens de volgorde waarop ze in het klooster begraven lagen, gecombineerd met het jaar van overlijden van de begravenen. Het overlijdensjaar wordt door middel van HAS_SOURCE-component in het kalendarium opgespoord.

```
LINK (burialsite, grave) graves, along, person, remembrance@value ON graves@idref = along@SRC,  
graves@idref = along@TRG WHERE graves@idref JOIN person@idref AND person@idref JOIN  
remembrance@idref AND remembrance HAS_SOURCE Necrologium_B.xml MERGE person@idref
```

Voor het necrologium is nog een speciale component ontwikkeld. De LAST_BEFORE-component. Hierdoor is het mogelijk om voor elke persoon die herdacht wordt ook de datum weer te geven waarop de desbetreffende persoon herdacht moest worden.

```
SELECT remembrance@value, person/persName, date@value WHERE remembrance@idref JOIN  
person@idref AND date LAST_BEFORE remembrance ORDER date@value ASC MERGE  
person@idref, remembrance@idref
```

Met de LAST_BEFORE-component zijn de belangrijkste componenten van de XML P.I. querytaal behandeld.

BIJLAGE 4

DE *CARTAE* VAN HET GENERAAL KAPITTEL. INHOUD, OVERLEVERING, EDITIES EN BRUIKBAARHEID VOOR MEMORIA-ONDERZOEK

1. Inleiding
2. Opbouw en inhoud van de *cartae*
3. Overlevering en edities van de *cartae*
 - 3.1. Exemplaresverzamelingen
 - 3.2. Originalesverzamelingen
 - 3.2.1. De originalesverzameling van Lambeth Palace
 - 3.2.2. De originalesverzameling van Herne
 - 3.2.3. De originalesverzameling van Paderborn
 - 3.2.4. Overige compilaties: compilatie van Dom Chauvet en het necrologium van Villeneuve
4. Spellingsvarianten en fouten in de *cartae* en Necrologium A en B
5. Overzicht van gebruikte, gepubliceerde *cartae* van het Generaal Kapittel uit de vijftiende en zestiende eeuw

1. Inleiding

De *cartae* van het Generaal Kapittel van de kartuizerorde zijn een zeer waardevolle informatiebron voor de geschiedenis van de kartuizerorde, aangezien ze inzicht verschaffen in de organisatie, wetgeving en disciplinerende binnen de orde. Ook voor het analyseren van de necrologia van de Utrechtse kartuis zijn ze een onmisbaar instrument, omdat in de *cartae* elk jaar de namen werden genoteerd van diegenen – zowel ordeleden als belangrijke weldoeners – voor wie in alle kartuizerkloosters gebeden diende te worden. Ze bieden dus een inzicht in de manier waarop de dodengedachtenis binnen de orde was georganiseerd. Voor het onderzoek zijn ze nauwgezet doorgenomen om de sterfjaren van in de necrologia genoemde personen te achterhalen.

De oudste compleet overgeleverde *carta* dateert uit 1411, maar al vanaf de veertiende eeuw zijn er *cartae*-fragmenten overgeleverd. Van de meeste *cartae* uit de vijftiende en zestiende eeuw zijn de originelen, of kopieën daarvan, bewaard gebleven. De belangrijkste besluiten (ordonnanties) werden al vrij snel na het instellen van het Generaal Kapittel (1155) genoteerd en verzameld, wat in de loop der jaren resulteerde in de drie belangrijke ordonnantiecompilaties die door het Generaal Kapittel werden uitgevaardigd: de *Statuta Antiqua* (1259), de *Statuta Nova* (1368) en de *Nova Collectio* (1509). Deze compilaties, die elk kartuizerklooster in huis diende te hebben, staan los van de *cartae* waarvan veel minder exemplaren zijn overgeleverd. Vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw zijn de verschillende *cartae*-verzamelingen gepubliceerd.

Door de complexe overleveringsgeschiedenis van de *cartae* en de valkuilen die er in aan te treffen zijn, moet dit brontype steeds bedachtzaam worden benaderd. Daarom en vanwege het belang van de *cartae* voor mijn onderzoek, komen de *cartae* in deze bijlage uitgebreid aan de orde. Ten eerste wordt gekeken hoe de *cartae* zijn opgebouwd. Vervolgens wordt stilgestaan bij de overleverings- en editiegeschiedenis van de *cartae* en tot slot wordt aandacht besteed aan de transcriptie- en interpretatieproblemen waar rekening mee gehouden dient te worden wanneer de lijsten met te gedenken personen gebruikt worden in het onderzoek.

2. Opbouw en inhoud van de *cartae*

De *cartae* werden tijdens het jaarlijkse Generaal Kapittel opgesteld door de *scriptor carte capituli*, de kartuizermonnik van de Grande Chartreuse die als notulist optrad. Ze hadden doorgaans een vaste opbouw, na de aanhef met een aantal vaste gegevens volgen vier rubrieken of onderdelen.¹⁰⁵⁴ Onderstaande tabel bevat een overzicht van de opbouw. Daarna volgt de bespreking.

¹⁰⁵⁴ De indeling is van Cygler, *Das Generalkapittel*.

Tabel 1. Overzicht van de opbouw van de *cartae*

<i>Onderdeel</i>	<i>Kop</i>	<i>Bevat</i>
Aanhef	<i>Carta Capituli Generalis</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Jaartal • Namen van de priors die tot het difinitorium behoren • Vermelding van andere functionarissen, waaronder de naam van de <i>scriptor carte capituli</i>. • Jaartal en datum van <i>Septuagesima</i> (de eerste zondag van de Paaskring, zeventig dagen voor Pasen) van het volgende jaar • Opsomming van een aantal algemene gebeden
Eerste rubriek	<i>Obierunt</i> <i>Conversi</i> <i>Donati</i> <i>Moniales</i> <i>Seculares/Layci</i> <i>Mulieres</i> <i>Tricenaria Spiritus Sancti</i> en <i>Misse de Beata</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Overzicht van overleden heersers en hooggeplaatste geestelijken (hertogen, koningen, kardinalen, bisschoppen, etc.) • Overzicht van overleden priors en monniken (<i>Sacerdotes</i>) • Overzicht van overleden conversen • Overzicht van overleden donaten • Overzicht van overleden monialen • Overzicht van overleden mannelijke leken • Overzicht van overleden vrouwelijke leken • Overzicht van missen <i>pro vivis</i> voor zowel levende personen als voor gebeurtenissen
Tweede rubriek	<i>Ordonationes</i>	Overzicht van: <ul style="list-style-type: none"> • licenties • bevestiging eerdere ordonnanties • nieuwe ordonnanties en verklaringen • aanmaningen
Derde rubriek		Overzicht van de visitatierapporten van alle kartuizen, geordend per provincie met: <ul style="list-style-type: none"> • aanstelling van de prior • geboden en aanwijzingen • uitwisseling van kloosterlingen
Vierde rubriek	<i>Visitatores</i>	Overzicht van: <ul style="list-style-type: none"> • opsomming van de visitatoren per provincie • speciale aanwijzingen voor de visitatoren • namen van vier priors van het Privé Kapittel • namen van de priors die de zaken tot het volgende Generaal Kapittel waarnemen

De *cartae* dragen meestal het bovenschrift *Carta Capituli Generalis* met een jaaraanduiding. Daarna volgt de ledenlijst van het *difinitorium*, het jaarlijks wisselende bestuurscollege van 7 priors dat samen met de prior van de Grande Chartreuse de uiteindelijke beslissingen nam.¹⁰⁵⁵ De lijst met *difinitores* wordt gevolgd door een aantal andere ondersteunende functionarissen, zoals de *scriptor* van de *cartae* en de *cancellarius*, zijn medewerker, die onder meer de ingekomen stukken ordenden. Hierna wordt het jaar herhaald en vanaf de jaren dertig van de vijftiende eeuw wordt ook de datum gegeven waarop het Generaal Kapittel bijeenkwam. Tevens wordt de datum van de *Septuagesima* van het volgende jaar gegeven. Vanaf begin jaren veertig van de vijftiende eeuw volgen daarna enkele oproepen tot speciale gebeden (een *tricenarium*) voor alle zielen in het vagevuur, voor de weldoeners die de bijeenkomst van het Generaal Kapittel hadden gefinancierd en vanaf 1451 ook voor de ouders, weldoeners en vrienden van alle ordeleden.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵⁵ Zie over het ontstaan en ontwikkeling van de bevoegdheden van het *difinitorium*, Cygler, *Das Generalkapitel*, 219-220 en 271-283.

¹⁰⁵⁶ Tot die tijd werden de gedachtenisvieringen, die toen nog niet elk jaar werden gehouden, voor de zielen in het vagevuur en de weldoeners van het Generaal Kapittel elders in de *cartae* vermeld.

Dat de kartuizers hun taak als beroepsbidders voor het zielenheil serieus namen, blijkt onder meer uit de verdere opbouw van de *cartae*. De eerste rubriek, die vaak uit een aantal subcategorieën bestaat, bevat de namen van alle ordeleden en weldoeners die sedert de vorige bijeenkomst van het Generaal Kapittel zijn overleden met de vermelding van het type gedachtenisviering (*tricenarium*, *anniversarium* of *monachus*) waar ze recht op hadden. Het opsommen van het overlijden van de weldoeners en ordeleden gebeurde niet chronologisch, maar op basis van de status van de te herdenken persoon, waarbij de wereldlijke vorsten (keizers, koningen, hertogen, en hun echtgenotes,) en belangrijke clerici (pausen, kardinalen en bisschoppen) voorafgaan aan de kartuizers. Daarna volgen de overige niet-kartuizers, zowel mannen als vrouwen. Deze onderverdeling naar status is terug te vinden in de subcategorieën van de *cartae*. Doorgaans worden de kopjes *Obierunt*,¹⁰⁵⁷ *Conversi*, *Donati*, *Moniales*,¹⁰⁵⁸ *Seculares* en *Mulieres* gehanteerd. De sterf- of herdenkingsdata van de overledenen worden alleen gegeven als zij herdacht dienden te worden met een *anniversarium* of *monachus*.¹⁰⁵⁹

Tot de eerste rubriek van gedachtenisvieringen kunnen volgens Cygler ook de *pro vivis*-missen (votiefmissen) gerekend worden.¹⁰⁶⁰ De *pro vivis*-missen werden eenmalig uitgevoerd, hoewel het mogelijk was dat bepaalde personen en/of gebeurtenissen ieder jaar opnieuw *pro vivis*-missen kregen. Voorbeelden van *pro vivis*-missen zijn de missen voor het bespoedigen van de vrede tussen Engeland en Frankrijk ten tijde van de Honderdjarige Oorlog (1337-1453), voor de strijd tegen ketters en 'vervormden' of tegen de Turken in vijftiende en zestiende eeuw.¹⁰⁶¹ Daarnaast werden *pro vivis*-missen opgedragen voor nog levende heersers zoals de Duitse keizer,¹⁰⁶² de paus, de Franse koning en andere territoriale heren, zoals de stichters van Nieuwlicht.¹⁰⁶³

De *pro vivis*-missen zijn onder te verdelen in twee soorten: missen van de Heilige Geest en missen ter ere van Maria. De missen van de Heilige Geest werden tot eind vijftiende eeuw altijd uitgevoerd in de vorm van een *tricenarium* (*Tricenarium Spiritus Sancti*). Dit zorgde samen met de overige *tricenaria* en *monachus* tot een enorme hoeveelheid *tricenaria* die de monniken naast de gewone liturgische vieringen moesten afwerken. Voor kleinere kloosters waren er daarom uitzonderingen gemaakt. Zo kon elke *pro vivis*-mis worden vervangen door het reciteren van vijftig psalmen.¹⁰⁶⁴ Eind vijftiende eeuw werd de *pro*

¹⁰⁵⁷ Een enkele keer zijn de priors en monniken gescheiden van de leken en gegroepeerd onder het kopje *Sacerdotes*.

¹⁰⁵⁸ Vanaf 1470 werden de *Donati* na de *Moniales* vermeld.

¹⁰⁵⁹ Het komt regelmatig voor dat de gedenkdatum (nog) niet bekend was bij het opstellen van de *carta*. In de *carta* van één van de volgende jaren wordt deze ontbrekende informatie dan gegeven, zoals voor Frank van Borselen, († 19 november 1470) stichter van het Delftse kartuizerklooster (en de vierde echtgenoot van Jacoba van Beieren). De *carta* van 1471 maakt melding van zijn overlijden. Hij dient herdacht te worden met een *monachus* door de gehele orde, maar zijn sterfdatum is onbekend. Er staat dan ook dat zijn sterfdag in een toekomstig jaar bekend zal worden gemaakt (*cuius obitus dies anno futuro intimabitur*). In de *carta* van het daaropvolgende jaar wordt er inderdaad op teruggekomen en is het volgende te lezen: '*Anno preterito fuit scriptus in carta Dominus Franco de Borsalia, Comes de Oostervant, fundator nove plantationis prope Delff in Hollandia, qui habuit monachatum per totum Ordinem. Cuius obitus dies ignorabatur. Ideo nunc intimatur, scilicet xix Novembris. Scribatur in kalendariis conventualibus domorum Ordinis.*'

¹⁰⁶⁰ De term *Pro vivis* of een variant daarvan komt overigens niet voor in de oerversies van de *cartae*. Wel is in contemporaine afschriften een tussenkopje als *Tricenaria vivorum* aan te treffen (in bijvoorbeeld de *cartae* uit de provincie Picardie Remotioris (zie Grauwe, *Capitula Generalia Cartusiae* (AC 100: 24), 44, 59, 77, 127, 137, 144, 150) en Anglie (zie Hogg en Sargent, *The Chartae of the Carthusian General Chapter* (AC 100:10-12)). Voor het gemak gebruik ik wel de uitdrukking 'pro vivis-missen'. Meestal volgen deze missen op het overzicht van overleden vrouwen. Tot en met 1440 werd het overzicht van overleden vrouwen vaak gevolgd door algemenere gebeden (*tricenaria*) voor alle zielen in het vagevuur en de overleden weldoeners van het Generaal Kapittel. Daarop volgde steeds de opmerking dat het elke kartuis dat jaar was toegestaan om in ieder geval vier *anniversaria* en evenzoveel graven mocht hebben ('*Concedimus Cuilibet domui Ordinis quatuor anniversaria et totidem sepulturas pro isto anno dumtaxat*'). Vanaf 1441 werd het algemene *tricenarium* voor de zielen in het vagevuur aan het begin van de *carta* vermeld (direct voor de subcategorie *Obierunt*). Een jaar later werd daar ook een *tricenarium* voor de weldoeners van het Generaal Kapittel aan toegevoegd.

¹⁰⁶¹ Bijvoorbeeld de *carta* van 1438 (AC 100:3, 21): '*Pro pace regum Francie et Anglie, et aliorum regum et principum Christianorum, et pro pace regnorum et terrarum eis subiectarum fiat unum tricennarium de Spiritu Sancto in qualibet domo Ordinis*'. Voor (het instandhouden van) de vrede tussen Frankrijk en Engeland werd overigens ook nog na het einde van de Honderdjarige Oorlog gebeden, zoals in 1471.

¹⁰⁶² Goder behandelt de *pro vivis*-missen voor de Duitse keizers, Goder, 'In Gebet vereint', 76-90.

¹⁰⁶³ Zweder van Gaasbeek ontving een *pro vivis*-mis in 1393, 1395, 1396 en 1398; c. 1393 (AC 100:25:1); c. 1395, c. 1396 en c. 1398 (AC 100:25:2). Zweder wordt alle vier de keren als laatste vermeld samen met een aantal landsheren, zoals de koning van Engeland, de hertogen van Lancaster, Beieren, Gelre, Holland [sic] en Thüringen.

¹⁰⁶⁴ *Statuta Nova*, pars 1, cap.4 par.14. Goder, 'In Gebet vereint', 77.

vivis-mis van de Heilige Geest, dus een *tricenarium*, vervangen door één conventsmis van de Heilige Geest (drievuldigheidsmis).¹⁰⁶⁵

De mis ter ere van Maria (vaak aangeduid als *De Beata*) was geen *tricenarium*, maar een conventsmis of een door elke monnik te celebreren mis.¹⁰⁶⁶ In sommige overgeleverde afschriften van de *cartae* van het Generaal Kapittel is een onderscheid gemaakt tussen de twee soorten *pro vivis*-missen door de tussenkopjes *Tricenaria Spiritus Sancti* of *De spiritu Sancto* en (*Misse*) *de Beata (virgine) Maria* of *De Domina*. Het overzicht van *pro vivis*-missen werd vanaf 1418 bijna altijd afgesloten door een oproep tot het doen van een eenvoudige voorbede voor hen die in verleiding of in het nauw gebracht zijn (*pro temptatis et afflictis*).¹⁰⁶⁷

De tweede rubriek bevat de ordonnanties: het overzicht van de besluiten van het Generaal Kapittel met betrekking tot de liturgie en de gebruiken in de orde (*Statuta* en *constitutiones*).¹⁰⁶⁸ De ordonnanties bevatten ook aanmaningen voor de gehele orde om beter acht te slaan op bepaalde gebruiken en mores binnen de kartuizerorde, zoals de aanmaning (*reprimandum*) uit de *carta* van 1424 met betrekking tot het verwijderen van schilderijen en gebrandschilderd glas met afbeeldingen van wapenschilden en vrouwen omdat dat tegen de gebruiken van de orde inging, of de aanmaning om zo min mogelijk pitanties aan te nemen omdat dat te veel afleiding veroorzaakte op het sobere kartuizerdieet. In de derde rubriek zijn zeer beknopt de overzichten van de visitatierapporten per provincie voor iedere kartuis opgenomen. De minimale basisinformatie die hier is opgenomen heeft betrekking op de aanstelling van de prior. Hij moest ieder jaar zijn ontslag indienen, waarop het Generaal Kapittel hem *fit misericordia* of *non fit misericordia* verschafte. Bij een *fit misericordia* wees het Generaal Kapittel een nieuwe prior aan. Meestal werd de prior niet ontheven van zijn taak, maar het gebruik om de prior jaarlijks zijn ontslag aan te laten bieden, was een methode om de naleving van de strengheid van de orde te kunnen controleren. Verder zijn in deze rubriek per kartuis speciaal voor dat huis geldende licenties, vermaningen of administratieve wijzingen genoteerd. De licenties hebben bijvoorbeeld betrekking op de begrenzing van het gebied waarin de monniken hun wekelijkse wandelingen mochten houden (het *spaciamentum*) of het aantal te begraven leken. Ook overplaatsingen van monniken en conversen naar andere kartuizen werden hier genoteerd, alsmede specifieke vragen die kloosters aan het Generaal Kapittel stelden.

De vierde en laatste rubriek, doorgaans *visitatores* genoemd, heeft vooral betrekking op de visitatoren en de organisatiestructuur van het Generaal Kapittel. Het bevat per provincie een overzicht van de visitatoren, waarbij geen persoonsnamen worden gebruikt, maar verwezen wordt naar het klooster waar de visitor prior was. Tevens kan het speciale aanwijzingen voor de visitatoren bevatten. Daarnaast worden de vier priors (kloosternamen) vermeld die tot het Privé Kapittel waren verkozen en de namen van priors die door het *difinitorium* waren aangewezen om tot het volgende kapittel de zaken waar te nemen.¹⁰⁶⁹

3. Overlevering en edities van de *cartae*

De opeenvolgende *cartae* van het Generaal Kapittel zijn helaas niet allemaal bewaard gebleven in het archief van de Grande Chartreuse. Door acht grote branden in de Grande Chartreuse tussen 1300 en 1676 gingen delen van het archief verloren. Tevens werd het klooster in 1562 door de Hugenoten geplunderd, wat ook gevolgen had voor het archief.¹⁰⁷⁰ Voor een deel is men daarom aangewezen op kopieën en compilaties die werden gemaakt voor en door de afzonderlijke kartuizerkloosters en kartuizerprovincies. Complicerende factor met betrekking tot de overlevering is dat het Generaal Kapittel diverse malen gebod tot geheimhouding met betrekking tot de besluiten van het Generaal Kapittel, wat er mogelijk toe leidde dat de *cartae* na verloop van tijd, net als de visitatierapporten, vernietigd werden.¹⁰⁷¹

In 1982 startte de vanuit Salzburg opererende kartuizeronderzoeker James Hogg samen met Michael Sargent The Chartae Project, dat vanaf begin jaren negentig werd voortgezet door John Clark.

¹⁰⁶⁵ Goder constateert dat deze verandering tussen 1496 en 1500 moet hebben plaatsgevonden. Goder, 'In Gebet vereint', 77.

¹⁰⁶⁶ Goder, 'In Gebet vereint', 78.

¹⁰⁶⁷ Deze voorbede bestond uit 7 psalmen en een litanie door de monniken en 25 Onzevaders en evenzoveel Ave Maria's door de lekenbroeders (*Pro temptatis et afflictis dicant literati septem psalmos cum letania. Laici xxv 'Pater Noster' et totidem 'Ave Maria'*).

¹⁰⁶⁸ Simmert, 'Zur Geschichte der Generalkapitel der Kartäuser', 687.

¹⁰⁶⁹ Cygler, *Das Generalkapitel*, 296-297.

¹⁰⁷⁰ Simmert, 'Zur Geschichte der Generalkapitel der Kartäuser'. 692.

¹⁰⁷¹ Over geheimhouding, zie *Tertia Compilatio* cap. 9 par. 2. Over de bepaling om de visitatierapporten te vernietigen, zie *Statuta Antiqua* pars 2 cap. 2 pars 4.

Doel van het project was het maken van een diplomatische uitgave van alle *cartae* en besluiten van het Generaal Kapittel. In de reeks werden verschillende *cartae*-verzamelingen gepubliceerd, zowel oerversies als kopieën en latere afschriften. In het project worden twee typen *cartae*-verzamelingen onderscheiden: ten eerste de *exemplares*, oerversies van de *cartae* die werden opgesteld tijdens het Generaal Kapittel (autografen van de *scriptor carte capituli*) en ten tweede de *originales*, kopieën van de oerversies, bestemd voor de afzonderlijke kartuizen. Daarnaast zijn er nog enkele *cartae*-compilaties die van jongere datum zijn. De editiegeschiedenis van de verschillende overgeleverde typen *cartae* is niet erg overzichtelijk, daarom wordt die hieronder behandeld. Hierbij wordt ook ingegaan op de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van de verschillende *cartae*-verzamelingen.

3.1 Exemplaresverzamelingen

De eerste twee delen van The Chartae Project bevatten veertiende- en vijftiende-eeuwse compilaties van de ordonnanties van het Generaal Kapittel.¹⁰⁷² Vanaf deel drie is begonnen met het uitgeven van *cartae*-verzamelingen. Begonnen is met een aantal *cartae*-verzamelingen die door Sargent en Hogg beschouwd worden als de oerversies, de *exemplares*. Een *exemplar* werd tijdens het Generaal Kapittel opgesteld en bevatte alle gemaakte afspraken. Ze zijn door Sargent en Hog *exemplares* genoemd omdat ze als voorbeeld dienden voor de *originales*, de afschriften die door de priors meegenomen werden naar de verschillende kartuizen.¹⁰⁷³ In het onderstaande overzicht van overgeleverde *cartae*-verzamelingen en hoe die zich tot elkaar verhouden, behandel ik alleen die handschriften die inmiddels gepubliceerd zijn in The Chartae Project en betrekking hebben op de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw. *Cartae*-verzamelingen die alleen ordonnanties bevatten laat ik grotendeels buiten beschouwing, net als de *cartae*-verzamelingen uit de zeventiende eeuw.¹⁰⁷⁴

Sargent en Hogg gingen er in eerste instantie vanuit dat er vijf manuscripten waren overgeleverd met *exemplares* die, op twee tijdsintervallen na, de periode 1438-1535 beslaan. Sinds eind jaren negentig van de twintigste eeuw zijn hier nog twee manuscripten aan toegevoegd. Deze manuscripten hebben betrekking op het derde kwart van de zestiende eeuw (de jaren 1557, 1560-1575). Eerder waren deze twee handschriften al wel opgenomen in de lijst van overgeleverde *cartae* die Sargent en Hogg in de introductie op de Charta-reeks afdrukten, maar ze waren toen niet geïdentificeerd als *exemplares*.¹⁰⁷⁵ Onderstaande schema geeft een overzicht van de overgeleverde exemplaresverzamelingen.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷² De verschillende delen uit *The Chartae Project* zijn uitgegeven als subdelen van *Analecta Cartusiana* deel 100 (AC 100) veelal onder de overkoepelende titel *The Chartae of the Carthusian General Chapter*. AC 100:1 bevat de ordonnantie van het Generaal Kapittel zoals die zijn overgeleverd in twee handschriften: Cava MS 61 (oorspronkelijk behorend tot de kartuis te Padula in Zuid-Italië, en tegenwoordig bewaard in de benedictijnerabdij te Cava, nabij Salerno) en de Loubet Manuale van de kartuis Buxheim. Deel AC 100:2 bevat de ordonnanties die verzameld zijn in de Egen Manuale eveneens van de kartuis Buxheim en MS Rawlinson D. 318 dat oorspronkelijk aan het Londense kartuizerklooster toebehoorde. De manuscripten uit Buxheim maken tegenwoordig onderdeel uit van de kartuizerbibliotheek van Aula Dei (Spanje). Inmiddels is nog een verzameling ordonnanties en vraag-en-antwoorden aan het Generaal Kapittel die speciaal bedoeld waren voor de Engelse provincie uitgegeven. Dit manuscript Cotton Caligula A II is gedeeltelijk gebaseerd op MS Rawlinson D. 318 en is uitgegeven door Clark, *The Carthae* (AC 100:41). Zie over de verwantschap van het Caligulahandschrift met het Rawlinsonmanuscript Gribbin, *Aspects of Carthusian liturgical practice*, 14-15.

¹⁰⁷³ Clark, 'Acta of the Carthusian G.C.' 243 en Hogg en Sargent, 'Introduction', 9 in AC 100:3. Zie over de *cartae* ook Sargent, 'Die Handschriften der Cartae des Generalkapitels'.

¹⁰⁷⁴ Zeventiende-eeuwse *cartae*-verzamelingen die zijn gepubliceerd, zijn: AC 100:13 over de periode 1655-1682 en AC 100:21 over de periode 1609-1625.

¹⁰⁷⁵ De authenticiteit van deze manuscripten als *exemplares* is vastgesteld door Harald Goder, zie Clark, *The Carthae 1536-1570*, v-vi aldaar noot 2 en Clark, *Cartae Capituli Generalis 1557, 1560-1575*. Een (voorlopige) lijst met overgeleverde *cartae*, zowel *exemplares*, *originales* alsmede compilaties van de ordonnanties is te vinden in het eerste deel (AC 100:1) van de Chartae-reeks, Hogg, *The Carthae*, 2-5. Uit de inleidingen op de verschillende transcripties is duidelijk de worsteling van de editeurs te herkennen met de complexe materie van de overgeleverde *cartae*. Een helder en duidelijk overzichtsartikel van de verschillende overgeleverde *cartae* en hoe die zich tot elkaar verhouden, ontbreekt vooralsnog.

¹⁰⁷⁶ Zie ook het overzicht van gepubliceerde *exemplares* en *originales* achteraan deze bijlage.

Tabel 2 Overgeleverde exemplaresverzamelingen

<i>Periode</i>	<i>Signatuur handschrift</i>	<i>Bewaarplaats</i>
1438-1456	MS Latin 10887	Parijs, Bibliothèque Nationale
1457-1474	MS Latin 10888	Parijs, Bibliothèque Nationale
1504-1513	MS Parkminster B 62	Parkminster, St Hugh's Charterhouse
1516-1525	MS Latin 10889	Parijs, Bibliothèque Nationale
1526-1535	MS Latin 10890	Parijs, Bibliothèque Nationale
1557	MS 439	Grenoble, Bibliothèque Municipale
1560-1570	MS 1 Cart. 19	Grande Chartreuse
1571-1575	MS 439	Grenoble, Bibliothèque Municipale

De eerste volledige *cartae* die in The Chartae Project zijn uitgegeven zijn de *exemplares* over de jaren 1438-1474 uit Parijs (MS Latin 10887 en MS Latin 10888).¹⁰⁷⁷ Ze zijn geschreven door Egidius Bobini († 1484), vicaris van de Grande Chartreuse die tijdens bijeenkomsten van het Generaal Kapittel fungeerde als *scriptor capituli*.¹⁰⁷⁸ De manuscripten MS Latin 10889 en 10890, die zich ook in Parijs bevinden, bevatten de *exemplares* uit de periode 1516-1535.¹⁰⁷⁹ MS Latin 10889 is geschreven door de monnik Johannes Binchois die volgens Sargent en Hogg van 1486 tot 1525 de *scriptor capituli* was.¹⁰⁸⁰ Vanaf het daaropvolgende jaar tot 1546 vervulde Johannes Volonis de functie van *scriptor capituli*, die dus de auteur van MS. Latin 10890 was. In 1546 werd hij aangesteld als prior van de Grande Chartreuse. Hij stierf op 12 februari 1553.¹⁰⁸¹ Het vijfde handschrift MS B 62 uit Parkminster, dat chronologisch voorafgaat aan de twee zestiende-eeuwse Franse manuscripten, beslaat de jaren 1504-1513 en is in een matige conditie.¹⁰⁸² De eerste pagina's van de jaren 1504, 1505 en 1506 zijn verdwenen waardoor de informatie over het tijdstip van deze kapittelvergaderingen, de samenstelling van het *difinitorium*, de namen van een aantal functionarissen, en de eerste obiits verloren zijn gegaan.¹⁰⁸³ Het is geschreven door Johannes Binchois.¹⁰⁸⁴ Een zesde manuscript uit de stadsbibliotheek van Grenoble (Bibliothèque Municipale, MS 439) bevat de *exemplares* van de jaren 1557 en 1571-1575. Het zevende manuscript ten slotte, Grande Chartreuse 1 Cart. 19 (oude nummering MS. 598), past chronologisch in de *cartae* van het handschrift uit Grenoble en bevat de *exemplares* voor de jaren 1560-1570. Aangezien deze twee handschriften samen een chronologisch geheel vormen zijn ze in 2007 in één deel van de Charta-reeks uitgegeven.¹⁰⁸⁵ In de jaren zestig en zeventig van de zestiende eeuw waren er verschillende personen werkzaam als *scriptor capituli*.¹⁰⁸⁶

Al met al zijn er tot het eind van de zestiende eeuw dus zeven manuscripten bekend met *exemplares* die de periode 1438-1575 beslaan, met een vijftal hiaten: de periodes 1475-1503, 1514-1516, 1536-1556, 1558-1559 en 1576-1600. Voor de periode van voor 1438 zijn de *exemplares* verloren gegaan,

¹⁰⁷⁷ Uitgegeven in vier delen als AC 100:3 (1438-1446); AC 100:4 (1447-1456), AC 100:5 (1457-1465) en AC 100:6 (1466-1474).

¹⁰⁷⁸ In Necrologium A staat hij ingeschreven op 1 mei, met de toevoeging, '*qui multis annis exercuit officium scribe capituli generalis*', Hs. 4, 37.

¹⁰⁷⁹ Deze *exemplares* verschenen pas als deel 22 en 23 in de Chartae-reeks (AC 100:22 en AC 100:23), elk bestaande uit drie subdelen.

¹⁰⁸⁰ Sargent, *The Chartae 1438-1446* (AC 100:3), 7-8 en Clark, *The Chartae 1504-1513* (AC 100:21:1), vi.

¹⁰⁸¹ Zie over Johan Volonis, Hogg, *The Chartae 1504-1513* dl.1 (100:23:1), 5, aldaar noot 1. Johan wordt ook vermeld in Necrologium A.

¹⁰⁸² Uitgegeven in twee delen: AC 100:21:1 (1504-1507) en AC 100:21:2 (1508-1513).

¹⁰⁸³ Uit het feit dat de eerste pagina's van een aantal van de *cartae* verloren zijn gegaan kan afgeleid worden dat de *exemplares* pas op een later tijdstip bijeengebonden zijn. Clark, *The Chartae 1504-1513* (AC 100:21:1), v.

¹⁰⁸⁴ Aan het eind van de *carta* van 1507 staat de opmerking '*Ego, frater Johannes Binchois scripsi xxxii cartas. 1507*'. Dit houdt in dat hij zijn werkzaamheden als *scriptor capituli* begon in 1486. Tot 1525 bleef hij aan het eind van de *carta* melding maken van het aantal *carta* dat hij had geschreven, Sargent, *The Chartae 1438-1446* (AC 100:3), 7-8.

¹⁰⁸⁵ In chronologische volgorde uitgegeven in vier subdelen van deel 40 in The Charta-reeks, Clark, *The Chartae 1557, 1560-1575* (AC 100:40).

¹⁰⁸⁶ Wie de *scriptors Capituli* waren in de jaren vijftig, zestig en zeventig is niet helemaal zeker. Laurentius Rebolet wordt genoemd voor een aantal jaren in de jaren en zestig. Eind jaren zestig wordt Ludovicus Chapusius genoemd. In de eerste jaren van de jaren zeventig vervulde Hieronymus Marchant deze functie. Clark, *The Chartae Capituli Generalis 1557, 1560-1575* (AC 100:40:1), ix-x.

maar er bestaan wel nauwkeurige transcripties door Dom Claude Duchesne, profes van de Grande Chartreuse die op 7 maart 1740 stierf. De transcripties van zijn hand beslaan de jaren 1411-1414, 1416-1417, 1420, 1422-1429, 1431-1432 en 1434-1436.¹⁰⁸⁷

3.2 Originalesverzamelingen

Naast de *exemplares* zijn er ook nog verschillende *originales* overgeleverd, kopieën van de *exemplares* die bestemd waren voor de verschillende provincies. De *originales* kunnen onderling verschillen wat betreft de aard van de informatie. Sommige geven een volledig overzicht van de obiits en de ordonnanties, samen met de bepalingen voor de kartuizen in een of meer provincies, andere zijn veel minder uitgebreid en geven geen of slechts enkele belangrijke obiits, *pro vivis*-gedachtenisvieringen of alleen ordonnanties. Aangenomen wordt dat ze door de priors die het Generaal Kapittel bezochten werden afgeschreven. Soms brachten ze correcties aan in de tekst of namen ze extra informatie op. Regelmatig komt het voor dat de kartuizen uit meer dan een provincie werden bediend met één *originale*. Dit is af te leiden uit het feit dat sommige *originales* de kapittelbesluiten voor meer dan een provincie bevatten. Op de terugweg van de bijeenkomst van het Generaal Kapittel naar hun eigen kloosters lieten de priors de *originalis* kopiëren in de kartuizerkloosters waar overnacht werd, waarna deze *carta* weer verder verspreid werd over de andere kartuizerkloosters in die provincie. Helaas is niet te achterhalen of de overgeleverde *originalis* ook daadwerkelijk het eerste afschrift van de *exemplar* is, dat nog in de Grande Chartreuse is opgesteld, of dat het een latere kopie betreft, die in een van de kloosters is gemaakt. In het archief van het Utrechtse kartuizerklooster zijn geen *originales* aanwezig. De *originales* zijn waarschijnlijk nadat de ordonnanties genoteerd waren en de necrologische aantekeningen verwerkt waren (d.w.z. de *tricenaria* gehouden waren en de *anniversaria* ingeschreven) vernietigd of doorgestuurd naar een ander kartuizerklooster.

Er zijn drie vijftiende-eeuwse *originales*-verzamelingen die in The Charta Project zijn gepubliceerd en die ik voor mijn onderzoek veelvuldig heb gebruikt, omdat ze het mogelijk maken de sterfjaren terug te zoeken van personen die in de necrologia van Nieuwlicht genoemd worden.¹⁰⁸⁸ Het gaat om handschriften die bewaard worden in Londen, Brussel en Paderborn. Deze drie *originales*-verzamelingen worden hieronder kort behandeld.

3.2.1 De originalesverzameling van Lambeth Palace

Een belangrijke *originales*-compilatie is het vijftiende-eeuwse Lambeth Palace handschrift met *originales* voor de periode 1411-1481,¹⁰⁸⁹ vooral omdat het ook de *cartae* voor de periode 1475-1481 bevat waar geen *exemplares* van zijn overgeleverd, alsmede van een aantal jaren voor 1438 die ook niet door Dom Claude Duchesne zijn getranscribeerd. Voor de eerste zeven jaar (1411-1417) zijn alleen de ordonnanties opgenomen.¹⁰⁹⁰ Vanaf 1417 zijn ook steeds de obiits en *pro vivis*-vieringen genoteerd. Het manuscript Lambeth Palace MS 413 telt circa 80 verschillende handen, waarvan het merendeel insulair zijn en vijf continentaal.¹⁰⁹¹ Het handschrift bevat afschriften van de *cartae* die vaak toegesneden zijn op de Engelse provincie, veertig van de 71 *cartae* bevatten alleen de besluiten voor de Engelse provincie. 33 daarvan zijn van na 1440.¹⁰⁹² Van vóór die tijd zijn ook dikwijls de besluiten voor de kartuizen in enkele andere

¹⁰⁸⁷ Deze *cartae* zijn te vinden in het handschrift MS 1. Cart. 15 dat zich in het archief van de Grande Chartreuse bevindt. Het is uitgegeven in drie delen in de chartae-reeks; delen AC 100:7 (1411-1414, 1416, 1417); AC 100:8 (1420, 1422-1427) en AC 100:9 (1428, 1429, 1431, 1434-1436).

¹⁰⁸⁸ In de periode 2009-2012 zijn er nog twee *cartae*-verzamelingen gepubliceerd. Het gaat om Ms. Grande Chartreuse 1 Cart. 16, uitgegeven als deel AC 100:44; 100:53; 100:55, en *The Pisa Chartae*, uitgegeven als deel AC 100:54. Deze heb ik voor mijn onderzoek niet meer kunnen raadplegen.

¹⁰⁸⁹ De *cartae* uit Lambeth Palace MS 413 (1411-1481) zijn uitgegeven in vier delen: AC 100:10 (1411-1439); AC 100:11 (1440-1460); AC 100:12:1 (1461-1474) en AC 100:12:2 (1475-1481). In het laatste deel (p.132-141) is ook de transcriptie opgenomen van de *carta* van 1428, die bedoeld was voor de Saksische provincie, getuige het feit dat alleen de kloosterbesluiten voor deze provincie zijn opgenomen. Deze *carta* is ingebonden met een aantal andere teksten en het handschrift (Ms Uppsala University Library C 31) behoorde eertijds tot het moederklooster van de Brigittinessen te Vadstena in Zweden.

¹⁰⁹⁰ Ook voor 1478 zijn alleen de ordonnanties genoteerd.

¹⁰⁹¹ In een continentale hand zijn de *cartae* (of gedeeltes) van 1425, 1431, 1456, 1461 en 1462. Zie over de paleografische aspecten van Lambeth Palace MS 413: Doyle, 'Comments on the paleography of Lambeth 413'.

¹⁰⁹² Alleen de jaren 1442, 1444, 1446, 1456, 1476, 1477 en 1479 bevatten ook de mededelingen voor andere provincies (respectievelijk de eerste vier voor *Picardie Remotioris*, daarna een keer *Picardie* en twee maal *Gebenensis*. De

provincies gegeven. Het betreft dan altijd alleen kartuizerprovincies uit Noordwest Europa (Engeland, de Nederlanden, Noord-Frankrijk en West-Duitsland).¹⁰⁹³ Hieruit is duidelijk het gebruik af te leiden dat de *cartae* en route werden gebruikt voor meerdere provincies. Boven de *carta* van 1425 staat zelfs dat de *carta* naar Engeland is gestuurd: *ad Angliam mittenda*. Deze *carta* is overigens in een continentale hand geschreven, wat het waarschijnlijk maakt dat deze *carta* op het vasteland is gemaakt, mogelijk door de prior van Antwerpen. In 1425 was de prior van Antwerpen de visitator van de Engelse provincie.¹⁰⁹⁴ Vanuit de Londense kartuis is de *carta* vervolgens weer verder verspreid over de andere Engelse kartuizerkloosters.¹⁰⁹⁵

Hoewel de *originales* wat betreft informatie dikwijls onvollediger en onbetrouwbaarder zijn dan de *exemplares* die door de *scriptor capituli* werden opgesteld, bieden ze op sommige punten een nauwkeurigere of superieure lezing van de teksten. Vooral de namen van overledenen uit Duitstalige landen zijn in het Lambeth Palace manuscript dikwijls beter leesbaar (want ze zijn beter gespeld) dan in de *exemplares*. Daarnaast is er in sommige *originales* ook extra informatie aan te treffen, die niet in de *exemplares* is terug te vinden. Zo bevat de *carta* van 1444 bijvoorbeeld nog een extra opmerking over het onderhoud van de zieke convers Hemerici in Utrecht, die niet in de Parijse *exemplar* van dat jaar is terug te vinden.¹⁰⁹⁶ Aan de andere kant wordt er in de *originales* veel afgekort en worden er regelmatig details weggelaten.¹⁰⁹⁷

3.2.2 De *originales*verzameling van Herne

Een tweede *originales*-verzameling uit Noordwest-Europa beslaat de jaren 1416-1442 (met uitzondering van het ontbrekende jaar 1427) en is afkomstig uit de kartuis van Herne bij Edingen (1314-1783) in het huidige België, de oudste kartuis uit de Nederlanden.¹⁰⁹⁸ Herne behoorde vanaf 1411 tot de Noord-Picardische provincie (*Provincia Picardiae Remotioris*). Van de 26 *cartae* bevatten er elf alleen de bepalingen voor de kartuizen in deze provincie (voor 1421 zijn de besluiten voor *Picardiae Remotioris* niet opgenomen). De overige vijftien *cartae* bevatten ook de besluiten voor de kartuizen van andere provincies (namelijk *Picardiae Propinquioris* 12x; *Reni* 6x, *Anglie* 6x; en *Francia* 1x). Waarom zou de Hernse kartuis, die tot de provincie *Picardiae Remotioris* behoorde, ook de besluiten voor de provincies *Picardiae Propinquioris*, *Reni* en *Anglie* overnemen? En verklaring hiervoor is de eventuele absentie van priors uit die provincies bij het Generaal Kapittel. De *originalis* van de Hernse prior kan dus gebruikt zijn om kartuizen in andere provincies op de hoogte te brengen van de obiïts en besluiten van het Generaal Kapittel. Dit gold natuurlijk ook wanneer de kartuis van Herne geen afgevaardigde kon sturen en de besluiten via de prior van een andere kartuis in Herne terecht kwamen.

Hoe en of de overgeleverde *originales* uit Noordwest-Europa zich tot elkaar verhouden wordt niet duidelijk wanneer ze met elkaar worden vergeleken. Het is mogelijk dat na afloop van het Generaal Kapittel er meerdere *originales* werden afgeschreven voor dezelfde en/of voor overlappende provincies. Wanneer de genoemde provincies in de *cartae* van 1416-1442 van het Lambeth-Palacemanuscript en het manuscript van de kartuis van Herne met elkaar worden vergeleken, lijkt het erop dat beide *originales*-verzamelingen afzonderlijk van elkaar ontstonden, aangezien de teksten van deze twee verzamelingen niet

twee laatstgenoemde *cartae* geven overigens alleen informatie voor de Schotse kartuis te Perth, die bij de provincie Geneve was ingedeeld).

¹⁰⁹³ Om de visitatoren te ontlasten is de provincie-indeling van de kartuizerorde in de veertiende en vijftiende eeuw een aantal keer gewijzigd, waardoor er meer provincies ontstonden en er meer visitatoren werden aangesteld. De taak van visitator was aanzienlijk verzwaard door het toegenomen aantal te visiteren kloosters en de afstanden die de visitatoren moesten afleggen. Nieuwlicht behoorde tot 1400 tot de *Provincia Alemania Inferioris*, daarna tot 1427 tot de *Provincia Rbeni* en vervolgens tot 1440 tot de *Provinciae Picardiae Remotioris*, die in 1474 werd omgedoopt tot de *Provincia Teutoniae*. Zie over de indeling van de kartuizerprovincies in de Nederlanden Gaens, *De Kracht van Stilte*, 87-91.

¹⁰⁹⁴ Tot de jaren veertig van de vijftiende eeuw kon de visitator van de Engelse provincie bij het Generaal Kapittel optreden als vertegenwoordiger van de Engelse provincie, Thompson, *The Carthusian Order in England*, 299-301.

¹⁰⁹⁵ Doyle, 'Comments on the palaeography of Lambeth 413', 97.

¹⁰⁹⁶ C. 1444 (Lambeth Palace): 'Et solvat dicta domus Traiecti pro expensis Hemerici conversi in quacumque domo collocetur xv florenos Renenses annuatim, quoniam ad laborem propter certam infirmitatem minus sufficiens est.'

¹⁰⁹⁷ Vergeleken met de *exemplares* wordt in het Lambeth Palace manuscript de opmerking *pro quibus fiat idem* - voor een memorieviering die ook iemand anders ontving - vaak afgekort tot *fiat idem of idem*. Ook wordt het professiehuis van overleden kartuizermonniken in het Lambeth Palace manuscript nogal eens weggelaten. Clark, 'Acta of the Carthusian General Chapter', 254.

¹⁰⁹⁸ Archives Générales du Royaume, Brussels nr.14206/6 (formerly Bibliothèque Royale de Belgique, Brussels, MS II 1959), uitgegeven in AC 100:24.

identiek zijn qua spellingsvarianten, overschrijffouten, afkortingen en de manier waarop soms bepaalde zaken worden genoteerd. Het is overigens niet uit te sluiten dat voor sommige jaren wel degelijk gebruik is gemaakt van dezelfde *originale*.

Een ander voorbeeld waaruit blijkt dat er meerdere *originales* voor dezelfde provincies werden opgesteld, is de *cartae* van 1439. Nieuwlicht werd in dat jaar via de *originalis* (of een afschrift daarvan) van Herne geïnformeerd, ondanks het feit dat Lambeth Palace voor dat jaar ook de besluiten voor de provincie *Picardie Remotioris* – waar Nieuwlicht vanaf 1427 tot 1440 deel van uitmaakte – bevat. In 1439 wordt in de *exemplar* melding gemaakt van het overlijden van Johannes Ferrebouc, prior van de Noord-Franse kartuis nabij Noyon (*Monte Sancti Ludovici*), op 20 juni.¹⁰⁹⁹ In de *originalis* van 1439 uit Lambeth Palace wordt als sterfdag van *Johannes Ferrerbouc* 22 juni gegeven, terwijl de *originalis* van 1439 uit de kartuis van Herne *Dompnus Fortebunt* op 20 juni geeft.¹¹⁰⁰ In Necrologium A van Nieuwlicht is zijn naam overigens verder verhaspeld tot *Johannes Referbunt* en staat hij ook op 20 juni ingeschreven. Dat het inderdaad om dezelfde persoon gaat blijkt uit de bijstelling bij zijn naam ‘*prior domus Montis sancti Ludovici?*’.

3.2.3 De originalesverzameling van Paderborn

Een derde verzameling *originales* is opgenomen in het vijftiende-eeuwse handschrift uit de aartsbisschoppelijke bibliotheek van Paderborn (Paderborn, Erzbischöfliche Akademische Bibliothek Ms. 15) en bevat de *cartae* voor de jaren 1405, 1408, 1410, 1411, 1412, 1420-1450.¹¹⁰¹ Deze *originales* bevatten voor een aantal jaren de maatregelen voor de provincies *Reni* (1405, 1408, 1412) en voor *Picardie Remotioris* (1411, 1412). Maar deze *originales* zijn niet altijd compleet, zo zijn van de jaren 1410 en 1420 alleen de obiitlijsten overgeleverd.

3.2.4 Overige compilaties: de compilatie van Dom Chauvet en het necrologium van Villeneuve

Dankzij de *exemplares* en *originales* is de informatie uit de *cartae* over de periode 1411-1575, op een aantal jaren na grotendeels bewaard gebleven. Voor de ontbrekende jaren en de jaren voor 1411, vanaf 1380, kan dankbaar gebruik gemaakt worden van de compilaties van de kartuizermonnik Dom Jean Chauvet († 26-12-1667). Hij was een geproteste monnik van de Grande Chartreuse en scriptor (*scriba capituli generalis*) van het Generaal Kapittel en hij vervaardigde transcripties en compilaties van de *cartae* aan de hand van diverse documenten voor de periode 1380-1658.¹¹⁰² Chauvet maakte zijn compilaties nog voor de grote brand van 1676 waardoor een deel van het archief verloren ging. Hij kon derhalve nog putten uit *exemplares* die later verloren gingen. Toch was toen een deel al vernietigd. Zo maakt Chauvet zelf melding van het feit dat er over de periode 1491-1503 geen *exemplares* meer voorhanden waren in de Grande Chartreuse, waardoor hij voor die periode gebruik moest maken van andere bronnen.¹¹⁰³

De compilaties van Dom Chauvet beslaan de handschriften Grande Chartreuse 1 Cart. 43 en Grande Chartreuse 1 Cart. 14 (oude nummering MS 591). Handschrift Grande Chartreuse 1 Cart. 43 bevat de *cartae* van het Urbanistische kamp tijdens het Grote Schisma (1378-1417) voor de periode 1380-1409. Voor 1410, het jaar dat de orde werd herenigd, ontbreekt de *carta*. Wel zijn de *cartae* van het Spaanse Generaal Kapittel (1411-1418) opgenomen.¹¹⁰⁴

Het handschrift Grande Chartreuse 1 Cart. 14 bestaat uit vier delen in vijf banden.¹¹⁰⁵ Deel I bevat de ordonnanties van de orde voor de periode 1250-1400 en een aantal *cartae* uit de tweede helft van de veertiende eeuw. Deel II bevat een eerdere versie van de *cartae* voor periode 1381-1409, gevolgd door de *cartae* van de vijftiende eeuw (1402-1500). Deel IIIa en IIIb bevatten de *cartae* van de gehele zestiende eeuw en in deel IV zijn de *cartae* van de zeventiende eeuw (1600-1658) aan te treffen. In de The Chartae-

¹⁰⁹⁹ C. 1439 (AC 100:3): ‘*Dominus Johannes Ferrebouc, prior domus Montis Sancti Ludovici, qui habet per totum Ordinem plenum cum Psalterii monachatum, cuius dies obitus scribatur in kalendariis conventualibus die xx^a junii?*’.

¹¹⁰⁰ C. 1439 Lambeth Palace (AC 100:10): het Lambeth-Palacemanuscript geeft de besluiten voor de provincies *Anglie, Almania Superioris, Almania Inferioris, Reni* en *Picardie Remotioris*. C. 1439 Herne (AC 100:24): Herne heeft de besluiten voor de provincies *Picardie Propinquioris, Picardie Remotioris* en *Reni*.

¹¹⁰¹ Uitgegeven als Clark, *The Chartae* (AC 100:26).

¹¹⁰² Een van zijn bronnen voor de periode van het Grote Schisma is volgens Clark het handschrift Grande Chartreuse 1 Cart. 4, dat de *cartae* van het Generaal Kapittel in Seitz uit de periode 1386-1410 bevat, de zogeheten ‘Seitz-Akten’ Clark, *The Urbanist Chartae*, (AC 100:25:1), vii.

¹¹⁰³ Clark, *The Chartae 1475-1503* (AC 100:31), i-vi.

¹¹⁰⁴ De Spaanse provincie bleef nog tot het einde van het Schisma een aanhanger van de paus in Avignon.

¹¹⁰⁵ Zie voor een beschrijving van het handschrift, Clark, *The Urbanist Chartae*, xvi-xvii.

reeks zijn voor de perioden waar geen *exemplares* van zijn overgeleverd – of in de jaren negentig van de twintigste eeuw nog niet als zodanig herkend waren, zoals de *exemplares* uit 1557, 1560-1575 die pas in 2007 verschenen – de compilaties van Chauvet gebruikt. Zo zijn de compilaties van Chauvet voor de tijdvakken 1380-1418, 1475-1515, 1536-1658 inmiddels gepubliceerd.¹¹⁰⁶

Naast de compilaties van Dom Chauvet is er nog een compilatie die van belang is voor het reconstrueren van de Nieuwlichtse kartuizernecrologia. Het betreft manuscript Grande Chartreuse 1 Cart. 22 (oude nummering MS 592) waarin het ‘necrologium’ van de kartuis Villeneuve bij Avignon is opgenomen.¹¹⁰⁷ Het is geen necrologium in kalendervorm, maar bevat afschriften van de obitlijsten uit de *cartae*. Het is een zeventiende-eeuwse kopie van twee oudere, niet meer overgeleverde manuscripten, waarvan het eerste de jaren 1342-1411 beslaat en het tweede de periode 1452-1692 en waarvan de jaren 1467-1499 ontbreken.¹¹⁰⁸ Het bevat de obitlijsten zoals die ook in de afzonderlijke *cartae* zijn aan te treffen en waarvan een aantal opgegeven overlijdens, volgens de editeur Clark, niet in andere compilaties zijn aan te treffen.¹¹⁰⁹ Toch is het Villeneuvenecrologium ook niet volledig.¹¹¹⁰

4. Spellingsvarianten en fouten in de *cartae* en Necrologium A en B

Aangezien er meerdere personen zorg voor droegen dat de ‘obiits’ van het Generaal Kapittel via de *cartae* in de necrologia van de verschillende kartuizerkloosters werden ingeschreven, zijn er in de Utrechtse necrologia diverse verschrijvingen aan te treffen.¹¹¹¹ Deze interpretatie- en overschrijffouten zijn onder te verdelen in de volgende soorten:

1) *Verkeerde datum (onverklaarbaar)*

Personen die wanneer de inschrijving in het necrologium vergeleken wordt met de *carta* op de verkeerde dag staan ingeschreven. Een voorbeeld hiervan is het *anniversarium* van Amya Tactersale. De *carta* van 1442 meldt het overlijden van Amya Tactersale. Hij diende jaarlijks herdacht te worden met een *anniversarium* door de gehele orde op de dag na zijn sterfdag, die volgens de *carta* (*exemplar* Parijs MS Latin 10887) van 1442 op 14 september plaatsvond.¹¹¹² In Necrologium A is zijn *anniversarium* echter al op 3 september aan te treffen.¹¹¹³ De *originales* van Lambeth Palace MS 413 en Brussel no 14206/6) geven beiden 14 september als sterfdatum, terwijl de *originalis* van Paderborn 13 september geeft.

Wanneer Necrologium A met Necrologium B wordt vergeleken komt het ook regelmatig voor dat een persoon in beide necrologia voorkomt, maar ingeschreven is op verschillende data. Ook hiervoor is niet altijd een verklaring te geven.

2) *Verkeerde datum (verklaarbaar)*

In de *cartae* komen drie soorten datumregistraties voor die door elkaar gebruikt worden: de heiligenkalender, de Romeinse kalender en de Juliaanse kalender (de huidige kalender). In de *carta* van één jaar kunnen de drie datumregistraties voorkomen, hetgeen fouten in de hand werkt.¹¹¹⁴ Het gebeurt bijvoorbeeld in de *carta* van 1481, waar het overgrote deel van de *anniversaria* (10 stuks) de Juliaanse kalender geeft, maar waar ook twee jaargetijden door middel van de

¹¹⁰⁶ 1380-1418 (AC 100:25); 1475-1503 (AC 100:31); 1504-1515 (AC 100:30); 1536-1570 (AC 100:36); 1571-1588 (AC 100:37); 1589-1599 (AC 100:38); 1600-1658 (AC 100:39).

¹¹⁰⁷ Uitgegeven in zes delen als Clark, *The Chartae: Villeneuve Necrology*, (AC 100:27).

¹¹⁰⁸ Een andere belangrijke compilatie, die overigens nog niet is gepubliceerd, is het necrologium van de kartuizer Palémon Bastin (1876-1933). Hij was een monnik van de Grande Chartreuse die tijdens zijn leven een inventarisatie maakte van de beschikbare *cartae*. Zijn grootste verdienste is volgens Simmert dat hij voor het archief van de Grande Chartreuse een vijfdelig necrologium van de gehele orde aanlegde, samengesteld op basis van de *cartae*; Simmert, ‘Zur Geschichte der Generalkapittel der Kartäuser’, 691.

¹¹⁰⁹ Zie Clark, *The Urbanist Carthae 1380-1393* (AC 100:25:1), xi.

¹¹¹⁰ Zie ook Bijlage 5 bij de verantwoording van de peiljaren.

¹¹¹¹ Schlegel geeft in zijn artikel over het necrologium van de kartuis te Erfurt ook enkele fouten die kunnen voorkomen in een necrologium. Schlegel, ‘Nekrolog der Kartause Erfurt’, 111-112.

¹¹¹² C. 1442 (AC 100:3): ‘*Et Amya Tactersale, pro quibus fiat idem. Et dicta Amya habet anniversarium perpetuum per totum Ordinem associandum cum primo anniversario currente post diem obitus eius, qui fuit xiiij Septembris, et ita scribatur in kalendariis conventualibus domorum Ordinis.*’

¹¹¹³ In Necrologium B komt zijn overlijden niet voor.

¹¹¹⁴ Waarschijnlijk wordt dit veroorzaakt doordat de priors de obiits uit hun regio, als een geschreven lijst inleverden, waarna de *scriptor capituli* deze gegevens ongewijzigd overnam. Het verklaart ook waarom in de *exemplares* met enige regelmaat spelfouten voorkomen in persoonsnamen uit de niet-Franse gebieden. Zie hieronder ook punt 5.

heiligenkalender worden aangegeven en één met behulp van de Romeinse kalender. Het *anniversarium* van Johannes Parvi, vicaris van de Franse kartuis Mont Merule, wordt daar gesteld op de dag na de *ix kallendas februarij*.¹¹¹⁵ De dag na de negende kalende van februari valt op 25 januari, maar in *Necrologium A* is Johan Parvi pas op 10 februari aan te treffen. Waarschijnlijk heeft de afschrijver van de *originale*, die in Nieuwlicht is gebruikt, een fout gemaakt en is *kallendas* komend te vervallen, waardoor er 9 februari lijkt te staan. Maar het kan evengoed een leesfout van de Utrechtse kartuizer zijn geweest die de obiits van dat jaar in *Necrologium A* inschreef.

Dat de prior die de door hem gecontroleerde versie van de *originalis* mee terugnam ook wel eens iets over het hoofd zag, zou kunnen worden geconcludeerd uit het *anniversarium* van de kartuizer Willem de Mede, vicaris van de Engelse kartuis te Sheen. In de *exemplar* van 1474 wordt zijn overlijden opgegeven op *x kalendas Januarij* (23 december). De *originalis* uit de verzameling van Lambeth Palace MS 413 geeft echter 10 januari als sterfdatum. Ook in *Necrologium A* komt Willem Mede voor op 10 januari.

Een andere veel voorkomende fout is het verwisselen van de maanden maart en mei en de maanden september en december. Het overlijden van Gregorius Soltwedel, prior van de kartuis Corone Marie bij Rügenwalde, wordt vermeld in de *carta* van 1467. Hij wordt herdacht met een *anniversarium*, gevierd door de gehele orde een dag na zijn sterfdag op 3 maart.¹¹¹⁶ In *Necrologium A* komt Gregorius echter voor op 3 mei als ‘*Gregorius Soutlwaert, prior domus in Pomeraria*’.

3) *Samenvoeging en persoonsverwisseling*

Hoewel het weinig voorkomt, of niet goed te traceren is, worden af en toe personen verwisseld. Zo bevat *Necrologium A* op 29 augustus de naam van Johannes Cirelli, prior van Fontis (de kartuis bij het Spaanse Zaragossa). In het beknopte afschrift dat Dom Chauvet maakte van de *carta* van 1410 is echter sprake van een *Jacob Tyrelli*, prior van Fontis (met achternaam in een spellingsvariant), die op die dag herdacht moest worden.¹¹¹⁷ Drie obiits verderop wordt wel een Johan genoemd met een er op lijkende achternaam (*Teyrrici*), maar hij werd alleen met een *tricenarium* herdacht. Er is hier waarschijnlijk sprake van gedeeltelijke persoonsverwisseling. Wie de fout heeft gemaakt is op basis van *Necrologium A* en het afschrift van Dom Chauvet niet op te maken.

Een ander voorbeeld van persoonsverwisseling is het overlijden van kardinaal Marcurinus, weldoener van de Brusselse kartuis die in 1530 stierf. In *Necrologium A* staat zijn *anniversarium* ingeschreven op 2 juni. Hij wordt daar echter Richard genoemd. In de *carta* van 1531 waar het overlijden van kardinaal Marcurinus staat genoteerd, wordt hij gevolgd door het overlijden van Richard, aartsbisschop van Trier, die enkel met een *tricenarium* werd herdacht.¹¹¹⁸

4) *Geen recht op een anniversarium*

Een aantal keer komt het voor dat personen in *Necrologium A* staan ingeschreven die volgens de *cartae* niet herdacht hoefden te worden met een *anniversarium* in de provincie waar de Utrechtse kartuis op dat moment toe behoorde. Zoals Nicolaas van Gyngen, die prior was in Buxheim en Tukulhausen. Zijn overlijden staat genoteerd in de *carta* van 1471, met de mededeling dat hij alleen in de provincies *Alemania Superioris* en *Inferioris* herdacht diende te worden met een *monachusatus*. Toch is hij ook in *Necrologium A* aan te treffen op zijn sterfdag 5 oktober. Nieuwlicht behoorde toen tot de provincie *Picardie Remotioris*.¹¹¹⁹

¹¹¹⁵ C. 1481 (AC 100:12:2). Johannes Parvi overleed al in 1480. Hij staat al in de *carta* van dat jaar ingeschreven, maar de maand van overlijden was toen nog onbekend (wel dat het op de negende kalende was gebeurd): ‘*Anno preterito dominus Johannes Parvi, Vicarius domus Montis Merule, habuit anniversarium, sed licet fuit scriptus dies obitus eius, non tamen fuit scriptum cuius mensis; ideo nunc scribitur, scilicet ix kallendas Februarii; scribatur in kalendarijs domorum Ordinis*’.

¹¹¹⁶ C. 1467 (*exemplares*) (AC 100:6): ‘*Domnus Gregorius Soltwedel, Prior domus Corone Marie in Pomerania. ... Et dictus dominus Gregorius habet anniversarium perpetuum per totum Ordinem associandum cum primo anniversario currente post diem obitus eius, qui fuit iii^o Marcii. Et scribatur in kalendariis conventualibus domorum Ordinis*’.

¹¹¹⁷ C. 1410 (AC 100:25:3).

¹¹¹⁸ C. 1531 (*exemplare*) (AC 100:23:2).

¹¹¹⁹ C. 1471 (AC 100:5): ‘*Domnus Nicolaus de Gyngen, monachus professus primo domus Aule Marie in Buchsheim et prior eiusdem domus, ultimo professus et prior domus Celle Salutis in Tukulhusen. [...] Et dictus Nicolaus de Gyngen habet plenum cum psalteriis monachatum in Provinciis Alamanie Superioris et Inferioris, cuius obitus dies scribatur in kalendariis conventualibus dictarum provinciarum sub v octobris*’.

5) *Vergeten op te nemen*

In de *carta* van 1417 komt de prior van de Londense kartuis Johan Okeden (Ockenham?) voor, die herdacht diende te worden met een *monachus* door de gehele orde.¹¹²⁰ Zijn *anniversarium* diende op 15 februari ingeschreven te worden in de kartuizernecrologia. Maar noch in Necrologium A noch in Necrologium B is zijn naam aan te treffen. Ook obiits van drie andere kartuizermonniken van dat jaar die ook een *anniversarium* van de gehele orde ontvingen zijn niet of verkeerd ingeschreven: Hertman, de prior van de kartuis Sancte Trinitatis is niet opgenomen, Sifridus, monnik uit Seitz is op 3 augustus ingeschreven in plaats van 11 juli, en een andere Seitzer kartuizer, Johan is mogelijk niet op 17 december, maar op 21 december ingeschreven, hoewel niet helemaal zeker is of dit dezelfde persoon betreft. Opvallend is dat het *anniversarium* voor Hartmodus, kanunnik en begunstiger van de kartuis te Würzburg, wel én correct is overgenomen uit de *carta* van 1417.¹¹²¹

Een andere gedachtenisviering die niet in het Utrechtse necrologium is opgenomen, is het *anniversarium* van Herman van Lochem dat in de *carta* van 1505 voorkomt. Zijn jaargetijde zou gevierd moeten worden in de provincie Teutoniae waar de Utrechtse kartuis sinds 1474 bij hoorde.¹¹²² Helaas geeft de *carta (exemplare)* van dat jaar geen overlijdensdatum, wat een verklaring zou kunnen zijn waarom het *anniversarium* niet meer is opgenomen.

6) *Spellingsvarianten en transcriptiefouten*

Spellingsvarianten en spelfouten in persoonsnamen kan het zoeken naar bepaalde personen ernstig belemmeren. Clark constateerde dat de schrijver van de *exemplares* regelmatig moeite had met bepaalde lettercombinaties van vooral Duitstalige en Engelstalige namen, die soms in de *originales*, zoals die van Lambeth Palace, verbeterd werden.¹¹²³ Dit maakt het waarschijnlijk dat de priors die het Generaal Kapittel bezochten, de obiits in geschreven vorm indienden, waarna de *scriptor carte capituli* ze editeerde voor de *carta*. In de *exemplares* en *originales* komen regelmatig transcriptiefouten voor. Zo komt Jacob van Gaesbeek in de *exemplar* van 1459 voor als ‘*Jacobus dominus de Gaesbeke et Opcouwe*’, in de *originalis* uit Lambeth Palace heet hij ‘*domicellus Jacobus, dominus de Gaesbelze et Oxcouwe*’.¹¹²⁴ De achternaam van de Utrechtse prior Adriaan Storm werd in de *exemplar* van 1474 verhaspeld tot *Scorin*.¹¹²⁵ Nog bonter maakt Dom Chauvet het, die in de zeventiende eeuw compilaties van oude *cartae* maakte. De stichter van Nieuwlicht, Zweder van Gaesbeek, komt daarin voor als ‘*baro [dominus] de Geitzpeck*’. Zijn broer, en tweede stichter van Nieuwlicht, Willem van Abcoude spelt Chauvet als ‘*Dominus Wilhelmus de [Abrollo] Obkonen*’ en als ‘*Dominus Wilhelmus de Achow*’. In de *carta* van 1407 wordt Willem genoemd in verband met het overlijden van zijn zoon. Willems naam wordt daar gespeld als ‘*Wilbelmi domini de Aphaio & de Isten*’ en als ‘*Wilbelmi domini de Aphao et de Vsteden*’.¹¹²⁶ Overigens is niet van alle ‘Utrechtse’

¹¹²⁰ C. 1417 (*originale*) AC 100:10: ‘*Domnus Johannes Okeden prior dudum domus Londoniarum qui habet per totum ordinem plenum cum psalteriis monachatum cuius obitus scribatur cum primo anniversario post xiiii^{um} diem februarii*’. Het obiit van Johan is aan te treffen in zowel de de *originales* in Lambeth Palace MS 413 en Brussel MS 14206/6 als in de transcriptie van de *exemplar* door Dom Duchesne. Deze laatste spelde zijn achternaam als Olredon.

¹¹²¹ C. 1417 (AC 100:10): ‘*Dominus Hartmundus canonicus olim ecclesie Sancti Jobannis in Angis, magnus benefactor domus Herbipolensis, qui pro se et suis habet anniversarium perpetuum per totum Ordinem cuius obitus scribatur in kalendarijs sub tercio kalendas Marci*’. De inschrijving van Hartmodus op 28 februari (= derde kalende van maart) bevat de letterlijk overgenomen opmerking over het *anniversarium* ‘*pro se et suis*’, iets wat niet vaak vermeld wordt in de necrologia. Degene die zijn naam heeft ingeschreven in Necrologium A moet dus wel degelijk de *carta* van dat jaar onder ogen hebben gehad.

¹¹²² C. 1505 (*exemplare*) (AC 100:21:1): ‘*Hermannus de Lochem, monachus professus domus Bruxelle [...]. Et dictus Hermannus habet in Provincia Teuthonie anniversarium perpetuum*’.

¹¹²³ Clark geeft in zijn artikel ‘The Acta of the Carthusian General Chapter’, 253-255 een paar voorbeelden zoals spellingsvarianten. In de *exemplares* uit de Bibliothèque Nationale wordt een ‘w’ vaak gespeld als ‘lb’, zoals in de *carta* van 1441 waar Petrus Lbinbach (Parijs) versus Petrus Winbach (Lambeth Palace). Ook worden de n en de u; de c en de t; de b en de v vaak verwisseld. In het Lambeth Palace handschrift zijn het de e en de r die nogal eens verwisseld worden.

¹¹²⁴ Respectievelijk c. 1459 in AC 100:5 en AC 100:11:2. Het is overigens niet uit te sluiten dat de editeurs van de *cartae* bij de transcriptie fouten hebben gemaakt.

¹¹²⁵ C. 1474 (AC 100:6). Het kan evengoed een transcriptiefout van de twintigste-eeuwse editeur van de *carta* zijn. In de *originalis* in Lambeth Palace MS 413 wordt de Utrechtse prior overigens Scorii genoemd (AC 100:12:3).

¹¹²⁶ Respectievelijk de *carta* van 1401, 1407 en 1408 in AC 100: 25:3.

personen die in de *carta* voorkomen de spelling zo ernstig gecorrumpeerd. Zo spelt Dom Chauvet de naam van Alienora van Borselen in de *carta* van 1405 als ‘*Alienora Bersalia*’, i.p.v. ‘*Borsalia*’.¹¹²⁷ En is Johannes Willem van Delft in de *carta* (*exemplar* en *originale*) van 1456 opgenomen als ‘*Johannes Villan, filius Arnoldi de Delff, magnus benefactor domus Traiecti*’.¹¹²⁸

Het moge duidelijk zijn geworden dat de *cartae* van het Generaal Kapittel een waardevolle bron kunnen zijn voor het memoria-onderzoek, omdat ze jaarlijks de overlijdens vermelden van kartuizers en wel-doeners van de orde, die door de gehele orde herdacht dienden te worden. Toch zitten er aan het gebruik van de *cartae* voor onderzoek enkele haken en ogen. Door de verschillende personen die betrokken waren bij het opstellen en kopiëren van de *cartae* en het feit dat de schrijvers (auteurs en kopiïsten) niet altijd vertrouwd waren met namen uit andere regio’s, waren fouten snel gemaakt. Daarnaast moet bij het gebruik van de *cartae* voor het onderzoek ook steeds rekening worden gehouden met de complexe overleverings-geschiedenis van de *exemplares* en *originales*, waarbij het handig kan zijn om de gegevens uit de verschillende versies van de *cartae* naast elkaar te leggen.

¹¹²⁷ C. 1405 (AC 100:4).

¹¹²⁸ C. 1456 (AC 100:11).

5. Overzicht van geraadpleegde, gepubliceerde *cartae* van het Generaal Kapittel uit de vijftiende en zestiende eeuw

Exemplares:

- * Paris Bibliothèque Nationale MS Latin 10887 (1438-1456)
1438-1446 (f. 1-144) (AC 100:3)
1447-1456 (f. 145-333v.) (AC 100:4)
- * Paris Bibliothèque Nationale MS Latin 10888 (1457-1474)
1457-1465 (f. 1-157v) (AC 100:5)
1466-1474 (f. 159-307) (AC 100:6)
- * Paris Bibliothèque Nationale MS Latin 10889 (1516-1525)
1516-1519 (AC 100:22:1)
1520-1522 (AC 100:22:2)
1523-1525 (AC 100:22:3)
- * Paris Bibliothèque Nationale MS Latin 10890 (1526-
1526-1529 (AC 100:23:1)
1530-1532 (AC 100:23:2)
1533-1535 (AC 100:23:3)
- * Parkminster, MS Parkminster B 62 (1504-1513)
1504-1507 (AC 100:21:1)
1508-1513 (AC 100:21:2)
- * Grande Chartreuse MS 1 Cart. 19 (1557, 1560-1575) (AC 100:40)
- * Grenoble, Bibliothèque Municipale MS. 439
(1557, 1560-1566) (AC 100:40:1)
(1567-1570) (AC 100:40:2)
(1571-1575) (AC 100:40:3)

Transcriptie *exemplares*

- * Grande Chartreuse 1. Cart. 15 (1411-1436)
1411 -1414, 1416, 1417 (AC 100:7)
1420, 1422-1427 (AC 100:8)
1428, 1429, 1431, 1434-1436 (AC 100:9)

Originales:

- * London, Lambeth Palace MS 413 (1411-1481)
1411-1439 (f. 1-135) (AC 100:10)
1440-1460 (f. 136r-300r) (AC 100:11)
1461-1474 (f. 301v-1458v) (AC 100:12:1)
1475-1481 (f. 461r-522v) (AC 100:12:2)
- * Bruxelles, Archives Générales du Royaume, no. 14206/6 (1416-1442)
1416-1442 (AC 100:24)
- * Paderborn, Erzbischöfliche Akademische Bibliothek Ms. 15
1405, 1408, 1410-1412, 1420-1450 (AC 100:26)

Compilaties Originales/exemplares

- * Grande Chartreuse 1. Cart. 43 (Urbanistische *cartae* 1380-1409 + Spaanse Generaal Kapittels 1411-1418)
 - 1380-1393 (AC 100:25:1)
 - 1394-1400 (AC 100:25:2)
 - 1401-1410 (AC 100:25:3)
 - 1411-1418 Avignon Chartae, The Spanish Chartae (AC 100:25:4)

- * Grand Chartreuse 1. Cart. 14 (vijf delen die vier eenheden vormen; twee bevatten eerdere versies van de Urbanistische *cartae* voor 1381-1409, gevolgd door *cartae* voor 1402-1500)
 - (1380-1393 (AC 100:25:1))
 - (1394-1400 (AC 100:25:2))
 - (1401-1410 (AC 100:25:3))
 - 1475-1503 (AC 100:31)
 - 1504-1515 (AC 100:30)
 - 1536-1570 (AC 100:36)
 - 1571-1588 (AC 100:37)

- * Grande Chartreuse MS. 1 Cart. 22 (The Villeneuve necrology)
 - 1342-1411 (AC 100:27:1)
 - 1452-1466, 1500-1535 (AC 100:27:2)
 - 1536-1585 (AC 100:27:3)
 - 1586-1640 (AC 100:27:4)
 - 1641-1665 (AC 100:27:5)
 - 1666-1692 (AC 100:27:6)

BIJLAGE 5

INVENTARISATIE OBIITLIJSTEN UIT DE *CARTAE* VOOR DE 27 PEILJAREN

De tabel in deze bijlage bevat een inventarisatie van de aantallen obiits uit de *cartae* zoals die in de 27 gekozen peiljaren voorkomen. De tabel bestaat uit 5 hoofdkolommen, waarvan er twee (de kolommen Kartuizers en Niet-kartuizers) onderverdeeld zijn in respectievelijk vier en vijf subcategorieën. Hierbij is iets afgeveken van de indeling zoals die in de *cartae* voorkomt. Meestal begint een *carta* met een opsomming van de belangrijkste overleden vorsten en vorstinnen, gevolgd door de overleden kartuizers, waarna de overige leken volgen (zie ook Bijlage 4). De opmaak van de *cartae* veranderde enigszins in de loop van de tijd. Zo zijn er in de oudste overgeleverde *cartae* nog geen subkopjes en is er vanaf 1528 een extra subcategorie *Seculares sacerdotes* toegevoegd. Aangezien het tot dat jaar niet altijd te achterhalen was of een vermelde leek ook tot de geestelijke stand behoorde, is deze onderverdeling in deze studie niet in de subcategorieën verwerkt. Per subcategorie staat tussen haken het aantal *monachatus* en *anniversaria*. Als laatste kolom zijn eventuele oudere *anniversaria* opgenomen die in de *carta* van dat jaar staan vermeld. Het betreft dan *anniversaria* en *monachatus* uit voorgaande jaren waarvan eerder de gedenkdag nog niet bekend was. Het merendeel van de genoemde personen, zowel kloosterlingen als niet-kloosterlingen, werd herdacht door middel van een *tricenarium*. Slechts een zeer beperkt aantal werd jaarlijks herdacht door middel van een *anniversarium* of *monachatus*. Vanaf 1433 werd in de *cartae* ook de datum vermeld waarop het Generaal Kapittel begon. Deze data zijn in de eerste kolom (Jaar) opgenomen.

Verantwoording peiljaren

Voor de inventarisatie van de obiits uit de *cartae* is steeds geprobeerd om iedere vijf jaar de obiits te tellen uit de obiitlijsten van de *cartae*, zoals die in de *exemplares* (dus de oerversies van het Generaal Kapittel) voorkomen. Vanaf 1411 tot en met 1575 zijn er *exemplares* overgeleverd, al dan niet in afschrift (zie ook Bijlage 4). Over de periode 1411-1575 zijn 27 peiljaren gekozen, vijftien in de vijftiende eeuw en twaalf in de zestiende eeuw. Hoewel steeds geprobeerd is iedere vijf jaar een peiljaar te nemen, moest hier af en toe van worden afgeweken en een alternatief peiljaar worden gekozen. Zo zijn de *cartae* van 1415 en 1430 niet als *exemplar* overgeleverd, vandaar dat voor 1416 en 1431 is gekozen. En aangezien de *exemplares* van 1504-1506 en 1510-1511 wat betreft obiitlijsten onvolledig zijn overgeleverd, is gekozen voor 1507 en 1512 als peiljaren. Tevens is er geen *exemplar* bekend voor 1515, zodat voor de *exemplar* van 1516 is gekozen.

Afgezien van enkele jaren waarvoor alternatieve peiljaren moesten worden gezocht, zijn er ook twee perioden waarvan geen *exemplares* zijn overgeleverd. Het gaat om de perioden 1475-1503 en 1536-1556. Er is gekeken of hiervoor *originales*-verzamelingen konden worden gebruikt. De *originales*-verzameling van Lambeth Palace (MS 413), die de periode 1411-1481 beslaat, bleek een betrouwbare bron. Daarom is voor de jaren 1475 en 1480 deze *originales*-verzameling gebruikt. Voor de laatste twee decennia van de vijftiende eeuw en de periode 1536-1556 zijn geen peiljaren meer genomen, omdat er geen betrouwbare *originales*-verzamelingen voor die perioden beschikbaar waren. De *cartae*-compilaties die Dom Chauvet in de zeventiende eeuw van de *cartae* van 1380-1658 (zie Bijlage 4) maakte, zijn niet representatief wat betreft het aantal obiits.¹¹²⁹ Dikwijls nam hij alleen de *anniversaria* en *monachatus* op, eventueel aangevuld met enkele hooggeplaatste personen die een *tricenarium* hadden. Daarom is deze compilatie niet gebruikt voor de inventarisatie.

Op één uitzondering na is ook geen gebruikt gemaakt van een andere belangrijke *cartae*-compilatie, het Villeneuve Necrologium, ondanks het feit dat het handschrift ook obiits geeft van jaren waarvan de *exemplares* verloren zijn gegaan.¹¹³⁰ Dit zeventiende-eeuwse afschrift is afkomstig van de kartuis Villeneuve nabij Avignon en bevat de obiitregistraties uit de *cartae* over de jaren 1342-1411, 1452-1467 en 1499-1692. Bij vergelijking van de obiits uit het Villeneuve Necrologium met een aantal zestiende-eeuwse *exemplares* bleek dat de opsteller van het Villeneuve Necrologium de obiits van de kartuizerkloosterlingen weliswaar – een enkele

¹¹²⁹ Dom Chauvet gaf zelf al aan dat van de periode 1491-1503 geen *exemplares* bewaard waren in de Grande Chartreuse. Clark, *The Carthae 1475-1503* (AC 100:26), i-vi.

¹¹³⁰ Over het Villeneuve Necrologium zie Bijlage A (uitgegeven in AC 100:27).

missier daargelaten - volledig had overgenomen, maar van de obiits van de niet-kartuizers dikwijls een zeer beperkt aantal overnam. Zo bevat de *exemplar* van 1516 de namen van 29 niet-kartuizers, waarvan er in het Villeneuve Necrologium zeven zijn overgenomen. En de *exemplar* van 1557 geeft de namen van veertig leken, terwijl het Villeneuve Necrologium er slechts zes telt. Voor de inventarisatie zijn alleen voor 1560 de obiitvermeldingen uit het Villeneuve Necrologium gecombineerd met die van de *exemplar* uit dat jaar. Van de *exemplar* van 1560 ontbreken namelijk de eerste pagina's waardoor de obiits van de kloosterlingen verloren zijn gegaan.¹¹³¹ De obiits van de niet kloosterlingen zijn wel overgeleverd in de *exemplar* van 1560.¹¹³² Aangezien de obiits van de kartuizerkloosterlingen in het Villeneuve Necrologium in de regel integraal werden overgenomen, zijn deze voor 1560 gebruikt en gecombineerd met de gegevens uit de *exemplare*.

Tabel Obiits per jaar in de *Cartae*

a. = *anniversarium*

m. = *monachus*

t. + a. = *tricenarium* en een *anniversarium*

Jaar	Kartuizers				Niet-kartuizers					Totaal	Oude anniversaria
	monniken	conversen	donaten	monialen	Vorsten (wereldlijk)	Vorsten (geestelijk)	Vorstin- nen	m	v		
1411	39 (4 m.; 1 a.)	12	-	5 ¹¹³³	1	1	-	6	5	69	-
1416	22 (1 a.)	7	2	6	8	2 (1.a.)	2	14 ¹¹³⁴	8	71	-
1420	59 (1 m.; 2 t +a)	16	1	3	2 (1 m.)	7	-	21 (3 geest) (1 a + t)	14	123	3
1425	31 (2 m.; 1a.)	15	1	2	1	3	-	18 (2 geest) (1m, 1a)	10 (1a)	81	-
1431	45 ¹¹³⁵ (1 m.; 3 a.)	13	-	4	1	4 (1 m.)	1	23 (1 a.)	13	104	-
1435 16 mei	39 (1 m.; 5 a.)	17	-	5	-	2	1	32 (2 a.)	10	106	3
1440	49	13	-	7	1	6	2	25	23	126	1

¹¹³¹ Een keuze voor 1561 of 1562 was geen optie, aangezien van de *exemplar* van 1561 alle obiits ontbreken, en de obiits van 1562 voor de seculieren onvolledig is.

¹¹³² De *exemplar* geeft achttien leken, terwijl het Villeneuve Necrologium er zeven geeft.

¹¹³³ Exclusief negen niet bij naam genoemde inwoners van de vrouwenkartuis Bertaud in de Provence.

¹¹³⁴ Exclusief 26 niet bij naam genoemde reguliere kanunniken uit Uliencis (?) en een aantal andere niet bij naam genoemde familieleden (zoals *filiis et filiabus*).

¹¹³⁵ Exclusief dertien niet bij naam genoemde personen, onder wie elf bewoners van de kartuis Scale Dei in Spanje.

25 april	(5 m.; 1 a.)				(1 a.)			(1 a.)			
1445 26 april	33 (3 m.; 6 a.)	5	-	5	1 (1 m.)	1	1 (1 m.)	18 (5 geest) (1 m., 2 a.)	7 (1 a.)	71	-
1450 4 mei	38 (5 a.)	15 (1 a.)	1	1	1	2 (2 m.)	2 (1 m.; 1 a.)	24 (7 geest) (1 a.)	14 (2 a.)	98	5
1455 5 mei	28 (2 a.)	14	1	5	2 (2 m.)	3 (1 m.; 1 a.)	1	27 (7 geest) (4 a.)	17	98	-
1460 12 mei	71 (5 m.; 5 a.)	12 (1 m.)	-	16	1 (1 m.)	5	2 (1 m.)	36 (8 geest) (1 m.)	19	162	3
1465 13 mei	55 (2 m.; 2 a.)	18	4	7	5 (1 m.)	3	7 (1 m.; 1 a.)	47 (9 geest)	21	167	3
1470 21 mei	65 (1 m.; 7 a.)	19	10	9	-	3	2	26 (3 geest) (1 a.)	21 (2 a.)	155	-
1475 24 april	83 (1 m.; 6 a.)	27	10	4	2 (1 m.)	1	2	33 (15 geest.) (1 a.)	12	174	1
1480 1 mei	76 (2 a.)	23	5	7	-	2	-	20 (9 geest)	12 (3 a.)	145	-
1507 3 mei	102 (1 a.)	34	20	12	4 (2 m.)	-	1	20 (6 geest) (3 a.)	11 (2 a.)	204	-
1512 10 mei	81 (1m.; 2 a.)	26	26	8	1	1	-	25 (4 geest)	12 (1 a.)	180	2
1516 16 april	80 (2 m.)	35	16	11	4 (1 m.)	-	2 (1 m.)	23 (6 geest) (2 m.; 1 a.)	10	181	1
1520	89	32	28	19	1	1	-	29	14	213	-

7 mei	(1 m., 1 a.)		(1 a.)		(1 m.)	(1 m.)		(4 geest?) (2a., 1m.)	(2a.)		
1525 15 mei	69 (1 m.; 2 a.)	43 (2 a.)	34 (1 a.)	6 (1 a.)	2 (1 m.)	1	1 (1 m.)	25 (4 geest) (3 a.)	5	186	-
1530 16 mei	97 (5 m.)	23	27	11	-	-	6 (1 m.)	14 (3 geest)	4	182	8
1535 26 april	80 (2 a.)	23	21	10	2	1	-	12 (4 geest)	6	155	-
1557 7 mei	70 (3 m.)	28	28	10	-	-	1	24 (8 geest) (1 m.)	16	177	1
1560 13 mei	91 (3 m.; 1 a.)	20	35	7	3 (1 m.)	2 (2 m.)	-	17 (5 geest)	20	195	2
1565 16 mei	56 (2 m.)	13	18	11	1 (1 m.)	-	-	8 (3 geest)	3	110	1
1570 24 april	49 (1 m.)	19 (1 m.)	22	8	1	-	-	20 (6 geest)	14	133	1
1575 2 mei	51 (5 m, 2 a)	29	17	12	2 (1 m.)	3 (3 m.)	2 (2 m.)	16 (2 geest) (1 m.)	7	141	-
Totaal	1648	551	327	211	47	54	39	602	328	3807	

BIJLAGE 6**CONFRATERNITEITEN AANGEGAAN DOOR NIEUWLICHT MET ANDERE RELIGIEUZE INSTELLINGEN**

Datum	Instelling	Vindplaatsen akten	Bijzonderheden
ca. 1393? 1444 (21 augustus)	Kartuizerklooster Hollandse Huis (Geertruidenberg)	HUA, Nieuwlicht, inv. 21 Afschrift: Cart. 2, f. 210r	
1394 (4 januari)	Kapittel van Oudmunster	HUA, Nieuwlicht, inv. 18 HUA, Oudmunster, inv. 410 Afschriften Cart. 2, f. 207v-208r; HUA, Oudmunster, inv. 395, f. 245	
1403 (4 april)	Predikheren	HUA, Nieuwlicht, inv. 19 Afschrift: Cart. 2, f. 218v	
1417 (20 mei)	Kapittel van Sint-Jan	HUA, Nieuwlicht, inv. 20 HUA, St. Jan, inv. 100 Afschrift: Cart. 2, f.208r-v	De confraterniteitsbrief van Nieuwlicht is gedateerd op 25 mei 1417.
[1424	Jeruzalem convent	HUA, BA I, inv. 1213	De confraterniteitsbrief is in 1424 uitgevaardigd door het Generaal Kapittel van de kartuizerorde. Deze confraterniteit ging het Jeruzalemconvent aan met de kartuizerorde en niet alleen met Nieuwlicht. De confraterniteit bestond er voornamelijk uit dat het convent deelde in de goede werken van de kartuizerorde. Het was niet de bedoeling dat er gebeden werd voor de afzonderlijke leden. In het archief van Nieuwlicht is de confraterniteitsbrief niet bewaard.]
1435 (27 september) 1440 (1441)	Kartuizerklooster Sint-Andries-ter- Zaliger-Haven (Amsterdam) Kapittel van Sint-Pieter	Afschrift: Cart. 2, f. 210r HUA, St. Pieter, inv. 84 (confraterniteit met kartuizerorde) HUA, St. Pieter, inv. 85 (confraterniteit tussen Nieuwlicht en St. Pieter) Afschrift: Cart. 2, f. 208v-209r (confraterniteit Nieuwlicht-Sint-Pieter)	Van den Hoven van Genderen vermeldt dat de confraterniteit reeds in 1418 is aangegaan (Van den Hoven, <i>Heren</i> , 660). Dat heb ik niet teruggevonden, maar wel de confraterniteitsbrief van het Generaal Kapittel van de kartuizerorde uit 1440. Van deze brief is geen duplicaat of kopie in het archief van Nieuwlicht. De confraterniteitsbrief van Nieuwlicht volgt pas een jaar later (1441), deze is alleen als afschrift in het tweede cartularium overgeleverd.

1451 (15 juli) 1542 (15 februari)	Marienberg (IJsselstein) (cisterciënzerklooster)	HUA, Nieuwlicht, inv. 26 Afschrift: Cart. 2, f. 215v-217r	Marienberg belooft vier requiemmissen voor overleden kartuizers op te dragen. In 1542 wordt de invulling van de memorieviering iets aangepast.
1462 1480 (20 oktober)	Minderbroeders, Clarissen en Moderne Devoten (gehele orde?)	1462: Afschrift: Cart. 2, f. 218v-219r 1480: HUA, Nieuwlicht, inv. 22 Afschrift: Cart. 2, f. 219r-v	De confraterniteitsbrief uit 1462 is alleen in afschrift bewaard in het archief van Nieuwlicht. De confraterniteit werd in 1480 herzien.
1487 (25 juli)	Kapittel van Sint-Marie	HUA, Nieuwlicht, inv. 23 HUA, St. Marie, inv. 224 Afschrift: Cart. 2, f. 209r-v	
1489	Alle cisterciënzerkloosters (abdij Kamp)	Afschrift: Cart. 2, f. 218r	
1495 (22 mei)	Kartuizerklooster Sint- Bartholomeusdal (Delft)	HUA, Nieuwlicht, inv. 24 Afschrift: Cart. 2, f. 211v	
1496 (8 december)	Sint-Laurensabdij (Oostbroek) (benedictijnerabdij)	HUA, Nieuwlicht, inv. 25 Afschriften: Cart. 2, f. 214v-215v; HUA, Oostbroek, inv. 12, f. 165r-v	

BIJLAGE 7

UTRECHTSE KANUNNIKEN IN NECROLOGIUM A EN NECROLOGIUM B

Een aantal kanunniken was lid van meerdere Utrechtse kapittels. Geprobeerd is de kanunniken zo veel mogelijk in te delen bij het kapittel waarmee ze in de necrologia geassocieerd worden. In de overzichten van de andere kapittels komen ze ook voor, maar daar zijn ze gecursiveerd. Van enkele Utrechtse kanunniken, zoals de kanunniken van Sint-Pieter, Arnold Pot en Peter de Mera, en de kanunniken van Oudmunster, Willem Leo en Richard van Oy, is bekend dat ze schenkingen aan Nieuwlicht deden, maar zij zijn om onbekende redenen niet in de necrologia ingeschreven.

Kapittel van Sint-Maarten (Domkapittel)

Sterfjaar	Naam	Datum in necrologia	Necrologium A/B	Ambt	Opmerkingen
1398	Lubbert Bolle	25-11	A/B	kanunnik	Zie Gaens, 'Van woestijn', 99.
1413	Willem Buser	22-06	A/B	deken	Hij was ook kanunnik in Den Haag en proost in Roermond. Hij doceerde in Parijs aan Geert Grote en Hendrik Egher van Kalkar (Gaens, 'Van woestijn', 99). Volgens Van den Hoven van Genderen overleed hij op 27-06-1413 (Van den Hoven, <i>Heren</i> , 755).
1418	<i>Evert Foec</i>	26-03	A/B	kanunnik	<i>Zie het kapittel van Oudmunster.</i>
1424	Willem van Rhenen	27-08	A/B	kanunnik	Volgens Van den Hoven van Genderen was hij tussen 1402/3 en 1411 ook kanunnik van Oudmunster (Van den Hoven, <i>Heren</i> , 346). Hij was ook proost in Emmerik. Hij begunstigde ook de kartuizers van Roermond en een flink aantal andere instellingen (Gaens, 'Van woestijn', 99-100).
1426	Gerard (Gerrit) van Weert	16-02	A/B	kanunnik	In de memorieregisters van Nieuwlicht wordt hij alleen proost van Arnhem genoemd. Hij was ook lid van de pauselijke curie (Gaens, 'Van woestijn', 95, 100). Zijn grafzerk is bewaard gebleven, MeMO memorial object ID 96. Volgens zijn zerk overleed hij op 18 februari. Zijn testament uit 1422 in HUA, 216 (Domkapittel), 238.
1427	<i>Arnold de Tricht</i>	16-02	A/B	domthesaurier	<i>Zie het kapittel van Sint-Jan.</i>
1428	Johan van Galencoep	17-04	A/B	kanunnik	Hij was tevens erekanunnik van Oudmunster en (tegen)deken van Sint-Pieter (Van den Hoven, <i>Heren</i> , 725). Belangrijk figuur binnen de klooster van de Derde Orde, Van Engen, 'A learned acquaintance'; Gaens, 'Van woestijn', 98.
1438	Hendrik van der Laen	04-01	A/B	kanunnik	Hij trad in 1422 in Nieuwlicht in als kartuizer. Was secretaris van het Domkapittel (Gaens, 'Van woestijn', 99).
1438	Otto van Moerdrecht	03-07	A/B	kanunnik	Ook kanunnik in Aken (Gaens, 'Van woestijn', 99). Hij trad in 1424 in als kartuizer.
1438	Herman van Lokhorst	07-08 (A) 08-08 (B)	A/B	kanunnik, deken	Het had ook prebenden in de kapittels van Oudmunster, Sint-Jan en Sint-Marie. Hij was tevens kanunnik in de Sint-Lambertuskerk van Luik en was lid van de pauselijke curie (Gaens, 'Van woestijn', 96).
? ca. 1440	Gijsbert Wstinck	06-11	A	kanunnik	Ingeschreven tussen 1436 en 1447. Hij staat met een memorieviering ingeschreven samen met Elye de Grotenhuys. Hij was eveneens kanunnik van Sint-Jan en proost van Fosses (Gaens, 'Van woestijn', 97).
? <1445	Rotardus	09-03-	B	sacrist	Stierf <i>tempore pestilencie</i> , getuige inschrijving na hem voor 1445. Mogelijk in 1440.
1455	<i>Hendrik Raescop</i>	18-01	B	kanunnik	<i>Zie het kapittel van Sint-Marie.</i>
? <1465	Bertoldus	31-07	B	vicaris	Hij stierf <i>tempore pestilencie</i> : 1440 of 1457?

1457	Johan Uyten Elsweert	07-09	B	kanunnik	Hij was de zoon van Gerrit de Haen, zie Bijlage B.
? <1465	Peter Oem	02-07	B	vicaris	
1472	Jacob Dibbout	09-02	A	kanunnik	Testamenten in HUA, 216 (Domkapittel), inv. 258, 259.

Kapittel van Sint-Salvator (Oudmunster)

Sterfjaar	Naam	Datum in necrologia	Necrologium A/B	Ambt	Opmerkingen
1393	<i>Arnold van Emelisse</i>	04-05	A/B	<i>kanunnik</i>	<i>Zie het kapittel van Sint-Marie.</i>
1414	Frank Over de Vecht	07-04	A/B	kanunnik	Zoon van Willem Over de Vecht. Willem was schout van Utecht en later donaat in Nieuwlicht (Gaens, 'Van woestijn', 95).
1418	Evert Foec	26-03	A/B	deken	Hij was ook domkanunnik. Verder was hij kanunnik in Luik en Den Haag (Gaens, 'Van woestijn', 95).
1424	<i>Willem van Rhenen</i>	27-08	A/B	<i>kanunnik</i>	<i>Zie het Domkapittel.</i>
1428	<i>Johan van Galencoop</i>	17-04	A/B	<i>erekanunnik</i>	<i>Zie het Domkapittel.</i>
1435	Albert Albertszn. van Muyden	24-04	A/B	vicaris	Begraven in Nieuwlicht (Gaens, 'Van woestijn', 96).
1437	Gerard Zelinge (= Gerard van Emmerik)	06-07	A/B	kanunnik	Van den Hoven van Genderen geeft 29-06 als sterfdatum (Van den Hoven, <i>Heren</i> , 723). Testamentaire schenking aan Nieuwlicht in Hs. 28, f. 13r.
1438	<i>Herman van Lokborst</i>	07-08 (A) 08-08 (B)	A/B	<i>kanunnik</i>	<i>Zie het Domkapittel.</i>
1439	Hendrik Foec (alias Van Bouchout)	16-06 (A) 17-06 (B)	A/B	deken	Zoon van Aleid Zoudenbalch. Zij lag begraven in Nieuwlicht.
1454	Otto van Doornic	02-03	B	kanunnik	
1456	Wouter Grauwert	02-09	B	deken	Zie ook Gaens, 'Van woestijn', 95.
1486	Reinier van Eten	05-01	A	kanunnik	

Kapittel van Sint-Marie

Sterfjaar	Naam	Datum in necrologia	Necrologium A/B	Ambt	Opmerkingen
1393	Arnold van Emelisse	04-05	A/B	proost	Van den Hoven van Genderen geeft 20-04 als sterfdatum (Van den Hoven, <i>Heren</i> , 719). Arnold was vanaf 1376 kanunnik van Oudmunster. Hij resideerde vanaf 1380 in Utrecht. Hij stierf als proost van Sint-Marie (zie Van den Hoven, <i>Heren</i> , 266; Gaens, 'Van woestijn', 96).
1407	Herbert van Donk	17-01	A/B	kanunnik	Zie Gaens, 'Van woestijn', 96.
1438	Ludolf Schulte	16-01	A/B	kanunnik	Tevens kanunnik in Oldenzaal. Werd convers in Nieuwlicht, Hij lag begraven in de grote pandhof (zie ook Gaens, 'Van Woestijn', 97).
1438	<i>Herman van Lokborst</i>	07-08 (A) 08-08 (B)	A/B	<i>kanunnik</i>	<i>Zie het Domkapittel.</i>

1440	Dirk van (Theodericus) Weert	09-08	A/B	kanunnik	Begraven in Nieuwlicht, maandelijks herdacht.
1455	Hendrik Raescop	18-01	B	proost	Hij was ook domkanunnik en lid van de pauselijke curie. Hij stichtte het regulierenklooster Genadedal in het hertogdom Kleef (Gaens, 'Van woestijn', 102). Het tekstpaneel van zijn memorievoorstelling (in de Domkerk) is bewaard gebleven, MeMO memorial object ID 141. Volgens de inscriptie overleed hij op 22 januari.
? <1465	Johan Kalvaert	16-04	B	vicaris	
? <1465	Volkert van Lichtenberg	20-04	B	kanunnik	

Kapittel van Sint-Pieter

Sterfjaar	Naam	Datum in necrologia	Necrologium A/B	Ambt	Opmerkingen
1428	<i>Johan van Galencoep</i>	17-04	A/B	<i>deken</i>	<i>Zie het Domkapittel.</i>
1435	Arnold van Dorp	24-02	A/B	deken	Begraven in de kloosterkerk van Nieuwlicht. Broer van Jan Willem Arntszn. (zie Gaens, 'Van woestijn', 98).
1444	Peter van der Meer	06-10	A?B	deken?	Wordt in necrologia alleen proost van Emmerik genoemd.
? <1440	Arnold van Tichelen	04-10	A/B	kanunnik	Overleden tussen 1420-1440.
? <1440	Outgherius	04-10	A/B	kanunnik	Overleden tussen 1426-1440.
?	Willem van de Haer	14-06	A	kanunnik	
1457	Willem Gerritszn. van Leiden	24-10	B	kanunnik	Het tekstbord van zijn memorievoorstelling is overgeleverd in de Utrechtse Sint-Pieterskerk: MeMO memorial object ID 535. Hierop wordt 23 oktober als sterfdag gegeven.

Kapittel van Sint-Jan

Sterfjaar	Naam	Datum in necrologia	Necrologium A/B	Ambt	Opmerkingen
1427	Arnold de Tricht	16-02	A/B	proost	Hij was ook domthesaurier (Gaens, 'Van woestijn', 97). Zijn testament in HUA, 216 (Domkapittel), 240.
1438	<i>Herman van Lokhorst</i>	07-08 (A) 08-08 (B)	A/B	<i>kanunnik</i>	<i>Zie ook het Domkapittel.</i>
? ca. 1440	<i>Gijsbert Wstinc</i>	06-11	A	<i>kanunnik</i>	<i>Zie het Domkapittel.</i>
1456	Ludolf Backer	31-01	A/B	kanunnik	Wordt <i>magnus amicus domus nostre</i> genoemd (zie ook Gaens, 'Van woestijn', 97).
1459	Hendrik Pot	10-02	B	kanunnik	

BIJLAGE 8**VERWERVING ONROEREND GOED, RENTEN EN TIENDEN, 1391-1432 (1428)**

NB. De onderstreepte namen zijn kartuizers uit Nieuwlicht.

Bijlage 8a. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens memorieregisters, 1391-1432 (1428)

Jaar	Schenker	Nec. A/B	Graf	Locatie	Omvang of waarde	Vermelding memorieregister	Schenkingsakte
1392	Zweder van Gaasbeek	22-04 (Nec. A/B)	ja	Putten en Strijen	Vier uitgorzen in Putten en Strijen en tienden in Geervliet (waard jaarlijks 500 oude Franse schilden).	Hs. 27, f. 1r; Hs. 4, 117	Cart. 1, f. 1r-3r Cart. 2, f. 1r-6v (met bevestigings-oorkonden van landsheren)
1393	Hendrik Walvisch en Sophie, zijn vrouw	23-09 (Nec. A/B)		Schoonhoven (Vuylcop)	vier morgen (waard jaarlijks acht Franse schilden).	Hs.27, f. 2r	Cart. 1, f. 20r-v
1394	Dirk Voppenzn., deken van Sint-Marie in Den Haag	05-03 (Nec.B)		Oudendoorn	Achttien gemeten (waard veertien Engelse nobelen). In 1410, 1411 kocht Nieuwlicht ook andere stukken grond aldaar (Cart. 2, f. 64v-65r).	Hs. 27, f.1v	Cart. 1, f. 20v-21r Cart. 2, f. 64r-v
1395	Arnold Pot, deken van Sint-Pieter (Tydeman de Lange) en Gijsbert Loef Berchman en Elizabeth, zijn vrouw	13-04 (Nec.B) Loef en Elizabeth 14-02 (Nec. A/B) Tydeman	ja, Tydeman	Maarsseveen	10½ morgen (Arnold Pot en Gijsbert Loef Berchman schonken ieder de helft).	Hs. 27, f. 2r	Cart. 1, f. 21r Cart. 2, f. 103v-104r
1395-1411	Otto Koudaver van Geervliet en Agatha, zijn echtgenote	10-01 (Nec. A) Otto 30-08 (Nec. A/B) Agatha	ja, Otto	Poortugaal	95 gemeten (zestig gemeten in Poortugaal; 23 gemeten in Oedenvliet; ½ gemet in Poortugaal).	Hs. 27, f. 1v; Hs. 4, 118	Cart. 1 f. 22r-23v; f. 29r; 54r-v Cart. 2, f. 51r-52v
1397 (1401)	Frederik van Zuylen van Nyenvelt van Blikkenburg	24-04 (Nec. A/B)	ja	Kortrijk	Vijf morgen (bestaande uit twee stukken land van negentien hont en elf hont land).	Hs. 27, f. 2r; Nec. B	Cart. 1, f. 23v-24r. Cart. 2, f. 231 r-v Nieuwlicht inv. 205
1398	Johanna van Leeuwenberg	29-10 (Nec. A/B)		Oudeland, IJsselstein, Vleuten, Alendorp	13½ morgen bestaande uit: - vier morgen Oudeland (verkocht in 1435, HUA, 1197-1, f. 345v-346v) - 2½ morgen IJsselstein - vijf morgen Vleuten - twee morgen Alendorp (zielenheilschenking 26 juni).	Hs. 27, f. 2r; Nec. B	Cart. 1, f. 24v-27r (incl. overdrachts-akten)
1400	Dirk van Amerongen en zijn	20-08		Poortugaal	twalf gemeten, één lijn en 26 roeden	Hs. 27, f. 2r	Cart. 1, f. 27r-v

	vrouw Elizabeth	(Nec. B) (Dirk) 24-08		(Oedenvliet)	(waard jaarlijks elf nobelen).		Cart. 2, f. 54r-v
1401	Margareta Pots	(Nec. A/B) (Elizabeth) 12-01 (Nec. A)		Spengen	Drie morgen (zielenheilschenking).	Hs. 27, f. 2v	Cart. 1, f. 28r
1404	Cybila (Mabelia) van Steenre			Maarssenbroek	½ hoeve (= acht morgen) (zielenheilschenking).	Hs. 27, f. 2v	Cart. 1, f. 28v.-29r Cart. 2, f. 103r-v
1404	Johan Backer van Schiedam (vader van <u>Martinus van Schiedam</u>)	04-05 (Nec. B)		Poortugaal	Veertien gemeten (intreedgeschenk).	Hs. 27, f. 5v.	Cart. 1, f. 29v Cart. 2, f. 53v-54r
1404	Willem Buser, domkanunnik	22-06 (Nec. A/B)		Honswijk	Tien morgen (opbrengst: jaarlijkse rente van tien Franse schilden) (in 1475 weggegeven aan kartuis Sint-Sophia).	Hs. 27, f. 4v	Cart. 1, f. 29v-31r
<1407	Willem van Abcoude	23-05 (Nec. A/B)		Utrecht	akkerland nabij klooster? Tegen erfrente?	Hs. 4, 118	?
<1407	Willem van Abcoude	Idem		Pernis	21½ gemeten.	Hs. 4, 117-118	Overdrachtsakte, 1408 Cart. 1, f. 33r-33v Cart. 2, f. 49v
<1407	Willem van Abcoude	Idem		Poortugaal	Acht gemeten land.	Hs. 4, 117-118	Overdrachtsakte, 1408 Cart. 1, f. 33v-34r Cart. 2, f. 50r
<1407	Willem van Abcoude	Idem		Oedenvliet	Drie gemeten land.	Hs. 4, 117-118	Overdrachtsakte, 1408 Cart. 1, f. 34r Cart. 2, f. 50r-v Cart. 1, f. 32v-33r
1407	Katherina van Sterkenburg	09-04 (Nec. A/B)	ja	Woerden (Lindschoter Haer)	Twee morgen (verkoopt daarnaast één morgen aan Nieuwlicht) (verkocht).	Nec. B; Hs. 27, f. 5v	
1412	Adam van Lokhorst	28-10 (Nec. A/B)		Westbroek (Veensand)	Halve hoeve veen en veld (= acht morgen) (In 1475 geschonken aan de kartuizers van Vught (Sint- Sophie).	Nec. B	Cart. 1. f.50r-v; f. 67v.-68r.; f. 104? Cart. 2. f. 101r- 103r
1413	Jutte, weduwe Klaas Vrouwelins (moeder van <u>Johan Taets</u>)	22-06 (Nec. A)		Achttienhoven	Twee morgen (zielenheilschenking vader (Nec. A, 22-06) en hele familie). Johan was nog niet ingetreden.	Hs. 27, f. 8v	Cart. 1, f. 14r-v Cart. 2, f. 104v- 105r
1415	Jacob van Gaasbeek	05-02 (Nec. A/B)	ja	Strijen	Korentienden in alle landen van Strijen (bevestiging van de door Zweder van Gaasbeek toegekende tiendrechten van de Grote Riethuere, plus toekenning van alle andere tienden in Strijen).		Cart. 1, f. 4v Cart. 2, f. 37v-38r

1422	<u>Johan Taets</u>	15-05 (Nec. A/B)		Pijlsweert	(+ ruil van Drenkweert (Zuidland) met de Zwedersdijk in Poortugaal). Jaarlijkse rente van twintig pond (door Johan als erfenis van zijn vader ontvangen in 1414).	Hs. 27, f. 8r	Cart. 1, f. 81v-82r
1424	<u>Hendrik van der Laen</u>	04-01 (Nec. A/B)	Ja	IJsselstein (Benschop)	Vijf morgen Eyndelbrug aan de zuidzijde van Benschop, in 1435 verkocht of geschonken aan het cisterciënzerklooster Marienberg in IJsselstein, (HUA, 1197-1, f. 142r-143v.).	Hs. 27, f. 8r	(intreedgeschenk) overdrachtsakte aan Nieuwlicht in HUA, 1197-1, f. 141v-142r
1424	Lambert Thuer en Margareta, zijn vrouw	22-01 (Nec. A/B) beiden	ja	Soest (Utrecht)	Negen stukken land Op den Eng. Lambert en zijn vrouw behielden vruchtgebruik tijdens hun leven. Verkocht in 1440 voor 475 oude gouden Franse schilden. Van dit geld is de restauratie van de dijk in Strijen bekostigd.	Hs. 27, f. 7v. Hs. 4, 121	Zie ook Hilhorst, <i>Soest, Hees en De Birket</i> , 102
1424	<u>Otto van Moerdrecht</u>	07-03 (Nec. A/B)		Polsbroek (bij Montfoort)	Zes morgen (jaarlijks zes oude Franse schilden waard) (intreedgeschenk). (in 1475 weggeschonken aan Sint-Sophia voor onderhoud monnik; Cart. 1, f. 97r en Cart. 2, f. 212r-v.).	Hs. 27, f. 8v	
1428	Hendrik Vos en Liesbeth, zijn vrouw	6-11 (Nec. A/B) Hendrik 28-01 (Nec. B) Liesbeth	ja	Utrecht (Galencop)	Vijf morgen. Hendrik Vos en zijn vrouw behouden vruchtgebruik.	Hs. 4, 13	Zie Bogaers, <i>Aards</i> , 923

Bijlage 8b. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens andere archiefbronnen, 1391-1432 (1428)

Jaar	Schenker	Nec. A/B	Graf	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats
1394	<u>Willem Over de Vecht</u>	27-10 (Nec. A/B)	ja	Utrecht	Erfrente uit een hofstede naast de Utrechtse Sint-Jacobskerk, waard 1 oude schilt in erfpacht (verkocht).	Cart. 1.9v-10v (met retroakten uit 1367 en 1392)
1399	Liesbeth, Aleid, Fye, Ave en Gerrit, kinderen van Arnt de Wilde (verkapte koop?)	?		Utrecht	Één roede aan de zuidzijde uit hun hofstede aan de westzijde van de Vecht, om te gebruiken als gemeenschappelijke weg (kartuizers hoeven de pacht niet te betalen).	Cart. 1, f. 11v-12r Cart. 2, f. 89r
1404	Gerrit Arnt Gerritsznszn. = <u>Gerard van Kleef</u>	24-11 (Nec. A/B)	ja	Lopik	2½ morgen en 13½ hont land (intreedgeschenk?) (geschonken aan kartuizers te Vught (Sint-Sophia) in 1475) Cart. 2. f. 212r-v.	Cart. 1. f. 28v Nieuwlicht inv. 185

1405	<u>Jacob van Eecke</u> (convers) NB schenking opgenomen in erfpachtbrief van de schenking uit 1404 van Gerrit Arnt Gerritsz. nzn.	05-01 (Nec. A/B)	ja	Lopik	Vier morgen en 1½ hont land (intreedgeschenk?).	Cart. 1.f. 31v-32r
1405	Ludolf Priester te Dordrecht	01-04 (Nec. A)		Poortugaal	Drie gemeten min 25 roeden.	Cart. 1, f. 32r-v Cart. 2, f. 54v
1408	<u>Jan van Haeften</u> (convers))	27-09 (Nec. A/B)	Ja	Poortugaal	Negentien gemeten land (intreedgeschenk).	Cart. 1, f. 34v Cart. 2, f. 49v
1414	<u>Jan de Goede</u> (donaat)	14-12 (Nec. A/B)	ja	Alblasserwaard	Een vierendeel van een stuk land en 15½ hont (intreedgeschenk) (verkocht).	Cart. 1, f. 50v

Bijlage 8c. Aankoop van onroerende goederen, tienden en renten, 1391-1432 (1428)

Jaar	Verkoper	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats en aanverwante akten
1392	Kapittel van Sint-Jan	Utrecht (Bloemendaal)	Twintig morgen.	Cart. 1, f. 19r-v; Cart. 1, f. 82r-v; Cart. 2, f. 82r-83v (incl. bevestigingsoorkonde uit 1512)
1393	Stad Utrecht	Utrecht (land aan de Dwarsdijk in den Eng (voor de kloosterpoort aan de zuidzijde van de kartuizersteeg)	4½ morgen, twee hont en twintig roeden. In 1527 werd Nieuwlicht opnieuw beleend met dit stuk land (Cart. 2, f. 82r-v).	Cart. 2, f. 84v-85r HUA, Nieuwlicht, inv. 226 (afschrift uit 1574)
1398	Willem Jacobszn., Bely Jacobswijf van der Nesse, Aleid en Hadewijch Jacobsdr. ¹¹³⁶	Meerkerk	5½ morgen in Twaalfhoven (verkocht).	Cart. 1, f. 49v-50r
1399-1442	Stad Utrecht	Utrecht (In den Eng (11 hofsteden aan de westzijde van de Vecht)	Negen morgen, één hont en 66 roeden (waard '59 lood zilver en elf kapoenen') (verspreid over de jaren 1399, 1400, 1407, 1411, 1413, 1442). In 1527 werd Nieuwlicht opnieuw beleend met dit stuk land (Cart. 2, f. 84r-v).	Cart. 1, f. 8v-9r, f. 10v-11v, f. 12r-14r, f. 20b Cart. 2, f. 86v-88v HUA, Nieuwlicht, inv. 227, 228, 229, 230, 231, 232
1407	Geertrui, weduwe Bartout Volquinszn.	Lopik	Derde deel van vier morgen en 1½ hont en nog een derde deel van 4 morgen.	Cart. 1, f. 34r-35r
1408	Pieter Arnt Janszn.	Strijen	Vijftien gaarden land en vier voet (Gorsland aan de oostzijde van Mannenvliet).	Cart. 1, f. 35v-36r
1408	Pieter Arnt Janszn.	Strijen (Jonkvrouwenveer aan de Maas)	1/16 deel en een vierendeel van 1/16.	Cart. 1, f. 35r-v
1409	Willem Hugenzn.	Pernis (Lombardijen)	Drie gemeten en twintig roeden.	Cart. 1, f. 36r

¹¹³⁶ Dit is mogelijk een schenking. Er is alleen een overdrachtsakte overgeleverd.

1409	Hugo Beijenzn.	Oud-Pernis (Oudendijk)	Vier gemeten min een vierendeel land.	Cart. 2, f. 55v Cart. 1, f. 36r Cart. 2, f. 55v
1409	Philp Janszn. van Almonde	Oud-Pernis	Zeven gemeten min een vierendeel land.	Cart. 2, f. 56v
1409	Bouden Arntszn.	Strijen	Zestien gaarden en drie voet (gorsland aan de oostzijde van Mannenvliet).	Cart. 1, f.36v HUA, Nieuwlicht, inv. 259
1409	Jan Hugenzn, priester	Strijen	Twaalf gaarden (in Keympshoeven tussen de Loede en de Maas).	Cart. 1, f. 36v-37r
1409	Jacob Aerntszn.	Strijen	21 gaarden (in Keympshoeven tussen de Loede en de Maas).	Cart. 1. f. 37r HUA, Nieuwlicht inv. 258
1410 (1411)	Otte van Malborch uit Dordrecht	Oudenhoorn	Achttien gemeten (in 1394 schonk Dirk Voppenzn.eveneens achttien gemeten in Oudenhoorn).	Cart. 1. f. 38r-v Cart. 2. f. 64v-65r
1411	Martijn Gheenenzn.	Strijen	32½ gaarden (aan de Maas).	Cart. 1. f. 38v-39r
1411	Pieter van Braetenzn.	Strijen	Twaalf gaarden (aan de Maas).	Cart. 1. f. 39r
1411	Jan Martijnszn., schepen te Strijen	Strijen	26 voet land (bestaande uit twintig voet in Jan Avenznswal en zes voet aan de Voswal aan de Maas).	Cart. 1. f. 39r
1411	Aernt Aerntszn. en Bouden Aerntszn.	Strijen	32 voet land aan de Voswal aan de Maas.	Cart. 1. f. 39v
1411	Thonys Aerntszn.	Strijen	Twaalf gaarden land min drie voet.	Cart. 1. f. 39v
1411	Yleman Willem Feyenszn.	Strijen	3½ gaarden land (in Gheryt Godenwal aan de Maas).	Cart. 1. f. 39v-40r
1411	Nieuwe Corduaniersgilde en Oude Corduaniersgilde	Utrecht	Slag aan de Oude Vecht nabij het klooster (verkocht in 1452).	Cart. 1. f. 13r-v Cart. 2. f. 89v
1412	Jacob Waddenzn.	Oud-Pernis	Twee gemeten land.	Cart. 1. f. 40r-v Cart. 2. f. 56v-57r
1412	Goeswijn van den Poel	Poortugaal	8½ gemeten land min 5 roeden land (Roozand (Rughe Zant) in de Eyfel te Pernis).	Cart. 1. f. 40v, 115r Cart. 2. f. 57r, 48r (erfscheiding?)
1412	Dirc Gieliszn.	Poortugaal	Acht gemeten land en helft van 6½ lijn land (Roozand en in de Eyfel te Pernis).	Cart. 1. f. 40r Cart. 2. f. 56r-v (Cart. 1. f. 27r-v (1387))
1413- 1415	Dirc Gielisz en Ector van Eylingen (leenmannen)	Poortugaal	25½ gemeten bij de Zwedersdijk.	Cart. 1. f. 41r-42r , 54r-v Cart. 2. f. 53r-v, f. 50v-51r, f. 56r
1413	Jacob van Gaasbeek)	Poortugaal	16½ gemeten, acht lijn land.	Cart. 1. f. 41r Cart. 2. f. 54v-55r
1413	Pieter Walravenzn.	Poortugaal	10¾ gemeten land + één lijn land.	Cart. 1. f. 53v-54r Cart. 2. f. 55r
1413	Pieter Walravenzn.	Poortugaal	helft van 6½ lijn land in Pernis (Roozand).	Cart. 1. f. 54r Cart. 2. f. 55v
1413	Jacob Claes Scroederszn.	Kortrijk (nabij Utrecht)	2½ morgen.	Cart. 1. f. 20d Cart. 2. f. 231v-232r
1417	Kapittel Sint-Jan	Utrecht	Acht morgen In den Eng (aan de oostzijde van de gracht van het klooster, de toegangsweg, het Oudediep en Wantsnijdersslag).	Cart. 1. f. 6r-v Cart. 2. f. 82v-83r
1417	Beatrijs, weduwe van Jan van der Borch, haar zoons, Gerrit van der Borch en Gijsbert van der Borch (kanunnik in Anderlech) en dochter	Heenvliet	Dertig gemeten land.	Cart. 1. f. 43r Cart. 2. f. 62v-63r

1419	Aleid ¹¹³⁷ Kapittel van Sint- Marie	Kortrijk	Vier morgen min 1½ hont land en 3½ hont land.	Cart. 1. f. 46v-47r Cart. 2. f. 232r-v HUA, Nieuwlicht, inv. 206
1422	Reynout van Brakel	Zuidland	46 gemeten te Westenrijk (bestaande uit 36 gemeten hoofdland en tien gemeten bijbehorend land).	Cart. 1, f. 51r Cart. 2, f. 60v-61r
1423	Pieter Walravenzn.	Zuidland	Vijf gemeten min een kwart in Zuidoord aan de Westervolgerweg en de Kerkweg te Westenrijk.	Cart. 1, f. 51r
1423	Gerrit Willemszn. van der Borch	Zuidland	Zeven gemeten bij de Oostvolgerweg en de kerkweg te Zuidoord in Westenrijk.	Cart. 1, f. 52v Cart. 2, f. 66v
1423	Gerrit Jacobszn.	Zuidland	Vijftien gemeten vrij land in drie stukken bij de Kerkweg, in het Oostvolgerland aan de Middellandse weg in Drenckwaard te Westenrijk. NB de vijftien gemeten komen in Cart. 1. voor in een akte uit 1425 met nog een stuk land van acht gemeten, één lijn en zeventig roeden.	Cart. 1, f. 52v-53r (1425) Cart. 2, f. 66v-67r
1423	Gerrit van Jutfaes, IJsbrandszn.	Kortrijk (bij Utrecht)	8½ hont en negentien roeden land.	Cart. 1, f. 47r-v Cart. 2, f. 232v.-233r HUA, Nieuwlicht, inv. (209), 210
1423	Aleid, weduwe van Steven van Colenberg en haar zoon Wouter van Colenberg	Jutfaas	Halve hoeve (verkocht voor aanschaf goederen in Stoetwegen in 1500).	Cart. 1, f. 47v-48r
1423	Ave Lynmans, Jan Jacobszn. en zijn vrouw Lutgaert	Meerkerk	Helft van 5½ morgen en een vierendeel van 5½ morgen land in Twaalfhoven (verkocht).	Cart. 1, f. 49r-v
1423	Nijse en Wendelmoet, dochters van Dirk Gerritszn.	Meerkerk	8½ hont land in Twaalfhoven (verkocht).	Cart. 1, f. 49v
1424	Wendelmoed, weduwe van Godevaert van Tienhoven, Anton (Tonis) Willemszn. en Frederik Pieterszn. (in 1426 verjaagd van deze grond)	Ambacht Streefeland (Alblasserwaard)	Helft van de oostelijke halve hoeve genaamd Lynthoeve met 21 hont land (Nieuwlicht bezit reeds het westelijke deel van deze hoeve. Is dat de 15½ hont land die Jan de Goede in 1414 schonk?) (verkocht?).	Cart. 1, f. 48r-v
1425	Pieter Walravenzn.	Zuidland	4½ gemet, één lijn en vijf roeden genaamd De Beer te Westenrijk.	Cart. 1, f. 52v
1425	Pieter Jacobszn.	Strijen	43 gaarden land buiten de Hollandse dijk tussen Hannensloey en Avensloet te Strijen (NB uit aantekening blijkt dat in 1478 twintig gaarden aangrenzend land in Beversweer gekocht werd (geen akte overgeleverd).	Cart. 1, f. 53v
1425	Jacob van Weertvliet, kanunnik te Geervliet	Geervliet	Tien gemeten zeventien roeden min vier voet.	Cart. 2, f. 63v
1425	Jacob van Weertvliet, kanunnik te Geervliet	Weertvliet	Dertien gemet, drie lijn en 91 roeden.	Cart. 1, f. 53r-v Cart. 2, f. 64r
1427	Kerkmeesters van de Buurkerk	Jutfaas	Vijf morgen aan de Rijndijk te Jutfaas.	Cart. 1, f. 48v-49r

¹¹³⁷ In de akte is duidelijk sprake van koop, maar in het bovenschrijft staat dat het gegeven is door Aleid Hesselt. Gumbert meent dat het het intreedgeschenk is geweest van Aleids zoon, de reddiet Johan van Kleef, maar hij wordt in de akte niet vermeld.

BIJLAGE 9

VERWERVING ONROEREND GOED, RENTEN EN TIENDEN 1432-1472

Bijlage 9a. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens memorieregisters, 1432-1472

Jaar	Schenker	Nec. A/B	Graf	Locatie	Omvang of waarde	Vermelding memorieregister	Schenkingsakte
1436-1437	Dirk van Weert, kanunnik van Sint-Marie	09-08 (Nec. A/ B) + Maandelijks in Nec. A	ja	Tricht Buurmalsen Buren Tricht Buurmalsen Tricht	Ruim zestien morgen: vijf morgen, 13½ hont (1436); dertien hont (1437); vier morgen (1437); 2½ morgen (1437); Vier morgen en één hont; 1¾; 9 hont (1437); Hofstede (1437). Alle goederen zijn aangekocht door Dirk van Weert van verschillende personen. In 1447 waren deze goederen weer verkocht (zie Gelders Archief, <i>Heren en graven van Culemborg</i> , inv. 5449.).	Hs. 4, 122 (NB. De landerijen worden hier niet nader gespecificeerd)	Cart. 1, f. 56r Cart. 1, f. 56v Cart. 1, f. 56v-57r Cart. 1, f. 57r-v Cart. 1, f. 57v Cart. 1, f. 58r
1437	Elizabeth van Wercouden (geldschenking waarvoor land gekocht van Gijsbert Hughenzn.)	26-06 (Nec. B)	ja	Maasland	Vijf morgen land tussen de Maasdijk en het Badelogermeer te Maasland.	Hs. 4, 15	Cart. 1, f. 58v (2 akten)
1439	Gerrit Stick en tweede vrouw Aleid	16-03 (Nec. A) beiden	ja, beiden	Utrecht (Lage Weide)	Vier morgen (schenking ingeschreven bij overlijden Gerards eerste vrouw Agnes † <1438).	Nec. B	Cart. 1, f. 16v-17r. (incl. herkomst) Cart. 2, f. 90r-91r (incl. Brief stadsbestuur uit 1456 over geschil)
1442	Jan Willem Arntzn. van Delft	27-05 (Nec. A/B)	ja	Renswoude (Emmikhuizen, Woudegge en De Toeslach)	Geldschenking (561 oude Franse schilden) waarvoor de helft van het goed Emmikhuizen in 1442 is aangekocht (Zielenheilschenking voor overleden vrouwen en dochter) Overdrachtsakte uit 1450.	Hs. 4, 123-126	Cart. 1, f. 69r-v Cart. 1, f. 71r-v Cart. 1, f. 72r
1442	Jan Willem Arntzn. van Delft	24-02 (Nec. A/B) = Arnold van Dorp	idem	Maasland, Delft	Totaal 16½ morgen: elf morgen in Maasland (verdeeld over drie stukken, vier morgen, 2½ morgen en 4½ morgen); twee morgen en vier hont in Schipluiden (Delft); Rente uit de woning Ter Hoeve en 3½ morgen Maasland (Sint-Joriskapelanie; Patronaatsrecht wordt overgedragen aan Nieuwlicht).	Hs. 4, 123-126	Cart. 1, f. 69v-71r NB de akte bevat ook diverse renten

1442	Aleid Hesselt	10-01 (Nec. A)	ja	Heenvliet en Zuidland	(in 1478 geschonken aan de Delfste kartuis) (zielenheilschenking voor broer, Arnold van Dorp, kanunnik en deken van Sint-Pieter te Utrecht). Renten uit goederen in Heenvliet (jaarlijks dertien 13 nobelen waard) en Zuidland (jaarlijks dertien Beijerse guldens waard). Het testament en het schenkingsregister uit Hs. 4 bevat ook andere geschonken zaken.	Hs. 4, 126-127	Cart. 2, f. 251v-253r (testament)
1447	Jacob van Gaasbeek	05-02 (Nec. A/B)	ja	Strijen (Westmaas/Maasdam) Tienden en visrechten in Sint-Anthonie-polder Schalkwijk	Tienden buiten de Polderdijk aan de Maas en de visrechten van het Zwanegat, (aangekocht van Elizabeth, weduwe van Jan van Emmerik) (jaarlijks 22 Rijnse gulden waard)	Hs. 4, 124-125	Cart. 1, f. 73v Cart. 1, f. 79v (bevestigingsakte Jacob van Gaasbeek)
1448	Johan Tullenzn.	02-02 (Nec. A/B)	ja	Schalkwijk	Acht morgen (schenking op sterfbed) NB Blijkens een aantekening is van zes morgen onduidelijk hoe die aan Johan waren toegefallen (Cart. 1, f. 79r-v).	Hs. 4, 127-128 (NB schenking wordt niet nader gespecificeerd (<i>magnus benefactor domus nostræ</i>), nadruk op zijn memorieviering)	Cart. 1, f. 77v-79v Cart. 2, f. 194v-195r Nieuwlicht, inv. 213, (214, 215, 216, 217)

Bijlage 9b Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens andere archiefbronnen, 1432-1472

Jaar	Schenker	Nec. A/B	Graf	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats
1433	Jacob van Gaasbeek	05-02 (Nec. A/B)	ja	Soest, Emmikhuizen, Schalkwijk	Vruchtgebruik(?) van landerijen op de Slaag bij Soest, het goed Emmikhuizen bij Renswoude en de Ledenbergse tienden in Schalkwijk. Nieuwlicht diende uit de opbrengsten van deze goederen jaarlijks 200 Rijnse guldens te betalen aan Peter Pot en zijn familie. De goederen op de Slaag werden in 1442 verkocht aan het kartuizerklooster van Koblenz. Emmikhuizen en de Ledenbergse tienden werden in 1442 gekocht door Nieuwlicht (met de hulp van Jan Willem Arentszn).	Cart. 1, f. 60v-63v Cart. 2, f. 132r-134v HUA, Nieuwlicht, inv. 133, 134, 135
1433	Herman Bomert, kaarsenmaker			Odijk (Attenveld)	Twee morgen (Regulieren zijn mede-eigenaar) (verkocht in 1544).	Cart. 1, f. 45r (incl. aflossing 1544) Cart. 2, f. 128v-129r
1434	Dirk Janszn. (vader van <u>Hugo van Woerden</u>)			Woerden	Twee morgen land.	Cart. 1, f. 44r
1434	Gerrit van Strijen en Zevenbergen	07-03 (Nec. A)		Strijen	Vierendeel van de tienden uit zijn bezit (zielenheilschenking).	Cart. 1, f. 5r Cart. 2, f. 27r-v

1435	Johan Vos en zijn zoon Herman Vos van Leeuwenberg	18-02 (Nec. A/B) Johan	ja, Johan Vos	Vreeswijk	Zes morgen (Johan en zijn vrouw behielden gedurende hun leven vruchtgebruik).	Cart. 1, f. 44v
>1436	<u>Hendrik van Heeswijk</u> (Hasa van Heeswijk)	24-04 (Nec. A)		Utrecht	Rente uit het huis en hof <i>Onder de bantscoenmaker</i> bij de Jansbrug (intreedgeschenk?). Hendriks moeder (Hasa van Heeswijk) is in 1436 nog eigenaresse van de rente. Hendrik is dan haar voogd. Later komt het in bezit van Nieulicht.	Cart. 1, f. 16r-v
1437	Willem van Winsen en Geertrui, zijn vrouw	26-06 (Nec. A/B), Willem		Westbroek	Acht morgen (halve hoeve).	Hs. 4, 13-16. Cart. 1, f. 14v-15r. (zie ook HUA, 709-6 (Regulierenklooster), inv. 906
1438	<u>Bruno Jacobz. van Amsterdam</u>	27-07 (Nec. A)	ja	Amsterdam	Jaarlijkse rente van drie gouden Vlaamse Filipsnobelen (oorspronkelijke uitgifte van rente in 1418) (intreedgeschenk).	Cart. 1, f. 68r-v Cart. 2, f.174r-175v
1439	<u>Johan Coeck Gerritszn.</u> (<i>familiarum nostrum</i>)	07-08 (Nec. B)		Utrecht	Erfrente van 23 pond (in 1435 van Boterlieden gekocht); Erfrente van tien pond (in 1435 van Boterlieden gekocht) Voor onderhoud monnik <u>Hendrik Bor.</u>	Cart. 1, f. 66r-v (4 akten)
1440	Alveradis van Darthuizen (Andries Blokhoven, haar echtgenoot)	08-08 (Nec. A/B)	ja	Utrecht	Erfrente van zeven pond.	Cart. 1, f. 66v-67r
ca. 1440	Henricus Kerker (vader van <u>Nicolaas Kerker</u>)	23-02 (Nec. A/B)		Amsterdam	Erfrente van zes Hollandse schilden (akte niet overgeleverd, wel een ongedateerde aantekening/regest)	Cart. 1, f. 68v
1440	Bartholomeus Zoudenbalch en Goude, zijn vrouw	12/13-06 (Nec. A/B), Bartholomeus 13-03 (Nec. A), Goude	ja, Goude	Nieuwer ter Aa	27 morgen. Bartholomeus en Goude behielden vruchtgebruik. Een deel van de rente moest uitgekeerd worden aan het Regulierenklooster te Utrecht (zie HUA, Burgerweeshuis (regulierenklooster), inv. 976).	Cart. 1, f. 17r-v Cart. 2, f. 125r-126v
1441	Hendrik de Ridder van Sandenburg (namens overleden grootmoeder Aleid, weduwe van Herman Heye	26-10 (Nec. A/B), Aleid	ja, Aleid		Erfrente van twee gouden Filipsschilden.	Cart. 1, f. 114v Cart. 2, f. 183r
1441	Hubert van Steenre (namens hem zijn dochters Geertruida en Margriet)	18-11 (Nec. B)	ja		Erfrente van één gouden Beierse gulden (testamentaire schenking) Hernieuwde belofte in 1503 door Aleid Pouwels Verhorst, begijn, (Cart. 1, f. 117r).	Cart. 1, f. 115r ; 117r. Cart. 2, f. 181v-182r HUA, Nieuwlicht, inv. 330
1441	Jacob van Gaasbeek	05-02 (Nec. A/B)	ja	Sint- Anthonie- polder.	Bevestigingsakte van de inkomsten (visrechten, recht op vogelvangst en korentienden) in de Sint-Anthonispolder die Zweder van Gaasbeek in het verleden gedaan had.	Cart. 1, f. 17v-18r Cart. 2, f. 39r-v

				Mannenvliet		
1445	Gerrit Jacobszn. ¹¹³⁸			Strijen	Visrecht in de Mannenvliet.	Cart. 1, f. 72r
1448 (1463)	Jan Dirkszn. van Mijnen (broer van <u>Thomas van Mijnen</u>) en zijn vrouw Ymme		ja	Mijnsheerenland	Twee vicariestichtingen: een in Nieuwlicht, de andere in de parochiekerk van Sint-Nicolaas in Amsterdam. De vicatie werd gevestigd op negen morgen, één hont, zes roeden en één voet. In 1463 werden de goederen herverdeeld.	Cart. 1, f. 93r-94r Cart. 2, f. 275r-277r Cart. 1, f. 90r-91r Cart. 2, f. 282r-283v
1448	Ave Clais Zelandersdr.			Kortrijk (bij Utrecht)	Drie morgen in Barchmakersland (zielenheilschenking).	Cart. 1, f. 92v Cart. 2, f. 234r-v Nieuwlicht, inv. 207, 208
1449	Evert Voskuil	05-07 (Nec. A/B)	ja	Kartuizerklooster Nieuwlicht	Bouw van twee stenen <i>cameren</i> op het kloosterterrein en jaarlijkse rente van veertig Filipsgulden bij intrede als <i>prebendarius</i> (kostkoper).	Cart. 1, f. 72r-v
1457	Mechteld van der Wetering, vrouw van Jan van der Wetering		ja	Utrecht	Erfrente van drie pond in 1435 aangegaan. In 1475, na de dood van Mechteld, kocht Nieuwlicht ook de erfrente die Mechteld bij de Predikheren had gekocht (Cart. 1, f. 96r). (13 juli 1457).	Cart. 1, f. 85r
1457	Agnes Jacobsdr. van der Velde, begijn		ja	Utrecht	Erfrente van twee pond, zes schillingen en acht penningen (1 september 1457).	Cart. 1, f. 85v
1458	Johan Hermanszn. Overdevecht	20/19-07 (Nec. A/B)	ja	Lopik	Één morgen land in het Overeind in Lopik.	Cart. 1, f. 87r
1461	Stadsmagistraat van Utrecht			Utrecht	Weg van 35 roeden tot de kloosterpoort. Weg van negentig roeden bij de Blauwekamp bij het klooster. Vrijstelling visaccijns.	Cart. 1, f. 88r
Ca. 1461	<u>Johan Dobbe</u>	10-02 (Nec. B)	ja	Amsterdam	Jaarlijkse rente van vijf gouden Vlaamse Filipsnobelen (oorspronkelijk uitgifte van rente in 1416) (intreedgeschenk?).	Cart. 1, f. 88r-89r Cart. 2, f. 173r-174r
1462	Jacob van Gaasbeek	05-02 (Nec. A/B)	ja	Rhenen	400 Rijnse guldens (in testament) uit renten van Brederode en het veer bij Rhenen, bestemd voor de 'verbouwing en nieuwbouw van het klooster'.	Cart. 2, f. 7r
1462	Jacob van Dibbout	01-10 (Nec. A)	ja		Twintig Engelse nobelen tegen een lijfrente van 1 Engelse Nobel (1 augustus 1462).	Vermeld in UBU Hs. 117
1463	Arnold Voskuil	06-12 (Nec. A)	ja	Utrecht	Vier morgen in de Lage Weide (verkocht in 1475, Cart. 1, f. 96v) (in 1439).	Cart. 1, f. 89v-90r
1464	Adriaan Oellaertzn. de Put, pastoor van Westmaas			Westmaas	Woonhuis van de pastoor in Westmaas.	Cart. 1, f. 91v-92r Cart. 2, f.12v-13r

¹¹³⁸ Onduidelijk of dit een schenking is. Alleen de overdrachtsakte is overgeleverd.

Bijlage 9c Aankoop van onroerende goederen, tienden en renten, 1432-1472

Jaar	Verkoper	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats en aanverwante akten
1433	Stad Amersfoort	Amersfoort	Erf en land (in De Nieuwe Weide) (omvang onbekend) (verkocht)	Cart. 1, f. 43v
1435	Broederschappen van: Sint-Bartholomeusgasthuis, Sint-Barbaragasthuis en Sint-Laurensghasthuis namens hen: Henric Scutter en Johan Vos	Achttienhoven	1 morgen (vierendeel van viertel = vier morgen).	Cart. 1, f. 45r-46r (3 akten) Cart. 2, f. 105r-106r (3 akten)
1436	Gijsbert Berwoutszn. en Geertrui, zijn vrouw	Buurmalsen	Rente van twee Franse schilden uit vier morgen met hofstede in het Speijk te Buurmalsen (verkocht).	Cart. 1, f. 46r-v
1438	Jan Aelwijnszn.	Maasland	Rente uit 1½ morgen land met huis en berg tussen de Westgaag en de Stee (verkocht).	Cart. 1, f. 67v
1438	Gheerloff Janszn. van Vorenbroeck	Utrecht	Huis, hofstede en boomgaard bij klooster (verkocht).	Cart. 1, f. 16r Cart. 2, f. 92r
1458	Engbrech Dirkszn.	Oedenvliet	Twee lijn land.	Cart. 1, f. 86r-v Cart. 2, f. 47v-48r
1462	Bethlehemklooster te Utrecht	Kortrijk	Drie morgen uit zes morgen land in Barchmakersland, in het gerecht van Melis van Amstel. NB. In 1448 schonk Ave, dr. van Claes Zelande de andere drie morgen.	HUA, Nieuwlicht, inv. 208
1465	Kerkmeesters van Poortugaal	Poortugaal	Twee gemeten land bij de Dijkwal te Coopershoeck.	Cart. 1, f. 92r-v Cart. 2, f. 47v
1467	Damacis Adiaenszn.	Geervliet	Twee gemeten 23/33 roede (Troostkyn aan de Vrijesseweg).	Cart. 1, f. 92v-93r Cart. 2, f. 63r-v

BIJLAGE 10**VERWERVING ONROEREND GOED, RENTEN EN TIENDEN 1473-1512****Bijlage 10a. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens memorieregisters, 1473-1512**

Jaar	Schenker	Nec. A/B	Graf	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats memorieregister	Vindplaats
1487-1493	Anna van Bourgondië van Ravensteyn NB. Memorieschenking voor haar overleden echtgenoot Adriaan van Borselen van Brugdam	03-11 (Nec. A), Adriaan		Bruinisse (Vroost duveland te Zeeland)	Vier gemeten vronland (waard zes gulden). Was oorspronkelijk in 1487 een rente uit twintig pond voor een jaargetijde, is in 1493 omgezet in landschenking).	Hs. 4, 15 (Pitantieregister)	Cart. 1, f. 110r; f. 115r-v. Cart. 2, 65v-66v
1497	Geertruida, weduwe Johan Romer	23-02 (Nec.B)	ja	Werkhoven	Twee hoeven (Gijswijkenhofstede bij de Trechtweg). Deze twee hoeven zijn gekocht door Geertruida voor Nieuwlicht van Dirk van Dorth en diens kinderen.	Hs. 4, 15 (Pitantieregister)	Cart. 1, f. 115v. Cart. 1, f. 113r-v (3 akten), Cart. 1, f. 114v (overdracht), Cart. 1. 115v (regeling uitdelingen namens Geertrui), Cart. 2, f. 195r-198v (3 akten) HUA, Nieuwlicht, inv. 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245

Bijlage 10b. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens andere archiefbronnen, 1473-1512

Jaar	Schenker	Nec. A/B	Graf	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats en aanverwante akten
1474	Frederik de Wit en Aleid, zijn vrouw	17-01 (Nec. B), Frederik	Ja, beiden	Gorinchem	Twaalf morgen in Hoornaar (Frederik en zijn vrouw behouden vruchtgebruik).	Cart. 1, f. 95v Cart. 2, f. 241v
1475	Margareta van der Poele en priester Dirk Bor, haar broer	01-01 (Nec. A) beiden	Ja, beiden	Rhenen	Goed Broekhagen (jaarlijks zes gouden Bourgondische schilden waard) (Margareta's zoon Gijsbert van der Poele behield in 1476 inkomsten uit dit goed (Cart. 1, f. 102v). In 1477 droeg hij het over aan de kartuizers (Cart. 1, f. 102v).	Cart. 1, f. 96v
1487	Gerrit van Rijn en Johanna van Nijenrode, zijn vrouw	04-04 (Nec. B), Johanna	Ja, beiden	IJsselstein	Vier morgen in de Hoge Biezen.	Cart. 1, f. 111v
<1491	Hendrik van Zuylen			Kockengen	Één morgen (vermelding in verkoopakte van vier morgen in Kockengen van Simon Gerritszn. en zijn broer Reyer Gerritszn.).	Cart. 1, f. 112r Cart. 2, f. 236v-237r HUA, Nieuwlicht

1493	Geertruida, weduwe Johan Romer	23-02 (Nec. B)		Utrecht	Helpt van het huis Ten Were aan de Ganzenmarkt naast de Vuilsteeg (Sint-Annastraat).	inv. 182 Cart. 1, f.112v-113r Cart. 2, f. 256r-257v HUA, Nieuwlicht, inv. 218, 219, 327.
1497	Sophia Tscrooden				Legaat in testament voor lezen van missen en opnemen van een monnik.	Cart. 1, f. 113v-114r Cart. 1, f. 114r-v Cart. 1 f. 117v Cart. 2, f. 286r-288r Cart. 1, f. 116r
1498	Geertruida Volken Simonzndr.			Utrecht	Rente van 2½ Overlandse Rijnse gulden (rente oorspronkelijk aangegaan in 1478 en afgelost in 1509).	Cart. 2, f. 180v-181r
1501	Joost van Winsen			Abcoude	Jaarlijkse rente van een oude schild (losbaar voor 20 oude schilden) uit 2½ morgen land in Abcoude (in testament).	Cart. 1, f. 116v Cart. 2, f. 177v-178r; f. 204r-v
1502	Hendrik Ottenzn. van Wolffswinkel (vader van <u>Otto van Wolffswinkel</u>)	04-07 (Nec. A)		Overlangbroek, Scherpenzeel, Woudenberg	ouderlijk erfdeel: zestien morgen in Overlangbroek. Jaarlijkse rente van tien Davidsgulden uit grond in Scherpenzeel (aflosbaar voor 200 gouden Davidsgulden). Drie gouden Davidsgulden uit een land te Woudenberg (losbaar voor zestig Davidsgulden met een half jaar opzegtermijn)	Cart. 1, f. 116v Cart. 2, f. 177v-178r; f. 204r-v
1506	Hendrik Taets (samen met zoon Christoffel Taets)		Ja, Hendrik samen met vrouw	Kockengen	Één morgen land. NB in 1491 was Hendrik Taets ook betrokken bij de aankoop van vier morgen land in Kockengen (Cart. 1, f. 112r; Cart. 2, f. 236v-237r; HUA, Nieuwlicht inv. 182). Hierin wordt opgemerkt dat daar ook één morgen lag die geschonken was door Hendrik van Zuylen (Zwederszn.?).	Cart. 1, f. 164r-165r

Bijlage 10c. Aankoop van onroerende goederen, tienden en renten, 1472-1512

Jaar	Verkoper	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats en aanverwante akten
1477	Ijsbrand Wouter Ijsbrantszn. en zijn vrouw Hillegont		Vier erfrenten van de stad Utrecht die Ijsbrand in 1472 verwierf. Het betreft o.a. erfrenten uit 1435 die toen zijn aangegaan door Katherina Stick en haar man Hendrik Janszn. (die beiden in Nieuwlicht begraven liggen).	Cart. 1. 98r-99v
1477 1478, 1479	Dirck Ruysch en zijn vrouw Peternelle Cornelis Ghijsbertzn. van Glinthorst Otte Ottezone van Wolffswinkel	Utrecht Emmikhuizen	Twee erfrenten van de stad Utrecht uit 1435. 1/5 deel van het goed Emmikhuizen (waard 1.200 Rijnse gulden).	Cart. 1. 99v-100v Cart. 1, f. 104r-106r Cart. 2, f. 135r-136r
1478	Jan Huyter te Delft	Strijen	Twintig gaarden land in Beversweer buiten de Strijense dijk bij Hannensloet. NB. deze aankoop is als aantekening vermeld bij een akte uit 1425 van de koop van 43 gaarden.	Cart. 1, f. 53v
1480-1485	Sint-Sophie (kartuizers Vught)	Honswijk	Zeven morgen min één hont land. NB. dit is een teruggekochte schenking van de kartuizers van Vught. Aantekening op de schenkingakte uit 1475. Aantekening dat het goed is teruggekocht nog tijdens het prioraat van prior Hendrik van Heeswijk. Ontvangstbewijs van de schenking uit 1480 (Cart. 1, f. 104r).	Cart. 1, f. 97r
1484	Gerrit van Amstel	Woudenberg	Hoeve met zeven morgen en 5½ hont land met opstallen.	Cart. 1, f. 107r-v

1484	Gerrit van Amstel	Hoenkoop	Één morgen en vier hont. 29 morgen land waarvan één morgen in Oestweer (aan de IJsseldijk).	Cart. 2, f. 126v Cart. 1, f. 107v-108r Cart. 2, f. 127r Cart. 2, f. 225v-226r HUA, Nieuwlicht, inv. 176
1484	Gerrit van Amstel	Woudenberg	Hoeve land in Ekris tussen de Zeegdijk en de Geeresteinsedijk.	Cart. 1, f. 107r-v Cart. 2, f. 128v
1484	Jan van Overdevecht en Agnes, zijn vrouw	Woudenberg	Veertien morgen land in Voskuilen tussen Suyddelair en de Woudsloot te Woudenberg.	Cart. 1, f. 108r-v (2 akten) Cart. 2, f. 127r-128r (2 akten)
1484	Gerrit van Haerlem Claeszn. en Liebeth, zijn vrouw	Achttienhoven	Drie morgen.	Cart. 1, f. 108v-109r
1486	Beatrijs, vrouw van Willem Gerritzone	Woudenberg	2½ morgen land in Voskuilen tussen Suddelair en de Woudsloot te Woudenberg.	Cart. 1, f. 109v Cart. 2, f. 128r
1486	Jan Splinterzone	Kortrijk	Twee morgen in De Twaalf morgen in Wouters gerecht van Amstel en Mijnden te Kortrijkerveld.	Cart. 1, f. 109r Cart. 2, f. 233v-234r HUA, Nieuwlicht inv. 211, 212 (retrocakte 1444)
1488	Ghijsbert Sas en Lubbert Peterszn., olieslager Stad Utrecht	Utrecht	twee renten afkomstig uit drie morgen en tien hont land bij de kloosterpoort.	Cart. 1. 111v
1488	Adriaen Claeszn.	Maarsseveen	5¼ hont en één vierendeel van een hont in de Haechcamp in Tienhoven.	Cart. 1, f. 110v Cart. 2, f. 104r-v
1488	Stad Utrecht	Utrecht	Twee renten uit twee stukken land van drie morgen en respectievelijk 3½ morgen nabij de kartuizers (zeker één van de twee renten werd afgelost in 1491).	Cart. 1. 112r
1491	Simon Gherytszn. en Reyer Gherytszn	Kockengen	Vier morgen met een opmerking dat Hendrik van Zuylen ook één morgen via testament had nagelaten (Hendrik Taets treedt op namens Nieuwlicht).	Cart. 1, f. 112r Cart. 2, f. 236v-237r HUA, Nieuwlicht, inv. 182
1492	Jan Jan Claeszn.	Amerongen	Acht morgen (halve hoeve veen) in Elsterveen (met verpachtingsoorkonde).	Cart. 1, f. 112v Cart. 2, f. 120v-121v
1495	Claes Hoy Claeszn.	Pernis	Drie gemeten land bij de droge dijk in Lombardijen in Pernis (verkocht in 1497 om twee hoeven in Werkhoven te kunnen bekostigen).	Cart. 1, f. 113r Cart. 1, f. 113v (erfrente voor Claes Hoy Claeszn. uit 9 gemeten land in Lombardijen (afgelost)
1500	Ghemen Janszn., Willem Weijerszn., zijn vrouw Dirkggen, Johan Stevenszn. en Cornelia, zijn vrouw	Stoetwegen	De helft van 43 morgen.	Cart. 1, f. 115v Cart. 2, f. 199r-v HUA, Nieuwlicht,

1501	Cornelis Jan Janszn. van Beesde	Breukelen	Vier morgen en 13½ hont in de Breukelerwaard.	inv. 249 Cart. 2, f. 235r-v Cart. 2, f. 237r-v HUA, Nieuwlicht, inv. 204
1502	Roelof Willemszn.	Sint- Anthoniepolder (Strijen)	Twee morgen in Sint-Anthoniepolder.	Cart. 1, f. 117r Cart. 2, f. 11v-12r
1503	Onze-Lieve-Vrouwegilde in Hoenkoop	Hoenkoop	Één morgen in Hoenkoop.	Cart. 1, f. 116v Cart. 2, f. 226r-v HUA, Nieuwlicht inv. 181
1503	Oellert Claeszn.	Hoogvliet	Rente uit een huis in Hoogvliet.	Cart. 2, f. 188v-189r
1504	Claes Claeszn. Verliende	Zuidland	Rente uit zeven gemeten in Westenrijk.	Cart. 2, f. 184v-185v
1505	Jan Dircszn. te Heer Simonshaven	Zuidland	Vijf gemeten land bij de Heerenweg en de Zeedijk te Westenrijk.	Cart. 1, f. 117r
1505	Thone, weduwe van Jann Wisse	Zuidland	Zes gemeten land aan de Heerenweg te Velgersdijk.	Cart. 1, f. 117r Cart. 2, f. 65r-v
1506	Hillegont van Bairn, weduwe van Frederik van Voord	Woudenberg	Erflijke losrente uit stuk land te Voskuilen.	Cart. 2, f. 180r-v
1506	Aryaen Yemanszn.	Zuidland	Vijf gemeten land bij de Zeedijk te Westendijk.	Cart. 1, f. 117v
1507	Cisterciënzerklooster Onze-Lieve- Vrouweberg te IJsselstein	Poortugaal	Tien morgen te Oedenvliet geruild met 6 morgen in IJsselstein (afkomstig van Zoudenbalch).	Cart. 2, f. 44r-45r (2 akten) Cart. 2, f. 240v-241v (ruil, 2 akten)
1512	Bisschop Frederik van Baden en staten van het Nedersticht		38 Filipsgulden (afgelost in 1526).	Cart. 2, f. 173r Cart. 2, f. 183v-184v

BIJLAGE 11**VERWERVING ONROEREND GOED, RENTEN EN TIENDEN 1513-1583****Bijlage 11a. Schenkingen van onroerende goederen, tienden en renten volgens andere archiefbronnen, 1513-1583**

Jaar	Schenker	Nec. A/B	Graf	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats
1532	Geertrui, weduwe van Willem Burgerszn. en Willem, haar zoon ¹¹³⁹			Poortugaal	Een erfrente van negen Karolusgulden uit zestien hont land in Poortugaal.	Cart. 2, f. 186v-188v
1534	Hendrik Mom en Elizabeth Jacobsdr.			Rhenen	Een vierendeel van een stuk land genaamd Den Haeck en een vierendeel van een stuk land genaamd Het Pasken. In 1541 worden twee vierendelen van deze landerijen gekocht.	Cart. 2, f. 113v HUA, Nieuwlicht inv. 199-200
1541	Margiet en Agnes Claes, zusters van Dirck Claes de Amsterdam, vicaris van Nieuwlicht				Rente met korting betreffende de pitantie van de uitdeling van amandelmelk.	Cart. 2, f. 258v-259r
1547	Hillegont, weduwe van Jan Bouwenszn. en Maria, haar dochter			Utrecht	Huis en hofstede gelegen in de Nieuwe Weert bij de weg tussen de Maartenskapel en de poort bij de Corneliskapel.	Cart. 2, f. 115v Nieuwlicht, inv. 235-238
1548	Erfgenamen Valentijn van der Voert			Maarssenbroek	Twee morgen (sprake van erfkooprecht) samen met de cellebroeders.	Cart. 2, f. 108v-109r
1562	Agnes van Leeuwenberg, weduwe van Steven van Rutenberg			Maarssenbroek	Twintig morgen (hoeve, land en houtgewas). Dit goed was in 1434 reeds aan de kartuizers beloofd bij uitblijven van ergenamen van Herman Vos van Leeuwenberg.	Cart. 2, f. 109v-110r Zie ook Muller, <i>Fundatiën</i> , 76-95.

Bijlage 11b Aankoop van onroerende goederen, tienden en renten, 1513-1583

Jaar	Verkoper	Locatie	Omvang of waarde	Vindplaats en aanverwante akten
1515	Domkapittel Utrecht/Korstijaen van Lande	Amerongen	2½ hoeve veen en veld in het Ameronger en in het Elsterveen (vanaf 1513 al als pachtgoed ontvangen).	Cart. 2, f. 117r-122r
1515	Regulierenklooster te Den Haag	Poortugaal (Oedenvliet)	28½ gemeten land te Oedenvliet. Twee gemeten land te Poortugaal.	Cart. 2, f. 45r-46v
1516	Coen Janszn., schepen van Poortugaal	Poortugaal	Drie gemeten land in Poortugaal.	Cart. 2, f. 47r-v
1517	Jeruzalemklooster, Bethlehemklooster en Sint-Barbaragasthuis (namens deze Dirk van Gruenenberch, Michiel Salm en Jacob Asse)	Utrecht	Huis en hofstede (tussen Viebrug en Sint-Jacobsbrug aan westzijde van Oudegracht naast het huis Lantscroon). NB. Verkocht in 1607.	Cart. 2, f. 93r-96r (2 akten met 5 ingelaste akten)
1517	Jacob Anthonis van Winsenszn.	Utrecht	Huis en hofstede (tussen Viebrug en Sint-Jacobsbrug, westzijde van de Oudegracht; huis tussen huis van Gijsbert van Lantscroon en Dirk Hendrikzn. van Ruytenberg). NB. Verkocht in 1607.	HUA, Nieuwlicht inv. 222, 223 Cart. 2, f. 96r-96v HUA, Nieuwlicht, inv. 222, 223

¹¹³⁹ Het is niet duidelijk of dit een schenking is.

1520	Gijsbert Corsgens	Utrecht	Losrente uit een huis en hofstede Op de Oort. NB. Afgelost in 1580.	Cart. 2, f. 182r-v
1520 (1533)	Jacob van der Meer Henrisckszn. (1520) Henrik Knijf en zijn vrouw Margriet (1520) Henrik Knijf en Jacob Henrick van der Meer (1520) Gerrit Sael	Utrecht	Hoge en Lage Weide bij Utrecht (Heckenkamptienden): 3½ deel van twaalf delen Heckenkamptiend; Twaalf delen van Heckenkamptiend; 11½ delen van Heckenkamptiend; 24e deel Heckenkamptiend (overige 23 al in bezit van Nieuwlicht).	Cart. 2, f. 222r-225v (6 akten incl. aankoopakten van Johan Knijf van de tienden in 1456 en 1478) HUA, Nieuwlicht, inv. 136-148 (12 akten)
1526	Klooster Windesheim	Utrecht	Één morgen land te Wiers (Vreeswijk); Hofstede bij de Sint-Corneliuskapel buiten de Catharijnenpoort	Cart. 2, f. 92v-93r
1533	Adriaen Eewouts, weduwe van Adriaen Corneliszn	Poortugaal	Rente uit vier gemeten en één hont land in het Oudeland onder de Hil.	Cart. 2, f. 185v-186v
1535	Jan Willemszn, apotheker (In de Aep) en zijn vrouw Christina, dochter van Gerrit Sas	Westbroek	Een rente uit een viertel land, veen en veld te Westbroek.	Cart. 2, f. 178v-180r (2 akten)
1541	Willem Beijer Henricxzn.	Rhenen	twee vierendelen land (een vierendeel genaamd De Haeck en een vierendeel genaamd Dat Pasken). NB. Hier is aanlegplaats van het kartuizerveer gemaakt	Cart. 2, f. 116r-v
1544	Anna de Haze, weduwe van Amelis Uteneng, en kinderen	Utrecht	Twee tiendblokken in de Hoge en Lage Weiden buiten de Catharijnenpoort.	Cart. 2, f. 97v-100r (4 akten incl. akten uit 1456)
1547	Jan Foejt Peterszn.	Kamerijk	Één hoeve land (gelegen tussen de Kamerikerdijk en het Meerloevenland).	Cart. 2, f. 169r-v (2 akten, incl. beleningsakte)
1550	Gerefaes Beerntszn., zijn vrouw Mechteld Gosensdr., Goesen van Lienden Stevenszn. en zijn vrouw Aleid Gerritsdr.	Rhenen	Negen roeden buitendijks land (in de Mars aan de overzijde van de Rijn te Rhenen. Hier is de aanlegplaats van het kartuizerveer gemaakt aan de zuidzijde van de Rijn).	Cart. 2, f. 116r
1555	Jan Loeffzone van der Meer en Aleid Hendrik die Jongedr. en Steven van Helsdingen (namens zijn vrouw Maria	Tienhoven	Viertel land, veen en vulling (gedempt water).	Cart. 2, f. 109r-v
1582	Huismeesters van de arme weeskinderen voormalig huis van domproost Cornelis van Mierop	Utrecht	Huis aan de Kromme Nieuwegracht (nr. 66). NB. Koop is in 1583 door Staten van Utrecht ongedaan gemaakt.	HUA, Nieuwlicht, inv. 224

BIJLAGE 12

Overzicht van jaarlijkse pitanties en uitdelingen

De jaarlijks terugkerende pitanties en uitdelingen zijn geordend volgens de dag waarop ze uitgedeeld zouden moeten worden.

Datum in Hs. 4 Pitantieregister	Jaar	Stichter	Omschrijving	Ingeschreven in necrologia	Bijzonderheden
01-01	<1443	Jacob Sloyer	Rijnse wijn (ter waarde van een Franse schild)	01-01 (Nec. A)	Pitantie ten bate van het <i>anniversarium</i> van Aleid, echtgenote van Jacob Sloyer.
10-01	1440	Aleid Hesselt, moeder van <u>Johan van Kleef</u>	28 pond 'ghengbaers' (gement)	10-01 (Nec. A)	Pitantie moet binnen veertien dagen geleverd worden. Bij het in gebreke blijven moet een boete betaald worden aan het Sint-Barbaragasthuis in Utrecht.
12-01	<1443	Jacob Sloyer	Rijnse wijn (ter waarde van een Franse schild)	12-01 (Nec. A)	Pitantie ten bate van het eigen <i>anniversarium</i> .
15-01	1546	Willem Punt van Tiel	Een mengsel Rijnse wijn (twee keer per jaar uit 162 Karolusgulden)	15-01 (Nec. A)	Pitantie is op andere dagen ingescheven dan de in de akten vermelde data. Willem stierf in 1549. De akten van goedkeuring van deze pitantie door de prior van Nieuwlicht en de visitatoren berusten in het archief van het kartuizerklooster van Zelem (België), Rijksarchief Hasselt, <i>Archief kartuizers Zelem</i> , nrs. 581, 582.
-	1459	Jacob van Gaasbeek	Brooduitdeling aan de kloosterpoort voor armen	06-02 (Nec. A)	Deze pitantie wordt niet vermeld in het pitantieregister van Hs. 4.
Eerste zondag van de vasten	<1436	Hendrik Vos	Amandelmelk (<i>potagium de fructibus amigdalorum</i>)	23-02 (Nec. A)	Twee keer per jaar uit de inkomsten van land in Galencoop (5½ Franse schild).
Week van de vasten	1541	Margareta en Agnes Claasdr. van Amsterdam (zusters van <u>Dirk Klaaszn. van Amsterdam</u>)	Amandelmelk	-	Twee keer per jaar uit een rente van twintig gulden. Goedgekeurd door de visitatoren. Akte in Cart. 2, f. 258v-259r.
24-02	1497	Geertrui, weduwe van Johan Romer	Een mengsel Rijnse wijn en vis (uit inkomsten uit land in Werkhoven)	24-02 (Nec. A)	Akten van de koop van twee hoeven in Werkhoven door Geertrui Romer, Cart. 1, f. 113r-v, Cart. 1, f. 114v, Cart. 1, f. 115v. Bij het in gebreke blijven moest acht gulden gegeven worden aan het Sint-Barbaragasthuis in Utrecht.
25-02	<1435	Albert van Muyden, kanunnik van Oudmunster	Rijnse wijn (ter waarde van een denarium (of een Peters gulden))	25-02 (Nec. A)	
Voor het feest van Sint-Gregorius, paus (12-03)	<1439	Hendrik Foec	Rijnse wijn (ter waarde van een Peters gulden)	10-03 (Nec. A)	Uit te delen op de vrijdag voor het feest van Sint-Gregorius (12-03).
25-03	1436	<u>Hendrik van Heeswijk</u>	Rijnse wijn (ter waarde van een Frans schild)	24-03 (Nec. A)	De pitantie is bedoeld voor zijn overleden moeder Hadewych van Heeswijk (herdacht 24-03).
25-03	1427	Arnold Braseman	Rijnse wijn (ter waarde van een Frans schild)	25-03 (Nec. A)	Pitantie is ten bate van het jaargetijde van Elizabeth, echtgenote van Arnold. Zij is in Nieuwlicht begraven. In Nec. A wordt

-	<1418	Evert Foec	Wijnpitantie	26-03 (Nec. A)	echter alleen Arnold genoemd. Zie voor de schenkingsakte: Cart. 1, f. 114v.
16-06	1426	Hendrik Foec (en Aleid Zoudenbalch)	Zestien pinten Rijnse wijn (twee keer per jaar) (te bekostigen uit 48 oude Franse schilden)	16-06 (Nec. A)	26-03 is ook zijn gedachtenisdatum. Deze pitantie wordt niet vermeld in het pitantieregister van Hs. 4. Wijn moet geleverd worden door Cisterciënzerklooster in IJsselstein. Cart. 1, f. 14v. De pitantie zou volgens de stichtingsakte op andere data uitgedeeld moeten worden, namelijk op 4 april en 4 mei (gekozen is uiteindelijk voor de gedachtenisdata van Hendrik en Aleid (moeder en zoon).
-	Ca. 1497?	Johan Romer	Maaltijd (vis?) en Rijnse wijn (er is geen financiering bekend. Waarschijnlijk gefinancierd door zijn vrouw Geertrui (zie 24 februari))	(01-04 (Nec. A))	Pitantie boven in de kantlijn van Nec. A vermeld met de opmerking dat de pitantie gegeven moet worden op de vijfde dag na de octaaf van Pasen. Deze pitantie wordt niet vermeld in het pitantieregister van Hs. 4.
26-06	1437	Elizabeth van Wercouden, zus van <u>Gerrit van Wercouden</u>	Gember (Gengbraesen) ter waarde van 6½ Hollandse schilden	26-06 (Nec. A)	De inkomsten waren afkomstig uit een stuk land in Maasland dat Elizabeth in 1437 aankocht voor Nieuwlicht (Cart. 1, f. 58v).
02-07	1395	Gijsbert Loef Berchmaker en diens vrouw Elzabena	Pitantie uit de opbrengsten van 10½ morgen in Maarssenveen. Ook dient hiervan de lamp voor het sacramentsaltaar brandend gehouden te worden.	02-07 (Nec. A)	Pitantie is niet nader omschreven (zie voor akte Cart. 1, f. 21r; Cart. 2, f. 103v-104r). Gijsbert wordt met zijn gehele gezin herdacht op 13 april (Nec A/B).
-	<1457	Nicolaas Hey (en ouders)	Wijnpitantie	15-07 (Nec. A)	Pitantie ingeschreven op de dag dat hij samen met zijn ouders herdacht wordt. Hij staat ook ingeschreven op 8 juni (Nec. A).
27-07	1546	Willem Punt van Tiel	Een mengsel Rijnse wijn (twee keer per jaar uit 162 Karolusgulden)	27-07 (Nec. A)	Pitantie is op andere dagen ingescheven dan de in de akten vermelde data. Zie hiervoor onder 15-01.
01-08	<1436	<u>Hendrik van Heeswijk</u> ,	Rijnse wijn (ter waarde van een oude Franse schild)	30-07 (Nec. A)	Schenking gedaan vóór zijn intrede in het klooster. Pitantie is bedoeld voor zijn overleden vader Johan van Heeswijk (herdacht 30-07).
22-09	1440	Hendrik van Rijn	Een pitantie (ter waarde van 4 oude Franse schilden)	23-09 (Nec. A)	Pitantie is niet nader omschreven, testamentaire schenking.
24-09	1540 (1544)	Dirk van Oudheusden, alias van Rutenberg, vader van <u>Gijsbert van Rutenberg</u>	Amandelmelkuitdeling (ter waarde van twaalf Hollandse gulden)	-	Akte van goedkeuring door de visitatoren uit 1544, Cart. 2, f. 259r-v.
30-10	1426	Aleid Zoudenbalch (Hendrik Foec)	Zestien pinten Rijnse wijn (twee keer per jaar)	30-10 (Nec. A, Nec. B)	Wijn moet geleverd worden door Cisterciënzerklooster in IJsselstein. Cart. 1, f. 14v. De pitantie zou volgens de stichtingsakte op andere data uitgedeeld moeten worden, namelijk op 4 april en 4 mei (gekozen is uiteindelijk voor de gedachtenisdata van Hendrik en Aleid (moeder en zoon)).
03-11	1487	Anna van Ravensteyn (ten	Wijnpitantie (gefinancierd uit	03-11 (Nec. A)	Adriaan van Bruggdam, heer van Borselen, die op 6 juni 1468

	(1493)	bate van het anniversarium van haar echtgenoot, Adriaan van Brugdam, heer van Borselen)	zes gulden afkomstig uit een stuk land in Zeeland).		stierf. Goedgekeurd door de visitatoren van de orden (zie Cart. 1, f. 115r-v; Cart. 2, f. 65v-66v). Volgens de akte moet de memoriedienst met jaargetijde op de eerste dag na Allerzielen plaatsvinden.
11-11	Ca. 1515	Digna Sas, tante van <u>Jacob</u> en <u>Vincent Pauw</u> en <u>Pieter Sas</u>	Vis en een mengel Rijnse wijn (te financieren uit de inkomsten uit land nabij het klooster dat gekocht is door Digna voor Nieuwlicht)	11-11 (Nec. A)	Bij het in gebreke blijven moet zes gulden geschonken worden aan de Sint-Jacobskerk. Goedgekeurd door visitatoren van de orde.
Eerste zondag van advent	<1436	Hendrik Vos	Amandelmelk (<i>potagium de fructibus amygdalorum</i>) (twee keer per jaar uit de inkomsten van land in Galencoep (5 ½ Franse schild)	30-11 (Nec. A)	Hendriks gedenkdag is 6 november (Nec. A/B).
Week van de advent	1541	Margareta en Agnes Claasdr. van Amsterdam (zusters van <u>Dirk Klaaszn. van Amsterdam</u>)	Amandelmelk (twee keer per jaar uit een rente van twintig gulden)	-	Goedgekeurd door de visitatoren van de orde. Akte in Cart. 2, f. 258v-259r.
04-12	<1429	Sophia de Rijnenveld	Rijnse wijn (ter waarde van een Beierse gulden)	04-12 (Nec. A)	Ze staat ingeschreven op 16 april (Nec. A) en 15 april (Nec. B). De pitantie wordt ook vermeld in Hs. 27, f. 7v.
08-12	1416	Aleid Zoudenbalch (ten bate van het anniversarium van Deliana, de moeder van <u>Tydeman Grauwert</u>)	Pitantie (niet nader omschreven uit een gouden nobel)	8-12 (Nec. A)	
22-12	>1465	Geertrui van Hoorn, zus van <u>Hendrik van Hoorn</u>	Rijnse wijn (ter waarde van 1½ gouden gulden)	22-12 (Nec. A)	

BIJLAGE 13

OVERZICHT VAN GESCHONKEN VOEDINGSWAREN

Jaar	Weldoener	Nec. A/B	Graf	Voeding	Vindplaats	Bijzonderheden
<1414	Mr. Wisso van Zierikzee, kanunnik van Oudmunster			Een vat haring (<i>unum vas allecum</i>)	Hs. 28, f. 5v	Maakte zijn testament in 1421, 1422, HUA, Kapittel van Oudmunster, inv. 236. Hij was waarschijnlijk familie <u>Jacob van Zierikzee</u> . Schenken ook geld om een monnik uit Kobelenz een jaar in Nieuwlicht te onderhouden.
Ca. 1422	Kartuizers van Koblenz			Vijf aam wijn	Hs. 27, f. 8r	
Ca. 1422	Kartuizers van Keulen			Vijf aam wijn	Hs. 27, f. 8r	
1423	Onbekend iemand uit Amsterdam			Twee vaten bier uit Hamburg	Hs. 28, f. 9r	
1423	Onbekend iemand uit Utrecht			Zes vaten bier uit Hamburg	Hs. 28, f. 9v	
>1426	Onbekend persson			Bundel haringen (<i>stroae buckin</i>)	Hs. 28, f. 11v	
Ca. 1435	Vrouwe van Culemborg (Jolanda van Gaasbeek (?))	∞05-05 (Nec. A/B)	ja	Twee zalmen	Hs. 28, f. 13r	Mogelijk is dit Jolanda, de dochter van de stichter. Zij was gehuwd met Hubert van Culemborg († 1422). Zo niet, dan is het Barbara van Gemen, de vrouw van Huberts opvolger Jan heer van Culemborg. Schonk ook twee kandelaars.
Ca. 1435	Onbekende vrouw			Een zalm	Hs. 28, f. 13r	
>1437	Arnold, priester in Abcoude		ja	Een vat boter	Hs. 28, f. 13v	
>1437?	<u>Nicolaas Kerker</u>	18-01 (Nec. A)	ja	Vat haring (<i>Unum vas allecum</i>)	Hs. 28, f. 13v	
Ca. 1441	Katharina, echtente Hendrik Janszn.	04-01 (Nec. A)	ja	Zalm en andre zaken (<i>Dumidium salmonem cum duabus reris</i>)	Hs. 28, f. 14v	
1442	Balage, moeder van <u>Jacob van Zierikzee</u>	10-06 (Nec. A)		Twee vaten zout (<i>duo vasa salis</i>)	Hs. 28, f. 14v	Ook in 1443 (tien vaten zout) en in 1446 (tien vaten zout).
1464	Zus van <u>Nicolaas Kerker</u> , Jan Simonszn. en Peter			Drie vaten Hamburgs bier	Hs. 28, f. 17v	
1466	Broer van de heer van Brederode			Een aam Rijnse wijn	Hs. 28, f. 18r	
1467	Jan Simonszn.			Een zalm	Hs. 28, f. 18r	

BIJLAGE 14
OVERZICHT VAN GESCHONKEN (GEBRANDSCHILDERDE) GLAZEN

Jaar	Weldoener	Nec. A/B	Graf	Locatie glas	Waarde	Vindplaats
Ca. 1394	Gerard Stelle, priester te Utrecht			Refter (een glas)	Twaalf witten (<i>albis grossos</i>)	Hs. 28, f. 2v.
1394-<1403	Lodewijk de Wael en zijn vrouw (Eva Bollen?)	12-09 (Nec. A)		Refter (een glas)		Hs. 27, f. 4r
>1398<1407	Evert Foek, kanunnik van Oudmunster	26-03 (Nec. A/B)		Kerk (koor)	38 Gelderse guldens.	Necrologium B; Hs. 27, f. 3r
1400-1416	Willem van Rhenen, Domkanunnik	27-08 (Nec. A/B)		Alle glazen in de scaristie (zowel boven als onder)	219 Gelderse guldens (ook voor andere zaken)	Hs. 27, f. 5r
? 1398-1407	Alle kanunniken van Oudmunster			Kerk (westzijde)	Glasschenking bij aangaan confraterniteit?	Hs. 27, f. 5r.
1400-1407	Herman van Lokhorst, o.a. domdeken	07/08-08 (Nec. A/B)		Kerk (bij conversen ingang) met gebedsportret (werd later verwijderd, volgens Nec. B)		Necrologium B, Hs. 27, f. 4v
1400-1407	Willem Buser, o.a. kanunnik van de Dom (werd opgevolgd door Herman van Lokhorst)	22-06 (Nec. A/B)		Kerk (bij conversen ingang) met gebedsportret		
< 1407	Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht			Kerk	33 gulden	Hs. 27, f. 5v
< 1407	Dirk van Zuylen, ridder			Kerk (zuidzijde) (met gebedsportret)	52 Gelderse guldens	Hs. 27, f. 5v
< 1407	Lodewijk de Rovere van Montfoort, heer van Hazerswoude († 25-05-1451)	24-05 (Nec. B)		Kerk (noordelijk deel) (met gebedsportret)	52 Gelderse guldens	Hs. 27, f. 6r
< 1407	Sophia Minnenboden			Kerk (later verplaatst naar kapel?) (met gebedsportret)	52 Gelderse guldens	Hs. 27, f. 6r
Ca. 1439?	'Gerardus de Reno' (glasschenking bedoeld voor echtgenote)		Echtgenote	Kleine pandhofgang (oost)		Hs. 4, 111 (tekst 21)
1438	Nicolaas (Klaas) Coppenn. van Amsterdam en Sophie zijn vrouw	10/11-07 (Nec. A/B)	ja	Onze-Lieve-Vrouwekapel (boven altaar)		Hs. 4, 75 (tekst 11)
1438	Aleid Hesselt		Ja	Onze-Lieve-Vrouwekapel (boven altaar)		Hs. 4 75-76 (tekst 11)
1438	Bartout van Assendelft			Onze-Lieve-Vrouwekapel (boven altaar)		Hs. 4, 76 (tekst 11)
1446	Nicolaas Frederikzn.		Ja	Grote pandhofgang		Hs. 4, 107 (tekst 21)
< 1448	Johan Tullenzn.	02-02 (Nec. A/B)	Ja	Grote pandhofgang		Hs. 4, 107 (tekst 21)
1450	Steven van Nyenvelt (Willemszn.) (glasschenking bedoeld voor echtgenote, Mechteld van Apeldorn)		Echtgenote	Kleine pandhofgang (zuid)	(Twintig Franse kronen?)	Hs. 28, f. 16r
Ca. 1466	Johan Wittenhorst, kanunnik Sint-Marie			Grote pandhofgang	Zeven Rijnse gulden	Hs. 28, f. 18r

BIJLAGE 15
OVERZICHT VAN IN MEMORIEREGISTERS VERMELDE GESCHONKEN (LITURGISCHE) OBJECTEN (INCL. GLAZEN EN BOEKEN)

Jaar	Weldoener	Nec. A/B	Graf	Omschrijving	Vindplaats	Bijzonderheden
Ca. 1393	Sophia Beyen, uit Utrecht			Altaardwaal (<i>Mantile</i>)	Hs. 28, f. 2r	
Ca. 1393	Jutta van der Auster			Koperen pot (<i>ollam eneam</i>)	Hs. 28, f. 2r	
Ca. 1393	Ijsbrand van Rotterdam, donaat van het Hollandse Huis			Drie zilveren lepels en zilveren knopen (<i>tria coclearia argentea et aliquot nodos argenteos</i>)	Hs. 28, f. 2r	Hij schonk ook geld. Ook wel Ijsbrand <i>de snyder</i> genoemd, Sanders, <i>Waterland</i> , 209.
Ca. 1393	Nicolaas, monnik in het Sint-Jacobsklooster in Luik			Sieraad (<i>minimus clenodia satis bona</i>)	Hs. 28, f. 2v	Hij schonk ook geld.
Ca. 1393	Deken van Sint-Marie			Juridische boeken (<i>libros juris</i>)	Hs. 28, f. 2v	Zie ook Bijlage 16.
Ca. 1394- 1403	Lodewijk de Wael en zijn vrouw (Eva Bollen?)	12-09 (Nec. A)		Een sieraad met een relikwie (<i>parva clenodia cum quibusdam reliquis</i>)	Hs. 27, f. 4r.	
				Vergulde kelk (<i>unum valde bonum calicem de auratum</i>)		
				Twee zilveren ampullen (<i>duas argenteas ampullas</i>)		
				Twee grote koperen kandelaars (<i>duos magna candelabra enea</i>)		
				Gebrandschilderd glas in de refter (<i>vitream fenestram in refectorio nostro</i>)		
Ca. 1394	Gerrit Stella, priester in Utrecht			Een venster in de refter	Hs. 28, f. 2v	
Ca. 1395	Willem van Oosterhout, heer van Oosterhout en zijn vrouw	01-04 (Nec. A)		Een ornament van wit fluweel (<i>ornamentum scilicet de blanco fluello</i>)	Hs. 28, f. 3r	Hij was een bastaardzoon van de stichter van het Hollandse Huis (Willem van Duvenvoorde), zo staat in de kantlijn. Alleen Willem staat op 1 april ingeschreven in Nec. A.
Ca. 1395	Ermgardis			Sieraad (<i>quibusdem clenodiis</i>)	Hs. 28, f. 3r	Ze schonk ook geld
Ca. 1395	Proost van Sint-Marie			Boeken (<i>libros moralium</i>)	Hs. 28, f. 3r	Hij schonk ook geld. Zie ook Bijlage 16.
Ca. 1395-1410	Aleid van Beynhem	14-12 (Nec. A/B)	Ja	Altaarlinnen (<i>mantilia mappas</i>)	Hs. 27, f. 3v	Ze schonk ook geld.
Ca. 1395	Hubert van Montfoort, ridder			Vergulde kelk (<i>unum calicem de auratum</i>)	Hs. 28, f. 3v	Hij schonk ook geld
Ca. 1395	<i>Militissa de Breda, vocata domina de Elst</i> (Johanna van Polanen?)			Ornament (<i>ornamentum</i>)	Hs. 28, f. 3v	Ze schonk ook geld
1396	Vrouw van Bram Uten			Sieraden (<i>sertum de perlis et aliquis acus argenteas</i>)	Hs. 28, f. 3v	
1396	Onbekende vrouw (<i>quedam domicella</i>)			Vergulde kelk (<i>unum calicem de auratum</i>)	Hs. 28, f. 3v	
1396	Werner van Speclo			Vergulde kelk (<i>unum calicem de auratum</i>)	Hs. 28, f. 3v	
1396	Kartuis van Brugge			Een ornament en een corporale (<i>1</i>)	Hs. 28, f. 3v	

1396	Margareta Metken Eye, moniale in de kartuis Sint-Anna-ter-Woestijne te Brugge		<i>ornamentum et 1 corperale</i> Grote pyxis (doosje voor hosties) (<i>maiozem pixidem</i>)	Hs. 28, f. 3v	
1396	Beatrix Boudin Lanis, uit Brugge		Kleine pyxis (doosje voor hosties) (<i>minorem pixidem</i>)	Hs. 28, f. 3v	
1396	Gerrit de Haer		Sieraden: 2 gouden ringen (2 <i>anulos aureos</i>) zilveren spelden (?) (<i>acus argenteas</i>)	Hs. 28, f. 3v	
1396	Hasa ter Nieuwerkerke upte Veluwe		Een sieraard waarvan een kelk werd gemaakt (<i>clenodiis ... ad calicem faciendem</i>)	Hs. 28, f. 3v	
1398-<1407	Herbert van der Donck, kanunnik van Sint-Marie	17-01 (Nec. A/B)	Vergulde spelden? (<i>aureas acus</i>) Vergulde kelk (<i>unum calicem de auratum</i>) Zilveren schaal (<i>catbinum argenteum</i>) Zilveren sieraden (<i>clenodia argentea satis bonis</i>) Albaste beeldengroep van de aanbidding der drie koningen (<i>ymaginem Beate Marie in puerperio cum tribus regibus de alabaastro</i>)	Hs. 27, f. 1v; Nec. B, 1	Hij schonk ook geld en bij de stichting bakstenen en een huisje bij de brug over de Vecht. Daarnaast schonk hij een boek dat niet vermeld wordt in de memorieregisters.
Ca. 1399	Richard van Oy, kanunnik van Oudmunster		Wetboeken	Hs. 27, f. 5v	Hij schonk ook geld.
>1398-1416(?)	Mabelia van Oppijnen	29-10 (Nec. A/B)	Ornament van groen fluweel (<i>ornamentum de fluello viridi</i>) en andere niet nader omschreven zaken (<i>inter alia</i>)	Nec. B, 38	
>1400<1416	Willem van Rhenen, Domkanunnik	27-08 (Nec. A/B)	Alle glazen in de sacristie (<i>omnes fenestras location in sacristia</i>)	Hs. 27, f. 5r	Hij schonk ook geld.
Ca. 1400	Kapittel van Oudmunster	Confraterniteit	Boeken Ornament van zwart fluweel (<i>unum bonum ornamentum de nigro fluello</i>) Twee capsules (een grote en een kleine) met relikwieën (<i>duas capsulas cum reliquiis</i>) Een groot gebrandschilderd glas in de kerk (<i>magnam occidentalem vitream fenestram</i>)	Hs. 27, f. 5r	
Ca. 1400?	Frank de Vroede ¹¹⁴⁰	06/07-08 (Nec. A/B)	Boeken	Nec. B, 27	In Nec. A samen herdacht met Jacob van den Dijk, Johan Koeck, Peter

¹¹⁴⁰ Frank de Vroede wordt in Nec. A en B genoemd samen met Alveradis van Darthuizen die in 1440 overleed. Frank de Vroede was aanwezig bij het besluiten van het Sint-Caeciliaconvent, Buchelius, *Monumenta*, 131v (<http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/handschriften/buchelius/monumenta/239>).

1401	Margareta Pots	12-01 (Nec. A)	Ornament (<i>unum ornamentum</i>)	Hs. 27, f. 2v	Janszn. en Alveradis van Darthuizen.
>1403-< 1440	Jacob van den Dijck	06/07-08 (Nec. A/B)	Kelk (<i>calicem</i>) Wierookvat (<i>thuribulum</i>)	Nec. B, 27	Hij werd herdacht (Nec. A) samen met Frank de Vroede, Johan Koeck, Peter Janszn. en Alveradis van Darthuizen.
Ca. 1404	Mabelia (Cibelia) van Steenre		Vergulde kelk (<i>unum calicem de auratum</i>) Sieraden (verkocht voor 70 Gelderse guldens) Zijden ornament (<i>unum ornamentum sericum</i>)	Hs. 27, f. 2v	Zij schonk ook land in Maarssenbroek.
Ca. 1404	Alienora van Zuylen	04-05 (Nec. A/B)	Monstrans (<i>preciosam monstranciam</i>) Ornament (<i>pulchrum ornamentum</i>) Altaardwaal (<i>mappas mantilia</i>) Kazuifel (<i>casulam</i>)	Hs. 27, f. 2v; Nec B, 15	Zij schonk ook geld. De kazuifel wordt alleen vermeld in Nec. B.
Ca. 1404	Hugo Vustinc (Wstinc), proost van Elst	03-08 (Nec. A/B)	Kerkklok (<i>magnam campanam ponderis</i>) Grote kookpot (<i>unam magnam ollam eneam ad usum coquie</i>)	Hs. 27, f. 2v-3r	Hij schonk ook geld.
Ca. 1404	Alard van Bueren, heer (<i>baro</i>)		Geld om een missaal van te maken Vergulde kelk (<i>unum bonum calicem de auratum</i>)	Hs. 27, f. 4r.	Hij schonk ook geld.
Ca. 1404?	Amelius uten Enghe, ridder (<i>miles</i>)		Vergulde zilveren ketting/riem(?) (<i>argenteum cingulum de auratum</i>)	Hs. 27, f. 4r	
Ca. 1404-<1407	Herman van Lokhorst, Domkanunnik	07-08/08-08 Nec. A/B)	Boeken Gebrandschilderd glas Kar of wagen (<i>currum</i>)	Hs. 27, f. 4v; Nec. B, 27	
Ca. 1404-1407	Willem Buser, domkanunnik	22-06 (Nec. A/B)	Gebrandschilderd glas	Hs. 27, f. 4v	Hij schonk ook geld en een jaarlijkse rente.
>1404-ca. 1418	Johan ex Campo, ridder (<i>miles</i>)	12-10 (Nec. A)	Sieraden (<i>diversis clenodiis</i>) die verkocht zijn Fraaie kleine sieraden (<i>parva clenodia satis bona</i>)	Hs. 27, f. 3r	Hij was afkomstig uit Breda, en stichtte in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Breda een vicarie, zie Speetjens, 'The founder', 200.
>1404-Ca. 1418	Angela Grauwert (vrouw van Willem van Hamert)		Beelden: Gouden engel(?) (<i>aureum angulum</i> (sic) <i>preciosum</i>) en een klein gouden beeld (<i>parvam ymaginem auream</i>)	Hs. 27, f. 4r	
>1404-1419	Johan van Scarpenes, kanunnik in Den Haag		Twee boeken	Hs. 27, f. 4r	Hij schonk ook geld. Hij was ook een begunstiger van het Amsterdamse kartuizerklooster, waar hij in 1419 een gebrandschilderd glas financierde, De Melker, <i>Metamorfose</i> .
>1404-<1420	Beatrix, vrouw van Evert Scout van Kelre		Vergulde ketting/riem(?) waar een kelk van is gemaakt (<i>satis preciosum cingulum de auratum pro calice in faciendo</i>)	Hs. 27, f. 4r	

Ca. 1404	Kartuizers van het Hollandse Huis	confraterniteit		Kelk (<i>unum calicem de auratum</i>) Ornament (<i>unum satis bonum ornamentum</i>) Altaarlinnen, waaronder een corporale (<i>aliquibus mappis consecratis et quibusdam corporalibus</i>) Boeken	Hs. 27, f. 4v.	
<1407	Frederik van Blankenheim (bisschop van Utrecht)			Gebrandschilderd glas	Hs. 27, f. 5v	
<1407	Dirk van Zuylen, ridder (miles)			Gebrandschilderd glas	Hs. 27, f. 5v	
<1407	Lodewijk, heer van Montfoort	24-05 (Nec. B)		Gebrandschilderd glas	Hs. 27, f. 5v	
<1407	Sophia Minnenboden			Gebrandschilderd glas	Hs. 27, f. 5v	
Ca. 1407	Katharina van Sterkenburg	09-04 (Nec. A/B)	ja	Vergulde kelk (<i>unum preciosum calicem de auratum</i>) Zijden ornament (<i>ornamentum sericum</i>)	Hs. 27, f. 5v.; Nec. B, p.12	Zij schonk ook land.
1407	Willem van Abcoude	23-05 (Nec. A/B)		Sieraden (verkocht voor vijfduizend gouden Franse kronen)	Hs. 4, 118 (tekst 22); Cart. 2, f. 244r.	
>1410?	Aleid, echtgenote van Gerrit van Poelgeest	07-04 (Nec. A/B)		Een sieraad	Hs. 28, f. 4v	Herdacht op deze dag met haar man.
1407(?)<-1411	<u>Albert Buer</u>	06-07 (Nec A/B)		Houten retabel voor het hoofdaltaar	Hs. 28, f. 5r	Verkocht voor een beeldhouwde sculptuur. Hij schonk ook geld.
Ca. 1412	Peter Frankenzn. van Schiedam			Een fraai ornament (<i>unum bonum ornamentum</i>)	Hs. 28, f. 5r	
Ca. 1412	Meester Jan van Arnhem			Twee zilveren ampullen (<i>duos argenteos apbos</i>)	Hs. 28, f. 5r	Verkocht voor geld.
>1414	Arnold Wascaert en Hadewich van Kampen			Altaarlinnen (<i>unum nobilem mensale</i>)	Hs. 28, f. 6r	
1418	Aleid van der Meer			Altaarlinnen (<i>duas mappulis et unum mensale</i>)	Hs. 28, f. 7r	
<1418	Evert Foec, kanunnik van Oudmunster	26-03 (Nec. A/B)		Vergulde kelk (<i>unum calicem de auratum</i>) 38 Gelderse guldens voor een gebrandschilderd glas Kazuifel (alleen in Nec. B)	Hs. 27, f. 3r; Nec. B, p. 10	Hij schonk ook geld en stond het klooster met raad en daad bij.
Ca. 1420	Willem van Diepenbroeck, convers in het Hollandse Huis	16-09 (Nec. A)		Vergulde kelk (<i>unum bonum calicem de auratum</i>)	Hs. 27, f. 7r	Hij stierf tussen 1427 en 1466.
Ca. 1420	Agatha van Halst	29-04 (Nec. A/B)	ja	Vergulde kelk (<i>unum bonum calicem de auratum valorem lx florenorum vel circiter</i>)	Hs. 27, f. 7v	
1424	Willem van Rhenen	27-08 (Nec. A/B)		Vergulde kelk (<i>calicem argenteum de auratum</i>)	Hs. 28, f. 10r	Deze kelk werd gebruikt door Willem van Rhenen en kwam na diens dood in het bezit van

						Nieuwlicht.
1424	Onbekend persoon			Gouden ring (<i>uno anulo aureo</i>) Gouden kruis (<i>cruce aurea</i>)	Hs. 28, f. 10v	Schonk ook geld. De schenking is overgedragen door Johan van Galencoep
1424	Petronella Zelandrina	17/15-07 (Nec. A/Nec. B)		Liturgisch vaatwerk (zilveren schotel (ablutieschotel) (<i>scutellam argenteam ad infundendam aquam pro sacerdote in summo altari</i>)) Geld voor de bijbel van Hessel. Geld voor een (natuur)stenen beeld in de refter	Hs. 27, f. 8v; Hs. 28, f. 11r	Ze schonk ook geld voor de bouw van de nieuwe kloostermuur. Petronella was gehuwd met Jan Vrankenzn., de vader van kartuizer <u>Hessel</u> .
1424	<u>Hendrik van der Laen</u> ,	04-01 (Nec. A)	ja	Ornament (<i>ornamentum de scarleto</i>) Gouden kruis (<i>aurea cruce</i>) Gebruiksvoorwerpen	Hs. 27, f. 8r	Hij schonk ook geld, land en schreef diverse boeken voor het klooster.
1424	<u>Otto Amilii van Moerdrecht</u>	07-03 (Nec. A/B)		Boeken Zilver (sieraden?) dat verkocht is	Hs. 27, f. 8r; Hs. 28, f. 11r (niet gespecificeerd)	Hij schonk ook land, geld en een rente.
1425	Tyman Trinde			Vergulde kelk (<i>calicem de auratum</i>)	Hs. 28, f. 11.	
Ca. 1425-1427	Hendrik en Celia Bovinc	22-06 (Nec. B)		Kelk (<i>calicem</i>)	Nec. B, 21; Hs. 28, f. 11r.	Het echtpaar Bovinc was afkomstig uit Keulen. Ze waren ook belangrijke weldoeners van de Keulse kartuis. Hendrik stierf al in 1407, Celia pas in op 25 november 1427. (<i>Kölner Kartause</i> , 74.).
<1427	Hendrik Foec, kanunnik van Oudmunster	16/17-06 (Nec. A/B)		Kelk (<i>unum calicem</i>)	Hs. 27, f.9r; Hs. 4, 14	Hij schonk ook geld en een pitantie.
>1426	Twee arme vrouwen (<i>duabus pauperculis</i>)			Altaarlinnen (<i>unum mensale cum mappa</i>)	Hs. 28, f. 11v	Twee keer vermeld. Ook op f. 12r. Ze schonken ook geld.
>1426	Matthias		ja	Een klein zilveren kruis met een relik (<i>unam parvam crucem argenteam cum reliquiis</i>)	Hs. 28, f. 11v	Twee keer vermeld. Ook op f. 12v.
>1426	Priester Hendrik van Schagen			Een brevier in twee delen (<i>unum brivarium in duobus volumibus</i>)	Hs. 28, f. 12r	Twee keer vermeld. Ook op f. 12v.
Ca. 1428	Johan van Galencoep, kanunnik en deken van Sint-Pieter	17-04 (Nec. B)		Boeken (<i>qui nobis multis reliquit libros</i>)	Nec. B, 13	
<1430	Angela, vrouw van Lambert van Zulen	08-05 (Nec. A/B)	ja	Kelk (<i>calicem</i>)	Nec. B, 16	
Ca. 1432	Jacoba			Altaarlinnen (<i>unum mensale et unam mappam ad altare</i>)	Hs. 28, f. 13r	Onduidelijk wie dit is. Mogelijk Jacoba Costers (Nec. A/B, 04-06).

Ca. 1432	Hendrik van Beesd			Alltaarlinnen (<i>mappam pulchrum</i>)	Hs. 28, f. 13r	'onze kok'.
Ca. 1432	Aleid Scutters		ja	Altaarlinnen (<i>unam mappam</i>)	Hs. 28, f. 13r	
Ca. 1435	Hendrik Baers			4 grote toortsen voor in de kerk	Hs. 28, f. 13r	
Ca. 1435	Onbekende vrouw			Twee kandelaars	Hs. 28, f. 13r	Schonk ook een zalm.
1438	Nicolaas Coppenzn. en Sophia, zijn vrouw	10/11-07 (Nec. A/B)	ja	Altaarstuk Gebrandschilderd glas	Hs. 4, 75-76	Medestichters van de Onze-Lieve-Vrouwekapel. Ze schonken ook geldbedragen.
1438-1440	Aleid Hesselt	10-01 (Nec. A)	ja	Retabel in Onze-Lieve-Vrouwekapel (<i>sculptura in ligno et pro parte pictura</i>) Gebrandschilderd glas (<i>pictura vitro</i>) Boeken (Bijbel en een missaal voor op het Onze-Lieve-Vrouwealtaar) Zilveren bestek Zilveren sieraden (<i>clenoiis argenteis et diversis aliis rebus</i>)	Hs. 4, 75-76; Hs. 4, 127; Cart. 2, f. 251v-253r (testament)	
1438	Bartout van Assendelft			Gebrandschilderd glas	Hs. 4, 75-76	
>1437	Willem Eyck			Een gouden ring (<i>unum annulum aureum</i>)	Hs. 28, f. 13r	
>1437	Gerrit de Leydecker		ja	Schilderij met een relikwie (<i>unam tabulam cum reliquis</i>)	Hs. 28, f. 13v	Hij schonk ook geld.
Ca. 1439?	Gerardus de Reno (glasschenking bedoeld voor echtgenote)		ja	Gebrandschilderd glas	Hs. 4, 111.	
Ca. 1441	Willem van Boelre, bouwmeester van de Sint- Jacobskerk, Buurkerk en de Domkerk	15-06 (Nec. B)		Gebeeldhouwd altaarstuk (<i>tabulam summi altaris lapideam</i>)	Nec. B, 20	
<1443	<u>Herman Janszn.</u>	[29-08 (Nec. A/B)]	ja	Kelk (<i>calicem</i>)	Hs. 4, 115	Herman was als knecht verbonden aan Nieuwlicht. Hermans vrouw, Belia staat wel in Nec. A/B (29-08)
1443	Arnold Ploy (uit Woerden)			Altaarlinnen (<i>corporale</i>)	Hs. 28, f. 15r.	Hij schonk ook geld.
< 1446	<u>Nicolaas Kerker</u>	18-01 (Nec. A/B)	ja	Geld voor een kazuifel (<i>unam casulam</i>)	Hs. 28, f. 15r	
1446	Nicolaas Federikszn.		ja	Gebrandschilderd glas (<i>unum vitreum</i>) Zilveren net? (<i>argenteam cassium</i>)	Hs. 28, f. 15r	Testamenteire schenking. Hij schonk ook een pitantie.
<1448	Johan Tullenzn.	02-02 (Nec. A/B)	ja	Gebrandschilderd glas	Hs. 4, 107; Hs. 4, 127-128	
1451	Steven van Nyenvelt			Gebrandschilderd glas (bij graf vrouw) (<i>unum vitreum</i>)	Hs. 28, f. 16r	
1453	Gerrit de Haen	27-05 (Nec. A/B)	ja	Grote toortsen	Hs. 28, f. 16v	Hij schonk ook geld.
1455	Jan Willem Arntszn.	27-05 (Nec. A/B)	ja	Paramenten (stola en kazuifel) Ornament van zwarte zijde (<i>ornamentum de sercio nigro cum cruce alba cum apostolis</i>)	Hs. 4, 125; Cart. 2, f. 247v-250v (testament); HUA,	Hij schonk ook geld en landerijen en geld. In zijn testament bepaalde hij dat de zilveren schenkan en de vergulde kop gebruikt moesten

				Boeken en teksten in het Latijn (<i>libros juris</i>) en Nederlands (<i>libellos Theutonicales</i>) Zilveren schenkkam (<i>parva ampboras argenteo</i>) en een vergulde schaal (<i>vasculo argenteo deaurato</i>) Zilveren kruis <i>Unum coasbulum argenteum</i>	Nieuwlicht, inv. 29 (testament)	worden op Witte Donderdag, Pasen en Pinksteren en dat ze het klooster niet mochten verlaten.
1462	Aleid Willemi				Hs. 28, f. 17r	
1463	Elburgis van Meerlant	20-04 (Nec. A/B)	ja	Een kazuifel en een zilveren <i>coasbulum</i> (?) (<i>unum pulchram casulam et unum coasbulum argenteum</i>) Ornamenten (<i>ecclesie nostre in ornamentis</i>) (Nec. B)	Hs. 28, f. 17v; Nec. B	Ze schonk ook geld.
1463	Een vrouw overleden in Delft (<i>quadam defuncta in Delft</i>)			Altaarlinnen (<i>unam pulchram mappam</i>)	Hs. 28, f. 17v	
1466	Johan van Wittenhorst, kanunnik van Sint-Marie			Geld voor gebrandschilderd glas in de grote pandhofgang (<i>pro virtute in magna Galilea</i>)	Hs. 28, f. 18r	
1468	Belia Nicolai			Altaarlinnen (<i>corporale</i>)	Hs. 28, f. 18r	Ze schonk ook geld.
1493	Christoffel van Amstel, priester		ja	Boeken (legaat van zestig boeken)	UBU, Inc. 19; Cart. 2, f. 254v-255v	
<1517	Ijsbrand Nicolaasz.	08-03 Nec. A		Ornamenten voor het altaar (180 Rijnse guldens <i>pro ornamentis altarium ecclesie nostre</i>)	Nec. A	Ijsbrand was een oom van <u>Werbald van Leiden</u> .
1520	<u>Jacob Pauw</u>	31-12 (Nec. A)		<i>Antependium</i> voor het Hoogaltaar Andere zaken (<i>multa alia</i>)	Nec. A	

BIJLAGE 16
Overzicht van geschonken boeken

Jaartal	Schenker	Omschrijving of titel	Vermelding in archief	UBU signatuur	<i>Ex libris</i> -aantekening
1393	Deken van Sint-Marie in Utrecht (mogelijk Peter van Leeuwenberg) ¹¹⁴¹	<i>'libros juris'</i> [Guilielmus Durantis, <i>Repertorium super corpore juris canonici</i>]	Hs. 28, f. 2v	Hs. 620?	Hs. 620: <i>'Pertinet ad carthusienses prope Traiectum inferius'</i> . NB. In Hs. 620 wordt niet vermeld van wie het afkomstig is, maar het betreft een juridisch handschrift uit de veertiende eeuw met een <i>ex libris</i> van Nieuwlicht.
Ca. 1393	Proost van Sint-Marie in Utrecht (waarschijnlijk Arnold van Emelisse) ¹¹⁴²	<i>'libros moralium'</i>	Hs. 28, f. 3r		
Ca. 1395	Kartuizers van het Hollandse Huis	Verschillende boeken	Hs. 27, f. 4v		
Ca. 1395	Herbert van der Donk, kanunnik van Sint-Marie in Utrecht	Ivo Carnotensis, <i>Panomia s. summa decretorum</i>		Hs. 621	Hs. 621: <i>'In hoc libro continentur Decreta Pontificum quae dominus Hubertus de Donk dedit carthusiensibus prope Traiectum'</i> . NB. Het handschrift wordt niet expliciet vermeld bij zijn schenkingen in Hs. 27. Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 339.
Ca. 1399	Richard van Oy, kanunnik van Oudmunster	- Elenchus <i>titulorum Institutionum, Digestorum, Codicis, Decretalium</i> , f. 1b-7a. - (Bernardus de Botone Parmensis), <i>Casus longi in corpus Decretalium. Breviarium</i> , f. 8-87b. - Galfredus de Trano, <i>Summae in titulos Decretalium</i> II, V, f. 88a-160a. - <i>Generalia Decretorum</i> , f. 160b-162b.	Hs. 27, f. 5r	Hs. 614	Hs. 614: <i>'Pertinet ad carthusienses extra Traiectum'</i> . Hoewel Hs. 614 niet vermeldt dat het een schenking is, bevat het juridische teksten uit het cannoniek recht (<i>decretalium</i>), dateert het handschrift uit de vijftiende eeuw en heeft het een <i>ex libris</i> van Nieuwlicht.

¹¹⁴¹ Hs. 28, f. 2v geeft *'dominus decanus collegii beate marie Traiectensis'*. Verder staat er bij de schenking *'cuius anima requiescat in pace'*, wat er op duidt dat de schenkingen vlak voor of na zijn dood zijn gedaan. Op 14 juli 1393 overleed de deken van Sint-Marie, Pieter van Leeuwenberg (*Plackaatboek*, 260). Van Leeuwenberg komt echter niet voor in *Necrologium A* of *B*, noch in andere schriftelijke bronnen van Nieuwlicht.

¹¹⁴² Arnold van Emelisse overleed op 20 april 1393 (*Nec. A*).

<1408	Hendrik Walvisch, regulier kanunnik in Windesheim.	<i>Digestorum titulus de regulis juris cum glossis</i> , f. 163-175a. Hs. 27: 'unum librum decretalium' Bernardus, <i>Opuscula quaedam</i> 171-342	Hs. 160	Hs. 160: 'Iste liber pertinet ad fratres carthusienses domus Sancti Salvatoris in Valle Florum extra muros Traiectenses, quem dedit eisdem frater Henricus Walvisch canon, regul. in Wyndesbeym'. Ontstaan in de IJsselstreek. Waarschijnlijk dezelfde kopiïst als Hs. 171.
<1408	Hendrik Walvisch, regulier kanunnik in Windesheim	- <i>Formula noviciorum in ordine proficere volentium sive sepeculum monachorum</i> 1b-9a - <i>Admonitio regularis disciplinae</i> 9a-10a - <i>Profectus religiosorum (adscriptum S. Bonaventurae)</i> , f. 10a-86	Hs. 171	Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 326-327. Hs. 171: 'Iste liber pertinet ad fratres carthusienses domus Sancti Salvatoris in Valle Florum extra muros Traiectenses quem dedit eisdem frater Henricus Walvisch Canonicus regularis in Wyndesbeym'. Ontstaan in de IJsselstreek. Waarschijnlijk dezelfde kopiïst als Hs. 160.
<1408	Hendrik Walvisch, regulier kanunnik in Windesheim	- <i>Libri III de septem donis Spiritus Sancti</i> , f. 1-126b - <i>Tractatus de gratia</i> f. 126b-146b	Hs. 342	Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 328-329. Hs. 342: 'Pertinet ad carthusienses prope Traiectum, quem dedit nobis dominus Henricus Walvisch canonicus regularis in Win[de]sen cum ceteris quibusdam'. Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 335.
>1409- <1433	Johan, priester in de Sint-Jacobskerk in Utrecht	Bonaventura, <i>Pharetra, sive excerpta ex auctoribus ecclesiasticis et profanes, ord. alphabet argumentorum</i> (1409)	Hs. 165	Hs. 165: 'Finitus est liber iste Anno dni Millesimo CCCC ^{MO} nono [1409] sabbato die ante festum beati Martini Episcopi?'. 'Iste liber pertinet ad Carthusienses prope Traiectum quem legavit eisdem Dns Iohannes quondam plebanus Sancti Jacobi Traiectensis'. Het bevat correcties van de kartuizermonnik Zweder van Bocholt.
1414	Frank Over de Vecht, kanunnik van Oudmunster	Johannes de Mera, <i>Brachylogus</i>	Hs. 822	Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 328. Hs. 822: 'Iste liber pertinet carthusiensibus prope Traiectum' [...] 'Hunc braxilogum legavit nobis Carth. Prope Trai. In memoriam sui et suorum venerabilis dominus Franco Over de Vecht qui obiit anno 1414, feria 4 post pascha. Sed 'et' alia plura beneficia que scripta sunt in libro benefactorum nostrorum. Oremus ergo fideliter pro eo propter Deum'. Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 340.
Ca. 1424	Willem van Rhenen,	Gregorius, <i>Moralium in Job</i> liber 1-XI	Hs. 27, f. 5r; Hs. 88	Hs. 88: 'Iste liber pertinet carthusiensibus prope Traiectum

	Domkanunnik	Hs. 27: <i>'Moralia Gregory in tribus voluminibus valde bonis'</i>	Nec. B (27-08)		<i>inferius. Sciendum est quod dominus Wilhelmus de Renen praepositus Embricensis legavit nobis carthusiensibus domus S. Salvatoris siue nove lucis in Valle Florum extra muros Traiectenses librum moralium beati Gregorii pape super iob, qui divisus est in tria volumina quorum istud primum. Oretur igitur pro eo fideliter. Insuper Sermones beati Bernardi super cantica canticorum idem nobis legavit'. Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i>, 320.</i>
Ca. 1424	Willem van Rhenen, Domkanunnik	Bernardus, <i>Sermones in Cantica canticorum</i> (1402)	Hs. 27, f. 5r; Nec. B (27-08)	Hs. 155	Hs. 155: <i>'Pertinet ad cartusienses prope Traiectum ex donacione dni Wilhelmi de Arnhem alias de Renen olim prepositi Embricensis'</i> . Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 325.
1424	Petronella Zelandrina	Hs. 27: <i>'Bernardum super canticam valde bona littera et pergamento'</i>	Hs. 28, f. 11r		
Ca. 1420	Johan van Scarpenes, kanunnik in Den Haag	Bijbel (voor Hessel) <i>'Duos libris modis valoris'</i>	Hs. 27, f. 4r		Johan was een belangrijk weldoener van het Amsterdamse kartuizerklooster.
1424	<u>Otto van Moerdrecht</u> , Domkanunnik en later kartuizer	Blasius, <i>De vita solitaria</i>	Hs. 27, f. 8v		NB. Hs. 173, dat deels is geschreven door kartuizer Johan Raephorst bevat een door Raephorst geschreven versie van Blasius, <i>De recommendatione vitae solitariae</i> .
1424	<u>Otto van Moerdrecht</u> , Domkanunnik en later kartuizer	Nicolaas de Lyra, <i>Postilla in Pentateuchum, libros Josuae, Judicum et Ruth</i>	Hs. 27, f. 8v	Hs. 249	Hs. 249: <i>'Liber fratrum carthusiensium prope Traiectum. Quem scribi fecit ven. Pater dominus Otto monachus dicte domus tempore noviciatus sui. Hic ven. pater fuit dudum canonicus ecclesie Sancti Martini Traiectensis, etc.'</i> . Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 329.
1424	<u>Otto van Moerdrecht</u> , Domkanunnik en later kartuizer	Nicolaas de Lyra, <i>Postilla in Prophetas minores et majores</i>	Hs. 27, f. 8v	Hs. 252	Hs. 252: <i>'Pertinet ad carthusienses prope Traiectum quem scribi fecit magister Otto dudum canonicus sancti Martini Traiectensis postea monachus ac prior huius domus'</i> . Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 329-330.
1424	<u>Otto van Moerdrecht</u> , Domkanunnik en later kartuizer	Hs. 27: <i>'Sermones Jordani in tribus voluminibus'</i>	Hs. 27, f. 8v		
Ca. 1428	Johan van Galencoep, kanunnik en deken van Sint-Pieter in Utrecht	Augustinus, <i>Confessiones</i>	Nec. B (17-04) <i>'multos reliquit libros'</i>	Hs. 41	Hs. 41: <i>'Pertinet ad carthusienses prope Traiectum. Scriptus nobis pro quodam alio libro quem semel antea habuimus et secundo dederat magister Jo. Galencoep Oremus igitur pro eo quia pro ipsius libro iste nobis est scriptus'</i> . NB. Dit handschrift werd volgens Gumbert verkocht (Gumbert, <i>'Over kartuizerbibliotheken'</i> ,

Ca. 1428	Johan van Galencoop, kanunnik en deken van Sint-Pieter in Utrecht	- Augustinus, <i>Sermones in epistolam Johannis</i> f. 1-51a - <i>Eiusdem tractatus de cantico graduum sive Explanatio in Psalmum CXIX-CXXXIII</i> , f. 53b- 137b - <i>Eiusdem Tractatus super sermonem Domine in monte</i> , f. 139-182a.	Nec. B (17-04)	Hs. 54	167, aldaar noot 24.) Hs. 54: ' <i>Iste liber est nobis scriptus pro quodam libro juris minus nobis necessario quem dederat magister Johannes Galencoop Oremus igitur pro eo</i> '. NB. Dit handschrift werd volgens Gumbert verkocht, Gumbert, 'Over kartuizerbibliotheken', 167, aldaar noot 24.
Ca. 1428	Johan van Galencoop, kanunnik en deken van Sint-Pieter in Utrecht	- <i>Homiliae S.S. Patrum de tempore et de sanctis</i> f. 1-212 - Gregorius magnus papa, <i>Homiliae num. XL</i> , f. 213b-275a	Nec. B (17-04)	Hs. 127	Hs. 127: ' <i>Hunc librum habuimus a magistro Johanne Galencoop s. theol. doct. canonici Traiectensis et decano S. Petri Traiectensis. Oretur pro eo propter Deum</i> '. ' <i>Pertinet ad Carthusienses prope Traiectum</i> '. Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 324. Hs. 631: ' <i>Pertinet ad carthusienses prope Traiectum ex testamento Galencoop</i> '. Zie ook Gumbert, <i>Die Utrechter Kartäuser</i> , 339-340.
Ca. 1428	Johan van Galencoop, kanunnik en deken van Sint-Pieter in Utrecht	Thomas de Cobham, <i>Summa de poenitentia</i>	Nec. B (17-04)	Hs. 631	
Ca. 1430	Hendrik van Schagen, priester	' <i>Unum brivarium in duobus volumibus</i> '		Hs. 28, f. 12r	
<1438	Herman van Lokhorst, kanunnik en deken in de Utrechtse Dom	Petrus van Herentals, <i>Collectarium super psalterium</i>		Hs. 27, f. 4v; Nec. B (08-08)	
Ca. 1440	Frank de Vroede	Niet nader gespecificeerde boeken ' <i>qui nobis multos legavit libros gratis et propter Deum</i> '	Nec. B (07-08)		
Ca. 1440?	Gijsbert van Dorp (Uterlier), priester	<i>Passionalis magni sive Legendarii de sanctis</i> vol. III (1 Maij-14 Aug.)		Hs. 392	Hs. 392 : ' <i>Pertinet ad carthusienses prope Traiectum inferius ex testamento ven. dom. Ghijberti de Dorp alias Uterlier sepulti apud nos</i> '.
Ca. 1440?	Gijsbert van Dorp (Uterlier), priester	Conrad of Eberbach, <i>Exordium magnum Cisterciense</i>		Leiden UB, Hs. BPL 65	
1442	Aleid Hesselt	<i>Biblia Thentonicalem</i> in 3 dl.		Hs. 4, 127; Cart. 2, f. 251v-253r	
1442	Aleid Hesselt	Missaal voor op Onze-Lieve-Vrouwealtaar in de Onze-Lieve-Vrouwekapel		Cart. 2, f. 251v-253r	
?<1450	Johan Overstege, priester in Hasselt	Berchorius, Petrus, <i>Reductorium morale (sive Moralisationes bibliae)</i>		Hs. 150	Dit handschrift is ontstaan in de IJsselstreek en is geschreven in opdracht van Johannes Overstege, priester (curator) in Hasselt. Het is onbekend of hij het ook aan Nieuwlicht heeft nagelaten. Het kan

				ook geschonken zijn door Wernbold Overstege, kartuizer in Nieuwlicht en afkomstig uit Kampen.
1455	Jan Willem Arntszn., prebendarius in Nieuwlicht	' <i>bonos libros juris</i> '	Hs. 4, p. 126	
1455	Jan Willem Arntszn., prebendarius in Nieuwlicht	<i>Libellos Theutonicales</i>	Hs. 4, p. 126	
<1456	Ludolf Backer, kanunnik van Sint-Jan in Utrecht	S. Ambrosius, <i>Expositio in Evang. Sec. Lucam</i>	Hs. 37	Hs. 37: 'Ego Ludolfus Backer lego huuc librum domui Nove Lucis cartusianorum'. [...] 'Hunc librum contribuit nobis carthusiens. Dnus L. B. Canonicus Ecclesie Sancti Jobannis'. 'Pertinet ad carthus. prope Traiectum inferius'.
?<1459	<u>Wernbold van Overstege</u> ,	Gariopontus, <i>Passionarius sive ad totius corporis aegritudines remedium</i> II. VII.	Hs. 687	Hs. 687: 'Wernboldus Oversteghe in medicina professor.[...] Nunc hic liber est carthusiensium prope Traiectum'.
?<1459	<u>Wernbold van Overstege</u> ,	Bundeling medische tractaten (sommige door Van Overstege zelf geschreven) - Gerardus de Solo, <i>Bonum super nono Almansoris</i> - <i>Liber abundantiae</i> - <i>Empirica et experimentae februum secundam rosam medicam</i> - Tabula Salernitana - <i>Excerpta ex libri Hippocratis et - Galeni</i> - <i>Tabulae astronomicae</i> - <i>Opus medicum</i> - <i>Tabulae astrologicae</i>	Hs. 688	Hs. 688: 'Nota ista sunt secreta rose medice et Wernboldi Overstege in medicina doctoris occulta...'. 'Pertinet ad carthusienses prope Traiectum'.
Ca. 1460	Arnold Heyle (Arnoldus Eliae) pastoor in de Utrechtse Nicolaaskerk	Guilielmus (Paraldus) <i>Lugdunensis, sermones super Epistolas et Tractatus de confessione</i> , f. 1-103 (1446) <i>Auctoritates quaedam ex dictis Bernardi, Gregorii, Augustini et Hieronymi</i> , f. 105-112a Conradus de Brunswijk, <i>sermones de tempore</i> , f. 115-233a.	Hs. 211	Hs. 211: 'Pertinet ad carthusienses prope Traiectum inferius, ex donatione magistri Arnoldi Heyle pastoris S. Nicolai Traiectensis'. Arnold was tussen 1448-1477 pastoor in de Sint-Nicolaaskerk. Van 1460 tot 1477 was hij samen met Johannes Foeyt pastoor. Het Hs. is ook opgenomen in <i>Manuscripts datés conservés dans les Pays-Bas</i> , no. 271.
Ca. 1460	Arnold Heyle (Arnoldus Eliae), pastoor in de Utrechtse Nicolaaskerk	Convoluut met 27 teksten	Hs. 174	Hs. 174: 'Pertinet ad carthusienses prope Traiectum inferius ex donacione magistri Helie pastoris Sancti Nycholai Traiectensis'.

>1467	Meester Dirk Loeff van Haarlem	Arnoldus Gheilhoven, <i>Tractatus de contractibus usurariis sive Foeneratorium</i> (1467)	Hs. 611	Hs. 611 (F. 131a): 'Et sic est finis hujus secundae parus feneratorij. Sit laus et gloria omnipotenti deo qui me ad hunc finem sua gratia intermediane duci(t) Anno domini M ^o CCCC ^o lxxvii? 'Hunc librum legavit nobis carthusiensibus prope Traiectum magister Theodoricus Loeff de Hairlem'.
? >1476	Meester Gijsbert	Bonifatius VIII, <i>Liber sextus decretalium cum apparatu Joannis Andrea</i> [Mainz, 9 jan. 1476]	Inc. 162	Schutblad: 'Item dit boek hoert toe meyster Gisbert'. Daaronder en op het laatste schutblad 'Pertinet ad cartusienses prope Traiectum'.
>1477	Jacob Meman, vicaris in Delft	Gregorius I, <i>Homiliae in Exechelem</i> [Brussel, ca.1476/1477]	Inc. 261	1e blad: 'Ex legatione magistri Jacobi Meman vicarii in Delft pro domo Nove Lucis prope Traiectum'.
>1479	Dirk van Heusden, priester	Johannes (Gorus) de S. Geminiano, <i>Summa de exemplis et similitudinibus rerum</i> [Deventer, 1477-1479]	Inc. 437	Deel I: 'Pertinet regularibus in traiecto' Deel II: 'Liber fratrum cartusiensium domus Nove Lucis prope Traiectum inferius?'. (doorgehaald?) 'Ex testamento domini Theoderici Huesden et pertinet regularibus in Traiecto'.
>1479	Dirk van Heusden, priester ¹¹⁴³	Aegidius Carlerius (charlier) <i>Sportula fragmentorum</i> e.a. teksten [Broeders des Gemeenen Leven. Brussel, 1479]	Inc. 4	Schutblad: 'Liber fratrum carthusiensium domus Nove Lucis prope Traiectum inferius quem nobis legavit dominus Theodericus Huesden'.
>1480	Meester Willem Keteler	Bernoldus, <i>Distinctiones de tempore et de sanctis</i> [Deventer ca. 1480]	Inc. 130	1e pagina: 'Hunc librum legavit magister Wilhelmus Keteler carthusiensibus prope Traiectum'.
>1491	Johannes Foeyt, kanunnik van Oudmunster (was in 1465 pastoor/curator van de Nicolaaskerk te Utrecht). Hij was tussen 1460-1477 samen met Arnold Eliae pastoor.	Bonaventura, <i>Quaestiones in IV ll</i> [Neurenberg, na 2 maart 1491]	Inc. 156	Schutblad: 'Hunc librum legavit nobis carthusiensibus extra muros civitatis Traiectensis venerabilis dominus Johannes Foeyt ecclesie maioris Traiectensis canonicus?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Ambrosius Mediolanensis, <i>De officiis ministrorum</i> ; Martinus Dumiensis, <i>De quartor virtutibus</i> [Leuven, 1480/1481]	Inc. 19	Schutblad: 'Liber fratrem carthusiensium domus Nove Lucis extra Traiectum ex testamento magistri Christifori de Aemstel apud nos sepulti, a quo et alios plusquam sexaginta libros habemus'. Er wordt gesproken van zestig (!) boeken (lees: teksten) die hij zou hebben nagelaten. Hiervan zijn slechts zeventien incunabelen en één handschrift

¹¹⁴³ In 1471 schreef Dirk van Heusden Hs. 244 (UU) *Exposito in Psalterium* van de kartuizer Ludolf van Saksen af. Het is onduidelijk of dit handschrift ook aan Nieuwlicht werd geschonken. Van Heusden schonk een gedrukt exemplaar van *De vita beata* van Augustinus aan het Hiëronymusklooster in Utrecht (UBU, Inc. 70).

1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Henricus de Gorkom, <i>Abbreuiatum Summarum S. Thomae</i> .	Hs. 216	bekend. Hs. 216: 'Hunc librum legavit nobis carthusiensibus prope Traiectum inferius Cristoforus de Aemstel apud nos sepultus?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Bernardus Claraevallensis, <i>Epistolae</i> . [Brussel/Broeders des gemeenen levens, 11 april 1481]	Inc. 121	Schutblad: 'Liber magistri Christofori de Aemstel ex Traiecto inferiori oriundi?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Boccaccio, Giovanni, <i>De casibus virorum illustrium</i> [Straatsburg, z.j.]	Inc. 148	Schutblad: 'Hunc librum legavit nobis carthusiensibus prope Traiectum inferius magister Christoforus de Aemstel apud nos sepultus. Oremus igitur pro eo?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Cicero, M. Tullius, <i>Rhetorica nova ad Herennium</i> [Keulen ca. 1473]	Inc. 181	Schutblad: 'Liber magistri Christofori de Aemstel ex Traiecto inferiori oriundi?'. Daaronder: 'hunc librum legavit nobis carthusiensibus prope Traiectum inferius magister Christoforus de Aemstel apud nos sepultus?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Aquinas, Thomas, <i>De divinis moribus; De beatitudine aeternitatis</i> [Utrecht, 1474]	Inc. 727	
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	<i>Decisiones antiquae et novae rotae romanae</i> [Mainz, 4 jan. 1477]	Inc. 197	Schutblad: 'Liber magistri Christofori de Aemstel ex Traiecto inferiori oriundi?'. Daaronder: 'Hunc librum legavit nobis carthusiensibus prope Traiectum inferius magister Christoforus de Aemstel apud nos sepultus?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Dionysius de Burgo, <i>Commentarii in Valerium Maximum</i> [Straatsburg, z.j.]	Inc. 206	Schutblad: 'Liber fratrum carthusiensium domus Nove Lucis prope Traiectum inferius quem legavit nobis Christoforus de Aemstel apud nos sepultus?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Seneca, <i>Epistolae</i> [Straatsburg, ca. 1475]		
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Augustinus, <i>De civitate Dei</i> [Venetië, 1475]	Inc. 61	
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Hieronymus, <i>Epistolae</i> [Venetië, 22 jan. 1476]	Inc. 308	Schutblad: 'Liber magistri Christofori de Aemstel ex Traiecto inferiori oriundi?'. Bladzijde 2a: 'Pertinet ad carthusienses prope Traiectum?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Pseudo-Augustinus, <i>De virtute Psalmorum</i> [Leuven, 1477-1479]		
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Mollenbeck, Petrus, <i>Tabula in libros veteris et novi testamenti Nicolai de Lyra</i> [Keulen, na 1480]	Inc. 538	Schutblad: 'Liber carthusiensium domus prope Traiectum inferius ex legatione magistri Christofori de Aemstel apud nos sepultus?.'
1493	Mr. Christoffel van Amstel,	Paulus a S. Maria [Burgensis],	Inc. 566	Schutblad: 'Liber magistri Christofori de Aemstel ex

	priester	<i>Scrutinium Scripturarum</i> [Straatsburg, ca.1474]		<i>Traiecto inferi oriund?</i> . Daaronder: ' <i>Liber fratrum carthusiensium domus Nove Lucis prope Traiectum ex donatione magistri Christofori de Aemstel</i> '.
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	Ricardus a Media Villa (Middleton), <i>Super quarto libro sententiarum</i> [Venetië, ca.1478]	Inc. 652	Schutblad: ' <i>Liber magistri Christofori de Aemstel ex Traiecto inferi oriund?</i> '. Daaronder ' <i>Pertinet ad carthusienses prope Traiectum inferius</i> '.
1493	Mr. Christoffel van Amstel, priester	704 Terentius Afer, Publius, <i>Comoediae</i> [Keulen, ca.1475]	Inc. 704	Schutblad: ' <i>Liber carthusiensium domus nove lucis prope traiectum inferius ex testamento magistri Christofori de Aemstel</i> '.
>1496	Godfried Jacobszn. van Grave, vicaris in de Dom	264 Gregorius I, <i>Moralia seu exposition in Job</i> [Bazel, 1496]	Inc. 264	Titelblad: ' <i>Liber Godefridi Jacobi de Gravia et post mortem eius habebunt cartusienses extra Traiectum?</i> '. Op het achterschutblad: ' <i>Iste liber pertinet ad cartusienses prope Traiectum ex testamento Godefridi Iacobi vicarii ecclesie Sancti Martini?</i> '.
1518-1559	<u>Roelof van Oudewater</u>	Pseudo-Bonaventura, <i>Tractatus preclarus et insignis de profectu religiosorum</i> [Parijs, 1517]		
1518-1559	<u>Roelof van Oudewater</u>	Pseudo-Bonaventura, <i>Vita Christi; Tractatus de modo se preparandi ad celebrandum missam; Soliloquium de quattuor exercitiis</i> [Parijs, 1517]		
Ca. 1540? <1549	Gerard Boel, vicaris (1527-1555) in de domkerk <u>IJsbrand Dobbenzn.</u>	Johannes de Tambaco, <i>De consolatione theologiae</i> [Straatsburg, z.j.] Michael de Hungaria, <i>Sermones dominicales de tempore</i> [Haganau, 22 jan. 1498]	Inc. 442 Inc. 531	Titelblad: ' <i>Pertinet ad cartusienses prope Traiectum inferius</i> '. Daaronder: ' <i>Ex parte domini Isbrandi Dobii Amsterodami</i> '.
? >1487	Meester Lambert Camerouwer	Philippus de Bergamo, <i>Speculum regiminis alias Cato moralisatus</i> [Bazel, 1486-1487]	Inc. 615	Titelblad en achterschutblad: ' <i>Pertinet M. Lamberto Camerouwer de Harlem</i> '. Daaronder: ' <i>Pertinet carthusiensibus domus Nove Lucis in Valle Florum extra Traiectum inferius ex testamento magistri Lamberti Camerouwer superscript?</i> '.

BIJLAGE 17

OVERZICHT VAN VERMELDE ZERKEN, GRAFMONUMENTEN EN MEMORIEVOORSTELLINGEN, INGEDEELD OP LOCATIE

Kloosterkerk

Sterfjaar	Graf van:	Gedenkdatum	Type gedachtenisobject	Omschrijving
1400	Zweder van Gaasbeek	22-04	- Graftombe met grafbeelden	<i>'Que tamen postea locata sunt circa tumbam sepulchri ipsius et suorum, quam filius eius solemmiter satis sicut pater construe fecit insignitam ymagine ipsius et sorum'</i> (Nec. B, 22-04), graftombe in het monnikenkoor
1402?	Anna van Leyningen	01-01		
1443	Jolanda van Gaasbeek	05-05		
1459	Jacob van Gaasbeek	05-02		
1555	Jan Willem Arntszn	27-05	- Zerk	<i>'[...] graf dair die zerk op leyt als ic daer voortijts hebbe doen maken'</i> (HUA, Nieuwlicht, inv. 29), graf in het lekenkoor
1546	Gijsbert Pauw	22-06	- Zerk - Memorievoorstelling	<i>'ante altare martyrum sub sarcophago'</i> (Hs. 4, 105), graf in het lekenkoor. Pauw-Sas-drieluik

Kapittelhuis

Sterfjaar	Graf van:	Gedenkdatum	Type gedachtenisobject	Omschrijving
ca. 1412	Deliana (moeder van <u>Tydeman Grauwert</u>)	08-12	- Zerk	<i>'sub una petra'</i>

Kapel

Sterfjaar	Graf van:	Gedenkdatum	Type gedachtenisobject	Omschrijving
1440	Aleid Hesselt, moeder van <u>Johan van Kleef</u>	10-01 (Nec. A)	- Geschilderd en gebeeldhouwd (hout) altaarstuk (retabel) - Gebrandschilderd glas	<i>'altare [...] illud fulciendo tabula desuper posita, partim excisa sive sculpta in ligno et pro parte pictura. Sculptura vero seu excisio demonstrant manifeste annunciationem, nativitatem et circumcisionem Domini nostri Jhesu Christi, pictura vero desponsationem beate Marie et sancti Joseph, oblationem trium magorum in Bethlebeem atque presentationem Domini Jhesu, oblata in templo a parentibus continet, necnon pictura vitro'</i> , Hs. 75-76.
1443	[Bartout van Assendelft, ridder] NB Hij lag er niet begraven.		Gebrandschilderd glas	<i>'altare [...] iuxta quod in vitro, ibidem existente nomen et arma suprascripti domini militis'</i> (Hs. 4, 76)
Ca. 1458	Nicolaas Coppenzn. en Sophia, zijn vrouw	10/11-07 (Nec. A/B)	- Geschilderd altaarstuk - Gebrandschilderd glas	<i>'altare [...] tabula curiose depicta desuper posita, figuram dominice passionis continente picturis vitro'</i> , Hs, 4, 75.

Grote pandhof

Sterfjaar	Graf van:	Gedenkdatum	Type gedachtenisobject	Omschrijving
1403	Frederik van Zuylen van Nyevelt van Blikkenburg	24-04	- Zerk/grafmonument - Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	' <i>sub una alba petra, qui eciam habet tabulam depictam ibidem in pariete pendentem</i> ' (Hs. 4, 106); ' <i>sepultus in magna galilee [...] prout effigies eius ibidem expressa et sarcofagum</i> ' (Hs. 27, f. 2r), graf nabij de doorgang naar het kerkhof.
1404	<u>Willem Over de Vecht</u>	27-10	- Zerk - Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	' <i>similis quasi petra [...] sculpturam sollempnem in pariete supra eum</i> ' (Hs. 4, 107).
ca.1407	Ghijsbert Vrenck	16-01	- Memorievoorstelling (geschilderd)	' <i>tabulam pendentem ad parietem</i> ' (Hs. 4, 107).
<1415	Johan de Wit	26-11	- Zerk	' <i>sub una grandi petra [...] supra se in pariete pulchram sculpturam</i> ' (Hs. 4, 107).
<1418?	Margareta, zijn vrouw	02-07	- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	
1421	Frank, hun zoon	01-08	- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	
1415	Hendrik Hessel van Kleef	01-01	- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	' <i>sculpturam in pariete</i> ' (Hs. 4, 107).
1421	Egbert Zuermont	27-08	- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	' <i>lapideam sculpturam supra sepulchrum eius</i> ' (Hs. 4, 106), graf nabij de kerkdeur.
<1422	Evert Scout van den Kelre	17-08	- Zerk - Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	' <i>sub grandi petra, habens pulchram lapideam sculpturam in pariete supra eius sepulchrum</i> ' (Hs. 4, 106); ' <i>Et est iste eciam sepultus apud nos iuxta introitum ecclesie ut effigies et sarcofagum ibidem demonstrant</i> ' (Hs, 27, 7v), graf nabij de kerkdeur.
1422?	Gerard de Leydecker	24-09	- Memorievoorstelling (geschilderd)	' <i>tabulam depictam, pendentem juxta eius sepulchrum</i> ' (Hs. 4, 107).
<1427	Floris van Gael	30-08	- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	' <i>lapidea sculptura in pariete consistit, curiose facta</i> ' (Hs. 4, 106).
1431	Hendrik Trinde	02/03-08	- Memorievoorstelling (geschilderd)	' <i>tabulam depictam supra se pendentem ad parietem</i> ' (Hs. 4, 106), graf naast de familie Sloyer bij de cel van de sacrist.
1435	Albert van Muyden	24/27-02	- Memorievoorstelling (geschilderd)	' <i>tabulam depictam supra se</i> ' (Hs. 4, 106), graf naast Hendrik Trinde.
1436	Hendrik Voss	06-11	- Zerk	' <i>sub una alba petra, et sculpturam lapideam in pariete ibidem habentis</i> ', (Hs. 4, 107).
1436-1465	Liesbeth, zijn vrouw	28-01	- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	
<1440	Jacobus Sloyer (Hendrikszn.)	12-01	- Zerk - Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	' <i>sub petra tumulatus existit, habens sculpturam in pariete supra se</i> ' (Hs. 4, 106), familiegraf nabij de deur van de sacrist.
<1440	Johannes (Grauwert) van Oestrum	15-06	- Zerk - Memorievoorstelling (geschilderd)	' <i>sub parva petra, habens tabulam ibi pendentem</i> ' (Hs. 4, 106.)
<1440	Jan van de Hoye		- Memorievoorstelling (geschilderd)	' <i>tabulam etc.</i> ' (Hs. 4, 106).
<1440	Johan van Deenmarcken en zijn vrouw		- Memorievoorstelling (geschilderd)	' <i>supra quorum sepulchrum in pariete pendet tabula</i> ' (Hs. 4, 107).

<1440	Ghijsbert de Molenaer van Dordrecht		- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	<i>'circa cuius sepulchrum in pariete lapidea consistit sculptura'</i> (Hs. 4, 107).
1440	Herman Heye en	04-02	- Memorievoorstelling	<i>'in uno sepulchro sunt sepulti, supra quod pendet tabula depicta ad parietem'</i> (Hs. 4, 106).
1440	Aleid, zijn vrouw	26-10	(geschilderd)	
1446	Klaas (Nicolaas) Frederikszn.		- Gebrandschilderd glas	<i>'Picture vitree, continentis historiam ubi Dominus fugavit eme[nte]s'</i> (Hs. 4, 107).
1448	Johan Tullenzn.	02-02	- Gebrandschilderd glas	<i>'iacet in opposite picture vitree, ubi Dominus visitat Jerusalem'</i> (Hs. 4, 107).
1461-1465	Peter Hollant van Amsterdam	26-05	- Zerk	<i>'albus lapis'</i> (Hs. 4, 108).
16 ^e eeuw	Gheertrudis, moeder van <u>Gijsbert Rogman</u>		- Zerk	<i>'novem petris'</i> (Hs. 4, 108).
1540	Dirk van Oudheusden, genaamd van Rutenberg, vader van <u>Gijsbert Rutenberg</u>	26-09	- Memorievoorstelling (geschilderd)	<i>'supra cuius sepulchrum pendet tabula ab ipso depicta anno 36, memoriam eius continens'</i> (Hs. 4, 109)

Kleine pandhof

Sterfjaar	Graf van:	Gedenkdatum	Type gedachtenisobject	omschrijving	Locatie
	Petronella, vrouw van Willem Zael (goudsmit)		- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	<i>'Sculpturam lapideam in pariete'</i> (Hs. 4, 111).	Oostelijke pandhofgang
1419?	Elizabeth, vrouwe van Heukelom		- Zerk - Memorievoorstelling (geschilderd)	<i>'sub magna petra [...] habens tabulam depictam ibi pendentem'</i> (Hs. 4, 111).	Oostelijke pandhofgang voor de deur van het kapittelhuis
1407-1423	Christina, vrouw van Gerrit Coman	26-11	- Gebrandschilderd glas	<i>'vitrum et tabulam picturatam'</i> (Hs. 4, 111, 112).	Oostelijke pandhofgang (twaalfde graf vanaf de zuidoosthoek richting het noorden, naar de keuken)
1439?	Cecilia, vrouw van Gerard van den Rijn	28-07	- Memorievoorstelling (geschilderd)		
1422-1437	Margriet, dochter van Celia en Gerard Agatha, vrouw van Hugo van Halst	29-04	- Memorievoorstelling (gebeeldhouwd)	<i>'In pariete lapideam sculpturam'</i> , (Hs. 4, 111); <i>'Et est ista sepulta nobiscum in parvo claustro ubi epitaphium ipsius bebetur'</i> (Hs. 27, 7v).	Oostelijke pandhofgang, nabij de deur van de cel van de procurator
1515?	Willem Gotfriedzn. Schimmelpennick		- Zerk	<i>'Sub blaveis et albis lapidibus'</i> (Hs. 4, 112).	Oostelijke pandhofgang tussen de deur van de keuken en het kapittelhuis

Geraadpleegde literatuur en bronnenuitgaven

- Ainsworth, Maryan W. and Maximiliaan P.J. Martens, *Petrus Christus. Renaissance Master of Bruges* [catalogue The Metropolitan Museum of Art, New York 1994] (New York 1994).
- Albrecht, Thorsten, en Rainer Atzbach, *Elisabeth von Thüringen. Leben und Wirkung in Kunst und Kulturgeschichte* (Petersberg 2007).
- Althoff, 'Zur Verschriftlichung von Memoria in Krisenzeit', in: Dieter Geuenich en Otto Gerhard Oexle (red.), *Memoria in der Gesellschaft des Mittelalter* (Göttingen 1994) 56-73.
- Angenendt, Arnold, 'Missa specialis', *Frühmittelalterliche Studien* 17 (1983) 153-221.
- Angenendt, Arnold, 'Theologie und Liturgie der Mittelalterlichen Toten-Memoria', in: Schmid en Wollasch, *Memoria* (München 1984) 79-199.
- Angenendt, Arnold, Thomas Braucks, Rolf Busch, Thomas Lentes, Hubertus Lutterbach, 'Gezählte Frömmigkeit', *Frühmittelalterliche Studien* 29 (1995) 153-221.
- Ariès, Philippe, *L'Homme devant la mort* (Parijs 1977). *Engelse versie The Hour of our Death* (London 1983); *Nederlandse versie Het uur van onze dood. Duizend jaar sterven, begraven, rouwen en gedenken*. Vert. R. de Roo-Raymakers (Amsterdam en Brussel 1987).
- Arts, Nico, (red.), *Een knekelveld maakt geschiedenis. Het archeologisch onderzoek van het koor en het grafveld van de middeleeuwse Catharinakerk in Eindhoven, circa 1200-1850* (Utrecht 2013).
- Asch van Wijk, L.H.G.N., 'Geslacht Ruisch of Ruys', *De Navorscher* 28 (1878) 362-366 en over de Utrechtse familie Ruysch, idem, *De Navorscher* 29 (1879) 521-526 en *De Navorscher* 30 (1880) 617-629).
- Assmann, Jan, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (München 1992).
- Backer, Christian de, 'De kartuize Monichusen bij Arnhem. Prosopografie samen met de regesten van de zopas ontdekte oorkondenschat', in: Frans Hendrickx en Tom Gaens (red.), m.m.v. Francis Timmermans, *Amo te, sacer ordo Carthusiensis* (Leuven 2012) 132-204.
- Bärsch, Jürgen, *Allerseelen. Studien zu Liturgie und Brauchtums eines Totengedenktages in der abendländischen Kirche* (Münster 2004).
- Bavel, B.J.P. van, *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënveerd (1129-1592)* (Hilversum 1993).
- Becker, H., *Die Responsorien des Kartäuserbreviers. Untersuchungen zu Urform und Herkunft des Antiphonars der Kartause* (MThS.S 39) (München 1971).
- Becker, H., *Die Kartause liturgisches Erbe und konziliare Reform. Untersuchungen und Dokumente* (Salzburg 1990) [dl. 5 van Kartäuserliturgie und Kartäuserschrifttum: Internationaler Kongreß vom 2. bis 5. September 1987] (AC 116:5).
- Bergen, Wilhelmina van, *De Meesters van Otto van Moerdrecht. Een onderzoek naar de stijl en iconografie van een groep miniaturisten, in relatie tot de productie van getijdenboeken in Brugge rond 1430* (Amsterdam 2007).
- Bergh-Hoogterp, Louise E. van den, *Goud- en zilvermeden in Utrecht in de late Middeleeuwen* 2 dl. ('s-Gravenhage 1990).
- Berkhofer, Robert F., *Day of Reckoning. Power and Accountability in Medieval France* (Philadelphia 2004).
- Biemans, Bini, en Truus van Bueren, 'A veritable Treasure Trove: the Memorial Book of St. Nicholas's Convent in Utrecht and its Art Donations', in: Van Bueren en Van Leerdam (red.), *Care for the Here and the Hereafter* (Turnhout 2005) 249-265.
- Bijsterveld, Arnoud-Jan A., 'Stand van zaken rond het repertorium van middeleeuwse Nederlandse necrologische bronnen', *Signum* 3 (1991) 8-9.
- Bijsterveld, Arnoud-Jan A., 'Middeleeuwse vrome schenkingen als instrument van social integratie en politieke machtsvorming. Een historiografisch overzicht', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 109 (1996) 443-464.
- Bijsterveld, Arnoud-Jan A., *Do ut des. Gift Giving, Memoria, and Conflict Management in the Medieval Low Countries*. *Middeleeuwse Studies en Bronnen* 104 (Hilversum 2007).
- Bijsterveld, Arnoud-Jan A., 'The Medieval Gift as Agent of Social Bonding and Power' met een nawoord getiteld 'Afterword: the Study of Gift Giving since the 1990s', in: idem, *Do ut des*, 17-50.
- Bijsterveld, Arnoud-Jan A., 'Looking for common ground. From Monastic Fraternitas to Lay Confraternity in the Southern Low Countries in the Tenth to Twelfth Centuries', in: E. Jamroziak en J. E. Burton (red.) *Religious and laity in Western Europe, 1000-1400*, 287-314.
- Bijsterveld, Arnoud-Jan A., 'Commemorating Patrons and Gifts in Monastic Chronicles' in: idem, *Do ut des* (Hilversum 2007) 124-157.

- Bijsterveld, Arnoud-Jan A., 'Eternal Life, Perpetual Glory: Memorializing Donors and Founders' in: idem, *Do ut des* (Hilversum 2007) 188-214.
- Bijsterveld, Arnoud-Jan A, 'In Honour Bound: Give and 'Take' in: idem, *Do ut des* (Hilversum 2007) 215-229.
- Bijsterveld, Arnoud-Jan A, 'Royal Burial Places in Western Europe. Creating Tradition, Succession and *Memoria*', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) (Hilversum 2011) 25-43.
- Bijsterveld A.J.A., en P. Trio, 'Van gebedsverbroedering naar broederschap: de evolutie van het fraternitas-begrip in de Zuidelijke Nederlanden in de volle Middeleeuwen I', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 6 (2003) 7-48.
- Bijsterveld A.J.A., en P. Trio, 'Van gebedsverbroedering naar broederschap: de evolutie van het fraternitas-begrip in de Zuidelijke Nederlanden in de volle Middeleeuwen II', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 9 (2006) 1-46.
- Bijvanck, A.W., and G.J. Hoogwerff, *Noord-Nederlandse miniaturen in handschriften der 14e, 15e en 16e eeuwen* (Den Haag 1922-1925).
- Bijvanck, A.W., 'Aanteekeningen over handschriften met miniaturen VIII, Het atelier der Utrechtsche miniaturen', *Oudheidkundig Jaarboek* 9 (1929) 136-145.
- Bitter, Peter, Viera Bonenkampová en Koen Goudriaan (red.), *Graven spreken. Perspectieven op grafcultuur in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden* (Hilversum 2013).
- Bleyerveld, Yvonne, m.m.v. Robert Stein, 'De bijbelse geschiedenis in glas. Een geschreven beeldprogramma voor een reeks glasramen in de pandgang van het klooster Scheut (circa 1515), *Millennium. Tijdschrift voor Middeleeuwse studies*, 23 [Themanummer: *De kartuize van Scheut en Rogier van der Weyden*] (2009) 44-77.
- Blüm, Hubertus Maria , 'Ursprung und Geschichte der Ordensstatuten der Kartäuser', in: M. Zadnikar, *Die Kartäuser* (Köln 1983) 38-49.
- Blüm, Hubertus Maria, 'Die Kartäuserliturgie um 1500', in: Werner Schäfke (ed.), *Die Kölner Kartause um 1500* (Köln 1991) 241-250.
- Bogaers, Llewellyn, 'God wout's. De financiering van de Buurkerk(1435-1569) als Spiegel van groepsvorming en belangentegenstellingen binnen de parochie', *JOU* (2003) 67-122.
- Bogaers, Llewellyn, *Aards, betrokken en zelfbewust. De verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300-1600*. 2 dl. (Utrecht 2008).
- Borgolte, Michael, 'Die Stiftungen des Mittelalters in rechts- und sozialhistorischer Sicht', *Zeitschrift der Savigny-stiftung für Rechtsgeschichte kanonistische Abteilung* 105 (1988) 71-94.
- Borgolte, Michael, 'Memoria. Zwischenbalanz eines Mittelaltersprojekts', *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 46 (1998) 97-210.
- Borgolte, Michael, 'Memoria. Bilan intermédiaire d'un projet de recherche sur le Moyen Age', in: Jean-Claude Schmitt en Otto Gerhard Oexle (red.), *Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Age en France et en Allemagne* (Paris 2002) 53-69.
- Bollmann, Anne .M., *Frauenleben und Frauenliteratur in der Devotio Moderna. Volkssprachige Schwesterbücher in literaturhistorischer Perspektive* (onuitgegeven proefschrift, Groningen 2004).
- Bollmann, Anne M., 'Formen und Funktionen schriftlicher Memoria in den Schwesterngemeinschaften der Devotio Moderna', in: Jeroen Deploige, Brigitte Meijns, Renée Nip (red.) *Herinnering in geschrift in praktijk* (Brussel 2009) 169-181.
- Bonenkampová, Viera, 'Waren 'rijke stinkerds' rijk? De sociale stratificatie van de Delftenaren en hun graven in de Oude Kerk', in Peter Bitter, Viera Bonenkampová en Koen Goudriaan (red.), *Graven spreken*, 193-204.
- Bosch, R.A., *De 72 glazen van de Sint Janskerk in Gouda/The 72 stained-glass windows of Saint John's church in Gouda* (Delft 2008).
- Bouchard, Constance, *Sword, miter and cloister: the nobility and the church in Burgundy 980-1198* (Ithaca 1987).
- Bouchard, Constance, *Holy Entrepreneurs. Cistercians, knights, and economic exchange in twelfth-century Burgundy* (Ithaca 1991).
- Braunfels, Wolfgang, *Monasteries of Western Europe. The architecture of the Orders* (London 1972).
- Brinkman, Herman, 'Het wonder van Molenbeek. De herkomst van de tekstverzameling in het handschrift-Van Hulthem.', *Nederlandse Letterkunde* 5 (2000) 21-46.
- Brom, G., 'Naamlijst der priesters die in het bisdom Utrecht gewijd zijn van 1505 tot 1518, in: AAU 23 (1896) 386-471; AAU AAU 24 (1897) 1-53.

- Bruch, H., *Chronographia Johannis de Beke* [RGP Grote serie 143] ('s-Gravenhage 1973).
- Bruch, H., *Johannes Beke, Chroniken van den Stichte van Utrecht ende van Hollant* [RGP Grote serie 180] ('s-Gravenhage 1982).
- Bruin, R.E. de, P.D. 't Hart, A.J. van den Hoven van Genderen, A. Pietersma, J.E.A.L. Struick (red.), *Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000).
- Buchelius, Arnoldus, *Monumenta passim in templis ac monasteriis Traiectinae urbis atque agri inventa*, vert. en red. Kees Smit, webuitgave 2007 (te raadplegen via <http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/handschriften/buchelius/monumenta>).
- Bueren, Truus van, *Tot lof van Haarlem. Het beleid van de stad Haarlem ten aanzien van de kunstwerken uit de geconfisqueerde geestelijke instellingen* (Hilversum 1993).
- Bueren, Truus van, en Helen Wüstefeld, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*, exhib.cat. Museum Catharijneconvent, Utrecht (Turnhout 1999).
- Bueren, Truus van, in collaboration with Andrea van Leerdam (red.), *Care for the Here and the Hereafter. Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages* (Turnhout 2005).
- Bueren, Truus van, 'Care for the Here and the Hereafter: a Multitude of Possibilities' in: Truus van Bueren and Andrea van Leerdam (red.), *Care for the Here and Hereafter* (Turnhout 2005) 13-34.
- Bueren, Truus van, and Otto Gerhard Oexle, 'Die Darstellung der Sukzession: über Sukzessionbilder und ihrem Kontext' in: Truus van Bueren and Andrea van Leerdam (red.), *Care for the Here and the Hereafter* (Turnhout 2005) 55-77.
- Bueren, Truus van, 'Gebruik en functie van memorieboeken. Met voorbeelden uit norbertijnenkloosters' in: Herman Janssens (red.), *Werkgroep Norbertijner Geschiedenis in de Nederlanden. Bijdragen van de contactdag 16 Memorievieringen bij Norbertijnen, Oude Abdij Drongen, België 20 mei 2006* (Averbode 2006) 9-32.
- Bueren, Truus van, en Marieke de Winkel, 'Herinnering in praktijk. De rol van beeld en geschrift' in: Jeroen Deploige, Brigitte Meijns en Renée Nip (red.), *Herinnering in geschrift en praktijk* (Brussel 2009) 115-140.
- Bueren, Truus van, en Rolf de Weijert, 'Medieval Memoria Online (MeMO): New research possibilities', *Medieval Memoria Research* (May 2009, special issue) 7-20. http://www.let.uu.nl/mmr/pdf/MMR_special01.pdf
- Bueren, Truus van, Kim Ragetli and Arnoud-Jan Bijsterveld, 'Researching Medieval Memoria: Prospects and Possibilities. With an Introduction to *Medieval Memoria Online* (MeMO)', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 14 (2011) 183-234.
- Bueren, Truus van, en S.A.C. Dudok van Heel, 'De Geboorte van Christus door Jacob Cornelisz. De identificatie van de geportretteerde personen', *Oud Holland* (2012) 169-179.
- Bueren, Truus van, 'Memorial practices and the networks of the Convent of St John in Haarlem', in: Jens Lieven, Michael Schlagheck, Barbara Welzel (red.), *Netzwerke der Memoria. Mit einem Bildessay von Rüdiger Glabs* (Essen 2013) 191-210.
- Burman, Caspar, *Utrechtsche jaarboeken van de vyftiende eeuw, vervattende het merkwaardige in het Gesticht, en voornamentlyk in de stad Utrecht, zedert den 1402 en vervolgens voorgevallen* 3 dl. (Utrecht 1750).
- Calbrecht, J., *Geschiedenis van het Genadeoord van O.L. Vrouw van Gratie te Scheut* (z.p. 1938).
- Campen, J.W.C. van, 'De Utrechtsche Jeruzalembroederschap, JOU (1935) 52-89.
- Cappon, C.M., *De opkomst van het testament in het Sticht Utrecht. Een studie op grond van Utrechtse rechtsbronnen van het begin van de achtste tot het midden van de veertiende eeuw* (Deventer 1992).
- Carasso-Kok, M., *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de Middeleeuwen* ('s-Gravenhage 1981).
- Cassidy-Welch, Megan, *Monastic spaces and their meanings. Thirteenth-century English Cistercian monasteries* (Turnhout 2001).
- Chibnall, Marjorie, 'The Changing Expectations of a Royal Benefactor. The religious patronage of Henry II', in: E. Jamroziak en J. Burton (red.), *Religious and Laity in Western Europe* (Turnhout 2006) 9-22.
- Chiffolleau, Jacques, *La comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320-vers 1480)* (Rome 1980).
- Clark, J.P.H., 'The acta of the Carthusian General Chapter in the Paris and Lambeth Manuscripts', in: James Hogg, *Die Geschichte des Kartäuserordens* dl. 1 (Salzburg 1991) 242-256.
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. London, Lambeth Palace MS 413, Part 2, 1440-1460 (ff. 136r-300r)*. *Analecta Cartusiana* 100:11 (Salzburg 1991).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. London, Lambeth Palace MS 413, Part 3, 1461-1474 (ff. 301v-458v)*. *Analecta Cartusiana* 100:12:1 (Salzburg 1991).

- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. London, Lambeth Palace MS 413, Part 4, 1475-1481 (ff. 461r-522v)*. *Analecta Cartusiana* 100:12:2 (Salzburg 1992).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Ms. Parkminster B 62 (1504-1513), Volume 1*. *Analecta Cartusiana* 100:21 (Salzburg 1992).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Ms. Parkminster B 62 (1504-1513), Volume 2*. *Analecta Cartusiana* 100:21 (Salzburg 1992).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Ms. Paris Bibliothèque Nationale Latin 10889, Volume 1: 1516-1519*. *Analecta Cartusiana* 100:22 (Salzburg 1994).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Ms. Paris Bibliothèque Nationale Latin 10889, Volume 2: 1520-1522*. *Analecta Cartusiana* 100:22 (Salzburg 1995).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Ms. Paris Bibliothèque Nationale Latin 10889, Volume 3: 1523-1525*. *Analecta Cartusiana* 100:22 (Salzburg 1995).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Ms. Paris Bibliothèque Nationale Latin 10890, Volume 1: 1526-1529*. *Analecta Cartusiana* 100:23 (Salzburg 1996).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Ms. Paris Bibliothèque Nationale Latin 10890, Volume 2: 1530-1532*. *Analecta Cartusiana* 100:23 (Salzburg 1996).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Ms. Paris Bibliothèque Nationale Latin 10890, Volume 3: 1533-1535*. *Analecta Cartusiana* 100:23 (Salzburg 1997).
- Clark, John (ed.), *The Paderborn Cartae. Erzbisch:ofliche Akademische Bibliothek Paderborn Codex 15* *Analecta Cartusiana* 100:26 (Salzburg 1997).
- Clark, John (ed.), *The Urbanist Chartae including the Chartae of the Avignon Obedience to 1410, Volume 1: 1380-1393* *Analecta Cartusiana* 100:25 (Salzburg 1997).
- Clark, John (ed.), *The Urbanist Chartae including the Chartae of the Avignon Obedience to 1410, Volume 2: 1394-1400* *Analecta Cartusiana* 100:25 (Salzburg 1997).
- Clark, John (ed.), *The Urbanist Chartae including the Chartae of the Avignon Obedience to 1410, Volume 3: 1401-1410* *Analecta Cartusiana* 100:25 (Salzburg 1997).
- Clark, John (ed.), *The Villeneuve Necrology. MS. Grande Chartreuse 1 Cart. 22, Volume 1: 1342-1411*. *Analecta Cartusiana* 100:27 (Salzburg 1997).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter 1475-1503 (MS. Grande Chartreuse 1 Cart. 14)*. *Analecta Cartusiana* 100:31 (Salzburg 1999).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter 1536-1570 (MS. Grande Chartreuse 1 Cart. 14)*. *Analecta Cartusiana* 100:36 (Salzburg 2000).
- Clark, John (ed.), *The Villeneuve Necrology. MS. Grande Chartreuse 1 Cart. 22, Volume 2: 1452-1466, 1500-1535*. *Analecta Cartusiana* 100:27 (Salzburg 2002).
- Clark, John (ed.), *The Villeneuve Necrology. MS. Grande Chartreuse 1 Cart. 22, Volume 3: 1536-1585*. *Analecta Cartusiana* 100:27 (Salzburg 2003).
- Clark, John (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Carthusian legislative material from British Library London Ms. Cotton Caligula A II*. *Analecta Cartusiana* 100:41 (Salzburg 2006).
- Clark, John (ed.), *Chartae Capituli Generalis, 1557, 1560-1575. Grenoble, Bibliothèque Municipale MS. 439, Grande Chartreuse MS. 1 Cart. 19, Volume 1: 1557, 1560-1566*. *Analecta Cartusiana* 100:40 (Salzburg 2007).
- Clark, John (ed.), *Chartae Capituli Generalis, 1557, 1560-1575. Grenoble, Bibliothèque Municipale MS. 439, Grande Chartreuse MS. 1 Cart. 19, Volume 2: 1567-1570*. *Analecta Cartusiana* 100:40 (Salzburg 2007).
- Clark, John (ed.), *Chartae Capituli Generalis, 1557, 1560-1575. Grenoble, Bibliothèque Municipale MS. 439, Grande Chartreuse MS. 1 Cart. 19, Volume 3: 1571-1575*. *Analecta Cartusiana* 100:40 (Salzburg 2007).
- Cohn Jr., Samuel K., *Death and Property in Siena, 1205-1800. Strategies for the Afterlife* (Baltimore and London 1988).
- Cohn Jr., Samuel K., *The Cult of Remembrance and the Black Death. Six Renaissance Cities in Central Italy* (Baltimore and London 1992).
- Cohn Jr., Samuel K., *The Black Death Transformed. Disease and culture in early Renaissance Europe* (London/New York 2002).
- Cohn Jr., Samuel K., 'Triumph over Plague: Culture and Memory after the Black Death', in: Truus van Bueren en Andrea van Leerdaam (red.), *Care for the here and the Hereafter* (Turnhout 2005) 35-54.
- Colvin, Howard, 'The origin of chantries', *Journal of Medieval History* 26 (2000) 163-174.

- Couteulx, Carolus le, *Annales Ordinis Cartusienensis ab anno 1084 ad annum 1429* dl. VII, 1396-1429 (Monstrolii 1887-1891).
- Cyglar, Florent *Das Generalkapitel im hohen Mittelalter. Cisterzienser, Prämonstratenser, Kartäuser und Cluniazenser* (Münster etc. 2002).
- Damen, Mario, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Amsterdam 2000).
- Damen, Mario, 'Vorstelijke vensters. Glasramen als instrument van devotie, memorie en representatie (1419-1519)', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 8 (2005) 140-200.
- Damen, Mario, 'De schenkers van Scheut. Het glasmecenaat van een kartuizerklooster, 1450-1530', *Millennium. Tijdschrift voor Middeleeuwse studies*, 23 [Themanummer: *De kartuize van Scheut en Rogier van der Weyden*] (2009), 78-111.
- Damen, Mario, en Robert Stein, 'Collective memory and personal memoria. The Carthusian monastery of Scheut as a crossroads of urban and princely patronage in fifteenth-century Brabant', in: Pit Péporté en Jean-Marie Cauchies (red.), *Mémoires conflictuelles et mythes concurrents dans les pays bourguignons (ca 1380-1580)* (Turnhout 2012), 29-48. [Publications du Centre Européen d'Etudes Bourguignonnes (XIVe-XVIe) 52].
- Deeters, Joachim, Wolfgang Herborn, Wolfgang Schmid, Hiltrud Wallenborn, 'Quellen zur Geschichte der Kölner Kartause', in: Werner Schäfke (ed.), *Die Kölner Kartause um 1500* (Köln 1991) 10-121.
- Defoer, H.L.M., 'The Triptych of the Pauw-Sas Family from the Utrecht Charterhouse', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) 321-332.
- Deigendesch, Roland, *Die Kartause Güterstein. Geschichte, geistiges Leben und personales Umfeld* (Leinfelden-Echterdingen 2001).
- Deigendesch, Roland, 'Memoria bei den Kartäusern. Auswertungsmöglichkeiten kartäuischer Memorialquellen am Beispiel der Gütersteiner Anniversar (15.-16. Jahrhundert)', in: Sönke Lorenz, Oliver Auge en Robert Zagolla (red.), *Bücher, Bibliotheken und Schriftkultur der Kartäuser. Festgabe zum 65. Geburtstag von Edward Potkowski* (Stuttgart 2002) 269-286.
- Dek, A.W.E., 'Bijdrage tot de genealogie van het geslacht van Arkel. Bewerkt naar aantekeningen van † J.P. de Man', *De Nederlandsche Leeuw* 83 (1966), kol. 272-290, 301-327.
- Dek, A.W.E., *Genealogie der heren van Borselen* (Zaltbommel 1979).
- Delvaux, H., 'Begravingen in de kartuize van Herne' *De Kartuziers te Herne (1314-1783)* (Edingen 1983) 35-48.
- Deploige, Jeroen, Brigitte Meijns en Renée Nip (red.), *Herinnering in geschrift en praktijk in religieuze gemeenschappen uit de Lage Landen, 1000-1500, Groningen, 29 september 2006 – Brussel, 5 oktober 2007* (Brussel 2009).
- Devaux, Augustin, *L'Architecture dans l'ordre des Chartreux* 2dl. (Ségnac 1998).
- Diemel, Bas, "'Want bij der schrifture soe bliven die dode". De rol en de vorm van de collectieve herinnering bij de Moderne Devotie in de Zuidelijke Nederlanden', in: Jeroen Deploige, Brigitte Meijns, Renée Nip (red.) *Herinnering in geschrift en praktijk* (Brussel 2009) 157-168.
- Diemel, Bas, *Daer es leven sonder sterven. Memoria en gemeenschapsvorming in Windesheimer kringen uit de laatmiddeleeuwse Zuidelijke Nederlanden (1350-1550)* (onuitgegeven proefschrift Gent 2011).
- Dijk, R. van, T. Hendrikman, P. Rademaker en R. Steenbergen, 'Middeleeuws kloosterleven aan de rand van Mastenbroek: de kartuize Sonnenberg', in: F. Pereboom, J. Kummer en H. Stalknecht (red.), *Omarmd door IJssel en Zwartewater: zeven eeuwen Mastenbroek* (Kampen 1995) 93-118.
- Dijkstra, Jeltje, P.W.M. Dirkse en E.A.M. Smits, *De Schilderijen van Museum Catharijneconvent* (Utrecht 2002).
- Dotd van Flensburg, J.J., 'Testament of wterste wille van Johan van Renesse, deken van St. Jan t' Utrecht', *Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen inzonderheid van Utrecht II* (1839) 76-92.
- Dotd van Flensburg, J.J., "'s Raets merkwaardighe slittinghen. II. 1402-1414', *Tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht* 8 (1842) 96-104.
- Doedens, Anne, en Henk Looijesteijn, *De kroniek van Hendrica van Erp, abdis van Vrouwenklooster* (Hilversum 2010).
- Domsta, Hans, J., *Geschichte der Fürsten Von Merode im Mittelalter* 2 dl. (Düren 1974/1981).
- Dorlandus, Petrus, *Chronicon Cartusiense; in quo de viris svi ordinis illustribus rebusque in eodem praeclarè gestis, nec non et admiranda plurimarum Cartusiarum constructione citè pertractatur* (Köln 1608).
- Doyle, 'Comments on the palaeography of Lambeth 413', in: James Hogg, *The Chartae of the Carthusian General Chapter. London, Lambeth Palace MS 413*, dl 4 (AC 100:12:2) 96-99.

- Dessing, C.S., 'De goederen van het karthuiserklooster 'Nieuwlicht' bij Utrecht in de heerlijkheid Strijen', *AAU* 58 (1934) 269-320.
- Duby, George, *Guerriers et paysans, VII-XIII siècle. Premier essor de l'économie Européenne* (Parijs 1973).
- Dudok van Heel, S.A.C., *Van Amsterdamse burgers tot Europese aristocraten*. dl. I (Den Haag 2008).
- Duffy, Eamon, *The stripping of the altars. Traditional religion in England, 1400-1580* (Yale 1994).
- Dukers, Birgit, *Kluizenaars in de stad. Bouwgeschiedenis van het Roermondse kartuizerklooster* (Roermond z.j. [2012]).
- Eerden, P.C. van der Eerden, 'De tronie van Gaasbeek. Portretten van Willem van Abcoude en Jacob van Gaasbeek', *JOU* (2001) 57-86.
- Eerden, P.C. van der, 'Willem van Abcoude (ca 1345?-1407): edelman en weldoener', *Utrechtse biografieën 5. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechtse* (Utrecht 1998) 11-16.
- Eerden, P.C. van der, en M.A. van der Eerden-Vonk, 'De bouwgeschiedenis van het Ewouds- en Elizabethsgasthuis, in: M.A. van der Eerden-Vonk, J. Hauer en G.W.J. van Omme (red.), *Wijk bij Duurstede 700 jaar stad* (Hilversum 2000) 165-206.
- Egdom, J. van, en J. Schut, 'Genealogisch overzicht van het geslacht De Waal van Vronestein en zijn verwantschap aan het geslacht Van Zuylen van Abcoude', *Cronyk de Geyn*, 6 (1984) 24-38.
- Elm, K. (red.), 'Reform- und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen. Ein Überblick', in: Idem (red.), *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen* (Berlin 1989).
- Engen, Hildo van, *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht. Een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie* (Hilversum 2006).
- Engen, Hildo van, 'Devotional diptychs in late medieval Netherlandish charterhouses' in: P.J.A. Nissen and K. Pansters (red.), *Carthusian Worlds. Exploring the Carthusians and Their Heritage*. Medieval Church Studies (Leuven 2011).
- Engen, Hildo van, 'Memor esto mei. Devotional Diptychs and Religious Orders in the Late Medieval Low Countries', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) 269-287.
- Erkelens-Buttinger, E.S.C., (ed.), *Kerke en de Nederlanden: archieven, instellingen, samenleving* (Hilversum 1997).
- Erl, Astrid, *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Eine Einführung* (Stuttgart and Weimar 2005 (2011). Engelse versie: *Memory in Culture*. Vert. Sara B. Young (Basingstoke 2011).
- Erl, Astrid, en Ansgar Nünning (samen met Sara B. Young, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (Berlijn/New York 2008).
- Farries, Molly, 'Underdrawings in the workshop production of Jan van Scorel – A study with infrared reflectography', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 26 (1975) 176-182.
- Fierst van Wijnandsbergen, R., *Ghenghe ende gheve in Grave. Fondswerving van armeninstellingen en middeleeuwse monetaire problematiek* (Tilburg 2013).
- Gaasbeek, F.L., 'Het dominicanessenklooster Maria-Magdalena', in: M.A. van der Eerden-Vonk, J. Hauer en G.W.J. van Omme (red.), *Wijk bij Duurstede 700 jaar stad* (Hilversum 2000) 247-270.
- Gaens, T., en J. De Grauwe, *De kracht van de stilte. Geest en geschiedenis van de kartuizerorde* (Leuven 2006).
- Gaens, Tom, 'De gebroken spiegel van perfectie. Vijf eeuwen kartuizer aanwezigheid in de Lage Landen (1314-1796)', *Signum, tijdschrift van de Contactgroep voor sociaal-economische en institutioneel-juridische geschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de Middeleeuwen* 19 (2007) 92-104.
- Gaens, Tom, 'Van de woestijn naar de stad. Connecties tussen Utrechtse en Amsterdamse kartuizers en stedelijke netwerken van moderne devoten ten tijde van het interne schisma' in: Hildo van Engen and Gerrit Verhoeven (red.), *Monastiek observantisme en Moderne Devotie in de Noordelijke Nederlanden* (Hilversum 2008).
- Gaens, T. en F. Hendrickx, 'Het vaste ritme van verandering. Vijf eeuwen kartuizergeschiedenis in de Nederlanden (1314-1796)', in: K. Pansters (red.), *Het geheim van de stilte* (Roermond 2009) 30-47.
- Geary, Patrick J., *Phantoms of remembrance. Memory and oblivion at the end of the first millennium* (Princeton 1994).
- Geary, Patrick J., 'Exchange and interaction between the living and the dead in early medieval society', in: idem (ed.), *Living with the dead in the Middle Ages* (Ithaca NY and London 1994) 77-92.
- Geer van Jutphaas, B.J.L. de, 'Begiftigers en bezittingen van het Carthuiser-convent by Utrecht', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht* 13 (1857) 129-148.
- Geest, Jan de, en Koen Goudriaan, 'Het kerkhof als plaats van herinnering en devotie. De zusters van Sint-Agnes te Amersfoort en hun begraafplaats', in: Peter Bitter, Viera Bonenkampová en Koen Goudriaan (red.), *Graven spreken*. (Hilversum 2013) 205-220.
- Gelder, H. Enno van, *De Nederlandse munten* (Utrecht/Antwerpen 1980).

- Gerson, H., 'Een Utrechts schilderij uit de 16e eeuw', *Kunsthistorische Mededelingen van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie 's-Gravenhage* 4 (1949) 5-7.
- Geuenich, Dieter, *Die Personennamen der Klostersgemeinschaft von Fulda im früheren Mittelalter* (München 1976).
- Geuenich, Dieter, 'Von der Adelsforschung zur Memorialforschung', in: Schilp (ed.), *Pro remedio et salute anime peragemus*, (Essen 2008) 9-18.
- Godder, Harald, 'In gebet vereint – die Kartäuser und die Herrscher des Heiligen Römischen Reiches im Spiegel von Generalkapitelsakten des 15. und 16. Jahrhunderts', in: *Die Kartäuser und das Heilige Römische Reich* (deel 1) [Internationaler Kongress vom 9.-11. September 1997] (Salzburg 1998) 76-91.
- Goff, Jacques le, *La naissance du purgatoire* (Parijs 1981). Engelse vertaling, *The Birth of Purgatory*. Vert. Arthur Goldhammer (London 1984).
- Goudriaan, K., 'Het einde van de Middeleeuwen ontdekt?', *Madoc*, 8 (1994) 66-75.
- Goudriaan, K., 'Ownership of graves in medieval parish churches in Holland', in: W. Blockmans en A. Janse (red.), *Showing status. Representation of social positions in the late middle ages* (Turnhout 1999) 197-223.
- Goudriaan, K., 'Geert Grote: a Founder Fading into Oblivion?', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) 165-177.
- Grauwe, Jan de, *Capitula Generalia Cartusiae, 1416-1442. Archives Générales du Royaume, Bruxelles, no 14206/6 (formerly Bibliothèque Royale de Belgique, Bruxelles, MS. II, 1959)*. *Analecta Cartusiana* 100:24 (Salzburg 1994).
- Grauwe, Jan de, en Francis Timmermans, *Prosopographia cartusiana Belgica renovata (1314-1796)* 2 dl (Salzburg 1999).
- Grauwe, Jan de, en Francis Timmermans, *Petrus de Wal. Calendarium Cartusiense Bruxcellensis* (Salzburg 2009).
- Grevenstuk, J.G.Th., 'Het oude memorieboek van Abcoude', *AAU* 44 (1919), 1-99.
- Gribbin, J.A., *Aspects of Carthusian liturgical practice in later medieval England* (Salzburg 1995).
- Groot, A.G. de, 'Zweder en Jacob van Gaasbeek in Zuid-Holland', *Zuid-Hollandsche studiën*, 8 (1959) 39-99.
- Gruijs, A., en Th. F. van Koolwijk, 'Bio-bibliografie van de 75-jarige kartuizervorser mr. H.J.J. Scholtens, oud-burgemeester van Houten en Beverwijk', *Ons Geestelijke Erf*, 44 (1970) 45-56.
- Gruijs, Albert, *Cartusiana. Un instrument heuristique* 3 dl. (Paris 1976-1978).
- Guigo de Kartuizer, *Gewoonten. Een leefregel*. Vert. Tim Peeters en Guerric Aerden ocso (Budel 2011).
- Gumbert, J.P., *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert* (proefschriftversie Leiden 1972).
- Gumbert, J.P., *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert* (Leiden 1974).
- Gumbert, J.P., 'Over kartuizerbibliotheken in de Nederlanden', in: *Contributions à l'histoire des bibliothèques et de la lecture aux Pays-Bas avant 1600 / Studies over het boekenbezit en boekengebruik in de Nederlanden vóór 1600* (Brussel 1974) 159-186.
- Gumbert, J.P., *Codicologische eenheden: opzet voor een terminologie* (Amsterdam 2004).
- Gurevich, Aaron, 'Wealth and Gift-Bestowal among the Ancient Scandinavians', *Scandinavica. An international journal of Scandinavian studies* 7 (1968) 126-138.
- Gurevich, Aaron, 'Popular and scholarly medieval cultural traditions', *Journal of Medieval History* 9 (1983) 71-90.
- Hand, John Oliver, Catherine A. Metzger and Ron Spronk, *Prayers and Portraits. Unfolding the Netherlandish Diptych*, exhib.cat. National Gallery of Art, Washington, and Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen (New Haven 2006).
- Harten-Boers, Henny van, *The stained-glass windows in the Sint Janskerk at Gouda. The glazing of the clerestory of the choir and of the former monastic church of the Regulars* [Corpus vitrearum. Netherlands I] (Amsterdam 1997).
- Hartog, C.M.W. den (e.a.), *Nieuw licht op de Marnixlaan. Een archeologisch onderzoek naar het kartuizerklooster Nieuwlicht* [Basisrapportage Archeologie 66] (Utrecht z.j. [2013]).
- Hasselt, L. van, 'Het necrologium van het Karthuizer-klooster Nieuwlicht of Bloemendaal buiten Utrecht', *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht* 9 (1886) 126-392.
- Heesters, B., 'O.L. Vrouwenberg te IJsselstein' *Historische Kring IJsselstein* 1982 (21) 42-48.
- Helmus, L.M., *Schilderkunst tot 1850*, mus.cat. Centraal Museum, Utrecht (Utrecht 1999).
- Helmus, L.M., *In stille harmonie. Het zestiende-eeuwse kartuizer drieluk terug in Utrecht* (Utrecht 2011).
- Helmus, Liesbeth (ed.), Molly Faries and Dorien Tamis, *Catalogue of paintings 1363-1600. Centraal Museum Utrecht* (Utrecht 2011).

- Hendrickx, Frans (ed.), *De kartuizers en hun klooster te Zelem. Tentoonstelling ter gelegenheid van het negende eeuwfeest van de Orde 1084-1984* (Diest 1984).
- Hendrickx, Frans, en Tom Gaens (red.), m.m.v. Francis Timmermans, *Amo te, sacer ordo Carthusiensis. Jan De Grauwe, passionné de l'Ordre des Chartreux*, (Leuven 2012).
- Herwaarden, J., D.E.H. de Boer, F van Kan, (e.a.), *De geschiedenis van Dordrecht tot 1572* (Hilversum, 1996).
- H(eussen), H.F. van, *Historia episcopatum Foederati Belgii, utpote Metropolitanorum Ultrajectini, nec non suffraganeorum Harlemensis, Daventriensis, Leovardiensis, Groningensis, et Middelburgensis [...] dl.1* (Antverpiae 1733).
- H(eussen), H.F. van, en H. van Rijn (vert.), *Historie ofte beschrijving van 't Utrechtsche bisdom* (Leiden 1719).
- Hilhorst Jan H.M., en Jos G.M. Hilhorst, Soest, Hees en De Birt van de achtste tot de zeventiende eeuw (Hilversum 2001).
- Hogg, James, 'Everyday life in the Charterhouse in the Fourteenth and Fifteenth Centuries', in: *Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters. Internationaler Kongress Krems an der Donau 18. Bis 21. September 1978*. Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 3 (Wenen 1980) 113-146.
- Hogg, James (ed.), *MS. Grande Chartreuse 1. Cart. 15. Cartae Caputuli Generalis 1411-1436, Volume 1: 1411, 1412, 1413, 1414, 1416, 1417*. Analecta Cartusiana 100:7 (Salzburg 1985).
- Hogg, James (ed.), *MS. Grande Chartreuse 1. Cart. 15. Cartae Caputuli Generalis 1411-1436, Volume 2: 1420, 1422-1427*. Analecta Cartusiana 100:8 (Salzburg 1986).
- Hogg, James (ed.), *MS. Grande Chartreuse 1. Cart. 15. Cartae Caputuli Generalis 1411-1436, Volume 3: 1428, 1429, 1431, 1432, 1434-1436*. Analecta Cartusiana 100:9 (Salzburg 1986).
- Hogg, James and Michael Sargent (ed.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. London, Lambeth Palace MS 413, Part 1: 1411-39 (ff. 1-135)*. Analecta Cartusiana 100:10 (Salzburg 1988).
- Hogg, James, *The Evolution of the Carthusian Statutes from the Consuetudines Guigonis to the Tertia Compilation*. 4 dl. Analecta Cartusiana 99, 4 dl. (Salzburg 1989).
- Hogg, James, 'Everyday life in a contemplative order', in: James Hogg (e.a.), *Kartäuserliturgie und Kartäuserschrifttum Internationaler Kongress vom 2. Bis 5. September 1987* (Salzburg 1989) 95-109.
- Hogg, James, *The Carthusian General Chapter and the Spanish Charterhouses 1410-1535*. Analecta Cartusiana 164 (Salzburg 2000).
- Hogg, James, en Gerhard Schlegel, (red.), *Monasticon Cartusiense*, dl. III (Salzburg 2005).
- Hoogendijk, T. (e.a.), *Kartuizerklooster Nieuwlicht. Archeologie van een Utrechts klooster* (Zaandijk 2012).
- Horch, Caroline, *Der Memorialgedanke und das Spektrum seiner Funktionen in der Bildenden Kunst des Mittelalters* (Königstein im Taunus 2001).
- Horst, K. van der, 'Het kartuizerklooster (nr. 1-12)', in K. van der Horst, L.C. Kuiper-Brussen en P.N.G. Pesch, *Handschriften en Oude Drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek. Samengesteld bij het 400-jarig bestaan van de Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1584-1984* (Utrecht 1984) 26-50.
- Hoven van Genderen, A.J. van den, 'Gerrit van Bronkhorst (1320/1340-1412), kanunnik en steunpilaar van de Moderne Devotie', in: *Utrechtse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechtse* 1 (Utrecht 1994) 31-34.
- Hoven van Genderen, Bram van den, *De beren van kerk. De kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late Middeleeuwen* (Zutphen 1997).
- Hoven van Genderen, A.J. van den, 'Op het toppunt van de macht', in: R.E. de Bruin (e.a.), 'Een paradijs vol weelde'. *Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000) 113-189.
- Hoven van Genderen, Bram van den, 'Remembrance and Memoria: the Descriptions of Four Churches Compared' in: Truus van Bueren and Andrea van Leerdam (red.), *Care for the Here and Hereafter: Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages* (Turnhout 2005) 267-290.
- Hoven van Genderen, Bram van den, 'Utrecht canons, Death and Funeral Regulations' in: Truus van Bueren and Andrea van Leerdam (red.), *Care for the Here and the Hereafter: Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages* (Turnhout 2005) 155-189.
- Hoven van Genderen, Bram van den, en Paul Triom, 'Old Stories and New Themes: an Overview of the Historiography of Confraternities in the Low Countries from the Thirteenth to the Sixteenth Centuries', in: E. Jamroziak en J. Burton J. (red.), *Religious and Laity in Western Europe* (Turnhout 2006) 357-384.
- Hullu, Johannes de, *Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche schisma* ('s-Gravenhage 1892).
- Hulzen, A. van, *Utrecht in opstand. Het einde van de oude bisschopsstad 1528-1580* (Utrecht 1999).
- Huyghebaert, N., *Les documents nécrologiques. Typologie des sources du moyen âge occidentale* 4 (Turnhout 1972).

- Iterson, W. van, 'De geschiedenis van het pontveer te Rhenen', *JOU* (1953) 55-109.
- J., 'Een necrologium der S. Servaas-abdij te Utrecht', *AAU* 27 (1901) 104-180.
- Jamroziak, Emilia, *Rievaulx Abbey and its social context, 1132-1300. Memory, locality and Networks* (Turnhout 2005).
- Jamroziak, Emilia en Janet Burton (red.), *Religious and Laity in Western Europe 1000-1400. Interaction, Negotiation and Power* (Turnhout 2006).
- Jan van Scorel in Utrecht*, exhib.cat. Centraal Museum Utrecht (Utrecht 1977).
- Janse, Antheun, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen* (Hilversum 2001).
- Jaski, Bart, 'Van schut tot schat: onderzoek naar handschriftfragmenten', in: Marco van Egmond, Bart Jaski en Hans Mulder (red.), *Bijzonder Onderzoek. Een ontdekkingsreis door de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht* (Utrecht 2009) 32-39.
- Jezler, Peter (ed.), *Himmel, Hölle, Fegefeuer: Das Jenseits im Mittelalter*, exhib.cat. Schweizerisches Landesmuseum, Zürich (Zürich 1994).
- Jezler, Peter, 'Jenseitsmodelle und Jenseitsvorsorge. Eine Einführung', in: Peter Jezler (ed), *Himmel, Hölle, Fegefeuer* (Zürich 1994) 13-26.
- Jobert, Philippe, *La notion de donation: convergences, 630-750* (Parijs 1977).
- Jong, M.B. de, 'Het vagevuur', *Volkskundig Bulletin* 10 (1984) 126-139.
- Jong, M.B. de, 'Carolingian monasticism: the power of prayer', in: R. McKitterick (ed.), *The New Cambridge Medieval History II. c.700-c.900* (Cambridge 2008) 622-653.
- Jonge, C. H. de, et al., *Centraal Museum Utrecht: catalogus der schilderijen*, mus.cat. Centraal Museum Utrecht (Utrecht 1952).
- Kalveen, C. van, *Inventarissen van de archieven van de kapittels en kloosters onder bestuur van de Staten van Utrecht (Archief Kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht 1346-1811)* (Utrecht 2004).
- Ketteman, Walter, 'Name, Person, Gruppe. Potential und Entwicklungsmöglichkeiten der Freiburg-Duisburger Datenbank mittelalterlicher Personennamen (DMP) für künftige Forschungsvorhaben', *Concilium mediæ ævi* 11 (2008) 123-150.
- King, A.A., *Liturgies of the religious orders* (London 1955).
- Koch, Rudolf, 'Die Mittelalterliche und frühbarocke Klosteranlage von Mauerbach aus Bauhistorischer Sicht', in: Ulrike Knall-Brskovsky, *Kartause Mauerbach. 1314 bis heute*. [Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege] (Wenen 1999) 431-452.
- Kors, Mikel M., 'De middeleeuwse anniversaria uit Herne (Parijs, Bibliothèque de l'Arsenal, ms. 1124 en Brussel, KB, 21536-40)', *Ons Geestelijk Erf* (2003) 264-275.
- Kort, J.C., 'Repertorium op de lenen van de hofstede Noordeloos, 1453-1666', *OV* 35 (1980) 461-488.
- Kort, J.C., 'Repertorium op de lenen van de hofstede Heulestein, 1376-1647', *OV* 37 (1982) 33-59.
- Kort, J.C., 'Repertorium op de lenen van de hofstede Montfoort, 1362-1649', *OV* 37 (1982) 289-377.
- Kort, J.C., 'De leenhoven van de heren van Vianen', *OV* 41 (1986) 97-110.
- Kort, J.C., 'Repertorium op de lenen van de hofstede Culemborg, 1251-1648', *OV* 42 (1987) 500-506.
- Kort, J.C., 'Repertorium op de lenen van Amstel, 1236-1650', *OV* 44 (1989) 115-125; 266-278.
- Kort, J.C., 'Repertorium op de lenen van de hofstede De Ham, 1351-1662', *OV* 48 (1993) 140-171.
- Kort, J.C., 'Repertorium op de lenen van de hofstede Nijenrode, 1352-1677', *OV* 52 (1997), 1-122.
- Kort, J.C., *Repertorium op de lenen van Gaasbeek: de hofsteden Abcoude (1270-1664), Wijk (1355-1664), Wondenberg (1368-1648) en het leenbof van Simon en Hendrik van Haarlem (1388-1650)* (Hilversum 2001).
- Kort, J.C., 'Repertorium op de lenen en tijsen van de Proosdij Ten Dom, 1174-1660', *Historische reeks Kromme-Rijngebied*, dl. II (Houten 2010) http://www.hogenda.nl/wp-content/plugins/hogenda-search/download_attachment.php?id=9692&type=loanroom
- Kuys, Jan, Leontien de Leeuw, Valentijn Paquay en Remi van Schaik (red. en vert.), *De Tielse kroniek. Een geschiedenis van de Lage Landen van de Volksverhuizingen tot het midden van de vijftiende eeuw, met een vervolg over de jaren 1552-1566* (Amsterdam 1983).
- Lauwers, Michel, 'Memoria. A propos d'un objet d'histoire en Allemagne', in: Jean Claude Schmitt en Otto Gerhard Oexle (red.), *Les tendances actuelles de l'histoire du Moyen Age en France et en Allemagne* (Paris 2002) 105-126.
- Leeuwenberg, H.L. Ph., 'Westmaas, een kartuizernederzetting in de Hoekse Waard', in: E.S.C. Erkelens-Buttinger, *Kerk en de Nederlanden: archieven, instellingen, samenleving* (Hilversum 1997) 297-313.
- Lemaître, Jean-Loup, *Répertoire des documents nérologiques Français* (Paris 1980) (Recueil des historiens de la France, Obituaires, dl. VII).

- Lemaître, Jean-Loup, 'Liber Capituli. Le livre du chapitre, des origines aux XVI^e siècle', in Karl Schmid en Joachim Wollasch (red.), *Memoria* (München 1984) 625-648.
- Lemaître, Jean-Loup, *Mise à jour du fascicule: N. Huyghebaert, Les documents nécrologiques. Typologie des sources du moyen âge occidental 4* (Turnhout 1985).
- Lemcke, H., 'Kalendarium und Necrologium der Karthause Marienkron bei Rügenwald', in: *Liber Beneficiorum...Rügenwald* (Stettin 1919/1922) 155-168.
- Lieftinck, G.I., en J.P. Gumbert, *Manuscripts datés conservés dans les Pays-Bas : catalogue paléographique des manuscrits en écriture latine portant des indications de date 2 dl.* (Amsterdam 1964-1968).
- Linde, van der C., 'Fysisch-antropologisch onderzoek', in: C. den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan* (Utrecht z.j. (2013)) 71-84.
- Lindquist, S.C.M., *Agency, visuality and society at the Chartreuse de Champmol* (Aldershot 2008).
- Little, Lester, K., *Religious Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe* (London 1978).
- Louwerse, Victor, Pano Maria en Maurice Wallé, *Final Report BSc Project: Development of XML-tool HistoryQL* (ongepubliceerd stageverslag Delft 2006).
- Lutterveld R. van, 'Twee Utrechtse primitieven (Johannes van Heumen?)', *Oud Holland* 62 (1947) 107-122.
- Lymant, B., 'Die sogenannten 'Kartäuserscheiben'. Ein Fensterzyklus aus dem kleinen Kreuzgang der Kölner Kartause?', in: Werner Schäfke (red.), *Die Kölner Kartause um 1500* (Köln 1991) 329-344.
- Manten, A.A., 'Kartuizers kregen in 1440 land in Nieuwer ter Aa', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 23 (3) 2008, 99-104.
- Maren, J.W. van, 'Het geslacht Zoudenbalch in 't Sticht zeer bekend' (doctoraalscriptie 2005).
- Maris, A.Johanna, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het Landsheerlijke tijdvak: I. De Nederstichtse leenacten (1394-1581)* (s-Gravenhage 1956).
- Mark, R. Van der, 'Utrecht Marnixlaan' in: D. Kok, F. Kok en F. Vogelzang (red.) *Archeologische kroniek. Provincie Utrecht* (2000-2001) 174-179.
- Masai, François, en Martin Wittek, *Manuscripts datés conservés en Belgique dl. 1* (Brussel 1968).
- Matthaeus, Anthonius, *Fundationes et fata ecclesiarum praesertim quae Ultrajecti et in ejusdem suburbis. et passim alibi in dioecesi. libri duo* (Leiden 1703).
- Mauss, Marcel, *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques* (Parijs 1925). Engelse versie: *The gift. The form and reason for exchange in archaic societies.* Vert. W.D. Halls (London 1990).
- McLaughlin, Megan, *Consorting with saints. Prayer for the dead in early medieval France* (Ithaca 1994).
- Melker, B.R. de, 'Structuur en genese van het liber benefactorum van het kartuizerklooster bij Amsterdam', *Amstelodamum* 81 (1989) 10-28.
- Melker, B.R. de, 'Repertorium necrologia', *Signum* 5 (1993) 48.
- Melker, Bas de, *Metamorfose van stad en devotie. Ontstaan en conjunctuur van kerkelijke, religieuze en charitatieve instellingen in Amsterdam in het licht van de stedelijke ontwikkeling, 1385 1435* (ongepubliceerde dissertatie Universiteit van Amsterdam 2002).
- Meuwissen, Daantje, en Andrea van Leerdam, 'Een Jacob Corneliszn. van Oostzanen bij Christie's?', *Jacobsbode* 6, nr. 12 (2007).
- Meuwissen, Daantje, *Gekoesterde traditie. De portretreeks met de landcommandeurs van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht* (Hilversum 2011).
- Mol, J.A., 'Kruisheren op de Friese zielenheilmarkt in de vijftiende eeuw: de vestiging van de kloosters te Sneek en Franeker', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 16 (1990) 327-348.
- Mol, Hans (red.), *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw* (Leeuwarden 1994).
- Mores, E., *Fundatio Carthusiae Ultraiectinae. Stichtingskroniek van het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht. Transcriptie en historisch commentaar.* (Utrecht 2009). <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2009-0930-200118/UUindex.html>.
- Mosselveld, H.J. van, 'Kartuizerklooster Geertruidenberg', *Brabantia* XIII (1964) 217-221.
- Most, G. van der, 'Willem (Willam) van Abcoude', *Angstelkroniek* 5 (2000) 59-60.
- Most, G. van der, 'Hoe Zweder van Abcoude Zweder van Gaasbeek werd', *Angstelkroniek* 10 (2002) 114-118.
- Muller Fz., S., 'Inventaris van het goud- en zilverwerk der Utrechtsche geestelijke gestichten in 1578', *AAU* 7 (1879) 284-350.
- Muller Fz., S., 'Stukken betreffende de Grote en Kleine kalendebroedersschappen in Utrecht', *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht* 8 (1885) 117-153.

- Muller Fz., S., *Geschiedenis der fundatiën, beheerd door het college van regenten der Verenigde gods- en gasthuizen te Utrecht* (Utrecht 1900).
- Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 9 (1981).
- Nieder Korn-Bruck, Meta, 'Verschriftlichung von Erinnerung im Kontext der Liturgie. Überlegungen zum ältesten Essener Sakramentar D 1', in: Schilp, Thomas (red.), *'Pro remedio et salute anime peragemus'* (Essen 2008).
- Noordegraaf, Leo, 'Mecenaat vóór en na de Opstand. Gebrandschilderde glazen in Hollandse kerken gedurende de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd', *Holland* (2001) 17-37.
- Obreen, H.G.A., 'Bijdragen tot de kennis der middeleeuwse geslachten van Holland en Zeeland. Het geslacht van Borselen', *De Nederlandsche Leeuw* 45 (1927) kol. 322-336.
- Obreen, H. G.A., *La maison de Zuylen dans l'histoire des Pays-Bas* (Tongerlo 1933).
- Oexle, Otto Gerhard, 'Memoria und Memorialüberlieferung im früheren Mittelalter', *Frühmittelalterliche Studien* 10 (1976) 70-95.
- Oexle, Otto Gerhard, 'Die Gegenwart der Toten' in: Herman Braet and Werner Verbeke (eds.), *Death in the Middle Ages* (Leuven 1983) 19-77.
- Oexle, Otto Gerhard, 'Memoria und Memorialbild' in: Karl Schmid and Joachim Wollasch (red.), *Memoria*. (München 1984) 384-440.
- Oexle, Otto Gerhard, 'Die Gegenwart der Lebenden und der Toten. Gedanken über Memoria' in: Karl Schmid (red.), *Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet* (München/Zürich 1985) 74-107.
- Oexle, Otto Gerhard, 'Memoria als Kultur' in: idem, (red.), *Memoria als Kultur*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 121 (Göttingen 1995) 9-78.
- Os, Henk van, *Gebed in schoonheid. Schatten van privé-devotie in Europa 1300-1500* [Tentoonstellingscatalogus Rijksmuseum Amsterdam, 26 november 1994-26 februari 1995] (Amsterdam 1994).
- Palmboom, E.N., *Het kapittel van Sint Jan te Utrecht. Een onderzoek naar vererving, beheer en administratie van het oudste goederenbezit (elfde-veertiende eeuw)* (Hilversum 1995).
- Panofsky, Erwin, *Early Netherlandish painting : its origins and character* (New York 1953).
- Pansters (red.), Krijn, *Het Geheim van de Stille. De Besloten Wereld Van De Roermondse Kartuijzers*. Verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling in het voormalige kartuizerklooster 'O.L. Vrouw van Bethlehem te Roermond, maart – juni 2009 (Zwolle 2009).
- Perre, Dirk van de, 'Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij van Ninove. Tekstuitgave van de oudste twee necrologia (1185-1188-1651 en 1652-1694) met inleiding en annotaties', *Analecta Praemonstratensia*, 84, 1-4 (2008) 5-249.
- Pietersma, A., 'Jacob Anne Grothe (1815-1899): verzamelaar en uitgever van historische bronnen, orthodox-hervormd verenigingsman', *Utrechtse biografieën: levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechtse*, dl. 4, 94-99.
- Post, R.R., *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van ca.1500 tot ca. 1580* (Utrecht/Antwerpen 1954).
- Postles, David, 'Monastic Burials of Non-Patronal Lay Benefactors', *Journal of Ecclesiastical History* 47 (1996) 620-37.
- Postles, David, 'Small gifts but big rewards: symbolism of some gifts to the religious', *Journal of Medieval History* 27 (2001) 23-42.
- Prange, Wolfgang, 'Bruckstücke des memorien- und des Wohltäterbuches des Kloster Ahrenbök', *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 88 (1963) 69-91.
- Prochno, Renate, *Die Kartause von Champmol. Grablege der burgundischen Herzöge 1364-1477* (Berlin 2002).
- Raaijmaker, J., 'Ontstijgen aan de tijd', *Madoc* 17 (4) winter 2003, pp. 200-207.
- Raaijmakers, J.E., *Sacred time, sacred place. History and identity at the monastery of Fulda (744-856)* (Amsterdam 2003).
- Ragetli, Kim en Rolf de Weijert, 'Living Memoria. Truus van Bueren's Bio-bibliography', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) 13-22.
- Rassius, Arnoldus, *Origines Cartusiarum Belgii* (Duaci 1632).
- Reusens, E. (red.), 'Chronique de la chartreuse de Louvain depuis sa fondation en 1498, jusqu'à l'année 1525', *Analectes pour servir à l'histoire de la Belgique* XIV (1877) 228-299.
- Rijpma, A., *Funding public services through religious and charitable foundations in the late-medieval Low Countries* <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/240533> (Utrecht 2012).
- Röhner, G.J. 'De bouw van het stadion Galgenwaard', *Maandblad Oud-Utrecht* 54 (1981) 137-142.
- Roijen, R. van, 'Emmikhuizen-Veenendaal', *JOU* (1935) 125-154.

- Rosenwein, Barbara, *To be the Neighbor of Saint Peter. The Social Meaning of Cluny's Property 909-1049* (Ithaca NY 1989).
- Rossum, A.A.J. van, 'Necrologium van Oud-Munster te Utrecht', *AAU*, (1882) 273-320; (1883) 1-56, 212-258, 347-373; (1884) 105-188.
- Rothfus, R. en A.J.H. Rozemond (red.), *De kartuizers en hun Delftse klooster. Een bundel studiën, verschenen ter gelegenheid van het achtste lustrum van het Genootschap Delfia Batavorum* (Delft 1975).
- Rudolph, Conrad, 'The 'Things of Greater Importance'. Bernard of Clairvaux's *Apologia and the Medieval Attitude toward Arts* (Philadelphia 1990).
- Ruitenbergh, G.M.W., 'Het Sint Bartholomeusgasthuis te Utrecht, 1367-1500', *JOU* (1979) 8-53.
- Run, T. van, en M. Leeftang, 'Jan van Scorel in volle glorie', *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 22 (2008) 78-87.
- Rüthing, Heinrich, 'Zur Geschichte der Kartäuser in der Ordensprovinz Alemannia inferior von 1320 bis 1400', in: M. Zadnikar (e.a.), *Die Kartäuser* (Köln 1983) 139-167.
- Rüthing, Heinrich, 'Die Wächter Israels': ein Beitrag zur Geschichte der Visitationen im Kartäuserorden', in: Marijan Zadnikar (e.a.), *Die Kartäuser* (Köln 1983) 169-183.
- Rüthing, Heinrich, 'Die Kartäuser und die spätmittelalterlichen Ordensreformen' in: K. Elm (red.), *Reformbemühungen und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen* (Berlin 1989) 35-58.
- Ruyven-Zeman, Zsuzsanna, *The stained-glass windows in the Sint Janskerk at Gouda (1556-1604) [Corpus vitrearum. Netherlands III]* (Amsterdam 2000).
- Sanders, J.G.M., *Waterland als woestijn. Geschiedenis van het kartuizerklooster 'Het Hollandse Huis' bij Geertruidenberg 1336-1595* (Hilversum 1990).
- Sanders, J.G.M., 'Kartäuserarchitektur in den Niederlanden ca. 1300-ca.1600. Die Kartause „Das Hollandische Haus“ in vergleichender perspektive', in: M. Früh, J. Ganz (red.), *Akten des II. Internationalen Kongresses für Kartäuserforschung in der Kartause Ittingen* (Ittingen 1995) 151-170.
- Sanders, J.G.M., *Kartuizers in het land van de Dommel. Klooster Sint-Sophia van Constantinopel bij 's-Hertogenbosch, 1466-1641* (Woudrichem 2012).
- Sanders, J.G.M., *Kartuizerkalendarium Vught* (in voorbereiding).
- Sargent, Michael, 'Die Handschriften der Cartae des Generalkapitels: Ein analytischer Überblick', in: *Kartäuserregel und Kartäuserleben. Internationaler Kongress vom 30. Mai bis 3. Juni 1984 Stift Heiligenkreuz* (Salzburg 1985) 5-36.
- Sargent, Michael, and James Hogg (red.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Paris, Bibliothéque National MS Latin 10888, Part 1: 1457-65 (ff. 1-157v)* *Analecta Cartusiana* 100:5 (Salzburg 1985)
- Sargent, Michael, and James Hogg (red.), *The Chartae of the Carthusian General Chapter. Paris, Bibliothéque National MS Latin 10888, Part 2: 1466-74 (ff. 159-307)* *Analecta Cartusiana* 100:6 (Salzburg 1985)
- Schaik, A.H.M. van, 'Een nieuwe heer en een andere leer', in: R.E. de Bruin, P.D. 't Hart, A.J. van den Hoven van Genderen, A. Pietersma, J.E.A.L. Struick (red.), *'Een paradijs van weelde' Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht 2000), 191-249.
- Schäfer, Werner (e.a.), *Die Kölner Kartause um 1500* (Köln 1991).
- Schilp, Thomas, (red), 'Pro remedio et salute anime peragemus'. *Totengedenken am Frauenstift Essen im Mittelalter* (Essen 2008).
- Schilp, Thomas, 'Totengedenken des Mittelalters und kulturelles Gedächtnis', in Schilp (red.), *Pro remedio et salute anime peragemus* (Essen 2008) 19-36.
- Scheltema, Pieter, *Aemstel's oudheid of gedenkwaardigheden van Amsterdam* (Amsterdam 1855-1885).
- Schlegel, G., 'Der Nekrolog der Kartause Erfurt als Quelle ordensgeschichtlicher Forschung (14. – 18Jh.)', in: James Hogg, *Die Geschichte des Kartäuserordens* dl 1 (Salzburg 1991/1992) 105-113.
- Schlegel, Gerhard, 'Benefaktoren norddeutscher Kartausen – Herkunft und Motive', *Die Kartäuser und das Heilige Römische Reich* (deel 1) [Internationaler Kongress vom 9.-11. September 1997] (Salzburg 1998) 122-133.
- Schleif, Corine, *Donatio et memoria: Stifter, Stiftungen und Motivationen an Beispielen aus der Lorenzkirche in Nürnberg* (München 1990).
- Schleif, Corine, 'Forgotten Roles of Women as Donors: Sister Katerina Lemmel's Negotiated Exchanges in the Care for the Here and the Hereafter', in: Van Bueren en Van Leerdam, *Care for the Here and the Hereafter* (Turnhout 2005), 137-154.
- Schleif, Corine, en Volker Schier, *Katerina's Windows. Donation and Devotion, Art and Music, as Heard and Seen Through the Writings of a Birgittine Nun* (University Park 2009).

- Schleif, Corine, 'Mapping the Social Topography of Memorials. Barbara and Kunz Horn Seek the Prayers of the Poor and the Respect of the Rich', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) 97-110.
- Schmid, Karl en Joachim Wollasch, 'Die Gemeinschaft der Lebenden und Verstorbenen', *Frühmittelalterliche Studien* I (1967) 365-405.
- Schmid, Karl, (red.), *Die Klostersgemeinschaft von Fulda im früheren Mittelalter* (München 1978).
- Schmid, Karl en Joachim Wollasch (red.), *Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des liturgischen Gedenkens im Mittelalter*. Münstersche Mittelalter-Schriften 48 (München 1984).
- Scholtens, H.J.J., 'Jan van Brederode en Johanna van Abcoude', *Nijfderlake* (1928) 73-82.
- Scholtens, H.J.J., 'De priors van het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht', *AAU* 53 (1929) 302-357.
- Scholtens, H.J.J., 'De kartuizers bij Kampen', *AAU* 62 (1938) 193-225.
- Scholtens, H.J.J., 'Jan van Eyck's "H. Maagd met den Kartuizer" en de Exeter-Madonna te Berlijn', *Oud-Holland* 55 (1938) 49-62.
- Scholtens, H.J.J., 'De kartuizers buiten 's-Hertogenbosch', *Bosche Bijdragen* XVI (1938-1939), 24-82, 143-204.
- Scholtens, H.J.J., 'De voormalige kartuizerkloosters hier te lande. Hun bouw en inrichting', *Het Gildeboek* 23 (1940) 33-44.
- Scholtens, H.J.J., 'Necrologie van de Utrechtse kartuizers', *AAU* 71 (1952) 97-150.
- Scholtens, H.J.J., 'Kunstwerken in het Utrechtse Kartuizerklooster: De kloosterkerk van Nieuwlicht en het drieluik van de H.H. Martelaren (1521)', *Oud Holland* 67 (1952) 157-166.
- Scholtens, H.J.J., 'Necrologie van het kartuizerconvent van Monnikhuizen', *AAU* 72 (1953) 90-124.
- Scholtens, H.J.J., 'Necrologie van het Amsterdamse kartuizerconvent', *Haarlemse Bijdragen* 62 (1953) 181-202.
- Scholtens, H.J.J., 'Tets over de bouwgeschiedenis en het kunstbezit van de Chartreuse te Utrecht', *JOU* (1953) 47-57.
- Scholtens, H.J.J., 'Het te Napels bewaarde Kersttafereel van Jacob Cornelisz van Oostanen', *Oud Holland*, 73 (1958) 233-235.
- Scholtens, H.J.J., 'Petrus Christus en zijn portret van een kartuizer', *Oud-Holland* 75 (1960) 59-72.
- Schrijje, Kurt, *Het Kartuizerklooster van Herne (1314-1534). Een prosopografische studie* (Edingen 1997).
- Silber, Ilana F., *Virtuosity, charisma, and social order. A comparative sociological study of monasticism in Theravada Buddhism and medieval Catholicism* (Cambridge 1995).
- Simmert, J., 'Zur Geschichte der Generalkapitel der Kartäuser und ihrer Akten (Cartae)', in: *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971*, 3dl. (Göttingen 1972) 677-692.
- Slichtenhorst, Arend van, (Pontanus, Johannes Isacius), *XIV. boeken van de Gelderse geschiedenissen. Van 't begin af vervolghd tot aen de afzweeringh des konincx van Spanien, waer van 't eerste deel verhandeld de land-beschrijvingh door Arend van Slichtenborst. Getrocken meerendeels uyt de Latynse werken van Job. Isacus Pontanus, doch doorgaens veranderd, verb. ende met meer dan drie honderd nieuwe hoofdstucken, en andere noodehyke byvoeghsels allesins vergroot* (Arnhem 1654).
- Speetjens, Annemarie, 'A Quantitative Approach to Late Medieval Transformations of Piety in the Low Countries. Historiography and New Ideas' in: Robert Lutton and Elisabeth Salter (red.), *Pieties in Transition. Religious Practices and Experiences, c. 1400-1640* (Aldershot 2007) 109-126.
- Speetjens, Annemarie, 'The Founder, the Chaplain and the Ecclesiastical Authorities. Chantries in the Low Countries', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) 195-206.
- Staal, Caspar, 'De kleuren van de liturgische gewaden in twee Utrechtse kapittelkerken, de Dom en de Oudmunsterkerk', *JOU* (1993) 19-44.
- Steensel, Arie van, *Edelen in Zeeland. Macht, rijkdom en status in een laatmiddeleeuwse samenleving* (Hilversum 2010).
- Struick, J.E.A.L., *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht/Antwerpen 1968).
- Suir, E.T., 'Evert Zoudenbalch: Domkanunnik te Utrecht in de tweede helft van de 15e eeuw', *JOU* (1977), 7-55.
- Teuling, A.J.M. den, *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen* ('s-Gravenhage 2007).
- Thompson, E. Margaret., *The Carthusian Order in England* (London 1930).
- Timmermans, Francis, 'De van Abcoudes, de van Brederodes en de Kartuizers', *Eigen Schoon en De Brabander* 94 (2011) 529-538.
- Timmermans, Francis, *Obituarie Cartusiae Lirensis* (Leuven 2011).

- Timmermans, Francis, *Obituarium Cartusiense Domus Capellae* (Leuven 2012)
- Tombe, J.W. des, 'Emma Pauw, een zedenschets uit de XVIde eeuw', *De Navorscher* 53 (1903) 163-181, 291-309.
- Tombe, J.W. des, 'Lotgevallen van een oud huis te Utrecht met genealogische aantekeningen', *De Navorscher* 54 (1905) 491-539.
- Tombes, J.W. des, *Het geslacht Van den Boetzelaer. De historische ontwikkeling van de rechtspositie en de staatkundige invloed van een belangrijk riddermatig geslacht* (Assen 1969).
- Tongerloo, Louise van, 'Glasschenkingen van de Utrechtse kapittels. Een verkenning in relatiekaders', *Kunsthistorisch Jaarboek* (1986) 151-174.
- Tongerloo, Louise van, 'Grablegung und Totengedenken bei Pilgerbruderschaften in Utrecht, mit einer Neuinterpretation von Scorels und Mors Bildnisreihen von Jerusalemfahrern' in: Truus van Bueren and Andrea van Leerdam (red.), *Care for the Here and Hereafter*. (Turnhout 2005) 221-247.
- Trio, Paul, 'Moordende concurrentie op de memoriemarkt. Een eerste verkenning van het fenomeen jaargetijde in de Lage Landen tijdens de late Middeleeuwen (circa 1250 tot 1550)' in: Jeroen Deploige, Brigitte Meijns and Renée Nip (red.), *Herinnering in geschrift en praktijk* (Brussel 2009) 141-156.
- Trio, Paul, 'The Social Positioning of Late Medieval Confraternities in Urbanized Flanders: From Integration to Segregation' in: M. Escher-Apsner (red.), *Mittelalterliche Bruderschaften in europäischen Städten. Funktionen, Formen, Akteure. Inklusion/Exklusion. Studien zu Fremdheit und Armut von der Antike bis zur Gegenwart* 12 (Frankfurt am Main etc. 2009) 99-110.
- Trio, Paul, 'Obituaries or Anniversary Books: Handle with Care! The Example of the Ypres Confraternity of Our Lady', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) 179-193.
- Upton, Joel Morgan, *Petrus Christus. His place in Fifteenth-Century Flemish painting* (z.p. 1990)
- Vasseur, Leone le, *Ephemerides Ordinis Cartusiensis* (Monstrolii 1890-1893).
- Vercruyse, J., 'Een eerherstel. Sweder van Abcoude', *Eigen schoon en De Brabander* 46 (1963) 1-20.
- Verduin, J., 'Het grafveld van het klooster Nieuwlicht', in: T. Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht* (Zaandijk 2012) 85-118.
- Vermeer, H.B.C.W., *Het tractaat 'Ortus et decursus ordinis Cartusiensis' van Hendrik Egber van Kalkar met een biographische inleiding* (Wageningen 1929).
- Visscher, L.G., 'Oorspronck, beginsel ende voortganck, voorders wat Fundateurs, Overste ende Regeerders dattet convent int Geyn buyten Utrecht gehadt heeft, byeenvergadert door Io. Buysling, pater aldaer, anno 1574', *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en statistiek van Utrecht* 8 (1842) 181-196, 305-312.
- Vlierden, M. van, m.m.v. H.L.M. Defoer en H.M.E. Höppener-Bouvy, *Hout- en steensculptuur van Museum Catharijneconvent ca. 1200-1600* (Zwolle/Utrecht 2004).
- Vos, H.H., 'Archeologisch onderzoek naar het voormalig kartuizer klooster buiten Delft', in: R. Rothfusz en A.J.H. Rozemond (red.), *De kartuizers en hun Delftse klooster* (Delft 1975) 17-36.
- Vries, A.D. de, and Bredius A., *Catalogus der Schilderijen in het Museum Kunstliefde te Utrecht*, mus.cat. Museum Kunstliefde, Utrecht (Utrecht 1885).
- Vroom, Wim, *Financing Cathedral Building in the Middle Ages. The Generosity of the Faithful* (Amsterdam 2010).
- Wagner, J.D., 'Geslacht Pauw te Utrecht', *De Wapenheraut* 6 (1902) 36, 425.
- Wal, J. de, 'Nederlanders. Studenten te Heidelberg', *Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* (1885-1886).
- Wal, Petrus de, *Collectaneum Rerum Gestarum et Eventuum Cartusiae Bruxellensis Cum allis externis tum Patriae tum Ordinis* (Koninklijk Bibliotheek Brussel, Hs, 7043, Hs 7044-46, Hs, 7047, Hs. 7048) (transcriptie door Francis Timmermans: <http://www.cartusiana.org/?q=node/2815>).
- Water, J. van de, *Groot Placaatboek vervattende alle de placaten, ordonatiën en edicten, der edele mogende beeren staten 's Lands van Utrecht* (Utrecht 1729).
- Wauters, Alphonse, *Gaesbeek, son château et ses seigneurs* (Bruxelles 1851).
- Wehrli-Johns, Martina, '“Tuo daz Guote und lâ daz Übele”. Das Fegefeuer als Sozialidee', in: Jezler (red.), *Himmel, Hölle, Fegefeuer* (Zürich 1994) 47-58.
- Weijert, Rolf de, 'Gift-Giving Practices in the Utrecht Charterhouse. Donating to be Remembered?', in: Rolf de Weijert, Kim Ragetli (e.a.) (red.), *Living Memoria* (Hilversum 2011) 147-164.
- Weijert, Rolf de, Kim Ragetli, Arnoud-Jan Bijsterveld and Jeannette van Arenthals (red.), *Living Memoria. Studies in Medieval and Early Modern Memorial Culture in Honour of Truus van Bueren* (Hilversum 2011).

- Weijling, J.F.A.N., *Bijdrage tot de geschiedenis van de wijbisschoppen van Utrecht tot 1580* (Utrecht 1951).
- White, Stephen D., *Custom, kinship, and gifts to saints. The laudatio parentum in western France, 1050-1150* (Chapel Hill 1988).
- Wienand, Adam, 'Bruno, ein Sohn des 'heiligen Köln' – eine Kurzbiographie, in: Marijan Zadnikar (e.a.), *Die Kartäuser* (Köln 1983) 203-211.
- Wildeman, M.G., 'Grafchriften uit Kerken te Utrecht', *De Wapenberaut* 7 (1903) 517-529; *De Wapenberaut* 8 (1904) 39-40; 216-232; *De Wapenberaut* 9 (1905) 65-80; 217-225.
- Wildeman, M.G., 'Grafchriften in de voormalige kapel van het Duitse Huis te Utrecht', *De Wapenberaut* 7 (1903) 428-429.
- Wittert van Hoogland, E.B.F.F., *Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtsche ridderhofsteden en heerlijkheden* 2 dln. ('s-Gravenhage 1909-1912).
- Zadnikar, Marijan, (e.a.), *Die Kartäuser. Der Orden der schweigenden Mönche* (Köln 1983).
- Zadnikar, Marijan, 'Die frühe Baukunst der Kartäuser', in: Marijan Zadnikar (e.a.), *Die Kartäuser* (Köln 1983) 51-137.
- Zuidema, Liesbeth, 'Weerspiegeling van twee leefwerelden. Het Delftse kartuizerklooster en het drieluik met de familie Van Beesd', *Madoc*, 18 (2004) 260-270.
- Zuidema, Liesbeth, 'De functie van kunst in de Nederlandse kartuizerkloosters', in: Krijn Pansters (red.), *Het Geheim van de Stilte* (Roermond 2009) 48-61.
- Zuidema, Liesbeth, *Verbeelding en Ontbeelding. Een onderzoek naar de functie van kunst in Nederlandse kartuizerkloosters 1450-1550* (Leiden 2010).

AFBEELDINGEN



Afbeelding 1.

Uitsnede uit een historische kaart uit het derde kwart van de zeventiende eeuw (1649-1677) waar de ligging van Nieuwlicht (*Catusers*) nog op vermeld wordt. De kaart gaat terug op de situatie in 1599. De kaart is gemaakt en uitgegeven door: Cornelis Anthonius Hornhovius, Jodocus Hondius, Clement de Jonghe, *Florentissimi Trajectini principatus typus antehac nunq visus in quo urbis oppidorum pagorum castrorum provinciae atq praecipuoru nobilium monasteriorum fluviorum aquaeductuum principalumq etc.* (1649-1677).



Afbeelding 2.

Wapenschild van Zweder van Gaasbeek (ca. 1340-1400) en Jacob van Gaasbeek (ca. 1390-1459), Uitsnede uit een tekening (penseel in kleur) van J.F. Croockewit uit 1884 naar een geschilderde kopie uit 1691 (afb. 4). (Bron: http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/beeldmateriaal/tekeningen_en_prenten/1440-1450/31759).



Afbeelding 3.

Tekening van het verdwenen 'Gaasbeekglas' uit de kooromgang van de Domkerk, van Jacob van Gaasbeek (ca. 1390-1459) getekend door Arnoldus Buchelius, Utrecht, HUA, Buchelius, *Monumenta*, (Ms. XXXVIII) f. 7v

(Bron <http://www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/handschriften/buchelius/monumenta/010>).



Afbeelding 4.

Zeventiende-eeuwse kopie van een portret van Willem van Abcoude (ca. 1345-1407). Het bijschrift luidt: 'HEER WILM HEER VAN ABCOUDE ENDE VAN / DUURSTEDEN HEEFT HET GASTHUIS TOT WYCK / GEFONDERT ANNO 1400 J. Wijk bij Duurstede, Museum Dorestad.



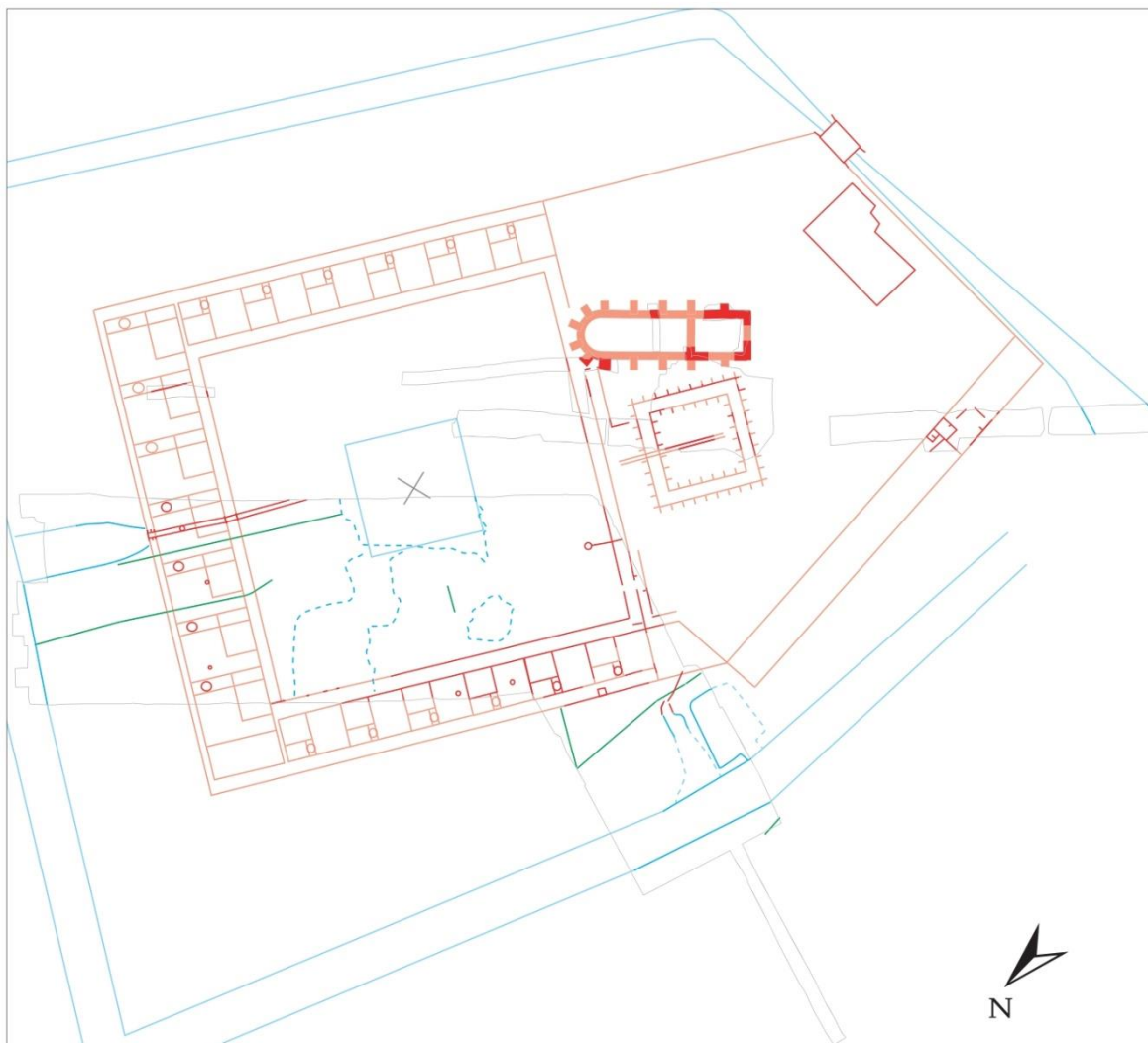
Afbeelding 5a.

Poortgebouw en boerderij van Nieuwlicht, foto uit 1973, genomen vanaf de (oorspronkelijke) voorzijde van het poortgebouw. (foto: Gemeentearchief Utrecht) Utrecht, HUA.



Afbeelding 5b.

Poortgebouw en boerderij van Nieuwlicht vanuit het zuidwesten, foto uit 1942 (foto: N. Jesse), Rotterdam, Nederlands Fotomuseum.



Abbeelding 6.

Reconstructieplattegrond Nieuwlicht door Hollandia Archeologen (met opgravingsputten). De opgravingsgegevens van de opgravingen die tussen 2001 en 2009 zijn uitgevoerd zijn hierin verwerkt. Gereconstrueerd zijn de kloosterkerk (rood), de kleine pandhof en de grote pandhof met de kloostercellen. De x midden in het terrein van de grote pandhof markeert een (uitgegraven) gedeelte dat is aangetroffen op het terrein. In blauw is de kloostergracht aangegeven. In de rechter bovenhoek is over de gracht het nog bestaande poortgebouw en de boerderij aangegeven (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 76).

Primus ac principalis inter oia maximus domus
benefactorum quibus domus fuit felix se retro
dacione in xpo nobilis baro Zwederus de abroude
dux de ghaesbeec de putte et de strach eiusque me
domus primordialis fundator. **H**ic assignit nobis
pro dotacione de me domus in bonis et certis
redditibus annuati ducenta viginti quibus nobilia
anglicana de quibus in suo habemus loco firmissima
munimenta

Item ipse fecit emi et soluit fundum suum ducem in
transitu terra scilicet vallis florum id est Bloemendack
cum suis attinentiis facientibus simul curiam viginti
duorum iugera terrarum terre xxii in egypto londres

Item de pecunia valde multa quam ab ipso in vita sua
et post mortem eius a suis successoribus huiusmodi duxit
vires et per partes ad edificia seu ad fabrica ac libros
ne sciamus bene ponere certam sumam. Quam quidem pecuniam
sumam aliqui escauerunt extendi vult. Quinquaginta milia
antiquorum florenorum ghele

Item post hunc dominus willhelmus de abroude et de ducst

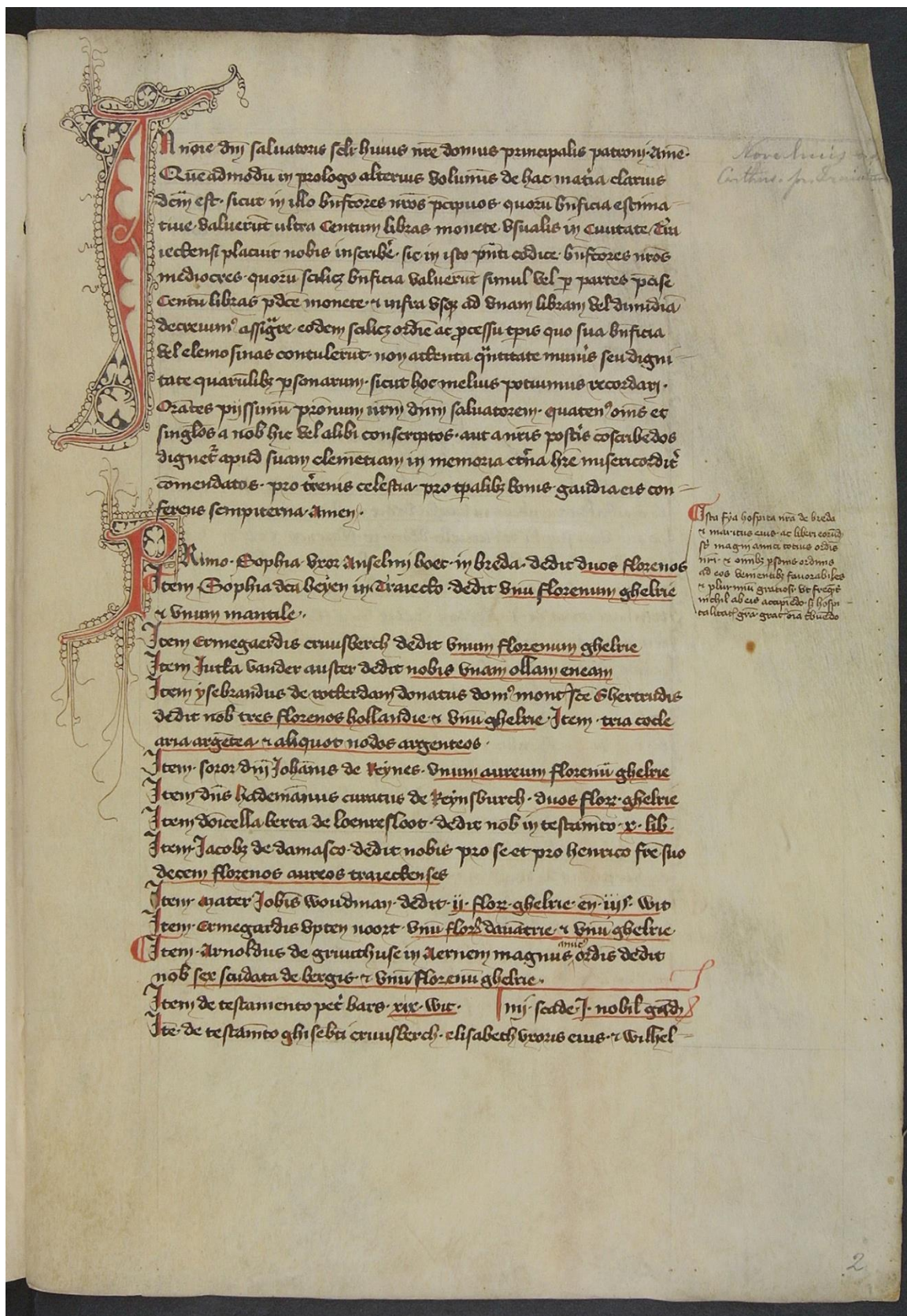
Hic nobilis baro et domus de abroude ac de ducsteden
fuit fundator legitimus per mortem ipsius domus nostra nodum pro
completa parte ex hereditate suis illam complere studuit

Insuper de proprio orietate parte magni me galilee ad
septem cellis ibidem exantibus una cum pluribus aliis edificiis
deus me de nouo erigi et construi fecit. cum illi duabus mansuris
quo vulgari ex nomine dicitur groot abroude cum deyn abroude
pro quibus sibi sicut color tenet. exposuit tria milia et
quingenta nobilia aurea monete regis anglie vel curat

Hic dedit nobis certas porciones terre in diversis locis summas
Ire per mortem eius huiusmodi ex parte ipsius curat sumam quingentorum milium
coronary aurum monete regis francie pro quibus omnibus tribuat
sibi modis deus cum fructu suo et aliis eorum auras regni et in beatitudine

Afbeelding 7.

Hs. 27: Schenkingsregister van schenkingen van boven de honderd pond, 22 x 15 cm, ca. 1440, Utrecht, HUA, Nieuwlicht, inv. 27, f. 1r.



Afbeelding 8.

Hs. 28: Schenkingsregister van schenkingen van onder de honderd pond, 31 x 22 cm, ca. 1407. Utrecht, HUA, Nieuwlicht, inv. 28 f. 2r.

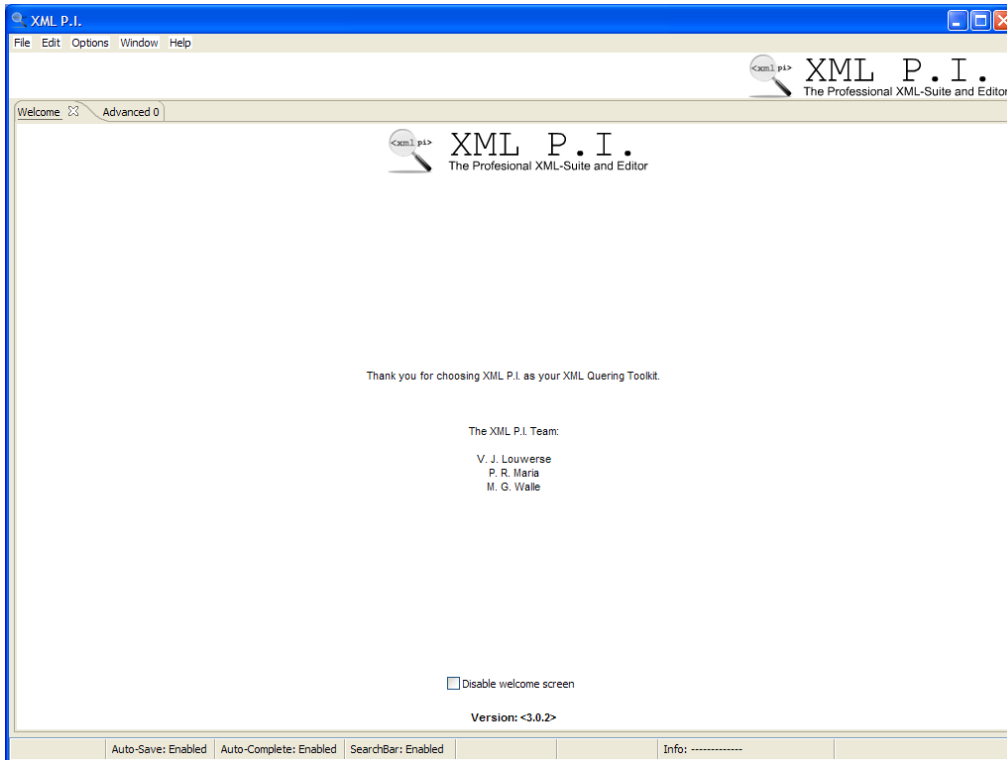
In nomine domini amen. Ad perpetuam memoriam habendam de tempore
 fidei et dotacionis atque confirmacionis siue incorporacionis domus nove lucie
 sancti saluatoris ipe tunc et nunc ordinis cisterciensis consecrata coram ecclesia
 eiusdem. De venerandis quidam prioribus qui eadem domum ab inicio ut priores
successive profuerunt. De viuis eternae uitae status et seruis habitibus.
 quibus ad eorum magnam iustitiam gratiose in dicta domo concessa et sepulta
 per priorem et conventum ipsius pro tempore existentes. De beneficiis quibusdam
 per honestas personas prefate domui propter deum legatis et ad eorum desiderium
 et memoriam certis temporibus statutis per licentiam prefatis conventui dictae domus
 ut luculenter inferius continetur gratiose ministrandis. De rectoribus de nobilibus
prioribus et fratribus eiusdem domus ac locis ubi ecclesiastice traditi sunt sepulture
et necis status et seruis predictorum quorum corpora in supradicta domo existunt
 tumulata et de nobilibus tumulis siue sepulchris eorum. Ego frater quidam ex
 ignis professus monachus domus nove lucie priuilegiato ordinis cisterciensis
 prebati per melius potui diligenter desuper frater a senioribus meo inquisitor
 presentium de nobilibus et locis defunctorum non tam quod omnia nomina discrete valebam aliqua
 enim irresserunt a memoria priorum licet pauca vel dubitauerunt in aliquibus locis
 siue sepulchris que ibidem erant sepulti propter longam tempore distantiam siue eorum a
 dicta domo corporale absentiam nomina et loca priorum defunctorum debite discrete
 aut specificare non valendo sicut de singulis praeterea per ordinem postea patebit.
Anno domini millesimo quadringentesimo quadragesimo in mensis nouembri
 prefate scripti caritate compellente consensusque venerabilis patris nostri domini Thome
 prioris prefate domus modernum ad hoc inueniente desuper compilauimus. Ad finem ut
 nos fratres imperpetuum in hac domo degentes et posteri nostri aliqui exierit forte
 in eo legentes contenta ipsius sciant necnon recordentur salubriter bone memorie
 nobilibus dominorum fidei et memoriam venerabilium priorum et fratrum sepelire domus aliorumque
 praetectorum qui iam de hac vita decesserunt et in posterum deo uolente decedent iam
 in presentibus scriptis siue opusculo intulati siue intulandi mediatis deuotione orationibus
 aliisque pro operibus et suffragiis debitis ad deum omnipotentem pro eis humiliter
 et sepius fundendis et agendis quatenus ipse per suam ineffabilem misericordiam
 atque huiusmodi orationes et suffragia cunctis a peccatis purgatorum si que ibidem
 fuerint misericorditer libenter et secum in sua immensa gloria dignetur eternaliter
 collocare Amen.

Equitur primo de fidei et dotacione domus nove lucie sepelire necnon
 consecracione capli domus et ecclesie breuis forma sumpta ex primo libro
 de elemosinis siue beneficiis domus nove lucie gratiose impensis scriptis conscriptis.

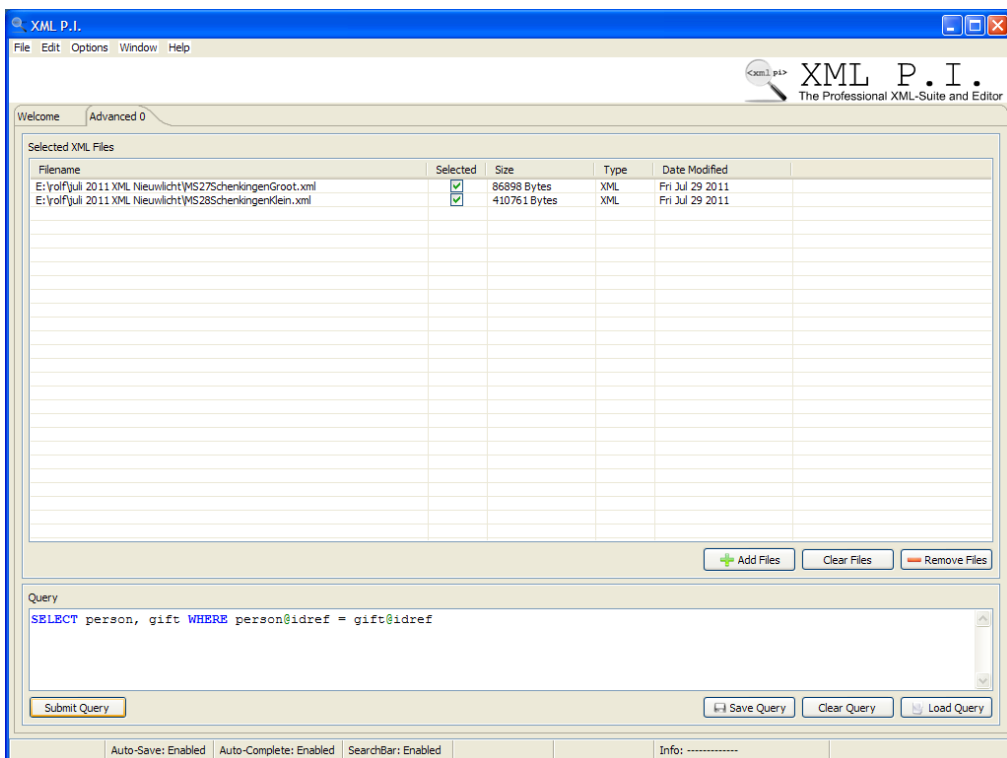
Nobilis quidam et potentis Baro domus Zuederis diuinitus dominus
 dominorum et Casibech de pueris et de Strien diuine inspirationis
 illustratus radio de claustris nostri cisterciensis ordinis eri-
 gendo antea propositum habuit quod salubriter operire repletre uolens
 actus fuit ad se bone memorie venerabilem patrem domini Thome de mami

Afbeelding 9.

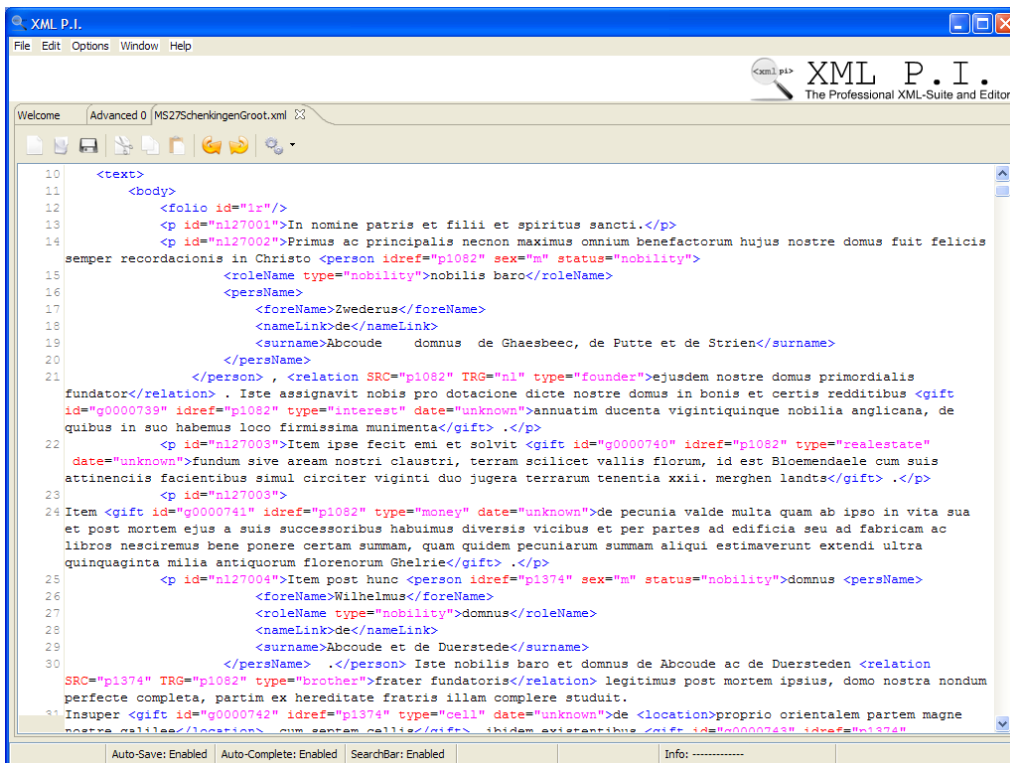
Hs. 4: Proloog en kloosterkroniek (p. 1), 30 x 19,5 cm, 1440, Utrecht, HUA, Nieuwlicht, inv. 4, 1.



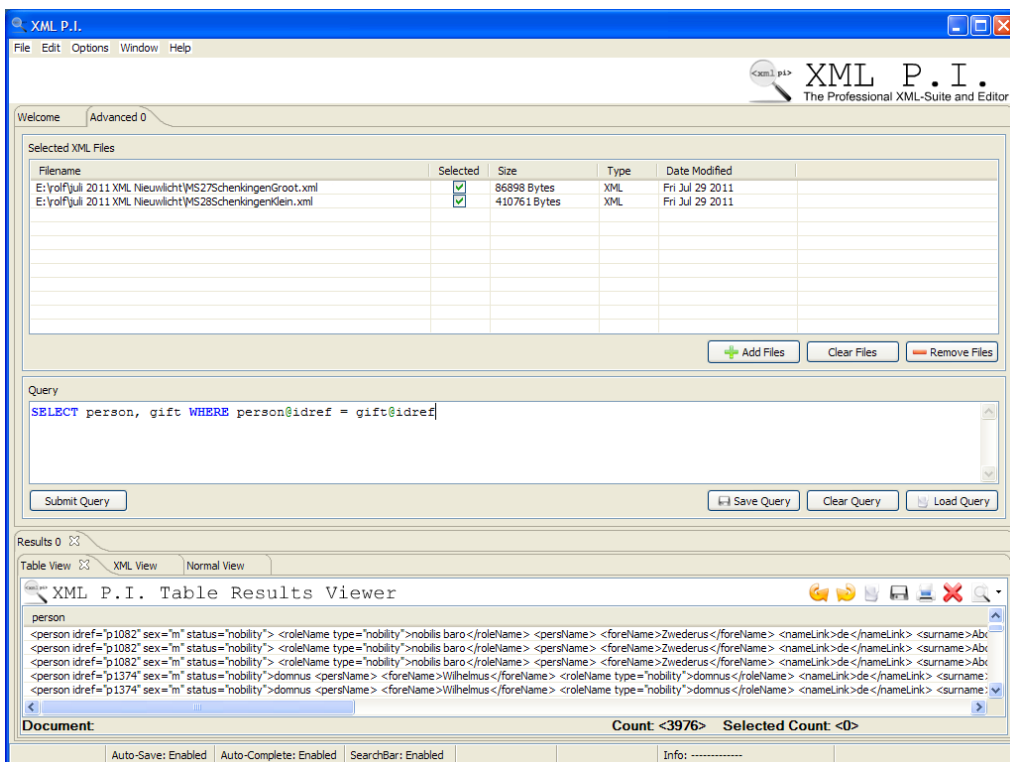
Afbeelding 13.
Screenshot welkomstpagina XML P.I.



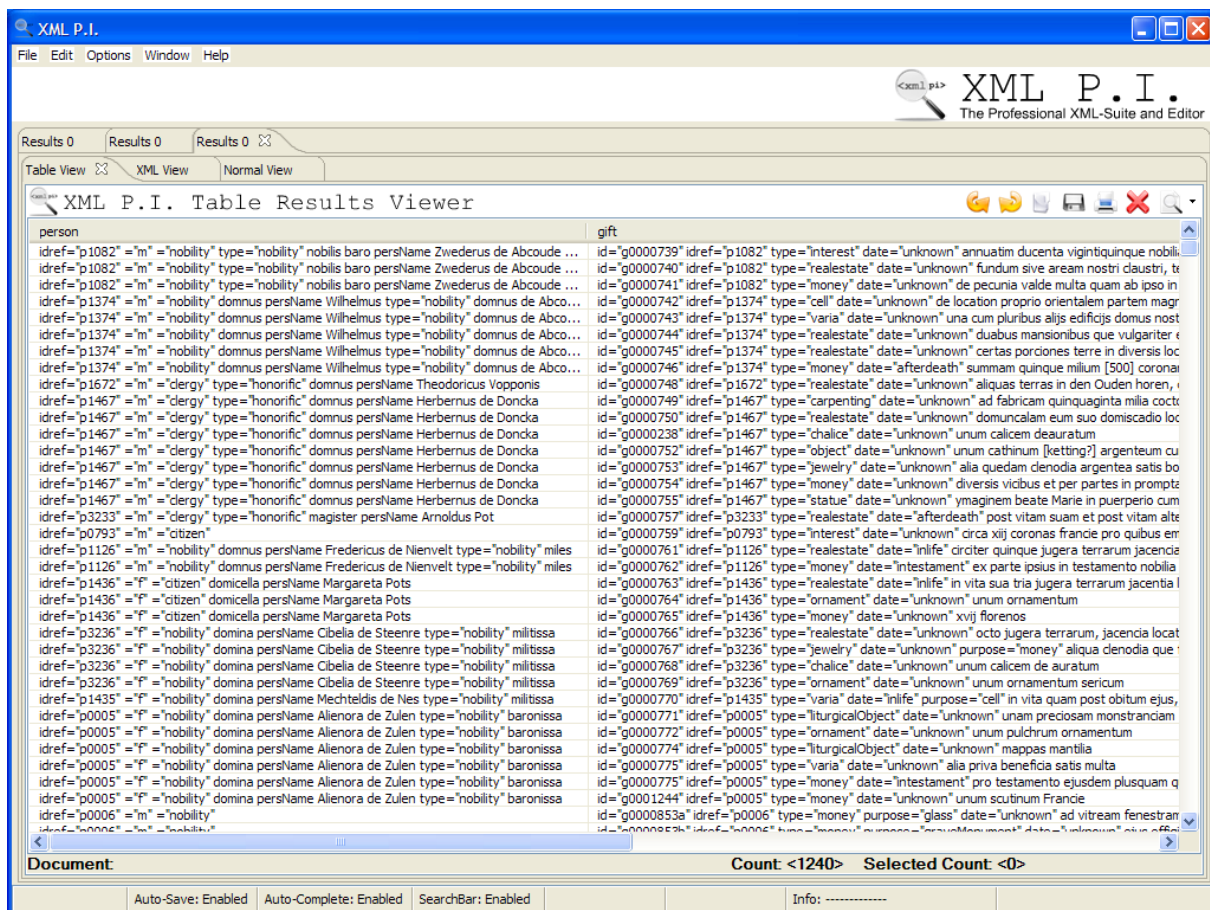
Afbeelding 14
Screenshot XML P.I. Advanced scherm met enkele geselecteerde XML-files en een eenvoudige query waarin schenkers en hun schenkingen uit de geselecteerde XML-files worden geselecteerd.



Afbeelding 15
XML P.I.: XML editor met de tekst van Hs. 27.

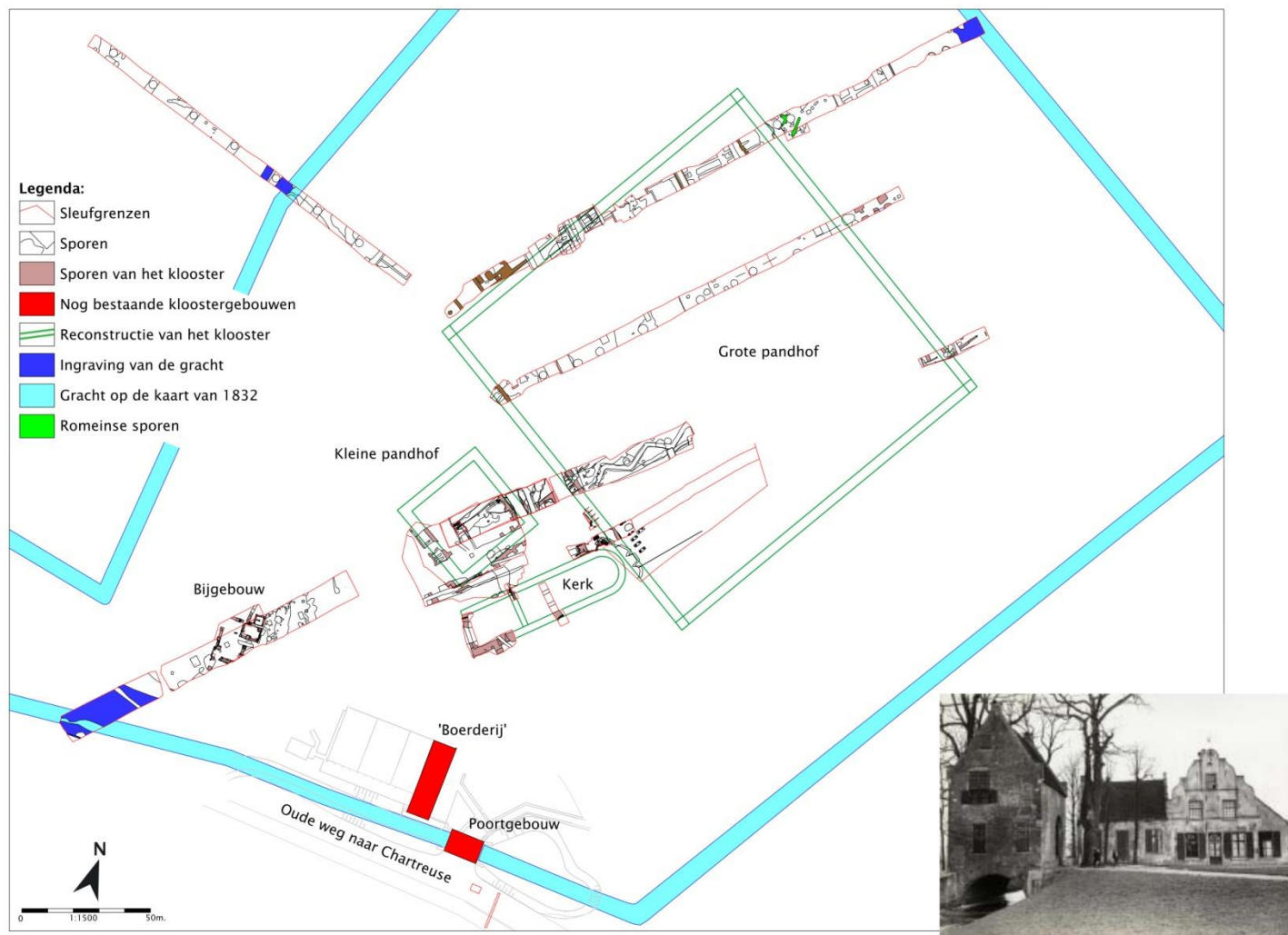


Afbeelding 16.
XML P.I.: geselecteerde bestanden, query en de resultset in één schermweergegeven.



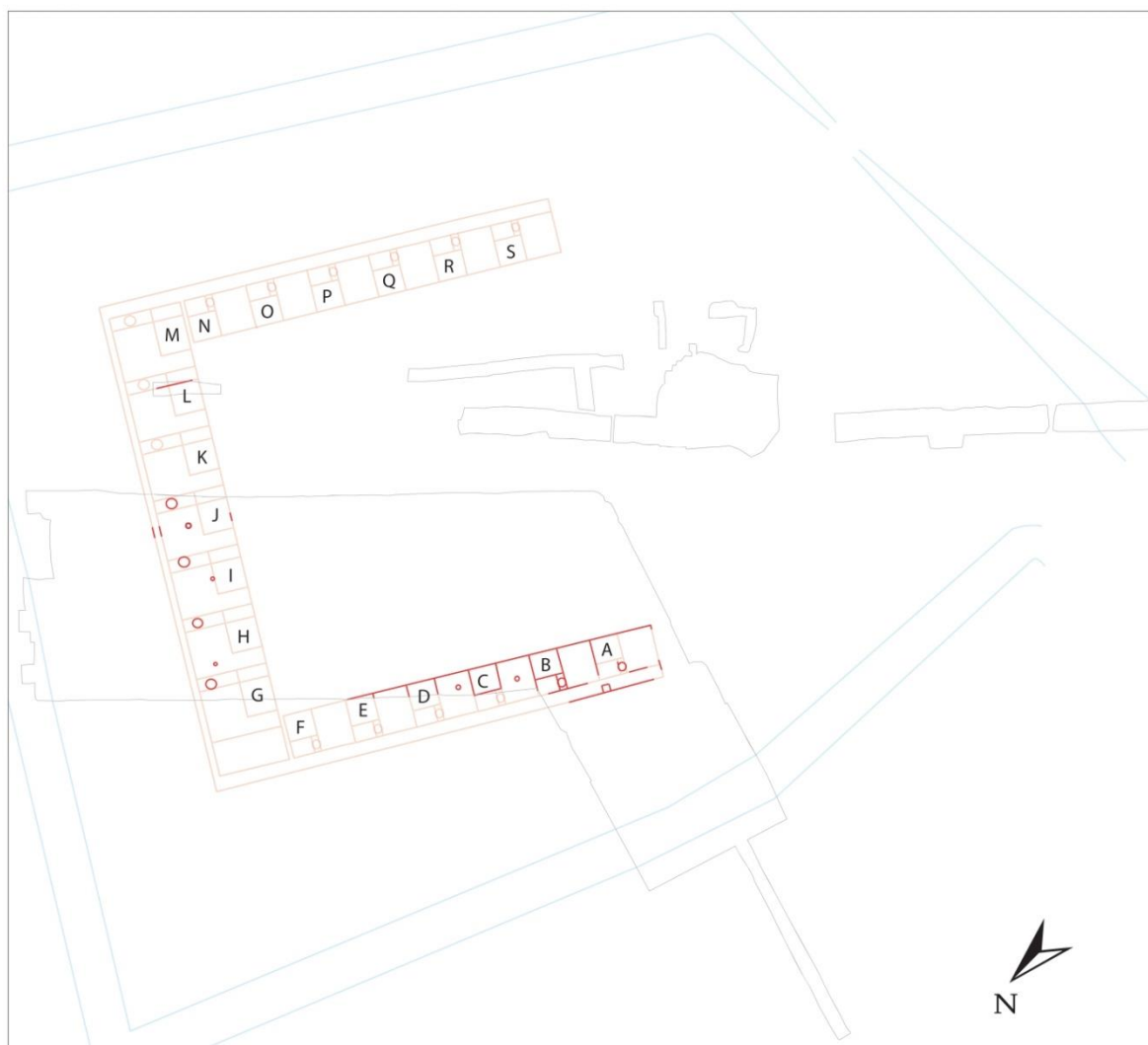
Afbeelding 17.

XML P.I.: 'uitgeklapte' weergave van de Table View van de resultset, (met enkele aanpassingen in de weergave). Iedere schenking is apart genummerd, vandaar dat persoonsnamen vaker voorkomen.



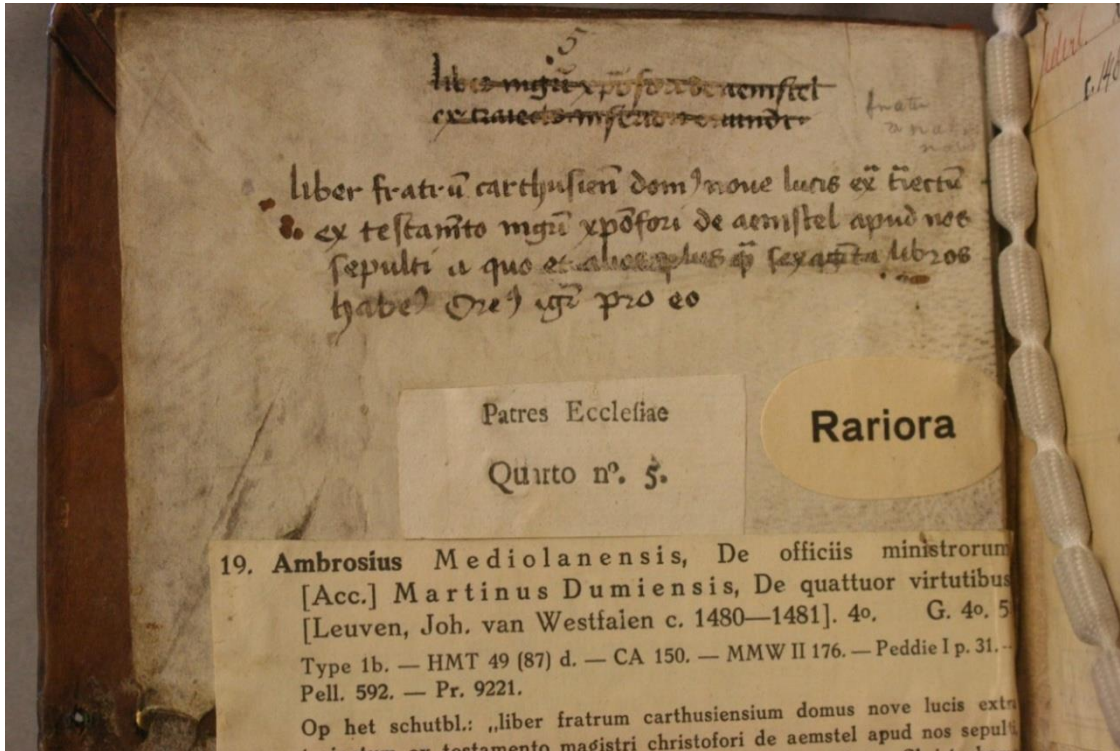
Afbeelding 19.

Sporenkaart en schematisch overzicht van de aangetroffen gebouwen en bebouwing door de archeologen van de gemeente Utrecht, afdeling Erfgoed (opgravingen in 2001, 2007 en 2008) (Bron: Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, afb. 3.3).



Afbeelding 20.

Reconstructieplattegrond van de kloostercellen door Hollandia Archeologen. In donkerrood zijn de aangetroffen bouwsporen aangegeven. De cellen bestaan uit een huisje met een tuintje. De rode rondjes zijn beerputten. (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 37).



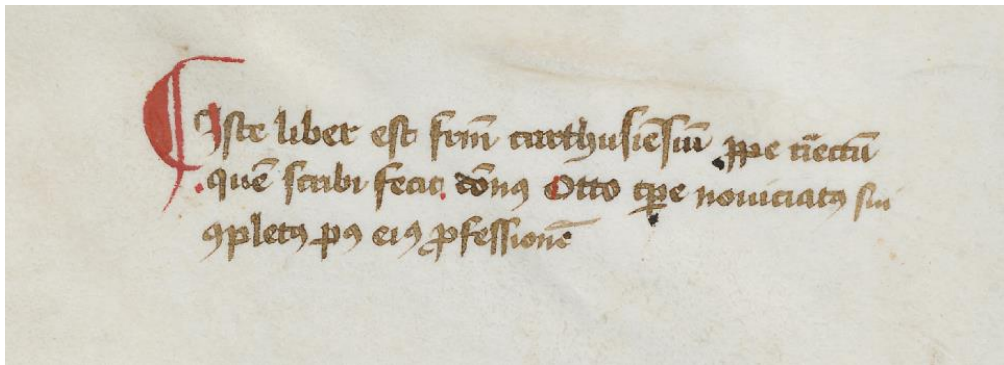
Afbeelding 21.

Ex libris-aantekening in Incunabel 19 (UBU) met de aantekening dat Christoffel van Amstel zestig boeken aan Nieuwlicht naliet: *‘Liber fratrum carthusiensium domus Nove Lucis extra Traiectum ex testamento magistri Christofori de Aemstel apud nos sepulti, a quo et alios plusquam sexaginta libros habemus. Oremus igitur pro eo’*, Utrecht, UBU, Inc. 19.



Afbeelding 22.

Twee pagina's uit Nicolas de Lyra, *Postilla in prophetas*, geschonken door Otto van Moerdrecht in 1424. Getoond is het begin van het commentaar door De Lyra op de Profeet Jesaja. De linkerpagina toont een serafijn. De Lyra staat op de rechter pagina, UBU, Hs. 252, fol. 43v-44r.



Afbeelding 23.

Ex Libris-aantekening van Hs. 252, Nicolas de Lyra. *Postilla in prophetas*, geschonken door Otto van Moerdrecht: 'Iste liber est fratrum cartusiensium prope Traiectum quem scribe fecit dominus Otto tempore noviciatus sui completus post eius professionem', UBU, Hs. 252, fol. IIv.



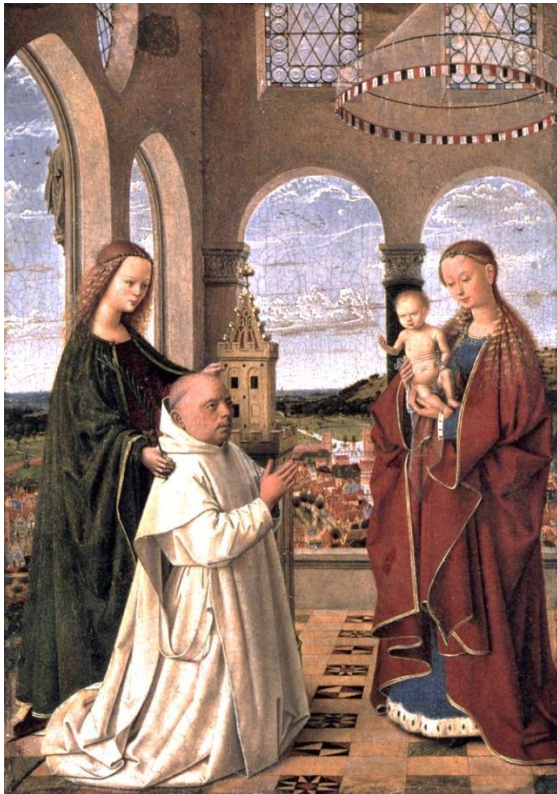
Afbeelding 24.

De passie van Christus met gebedsportretten van een man en een vrouw (MeMO memorial object ID 605), verblijfplaats onbekend.



Afbeelding 25.

Madonna met Kind en de Kartuiszer (Rothschild Madonna), door Jan van Eyck en zijn werkplaats, ca.1441-1443, panel 48 x 62 cm (MeMO memorial object ID 921), New York, The Frick Collection.



Afbeelding 26.

Madonna en de Kartuiser (Exeter Madonna) door Petrus Christus, ca. 1450, paneel 20 x 14 cm, (MeMO memorial object ID 3255), Berlijn, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie.



Afbeelding 27a.

Laatste Avondmaalvoorstelling (Pauw-Sasdrieluik) (ca. 1520) (MeMO memorial object ID 645).

Middenpaneel met het Laatste Avondmaal en de gebedsportretten, 150 x 94 cm, Utrecht, Centraal Museum.



Afbeelding 27b.

Laatste Avondmaalvoorstelling (Pauw-Sasdrieluik) (ca. 1520)
(MeMO memorial object ID 645).

Buitenluiken met de heiligen Sint-Nicolaas en Sint-Katharina,
ieder luik 150 x 39 cm, Utrecht, Centraal Museum.



Afbeelding 28a

Kruisiging met twee kartuizers door Jan van Scorel en zijn werkplaats (ca. 1545) (MeMO memorial object ID 630), 130 x 166 cm, Utrecht, Museum Catharijneconvent.



Afbeelding 28b.

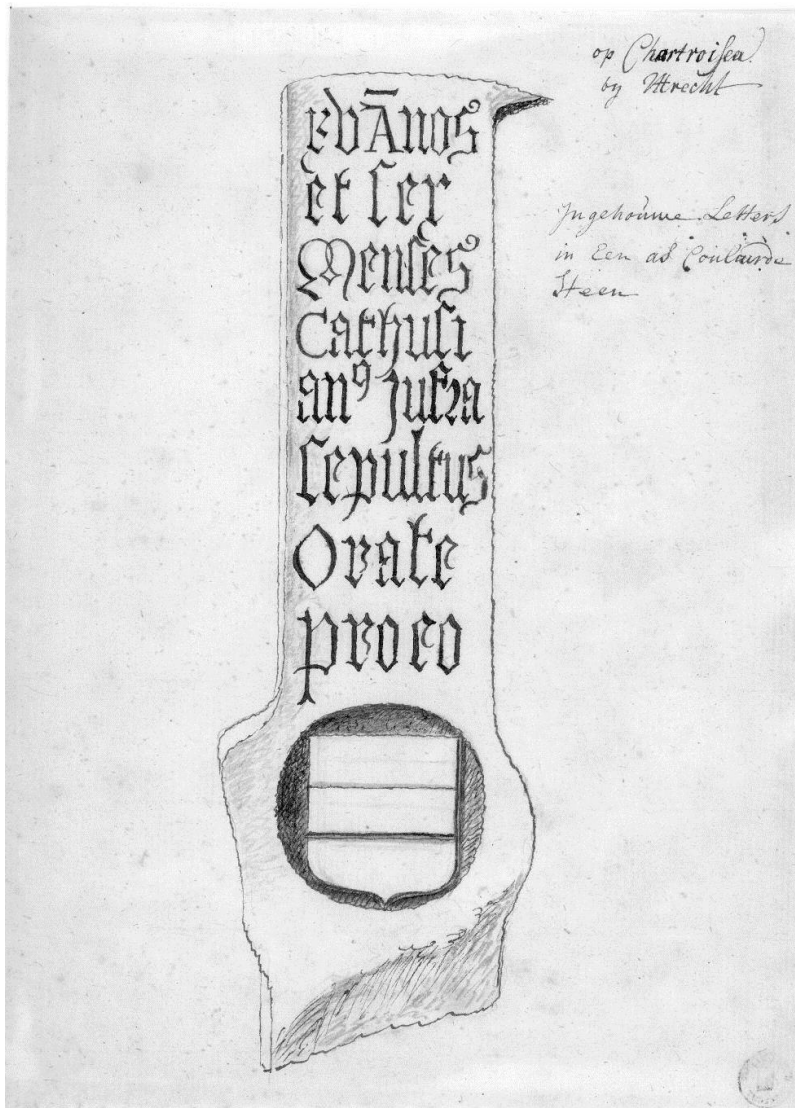
Buitenluiken *Kruisiging met twee kartuizers* door Jan van Scorel en zijn werkplaats (ca. 1545) (MeMO memorial object ID 630), ieder luik 130 x 48 cm, Utrecht, Museum Catharijneconvent.



- Kerkhof (mogelijke locatie): gedeelte voor monniken en conversen
- Kerkhof (mogelijke locatie): gedeelte voor donaten en huispersoneel
- Kloosterkerk
- Onze-Lieve-Vrouwekapel (mogelijke locatie)
- Kapittelhuis (mogelijke locatie)
- Verbindingsgang tussen de grote en de kleine pandhof (mogelijke locatie)
- 'Westelijke' gang van de grote pandhof
- Gangen van de kleine pandhof

Afbeelding 31.

Schematische weergave van de begraaflocaties in Nieuwlicht. Deze weergave kan niet meer zijn dan een voorlopige en hypothetische weergave van de begraaflocaties. Tijdens de archeologische opgravingen uit de periode 2001-2009 kon namelijk de precieze omvang en afbakening van het kerkhof niet worden bepaald. Ook is een aantal gebouwen niet geïdentificeerd of nog niet opgegraven. Zo konden het kapittelhuis en de verbindingsgang tussen de grote en kleine pandhof niet worden gelocaliseerd. Ook de locatie van de Onze-Lieve-Vrouwekapel is onbekend.



Afbeelding 32a.

Tekening van een grafkruis, afkomstig van het kloosterterrein van Nieuwlicht. De verblijfplaats van het kruis is onbekend.

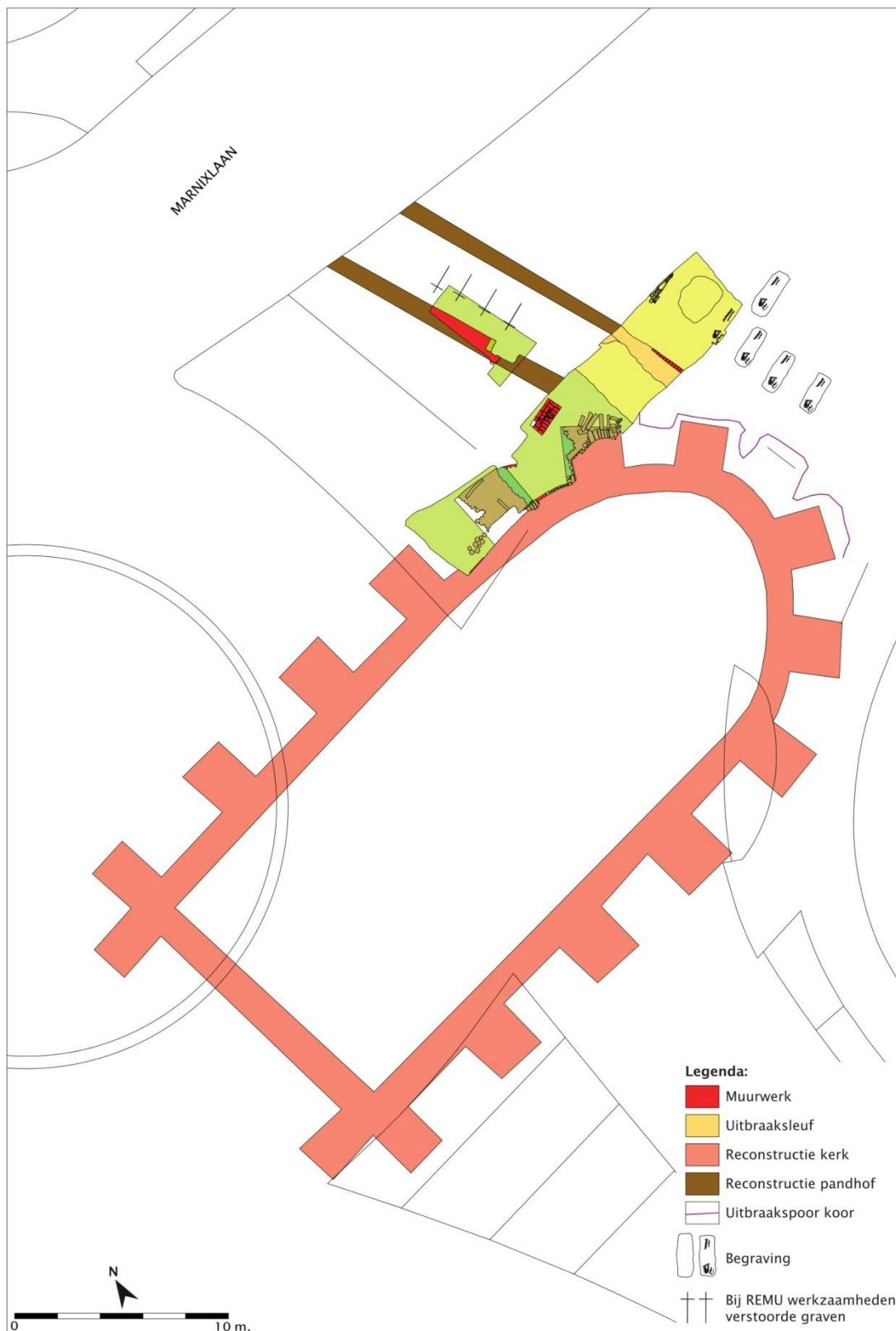
Tekening van omstreeks 1800, Utrecht, HUA.



Afbeelding 32b.

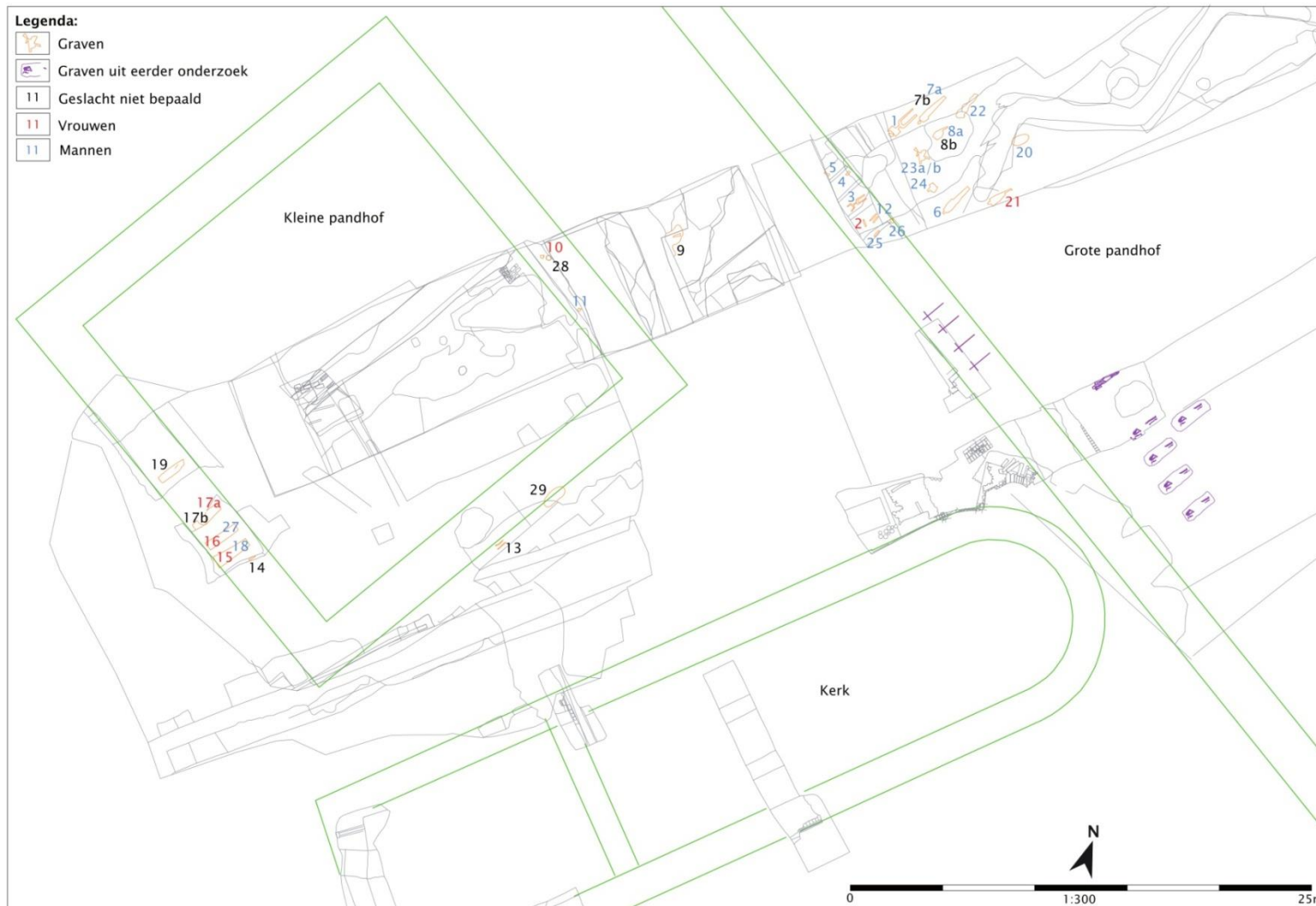
Bovenste deel van het grafkruis van Daniel Taets van Amerongen († 1549), 31 x 41 x 12 cm, Utrecht, Collectie Centraal Museum: inv. 6569a (foto: CMU/ Adriaan van Dam).

Het opschrift luidt: *'Anno 1549 decembris XVII obiit Dominus Daniel Taets de Ameronghen olim Johannita Rbodiensis Ultr.'*



Afbeelding 35.

Opravingsresultaten 2001 (Gemeentearcheologen Utrecht). Restanten van muurwerk en uitbraaksleuven van de kerk en de westelijke gang van de grote pandhof met voorlopige reconstructie van de kerk (Bron: Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, afb. 3.4).



Afbeelding 36.

Opgravingsresultaten 2007 (Gemeentearcheologen Utrecht): De aangetroffen begravingen zijn genummerd: blauw (mannen), rood (vrouwen) en zwart (geslacht niet vast te stellen) (Bron: Den Hartog, *Nieuw licht op de Marnixlaan*, afb. 3.4). Het rapport volgt een striktere aanduiding van de windrichtingen, waardoor de aanduidingen van de pandhofgangen in het rapport anders zijn dan in het begraafregisters. Wat in het Begraafregister Niet-kartuizers de oostelijke gang van de kleine pandhofgang is, is in het archeologische rapport de noordelijke gang.



Afbeelding 37.

Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): Vrouwen, kinderen en dubbelgraven onder de begravingen (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 64).



Afbeelding 38.

Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): mogelijke fasen van begravingen. Groen is de oudste fase. In fase 3 zijn veel graven uit fase 1 vergraven. In fase 5 zijn de meeste knekelkuilen ontstaan. In de pandhofgang is geen fasering te maken. (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nienlicht*, afb. 68).



Afbeelding 39.

Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): individuen met ernstige slijtage en fracturen aan armen, polsen en schouders (groen) en individuen die leden aan infectieziekten (paars) (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 74).



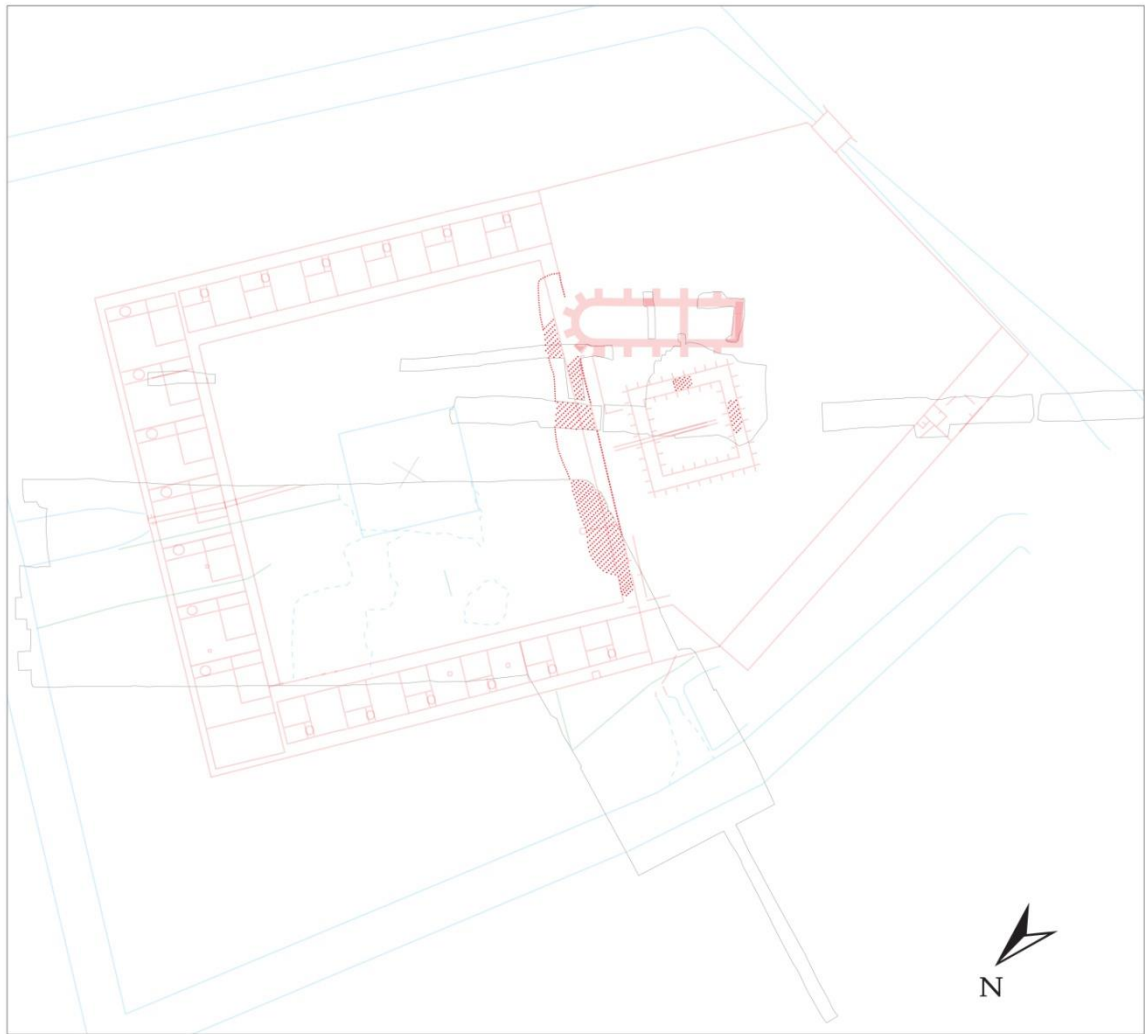
Afbeelding 40.

Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): individuen met hurkfacetten en ernstige slijtage en fracturen onder de begravingen van het Hollandia onderzoek (2009) (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 73).



Afbeelding 41.

Aangetroffen begravingen tijdens de opgraving van 2009 (Hollandia Archeologen): individuen met voedseldeficiënties en (beginnende) DISH (Bij DISH groeit extra bot op plaatsen waar pezen aan het bot vastzitten. Het wordt veroorzaakt door een eiwitrijk dieet, suikerziekte en obesitas. De aandoening wordt o.a. in relatie gebracht met een hoge levensstandaard of een vetrijk dieet met weinig lichaamsbeweging (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 72).



Afbeelding 42.

Reconstructieplattegrond met gearceerd de opgegraven delen van de grafvelden van de opgravingen van 2007 en 2009. Schaal 1:2000 (Bron: Hoogendijk, *Kartuizerklooster Nieuwlicht*, afb. 60).

Nawoord

In een proefschrift gewijd aan gedenken en het noemen van namen mogen natuurlijk de namen niet ontbreken van de mensen die mij terzijde hebben gestaan bij het voltooiën ervan. Toen ik in 2004 aan het onderzoek begon, had ik niet kunnen bevroeden dat ik er uiteindelijk ruim tien jaar, weliswaar met tussenpozen, aan zou werken. In 2009 liep mijn aanstellingstijd als AiO af, maar gelukkig kon ik meteen aan de slag als projectleider bij het Medieval Memoria Online project (MeMO). Hoewel ik hierdoor nog iedere dag met de memoria bezig was, vertraagde het de afronding van mijn proefschrift. Mijn tijd bij het MeMO-project was zeer leerzaam en heeft me veel nieuwe kennis opgeleverd, die ik weer kon gebruiken bij het uitwerken van mijn onderzoek. Nadat het MeMO-project begin 2013 succesvol werd beëindigd, kon ik de draad van mijn proefschrift weer oppakken. En nu, bijna twee jaar later, is het eindelijk volbracht.

Mijn copromotor dr. Truus van Bueren dank ik voor haar enthousiasme, vertrouwen en intensieve begeleiding. Ondanks haar kritische commentaren en geregelde volharding dat bepaalde zaken toch echt anders moesten, bleef ze er altijd van overtuigd dat het 'een prachtig proefschrift' zou worden.

Verder wil ik mijn promotor, prof. dr. Marco Mostert en de leden van de leescommissie bedanken, met name prof. dr. Arnoud-Jan Bijsterveld, prof. dr. Koen Goudriaan en dr. Bram van den Hoven van Genderen. Zij hebben het proefschrift zeer kritisch gelezen, beoordeeld en mij nog zeer waardevolle aanvullingen, verbeteringen en suggesties gegeven. Zo hebben ze mij voor een aantal blunders behoed. Tevens dank ik dr. Gabri van Tussenbroek die de tekst grondig heeft gelezen en becommentarieerd. Daarnaast dank ik de leden van het Overleg Memoria die in de afgelopen jaren delen van het proefschrift hebben gelezen en met wie ik de inhoud bespreekte. Jeannette van Arenthals, mijn oud-collega van het MeMO-project, dank ik voor het redigeren van mijn Engelse samenvatting en Petra Dreiskämper dank ik voor haar hulp bij de afbeeldingen.

Voorts wil ik Tom Gaens, dr. Krijn Pansters en dr. Jan Sanders bedanken voor het delen van hun kennis over de kartuizerorde. De Utrechtse archeologe Caroline den Hartog, die een aantal opgravingen op het voormalige kloosterterrein van Nieuwlicht leidde, dank ik voor haar inzichten en de besprekingen die we hadden naar aanleiding van die opgravingen.

Dankzij de steun van mijn oud-werkgever het KNAW-instituut NIWI, dat later gedeeltelijk opging in DANS-KNAW, kon het IT-gedeelte van mijn onderzoek worden gerealiseerd. Daarom dank ik dr. Peter Doorn voor de kans en de begeleiding die hij mij in de beginfase gaf. Van diezelfde organisatie dank ik Rutger Kramer en Dagmar Stiebral voor hun medewerking en ondersteuning bij het IT-gedeelte. Rutger begeleidde ook Victor Louwerse, Pano Maria en Maurice Wallé, de studenten van de TU Delft die voor mij XML P.I. hebben ontwikkeld. Hen dank ik uiteraard voor het ontwikkelen van de applicatie.

Verder wil ik enkele vrienden, oud-collega's, familieleden en bekenden bedanken voor hun hulp, steun en getoonde interesse in de afgelopen jaren, en met wie ik verschillende keren mijn vreugde en frustraties met betrekking tot het proefschrift heb gedeeld. In alfabetische volgorde op voornaam zijn het: Alexander van der Haven, Angèle Fontijn, Annelot Vijn, Bart Holterman, Bart Jaski, Bini Biemans, Corinne van Dijk, Daantje Meuwisen, David Gedge, Elisabeth Eykman, Evelien Delhez, Gabri van Tussenbroek, Jeannette van Arenthals, Joanne Cheung San, Kaj van Vliet, Kim Ragetli, Liesbeth Zuidema, Luc de Vos, Marcel Kaufmann, Marianne Baas, Marijke Huisman, Mark van Beers, Mirjam de Weijert, Paul Veldhuis, Petra Dreiskämper, Tom Gaens en Vincent Robijn.

Mijn ouders, Gerdien de Weijert en Wenda de Weijert-Hendriks, dank ik omdat ze er altijd op hebben vertrouwd dat het ooit wel af zou komen. Helaas hebben ze allebei de voltooiing van het proefschrift niet meer mee mogen maken. Zo heb ik tijdens mijn onderzoek de praktijk van de memoria ook in mijn eigen leven van dichtbij meegemaakt. Aan hen draag ik dit boek op.

Het meest dankbaar ben ik Yamit Gutman-de Weijert. Haar liefde, steun en geduld hebben mij door deze 'tropenjaren' geholpen. Zonder haar en onze dochters, Ayala en Raz, had ik dit project nooit kunnen volbrengen. Nu kunnen we eindelijk leuke dingen gaan doen.

Rolf de Weijert-Gutman, Utrecht, december 2014

Afbeelding omslag: detail van een triptiek uit circa 1510 met de stamboom van de kloosters van de kartuizerorde, Germanisches Nationalmuseum Neurenberg (foto: Bart Holterman).